

CHRISTOPHER ANDREW
& OLEG GORDIEVSKI

KGB

ISTORIA SECRETĂ
A
OPERĂȚIUNILOR SALE
EXTERNE
DE LA LENIN
LA GORBACIOV

„Cea mai fascinantă
dintre cărțile de spionaj“
Nöel Annan în „The Times“

 Editura **ALL**

Pentru Leila, Maria și Anna de la Moscova și pentru Jenny, Charles, Emma și Lisa de la Cambridge și Londra, cu speranța că respectarea drepturilor omului în Uniunea Sovietică le va permite să se întâlnească peste foarte puțin timp.

Când această carte vedea lumina tiparului la sfârșitul lunii august 1991, autoritățile sovietice au anunțat că Leila, Maria și Anna, după mai mult de șase ani de despărțire forțată de Oleg, vor primi în curând permisiunea de a părăsi Uniunea Sovietică.

KGB The Inside Story of its Foreign Operations from Lenin to Gorbachev
Cristopher Andrew & Oleg Gordievsky
Copyright © Cristopher Andrew and Oleg Gordievsky, 1990
First published in Great Britain in 1990 by Hodder and Stoughton Ltd.,
Sceptre Edition 1991

© 1994 - Editura **ALL**

KGB - ISTORIA SECRETĂ A OPERAȚIUNILOR SALE EXTERNE DE LA
LENIN LA GORBACIOV

Cristopher Andrew, Oleg Gordievski

Traducerea din limba engleză de Doina Mihalcea-Știucă

ISBN 973 - 9156 - 81 - 9

Toate drepturile asupra acestei ediții rezervate Editurii **ALL**.

Nici o parte din acest volum nu poate fi copiată fără permisiunea scrisă a
Editurii **ALL**.

Copyright © 1994 by B.I.C. ALL srl.

All rights reserved.

Editura **ALL**

București

Calca Victoriei 120

☎ 312.41.40, 650.44.20 Fax: 312.34.07

Redactor:

Cristian-Marius Ioan

Fotografiile copertii
verso:

Peter Lofts și
Barry Penrose

Tehnoredactare
computerizată:

Paradovschi Adrian
BIC - **ALL** srl

PRINTED IN ROMÂNIA

Christopher Andrew
și
Oleg Gordievski

KGB

Istoria secretă a operațiunilor sale externe
de la Lenin la Gorbaciov

Traducerea din limba engleză de
DOINA MIHALCEA - ȘTIUCĂ

Editura **ALL**
București

În colecția „LUMEA ÎN CARE TRĂIM” a Editurii ALL, veți mai putea găsi:

PÂNĂ LA CAPĂTUL LUMII - ÎN CĂUTAREA ȘACALULUI: *Adevărul despre Carlos, omul cel mai căutat din lume* - David Yallop, Editura Corgi Books - 1994 - Traducere din Limba Engleză de Dana-Irena Paradovschi - apariție 1994.

AGENȚIA : CIA - Ascensiune și declin - John Ranelagh, Editura Simon & Schuster - New York - Traducere din Limba Engleză de Dana-Irena Paradovschi - apariție 1995.

Următoarele apariții în colecția „ACCES LA ISTORIE”, realizată în colaborare cu editura Hodder & Stoughton - Londra:

STALIN ȘI HRUSCIOV - URSS ÎNTRE 1924-1964 - Michael Lynch - Traducere din Limba Engleză de Roxana Duma - apariție 1994.

HABSBURGII ȘI HOHENZOLERNII 1713-1786 - Walter Oppenheim - Traducere din Limba Engleză de Roxana Duma - apariție 1994.

LUTHER ȘI REFORMA ÎN GERMANIA 1517-1555 - Keith Randell - Traducere din Limba Engleză de Horia Niculescu - apariție 1994.

EUROPA ȘI DESPOȚII LUMINAȚI - Walter Oppenheim - Traducere din Limba Engleză de Roxana Duma - apariție 1994.

JEAN CALVIN ȘI REFORMA TÎRZIE - Keith Randell - Traducere din Limba Engleză de Horia Niculescu - apariție 1994.

IMPERIUL OTOMAN 1450-1700 - Andrina Stiles - Traducere din Limba Engleză de Felicia Pavel - apariție 1994.

În același domeniu:

INSTAURAREA COMUNISMULUI ÎN ROMÂNIA - I. Guvernul Rădescu - Dinu C. Giurescu - apariție 1995.

ROMÂNIA ȘI CONFERINȚA DE LA POTSDAM - 1945 - Documente - Dinu C. Giurescu - apariție 1995.

ISTORIA SECOLULUI XX - III vol. - Pierre Milza, Serge Berstein - Editura Hatier - Paris - Traducere din Limba Franceză de Cristian-Marius Ioan - apariție 1995.

“Geneza acestei cărți importante este aproape la fel de interesantă ca și conținutul ei”

Philip Knightley în “The Spectator”

“Povestiri pline de culoare despre numărul, din păcate impresionant, de bărbați și femei din occident care au fost, în mod secret, în serviciul KGB-ului, care rămân istorii captivante în timp ce recente lovituri ale KGB-ului ne produc fiori”.

Tom Bower în “Sunday Telegraph”

“Lucid și detaliat”

John Lloyd în “The London Review of Books”

“Această masivă și unică operă de colaborare poate fi considerată drept cea mai bună carte de până acum referitoare la practicile actuale, spre deosebire de componența teoretică a activității de spionaj. Nu poate fi pus la îndoială faptul că este cea mai fascinantă istorie disponibilă în prezent a KGB-ului.

Prof. Robin Winks, Univ. Yale, în “Boston Globe”

“Fără pereche”

Miles Copeland în “Daily Telegraph”

Competentă, amplu documentată și accesibilă prezentare a istoriei KGB-ului și a politicii externe sovietice începând de la Lenin”

Sally Laird în “The Observer”

“Andrew și Gordievski au înregistrat o splendidă reușită în ceea ce și-au propus”

Norman Stone în “The Sunday Times”

“Această istorie a KGB-ului și a predecesorilor săi corespunde tuturor exigențelor noastre”.

Sir Michael Howard în “The Washington Post”

“O lucrare competentă, care nu este doar o lectură plăcută, ci o carte care dezvăluie adevărurile asupra multor controverse... cuprinzătoare și magistrală totodată”.

Robert Cecil în “The Sunday Correspondent”

CHRISTOPHER ANDREW

și

OLEG GORDIEVSKI

Christopher Andrew este un istoric de la Cambridge, considerat în ziarul *The Times* „liderul neoficial al istoricilor serviciilor secrete în Marea Britanie”. El este de asemenea un frecvent prezentator de filme documentare istorice la televiziune, fiind ales de ziarul *The Sunday Times* printre cele „O sută de personalități din Marea Britanie în anul 1980”. Cartea lui, „SERVICIUL SECRET: CONSTITUIREA SERVICIILOR DE INFORMAȚII BRITANICE”, publicată în 1985, a fost descrisă de D. Cameron Watt în ziarul *The Daily Telegraph* ca fiind „excelent documentată, bine studiată... o poveste fascinantă de glorie și decădere”.

Oleg Gordievski a fost responsabil cu pregătirea, în 1980, a unei istorii strict secrete a KGB-ului și a operațiunilor derulate de acesta în Marea Britanie și în alte țări occidentale. Colonel KGB și rezident desemnat în Marea Britanie până la evadarea sa din Uniunea Sovietică în 1985, a lucrat pentru serviciile de informații britanice ca agent penetrat în KGB din anul 1974. Actualmente este editor consultant al publicației *Serviciile de informații și securitatea națională*. Christopher Andrew și Oleg Gordievski au publicat de asemenea „INSTRUCȚIUNI DE LA CENTRU: DOSARE ULTRASECRETE ASUPRA OPERAȚIUNILOR ÎN STRĂINĂTATE ALE KGB-ULUI, 1975—1985”, în 1991, în Marea Britanie.

Editura ALL
București

Wolton, Aubrey, 227
 Wright, Peter, 7, 213, 284, 317
 Wynne, Greville, 331

—Y—

Yeaton, I.D., 158, 159, 204
 Young, George, 306

—Z—

Zabotin, N., 225, 226
 Zaisser, W., 251
 Zaițev, L.S., 358, 447

Zamoiski, L.P., 19
 Zamorin, V.K., 445
 Zande, R., 272
 Zaporojet, I., 95
 Zarubin, V.M., 111, 312
 Zhou Enlai, 345
 Zinoviev, Grigori, 26, 44, 48, 49,
 51, 55, 60, 67, 84, 93, 95, 97,
 293
 Zöld, Sandor, 289
 Zorin, Valerian, 255, 271
 Zubilin, Vasili, 312

Tretiakov, Serghei, 110, 116
 Trişin, A.F., 310
 Trilisser, M.A., 58, 59, 62, 80,
 100, 110, 178
 Troţki, Leon, 16, 28, 29, 34, 39,
 44, 52, 53, 60, 79, 84, 85, 88,
 93, 95, 96, 97, 98, 101, 102,
 110, 111, 112, 114, 115, 116,
 117, 118, 119, 120, 121, 220,
 259, 293
 Tuhacevski, mareşal, 100

—T—

Ţvigun, S.K., 335

—U—

Ulbricht, W., 113, 250, 461
 Ulianov, Al., 18
 Uren, Ormond, 210
 Ustinov, D.F., 419, 435

—V—

Valdes, Ramiro, 325
 Vannikov, B.L., 193, 265
 Varenţov, S.S., 327
 Vasiliev, A.T., 18, 28
 Vassall, I., 306, 307
 Vermeylen, P., 134
 Vertiporoh, V., 291
 Vetrenko, D., 80
 Vişinski, Andrei, 90, 177, 185,
 222, 270
 Vinogradov, D., 294

Vivian, V., 210
 Vladimirov, V.M., 303, 408, 409
 Vlasik, N., 294
 Voikov, P., 82, 83
 Voinovici, V., 128
 Voroşilov, mareşal, 94, 100, 177,
 193, 294
 Voronov, N.N., 189

—W—

Wadleigh, J., 160, 161
 Walesa, Lech, 414, 416, 431, 461
 Walker, J.A., 369, 370, 371, 372,
 373, 374
 Wallenberg, Raoul, 464
 Wallenius, Allan, 66, 68
 Ware, Harold, 160
 Warner, Fred, 276
 Watson, Allister, 145, 148, 283,
 284
 Watt, D.C., 173
 Waugh, Evelyn, 138
 Webster, W., 459
 Wells, H.G., 135
 Wendland, H., 362
 White, Harry Dexter, 131, 160,
 198, 199, 202, 211, 239, 261,
 262, 265, 305, 374
 Whitworth, J.A., 374
 Williams, H., 54
 Wilson, Sir Harold, 366, 367
 Winant, J.G., 203
 Wolf, Markus, 114, 152, 313,
 362, 461

194, 196, 197, 199, 203, 204,
205, 209, 210, 213, 214, 216,
219, 221, 222, 227, 229, 235,
236, 237, 238, 240, 241, 242,
243, 244, 245, 246, 247, 248,
249, 250, 255, 256, 258, 259,
265, 266, 267, 269, 270, 279,
282, 285, 286, 289, 290, 291,
292, 293, 294, 295, 296, 297,
298, 299, 312, 334, 335, 336,
345, 352, 420, 460

Steifon, general, 107, 108

Steinhardt, Laurence, 159, 205

Stern, Lazar, 112

Stettinius, E., 201, 240, 241

Stöbe, Ilse, 181, 195

Stomoniakov, B.S., 172

Stonehouse, J., 366

Stoph, Willi, 461

Straight, M., 150, 153, 202

Strauss, Franz-Joseph, 425

Stross, Sir Barnett, 367

Strougal, Lubomir, 343

Subasic, Ivan, 256

Sudoplatov, P.A., 219

Susloparov, general, 188

Suslov, M.A., 300, 339

Sverdlov, Iakov, 26

Svoboda, Ludwik, 215, 254, 343

Sykes, R.A., 241

Szücs, Ernő, 288, 289

—Ş—

Şaliapin, M.A., 331

Şatilov, general, 109

Şeşenia, L.D., 70

Şebarşin, L.V., 446, 452

Şelepın, Aleksandr Nikolaievici,
318, 322, 323, 333, 334, 335

Şevarnadze, Eduard, 411, 457

Şişkin, Ivan A., 369, 442

Şitov, Aleksei A., 325, 326, 330,
358, 359

Şolohov, Mihail, 92

Şumilin, Boris, 302

—T—

Talebov, M., 410

Taraki, Noor Mohammed, 410

Teller, Edward, 224

Thatcher, Margaret, 1, 421, 424,
425, 433, 452

Thomson, Sir Basil, 54

Tildy, Zoltan, 253

Timaşuk, L., 293

Timoşenko, mareşal, 184, 189

Timofeev, lt. col., 256, 257

Tindemans, Leo, 401, 403

Tito, Iosip Broz, 102, 209, 231,
256, 257, 258, 259, 277, 286,
287, 288, 289, 343, 352

Titov, G.F., 7, 405, 406, 407, 408

Togliatti, Palmiro, 66

Tolstoi, S., 157, 192

Tomski, M.P., 97

Toynbee, Phillip, 278

Treholt, Arne, 405, 406, 407,
408

Trepper, Leopold, 167, 180,
181, 188, 196

Rosenberg, Ethel și Julius, 112,
224, 226, 268, 269, 309
Rosengolts, Arkadi, 82
Rothschild, Victor, 149, 206,
211
Runciman, Steven, 145
Rusakov, A.A., 336, 340
Rusk, Dean, 329
Rust, Mathias, 426

—S—

Sadat, Anwar-el, 350, 351, 383,
384, 385
Saharov, Andrei, 303, 341, 350,
351, 379, 464
Sajin, A.I., 436
Sanchez, Ilci Ramirez, 386
Savin, Vladislav, 363
Savinkov, Boris, 37, 42, 69, 70,
71, 73, 75, 77, 108, 109
Scali, John, 329
Scheliha, Rudolf von, 168, 180,
181, 195
Schenk, Hans, 362
Schildbach, Gertrude, 115
Sedov, Lev, 93, 112, 116, 117,
118
Serov, I.A., 246, 247, 250, 252,
299, 300, 301, 302, 308, 317,
318, 323, 327, 330, 332
Shackley, Th., 374
Sharaf, Sami, 348, 349, 350,
351, 381
Shultz, George, 407, 418, 428
Sikorski, general, 227

Sillitoe, Sir Percy, 264
Silverman, G., 160, 199, 201
Silvermaster, Nathan Gregory,
199, 200, 201, 202, 239
Singh, Nihal, 357
Siniavski, A., 334, 342
Siqueiros, D.A., 120
Skoblin, N., 108, 109, 115
Slanski, R., 292, 293, 294
Sling, Otto, 292
Smith, Ian, 283, 315, 395
Smollet, Peter, 231
Sobolev, Vl., 303, 408
Sokolov, S., 265, 269, 298, 335,
435
Soljenițin Alexandr, 9, 10, 341,
342, 452
Sorensen, Th., 329
Sorge, Richard, 123, 124, 125,
126, 127, 167, 168, 187, 191,
192, 286
Soupert, Jean-Paul, 364
Springer, Axel, 425
Springhall, Douglas, 210
Stașinski, Bogdan, 324, 368
Stalin, I.V., 12, 15, 16, 18, 19,
26, 27, 32, 33, 36, 58, 65, 78,
79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86,
87, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 95,
96, 97, 98, 99, 100, 101, 102,
103, 104, 105, 106, 108, 111,
112, 113, 114, 117, 118, 121,
129, 131, 134, 152, 155, 163,
164, 166, 170, 171, 172, 173,
174, 176, 177, 178, 179, 181,
182, 183, 184, 185, 186, 187,
188, 189, 190, 191, 192, 193,

155, 156, 205, 206, 207, 208,
209, 210, 211, 213, 215, 217,
225, 232, 261, 262, 263, 264,
273, 275, 276, 277, 279, 280,
281, 282, 283, 284, 286, 304,
305, 381, 382, 383, 404, 412

Piatakov, Iuri, 60, 88, 98

Pieck, H.C., 129, 152, 188, 250

Piklovici, A., 166

Pilsudski, marszał, 76

Pipes, Richard, 17

Pirojkov, V.P., 464

Plehve, Viaceslav, 37

Ponomariov Vitali, 457

Pontecorvo Bruno, 226, 268

Poole, de Witt, 40, 42

Popieluszko, Jerzy, 461

Popov, Victor Ivanovici, 8, 306,
330, 425, 433

Poretski Elisabeth, 129

Potapov, N., 72

Prager, Nicholas, 365

Prime, Geoffrey, 369, 370, 371,
372, 373, 374

Pritt, D.N., 134, 135

Prokofiev, V.G., 96, 98

—R—

Radek, Karl, 49, 60, 61, 98, 110,
293

Radkiewicz, S., 246, 247

Rado, Alexander, 167, 196, 197,
217

Rajk Laszlo, 287, 288, 289, 290,
293, 294, 300

Rakosi Matyas, 254

Rakovski, Piotr, 20, 21, 22, 24

Rakowski Mieczyslaw, 416

Ransome, Arthur, 53, 54, 55, 65

Rastvorov, Iuri, 299, 317

Reagan, Ronald, 400, 401, 417,
418, 421, 422, 424, 425, 426,
427, 428, 429, 430, 453

Redl, Alfred, 25

Rees, Goronwy, 144, 146, 148,
150, 205, 277

Reich, W., 48, 137, 138, 142,
163, 169, 220

Reicin, B., 255

Reilly, Gordon, 38, 39, 40, 41,
42, 43, 44, 45, 71, 72, 73, 74,
75, 76, 77, 108

Reiss, Ignace, 115, 151, 155,
171, 287

Rhein, Mark, 114

Riazantsev, A., 89

Ribbentrop, Joachim von, 127,
154, 174, 191, 192

Riumin, M.D., 294

Riutin, M., 93

Roberts, A., 273, 363

Robertson, D., 143, 260

Rodin, N.B., 276, 280, 284, 306,
307

Roessler, Rudolf, 196, 197, 217

Roosevelt, Franklin Delano, 161,
198, 201, 203, 204, 229, 230,
236, 237, 238, 239, 240, 241,
247, 248, 261, 263

Rose, Fred, 226

Negrin, Juan, 114

Nehru, Jawaharlal, 346, 352,
353, 356, 357

Nenni, Pietro, 241

Neruda, Pablo, 120

Neto, Agostinho, 393, 394, 397

Nikitenko, L.E., 7, 430, 434

Nin, A., 114

Nixon, Richard, 346, 377, 378,
379, 417

Nosenko, Iuri, 270, 315, 316,
317, 322, 331, 420

Novotny, A., 336, 337

Nyaradi, M., 183, 244, 253

—O—

Ogarkov, N., 429, 435

Okolovici, G.S., 299, 323

Oldham, E.H., 128, 129, 130,
157

Ollenhauer, Erich, 251

Oppenput, A.E., 69, 72, 75, 76,
77

Ordjonikidze, 90

Orlov, Aleksandr, 16, 84, 111,
112, 116, 140, 155, 171

Orwell, George, 234

Osipov, A.P., 228, 230, 231

Oster, Hans, 197

Ott, Eugen, 125, 167

Ovakimian, H., 119, 198

Ozaki, Hotsumi, 124, 125, 168,
191

—P—

Paasikivi, Suho, 304

Pacepa, Ion Mihai, 385

Paclik, I., 366

Page, C.H., 262

Panin, N.P., 23

Paniuşkin, A.S., 269, 298, 302

Parker, R.H., 233

Parlanti, Conrad, 129

Pascal, Roy, 136

Pasternak, Boris, 334

Patil, S.K., 353

Patterson, G., 281, 283

Pauker, Ana, 252

Pavel, I., 28, 69, 183, 200, 219,
225, 337, 338

Pavlenko, N., 193

Pavlov, V., 186, 415

Pavlovski, S., 71

Peierls, R., 6, 223

Pelton, R., 440

Penkovski, Oleg, 1, 327, 330,
331, 332

Perlo, Victor, 200, 202

Perovic, D., 257

Peters, I.K., 42, 43, 44, 53, 54,
156, 160

Petrov, Vladimir, 171, 265, 276,
285, 299, 304

Petru I., 15, 28

Pfeiffer, E., 150, 205

Philby, Kim, 3, 4, 5, 6, 39, 130,
131, 139, 140, 141, 142, 143,
147, 148, 149, 150, 153, 154,

Machray, Cyril, 262
 Macmillan, Harold, 279
 Macnamara, Jack, 150
 Mahgoub, Abdel, 351
 Maiski, Ivan, 203, 233, 239
 Makarov, general, 17, 264, 424
 Malenkov, Gheorghii, 94, 182,
 193, 295, 297
 Malinowski, mareșal, 26, 27, 112
 Maly, Teodor, 173
 Mann, Wilfred, 6, 152
 Manuilski, Dimitri, 61, 101
 Mao Zedong, 284, 343, 344,
 345, 346, 352
 Marchand, Rene, 41, 43
 Markov, Gheorghii, 465, 466
 Marley, Lord, 132, 134
 Martelli, Giuseppe, 363
 Martin, Kingsley, 32, 45, 137,
 319, 320
 Massing, Hede, 123, 125, 151,
 287
 Mastny, Vojtech, 248, 249
 Mayhew, Christopher, 277
 Mazowiecki, Tadeusz, 417
 Mazzini, Giuseppe, 23
 Medved, F., 95
 Medvedev, Roy, 318, 335
 Meir, Golda, 291, 384
 Melnikov, general, 247, 250
 Menjinski, V.R., 79, 80, 85, 90,
 94, 102, 112
 Mercader, Ramon, 118, 119,
 120, 121

Merkulov, V.N., 178, 182, 183,
 188, 242, 297
 Michnik, Adam, 415
 Mihai, regele României, 252
 Mikhoeis, S.M., 291, 295
 Mikoian, Anastas, 170, 186, 300
 Mikolajczyk, Stanislaw, 237, 249
 Miller, E.K., 109, 110, 115, 116
 Mirbach, Wilhelm, 35, 36, 110
 Mironov, N.R., 317
 Modin, Iuri I., 276, 277, 279,
 280, 281, 282, 284, 304, 305,
 306, 353, 369, 442
 Moran, Lord, 237
 Moravec, Frantisek, 229
 Morgenthau, Henry, 199
 Mortin, F.K., 376, 377
 Moynihan, Daniel Patrick, 357
 Mugabe, Robert, 395, 396
 Munteanu, Constantin, 385
 Münzenberg, Willy, 58, 59, 116,
 132, 133, 134, 135, 136, 137,
 138, 139, 141, 151, 354, 355
 Murphy, conte, 237
 Mussolini, Benito, 164, 199

—N—

Nagy Ferenc, 253, 254, 300,
 301, 302, 337
 Najibullah Mohamed, 413, 414
 Nasser, Gamal Abdel, 346, 347,
 348, 349, 350, 351, 352, 358,
 381, 383, 384, 389
 Neceiaev, Serghei, 136

Kruglov, S.N., 238, 242, 297,
298, 299
Kulik, general, 112
Kulikov, Victor, 416
Kun, Bela, 51
Kuron, Jacek, 415
Kutepov, Alexandr, 71, 72, 73,
77, 107, 108, 109, 115, 116
Kuusinen, Aino, 50, 61, 66, 68,
176, 177, 180
Kuzmin, L.T., 108, 365
Kuznetsov, N., 220

—L—

Labanovski, Jierek, 250
Labarthe, Andre, 311, 312
Lagergren, Nina, 464
Lampe, A., 245
Lampson, Sir Miles, 64
Landau, Kurt, 111, 114
Lane, Arthur Bliss, 246, 249
Lange, David, 441
Latsis, M.I., 32, 45
Lavergne, general, 43
Lazarev, A.I., 310, 461
Lee, A.D., 201, 321, 373
Lenin, Vladimir Ilici, 5, 18, 26,
27, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36,
38, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48,
49, 50, 51, 52, 54, 56, 60, 61,
68, 78, 84, 94, 101, 103, 104,
121, 128, 179, 183, 192, 193,
251, 268, 293, 334, 347, 351,
358, 361, 375

Leonov, N.S., 325, 358, 399,
400, 401
Levcenko, Stanislav, 440, 443
Levi, Paul, 49, 51
Levit, Wolf, 152
Lewis, Flora, 287, 458
Lialin, O.A., 368, 410
Liddell, Guy, 211
Liebknecht, Karl, 47
Lipton, Marcus, 304
Lisenko, N., 310
Litvinov, Maxim, 55, 57, 62,
127, 163, 164, 170, 172
Liubimov, M.P., 213, 377, 381,
383, 393, 458
Lloyd, Geroge, 33, 38, 48, 53,
56, 57, 70, 73
Lockhart, R.B., 29, 37, 38, 39,
40, 41, 42, 43, 44, 45, 68, 74
Long, Leo, 153, 212, 213, 214,
217, 261, 262
Longo, Luigi, 113
Lopatin, Alexandr, 363, 408
Losado, M.P., 360
Lowry, Helen, 202
Lubbe, M. van der, 133, 134, 135
Luca, Vasile, 252
Lukasevici, I.K., 420
Luns, J., 425
Luxemburg, Rosa, 31, 47

—M—

Mac Neice, L., 145
Machel, Samora, 394, 397

261, 282, 306, 312, 326, 328,
329, 353, 366, 369, 372, 374

Johnson, Lyndon B., 321, 322,
355, 429

Jukov, Gh., 184, 193, 194, 216,
250, 251, 297

Jurgens, A.V., 63

—K—

Kalamatiano, X.B., 41, 45

Kalugin, Oleg, 338, 371, 377,
382, 383, 458, 459

Kamenev, Lev, 26, 56, 80, 93,
95, 97, 293

Kampiles, W., 373

Kandelaki, D., 164

Kania, Stanislaw, 415, 416

Kaplan, Karel, 41, 42, 255, 338

Karjalainen, Ahti, 408, 409

Karmal, Babrak, 410, 412, 413

Karpekov, N.P., 284, 363

Kasahara, Iukio, 126, 127

Kawabe, Torashiro, 127

Kedrov, general, 62, 116

Kekkonen, Urho, 303, 304, 408

Kennan, Geroge, 158, 314

Kennedy, John F., 326, 327, 328,
329

Kent, Tyler G., 158, 281

Kim Ir Sen, 391, 392, 393

Kim Jong Il, 392

King, J.H., 129, 130, 151, 152,
157, 173, 260, 261

Kiricenko, A.I., 323

Kirov, Serghei, 93, 94, 95, 96,
97, 98, 102, 164

Kissinger, Henry, 378, 379

Klement, Rudolf, 116, 118, 255

Klugmann, James, 147, 148,
209, 260

Koch, Erich, 63, 220

Koenen, Heinrich, 195

Koestler, Arthur, 59, 132, 134,
137

Koivisto, Mauno, 409

Kolarov, Vasili, 66

Kolceak, amiral, 34

Kondraşev, S.A., 284, 305

Konev, mareşal, 112

Konoye, Prinţ, 125

Kopelev, Lev, 91

Kornilov, general, 108

Korotkov, A.M., 291

Kosarev, A., 104

Kosîghin, Alexei, 339, 350

Kostov, Vl., 465

Kotov, general, 119, 220, 337

Krasin, L., 52, 53, 56, 70

Kriucikov, Vladimir A., 7, 8, 9,
11, 39, 299, 376, 377, 381,
383, 401, 403, 404, 406, 408,
409, 415, 416, 418, 419, 429,
433, 435, 446, 450, 451, 452,
453, 456, 457, 458, 459, 465,
466

Kriviţki, Walter, 99, 100, 115,
116, 117, 279, 287, 311

Krotov, B.M., 261, 262, 275,
281, 282, 284, 289

Henry, Ernst, 137, 153, 199,
215, 311, 378, 425, 428

Hersh, Seymour, 429

Herzen, Aleksandr, 16, 19, 341

Hess, Rudolf, 186, 208

Hilger, Gustav, 186

Hill, G.A., 39, 44, 45, 228, 229,
231, 234, 264, 370

Himmler, Heinrich, 465

Hiss, Alger, 160, 161, 198, 202,
238, 240, 261, 262, 265, 374

Hitler, Adolf, 83, 112, 113, 117,
118, 124, 129, 136, 137, 138,
139, 142, 148, 163, 164, 166,
168, 169, 170, 171, 172, 173,
174, 177, 178, 179, 184, 185,
186, 187, 188, 189, 190, 191,
192, 193, 194, 196, 202, 208,
210, 216, 222, 250, 251, 253,
273, 313

Hodgson, R., 55, 62, 63

Hodja, Enver, 259, 343

Hodos, George, 244

Honecker, Erich, 461, 463

Hoover, J. Edgar, 230

Hopkins, Harry, 114, 203, 204,
205, 236, 237, 238, 240, 248,
249

Houghton, Harry, 309

Hruscirov, N.S., 83, 95, 104, 174,
176, 177, 242, 258, 285, 291,
292, 293, 294, 295, 297, 299,
316, 317, 322, 323, 325, 326,
328, 329, 330, 331, 333, 334,
336, 343, 347, 348, 352, 353,
399, 449

Hull, Cordell, 205, 237, 382

Husak, Gustav, 343

Hussein, regele Iordaniei, 385,
388, 391

—I—

Iagoda, H.G., 77, 79, 80, 84, 94,
95, 96, 97, 98, 99, 100, 102,
110, 112, 298

Iakovlev, A.N., 449

Iakuşev, A., 71, 74, 75, 76, 77

Ignatiev, S.D., 292, 294

Indra, Alois, 343

Ismail, Ahmed, 179, 182, 351

Ismay, general, 236

Ivan cel Groaznic, 6, 15, 23, 52,
70, 158, 203, 204, 229, 233,
246, 255, 256, 285, 299, 322,
327, 353, 364, 369, 442

Ivanov, B.S., 110, 116, 322, 413,
445

—J—

Jackson, H., 119, 425

Jagielski, M., 414

Jalloud, Abdul Salam, 390

Janda, Frantisek, 254

Jdanov, V., 97, 169, 178, 286,
292, 454

Jivkov, Todor, 465, 466

Joad, Cyril, 50

John, Otto, 114, 129, 139, 147,
150, 151, 152, 160, 184, 185,
198, 203, 215, 221, 225, 234,

- 436, 438, 440, 441, 443, 444,
445, 446, 447, 448, 449, 450,
452, 453, 454, 455, 460, 461,
463, 466
- Gordievski, Oleg Antonovici, 1,
2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12,
13, 14, 19, 29, 71, 86, 89, 102,
103, 118, 129, 130, 150, 154,
157, 185, 202, 203, 212, 214,
226, 231, 260, 262, 280, 281,
289, 295, 297, 308, 309, 317,
336, 337, 339, 341, 343, 345,
350, 357, 358, 359, 369, 373,
377, 378, 380, 381, 382, 384,
388, 389, 394, 397, 398, 404,
405, 407, 408, 413, 415, 417,
419, 420, 424, 428, 430, 432,
433, 436, 439, 441, 444, 445,
446, 452, 456, 460, 462, 465
- Gore-Booth, Paul, 279
- Gorski, A.B., 207, 208, 209, 210,
212, 214, 215, 216, 228, 233,
284
- Gottfried, H., 362
- Gottwald, Klement, 255, 292,
293
- Grand, Laurence, 206
- Graur, Andrei, 200
- Greenglass, David, 224, 268
- Grey, Olga, 156
- Grişin, V., 335
- Gribanov, O.M., 316, 330, 331
- Gribin, N.P., 9, 11, 12, 436, 440,
456
- Grigorenko, G.F., 86, 87
- Grinevski, Oleg, 391
- Gromiko, Andrei, 201, 240, 270,
290, 296, 297, 303, 339, 350,
356, 379, 380, 384, 389, 429,
430, 438, 464
- Gross, Babette, 59, 133
- Grossin, Paul, 310
- Groza, Petru, 252
- Gruško, F.M., 3, 9, 10, 11, 12,
403, 405
- Guillaume, Gunther, 313, 362
- Guk, A.V., 420, 421, 422, 423,
426, 430, 432, 434, 456
- Guzenko, Igor, 213, 214, 226,
261, 262, 263, 266
- Guzovski, Al., 285
- H—
- Haig, Alexander, 35, 198, 418
- Halperin, Israel, 225
- Hambleton, Hugh, 310, 313,
405
- Hamilton, V.N., 151, 320
- Hankey, Lord, 184, 185, 198,
215, 221
- Hardinge, Sir Charles, 23
- Harnack, Arvid, 180, 181, 187,
194, 195, 196
- Harriman, Averell, 230, 243,
248
- Hassan, Hani, 385
- Haushofer, Karl, 186
- Hays, Wayne, 134, 319
- Heath, Edward, 367, 368
- Heilmann, H., 180
- Helmers, Carl, 314
- Hemingway, Ernst, 114

—F—

Fadeikin, general, 296
 Falin, V.M., 416
 Farkas, Vladimir, 289
 Faymonville, Phillip, 158, 204
 Fedicikin, D.G., 252
 Fedotov, P.V., 270
 Felfe, H., 286, 312, 313
 Fetterlein, E., 55, 56, 57
 Field, Noel, 8, 286, 287, 288
 Fikhner, A., 108
 Finder, Pawel, 245
 Finkelsztejn, M., 415
 Fiodorov, A.P., 70
 Fitin, Pavel M., 183, 188, 200,
 201, 230, 260, 270
 Fletcher, Yvonne, 455
 Flynn, Ed., 241
 Fomin, F.T., 78, 79, 329
 Ford, Gerald, 8, 116, 379
 Foriş, Ştefan, 252
 Franco, Francisco, 112, 113,
 114, 154, 155, 156, 220
 Frinovski, M., 100
 Frossard, L.O., 48
 Frunze, Mihail, 57
 Fuchs, Klaus, 222, 223, 224, 226,
 267, 268, 281

—G—

Gaitskell, H., 208
 Galdins, A., 272
 Galleni, H., 128, 129

Gandhi, Indira, 352, 356, 357,
 453
 Gardner, Meredith, 263, 264,
 267
 Garfield Hays, Arthur, 134
 Gee, Ethel, 309
 Gehlen, Reinhard, 286, 312
 George al V-lea, 7, 38, 39, 48,
 53, 56, 57, 70, 73, 75, 136,
 158, 160, 199, 201, 234, 284,
 305, 306, 314, 407, 418, 428,
 433
 Gerô, Ernô, 300
 Gheorghiu-Dej, Gh., 251, 252,
 336
 Ginsburg, E., 96, 105
 Gisevius, H.B., 197
 Glazkov, I.p., 364
 Glemp, arhiepiscop, 416
 Goebbels, Joseph, 124, 133, 154
 Goering, Hermann, 135, 180
 Goldberger, Sandor, 160, 161
 Goldstein, Gordon, 354
 Goldwater, Barry, 425
 Golişin, Anatoli, 305, 310, 420
 Golos, Jacob, 199, 200, 201, 202,
 228
 Golovin, Igor, 265, 266
 Goltz, contele, 169
 Golubev, S.M., 10, 11, 12, 33,
 350, 465
 Gomulka, Wladyslaw, 176, 245,
 246, 247
 Gorbaciov, Mihail, 3, 7, 10, 86,
 295, 377, 388, 411, 429, 435,

Curzon, Lord, 53, 54, 55, 56, 57,
58, 283

—D—

Daşicev, V., 184
Daladier, Ed., 150, 205
Dalton, Hugh, 208
Daniel, Iuli, 80, 334, 342, 357
Dardel, Guy von, 464
Davies, J.E., 105, 158
de Gaulle, Charles, 285, 311
de Selves, Justin, 24
de Vittorio, G., 113
Deane, general, 230
Dejean, Maurice, 316
Dekanozov, K.G., 171, 172, 177,
178, 179, 183, 186, 187, 297
Deksnys, Jonas, 272
Delcassé, Th., 22
Delmer, Sefton, 6
Deng Pufang, 345
Denikin, general, 34, 107, 109
Denniston, A.G., 82
Deriabin, Piotr, 296, 299, 317
Deutsch, Arnold, 141, 142, 143,
148, 149, 150, 151, 156, 157,
207
Deutscher, Isaac, 91, 111, 118
Dimitrov, Gh., 135, 253
Djilas, Milovan, 244, 256, 257,
258, 259
Djirkvelov, Ilia, 269, 316
Dobb, Maurice, 136, 138, 139,
144

Dobrinin, A.F., 378, 379
Dolbin, G.G., 265, 269
Donovan, William, 201, 229,
230, 231, 263
Dostoievski, F.M., 136
Dubcek, Alexandr, 336, 337,
338, 339, 340, 341, 343
Dukes, Sir Paul, 54
Dulles, Allen, 287
Dunlap, Jack, 320, 321, 372
Dzerjinski, Felix Edmundovici,
30, 31, 32, 33, 36, 40, 41, 42,
44, 45, 46, 47, 49, 52, 53, 54,
60, 65, 68, 74, 78, 79, 80, 90,
108, 109, 110, 122, 166, 242,
318, 442, 449, 463, 466

—E—

Edberg, Al., 180
Eichmann, Adolf, 465
Einstein, Albert, 132
Eisenhower, Dwight D., 326
Eismontas, E., 463
Ejov, Nikolai Ivanovici, 95, 98,
99, 100, 102, 104, 105, 112,
118, 154, 155, 164, 193, 298
Elisabeta, împărăteasa Austro-
Ungariei, 21
Elliot, Nicholas, 204, 305
Ellis Smith, Edward, 147, 315
Elşin, Boris, 451
Enlai, Zhou, 345
Epstein, S., 115
Evensen, Jens, 405, 406

Bunakov, Boris, 73
 Burgess, Guy, 5, 130, 138, 139,
 143, 144, 145, 146, 147, 148,
 149, 150, 151, 153, 205, 206,
 207, 208, 234, 238, 261, 263,
 275, 276, 277, 278, 279, 280,
 281, 282, 283, 304, 305, 367

Bush, George, 433

Byrnes, James F., 248

—C—

Caillaux, J., 24

Cairncross, John, 150, 152, 153,
 157, 173, 184, 185, 198, 205,
 211, 215, 216, 217, 221, 261,
 275, 282, 283, 305, 373

Cajander, A.K., 170, 176

Calic, Edouard, 133

Campbell, R., 226

Canaris, amiral, 197, 210

Carnot, preşedintele, 21

Carr, E.H., 226, 271, 275

Carrington, Lord, 387

Carter, Jimmy, 379, 380, 384,
 418

Casey, W., 453

Castro, Fidel, 324, 325, 326,
 330, 347, 358, 359, 360, 361,
 368, 393, 399, 400, 462

Catto, Henry, 428

Ceaşescu, Nicolae, 252, 336,
 385, 386, 462

Gebrikov, V.M., 7, 8, 9, 31, 335,
 423, 438, 449, 450

Cecil, Robert, 211, 278

Cernenko, K., 419, 433, 436,
 438, 460, 462

Chamberlain, Austen, 81, 150,
 153, 171, 173, 184

Chambers, Whittaker, 160, 161,
 198, 202, 261

Chandra, Romesh, 354, 355,
 452

Chaplin, G., 40, 201

Chiang, Kai-Shek, 81

Chisholm, Janet, 330

Churchill, Sir Winston, 38, 53,
 54, 56, 70, 153, 184, 185,
 188, 198, 203, 204, 205, 208,
 214, 229, 231, 233, 236, 237,
 239, 241, 248

Cicerin, G., 55, 63, 65

Clark, W., 227

Clausen, Max, 187

Clemenceau, G., 48

Clemens, Max, 286

Clementis, Vl., 290

Cockburn, Claud, 146

Cockroft, John, 225

Cohen, Moris, 309

Colville, John, 153, 282

Connally, Tom, 236

Coverdale, G.B., 320

Cowgill, Felix, 210

Cremet, J., 81

Cripps, Sir Stafford, 134, 184,
 185

Cumming, Sir Mansfield, 38, 45,
 70

Curiel, M., 284

- Beleŭki, S.P., 27
- Beliaev, E., 405
- Belkin, Fiodor, 288, 289, 290, 294
- Bella, Ben, 347
- Benckendorff, contele, 16
- Benes, Edvard, 100, 238, 254
- Bentley, Elisabeth, 199, 200, 201, 202, 228, 261
- Bergery, Gaston, 134
- Bergmanis, Augustus, 271, 272
- Beria, L.P., 118, 119, 120, 121, 166, 170, 171, 172, 173, 178, 182, 189, 193, 242, 247, 254, 265, 266, 267, 269, 270, 286, 292, 294, 295, 296, 297, 298, 318, 464
- Berkis, Vitolds, 272
- Berle, Adolf, 198
- Berling, Zygmunt, 247
- Bernstein, Sidney, 134
- Berzin, Eduard, 41, 42, 44, 112, 122, 123, 124, 167
- Bialek, Robert, 306
- Bilak, Vasil, 340, 343
- Bingham, David, 365
- Birk, Roman, 62, 72
- Bishop, Maurice, 399, 400, 431
- Blaikie, Derek, 148
- Blake, George, 56, 284, 305, 306, 307
- Blumkin, I., 35, 110, 119
- Blunt, Anthony, 6, 130, 139, 145, 146, 147, 148, 150, 151, 153, 202, 205, 207, 211, 212, 213, 214, 217, 225, 234, 260, 261, 281, 282, 283, 304
- Bobkov, F.D., 422
- Bodnăraş, Emil, 251, 252
- Boetzel, Fritz, 197
- Bogdanov, R.G., 353, 464
- Bohlen, Chip, 158, 237, 248, 315
- Bohr, Niels, 266
- Boki, G.I., 65, 122, 157
- Bolşakov, G.N., 328, 329
- Boldin, general, 190
- Bondarenko, A.I., 364
- Bondarev, A.P., 444
- Born, Max, 222
- Borodin, M.M., 49, 50
- Botha, P.W., 398, 453
- Bowra, Maurice, 144
- Boyce, Ernest, 37, 43, 44, 45, 73, 373
- Bracken, Brendan, 233
- Brandt, Willy, 313, 362
- Branting, Georg, 134
- Brejnev, Leonid, 2, 6, 317, 333, 334, 335, 337, 339, 342, 343, 348, 352, 354, 356, 360, 362, 363, 364, 369, 374, 377, 378, 380, 383, 384, 386, 388, 390, 391, 397, 410, 412, 415, 417, 418, 419, 422, 449, 460
- Briand, Aristide, 89
- Budanov, Colonel, 10, 11
- Buharin, Nicolai, 16, 55, 80, 87, 93, 97, 148
- Buikis, Ian, 40, 41, 42

INDEX

—A—

Abakumov, V.S., 242, 244, 269,
270, 286, 292, 294
Abrasimov, P.A., 461
Abse, Leo, 366
Abt, John J., 160
Abusch, Alexander, 133
Adenauer, Konrad, 286
Adjubei, A., 336, 342
Afanasiev, V.G., 428
Agabekov, G., 58, 79, 116
Agaian, I.I., 285, 353
Ageloff, Sylvia, 119
Ahmed Rashad, 351, 386, 387
Ahmedov, Ismail, 179, 182
Ahmerov, I.A., 182, 202, 203,
204, 228, 236, 249
Akulov, A.I., 80, 99, 408, 409
Aleksseev, general, 325, 326, 358,
359
Allende, Salvador, 360, 361
Amin, Hafizullah, 324, 410, 411,
412, 413
Andreev, N.N., 36, 372
Andropov, I.V., 6, 68, 72, 138,
276, 299, 301, 304, 310, 318,
333, 335, 336, 338, 339, 342,

368, 376, 382, 385, 390, 393,
394, 396, 400, 404, 409, 411,
415, 417, 418, 419, 422, 423,
429, 430, 433, 441, 442, 443,
447

Anghelov, Pavel, 225
Angleton, J.J., 283
Arafat, Yasser, 385, 386, 387,
388, 391
Archer, Jane, 154, 431, 432, 435
Artamonov, Iuri, 71
Attlee, Clement, 279
Auden, W.H., 113, 147
Austin, Hudson, 400
Azef, Evno, 26

—B—

Ball, Sir Joseph, 149
Bandera, Stepan, 323, 324
Barclay, Sir Roderick, 227
Barkowski, Vladimir, 369, 442
Barnes, George, 234
Bartlett, Charles, 328, 329
Batista, Fulgencio, 324, 325
Beşterev, Vladimir, 104
Bebler, Alex, 258
Bedell Smith, Walter, 283
Begin, Menachem, 384

Donald Cameron Watt, 'The Initiation of Talks Leading to the Nazi-Soviet Pact: An Historical Problem', in C. Abramsky și Beryl J. Williams (eds.), *Essays in Honour of E. H. Carr* (London: Macmillan, 1974)

Donald Cameron Watt, '[John] Herbert King: A Soviet Source in the Foreign Office', *Intelligence and National Security*, vol. III (1988), nr. 4

Donald Cameron Watt, *How War Came: The Immediate Origins of the Second World War 1938-1939* (London: Heinemann, 1989)

Gary R. Waxmonsky, 'Police and Politics in Soviet Society, 1921-1929', unpublished PhD thesis (Princeton University, 1982)

Allen Weinstein, *Perjury: The Hiss-Chambers Case* (New York: Knopf, 1978)

Nigel West, *A Matter of Trust* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1982)

Nigel West, *GCHQ* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1986)

Nigel West, *Molehunt* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1987)

W. J. West (ed.), *Orwell: The War Commentaries* (London: Duckworth, 1985)

W. J. West, *Truth Betrayed* (London: Duckworth, 1987)

W. J. West, *The Truth About Hollis* (London: Duckworth, 1989)

Barton Whaley, *Codeword Barbarossa* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1974)

Philip M. Williams, *French Politicians and Elections 1951-1969* (Cambridge University Press, 1970)

Robert Chadwell Williams, *The Other Bolsheviks* (Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1986)

Robert Chadwell Williams, *Klaus Fuchs, Atom Spy* (Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1987)

Charles A. Willoughby, *Sorge: Soviet Master Spy* (London: William Kimber, 1952)

Bertram D. Wolfe (ed.), *Khrushchev and Stalin's Ghost: Text, Background and Meaning of Khrushchev's Secret Report to the Twentieth Congress on the Night of February 24-25 1956* (London: Atlantic Press, 1957)

Bertram D. Wolfe, *Three Who Made a Revolution* (Harmondsworth: Penguin, 1966)

Thierry Wolton, *Le KGB en France* (Paris: Bernard Grasset, 1986)

Robert Woodward, *Veil: The Secret Wars of the CIA 1981-1987* (New York: Simon & Schuster, 1987)

Peter Wright, *Spycatcher* (New York: Viking, 1987)

Herbert Yardley, *The American Black Chamber* (London: Faber, 1931)

Robert Young, *In Command of France* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1978)

G. K. Zhukov, *The Memoirs of Marshal Zhukov* (London: Jonathan Cape, 1971).

- Hugh Thomas, *Armed Truce: The Beginnings of the Cold War* (London: Hamish Hamilton, 1986)
- Paul Thomas, *Le KGB en Belgique* (Brussels: Editions J. M. Collet, 1987)
- Robert W. Thurston, 'Fear and Belief in the USSR's "Great Terror": Response to Arrest 1935-1939', *Slavic Review*, vara anului 1986
- Pavel Tigrid, 'The Prague Coup: The Elegant Takeover', in Thomas Hammond (ed.), *The Anatomy of Communist Takeovers* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1975)
- Fritz Tobias, *The Reichstag Fire: Legend and Truth* (London: Secker & Warburg, 1963)
- Ørnulf Tofte, *Spaneren* (Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1987)
- John Toland, *Adolf Hitler* (New York: Doubleday, 1976)
- Nikolai Tolstoi, *Stalin's Secret War* (London: Jonathan Cape, 1981)
- Leopold Trepper, *The Great Game* (London: Michael Iosif, 1977)
- Leon Troțki, *My Life* (Gloucester, Mass.: P. Smith, 1970)
- Harry S. Truman, *Memoirs: 1945, Year of Decisions*, Signet ed. (New York: New American Library, 1965)
- S. K. Tsvigun și al. (eds.), *V. I. Lenin i VChK: Sbornik dokumentov (1917-1922 gg)* (Moscow: Izdatel'stvo Politicheskoi Literatury, 1975)
- R. C. Tucker și S. F. Cohen (eds.), *The Great Purge Trial* (New York: Grosset & Dunlap, 1965)
- Dwight W. Tuttle, *Harry L. Hopkins and Anglo-American-Soviet Relations, 1941-1945* (New York: Garland, 1983)
- Adam B. Ulam, *Titoism and the Cominform* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1952)
- Adam B. Ulam, *Expansion and Coexistence: Soviet Foreign Policy 1917-1973* (New York: Holt, Rinehart, 1974)
- Adam B. Ulam, *Dangerous Relations* (New York: Oxford University Press, 1984)
- Richard H. Ullman, *Anglo-Soviet Relations, 1917-1921*, vol. I: 1961, vol. III: 1972 (Princeton University Press)
- Peter S. Usovski, 'John McCone and the Cuban Missile Crisis: A Persistent Approach to the Intelligence-Policy Relationship', *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, vol. II (1988), nr. 4
- A. T. Vasiliev, *The Ochrana* (London: Harrap, 1930)
- John Vassall, *Vassall* (London: Sidgwick & Jackson, 1975)
- Georges Vereeken, *The GPU in the Trotskyist Movement* (London: New York Publications, 1976)
- Vsevolod Vejnov, 'An Anti-Hitler Coalition Before the War? Possibilities and Reality', *Literaturnaya Gazeta*, 1989, nr. 17
- Dimitri Volkogonov, 'On the Eve of War', *Pravda*, 20 iunie 1988
- Fiodor Volkov, *Secrets from Whitehall and Downing Street* (Moscow: Progress Publishers, 1986)
- Julian Wadleigh, 'Why I Spied for the Communists', *New York Post*, 12-20 iulie 1949

- Philip Short, *The Dragon and the Bear* (London: Hodder & Stoughton, 1982)
- Richard H. Shultz Jr., *The Soviet Union and Revolutionary Warfare* (Stanford, Ca.: Hoover Institution Press, 1988)
- Richard H. Shultz și Roy Godson, *Dezinformatsia: Active Measures in Soviet Strategy* (Oxford: Pergamon-Brassey, 1984)
- V. Sidorov, 'Once again about The Trust: the role played by M. V. Zakharchenko-Schultz', *Golos Zarubezhya*, 1987, nr. 45-46
- S. Nihal Singh, *The Yogi and the Bear* (London: Mansell, 1986)
- Bradley F. Smith, *The Shadow Warriors* (London: André Deutsch, 1983)
- Richard Harris Smith, *OSS: The Secret History of America's First Central Intelligence Agency* (Berkeley, Ca.: University of California Press, 1972)
- Richard Harris Smith, 'The First Moscow Station: An Espionage Footnote to Cold War History', *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, vol. III (1989), nr. 3
- H. P. Smolka, *Forty, Thousand Against the Arctic: Russia's Polar Empire*, ed. rev. (London: Hutchinson, 1938)
- Alexandr Soljenițin, *The Oak and the Calf* (London: Collins, 1980)
- Keith Somerville, 'The Soviet Union and Zimbabwe: The Liberation, Struggle and After', în R. Craig Nation și Mark V. Kauppi, *The Soviet Impact in Africa* (Lexington, Mass.: D. C. Heath, 1984)
- Boris Souvarine, *Stalin: A Critical Survey of Bolshevism* (London: Secker & Warburg, 1939)
- P. S. Squire, *The Third Department* (Cambridge University Press, 1968)
- Robert W. Stephan, 'Death to Spies: The Story of Smersh', MA dissertation, American University, Washington DC, 1984
- Robert Stephens, *Nasser: A Political Biography* (New York: Simon & Schuster, 1971)
- P. Stojanoff, *Reichstagbrand: Die Prozesse in London und Leipzig* (Vienna: Europa Verlag, 1966)
- John Stonehouse, *Ralph* (London: Jonathan Cape, 1982)
- Richard Storry, *A History of Modern Japan* (Harmondsworth: Penguin, 1960)
- Michael Straight, *After Long Silence* (London: Collins, 1983)
- Victor Suvorov, *Soviet Military Intelligence* (London: Hamish Hamilton, 1984)
- K. Svetițki și S. Sokolov, 'I Would Cope With Any Work', *Ogonek*, iunie 1989
- Béla Szász, *Volunteers for the Gallows* (London: Chatto & Windus, 1971)
- Tad Szulc, *Fidel: A Critical Portrait* (London: Hutchinson, 1987)
- Strobe Talbott (ed./trad.), *Krushchev Remembers* (London: Sphere Books, 1971)
- Väinö Tanner, *The Winter War* (Stanford, Conn.: Stanford University Press, 1957)
- Hugh Thomas, *The Cuban Revolution* (New York: Harper & Row, 1977)
- Hugh Thomas, *The Spanish Civil War*, ediția a treia rev. (London: Hamish Hamilton, 1977)

- Herbert Romerstein, *Soviet Active Measures and Propaganda*, Mackenzie Institute Paper nr. 17 (Toronto, 1989)
- Herbert Romerstein și Stanislav Levchenko, *The KGB Against the 'Main Enemy'* (Lexington, Mass.: Lexington Books, 1989)
- Elliot Roosevelt, *As He Saw It* (New York: Duell, Sloan & Pearce, 1946)
- Clive Rose, *The Soviet Propaganda Network* (London: Pinter, 1989)
- Niels Erik Rosenfeldt, *Knowledge and Power: The Role of Stalin's Secret Chancellery in the Soviet System of Government* (Copenhagen: Rosenkilde & Bagge, 1978)
- A. Roșchin, 'Inside the Commissariat of Foreign Affairs on the Eve of the War', *Mejdunarodnaia Jizn*, aprilie 1988
- Harro Rositzke, *The KGB: Eyes of Russia* (London: Sidgwick & Jackson, 1983)
- Stephen Roskill, *Hankey: Man of Secrets*, vol. III (London: Collins, 1974)
- Iosif Rothschild, *The Communist Party of Bulgaria: Origins and Development, 1883-1936* (New York: Columbia University Press 1971)
- Iosif Rothschild, *Return to Diversity: A Political History of East Central Europe since World War II* (New York: Oxford University Press, 1989)
- Kevin Ruane, *The Polish Challenge* (London: BBC, 1982)
- Jacques Rupnik, *The Other Europe* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1988)
- Anwar el-Sadat, *In Search of Identity* (London: Collins, 1978)
- Vladimir Saharov, *High Treason* (New York: Ballantine Books, 1981)
- John Sawatsky, *Gouzenko: The Untold Story* (Toronto: Macmillan, 1985)
- Leonard Schapiro, *The Communist Party of the Soviet Union*, ediția a doua rev. (London: Methuen, 1970)
- Arthur M. Schlesinger Jr., *A. Thousand Days* (Boston: Houghton Mifflin, 1965)
- Hans W. Schoenberg, 'The Partition of Germany and the Neutralization of Austria', în Thomas Hammond (ed.), *The Anatomy of Communist Takeovers* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1975)
- Albert Seaton, *Stalin as Warlord* (London: Batsford, 1976)
- The Second Brown Book of the Hitler Terror* (London: Bodley Head, 1934)
- Jan Sejna, *We Will Bury You* (London: Sidgwick & Jackson, 1982)
- Victor Serge, *Memoirs of a Revolutionary 1901-1941* (London: Oxford University Press, 1963)
- Hugh Seton-Watson, *The East European Revolution* (London: Methuen, 1956)
- Myron Sharaf, *Fury on Earth: A Biography of Wilhelm Reich* (London: André Deutsch, 1983)
- William Shawcross, *Crime and Compromise* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1974)
- Robert E. Sherwood, *Roosevelt and Hopkins: An Intimate History* (New York: Grosset & Dunlap, 1950)
- Arkadi N. Șevcenko, *Breaking with Moscow* (New York: Ballantine Books, 1985)
- A. Shneider, *Zapiski starogo moskvicha* (Moscow, 1966)

- Cathy Porter și Mark Jones, *Moscow in World War Two* (London: Chatto & Windus, 1987)
- Stefan T. Possony, *Lenin: The Compulsive Revolutionary*, rev. Brit. ed. (London: Allen & Unwin, 1966)
- Thomas Powers, *The Man Who Kept the Secrets: Richard Helms and the CIA* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1979)
- Gordon W. Prange și al., *Target Tokyo: The Story of the Sorge Spy Ring* (New York: McGraw Hill, 1985)
- Paul Preston, *The Spanish Civil War, 1936-1939* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1986)
- D. N. Pritt, *From Right to Left* (London: Lawrence & Wishart, 1985)
- Protseș 'Promparty', 25 noiembrie-7 decembrie 1930g. *Stenogramma sudebnogo protseșsa i materialov, priobshchennye k delu* (Moscow: People's Commissariat of Justice, 1931)
- Ronald Radosh și Joyce Milton, *The Rosenberg File* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1983)
- Leonid Radjițorski, 'December 1', *Moscow News*, 1988, nr. 48
- A. G. Raffalovitci, *L'abominable vénalité de la presse* (Paris, 1921)
- László Rajk and His Accomplices Before the People's Court (Budapest, 1949)
- John Ranelagh, *The Agency* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1986)
- Anthony Read și David Fisher, *Operation Lucy* (London: Hodder & Stoughton, 1980)
- Anthony Read și David Fisher, *The Deadly Embrace* (London: Michael Iosif, 1988)
- David Rees, *Harry Dexter White: A Study in Paradox* (New York: Macmillan, 1973)
- Goronwy Rees, *A Chapter of Accidents* (London: Chatto & Windus, 1971)
- Wilhelm Reich, *Sexualerregung und Sexualbefriedigung* (Vienna: Münster Verlag, 1929)
- S. G. Reilly, *The Adventures of Sidney Reilly, Britain's Master Spy* (London: E. Mathews & Marrot, 1931)
- Report of Court Proceedings in the Case of the Trotskyite-Zinovievite Terrorist Centre* (Moscow: People's Commissariat of Justice, 1936)
- Report of Court Proceedings in the Case of the Anti-Soviet Trotskyite Centre* (Moscow: People's Commissariat of Justice, 1937)
- N. V. Riasanovski, *A History of Russia*, ed. a patra (Oxford University Press, 1984)
- R. Dan Richardson, *Comintern Army* (Lexington, Ky.: University Press of Kentucky, 1982)
- Hans Rogger, *Russia in the Age of Modernisation and Revolution 1881-1917* (London: Longman, 1983)
- B. V. A. Röling și C. F. Rüter (eds.), *The Tokyo Judgement: The International Military Tribunal for the Far East* (Amsterdam: APA University Press, 1977)
- Herbert Romerstein, 'Some Insights Derived from the Grenada Documents', în Dennis L. Bark (ed.), *The Red Orchestra*, vol. I: *Instruments of Policy in Latin America and the Caribbean* (Stanford, Ca.: Hoover Institution Press, 1986)

- Nissan Oren, *Bulgarian Communism: The Road to Power 1934-1944* (New York: Columbia University Press, 1971)
- Nissan Oren, 'A Revolution Administered: The Sovietization of Bulgaria', în Thomas Hammond (ed.), *The Anatomy of Communist Takeovers* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1975)
- Aleksandr Orlov, *The Secret History of Stalin's Crimes* (London: Jarolds, 1954)
- Aleksandr Orlov, *Handbook of Intelligence and Guerilla Warfare* (Ann Arbor, Mich.: University of Michigan Press, 1963)
- Serghei Zaharovici Ostriakov, *Voyennye Chekisty* (Moscow: Voenizdat, 1979)
- Richard Owen, *Crisis in the Kremlin* (London: Victor Gollancz, 1986)
- Ion Mihai Pacepa, *Red Horizons* (Washington, DC: Regnery Gateway, 1987)
- Bruce Page, David Leitch și Phillip Knightley, *Philby: The Spy Who Betrayed a Generation* (London: Sphere Books, 1977)
- A. Palii, 'Radio-Electronic Combat in the Course of the War', *Voyenno-Istorichesky Zhurnal*, 1977, nr. 4
- N. C. Pano, *The People's Republic of Albania* (Baltimore, Md.: Johns Hopkins University Press, 1968)
- Robert A. Pastor, *Condemned to Repetition: The United States and Nicaragua* (Princeton University Press, 1987)
- Nikolai Pavlenko, 'The History of the War Is Still To Be Written', *Ogonek*, 1989, nr. 25
- A. Pavlov și Z. Fedotova, 'Consultation', *Literaturnaya Gazeta*, 1989, nr. 32 (5253)
- Jirí Pelikán (ed.), *The Czechoslovak Political Trials, 1950-1954* (London: Macdonald, 1971)
- Henry M. Pelling, *The British Communist Party*, ediția a doua (London: A & C Black, 1975)
- Barrie Penrose și Simon Freeman, *Conspiracy of Silence* (London: Grafton Books, 1986)
- Iakov Kristoforovici Peters, 'Vospominaniya o rabote v VChK v pervyi god revoliutsii', *Proletarskaya Revoliutsia*, 1924, nr. 10 (33)
- Vladimir Petrov (ed.), *June 22 1941: Soviet Historians and the German Invasion* (Columbia, SC: University of South Carolina Press, 1968)
- Vladimir și Evdokia Petrov, *Empire of Fear* (London: André Deutsch, 1956)
- Kim Philby, *My Silent War* (London: Panther Books, 1969)
- Janusz Piekalkiewicz, *Operation 'Citadel'* (Novato, Ca.: Presidio Press, 1988)
- Chapman Pincher, *Their Trade is Treachery* (London: Sidgwick & Jackson, 1981)
- Chapman Pincher, *Too Secret Too Long* (London: NEL, 1985)
- Chapman Pincher, *Traitors* (London: Sidgwick & Jackson, 1987)
- Richard Pipes, *Russia Under the Old Regime* (Harmondsworth: Penguin, 1974)
- Antony Polonsky și Boleslaw Drukier (eds.), *The Beginnings of Communist Rule in Poland* (Routledge & Kegan Paul, 1980)
- Elizabeth Poretzky, *Our Own People* (London: Oxford University Press, 1969)

- Roy Medvedev, 'N. S. Khrushchev's Political Biography', *Druzhba Narodov*, iulie 1989
- Jores Medvedev, *Andropov: His Life and Death*, ed. rev. (Oxford: Basil Blackwell, 1984)
- S. P. Melgounov, *The Red Terror in Russia* (London: Dent, 1925)
- Tibor Méray, 'The Trial of Imre Nagy', în Béla K. Király și Paul Jónás (eds.), *The Hungarian Revolution of 1956 in Retrospect* (New York: Columbia University Press, 1978)
- Francis Meynell, *My Lives* (London: Bodley Head, 1971)
- Stanislaw Mikolajczyk, *The Pattern of Soviet Domination* (London: Sampson Low, Marston, 1949)
- Leonid Mlechin, 'A Minister in Emigration: Hitherto Unknown Pages in the History of the Soviet Intelligence Service', *New Times*, 1990, nr. 18-20
- Sidney Monas, *The Third Section* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1961)
- Lord Moran, *Winston Churchill: The Struggle for Survival 1940-1965* (London: Constable, 1966)
- Frantisek Moravec, *Master of Spies* (London: Bodley Head, 1975)
- Kirill S. Moskalenko, 'Beria's Arrest', *Moscow News*, 1990, nr. 23
- Daniel Patrick Moynihan, *A Dangerous Place* (London: Secker & Warburg, 1979)
- Timothy P. Mulligan, 'Spies, Ciphers and "Zitadelle": Intelligence and the Battle of Kursk, 1943', *Journal of Contemporary History*, vol. XXII (1987), nr. 2
- B. N. Mullik, *The Chinese Betrayal* (Bombay: Allied Publishers, 1971)
- B. N. Mullik, *My Years with Nehru 1948-1964* (Bombay: Allied Publishers, 1972)
- Gamal Abdel Nasser, *The Philosophy of the Revolution* (Cairo, 1954)
- R. Craig Nation și Mark V. Kauppi, *The Soviet Impact in Africa* (Lexington, Mass.: D. C. Heath, 1984)
- Jawaharlal Nehru, *The Discovery of India* (New York: John Day, 1946)
- V. F. Nekrasov, 'The contribution of the internal forces to the cause of the victory of the Soviet people in the Great Patriotic War', *Voyenno-Istorichesky Zhurnal*, 1985, nr. 9
- Harold D. Nelson (ed.), *Mozambique: A Country Study*, ediția a treia (Washington, DC: US Government Printing Office, 1985)
- Harold D. Nelson și Irving Kaplan (eds.), *Ethiopia: A Country Study*, ediția a treia (Washington DC, US Government Printing Office, 1981)
- J. P. Nettle, *Rosa Luxemburg*, 2 vol. (London: Oxford University Press, 1966)
- A. Neuberg, *Armed Insurrection* (London: NLB, 1970)
- Boris Nicolacvski, *Power and the Soviet Elite* (New York: Praeger, 1965)
- Joshua Nkomo, *Nkomo: The Story of My Life* (London: Methuen, 1984)
- Carl O. Nordling, *Defence or Imperialism?* (Uppsala: Universitet Reprocentralen HSC, 1984)
- J. Novak, 'Sprawa gen. Berlinga', *Zeszyty Historyczne*, vol. XXXVII (1976)
- Nicholas Nyaradi, *My Ringside Seat in Moscow* (New York: Crowell, 1953)
- Erich Ollenhauer, *A biz Z* (Bonn, 1969)

- Auguste Lecoeur, *Le partisan* (Paris: Flammarion, 1963)
- George Leggett, *The Cheka: Lenin's Political Police* (Oxford University Press, 1981)
- V. I. Lenin, *The State and Revolution* (London: Allen & Unwin, 1919)
- Wolfgang Leonhard, *Child of the Revolution* (London: Collins, 1957)
- Isaac Don Levine, *The Mind of an Assassin* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1959)
- Flora Lewis, *The Man Who Disappeared: The Strange History of Noel Field* (London: Arthur Barker, 1965)
- Jonathan Lewis și Phillip Whitehead, *Stalin: A Time for Judgement* (London: Methuen, 1990)
- D. C. B. Lieven, *Russia and the Origins of the First World War* (London: Macmillan, 1983)
- Robert Bruce Lockhart, *Memoirs of a British Agent*, ediția a doua (London/New York: Putnam, 1934)
- Robert Bruce Lockhart, *Ace of Spies: A Biography of Sidney Reilly* (London: Hodder & Stoughton, 1967)
- Gordon Lonsdale, *Spy* (London: Neville Spearman, 1965)
- Eugene Lyons, *Assignment in Utopia* (London: Harrap, 1938)
- Martin McCauley (ed.), *Communist Power in Europe 1944-1949* (London: Macmillan, 1977)
- Martin McCauley, 'East Germany', în McCauley (ed.), *Communist Power in Europe 1944-1949* (London: Macmillan, 1977)
- Martin McCauley, *The Soviet Union Since 1917* (London: Longman, 1981)
- George McJimsey, *Harry Hopkins: Ally of the Poor and Defender of Democracy* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1987)
- Ian McLaine, *Ministry of Morale* (London: Allen & Unwin, 1979)
- Jukka L. Mäkelä, *Hemligt Krig* (Stockholm, 1968)
- Nadejda Mandelstam, *Hope Against Hope* (London: Collins, 1971)
- Nadejda Mandelstam, *Hope Abandoned* (London: Collins, 1974)
- Robert Manne, *The Petrov Affair: Politics and Espionage* (Sydney: Pergamon, 1987)
- David Martin, 'James Klugmann, SOE-Cairo and the Mihailovic Deception', în David Charters și Maurice Tugwell (eds.), *Deception in East-West Relations* (London: Pergamon-Brassey, 1990)
- David Martin, *Wilderness of Mirrors* (New York: Ballantine Books, 1981)
- Hede Massing, *This Deception* (New York: Ivy Books, 1987)
- Anthony Masters, *The Man Who Was M* (Oxford: Basil Blackwell, 1984)
- Vojtech Mastny, *Russia's Road to the Cold War* (New York: Columbia University Press, 1979)
- Evan Mawdsley, *The Russian Civil War* (London: Allen & Unwin, 1987)
- Ernest R. May (ed.), *Knowing One's Enemies* (Princeton University Press, 1984)
- Christopher Mayhew, *Time to Explain* (London: Hutchinson, 1987)
- Roy Medvedev, *Let History Judge* (London: Macmillan, 1972)

- Arthur Koestler, *The Invisible Writing*, Danube edn. (London: Hutchinson, 1969)
- L. Kolosov, 'Immortality of Those Who Have Fallen', *Izvestia*, 8-10, octombrie 1969.
- Sándor Kopácsi, *Au nom de la classe ouvrière* (Paris: Editions Robert Laffont, 1979)
- Lev Kopelev, *The Education of a True Believer* (London: Wilwood House, 1981)
- F. N. Kovalev, 'Documents from the Soviet Plenipotentiary Representation in Prague Relating to the "Tukhachevsky Affair"', *Vestnik*, nr. 8 (42)
- N. N. Krasnov, *The Hidden Russia: My Ten Years as a Slave Labourer* (New York: Holt, Rinehart, 1960)
- Joachim Krause, 'Soviet Arms Transfers to Sub-Saharan Africa', în R. Craig Nation și Mark V. Kauppi, *The Soviet Impact in Africa* (Lexington, Mass.: D. C. Heath, 1984)
- Viktor Kravcenko, *I Chose Freedom* (New York: Scribner's, 1946)
- Walter Krivitch, *I Was Stalin's Agent* (London: Hamish Hamilton, 1939)
- V. A. Kriucikov, 'An Objective View of the World' *Mezhdunarodnaya Zhizn*, octombrie 1988
- Gheorghe Kumanev, 'The 22nd at Dawn', *Pravda*, 22 iunie 1989
- Hiroaki Kuromiya, *Stalin's Industrial Revolution* (Cambridge University Press, 1988)
- Aino Kuusinen, *Before and After Stalin* (London: Michael Iosif, 1974)
- Vladimir Kuzicikin, 'Coups and Killings in Kabul', *Time*, 22 noiembrie 1982
- Vlasimir Kuzicikin, *Inside the KGB* (London: André Deutsch, 1990)
- Tae-Hwan Kwak și al. (eds.), *The Two Koreas in World Politics* (Seoul: Kyungnam University Press, 1983)
- Robert J. Lamphere, *The FBI-KGB War: A Special Agent's Story* (New York: Berkley Books, 1987)
- Arthur Bliss Lane, *I Saw Freedom Betrayed* (London: Regency Publications, 1949)
- Richard Langhorne (ed.), *Diplomacy and Intelligence During the Second World War: Essays in Honour of F. H. Hinsley* (Cambridge University Press, 1985)
- A. M. Larina, 'The Unforgettable', *Znamya*, octombrie 1988
- László Rajk and His Accomplices before the People's Court (Budapest, 1949)
- A. Lavrentieva, 'Stroiteli novogo mira', *V. Mire Knig*, 1970, nr. 4
- V. G. Lawford, *Bound for Diplomacy* (London: John Murray, 1963)
- Branko Lazitch, 'Stalin's Massacre of the Foreign Communist Leaders' and 'Two Instruments of Control by the Comintern: The Emissaries of the ECCI and the Party Representatives in Moscow', în Milorad M. Drachkovitch și Branko Lazitch (eds.), *The Comintern: Historical Highlights* (New York: Praeger, 1966)
- Branko Lazitch și Milorad M. Drachkovitch, *Lenin and the Comintern*, vol. 1 (Stanford, Ca.: Hoover Institution Press, 1972)
- Branko Lazitch și Milorad M. Drachkovitch, *Biographical Dictionary of the Comintern*, ed. rev. (Stanford, Ca.: Hoover Institution Press, 1986)

David Kahn, 'Codebreaking in World War I and II: The Major Successes and Failures, Their Effects', in Christopher Andrew și David N. Dilks (eds.), *The Missing Dimension: Governments and Intelligence Communities in the Twentieth Century* (London: Macmillan, 1984)

Oleg Kalugin, 'Intelligence and Foreign Policy', *International Affairs* (Moscow), iunie 1989

P. L. Kapița (ed. Pavel Rubinin), *Pisma o nauke* (Moscow: Moskovsky Rabochy, 1989)

Irvin Kaplan (ed.), *Angola: A Country Study*, ediția a doua (Washington, DC: US Government Printing Office, 1979)

Karel Kaplan, *Dans les archives du Comité Central* (Paris: Albin Michel, 1978)

Karel Kaplan, *Procès politiques à Prague* (Brussels: Editions Complexe, 1980)

Karel Kaplan, *The Short March: The Communist Takeover in Czechoslovakia 1945-1948* (London: C. Hurst & Co., 1987)

Ahti Karjalainen and Jukka Tarkka, *Presidentin Ministeri* (Helsinki: Otava, 1989)

Catherine Károlyi, *A Life Together* (London: Allen & Unwin, 1961)

Derek Kartun, *Tito's Plot against Europe: The Story of the Rajk Conspiracy* (London: Lawrence & Wishart, 1949)

Michael Kater, *The Nazi Party: A Social Profile of Members and Leaders 1919-1945* (Oxford: Basil Blackwell, 1983)

T. N. Kaul, *Reminiscences Discreet and Indiscreet* (New Delhi: Lancers, 1982)

George Kennan, *Memoirs 1950-1963* (New York: Pantheon Books, 1983)

Sheila Kerr, 'Roger Hollis and the Dangers of the Anglo-Soviet Treaty of 1942', *Intelligence and National Security*, vol. V (1990), nr. 3

Ronald Kessler, *Moscow Station* (New York: Scribner's, 1989)

Michael Kettle, *Sidney Reilly: The True Story* (London: Corgi, 1983) O. V. Khlevnyuk, 'The Year 1937 - Opposition to the Repressions', *Kommunist*, 1989, nr. 18

Kikolai Y. Kholov, *In the Name of Conscience* (London: Frederick Muller, 1960)

Sergei Nikitovici Hrusciiov, 'The Plot to Oust Khrushchev', *Ogonek*, 1988

Warren Kimball, '"They Don't Come Out Where You Expect": Roosevelt Reacts to the German-Soviet War' (forthcoming)

Robert R. King, *History of the Romanian Communist Party* (Stanford, Ca.: Hoover Institution Press, 1980)

Béla K. Király, 'Military Aspects', in Béla K. Király și Paul Jónás (eds.), *The Hungarian Revolution in 1956 in Retrospect* (New York: Columbia University Press, 1978)

Amy W. Knight, *The KGB: Police and Politics in the Soviet Union* (London: Unwin Hyman, 1988)

Phillip Knightley, *The Second Oldest Profession* (London: André Deutsch, 1986)

Phillip Knightley, *Philby: KGB Master Spy* (London: André Deutsch, 1988)

F. H. Hinsley, 'British Intelligence in the Second World War', in Christopher Andrew și Jeremy Noakes (eds.), *Intelligence and International Relations 1900-1945* (Exeter University Press, 1987)

George H. Hodos, *Show Trials: Stalinist Purges in Eastern Europe 1948-1954* (New York: Praeger, 1987)

Otto Hoetsch, *Die Internationalen Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus* (Berlin, 1933-1942)

Heinz Höhne și Hermann Zolling, *The General was a Spy* (London: Pan Books, 1972)

Paul Hollander, *Political Pilgrims* (Oxford University Press, 1981)

David Holloway, 'Entering the Nuclear Arms Race: The Soviet Decision to Build the Atomic Bomb, 1939-1945', *Social Studies of Science*, vol. XI (1981)

Harry L. Hopkins, 'The Inside Story of my Meeting with Stalin', *American Magazine*, decembrie 1941

Arnold L. Horelick, *The Cuban Missile Crisis: An Analysis of Soviet Calculations and Behaviour* (Santa Monica, Ca.: Rand Corporation, 1963)

Robert C. Horn, *Soviet-Indian Relations: Issues and Influence* (New York: Praeger, 1982)

Geoffrey Hosking, *A History of the Soviet Union* (London: Fontana, 1985)

Harry Houghton, *Operation Portland: The Autobiography of a Spy* (London: Rupert Hart-Davis, 1972)

Cordell Hull, *The Memoirs of Cordell Hull*, vol. II (New York: Macmillan, 1948)

H. Montgomery Hyde, *The Atom Bomb Spies* (London: Hamish Hamilton, 1980)

H. Montgomery Hyde, *George Blake, Superspy* (London: Constable, 1987)

Paul Ignatus, 'The First Two Communist Takeovers of Hungary: 1919 and 1948', in Thomas Hammond (ed.), *The Anatomy of Communist Takeovers* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1975)

Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania 1944-1962* (London: Oxford University Press, 1964)

A. I. Iovriș, I. D. Morohov și S. K. Ivanov, *A-Bomba* (Moscow: Nauka, 1980)

R. V. Ivanov-Razumnik, *The Memoirs of Ivanov-Razumnik* (London: Oxford University Press, 1965)

Dan N. Jacobs, *Borodin* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1981)

Richard J. Johnson, 'Zagranichnaya Agentura: The Tsarist Political Police in Europe', *Journal of Contemporary History*, 1972, nr. 1-2

R. W. Johnson, *Shootdown: The Verdict on KAL 007* (London: Chatto & Windus, 1986)

William M. Johnston, *The Austrian Mind* (Berkeley, Ca.: University of California Press, 1983)

Geoff Jukes, 'The Soviets and "Ultra"', *Intelligence and National Security*, vol. III (1988), nr. 2

János Kádár, *Selected Speeches and Interviews* (Oxford: Pergamon Press, 1985)

David Kahn, *The Codebreakers* (New York: Macmillan, 1967)

- Gamal Hammad, *The Hidden Government in the Era of Abdel Nasser* (în Arabic: Cairo, 1986)
- Thomas Hammond (ed.), *The Anatomy of Communist Takeovers* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1975)
- Philip Hanson, *Soviet Industrial Espionage: Some New Information* (London: RIIA, 1987)
- Rupert Hart-Davis (ed.), *The Autobiography of Arthur Ransome* (London: Jonathan Cape, 1976)
- Tsuyoshi Hasegawa, *The February Revolution: Petrograd, 1917* (Seattle: University of Washington Press, 1981)
- Jonathan Haslam, *Soviet Foreign Policy 1930-1933* (London: Macmillan, 1983)
- Jonathan Haslam, *The Soviet Union and the Struggle for Collective Security 1933-1939* (London: Macmillan, 1984)
- Jonathan Haslam, 'Political Opposition to Stalin and the Origins of the Terror in Russia, 1932-1936', *Historical Journal*, vol. XX (1986)
- Jonathan Haslam, 'The KAL Shootdown (1983) and the State of Soviet Air Defence', *Intelligence and National Security*, vol. III (1988), nr. 4
- Milan Hauner, *Hitler: A Chronology of His Life and Times* (London: Macmillan, 1983)
- Jean van Heijenoort, *With Trotsky in Exile* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1978)
- Mahomed Heikal, *The Road to Ramadan* (London: Collins, 1975)
- Mahomed Heikal, *Sphinx and Commisar* (London: Collins, 1978)
- Mikhail Heller și Aleksandr Nekrici, *Utopia in Power* (New York: Summit Books, 1986)
- Peter Hennessy și Kathleen Townsend, 'The documentary spoor of Burgess and Maclean', *Intelligence and National Security*, vol. II (1987), nr. 2
- Ernst Henry, 'The Revolutionary Movement in Nazi Germany: (1) The Groups of Five (Fünfergruppen)', *New Statesman & Nation*, 5 august 1933
- Ernst Henry, *Hitler Over Europe?* (London: Dent, 1934); ediția a doua (1939)
- Ernst Henry, 'Letter from "An Historical Optimist"', *Druzhba Narodov*, martie 1988
- Thomas H. Henriksen, 'The People's Republic of Mozambique', în Dennis L. Bark (ed.), *The Red Orchestra*, vol. II: The Case of Africa (Stanford, Ca.: Hoover Institution Press, 1988)
- Ernst Henry (sic), *Stop Terrorism!* (Moscow: Novosti, 1982)
- Seymour M. Hersh, *The Target is Destroyed* (London: Faber, 1986)
- Alexander Herzen, *My Past and Thoughts*, trad. Contance Garnett, vol. II (London: Chatto & Windus, 1968)
- G. A. Hill, *Go Spy the Land* (London: Cassell, 1932)
- Ronald Hingley, *The Russian Secret Police* (London: Hutchinson, 1970)
- F. H. Hinsley și al., *British Intelligence in the Second World War*, 3 vol. (London: HMSO, 1979-1988)

- Ernest Gellner, Introduction to Oleg Glebov și John Crowfoot (eds.), *The Soviet Empire: Its Nations Speak Out* (London: Harwood Academic, 1989)
- Leonard D. Gerson, *The Secret Police in Lenin's Russia* (Philadelphia: Temple University Press, 1976)
- J. Arch Getty, *Origins of the Great Purges* (Cambridge University Press, 1985)
- Martin Gilbert, *Winston S. Churchill*, vol. V: 1976, vol. VII: 1986 (London: Heinemann)
- Martin Gilbert, *The Second World War* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1989)
- Evgeniya Ginsburg, *Into the Whirlwind* (London: 1967)
- René Girault, *Emprunts russes et investissements français en Russie 1887-1914* (Paris, 1973)
- Teodor Gladkov și Mihail Smirnov, *Menzhinsky* (Moscow: Molodaya Gvardiya, 1969)
- David Glantz, 'The Role of Intelligence in Soviet Military Strategy during the Second World War', paper to Fourth US Army War College International Conference on Intelligence and Strategy, mai 1989.
- Oleg Glebov și John Crowfoot (eds.), *The Soviet Empire: Its Nations Speak Out* (London: Harwood Academic, 1989)
- Anthony Glees, *The Secrets of the Service* (London: Jonathan Cape, 1987)
- David Golinkov, *The Secret War Against Soviet Russia* (Moscow: Progress Publishers, 1981)
- Anatoli Golițin, *New Lies for Old* (New York: Dodd, Mead, 1984)
- Igor Golovin, 'They Awakened the Genie', *Moscow News*, 1989, nr. 41
- Alexander Gorev, *Indira Gandhi* (Moscow: Novosti, 1989)
- Alexander Gorev, *Jawaharlal Nehru* (Moscow: Novosti, 1989)
- Gabriel Gorodetki, *Stafford Cripps' Mission to Moscow 1940-1942* (Cambridge University Press, 1984)
- Margaret Gowing, *Britain and Atomic Energy* (London: HMSO, 1964)
- Natalie Grant, 'Deception on a Grand Scale', *Journal of Intelligence and Counterintelligence*, vol. I (1986-1988), nr. 4
- Marina Grey, *Le général meurt à minuit* (Paris: Plon, 1981)
- Petro G. Grigorenko, *Memoirs*, trad. T. P. Whitney (London: Harvill Press, 1983)
- A. A. Gromyko și B. N. Ponomarev (eds.), *Soviet Foreign Policy 1917-1980* (Moscow: Progress Publishers, 1981)
- Andrei Gromyko, *Memories* (London: Hutchinson, 1989)
- Babette Gross, *Willi Münzenberg: A Political Biography* (Ann Arbor, Mich.: Michigan University Press, 1974)
- C. W. Guillebaud, 'Politics and the Undergraduate in Oxford and Cambridge', *Cambridge Review*, 26 ianuarie 1934
- Edwin O. Guthman și Jeffrey Shulman (eds.), *Robert Kennedy in His Own Words: The Unpublished Recollections of the Kennedy Years* (New York: Bantam Books, 1988)
- László Gyurkó, *Archépvázlat történelmi háttérrel* (Budapest, 1982)
- Alexander M. Haig Jr., *Caveat* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1984)

- Tom Driberg, *Guy Burgess: A Portrait with Background* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1956)
- J. B. Duroselle, *La décadence, 1932-1939* (Paris: Imprimerie Nationale, 1979)
- 20 Let VChK-OGPU-NKVD (Moscow: OGIZ, 1938)
- Ilia Djirkvelov, *Secret Servant* (London: Collins, 1987)
- John J. Dziak, *Chekisty* (Lexington, Mass.: Lexington Books, 1987)
- Robin Edmonds, *Soviet Foreign Policy: The Brezhnev Years* (Oxford University Press, 1983)
- R. C. Elwood, *Roman Malinovsky: A Life without a Cause* (Newtonville, Mass.: Oriental Research Partners, 1977)
- Edward Jay Epstein, *Deception: The Invisible War Between the KGB and the CIA* (New York: Simon & Schuster, 1989)
- John Erickson, *The Road to Berlin* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1983)
- John Erickson, 'Threat Identification and Strategic Appraisal by the Soviet Union 1930-1941', in Ernest R. May (ed.), *Knowing One's Enemies* (Princeton University Press, 1984)
- John Erickson, *The Road to Stalingrad* (London: Panther Books, 1985)
- H. Michael Erisman, *Cuba's International Relations* (Boulder, Col./London: Westview, 1985)
- Ilaggai Erlich, 'The Soviet Union and Ethiopia: The Misreading of *Politica Scioana and Politica Tigrina*', in Dennis L. Bark (ed.), *The Red Orchestra*, vol. II: *The Case of Africa* (Stanford, Ca.: Hoover Institution Press, 1988)
- Jean Esmein, *The Chinese Cultural Revolution* (London: André Deutsch, 1975)
- Roger Faligot și Pascal Krop, *La Piscine: The French Secret Service Since 1944* (Oxford: Basil Blackwell, 1989)
- Herbert Feis, *Between War and Peace* (Princeton University Press, 1960)
- Heinz Felfe, *Im Dienst des Gegners* (Hamburg, 1986)
- P. William Filby, 'Bletchley Park and Berkeley Stree', *Intelligence and National Security*, vol. III (1988), nr. 2
- Ruth Fischer, *Stalin and German Communism* (London: Oxford University Press, 1949)
- Fiodor Timofeevici Fomin, *Zapiski Starogo Chekista*, ediția a doua (Moscow: Politizdat, 1964)
- M. R. D. Foot, *SOE in France* (London: HMSO, 1966)
- M. R. D. Foot, *SOE* (London: BBC, 1984)
- David Footman (ed.), *International Communism*, St. Antony's Papers, nr. 9 (London: Chatto & Windus, 1960)
- Thomas M. Franck și Edward Weisband (eds.), *Secrecy and Foreign Policy* (Oxford University Press, 1974)
- Josef Frolik, *The Frolik Defection* (London: Leo Cooper, 1975)
- William C. Fuller jr., 'The Russian Empire', in Ernest R. May (ed.), *Knowing One's Enemies* (Princeton University Press, 1984)
- Charles Gati, *Hungary and the Soviet Bloc* (Durham, NC: Duke University Press, 1986)

- F. W. Deakin și G. R. Storry, *The Case of Richard Sorge* (New York: Harper & Row, 1964)
- Richard K. Debo, 'Lockhart Plot or Dzerzhinskii Plot?', *Journal of Modern History*, vol. XLIII (1971)
- Richard K. Debo, *Revolution and Survival: The Foreign Policy of Soviet Russia 1917-1918* (Liverpool University Press, 1979)
- Vladimir Dedijer, *Tito Speaks: His Self-Portrait and Struggle with Stalin* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1953)
- Jane Degras (ed.), *Documents on Soviet Foreign Policy*, vol. I: 1951, vol. II: 1952, vol. III: 1953 (London: Oxford University Press)
- Jane Degras (ed.), *The Communist International 1919-1942. Documents*, vol. I: 1956, vol. III: 1965 (London: Oxford University Press)
- Alex de Jonge, *Stalin and the Shaping of the Soviet Union* (London: Collins, 1986)
- I. A. Dementieva, N. I. Agayants și Y. Y. Yakovlev, *Tovarishch Zorge* (Moscow: Sovetskaya Rossiya, 1965)
- A. G. Denniston, 'The Government Code and Cypher School Between the Wars', in Christopher Andrew (ed.), *Codebreaking and Signals Intelligence* (London: Frank Cass, 1986)
- Piotr Deriabin și Frank Gibney, *The Secret World*, ed. rev. (New York: Ballantine Books, 1982)
- Peer de Silva, *Sub Rosa: The CIA and the Uses of Intelligence* (New York: Times Books, 1978)
- David Detzer, *The Brink: Cuban Missile Crisis 1962* (New York: Crowell, 1979)
- Isaac Deutscher, *The Prophet Unarmed: Trotsky 1921-1928* (London: Oxford University Press, 1959)
- Isaac Deutscher, *Stalin: A Political Biography* (New York: Vintage Books, 1962)
- Isaac Deutscher, *The Prophet Outcast: Trotsky 1929-1940* (London: Oxford University Press, 1963)
- Dictionnaire Commentée de l'Oeuvre du Général de Gaulle* (Paris: Plon, 1975)
- David N. Dilks (ed.), *The Diaries of Alexander Cadogan O.M., 1938-1945* (London: Cassell, 1971)
- David Dimbleby și David Reynolds, *An Ocean Apart* (London: BBC/Hodder & Stoughton, 1988)
- Milovan Djilas, *Conversations with Stalin* (London: Rupert Hart-Davis, 1962)
- Milovan Djilas, *Tito: The Story from the Inside* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1981)
- Milovan Djilas, *Rise and Fall* (London: Macmillan, 1985)
- Christopher Dobson și Ronald Payne, *War Without End: The Terrorists: An Intelligence Dossier* (London: Sphere Books, 1987)
- Milorad M. Drachkovitch și Branko Lazitch (eds.), *The Comintern: Historical Highlights* (New York: Praeger, 1966)

Central Intelligence Agency, *The Rote Kapelle: The CIA's History of Soviet Intelligence and Espionage Networks in Western Europe, 1936-1945* (Washington, DC: University Publications of America, 1984)

David Charters și Maurice Tugwell (eds.), *Deception in East-West Relations* (London: Pergamon-Brassey, 1990)

Jacques Chastenet, *Le Déclin de la Troisième République 1931-1938* (Paris, Hachette, 1962)

Winston S. Churchill, *Great Contemporaries*, (London: Odhams, 1947)

Winston S. Churchill, *The Second World War*, vol. III (London: Cassell, 1950)

Ronald W. Clark, *Einstein: The Life and Times* (London: Hodder & Stoughton, 1973)

William Clark, 'Cabinet secrecy, collective responsibility and the British public's right to know about and participate in foreign policy-making', în Thomas M. Franck și Edward Weisband (eds.), *Secrecy and Foreign Policy* (Oxford University Press, 1974)

Stephen Clissold, *Djilas: The Progress of a Revolutionary* (Hounslow: Maurice Temple-Smith, 1983)

Stephen F. Cohen, *Bukharin and the Bolshevik Revolution 1888-1938* (New York: Oxford University Press, 1980)

Norman Cohn, *Warrant for Genocide* (London: Eyre & Spottiswoode, 1967)

Richard Collier, *The War that Stalin Won* (London: Hamish Hamilton, 1983)

John Colville, *The Fringes of Power* (London: Hodder & Stoughton, 1985)

Robert Conquest, *The Great Terror: Stalin's Purge of the Thirties* (London: Macmillan, 1968)

Robert Conquest, *Inside Stalin's Secret Police: NKVD Politics 1936-1939* (London: Macmillan, 1985)

Robert Conquest, *The Harvest of Sorrow* (London: Hutchinson, 1986)

Igor Cornelissen, *De GPOe op de Overtoom* (Amsterdam: Van Gennep, 1989)

William F. Corson și Robert T. Crowley, *The New KGB*, 'updated' Quill edn. (New York: William Morrow, 1986)

John Costello, *Mask of Treachery* (London: Collins, 1988)

Meir Cotic, *The Prague Trial* (New York: Herzl Press/Cornwall Books, 1987)

The Counter-Revolutionary Conspiracy of Imre Nagy and his Accomplices (Budapest: Information Bureau of the Council of Ministers, 1958)

John Coutouvidis și Jaime Reynolds, *Poland 1939-1947* (Leicester University Press, 1986)

David J. Dallin, *Soviet Espionage* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1955)

Norman Davies, *God's Playground: A History of Poland*, vol. II (Oxford: Clarendon Press, 1981)

Karen Davișă, *Soviet Foreign Policy Towards Egypt* (London: Macmillan, 1979)

Karen Davișă, *The Kremlin and the Prague Spring* (Berkeley, Ca.: University of California Press, 1984)

Richard Deacon, *A History of the British Secret Service* (London: Frederick Muller, 1969)

- Anthony Blunt, 'From Bloomsbury to Marxism', *Studio International*, noiembrie 1973
- Charles E. Bohlen, *Witness to History, 1919-1969* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1973)
- Gheorghe Bolshakov, 'The Hot Line', *New Times*, 1989, nr. 4-6
- Artem Borovik, 'The Hidden War', *Ogonek*, 1989, nr. 46
- Robert Bothwell și J. L. Granatstein (eds.), *The Gouzenko Transcripts* (Ottawa: Dencau, n.d.)
- Tom Bower, *The Red Web* (London: Aurum, 1989)
- Andrew Boyce, *The Climate of Treason* (London: Hutchinson, 1979)
- Braunbuch über Reichstagbrand und Hitlerterror* (Frankfurt/Main: Röderberg Verlag, 1978)
- Hugh Brogan, *The Life of Arthur Ransome* (London: Jonathan Cape, 1984)
- Gordon Brook-Shepherd, *The Storm Petrels* (London: Collins, 1977)
- Gordon Brook-Shepherd, *The Storm Birds* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1988)
- Brown Book on the Hitler Terror and the Burning of the Reichstag* (London: Victor Gollancz, 1933)
- Margarete Buber-Neumann, *Von Potsdam nach Moskau: Stationen Eines Irweges* (Cologne: Hohenheim, 1981)
- Louis Budenz, *This Is My Story* (New York: Whittlesey House, 1947)
- Fiodor Burlatski 'Khrushchev: Sketches for a Political Portrait', *Literaturnaya Gazeta*, 24 februarie 1988
- John Cairncross, *After Polygamy Was Made A Sin* (London: Routledge, 1974)
- John Cairncross, *La Fontaine Fables and Other Poems* (Gerrards Cross: Colin Smythe, 1982)
- E. Calic (ed.), *Der Reichstagbrand: Eine Wissenschaftliche Dokumentation*, Band II (Munich: K. G. Saur Verlag, 1978)
- Peter Calvocoressi, *Top Secret Ultra* (London: Cassell, 1980)
- Thomas M. Campbell și George C. Herring (eds.), *The Diaries of Edward R. Stettinius Jr., 1943-1946* (New York: New Viewpoints, 1975)
- Canadian Royal Commission, *The Defection of Igor Gouzenko*, reprint of report of 27 iunie 1946, 3 vol. (Laguna Hills, Ca.: Aegean Park Press, 1984)
- R. N. Carew-Hunt, 'Willi Müenzenberg', în David Footman (ed.), *International Communism*, St. Antony's Papers, nr. 9 (London: Chatto & Windus, 1960)
- E. H. Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923*, vol. III (London: Macmillan, 1953)
- E. H. Carr, *Foundations of a Planned Economy*, vol. III (London: Macmillan, 1978)
- Anthony Cavendish, *Inside Intelligence* (London: privately printed, 1987)
- Robert Cecil, 'The Cambridge Comintern', în Christopher Andrew și David N. Dilks (eds.), *The Missing Dimension* (London: Macmillan, 1984)
- Robert Cecil, *A Divided Life* (London: Bodley Head, 1988)

- Neal Ascherson, *The Struggles for Poland* (London: Michael Iosif, 1987)
- Timothy Garton Ash, *The Polish Revolution: Solidarity 1980-1982* (London: Jonathan Cape, 1983)
- Timothy Ashby, *The Bear in the Backyard: Moscow's Caribbean Strategy* (Lexington, Mass.: Lexington Books, 1987)
- Joan Bright Astley, *The Inner Circle* (London: Hutchinson, 1971)
- W. H. Auden, *Spain* (London: Faber, 1937)
- Frantisek August și David Rees, *Red Star over Prague* (London: Sherwood Press, 1984)
- Paul Avrich, *Kronstadt 1921* (Princeton University Press, 1971)
- Jeremy R. Azrael, *The KGB in Kremlin Politics* (Los Angeles: Rand/UCLA, 1989)
- A. Baiadakov, 'Facts on Intelligence. From the Archives of the Security Organs of the Soviet Union', *Pravda*, 9 mai 1989
- Kendall E. Bailes, *Technology and Society under Lenin and Stalin* Princeton University Press, 1978)
- Boris Bajanov, *Bajanov révèle Staline: souvenirs d'un ancien secrétaire de Staline* (Paris: Gallimard, 1979)
- Desmond Ball, *Soviet Signals Intelligence (Sigint)*, Canberra Papers on Strategy and Defence, nr. 47 (Canberra: Australian National University, 1989)
- Desmond Ball și Robert Windren, 'Soviet Signals Intelligence (Sigint): Organisation and Management', *Intelligence and National Security*, vol. IV (1989), nr. 4
- James Bamford, *The Puzzle Palace* (Boston: Houghton Mifflin, 1982)
- Dennis L. Bark (ed.), *The Red Orchestra*, vol. II: *The Case of Africa* (Stanford, Ca.: Hoover Institution Press, 1988)
- John Barron, *KGB: The Secret Work of Soviet Secret Agents* (London: Bantam Books, 1974)
- John Barron, *KGB Today: The Hidden Hand* (London: Hodder & Stoughton, 1984)
- John Barron, *Breaking the Ring* (New York: Avon Books, 1988)
- N. Barsukov, 'On the Way to the 20th Congress', *Pravda*, 10 noiembrie 1989
- David R. Beachley, 'Soviet radio-electronic combat in World War Two', *Military Review*, vol. LXI (1981), nr. 3
- Nora Beloff, *Tito's Flawed Legacy* (London: Victor Gollancz, 1985)
- Mikhail Belyat, *Salvador Allende* (Moscow: Novosti, 1988)
- Elizabeth Bentley, *Out of Bondage* (New York: Ballantine Books, 1988)
- Paul D. Bethel, *The Losers* (New Rochelle, NY: Arlington House, 1969)
- Nicholas Bethell, *The Great Betrayal* (London: Hodder & Stoughton 1984)
- George Blake, *No Other Choice* (London: Jonathan Cape, 1990)
- James G. Blight și David A. Welch (eds.), *On the Brink: Americans and Soviets Re-Assess the Cuban Missile Crisis* (New York: Hill & Wang, 1989)
- Howard Blum, *I Pledge Allegiance* (New York: Simon & Schuster, 1987)
- David Blundy și Andrew Lycett, *Qaddafi and the Libyan Revolution* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1987)

Alexander R. Alexiev, 'The Soviet Stake in Angola: Origins, Evolution, Prospects', in Dennis L. Bark (ed.), *The Red Orchestra*, vol. II: *The of Africa* (Stanford, Ca.: Hoover Institution Press, 1988)

Svetlana Alliluieva, *Only One Year* (London: Hutchinson, 1969)

Amnesty International, *Afghanistan: Torture of Political Prisoners* (London: Amnesty International, 1986)

Karl Anders, *Murder to Order* (London: Ampersand, 1965)

Christopher Andrew, *Théophile Delcassé and the Making of the Entente Cordiale* (London: Macmillan, 1968)

Christopher Andrew, 'Déchiffrement et diplomatie: le cabinet noir du Quai d'Orsay sous la Troisième République', *Relations Internationales*, 1976, nr. 5

Christopher Andrew, 'Codebreakers and Foreign Offices: The French, British and American Experience', in Christopher Andrew și David N. Dilks (eds.), *The Missing Dimension: Governments and Intelligence Communities in the Twentieth Century* (London: Macmillan, 1984)

Christopher Andrew, 'France and the German Menace' in Ernest R. May (ed.), *Knowing One's Enemies* (Princeton University Press, 1984)

Christopher Andrew, *Secret Service: The Making of the British Intelligence Community*, 1st edn. (London: Heinemann, 1985)

Christopher Andrew, 'F. H. Hinsley and the Cambridge Moles: Two Patterns of Intelligence Recruitment', in Richard Langhorne (ed.), *Diplomacy and Intelligence During the Second World War: Essays in Honour of F. H. Hinsley* (Cambridge University Press, 1985)

Christopher Andrew (ed.), *Codebreaking and Signals Intelligence* (London: Frank, Cass, 1986)

Christopher Andrew, 'The Growth of the Australian Intelligence Community and the Anglo-American Connection', *Intelligence and National Security*, vol. IV (1989), nr. 2

Christopher Andrew și David N. Dilks (eds.), *The Missing Dimension: Governments and Intelligence Communities in the Twentieth Century* (London: Macmillan, 1984)

Christopher Andrew și Oleg Gordievski (eds.) *'Instructions from the Centre': Top Secret Files on KGB Foreign Operations, 1975-1985* (London: Hodder & Stoughton, 1991)

Christopher Andrew și Harold James, 'Willi Münzenberg, the Reichstag Fire and the Conversion of Innocents', in David Charters și Maurice Tugwell (eds.), *Deception in East-West Relations* (London: Pergamon-Brassey, 1990)

Christopher Andrew și Jeremy Noakes (eds.), *Intelligence and International Relations* (Exeter University Press, 1987)

V. N. Adrianov, 'Partisan Reconnaissance during the Years of the Great Patriotic War', *Voyenno-Istorichesky Zhurnal*, 1986, nr. 8

W. T. Angress, 'The Takeover that Remained in Limbo: The German Experience 1918-1923', in Thomas Hammond (ed.), *The Anatomy of Communist Takeovers* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1975)

Ian Armour, 'Colonel Redl: Fact and Fantasy', *Intelligence and National Security*, vol. II (1987), nr. 1

BIBLIOGRAFIE

A. SURSE NEPUBLCATE

Referințe detaliate la documentele consultate în arhivele americane, australiene, austriece, britanice, franceze și germane sunt incluse în note. Documentele preluate din Public Record Office și alte materiale, cu copyright rezervat al Coroanei, sunt citate cu permisiunea controlorului HM Stationery Office. Arhivele KGB, cea mai importantă sursă nepublicată pentru acest volum, rămân închise; privitor la aceste arhive, vezi articolul lui Oleg Gordievski în *Intelligence and National Security*, vol. VI (1991), nr. 1. Textele unora dintre cele mai recente documente ale KGB-ului, citate în acest volum, sunt incluse în *Instructions from the Centre: Top Secret Files on KGB Foreign Operations 1975-1985*, Christopher Andrew și Oleg Gordievski.

B. SURSE PUBLICATE

Cărțile și articolele listate mai jos se referă la cele citate în note. Două lucrări importante sovietice asupra KGB-ului, la care se face referință în text și în note, rămân în continuare nepublicate și strict secrete: istoria cu circuit închis a KGB-ului completată în 1978 sub conducerea generalului Dimitri Fiodorovici Grigorenko, și istoria Direcției Întâi Central, încheiată în 1980, unul dintre autorii căruia a fost și Gordievski. În primii ani ai epocii Gorbaciov numeroase scrieri sovietice, privitoare la istoria KGB-ului, au fost publicate sub formă de articole în ziare și periodice. Aceste articole sunt listate mai jos. Referințele la alte articole apărute în ziare și reviste, la emisiuni de radio și televiziune, precum și la rapoarte și dezbateri parlamentare sunt menționate numai în note. Titlurile articolelor din periodicele rusești sunt date în traducere engleză.

C. Abramsky și Beryl J. Williams (eds), *Essays in Honour of E. H. Carr* (London: Macmillan, 1974)

Pierre Accoce și Pierre Quet, *The Lucy Ring* (London: W. H. Allen, 1967).

James Adams, *The Financing of Terror* (London: NEL, 1988)

Jefferson Adams, 'Crisis and Resurgence: East German State Security', *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, vol. II (1988), nr.

4

Anthony Adamthwaite, *France and the Coming of the Second World War* (London: Frank Cass, 1977)

Aleksei Adjubei, 'Retracing an Anniversary from Contemporary History', *Ogonek*, octombrie 1989

Gheorghe Agabekov, *OGPU* (New York: Brentano's, 1931)

Valeri Agranovski, 'Profession: Foreigner', *Znamya*, septembrie 1988

Ismail Akhmedov, *In and Out of Stalin's GRU* (London: Arms & Armour Press, 1984)

66. Oleg Kalugin, "Intelligence and Foreign Policy", *International Affairs* (Moscow), iunie 1989.
67. Interviu cu Kalugin, *Komsomolskaia Pravda*, 20 iunie 1990. "Demoted to the Rank of... People's Deputy", *New Times*, 1990, nr. 38.
68. Gordievski.
69. Privitor la vizita Papei în Polonia, vezi Neil Ascherson, *The Struggles for Poland* (London: Michael Iosif, 1987), pp. 198-199, 226.
70. Gordievski.
71. Gordievski.
72. Gordievski.
73. Gordievski.
74. Interviu anonim în Statele Unite luat de Christopher Andrew.
75. BBC, SWB, SU/0477 C/18, 8 iunie 1989.
76. BBC, SWB, SU/0679 B/10, 3 februarie 1990.
77. "What's Behind the KGB's Figures?", *Moscow News*, 1990, nr. 8-9. Christopher Andrew, "Can the KGB ever escape the horrors of its past?", *Daily Telegraph*, 7 iunie 1989.
78. "Katyn: A Difficult Road to the Truth", *Moscow News*, 1990, nr. 16.
79. BBC, SWB, SU/0590 A1/1-4, 18 octombrie 1989.
80. Gordievski.
81. Vezi mai sus, p. 505ff.
82. *Counterpoint*, vol. V, nr. 8, ianuarie 1990.
83. *New Times*, 1989, nr. 22.
84. Gordievski.
85. Interviu anonim luat de Christopher Andrew unei surse americane credibile, citându-l pe baza propriilor informații, că otrava utilizată pentru uciderea lui Markov a fost furnizată de către KGB, iar Kriucikov a fost implicat personal. *The Times*, 30 martie 1991.

34. Raport televizat asupra celei de-a 19-a Conferințe a PCUS, 28 iunie 1988, BBC, SWB, SU/0191 C/21, 30 iunie 1988.
35. *Mejdunarodnaia Jizn*, octombrie 1988.
36. Interviu televizat, 24 iunie 1989. BBC, SWB, SU/0496 B/1, 30 iunie 1989.
37. Interviu în *New Times*, 1989, nr. 32.
38. Audierile Sovietului Suprem, 14 iulie 1989, BBC, SWB, SU/0513 C/1-6, 20 iulie 1989. Raport TASS, 14 iulie 1990.
39. Interviu cu Șebarșin, *Pravda*, 22 aprilie 1990.
40. Gordievski.
41. Herbert Romerstein, *Soviet Active Measures and Propaganda*, Mackenzie Institute Paper nr. 17 (Toronto, 1989), pp. 14-15, 25-26, WPC, *Peace Courier*, 1989, nr. 4.
42. USIA, *Recent Appearances of Soviet Disinformation*, 6 octombrie 1989. USIA, *Soviet Active Measures in the Era of Glasnost*, martie 1988. Todd Leventhal (USIA), "An Overview of Soviet Active Measures, Operations and Instrumentalities", schiță a documentului final al Conferinței, octombrie 1989.
43. Departamentul de Stat al SUA, *Soviet Influence Activities: A Report on Active Measures and Propaganda*, august 1987.
44. USIA, *Recent Appearances of Soviet Disinformation*, 6 octombrie 1989.
45. *Monkey Business. Aids: The Africa Story*, canalul 4, 22 ianuarie 1990. *New Worker*, 2 februarie 1990.
46. USIA, *Recent Appearances of Soviet Disinformation*, 6 octombrie 1989.
47. Gordievski.
48. Christopher Dobson și Ronald Payne, *War Without End: The Terrorists: An Intelligence Dossier* (London: Sphere Books, 1987), p. 192.
49. Gordievski.
50. Gordievski.
51. Gordievski.
52. Interviu în *New Times*, 1989, nr. 32.
53. *Daily Telegraph*, 5 decembrie 1988.
54. Interviu în *New Times*, 1989, nr. 32.
55. *Daily Telegraph*, 5 decembrie 1988, și alte comunicate de presă.
56. Interviu televizat, 24 iunie 1989, BBC, SWB, SU/0496 B/1, 30 iunie 1989.
57. Discurs în fața Sovietului Suprem, 14 iulie 1989, BBC, SWB, SU/0513 C/1, 20 iulie 1989. Cf. interviului în *New Times*, 1989, nr. 32.
58. *Izvestia*, 27 octombrie 1989.
59. Interviu cu Șcerbak, emisiunea din 26 octombrie 1989. BBC, SWB, SU/0601/A1/3, 31 octombrie 1989.
60. Interviu în *New Times*, 1989, nr. 32.
61. *The Independent*, 14 februarie, 1 aprilie 1991.
62. Vezi mai sus, pp. 544-555.
63. Mihail Liubimov, "From Intelligence War to Information Exchange", *Moscow News*, 1989, nr. 9.
64. "Moscow Diary", *Moscow News*, 1990, nr. 15.
65. Interviu cu Kalughin, *Moscow News*, 1990, nr. 25.

8. Ball, *Soviet Signals Intelligence*, pp. 131ff. Robert Woodward, *Veil: The Secret Wars of the CIA 1981-1987* (New York: Simon & Schuster, 1987), cap. 23, 24. Asupra operațiunii Ivy Bells, vezi interviul lui Cebrikov în *Pravda*, 2 septembrie 1988.
9. Gordievski.
10. Gordievski.
11. BBC, *SWB*, SU/0708 B/3, 9 martie 1990. "KGB Without Secrets", *Trud*, 23 februarie 1990.
12. Gordievski.
13. Gordievski.
14. Gordievski.
15. Gordievski.
16. BBC, *SWB*, SU/0606 C2/9, 6 noiembrie 1989.
17. "Miss KGB and Images of the Past", *Washington Post*, 31 octombrie 1990.
18. Gordievski.
19. Gordievski.
20. Gordievski.
21. Gordievski.
22. Gordievski.
23. Șebrașin a fost pentru prima oară identificat public de către TASS ca "șef al Informațiilor externe sovietice" la 28 februarie 1990; BBC, *SWB*, SU/0703 A1/7. Numirea lui se putea deduce încă din momentul când a fost promovat la rangul de vice-președinte al KGB-ului; *Pravda*, 15 martie 1989.
24. Gordievski.
25. BBC, *SWB*, SU/0708 B/3, 9 martie 1990.
26. Gordievski.
27. "Farewell" este identificat cu Vetrov de către Gordievski. Pentru analiza informațiilor furnizate de el, vezi Philip Hanson: *Soviet Industrial Espionage: Some New Information* (London: RIIA, 1987); US Government, *Soviet Acquisition of Militarily Significant Western Technology: An Update*, septembrie 1985. Cu toate că el a fost împușcat încă din 1983, execuția lui Vetrov nu a fost făcută publică la Centru până în ianuarie 1985. Gordievski era în vizită la Moscova în acea perioadă. Pentru alte detalii asupra carierei lui Vetrov, vezi ediția franceză a acestui volum, *Le KGB dans le monde, 1917-1990* (Paris: Fayard, 1990), pp. 619-623.
28. Gordon Brook-Shepherd, *The Storm Birds* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1988), p. 260.
29. Hanson, *Soviet Industrial Espionage*, pp. 10, 23.
30. Christopher Andrew, "New Look Russia: Same Old Spies", *Daily Telegraph*, 23 mai 1989. *International Herald Tribune*, 22 februarie 1990. *Daily Telegraph*, 5 martie 1990.
31. Ernest Gellner, Oleg Glebov și John Crowfoot (eds), *The Soviet Empire: Its Nations Speak Out* (London: Harwood Academic, 1989).
32. *Pravda*, 11 septembrie 1987.
33. Christopher Andrew, "How the KGB plans to come in from the cold", *Daily Telegraph*, 28 decembrie 1988.

160. Gordievski.
161. Hersh, *The Target is Destroyed*, cap. 5-8.
162. Jonathan Haslam, "The KAL Shootdown (1983) and the State of Soviet Air Defence", *Intelligence and National Security*, vol. III (1988), nr. 4.
163. Gordievski.
164. Hersh, *The Target is Destroyed*.
165. Gordievski.
166. Gordievski.
167. Hersh, *The Target is Destroyed*.
168. Gordievski.
169. *The World This Weekend*, BBC Radio 4, 18 septembrie 1983.
170. Gordievski.
171. Hersh, *The Target is Destroyed*, cap. 9-14.
172. Gordievski.
173. R. W. Johnson, *Shootdown: The Verdict on KAL 007* (London: Chatto & Windus, 1986), Foreword.
174. Hersh, *The Target is Destroyed*, pp. 190-191.
175. Gromîko, *Memories*, pp. 296-300.
176. Hersh, *The Target is Destroyed*, p. 176.
177. Gordievski.
178. Johnson, *Shootdown*, p. 106.
179. Gordievski.
180. Gordievski.
181. Gordievski.
182. Gordievski.
183. Gordievski.
184. Gordievski.
185. Gordievski.
186. Gordievski.
187. Gordievski.
188. Gordievski.
189. Gordievski.

Capitolul 14. Epoca Gorbaciov (1985)

1. Gordievski.
2. Gordievski.
3. Gordievski.
4. Gordievski.
5. Desmond Ball, *Soviet Signals Intelligence (Sigint)*, Canberra Papers, nr. 47 (Canberra: Australian National University, 1989). Desmond Ball și Robert Windren, "Soviet Signals Intelligence (Sigint): Organisation and Management", *Intelligence and National Security*, vol. IV (1989), nr. 4.
6. Gordievski.
7. *Time*, 10 iulie 1989. Cf. Ronald Kessler, *Moscow Station* (New York: Scribner's, 1989).

123. Kuzicikin, "Coups and Killings in Kabul".
124. Gordievski.
125. Gordievski.
126. Amnesty International, *Afghanistan: Torture of Political Prisoners* (London: Amnesty International, 1986), p. 6.
127. Ibid., passim.
128. Oleg Kalugin, "Intelligence and Foreign Policy", *International Affairs* (Moscow), iunie 1989, p. 61.
129. Gordievski.
130. Gordievski.
131. Gordievski.
132. Kevin Ruane, *The Polish Challenge* (London: BBC, 1982), p. 134.
133. Gordievski.
134. Gordievski.
135. Timothy Garton Ash, *The Polish Revolution: Solidarity 1980-1982* (London: Jonathan Cape, 1983). Neal Ascherson, *The Struggles for Poland* (London: Michael Iosif, 1987), cap. 8, 9. Ruane, *Polish Challenge*.
136. Gordievski.
137. Gordievski.
138. Alexander M. Haig jr, *Caveat* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1984), p. 247.
139. Gordievski.
140. Haig, *Caveat*, cap. 6.
141. Ibid., p. 219. David Dimbleby și David Reynolds, *An Ocean Apart* (London: BBC/Hodder & Stoughton, 1988), pp. 308, 317.
142. Gordievski.
143. Gordievski.
144. Gordievski. Privitor la numirea lui Fedorciuk, vezi, de asemenea, Jeremy R. Azrael, *The KGB in Kremlin Politics* (Los Angeles: Rand/UCLA, 1989), pp. 28-29.
145. Gordievski.
146. Gordievski.
147. Gordievski.
148. Gordievski.
149. *Pravda*, 28 octombrie 1982.
150. Geoffrey Hosking, *A History of the Soviet Union* (London: Fontana, 1985), pp. 450-451.
151. Gordievski.
152. Gordievski.
153. Gordievski.
154. Gordievski.
155. Seymour M. Hersh, *The Target is Destroyed* (London: Faber, 1986), p. 16.
156. Gordievski.
157. Gordievski.
158. Gordievski.
159. Gordievski.

95. Tofte, *Spaneren*, pp. 154-174. Shawcross, "New Model for the Perfect Spy", *Aftenposten* (Oslo), 5 martie 1985, 30 aprilie 1985.
96. Shawcross, "New Model for the Perfect Spy".
97. Ibid. Tofte, *Spaneren*, pp. 154-174.
98. Gordievski.
99. Tofte, *Spaneren*, pp. 169-171.
100. Gordievski.
101. Vezi mai sus, pp. 437-439.
102. Gordievski a contribuit la pregătirea rapoartelor anuale asupra Finlandei, din 1979 până în 1981.
103. Ahti Karjalainen și Jukka Tarkka, *Presidentin Ministeri* (Helsinki: Otava, 1989), pp. 236-242.
104. Gordievski.
105. Gordievski. Atunci când a fost intervievat de un corespondent al Agenției TASS, după publicarea primei ediții a acestei cărți în 1990, Neyland a negat orice implicare a sa în activitatea KGB, dar a recunoscut că "ambii mei adjuncți reprezentau KGB-ul". El a adăugat: "am avut într-adevăr relații bune, cordiale cu Palme, deși el era prim-ministru, iar eu un simplu ziarist". Raport Novosti, 5 noiembrie 1990.
106. Vladimir Kuzicikin, "Coups and Killings in Kabul", *Time*, 22 noiembrie 1982. Idem, *Inside the KGB* (London: André Deutsch, 1990), cap. 16. Kuzicikin a fost ofițer KGB al liniei N (ilegali), care a fugit în 1982.
107. Ulam, *Dangerous Relations*, p. 256.
108. Gordievski.
109. Kuzicikin, "Coups and Killings in Kabul". John Barron, *KGB Today: The Hidden Hand* (London: Hodder & Stoughton, 1984), pp. 15-16, 447-448. Tentativa de otrăvire a lui Amin este confirmată de Artem Borovik, "The Hidden War", *Ogonek*, 1989, nr. 46, care citează dovezile furnizate de văduva lui Amin.
110. Gordievski. Oleg Kalughin, pe atunci șef al Direcției K al PGU, a fost prezent la o întâlnire a ofițerilor superiori PGU și GRU, care a avut loc în august 1979, audiind următoarea declarație a lui Kriucikov: "Andropov este împotriva intervenției noastre militare". Dar Andropov "a devenit mai târziu partizanul deciziei de intervenție". Interviu cu Kalughin, *Moscow News*, 1990, nr. 25.
111. Borovik, "The Hidden War".
112. Gordievski.
113. Kuzicikin, "Coups and Killings in Kabul".
114. *International Herald Tribune*, 24 octombrie 1989.
115. Kuzicikin, "Coups and Killings in Kabul".
116. Gordievski.
117. Kuzicikin, "Coups and Killings in Kabul".
118. Ulam, *Dangerous Relations*, pp. 256-257.
119. Borovik, "The Hidden War".
120. Gordievski.
121. Borovik, "The Hidden War".
122. *Sunday Times*, 10 aprilie 1988.

66. Haggari Erlich, "The Soviet Union and Ethiopia: The Misreading of *Politica Scioana and Politica Tigrina*", în Bark (ed.), *Red Orchestra*, vol. II. Harold D. Nelson și Irving Kaplan (eds), *Ethiopia: A Country Study*, a treia ediție (Washington, DC: US Government Printing Office, 1981), pp. 261-263.
67. Gordievski.
68. Gordievski.
69. Senatul Statelor Unite, Congresul al 97-lea, Sesiunea a doua, Raportul președintelui Subcomitetului pentru securitate și terorism, *Soviet, East German and Cuban Involvement in Fomenting Terrorisms in Southern Africa* (Washington, DC, 1982). "South Africa: The Party Faithful", în *Africa Confidential*, vol. XXXI (1990), nr. 1.
70. Gordievski.
71. Gordievski.
72. Gordievski.
73. Gordievski.
74. Gordievski.
75. Gordievski.
76. Tad Szulc, *Fidel: A Critical Portrait* (London: Hutchinson, 1987), pp. 533-534.
77. Herbert Romerstein, "Some Insights Derived from the Grenada Documents", în Bark (ed.), *Red Orchestra*, vol. I: "Instruments of Soviet Policy in Latin America and the Caribbean" (Stanford, Ca.: Hoover Institution Press, 1986).
78. Gordievski.
79. "Inside Communist Nicaragua: The Miguel Bolaños Transcripts", Heritage Foundation, *Backgrounder*, vol. I, pp. 78-79.
80. Vezi fotografia aeriană și harta în Desmond Ball, *Soviet Signals Intelligence (Sigint)*, Canberra Papers on Strategy and Defence nr. 47 (Canberra: Australian National University 1989), pp. 31-35.
81. Robert A. Pastor, *Condemned to Repetition: The United States and Nicaragua* (Princeton University Press, 1987), cap. 12.
82. Gordievski.
83. Ball, *Soviet Signal Intelligence*, pp. 27-29.
84. Gordievski.
85. Gordievski.
86. Gordievski.
87. Gordievski.
88. Ørnulf Tofte, *Spanneren* (Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1987), pp. 130-153.
89. Gordievski.
90. Tofte, *Spanneren*, pp. 130-153.
91. Gordievski.
92. Tofte, *Spanneren*, p. 154.
93. Ibid., pp. 154-174. William Shawcross, "The New Model for the Perfect Spy", *The Spectator*, 7 iunie 1986.
94. Gordievski.

37. Gordievski.
38. Christopher Dobson și Ronald Payne, *War Without End: The Terrorists: An Intelligence Dossier* (London: Sphere Books, 1987), pp. 172-182.
39. Raportul din 1981 a fost unul dintre cele capturate de israelieni. James Adams, *The Financing of Terror* (London: NEL, 1988), pp. 48-49.
40. Richard H. Shultz Jr, *The Soviet Union and Revolutionary Warfare* (Stanford, Ca.: Hoover Institution Press, 1988), p. 89.
41. Gordievski.
42. Gordievski.
43. Gordievski.
44. Gromîko, *Memories*, p. 274.
45. Gordievski.
46. Gordievski. În mai 1990, PDRY a abandonat marxism-leninismul, asociindu-se cu vecinul său de la nord, Republica Arabă Yemen, pentru a forma Republica Yemenită, *Sunday Times*, 27 mai 1990.
47. Gordievski.
48. David Blundy și Andrew Lycett, *Qaddafi and the Libyan Revolution* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1987).
49. Gordievski.
50. Gordievski. Vezi, de asemenea, Tae-Hwan Kwak și al. (eds), *The Two Koreas in World Politics* (Seoul: Kyungnam University Press, 1983).
51. Shultz, *Soviet Union and Revolutionary Warfare*, pp. 118ff.
52. Șevcenko, *Breaking with Moscow*, pp. 363-365.
53. Gordievski.
54. Irving Kaplan (ed.), *Angola: A Country Study*, a doua ediție (Washington, DC: US Government Printing Office, 1979), Prefață, cap. 3 și 4. Alexander R. Alexiev, "The Soviet Stake in Angola: Origins, Evolution, Prospects", în Dennis L. Bark (ed.), *The Red Orchestra*, vol. II: *The Case of Africa* (Stanford, Ca.: Hoover Institution Press, 1988).
55. Gordievski.
56. Gordievski.
57. Thomas H. Henriksen, "The People's Republic of Mozambique", în Bark, *Red Orchestra*, vol. II.
58. Gordievski.
59. Harold D. Nelson (ed.), *Mozambique: A Country Study*, a treia ediție (Washington, DC: US Government Printing Office, 1985), pp. 279-280.
60. Gordievski.
61. Gordievski.
62. Keith Somerville, "The Soviet Union and Zimbabwe: The Liberation Struggle and After", în R. Craig Nation și Mark V. Kauppi, *The Soviet Impact in Africa* (Lexington, Mass.: D. C. Heath, 1984).
63. Joshua Nkomo, *Nkomo: The Story of My Life* (London: Methuen, 1984), pp. 175-176.
64. Gordievski.
65. Joachim Krause, "Soviet Arms Transfers to Sub-Saharan Africa", în Nation și Kauppi (eds), *The Soviet Impact in Africa*.

Capitolul 13. Declinul și sfârșitul perioadei de destindere (1972-1984)

1. Gordievski.
2. Gordievski.
3. Gordievski.
4. *New Times*, 1989, nr. 32.
5. Ibid.
6. Gordievski.
7. Gordievski; vezi mai jos, pp. 544-555.
8. Adam B. Ulam, *Dangerous Relations* (New York: Oxford University Press, 1984), cap. 2.
9. Gordievski.
10. Arkadi N. Șevcenko, *Breaking with Moscow* (New York: Ballantine Books, 1985), p. 375.
11. Ibid., pp. 256-262.
12. Andrei Gromîko, *Memories* (London: Hutchinson, 1989), p. 282.
13. Șevcenko, *Breaking with Moscow*, pp. 368ff.
14. Gromîko, *Memories*, p. 288.
15. Ulam, *Dangerous Relations*, pp. 166-168.
16. Gordievski.
17. Ulam, *Dangerous Relations*, pp. 200-202. Șevcenko, *Breaking with Moscow*, p. 398.
18. Gromîko, *Memorie*, p. 291.
19. Gordievski.
20. Gordievski. *Washington Post*, 2 ianuarie 1982.
21. Gordievski.
22. Gordievski.
23. Gordievski.
24. Gordievski.
25. Gordievski.
26. Karen Davișa, *Soviet Policy Towards Egypt* (London: Macmillan, 1979), pp. 71-77.
27. Gordievski.
28. A. A. Gromîko și B. N. Ponomarev (eds), *Soviet Foreign Policy 1917-1980* (Moscow: Progress Publishers, 1981), vol. II, pp. 607-608.
29. Gromîko, *Memories*, pp. 222-223.
30. Gordievski.
31. *Pravda*, 21 septembrie 1978.
32. Gordievski.
33. *Washington Post*, 28 noiembrie 1974. Roberta C. Goren, "The Soviet Attitude and Policy to International Terrorism", Teză de doctorat (London School of Economics, 1982), p. 237.
34. Gordievski.
35. Ion Mihai Pacepa, *Red Horizons* (Washington, DC: Regnery Gateway, 1987), cap. 1; interviu cu Pacepa de Christopher Andrew, octombrie 1987.
36. Gordievski.

131. Frolik, *Frolik Defection*, pp. 42-46. August și Rees, *Red Star over Prague*, pp. 90-91. West, *A Matter of Trust*, p. 165. Pincher, *Too Secret Too Long*, p. 468.
132. Frolik, *Frolik Defection*, pp. 58, 96-97.
133. Pincher, *Too Secret Too Long*, pp. 465-466.
134. Frolik, *Frolik Defection*, p. 98.
135. Wright, *Spycatcher*, p. 362.
136. John Stonehouse, *Ralph* (London: Jonathan Cape, 1982).
137. Chapman Pincher, *Their Trade is Treachery* (London: Sidgwick & Jackson, 1981), pp. 198-205. Wright, *Spycatcher*, p. 361. Christopher Andrew, *Secret Service: The Making of the British Intelligence Community* (London: Heinemann, 1985), p. 369.
138. Frolik, *Frolik Defection*, p. 97.
139. V de la "Victor", și nu cifra romană V.
140. Barron, *KGB*, pp. 110, 431ff. Idem, "They Spied for the Free World", *Reader's Digest*, mai 1985. Pincher, *Too Secret Too Long*, pp. 488-490. Brook-Shepherd, *Storm Birds*, pp. 197-199.
141. Gordievski.
142. Raport al Comisiei de Securitate, mai 1983, *Cmnd.* 8876 (1983), p. 13.
143. John Barron, *Breaking the Ring* (New York: Avon Books, 1988), pp. 153ff.
144. *Cmnd.* 8876 (1983), cap. 6.
145. Gordievski.
146. Pincher, *Too Secret Too Long*, p. 558.
147. *Cmnd.* 8876 (1983).
148. Howard Blum, *I Pledge Allegiance* (New York: Simon & Schuster, 1987), p. 72.
149. Barron, *Breaking the Ring*, pp. 59-61.
150. Ibid., pp. 153-158, 38. Blum, *I Pledge Allegiance*, cap. 7, 8, 9.
151. Vezi mai sus, cap. 12.
152. Vezi mai sus, cap. 12. Nige.West, *GCHQ* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1986), p. 249.
153. Gordievski.
154. Barron, *Breaking the Ring*, pp. 140-141.
155. Gordievski.
156. *Cmnd.* 8876 (1983), cap. 5.
157. Barron, *Breaking the Ring*, cap. 9.
158. *Cmnd.* 8876 (1983).
159. Gordievski.
160. Pincher, *Too Secret Too Long*, pp. 558-560 (citânt printre altele "o sursă NSA"). West, *GCHQ*, pp. 250-255. Barron, *KGB Today*, pp. 230-232.
161. Gordievski. *Cmnd.* 8876 (1983).
162. Barron, *Breaking the Ring*, pp. 23ff.
163. Ibid., p. 176.

105. Thomas, *Cuban Revolution*, pp. 701-702, 719-720. Ashby, *Bear in the Backyard*, pp. 50-51.
106. Congresul Statelor Unite, Comitetul Senatului pentru probleme juridice, *The Role of Cuba in International Terrorism and Subversion* (Washington, DC, 1982). Ashby, *Bear in the Backyard*, pp. 57ff. Alte informații de la Gordievski.
107. Thomas, *Cuban Revolution*, p. 657.
108. Gordievski.
109. John Ranelagh, *The Agency* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1986), p. 520.
110. Gordievski.
111. Edmonds, *Soviet Foreign Policy: The Brezhnev Years*, pp. 116-117.
112. Gordievski.
113. Vezi, Mihail Beliat, *Salvador Allende* (Moscow: Novosti, 1988).
114. H. Michael Erisman, *Cuba's International Relations* (Boulder, Col./London: Westview, 1985), cap. 2, 3.
115. *Granma Weekly Review*, 16 septembrie 1973.
116. Vezi mai jos, pp. 556-557ff.
117. Paul Thomas, *Le KGB en Belgique* (Brussels: Editions J. M. Collet, 1987), pp. 89-100.
118. Josef Frolik, *The Frolik Defection* (London: Leo Cooper, 1975).
119. Harry Rositzke, *The KGB: Eyes of Russia* (London: Sidgwick & Jackson, 1983), pp. 196, 183-184.
120. Jefferson Adams, "East Bloc Intelligence in the FRG 1968-1986", document al Convenției de la Londra a Asociației pentru Studii Internaționale, sesiunea 1989. Vezi mai sus, pp. 453-454.
121. Gordievski. Întoarcerea bruscă a lui Cijov la Moscova în 1966 s-a datorat unei hemoragii cerebrale.
122. Frolik, *Frolik Defection*, p. 82.
123. Nigel West, *A Matter of Trust* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1982), p. 171. Gordon Brook-Spencer, *The Storm Birds* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1988), p. 198.
124. Gordievski.
125. West, *A Matter of Trust*, pp. 115-119.
126. Ibid., pp. 130-131. Peter Wright, *Spycatcher* (New York: Viking, 1987), pp. 239-240.
127. Gordievski.
128. Raport al Comisiei de Securitate, iunie 1965, *Cmnd.* 2722 (1965). Gordievski crede că acest caz ținea de competența GRU. Cf. Chapman Pincher, *Too Secret Too Long* (London: NEL, 1985), pp. 421-423, West, *A Matter of Trust*, pp. 127-129.
129. Raport al Comisiei de Securitate, noiembrie 1968, *Cmnd.* 3856 (1965). West, *A Matter of Trust*, pp. 161-162. Pincher, *Too Secret Too Long*, p. 463.
130. Raport al Comisiei de Securitate, mai 1973, *Cmnd.* 5362 (1973).

84. John Barron, *KGB Today: The Hidden Hand* (London: Hodder & Stoughton, 1984), pp. 43, 271ff. Clive Rose, *The Soviet Propaganda Network* (London: Pinter, 1989), pp. 57-58.
85. Richard H. Shultz și Roy Godson, *Dezinformatsia: Active Measures in Soviet Strategy* (Oxford: Pergamon: Brassey, 1984), p. 124.
86. Rose, *Soviet Propaganda Network*, pp. 57-79. Alte organizații internaționale de front includeau Organizația Solidarității Populare Afro-Asiatice, Conferința Creștină pentru Păce, Asociația Internațională a Avocaților Democrați, Federația Internațională a Luptătorilor din Rezistență, Institutul Internațional pentru Păce, Organizația Internațională a Ziariștilor, Organizația Internațională de Radio și Televiziune, Uniunea Internațională a Studenților, Federația Internațională a Femeilor Democrate, Federația Mondială a Tineretului Democrat, Federația Mondială a Oamenilor de Știință, Federația Mondială a Cadrelor Didactice, Federația Mondială a Sindicatelor.
87. Shultz și Godson, *Dezinformatsia*, p. 125.
88. Gordievski.
89. Privitor la negocierea tratatului, vezi S. Nihal Singh, *The Yogi and the Bear* (London: Mansell, 1986), cap. 5; și Robert C. Horn, *Soviet-Indian Relations: Issues and Influence* (New York: Praeger, 1982), cap. 2, 3.
90. T. N. Kaul, *Reminiscences Discreet and Indiscreet* (New Delhi: Lancers, 1982), p. 255.
91. Un pamflet al Agenției Novosti recunoaște: "Dată fiind situația din subcontinentul indian, tratatul este considerat pretutindeni, drept un sprijin sovietic acordat guvernului Indirei Gandhi". Alexander Gorev, *Indira Gandhi* (Moscow: Novosti, 1989), p. 40.
92. Singh, *The Yogi and the Bear*, pp. 89-96. Horn, *Soviet-Indian Relations*, p. 73.
93. Barron, *KGB Today*, p. 106; și Gordievski.
94. Gordievski.
95. Singh, *The Yogi and the Bear*, p. 235.
96. Daniel Patrick Moynihan, *A Dangerous Place* (London: Secker & Warburg, 1979), p. 41.
97. Singh, *The Yogi and the Bear*, pp. 245, 313.
98. Gordievski.
99. Gordievski.
100. Gordievski.
101. Hugh Thomas, *The Cuban Revolution* (New York: Harper & Row, 1977), pp. 701-702, 719-720.
102. *Granma*, 28 și 30 ianuarie 1968: citat în Paul D. Bethel, *The Losers* (New Rochelle, NY: Arlington House, 1969), pp. 546-547.
103. Timonhly Ashby, *The Bear in the Backyard: Moscow's Caribbean Strategy* (Lexington, Mass.: Lexington Books, 1987), p. 46. Bethel, *The Losers*, p. 551.
104. Gordievski.

55. Davișa, *Soviet Foreign Policy Towards Egypt*, cap. 2, 3.
56. Barron, *KGB*, pp. 69-73. Vladimir Saharov, *High Treason* (New York: Ballantine Books, 1981), p. 193. Gamal Hammad, *The Hidden Government in the Era of Abdel Nasser* (în Arabic: Cairo, 1986), susțin, în general, dovezile aduse de Barron și Saharov.
57. Gordievski.
58. Ascultarea telefoanelor de către Sharaf: vezi Sadat, *In Search of Identity*, p. 216.
59. Heikal, *Sphinx and Commissar*, pp. 226-227. Sharaf a adăugat un lung citat din "mare conducător Lenin".
60. Vezi memoriile lui Serghei Hrusciiov, în *Ogonek*, 1988.
61. Gordievski.
62. Gordievski.
63. Robert Stephens, *Nasser: A Political Biography* (New York: Simon & Schuster, 1971), cap. 18.
64. Gordievski.
65. Mohamed Heikal, *The Road to Ramadan* (London: Collins, 1975), pp. 83ff.
66. Gordievski. Golubev a devenit, ulterior, prim șef-adjunct al Direcției K, cu rangul de general. Faptele lui, ulterioare, includ participarea la otrăvirea lui Gheorghe Markov, în 1978 și interogatoriul lui Gordievski, în 1985. Vezi mai sus, p. 30, și mai jos, pp. 644-645.
67. Heikal, *Sphinx and Commissar*, pp. 282-283.
68. Gromîko, *Memories*, p. 270.
69. Heikal, *Sphinx and Commissar*, p. 216.
70. Sadat, *In Search of Identity*, p. 206.
71. Ibid., pp. 223-225.
72. Gordievski.
73. Saharov, *High Treason*. Vezi, de asemenea, Barron, *KGB*, cap. 2.
74. Gordievski. Heikal, *Sphinx and Commissar*, cap. 14, 15.
75. B. N. Mullik, *The Chinese Betrayal* (Bombay: Allied Publishers, 1971), p. 110.
76. B. N. Mullik, *My Years with Nehru 1948-1964* (Bombay: Allied Publishers, 1972), pp. 60-61.
77. Jawaharlal Nehru, *The Discovery of India* (New York: John Day, 1946), p. 17.
78. Alexander Gorev, *Jawaharlal Nehru* (Moscow: Novosti, 1989), pp. 37, 48.
79. Gordievski.
80. Ilia Djirkvelov, *Secret Servant* (London: Collins, 1987), p. 303.
81. Comunicate de presă privitoare la discursul către Parlament al ministrului Chavan, la 13 decembrie 1967, care evidențiază rolul jucat de Modin în campania de falsificări.
82. Barron, *KGB*, p. 237.
83. Vezi mai jos, pp. 630-631.

23. August și Rees, *Red Star over Prague*, pp. 127-128. Karen Davișă, *The Kremlin and the Prague Spring* (Berkeley, Ca.: University of California Press, 1984), p. 205.
24. Davișă, *Kremlin and the Prague Spring*, pp. 236-238.
25. Ibid., pp. xi, 360ff.
26. Andrei Gromîko, *Memories* (London: Hutchinson, 1989), pp. 202-203.
27. Gordievski.
28. Gordievski.
29. Davișă, *Kremlin and the Prague Spring*, pp. 319-320. August și Rees, *Red Star over Prague*, pp. 134-135.
30. Gordievski.
31. Davișă, *Kremlin and the Prague Spring*, cap. 12, 13.
32. *Pravda*, 19 octombrie 1968.
33. Soljenițin, *The Oak and the Calf*, p. 220.
34. Davișă, *Kremlin and the Prague Spring*, p. 217. *Pravda*, 19 iulie 1968.
35. Adjubei, "Retracing an Anniversary".
36. Medvedev, *Andropov*, pp. 66-67.
37. Gordievski.
38. Hosking, *History of the Soviet Union*, pp. 425-426. Richard Owen, *Crisis in the Kremlin* (London: Victor Gollancz, 1986), p. 91.
39. Gordievski.
40. Gordievski.
41. Gordievski.
42. Philip Short, *The Dragon and the Bear* (London: Hodder & Stoughton, 1982), p. 148.
43. Ibid., p. 188.
44. Gordievski.
45. Descrieri foarte veridice ale Revoluției culturale, din două perspective politice diferite, se regăsesc în Short, *Dragon and the Bear*, și Jean Esmein, *The Chinese Cultural Revolution* (London: André Deutsch, 1975).
46. Gordievski.
47. Robin Edmonds, *Soviet Foreign Policy: The Brezhnev Years* (Oxford University Press, 1983), pp. 48-49. John Barron, *KGB: The Secret Work of Soviet Secret Agents* (London: Bantam Books, 1974), p. 243.
48. Gordievski.
49. Barron, *KGB*, p. 243.
50. Gordievski.
51. Gamal Abdel Nasser, *The Philosophy of the Revolution* (Cairo, 1954), p. 41.
52. Privitor la dezvoltarea relațiilor lui Nasser cu Uniunea Sovietică, vezi Mahomed Heikal, *Sphinx and Commisar* (London: Collins, 1978); și Karen Davișă, *Soviet Foreign Policy Towards Egypt* (London: Macmillan, 1979), cap. 2, 3.
53. Anwar el-Sadat *Ub Search of Identity* (London: Collins, 1978), p. 154. Abordarea de către CIA a fost, fără îndoială, raportată KGB-ului de către Sami Sharaf.
54. Gordievski.

174. Nosenko - interviu, 15 noiembrie 1987. Cf. Brook-Shepherd, *Storm Birds*, cap. 10.
175. Desmond Ball și Robert Windren, "Soviet Signals Intelligence (Sigint): Organisation and Management", *Intelligence and National Security*, vol. IV (1989), nr. 4.
176. Nosenko - interviu, 15 noiembrie 1987. ("Sașa" nu trebuie confundat cu un alt "Sașa" american, mai puțin important, recrutat la începutul anilor 1950).
177. Nosenko - interviu, 15 noiembrie 1987.
178. Djirkvelov, *Secret Servant*, pp. 65, 147.

Capitolul 12. Epoca Brejnev: Estul, Lumea a Treia și Vestul (1964-1972/1973)

1. Gordievski.
2. Memoriile lui Serghei Nikitovici Hrusciiov au fost prezentate într-un serial în *Ogonek* în 1988.
3. Aleksei Adjubei, "Retracing an Anniversary from Contemporary History", *Ogonek*, octombrie 1989.
4. Vezi relatarea fiului lui Hrusciiov prezentată în *Ogonek* în 1988.
5. Amy W. Knight, *The KGB: Police and Politics in the Soviet Union* (London: Unwin Hyman, 1988), pp. 65-69, 79ff. Geoffrey Hosking, *A History of the Soviet Union* (London: Fontana, 1985), cap. 13.
6. Jores Medvedev, *Andropov: His Life and Death*, ed. rev. (Oxford: Basil Blackwell, 1984), pp. 46ff.
7. Aleksandr Soljenițin, *The Oak and the Calf* (London: Collins, 1980), p. 102.
8. Medvedev, *Antropov*, p. 55. *Evening Standard*, 16 mai 1967.
9. K. Svetițki și S. Sokolov, "I would cope with any work", *Ogonek*, iunie 1989.
10. Medvedev, *Andropov*, p. 56.
11. Svetițki și Sokolov, "I would cope with any work", *Ogonek*, iunie 1989.
12. Hosking, *History of the Soviet Union*, pp. 423-444, 450.
13. Adjubei, "Retracing an Anniversary".
14. Gordievski.
15. Zdenek Mlynác, "That Augut of 1968", *Moscow News*, 1989, nr. 50.
16. Gordievski.
17. Frantisek August și David Rees, *Red Star over Prague* (London: Sherwood Press, 1984), pp. 125-129.
18. Gordievski. Sursele sale, în ceea ce privește operațiunile KGB din timpul Primăverii de la Praga, îl includ pe veteranul KGB, specialist în probleme cehoslovace, Anatoli Rusakov, care a fost trimis în/la post în Cehoslovacia, în anul 1968.
19. Gordievski.
20. August și Rees, *Red Star over Prague*, p. 128.
21. Interviu cu Kalughin în *Komsomolskaia Pravda*, 20 iunie 1990, și *Moscow News*, 1990, nr. 25.
22. Knight, *KGB*, pp. 292-293.

148. Anders, *Murder to Order*, p. 107.
149. Vezi mai jos, pp. 575-577.
150. Gordievski. Cf. Timothy Ashby, *The Bear in the Backyard: Moscow's Caribbean Strategy* (Lexington, Mass.: Lexington Books, 1987), cap. 1, 2.
151. Bibliografia recentă asupra lui Castro este competent analizată în Malcolm Deas, "Spectacle of the Rats and Owls", *London Review of Books*, 2 iunie 1988.
152. Gordievski.
153. Ashby, *Bear in the Backyard*, pp. 22-26.
154. Jan Sejna, *We Will Bury You* (London: Sidgwick & Jackson, 1982), pp. 45-50. Generarul Sejna era responsabil cu pregătirea vizitei lui Raúl Castro.
155. Gordievski. Relatarea despre prima întâlnire dintre Șitov și Castro este făcută de Nuñez Jiménez, care a fost prezent la întâlnire. Tad Szulc, *Fidel: A Critical Portrait* (London: Hutchinson, 1987), pp. 408-409.
156. Ashby, *Bear in the Backyard*, pp. 28-29.
157. Gordievski.
158. Gordievski.
159. Arnold L. Horelick, *The Cuban Missile Crisis: An Analysis of Soviet Calculations and Behaviour* (Santa Monica, Ca.: Rand Corporation, 1963), p. 53.
160. Șevcenko, *Breaking with Moscow*, 154.
161. Cea mai veridică relatare asupra episodului Penkovski, este lucrarea lui Gordon Brook-Shepherd, *The Storm Birds* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1988), cap. 9, 10.
162. Ibid., p. 135.
163. Peter S. Usovski, "John McCone and the Cuban Missile Crisis: A Persistent Approach to the Intelligence-Policy Relationship", *International Journal of Intelligence and Counter-intelligence*, vol. II (1988), nr. 4.
164. Bolșakov este prima dată identificat în mod public drept ofițer KGB, de către Ilia Djirkvelov în 'KGB "Back Channel" Documented', *Disinformation*, vara anului 1989, nr. 12. Identificarea este confirmată de Gordievski.
165. Gheorghe Bolșakov, 'The Hot Line', *New Times*, 1989, nr. 4-6.
166. Edwin O. Guthman și Jeffrey Shulman (eds), *Robert Kennedy in His Own Words: The Unpublished Recollections of the Kennedy Years* (New York: Bantam Books, 1988), pp. 258-261.
167. Bolșakov, "Hot Line", *New Times*, 1989, nr. 4.
168. Bolșakov, "Hot Line", *New Times*, 1989, nr. 5-6.
169. James G. Blight și Davis A. Welch (eds), *On the Brink: Americans and Soviets Re-Assess the Cuban Missile Crisis* (New York: Hill & Wang, 1989), p. 248.
170. Bolșakov, "Hot Line", *New Times*, 1989, nr. 6.
171. Gordievski.
172. David Detzer, *The Brink: Cuban Missile Crisis 1962* (New York: Crowell, 1979), pp. 236-237. Arthur M. Schlesinger jr, *A Thousand Days* (Boston: Houghton Mifflin, 1965), p. 827.
173. Gordievski.

133. Iuri Nosenko - interviu, 15 noiembrie 1987. Nosenko a intrat în contact cu "Secțiunea Specială" și cu Selezniiov, atunci când s-a alăturat Primului Departament (America) al celui de-al doilea Directorat Central, în ianuarie 1960. Prima sa prioritate a constat în "munca împotriva funcționarilor de cifru".
134. James Bamford, *The Puzzle Palace* (Boston: Houghton Mifflin, 1982), pp. 133-145.
135. Edward Jay Epstein, *Deception: The Invisible War Between the KGB and the CIA* (New York: Simon & Schuster, 1989), pp. 173-174.
136. Interviu anonim cu un ofițer american. Informația deținută de Christopher Andrew diferă de cea a lui Epstein (*Deception*, p. 174), care crede că Dunlap a fost agent KGB încă din 1957, când a fost "compromis și recrutat în Turcia". Abia în vara anului 1960 și-a modificat Dunlap stilul de viață grație fondurilor sovietice. Gordievski nu deține informații privitoare la cazul Dunlap.
137. Bamford, *Puzzle Palace*, pp. 151-153.
138. Ibid., pp. 153-154.
139. John Barron, *KGB: The Secret Work of Soviet Secret Agents* (London: Bantam Books, 1974), cap. 10. Alte informații de la Iuri Nosenko, 15 noiembrie 1957. Relatările anterioare, referitoare la spionajul desfășurat de Johnson, atribuie în mod greșit arestarea sa informației provenite de la soția lui; informația a fost, de fapt, de la Nosenko, după defectia sa. Rolul lui Nosenko este confirmat de către un ofițer de informații, pensionar american, care cunoștea cazul în mod nemijlocit.
140. Golițin, *New Lies for Old*, pp. 50-51. Departamentul de Dezinformare din KI, condus de Andrei Graur avea un personal alcătuit din cinci oameni (AAC, CRS A6283/XR1/56). După ce a ajuns în Vest, Golițin a dezvoltat o bizară teorie a conspirației, care interpreta toate tensiunile aparente din blocul sovietic - printre care ruptura chino-sovietică, Primăvara de la Praga și creșterea rolului Solidarității în Polonia - ca fiind o parte dintr-o uriașă diversiune pusă la cale de Agayants și succesorii săi. Din păcate, această istorie a convins un număr de adepți ai teoriei conspirației din serviciile de informații occidentale.
141. AAC, CRS A6283/XR1/56 și 144.
142. Wolton, *Le KGB en France*, pp. 204-205.
143. Barron, *KGB*, pp. 234-236.
144. Golițin, *New Lies for Old*, pp. 48-50. Gordievski a fost capabil să coroboreze principalele elemente ale acestei relatări privitoare la reuniune.
145. Vezi mai sus, pp. 431-432.
146. Barron, *KGB*, p. 421. Departamentul 13 a fost descris oficial ca fiind "anexat la PGU": această denumire intenționează să indice existența unui grad mai mare de independență, comparativ cu celelalte departamente ale PGU-ului (Gordievski).
147. Cea mai completă descriere a carierei lui Stașinski: când a fugit Stașinski a luat cu el un document oficial de serviciu, care îi atribuia Ordinul Steagul Roșu pentru "contribuția adusă rezolvării unei probleme importante". Karl Anders, *Murder to Order* (London: Ampersand, 1965).

- p. 980. Suntem recunoscători pentru această referință profesorului Jefferson Adams.
104. Rositzke, *KGB*, pp. 182ff.
 105. Interviu de Christopher Andrew cu Iuri Rastvorov, Piotr Deriabin și Iuri Nosenko. Raportul lui Petrov, AAC, CRS A6283/XR1/56.
 106. Cf. mai sus, pp. 237-240.
 107. George Kennan, *Memoirs 1950-1963* (New York: Pantheon, 1983), pp. 117-118.
 108. Vezi mai sus, p. 240.
 109. Kennan, *Memoirs*, vol. II, pp. 154-157: Kennan a fost declarat persona non grata în octombrie 1952, pentru motive independente de incident.
 110. Richard Harris Smith, "The First Moscow Station: An Espionage Footnote to Cold War History", *International Journal of Intelligence and Counter-intelligence*, vol. III (1989), nr. 3. Peer de Silva, *Sub Rosa: The CIA and the Uses of Intelligence* (New York: Times Books, 1978), p. 68. Ronald Kessler, *Moscow Station* (New York: Scribner's, 1989), p. 35.
 111. Charles E. Bohlen, *Witness to History 1919-1969* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1973), p. 346.
 112. Ibid., p. 345.
 113. Interviu cu Iuri Nosenko de Christopher Andrew, 15 noiembrie 1987.
 114. Bohlen, *Witness to History*, p. 345. Kessler, *Moscow Station*, p. 28.
 115. Barron, *KGB Today*, pp. 169-182. Interviu cu Iuri Nosenko de Christopher Andrew, 15 noiembrie 1987.
 116. Interviu cu Iuri Nosenko de Christopher Andrew, 15 noiembrie 1987.
 117. Interviu cu Iuri Nosenko.
 118. Vezi mai sus, pp. 188ff.
 119. Interviu cu Stan Levchenko de Christopher Andrew, noiembrie 1987.
 120. Barron, *KGB Today*, pp. 16-17.
 121. Ilia Djirvelov, *Secret Servant* (London: Collins, 1987), pp. 211-214.
 122. Interviu cu Iuri Nosenko, 15 noiembrie 1987, și Piotr Deriabin, 25 noiembrie 1987.
 123. În conformitate cu afirmațiile unui ofițer CIA pensionar, francezii au fost avertizați asupra "teribilei lor comisii de securitate", după fondarea NATO, datorită temerii anglo-americane cu privire la vulnerabilitatea acesteia, față de atacurile din partea KGB și GRU.
 124. Wright, *Spycatcher*, p. 118.
 125. Wolton, *Le KGB en France*, pp. 242-243.
 126. Interviu cu Iuri Rastvorov, Piotr Deriabin și Iuri Nosenko.
 127. Interviu cu Deriabin și Nosenko.
 128. Anatoli Golițin, *New Lies for Old* (New York: Dodd, Mead, 1984), pp. 46-48. Cu toate că nu am fost convinși de complicata teoria a conspirației elaborată de Golițin, după defecția sa în decembrie 1961, considerăm că relatările sale despre evenimentele anterioare sunt veridice.
 129. Knight, *KGB*, pp. 64-65.
 130. Interviu anonim.
 131. Interviu cu Iuri Nosenko, 15 noiembrie 1987.
 132. Knight, *KGB*, pp. 55-57.

84. John Barron, *KGB Today: The Hidden Hand* (London: Hodder & Stoughton, 1984), cap. 9. Alte informații de la Gordievski care l-a întâlnit pe Țimbal și Lazarev în perioada când ei conduceau Direcția S (ilegali) în anii 1960-1970.
85. Barron, *KGB Today*, pp. 376-418. Gordievski confirmă faptul că această întâlnire a avut loc.
86. Roger Faligot și Pascal Krop, *La Piscine: The French Secret Service Since 1944* (Oxford: Basil Blackwell, 1989), pp. 213-221.
87. CIA, *The Rote Kappelle. The CIA's History of Soviet Intelligence and Espionage Networks in Western Europe 1936-1945* (Washington, DC: University Publications of America, 1979), pp. 82, 99-100, identifică pe Robinson ca fiind controlorul lui André Labarthe (numele codificat Jérôme). Wright, *Spycatcher*, p. 239, revelează faptul că Labarthe a fost identificat ca agent sovietic din decriptările Venona.
88. Scurte detalii privitoare la cariera lui Labarthe apar în *Dictionnaire Commentée de l'Oeuvre du Général de Gaulle* (Paris: Plon, 1975).
89. Wolton, *Le KGB en France*, p. 168.
90. Wright, *Spycatcher*, p. 239: confirmare făcută lui Christopher Andrew de către sursele menționate la punctul 87. Cariera lui Cot ca agent sovietic nu are nici o legătură cu distinsa carieră politică a fiului său Jean-Pierre Cot.
91. Robert Young, *In Command of France* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1978), p. 174. Anthony Adamthwaite, *France and the Coming of the Second World War* (London: Frank Cass, 1977), p. 235-236. Jacques Chastenet, *Le Déclin de la Troisième République 1931-1938* (Paris: Hachette, 1962), p. 168.
92. Interviu cu un ofițer de informații american pensionar.
93. J. B. Duroselle, *La décadence, 1932-1939* (Paris: Imprimerie Nationale, 1979), p. 474.
94. Interviu cu un ofițer de informații american pensionar.
95. *Washington Post*, 25 iunie 1944. Wolton, *Le KGB en France*, p. 202.
96. Philip M. Williams, *French Politicians and Elections 1951-1969* (Cambridge University Press, 1970), p. 13.
97. Wright, *Spycatcher*, pp. 240-241. Labarthe a murit în 1970, nu așa cum afirmă Wright în cursul unui interogatoriu la DST.
98. Heinz Höhne și Herman Zolling, *The General was a Spy* (London: Pan Books, 1972), pp. 182-183. Anthony Glees, *The Secrets of the Service* (London: Jonathan Cape, 1987), pp. 229-244.
99. Propria relatare neadevărată în: Heinz Felfe, *Im Dienst des Gegners* (Hamburg, 1986). Cf. Höhne și Zolling, *The General was a Spy*, pp. 221-229.
100. Rositzke, *KGB*, pp. 189-194.
101. Jefferson Adams, "Crisis and Resurgence: East German State Security", *International Journal of Intelligence and Counter-intelligence*, vol. II (1988), nr. 4.
102. Corson and Crowley, *New KGB*, pp. 258-262.
103. "Enthüllungen über die Spionage in Bundesgebiet", în *Bulletin des Presse-und Informationsamtes des Bundesregierung*, nr. 100, 6 iunie 1959,

60. Interviu luat de Christopher Andrew unui fost ofițer CIA.
61. David Martin, *Wilderness of Mirrors* (New York: Ballantine Books, 1981), pp. 74-90, 101-106. John Ranelagh, *The Agency* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1986), pp. 288-296.
62. H. Montgomery Hyde, *George Blake, Superspy* (London: Constable, 1987), pp. 47-49. Afirmarea cu tărie a propriei nevinovății în memoriile lui Blake este total neconvingătoare. El recunoaște că a trădat peste 100 de agenți occidentali, dar face afirmația, incredibilă în epoca lui Beria, Kruglov și Serov, că Centrul își onora promisiunea de a nu "cauza nici un rău" nimănui. George Blake, *No Other Choice* (London: Jonathan Cape, 1990), pp. 207ff.
63. Gordievski a fost printre cei care a participat la proces. El a negat afirmațiile că Popov a fost torturat până la moarte, pentru a servi ca exemplu celorlalți.
64. În cei patru ani anteriori venirii lui Rodin la conducerea rezidenței, Gheorghi Mihailovici Jivotovski a funcționat ca rezident de facto în perioada 1952-1953; Serghei Leonidovici Tikvinski a fost rezident între 1953-1955 și, apoi, a fost rechemat la Centru. Iuri Modin a fost rezident de facto între 1955-1956. Gordievski.
65. Gordievski.
66. Gordievski.
67. John Vassall, *Vassall* (London: Sidgwick & Jackson, 1975).
68. Gordievski.
69. Wright, *Spycatcher*, pp. 166-167. Gordievski.
70. Gordievski.
71. Versiunea KGB-ului privitoare la cariera lui Molody apare într-un volum pregătit cu ajutorul lui Philby de către specialiștii în "măsuri active" ai Direcției Întâi Central: Gordon Lonsdale, *Spy* (London: Neville Spearman, 1965).
72. Gordievski.
73. Valeri Agranovski, "Profession: Foreigner", *Znamya*, septembrie 1988: o relatare mult mai sinceră asupra lui Molody bazată pe interviuri, comparativ cu așa-zisele sale memorii elaborate de KGB. Lonsdale, *Spy*.
74. Agranovski, "Profession: Foreigner".
75. Gordievski.
76. Gordievski.
77. Wright, *Spycatcher*, pp. 137-138. Harry Rositzke, *The KGB: Eyes of Russia* (London: Sidgwick & Jackson, 1983), pp. 76-77.
78. Wright, *Spycatcher*, pp. 128ff.
79. Harry Houghton, *Operation Portland: The Autobiography of a Spy* (London: Rupert Hart-Davis, 1972).
80. Lonsdale, *Spy*, pp. 87, 118.
81. Gordievski. Există o scurtă descriere a funeraliilor lui Molody în Agranovski, "Profession: Foreigner".
82. Vezi mai sus, pp. 411-412.
83. Thierry Wolton, *Le KGB en France* (Paris: Bernard Grasset, 1986), pp. 167-172.

33. Gordievski.
34. Relatare făcută de Maléter către Kopácsi. *Au nom de la classe ouvrière*, pp. 247-288. Afirmatia că Maleter a fost arestat la un banchet organizat de Andropov este falsă. Vezi, Jores Medvedev, *Andropov: His Life and Death*, ed. rev. (Oxford: Basil Blackwell, 1984), p. 37.
35. Béla K. Király, "Military Aspects", în Béla K. Király și Paul Jónás (eds), *The Hungarian Revolution of 1956 in Retrospect* (New York: Columbia University Press, 1978), p. 70.
36. Kopácsi, *Au nom de la classe ouvrière*, pp. 240-241, 270.
37. Ibid., pp. 277-278, 306.
38. Tibor Méray, "The Trial of Imre Nagy", în Király și Jónás (eds), *The Hungarian Revolution in Retrospect*. Anumite părți au fost publicate ulterior: au fost prezentate, de asemenea, fragmente filmate.
39. *The Counter-Revolutionary Conspiracy of Imre Nagy and his Accomplices* (Budapest: Information Bureau of the Council of Ministers, 1958), pp. 13-18, 108-129.
40. Kohlov, *In the Name of Conscience*, p. 201.
41. Gordievski. Knight, *KGB*, p. 122. Anatoli Golițin, *New Lies for Old* (New York: Dodd, Mead, 1984), pp. 185-186.
42. Gordievski.
43. Golițin, *New Lies for Old*, pp. 283-287.
44. Gordievski. Într-un interviu cu ziariști finlandezi, după publicarea primei ediții a acestei cărți în 1990, Vladimirov a fost evaziv în privința activității sale la Helsinki, dar a recunoscut: "în contactele cu Kekkonen am acționat ca intermediar. Am primit instrucțiuni să-l informez pe Kekkonen verbal sau să-i înmănez ocazional câte un mesaj scris".
45. Andrei Gromiko, *Memories*.
46. Gordievski.
47. Gordievski.
48. Kim Philby, *My Silent War* (London: Panther Books, 1969), p. 171. Hollis era pe atunci director general adjunct al MI5, iar Graham Mitchell era director al Contraspionajului. Dacă vreunul ar fi fost spion sovietic, Modin n-ar fi avut motive de îngrijorare în privința amenințării din partea Serviciului de Securitate.
49. Chapman Pincher, *Too Secret Too Long* (London: NEL, 1985), p. 355.
50. Gordievski.
51. Philby, *My Silent War*, p. 151.
52. Vladimir și Evdokia Petrov, *Empire of Fear* (London: André Deutsch, 1956), cap. 23.
53. Philby, *My Silent War*, cap. 13.
54. Phillip Knightley, *Philby: KGB Master Spy* (London: André Deutsch, 1988), pp. 148-149.
55. Andrew, *Secret Service*, p. 496.
56. Gordievski.
57. Peter Wright, *Spycatcher* (New York: Viking, 1987), pp. 172-173.
58. Knightley, *Philby*, cap. 15.
59. Gordievski.

7. Peter Deriabin și Frank Gibney, *The Secret World*, ed. rev. (New York: Ballantine Books, 1982), p. 200.
8. Fiodor Burlațki, "Khrushchev: Sketches for a Political Portrat", *Literaturnaia Gazeta*, 24 februarie 1988. Malenkov, căruia memoriile lui Hrusciiov îi sunt pe nedrept defavorabile, a jucat un rol mult mai redus decât o recunoaște Hrusciiov. Cf. Mareșalul Kirill S. Moskalenko, "Beria's Arrest", *Moscow News*, 1990, nr. 23.
9. Moskalenko, "Beria's Arrest". Medvedev, "Khrushchev's Political Biography".
10. Gordievski.
11. Interviu cu "Merited Lawyer" G. A. Terehov la televiziunea sovietică, 29 aprilie 1988< BBC, SWB, SU/0140 B/4, 2 mai 1988.
12. Interviu cu Piotr Deriabin de Christopher Andrew, 25 noiembrie 1987.
13. Gordievski. Privitor la cariera lui Paniușkin, vezi raportul lui Petrov, AAC, CRS A6283/XR1/56.
14. Nikolai Kohlov, *In the Name of Conscience* (London: Frederick Muller, 1960), p. 201.
15. Interviu cu Piotr Deriabin de Christopher Andrew, 25 noiembrie 1987.
16. Kohlov, *In the Name of Conscience*, pt. III.
17. Interviu de Christopher Andrew cu Iuri Rastvorov, octombrie 1987, și Piotr Deriabin, 25 noiembrie 1987.
18. Talbott (ed./trad.), *Khrushchev Remembers*, vol. I, p. 338.
19. Sándor Kopácsi, *Au nom de la classe ouvrière* (Paris: Editions Robert Laffont, 1979), p. 24. Afirmatia inclusă în William F. Corson și Robert T. Crowley, *The New KGB* (New York: William Morrow, 1986), pp. 265-269, conform căreia Andropov a fost și el rezident KGB, și că Viktor Cebrikov, un alt viitor președinte al KGB, a fost prezent în acea vreme la Budapesta, este falsă.
20. Amy W. Knight, *The KGB: Police and Politics in the Soviet Union* (London: Unwin Hyman, 1988), p. 123.
21. Interviu cu Kriucikov, *New Times*, 1989, nr. 32.
22. Interviu televizat cu Kriucikov, 24 iunie 1989, BBC, SWB, SU/0496 B/1.
23. Gordievski.
24. Iosif Rothschild, *Return to Diversity: A Political History of East Central Europe since World War II* (New York: Oxford University Press, 1989), pp. 156-158.
25. Privitor la desfășurarea revoluției, vezi United Nations, *Report of the Special Committee on the Problem of Hungary* (New York, 1957).
26. Kopácsi, *Au nom de la classe ouvrière*, pp. 119-122.
27. Talbott (ed./trad.), *Khrushchev Remembers*, vol. I, p. 418.
28. Gordievski.
29. Charles Gati, *Hungary and the Soviet Bloc* (Durham, NC: Duke University Press, 1986), pp. 144-147.
30. Arkadi N. Șevcenko, *Breaking with Moscow* (New York: Ballantine Books, 1985), p. 104.
31. Gati, *Hungary and the Soviet Bloc*, pp. 148-149.
32. UN, *Report of the Special Committee*.

152. Pelikán (ed.), *Czechoslovak Political Trials*, pp. 102-103. Cotic, *Prague Trial*, p. 219.
153. Pelikán (ed.), *Czechoslovak Political Trials*, p. 103.
154. Interviu de Christopher Andrew cu Piotr Deriabin, 25 noiembrie 1987. Deriabin a fost prezent la clubul ofițerilor în momentul discursului lui Hrusciiov. După cum își amintește el, data discursului este septembrie 1951. Alte relatări datează arestarea lui Abakumov cu două luni mai târziu.
155. Amy W. Knight, *KGB: Police and Politics in the Soviet Union* (London: Unwin Hyman, 1988), p. 36.
156. Pelikán (ed.), *Czechoslovak Political Trials*, pp. 106-107.
157. Cotic, *Prague Trial*, p. 12.
158. Gordievski.
159. Gordievski.
160. Talbott (ed./trad.), *Khrushchev Remembers*, vol. I, pp. 282-287. Alex de Jonge, *Stalin and the Shaping of the Soviet Union* (London: Collins, 1986), pp. 500-503.
161. Hodos, *Show Trials*, p. 66.
162. Cotic, *Prague Trial*, p. 144.
163. Talbott (ed./trad.), *Khrushchev Remembers*, vol. I, cap. 8. De Jonge, *Stalin*, cap. 49.
164. N. Barsukov, "On the Way to the 20th Congress", *Pravda*, 10 noiembrie 1989.
165. "I was attached to him", Krușcev admite, "...I wept sincerely over Stalin's death. Talbott (ed./trad.), *Khrushchev Remembers*, vol. I, pp. 322-333.
166. Amy W. Knight, *KGB*, pp. 47, 51, 70.
167. Roy Medvedev, "N. S. Khrushchev's Political Biography", *Druzhba Narodov*, iulie 1989.
168. Gordievski.

Capitolul 11. Războiul rece după Stalin (1953-1963)

1. N. Barsukov, "On the way to the 20th Congress", *Pravda*, 10 noiembrie 1989. După moartea lui Stalin, Prezidiul s-a redus la 10 persoane; în 1966 a revenit la vechea denumire de Politburo.
2. În perioada cuprinsă între martie 1953 și martie 1954, când MGB a fost încorporat în MVD, Direcția Extern, numit anterior Primul Directorat Central, a devenit al Doilea Directorat Central; Direcția de Contrainformații, anterior al Doilea, devine Primul.
3. Interviu cu Piotr Deriabin de Christopher Andrew, 25 noiembrie 1987. Relatarea lui Deriabin, privitoare la rechemările rezidenților la Moscova, este confirmată de Iuri Nosenko (interviu cu Christopher Andrew, 15 noiembrie 1987).
4. Roy Medvedev, "N. S. Khrushchev's Political Biography", *Druzhba Narodov*, iulie 1989.
5. Andrei Gromîko, *Memories* (London: Hutchinson, 1989), p. 318.
6. Medvedev, "Khrushchev's Political Biography". Strobe Talbott (ed./trad.), *Khrushchev Remembers* (London: Sphere Books, 1971), vol. I, p. 321-326.

128. Hodos, *Show Trials*, p. 170.
129. Derek Kartun, *Tito's Plot against Europe: The Story of the Rajk Conspiracy* (London: Lawrence & Wishart, 1949), p. 22.
130. Lewis, *The Who Disappeared*, p. 119.
131. Milovan Djilas, *Rise and Fall* (London: Macmillan, 1985), pp. 128-129.
132. Relatarea lui Kákár, privitoare la întâlnire, este inclusă în biografia lui László Gyurkó, *Archépuázlat történelmi háttérrel* (Budapest, 1982), pp. 180-181; și în "biografia introductivă" a lui János Kádár de Gyurkó, *Selected Speeches and Interviews* (Oxford: Pergamon Press, 1985), pp. 71-72.
133. Hodos, *Show Trials*, p. 39, cap. 5.
134. Interviu cu Kádár în *Magyarország*, 19 mai 1989.
135. Béla Szász, *Volunteers for the Gallows* (London: Chatto & Windus, 1971), pp. 71, 105, 108ff, 138ff, 172.
136. "Who Are You, Vladimir Farkas?", *Magyar Nemzet*, 3 noiembrie 1988.
137. Interviu în *Magyarország*, 19 mai 1989.
138. Hodos, *Show Trials*, pp. 48-49.
139. *László Rajk and His Accomplices Before the People's Court* (Budapest, 1949). Rajk și alți doi inculpați au fost condamnați la spânzurătoare de către Tribunalul Poporului. Alți doi au fost judecați de un tribunal militar care i-a trimis în fața plutonului de execuție.
140. Hodos, *Show Trials*, pp. 49-50.
141. Gordievski.
142. Hodos, *Show Trials*, pp. 65-66.
143. Interviu cu Mihail Liubimov, fost șef al Biroului Britanic de la PGU, în documentarul Televiziunii din Granada "The Fifth Man: Secrets of the Ring of Five" (prezentată de Christopher Andrew, produsă de Mike Beckham), 9 octombrie 1990. Relatarea lui Liubimov este confirmată de Gordievski.
144. Jiri Pelikán (ed.), *The Czechoslovak Political Trials 1950-1954* (London: Macdonald, 1971). Karel Kaplan, *Procès politiques à Prague* (Brussels: Editions Complexe, 1980), p. 45.
145. Dzhirkvelov, *Secret Servant*, pp. 246-249. Alte informații despre carierele lui Otrășcenko și Korotkov sunt furnizate de familia Petrov; AAC, CRS A6283/XR1/56, 143, 144.
146. Strobe Talbott (ed./trad.), *Khrushchev Remembers* (London: Sphere Books, 1971), vol. I, pp. 260-262.
147. Ibidl., p. 263.
148. Djirkvelov, *Secret Servant*, p. 250.
149. Meir Cotic, *The Prague Trial* (New York: Herzl Press/Cornwall Books, 1987), p. 97. În 1990, Boiarski a fost descris în *Moscow News*, drept un sadic căruia îi făcea plăcere să bată oamenii, care a torturat personal femei și bărbați și care a tocat fondurile StB-ului. Yevgenia Albat, "Will There Be an End to the Lubianka?", *Moscow News*, 1990, nr. 10.
150. Kaplan, *Procès politiques*, p. 45.
151. Un raport oficial cehoslovac din 1963 îl descrie pe Kacppert ca fiind un antisemit notoriu. Pelikán (ed.), *Czechoslovak Political Trials*, pp. 101-102. Cotic, *Prague Trial*, p. 219.

106. Conferință de presă, 20 noiembrie 1979.
107. Philby, *My Silent War*, pp. 151-152, 157-159.
108. Interviu de Christopher Andrew cu James MacCargar, 11 decembrie 1987.
109. Philby, *My Silent War*, p. 167-170.
110. Knightley, *Philby*, pp. 184-185.
111. Costello, *Mask of Treachery*, p. 569.
112. 'Soviet State Security Service Foreign Intelligence Operational Techniques ("Legal" Residency System)' bazat pe relatările familiei Petrov, 18 mai 1955, secțiunea VII; AAC, CRS A6283/XR1/9.
113. Vezi mai sus, p. 220. Necrologul lui Watson în *King's College Calendar*, 1983. Wright, *Spycatcher*, pp. 190-193. Alte informații de la Gordievski.
114. Gordievski.
115. H. Montgomery Hyde, *George Blake, Superspy* (London: Constable, 1987). George Blake, *No Other Choice* (London: Jonathan Cape, 1990).
116. Gordievski.
117. În 1990, Blake prezintă versiunea sa și a KGB-ului asupra propriei cariere, într-un volum de memorii lipsite de veridicitate (*No Other Choice* [London: Cape, 1990]), precum și în interviurile ample cu Phillip Knightley (*Sunday Times*, 9, 16, 23 septembrie 1990) și alții. Fără îndoială că la insistența KGB-ului el a declarat că nici unul dintre cei aproximativ 400 de agenți occidentali trădați de el nu au avut de suferit: declarația lui a fost negată cu indulgență de către generalul KGB, pensionar, Oleg Kalugin.
118. "Miscellaneous Soviet Personalities who have served abroad", 29 septembrie 1954, AAC, CRS A6283/XR1/144. Este sigur faptul că aceste documente nu au fost procurate prin interceptare, deoarece ele erau păzite cu strictețe și n-ar fi fost niciodată lăsate să zacă pe mese.
119. Ibid. Alte informații de la Gordievski. Numele lui Krohin este ortografiat greșit ca fiind Krahin.
120. Cf. Thierry Wolton, *Le KGB en France* (Paris: Bernard Grasset, 1986), pp. 125-134.
121. Ibid., pp. 167-177. Alte informații de la Gordievski. Vezi mai jos, pp. 448-449.
122. Heinz Höhne și Hermann Zolling, *The General was a Spy* (London: Pan Books, 1972), cap. 12. Vezi mai jos, pp. 371-372.
123. George H. Hodos, *Show Trials: Stalinist Purges in Eastern Europe, 1948-1954* (New York: Praeger, 1987), pp. 35, 28.
124. Unde nu există alte indicații, relatarea noastră privitoare la cariera lui Field se bazează pe Flora Lewis, *The Man Who Disappeared: The Strange History of Noel Field* (London: Arthur Barker, 1965), și Allen Weinstein, *Perjury: The Hiss-Chambers Case* (New York: Knopf, 1978), pp. 198-206.
125. Richard Harris Smith, *OSS: The Secret History of America's First Central Intelligence Agency* (Berkeley, Ca.: University of California Press, 1972), pp. 227-228.
126. Lewis, *The Man Who Disappeared*, pp. 160, 191.
127. Karel Kaplan, *Dans les archives du Comité Central* (Paris: Albin Michel, 1978), pp. 145-147.

74. Boycc, *Climate of Treason*, pp. 347-348.
75. Gordievski.
76. Peter Hennessy și Kathleen Townsend, "The documentary spoor of Burgess and Maclean", *Intelligence and National Security*, vol. II (1987), nr. 2.
77. Rees, *Chapter of Accidents*, p. 7. Barrie Penrose și Simon Freeman, *Conspiracy of Silence* (London: Grafton Books, 1986), pp. 324-327.
78. Gordievski.
79. Cecil, *Divided Life*, cap. 6, 7.
80. *The Times*, 2 ianuarie 1981.
81. Minută a lui Maclean, 21 decembrie 1950, PRO FO 371/81613 AU 1013/52.
82. Cecil, *Divided Life*, p. 123.
83. Vezi avertismentele sale către comuniștii italieni în *Osteuropa*, nr. 10. Octombrie 1970, citat în George Kennan, *Memoirs 1950-1963* (New York: Pantheon Books, 1983), p. 94.
84. David Dimbleby și David Reynolds, *An Ocean Apart* (London: BBC/Hodder & Stoughton, 1988), p. 190.
85. Cecil, *Divided Life*, p. 123.
86. Philby, *My Silent War*, pp. 152-153.
87. Cecil, *Divided Life*, pp. 117-118.
88. Philby, *My Silent War*, p. 152.
89. Ibid., p. 153.
90. Cecil, *Divided Life*, p. 118.
91. Philby, *My Silent War*, pp. 155-156.
92. Martin, *Wilderness of Mirrors*, p. 51.
93. Philby, *My Silent War*, p. 156. Afirmăția din 1990 a KGB-ului, conform căreia escapadele lui Burgess făceau parte din plan (*Cutting Edge*, canalul 4, 14 mai 1990), este neconvingătoare.
94. Gordievski.
95. Philby, *My silent War*, p. 154. Costellor, *Mask of Treachery*, pp. 545-546.
96. Knightley, *Philby*, pp. 177-178.
97. Gordievski.
98. Cecil, *Divided Life*, pp. 135ff.
99. Gordievski.
100. Cecil, *Divided Life*, pp. 135-144.
101. Gordievski.
102. Penrose și Freeman, *Conspiracy of Silence*, pp. 357-358.
103. Gordievski.
104. P. M. Rossiter către Cairncross, 14 martie 1947, PRO T 225/13. B.A.T. (49), a doua întâlnire, 19 decembrie 1949; PRO T 225/117.
105. Penrose și Freeman, *Conspiracy of Silence*, pp. 369-370. John Colville, *The Fringes of Power* (London: Hodder & Stoughton, 1985), pp. 30ff. Pincher, *Too Secret Too Long*, pp. 394-395. Wrigt, *Spycatcher*, pp. 219-223. În exil, Cairncross a devenit un scriitor de succes în diferite domenii, de la drama clasică franceză la istoria poligamiei; Christopher Andrew: "Quiet Scholar was KGB Star", *Sunday Telegraph*, 21 octombrie 1990.

Malik spre sfârșitul activității sale de prim-ministru, ca Vișinski să o fi preluat de la Malik, succesorul fiind Zorin.

50. Interviuul lui Christopher Andrew cu Iuri Nosenko, 15 noiembrie 1987.
51. Tom Bower, *The Red Web* (London: Aurum, 1989), pp. 46-47, 59-62.
52. Ibid., pp. 72-79.
53. Ibid., pp. 97-103, 114-118, 123, 139-140. Anthony Cavendish, *Inside Intelligence* (London: Privately printed, 1987), cap. 7.
54. Bower, *Red Web*, pp. 119, 165. Vezi mai sus, p. 76.
55. Gordievski.
56. În Bower, *Red Web*, pp. 190-191.
57. Gordievski.
58. BBC, *SWB, Poland*, 1 ianuarie 1953. Thomas Powers, *The Man Who Kept the Secrets: Richard Helms and the CIA* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1979), pp. 40-45. Edward Jay Epstein, *Deception: The Invisible War Between the KGB and the CIA* (New York: Simon & Schuster, 1989), pp. 34-39.
59. Încă din cel de-al doilea război mondial, "măsurile active" ale KGB-ului au căutat să-i descrie pe partizanii ucraineni ca foști colaboratori ai naziștilor. Ororilor deportărilor în masă ale foametei și ale Terorii din anii '30 a determinat pe mulți ucraineni să-i primească în 1941 pe germani ca pe niște eliberatori. Hitler, totuși, i-a considerat niște suboameni (*Untermenschen*).
60. Philby, *My Silent War*, p. 145.
61. Harry Roistzke, *The KGB: Eyes of Russia* (London: Sidgwick & Jackson, 1983), p. 134.
62. Gordievski.
63. Ibid., cap. 9. Ismail Ahmedov, *In and Out of Stalin's GRU* (London: Arms & Armour Press, 1984), cap. 10.
64. Nicholas Bethell, *The Great Betrayal* (London: Hodder & Stoughton, 1984).
65. Philby, *My Silent War*, pp. 44-45.
66. Interviu luat de Christopher Andrew în SUA unei persoanei neidentificate.
67. Philby, *My Silent War*, p. 146.
68. Gordievski. Conform afirmațiilor familiei Petrov, Kukin a rămas șeful Direcției Întâi al KJ până la sfârșitul anului 1950. AAC, CRS A6283/XR1/56.
69. Gordievski.
70. Robert Cecil, *A Divided Life* (London: Bodley Head, 1988), p. 88.
71. Afirmația lui Vladimir Petrov, 29 martie 1956, AAC, CRS A1209/60/769. Petrov a funcționat ca rezident la Canberra între 1952-1954. Relatări mai puțin veridice ale revelațiilor sale au apărut în presă. Alte informații asupra lui Kislițin de la Gordievski.
72. Andrew Boyce, *The Climate of Treason* (London: Hutchinson, 1979), pp. 305, 341, 346. Goronwy Rees, *A Chapter of Accidents* (London: Chatto & Windus, 1971), p. 164.
73. Christopher Mayhew, *Time to Explain* (London: Hutchinson, 1987), p. 109.

24. David Martin, *Wilderness of Mirrors* (New York: Ballantine Books, 1981), p. 46. Peter Wright, *Spycatcher* (New York: Viking, 1987), p. 184.
25. Wright, *Spycatcher*, p. 185.
26. Christopher Andrew, "The Growth of the Australian Intelligence Community and the Anglo-American Connection", *Intelligence and National Security*, vol. IV (1989), nr. 2, pp. 227ff. Robert Manne, *The Petrov Affair: Politics and Espionage* (Sydney: Pergamon, 1987), cap. 12.
27. Gordievski.
28. A. Lavrentieva, "Stroiteli novogo mira". *V Mire Knig*, 1970, nr. 4. David. Holloway, "Entering the Nuclear Arms Race: The Soviet Decision, to Build the Atomic Bomb, 1939-1945", *Social Studies of Science*, vol. XI (1981), pp. 183-184.
29. "They Awakened the Genie" (interviu cu profesor Golovin și extrase nepublicate din biografia lui Kurciatov), *Moscow News*, 1989, nr. 41.
30. P. L. Kapița (ed. Pavel Rubinin), *Pisma o nauke* (Moscow: Moskovski Rabochi, 1989). David Holloway, "The Scientist and the Tyrant", *New York Review of Books*, 1 martie 1990. Beria s-a răzbunat: în 1946 Kapița a fost demis din funcția de director al Institutului de Cercetări.
31. D. M. Ladd (FBI), memorandum pentru Hoover, 26 iunie 1951. Hoover adaugă minuta "I was always required to have an escort". FBI 100-374183, dosarul de referate 31.
32. AEC către Hoover, 10 iulie 1951, *ibid.*, dosarele 9-10. "Atomic Energy Matters with which Donald Maclean was Concerned as First Secretary, British Embassy, Washington DC", n.d., FBI 100-374183, seria 1-137.
33. "They Awakened the Genie", *Moscow News*, 1989, nr. 41.
34. *Ibid.*
35. Lamphere, *FBI-KGB War*, cap. 9.
36. Hyde, *Atom Bomb Spies*, cap. 3.
37. *Ibid.*, pp. 126-127.
38. Gordievski.
39. Lamphere, *FBI-KGB War*, pp. 183-192.
40. Hyde, *Atom Bomb Spies*, cap. 4 și 5.
41. Gordievski.
42. Principala noastră sursă pentru istoria și organizarea KI este un document de 24 de pagini alcătuit pe baza informațiilor furnizate de familia Petrov, 'The Committee of Information ("KI") 1947-1951', 17 noiembrie 1954, AAC, CRS A6283/XR1/56.
43. Ilia Djirkvelov, *Secret Servant* (London: Collins, 1987), p. 138.
44. Gordievski.
45. Djirkvelov, *Secret Servant*, p. 64.
46. Interviu de Christopher Andrew cu Iuri Nosenko, 15 noiembrie 1987.
47. 'The Committee of Information ("KI") 1947-1951', 17 noiembrie 1987.
48. Andrei Gromîko, *Memories* (London: Hutchinson, 1989), pp. 318-319.
49. 'The Committee of Information ("KI") 1947-1951', AAC, CRS A6283/XR1/56. Familia Petrov era convinsă că Molotov era cel dintâi, iar Zorin cel din urmă. Dar este posibil ca Molotov să fi predat conducerea lui

Capitolul 10. Războiul rece: Etapa stalinistă (1945-1953)

1. Gordievski.
2. Gordievski.
3. Interviu cu colonelul "Tar" Robertson, citat în Chapman Pincher, *Too Secret Too Long* (London: NEL, 1985), p. 351.
4. Ibid., pp. 353-354.
5. Gordievski.
6. Informație de la David Footman citată în Pincher, *Too Secret Too Long*, p. 397 (data plecării lui Cairncross de la Bletchley Park este greșită).
7. Vezi mai sus, pp. 328-329, 343.
8. Elizabeth Bentley, *Out of Bondage* (New York: Ballantine Books, 1988), cap. 11, 12 și postfață de Hayden Peake.
9. Privitor la cazul Guzenko, vezi Robert Bothwell și J. L. Granatstein (eds), *The Gouzenko Transcripts* (Ottawa: Deneau, n.d.); John Sawatsky, *Gouzenko: The Untold Story* (Toronto: Macmillan, 1985); H. Montgomery, *The Atom Bomb Spies* (London: Hamish Hamilton, 1980), cap. 1, 2; Gordon Brook-Shepherd, *The Storm Birds* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1988), cap. 2.
10. Barros, "Alger Hiss and Harry Dexter White: The Canadian Connection", *Orbis*, vol. XXI (1977), nr. 3.
11. Gordievski.
12. Cea mai veridică relatare a acestui episod este, după părerea noastră, lucrarea *Storm Birds* de Brokk Shepherd, cap. 4, unde sunt corectate o serie de invenții ale lui Philby. Cei doi agenți din Foreign Office par a fi Burgess și Maclean. Cei șapte din serviciile de informații includ, fără îndoială, pe Philby, Blunt, Cairncross, Long și Klugmann. Celelalte două "cărțițe" din timpul războiului pot fi Cedric Belfrage, care a lucrat timp de doi ani la British Security Coordination în New York și un ofițer SOE care nu a putut fi identificat în mod public.
13. Kim Philby, *My Silent War* (London: Panther Books, 1969), pp. 114-115.
14. Brook-Shepherd, *Storm Birds*, pp. 42-43.
15. Phillip Knightley, *Philby: KGB Master Spy* (London: André Deutsch, 1988), p. 138.
16. Gordievski.
17. Philby, *My Silent War*, p. 120.
18. Gordievski.
19. Brook-Shepherd, *Storm Birds*, cap. 4. Gordievski.
20. Vezi mai sus, pp. 295-296. Cu toate că nu este cartea de coduri utilizată în comunicațiile dintre Centru și Rezidențele NKGB-ului din Occident, are o structură similară.
21. Interviu de Christopher Andrew cu un ofițer pensionar de la NSA. Gordievski nu are nici o informație privitoare la soarta ofițerului de cifruri.
22. Robert J. Lamphere, *The FBI-KGB War: A Special Agent's Story* (New York: Berkley Books, 1987), pp. 80-82.
23. Ibid., p. 84.

65. Nissan Oren, "A Revolution Administered: The Sovietization of Bulgaria", in Hammond (ed.), *Anatomy of Communist Takeovers*. Iosif Rothschild, *Return to Diversity: A Political History of East Central Europe Since World War II* (New York: Oxford University Press, 1989), pp. 114-119.
66. Nyaradi, *Ringside Seat*, p. 51.
67. *Társadalmi Szelme*, aprilie 1952: citat în William Shawcross, *Crime and Compromise* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1974), p. 56.
68. Nyaradi, *Ringside Seat*, pp. 276-277.
69. Béla Szász, *Volunteers for the Gallows* (London: Chatto & Windus, 1971).
70. Paul Ignotus, "The First Two Communist Takeovers of Hungary: 1919 and 1948", in Hammond (ed.), *Anatomy of Communist Takeovers*.
71. Róbert Gábor, citat în Charles Gati, *Hungary and the Soviet Bloc* (Durham, NC: Duke University Press, 1986), p. 23n.
72. Ibid., pp. 88, 119-120, 130n.
73. Pavel Tigrid, "The Prague Coup: The Elegant Takeover", in Hammond (ed.), *Anatomy of Communist Takeovers*, pp. 419-420.
74. Karel Kaplan, *The Short March: The Communist Takeover in Czechoslovakia 1945-1948* (London: C. Hurst & Co., 1987), p. 135. Studiul lui Kaplan este bazat pe arhivele Partidului Cehoslovac și arhivele de stat enumerate în lista sa de referințe.
75. Ibid., pp. 137-138.
76. Tigrid, "The Prague Coup", pp. 414-415.
77. Kaplan, *Short March*, pp. 138-139.
78. Ibid., pp. 140-146, cap. 8.
79. Ibid., pp. 157-166, 175.
80. Ibid., cap. 14.
81. Djilas, *Tito*, p. 29.
82. Milovan Djilas, *Rise and Fall* (London: Macmillan, 1985), pp. 106-107.
83. Ibid., pp. 82-83, 105-106.
84. Thomas, *Armed Truce*, pp. 298ff.
85. Djilas, *Rise and Fall*, pp. 32, 83-86, 408.
86. Ibid., pp. 84-85, 92, 95, 98-99, 105-106. Vladimir Dedijer, *Tito Speaks: His Self-Portrait and Struggle with Stalin* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1953), p. 268.
87. Thomas, *Armed Truce*, pp. 298ff. Djilas, *Rise and Fall*, pp. 35-38.
88. Djilas, *Tito*, p. 71.
89. Nora Beloff, *Tito's Flawed Legacy* (London: Victor Gollncz, 1985), pp. 133-134, 140-141.
90. Ulam, *Titoism and the Cominform*.
91. Ibid. Djilas, *Rise and Fall*, cap. 14, 15. Djilas, *Tito*, pp. 84-87. Beloff, *Tito's Flawed Legacy*, pp. 145-146.
92. Stephen Clissold, *Djilas: The Progress of a Revolutionary* (Hounslow: Maurice Temple-Smith, 1983), pp. 175-178. Djilas, *Conversations with Stalin*, pp. 144-147. Hodos, *Show Trials*, pp. 6-8. N. C. Pano, *The People's Republic of Albania* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1968), pp. 47-68.
93. Hodos, *Show Trials*, pp. 9-12. Pano, *Albania*, pp. 81-87.

38. Ibid. Mastny, *Russia's Road*, pp. 286-287.
39. Tuttle, *Hopkins and Anglo-American-Soviet Relations*, pp. 289-291.
40. Gordievski.
41. Tuttle, *Hopkins and Anglo-American-Soviet Relations*, p. 300. Mastny, *Russia's Road*, p. 287.
42. Lane, *Freedom Betrayed*, p. 111.
43. Gordievski.
44. Lane, *Freedom Betrayed*, pp. 177-183.
45. Gordievski.
46. Harry Rositzke, *The KGB: Eyes of Russia* (London: Sidgwick & Jackson, 1983), pp. 126-127. Alte informații de la Gordievski.
47. David J. Dallin, *Soviet Espionage* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1955), pp. 330-331.
48. Mikolajczyk, *Pattern of Soviet Domination*, p. 87. Comentariul lui Stalin este descori aplicat în mod eronat situației din Polonia.
49. Gordievski. Branko Lazitch și Milorad M. Drachkovitch, *Biographical Dictionary of the Comintern*, ed. rev. (Stanford, Conn.: Hoover Institution Press, 1986).
50. Wolfgang Leonhard, *Child of the Revolution* (London: Collins, 1957), p. 303. Leonhard l-a însoțit pe Ulbricht înapoi în Germania, de la Moscova.
51. Thomas, *Armed Truce*, p. 347.
52. Erich Ollenhauer, *A bis Z* (Bonn, 1969), p. 550. Martin McCauley, "East Germany", în McCauley (ed.), *Communist Power in Europe 1944-1949* (London: Macmillan, 1977).
53. Hans W. Schoenberg, "The Partition on Germany and the Neutralization of Austria", în Thomas Hammond (ed.), *The Anatomy of Communist Takeovers* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1975).
54. Dallin, *Soviet Espionage*, p. 332.
55. Ibid., pp. 364ff.
56. Cf. mai sus, p. 359.
57. Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania 1944-1962* (London: Oxford University Press, 1964), pp. 79-81. Hodos, *Show Trials*, pp. 94-95.
58. Ionescu, *Communism in Rumania*, pp. 103ff, 186.
59. Robert R. King, *History of the Romanian Communist Party* (Stanford, Conn.: Hoover Institution Press, 1980), p. 92.
60. Informația lui Petrov, 29 septembrie 1954, AAC, CRS A6283/XR1/144. Cf. Anatoli Golițin, *New Lies for Old* (New York: Dodd, Mead, 1984), p. 185.
61. Gordievski. Fedicikin a fost mai târziu rezident la Roma, sub pseudonimul Yakovlev, între 1951-1955.
62. Iosif Rothschild, *The Communist Party of Bulgaria: Origins Development, 1883-1936* (New York: Columbia University Press, 1971).
63. Nissan Oren, *Bulgarian Communism: The Road to Power 1934-1944* (New York: Columbia University Press, 1971).
64. Adam B. Ulam, *Titoism and the Cominform* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1952), pp. 91-93. Milovan Djilas, *Tito: The Story from the Inside* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1981), p. 35.

16. Vezi mai sus, p. 155.
17. Hodos, *Show Trials*, pp. 137-138.
18. Jacques Rupnik, *The Other Europe* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1988), p. 85, citează un document sustras din arhivele de la Varșovia în anii '70.
19. Alex de Jonge, *Stalin and the Shaping of the Soviet Union* (London: Collins, 1986), cap. 45. Norman Davies, *God's Playground: A History of Poland* (Oxford: Clarendon Press, 1981), vol. II, pp. 472-480.
20. Gordievski. Privitor la trecutul lui Serov, vezi Ilia Djirkvelov, *Secret Servant* (London: Collins, 1987), pp. 146-147, și William F. Corson și Robert T. Crowley, *The New KGB*, "actualizat", Quill ed. (New York: William Morrow, 1986), p. 248.
21. Vezi rapoartele de la SOE și alții în PRO FO 371/47709.
22. Davies, *God's Playground*, vol. II, pp. 479-480.
23. Arthur Bliss Lane, *I Saw Freedom Betrayed* (London: Regency Publications, 1949), pp. 105-106.
24. Gordievski.
25. Minute ale PPR Politburo, 17 decembrie 1944: în Antony Polonsky și Boleslaw Drukier (eds), *The Beginnings of Communist Rule in Poland* (Routledge & Kegan Paul, 1980), pp. 396-399. Ulterior a fost admis faptul că "excesele" Armatei Roșii au făcut poporul să se revolte împotriva Uniunii Sovietice.
26. Berling către Gomulka, 20 septembrie 1956, în J. Novak, "Sprawa gen. Berlinga", *Zeszyty Historyczne*, vol. XXXVII (1976), p. 39. John Coutouvidis și Jaime Reynolds, *Poland 1939-1947* (Leicester University Press, 1986), pp. 167-168.
27. Minute ale Plenului Comitetului Central al PPR, 20-21 mai 1945, în Polonsky și Drukier (eds), *Beginnings of Communist Rule*, pp. 424-442.
28. Analiza clasică a evoluției politice în trei etape se găsește în Hugh Seton-Watson, *The East European Revolution* (London: Methuen, 1956).
29. Harry S. Truman, *Memoirs: 1945, Year of Decisions*, Signet ed. (New York: New American Library, 1965), p. 99.
30. Dwight W. Tuttle, *Harry L. Hopkins and Anglo-American-Soviet Relations 1941-1945* (New York: Garland, 1983), p. 277.
31. Gordievski.
32. Robert E. Sherwood, *Roosevelt and Hopkins: An Intimate History* (New York: Grosset & Dunlap, 1950), pp. 885-886.
33. Tuttle, *Hopkins and Anglo-American-Soviet Relations*, pp. 275-276.
34. Herbert Feis, *Between War and Peace* (Princeton University Press, 1960), pp. 83-84.
35. Sherwood, *Roosevelt and Hopkins*, pp. 888-889. Feis, *Between War and Peace*, p. 98.
36. Vojtech Mastny, *Russia's Road to the Cold War* (New York: Columbia University Press, 1979), pp. 284-285.
37. *Foreign Relations of the United States: The Conference of Berlin (The Potsdam Conference)* (Washington, DC: US Government Printing Office, 1960).

256. De Jonge, *Stalin*, p. 485.
257. Thomas M. Campbell și George C. Herring (eds), *The Diaries of Edward R. Stettinius Jr, 1943-1946* (New York: New View-points, 1975), p. 416.
258. Collier, *War that Stalin Won*, p. 238.
259. J. W. Russell (Roma) către P. Mason (FO), 2 octombrie 1952, PRO FO 371/100826 NS 1023/29/G; H. A. F. Hohler (FO) către P. F. Grey (Moscova), ibid., N 31023/34/G. Suntem recunoscători pentru aceste referințe profesorului John Gaddis.
260. Ulam, *Expansion and Coexistence*, p. 377n.
261. Minută de R. A. Sykes, 23 octombrie 1952, PRO FO 371/100826 NS 1023/29/G.

Capitolul 9. Dominația asupra Europei de Est (1944-1948)

1. Amy W. Knight, *KGB: Police and Politics in the Soviet Union* (London: Unwin Hyman, 1988), pp. 35-36. John J. Dziak, *Chekisty: A History of the KGB* (Lexington, Maa.: Lexington Books, 1988), pp. 125-126. Strobe Talbott (ed./trad.), *Khrushchev Remembers* (London: Sphere Books, 1971), vol. I, p. 256. În afară de Stalin, printre cei nemulțumiți de construcția lui Beria se număra și Jdanov, liderul din Leningrad al partidului.
2. Interviu de Christopher Andrew cu Piotr Deriabin, 25 noiembrie 1987. Deriabin își amintește dispariția după război a portretului lui Dzerjinski din Clubul ofițerilor MGB, dar nu reține data exactă (cu aproximație, înainte de 1947).
3. Serghei Zaharovici Ostriakov, *Voyennye Chekisty* (Moscow: Voenizdat, 1979), cap. 3, pt. IV.
4. Vladimir și Evdokia Petrov, *Empire of Fear* (London: André Deutsch, 1956), pp. 98-99.
5. Robert W. Stephan, "Death to Spies: The Story of Smersh", MA 1984, pp. 61-64.
6. Nikolai Tolstoi, *Stalin's Secret War* (London: Jonathan Cape, 1981), cap. 17. Hugh Thomas, *Armed Truce: The Beginnings of the Cold War* (London: Hamish Hamilton, 1986), pp. 220-221.
7. Ostriakov, *Voyennye Chekisty*, p. 256.
8. Thomas, *Armed Truce*, p. 220. Tolstoi, *Stalin's Secret War*, cap. 17.
9. Nicholas Niaradi, *My Ringside Seat in Moscow* (New York: Crowell, 1953), p. 155.
10. Stephan, "Death to Spies", pp. 150ff.
11. Ostriakov, *Voyennye Chekisty*, p. 205. Knight, *KGB*, p. 258.
12. Milovan Djilas, *Conversations with Stalin* (London: Rupert Hart-Davis, 1962), p. 105.
13. George H. Dodos, *Show Trials: Stalinist Purges in Eastern Europe, 1948-1954* (New-York: Praeger, 1987), p. 40.
14. Djilas, *Conversations with Stalin*, pp. 15-16.
15. Stanislaw Mikolajczyk, *The Pattern of Soviet Domination* (London: Sampson Low, Marston & Co, 1949), p. 112.

227. West, *Hollis*, pp. 73-75.
228. McLaine, *Ministry of Morale*, p. 209.
229. Jane Degras (ed.), *The Communist International 1919-1943. Documents* (London: Oxford University Press, 1965), vol. III, pp. 476-477.
230. H. P. Smollett, 'Arguments to Counter the Ideological Fear of "Bolshevism"', februarie 1943, in W. J. West (ed.), *Orwell: The War Commentaries* (London: Duckworth, 1985), pp. 20ff.
231. Hugh Thomas, *Armed Truce: The Beginnings of the Cold War* (London: Hamish Hamilton, 1986), p. 67.
232. David N. Dilks (ed.), *The Diaries of Alexander Cadogan O.M. 1938-1945* (London: Cassell, 1971), p. 579. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill*, vol. VII (London: Heinemann, 1986), pp. 568-569.
233. Vezi mai sus, pp. 297-301.
234. Cordell Hull, *The Memoirs of Cordell Hull* (New York: Macmillan, 1948), vol. II, p. 1249.
235. Lord Moran, *Winston Churchill: The Struggle for Survival 1940-1965* (London: Constable, 1966), p. 132.
236. Charles E. Bohlen, *Witness to History 1919-1969* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1973), p. 148.
237. Thomas, *Armed Truce*, pp. 170-171.
238. Dilks (ed.), *Cadogan Diaries*, p. 582.
239. Tuttle, *Hopkins and Anglo-American-Soviet Relations*, pp. 225-226.
240. Adam B. Ulam, *Expansion and Coexistence: Soviet Foreign Policy 1917-1973* (New York: Holt, Rinehart, 1974), p. 354.
241. Alex de Jonge, *Stalin and the Shaping of the Soviet Union* (London: Collins, 1986), p. 437. Sherwood, *Roosevelt and Hopkins*, p. 804.
242. Vojtech Mastny, *Russia's Road to the Cold War* (New York: Columbia University Press, 1979), pp. 132-139.
243. Allen Weinstein, *Perjury: The Hiss-Chambers Case* (New York: Knopf, 1978), pp. 352-354.
244. Tuttle, *Hopkins and Anglo-American-Soviet Relations*, pp. 242, 249.
245. Dilks (ed.), *Cadogan Diaries*, p. 703.
246. Joan Bright Astley, *The Inner Circle* (London: Hutchinson, 1971), p. 189.
247. Ibid., cap. 12 și p. 223. Richard Collier, *The War that Stalin Won* (London: Hamish Hamilton, 1983), pp. 237-239. Martin Gilbert, *Churchill*, vol. VII, p. 1182.
248. Bentley a identificat alți 5 agenți care au lucrat la Trezoreria Statelor Unite în diverse perioade.
249. David Rees, *Harry Dexter White: A Study in Paradox* (New York: Macmillan, 1973).
250. Ibid., cap. 15-17.
251. Bentley, *Out of Bondage*, p. 166. Romerstein and Levchenko, *KGB Against the "Main Enemy"*, pp. 110-111.
252. Dilks (ed.), *Cadogan Diaries*, pp. 707-708.
253. Ibid., pp. 708-709.
254. Sherwood, *Roosevelt and Hopkins*, p. 860.
255. Ibid., p. 870.

197. Frantisek Moravec, *Master of Spies* (London: Bodley Head, 1975), pp. 233-243.
198. "Memorandum of Conversation at the Commissariat for Internal Affairs", 27 decembrie 1943, NAW RG 334,
199. Harriman către Roosevelt, telegramă, 17 martie 1944, ibid.
200. Smith, *Shadow Warriors*, pp. 339-346.
201. Donovan către Deane, 29 august 1944, NAW RG 334,
202. Vezi înregistrările Misiunii Militare la Moscova, ibid.
203. Fiin către Deane, 27 septembrie 1944, ibid.
204. Smith, *Shadow Warriors*, pp. 350-352.
205. "Principal Heads of SOE Contact with NKVD and Results There of", [1944], PRO FO 371/47709. Prima Misiune Militară oficială sovietică a sosit la Cartierul general al lui Tito, în februarie 1944, escortată de către RAF. Erickson, *Road to Berlin*, p. 339.
206. *Times*, 7 noiembrie 1980. Sarah Gainham, 'Smolka "the Spy": A Letter from Vienna', *Encounter*, decembrie 1984.
207. Gordievski.
208. H. P. Smolka, *Forty Thousand Against the Arctic: Russia's Polar Empire*, ed. rev. (London: Hutchinson, 1939), pp. 162, 274-275, 278.
209. W. J. West, *The Truth About Hollis* (London: Duckworth, 1989), p. 47. Gainham, 'Smolka "the Spy"'.
 210. Gordievski.
211. West, *Hollis*, p. 48.
212. Ministerul Informațiilor, Minută a Comitetului de Poliție, 4 septembrie 1941, PRO INF 1/676.
213. Grubb către Leigh 29 septembrie 1941, PRO INF 1/147.
214. H. P. Smollett, "Policy on Russian Propaganda" [octombrie 1941], ibid.
215. Smollett către Eliyabeth Monroe, 20 martie 1942, ibid.
216. Maisky către Bracken, 4 noiembrie 1941, PRO INF 1/676.
217. Gordievski.
218. Sargent către Grubb, 9 mai 1942, PRO FO 371/32921/N 2553. Suntem recunoscători doamnei Sheila Kerr pentru această referință.
219. Smollett, "Policy on Russian Propaganda" [la începutul lui octombrie 1941], PRO INF 1/147.
220. Ibid.
221. Ian McLaine, *Ministry of Morale* (London: Allen & Unwin, 1979), pp. 202-203.
222. Desmond Morton către Bracken, 16 ianuarie 1942, PRO INF 1/677.
223. West, *Hollis*, pp. 107-108.
224. Smollett Aynsley, 9 octombrie 1941, PRO INF 1/147.
225. Burgess, "Draft Suggestions for Talks on Russia", 15 iulie 1941. BBC Written Archives Centre, R51/520/1: citat pentru prima dată în filmul realizat de Christopher Andrew privitor la "cărțile" de la Cambridge pentru *Timewatch*, BBC2, 27 iulie 1983 (producător: Robert Marshall), *Truth Betrayed*, pp. 59-61.
226. Un extras din intervenția lui Henri este inclusă în filmul lui Christopher Andrew, citat la n. 225.

168. FBI 65-58805, 40.
169. Williams, *Fuchs*, pp. 75-82.
170. În *Bulletin of Atomic Scientists*, în *Sunday Times*, 14 ianuarie 1990, sec. C.
171. Ronald Radosh și Joyce Milton, *The Rosenberg File* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1983), cap. 3 și p. 212.
172. Harry Rositzke, *The KGB: The Story of the Sorge Spy Ring* (New York: McGraw-Hill, 1985), pp. 44-45.
173. Cecil, *Divided Life*, p. 77.
174. *The Defection of Igor Gouzenko*, preluată din raportul (27 iunie 1946) al Comisiei Regale Canadiene, 3 volume (Laguna Hills, Ca.: Aegean Park Press, 1984). Privitor la luna mai, vezi vol. II, pp. 447-457. Vezi, de asemenea, H. Montgomery Hyde, *The Atom Bomb Spies* (London: Hamish Hamilton, 1980).
175. *Defection of Igor Gouzenko*, vol. II, p. 456; vol. I, p. 95.
176. Comisia Regală Canadiană a identificat nominal 14 dintre cei care au transmis secrete rușilor, și prin numele codificat alți 5. Ibid., vol. III, p. 685.
177. Ibid., pp. 617-619.
178. Ibid.
179. Gordievski. Vezi Hyde, *Atom Bomb Spies*, pp. 125-142.
180. Vezi mai sus, pp. 230-231.
181. Andrew Boyce, *The Climate of Treason* (London: Hutchinson, 1979), p. 300.
182. Cecil, *Divided Life*, p. 67.
183. Ibid., pp. 74-75.
184. Peter Hennessy și Kathleen Townsend, "The documentary spoor of Burgess and Maclean", *Intelligence and National Security*, vol. II (1987), nr. 2, pp. 292-293. William Clark, "Cabinet secrecy, collective responsibility and the British public's right to know about and participate in foreign policy-making", în Thomas M. Franck și Edward Weisband (eds), *Secrecy and Foreign Policy* (Oxford University Press, 1974), pp. 202-203.
185. Gordievski.
186. Vezi mai sus, pp. 293, 297.
187. Bentley, *Out of Bondage*, pp. 173, 184, 200-202.
188. Ibid., cap. 12.
189. Bradley F. Smith, *The Shadow Warriors* (London: André Deutsch, 1983), p. 324. Philby, *My Silent War*, p. 32.
190. Philby, *My Silent War*, p. 30. Privitor la aventurile timpurii ale lui Hill în Rusia Sovietică, vezi mai sus, pp. 72-73ff.
191. Smith, *Shadow Warriors*, p. 335.
192. Vezi mai sus, p. 73.
193. Smith, *Shadow Warriors*, pp. 335-336.
194. Foot, *SOE*, p. 149.
195. Gordievski.
196. Gordievski își amintește de Ciceaiev, pe atunci un veteran cu părul alb, care luase cuvântul la o întâlnire în Sala Amintirilor de la PGU. Spre deosebire de Kukin, totuși portretul său nu se află acolo.

145. V. F. Nekrasov, "The contribution of the internal forces to the cause of the victory of the Soviet people in the Great Patriotic War", *Voyenno-Istorichesky Jurnal*, 1985, nr. 9.
146. John J. Dziak, *Chekisty: A History of the KGB* (Lexington, Mass.: Lexington Books, 1988), pp. 113-114. Erickson, *Road to Stalingrad*, pp. 517-518.
147. Nikolai Y. Kohlov, *In the Name of Conscience* (London: Frederick Muller, 1960), pp. 30ff.
148. Ibid., p. 42. Vezi mai sus, pp. 182-183.
149. *Front bez liniy fronta* (Moscova, 1965). Mulligan, "Spies, Ciphers and "Zitadelle"", pp. 251-252.
150. General maior V. N. Adrianov, "Partisan Reconnaissance during the Years of the Great Patriotic War", *Vozenno-Istorichesky Jurnal*, 1986, nr. 8.
151. John Erickson, *The Road to Berlin* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1983), pp. 1140-115.
152. Adrianov, "Partisan Reconnaissance".
153. Mulligan, "Spies, Ciphers and "Zitadelle"", p. 250.
154. Extras din documentele germane capturate aflate la oficiul pentru informații navale, "Espionage-Sabotage-Conspiracy. German and Russian Operations 1940 to 1945", p. 51, NAW RG 242, Box 70.
155. Cairncross a fost o vreme secretar-asociat al comitetului științific-consultativ condus de Hankey; S.A.C. (D.P.) (41) 4, PRO CAB 90/8. Privitor la rolul lui Hankey, vezi Roskill, *Hankey*, vol. III, pp. 487-493, 522-525.
156. A. I. Iovriș, I. D. Morohov și S. K. Ivanov, *A-Bomba* (Moscova: Nauka, 1980), p. 377. David Holloway, *The Soviet Union and the Arms Race* (New Haven, Conn.: Yale University Press., 1983), p. 17.
157. David Holloway, "Entering the Nuclear Arms Race: The Soviet Decision to Build the Atomic Bomb, 1939-1945", *Social Studies of Science*, vol. XI (1981), pp. 172-177.
158. Un număr de rapoarte ale lui Fuchs sunt acum disponibile la FBI în cadrul așa-numitului Freedom of Information Act. Cel mai complet, cuprinzând 38 de pagini din 26 iulie 1950, dirijat de la 20 mai la 2 iunie 1950 de către Hugh M. Clegg și Robert J. Lamphere, se află în dosarul FBI 65-58805, vol. 38. Cea mai bună biografie: Robert Chadwell Williams, *Klaus Fuchs, Atom Spy* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1987).
159. Pe parcursul rapoartelor sale Fuchs identifică ambasada sovietică ca fiind locul uneia din întâlnirile sale cu Kremer, dar nu precizează care anume. FBI 65-58805, vol. 38, p. 6.
160. Williams, *Fuchs*, pp. 59-61.
161. FBI 65-58805, vol. 38, p. 7.
162. Margaret Gowing, *Britain and Atomic Energy* (London: HMSO, 1964), pp. 65-68, 394-436.
163. Williams, *Fuchs*, pp. 41-45.
164. Ibid., cap. 6.
165. FBI 65-58805, 38, p. 7.
166. FBI 65-58805, 40, p. 5.
167. FBI 65-58805, 38, p. 9.

121. Peter Calvocoressi, *Top Secret Ultra* (London: Cassell, 1980), p. 94. Hinsley și al., *British Intelligence in the Second World War*, vol. II, p. 59.
122. Hinsley și al., *British Intelligence in the Second World War*, vol. II, pp. 58-66.
123. Calvocoressi, *Top Secret Ultra*, p. 94.
124. Hinsley și al., *British Intelligence in the Second World War*, vol. II, pp. 58-66.
125. Gordievski.
126. Informare a lui Cairncross, citată de Chapman Pincher, *Too Secret Too Long* (London: NEL, 1985), p. 396.
127. Ibid.
128. Hinsley și al., *British Intelligence in the Second World War*, vol. II, pp. 624, 764-765.
129. Gordievski. Philby a furnizat informații înainte de Kursk, însă afirmația general-maiorului KGB, Vasili Alekseevici Dajdaliov, că Philby a fost cel mai important agent în domeniul Sigint-ului ("În toată istoria războiului nu există nimic asemănător!") este evident falsă. *Cutting Edge*, canalul 4, 14 mai 1990.
130. Pincher, *Too Secret Too Long*, p. 396 (confirmat de Gordievski). Vezi Janusz Piekalkiewicz, *Operation "Citadel"* (Novato, Ca.: Presidio Press, 1988), p. 94.
131. Gordievski.
132. Jukes, 'The Soviets and "Ultra"', pp. 239-240.
133. Pierre Accoce și Pierre Quet, *The Lucy Ring* (London: W. H. Allen, 1967). Read și Fisher, *Operation Lucy*.
134. Dallin, *Soviet Espionage*, p. 197. CIA, *Rote Kapelle*, p. 222.
135. Timothy P. Mulligan, 'Spies, Ciphers and "Zitadelle": Intelligence and the Battle of Kursk, 1943', *Journal of Contemporary History*, vol. XXII (1987), nr. 2, pp. 236-240.
136. F. H. Hinsley, "British Intelligence in the Second World War", în Christopher Andrew și Jeremy Noakes (eds), *Intelligence and International Relations 1900-1945* (Exeter University Press., 1987), pp. 210-211.
137. Mulligan, 'Spies, Ciphers and "Zitadelle"', p. 249.
138. Jukes, 'The Soviets and "Ultra"', pp. 237-238.
139. David Kahn, *The Codebreakers* (New York: Macmillan, 1967), p. 649. Mulligan, 'Spies, Ciphers and "Zitadelle"', p. 249.
140. Scrisoarea lui Ralph Erskine în *Intelligence and National Security*, vol. III (1988), nr. 4, pp. 184-185.
141. General maior A. Paly, "Radio-Electronic Combat in the Course of the War", *Voyenno-Istorichesky Zhurnal*, 1977, nr. 5. David R. Beachley, "Soviet radio-electronic combat in World War Two", *Military Review*, vol. LXI (1981), nr. 3.
142. Mulligan, 'Spies, Ciphers and "Zitadelle"', pp. 245-246, 250-252.
143. Ibid., pp. 248-249.
144. Glantz, "The Role of Intelligence in Soviet Military Strategy", p. 159.

94. Dovezi furnizate de defectorul KGB din 1954, Piotr Deriabin în Peter Deriabin și Frank Gibney, *The Secret World*, ed. rev. (New York: Ballantine Books, 1982), pp. 117-118.
95. Bentley, *Out of Bondage*, pp. 173-177.
96. Interviu cu Blunt citat în Robert Cecil, *A Divided Life* (London: Bodley Head, 1988), p. 66.
97. Notă asupra dosarului KGB al lui Blunt văzut de Gordievski.
98. Philby, *My Silent War*, pp. 31-35.
99. Ibid., p. 41.
100. *Cutting Edge*, canalul 4, 14 mai 1990. Pentru zborul lui Hess, vezi mai sus pp. 273-274.
101. Philby, *My Silent War*, pp. 38-41.
102. David Martin, "James Klugmann, SOE-Cairo and the Mihailovich Deception", în David Charters și Maurice Tugwell (eds), *Deception in East-West Relations* (London: Pergamon-Brassey, 1990). Klugmann nu a exercitat, după opinia noastră, o influență hotărâtoare asupra deciziei luate la Whitehall de a acorda sprijin lui Tito și nu lui Mihailovici. Această decizie a fost inspirată de competența militară a lui Tito, mai eficient decât rivalul său.
103. M. R. D. Foot, *SOE* (London: BBC, 1984), p. 47.
104. Ibid., pp. 145-146.
105. Philby, *My Silent War*, pp. 46-48.
106. Ibid., p. 61.
107. Phillip Knightley, *Philby: KGB Master Spy* (London: André Deutsch, 1988), pp. 105-110.
108. Ibid., pp. 123-125. Philby, *My Silent War*, pp. 92-93. Robert Cecil, "The Cambridge Comintern", în Christopher Andrew și David N. Dilks (eds), *The Missing Dimension: Governments and Intelligence Communities in the Twentieth Century* (London: Macmillan, 1984), p. 179.
109. Gordievski.
110. Barrie Penrose și Simon Freeman, *Conspiracy of Silence* (London: Grafton Books, 1986), pp. 212-221. The Intelligence Corps Museum la Ashford, Kent, conține scurte înregistrări cu Blunt la Minley Manor și un grup de fotografii cu persoanele care au participat la curs.
111. Penrose și Freeman, *Conspiracy of Silence*, pp. 221, 249-251. Costello, *Mask of Treachery*, pp. 370-372, 396-397. Cecil, "Cambridge Comintern", pp. 177-178.
112. Gordievski.
113. Gordievski.
114. Gordievski.
115. Gordievski.
116. Gordievski.
117. Costello, *Mask of Treachery*, pp. 406-408.
118. Wright, *Spycatcher*, pp. 281-282. Nigel West, *Molehunt* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1987), pp. 48-61.
119. Gordievski.
120. Gordievski.

68. Harry L. Hopkins, "The Inside Story of My Meeting with Stalin", *American Magazine*, decembrie 1941. Sherwood, *Roosevelt and Hopkins*, pp. 326-330.
69. Sherwood, *Roosevelt and Hopkins*, pp. 343-345.
70. Tuttle, *Hopkins and Anglo-American-Soviet Relations*, p. 105. Elliot Roosevelt, *As He Saw It* (New York: Duell, Sloan & Pearce, 1946), p. 22.
71. Treccer în revistă de Walter Trohan, șef al biroului de la Washington, *Chicago Tribune*, of Sherwood, *Roosevelt and Hopkins*: "Memoirs of Ivan D. Yeaton, USA (retd), 1919-1953", Appendix 4, US Army Military History Institute, Carlisle Barracks, Pa.
72. "Memoirs of Ivan D. Yeaton", pp. 37-38.
73. Warren Kimball, "'They Don't Come Out Where You Expect': Roosevelt Reacts to the German-Soviet War". Există diferențe semnificative între relatarea lui Steinhardt asupra unei discuții dintre Hopkins și Molotov; contrar instrucțiunilor Hopkins i-a dat lui Molotov asigurări explicite că Statele Unite vor reacționa în caz că Japonia atacă Uniunea Sovietică. Tuttle, *Hopkins and Anglo-American-Soviet Relations*, p. 102.
74. Gordievski.
75. 'Memoirs of Ivan D. Yeaton', pp. 38, 46, 4. Sherwood, *'Roosevelt and Hopkins*, p. 396.
76. George McJinsey, *Harry Hopkins: Ally of the Poor and Defender of Democracy* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1987), p. 189.
77. Interviu cu Henderson citat în William F. Corson și Robert T. Crowley, *The New KGB*, 'actualizat' Quill ed. (New York: William Morrow, 1986), p. 447.
78. Tuttle, *Hopkins and Anglo-American-Soviet Relations*, p. 105.
79. Ibid., pp. 212-213.
80. M. R. D. Foot, *SOE in France* (London: HMSO, 1966), pp. 1-6.
81. W. J. West, *Truth Betrayed* (London: Duckworth, 1987), cap. 6.
82. Ibid., pp. 62-64. Goronwy Rees, *A Chapter of Accidents* (London: Chatto & Windus, 1971), pp. 132-133. John Costello, *Mask of Treachery* (London: Collins, 1988), pp. 320-322.
83. Vezi mai sus, cap. 10. Rees, *Chapter of Accidents*, pp. 132-133.
84. Tom Driberg, *Guy Burgess: A Portrait with Background* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1956), pp. 40-41.
85. Gordievski. Cf. Wright, *Spycatcher*, p. 228.
86. West, *Truth Betrayed*, p. 118.
87. Kim Philby, *My Silent War* (London: Panther Books, 1969), p. 26.
88. Philby, *My Silent War*, pp. 23-24.
90. A. G. Denniston către T. J. Wilson (FO), 3 septembrie 1939, PRO FO 366/1059 X9173.
91. Philby, *My Silent War*, p. 24.
92. Ibid., pp. 24-29.
93. Gordievski. Locurile din Kensington de întâlnire ale lui Gorski cu agenții sunt revelate de documentarul KGB asupra lui Philby, *Cutting Edge*, canalul 4, 14 mai 1990.

34. Bentley, *Out of Bondage*, pp. 68-69.
35. Ibid., p. 171.
36. Ibid., p. 110.
37. Ibid., pp. 121-122.
38. Înregistrarea întâlnirii dintre generalul Deane și căpitanul Wacré cu generalul Fitin și colonelul Graur, 11 noiembrie 1944, NAW RG 334, Military Mission to Moscow, Box 18.
39. Bentley, *Out of Bondage*, pp. 122, 165. Romerstein și Levchenko, *KGB Against the "Main Enemy"*, pp. 106-108.
40. Bentley, *Out of Bondage*. Romerstein și Levchenko, *KGB Against the "Main Enemy"*, pp. 106-108.
41. Peter Wright afirmă că decriptările Venona revelează prezența a 14 agenți sovietici "operând în interiorul sau pe lângă OSS" la sediul central sau în teritoriu (*Spycatcher* [New York: Viking, 1987], p. 182).
42. Bentley, *Out of Bondage*, pp. 125-127; și postfață de Peake, pp. 255-257.
43. Lamphere, *FBI-KGB War*, p. 86.
44. Romerstein și Levchenko, *KGB against the "Main Enemy"*, pp. 111-112.
45. Lamphere, *FBI-KGB War*, p. 86.
46. G. Edward Buxton (director OSS în funcțiune) către generalul Deane, 5 ianuarie 1945, NAW RG 334, US Military Mission in Moscow, Box 18.
47. Fitin către Deane; Deane către Fitin, 15 februarie 1945, ibid.
48. Lamphere, *FBI-KGB War*, pp. 87ff.
49. Gordievski. Numele de cod al lui Hiss este dat în Thomas Powers, "Spook of Spooks", *New York Review of Books*, 17 august 1989.
50. Weinstein, *Perjury*, pp. 349-351.
51. Vezi mai sus, pp. 291-292.
52. Gordievski.
53. Michael Straight, *After Long Silence* (London: Collins, 1983), p. 129.
54. Gordievski.
55. Straight, *After Long Silence*, p. 143.
56. Bentley, *Out of Bondage*, pp. 161-171.
57. Gordievski. Akhmerov a utilizat mai multe pseudonime în SUA printre care "Michael Green", și "Michael Adamec".
58. Robert E. Sherwood, *Roosevelt and Hopkins: An Intimate History* (New York: Grosset & Dunlap, 1950), p. 17.
59. Dwight W. Tuttle, *Harry L. Hopkins and Anglo-American-Soviet Relations, 1941-1945* (New York: Garland, 1983), p. 32.
60. Gordievski.
61. Sherwood, *Roosevelt and Hopkins*, p. 325.
62. Ibid., p. 870. Vezi mai jos, pp. 346-347.
63. Gordievski.
64. Sherwood, *Roosevelt and Hopkins*, p. 318.
65. Tuttle, *Hopkins and Anglo-American-Soviet Relations*, p. 92.
66. Gordievski.
67. Tuttle, *Hopkins and Anglo-American-Soviet Relations*, pp. 103-104.

12. *Final Report on the "Rote Kapelle" Case* (Raport al serviciilor secrete germane, capturat și tradus de Agenția de securitate a forțelor armate americane: "Abschlussbericht über den Fall Rote Kapelle, 22 martie 1942"), NAW RG 457 SRH-380.
13. Ibid. Privitor la cartea de coduri capturată, vezi cap. 8.
14. CIA, *The Rote Kapelle: The CIA's History of Soviet Intelligence and Espionage Networks in Western Europe 1936-1945* (Washington, DC: University Publications of America, 1984), pp. 140-141. Kolosov, "Immorality of Those Who Have Fallen", pt. 3.
15. *Final Report on the "Rote Kapelle" Case*, pp. 33-34, NAWRG 457 SRH-380. David J. Dallin, *Soviet Espionage* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1955), pp. 249-250.
16. Vezi mai sus, pp. 150-151.
17. Leopold Trepper, *The Great Game* (Michael Iosif, 1977), p. 133.
18. Vezi mai sus, pp. 285-286.
19. Trepper, *Great Game*, p. 133.
20. Erickson, *Road to Stalingrad*, pp. 483-485.
21. CIA, *Rote Kapelle*, pp. 105-111. Dallin, *Soviet Espionage*, pp. 163-164. Trepper prezintă propria versiune a evenimentelor în *The Great Game*.
22. CIA, *Rote Kapelle*, pp. 165-193.
23. Anthony Read și David Fisher, *Operation Lucy* (London: Hodder & Stoughton, 1980). Un punct de vedere opus este prezentat în F. H. Hinsley și al., *British Intelligence in the Second World War* (London: HMSO, 1979-1988), vol. II, p. 4, și Phillip Knightley, *The Second Oldest Profession* (London: André Deutsch, 1986), p. 204.
24. CIA, *Rote Kapelle*, pp. 222-226, 344-345.
25. Ibid., pp. 176-177, 344-345.
26. Pentru acest subiect suntem recunoscători cercetării de pionierat efectuate de dr. David Glantz, "The Role of Intelligence in Soviet Military Strategy during the Second World War".
27. Erickson, *Road to Stalingrad*, p. 639.
28. Geoff Jukes, "The Soviets and "Ultra", *Intelligence and National Security*, vol. III (1988), nr. 2.
29. Pentru cariera lui Hankey în 1941-1942, vezi Stephen Roskill, *Hankey: Man of Secrets*, vol. III (London: Collins, 1974), cap. 14, 15.
30. Gordievski.
31. Allen Weinstein, *Perjury: The Hiss-Chambers Case* (New York: Knopf, 1978), pp. 314-332, 340-342. Pentru situația antebelică, vezi mai sus, pp. 240ff.
32. Robert J. Lamphere, *The FBI-KGB War: A Special Agent's Story* (New York: Berkley Books, 1987), pp. 24ff. Hayden Peake, Elizabeth Bentley, *Out of Bondage* (New York: Ballantine Books, 1988), p. 231.
33. Bentley, *Out of Bondage*, pp. 103-106, 113-115. Privitor la valabilitatea relatării lui Bentley, vezi postfața de 115 pagini a lui Hayden Peake, care examinează dovezi suplimentare extrase din dosare ale FBI. Herbert Romerstein și Stanislav Levchenko, *The KGB Against the "Main Enemy"* (Lexington, Mass.: Lexington Books, 1989), cap. 7, adaugă și alte detalii.

115. Whaley, *Codeword Barbarossa*, pp. 223-224, 241-243.
116. Dementieva, Agayants și Yakovlev, *Tovarișci Jorge*.
117. Prange et al., *Target Tokyo*, cap. 42-47.
118. Baiadakov, "Facts on Intelligence".
119. Trepper, *Great Game*, pp. 126-128.
120. F. H. Hinsley și al., *British Intelligence in the Second World War* (London: HMSO, 1979-1988), vol. I, p. 470.
121. Vezi mai sus, p. 273.
122. Hinsley și al., *British Intelligence in the Second World War*, vol. I, cap. 14. Christopher Andrew, *Secret Service: The Making of the British Intelligence Community* (London: Heinemann, 1985), pp. 484-485.
123. Whaley, *Codeword Barbarossa*, pp. 226-245.
124. Petrov (ed.), "June 22 1941", p. 183.
125. Ibid., pp. 200-223. John Erickson, *The Road to Stalingrad* (London: Panther Books, 1985), cap. 3.

Capitolul 8. Marele război pentru apărarea patriei (1941-1945)

1. I. A. Dementieva, N. I. Agayanis și I. I. Iakovlev, *Tovarișci Jorge* (Moscow: Sovetskaia Rossia, 1965). Gordon Prange și al., *Target Tokyo: The Story of the Sorge Spy Ring* (New York: McGraw-Hill, 1985), cap. 49-59.
2. A. Baiadakov, "Facts on Intelligence. From the Archives of the Security Organs of the Soviet Union", *Pravda*, 9 mai 1989, citează patru interceptări japoneze din perioada noiembrie 1941-martie 1942. În conformitate cu practica sovietică curentă, el nu le consideră pe acestea drept "Sigint" (un subiect tabu), însă spune "Provin dintr-o sursă unică și valoarea lor este incontestabilă".
3. Interviu de Christopher Andrew cu Iuri Rastvorov, care a lucrat în timpul războiului la Direcția al V-lea, noiembrie 1987.
4. John Erickson, *The Road to Stalingrad* (London: Panther Books, 1985), p. 329.
5. Cathy Porter și Mark Jones, *Moscow in World War Two* (London: Chatto & Windus, 1987), cap. 5.
6. Nikolai Pavlenko, "The History of the War Is Still To Be Written", *Ogonek*, 1989, nr. 25. Nikolai Pavlenko, "Tragedy and Triumph of the Red Army", *Moscow News*, 1989, nr. 19. Pavlenko dă în vileag faptul că acest episod din memoriile lui Jukov a fost cenzurat înainte de publicare.
7. Amy W. Knight, *The KGB: Police and Politics in the Soviet Union* (London: Unwin Hyman, 1988), pp. 34-35.
8. Vezi articolele lui Pavlenko citat în nr. 6. Într-un interviu la televiziunea sovietică, din 29 aprilie 1988, avocatul G. A. Terehov a descris discuția sa cu Stotenev, referitoare la apropierea de Germania, după arestarea lui Beria în 1953. BBC, *SWB*, 2 mai 1988, SU/0140 B/4.
9. Pavlenko, "The History of the War Is Still To Be Written".
10. Ibid.
11. L. Kolosov, "Immortality of Those Who Have Fallen", pt. 3, *Izvestia*, 10 octombrie 1969.

93. Gordievski. Privitor la recrutarea celor 200, vezi A. Baiadakov, "Facts on Intelligence. From the Archives of the Security Organs of the Soviet Union, *Pravda*, 9 mai 1989.
94. Gordievski.
95. Volkogonov, "On the Eve of War".
96. Petrov (ed.), "June 22 1941", p. 181.
97. Ibid., pp. 250-251 (comentarii de G. A. Deborin).
98. Interviu cu Fitin, citat în Baiadakov, "Facts on Intelligence".
99. G. K. Jukov, *The Memoirs of Marshal Zhukov*, vol. I, p. 229.
100. Petrov (ed.), "June 22 1941", pp. 253-254.
101. Barton Whaley, *Codeword Barbarossa* (Cambridge, Mass.: MIT Press., 1974), pp. 24-25. Gabriel Gorodețki, *Stafford Cripps' Mission to Moscow 1940-1942* (Cambridge University Press, 1984), cap. 2.
102. Această perioadă crucială din cariera lui Cairncross nu a atras totuși atenția. Din păcate, așa-numitele Hankey Papers din Churchill College Archive, de la Cambridge, conțin puțin referiri concrete la Cairncross.
103. Asupra responsabilităților ministeriale și accesului la documente al lui Hankey, vezi Stephen Roskill, *Hankey: Man of Secrets*, vol. III (London: Collins, 1974).
104. Gordievski.
105. G. L. Clutton către Cairncross, 6 iunie 1941; Sir Alexander Cadogan către Hankey, 17 iunie 1941, Hankey Papers, Churchill College Archive Centre, Cambridge, CCAC HNKY 4/33.
106. Winston S. Churchill, *The Second World War*, vol. III (London: Cassell, 1950), pp. 319-323. Gorodețki, *Cripps' Mission to Moscow*, pp. 118-125.
107. Akhmedov, *In and Out of Stalin's GRU*, pp. 136-137.
108. Whaley, *Codeword Barbarossa*, p. 260.
109. Petrov (ed.) "June 22 1941", pp. 190-191. Un sfert de secol mai târziu anumiți istorici importanți sovietici insistau încă asupra faptului că guvernul britanic "a întreprins negocieri" cu Hess, după aterizarea sa "în scop de provocare... pentru a determina Germania să atace Uniunea Sovietică". Ibid., pp. 291-292. Cf. Churchill, *Second World War*, vol. III, p. 44-49. Aceași teorie a conspirației era încă evidentă la KGB în 1990, într-un documentar asupra lui Philby, prezentat la televiziune: *Cutting Edge*, canalul 4, 14 mai 1990.
110. Gilbert, *Second World War*, p. 181. Documentar al *Timewatch*, *Hess: An Edge of Conspiracy* (BBC2, 17 ianuarie 1990), prezentat de Christopher Andrew, examinând unele dintre teoriile asupra lui Hess.
111. Petrov (ed.), "June 22, 1941", p. 295.
112. "Letter from 'An Historical Optimist'", *Drujba Narodov*, martie 1988. Această scrisoare inițial nepublicată a fost scrisă de Semion Rostovski, alias Ernst Henri (sau Ghenri) către Ilia Ehrenburg la 30 mai 1965. Henri i-a spus lui Ehrenburg: "Dacă nu vrei să-l crezi pe Hilger, întreabă-l pe Petrov."
113. Gheorghe Kumanev, "The 22nd at Dawn", *Pravda*, 22 iunie 1989.
114. "Letter from 'An Historical Optimist'".

68. Read și Fisher, *Deadly Embrace*, pp. 467-468.
69. Ibid., p. 468. Tolstoi, *Stalin's Secret War*, pp. 192-196.
70. Read și Fisher, *Deadly Embrace*, p. 537. Tolstoi, *Stalin's Secret War*, pp. 206-207.
71. Milan Hauner, *Hitler: A Chronology of His Life and Times* (London: Macmillan, 1983), p. 156.
72. Vezi fotografia în Read și Fisher, *Deadly Embrace*, urmată de p. 496.
73. Davies, *God's Playground*, vol. II, p. 444.
74. Dimitri Volkogonov, "On the Eve of War", *Pravda*, 20 iunie 1988.
75. Martin Gilbert, *The Second World War* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1989), p. 179. Tolstoi, *Stalin's Secret War*, pp. 209-212.
76. Gordievski. Cf. Trepper, *Great Game*, p. 92; Dallin, *Soviet Espionage*, p. 138.
77. Ismail Akhmedov, *In and Out of Stalin's GRU* (London: Arms & Armour Press, 1984), pp. 139, 143.
78. Auswärtiges Amt, Bonn: Handakten Ritter, Akten betr. Russland Bd. 1-2: Aktennotiz Ritter, 20 iulie 1941. ()
79. Akhmedov, *In and Out of Stalin's GRU*, pp. 140, 145.
80. CIA, *Rote Kapelle*, pp. 275-276.
81. Ibid., pp. 146-150, 288-289. Dallin, *Soviet Espionage*, pp. 234ff.
82. Trepper, *Great Game*, p. 122.
83. *Final Report of the "Rote Kapelle" Case*, NAW RG 457 SRH-380, pp. 29-31, 37-38. CIA, *Rote Kapelle*, pp. 140-146, 353-354. Dallin, *Soviet Espionage*, pp. 238-244.
84. CIA, *Rote Kapelle*, pp. 144-145, 289, 353-354. Trepper, *Great Game*, pp. 122-124.
85. *Final Report of the "Rote Kapelle" Case*, NAW RG 457 SRH-380, p. 43. CIA, *Rote Kapelle*, pp. 151-152.
86. Trepper, *Great Game*, cap. 5. Afirmația des repetată că Rudolf Roessler (numele codificat "Lucy") a avertizat Moscova prin rețeaua elvețiană a lui Rado, că "Barbarossa" este un fals. Rachel Duebendorfer ("Sissy") care a dirijat pe "Lucy" o vreme, Christiane Schneider ("Taylor"), nu a luat contact cu nici unul dintre ei până la sfârșitul verii anului 1942. CIA, *Rote Kapelle*, pp. 173ff.
87. Akhmedov, *In and Out of Stalin's GRU*, p. 127.
88. Ibid., p. 132. Asupra epurării celor mai buni ofițeri de către Golikov, vezi comentariile profesorului Viacheslav Dashichev în Vladimir Petrov (ed.), *"June 22 1941": Soviet Historians and the German Invasion* (Columbia, SC: University of South Carolina Press, 1968), p. 254.
89. Akhmedov, *In and Out of Stalin's GRU*, pp. 133-134.
90. Conquest, *Inside Stalin's Secret Police*, p. 175.
91. N. N. Krasnos, *The Hidden Russia: My Ten Years as a Slave Labourer* (New York: Holt, Rinehart, 1960), pp. 67ff.
92. Nicholas Nyaradi, *My Ringside Seat in Moscow* (New York: Crowell, 1953), p. 56.

38. A. Roschin, "Inside the Commissariat of Foreign Affairs on the Eve of the War", *Mezhdunarodnaya Zhizn*, aprilie 1988.
39. *Pravda*, 1 septembrie 1939. Haslam, *Soviet Union and the Struggle for Collective Security*, p. 201.
40. Donald Cameron Watt, "The Initiation of Talks Leading to the Nazi-Soviet Pact: An Historical Problem", în C. Abramski și Beryl J. Williams (eds), *Essays in Honour of E. H. Carr* (London: Macmillan, 1974).
41. Roshchin, "Inside the Commissariat of Foreign Affairs".
42. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill*, vol. V (London: Heinemann, 1976), p. 1073.
43. J. B. Duroselle, *La décadence, 1932-1939* (Paris: Imprimerie Nationale, 1979), pp. 416, 429.
44. Donald Cameron Watt, "[John] Herbert King: A Soviet Source in the Foreign Office", *Intelligence and National Security*, vol. III (1988), nr. 4.
45. Ibid.
46. Rea și Fisher, *Deadly Embrace*, pp. 256-259. John Toland, *Adolf Hitler* (New York: Doubleday, 1976), p. 548.
47. Read și Fisher, *Deadly Embrace*, pp. 337-340.
48. Tolstoi, *Stalin's Secret War*, pp. 117-120.
49. Strobe Talbott (ed./trad.), *Khrushchev Remembers* (London: Sphere Books, 1971), pp. 128-129.
50. Norman Davies, *God's Playground: A History of Poland*, vol. II (Oxford: Clarendon Press, 1981).
51. Interviu cu Margarete Buber-Neumann, citat în Read și Fisher, *Deadly Embrace*, p. 432. Margarete Buber-Neumann, *Von Potsdam nach Moskau: Stationen Eines Irweges* (Cologne: Hohenheim, 1981).
52. Davies, *God's Playground*, vol. II, pp. 448-452.
53. Articol din săptămânalul polonez *Odrodzenie* citat în *Daily Telegraph*, 17 februarie 1989.
54. Davies, *God's Playground*, vol. II, p. 452.
55. Gordievski.
56. Tolstoi, *Stalin's Secret War*, pp. 129-134. Albert Seaton, *Stalin as Warlord* (London: Batsford, 1976), p. 90.
57. Tolstoi, *Stalin's Secret War*, pp. 135-136.
58. Dovadă de la PoWs sovietic, citat în Jukka L. Mäkelä, *Hemligt Krig* (Stockholm, 1968), p. 10. Carl O. Nordling, *Defence or Imperialism?* (Uppsala: Universitet Reprocentralen HSC, 1984), p. 54.
59. Tolstoi, *Stalin's Secret War*, p. 137.
60. Tanner, *Winter War*, pp. 101-106.
61. Gordievski.
62. Profesorul Mihail Semiriaga, citat în "The Road to World War Two", *Moscow News*, 1988, nr. 36.
63. Talbott (ed./trad.), *Khrushchev Remembers*, pp. 153-154.
64. Tolstoi, *Stalin's Secret War*, p. 143.
65. Read și Fisher, *Deadly Embrace*, p. 462.
66. Tolstoi, *Stalin's Secret War*, p. 188.
67. Ibid., p. 189. *Izvestia*, 16 mai 1941.

18. Gordon W. Prange și al., *Target Tokyo: The Story of the Sorge Spy Ring* (New York: McGraw-Hill, 1985), pp. 216-221. Harry Rositzke, *The KGB: Eyes of Russia* (London: Sidgwick & Jackson, 1983), p. 25.
19. I. A. Dementieva, N. I. Agayants și Y. Y. Yakovlev, *Tovarishch Zorge* (Moscow: Sovetskaia Rossia, 1965).
20. Prange și al., *Target Tokyo*, cap. 28, 32.
21. G. K. Jukov, *The Memoirs of Marshal Zhukov* (London: Jonathan Cape, 1971), vol. I, p. 149.
22. Prange și al., *Target Tokyo*, p. 280.
23. *Final Report of the "Rote Kapelle" Case* (Raport al serviciilor secrete germane, capturat și tradus de Agenția de securitate a forțelor armate americane: "Abschlussbericht über den Fall Rote Kapelle", 22 martie 1942), NAW RG 457 SRH-380, pp. 25, 43-44. CIA, *Rote Kapelle*, p. 232, sugerează anul 1936 sau 1937 ca dată a recrutării lui von Scheliha (referința la 1934 la p. 348 pare a fi o eroare de tipografie). În conformitate cu editorii documentelor diplomatice sovietice, von Scheliha a fost înșelat, fiind făcut să creadă că lucrează pentru "o agenție de informații occidentală". Donald Cameron Watt, *How War Came: The Immediate Origins of the Second World War 1938-1939* (London: Heinemann, 1989), p. 115.
24. Ernst Henri, *Hitler Over Europe?* (London: Dent, 1939), p. 265. Haslam, *Soviet Union and the Struggle for Collective Security*, Appendix 2: "The Soviet Union and the Defence of Leningrad 1936-1939".
25. Gordievski a scris capitolele din istorie referitoare la Marea Britanie, Irlanda, Scandinavia și Australia.
26. Gordievski a intervievat pe Ribkina în timp ce lucra la istoria PGU-ului.
27. Gordievski.
28. Vaino Tanner, *The Winter War* (Stanford, Ca.: Stanford University Press, 1957), p. 3.
29. Raportul lui Petrov, AAC, CRS A6283/XR1/80.
30. Gordievski. Evreii reprezentau grupul etnic cel mai hăituit în timpul epurărilor din serviciile de informații sovietice. În ciuda antisemitismului său, Stalin a cruțat pe anumiți funcționari evrei, fie foarte servili (Kaganovici), fie excepționali de talentați (Litvinov)
31. Nikolai Tolstoi, *Stalin's Secret War* (London: Jonathan Cape, 1981), p. 127.
32. Tanner, *Winter War*, pp. 3-16.
33. Vsevolod Yezhnov, "An Anti-Hitler Coalition Before the War? Possibilities and Reality", *Literaturnaya Gazeta*, nr. 17, 26 aprilie 1989.
34. Raportul lui Petrov AAC, CRS A6283/XR1/56. Vladimir și Evdokia Petrov, *Empire of Fear* (London: André Deutsch, 1956), p. 57.
35. Robert Conquest, *Inside Stalin's Secret Police: NKVD Politics 1936-1939* (London: Macmillan, 1985), p. 103.
36. Anthony Read și David Fisher, *The Deadly Embrace* (London: Michael Iosif, 1988), p. 466.
37. Ibid., p. 51. Watt, *How War Came*, pp. 117-118.

Capitolul 7. Al doilea război mondial (1939-1941)

1. Accastă interpretare a politicii lui Hitler este prezentată mai detaliat în *Inter alia, The Fatal Attraction of Adolf Hitler* (BBC1, 21 aprilie 1989), prezentată de Christopher Andrew.
2. Translatorul lui Stalin, Valentin Verezkov, intervievat la televiziunea sovietică, 12 mai 1989; BBC, SWB, 12 mai 1989, SU/0464 C/1. Berezkov.
3. John Erickson, "Threat Identification and Strategic Appraisal by the Soviet Union 1930-1941", în Ernest R. May (ed.), *Knowing One's Enemies* (Princeton University Press, 1984), p. 379.
4. Jonathan Haslam, *The Soviet Union and the Struggle for Collective Security 1933-1939* (London: Macmillan, 1984), p. 127.
5. Walter Krivitchi, *I Was Stalin's Agent* (London: Hamish Hamilton, 1939), p. 22. Relatarea lui Krivitchi este cu atât mai impresionantă, cu cât a fost publicată pentru prima oară în *Saturday Evening Post*, din New York, cu câteva luni înainte de încheierea pactului sovieto-nazist, într-o perioadă când posibilitatea încheierii unui astfel de pact apărea ca imposibilă în Vest. Discuția de la biroul politic privitoare la "Noaptea cuțitelor lungi" și la misiunea lui Kandelaki, raportată pentru prima oară de Krivitchi, a fost ulterior confirmată și de alte surse.
6. David J. Dallin, *Soviet Espionage* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1955), pp. 86-88. Branko Lazitch și Milorad M. Drachkovitch, *Biographical Dictionary of the Comintern*, ed. rev. (Stanford, Ca.: Hoover Institution Press, 1986).
7. Dallin, *Soviet Espionage*, pp. 92-99.
8. Robert Chadwell Williams, *Klaus Fuchs, Atom Spy* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1987), p. 14.
9. Dallin, *Soviet Espionage*, pp. 100-110.
10. Ibid., pp. 117-119.
11. Ibid., pp. 121-122. Louis Budenz, *This Is My Story* (New York: Whittlesey House, 1947), pp. 254-255.
12. Dallin, *Soviet Espionage*, pp. 122-123.
13. Lazitch și Drachkovitch, *Biographical Dictionary of the Comintern*.
14. Vezi mai jos, pp. 315-317.
15. A. G. Denniston, "The Government Code and Cypher School Between the Wars", în Christopher Andrew (ed.), *Codebreaking and Signals Intelligence* (London: Frank Cass., 1986), p. 56.
16. Propria poveste a lui Leopold Trepper este relatată în *The Great Game* (London: Michael Iosif, 1977); citatele sunt din cap. 2. Cf. Central Intelligence Agency, *The Rote Kapelle: The CIA's History of Soviet Intelligence and Espionage Networks in Western Europe 1936-1945* (Washington, DC: University Publications of America, 1984), pp. 13-55, 367-373.
17. Cariera lui Rado a intrat în mitologie. Cea mai veridică relatare se găsește în CIA, *Rote Kapelle*, pp. 165-226, 334-338.

186. Ibid., p. 20.
187. Un raport FBI din 1940 face referire la amanta rusă a lui Kent. În acel an, pe când lucra în cadrul serviciului de coduri la ambasada din Londra, el a fost condamnat la 7 ani de închisoare pentru a fi transmis documente secrete unui grup pro-nazist. Ronald Kessler, *Moscow Station* (New York: Scribner's, 1989), p. 22. Anthony Masters, *The Man Who Was M* (Oxford: Basil Blackwell, 1984), cap. 6. Hayden B. Peake în *Foreign Intelligence Literary Scene*, martie/aprilie 1986.
188. Bohlen, *Witness to History*, pp. 20, 15.
189. Ibid., pp. 44-45.
190. "Memoirs of Ivan D. Yeaton USA (retd), 1919-1953", [nepublicate] pp. 40, 11-15, US Army Military History Institute, Carlisle Barracks, Pa.
191. Ibid., pp. 21-22.
192. Bohlen, *Witness to History*, pp. 20-21.
193. "Memoirs of Ivan D. Yeaton", pp. 25-26. În conformitate cu Bohlen, *Witness to History*, p. 72, "Our diplomatic code was not sophisticated" în 1939.
194. Kessler, *Moscow Station*, pp. 21-23.
195. "Memoirs of Ivan D. Yeaton", p. 26.
196. Wellington A. Samouce, "I Do Understand the Russians", pp. 52-53, Samouce Papers, US Army Military History Institute, Carlisle Barracks, Pa.
197. În absența altor indicații relatarea noastră privitoare la cariera lui Chambers se bazează pe: Allen Weinstein, *Perjury: The Hiss-Chambers Case* (New York: Knopf, 1978).
198. Herbert Romerstein și Stanislav Levchenko, *The KGB Against the "Main Enemy"* (Lexington, Mass.: Lexington Books, 1989), pp. 76-79.
199. Weinstein, *Perjury*, p. 142.
200. Henry Julian Wadleigh, "Why I Spied for the Communists", pt. 7, *New York Post Home News*, p. 19 iulie 1949.
201. FBI 100-287685.
202. Romerstein și Levchenko, *The KGB Against the "Main Enemy"*, pp. 94-95.
203. Wadleigh, "Why I Spied for the Communists", pt. 4, *New York Post Home News*, 15 iulie 1949.
204. Weinstein, *Perjury*, p. 241-263.
205. Wadleigh, "Why I Spied for the Communists", pt. 8, *New York Post Home News*, 20 iulie 1949.
206. Weinstein, *Perjury*, p. 261.
207. Wadleigh, "Why I Spied for the Communists", pt. 3, *New York Post Home News*, 14 iulie 1949.
208. Harry Rositzke, *The KGB: Eyes of Russia* (London: Sidgwick & Jackson, 1983), p. 55. Weinstein, *Perjury*, pp. 145-153.
209. Weinstein, *Perjury*, pp. 310-328.
210. Vezi mai jos, pp. 290-291.

163. Christopher Andrew, *Secret Service: The Making of the British Intelligence Community* (London: Heinemann, 1985), p. 408. Prezentare filmată despre "cârțițele" de la Cambridge, de Christopher Andrew în *Timewatch*, BBC2, 27 iulie 1983.
164. Straight, *After Long Silence*, p. 143.
165. Chapman Pincher, *Traitors* (London: Sidgwick & Jackson, 1987), p. 123.
166. Costello, *Mask of Treachery*, p. 405. Straight, *After Long Silence*, p. 105.
167. Knightley, *Philby*, pp. 51-52.
168. Philby, *My Silent War*, pp. 19, 102.
169. Gordievski. Mai mulți recruți ai NKVD-ului au primit misiuni similare, în aceeași perioadă cu Philby. Conform dosarelor de la Foreign Office trei agenți, care s-au declarat anticomuniști, au pătruns în Spania la începutul anului 1937 "cu obiectivul de a asasina pe generalul Franco", Sir H. Chilton FO, 16 februarie 1937 (vezi, Maclean pe 22 februarie), PRO FO 371/21285 W3393.
170. Knightley, *Philby*, pp. 53-54.
171. Philby, *My Silent War*, pp. 19-21.
172. Knightley, *Philby*, cap. 5.
173. Gordievski. Scurta implicare a lui Philby într-o ratată misiune de ucidere a lui Franco a reprezentat unul dintre episoadele carierei sale la KGB, pe care ar fi dorit să-l facă uitat în timpul exilului său la Moscova. Cf. Knightley, *Philby*, p. 185.
174. Poretski, *Our Own People*, pp. 213ff.
175. Orlov, *Secret History*, pp. 235-237.
176. Gordievski.
177. Gordievski.
178. Detalii asupra întâlnirilor trei. Grey cu "Peters" și "familia Stephens" care au fost furnizate în cursul audierilor la poliție. Dra. Grey a fost identificată numai ca "Miss X". *The Times*, 4 februarie 1938. Andrew, *Secret Service*, pp. 368, 370-371. Alte informații pentru identificarea lui "Peter" și "familia Stephens" de la Gordievski.
179. Gordievski.
180. Andrew, *Secret Service*, pp. 370-371.
181. Gordievski. O placă comemorativă pe zidul locuinței sale din Viena amintește rolul lui Deutsch în Rezistență, dar nu face referire la activitatea sa din NKVD; aceeași placă comemorativă confirmă faptul că el a fost executat în noiembrie 1942 de către SS.
182. Gordievski. Cu scurt timp înainte de arestarea sa în ianuarie 1938, Glading s-a plâns la Olga Grey că nu mai avea aproape deloc fonduri din cauza eșecului familiei Stephens de a se întoarce de la Moscova și incapacității de a găsi pe cineva care să-i înlocuiască.
183. Gordievski.
184. "Mrs Petrov's Statement..." AAC, CRS A62283/XR1/14. Petrov, *Empire of Fear*, pp. 127, 129, 149. Detalii asupra acuzațiilor împotriva lui Boki se găsesc în *Literaturnaia Gazeta*, 1990, nr. 52.
185. Charles E. Bohlen, *Witness to History 1919-1969* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1973), p. 34.

139. Boyce, *Climate of Treason*, p. 114.
140. Locul întâlnirii cu Deutsch este revelat în lucrarea Rees, *Chapter of Accidents*, p. 145.
141. Driberg, *Burgess*, p. 23.
142. Penrose și Freeman, *Conspiracy of Silence*, p. 143.
143. Rees, *Chapter of Accidents*, p. 122-123. Straight, *After Long Silence*, pp. 94-95.
144. Straight, *After Long Silence*, p. 142.
145. Wendy Steiner, "Scholarship and its Affiliations: Wendy Steiner on the Blunt Case", *London Review of Books*, 30 martie 1989.
146. Michael Straight, interviu cu Christopher Andrew în pt. 3 al unui serial documentar al BBC Radio 4, *The Profession of Intelligence*, 16 august 1981.
147. Gordievski. El a discutat, de asemenea, despre cariera lui Cairncross cu doi alți șefi ai sectorului britanic, Alfred Fiodorovici Mogilevcik și Mihail Petrovici Liubimov, care au împărtășit punctul de vedere al lui Svetanko. În timp ce lucra la istoria secretă a Departamentului al III-lea al PGU, completată în 1980, Gordievski a avut acces la documente care prezentau cariera lui Cairncross, însă nu a avut acces la dosarul său operativ.
148. University of Glasgow Archives. Trinity College, Cambridge Archives. *Trinity Magazine*, Easter Term 1935.
149. University of Cambridge and Trinity College Archives. *Trinity Magazine*, Easter Term 1936. Mai târziu, Cairncross a publicat rafinate traduceri de poeme din limba franceză, germană, italiană, spaniolă și chineză. Vezi, John Cairncross, *La Fontaine Fables and Other Poems* (Gerrards Cross: Colin Smythe, 1982).
150. Penrose și Freeman, *Conspiracy of Silence*, pp. 369-371.
151. Nigel West, *Molehunt* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1987), p. 26.
152. John Colville, *The Fringes of Power* (London: Hodder & Stoughton, 1985), p. 30n.
153. Gordievski.
154. Massing, *This Deception*, pp. 117-118.
155. Gordievski.
156. Cecil, *Divided Life*, pp. 42-49. Există numeroase procese-verbale scrise de tânărul Maclean, privitor la războiul civil spaniol în PRO FO 37121283-90.
157. Gordievski.
158. Foreign Office către Phipps, 11 martie 1938, Phipps Papers, Churchill College Archives Centre, Cambridge, PHPP 2/21.
159. Lord Gladwyn, interviu cu Christopher Andrew, la *Timewatch*, BBC2, 10 iulie 1984.
160. Minuță de Cairncross, 23 martie 1937, PRO FO 371/21287 W5214. Minute scrise de Cairncross și Maclean apar, uneori, în același dosar. Vezi, PRO FO 371/21289 W7016.
161. Penrose și Freeman, *Conspiracy of Silence*, p. 527. Colville, *Fringes of Power*, pp. 30ff.
162. Gordievski.

108. Driber, *Burges*, cap. 1.
109. Ibid., pp. 15-17.
110. Rees, *Chapter of Accidents*, pp. 110-114.
111. Baric Penrose și Simon Freeman, *Conspiracy of Silence* (London: Grafton Books, 1986), p. 69. Costello, *Mask of Treachery*, p. 50. Al doilea nume de botez al tatălui lui Blunt apare de cele mai multe ori greșit, ca fiind "Vere".
112. Anthony Blunt, "From Bloomsbury to Marxism", *Studio International*, noiembrie 1973, p. 164.
113. Penrose și Freeman, *Conspiracy of Silence*, pp. 32-34.
114. Blunt, "From Bloomsbury to Marxism", pp. 166-167.
115. Atunci, ca și acum, așa-numitele Cambridge Mathematical Tripos nu fac deosebirea între diplomele și gradele claselor superioare față de cele inferioare.
116. Costello, *Mask of Treachery*, pp. 190-194.
117. Penrose și Freeman, *Conspiracy of Silence*, p. 45.
118. Costello, *Mask of Treachery*, p. 190.
119. V. G. Lawford, *Bound for Diplomacy* (London: John Murray, 1963), pp. 141-142 (scrisă cu mult timp înainte ca Blunt să fi fost deconspirat în mod public ca agent sovietic).
120. Rees, *Chapter of Accidents*, pp. 110-114.
121. Blunt, "From Bloomsbury to Marxism", p. 167.
122. Driberg, *Burgess*, p. 34.
123. Blunt, "From Bloomsbury to Marxism", p. 167.
124. Ibid. Penrose și Freeman, *Conspiracy of Silence*, p. 107. Într-o conferință de presă, după deconspirarea lui în 1979, Blunt afirmă că el "a devenit comunist și îndeosebi marxist în anii 1935-1936". Această dată nu corespunde, însă, convertirii sale la marxism, ci debutului activității sale de spionaj în favoarea rușilor.
125. Cel mai bun studiu asupra lui Maclean este Robert Cecil, *A Divided Life* (London: Bodley Head, 1988).
126. *The Granta*, 8 noiembrie 1933.
127. Driberg, *Burgess*, pp. 16-17.
128. Knightley, *Philby*, p. 45.
129. Rees, *Chapter of Accidents*, p. 131.
130. Gordievski. Burgess i-a spus mai târziu lui Rees că l-a întâlnit pe controlorul său, al cărui nume nu l-a divulgat, "la intervale regulate într-o cafenea din East End". Rees, *Chapter of Accidents*, p. 145.
131. Knightley, *Philby*, p. 48.
132. Driberg, *Burgess*, cap. 2.
133. Michael Straight, *After Long Silence* (London: Collins, 1983), p. 94.
134. Ibid., p. 95.
135. Gordievski.
136. Knightley, *Philby*, p. 48.
137. Vezi mai jos, pp. 406-408.
138. Cecil, *Divided Life*, pp. 36-39.

89. Aleksandr Orlov, *The Secret History of Stalin's Crimes* (London: Jarrolds, 1954), pp. 235-237.
90. Massing, *This Deception*, pp. 116-118.
91. Porecki, *Our Own People*, pp. 214-215. Cornelissen, *De GPOe op de Overtoom*, cap. 11.
92. Massing, *This Deception*, p. 117.
93. Knightley, *Philby*, pp. 39-43.
94. Page, Leitch și Knightley, *Philby*, p. 86.
95. Gordievski.
96. "Nationale für ordentliche Hörer der philosophischen Facultät": capitolul referitor la Arnold Deutsch, 1923-1927; "Rigorosenakt des Arnold Deutsch", nr. 9929, 1928 (inclusiv CV al lui Deutsch); rapoarte după examinările pentru doctoratul în filosofie din 1928 al lui Deutsch (Arhivele Universității din Viena).
97. William M. Johnston, *The Austrian Mind* (Berkeley, Ca.: University of California Press, 1983), pp. 188-192. "Nationale für ordentliche Hörer", capitol referitor la Deutsch, vara anului 1926.
98. Vezi rapoartele universitare prezentate la nr. 96. Rapoartele de poliție din 1934 îl descriu pe Deutsch drept *Konfessionslos* (ateu) (vezi n. 100).
99. Wilhelm Reich, *Sexualerregung und Sexualbefriedigung*, prima publicație din seria *Schriften der Sozialistischen Gesellschaft für Sexualberatung und Sexualforschung in Wien*, "Copyright 1929 by Münster-Verlag (Dr Arnold Deutsch), Wien II". Reich, vezi Myron Sharaf, *Fury on Earth: A Biography of Wilhelm Reich* (London: André Deutsch, 1983).
100. Rapoarte de poliție asupra lui Deutsch, 25 martie 1934, 27 aprilie 1934, ref.: Z1.38.Z.g.p./34, Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstandes, Vienna.
101. Gordievski.
102. Certificatul de naștere al fiicei sale născută la secțiunea pentru femei a spitalului din Chelsea la 21 mai 1936, indică ocupația lui Deutsch ca fiind "lector universitar", iar adresa familiei Deutsch ca fiind Lawn Road Flats nr. 7. Arhivele Universității din Londra nu conțin nici o referire la prezența lui Deutsch nici în calitate de lector, nici de cercetător fiind totuși posibil ca el să fi fost colaborator extern sau cercetător independent.
103. Knightley, *Philby*, pp. 44-46. În conversațiile sale cu Knightley, Philby nu a furnizat niciodată numele ofițerilor săi de caz.
104. Gordievski.
105. Andrew Boyce, *The Climate of Treason* (London: Hutchinson 1979), pp. 78-85. Există aluzii ocazionale la reputația scandaloașă a lui Burgess în ziarele studentești ale vremii. "Honni soit qui mal y pense" a fost comentariul apărut în *Trinity Magazine* (Easter Term, 1934).
106. Tom Driberg, *Guy Burges: A Portrait with Background* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1956), pp. 17-18. Costello, *Mask of Treachery*, p. 208.
107. Goronwy Rees, *A Chapter of Accidents* (London: Chatto & Windus, 1971), pp. 110-111.

61. *The Times*, 21 septembrie 1933.
62. Tobias, *Reichstag Fire*, p. 228.
63. *The Second Brown Book of the Hitler Terror* (London: Bodley Head, 1934). Andrew și James, "Münzenberg, the Reichstag Fire and the Conversion of Innocents".
64. Catherine Károlyi, *A Life Together* (London: Allen & Unwin, 1961), pp. 298-299.
65. John Costello, *Mask of Treachery* (London: Collins, 1988), pp. 164-167, 197-198.
66. Christopher Andrew, "F. H. Hinsley and the Cambridge Moles: Two Patterns, of Intelligence Recruitment", în Richard Langhorne (ed.), *Diplomacy and Intelligence during the Second World War: Essays in Honour of F. H. Hinsley* (Cambridge University Press, 1985), p. 25.
67. Koestler, *Invisible Writing*, pp. 28-30.
68. Michael Kater, *The Nazi Party: A Social Profile of Members and Leaders 1919-1945* (Oxford: Basil Blackwell, 1983), pp. 81-83.
69. Ernst Henri, 'The Revolutionary Movement in Nazi Germany: (1) The Groups of Five ("Fünfergruppen")', *New Statesman & Nation*, 5 august 1933.
70. Ibid.
71. Introducerea editorilor, ibid.
72. London: Dent, 1934.
73. *The Times*, citat în 1939 Ernst Henri, *Hitler Over Europe?* (London: Dent), p. 292.
74. Henri, *Hitler Over Europe?*, pp. 299-300.
75. Andrew, "F. H. Hinsley and the Cambridge Moles", p. 26.
76. Informație personală a lui Christopher Andrew.
77. *New Statesman & Nation*, 7 aprilie 1934.
78. Gordievski.
79. Interviu înregistrat pe banda de magnetofon în 1988 de Robin Bruce Lockhart (fiul lui Sir Robert Lockhart, a cărui carieră este prezentată în cap. 2) rezumat mai târziu în scrisorile lui Robin Lockhart către Christopher Andrew, din 21 noiembrie 1988 și 18 martie 1989.
80. Interviu cu Edith Cobbett de Christopher Andrew, la 18 martie 1981. Doamna Cobbett nu a realizat implicarea lui Henri în afaceti de spionaj în perioada când a lucrat cu el.
81. Ernst (sic), *Stop Terrorism!* (Moscow: Novosti, 1982), pp. 32-33, 195.
82. Interviu lui Bruce Lockhart (vezi n. 79).
83. Phillip Knightley, *Philby: KGB Master Spy* (London: André Deutsch, 1988), cap. 1.
84. Andrew și Dilks, *Missing Dimension*, p. 5.
85. Knightley, *Philby*, cap. 2. Philby, *My Silent War*, introduction.
86. Bruce Page, David Leitch și Phillip Knightley, *Philby: The Spy Who Betrayed a Generation* (London: Sphere Books, 1977), cap. 5.
87. Knightley, *Philby*, p. 45.
88. Gordievski.

- conformitate Brook-Shepherd, *Storm Petrels*, pp. 174-179, și Cornelissen, *De GPOe op de Overtoom*, p. 158.
32. Gordievski.
 33. Gordievski.
 34. Conferința de presă, 20 noiembrie 1979, relatată în presă în ziua următoare.
 35. C. W. Guillebaud, "Politics and the Undergraduate in Oxford and Cambridge", *Cambridge Review*, 26 ianuarie 1934.
 36. Kim Philby, *My Silent War* (London: Panther Books, 1969), p. 15.
 37. Paul Hollander, *Political Pilgrims* (Oxford University Press, 1981), p. 102.
 38. Ibid., p. 105.
 39. Vezi mai sus, pp. 98-99ff.
 40. Babette Gross, *Wili Münzenberg: A Political Biography* (Ann Arbor, Mich.: Michigan University Press, 1974), pp. 240.
 41. Ibid., pp. 241-242. Arthur Koestler, *The Invisible Writing*, Danube ed. (London: Hutchinson, 1969), pp. 242-243.
 42. Publicată în Marca Britanie de Victor Gollancz în 1933.
 43. Koestler, *Invisible Writing*, p. 243.
 44. Ronald W. Clark, *Einstein: The Life and Times* (London: Hodder & Stoughton, 1973), p. 463.
 45. *Brown Book*, p. 9.
 46. Koestler, *Invisible Writing*, p. 243.
 47. Gross, *Münzenberg*, p. 311.
 48. Koestler, *Invisible Writing*, pp. 254ff.
 49. Alexander Abusch, Epilogue (*Nachwort*) reluate după *Braunbuch über Reichstagbrand und Hitlerterror* (Frankfurt/Main: Röderberg-Verlag, 1978).
 50. Garfield Hays, citat în Fritz Tobias, *The Reichstag Fire: Legend and Truth* (London: Secker & Warburg, 1963).
 51. Fabricarea dovezilor este discutată de Christopher Andrew și Harold James, "Willi Münzenberg, the Reichstag Fire and the Conversion of Innocents", în David Charters și Maurice Tugwell (eds), *Deception in East-West Relations* (London: Pergamon-Brassey, 1990).
 52. Tobias, *Reichstag Fire*.
 53. Referitor la Calic și comitetul său, vezi dosarul *Die Zeit*, septembrie-octombrie 1979. Cf. E. Calic (ed.), *Der Reichstagbrand: Eine Wissenschaftliche Dokumentation*, Band II (Munich: K. G. Saur Verlag, 1978).
 54. *Münzenberg*, p. 251.
 55. Vezi D. N. Pritt, *From Right to Left* (London: Lawrence & Wishart, 1985), sp. cap. 5, 7, 9, 12.
 56. Foreign Office, 14 decembrie 1933, PRO FO 371/16755.
 57. *The Times*, 14 septembrie 1933.
 58. *The Times*, 15 septembrie 1933.
 59. Koestler, *Invisible Writing*, p. 244.
 60. P. Stojanoff, *Reichstagbrand: Die Prozesse in London und Leipzig* (Vienna: Europa Verlag, 1966), p. 183.

13. Willoughby, *Sorge*, p. 162.
14. Richard Storry, *A History of Modern Japan* (Harmondsworth: Penguin, 1960), cap. 8.
15. Massing, *This Deception*, pp. 59-60.
16. Deakin and Storry, *Sorge*. Prange și al., *Target Tokyo*.
17. B. V. A. Röling și C. F. Rüter (cds), *The Tokyo Judgement: The International Military Tribunal for the Far East* (Amsterdam: APA University Press, 1977), vol. I, cap. 6, Jonathan Haslam, *Soviet Foreign Policy 1930-1933* (London: Macmillan, 1983), cap. 7.
18. Haslam, *Soviet Foreign Policy, 1930-1933*, pp. 86-89.
19. "The Soviet Union and Japan", *Izvestia*, 4 martie 1932.
20. Christopher Andrew, "Codebreakers and Foreign Offices: The French, British and American Experience", pp. 49-51, în Christopher Andrew și David N. Dilks (cds), *The Missing Dimension: Governments and Intelligence Communities in the Twentieth Century* (London: Macmillan, 1984). Herbert Yardley, *The American Black Chamber* (London: Faber, 1931).
21. Röling și Rüter (eds), *Tokyo Judgement*, vol. I, p. 312.
22. Krivițki, *Stalin's Agent*, pp. 32-36. Această relatare este confirmată de văduva celui mai bun prieten al lui Krivițki și ofițer NKVD, Ignati Porețki (alias Reiss). Memoriile doamnei Porețki identifică o serie de exagerări în memoriile lui Krivițki de care, probabil, este răspunzător inspiratorul anonim al acestor memorii.
23. Discursul lui Litvinov din 23 noiembrie 1936. Degras (ed.), *Documents on Soviet Foreign Policy*, vol. III, p. 224.
24. Ibid.
25. Krivițki, *Stalin's Agent*, p. 36.
26. În absența altor indicații, relațiile noastre cu privire la cazul Oldham se bazează pe William F. Corson și Robert T. Crowley, *The New KGB*, "actualizat" Quill ed. (New York: William Morrow, 1986), pp. 140-168. Relatările lor se bazează în mare măsură pe surse americane care camuflează identitatea lui Oldham. Deoarece cazul Oldham nu a fost niciodată recunoscut oficial în Marea Britanie, referirile la el se fac sub numele de "Scott". Locul și data sinuciderii lui "Scott" în relatările lui Corson și Crowley îl identifică drept Oldham.
27. Gordievski îl identifică pe "Hans" cu Galleni.
28. Informație dată lui Christopher Andrew de către ofițeri de spionaj olandezi pensionari; alte informații de la Gordievski. O versiune puțin diferită apare în Gordon Brook-Shepherd, *The Storm Petrels* (London: Collins, 1977), pp. 174-177.
29. Donald Cameron Watt, "[] Herbert King: A Soviet Source in the Foreign Office", *Intelligence and National Security*, vol. III, nr. 4 (1988), p. 62.
30. Igor Cornelissen, *De GPOe op de Overtoom* (Amsterdam: Van Gennep, 1989), pp. 156-157.
31. Informația dată lui Christopher Andrew de către ofițeri de spionaj olandezi pensionari (unul dintre aceștia a fost implicat în cercetarea ulterioară a cazului Pieck); alte informații de la Gordievski. Pentru

or Victim?", *Moscow News*, 1989, nr. 12. La mijlocul anilor '70, Mercader a părăsit Moscova pentru a se stabili în Cuba, unde a și murit în 1978. Văduva lui s-a întors la Moscova pentru a-i îngropa cenușa la cimitirul Kuntzevo. Există o fotografie a mormântului său în *Moscow News*, 1989, nr. 26.

Capitolul 6. Interceptare/decriptare și "Cei cinci magnifici" de la Cambridge, (1930-1939)

1. Gordievski.
2. George Leggett, *The Cheka: Lenin's Political Police* (Oxford University Press, 1981), p. 301. Elizabeth Porečki, *Our Own People* (London: Oxford University Press, 1969), pp. 211-212. Walter Krivitchki, *I Was Stalin's Agent* (London: Hamish Hamilton, 1939), pp. 115-118. Victor Suvorov, *Soviet Military Intelligence* (London: Hamish Hamilton, 1984), pp. 21-22. Robert Conquest, *The Great Terror: Stalin's Purge of the Thirties* (London: Macmillan, 1968), p. 230. John J. Dziak, *Chekisty* (Lexington, Mass.: Lexington Books, 1987), p. 15. Există mici discrepante în scurtele relatări despre cariera lui Berzin; noi am respectat datele furnizate de Leggett.
3. "Mrs Petrov's Statement Concerning Her Past Intelligence Work", 15 mai 1954, AAC, CRS A6283/XR1/14.
4. Vladimir și Evdokia Petrov, *Empire of Fear* (London: André Deutsch, 1956), pp. 129-131.
5. "Mrs Petrov's Statement...", AAC, CRS A6283/XR1/14.
6. Porečki, *Our Own People*, p. 1. Interviuul lui Christopher Andrew cu Iuri Rastvorov, octombrie 1987. Alte informații de la Gordievski.
7. Gordievski.
8. După arestarea sa în 1941, Sorge a declarat în memoriile scrise în închisoare că Departamentul al IV-lea era principalul responsabil pentru colectarea de informații externe: "[NKVD] colectează informații secrete, dar sarcina lui principală constă în contraspionaj, organizații antisovietice și observarea tendințelor ideologice în alte țări". Această descriere reflectă prioritățile OGPU în primăvara anului 1933, când Sorge a părăsit Moscova; el a mai revenit o singură dată la Moscova pentru câteva săptămâni, în vara anului 1935. Memoriile lui Sorge sunt publicate în: Charles A. Willoughby, *Sorge: Soviet Master Spy* (London: William Kimber, 1952); citatul de mai sus este de la p. 139.
9. Hede Massing, *This Deception* (New York: Ivy Books, 1987), p. 59.
10. Vezi, în completarea memoriilor lui Sorge: F. W. Deakin și G. R. Storry, *The Case of Richard Sorge* (New York: Harper & Row, 1964) și Gordon W. Prange și al., *Target Tokyo: The Story of the Sorge Spy Ring* (New York: McGraw-Hill, 1985).
11. Prange și al., *Target Tokyo*, p. 43.
12. Jane Degras (ed.), *Documents on Soviet Foreign Policy* (London: Oxford University Press, 1953), vol. III, pp. 48ff. Adam B. Ulam, *Expansion and Coexistence: Soviet Foreign Policy 1917-1973* (New York: Holt Rinehart, 1974), pp. 200-208.

lui Sedov: "...Mi s-a spus că urma să fie ademenit într-un loc de unde să fim răpiți, el și cu mine, și aduși în Rusia sovietică".

48. Interviu lui Christopher Andrew cu Piotr Deriabin, 25 noiembrie 1987. Peter Deriabin și Frank Gibney, *The Secret World*, ed. rev. (New York: Ballantine Books, 1982), pp. 159-160, descrie modul de funcționare al Camerei, în perioada postbelică.
49. Deutscher, *Prophet Outcast*, pp. 405-408. Porețki, *Our Own People*, p. 265. Jean va Heijenoort, *With Trotsky in Exile* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1978), p. 129.
50. Deutscher, *Prophet Outcast*, pp. 419-420.
51. Ibid., pp. 420-426.
52. Gordievski.
53. Robert Conquest, *The Great Terror: Stalin's Purge of the Thirties* (London: Macmillan, 1968), cap. 13.
54. Svetlana Allilueva, *Only One Year* (London: Hutchinson, 1969).
55. Serger Șcirov, Erou al Uniunii Sovietice, soțul uncea dintre victimele lui Beria și-a pierdut rațiunea și medalia de erou în gulag; a fost reabilitat postum în 1988. *Guardian*, 20 octombrie 1988.
56. Deutscher, *Prophet Outcast*, p. 482.
57. Van Heijenoort, *With Trotsky*, p. 132.
58. Gordievski. Referitor la lichidarea lui Bliumkin, vezi mai sus p. 170.
59. Nikolai Y. Kohlov, *In the Name of Conscience* (London: Frederick Muller, 1960), p. 42.
60. Isaac Don Levine, *The Mind of an Assassin* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1959), pp. 32-35.
61. Vezi mai sus, pp. 176-177.
62. "Secret. V. M. Petrov: Intelligence Report. Assassination of Trotsky", 2 mai 1955, Petrov, AAC, CRS A6283/XR1/9, dosarul 128.
63. Levine, *Mind of an Assassin*, cap. 7-10.
64. Vladimir Petrov a raportat că dosarul KGB-ului "arăta limpede că asasinatul lui Troțki fusese o operațiune dirijată de la sediul NKVD-ului, organizarea sa pe continentul american fiind coordonată de rezidența NKVD de pe lângă Consulatul General Sovietic din New York. AAC, CRS A6283/XR1/9, dosarul 128.
65. În absența altor indicații, relatările noastre asupra asasinării lui Troțki se bazează pe Deutscher, *Prophet Outcast*, cap. 5, și Levine, *Mind of an Assassin*.
66. Vladimir și Evdokia Petrov, *Empire of Fear* (London: André Deutsch, 1956), pp. 80-82. Petrov, "Miscellaneous Soviet Intelligence Personalities", AAC, CRS A6283/XR1/8, dosarul 84.
67. AAC, CRS A6283/XR1/9, dosarul 128. Vezi n. 62.
68. Notă de Enrique Castro Delgado privitor la convorbirea cu Caridad Mercader, în Levine, *Mind of an Assassin*, pp. 216-222.
69. Gordievski neagă afirmațiile conform cărora Mercader (sau Ramón López după cum s-a autonumit după sosirea lui la Moscova) a devenit Erou al Uniunii Sovietice numai pentru că Stalin nu mai era în viață. Pentru perioada de la Moscova, vezi Juan Cobo, "Trotsky's Assassin: 'Executioner

24. Hugh Thomas, *The Spanish Civil War*, a treia ed. rev. (London: Hamish Hamilton, 1977), cap. 27. Jonathan Haslam, *The Soviet Union and the Struggle for Collective Security 1933-1939* (London: Macmillan, 1984), cap. 7. R. Dan Richardson, *Comintern Army* (Lexington, Kentucky: University Press of Kentucky, 1982), cap. 4, 5, 6.
25. Walter Krivitchki, *I Was Stalin's Agent* (London: Hamish Hamilton, 1939), p. 101.
26. Haslam, *Struggle for Collective Security*, p. 116.
27. Thomas, *Spanish Civil War*, pp. 460-461. W. H. Auden, *Spain* (London: Faber, 1937).
28. Thomas, *Spanish Civil War*, p. 454. Krivitski, *Stalin's Agent*, pp. 113-114.
29. Thomas, *Spanish Civil War*, pp. 457-459. David J. Dallin, *Soviet Espionage* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1955), p. 47. Ruth Fischer, *Stalin and German Communism* (London: Oxford University Press, 1949), pp. 500ff. Branko Lazitch și Milorad M. Drachkovitch, *Biographical Dictionary of the Comintern*, ed. rev. (Stanford, Ca.: Hoover Institution Press, 1986).
30. Un studiu bun al războiului din punct de vedere al brigăzilor internaționale (cărora îi este dedicat): Paul Preston, *The Spanish Civil War, 1936-1939* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1986).
31. Porețki, *Our Own People*, p. 211.
32. Preston, *Spanish Civil War*, p. 137.
33. Verecken, *GPU in the Trotskyist Movement*, cap. 12.
34. Thomas, *Spanish Civil War*, pp. 706-709.
35. Ibid., p. 669.
36. Auguste Lecocur, *Le partisan* (Paris: Flammarion, 1963), p. 72.
37. Richardson, *Comintern Army*, pp. 174-175.
38. Allen Weinstein, *Perjury: The Hiss-Chambers Case* (New York: Knopf, 1978), pp. 174-175.
39. Porețki, *Our Own People*, pp. 1-3, cap. 9, 10. Krivitchki, *Stalin's Agent*, cap. 8. Cele două relatări corespund în linii generale.
40. Krivitchki, *Stalin's Agent*, pp. 235-236, 260-261.
41. Grey, *Le général meurt à minuit*, pp. 222-223, cap. 15-19.
42. Execuția lui Miller a fost recunoscută abia în 1990. Mlechin, "A Minister in Emigration", pt. 1, *New Times*, 1990, nr. 18, p. 37; pt. 3, *New Times*, 1990, nr. 20, p. 38.
43. Grey, *Le général meurt à minuit*, cap. 31.
44. Orlov, *Secret History*, pp. 333-334.
45. În 1940, cadavrul lui Münzenber a fost găsit spânzurat de un copac într-o regiune rurală din Franța; este aproape sigur faptul că el a fost asasinat de către NKVD. Krivitchki a fost găsit mort într-un hotel din Washington, în 1941; verdictul oficial a fost de sinucidere. Orlov a supraviețuit sub o nouă identitate undeva în America de Nord.
46. Krivitchki, *Stalin's Agent*, pp. 290-291.
47. Deutscher, *Prophet Outcast*, pp. 394-397. La 29 februarie 1956, în fața subcomitetului pentru securitatea internă a Senatului american, Zborowski a afirmat că nu a fost informat în legătură cu planul asasinării

4. Toate asasinatele din străinătate executate de KGB trebuia să fie aprobate de Biroul Politic. În epoca Stalin, astfel de decizii erau luate, uneori, de către Stalin însuși.
5. Grey, *Le général meurt à minuit*, cap. 1, 14. Mlechin, "A Minister in Emigration", pt. 3, *New Times*, 1990, nr. 20, p. 38. Raport asupra investigației efectuate de Sûreté, în *The Times*, 25 martie 1930.
6. Mlechin, "A Minister in Emigration", pt. 3, *New Times*, 1990, nr. 20, p. 38.
7. Grey, *Le général meurt à minuit*, pp. 83-84. A. Shneider, *Zapiski starogo moskvicha* (Moscow, 1966), pp. 118-119. Mikhail Heller and Aleksandr Nekrich, *Utopia in Power* (New York: Summit Books, 1986), p. 313.
8. *Krasnaya Zvezda*, 22 septembrie 1965. John J. Dziak, *Chekisty: A History of the KGB* (Lexington, Mass.: Lexington Books, 1988), p. 99.
9. Grey, *Le général meurt à minuit*, cap. 20.
10. Ibid., cap. 22, pp. 224-226.
11. Mlechin, "A Minister in Emigration", pt. 2, *New Times*, 1990, nr. 19.
12. Gordievski.
13. Isaac Deutscher, *The Prophet Outcast: Trofky 1929-1940* (London: Oxford University Press), pp. 25-26. Georges Verecken, *The GPU in the Trofkyist Movement* (London: New Park Publications, 1976), cap. 2. Herbert Romerstein și Stanislav Levchenko, *The KGB Against the "Main Enemy"* (Lexington, Mass.: Lexington Books, 1989), pp. 155ff, cap. 10.
14. Serghei Zaharovici Ostriakov, *Voyennye Chekisty* (Moscow: Voienizdat, 1979), cap. 2.
15. Gheorghe Agabekov, *OGPU* (New York: Brentano's 1931), pp. 202-203, 207-208, 219-221, 238-240. Elizabeth Poretki, *Our Own People* (London: Oxford University Press, 1969), pp. 146-147. Aleksandr Orlov, *The Secret History of Stalin's Crimes* (London: Jarrolds, 1954), pp. 200-203. Discrepanțele minore existente între aceste relații se bazează pe grade variate de cunoaștere nemijlocită. Există, totuși, un punct de vedere unitar asupra întâlnirii lui Bliumkin cu Troțki, implicarea Gorskaiei și execuția lui Bliumkin. Versiunea oficială a KGB-ului privitoare la afacerea Bliumkin (singura care include data execuției acestuia) prezentată în rezumat în: Ostriakov, *Voyennye Chekisty*.
16. Leonard Schapiro, *The Communist Party of the Soviet Union*, a doua ed. rev. (London: Methuen, 1970), p. 307.
17. Deutscher, *Prophet Outcast*, pp. 81-2, 277-278.
18. Verecken, *GPU in the Trofkyist Movement*, cap. 2, 5.
19. Deutscher, *Prophet Outcast*, pp. 125-126.
20. Peregrinările lui Troțki sunt prezentate în detaliu în: Deutscher, *Prophet Outcast*.
21. J. Arch Getty, *Origins of the Great Purges* (Cambridge University Press, 1985), p. 119.
22. Deutscher, *Prophet Outcast*, pp. 347-348. Verecken, *GPU in the Trofkyist Movement*, cap. 1.
23. Orlov, *Secret History*, pp. 229-234.

107. *Izvestia*, 15 februarie 1939. Degras (ed.), *Documents on Soviet Foreign Policy*, vol. III (1953), pp. 273-275.
108. *20 Let VChK-OGPU-NKVD* (Moscow: OGIZ, 1938).
109. S. K. Tsvigun și al. (eds), *V. I. Lenin i VChK: Sbornik documentov (1917-1922 gg)* (Moscow: Izdatel'stvo Politicheskoi Literatury, 1975), p. 369.
110. Degras (ed.), *Documents on Soviet Foreign Policy*, vol. III, p. 273.
111. Wolfe (ed.), *Khrushchev and Stalin's Ghost*, p. 158.
112. Medvedev, *Let History Judge*, p. 333.
113. A. Pavlov și Z. Fedotova, "Consultation", *Literaturnaia Gazeta*, nr. 32 (5253), 2 august 1989.
114. "Terror to our Enemies, Glory to our Fatherland", *Pravda*, 20 decembrie 1938.
115. Medvedev, *Let History Judge*, p. 339.
116. Orlov, *Secret History*, pp. 221-222.
117. De Jonge, *Stalin*, p. 365.
118. O. V. Khlevnyuk, "The Year 1937 - Opposition to the Repressions", *Kommunist*, 1989, nr. 18. R. V. Ivanov-Razumnik, *The Memoirs of Ivanov-Razumnik* (London: Oxford University Press, 1965), p. 342. Robert W. Thurston, "Fear and Belief in the USSR's 'Great Terror': Response to Arrest 1935-1939", *Slavic Review*, vara anului 1986, pp. 226-227.
119. De Jonge, *Stalin*, pp. 349-351. Evgenia Ginsburg, *Into the Whirlwind* (London: 1967), pp. 20-21.
120. Conquest, *Great Terror*, pp. 499-513.
121. Mihail Gorohov, "From the NKVD to the Polish Army", Dallin Collection, Bakhmeteff Archive, Columbia University.
122. Viktor Kravcenko, *I Chose Freedom* (New York: Scribner's, 1946), p. 232. Thurston, "Fear and Belief", p. 228.
123. Elizabeth Poretki, *Our Own People* (London: Oxford University Press, 1969), pp. 110, 149.

Capitolul 5. "Dușmanii poporului" din străinătate (1929-1940)

1. Gordievski a avut responsabilitatea pregătirii secțiunii care se ocupa de țările din cadrul Departamentului al III-lea al PGU (Marea Britanie, Irlanda, Scandinavia, Australia). Istoria secretă a PGU-ului, completată în 1980, nu trebuie să fie confundată cu istoria generală a KGB-ului în ansamblul său, scrisă de Grigorenko (de asemenea secretă), încheiată în 1978. Vezi mai sus p. 133.
2. Marina Grey, *Le général meurt à minuit* (Paris: Plon, 1981) cap. 4, 10, 17. Leonid Mlechin, "A Minister in Emigration: Hitherto Unknown Pages in the History of the Soviet Intelligence Service", *New Times*, 1990, nr. 18-20, introduce și, uneori, completează lucrarea de pionierat a Marinei Grey, asupra operațiunii împotriva lui Kutepov.
3. Grey, *Le général meurt à minuit*, pp. 42-43, 88.

81. Haslam, "Opposition to Stalin", pp. 416-417.
82. *Report of Court Proceedings in the Case of the Trofkyite-Zinovievite Terrorist Centre* (Moscow: People's Commissariat of Justice of the USSR, 1936).
83. Haslam, "Opposition to Stalin", p. 418.
84. Orlov, *Secret History*, pp. 261-263. Orlov avea o experiență directă în ceea ce privește "orgoliul nemăsurat" al lui Yagoda, din perioada celor câteva luni care au precedat demiterea acestuia.
85. Wolfe (ed.), *Khrushchev and Stalin's Ghost*, p. 130.
86. Orlov, *Secret History*, cap. 12, pp. 260-262. Robert Conquest, *Inside Stalin's Secret Police: NKVD Politics 1936-1939* (London: Macmillan, 1985), pp. 22-23.
87. *Report of Court Proceedings in the Case of the Anti-Soviet Trofkyite Centre* (Moscow: People's Commissariat of Justice of the USSR, 1937).
88. Walter Krivitski, *I Was Stalin's Agent* (London: Hamish Hamilton, 1939), pp. 166-170. Povestea lui Krivitski scrisă de un autor fictiv a fost cu certitudine inspirată de Slutski, cu care se afla în relații apropiate.
89. Ibid., p. 171.
90. Conquest, *Inside Stalin's Secret Police*, pp. 14-25.
91. Orlov, *Secret History*, pp. 237-238. Din moment ce toți ceilalți comisari ai Securității Statului, de gradul I și II, au fost împușcați, pare improbabil ca Slutski să fi murit de moarte naturală.
92. Gordievski.
93. Robert Conquest, *The Great Terror: Stalin's Purge of the Thirties* (London: Macmillan, 1968), cap. 7. Krivitski, *I Was Stalin's Agent*, p. 253.
94. Orlov, *Secret History*, p. 242.
95. F. N. Kovalev, "Documents from the Soviet Plenipotentiary Representation in Prague Relating to the "Tukhachevsky Affair", *Vestnik*, nr. 8 (42), 1 mai 1989.
96. Jonathan Lewis and Phillip Whitehead, *Stalin: A Time for Judgement* (London: Methuen, 1990), p. 109.
97. Conquest, *Great Terror*. Conquest, *Inside Stalin's Secret Police*. În ceea ce privește numărul persoanelor epurate din forțele armate, vezi *Pravda*, 22 iunie 1989.
98. Nadezda Mandelstam, *Hope Against Hope* (London: Collins, 1971), pp. 75-76. Idem, *Hope Abandoned* (London: Collins, 1974).
99. Lev Razgon, "The Executioner's Song", *Moscow News*, 1988, nr. 48. Zenon Poznyak, "Kuropaty", *Moscow News*, 1988, nr. 41.
100. Branko Lazitch, "Stalin's Massacre of the Foreign Communist Leaders" in Milorad M. Drachkovitch și Branko Lazitch (eds), *The Comintern: Historical Highlights* (New York: Praeger, 1966).
101. Tucker și Cohen (eds), *The Great Purge Trial*.
102. Ibid.
103. Interviu cu Sir Fitzroy Maclean, *Timewatch*, BBC2, decembrie 1988.
104. Gordievski.
105. Mikhail Shreider, "Ivanovo, 1937", *Moscow News*, 1988, nr. 48.
106. Gordievski.

56. Ibid., pp. 232, 257, 327.
57. Ibid., cap. 17.
58. Boris Nicolaevski, *Power and the Elite* (New York: Praeger, 1965), pp. 18-19.
59. Victor Serge, *Memoirs of a Revolutionary, 1901-1941* (London: Oxford University Press, 1963), p. 259.
60. *Izvestia*, 1989, nr. 6. *Ogonek*, 1989, nr. 15.
61. J. Arch Getty, *Origins of the Great Purges* (Cambridge University Press, 1985), pp. 119-121. USSR". Getty pare să supraestimeze amploarea reală a "organizației clandestine [a lui Troțki] în URSS". Vezi mai jos, pp. 171-179ff.
62. Vezi mai jos, p. 150.
63. Jonathan Haslam, "Political Opposition to Stalin and the Origins of the Terror in Russia, 1932-1936", *Historical Journal*, vol. XX (1986), p. 398. Hosking, *History of the Soviet Union*, pp. 184-185.
64. Haslam, "Political Opposition to Stalin", p. 402.
65. Ibid., pp. 402-407. De Jonge, *Stalin*, cap. 30.
66. Leonid Radzhishovski, "December 1", *Moscow News*, 1988, nr. 48.
67. Knight, *KGB*, pp. 24-26.
68. "Secretariatul personal al tovarășului Stalin", "Departamentul secret" și "Sectorul special" au fost inițial trei organisme diferite în cadrul Cancelariei centrale, care au fuzionat la începutul anilor '30. Niels Erik Rosenfeldt, *Knowledge and Power: The Role of Stalin's Secret Chancellery in the Soviet System of Government* (Copenhagen: Rosenkilde & Bagge, 1978).
69. Aleksandr Orlov, *Handbook of Intelligence and Guerilla Warfare* (Ann Arbor, Mich.: University of Michigan Press, 1963), p. 187.
70. Rosenfeldt, *Knowledge and Power*, pp. 131-132.
71. Gordievski. Cei cu care a discutat la KGB nu erau adepții teoriei conform căreia Zaporozet ar fi acționat fără știrea lui Medved. În 1990, Olga Șatunovskaia, membră a unei comisii create de Politburo cu 30 de ani înainte, în scopul investigării asasinării lui Kirov, a arătat că deși la vremea respectivă a fost obligată să-și falsifice constatările, comisia "a stabilit" că asasinatul "a fost organizat de NKVD la ordinul expres al lui Stalin". *Foreign Broadcast Information Service*, FBIS-OV-90-188, 27 septembrie 1990.
72. Extras din memoriile lui Hrusciiov, publicat în *Ogonek*, 1989, nr. 28. Medvedev, *Let History Judge*, pp. 159-161.
73. Bertram D. Wolfe (ed.), *Khrushchev and Stalin's Ghost: Text, Background and Meaning of Khrushchev's Secret Report to the Twentieth Congress on the Night of February 24-25 1956* (London: Atlantic Press, 1957), p. 128.
74. Orlov, *Secret History*, p. 74.
75. Medvedev, *Let History Judge*, pp. 161-165.
76. Larina, "The Unforgettable".
77. Haslam, "Opposition to Stalin", p. 409.
78. Medvedev, *Let History Judge*, pp. 166-167.
79. Deutscher, *Prophet Outcast*, pp. 326-329.
80. Stabilită inițial pentru un an, împuternicirea a fost extinsă pe termen nedefinit, în iunie 1937. Medvedev, *Let History Judge*, p. 393.

28. Kendall E. Bailes, *Technology and Society under Lenin and Stalin* (Princeton University Press, 1978), pp. 73-77.
29. Eugene Lyons, *Assignment in Utopia* (London: Harrap, 1938), cap. 6.
30. Bailes, *Technology and Society*, pp. 87-88.
31. Gordievski. Istoria lui Grigorenko nu trebuie confundată cu istoria circuitului restrâns a PGU-ului, completată în 1980.
32. Sergei Zaharovici Ostriakov, *Voyennye Chekisty* (Moscow: Voienizdat, 1979), cap. 2.
33. Andrew, *Secret Service*, pp. 177-180.
34. Ibid., pp. 477-480.
35. Hiroaki Kuromia, *Stalin's Industrial Revolution* (Cambridge University Press, 1988), pp. 14-17. Geoffrei Hosking, *A History of the Soviet Union* (London: Fontana, 1985), pp. 149-150.
36. Petro G. Grigorenko, *Memoirs*, trad. T. P. Whitney (London: Harvill Press, 1983), pp. 28, 98-99.
37. Kuromia, *Stalin's Industrial Revolution*, pp. 110-115.
38. Amy W. Knight, *The KGB: Police and Politics in the Soviet Union* (London: Unwin Hyman, 1988), pp. 20-21. Martin McCauley, *The Soviet Union Since 1917* (London: Longman, 1981), pp. 72-74.
39. Raport la Congresul al XVI-lea al Partidului, 27 iunie 1930, publicat în Degras (ed.), *Documents on Soviet Foreign Policy*, vol. II, pp. 444-445.
40. Jonathan Haslam, *Soviet Foreign Policy 1930-1933* (London: Macmillan, 1983), cap. 4.
41. Rapoarte către Comitetul Executiv Central, 5 ianuarie 1931, și către Congresul al VI-lea al sovietelor, 6 martie 1931, publicat în Degras (ed.), *Documents on Soviet Foreign Policy*, vol. II, pp. 467, 473.
42. Lyons, *Assignment in Utopia*, pp. 357-358.
43. Protsess "Prompartii", 25 noiembrie - 7 decembrie 1930 g. Stenogramma sudebnogo protsessu i materialov, priobshchennye k delu (Moscow: People's Commissariat of Justice of the USSR, 1931).
44. Lyons, *Assignment in Utopia*, pp. 370-378.
45. Ostriakov, *Voyennye Chekisty*, cap. 2.
46. Roy Medvedev, *Let History Judge* (London: Macmillan, 1972), p. 127.
47. Kuromia, *Stalin's Industrial Revolution*, pp. 171-172.
48. Lyons, *Assignment in Utopia*, p. 379.
49. Kuromia, *Stalin's Industrial Revolution*, pp. 274-276.
50. Lyons, *Assignment in Utopia*, pp. 561-571. Andrew, *Secret Service*, pp. 355-356.
51. Robert Conquest, *The Harvest of Sorrow* (London: Hutchinson, 1986), pt. II. Lev Kopelev, *The Education of a True Believer* (London: Wildwood House, 1981). Alex de Jonge, *Stalin and the Shaping of the Soviet Union* (London: Collins, 1986), cap. 28, 29.
52. Isaac Deutscher, *Stalin: A Political Biography* (New York: Vintage Books, 1962), p. 325.
53. Conquest, *Harvest of Sorrow*, p. 233.
54. Ibid., pp. 242-243, 269.
55. Ibid., p. 240.

4. Gorgi Agabekov, *OGPU* (New York: Brentato's, 1931), p. 256. Fomin, *Zapiski Starogo Cekista*, pp. 128ff.
5. Fomin, *Zapiski Starogo Cekista*, pp. 128ff.
6. Leon Troțki, *My Life* (Gloucester, Mass.: P. Smith, 1970), pp. 448-450.
7. Fomin, *Zapiski Starogo Cekista*, pp. 128ff. Agabekov, *OGPU*, p. 256. Slusser, "Chekist Leaders". Teodor Gladkov and Mihail Smirnov, *Menzinski* (Moscow: Molodaia Gvardia, 1969).
8. Agabekov, *OGPU*, pp. 256-257. A. M. Larina, "The Unforgettable", *Znamia*, octombrie 1988.
9. Aleksandr Orlov, *The Secret History of Stalin's Crimes* (London: Jarrolds, 1954), p. 311. Ca multe alte lucrări memorialistice, cele ale lui Orlov reprezintă un amestec de fapte reale și variațiuni, mai mult sau mai puțin imaginare, pe baza evenimentelor cunoscute direct sau indirect de autor. Descrierea făcută lui Yagoda, în vara anului 1936, se bazează pe observația directă.
10. Stephen F. Cohen, *Bukharin and the Bolshevik Revolution 1888-1938* (New York: Oxford University Press, 1980), pp. 288, 448.
11. Larina, "The Unforgettable".
12. Gary R. Waxmonski, "Police and Politics in Soviet Society, 1921-1928", teză de doctorat nepublicată (Princeton University, 1982), pp. 373-374.
13. Agabekov, *OGPU*, pp. 256-257. Orlov, *Secret History*, p. 260.
14. David J. Dallin, *Soviet Espionage* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1955), p. 40. Christopher Andrew, *Secret Service: The Making of the British Intelligence Community* (London: Heinemann, 1985), pp. 330-332.
15. PRO FO 371/12500 și 12501.
16. Andrew, *Secret Service*, pp. 331-333.
17. E. H. Carr, *Foundations of Planned Economy* (London: Macmillan, 1978), vol. III, cap. 84, 85.
18. Andrew, *Secret Service*, pp. 321-333.
19. R. C. Tucker and S. F. Cohen (eds), *The Great Purge Trial* (New York: Grosset & Dunlap, 1965), p. 683.
20. Agabekov, *OGPU*, pp. 122-123.
21. Andrew, *Secret Service*, p. 332.
22. Articolul lui Stalin din 23 iulie 1927 publicat în Jane Degras (ed.), *Documents on Soviet Foreign Policy*, vol. II (London: Oxford University Press, 1952), pp. 233-235.
23. Ibid., pp. 236-237.
24. Orlov, *Secret History*, p. 311. Orlov declară că s-a referit la un caz pe care îl cunoscuse direct.
25. Leonard Schapiro, *The Communist Party of the Soviet Union*, a doua ed. rev. (London: Methuen, 1970), cap. 16.
26. Isaac Deutscher, *The Prophet Unarmed: Trotsky 1921-1928* (London: Oxford University Press, 1959), pp. 393-394.
27. Isaac Deutscher, *The Prophet Outcast: Trotsky 1929-1940* (London: Oxford University Press, 1963), pp. 1-3. Jean van Heijenoort, *With Trotsky in Exile* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press., 1978), cap. 1, p. 154.

125. Grant, "Deception on a Grand Scale", p. 64n. "Trest", Melgunov MSS nr. 103, grupa 18, London School of Economics. V. Sidorov, "Once again about The Trust: the role played by M. V. Zaharcenko-Schultz", *Golos Zarubezhya*, 1987, nr. 45-46.
126. Gordievski.
127. Grant, "Deception on a Grand Scale", pp. 56-58. Ostriakov, *Voyennye Chekisty*, cap. 2, s. IV.
128. Gordievski.
129. Ostriakov, *Voyennye Chekisty*, cap. 2, s. IV.
130. Grant, "Deception on a Grand Scale", p. 53.
131. Andrew, *Secret Service*, p. 286.
132. Ibid.
133. Ibid., p. 314. Lockhart, *Ace of Spies*, pp. 131-135. Kettle, *Sidney Reilly*, pp. 131-136.
134. Andrew, *Secret Service*, p. 315. S. G. Reilly, *The Adventures of Sidney Reilly, Britain's Master Spy* (London: E. Mathews & Marrot, 1931), pp. 180-181.
135. Gordievski.
136. Reilly, *Adventures of Sidney Reilly*, pp. 194-198 (cu facsimil din scrisoarea lui Reilly, din data de 29 septembrie 1925).
137. Gordievski. Conform scrisorilor așa-numitului "Commander E" (Ernest Boyce) către Pepita Reilly, publicate în Reilly, *Adventures of Sidney Reilly*, pp. 189-194.
138. Golinkov, *Secret War*, pp. 96-101. Gordievski.
139. Reilly, *Adventures of Sidney Reilly*, pp. 209-214.
140. Ibid., pp. 214-215.
141. Ibid., pp. 225-247.
142. Gordievski.
143. Grant, "Deception on a Grand Scale", p. 70.
144. Reilly, *Adventures of Sidney Reilly*, pp. 253ff, conține un facsimil din scrisoarea în limba franceză a lui Zaharcenko-Shultz. Traducerea engleză conține anumite greșeli, inclusiv transliterarea lui Artuzov.
145. Ibid., pp. 255-256.
146. Grant, "Deception on a Grand Scale", pp. 68-69, 72.
147. Numele ofițerului scandinav a rămas anonim.
148. Reilly, *Adventures of Sidney Reilly*, pp. 257-259.
149. *Pravda*, 6 iulie 1927.
150. Ostriakov, *Voyennye Chekisty*, cap. 2, s. IV.

Capitolul 4. Stalin și spionomania (1926-1938)

1. Fiodor Timofeevici Fomin, *Zapiski Starogo Cekista*, ediția a doua (Moscow: Politizdat, 1964).
2. Robert M. Slusser, "Chekist Leaders from Dzerzhinski to Yezhov: Variations on a Theme", document la a 88-a întâlnire anuală a Asociației istoricilor americani: copie la Hoover Institution Stanford.
3. Boris Souvarine: *Stalin: A Critical Survey of Bolshevism* (London: Secker & Warburg, 1939), p. 425.

88. Andrew, *Secret Service*, pp. 402-409.
89. 4 aprilie 1927, PRO FO 371/12501 F6532.
90. Vezl, e.g., Agabekov, *OGPU*, p. 35.
91. Leggett, *Cheka*, pp. 232, 446.
92. Gordon Brook-Shepherd, *The Storm Petrels* (London: Collins, 1977), p. 104.
93. Andrew, *Secret Service*, p. 407.
94. Vezl mai jos, pp. 126-128.
95. Kuusinen, *Before and After Stalin*, p. 73.
96. Andrew, *Secret Service*, p. 302.
97. Kuusinen, *Before and After Stalin*, p. 74.
98. Ibid., pp. 76-77.
99. Andrew, *Secret Service*, p. 335. După o serie de neplăceri, Roy a fost exclus din Comintern în 1929.
100. Kuusinen, *Before and After Stalin*, pp. 71-72.
101. Andrew, *Secret Service*, pp. 309-310.
102. Ibid., pp. 311, 319.
103. Kuusinen, *Before and After Stalin*, p. 51.
104. Andrew, *Secret Service*, pp. 312-313.
105. Kuusinen, *Before and After Stalin*, pp. 51-52.
106. Ibid.
107. Gordievski.
108. Leonard D. Gerson, *The Secret Police in Lenin's Russia* (Philadelphia: Temple University Press, 1976), pp. 234-235.
109. S. P. Melgounov, *The Red Terror in Russia* (London: Dent, 1925), p. 253.
110. Tsvigun și al. (cds), *Lenin i VChK*, no. 437.
111. Gordievski.
112. Leggett, *Cheka*, p. 295.
113. David Golinkov, *The Secret War Against Soviet Russia* (Moscow: Progress Publishers, 1981), pp. 90-91.
114. Andrew, *Secret Service*, p. 288. Robin Bruce Lockhart, *Ace of Spies: A Biography of Sidney Reilly* (London: Hodder & Stoughton, 1967) pp. 101-108.
115. Leggett, *Cheka*, p. 295.
116. Ibid., pp. 295-296.
117. Golinkov, *Secret War*, p. 91.
118. Andrew, *Secret Service*, pp. 290-291.
119. Winston S. Churchill, *Great Contemporaries* (London: Odhams, 1947), p. 101.
120. Golinkov, *Secret War*, pp. 91-93.
121. Ibid., p. 93.
122. Andrew, *Secret Service*, pp. 313-314. Michael Kettle, *Sidney Reilly: The True Story* (London: Corgi, 1983), cap. 7.
123. Golinkov, *Secret War*, pp. 93-96.
124. Grant, "Deception on a Grand Scale", pp. 51-59. Serghei Zaharovici Ostriakov, *Voyennye Chekisty* (Moscow: Voienizdat, 1979), cap. 2, s. IV.

66. Branko Lazitch și Milorad M. Drachkovitch, *Biographical Dictionary of the Comintern*, ed. rev. (Stanford: Hoover Institution Press, 1986), paragrafele referitoare la Piatnički și Trilisser.
67. Kuusinen, *Before and After Stalin*, pp. 61-62.
68. Angrees, "Takeover", p. 186.
69. Boris Bajanov, *Bajanov révèle Staline: souvenirs d'un ancien secrétaire de Staline* (Paris: Gallimard, 1979), pp. 62-64. Bajanov a fost secretar al Biroului politic în 1923.
70. Ibid., pp. 64-66. O confirmare a participării acestuia la "Octombrie german" este furnizată de rolul conducător jucat de el în 1921, când împreună cu Piatnički și alții, au difuzat un manual asupra insurecției armate, bazat pe studii asupra revoltelor din Hamburg din 1923, Reval 1924 și China 1926-1927. A. Neuberg, *Armed Insurrection* (London: NLB, 1970), pp. 9, 11.
71. Kuusinen, *Before and After Stalin*, p. 62.
72. Ibid., pp. 63-66.
73. Angress, "Takeover", p. 190.
74. A existat o altă tentativă, la scară redusă, de declanșare a revoluției la Reval, capitala Estoniei, la 21 decembrie 1924. Zinoviev (acuzat mai târziu că ar fi încercat să-și întărească poziția în lupta pentru conducere, după moartea lui Lenin prin orchestrarea unei insurecții reușite) a avut inițiativa; el a fost indus în eroare de comuniștii estonieni de la Moscova, mult prea optimiști, care l-au determinat să creadă că muncitorii estonieni se vor asocia conducerii revoluționare comuniste. Acest lucru nu s-a întâmplat, iar revolta a fost înfrântă cu brutalitate într-o singură zi. Neuberg, *Armed Insurrection*, pp. 11-12. Kuusinen, *Before and After Stalin*, p. 66.
75. Leggett, *Cheka*, pp. 443-444.
76. Gordievski.
77. Gordievski.
78. Leggett, *Cheka*, p. 294.
79. Gordievski.
80. Agabekov, *OGPU*, p. 45.
81. Gordievski. Privitor la rolul lui Birk în The Trust, vezi Natalie Grant, "Deception on a Grand Scale", *Journal of Intelligence and Counterintelligence*, vol. I (1986-1988), nr. 4, p. 87.
82. Hodgson to Curzon, 29 mai 1922, PRO FO 371/8216 N5429.
83. Hodgson to Litvinov, 24 și 31 mai 1924, PRO FO 371/10495 N4868/2140/38.
84. Hodgson to MacDonald, 26 mai și 9 iunie 1924, *ibid.*
85. Hodgson to MacDonald, 22 august 1924, citat în memorandumul "Soviet Espionage on British Mission in Moscow", 7 octombrie 1924, *ibid.*
86. Agabekov, *OGPU*, p. 33. Agabekov era șeful secției care s-a ocupat de corespondența lui Apresov.
87. Strang, proces-verbal din 25 aprilie 1927, despre Lampson către Foreign Office, 22 aprilie 1927, nr. 756, PRO FO 371/12500 F3967. Lampson către Foreign Office, 28 aprilie 1927, nr. 796, PRO FO 371/12500 F4134.

44. Hart-Davis (ed.), *Autobiography of Arthur Ransome*, p. 317. Spre sfârșitul lui 1924, Ransome a declarat în *Manchester Guardian* că se săturase de viața din Europa de est și că intenționa să se întoarcă în Anglia. În următorii câțiva ani a continuat să funcționeze în calitate de corespondent de presă, călătorind în Orientul Mijlociu și în China; ultima lui vizită la Moscova a avut loc în 1928. Apoi, în 1929 a demisionat de la *Guardian* și a renunțat la ziaristică pentru a trăi în Lake District, dedicându-se unei cariere încununată de succes, ca autor de cărți pentru copii.
45. Andrew, *Secret Service*, p. 261.
46. P. William Filby, "Bletchley Park and Berkeley Street", *Intelligence and National Security*, vol. III (1988), nr. 2, p. 280.
47. W. F. Friedman, "Six Lectures on Cryptology", p. 18, NAW RG457 SRH-004.
48. Filby, "Bletchley Park and Berkeley Street", p. 280.
49. Ullman, *Anglo-Soviet Relations*, vol. III, passim. Andrew, *Secret Service*, pp. 266-274.
50. Andrew, *Secret Service*, pp. 273-296, 312, 315-317. Raskolnikov a murit ulterior în timpul Marii Terori.
51. Leggett, *Cheka*, p. 299.
52. Andrew, *Secret Service*, pp. 306-307.
53. Gheorghii Agabekov, *OGPU* (New York: Brentano's, 1931), p. 271.
54. Leggett, *Cheka*, p. 458. Gary R. Waxmonsky, "Police and Politics in Soviet Society 1921-1928", teza de doctorat în filosofie, nepublicată (Princeton University, 1982), pp. 373-374.
55. Gordievski.
56. Agabekov, *OGPU*, pp. 12-13.
57. Kuusinen, *Before and After Stalin*, pp. 40ff. Poretsky, *Our Own People*, pp. 53ff. Walter Krivitsky, *I Was Stalin's Agent* (London: Hamish Hamilton, 1939), pp. 79ff.
58. Vezi mai jos, pp. 205-206ff.
59. Babette Gross, *Willi Münzenberg: A Political Biography* (Ann Arbor, Mich: Michigan University Press, 1974), p. 217, Krivitski, *Stalin's Agent*, pp. 79-80.
60. Gross, *Münzenberg*, p. 217.
61. Arthur Koestler, *The Invisible Writing*, Danube edn. (London: Hutchinson, 1969), p. 253.
62. Ibid. Gross, *Münzenberg*, p. 120.
63. R. N. Carew-Hunt, "Willi Muenzenberg", in David Footman (ed.), *International Communism*, St Antony's Papers, Nr. 9 (London: Chatto & Windus, 1960), p. 87.
64. Un raid de poliție efectuat în 1931 la sediul din Berlin al Ligii contra imperialismului, fondat de Münzenberg în 1927, a scos la iveală documente privitoare la o rețea de spionaj care cuprindea mai multe țări. Ibid, p. 77.
65. Agabekov, *OGPU*, p. 272. Kuusinen, *Before and After Stalin*, p. 40. Leggett, *Cheka*, p. 458.

15. Ibid, cap. 10.
16. Elizabeth Poretski, *Our Own People* (London: Oxford University Press, 1969), p. 53n.
17. Kuusinen, *Before and After Stalin*, p. 20.
18. Francis Meynell, *My Lives* (London: Bodley Head, 1971), pp. 128-131.
19. Jacobs, *Borodin*, pp. 61-65, 81, 97.
20. Lazitch și Drachkovitch, *Lenin and the Comintern*, vol. I, cap. 11. Angress, "Takeover", pp. 176-182.
21. Paul Avrich, *Kronstadt 1921* (Princeton University Press, 1971).
22. S. K. Tsvigun și al. (eds), *V. I. Lenin i VChK: Sbornik dokumentov (1917-1922 gg)* (Moscow: Izdatel'stvo Politiceskoi Literaturi, 1975), nr. 390, pp. 44-442.
23. Richard H. Ullman, *Anglo-Soviet Relations, 1917-1921*, vol. III (Princeton University Press, 1972) - cea mai bună relatare asupra acestor negocieri.
24. Ibid., p. 97.
25. George Leggett, *The Cheka: Lenin's Political Police* (Oxford University Press, 1981), pp. 298-299.
26. Tsvigun și al. (eds), *Lenin i VChK*, nr. 390.
27. Ullman, *Anglo-Soviet Relations*, vol. III, cap. 3.
28. Tsvigun și al. (eds), *Lenin i VChK*, nr. 390.
29. Hugh Brogan, *The Life of Arthur Ransome* (London: Jonathan Cape, 1984), pp. 223, 197.
30. Ibid., pp. 213, 253.
31. Ibid., pp. 218, 221.
32. Asupra contactelor lui Ransome cu Sir Basil Thomson, vezi ibid. pp. 234-235, 244.
33. Vezi Jurnalul lui Ransome pentru ziua de 12 octombrie, 3 noiembrie 1922, 16 iunie 1923; Ransome Papers, Brotherton Library, University of Leeds.
34. Cele câteva adrese și numere de telefon înscrise la începutul jurnalului din 1924 al lui Ransome includ și pe ale lui Klișko de la Moscova. Ibid.
35. Tsvigun și al. (eds), *Lenin i VChK*, nr. 390.
36. Brogan, *Ransome*, pp. 163-165.
37. Ransome a declarat ulterior că "era imposibil să te superi pe Paul Dukes întrucât nimeni nu-l lua în serios". Rupert Hart-Davis (ed.), *The Autobiography of Arthur Ransome* (London: Jonathan Cape, 1976), pp. 262-263.
38. Tsvigun et al. (eds), *Lenin i VChK*, nr. 390.
39. Ibid.
40. Ibid.
41. Hart-Davis (ed.), *Autobiography of Arthur Ransome*, pp. 309-311.
42. Jurnalul lui Ransome pentru zilele de 8-11 mai 1923. Jurnalul său nu conține nici o referire la perioada 15-21 mai; Ransome Papers, Brotherton Library, University of Leeds.
43. Hart-Davis (ed.), *Autobiography of Arthur Ransome*, pp. 309-311. Jurnalul lui Ransome descrie la 23 mai 1923 întâlnirea dintre Hodgson și Litvinov ca fiind o "întâlnire decisivă"; Ransome Papers, Brotherton Library, University of Leeds.

73. Lockhart, *British Agent*, p. 322. Hill, *Go Spy the Land*, p. 238.
74. Hill, "Report on Work Done in Russia", dosar 42, PRO FO 371/3350.
75. Lockhart, *British Agent*, cap. 10.
76. Peters, "Vospominania".
77. Andrew, *Secret Service*, pp. 218-219. Leggett, *Cheka*, p. 283.
78. Ostriakov, *Voyennye Chekisty*, cap. 1.
79. Vezi mai jos, pp. 109ff.
80. Tsvigun et al. (eds), *Lenin i VCjK*, nos. 286, 295.
81. Ostriakov, *Voyennye Chekisty*, cap. 1.
82. Leggett, *Cheka*, p. 349.
83. Ibid., Appendix C.
84. Tsvigun et al. (eds.), *Lenin i VChK*, p. 545.
85. Leggett, *Cheka*, cap. 15. Amy W. Knight, *The KGB: Police and Politics in the Soviet Union* (London: Unwin Hyman, 1988), pp. 14-15.

Capitolul 3. Informații externe și "măsurile active" în epoca Dzerjinski (1919-1927),

1. W. T. Angress, "The Takeover that Remained in Limbo: The German Experience 1918-1923", în Thomas Hammond (ed.), *The Anatomy of Communist Takeovers* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1975), p. 162.
2. J. P. Netti, *Rosa Luxemburg*, 2 vols (London: Oxford University Press, 1966).
3. Branko Lazitch și Milorad M. Drachkovitch, *Lenin and the Comintern*, vol. I (Stanford: Hoover Institution Press, 1972), pp. 214-215. Aino Kuusinen, *Before and After Stalin* (London: Michael Iosif, 1974), pp. 35-36.
4. E. H. Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923*, vol. III (London: Macmillan, 1953), pp. 128ff.
5. Lazitch and Drachkovitch, *Lenin and the Comintern*, vol. I, pp. 167-193.
6. Dan N. Jacobs, *Borodin* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1981), p. 75.
7. Christopher Andrew, *Secret Service: The Making of the British Intelligence Community* (London: Heinemann, 1985), p. 244.
8. Lazitch și Drachkovitch, *Lenin and the Comintern*, vol. I, pp. 182-198.
9. Jane Degras (ed.), *The Communist International, 1919-1942. Documents*, vol. I (London: Oxford University Press, 1956), pp. 166-1972.
10. Geoffrey Hosking, *A History of the Soviet Union* (London: Fontana, 1985), p. 101.
11. Henry M. Pelling, *The British Communist Party*, a doua ediție (London: A. & C. Black, 1975), pp. 11, 17-18, 29.
12. Lazitch și Drachkovitch, *Lenin and the Comintern*, vol. I, p. 141.
13. Branko Lazitch, "Two Instruments of Control by the Comintern: The Emissaries of the ECCI and the Party Representatives in Moscow", în Milorad M. Drachkovitch Branko Lazitch (eds), *The Comintern: Historical Highlights* (New York: Praeger, 1966), p. 49.
14. Lazitch și Drachkovitch, *Lenin and the Comintern*, vol. I, pp. 158, 454.

44. Lockhart, *British Agent*, p. 323.
45. Kim Philby, *My Silent War* (London: Panther Books, 1969), p. 30.
46. G. A. Hill, *Go Spy the Land* (London: Cassell, 1932):
47. G. A. Hill, raport secret în 29 de pagini, "On Work Done in Russia", 26 noiembrie 1918, PRO GO 371/3350.
48. Leggett, *Cheka*, p. 419, n. 104.
49. Philby, *My Silent War*, p. 30.
50. Hill, *Go Spy the Land*, pp. 196-197.
51. Richard K. Debo, "Lockhart Plot or Dzerzhinskii Plot?", *Journal of Modern History*, vol. XLIII (1971), pp. 428-431. S. G. Reilly, *The Adventures of Sidney Reilly, Britain's Master Spy* (London: E. Mathews & Marrot, 1931), p. 21.
52. Richard H. Ullman, *Anglo-Soviet Relations 1917-1921* (Princeton University Press, 1961-1972), vol. I, cap. 8.
53. Ibid., pp. 285-286.
54. Lockhart, *British Agent*, pp. 314-315, datează greșit întâlnirea și sugerează în mod eronat că Berzin și nu Sprogis a fost prezent acolo (vezi Debo, "Lockhart Plot or Dzerzhinskii Plot?", p. 434). Hill consideră că prima întâlnire a lui Reilly cu Lockhart și cu agenții provocatori letoni la Moscova a avut loc "în a doua săptămână a lunii august, imediat după prima întâlnire a lui Berzin și Sprogis cu Lockhart, "Report on Work Done in Russia", dosarele 32-33, PRO FO 371/3350.
55. Debo, "Lockhart Plot or Dzerzhinskii Plot?", pp. 432-436. Lockhart, *British Agent*, p. 314.
56. Hill, "Report on Work Done in Russia", dosarele 37-38, PRO FO 371/3350. Hill și Reilly credeau că sediul secret era pus la dispoziție de către letoni.
57. Leggett, *Cheka*, p. 281.
58. Ibid., p. 282.
59. Hill, "Report on Work Done in Russia", fols. 38-39, PRO FO 371/3350.
60. Leggett, *Cheka*, cap. 6.
61. Ostriakov, *Voyennye Chekisty*, cap. 1.
62. Lockhart, *British Agent*, pp. 317-319.
63. Peters, "Vospominania".
64. Lockhart, *British Agent*, pp. 319-320.
65. Ibid., p. 320.
66. Relatare făcută de Reilly lui Hill, "Report on Work Done in Russia", dosar 41, PRO FO 371/3350.
67. *The Times*, 24 octombrie 1918. Richard K. Debo, *Revolution and Survival: The Foreign Policy of Soviet Russia 1917-1918* (Liverpool University Press, 1979), p. 361.
68. Hill, "Report on Work Done in Rusia", dosar 39, PRO FO 371/3350.
69. *Izvestia*, 3 septembrie 1918. Jane Degras (ed.), *Documents on Soviet Foreign Policy* (London: Oxford University Press, 1951), vol. I, p. 98-99.
70. Lockhart, *British Agent*, pp. 324-326.
71. Leggett, *Cheka*, p. 283.
72. Hill, "Report on Work Done in Russia", dosar 38, PRO FO 371/3350.

13. *Pravda*, 11 septembrie 1987.
14. Interviu al lui Christopher Andrew cu defectorul KGB Piotr Deriabin, 25 noiembrie 1987.
15. "Terror to Our Enemies, Glory to Our Fatherland", *20 Let VChK-OGPU-NKVD*.
16. Vezi mai jos, 349.
17. Gordievski.
18. Extras din procesele-verbale ale Sovnarkom-ului, 20 decembrie 1917, în *20 Let VChK-OGPU-NKVD*.
19. C. K. Tsvigun și (eds), *V. I. Lenin i VChK: Sbornik dokumentov (1917-1922 gg)* (Moscow: Izdatel'stvo Politiceskoi Literaturi, 1975), nr. 52.
20. Leggett, *Cheka*, pp. 54-55.
21. Ibid., p. 114.
22. Yakov Khristoforovici Peters, "Vospominania a rabote v VChK v pervii god revoliuții", în *Proletarskaia Revoliuția*, 1924, nr. 10 (33).
23. Leggett, *Cheka*, cap. 123, p. 255.
24. Ibid., pp. 34, 219-220.
25. Peters, "Vospominania".
26. Leggett, *Cheka*, pp. 280-281.
27. Serghei Zaharovici Ostriakov, *Voyennye Chekisty* (Moscow: Voienizdat, 1979), cap. 1.
28. Evan Mawdsley, *The Russian Civil War* (London: Allen & Unwin, 1987).
29. Ibid., p. 53. Leggett, *Cheka*, p. 102.
30. Tsvigun și al. (eds), *Lenin i VChK*, nr. 48.
31. Ostriakov, *Voyennye Chekisty*, cap. 1.
32. Discursul lui Lenin, 23 decembrie 1921. Tsvigun și al. (eds), *Lenin i VChK*, pp. 543-544.
33. Leggett, *Cheka*, pp. 73, 393.
34. Ibid., cap. 4.
35. Ibid. John J. Dziak, *Chekisty* (Lexington, Mass.: Lexington Books, 1987), p. 13.
36. Tsvigun și al. (eds), *Lenin i VChK*, nr. 198.
37. Christopher Andrew, *Secret Service: The Making of the British Intelligence Community* (London: Heinemann, 1985), pp. 212-213.
38. Ibid., cap. 2, 4 și 6.
39. Ibid., pp. 83-84.
40. Richard Deacon, *A History of the British Secret Service* (London: Fredrick Muller, 1969), pp. 139-142, 175.
41. Andrew, *Secret Service*, pp. 83-84, 214. Robert Bruce Lockhart, *Memoirs of a British Agent*, a doua ediție (London/New York: Putnam, 1934), pp. 276-277.
42. Ostriakov, *Voyennye Chekisty*, Introducere și cap. 1. Un alt istoric sovietic consideră "puțin credibil" ca Reilly "să se fi născut la Odessa, cu numele de Ronsenblum". Fiodor Volkov, *Secrets from Whitehall and Downing Street* (Moscow: Progress Publishers, 1986), p. 33.
43. Gordievski.

43. Ian Armour, "Colonel Redl: Fact and Fantasy", *Intelligence and National Security*, vol. II (1987), nr. 1.
44. Christopher Andrew, "France and the German Menace in May" (ed.) *Knowing One's Enemies*, p. 133.
46. A. G. Rafalovici, *L'abominable vénalité de la presse* (Paris, 1921). René Girault, *Emprunts russes et investissements français en Russie 1887-1914* (Paris, 1973). Andrew, *Delcassé*, pp. 245-246.
47. În conformitate cu Oleg Kalugin, șeful Direcției K (contrainformații) în anii '70 și șef adjunct al KGB-ului din Leningrad din 1980 până în 1987: "În Uniunea Sovietică, KGB-ul utilizează încă instrucțiunile de conducere a agenților elaborate de către departamentul poliției țariste". Interviu în *Komsomolskaia Pravda*, 20 iunie 1990.
48. Robert Chadwell Williams, *The Other Bolsheviks* (Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1986), pp. 120-121, 154-155.
49. Stefan T. Possony, *Lenin: The Compulsive Revolutionary*, ediție britanică (London: Allen & Unwin, 1966), p. 142.
50. Bertram D. Wolfe, *Three Who Made a Revolution* (Harmondsworth: Penguin, 1966), pp. 535-536.
51. Analiza noastră asupra carierei lui Malinovski este bazată pe R. C. Elwood, *Roman Malinovsky: A Life without a Cause* (Newtonville, Mass.: Oriental Research Partners, 1977) și Wolfe, *Three Who Made a Revolution*, cap. 31.
52. Tsuyoshi Hasegawa, *The February Revolution: Petrograd, 1917* (Seattle: University of Washington Press, 1981), p. 201.
53. Ibid., p. 201.
54. Vasiliev, *Ohrana*, pp. 229, 249-250.

Capitolul 2. Ceka, Contrarevoluția și „Conspirația Lockhart” (1917-1921)

1. Alte embleme ale KGB-ului continuă să prezinte scutul și sabia.
2. Gordievski.
3. E. H. Carr, *The Bolshevik Revolution, 1917-1923* (London: Macmillan, 1953), vol. III, cap. 21.
4. V. I. Lenin, *The State and Revolution* (London: Allen & Unwin, 1919), cap. 5, punctele 2 și 3.
5. George Leggett, *The Cheka: Lenin's Political Police* (Oxford University Press, 1981), cap. 1.
6. V. Andrianov, "Knight of the Revolution", *Pravda*, 10 septembrie 1987.
7. Leggett, *Cheka*, pp. 22ff.
8. "Dzerjinski on himself" și extrase din corespondența sa în *20 Let VChK/OGPU/NKVD* (Moscow: OGIZ, 1938), pp. 20-23. Andrianov, "Knight of the Revolution".
9. Leggett, *Ceka*, pp. 26-27.
10. Ibid., pp. 250ff.
11. Fiodor Timofeici Fomin, *Zapiski Starogo Cekista*, a doua ediție (Moscow: Politizdat, 1964).
12. Discurs din 2 iulie 1926, *20 Let VChK-OGPU-NKVD*, p. 24.

26. Christopher Andrew, *Secret Service: The Making of the British Intelligence Community* (London: Heinemann, 1985), pp. 3, 85ff.
27. Vasiliev, *Ohrana*, cap. 5.
28. Hingley, *Secret Police*, p. 114.
29. David Kahn, *The Codebreakers* (New York: Macmillan, 1967), pp. 614-621.
30. Christopher Andrew, "Déchiffrement et diplomatique: le cabinet noir du Quai d'Orsay sous la Troisième République", *Relations Internationales*, 1976, nr. 5.
31. Kahn, *Codebreakers*, p. 621.
32. Minute by Hardinge on Spring Rice to Grey, 28 februarie 1906, depeșă secretă nr. 151, PRO FO 371/123/7670.
33. Hardinge to Sanderson, 3 iunie 1904, privat, Lansdowne Papers, PRO FO 800/115.
34. Descoperirea lui Hardinge a fost reamintită în Spring Rice to Grey, 12 aprilie 1906, depeșă secretă nr. 263, PRO FO 371/123/12817. Fondatorul departamentului secret este identificat numai ca "un bărbat care a deținut funcția de șef al poliției ruse la Paris". Numai Rakovski se potrivește cu această descriere. Succesorul său în fruntea agenției externe, Rataiev, a rămas la Paris până în 1905.
35. Spring Rice 371/123/7670. Spring Rice to Grey, 12 aprilie 1906, depeșă secretă nr. 263, PRO FO 371/123/12817.
36. Vezi, de exemplu, numeroasele interceptări în cele patru serii de documente ruse traduse în limba germană, editate de Otto Hoetsch, *Die Internationalen Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus* (Berlin, 1933-1942). Încă nu există nici un studiu asupra influenței criptanalizei asupra politicii externe țariste. Două studii recente, excelente de altfel, asupra politicii externe ruse de William C. Fuller jr ("The Russian Empire", vezi nr. 42) și D. C. Lieven (*Russia and the Origins of the First World War* [London: Macmillan, 1983]), care nici măcar nu menționează criptanaliza.
37. Lamsdorff to Osten Sacken, nr. 27, 10 ianuarie 1902, extrase din decriptări germane. Archives du Ministère des Affaires Etrangères, Paris, Nelidov Papers.
38. David Kahn, "Codebreaking in World War I and II: The Major Successes and Failures, Their Causes and Their Effects", în Christopher Andrew and David N. Dilks (editor), *The Missing Dimension: Governments and Intelligence Communities in the Twentieth Century* (London: Macmillan, 1984), pp. 138-139. Cu toate că în Anglia antebelică nu exista un serviciu de criptanaliză, rajahul indian avea o mică agenție proprie.
39. Andrew, "Déchiffrement et diplomatique", pp. 51ff.
40. Ultimele interceptări germane publicate în Hoetsch, *Die Internationalen Beziehungen*, pentru anul 1912.
41. Andrew, "Déchiffrement et diplomatique", p. 53. Cu toate acestea, Franța și Rusia au fost capabile să descifreze corespondența diplomatică germană din timpul războiului.
42. William C. Fuller jr, "The Russian Empire", în Ernest R. May (ed.), *Knowing One's Enemies* (Princeton University Press, 1984).

exploata orice situație pentru a provoca tulburări și necazuri, așa cum au făcut în trecut". Vezi Sheila Kerr, "Roger Hollis și pericolele Tratatului anglo-sovietic din 1942", *Intelligence and National Security*, vol. V (1990), nr. 3.

Capitolul 1. Origini Țariste (1565-1917)

1. N. V. Riasanoski, *A History of Russia*, a patra ediție (Oxford University Press, 1984), pp. 148-155. Ronald Hingley, *The Russian Secret Police* (London: Hutkinson, 1970), pp. 1-4.
2. Richard Pipes, *Russia under the Old Regime* (Harmondsworth: Penguin, 1974), pp. 129-130.
3. Cum nu există alte indicații, relatarea noastră asupra Secțiunii a III-a se bazează pe Sidney Monas, *The Third Section* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1961) și P. S. Squire, *The Third Departament* (Cambridge University Press, 1968).
4. Alexander Herzen, *My Past and Thoughts*, traducere Constance Garnett (London: Chatto & Windus, 1968), vol. II, pp. 441-442.
5. Pipes, *Russia*, pp. 294-295.
6. Ibid., pp. 297ff. Hingley, *Secret Police*, cap. 3.
7. Pipes, *Russia*, cap. 11. Hingley, *Secret Police*, cap. 4.
8. Hingley, *Secret Police*, pp. 92-93.
9. A. T. Vasiliev, *The Ohrana* (London: Harrap, 1930), cap. 6.
10. Hans Rogger, *Russia in the Age of Modernisation and Revolution 1881-1917* (London: Longman, 1983), pp. 199-206. Hingley, *Secret Police*, pp. 92-94.
11. Gordievski.
12. Gordievski.
13. Hingley, *Secret Police*, p. 79.
14. Richard J. Johnson, "Zagranicinaia Agentura: The Tsarist Political Police in Europe", *Journal of Contemporary History*, 1972, nr. 1-2.
15. "La police russe en France", 29 iunie 1914, Archives Nationales, Paris, F714,605.
16. Norman Cohn, *Warrant for Genocide* (London: Eyre & Spottiswoode, 1967), pp. 78-79. Hingley, *Secret Police*, pp. 80-81.
17. Johnson, "Zagranicinaia Agentura".
18. "La police russe en France", 29 iunie 1914.
19. "Les polices étrangères en France", 19 iunie 1914, Archives Nationales, Paris, F714,605.
20. Johnoson, "Zagranicinaia Agentura".
21. "La police russe en France", 29 iunie 1914.
22. Cohn, *Warrant for Genocide*, p. 79. Hingley, *Secret Police*, p. 80.
23. "La police russe en France", 29 iunie 1914.
24. Cohn, *Warrant for Genocide*, pp. 76-86, 113.
25. Christopher Andrew, *Théophile Delcassé and the Making of the Entente Cordiale* (London: Macmillan, 1968), pp. 130-131, 239.

NOTE

Prescurtări utilizate

AAC	Arhivele australiene, Canberra
FBI	Arhiva actului libertății de informație, Biroul Federal de Investigații, Washington
NAW	Arhivele Naționale, Washington
PRO	Oficiul de Informare Publică, Kew, Surrey
SWB	BBC, <i>Rezumate ale emisiunilor din lumea întreagă</i>

Introducere

1. Christopher Andrew, *Secret Service: The Making of the British Intelligence Community*, prima ediție (London: Heinemann, 1985), pp. 499. În 1990, general maiorul KGB Oleg Danilovici Kalugin, fost șef al Direcției K (contrainformații) al PGU, a revelat pentru prima dată public că defecția și infiltrarea au devenit probleme mai serioase pentru KGB decât pentru CIA. Interviu în *Moscow News*, 1990, nr. 25.
2. Interviu cu Phillby de Phillip Knightley în *Sunday Times*, sec. C, 20 martie și 10 aprilie 1988. Christopher Andrew, 'More Unreliable Memoirs From "General" Philby', *Daily Telegraph*, 15 aprilie 1988.
3. Kim Philby, *My Silent War*, (London: Panther Books, 1969), p. 17.
4. Este corect să adăugăm că cei doi vânători de "cârțițe" ai anilor '80, mai cunoscuți în literatura de specialitate, Chapman Pincher și Nigel West, deși și-au concentrat tirul, în mod greșit, asupra lui Sir Roger Hollis și a adjunctului acestuia, Graham Mitchell au demascat și un număr de agenți sovietici reali. La începutul anilor '80 și Andrew a urmărit o pistă falsă. Descoperind că așa-numitele "grupe de cinci" germane, care l-au inspirat pe Guy Burgess în crearea primului cerc de cinci la Cambridge în 1933-1934, nu aveau, de fapt, întotdeauna cinci membri și că KGB-ul putea beneficia de mai mult de cinci recruți de la Cambridge, a început să se îndoiască de valoarea reală a denumirii de "al cincilea om". Îndoielile lui au fost accentuate de scepticismul cu privire la poveștile despre fuga lui Burgess și Maclean în 1951, care implicau prezența unui al cincilea om. Când Andrew l-a întâlnit pe Gordievski, a aflat că Centrul își botezase cei cinci recruți ai săi de la Cambridge, cei mai valoroși de altfel, "cei cinci"; denumirea a devenit ulterior "cei cinci magnifici" și, într-adevăr, exista un al cincilea om ale cărui fapte rivalizau în importanță cu faptele primilor patru, deși el nu a luat parte la organizarea evadării lui Burgess și Maclean.
5. În realitate, Hollis era un anticomunist convins; încă din timpul războiului el pronunțase serioase avertismente conform cărora în Stalin nu se poate avea încredere, iar Rusia odată scăpată din război, "comuniștii noștri vor

oficiale, imediat trebuie pornită împotriva ei o campanie de acuzare a naționalismului și șovinismului. Aceasta trebuie făcută în felul următor: profanarea monumentelor ce ne aparțin, distrugerea cimitirelor, difuzarea unor manifeste din care să rezulte ponegrirea națiunii și culturii noastre și îndoiala față de înțelesul contractelor încheiate cu noi. În munca de propagandă trebuie implicați și băștinașii, folosindu-ne de ura care există împotriva acelor organizații.

39. Se va da o atenție deosebită construcției și reconstrucției drumurilor, podurilor, a căilor și rețelelor de legătură, indiferent cât de îndepărtate sau inaccesibile ar fi, ca, în cazul în care este nevoie de o intervenție armată, locul rezistenței sau al concentrării forțelor reacționare să fie accesibil din toate părțile.

40. Trebuie ca reprezentanții opoziției să fie închiși. Se va încerca prin toate mijloacele racolarea acelor opozanți care se bucură de stima populației băștinașe. Dacă nu cedează, trebuie compromiși prin campanie de denigrare. Înainte ca ei să se întipărească în conștiința maselor, trebuie lichidați prin așa-numite "întâmplări neprevăzute" sau închiși sub acuzația de crimă de drept comun. Numai în cazuri cu totul speciale se admit procese politice, care vor fi ținute sub acuzația de "înalță trădare".

41. Trebuie împiedicată cu orice preț reabilitarea celor condamnați în procese politice. Dacă această reabilitare devine inevitabilă, se admite doar cu condiția ca acel caz să fie considerat o greșeală judecătorească; condamnatul nu va fi judecat, ci doar grațiat: nu va avea loc reluarea procesului, respectiv autorii judecății greșite nu vor fi convocați.

42. Se interzice judecarea sau chiar criticarea publică a acelor conducători numiți de către partid, care prin activitatea lor au produs pierderi sau au trezit nemulțumirea angajaților. În cazuri drastice se recheamă din funcție, fiind numiți în poziții similare sau superioare. La sfârșit, trebuie puși în funcții de conducere și ținuți în evidență drept cadre de rezervă pentru perioada schimbărilor ulterioare.

43. Se aduc la cunoștință publicului procesele acelor persoane cu poziție de conducere (în primul rând din cadrul armatei, ministerelor, serviciilor importante, cadrelor didactice) care sunt învinuite de atitudine împotriva poporului, socialismului, industrializării. E o acțiune ce atrage atenția maselor populare.

44. Se va căuta ca acei care lucrează în diferite funcții indiferent cât de mici, să fie schimbați și înlocuiți cu muncitori cu cea mai mică pregătire profesională, necalificați.

45. Trebuie ca la facultăți să ajungă cu prioritate sau în mod exclusiv, cei ce provin din cele mai joase categorii sociale, cei care nu sunt interesați să se perfecționeze la nivel înalt, ci doar să obțină o diplomă.

reconstrucție sau nou construite. Canalizările vechi neracordate și fântânile trebuie lichidate sistematic pe parcurs.

29. Reconstrucția obiectivelor industriale și construcția celor noi se va face având în vedere ca materialele reziduale să fie dirijate în depozitele de apă ce ar putea folosi drept rezerve de apă potabilă.

30. În orașele reconstruite sau nou construite nu se mai admit în locuințe spații excedentare, care ar putea folosi la adăpostirea pe o perioadă mai lungă a animalelor sau depozitarea rezervelor de alimente.

31. Întreprinderile proprietate personală, micii meseriași și micii industriași să primească doar astfel de materii prime și utilaje inferioare și depășite care să împiedice producția de calitate. Prețul acestor mărfuri să fie mai mare decât prețul produselor similare ale întreprinderilor de stat.

32. Trebuie extinsă birocrația statului în cel mai înalt grad în toate domeniile. Este admisă critica activității organelor administrative, însă nu se admite nicidecum scăderea numerică a personalului și nici funcționarea normală a aparatului birocratic.

33. Trebuie avut o mare grijă de toate proiectele de fabricație în industria minieră, respectiv în întreprinderile indicate în mod special. A se împiedica aprovizionarea bună a pieții interne.

34. Trebuie acordată o atenție deosebită bisericilor. Activitatea cultural-educativă trebuie astfel dirijată ca să rezulte o antipatie generală împotriva acestora. E necesar să fie puse sub observație tipografiile bisericești, arhivele, conținutul predicilor, cântecelor, al educației religioase, dar și cel al ceremoniilor de înmormântare.

35. Din școlile elementare, de specialitate, dar mai ales din licee și facultăți trebuie să fie înlăturați profesorii de valoare care se bucură de popularitate. Locurile lor trebuie să fie ocupate de oameni numiți de noi, având un nivel de pregătire slab sau mediocru. Să se analizeze diferențele dintre materii, să fie redusă cantitatea de material documentar, iar la licee să se oprească predarea limbilor latină și greacă veche, a filosofiei generale, a logicii și geneticii. În manualele de istorie nu trebuie amintit care dintre domnitori a servit sau a vrut să servească binele țării. Se va insista pe lăconia și răutatea oricărui rege, pe efectul nefast al monarhiei, și pe lupta poporului asupra. În școlile de specialitate trebuie introdusă specialitatea îngustă.

36. Trebuie să fie inițiată organizarea unor acțiuni cu caracter artistic sau sportiv care să sărbătorească lupta băștinașilor împotriva cotropitorilor (exclusiv rușii, îndeosebi nemții) și care să popularizeze lupta pentru socialism.

37. Pe plan local este interzisă apariția unor opere despre acei băștinași care înainte de revoluție și în perioada celui de-al doilea război mondial au trăit la noi (în U.R.S.S., *n.red. „Memoria”*) sau au luptat alături de noi în timpul războiului.

38. Dacă nu se constituie o organizație care ar sprijini alianța cu noi, dar totodată ar stăruia asupra controlului activității economice a conducerii

17. Sindicatele nu au dreptul de a se împotrivi conducerii în nici o problemă. Sindicatele trebuie să fie ocupate cu alte probleme minore, ca de exemplu: organizarea odihnei în concedii, discutarea cererilor de pensii și împrumuturi, programe culturale și distractive, organizarea de excursii, repartizarea mărfurilor deficitare, justificarea unor puncte de vedere și decizii ale conducerii politice.

18. Trebuie organizat ca numai acei conducători să fie avansați care execută impecabil problemele cu care au fost însărcinați și care nu le analizează depășind cadrul activității lor.

19. În legătură cu activitatea băștinașilor care sunt purtători ai unor funcții de partid, de stat cu administrative trebuie create asemenea condiții, ca aceștia să fie compromiși în fața angajaților, astfel încât să devină imposibilă întoarcerea lor în anturajul inițial.

20. Cadrelor militare autohtone li se pot încredința poziții de răspundere în locuri unde deja sunt plasați oamenii serviciului special.

21. În cazul fiecărei acțiuni armate și cu ocazia tragerilor cantitatea muniției va fi controlată permanent și cu seriozitate, indiferent de tipul de armă.

22. Trebuie ținut sub observație fiecare institut de cercetare și laborator, consemnându-se orice cercetare valoroasă.

23. Trebuie acordată o mare atenție inventatorilor, inovatorilor, respectiv dezvoltată și sprijinită activitatea lor, dar fiecare invenție trebuie înregistrată cu consecvență la centru. Este permisă doar realizarea acelor invenții care cu aplicabilitate în industria minelor sau cele care au indicațiile noastre speciale. Nu este permisă realizarea acelor invenții care ar asigura creșterea producției de produse finite și, paralel cu aceasta, scăderea producției și a extragerii de materii prime sau ar împiedica îndeplinirea deciziilor. Dacă o invenție a devenit cunoscută, trebuie organizată vânzarea acesteia în străinătate pe valută vest, pe motiv că e prea costisitoare în țară. Documentele cuprinzând datele cu privire la valoarea și descrierea invenției nu se publică. Toate datele și documentele privitoare la valoarea și descrierea amănunțită a invenției vor intra în posesia noastră.

24. Punctualitatea transporturilor de orice gen trebuie perturbată (mai puțin cele cuprinse în îndrumările din N.K. - 552-46).

25. În uzine trebuie inițiate diferite ședințe și conferințe profesionale, trebuie notate propunerile, observațiile ce au fost expuse, respectiv autorii acestora.

26. Trebuie popularizate discuțiile cu muncitorii care se ocupă de probleme actuale legate de producție, respectiv cele care critică trecutul și problemele locale. Nu se vor înlătura cauzele fenomenelor în discuție.

27. Luările de poziție ale conducerilor băștinașe pot avea coloratura națională sau istorică, dar acestea nu pot duce la unitate națională.

28. Trebuie acordată o mare atenție ca nu cumva în orașe să existe rețele de apă nelegate la rețeaua principală în cartierele în curs de

7. Se organizează și se urmărește ca funcționarii aleși ca deputați la congrese să nu-și poată păstra mandatul pe întreaga perioadă ce le stă în față. Deputații nu pot convoca în nici un caz ședințe între întreprinderi. Dacă nu există altă soluție și o asemenea ședință trebuie convocată, se vor îndepărta acei oameni care au activitate în legătură cu proiectarea concepțiilor și avansarea revendicărilor. Inițiativele particulare trebuie eliminate cu desăvârșire. Pentru fiecare congres se vor pregăti oameni noi și doar cei vizați de serviciile noastre secrete.

8. Se va acorda o atenție deosebită persoanelor cu capacități organizatorice și cu șanse sigure de popularitate. Acești oameni trebuie cooptați, iar în cazul în care se opun, se va bloca accesul lor la posturi ierarhic superioare.

9. Se va urmări ca funcționarii de stat (exclusiv organele de securitate și din industria minelor) să aibă retribuții mici. Aceasta se referă îndeosebi la sfera sănătății, justiției, culturii, respectiv la cei care dețin funcții de conducere (documentul găsit în Cehoslovacia adaugă: *mai puțin cadrele de conducere alese pe baza lealității față de regimul socialist*).

10. În toate organele de guvernământ, respectiv în majoritatea uzinelor, trebuie să avem oameni care conlucrează cu serviciile noastre speciale, fără știrea organelor administrative locale.

11. Se va urmări cu strictețe ca presa autohtonă să nu transmită date privind calitatea și sortimentul mărfurilor ce ni se transportă. Nu este voie ca această activitate să se numească comerț. Trebuie neapărat menționat faptul că e vorba de schimburi de mărfuri.

12. Se vor exercita presiuni asupra serviciilor publice în sensul ca acestea să nu acorde acte doveditoare a proprietății asupra pământului; actele vor arăta doar calitatea de lot dat în folosință, dar niciodată pe aceea de proprietate a deținătorului.

13. Politica față de mica gospodărie țărănească urmează acest curs pentru a face gospodăria particulară nerentabilă. După aceea trebuie începută colectivizarea. În cazul în care ar interveni o rezistență mai mare din partea țăranilor, trebuie redusă împărțirea mijloacelor de producție repartizate lor, concomitent cu creșterea obligațiilor de predare a cotelor. Dacă nici așa nu se ajunge la rezultatul scontat, trebuie organizat ca agricultura să nu poată asigura aprovizionarea cu alimente a țării, astfel ca necesarul să trebuiască acoperit prin import.

14. Trebuie făcut totul ca hotărârile și ordinele - fie acestea cu caracter juridic, economic sau organizatoric - să fie nepunctuale.

15. Trebuie făcut totul ca anumite cazuri să fie discutate concomitent de mai multe comisii, oficii și instituții, însă nici una dintre ele să nu aibă drept de decizie înainte de a se consulta cu celelalte (fac excepție cazurile ce vizează industria minelor).

16. Sindicatele din uzină nu pot exercita nici o influență asupra activității din uzină. Ele pot lucra doar la punerea în practică a hotărârilor și atât.

Documentul alăturat este strict autentic, el conținând directivele NKVD pentru țările din așa-numitul "lagăr socialist". A fost emis la NKVD la 2 iunie 1947. A fost găsit în Polonia (variantă pe care v-o prezentăm), Bulgaria, Germania de Est, Cehoslovacia în diferite arhive, probabil existând câte o variantă pentru fiecare țară ocupată de Armata Roșie. Documentul respectiv referitor la România nu a fost dat încă publicității. Reproducerc după revista "Memoria" nr. 8.

DIRECTIVELE DE BAZĂ ALE NKVD PENTRU ȚĂRILE DIN ORBITA SOVIETICĂ

MOSCOVA 2-6-1947 (STRICT SECRET)
K-AA/CC 113. INDICAȚIA NK/003/47

1. Este interzisă primirea pe teritoriul ambasadelor a autohtonilor contactați de noi ca informatori. Întâlnirea cu acești oameni este organizată de serviciul special desemnat în acest scop, iar întâlnirile pot avea loc doar în locuri publice. Informațiile sunt preluate de către ambasadă, prin organele serviciilor speciale, în speță cu predarea lor ofițerului nostru cu cel mai mare grad în ambasadă.

2. Se va urmări ca între soldații noștri și populația civilă să nu se producă legături de nici un fel. Este inadmisibil ca ofițerii noștri să viziteze autohtoni la locuințele lor; este, de asemenea, inadmisibil ca simpli soldați să stabilească relații cu femei din rândul băștinașelor. Nu se admite stabilirea de relații între soldații noștri și populația civilă, respectiv soldații autohtoni.

3. Se va accelera lichidarea cetățenilor care întrețin legături neinițiate de către noi cu Partidul Comunist Polonez, Partidul Socialist Polonez, cu interbrigadiștii, cu Organizația Tineretului Comunist Polonez, cu Armata de Acasă și alte asociații. În acest scop trebuie folosite elementele opoziției militare.

4. La acțiunile militare vor lua parte acei soldați care au stat pe teritoriul țării noastre (se are în vedere Uniunea Sovietică *n.red. „Memoria”*) înainte de a intra în Armata Kosciuzsko (Armata poloneză ce lupta de partea Armatei Sovietice pe teritoriul U.R.S.S. *n.red. „Memoria”*). Se va ajunge la distrugerea ei totală.

5. Trebuie realizată în mod accelerat unificarea tuturor partidelor într-un singur partid, având grijă ca toate rolurile cheie să revină acelor oameni care aparțin serviciilor noastre secrete.

6. Unificarea organizațiilor de tineret trebuie făcută rapid. De la conducători de organizații locale în sus, în poziții de conducere se vor repartiza oameni desemnați de serviciile noastre speciale.

Siria comerțul cel din vechime a Orientului și a-l întinde până la India care este magazia lumii...

Ajungând odată acolo, va putea atuncea Rosia a se lipsi de aurul Engletteriei.

X. A căuta să câștige alianța Austriei și cu băgare de seamă a o ține în unire, a-i sprijini în arătare zădarnicele ei închipuiri de a stăpâni ea după vreme Germania. Iar prin taină a întări ura prinților Germaniei împotriva ei. - A se sili să facă sau pe Austria sau pe Germania, ca să ceară ajutorul Rosiei și avea apoi asupra aceea un fel de protecție pregătitoare de a o stăpâni după vreme.

XI. A face de a se interesa Curtea Austriei, ca să se izgonească Turcii din Evropa și a nimici neîncrederea ei, când se va subjuga Constantinopole, întărindu-i ei un război cu statele cele vechi din Evropa, sau dându-i o părțică din folosul izbândeii, care mai târziu i se va lua înapoi.

XII. A-i face pe toți Grecii acei dezbinați, sau schismatici, ce sunt împrăstiați în Ungaria și Polonia, că se lipsească de Grecia, a-i face să i se închine lui, a se face sprijinul lor, și a-și întemeia mai înainte o predominare universală, prin un fel de autocrație ierarhică covârșitoare; aceștia vor fi atâția prieteni pe care îi va avea Rosia în Statul a fieșticăruia dușman al ei.

XIII. După ce Suedia se va dezmădula, - Persia se va birui, - Polonia se va subjuga și Turcia se va supune, apoi adunând armiiile noastre și fiind păzită Marea Neagră și Marea Baltică, cu corăbiile noastre trebuie mai întâi a propune îndeosebi și foarte tainic la Curtea Franței, apoi la aceea a Austriei de a împărți cu ea imperia lumii; dacă vreuna din aceste două va primi propunerea (care negreșit se va întâmpla) măgulindu-se ambiția și iubirea lor de sine, atunci să se ajute cu ei pentru a o desființa în urmă și pe dânsa aceea rămasă, deschizând cu ea o luptă de a cărei izbândă, nu se poate îndoi cineva, când Rosia va avea în a sa stăpânire tot Orientul și o mare parte din Evropa.

XIV. Dacă amândouă acele Curți vor refuza aceea propunere a Rosiei, care nu este nicicum de crezut, atunci ar trebuie să știe cum să împarte între ele gâlcevirea și a le face să se slăbească una pe alta, când apoi Rusia folosindu-se de un prilej hotărâtoriu - va năvăli asupra Germaniei cu oștile sale cele pregătite, pornind totodată și două flote mari, una de la marea de Azor și alta de la portul Arhanghel, încărcate cu cete de asiatici, și însoțite spre apărarea lor cu flotele înarmate de la marea Neagră și de la marea Baltică, care trecând pe la Marea Mediterană și pe la Ocean, - vor năpădi - pe deoparte ele în Franța, în vreme când pe de altă parte va fi Germania năpădită. Aceste două țări biruindu-se, cealaltă apoi parte a Evropei va trece lesne și fără nici o împotrivire, sub jugul Rosiei.

Așa se poate și așa trebuie a se subjuga.

Petru Întâi»

I. A ține pe nația rosienescă neprecurmat într-o stare de război, spre a avea pe soldații ei pururea la război nelăsând-o a se răsufla, decât numai pe câtă vreme va cere trebuință de a aduce în mai bună stare finanțele statului, de a preface armile, și de a alege prilejul favorabil pentru a începe vreun război; cu acest chip va face ca pacea să ajute războiul și războiul să ajute pacea, în interesul întinderii Rosiei și a înaintării ei în înflorire.

II. A chema prin toate putencioasele mijloace de la națiile cele învățate ale Europei, Comandiri în vremi de război și oameni învățați în vreme de pace, spre a face ca nația rosienescă să capete folosuri de la celelalte nații, fără a pierde nimica din ale sale proprii.

III. A se amesteca la tot prilejul în toate pricinile din Evropa, mai vârtos în acele din Germania, care fiind mai cu apropiere, o interesează mai cu seamă.

IV. A se vârî în Polonia, a hrăni în ea tulburări necontenite și a-i câștiga cu bani pe cei mai puternici a ei, a avea înrăuriri la Dietele lor și a le cumpăra spre a putea lucra și el la alegerile Crailor lor; a-și face partizani în Polonia, și a-i proteja, a vârî oști rosienesti în Polonia, și a le ține vremelnicește până la prilejul de a rămâne acolo pentru totdeauna.

Dacă puterile megieșite s-ar împotrivi, atuncea să le împaci vremelnicește împărțind-o cu ele... până când va putea lua de la ele înapoi ce le va fi dat.

V. A lua cât s-ar putea mai mult Suediei și a ști cum să facă ca însuși ea Suedia să-i deschidă război, spre a-i găsi pricină de a o subjuga (...).

VI. A se însoți Prinții rosienesti totdeauna cu Princese din Germania, spre a înmulți rudirea cu mai multe familii a ei, a apropia interesele ei de ale noastre și înmulțindu-se influența noastră acolo, să se unească ca de la sine la pricina noastră.

VII. A căuta să câștige alianța de comerț a Engliteriei, mai mult decât a oricăreia alte puteri, pentru că ea este o putere care are mai multă trebuință de Noi, la cele trebuitoare marinei și care poate fi și cea mai folositoare la dezvoltarea marinei noastre, a schimba chereșteaua noastră și alte producțiuni a noastre cu aurul ei și a face ca neguțătorii și matrozii ei, să aibă cu ai noștri o neprecurmată înclinare, căci ei vor deprinde și pe acei ai nației noastre la navigații și la comerț.

VIII. A se apropia cât s-ar putea mai mult de Constantinopol și de India că acel ce va stăpâni acolo va fi cel adevărat stăpânitor al lumii, deci trebuie a deschide necurmăte războaie, când cu Turcia și când cu Persia; a face tarsanale pe Marea Neagră, pentru a lucra la corăbii. A pune câte puțin stăpânire pe această mare cum și pe marea Baltică. Acestea fiind două poziții trebuitoare la izbânda întreprinderii noastre; a grăbi căderea Persiei, a străbate până la golful Persic, a restatornici de se poate prin

ANEXA E (LA EDIȚIA ÎN LIMBA ROMÂNĂ)

N.RED. Reproducem în ediția română două documente a căror cunoaștere am considerat-o utilă cititorilor români.

ANEXA E1

„Testamentul lui Petru cel Mare” este un document celebru. Deși s-a dovedit a fi o creație apocrifă, forța sugestivă cu care captează trăsăturile esențiale ale politicii externe rusești peste timpuri ne-a determinat să-l prezentăm în anexa acestei lucrări. A fost reprodus după traducerea românească apărută în 1892 la Iași, Editura Tipografiei Buciumului Român.

„TESTAMENTUL LUI PETRU CEL MARE”¹

«În numele a Preasfintei și Nedespărțitei Treimi, Noi Petru I către toți pogoritorii noștri și moștenitorii Tronului și guvernului a nației rosienesti.

Marele Dumnezeu de la care avem existența și Coroana noastră, luminându-ne și sprijinindu-ne, îmi iartă mie a privi pe poporul rosienesc, ca chemat a stăpâni în viitorime Evropa. Eu pui de temei acestei idei, că națiile Europiene au ajuns cele mai multe într-o stare de vechime aproape de a lor decădere, sau merg ele cu mare grăbire spre a lor cădere.

Urmează dar a fi ele cu înlesnire și fără îndoială subjugate de un popor tânăr și nou: când acela va ajunge la întregimea creșterii sale și va căpăta toată a sa putere. Eu privesc năvălirea popoarelor Nordului de a surprinde țările Occidentului și a Orientului ca o mișcare periodică hotărâtă în scopurile pronoiei, care de asemenea au făcut a se renaște și poporul roman, prin năvălirea barbarilor.

Strămutările oamenilor care lăcuiesc spre pol, sunt ca umflarea râului Nil ce vine la oarecare vreme ca să îngrășe cu al său mâl glodul țărmurilor uscate ale Egiptului.

...pentru aceasta dar Eu le las lor instrucțiunile următoare care le recomănduesc la a lor luare aminte ca să le păzească cu statornicie.

¹ Testamentul țarului Rosiilor Petru cel Mare făcut la 1724 de pe care ambasadorul Franței din St. Petersburg la anul 1757, isprăvind a scoate o copie din Arhiva Rosiei, a trimis-o la Cabinetul Franței în vremea Craiului Francezilor Ludovic al XV și la 1843 februarie 20, s-au publicat prin focea No. 51 a jurnalului din Paris l'Echô Français.

Alexandr Fiodorovici Nosenko	1954—?
Anatoli Anatolievici Rozanov	1957—1960
Piotr Andreevici Vigonîi	1960—1963
Gheorghii Petrovici Pokrovski	1964—1969
Iuri Ivanovici Popov	1969—1973
Dimitri Alexandrovici Kerohin	1973—1975
Oleg Alexandrovici Gurianov	1976—1979
Anatoli Nicolaevici Babkin	1980—1983
Alexandr Alexandrovici Şapoşnikov	1983—1985

* * *

Nicolai Nicolaevici Borisov	1988—
-----------------------------	-------

ANEXA D15

REZIDENȚII KGB ÎN HELSINKI

Vladimir V. Jenikov	1957—1962
Iuri Nicolaevici Voronin	1962—1964
Vladimir Sevastianovici Stepanov	1964—1970
Victor Mihailovici Vladimirov	1970—1971
Mihail Grigorievici Kotov	1971—1975
Anatoli Filipovici Gluşcenko	1975—1977
Victor Mihailovici Vladimirov	1977—1984
Felix Dimitrievici Karasev	1985—

ANEXA D12

REZIDENȚII KGB ÎN NOUA ZEELANDĂ

Vasili Petrovici Urenev	1946—1952
Gheorghi Mihailovici Sokolov	1953—1956
Evgheni Ivanovici Gergel	1956—1961
Vladislav Sergheievici Andreev	1961—1962
Vladimir Borisovici Koșelev	1962—1965
Ghenadi Evlampievici Șliapnikov	1965—1968
Iuri Timofeevici Drojin	1968—1974
Dimitri Alexandrovici Razgovorov	1974
Iuri Nicolaevici Obuhov	1974—1977
Nicolai Alexandrovici Șațki	1977—1982
Serghei Sergheevici Budnik	1982—1987

ANEXA D13

REZIDENȚII KGB ÎN INDIA

Pavel Dimitrievici Erzin	1947—1952
* * *	
Radomir Gheorghievici Bogdanov	1957—1967
Dimitri Alexandrovici Erohin	1967—1970
Iakov Prokofievici Medianik	1970—1975
Leonid Vladimirovici Șcebarșin	1975—1977
Ghenadi Afanasievici Vaulin	1977—1981
Alexandr Iosifovici Lisenko	1981—1987?
Felix Ivanovici Tumahovici	1988—

ANEXA D14

REZIDENȚII KGB ÎN JAPONIA

Grigori Grigorievici Dolbin	1942—1945
Grigori Pavlovici Kasparov	1949—1952

Dimitri Andreevici Svetanko	1970—1971
Nicolai Victorovici Stațkevici	1971—1975
Lev Nicolaevici Șapkin	1975—1978
Vladimir Petrovici Korețki	1978—1982
Nicolai Sergheevici Seliverțov	1982—1987
Igor Leonidovici Nikiforov	1987—

ANEXA D10

REZIDENȚII KGB ÎN CANADA

Serghei Leontievici Rudcenko	1951—1953
Vasili Nicolaevici Șitarev	1953—1956
Piotr Pavlovici Borisov	1961—1964
Constantin Chirilovici Drobnîța	1964—1968
Ilen Nicolaevici Petrovski	1969—1973
Nicolai Mihailovici Talanov	1973—1978
Vladimir Ivanovici Meșulaiev	1978—1982
Alexandr Alexeevici Metelkin	1982—1984
Seghei Alexandrovici Labur	1984—1989
Leonid I. Ponomarenko (?)	1989—

ANEXA D11

REZIDENȚII KGB ÎN AUSTRALIA

Semion Ivanovici Makarov	1943—1949
Valentin Matveevici Mihailov	1949—1951
Ivan Mihailovici Pahomov	1951—1952
Vladimir Mihailovici Petrov	1952—1954

* * *

Vladimir Alexandrovici Alexeev	1967—1970
Vladimir Evghenevici Tulaiev	1970—1974
Gheronti Pavlovici Lazovik	1974—1977
Lev Sergheevici Koșliakov	1977—1984
Iuri Pavlovici Iarțev	1985—1989

ANEXA D7

REZIDENȚII KGB ÎN COPENHAGA

Pavel Kuzmici Revizorov	1953—1956
Iuri Vladimirovici Bakei	1957—1959
Boris Grigorievici Juravliov	1959—1964
Leonid Sergheevici Zaițev	1964—1969
Anatoli Alexandrovici Danilov	1969—1973
Alfred Fiodorovici Moghilevcik	1973—1976
Mihail Petrovici Liubimov	1976—1980
Nicolai Petrovici Gribin	1980—1984
Nicolai Alexandrovici Șațki	1984—

ANEXA D8

REZIDENȚII KGB ÎN OSLO

Alexandr S. Aliuhin	1948—1952
Ivan Alexandrovici Teterin	1954—1957
Bogdan Andreevici Dubensky	1957—1962
Alexandr Nicolaevici Starțev	1962—1966
Leonid Ilici Lepioșkin	1966—1971
Victor Feodorovici Grușko	1971—1972
Ghenadi Feodorovici Titov	1972—1977
Leonid Alekseevici Makarov	1977—1981
Ghenadi Iakovlevici Sevriughin	1981—1987
Lev Sergheevici Koșliakov	1987—

ANEXA D9

REZIDENȚII KGB ÎN STOCKHOLM

Ivan Dimitrievici Borisov	1957—1960
Nicolai Victorovici Stațevici	1961—1964
Kapiton Ivanovici Parfyonov	1964—1969
Ievgheni Ivanovici Gherghel	1969—1970

Mihail Sergheevici Smirnov	1983—1985
Vladimir Vasilievici Minderov	1985—

ANEXA D4

REZIDENȚII KGB ÎN PARIS

Ivan Ivanovici Agayanț	1947—1949
Alexei Alexeevici Krohin	1950—1954
Mihail Stepanovici Țimbal	1954—1959
Anatoli Ivanovici Lazarev	1959—1966
Alexei Alexeevici Krohin	1966—1971
Ivan Petrovici Kisleak	1972—1977
Nicolai Nicolaevici Cetverikov	1977—1983

După expulzarea lui Cetverikov în 1983, alături de a altor 46 ofițeri KGB și GRU, rezidența a avut pentru o perioadă numai un șef provizoriu.

Anatoli Victorovici Hramțov	1986—
-----------------------------	-------

ANEXA D5

REZIDENȚII KGB ÎN BONN

Iuri Nicolaevici Granov	1964—1966
Iuri Nikandrovici Voronțov	1966—1969
Ivan Ivanovici Zaițev	1969—1972
Iuri Stepanovici Iakovlev (posibil rezident)	1977—1980
Evgheni Izotovici Șişkin	1981—1989

ANEXA D6

REZIDENȚII KGB ÎN ROMA

Gurgen Semionovici Agayan	1966—1971
Ghenadi Fiodorovici Borzov	1971—1976
Boris Alexandrovici Solomatin	1976—1982
Gheorghe Alexandrovici Orlov	1982—1986
Valentin Antonovici Akimov	1987—

Vladimir Mihailovici Kazakov	1979—1985
Iuri Anatolievici Antipov <i>San Francisco</i>	1986—1987
Vladimir Petrovici Pronin	1973—1977
Ghenadi Ivanovici Vasiliev	1977—1983
Lev Nicolaevici Zaițev	1983—1986

ANEXA D2

REZIDENȚII KGB ÎN LONDRA

Aron Vaclavovici Șuster	?1934—1938
Ivan Andreevici Ciceaev	1941—1943
Constantin Mihailovici Kukin	1943—1947
Nicolai Borisovici Rodin (alias Korovin)	1947—1952
Gheorghe Mihailovici Jivotovski	1952—1953
Serghei Leonidovici Tihvinski	1953—1955
Iuri Ivanovici Modin	1955—1956
Nicolai Borisovici Rodin (alias Korovin)	1956—1961
Nicolai Borisovici Litvinov	1961—1962
Nicolai Grigorievici Bagrișev	1962—1964
Mihail Timofeevici Cijov	1964—1966
Mihail Ivanovici Lopatin	1966—1967
Iuri Nicolaevici Voronin	1967—1971
Leonid Alexeevici Rogov	1971
Evgheni Ivanovici Lazebnîi	1971—1972
Iakov Constantinovici Lukașevici (alias Bukașev)	1972—1980
Arkadi Vasilievici Guk	1980—1984
Leonid Efremovici Nikitenko	1984—1985
Oleg Antonovici Gordievski	1985

ANEXA D3

REZIDENȚII KGB ÎN DUBLIN

Mihail Constantinovici Șadrin	1974—1978
Ghenadi Alexandrovici Salin	1980—1983

ANEXA D

REZIDENȚI KGB ÎN MARILE CAPITALLE

Cea mai mare parte a listelor următoare provine din cercetările amănunțite ale lui Gordievski asupra "ordinii de bătaie" a KGB desfășurate între 1974-1985. În unele cazuri cunoștințele sale despre carierele individuale combinate cu studierea listelor diplomatice, l-au îndreptățit să identifice rezidenții numiți după 1985. De exemplu, Ivan Semionovici Gromakov, în post la Washington din 1987, este un personaj mult prea important pentru a putea ocupa un post inferior celui de rezident.

Asteriscurile indică perioade neacoperite de cunoștințele lui Gordievski.

ANEXA D1

REZIDENȚII KGB ÎN S.U.A

Washington

Vasili Mihailovici Zarubin (alias Zubilin)	1942—1944
Grigori Grîgorievici Dolbin	1946—1948
Gheorghi Alexandrovici Sokolov	1948—1949
Alexandr Semionovici Paniușkin	1949—1950
Nicolai Alexeevici Vladikin	1950—1954

* * *

Alexandr Semionovici Feklisov (alias Fomin)	1960—1964
Pavel Pavlovici Lukianov	1964—1955
Boris Alexandrovici Solomatin	1966—1968
Mihail Korneevici Polonik	1968—1975
Dimitri Ivanovici Iakușkin	1975—1982
Stanislav Andreevici Androsov	1982—1986
Ivan Semionovici Gromakov	1987—

New York

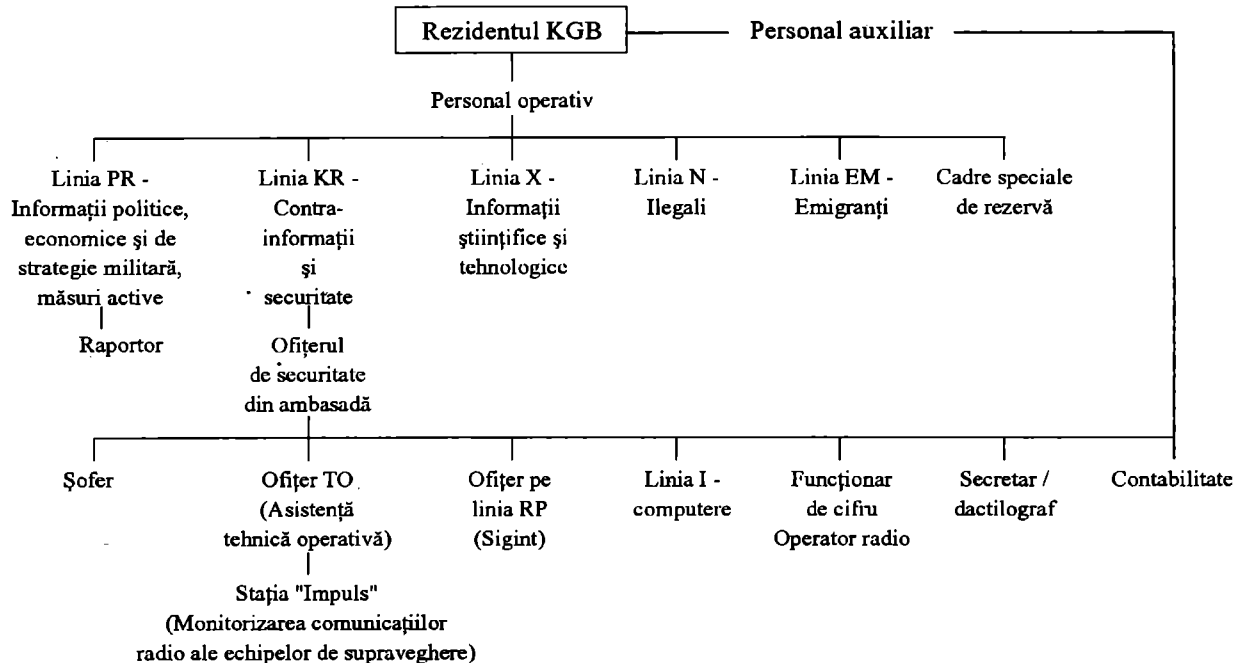
Haig Badalovici Ovakimian	1933—1941
Ivan Dimitrievici Borisov	1946—1946 și 1949—1950

* * *

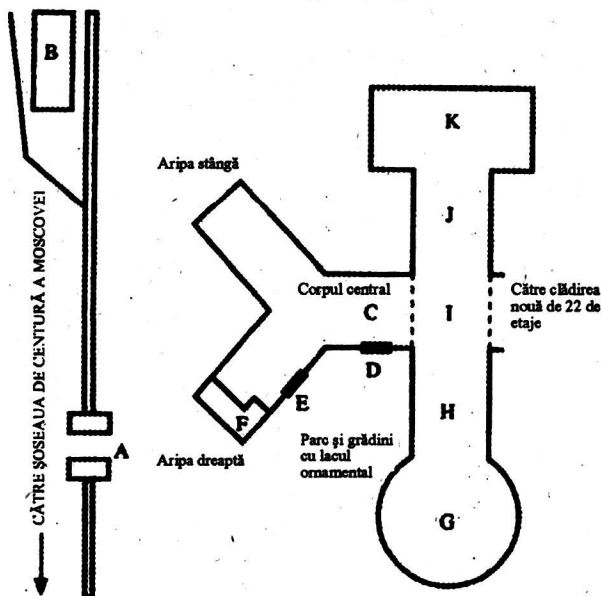
Boris Semionovici Ivanov	1962—1964
Nicolai Panteleimonovici Kulebiakin	1966—1968
Vikenti Pavlovici Sobolev	1969—1971
Boris Alexandrovici Solomatin	1971—1975
Iuri Ivanovici Drozdov	1975—1979

ANEXA C5

Organizarea unei rezidențe KGB

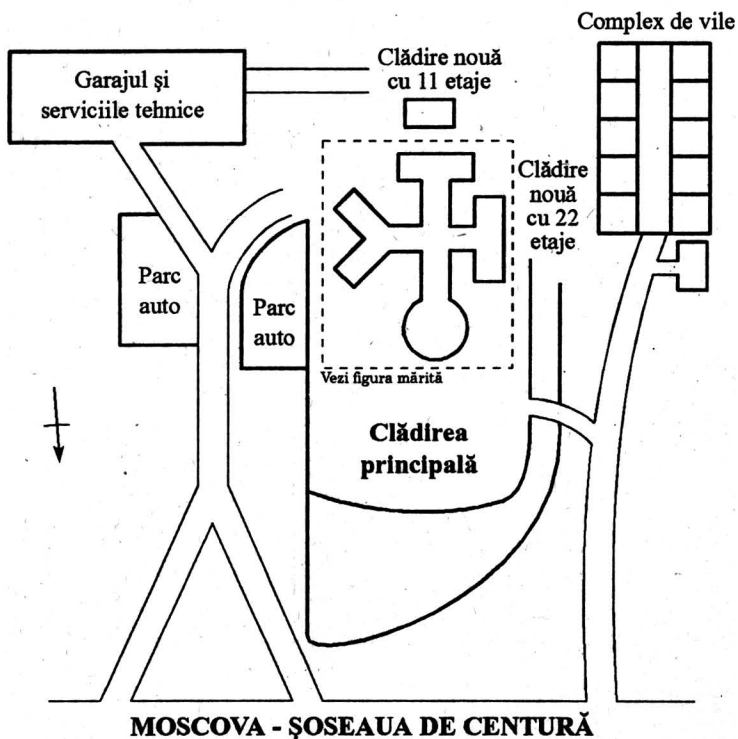

ANEXA C4
KGB - Direcția I Centrală
(Informații externe)
Cartierul General din Iasenevo
- Clădirea principală

- A Poarta de intrare
- B Clădirea de servicii tehnice
- C Clădirea principală
- D Intrarea principală
- E Intrarea personalului de conducere
- F Birourile de la etajul 2 ocupate de personalul de conducere
- G Sala de reuniuni
- H Biblioteca generală
- I Cantina de la etajul 1
- J Policlinica

ANEXA C4
KGB - Direcția I Centrală
(Informații externe)
Cartierul General din Iasenevo

Departamente

1. SUA, Canada

2. America Latină

3. Anglia, Australia, Noua Zeelandă, Scandinavia

4. Germania Democrată, Germania Federală, Austria

5. Belgia, Olanda, Luxemburg
Franța, Spania, Portugalia,
Elveția, Grecia, Italia,
Yugoslavia, Albania, România

6. China, Vietnam, Laos,
Cambodgia, Coreea de Nord

7. Thailanda, Indonezia, Japonia,
Malaezia, Singapore, Filipine

8. Țări ne-arabe din Orientul Apropiat,
incluzând Afganistanul, Iranul,
Israelul și Turcia

9. Africa anglofonă

10. Africa francophonă

11. Legăturile cu țările socialiste

15. Registratură și arhive

16. Interceptările Sigint și lupta
împotriva responsabililor
occidentali cu codurile

17. India, Sri Lanka, Pakistan,
Nepal, Bangladesh, Burma

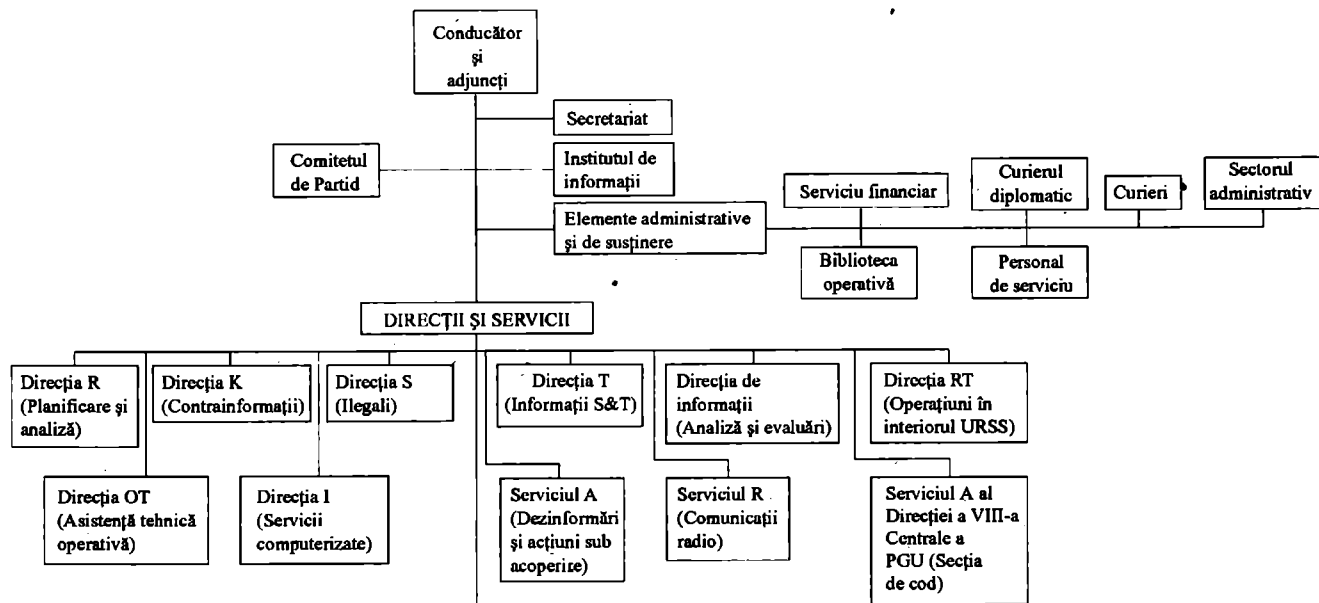
18. Țările arabe din Orientul
Apropiat și Egiptul

19. Emigrația

11. Legăturile cu țările în curs
de dezvoltare

ANEXA C2

Organizarea Direcției I Centrale a KGB (Informații Externe)

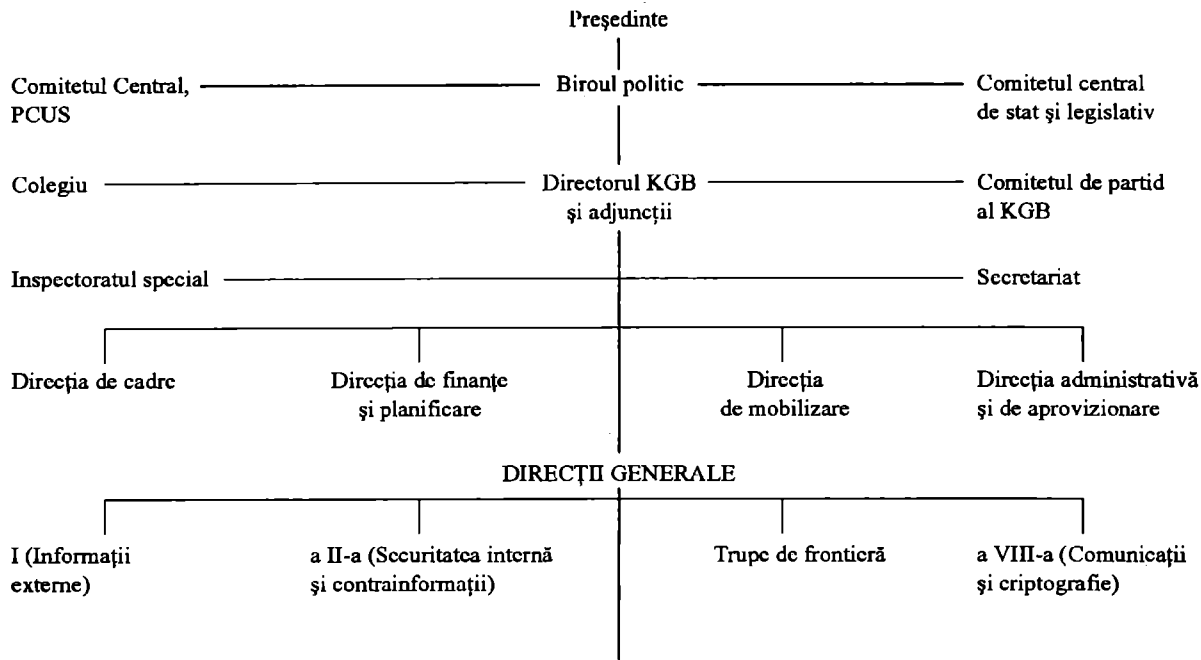
DIRECTORATE		DEPARTAMENTE ȘI SERVICII	
Nr.3 (Contrainformații militare)	Nr.4 (Transport)	Serviciul de pază (fostul Directorat Nr.9, Gărzi guvernamentale)	Departamentul Nr.10 (Arhive)
Apărarea Constituției (fostul Directorat Nr.5, Ideologie și dizidenți)	Nr.6 (Contrainformații economice și securitate industrială)	Departamentul de investigații	Comunicări guvernamentale
Compartimentul tehnic operațional (CTO)	Nr.7 (Supraveghere)	Școala superioară KGB	Departamentul Nr.6 (Interceptarea și studierea corespondenței)
Nr.6 (Interceptarea comunicațiilor și Sigint)	Nr.15 (Securitatea instalațiilor din guvern)	Școala superioară KGB	Departamentul Nr.12
	Construcții militare		

Sursa: Desmond Ball și Robert Windren, "Serviciul Sovietic de Informații Semnal (Sigint): organizare și conducere",

Securitatea Națională și Informațiile, vol. IV (1989), nr.4, și Gordievsky.

ANEXA C1

Organizarea KGB

ANEXA B

ŞEFII DIRECȚIEI I CENTRALE (INFORMAȚII EXTERNE)

Mihail Abramovici Trilisser	1921-9
Aotur Kristanovici Artuzov	1929-34
Abram Aronovici Sluțki	1934-8
Mihail Spigelglass	1938 (feb.-mai)
Vladimir Georgieviči Dekanozov	1938-40
Pavel Mihailovici Fitin	1940-6
Piotr Vasilevici Fedotov	1946-9
(cu funcția de Președinte KI, 1947-49)	
Serghei Romanovici Savcenko	1949-53
(cu funcția de Președinte KI, 1949-51)	
Vasili Stepanovici Riaznoi	1953 (mai-iunie)
Aleksandr Semionovici Panivșkin	1953-6
Aleksandr Mihailovici Saharovski	1956-71
Fiodor Konstantinovici Mortin	1971-4
Vladimir Aleksandrovici Kriucikov	1974-8
Leonid Vladimirovici Șebarșin	1988

Vitali Vasilievici Fedorciuk (KGB)	1982 (Mai—Dec)
Victor Mihailovici Cebrikov (KGB)	1982—1988
Vladimir Alexandrovici Kriucikov	1988—1991

ANEXA A

ŞEFII KGB

Felix Edmundovici Dzerjinski (Ceka/GPU/OGPU)	1917—1926
Viaceslav Rudolfovici Menjinski (OGPU)	1926—1934
Henrich Grigorievici Iagoda (NKVD)	1934—1936
Nicolai Ivanovici Ejov (NKVD)	1936—1938
Lavrenti Pavlovici Beria (NKVD)	1938—1941
Vsevolod Nicolaevici Merkulov (NKGB)	1941 (feb.—iul.)
Lavrenti Pavlovici Beria (NKVD)	1941—1943
Vsevolod Nicolaevici Merkulov (NKGB/MGB)	1943—1946
Vsevolod Semionovici Abakumov (MGB)	1946—1951
Serghei Ivanovici Ogolţov (MGB)	1951 (Aug—Dec)
Semion Denisovici Ignatiev (MGB)	1951—1953
Lavrenti Pavlovici Beria (MVD)	1953 (Mar—Jun)
Serghei Nichiforovici Kruglov (MVD)	1953—1954
Ivan Alexandrovici Serov (KGB)	1954—1958
Alexandr Nicolaevici Şelepîn (KGB)	1958—1961
Vladimir Efimovici Semiciastnîi (KGB)	1961—1967
Iuri Vladimirovici Andropov (KGB)	1967—1982

Kostov înainte ca otrava să se fi răspândit. Arestarea lui Jivkov la sfârșitul anului 1989 a fost urmată de vizita la Sofia a văduvei lui Markov, care încerca să-i descopere pe cei vinovați de moartea soțului ei. Cu toate că dosarele DS-ului, cu privire la moartea lui Markov, au fost distruse sau expediate la Moscova, există cu certitudine ofițeri DS, care cunosc adevărul asupra acestui asasinat. Pe măsură ce Bulgaria va progresa pe calea democrației, aceștia vor avea poate tăria de a revela adevărul⁸⁵.

În ciuda campaniei de presă fără precedent în care s-a lansat, KGB-ul rămâne instituția cea mai puțin restructurată din Rusia lui Gorbaciov. Datorită propriilor încercări de a-și schimba imaginea publică, Kriucikov apare acum ca o relicvă a unui trecut discreditat. În august 1991, convins de faptul că Gorbaciov dirija dezintegrarea sistemului sovietic, Kriucikov a fost unul dintre liderii tentativei infructuoase de puci împotriva lui Gorbaciov. Acesta nu a fost răsturnat de la putere, în schimb, Kriucikov și ceilalți complotiști au fost arestați.

Actualmente, KGB-ul se străduiește din răspuțeri să se distanțeze atât de Teroarea stalinistă, cât și de crimele comise în „perioada stagnării”. Pe măsură ce oroarea imensă a întregii istorii a KGB-ului iese la suprafață, cetățenii sovietici se întreabă, în mod justificat, dacă o asemenea instituție va putea fi vreodată reformată. În anul 1990, un monument dedicat „victimelor regimului totalitar” a fost ridicat în piața Dzerjinski, în imediata vecinătate a sediului KGB. Monumentul constă dintr-o piatră imensă, adusă dintr-un lagăr de concentrare înființat în 1918, pe țărmul Mării Albe, simbolizând credința că opresiunea politică sovietică își are originile, nu în dictatura stalinistă, ci în revoluția bolșevică. După eșecul puciului din august 1991, mulțimi furibunde au dărâmat de pe soclul său simbolul cel mai sacru al KGB-ului, statuia fondatorului său Feliks Dzerjinski.

Ca orice stat modern, Rusia are nevoie de un serviciu de securitate internă și de o agenție pentru informații externe. Dar pentru a putea implica în aceste servicii niște persoane respectate de poporul rus, ar trebui să desființeze KGB-ul și să pornească de la zero.

Himmler⁸². Publicația moscovită *New Times*, utilizată și în trecut pentru derularea unor „măsuri active”, a completat campania de denigrare, descriindu-l pe Wallenberg drept un playboy, vânător de fuste și prieten al lui Adolf Eichmann, responsabil cu aplicarea „Soluției finale” a Germaniei hitleriste⁸³.

Însă KGB-ul nu mai era unicul stăpân al propriilor sale secrete. Revoluțiile democratice din Europa de Est l-au pus în fața neplăcutei posibilități de a pierde de sub control anumite taine închise între copertile dosarelor sale. Un astfel de dosar, care provoacă mari dureri de cap lui Kriucikov personal este cel referitor la asasinarea scriitorului bulgar în exil, Gheorghi Markov, în septembrie 1978. Anterior crimei, secretarul general al partidului bulgar, Todor Jivkov, solicitase sprijinul KGB-ului în scopul reducerii la tăcere a emigranților care asemeni fostului său protejat, Markov, îl atacau în presa occidentală. Centrul a pus la dispoziția lui Jivkov și a serviciului său de informații, *Durjavna Sigurnost* (DS), resursele unui laborator ultrasecret, anexat Direcției OTU (Tehnică operativă) și situat sub conducerea directă a președintelui KGB. Kriucikov personal a aprobat numirea generalului Sergei Mihailovici Golubev de la Direcția K, în funcția de ofițer de legătură cu DS-ul bulgar, în scopul utilizării otrăvurilor produse în laboratorul sovietic pentru anihilarea oponentilor bulgari din emigrație. Șapte ani mai târziu, Golubev avea să-l drogheze pe Gordievski cu un produs al aceleiași laborator, în tentativa infructuoasă de a-l constrânge să mărturisească⁸⁴.

Primul personaj vizat a fost un emigrant bulgar din Europa de Vest. DS-ul a împrăștiat în camera acestuia o substanță toxică cu efect letal, care era absorbită în organism prin piele și nu lăsa nici o urmă. Cu toate acestea, victima a supraviețuit. Cu acordul lui Kriucikov, Golubev a revenit la Moscova pentru a elabora un nou plan de atac. Rezidența principală de la Washington a procurat un set de umbrele de ploaie și le-a expediat la Centru. Direcția OTU a făcut o minusculă ajustare la vârful umbrelor, astfel încât prin umbrelă să poată fi injectată victimei o infimă capsulă cu o otrăvă puternică, produsă din semințe de ricin. Golubev a luat umbrelele la Sofia pentru a-l instrui pe ucigașul propus de DS asupra modului de utilizare. Cea dintâi victimă a fost Gheorghi Markov, care lucra la secția bulgară a BBC World Service. Înaintea de a muri la spital, în ziua de 11 septembrie, Markov a spus medicilor că a fost înțepat din greșeală cu umbrela, de către un străin, pe podul Waterloo. Pe coapsa sa dreaptă s-a descoperit o mică zgârietură și rămășițele unei capsule cât o gămălie de ac, dar în momentul efectuării autopsiei, otrava se descompusese fără a mai lăsa nici o urmă.

O a doua tentativă de asasinat s-a produs la Paris, o săptămână mai târziu, asupra unui alt emigrant bulgar, numit Vladimir Kostov. De data această însă, capsula de oțel nu s-a dezintegrat, fiind extrasă din pielea lui

responsabilitatea. Alte gropi comune au fost investigate, descoperindu-se cadavrele altor ofițeri polonezi uciși de NKVD.

Aprehensiunea Centrului față de neplăcerile provocate de un singur dosar, privitor la un singur cetățean străin, este ilustrată în mod elocvent de cazul diplomatului suedez Raoul Wallenberg. Pe când se afla în serviciu la Budapesta, în 1944-1945, Wallenberg a salvat viața multor evrei, punându-i sub protecție diplomatică. La scurt după ocuparea Ungariei de către sovietici, Wallenberg a dispărut în mod misterios. Guvernul suedez, familia Wallenberg și Societatea Raoul Wallenberg au exercitat în mod repetat presiuni asupra Moscovei, pentru a afla adevărul în privința destinului diplomatului suedez. În 1957, Andrei Gromîko, pe atunci ministru adjunct la Externe, a prezentat ambasadorului suedez la Moscova un memorandum, în care se afirma că Wallenberg murise în urma unui atac de cord, într-o închisoare sovietică, în anul 1947. În octombrie 1989, ca răspuns la solicitările insistente internaționale de a fi dat publicității dosarul Wallenberg, KGB-ul invită la Moscova o serie de reprezentanți ai Societății Raoul Wallenberg, inclusiv sora vitregă a diplomatului, Nina Lagergren și fratele lui vitreg, Guy von Dardel. Aceștia sunt primiți de către Vadim Petrovici Pirojkov vice-președinte al KGB-ului și Valentin Mihailovici Nikoforov, ministru adjunct de Externe, care oferă delegației suedeze pașaportul lui Wallenberg, mici obiecte personale și un certificat de deces fals, datat în 17 iulie 1947, cu semnătura medicului șef al penitenciarului de la Lubianka. Pirojkov și Nikoforov au exprimat „profund regret” pentru faptul că în ciuda cercetărilor laborioase efectuate în arhivele KGB-ului, nici un alt document nu a putut fi descoperit⁷⁹. Andrei Saharov și-a exprimat scepticismul în ceea ce privește posibilitatea ca un asemenea dosar important, să nu poată fi într-adevăr găsit în ordonatele arhive KGB. De fapt, dosarul nu lipsea, ci era considerat prea incomod pentru a fi dat publicității.

Dosarul KGB asupra lui Raoul Wallenberg revela faptul că, imediat după sosirea Armatei Roșii la Budapesta, NKVD-ul încercase să-l racoleze pe diplomatul suedez. În fața refuzului categoric al acestuia, de teama că Wallenberg va face vâlvă în jurul tentativei de racolare, NKVD-ul l-a arestat și l-a deportat în Uniunea Sovietică. La locul de detenție au urmat noi tentative de recrutare, soldate cu același rezultat. Atunci NKVD-ul a decis execuția lui Wallenberg, care a avut loc în anul 1947⁸⁰. Pentru a tulbura și mai mult apele, KGB-ul a implicat în anul 1989, și pe Radomir Bogdanov, veteran al „măsurilor active”, director al Institutului Academiei de Științe pentru Studii asupra Statelor Unite și Canadei și vicepreședinte al Comitetului Sovietic pentru Pace⁸¹. În primăvara anului 1989, Bogdanov a început să-i informeze pe vizitatorii și jurnaliștii străini aflați la Moscova asupra faptului că Wallenberg ar fi jucat în 1944 rolul de intermediar, în negocierile secrete dintre Lavrenti Beria și comandantul SS, Heinrich

decât Honecker, el a manifestat o și mai mare reticență decât omologul său est-german în fața „*noii gândiri*” a epocii Gorbaciov⁷⁴. Înfrângerea sandiniștilor, contrar așteptărilor KGB-ului, în alegerile din Nicaragua din februarie anul 1990, punea sub semnul riscului viitorul a patru stații de SIGINT situate pe teritoriul acestui stat. La fel de incerte apăreau perspectivele de supraviețuire ale imensei stații de SIGINT de la Lourdes, Cuba.

Cel mai mare pericol care amenință viitorul KGB-ului provine din propriul său trecut. De la sediul din Piața Dzerjinski au fost dirijate, în perioada stalinistă, cele mai mari persecuții și cele mai vaste lagăre de concentrare pe timp de pace, din istoria europeană. Deputatul și eroul sportului sovietic Iuri Vlasov a declarat în 1989, în fața Congresului Deputaților Poporului: „KGB-ul nu este o instituție, ci un adevărat imperiu subteran care nu și-a divulgat încă secretele, ci doar a deschis mormintele”⁷⁵. Acuta nervozitate manifestată de Centru când i se cere să-și facă publice arhivele demonstrează conștiința amenințării pe care o percepe venind dinspre trecutul său. Preparativele întreprinse în perspectiva declarării independenței Lituaniei în 1990 au vizat în primul rând recuperarea sutelor de mii de dosare stânjenitoare. Radio Vilnius a relatat că președintele KGB-ului lituanian, Eduardas Eismontas, a recunoscut faptul că o mare parte din arhivele aflate în custodia sa au fost deja transferate la Moscova. La scurt timp după această declarație, Eismontas a demisionat⁷⁶.

Dosarele care provoacă cea mai vie îngrijorare KGB-ului sunt cele privitoare la operațiunile sale externe. La sfârșitul anilor '80, Centrul s-a străduit din răputeri, însă inutil, să evite asumarea responsabilității pentru masacrul ofițerilor polonezi din pădurea de la Katyn, în timpul războiului. În martie 1989, ultimul guvern comunist polonez are în sfârșit curajul de a acuza KGB-ul pentru crimele comise în pădurea de la Katyn. Presa poloneză publică documentele găsite în buzunarele ofițerilor uciși, care demonstau faptul că aceștia fuseseră prizonierii NKVD-ului, în perioada în care au fost omorâți. În decursul anului următor, biroul de presă al KGB-ului a continuat să arunce vina pentru masacrul de la Katyn asupra Germaniei, refuzând să „anticipeze” rezultatele investigațiilor efectuate de comisia sovieto-poloneză⁷⁷. Atunci când *Moscow News* a somat KGB-ul „să confirme sau să nege” dovezile aduse de polonezi, au fost exercitate presiuni asupra redactorului șef al acestei publicații. Veteranii NKVD care dețineau informații asupra Katynului au mărturisit ziariștilor de la *Moscow News* că li s-a ordonat de către KGB să nu mărturisească niciodată adevărul⁷⁸. Abia în aprilie 1990, când Gorbaciov i-a înmănat președintelui Jaruzelski un set de documente care demonstau rolul jucat de NKVD în masacru, s-a înclinat și KGB-ul în fața inevitabilului, acceptând

megalomaniacă și coruptă a lui Nicolae Ceaușescu din România, deja desprinsă pe jumătate de Pactul de la Varșovia. O amplă evaluare întocmită de Direcția a XI-a a PGU (relația cu Europa de Est) în anul 1983, releva faptul că România este în pragul falimentului, că un colaps economic avea să intervină în următoarele câteva luni, care urma să determine orientarea României către Occident. Pe vremea când Gorbaciov îi urmează la putere lui Cernenko, această perspectivă este considerată ca foarte realistă. În ultimii săi doi ani la Londra, în calitate de rezident adjunct și apoi rezident, Gordievski a primit în repetate rânduri solicitări de la Centru, vizând obținerea de informații asupra atitudinii occidentale față de România⁷². Dictatura lui Ceaușescu a fost ultima care a sucombat în fața valului revoluției democratice din Europa de Est, dar deznodământul a fost mai rapid și mai brutal decât în celelalte țări ale Pactului de la Varșovia.

În perioada când ordinea comunistă din Europa de Est începea să se prăbușească, Centrul se împăcase deja cu ideea dezintegrării „Commonwealthului socialist”. Însă această dezintegrare amenința integritatea complicatei rețele de colaborare a serviciilor secrete din blocul răsăritean, a cărei origine se regăsea în primii ani ai războiului rece. În fiecare stat din Europa de Est, serviciile locale de securitate, create după modelul KGB-ului, considerate de către locuitorii țării respective drept principalul instrument de opresiune, au devenit dintr-o dată ținta reformatorilor democrați. Pe la începutul anului 1990, majoritatea fuseseră anihilate. În cele mai multe țări din Europa de Est, serviciile de informații externe, care constituiseră o parte componentă a serviciilor de securitate, după modelul PGU-ului, s-au transformat în agenții independente în scopul de a reuși să supraviețuiască.

Pe la începutul anului 1990, KGB-ul nu mai putea beneficia, ca în trecut, de ajutorul necondiționat al HVA-ului est-german, în derularea operațiunilor împotriva NATO pe teritoriul Germaniei de Vest; nici de sprijinul StB-ului cehoslovac și al SB-ului polonez în activitatea contra Franței și nici de cel al DS-ului bulgar împotriva Jugoslaviei, Turciei și Greciei. Alianța pe probleme informative cu Germania de Est fusese deja destrămată. Într-o Germanie reunită, HVA ca și SSD, își încetaseră existența. Demantelarea aparatului KGB de la Karlshorst avea să lipsească Uniunea Sovietică de cea mai largă bază a sa de spionaj extern. Sfârșitul alianței informative sovieto-est-germane risca să compromită șansele unor operațiuni proprii ale KGB-ului. Banca de date centrală a KGB-ului, cunoscută sub numele de SOUD (Sistemul de Date Operaționale și Instituționale) utiliza un computer est-german, la care aveau acces serviciile de informații cubane și din Pactul de la Varșovia⁷³.

Și alianțele KGB-ului în America Latină erau periclitare prin prăbușirea blocului sovietic. Cu toate că Fidel Castro avea să reziste mai mult timp

Lipsa de autoritate a guvernului polonez a fost pusă încă o dată în evidență, cu ocazia celei de-a doua vizite a papei în 1983, când toți cei care se opuneau regimului s-au pus sub protecția Bisericii. În octombrie 1984, Biserica poloneză a dobândit un nou martir, prin uciderea preotului Jerzy Popieluszko de către SB. O jumătate de milion de persoane au participat la funeraliile sale. La mormântul preotului Popieluszko, Walesa a declarat: „Solidaritatea trăiește pentru că dumneavoastră v-ați dat viața pentru ea”. În dorința sa disperată de a se delimita de crimă, Jaruzelski a ordonat să se efectueze o judecată publică a asasinilor, provocând o nouă undă seismică la PGU. La sfârșitul anului 1984, o circulară a Centrului dispunea aplicarea unei serii de „măsuri active” destinate discreditării „reacționarului” Ioan Paul al II-lea⁷⁰.

Preocupările Centrului referitoare la Germania răsăriteană se deosebeau net de cele în privința Poloniei. Cu toate că Centrul nu-și făcea iluzii asupra liniei de popularitate a regimului comunist, la începutul epocii Gorbaciov, nu se putea concepe încă ideea că situația țindea să scape de sub control. KGB-ul era îngrijorat doar din cauza lipsei de obediență față de Moscova manifestată de liderul est-german, Erich Honecker. Atunci când, în 1971, Walter Ulbricht, în vârstă de 78 de ani, s-a retras din funcția de secretar general al SED, Moscova ar fi dorit ca locul său să fie preluat de Willy Stoph. Însă în fruntea statului a fost ales Honecker, al cărui naționalism - a prevestit Stoph cu amărăciunea înfrângerii - avea să pună în pericol relația dintre Uniunea Sovietică și RDG. Și Willy Stoph a avut dreptate.

Manierele autoritare ale diplomaților sovietici și ale ofițerilor KGB, tolerate pe vremea lui Ulbricht, au provocat o serie de incidente în perioada guvernării lui Honecker. Ca urmare a arestării, pe la mijlocul deceniului opt, a unui ofițer KGB, pentru conducerea mașinii în stare de ebrietate, șeful KGB-ului, Anatoli Ivanovici Lazarev a protestat viguros, reclamând „utilizarea metodelor naziste împotriva unui stat frățesc”. La rândul său, Honecker s-a plâns cu și mai multă vigoare de comportarea lui Lazarev, care a fost rechemat la Moscova. După reclamații similare din partea lui Honecker, a fost retras și ambasadorul Piotr Andreevici Abrasimov, care a primit postul de ministru al Turismului. Atât Erich Nielke, ministrul est-german al Securității Statului, cât și Markus Wolf, veteran la conducerea HVA, s-au plâns la Centru de faptul că Honecker aplică măsuri restrictive asupra colaborării sovieto-est-germane din domeniul informațiilor. În anul 1985, KGB-ul nu realiza încă faptul că perestroika din Uniunea Sovietică avea să adauge un nou element de tensiune în relațiile cu Republica Democrată Germană⁷¹.

Regimul est-european pe care Centrul îl considera în cel mai acut pericol de colaps, la începutul epocii Gorbaciov, era dictatura neostalinistă,

Ca și restul lumii, KGB-ul nu a fost capabil să prevadă rapiditatea și momentul dezintegrării sistemului comunist în Europa de Est. Însă a fost poate cel dintâi serviciu secret care a intuit faptul că blocul sovietic, creat la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, era condamnat. În prima jumătate a deceniului nouă, Centrul resimțea o stare de crescândă exasperare, combinată cu fatalism, în privința viitorului Europei de Est. Acest sentiment se acutizase în ultimii ani ai deceniului. Pe la începutul epocii Gorbaciov, Gordievski a auzit din ce în ce mai multe comentarii referitoare la lipsa de credibilitate a regimurilor comuniste și a fost martorul unor exclamații de genul: „Ar fi preferabil să adoptăm o politică de fortăreață și să-i lășăm în plata Domnului pe toți!” Cu toate că nimeni nu se gândea în mod serios la o astfel de soluție, începuse să bată un vânt al schimbării, care avea să înlocuiască în 1989 doctrina Brejnev cu ceea ce a fost denumit în mod satiric „doctrina Sinatra”, care avea să permită statelor din Europa de Est să meargă pe „drumul lor” propriu².

În martie 1985, când Gorbaciov i-a succedat lui Cernenko în funcția de secretar general al partidului, existau în Europa răsăriteană trei state, care provocau - din motive oarecum diferite - o mare neliniește la Moscova. Cel dintâi era Polonia. PGU-ul fusese serios șocat de creșterea incredibilă a Solidarității în anii 1980-1981, deși nutrise o vie admirație față de abilitatea generalului Jaruzelski demonstrată în înfrângerea mișcării sindicale și realizarea cu succes a loviturii de stat din decembrie 1981. KGB-ul știa mai bine decât majoritatea observatorilor occidentali că în acest mod nu se obținuse decât o amânare a unui deznodământ previzibil.

Principalul motiv de anxietate al Centrului provenea din faptul, evident pentru toată lumea, că autoritatea morală a papei de origine poloneză eclipsa total pe cea a guvernului lui Jaruzelski. Trecuseră de mult vremurile în care orice lider sovietic ar fi putut să repete disprețuitor întrebarea lansată de Stalin la sfârșitul celui de-al doilea război mondial: „Câte divizii are papa?” Privind retrospectiv, experții în probleme poloneze ai Centrului erau înclinați să situeze originea crizei poloneze în momentul alegerii cardinalului polonez Karol Wojtila în scaunul apostolic, sub numele de papa Ioan Paul al II-lea⁶⁸. Cu ocazia vizitei sale în Polonia, după șase luni de la numirea sa la Vatican, aproape un sfert din populația din Polonia a venit să-l vadă și să-l audă. Deosebirea dintre falimentul politic al guvernului și autoritatea morală a Bisericii a fost pe deplin evidentă pentru toată lumea⁶⁹.

Mulți dintre ofițerii KGB cu care discutasese Gordievski, erau de părere că Centrul jucase un rol în tentativa de asasinare a papei Ioan Paul în anul 1981; unii și-au exprimat chiar regretul că tentativa a eșuat.

* N.T. : Frank Sinatra, celebru interpret american, care a lansat cu mare succes cântecul intitulat „My way” („Drumul meu”).

al KGB-ului⁶³. În anul 1990, Liubimov publică farsa intitulată „*Legenda unei legende*”, care lua în deriziune costisitorul război secret dintre KGB și CIA, despre care *Moscow News* spune că ar fi putut deveni „o excelentă comedie muzicală”⁶⁴.

Oleg Kalughin a început să critice în mod deschis KGB-ul după ce a fost destituit în 1987 din postul de șef adjunct al KGB-ului leningrădean, din cauza anchetelor întreprinse asupra unor incomode cazuri de corupție din mediul politic⁶⁵. În anul 1988, el atacă în mod abia mascat latura paranoică a activității PGU-ului, în cei 14 ani în care a fost condus de Kriucikov:

„Au trecut câțiva ani de când augustul consens ne determina să credem că diferitele anomalii din viața noastră nu se datorau deficiențelor sistemului, ci mediului înconjurător ostil, iar activitatea antisocială și crimele împotriva statului, comise de anumiți indivizi, erau o consecință a propagandei ostile și a provocărilor CIA”.

Pentru astfel de opinii neortodoxe a fost îndepărtat Kalughin în 1980 de la PGU. Criticând operațiunile secrete americane, el blama de asemenea tradiționala „demonizare” a CIA de către KGB. Încă din perioada în care a condus linia KR de la Washington (sfârșitul anilor '60 - începutul anilor '70), Kalughin a rămas impresionat de faptul că CIA a avut o viziune mult mai realistă decât cea a Pentagonului, asupra finalului războiului din Vietnam:

„De câteva ori, am avut posibilitatea să mă întâlnesc cu membri ai staff-ului CIA, cu toate că ei nu s-au prezentat ca atare. Au fost niște interlocutori deosebit de rafinați și educați, cu o judecată echilibrată. Deși nu m-am lăsat indus în eroare de zâmbetele lor prietenoase, am fost totuși înclinat să-i percep drept niște oameni care nu erau dominați de ura de clasă împotriva a tot ceea ce este sovietic”.

Kalughin l-a prețuit în mod deosebit pe directorul din acea vreme al CIA, William Webster, care „nu se jena să-și înăsprească relațiile cu Casa Albă atunci când considera că apără o cauză justă”⁶⁶. El nutrea cu totul alte sentimente față de Kriucikov. În iunie 1990, Kalughin apreciază reformele lui Kriucikov drept simple gesturi cosmetice: „Brațul sau umbra KGB-ului se regăsește în absolut toate domeniile existenței. Toată vorbăria despre noua imagine a KGB-ului nu este altceva decât camuflaj”. Ca urmare a atitudinii sale critice, Kalughin este degradat din rangul de general, retrăgându-i-se pensia și decorațiile, sub învinuirea de „activități defăimătoare la adresa KGB-ului”. În septembrie 1990, în ciuda unei campanii acerbe de „măsuri active”, dirijată de KGB împotriva sa, Kalughin este ales deputat pentru regiunea Krasnodar⁶⁷.

fie preluate, într-o formă mai atenuată, de către Direcția a II-a Centrală; Kriucikov anunță, de asemenea, înființarea unei noi Direcții pentru Apărarea Sistemului Sovietic Constituțional, cu destinația de a coordona lupta împotriva terorismului⁵⁸. În același timp, doi ofițeri superiori, recent pensionați de la KGB, sunt trimiși la o conferință în California, pentru a dezbate împreună cu foști ofițeri CIA problema combaterii terorismului⁵⁹.

Kriucikov stabilește în mod clar limitele ineditei colaborări pe care o propunea:

„Munca informativă este un joc fără reguli. Există anumite aspecte care, îmi pare rău că trebuie să o spun, ne împiedică să cădem de acord cu oricine ar fi, asupra regulilor în funcție de care ne vom derula operațiunile. Însă consider că trebuie să adoptăm o conduită civilizată, chiar și în profesia noastră”⁶⁰.

Una dintre consecințele colaborării, chiar limitate, propusă de Kriucikov, a constat în diminuarea tradiționalei culpabilizări a serviciilor secrete occidentale de către sovietici. Atunci când eșecul perestroikăi tindea să devină evident, pe la începutul anilor '90, teoria conspirației a fost din nou scoasă de la naftalină. În iarna anului 1990-1991, Kriucikov și adjuncții săi au afirmat că au descoperit un complot occidental vizând infestarea cerealelor importate de Uniunea Sovietică, cu scopul destabilizării țărilor baltice și al devalorizării rublei⁶¹.

Glasnostul în schimb, a făcut posibilă combaterea deschisă în mass media sovietică a teoriilor conspirației. Printre cei care au atacat tradiția neo-stalinistă a spionomaniei s-au numărat doi străluciți critici ai lui Kriucikov din perioada anilor '70, de la PGU: expertul în probleme britanice, Mihail Liubimov, demis în 1980 și expertul în probleme americane, Oleg Kalughin, expedit de Kriucikov la Leningrad, tot în anul 1980⁶².

Având grijă să acuze în mod egal atât serviciile de informații răsăritene, cât și pe cele occidentale, Liubimov tratează cu ironie versiunea KGB-ului asupra propriei istorii:

„Chiar și cele mai mărunte reușite au fost immortalizate în bronz. Serviciile (noastre) secrete pot fi comparate cu animalele și păsările din povestea lui Lewis Carroll, care alergau în cerc întrebând: Cine a învins? și tot ele răspundeau în cor: Noi!”

Ca și omologii săi occidentali, KGB-ul a propagat spionomania, „a subminat eforturile diplomatice constructive” și „a contribuit la deteriorarea situației internaționale”. Liubimov considera că spionajul prin satelit are „un efect stabilizator”, conferind ambelor părți siguranța în ceea ce privește riscul unui atac prin surprindere. Însă în 1989, el devine primul fost rezident KGB care cere, prin intermediul mass mediei sovietice, reducerea dimensiunilor PGU-ului și a uriașului aparat intern de securitate

Deturnarea unui avion de transport Iliușin, din Caucaz către Israel, în decembrie 1988, a marcat începutul a ceea ce Kriucikov a numit „o nouă eră în munca noastră”⁵². În ultimii 15 ani, în Uniunea Sovietică avuseseră lor circa 50 de tentative de deturnare de avioane, care fuseseră împiedicate cu grele pierderi de vieți omenești⁵³. În decembrie 1988, când grupul de armeni care au deturnat avionul sovietic au cerut să fie duși în Israel, KGB-ul „i-a încurajat, după spusele lui Kriucikov, deoarece eram siguri că vom găsi înțelegere (în Israel)”. Ca urmare, nu a mai avut loc o nouă baie de sânge și „nici un copil, nici un membru al echipei de recuperare și nici măcar un singur terorist nu au avut de suferit”⁵⁴. Ministrul de Externe sovietic, Eduard Șevarnadze, a adresat mulțumiri publice statului Israel, pentru sprijinul acordat în rezolvarea pașnică a incidentului și în extrădarea vinovaților. Generalul Vitali Ponomariov, unul dintre vice-președinții lui Kriucikov, a ținut o conferință de presă inedită, aducând episodul deturnării avionului sovietic la cunoștința corespondenților de presă străini. El a declarat că acesta a fost „primul exemplu de cooperare de acest gen, dintre Uniunea Sovietică și alte țări”⁵⁵.

În anul 1989, Kriucikov a susținut ideea cooperării dintre KGB pe de o parte și CIA și celelalte servicii secrete occidentale pe de altă parte, în scopul combaterii terorismului:

„O aripă a terorismului este îndreptată împotriva SUA și o altă împotriva Uniunii Sovietice. Noi toți avem interesul să luptăm împotriva celui mai teribil flagel al secolului acestuia. Dacă vom întreprinde măsuri hotărâte, vom putea elimina acest rău cu suficientă rapiditate. Vor putea rămâne unele relicve ale terorismului, dar acestea nu vor fi decât relicve și nu terorismul însuși”⁵⁶.

Cu ocazia discursului ținut în iulie în fața Sovietului Suprem și într-un interviu de presă, Kriucikov a subliniat iminența apariției terorismului nuclear și nevoia de a-l combate printr-o amplă cooperare a serviciilor de informații răsăritene și occidentale:

„La audierile în fața Sovietului Suprem, m-am făcut vinovat de inexactitate atunci când am spus că mai multe tone de uraniu îmbogățit au dispărut undeva, în lume. Nu câteva tone, ci câteva sute de tone au dispărut; nu știm unde, deși putem bănuî. Există în lume atât competența cât și potențialul tehnologic necesar confecționării bombei nucleare, cu care nu un singur oraș, ci o națiune întreagă ar putea fi șantajată. Nu pot să exclud nici posibilitatea ca cineva chiar să dorească să folosească arma nucleară. Există astfel de criminali. Pe scurt, noi suntem dispuși să colaborăm în combaterea terorismului și a traficului de droguri”⁵⁷.

În octombrie 1989, Kriucikov a anunțat desființarea Direcției a V-a, care ținuse sub control pe disidenții intelectuali, ale cărui sarcini aveau să

responsabilă, luând atitudine față de utilizarea în scop terorist a armamentului de proveniență sovietică.

În anii '70 și '80, IRA a încercat să abordeze în repetate rânduri ofițerii KGB aflați la Dublin și a rezidenților de la Londra în vizită la Belfast sub acoperire jurnalistică. Centrul a refuzat să dea curs acestor demersuri. În februarie 1985, șeful Departamentului al III-lea, Nikolai Gribin, care publicase cu câțiva ani înainte o carte despre Irlanda de Nord, a vizitat orașul Dublin cu scopul de a inspecta rezidența KGB și de a-i ameliora activitatea. Centrul utiliza Irlanda ca bază de pregătire pentru tinerii ilegali, în vederea familiarizării acestora cu modul de viață irlandez și britanic, prin stagii de șase luni, înainte de plasarea lor în alte centre, considerate de către KGB mai importante⁴⁹.

Centrul respingea din ce în ce mai categoric implicarea sa în acțiuni teroriste, de teama de a nu deveni, la rândul său ținta unor atacuri teroriste. În aprilie 1985, o telegramă circulară semnată de Kriucikov făcea referire la o serie de explozii de bombe, care se produsese în lunile august și septembrie 1984 în Bulgaria. Cu toate că vinovații nu fuseseră identificați, Kriucikov a afirmat că natura sofisticată a mașinilor infernale utilizate indica o posibilă implicare a unuia dintre „serviciile speciale” occidentale. Folosirea emigranților bulgari în desfășurarea de acțiuni teroriste putea deveni un precedent primejdios pentru operațiuni similare în alte țări socialiste. Kriucikov a sugerat ca rezidențele să țină legătura cu forțele de poliție, pentru a opune amenințării teroriste cooperarea internațională. Guk, de exemplu, în cei patru ani de rezidență la Londra, din 1980 până în 1984, a luat în repetate rânduri contact cu poliția britanică, atât în cazul în care teroriștii vizau ținte sovietice, cât și în câteva situații în care viața unor cetățeni ne-sovietici era amenințată⁵⁰.

Cam în aceeași perioadă de timp, Gordievski a primit o solicitare personală din partea șefului Direcției S (Ilegali și Operațiuni Speciale), Iuri Ivanovici Drojdev, în care îi erau cerute o serie de lucruri bizare, dintre care cel mai straniu consta în procurarea unei copii a filmului *Who dares wins* (Îndrăzneții înving), din care Drojdev considera că putea obține informații cu privire la metodele operative utilizate de SAS. Drojdev dorea de asemenea informații cu privire la grupările teroriste de stânga, la traficul de arme și la asasinatele comise în circumstanțe ciudate sau misterioase.

Lista lui Drojdev trăda pe de o parte dorința acestuia de a se informa în privința operațiunilor speciale și a activității teroriste din Marea Britanie, dar revela pe de altă parte și implicarea lui Drojdev în proiecte de operațiuni speciale pe teritoriul britanic. El ceruse rezidenței să-i procure informații asupra spațiilor comerciale și de depozitare disponibile, ceea ce i-a dat lui Gordievski impresia că Centrul era în căutarea unor incinte pentru stocarea de armament și echipamente. O parte din datele solicitate trebuiau să servească legendării unor operațiuni ale KGB-ului⁵¹.

Primii ani ai epocii Gorbaciov au adus o modificare în atitudinea KGB-ului față de terorism. Dezaprobarea crescândă a Moscovei față de anumiți asociați ai săi care practicau acțiuni de terorism în Lumea a treia, a fost vizibilă în special în privința colonelului Geddafi. Schimbarea de atitudine a devenit evidentă în timpul incidentului petrecut la 17 aprilie 1984: cu ocazia unei demonstrații anti-Geddafi, petrecută în fața ambasadei libiene de la Londra, redenumită „Biroul Poporului”, un ofițer al serviciilor secrete libiene a tras cu o mitralieră Sterling, de la o fereastră a ambasadei, ucigând pe polițista britanică Yvonne Fletcher. Marea Britanie a rupt relațiile diplomatice cu Libia, expulzând vreo 60 de funcționari libieni și diverși susținători ai lui Geddafi. Ziarul *Pravda* a descris episodul cu o franchețe neobișnuită:

„Deodată a început să se tragă... o polițistă britanică a fost împușcată mortal și alte persoane au fost rănite... Mai mult decât atât, Washingtonul a răspândit știrea că unul din sateliții săi de recunoaștere a interceptat un mesaj codificat adresat de Tripoli Biroului Poporului de la Londra, în care se ordona personalului acestuia să tragă în demonstranți. Această știre a fost urmată în ziua imediat următoare de decizia autorităților britanice de a întrerupe relațiile diplomatice cu Libia”.

Cu toate că articolul relatează și faptul că guvernul libian a negat participarea sa la evenimente, cititorii *Pravdei* au rămas cu bănuiala că totuși focurile de armă automată au pornit într-adevăr de la ferestrele Biroului Poporului.

KGB-ul cunoștea circumstanțele asasinării polițistei Fletcher mult mai bine decât cititorii ziarului *Pravda*. La 18 aprilie 1984, rezidența de la Londra a fost informată printr-o telegramă, că Centrul era în posesia unor informații credibile conform cărora ofițerul libian trăsesese cu arma automată la ordinul personal al lui Geddafi⁴⁷, care declarase cu ocazia Congresului Poporului din martie 1985: „Avem dreptul legitim și sacru de a acționa - un popor întreg își lichidează oponentii din țară și din străinătate la lumina zilei”. El a anunțat că forțele noului Mutarabbisoun („Gata oricând”), alcătuită din 150 de teroriști antrenați, erau gata să desfășoare acțiuni de eliminare fizică pe tot cuprinsul pământului⁴⁸.

Centrul nu agrease niciodată ideea că Geddafi procurase fonduri și arme din cadrul blocului sovietic pentru gruparea irlandeză IRA. La sfârșitul anilor '70, când presa britanică a relatat că IRA primise armament sovietic, o investigație urgentă a unui ofițer superior KGB a stabilit că acesta provenea de fapt din Libia. În acel moment, Moscova se cantonase într-o reacție formală, relevând că Uniunea Sovietică nu era răspunzătoare pentru ceea ce făcea Geddafi cu uriașul stoc de arme sovietice pe care îl poseda. Însă pe la jumătatea anilor '80, Centrul a adoptat o poziție mai

profesorul Segal. Numai în prima jumătate a anului 1987, povestea începe să fie creditată în mediile de informații din peste 40 de țări ale Lumii a treia⁴³.

În momentul de maximă popularizare, „măsura activă” privitoare la SIDA, avea să fie totuși discreditată de „noua gândire” a politicii externe sovietice. În iulie 1987, Gorbaciov declară la o conferință de presă: „Noi spunem adevărul și numai adevărul”. În fața protestelor și acuzațiilor de fals, venite din partea comunității științifice mondiale (inclusiv din partea marelui savant sovietic Viktor M. Jdanov) Kremlinul manifestă pentru prima oară o oarecare jenă față de o „măsură activă” încununată de succes. În august, 1987, se comunică oficialităților americane de la Moscova că povestea despre SIDA era repudiată în mod public, dar presa sovietică nu menționează acest fapt decât în septembrie 1988⁴⁴. Însă în anul 1990, istoria circula însă în mediile de informații din Occident, inclusiv sub forma unui film de televiziune realizat de *Channel Four* din Marea Britanie și *Deutsche Rundfunk WDR*, Köln⁴⁵.

Abandonarea oficială a poveștii despre originea virusului SIDA a fost „compensată” prin alte „măsuri active” anti-americane, lansate în Lumea a Treia, care au avut rezonanță și în Occident. Una dintre cele mai reușite „măsuri active” a fost cea referitoare la măcelărirea unor copii latino-americani și prelevarea organelor interne pentru băncile americane de grefe. În vara anului 1988, această versiune a fost preluată de o organizație de front cu sediul la Bruxelles, Asociația Internațională a Avocaților Democrați (IADL) și prezentată în presa din peste 50 de țări, în cadrul unei susținute campanii publicitare. În septembrie 1988, o comunistă franceză, membră a Parlamentului European, Danielle de March, a propus o moțiune de condamnare a așa-zisului trafic de organe prelevate de la copii, citind în sprijinul moțiunii un raport al IADL. Moțiunea a fost aprobată prin simpla ridicare a mâinii, în cursul unei reuniuni la care au participat foarte puțini parlamentari. Cauza așa-zisului trafic de organe de copii a fost îmbrățișată și de organizații extrem de îndepărtate de KGB, cum ar fi cea denumită „Martorii lui Iehova”, care în 1989 publică un articol în revista lor, *Awake*, cu un tiraj de 11 milioane de exemplare, în 54 de limbi. Un periodic din Grecia a afirmat că inimile umane se vindeau în Statele Unite la prețuri oscilând între o sută de mii de dolari și un milion⁴⁶. Printre falsurile puse în circulație prin „măsuri active” în Lumea a Treia, în anul 1990, s-a numărat și afirmația că în Statele Unite fusese elaborată, sau era pe cale să fie elaborată, o „armă etnică” destinată uciderii tuturor celor care nu erau albi. În anul 1990, „noua gândire” gorbacioviană redusese substanțial nivelul dezinformării antioccidentale în presa sovietică, dar avea încă un efect minor asupra operațiunilor Direcției A din Lumea a treia.

îndelungate state de serviciu al Consiliului Mondial al Păcii, (WPC) a fost obligat să recurgă la autocritică. A fost numit un nou secretar general al Consiliului, în persoana finlandezului Johannes Pakaslahti, care trebuia să preia conducerea din mâinile lui Chandra. În 1988, președintele Comitetului Sovietic pentru Pace, Genrik Borovik, cumnatul lui Kriucikov, a lansat propunerea ca WPC să devină „o organizație mai pluralistă”. În 1989, WPC pierde o bună parte din credibilitatea sa, recunoscând că 90% din fondurile sale proveneau din Uniunea Sovietică⁴¹. În ciuda unor mici transformări superficiale, care să indice o limitare a „măsurilor active”. Departamentul Internațional al Comitetului Central continuă să supravegheze „măsurile active semicamuflete”, derulate prin intermediul organizațiilor de front și prin alte canale, cu o prezență sovietică parțial vizibilă. În cooperare cu Departamentul Internațional, Serviciul A va conduce „măsurile active camuflete”, în care prezența sovietică este ocultată, cu precădere în țările Lumii a Treia.

La sfârșitul anilor '80, Serviciul A producea 10-15 falsuri după documente americane anual. Unele erau discrete, sau „silenzioase”, fiind aduse la cunoștința anumitor personalități influente din Lumea a Treia, pentru a le pune în gardă împotriva unor imaginare acțiuni ostile ale CIA și altor agenții americane. Alte falsuri erau utilizate pentru declanșarea unor campanii de presă: în 1987, o scrisoare plastografiată a directorului CIA, William Casey, privitoare la niște așa-zise planuri de destabilizare a guvernului indian condus de Rajiv Gandhi; în 1988, un document falsificat al Consiliului pentru Securitate Națională, conținând instrucțiuni ale președintelui Reagan vizând tulburări în zona Canalului Panama; și în 1989, o scrisoare trucată a ministrului de Externe sud-african, „Pik” Botha, adresată Departamentului de Stat, referitoare la un acord secret de cooperare militară, economică și de spionaj cu Statele Unite⁴².

Probabil că cea mai reușită „măsură activă” implementată în Lumea a treia în primii ani ai epocii Gorbaciov, promovată printr-o mixtură de propagandă deschisă și acțiune camuflată din partea Serviciului A, a constat în învinovățirea Statelor Unite de provocarea maladiei SIDA. Povestea a început în vara anului 1983, printr-un articol publicat în ziarul indian pro-sovietic, *Patriot*, care afirma că virusul SIDA a fost produs prin inginerie genetică la Fort Detrick, Maryland. Inițial, această poveste nu a avut nici un impact, dar ea a fost reluată cu mare efect de publicația *Literaturnaya Gazeta*, în octombrie 1985.

În această nouă formă, istorisirea se baza pe raportul unui biofizician pensionar est-german, de origină rusă, Jacob Segal, care încerca să demonstreze că virusul fusese sintetizat artificial la Fort Detrick, din două virusuri naturale, VISNA și HTLV-I. În octombrie 1986, ziarul britanic conservator *The Sunday Express* publică în pagina întâi un interviu cu

de relații publice. În 1990, Leonid Șebarșin devine cel dintâi șef al PGU-ului identificat în public. Un corespondent al ziarului *Pravda* a fost admis pentru prima oară la sediul PGU de la Iasenevo. Biroul lui Șebarșin era mai puțin disuaziv decât s-ar fi așteptat oricine. Pe o etajeră trona o fotografie a nepoțelului său. Biblioteca includea cărți despre KGB apărute în Vest, precum și operele lui Soljenițin și a altor scriitori condamnați odinioară ca antisovietici. „Astăzi, a spus Șebarșin ziaristului de la *Pravda*, ne străduim să facem să iasă la suprafață tot ceea ce este pozitiv în politica lumii, să valorificăm orice oportunitate de îmbunătățire a relațiilor internaționale și să ajungem la soluții reciproc avantajoase”³⁹.

Cu toate că majoritatea schimbărilor intervenite la PGU în primii cinci ani ai guvernării lui Gorbaciov au fost doar niște ajustări cosmetice, au existat cel puțin două modificări la nivel operațional. Cea dintâi a fost înregistrată în domeniul „măsurilor active”. Atunci când Gorbaciov a devenit secretar general, acel sector era la fel de „activ” ca întotdeauna, numărând între 1975 și 1985 aproximativ 50-80 lucrători la Iasenevo și alți 40 la agenția de presă Novosti din piața Pușkin. Kriucikov era un susținător fervent al „măsurilor active”, în care avea - după cum spune Gordievski - o încredere exagerată. La începutul anului 1985, L. F. Stoskov, primul șef-adjunct al Serviciului A, i-a comunicat lui Gordievski că serviciul se concentrează asupra a trei teme majore: materiale destinate discreditării tuturor aspectelor politicii americane: o campanie urmărind promovarea de stări conflictuale între Statele Unite și aliații săi din NATO; sprijin acordat mișcărilor pentru pace din Europa.

În principiu, ofițerii liniei PR din rezidențe trebuiau să dedice „măsurilor active” un sfert din timpul de muncă, cu toate că în practică acest timp era mult mai redus. Gordievski a remarcat mari diferențe în prestațiile ofițerilor care se ocupau de „măsurile active”, datorate faptului că jumătate dintre acești ofițeri erau simple rebuturi ale altor departamente. Puțini erau ofițerii de mare calibru ai PGU care doreau să lucreze în domeniul „măsurilor active” din Serviciul A, acesta din urmă fiind considerat un punct mort pentru orice carieră. Numeroase „măsurile active” au fost blocate în momentul defectiei lui Gordievski, printre acestea numărându-se și planurile de discreditare ale Colegiului Keston, care controla activitățile religioase din Uniunea Sovietică, precum și lansarea unei false declarații a d-nei Thatcher asupra politicii de apărare a Marii Britanii, adresată președintelui comitetului comandanților de Stat major din Statele Unite⁴⁰.

La sfârșitul anilor '80, operațiunile vizând „măsurile active” în Occident, dar nu și în Lumea a Treia, au devenit mai puțin agresive. De asemenea, Uniunea Sovietică dădea semne de nemulțumire față de discreditatele organizații de front. În 1986, Romesh Chandra, președintele cu

„Nu eram capabili să facem o distincție între straturile sociale și politice ale societății capitaliste contemporane și numeroasele zone de umbră și curențe care dominau poziționarea regională sau națională a forțelor politice”.

Discursul lui Kriucikov indica totuși conservarea într-un colț de memorie a vechilor suspiciuni. Fără a menționa numele Operațiunii RYAN, el încearcă să o justifice retroactiv:

„Multe dintre vechile responsabilități (ale PGU) nu au fost scoase de pe agendă. Printre acestea, sarcina principală rezidă în a nu trece cu vederea pericolul imediat al unui conflict nuclear”.

Kriucikov nu renunță la lansarea conform tradiției a unor săgeți împotriva Occidentului și „mai presus de orice” împotriva serviciilor secrete americane. El afirmă că numai în prima jumătate a anului 1988, au existat peste 900 de „acțiuni provocatoare” la adresa misiunilor și cetățenilor sovietici³⁵.

După ce a ajuns în fruntea KGB-ului, Kriucikov a declanșat o campanie de relații cu publicul fără precedent. „KGB-ul, a declarat el, trebuie să beneficieze de o imagine atât în țară, cât și în străinătate, care să corespundă țelurilor înalte urmărite în munca noastră”³⁶. La începutul anului 1989, Kriucikov devine primul președinte al KGB-ului care primește vizita ambasadorului Statelor Unite în biroul său. Atât el, cât și ofițerii superiori de la KGB dau interviuri în presa sovietică și în cea occidentală, realizând și un film de televiziune intitulat „KGB astăzi”.

Mesajul fundamental al acestor intervenții publice rămâne neschimbat: KGB-ul „respectă cu strictețe legalitatea sovietică”, se află „sub controlul riguros al partidului”, se delimitează cu hotărâre de ororile trecutului stalinist și propune „un întreg sistem care să garanteze” că acest orori nu vor mai fi posibile în viitor³⁷. Afirmatia lui Kriucikov că „la KGB nu există informatori secreți, ci doar asistenți”, o insultă la adresa experienței trăite de milioane de ruși, a primit următoarea replică din partea lui Boris Elțin:

„În primul rând, majoritatea marilor organizații nu dețin asistenți, ci o veritabilă rețea de agenți care provin din rândul forțelor securității statului și au adus grave daune morale societății noastre... Este o situație absolut intolerabilă pentru noi, în această perioadă de democratizare”.

În ciuda campaniei de „măsuri active” destinate discreditării lui Elțin, el a fost ales în mai 1990 în fruntea Sovietului Suprem. După alegerea sa, el s-a remarcat prin gestul fără precedent de a refuza gardă de corp de la KGB. Securitatea lui a fost încredințată unei noi unități din cadrul secretariatului Sovietului Suprem³⁸.

Schimbarea cea mai relevantă înregistrată la nivelul operațiunilor externe ale KGB-ului, la sfârșitul anilor '80 s-a remarcat la nivel retoric și

pândind orice situație care să le permită aruncarea blamului asupra drumului istoric al statului sovietic și asupra operei sale de construire a socialismului”.

Cebrikov a atacat cu deosebită vehemență două forme de „subversiune ideologică” practică în mod curent de către serviciile de spionaj imperialiste. Prima consta în tentativa de a sparge unitatea de monolit dintre partid și popor și de a instala pluralismului politic și ideologic. Cea de-a doua formă consta în răspândirea „virusului naționalismului” care produsese „ieșiri provocatoare ale naționaliștilor din țările baltice”³². Este foarte posibil ca Cebrikov să fi crezut în aceste aberații, însă lui Gorbaciov, ele i-au provocat o lejeră stare de jenă. El era mult mai aproape de vederile relativ flexibile ale lui Kriucikov, care înțelesese că teoria conspirației trebuia să fie cel puțin temporizată, pentru a se adecva cerințelor „*noului mod de gândire*”. Gorbaciov a întreprins acțiunea fără precedent de a-l lua cu el pe Kriucikov, călătorind incognito, în prima vizită efectuată la Washington, în decembrie 1987, pentru semnarea unui tratat vizând eliminarea rachetelor cu rază medie și scurtă de acțiune, cel dintâi tratat care limita arsenalurile nucleare ale supraputerilor. Niciodată nu se mai întâmplase ca un lider sovietic să fie însoțit în Occident de către șeful PGU-ului³³.

În vara anului 1982, Gorbaciov a adus un călduros elogiu „muncii hotărâte” desfășurate de conducerea KGB-ului și a GRU în vederea „ameliorării activității instituțiilor respective în condițiile create de stadiul actual de dezvoltare al societății noastre și de deschiderea către procesele democratice”³⁴. În acel moment, zilele lui Cebrikov la conducerea KGB-ului erau deja numărate. El a fost înlocuit de Kriucikov în octombrie 1988, însă și-a păstrat timp de încă 11 luni locul din Politburo. Pentru prima oară în istorie, președinția KGB-ului a fost încredințată șefului sectorului său extern; acest fapt demonstra atât prestigiul de care beneficia PGU-ul la începutul epocii Gorbaciov, cât și importanța acordată de liderul sovietic informațiilor furnizate de acest serviciu.

Cu ocazia plecării de la conducerea PGU-ului, Kriucikov a pronunțat un discurs de adio intitulat „O viziune obiectivă asupra lumii”, care reprezenta un cocktail de idei vechi și noi într-o perspectivă optimistă, din care rezulta că imaginea internațională a Uniunii Sovietice era transformată grație *Perestroikăi*:

„Imaginea adversarului, a statului sovietic (perceput) ca o societate totalitară și semi-civilizată, începe să se erodeze, iar adversarii noștri politici și ideologici încep să recunoască natura profundă a reformelor noastre și efectul lor benefic asupra politicii noastre externe”.

Kriucikov a adăugat o tentă autocritică privitoare la KGB și la viziunea sa tradițională asupra Occidentului:

Cea mai importantă dezvoltare a liniei X la începutul anilor '90, a fost înregistrată în Japonia și în Coreea de Sud³⁰. Aplicațiile noțiunilor din S&T introduse în industria sovietică necesită însă proceduri extrem de complicate. Realizarea de duplicate ale noilor generații de microcircuite americane și japoneze implică individualizarea a sute de mii de contacte și cunoașterea unor procedee de producție complexe. Cea mai bogată recoltă de S&T din istoria serviciilor secrete nu a putut preveni adâncirea prăpastiei existente între tehnologia occidentală și cea sovietică, în special în alte domenii decât cel a apărării. Această prăpastie face din ce în ce mai dificilă imitarea invențiilor occidentale mai avansate, în ciuda furtului de informații.

În afară de procurarea unui volum uriaș de informații politice, științifice și tehnologice, KGB-ul a contribuit din plin și la elaborarea *noului mod de gândire* al epocii Gorbaciov. Dezintegrarea sistemului sovietic monopartit s-a datorat, așa cum arată Ernest Gellner, unui proces de deteriorare internă desfășurat în două etape. În epoca stalinistă, regimul fusese bazat pe teroare și pe un crez obligatoriu pe care puțin îndrăzneau să-l conteste. Factorul teamă a dispărut în bună parte în perioada lui Hrusciov. Pentru majoritatea cetățenilor sovietici represiunea făcuse loc stăgănării. Spre sfârșitul epocii Brejnev, încrederea în sistem dispăruse și odată cu ea, și teama pe care sistemul o inspirase. Rămăsese ceea ce istoriograful sovietic Batkin avea să numească „domnia cenușiului”: o birocrație inertă, lipsită de voință și coruptă³¹.

Transfigurarea sistemului sovietic în declin și adoptarea unei politici externe „luminate” s-a datorat și unei schimbări în modul de percepție al conducerii sovietice în străinătate, în special în Occident.

În persoana lui Mihail Gorbaciov, Uniunea Sovietică descoperise un lider conștient de faptul că sistemul comunist era pe cale de disoluție și în căutare de soluții noi. Consilierul cel mai influent al acestuia, Aleksandr Iakovlev, ambasador în Canada între anii 1974-1983, avea o cunoaștere nemijlocită a Occidentului, cu toate că mentalitatea lui era ușor marcată de îndoctrinarea marxist-leninistă.

În anul 1987, amploarea și ritmul de implementare al „noii gândiri” a lui Gorbaciov au devenit intolerabile pentru Viktor Cebrikov. El folosește ocazia celei de-a 110-a aniversări a lui Feliks Dzerjinski, pentru a readuce la lumină teoria conspirației:

„Una dintre țintele principale ale activității subversive desfășurate de serviciile speciale ale statelor imperialiste a rămas în continuare filosofia sovietică și potențialul moral și politic al societății noastre... Din acest motiv, nucleeele subversive nu cruță nici un efort pentru a discredita teoria marxist-leninistă și politica Partidului Comunist,

Culegerea de informații S&T din domeniul apărării - cea mai importantă componentă - era coordonată la începutul anilor '80 de către Comisia Industrială Militară (VPK); Gorbaciov o va înălța la rangul de Comisie de Stat pentru Complexul Militar și Industrial, care supraveghea toată producția de armament. VPK era condusă de un vice-prim ministru și avea în subordine cinci agenții calificate în colectarea de informații: GRU, Direcția I Centrală a PGU, Comisia de Stat pentru Știință și Tehnologie (GKNI), o secțiune secretă a Academiei de Științe și Comisia de Stat pentru Relații Economice Externe (GKES). Documentele furnizate de o „cârțiță” franceză infiltrată în Direcția I la începutul anilor '80 (nume codificat Farewell) revelează faptul că în 1980, VPK a ordonat realizarea a 3 617 „sarcini de achiziționare” de S&T, din care 1 085 au fost realizate în același an, în beneficiul a 3 396 proiecte de cercetare și de dezvoltare sovietice²⁷. În 1980, 61,5% din informația deținută de VPK provenea din surse americane (nu toate din Statele Unite), 10,5% din Republica Federală a Germaniei, 8% din Franța, 7,5% din Marea Britanie și 3% din Japonia.

Cu toate că nu există statistici referitoare la perioada Gorbaciov, toate evidențele sugerează că ponderea S&T sovietice a continuat să crească. Printre succesele majore înregistrate de VPK se numără: o versiune sovietică a sistemului radar aeropurtat de control AWACS; bombardierul rus Blackjack copiat după B1-B american; seria de computere RYAD, luată de la Texas Instruments²⁸. Se estimează că aproximativ 150 de sisteme de armament sovietic sunt tributare tehnologiei furate din Occident.

Ceva mai puțin de jumătate din activitatea Direcției T deservește scopurile VPK. Din 5 456 de „mostre” (motoare, componente electrice, microcircuite) dobândite în 1980, 44% au fost destinate industriei de apărare, 28% industriei civile, prin intermediul GKNT și 28% KGB-ului și altor agenții. În același an - poate că a fost unul excepțional - peste jumătate din informația obținută de Direcția T provenea din surse ale serviciilor de informații aliate, cu precădere est-germane și cehoslovace²⁹. Chiar și la începutul anului 1990, anumite servicii de informații est-europene au încercat să-i impresioneze pe noii lideri politici, concentrându-se asupra tipului de tehnologie occidentală necesar modernizării industriilor depășite din țările respective.

Rezultatele pozitive înregistrate de Direcția T în Europa au inclus informații provenite din Italia, cu privire la sistemul Catrin de comunicații electronice pe câmpul de luptă care urmau să fie adoptate de NATO la începutul anilor '90; au inclus de asemenea folosirea unei echipe de *hackers* germani - programatori autodidacți - care, jucându-se la computer, au reușit să pătrundă în banca de date a Pentagonului, în bazele de date cu secrete militare și cercetări de avangardă în domeniul informaticii.

transferat la KGB; după un stagiul de pregătire la Institutul Andropov, el a preluat un post la Iasenevo. În 1971 a fost numit la New Delhi, la conducerea liniei PR și apoi chiar în fruntea rezidenței, din 1975 până în 1977. După răsturnarea de la putere a Șahului, în 1979 el devine rezident la Teheran, unde va rămâne până la expulzarea sa în anul 1983. În vara anului 1985, când Gordievski a părăsit definitiv PGU-ul, Șerbașin era al doilea om în ierarhia Direcției RI, în cadrul căruia se elaborau rapoartele către conducerea politică superioară²⁴. Documentele întocmite de Șerbașin lăsaseră o excelentă impresie asupra membrilor Biroului Politic, ceea ce a influențat decisiv instalarea lui în postul părăsit de Kriucikov.²⁴

La începutul anilor '90, KGB-ul va continua să exploateze fascinația tradițională resimțită de liderii sovietici față de rapoartele strict secrete. Ca și în trecut, KGB-ul va continua să prezinte materiale inspirate din surse cu acces liber - de exemplu, mass media - ca provenind de la agenții săi secrete. Șerbașin definește principala sarcină a PGU-ului drept „misiunea de a furniza conducerii sovietice informații precise și veridice referitoare la planurile și intențiile reale ale celor mai importante țări occidentale, cu privire la țara noastră și la cele mai importante probleme internaționale”²⁵. Va fi în continuare alimentat din răspuneri mitul conform căruia, PGU reprezintă unica instanță posesoare a adevărului despre Occident. Influența PGU-ului va spori, pe măsura accentuării dificultăților militare, ideologice și economice cu care se confrunta Uniunea Sovietică. Dezintegrarea Pactului de la Varșovia va obliga Kremlinul să retragă sute de mii de soldați din Europa de Est. Criza economică va impune reducerea drastică a ajutoarelor acordate țărilor în curs de dezvoltare. Ca atare, serviciile de informații își vor asuma un rol mai important în preservarea influenței sovietice, atâta câtă mai rămăsese, asupra lumii exterioare.

Cea de-a doua prioritate majoră a serviciilor de spionaj extern era reprezentată, în viziunea lui Gorbaciov, de domeniul spionajului științific și tehnologic (S&T).

Câțiva ani la rând, Direcția T înregistrase o serie de succese importante. Dinamicul și ambițiosul șef al acestei direcții, Leonid Sergheevici Zaițev, care începuse să se specializeze în domeniul S&T încă din perioada de activitate la rezidența din Londra, în anii '60, era hotărât să nu cedeze de sub control nici o iotă din ceea ce considera a fi imperiul său informativ. Zaițev afirma că Direcția sa se autofinanțează integral, iar valoarea S&T colectată compensa toate costurile operațiunilor externe ale KGB-ului. Direcția T se bucura de o doză crescândă de autonomie în cadrul PGU. Ofițerii săi, proveniți în marea lor majoritate din medii științifice și ingineresti, beneficiau de o pregătire aparte la Institutul Andropov. Și totuși, Direcția T era numai o componentă - deosebit de importantă, într-adevăr - în cadrul angrenajului complex de colectare a S&T²⁶.

la Moscova. În schimb, rezidența a expediat la Centru un raport bazat pe articol, afirmând că informațiile derivau din surse confidențiale²⁰.

Mentținerea legăturii cu agenții activi necesita demersuri foarte laborioase, din cauza complicatelor proceduri de contrasupraveghere instituite de KGB. Pentru a se întâlni cu un agent la orele 16, ofițerul de caz trebuia să părăsească rezidența în jurul orei 13, să conducă mașina pe un traseu prolix, să parcheze într-un loc cât mai anonim și aglomerat și să fie preluat în mașina condusă de un alt ofițer. Urma încă o oră de „plimbare” cu mașina pentru a scăpa de eventualele mașini de filaj ale serviciilor de secrete inamice. În acest timp, linia KR din ambasadă monitoriza comunicațiile radio dintre echipele de supraveghere, pentru a depista existența vreunei misiuni de supraveghere: această activitate purta numele codificat „Impuls”. Stațiile de emisie-recepție ale ofițerului de caz și colegului său erau acordate pe aceeași lungime de undă cu aparatul ambasadei, care emitea un avertisment codificat, constând în repetiția în Morse a unei litere din alfabet. Pe la orele 15, dacă nu fusese detectat nici un fel de filaj, ofițerul de caz părăsea mașina colegului său și se îndrepta pe jos, sau cu transportul în comun, către locul de întâlnire de la orele 16 cu agentul său²¹.

În ciuda tuturor schimbărilor suferite de KGB în ultimul sfert de secol, principala prioritate operațională rămăsese aceeași ca pe vremea recrutării „celor cinci magnifici”. Planul de lucru al rezidențelor includea în 1984 următoarea formulă tradițională, repetată de Kriucikov: „Principalele eforturi trebuie să se concentreze asupra recrutării de agenți valoroși”. Kriucikov cerea rezidențelor să exploreze noi posibilități de recrutare „în special în rândurile tinerilor cu perspective de penetrare a ținutelor interesante pentru noi”²². Nu există indicii din care să reiasă că Kriucikov și-ar fi schimbat opinia din momentul în care a devenit președintele KGB-ului, în 1988.

Încă de când a preluat puterea în martie 1985, Mihail Gorbaciov a considerat că există două priorități majore în privința operațiunilor externe ale KGB-ului. În primul rând, el era de părere că o politică externă dinamică necesită un serviciu de informații dinamic. Inițiativele fără precedent demarate de el trebuiau urmărite în cel mai complet și rapid mod posibil, prin reacția occidentală suscitată.

Sarcinile sporite alocate liniei PR deveniseră evidente încă înainte de fuga lui Gordievski din Rusia, în vara anului 1985. Prioritatea principală a PGU-ului a reieșit din însăși alegerea lui Leonid Vladimirovici Șerbarșin, în septembrie 1989, în funcția de șef al PGU-ului, în locul lui Kriucikov²³. Șerbarșin își începuse cariera ca simplu diplomat în Pakistan, între anii 1958-1963 și 1966-1968, unde a devenit colaborator al rezidenței KGB. La încheierea celei de-a doua perioade de activitate în Pakistan, el a fost

Deși ambasaderele sovietice își scriu rapoartele către Moscova pe hârtie obișnuită, rezidențele utilizează filme negative de 35 mm. Mesajul de trimis este mai întâi cifrat, apoi fotografiat. Corespondența de la Centru sosește înregistrată pe film dezvoltat, a cărui lectură se face cu un revelator de microfilme. Telegrammele către Centru încep cu o formulă standard, ca în exemplul de mai jos:

Tovarășul Ivanov
I-77-81090-91-111-126

în care:

Ivanov este denumirea codificată a departamentului căruia i se adresează telegrama, în acest caz, Departamentul I (America de Nord); I arată că telegrama se referă la informații și nu la altceva, spre exemplu, „măsurile active” sau detalii operative privind dirijarea de agenți.

Secvențele numerice care încep cu 7 arată cine a elaborat textul. 77 indică faptul că textul a fost scris la rezidență, 78 de către sursă, 79 traducerea unui text oficial.

Numărul 8 precede luna și anul raportului, în acest caz octombrie 1990.

Numărul 9 indică tipul de sursă: 91 reprezintă un agent (ca în cazul de față), 92 - un contact confidențial, 93 - o țintă de investigat îndeaproape (*Razrabotka*), 94 - un contact oficial.

Numărul 11 precede indicația gradului de credibilitate: 111 - credibil (ca în cazul de față), 112 - neverificat, 113 - improbabil.

Numărul 12 se referă la ocupația sursei; 121 indică o sursă guvernamentală, 126 - o sursă din Ministerul de Externe, 1213 - din presă¹⁹.

După experiența lui Gordievski, rapoartele KGB nu erau întotdeauna de o foarte mare precizie. Uneori se atribuiau unor surse neprecizate, informații culese din presă, sau chiar se inventau detalii care puteau fi pe placul Centrului. La 25 martie 1985, s-au cerut rezidenței din Londra informații urgente, privitoare la reacțiile britanice față de întâlnirile lui Gorbaciov cu Comitetul Consultativ al Internaționalei Socialiste. Deoarece sursele nu puteau fi contactate în timp util, linia PR a inventat pur și simplu o serie de răspunsuri flatante pentru Gorbaciov; au fost date ca surse o serie de contacte fictive. În ziua următoare, rezidenței i s-a solicitat un alt raport urgent, asupra negocierilor vizând intrarea Spaniei și Portugaliei în CEE. De această dată, ofițerul PR, V. K. Zamorin, a consultat presa britanică și a compilat un raport, atribuit tot unor surse confidențiale. La scurt timp după aceea, rezidența a descoperit un articol în *The Economist Foreign Report*, care identifica zonele geografice în care Uniunea Sovietică reușise să obțină tehnologie occidentală avansată, precum și cele în care nu avusese succes. Știind că articolul ar fi fost considerat la Centru drept un act de dezinformare, rezidența nu l-a trimis

Atunci când, în 1988, KGB-ul a inițiat campania sa de „public relations”, absența personalului feminin a devenit stânjenitoare. În cadrul unei emisiuni la televiziune din 1989, în care cinci ofițeri KGB, toți bărbați, răspundeau la întrebări telefonice, a fost pusă întrebarea: „Există femei la KGB? Dacă există, ce procent reprezintă din total, și ce gen de activități desfășoară ele?” Generalul-maior Anatoli Petrovici Bondarev a răspuns cu oarecare jenă: „Există femei la KGB. În anumite sectoare, ele sunt pur și simplu de neînlocuit. În ceea ce privește procentajul, nu sunt pregătit să răspund acum. Nu m-am așteptat să-mi fie pusă această întrebare și de aceea nu am consultat statisticile în această privință”. Nici unul dintre colegii lui Bondarev nu a părut dispus să-și amintească nici statisticile, nici sectoarele în care femeile sunt „de neînlocuit (la cantină și dactilografie)”. Moderatorul emisiunii a fost obligat să treacă la un alt subiect, mai puțin stânjenitor¹⁶. În anul 1990 a fost aleasă cea dintâi Miss KGB, în persoana Katiei Maiorova, prima deținătoare din lume a titlului de „regină a frumuseții din serviciile secrete”. *Komsomolskaia Pravda* a relatat că dra Maiorova purta o vestă anti-glont, cu o grație de manechin de la Pierre Cardin și era capabilă să-și anihileze adversarul cu „o lovitură de karate în cap”¹⁷.

Atât în străinătate, cât și la Iasenevo, modul de lucru nu părea a fi înregistrat modificări remarcabile în epoca Gorbaciov. Majoritatea ofițerilor din rezidențele externe funcționau pe trei linii principale: PR (informații politice), KR (contra-informații și securitate) și X (știință și tehnologie). Șeful fiecărei linii beneficia de statutul de rezident adjunct. Proporția ofițerilor din fiecare linie era de 40 la PR, 30 la KR și 30 la X. La începutul misiunii în străinătate, ofițerii erau îndoctrinați cu ideea că pretutindeni îi pândeste primejdia „provocărilor”, puse la cale de serviciile de spionaj occidentale. După cum își amintește Gordievski, când soseau la post ofițerii sovietici își suspectau proprii vecini, pe vânzătorii din magazinele unde făceau cumpărături, pe grădinarii din parcurile londoneze prin care se plimbau, crezându-se supuși unei permanente supravegheri. Treptat, se eliberau de această obsesie.

Ziua de lucru la rezidență începea la ora 8.30. Ofițerii din linia PR studiau la început presa cotidiană. Toate cadrele își recuperau mai întâi servietele din safe. Aceste serviete, numite *Papka*, erau mai mari decât gențile diplomat obișnuite. Ele conțineau un caiet de notițe (*Rabohaia tetrad*), cu toate contactele operative și principalele subiecte ale corespondenței cu Centrul. Un alt caiet era destinat elaborării telegramelor și rapoartelor către Moscova. Fiecare ofițer deține un sigiliu propriu, cu o emblemă distinctivă și un număr, pe care îl ține de obicei, împreună cu legătura de chei. La sfârșitul fiecărei zile de muncă, ofițerul își încuie și își sigilează servieta, pe care o depune în safe¹⁸.

conducere auto. Absența practicii conducerii automobilelor reprezenta principala cauză a accidentelor de circulație provocate de tinerii ofițeri sovietici, în primele lor misiuni în străinătate¹³.

În prima jumătate a anilor '80, absolvenții Institutului Andropov nu vizitau (și probabil, nici acum nu vizitează) cartierul general de la Iasenevo, până în momentul când începeau să lucreze efectiv.

Înainte de a i se încredința prima misiune în străinătate, tânărul ofițer trebuia să treacă o serie de probe. Trebuia să devină membru de partid. Trebuia să se căsătorească. Trebuia să stăpânească deprinderile profesiei de acoperire - ziarist, funcționar, membru al unei delegații comerciale; un „avocat al diavolului” îl supunea unui autentic interogatoriu, cu scopul de a descoperi eventualele lacune din pregătirea ofițerului, legate de personalitatea de împrumut. După acest test urma o evaluare finală. Până la defecția lui Levcenko, în 1979, aspiranții la un post în străinătate aveau nevoie de recomandări din partea a trei colegi. După fuga lui Levcenko, numărul de recomandări necesare a crescut la cinci¹⁴.

După obținerea aprobării, fiecare ofițer trebuia să pregătească un „plan propriu preliminar de lucru”, pe care-l supunea de asemenea aprobării șefilor săi. Urma în final, un stagiul de pregătire practică în domeniul profesiei de acoperire.

Pe toată durata pregătirii care preceda numirea la post, ofițerul trebuia să studieze limba țării de destinație, să citească operele literare de referință. Astfel, cadrele care funcționau în Marea Britanie trebuiau să-l fi citit, Dickens, pe Fielding, dar și pe Le Carré¹⁵.

Soția ofițerului respectiv era obligată să frecventeze un curs de 3 luni, ținut la centrul special din Piața Subovskaia de la Moscova. Cursul includea prelegeri asupra specificului activității de la KGB și asupra unor aspecte din țara de destinație; soțiile erau îndemnate să aibă o atitudine discretă și să nu facă reproșuri soților, dacă vin seara târziu acasă. În anul 1983, Institutul Andropov a inițiat cursuri de un an, pentru pregătirea în domeniul muncii informative a acelor soții de ofițeri care aveau să lucreze în tandem cu soții lor.

Este interesant de remarcat faptul că în primii ani ai epocii Gorbaciov existau mai puține femei cu funcții de răspundere la PGU, decât în ultimii ani ai perioadei staliniste, într-o țară în care 90% din cadrele didactice, 80% dintre doctori și 30% dintre ingineri erau de sex feminin. 10% dintre salariații de la Iasenevo erau femei, majoritatea pe post de secretare, dactilografe, programatoare, personal de îngrijire, bucătărese și chelnerițe. Întâlnirea unei femei pe coridoarele PGU-ului reprezenta un eveniment. Una dintre puținele femei cu grad de ofițer, care lucra în cadrul secțiunii franceze a Serviciului A („măsurile active”), era în permanentă ținta unor glume licențioase, din partea colegilor, ea fiind poreclită „doamna care stă deasupra Franței”¹⁵.

de-al doilea război mondial (tătari din Crimeea, calmuci, ceceni și inguși), precum și etnicii finlandezi, coreeni, germani și greci. Fapt cu totul remarcabil, nici polonezii nu erau acceptați în această instituție care-i dedica lui Felix Dzerjinski un adevărat cult, înconjurându-i statuia cu flori proaspete în fiecare zi. Lituanienii, letonii și estonii erau priviți cu suspiciune, dar nu erau respinși în mod automat. Și armenii erau considerați suspecti, deoarece mulți dintre ei aveau rude în străinătate. Nici o altă minoritate nu era supusă discriminării, în afara celor menționate. În Institutul Andropov se practica discriminarea religioasă și de sex. Toți candidații erau de sex masculin (se făcea excepție pentru soțiile anumitor cadre ale PGU-ului, care participau la cursuri rezervate lor în exclusivitate). Orice formă de practică religioasă era interzisă¹⁰.

În anul 1990, PGU a anunțat pentru prima oară, care erau calitățile necesare candidaților la admiterea în Institutul Andropov:

„Este nevoie desigur, de o constituție sănătoasă și robustă și de capacitatea de a învăța limbi străine. Orice salariat al PGU vorbește două limbi; există și cadre care vorbesc 3 sau 4 limbi străine. Însă cerința principală, pentru toate viitoarele cadre operative, care vor lucra în domeniul culegerii de informații, fără excepții, va fi fidelitatea absolută și devotamentul față de cauză”.

Tot în anul 1990 s-a anunțat că aspiranții la PGU trebuiau să fie capabili de a sări cu parașuta: „Cel căruia îi este frică să sară cu parașuta dintr-un avion nu este un candidat potrivit”¹¹.

Studentii admiși la Institutul Andropov primeau o nouă identitate și o „legendă” (acoperire), care aveau valabilitate pe toată durata cursului. Chiar dacă dețineau grade militare, studenții îmbrăcau haine civile. Cei care frecventau cursurile de trei ani, lucrau 6 zile pe săptămână și frecventau 48 de ore de cursuri: 14 ore de limbi străine, 12 ore de studiere a procedurilor operative, 8 ore de probleme de actualitate și studiu zonal geografic, 4 ore de „socialism științific”, 4 ore de sport și pregătire fizică, 2 ore de pregătire militară. Studenții aveau la dispoziție două biblioteci: una cu cărți care puteau fi luate cu împrumut, iar cealaltă cu documente secrete, care puteau fi consultate în sala de lectură¹².

Pe la mijlocul deceniului nouă, cele trei facultăți principale ale Institutului Andropov erau conduse de ofițeri care activaseră la rezidența din Londra, anterior expulzării în masă din 1971: Iuri Modin, șeful serviciului de informații politice; Ivan Șișkin, șeful serviciului de contra-spionaj; Vladimir Barkovski, șeful serviciului de informații științifice și tehnologice.

La interval de 6 luni, studenții petreceau o săptămână la „Vila” din Moscova, centrul de antrenament operativ condus de un funcționar cu gradul de general. Cunoașterea Occidentului era una dintre noțiunile cele mai dificile de dobândit în școală. Pregătirea includea și lecții de

funcționari legali și nici un ilegal. S-a decis astfel întărirea rezidenței. Activitatea serviciilor sovietice în Australasia s-a ameliorat în anul 1984, datorită alegerii în Noua Zeelandă a guvernului laburist condus de David Lange, care promova un program antinuclear. Până în acel moment, prezența KGB-ului în Noua Zeelandă fusese aproape inexistentă. Centrul a primit totuși cu satisfacție știrea alegerii lui Lange, și a transmis rezidenței londoneze că atribuie o „enormă importanță” organizării suportului european pentru decizia luată de guvernul laburist neo-zeelandez, de a închide porturile țării pentru navele americane care transportau arme atomice⁹.

Cu minime excepții, la începutul guvernării Gorbaciov KGB-ul nu-și mai lărgea aria de activitate în afara țării. Exista intenția constituirii de rezidențe în Israel, Coreea de Sud, Chile și Africa de Sud. Însă, în linii generale, prăbușirea prețului petrolului și propria criză economică au împiedicat Uniunea Sovietică să continue expansiunea serviciilor sale de informații în lume, neîntreruptă timp de un sfert de secol.

În peisajul vastei birocrății sovietice, locurile de muncă disponibile în cadrul Direcției Întâi Centrale, continuau să exercite o atracție irezistibilă asupra candidaților la funcții în aparat. Cele 300 de posturi disponibile anual la Institutul Andropov, erau obiectul unei concurențe acerbe. Pentru a fi angajat la PGU, candidatul trecea printr-o serie de prestigioase institute moscovite, cum era MGIMO (Institutul de Stat din Moscova pentru Relații Internaționale), absolvit și de Gordievski în 1962. Lebedev, rectorul acestui institut, ceda deseori insistențelor ofițerilor superiori ai KGB, care doreau ca fiii lor să studieze la MGIMO și profita de multe ori de această situație. O dată, a cerut unui rezident în străinătate, care-l solicitase în legătură cu admiterea fiului său la institut, un catalog german cu arme de vânătoare. Apoi a selectat din catalog o armă costisitoare, pe care rezidentul i-a oferit-o în dar. Fiul său a fost desigur admis la institut. În ciuda relațiilor influente pe care le deținea în cadrul Comitetului Central, Lebedev și-a păstrat postul numai 18 luni după venirea lui Gorbaciov la conducerea statului. El a fost demis în anul 1986.

Pe la mijlocul anilor '80, în interiorul PGU-ului se auzeau tot mai frecvente proteste la adresa faptului că prea mulți candidați la institutele de specialitate din Moscova erau fiii răsfățați ai unor părinți cu funcții importante. Ca urmare, un număr din ce în ce mai mare de studenți au început să fie selecționați din provincie. Unii dintre tinerii aduși la Institutul Andropov vedeau Moscova pentru prima oară. Admiterea era deosebit de selectivă. Evreii nu erau acceptați, cu puține excepții, în cazurile când tinerii proveneau din tată ne-evreu și mamă evreică, naționalitatea lor fiind ne-evreiască. Erau excluși, de asemenea, reprezentanții minorităților naționale deportate în Siberia în timpul celui

mai puține daune decât cele produse ambasadei în urmă cu un deceniu. Acum pare improbabil ca Centrul să fi reușit, grație lui Lonetree, să implanteze instalații de ascultare în punctele importante ale ambasadei, sau să acceadă la camera de cifruri a acesteia⁷.

Cea mai importantă infiltrare a SIGINT-ului în Statele Unite, în anii '80, a fost de bună seamă cea legată de Ronald William Pelton, care lucrase la NSA din 1964 până în 1979, în ianuarie 1980 oferindu-și serviciile rezidenței principale a KGB de la Washington. Timp de aproape șase ani, până la arestarea lui în noiembrie 1985, Pelton a furnizat rapoarte ample, cu informații detaliate asupra activității NSA și a procedurilor de securitate utilizate de aceasta. Pelton a pus la dispoziția Direcției a XVI-a un document de 60 de pagini intitulat „Dosar cu parametrii semnalelor”, unde preciza căru tip de comunicații sovietice i se acorda o atenție prioritară la NSA, cum se derula analiza acestora și cu ce rezultate. Printre altele, Pelton a compromis cinci sisteme de interceptare, cel mai important fiind Operațiunea Ivy Bells, în cadrul căreia fuseseră instalate dispozitive de ascultare în submarinul sovietic din Marea Ohotsk⁸.

Când Gorbaciov a fost ales secretar general, KGB-ul era un imens imperiu alcătuit din servicii de securitate și de spionaj, cu circa 400 000 de cadre în Uniunea Sovietică, 200 000 de persoane în gărzile de frontieră, precum și o vastă rețea de informatori. În ciuda importanței acordate activității de SIGINT, Direcția a XVI-a nu fusese încă promovat la nivelul de Direcție Centrală. Secțiunea cea mai prestigioasă a KGB-ului continua să rămână serviciul său extern - Direcția I Centrală - care fusese extins considerabil în ultimii douăzeci de ani. PGU-ul număra 12 000 de salariați în anul 1985, pe când în 1965 avusese numai 3 000 de cadre. Raza sa de acțiune crescuse proporțional. Japonia și zona Pacificului urcau rapid pe lista de priorități a Centrului.

Aleksandr Alexandrovici Șapoșnikov, care devenise în 1983 rezident la Tokyo, era considerat un carierist. Rețeaua de agenți japonezi, destrămată în anul 1979 ca urmare a defectiei lui Stanislav Levcenko, a început să se refacă. În „planul de lucru” al PGU-ului pentru perioada 1982-1985, Oceanul Pacific era pentru prima oară considerat ca o zonă cu importanță prioritară, în timp ce Japonia se afla, sub aspectul importanței, după Statele Unite, China, India, Germania Federală, Marea Britanie și Franța.

În toamna anului 1984, în timpul unei reuniuni a Comitetului de partid din cadrul PGU, Nikolai Gribin, șeful Departamentului al III-lea, a fost întrebat de ce colectează colaboratorii săi din Australia atât de puține informații asupra Chinei, în ciuda prezenței acolo a unei mari comunități de emigranți chinezi. Gribin a pus interlocutorului său întrebarea dacă știe cumva care sunt dimensiunile rezidenței KGB din Australia. Primind un răspuns negativ, el a explicat că în Australia există numai șapte

alte 700 de companii, asociate activității de SIGINT. GRU organiza colectarea de informații prin intermediul a peste 20 de tipuri de mijloace de zbor și 60 de nave de suprafață. În cei 20 de ani care s-au scurs de la lansarea pe orbită a lui Kosmos 189 în 1967, Uniunea Sovietică a trimis pe orbită peste 130 de sateliți de spionaj, pentru a obține rezultatele preconizate de Direcția pentru Informații Spațiale al GRU, care deținea o bază proprie la Vatutinki, situat la 50 de kilometri sud de Moscova.

Direcția a XVI-lea a KGB (criptanaliza), deși mai redus numeric decât Direcția al VI-lea a GRU (criptanaliza), a cunoscut de asemenea o rapidă expansiune. În zilele noastre, KGB-ul dispune de propriul sistem computerizat în centrul orașului și de un mare laborator la Kunțevo, la 15 kilometri nord-vest de Iasenevo, pe partea exterioară a liniei de centură care înconjoară Moscova. Direcția a XVI-a, ca și GRU, dispunea de secțiuni speciale pe lângă misiunile diplomatice și comerciale sovietice în peste 60 de țări. În general, aceste secțiuni se ocupau în exclusivitate de colectarea de informații prin SIGINT, interpretarea datelor efectuându-se la Moscova. KGB și GRU își împărțeau gestionarea unei serii de secțiuni SIGINT în alte țări ale blocului, sau în țări filosovietice; cele mai importante baze erau instalate la Lourdes, în Cuba, lângă Aden, în Yemenul de Sud și la Cam Rank în Vietnam. Cu toate că GRU se dedica în mod special comunicațiilor militare și informațiilor electronice, iar Direcția a XVI-a a KGB-ului se concentra asupra traficului diplomatic și economic, între cele două agenții exista un anumit paralelism⁵.

Direcția a XVI-a continua să se adreseze Departamentului al VI-lea al PGU pentru a obține materialul cifrat furnizat de agenții externi. Reprezentantul Direcției a XVI-a, pe lângă rezidența din Londra i-a spus lui Gordievski că în acea perioadă nu exista nici o sursă britanică de material cifrat la nivel înalt. În schimb, se înregistrau numeroase succese în Lumea a treia; majoritatea comunicațiilor din aceste țări reprezentau o carte deschisă pentru analiștii Direcției a XVI-a. Succese remarcabile s-au înregistrat și în diferite țări ale NATO. În 1984, rezidența de la Londra a fost informată de la Centru că un specialist în criptanaliză de la Ministerul de Externe al unei țări membre a NATO, care lucrase în ultimii zece ani pentru KGB, avea să fie numit la ambasada sovietică de la Londra. Însă acel agent a murit chiar în ajunul transferului său la Londra⁶.

În 1986 s-a produs o nouă dovadă a persistenței vulnerabilități a ambasadei SUA la Moscova; doi pușcași marini din serviciul de gardă au recunoscut că au facilitat intrarea în ambasadă a unor agenți KGB. În anul 1987, sergentul Clayton J. Lonetree de la Marină, care se lăsase sedus de o anumită Violetta Seina, colaboratoare a KGB-ului, a fost condamnat la 30 de ani de închisoare. Cu toate acestea, grație unor dispozitive de securitate mai eficiente, aventurile amoroase ale lui Lonetree au provocat

consecință, nici posibilitatea de a se pune capăt „exploatării” occidentale. Incapabil de a înțelege că problema era sistemul însuși, KGB-ul spera că Gorbaciov va induce dinamismul și disciplina necesare ieșirii din stagnarea economică și realizării unei „corelații de forțe” cu Vestul. În timpul ultimelor două luni de viață ale lui Cernenko, KGB-ul a depus mari eforturi pentru a-l instrui pe Gorbaciov, astfel încât el să poată impresiona Biroul Politic cu nivelul cunoștințelor sale în domeniile cele mai diverse. Rapoartele elaborate de KGB, în aceeași perioadă, erau astfel redactate încât să confirme argumentația lui Gorbaciov. Alegerea lui Gorbaciov în funcția de secretar general al partidului, în martie 1985, nu se datorează în totalitate susținerii KGB-ului. Totuși, Centrul a considerat alegerea lui drept o mare victorie proprie⁴. În aprilie, Cebrikov, care era membru supleant al Biroului Politic din decembrie 1983, devine membru cu drepturi depline, în timp ce ministrul Apărării rămâne doar supleant.

Gorbaciov nu a întârziat să facă dovada sprijinului pe care, la rândul său, îl acorda KGB-ului, atât în țară cât și în străinătate. În trecut, ori de câte ori țările occidentale expulzau membri ai serviciilor de informații sovietice, Moscova răspundea în același mod, dar cu un număr inferior de expulzări, care ținea cont de prezența, cantitativ redusă a agenților occidentali la Moscova. În 1977, când norvegienii au expulzat șase funcționari, consecutiv cazului Haavik, URSS-ul a îndepărtat numai trei norvegieni. În 1985-1986, Gorbaciov a adoptat sistemul „dinte pentru dinte”. Atunci când Marea Britanie a expulzat 31 de lucrători din serviciile sovietice de informații, Moscova a trimis acasă un număr egal de britanici. În septembrie și octombrie 1986, SUA a expulzat aproximativ 80 de funcționari ai serviciilor secrete de la Washington, New York și San Francisco; era aproape imposibil de găsit un număr echivalent de americani, în posturi similare din URSS. Atunci, la sugestia KGB-ului, Kremlinul a interzis numerosului personal sovietic din ambasada americană să se mai prezinte la lucru, acest fapt provocând perturbări în programul de activitate diplomatică. În perioada inițială a administrației sale, în care a acordat un puternic suport KGB-ului, Gorbaciov s-a ridicat la înălțimea celebrei descrieri pe care i-o face Gromîko: „un om cu zâmbet prietenos și cu dinți de oțel”.

Serviciile de informații externe, la începutul epocii Gorbaciov, întrevădeau sfârșitul unei neîntrerupte perioade de expansiune care dura de peste douăzeci de ani. Cea mai extraordinară expansiune fusese înregistrată în domeniul SIGINT-ului, care cuprindea lumea întreagă. Deoarece această rețea controla obiective militare și navale, expansiunea sa adusese mai mari beneficii pentru GRU, decât pentru KGB. La jumătatea anilor '80, armata sovietică număra 40 de regimente, 170 de batalioane și

să intercepteze până la 90% din rachetele strategice sovietice și că existau puține șanse ca cercetarea sovietică în domeniu să atingă nivelul celei din Statele Unite².

Dificultatea Uniunii Sovietice de a intra în competiție cu Occidentul își avea rădăcinile în starea din ce în ce mai precară a economiei sale. Fiind cea mai bine informată instituție sovietică în privința țărilor occidentale, PGU-ul era conștient de avansul economic din ce în ce mai substanțial al acestora, precum și de faptul că statele din Vest considerau Uniunea Sovietică drept o „Volta Superioară” înzestrată cu rachete” și nu o reală supraputere.

Obsesia atacului nuclear a fost înlocuită cu cea a conspirației Vestului pentru exploatarea slăbiciunii economiei sovietice. Centrul era deosebit de alarmat din cauza unui document emis de CIA, care prezenta domeniile economiei sovietice asupra cărora urmau să se culeagă informații; printre acestea se numărau importurile de cereale și alte produse agricole, rezervele de valută forte ale Uniunii Sovietice, necesarul de credite externe, procedurile de import și comercializare a produselor alimentare străine.

La începutul anului 1985, PGU a difuzat către toate rezidențele un avertisment urgent, privitor la pericolul „operațiunilor subversive” care pot „determina serioase daune economice” blocului sovietic. Principalul pericol imediat provenea din importul sovietic de cereale:

„Prin exploatarea anumitor dificultăți cu care ne confruntăm în sectorul producției agricole, SUA încearcă să facă Uniunea Sovietică dependentă de importul de cereale, cu scopul de a utiliza arma alimentară pentru exercitarea de viitoare presiuni asupra Uniunii Sovietice”.

În timp ce Occidentul credea că Uniunea Sovietică obținea cereale la prețuri de favoare, Centrul considera că sovieticii se lăsau exploatați. Era citată deseori afirmația președintelui unei companii exportatoare de cereale: „Este ușor de lucrat cu rușii. Nu se agață de preț, ba chiar plătesc câte opt dolari în plus la fiecare tonă”. PGU a recomandat „utilizarea activă” a informatorilor din interiorul organismelor comerciale sovietice, pentru a fi descoperiți cei care se lăsau mituiți, favorizând semnarea unor contracte neavantajoase. De asemenea, a fost pusă în discuție „problema insolubilă” a deteriorării alimentelor importate, în timpul transportului, ceea ce provoca „importante pierderi financiare”. „Nu este imposibil ca serviciile secrete ale adversarului să se servească de exportatorii de cereale pentru a contamina cu bună știință, marfa destinată Uniunii Sovietice, chiar în porturile de transbordare”³.

Fără o schimbare la nivelul conducerii sovietice, KGB-ul nu întrevedea sfârșitul dificultăților cu care se confrunta economia sovietică și, în

* N.T. Actualmente Burkina Faso

PAISPREZECE

EPOCA GORBACIOV

1985

Gordievski și colegii săi de la rezidența din Londra înțeleseseră pe la sfârșitul anului 1984, că Centrul sprijinea candidatura lui Gorbaciov la succesiunea lui Cernenko, deja muribund. Înainte de vizita lui Gorbaciov în Marea Britanie, în fruntea unei delegații parlamentare sovietice, în decembrie 1984, rezidența a fost bombardată cu dispoziții de a elabora materiale pentru Gorbaciov. În mod cu totul neobișnuit, solicitări suplimentare au continuat să sosească și după ce rapoartele fuseseră elaborate și predate. Cu siguranță că multe din întrebările cărora li s-a solicitat răspuns de la rezidență au fost puse chiar de către Gorbaciov. Cum avea să se sfârșească greva minerilor britanici, care dura deja de opt luni? Care fuseseră mijloacele de subzistență ale minerilor în tot acest timp? Din ce fonduri și-au luat salariile în timpul grevei? Cât primeau pe săptămână? Pe toată durata vizitei lui Gorbaciov, Centrul i-a cerut lui Gordievski elaborarea unor rapoarte zilnice. Vizita a reprezentat un real succes. Operațiunea RYAN era moartă și îngropată¹.

Însă Centrul continua să nutrească temeri în ceea ce privește o eventuală tentativă a NATO și a Statelor Unite de a dobândi avantaje strategice majore asupra Uniunii Sovietice. În februarie 1985, rezidența londoneză primește de la Centru un document intitulat „Politica americană cu privire la militarizarea spațiului”, primul de acest gen. Scrisoarea din anexă, aparținând lui Nikolai Petrovici Gribin, menționa planurile spațiale americane ca dovadă ulterioară a „perseverenței administrației americane în direcția asigurării propriei supremații militare în detrimentul Uniunii Sovietice”. Scrisoarea relata de asemenea despre proiectul Statelor Unite de a dota naveta spațială cu „o armă aptă de a scoate din uz sistemele de orientare ale sateliților sovietici, sau de utilizare a navetelor pentru bombardament”. „Războiul stelelor” era considerat un pericol mai substanțial decât se estimase cu doi ani înainte. În aprilie 1985, colonelul A. I. Sajin, șeful compartimentului atașatului militar al ambasadei sovietice la Londra, a comunicat personalului diplomatic și al rezidenței că sistemul proiectului SDI („Războiul stelelor”) va fi capabil

comunicat: „Nu ați ținut cont de această instrucțiune și nu ați trimis rapoartele din două în două săptămâni. Vă cerem să respectați cu strictețe directiva în această chestiune”.

Rezidența a încercat să-și aroge în aceste rapoarte bilunare merite pe care nu le avea. Este cazul manifestațiilor de protest organizate la Greenham Common de către CND și organizațiile de femei, împotriva instalării rachetelor Cruise. Inițial, știind că 300 de rachete nucleare sovietice cu rază medie de acțiune erau deja orientate spre țintele lor occidentale, Centrul nu a putut să-și imagineze că rachetele Cruise ar putea suscita proteste de masă. Când acestea au avut totuși loc, KGB-ul a considerat că demonstrațiile de protest sunt rezultatul „măsurilor active” aplicate de rezidențele sale¹⁸⁸.

În vara anului 1984, ofițerii KGB care reveneau din concediul de la Moscova aveau cu toții simțământul că Operațiunea RYAN cădea treptat în desuetudine; obsesia lui Kriucikov și a conducerii Centrului, cu privire la riscul unui atac nuclear occidental nu mai era împărtășită nici de Departamentul Internațional al Comitetului Central și nici de Ministerul de Externe. Starea de anxietate în cadrul Centrului, era de asemenea în declin¹⁸⁹. Doi mari susținători ai Operațiunii RYAN dispar de la Centru: în septembrie, mareșalul Ogarkov, șef de stat major și ministru adjunct al Apărării, este îndepărtat din Moscova pentru „comportament neconform cu etica de partid”. Trei luni mai târziu moare mareșalul Ustinov, ministru al Apărării; succesorul său, mareșalul Serghei Sokolov, nu primește rangul de membru cu drept de vot în Politburo.

În timpul Operațiunii RYAN, lumea nu s-a aflat cu adevărat în pragul unui conflict nuclear. Dar, fără să își dea seama, în timp ce Able Archer 83 era în curs de desfășurare, omenirea ajunsesse neîngăduit de aproape de abisul atomic, mult mai aproape decât fusese în timpul crizei rachetelor din Cuba, în 1962. Printre membrii Biroului Politic din perioada imediat următoare crizei generate de paranoia sovietică și de retorica americană se afla noul astru care apărea la orizont: Mihail Gorbaciov. Este imposibil ca el să nu-și fi dat seama, că problemei destinderii dintre Est și Vest trebuie să i se acorde prioritate absolută. În octombrie 1984, corespondenții occidentali raportau că Gorbaciov este în favoarea „măsurilor urgente pentru revenirea la masa tratativelor”.

Ambasadorul sovietic la Londra, Viktor Popov, a declarat la o întâlnire a personalului ambasadei și al rezidenței, că d-na Thatcher a avut pe parcursul ceremoniei o atitudine care a cucerit inimile gazdelor. Spre deosebire de alți diplomați, care au șușotit și au chicotit pe seama căderii accidentale, la un moment dat, a scriului cu rămășițele pământeste ale lui Andropov, d-na Thatcher a respectat solemnitatea doliului. Cernenko s-a întreținut timp de 40 de minute cu dna Thatcher, iar cu George Bush numai 20 de minute. În luna martie, N. V. Șișlin, un înalt funcționar de la secretariatul Comitetului Central, cu ocazia unei vizite la Londra a făcut o lungă prezentare a unor chestiuni de relații internaționale, în fața staff-ului reunit al ambasadei și al rezidenței, fără a menționa de loc riscul unui atac nuclear prin surprindere¹⁸⁶.

Totuși, Centrul a continuat să solicite rapoarte bilunare asupra preparativelor occidentale în vederea unei agresiuni nucleare. Prioritatea de maximă urgență a rezidenței londoneze se referea la exercițiile de teren implicând rachetele Cruise instalate la Greenham Common. Primul exercițiu a avut loc la 9 martie 1984, zi de odihnă pentru sovietici. Guk a auzit știrea la BBC, a convocat la sediu pe un tânăr subaltern însărcinat cu verificarea datelor Operațiunii RYAN, spunându-i acestuia: „Cum este posibil așa ceva? Dușmanul se pregătește pentru războiul atomic, iar la rezidența noastră nu este nimeni de găsit!” Este puțin probabil ca rezidentul să fi crezut că al III-lea război mondial era gata să înceapă. Ceea ce îl nemulțumea în realitate, era faptul că Centrul ar fi aflat de exercițiul militar occidental de la Tass, înainte ca rezidența să-i fi raportat informația. Tânărul funcționar a redactat rapid textul unei telegrame fulger, bazată pe comunicatele de presă britanice.

La 29 martie, același ofițer a ascultat tot la BBC știrea potrivit căreia, cu o noapte în urmă avusese loc un alt exercițiu la Greenham Common. Temându-se ca agenția Tass să nu i-o ia înainte, el a hotărât să trimită o telegramă, bazată numai pe știrile de la BBC. De această dată, ca și de nenumărate ori, Centrul a ignorat cu desăvârșire faptul că rapoartele provenite de la rezidența din Londra nu se bazeau pe surse informative, ci pe mijloacele de comunicare în masă britanice¹⁸⁷.

Informațiile referitoare la NATO, recepționate în primăvara anului 1984, au alimentat suspiciunea Centrului. La 25 aprilie, s-a trimis o telegramă circulară care făcea referire la faptul că Directiva MC225 a Comisiei militare NATO pusese sistemul de comunicații NATO pe picior de război. Centrul solicita informații complete pe această temă. După condamnarea lui Michael Bettaney și revenirea lui Guk la Moscova, noului rezident, Leonid Nikitenko, îi era greu să ia în serios Operațiunea RYAN. La 4 iulie el primește un mesaj în care i se reamintea că rezidența are obligația de a trimite rapoarte bilunare, chiar dacă nu avea nimic de

armate; deplasarea celor 94 de rachete Cruise, însoțită de demonstrații pentru pace, de la Greenham Common la Molesworth; deplasările trupelor noncombat (ca de exemplu, unitățile de transport ale SUA); și activitățile băncilor, oficiilor poștale și ale abatoarelor. Ultima categorie revela persistența straniilor teorii care continuau să distorsioneze percepția KGB-ului, cu privire la pericolul nuclear. Ochelarii săi ideologici îl determinau să creadă că la sfârșitul unui atac nuclear, statele capitaliste ar fi acordat o deosebită importanță prezervării sistemului bancar. În mod analog, Centrul era convins că industria alimentară deținea un rol important, mari cantități de carne urmând a fi înmagazinate în depozitele frigorifice¹⁸³.

În ianuarie 1984, Centrul a ținut o consfătuire la nivel înalt destinată analizei „rezultatelor activității din anii 1982-1983”. Discursul de deschidere pronunțat de Kriucikov acorda aceeași importanță Operațiunii RYAN și demonstra în mod dramatic în ce măsură era și el tributar paranoiei pericolului occidental. Riscul unui război nuclear atinsese, a spus Kriucikov, „proporții periculoase”. Acest risc deriva din contradicțiile inerente sistemului capitalist: „Monopolurile americane vor dori să recupereze pozițiile pierdute în timpul ultimelor decenii și să cucerească altele noi”. Planurile Pentagonului pentru războiul nuclear se bazau pe „fantasma dominației asupra lumii”. Casa Albă demarase „pregătirea psihologică a populației pentru războiul nuclear”. Adâncirea crizei economice și sociale în lumea capitalistă, marcată de recesiunea economică și de șomajul de masă, determinaseră pe imperiaștii americani să considere războiul nuclear ca unică soluție la dificultățile lor. Obținerea planurilor secrete de război ale Statelor Unite și ale NATO era cea mai importantă sarcină a PGU-ului. Copii ale discursului lui Kriucikov au fost trimise la toate rezidențele din străinătate¹⁸⁴.

Rezidența din Londra nu a fost unica ai cărei funcționari manifestau mai puțină îngrijorare față de pericolul nuclear occidental decât față de alarmismul Centrului de la Moscova. Însă în decursul următoarelor luni, s-a putut constata că Moscova începuse să dea o interpretare mai puțin paranoică politicii americane și a NATO. Schimbarea părea favorizată de moartea lui Andropov, survenită la 9 februarie 1984. Succesorul său - și fostul rival - Konstantin Cernenko, avea de asemenea o sănătate precară; el a murit după un an de la instalarea în funcția de secretar general, însă viziunea sa politică a fost mai puțin morbidă decât a predecesorului său. Gordievski a aflat de la secretara lui Kriucikov că acesta se temea că Cernenko îl va destitui, ca fost protejat al lui Andropov¹⁸⁵.

O ușoară reducere a stării de tensiune Est-Vest a fost remarcată la funeraliile lui Andropov, la care au participat Margaret Thatcher, vice-președintele american Bush și alte personalități occidentale.

din momentul în care este luată decizia preliminară pentru RYAN, până în momentul când este dat ordinul de atac, va fi foarte scurtă, probabil de la șapte la zece zile". În acest scurt interval înainte de holocaust „pregătirile în vederea atacului prin surprindere vor fi reflectate în mod obligatoriu în schemele de lucru ale persoanelor implicate". Centrul prezenta liste cu persoanele din Marea Britanie, apte de a fi implicate în negocierile cu Statele Unite înainte de primul atac, precum și liste cu unitățile cheie ale Ministerului Apărării, cu birourile NATO din Marea Britanie, cu bazele aviației nucleare britanice și americane, bazele submarinelor nucleare, centrele de comunicații și de informații tehnice. Semnelor de „activitate neobișnuită" ale acestor persoane și respectiv instituții trebuiau să li se asocieze anularea concediilor de odihnă, prezența pe străzi a unui mare număr de soldați și reprezentanți ai poliției militare, evacuarea familiilor „elitei politice, economice și militare" americane, rezidente în Marea Britanie. Se prevedea că personalul ambasadei SUA și al CIA va rămâne la post, în bunkere¹⁸⁰.

La 8 sau 9 noiembrie 1983 (Gordievski nu-și amintește precis), telegrame fulger au sosit la rezidențele KGB și GRU din Europa de Vest, raportând o alarmă inexistentă la bazele americane. Centrul lua în considerație două motive posibile ale stării de alarmă: preocuparea pentru securitatea bazelor Statelor Unite, ca urmare a morții a peste 240 de pușcași marini într-un atentat cu bombe la Beirut, și respectiv iminentele manevre militare de la sfârșitul anului. Însă telegramele indicau cu claritate o altă explicație a alertei (imaginare) americane: începerea preparativelor pentru un prim atac nuclear¹⁸¹.

După încheierea programului Able Archer 83, starea de neliniște a Moscovei a diminuat în mod simțitor. Dar nu a fost percepută o relaxare imediată a tensiunilor dintre Est și Vest. La 23 noiembrie 1983, exact atunci când rachetele Cruise și Pershing II începeau să sosească în Marea Britanie și în Germania de Vest, delegația sovietică părăsea negocierile stagnante de la Geneva asupra Forțelor Nucleare Intermediare. Centrul nu a manifestat intenția de a diminua prioritatea Operațiunii RYAN.

În raportul său anual asupra activității rezidenței de la Londra, Guk a fost obligat să recunoască existența unor „carențe" în colectarea de informații despre „planurile NATO și americane referitoare la un atac cu rachete prin surprindere împotriva Uniunii Sovietice". Centrul nu și-a ascuns nemulțumirea¹⁸². Însă nici el și nici Guk nu au înțeles că imposibilitatea de a obține aceste informații se datora faptului că „planurile specifice ale Statelor Unite și ale NATO" pur și simplu nu existau.

La începutul anului 1984, Centrul a ordonat rezidenței de la Londra să monitorizeze alți patru indicatori ai Operațiunii RYAN: tentativele de a induce sentimente antisovietice, în special în serviciul civil și în forțele

În iunie și iulie, Bettaney a mai strecurat în locuința lui Guk două pachete cu informații secrete, ceea ce-i întărește convingerea lui Guk, că este trimis pe o pistă falsă. Rămas fără speranță în privința lui Guk, Bettaney decide să-și încerce norocul la sediul KGB de la Viena. El a fost arestat la 16 septembrie, cu câteva zile înainte de evadarea sa plănuită. Reputația lui Guk a rămas pătată pentru totdeauna. La scurt timp după ce Bettaney este condamnat la 23 de ani închisoare, Guk însuși este declarat *persona non grata*¹⁷⁷ și părăsește Marea Britanie.

Guk a rămas la Londra suficient de mult timp, pentru a se afla implicat în cea mai periculoasă fază a Operațiunii RYAN în Marea Britanie. După doborârea avionului coreean, tensiunea fusese în creștere timp de două luni consecutive. La 6 octombrie, Lech Walesa - considerat de Centru drept unul din principalii participanți la complotul occidental-sionist care urmărea destabilizarea Europei de Est - primește premiul Nobel pentru Pace. La 25 octombrie, purtătorul de cuvânt al Casei Albe, Larry Speakes, informează mass media că zvonurile privitoare la o invazie americană în insula Grenada sunt „absurde”¹⁷⁸. În ziua următoare, trupele americane atacă Grenada și răstoarnă regimul marxist-leninist al lui Maurice Bishop. Sandiniștii din Nicaragua se tem că va veni și rândul lor. Centrul nutrește aceeași temere.

Paranoia Centrului atinge apogeul în perioada exercițiului cartierului general al NATO, Able Archer 83, desfășurat între 2 și 11 noiembrie, pentru simularea procedurilor unui atac nuclear. Planurile sovietice de agresiune nucleară împotriva Vestului includeau utilizarea exercițiilor de antrenament ca acoperire pentru o ofensivă reală. Centrul era obsedat de temerea că planurile occidentale privitoare la un atac prin surprindere al Uniunii Sovietice să nu fie cumva concepute în același mod ca planurile proprii. Două caracteristici ale programului Able Archer 83 constituiau cauza alertării Moscovei. În primul rând, procedurile și formatul mesajelor utilizabile în tranziția de la războiul convențional la cel nuclear erau complet diferite de cele folosite în exercițiile anterioare ale NATO. În al doilea rând, în cazul prezentului exercițiu, forțele imaginare ale NATO treceau prin toate fazele de alertă, de la faza „gata de luptă” până la alarma generală. Cu toate că nici una din forțele NATO nu a fost pusă în stare de alertă, rapoartele alarmiste ale KGB-ului susțineau contrariul. În atmosfera tensionată generată de stările de criză precedente, KGB-ul a concluzionat că forțele americane au fost puse în stare de alertă și poate chiar au început numărătoarea inversă pentru declanșarea războiului nuclear¹⁷⁹.

La 6 noiembrie, Centrul expediază la rezidența din Londra o listă detaliată a posibilor indicatori ai preparativelor pentru un atac nuclear prin surprindere. Pentru prima oară este relevat intervalul de timp al unui ipotetic atac nuclear inițial. „Se poate afirma că perioada de timp scursă

Consecința cea mai periculoasă a tragediei avionului KAL 007 a constat în repercursiunile avute la Moscova, în ceea ce privește accentuarea obsesiei conspirației occidentale antisovietice, la Kremlin și la Centru. Chiar dacă și-au dat seama că incidentul a fost cauzat de o grosolană greșeală de apărare aeriană, Andropov, Ogarkov și Kriucikov au persistat în convingerea că avionul coreean era implicat într-o misiune informativă secretă, ordonată de către americani. Gromîko a continuat să susțină, chiar și în epoca Gorbaciov, că era clar „pentru oricine avea un dram de inteligență... că Washingtonul lua apărarea unui avion propriu, care nu avea, în afară de emblemă, nimic coreean”. Reacția Washingtonului a fost considerată drept o escaladare a tensiunii dintre Est și Vest.

Disputa sovieto-americană cu privire la doborârea avionului coreean s-a repercutat asupra Reuniunii Miniștrilor de Externe pentru Securitate Europeană, care a debutat la Madrid, în data de 8 septembrie. „Situația mondială”, a spus Gromîko, „alunecă spre o prăpastie extrem de periculoasă... Problema numărul unu pentru lumea întreagă este de a împiedica declanșarea războiului nuclear”¹⁷⁵.

Cu puțin timp înainte de incident, Andropov, grav bolnav, dispăruse din activitatea publică, fără a-și mai face vreodată apariția. Din patul de suferință, el a emis totuși la 28 septembrie o denunțare a politicii americane, într-un limbaj apocaliptic, care amintea perioada războiului rece. El afirma că Statele Unite sunt dominate de o „psihoză militaristă”, iar Reagan se făcea vinovat de „spirit aventurier împins la extrem”¹⁷⁶. Andropov și-a petrecut ultimele cinci luni din viața sa, bolnav de suspiciune, în așteptarea unui iminent holocaust nuclear.

Fără nici o legătură cu criza declanșată de doborârea avionului KAL 007, rezidentul londonez Guk devine, în aceeași perioadă, calul de bătaie al Centrului de la Moscova. Cu cinci luni mai înainte, în duminica Paștelui, Michael Bettaney, un alcoolic care lucra în serviciul de contraspionaj al MI5, introdusese un plic în cutia de scrisori a lui Guk, la locuința acestuia din Holland Park. Plicul conținea un raport asupra deciziei adoptate de MI5 cu o lună înainte, de a expulza trei funcționari ai serviciilor secrete sovietice, precum și descrierea modului în care aceștia fuseseră deconspirați. Bettaney promitea să furnizeze și alte informații, explicând în ce fel putea fi contactat. Pentru prima oară într-un sfert de secol, lui Guk i se oferea oportunitatea de a recruta un ofițer MI5 sau SIS. Totuși, înclinația naturală către suspiciune l-a determinat să „caute calul de dar la dinți”. El a considerat că ar fi vorba de o provocare. Șeful liniei KR, Leonid Nikitenko, nedorind să intre în conflict cu irascibilul său superior, a fost de acord cu ideea provocării. Gordievski a tăcut, dar a informat în secret MI5.

pudibondă. Expresiile mai fruste din limba rusă fuseseră cenzurate, fiind traduse cu formule ridicol de edulcorate, pentru a nu șoca auzul sensibil al Adunării Generale. Prin intermediul acestui exercițiu artistic, Kirkpatrick dorea să demonstreze că „violența și minciuna sunt instrumentele uzuale ale politicii sovietice”. Astfel, s-a repetat o dată în plus situația în care administrația Reagan rata șansa de a beneficia de circumstanțe extrem de favorabile, prin supralicitare. În cadrul unor audieri cu ușile închise la Comitetul de politică externă al Senatului, s-a afirmat că analiștii de la NASA considerau că pilotul sovietic nu știuse că ținta lui era un avion civil. În cele din urmă, nu responsabilitatea sovietică pentru moartea a 269 de persoane a fost pusă în discuție, ci credibilitatea acuzațiilor americane. Pe măsură ce administrația Reagan se străduia să-și argumenteze acuzația de crimă premeditată, comisă cu sânge rece, limbajul purtătorilor de cuvânt oficiali devenea tot mai sinuos¹⁷¹.

Una din prioritățile majore ale rezidențelor KGB în timpul ultimelor luni ale anului 1983 a constat în promovarea teoriei, elaborate la Moscova, a unei misiuni de culegere de date efectuate de avionul KAL 007, în folosul CIA. Trecând în revistă evenimentele anului 1983, linia PR a rezidenței din Londra a evidențiat unele succese remarcabile: „Am reușit să inspirăm numeroase discursuri și articole favorabile nouă, în problemele care ne interesau. Datorită eforturilor rezidenței, televiziunea a difuzat un program special, care denunța intențiile necurate ale administrației americane...” Centrul a felicitat rezidența de la Londra pentru rezultatele obținute: „Eforturile personalului din cadrul liniei PR, de contracarare a campaniei anti-sovietice referitoare la avionul coreean, merită o atenție deosebită”¹⁷². Ca de obicei, KGB-ul exagera importanța propriilor realizări.

În lumea occidentală, îndoiala asupra versiunii Casei Albe a creditat, cel puțin în propaganda sovietică, teoria conspirației. În Marea Britanie, varianta care a avut cel mai mare impact, fără a fi fost inspirată de sovietici, a aparținut politologului de la Oxford, R. W. Johnson: „Încă din primele momente”, a scris Johnson, „m-am simțit profund nesatisfăcut de explicația «oficială» dată de administrația Reagan incidentului, deoarece ea lăsa prea multe întrebări fără răspuns”¹⁷³. Însă, atunci când *Literaturnaia Gazeta* a publicat o versiune cenzurată a articolului lui Johnson din *The Guardian*, Johnson a „protestat cu vehemență”. Anumite „măsuri active” se dovedeau pur și simplu contraproductive. O vizită efectuată la Moscova de câștigătorul premiului Pulitzer, ziaristul Seymour Hersh, la invitația sovieticilor, l-a determinat pe celebrul om de presă să-și piardă încrederea în versiunea unei conspirații a CIA în incidentul aviatic. Viceprim-ministrul Gheorghi Kornienko i-a spus lui Hersh, cu o sinceritate brutală: „Misiunea dumneavoastră este de a descoperi că avionul efectua operațiuni de spionaj”¹⁷⁴.

în păstrarea ambiguității asupra întrebării dacă aviația sovietică a știut sau nu că avea să doboare un avion civil.

Două sau trei zile mai târziu, Centrul a trimis alte două telegrame cu „teze pentru măsuri active”, în care se afirmă că americanii și japonezii fuseseră în contact permanent prin radio cu avionul coreean. În telegrame se susținea minciuna deliberată că pilotul ar fi transmis prin radio: „Acum survolăm Kamciatka”. Centrul a solicitat rezidențelor să culeagă informații asupra persoanelor aflate la bord, cu scopul de a descoperi vreo legătură posibilă între pasageri și serviciile de informații occidentale, care să servească drept suport pentru versiunea sovietică asupra evenimentelor.

Toți diplomații sovietici și ofițerii KGB cu care a discutat Gordievski erau la unison în privința faptului incontestabil că incidentul afectase grav reputația Uniunii Sovietice. Puțini dintre ei acordau credit explicației oficiale, iar cei mai mulți o considerau de-a dreptul ridicolă¹⁶⁸.

Centrul a fost extrem de nemulțumit de un interviu acordat postului de radio BBC de către redactorul-șef al ziarului Pravda, cu ocazia unei vizite efectuate la Londra, în septembrie. Acest interviu arunca o umbră de îndoială asupra versiunii oficiale cu privire la doborârea avionului coreean: „N-aș putea afirma că am fost pe deplin satisfăcut de primele noastre rapoarte”, a spus Afanasiev. „Cred că în această problemă vina o poartă militarii noștri. Poate că au lăsat să le scape unele dispoziții imprecise, poate că nu știau ce se întâmplă...”¹⁶⁹. Rezidența de la Londra a primit o telegramă fulger de la Centru, în care i se solicita trimiterea textului complet al interviului lui Afanasiev. O dactilografă a KGB-ului a început transcrierea înregistrării interviului, dar nu a reușit, să o termine până la încheierea programului de lucru. În dimineața următoare, o nouă telegramă fulger sosea de la Centru, ordonând să se efectueze imediat transcrierea. Dactilografa și-a încheiat în mare viteză lucrarea¹⁷⁰.

În zilele imediat următoare doborârii avionului KAL 007, administrația Reagan a trăit sentimentul de „satisfacție al celui care a avut absolută dreptate” (conform expresiei utilizate de Henry A. Catto Junior, secretar adjunct de stat la Apărare). „Imperiul răului” se dovedise a fi ca atare. Secretarul de stat George Shultz a declarat în dimineața zilei de 1 septembrie că în mod neîndoielnic, pilotul sovietic identificase avionul civil coreean, înainte de a-l doborî cu sânge rece. Președintele Reagan a avut chiar o inițiativă fără precedent: a dispus prezentarea la televiziune a unor extrase din dialogurile interceptate ale pilotului sovietic cu turnul de control, într-o dramatică emisiune, menită a demonstra că „era absolut imposibil ca un pilot să confunde acel avion civil cu orice altceva”. Ambasadorul Jeane Kirkpatrick a prezentat o altă serie de extrase din același dialog interceptat, în cadrul unei reuniuni la Națiunile Unite. Prezentarea audio-vizuală era pe cât de dramatică, tot pe atât de

1987, ele aveau să devină subiect de deriziune pentru întreaga lume, când un tânăr vest-german, Mathias Rust a reușit să aterizeze cu avionul său Cessna chiar în Piața Roșie din Moscova. Rezidentul londonez Guk, aflat în acea perioadă în concediu în patrie, a declarat că în noaptea de 31 august - 1 septembrie, opt din cele unsprezece stații de urmărire din peninsula Kamciatka și din insula Sahalin, survolate de avionul KAL 007, nu au funcționat adecvat. Recentele schimbări administrative care afectaseră autonomia „districtelor militare pentru apărare aeriană sporiseră starea de haos. Comandamentul regional era lipsit de experiență în ceea ce privește modul de reacție la violări reale ale spațiului aerian sovietic, reacționând în consecință cu un amestec de confuzie și brutalitate¹⁶³. Când s-a dat alerta în cazul avionului KAL 007, comandamentul aerian de la Habarovsk a cerut în mod repetat instrucțiuni de la Moscova. După un confuz schimb de mesaje (interceptat de stațiile americane și japoneze), KAL 007 avea să fie distrus de două rachete trase de un pilot de luptă, aparținând comandamentului de pe insula Sahalin. Se pare că avionul Boeing 747, aparținând liniilor aeriene civile, a fost confundat cu un avion de spionaj US RC 135¹⁶⁴. Cu toate acestea, Guk era ferm convins că, în momentul în care KAL 007 era doborât, comandamentul din Habarovsk știa că este vorba de un avion civil¹⁶⁵.

Inițial, oficialitățile sovietice au negat că acest avion a fost doborât. Avioanele de vânătoare sovietice, a explicat agenția Tass, au încercat în mod repetat „să acorde asistență, orientând avionul KAL 007 spre cel mai apropiat aeroport”. Confuzia Moscovei în ceea ce privește modul în care ar fi trebuit să abordeze această tragedie a fost atât de totală, încât nici ambasada, nici rezidența de la Londra nu au primit timp de trei zile nici un fel de instrucțiuni asupra reacției lor oficiale față de evenimente. Apoi, în ziua de 4 septembrie, atât la ambasadă, cât și la rezidență, au sosit trei telegrame fulger.¹⁶⁶

Prima telegramă afirma că avionul KAL 007 fusese utilizat de administrația Reagan pentru a stârni în lumea întreagă un val de isterie anti-sovietică. A doua și a treia telegramă conțineau „teze pentru adoptarea de măsuri active”, menite a arunca blamul asupra americanilor și coreenilor. Trebuia deci ca publicul să-și asume prezumția că avionul doborât survolase teritoriul sovietic în misiune de spionaj; în completarea acestei versiuni, trebuia să fie lansată o altă ficțiune, și anume că Chun Byung-In, căpitanul avionului coreean, ar fi povestit unor prieteni ai săi, despre alte misiuni informative înfăptuite de el, arătându-le acelor martori și echipamentul de spionaj de la bordul avionului¹⁶⁷. Telegramele din 4 septembrie nu admiteau deschis doborârea avionului KAL 007, de către avioanele de vânătoare sovietice, dar păreau a include o recunoaștere implicită. Particularitatea cea mai semnificativă a acestor mesaje consta

sediul Partidului laburist, acceptarea lui este refuzată¹⁵⁸. La 9 iunie, dna Thatcher repurtează o strălucită victorie în alegeri.

La scurt timp după alegerile generale din Marea Britanie, rezidența de la Londra primește o telegramă de la Centru, care afirmă că administrația Reagan își continuă pregătirile în vederea declanșării războiului nuclear, accentuând poziția prioritară a Operațiunii RYAN¹⁵⁹. Telegrama este urmată, la 12 august 1983, de alte instrucțiuni RYAN, adresate tuturor rezidențelor din statele membre ale NATO, care detaliau tipurile de activități desfășurate de serviciile de informații occidentale, în eventualitatea declanșării unui atac nuclear fulgerător. Lista acestor activități era oglinda fidelă a planurilor KGB și GRU în cazul unui război cu Occidentul. Era inclusă „o intensificare a acțiunilor de dezinformare” în dauna Uniunii Sovietice și a aliaților săi, „infiltrarea secretă a unor echipe de sabotori dotați cu arme nucleare, bacteriologice și chimice” în Pactul de la Varșovia, utilizarea în scopuri subversive a emigranților est-europeni și o intensificare a „măsurilor represive ale autorităților punitive” împotriva organizațiilor și personalităților progresiste¹⁶⁰.

Cel mai grav element de tensionare a relațiilor dintre Est și Vest în perioada administrației Reagan a intervenit odată cu doborârea în Marea Japoniei, în primele ore ale zilei de 1 septembrie 1983, a unui avion de linie coreean, KAL 007, zburând de la Anchorage (Alaska), la Seul, a cărui rută suferise o puternică deviere, fiind constrâns să violeze spațiul aerian sovietic. O stație japoneză de SIGINT, de la Nisawa, la 360 de mile la nord de Tokyo, era bransată pe ascultare când pilotul avionului de interceptie sovietic a lansat două rachete și a anunțat la ora 3.26: „Ținta a fost distrusă”. Inițial, la Nisawa s-a crezut că ascultase întâmplător o simulare sovietică a unei lansări de rachete. Câteva ore mai târziu, personalul stației de la Nisawa a înțeles că fusese martorul ultimelor momente ale zborului avionului KAL 007. Toți pasagerii și echipajul, adică un număr total de 269 de persoane, au murit în incident¹⁶¹.

Tragedia avionului KAL 007 era fructul incompetenței aviației sovietice și a Korean Air Lines, căreia i se adăuga, în cazul rușilor, lipsa totală de respect pentru viața umană. Cu cinci ani înainte, un alt Boeing 747 al Korean Air Lines, KAL 902, deviat de la ruta de zbor Paris-Seul, pătrunsese pe teritoriul sovietic în apropiere de Murmansk, iar apărarea aeriană sovietică îi pierduse urma deasupra peninsulei Kola, puternic fortificată. Avionul a fost interceptat și forțat să aterizeze pe un lac înghețat la 300 de mile la sud de Murmansk, după ce fusese lovit, fără a fi distrus, de o rachetă cu infraroșii, care a ucis doi pasageri și a rănit alți treisprezece.

Forțele de apărare aeriană sovietice au fost descrise, destul de conform cu realitatea, drept „sectorul agricol al forțelor armate sovietice”¹⁶². În

momentul când a devenit prim-ministru, în 1979. Gordievski a fost personal implicat în cazul unuia dintre ziarisții utilizați de KGB, Arne Herlov Petersen, agent de influență danez, recrutat în 1973 de către Leonid Makarov, cel care avea să devină rezidentul KGB de la Oslo. Petersen era un intelectual de stânga naiv, care acceptase să scrie articole comandate de ofițerii săi de legătură și chiar să semneze articole scrise în limba engleză în cadrul Serviciului A.

Cea dintâi coproducție KGB/Petersen, îndreptată împotriva dnei Thatcher a fost un pamflet intitulat *Luptătorii Războiului rece*, publicat în 1979, care i-a conferit acesteia gloria de fruntaș al cruciadei anti-sovietice în Europa. Deși Centrul era foarte mândru de „opera” sa, pamfletul conținea erori evidente, ca de exemplu, descrierea fostului șef de cabinet conservator, Reginald Maudling, drept „politician laburist”. Pamfletul pretindea că dna Thatcher făcea apel la „sentimente rasiste” pentru a favoriza „influența capitalistă” și pentru a duce „războiul împotriva clasei muncitoare britanice”. Ceilalți „luptători ai Războiului rece”, denunțați de Serviciul A, erau lordul Chalfont, denumit în mod eronat „Minister for Disarmant”, în loc de „Minister for Disarmament”, senatorul Henry „Scoop” Jackson, senatorul Barry Goldwater, Iosif Luns, Axel Springer și Franz-Josef Strauss.

Următorul pamflet, publicat în 1980, sub titlul: *Inexorabilii*, era dedicat în exclusivitate denigrării dnei Thatcher. Opusculul comitea eroarea de a se aventura în domeniul satirei, gen literar în care KGB-ul și „măsurile (sale) active” nu excelau de loc. Articolul purta subtitlul „Thatcher nu este în stare să-și repare propriul acoperiș” și conținea greșeli elementare de ortografie a limii engleze, de genul: „Tahtcher (sic) a ales calea războiului”. În acest punct „culminant” iau sfârșit operele colective ale KGB/Petersen, acesta din urmă fiind arestat în noiembrie 1981, sub acuzația de colaborare cu KGB-ul. În anul 1982 însă, ministrul danez de Justiție, constatând că principalii vinovați, ofițerii KGB, părăsiseră țara, ordonă scoaterea de sub acuzație a lui Petersen, care este pus în libertate, spre marea nemulțumire a serviciilor de securitate daneze¹⁵⁷.

La 16 mai 1983, ambasadorul sovietic la Londra, Viktor Popov, convoacă funcționarii superiori ai ambasadei, ofițerii KGB și ofițerii GRU pentru a dezbate subiectul alegerilor generale din Marea Britanie. Concluzia tuturor celor prezenți era că victoria lui Margaret Thatcher era neîndoioasă și nu putea fi împiedicată nici de către ambasadă și nici de către rezidență. Dar Moscova gândea altfel. La 23 sau 24 mai, ambasada primește textul unui răspuns sovietic la o scrisoare mai veche din partea laburiștilor, cu privire la dezarmare, pe care o considera aptă de a sprijini campania electorală a Partidului laburist. Când textul este prezentat la

guvernamentală și unitate militară, orice deviere de la ceea ce se considera a fi programul normal, fiind notificată cu promptitudine la Centru. Rezidența trebuia să urmărească și eventualele pregătiri de evacuare, ceea ce era peste puterile lui Guk. El a reacționat în mod obedient la solicitările lipsite de realism ale Centrului, dar a pasat subalternilor plictisitoare sarcini de supraveghere¹⁵³.

La 25 februarie 1983, Centrul a ordonat rezidenților din Statele Unite să pregătească „măsurile active” în vederea blocării realegerii lui Reagan în noiembrie 1984. La Geneva, erau în curs de desfășurare negocieri asupra controlului armamentului, dar șansele de încheiere a unui acord erau aproape nule. Pentru Moscova, orice alt candidat era preferabil în locul lui Reagan. Rezidenții din Statele Unite au primit ordinul de a realiza contacte în anturajul tuturor candidaților posibili la președinție, atât din partidul conservator, cât și din cel republican. Se urmărea obținerea oricăror informații care ar fi putut discredita imaginea lui Reagan în timpul campaniei electorale, precum și deschiderea de noi canale de difuzare a elementelor compromițătoare. Rezidențele au primit dispoziție să disemineze sloganul: „Reagan înseamnă război!” (*Reagan: eto voina!*). Centrul a enunțat cinci „teze privitoare la măsurile active” de denigrare a politicii externe a lui Reagan: militarismul său aventuros; rolul său în procesul de accelerare a înarmării nucleare; sprijinul acordat regimurilor represive din lumea întreagă; acțiunile îndreptate împotriva mișcărilor de eliberare națională; responsabilitatea sa pentru starea de tensiune existentă între membrii NATO. În domeniul politicii interne, „tezele privitoare la măsurile active” includeau pretinsa discriminare practică de Reagan în confruntările minorităților etnice; administrația coruptă; subordonarea lui Reagan față de complexul militaro-industrial¹⁵⁴. În ciuda strădaniilor, nici o rezidență nu a reușit să facă popular sloganul „Reagan înseamnă război”, căruia Centrul îi atribuia o importanță particulară. În timp ce PGU-ul urzea în mod secret, dar fără nici o eficacitate, căderea lui Reagan, președintele invita pe toți americanii „să se roage pentru salvarea tuturor acelora care trăiesc în obscurantismul totalitar (în URSS)”¹⁵⁵.

Două săptămâni mai târziu, pericolul nuclear american a cunoscut o nouă dimensiune, Reagan lansând Inițiativa de Apărare Strategică (SDI), care a devenit cunoscută sub denumirea de „Războiul stelelor”; ea consta în instalarea unui scut defensiv spațial, care urma să utilizeze tehnologia laser în scopul distrugerii rachetelor sovietice în aer, înainte de a atinge țintele americane. O campanie de televiziune a susținut cu succes proiectul, demonstrând Centrului că Reagan credea cu tărie în capacitatea Statelor Unite de a câștiga un eventual război nuclear¹⁵⁶.

Centrul dorea să limiteze cât mai mult perspectivele electorale ale d-nei Margaret Thatcher, principalul aliat al lui Reagan. KGB-ul dirijase campanii de „măsurile active” împotriva acesteia, chiar începând din

campaniei anticorupție. În schimb, media de vârstă a funcționarilor din aparat a crescut ușor¹⁵⁰.

În perioada când a preluat puterea, el a primit o delegație a așa-numitului Collegium (organ superior de control) al KGB, condus de unul dintre adjuncți, Filip Denisovici Bobkov. Membrii delegației s-au plâns de aroganța lui Fedorciuk, care făcea imposibilă orice colaborare și au amenințat cu demisia în bloc, în caz că acesta nu avea să fie îndepărtat. Fedorciuk a fost luat imediat de la KGB, fiind promovat ministru de Interne cu gradul de general de armată. Succesorul său la președinția KGB-ului a devenit unul dintre adjuncți, Viktor Mihailovici Cebrikov care, spre deosebire de Fedorciuk, era respectat la Centru, ca un administrator eficient. Cebrikov își începuse cariera în aparatul de partid, transferându-se la KGB în 1967, în funcția de director de personal; în 1968 devine unul dintre vice-președinții KGB-ului¹⁵¹.

Alegerea lui Andropov în funcția de secretar general a impulsionat Operațiunea RYAN. La începutul anului 1983, anumite servicii secrete ale blocului sovietic se alătură celor sovietice în RYAN. StB-ul cehoslovac sprijină activitatea de la Londra. În februarie, rezidenții din capitalele statelor NATO primesc directive „strict personale”, referitoare la implicarea lor pas cu pas în controlul pericolului nuclear. Instalarea rachetelor Pershing II în Germania Federală la sfârșitul anului 1983, ar fi pus țintele rusești, după părerea Centrului, la o distanță de 6 minute de zbor - liderii sovietici nu ar mai fi avut timp să ajungă la bunker, pentru a se adăposti (telegramele KGB nu făceau niciodată mențiune de rachetele sovietice SS20, deja ațintite asupra Europei occidentale). Directiva din februarie trimisă lui Guk conținea pasaje de umor involuntar, care revelau lacune profunde în cunoașterea societății occidentale în general, și a Marii Britanii în special. Lui Guk i s-a spus că un „semnal important” al preparativelor britanice în vederea războiului nuclear ar fi putut consta în „colectarea accelerată de sânge, cu un preț mult mai ridicat plătit donatorilor” la centrele de hematologie. (Centrul nu cunoștea faptul că în Anglia, donatorii de sânge erau onorifici).

Bizara imagine a Centrului asupra elementelor clericale și asupra cercurilor de afaceri care dominau societatea britanică, au determinat sugestia făcută lui Guk, de a investiga posibilitatea de obținere a informațiilor asupra holocaustului de la înalte fețe bisericești și de la bancherii importanți. Alte componente ale directivei erau mai puțin excentrice; ele puneau la dispoziția lui Guk detalii reale asupra procedurilor de mobilizare utilizate de SUA și de NATO¹⁵².

Operațiunea RYAN împovărase rezidențele din țările NATO cu un impresionant volum de sarcini. La rezidența din Londra și probabil în alte țări ale Europei occidentale, s-a dat dispoziția de a se înregistra periodic numărul de automobile parcate și de ferestre luminate de la fiecare clădire

existentă între Jeane Kirkpatrick și Africa de Sud. Articolul includea o fotografie a unei scrisori trucate, adresate doamnei Kirkpatrick de către un consilier al ambasadei sud-africane, în care era transmisă „expresia recunoștinței guvernului” respectiv, din partea șefului spionajului militar sud-african. Utilizarea cuvântului „priviously” (N. T. : în loc de „previously” = anterior) indica faptul că Serviciul A omisese de a corecta greșelile de ortografie în limba engleză. Operațiunea Golf a fost însoțită de Operațiunea Sirena II, care utiliza un alt document falsificat de Serviciul A, cu intenția de a sugera ingerința americană în problemele poloneze. Asemeni altor „măsurii active”, Sirena II s-a dovedit a fi insuficient de sofisticată pentru „piața” occidentală. În general, Serviciul A a înregistrat un mult mai mare succes în țările Lumii a Treia.

Scopul principal al „măsurilor active”, în Europa occidentală a constat în împiedicarea instalării rachetelor Pershing și Cruise în ultimele luni ale lui 1983. Deoarece Mișcarea europeană pentru pace nu avea nevoie de încurajările Moscovei pentru acțiunile sale de protest, se poate deduce în mod rezonabil că amplul efort și consum de timp al Centrului, în acest domeniu, nu a avut un impact real. Guk nu a fost unicul rezident care și-a asumat gloria unor demonstrații antinucleare asupra cărora exercitase în realitate doar o influență minoră¹⁴⁸.

Ultimul discurs al lui Leonid Brejnev, pronunțat la 27 octombrie 1982 la Kremlin, cu ocazia unei întâlniri a ofițerilor superiori și a demnitarilor Ministerului Apărării, a prezentat relațiile Est-Vest într-o lumină deosebit de pesimistă. El a denunțat manevrele politice ale administrației Reagan și a declarat că menținerea păcii ar fi necesitat „dublarea sau triplarea” eforturilor sovietice¹⁴⁹. Brejnev a murit pe 10 noiembrie, succesiunea sa fiind de mult adjudecată. Andropov a fost ales „în unanimitate” secretar general al partidului.

În acest moment de răscruce al istoriei PCUS, Andropov părea o figură liniștitoare și încurajatoare în același timp. Tratatamentul pe care îl aplicase disidenților în perioada când era șef al KGB-ului, arăta limpede că nu era dispus să tolereze nici un fel de „subversiune ideologică”. Lupta dusă de KGB împotriva corupției, care se extinsese până la nivelul dinastiei Brejnev, implica promisiunea unui război împotriva ineficienței economice. Andropov însuși considera că o mai bună disciplină a muncii și eliminarea corupției constituiau condițiile necesare și suficiente pentru revigorarea economiei sovietice. În ianuarie 1983, el a spus muncitorilor de la o fabrică de mașini unelte: „Ordinea și disciplina nu necesită investiții de capital, însă produc bune rezultate”. Noua marotă a lui Andropov a produs o oarecare agitație, însă nici o schimbare remarcabilă. Într-un interval de peste un an, el a demis un secretar regional (oblast) din cinci, în cadrul

Guk îi dojenea deseori pe diplomații sovietici pentru faptul că vorbeau despre problemele ambasadei în propriile locuințe care, după părerea lui, erau înțesate cu aparate de ascultare puse de MI5. Cu toate acestea, după ce îngurgita câteva pahare în aceleași locuințe, el începea să se laude cu succesele lui operative de la Londra. „Ăsta este Guk”, i-a spus un diplomat lui Gordievski. „Aseară, la mine acasă, mi-a divulgat mie și englezilor toate secretele tale!”¹⁴⁶

Toată această fanfaronadă a atras dezaprobarea Centrului, pentru a nu fi înțeles că Marea Britanie era gata să intre în război cu Argentina pentru insulele Falkland. Prima telegramă a lui Guk referitoare la Insulele Falkland (sau Malvine) nu a fost expediată până la 4 aprilie 1972, la două zile după invazia argentiniană. El a încercat să compenseze acest lapsus expedind câte două telegrame pe zi, inspirate mai ales din presa britanică; ambasada trimitea doar două telegrame pe săptămână. Guk prevedea că aroganții englezi „vor primi o lecție”. Când, spre surpriza sa și a Centrului, englezii au învins, Guk a optat pentru versiunea clasică a complotului „războiului colonial britanic împotriva Insulelor Falkland”. Margaret Thatcher și guvernul conservator prinseseră ocazia de a-și reface popularitatea în declin printr-o victorie rapidă împotriva unui adversar slab, iar NATO folosiseră războiul din Falkland pentru a testa noi tactici și echipamente. Guk a scos din nou la iveală teoria conspirației, pentru a explica noile evoluții majore din politica britanică la începutul anilor '80, legate de fondarea Partidului Social Democrat și succesul în regis- ați: de acesta.

Acest partid a fost creat, spunea Guk, cu ajutorul CIA și al ambasadei SUA cu scopul de a diviza Partidul laburist și de a-i menține pe conservatori la putere¹⁴⁷.

La 30 septembrie 1982, PGU a trimis o scrisoare circulară către rezidențele sale din Statele Unite și din alte țări, cuprinzând o trecere în revistă a politicii americane. Obligând Pactul de la Varșovia să mărească bugetul de înarmare pentru a putea ține pasul cu Washingtonul, administrația Reagan încerca să semene discordia între țările socialiste, pentru a întârzia dezvoltarea lor și pentru a le deteriora bunele relații stabilite cu țări „progresiste” ale Lumii a treia, cum ar fi Nicaragua și Mozambicul. Centrul a insistat asupra necesității de a contraataca, cu ajutorul „măsurilor active” alese în vederea discreditării politicii Statelor Unite.

La sfârșitul lunii octombrie, rezidența principală de la Washington a implementat Operațiunea Golf, destinată alimentării corespondentului american al ziarului londonez *New Statesman*, care nu suspecta nimic, cu informații denigratorii împotriva ambasadorului american la ONU, Jeane Kirkpatrick. La 5 noiembrie, *New Statesman* publica un articol intitulat „Cel mai bun prieten al unei fete”, care explora „relația deseori secretă”

Înainte de preluarea postului de ofițer PR (informații politice) la rezidența din Londra în iunie 1982, Gordievski a fost instruit de unul din experții PGU în materie de probleme politice și militare ale NATO, referitor la cerințele Operațiunii RYAN în Marea Britanie. Cel mai bun mijloc de a obține informații asupra unui eventual atac cu rachete nucleare, i s-a spus lui Gordievski, este utilizarea unor agenți bine plasați. Dar era de asemenea importantă observarea unor detalii, ca de exemplu, numărul de ferestre luminate în timpul nopții, în oficiile guvernamentale și militare, mișcările persoanelor-cheie, ale comitetelor și grupurilor.

La sosirea sa la Londra, în iunie 1982, Gordievski a descoperit că toți colegii săi din linia PR priveau Operațiunea RYAN cu o oarecare doză de scepticism. Însă nimeni nu era dispus să-și riște cariera contrazicând afirmațiile PGU-ului.

Problema furnizării de informații precise a fost agravată, la rezidența din Londra, de personalitatea bizară a lui Arkadi Vasilievič Guk, care-l înlocuise pe Lukasevici în 1980, în funcția de rezident. Ca și Lukasevici, Guk își clădise reputația pe lichidarea naționaliștilor baltici în perioada de după război. Apoi fusese transferat la Moscova, în cadrul Direcției a II-a, și ulterior lucrase la New York, în calitate de ofițer de contra-spionaj.

Guk se gândea cu nostalgie la anii petrecuți în republicile baltice, regretând că Centrul și Kremlinul manifestau prea multă indulgență față de trădători. La New York, îl localizase pe Nikolai Koklov, defector de la KGB, propunând lichidarea acestuia. Centrul nu acceptase propunerea, arătând că cele două obiective majore erau reprezentate de doi transfugi mai vechi, Golițin și Nosenko. Guk a propus și lichidarea fiicei lui Stalin, Svetlana, precum și a președintelui Ligii pentru apărarea evreilor, de asemenea fără succes. De fapt, Guk era un teoretician al complotului și un asasin frustrat, convins că Occidentul urzește distrugerea sistemului sovietic. Neglijent în ceea ce privește detaliile Operațiunii RYAN, Guk nu făcea față nici măcar premiselor de bază ale acesteia¹⁴⁵.

Soția lui Guk se lupta din răspuțeri să limiteze uriașul consum de alcool din partea soțului ei. Înainte de a pleca seara de la slujbă, Guk dădea pe gât un pahar cu vodcă. Alcoolul scotea la suprafață tendința lui naturală de lăudăroșenie. În 1982, el a informat pe noul consilier al ambasadei, Lev Parsin, asupra unei demonstrații de masă împotriva instalării rachetelor Cruise, care avusese loc la Londra. Aceasta fusese organizată de Campania pentru Dezarmare Nucleară (CND), fără nici o contribuție a rezidenței. Însă Guk i-a declarat lui Parsin: „Noi, rezidența, am fost cei care am scos în stradă un sfert de milion de oameni!” Parsin a aprobat politicos și a luat un aer impresionat. Când Guk a părăsit încăperea, Parsin a exclamat către Gordievski: „Cine a mai auzit o asemenea absurditate?”

operațiuni de amploare mondială, denumită RYAN: un acronim inventat pentru Raketno-Jadernoe Napadenie - „Atac cu rachete nucleare”.

Viziunea apocaliptică a pericolului nuclear, deși asumată de Kriucikov, a fost considerată de principalii experți în probleme americane de la Centru, drept o manifestare gravă de alarmism. Ei nu s-au îndoit de autenticitatea neliniștii lui Andropov, dar au fost convinși că presiunea pentru lansarea operațiunii RYAN deriva de la conducerea cea mai înaltă. Cel mai convins adept era probabil fostul ministru al Apărării, mareșalul Dimitri Feodorovici Ustinov, fost comisar pentru Armament în 1941. El avea să fie unul din principalii susținători ai lui Andropov, în lupta pentru succesiunea lui Brejnev¹⁴².

Kriucikov a încredințat planificarea Operațiunii RYAN Institutului pentru Probleme de Informații al PGU, creat în 1978-1979, cu destinația „dezvoltării unor noi concepte privitoare la munca informativă”. În noiembrie 1981 au fost trimise instrucțiuni către rezidențele din toate țările occidentale, Japonia și câteva din țările Lumii a Treia. În anumite cazuri, instrucțiunile erau simple. De exemplu, rezidenței de la Helsinki i se cerea să urmărească o posibilă evacuare a personalului ambasadei SUA, închiderea centrelor de afaceri americane și alte semne evidente de criză. Rezidențele din țările membre ale NATO au primit instrucțiuni mai detaliate, vizând supravegherea atentă a activității politice sau militare, care ar fi putut indica iminența unei mobilizări. Se solicita rezidențelor să acorde o prioritate absolută Operațiunii RYAN, în „planurile de muncă pentru 1982”. În luna martie 1982, Vasili Iosifovici Krivokița, funcționar la Departamentul Întâi (America de Nord) și responsabil cu coordonarea Operațiunii RYAN în cadrul Centrului, a fost trimis la rezidența principală de la Washington pentru a urmări personal culgerea de informații în Statele Unite¹⁴³.

În mai 1989, Andropov a părăsit KGB-ul pentru a lucra la secretariatul Comitetului Central, cu scopul de a-și consolida poziția de moștenitor legitim al lui Brejnev, aproape muribund. În scurt timp a devenit limpede pentru toată lumea că Andropov îl surclasase pe principalul său rival la succesiune, Konstantin Cernenko, al doilea secretar al partidului. Însă Andropov nu era încă suficient de puternic pentru a-și plasa proprii oameni la conducerea KGB-ului. Succesorul său în fruntea KGB-ului a fost un fidel de-al lui Brejnev în vârstă de 64 de ani, Vitali Vasilievici Fedorciuk, care fusese șeful KGB-ului din Ucraina, începând cu anul 1970. Deși nu s-a bucurat de simpatie în interiorul Centrului, Fedorciuk era o prezență liniștitoare pentru Ustinov și armată. Până în anul 1970, cariera lui se consumase în contraspionajul militar. El s-a lăsat ușor convins în ceea ce privește prioritatea absolută a Operațiunii RYAN¹⁴⁴.

„Ei și-au rezervat dreptul de a comite orice crimă, de a minți, de a înrobi, pentru a-și atinge scopul... Până acum, destinderea a fost o stradă cu sens unic pe care Uniunea Sovietică a urmat-o în vederea atingerii scopurilor sale”.

Primul secretar de stat al lui Reagan, Alexander Haig (care a fost înlocuit în 1982 de George Shultz) era hotărât să marcheze începutul unei noi ere în relațiile sovieto-americane:

„În zorii unei administrații, aerul este proaspăt și relativ liniștit, în timp ce prietenii și adversarii sunt treji și atenți. Este momentul optim pentru lansarea de semnale. Semnalul nostru către sovietici reprezintă un avertisment, că timpul aventurilor fără restricții în Lumea a Treia a luat sfârșit și că răbdarea Americii în fața abuzurilor apropiatilor Moscovei, Cuba și Libia, a ajuns la limită”.

Au fost date instrucțiuni „fiecărui funcționar de la Departamentul de Stat”, de a „repetă acest mesaj la orice întâlnire cu un funcționar sovietic”¹⁴⁰.

Administrația Reagan era convinsă că, datorită creșterii puterii militare sovietice din ultimul deceniu, existau „îndoieli în privința forței de descurajare americane”. Bugetul pentru apărare a fost mărit cu 10% în termeni reali, adică promisiunea făcută de Reagan în campania electorală a fost dublată. Reagan a adoptat o linie mult mai dură decât cea a lui Carter, în ceea ce privește controlul armamentului, a condamnat public acordurile SALT și nu a manifestat intenția de a se așeza la masa tratativelor, până când forța de atac nuclear a Statelor Unite nu avea să fie întărită în mod corespunzător. Carter suspendase lucrul la realizarea rachetei MX și a bombardierului B-1. Reagan a reactivat ambele proiecte¹⁴¹. În cadrul campaniei sale de denunțare, uneori simplistă, a Uniunii Sovietice drept „imperiul răului”, Reagan a trecut cu vederea un periculos viciu sovietic: tendința spre paranoia, în interpretările date Occidentului. Andropov vedea la baza politicii administrației Reagan tentativa de a pune Statele Unite în capacitatea de a desfășura cu succes un prim atac nuclear. La începutul anilor '80, retorica lui Reagan centrată pe „imperiul răului” și psihoza sovietică asupra conspirațiilor occidentale au produs un amestec cu potențial exploziv.

În mai 1981, Brejnev denunță politica lui Reagan într-un comunicat secret prezentat în cadrul unei conferințe a KGB-ului la Moscova; cel mai dramatic discurs a fost însă cel pronunțat de Andropov. El a declarat că noua administrație americană se pregătește pentru un război nuclear. Există deci posibilitatea unui atac nuclear prin surprindere din partea SUA. Biroul Politic a decis așadar că serviciile de spionaj sovietice să acorde o prioritate absolută culegerii de informații militare și strategice privitoare la amenințarea nucleară din partea Statelor Unite și a NATO. Andropov a anunțat de asemenea că GRU și KGB vor colabora în cadrul unei

a afirmat cu ocazia unei reuniuni a ofițerilor KGB, că încă nu era sigur că Jaruzelski avea capacitatea de a readuce situația sub control. Falin a mai adăugat că aveau loc tentative secrete de convingere a lui Jaruzelski să amâne următoarea chemare sub arme, de teama că numeroșii susținători ai Solidarității din rândul armatei puteau să stârnească dezordine și să dăuneze disciplinei. În realitate, mobilizarea s-a produs fără mari probleme. Colegii săi din secretariatul lui Kriucikov și cei din secțiunea poloneză, i-au spus lui Gordievski că Jaruzelski solicitase Moscovei în două rânduri autorizația de a trece la fapte. Brejnev, a cărui sănătate era într-un declin accentuat (avea să moară un an mai târziu) nu dorea să-și asume decizii importante. Andropov și colegii săi din Politburo au reușit până la urmă să-l convingă de faptul că hotărârea nu mai putea fi amânată¹⁸⁶.

Proclamarea Legii Marțiale în Polonia, la 13 decembrie 1981, a fost planificată și executată în mod impecabil. Abilitatea lui Jaruzelski, a înaltului comandament polonez și a SB-ului au primit o înaltă apreciere din partea Centrului¹⁸⁷. Timp de câteva zile, plafonul gros de nori împiedicase sateliții de spionaj americani să observe preparativele efectuate de armată și de miliție în vederea loviturii de stat¹⁸⁸. Și poporul polonez a fost luat prin surprindere. Majoritatea liderilor Solidarității au fost arestați în paturile lor. Polonezii s-au trezit dimineața, în ziua de 13 decembrie, descoperind la fiecare intersecție câte un punct de control al armatei și la fiecare colț de stradă câte un afiș cu Legea marțială. Jaruzelski însuși a crezut, probabil, că a salvat Polonia de o intervenție sovietică. Grevele de protest și rezistența populară au fost rapid înăbușite de unitățile mobile ale poliției paramilitare, așa-numita ZOMO. Către sfârșitul anului, armata deținea controlul asupra țării. Inscriptiile de pe ziduri proclamau cu optimism: „Iarna este a voastră. Primăvara va fi a noastră!” Însă primăvara avea să revină abia în 1989, odată cu formarea guvernului Solidarității, condus de Tadeusz Mazowiecki și odată cu dezintegrarea statului monopartit comunist.

La începutul anilor '80 s-a desfășurat cea mai periculoasă perioadă pentru relațiile Est-Vest, de la Criza rachetelor din Cuba, cu douăzeci de ani înainte. În timpul campaniei electorale prezidențiale din Statele Unite, în anul 1980, Moscova nutrise speranța că retorica antisovietică a candidatului republican victorios, Ronald Reagan, avea să înceteze odată cu alegerea acestuia în funcția de președinte al SUA, așa cum se întâmplase cu Nixon, cu zece ani înainte. Până când Reagan a intrat la Casa Albă, Kremlinul nu a înțeles că ostilitatea acestuia față de Uniunea Sovietică, nu deriva din tactica adoptată în vederea campaniei electorale, ci dintr-o adâncă convingere¹⁸⁹. La prima sa conferință de presă, Reagan a denunțat atașamentul nedeținut al conducerii sovietice la cauza „revoluției mondiale în scopul instaurării unei lumi socialiste sau comuniste”:

KGB-ului de la Varșovia, au fost chemați la raport în fața Biroului Politic. Ei au declarat, susținuți de Andropov, că Stanislav Kania pierduse controlul. În același timp, Centrul pierduse încrederea în întreaga conducere de partid. Nu exista nici o alternativă serioasă pentru schimbarea din funcție a lui Kania¹³³.

În interiorul Biroului Politic, ca și la Centru, se accepta ideea unei posibile intervenții a Armatei Roșii. Însă Moscova manifesta reticență față de trimiterea de trupe, gândindu-se la reacția Occidentului. Opinia răspândită era aceea că o intervenție în Polonia, asociată celei din Afghanistan, ar fi anulat pentru o lungă perioadă de timp, orice posibilitate de destindere. Centrul prevedea dificultăți secrete occidentale conspirau cu Solidaritatea în vederea realizării unei mișcări de rezistență, bine organizată și înarmată, care ar fi implicat armata sovietică în acțiuni de guerrilla. Concluzia KGB-ului era că singura soluție posibilă era o lovitură militară a armatei poloneze. Centrul avea mult mai multă încredere în comandanții militari decât în conducerea politică. Majoritatea ofițerilor polonezi erau formați în academiile militare sovietice, numeroși ofițeri superiori fiind veterani ai armatei poloneze de eliberare din timpul războiului, cu baza în Uniunea Sovietică. În momentul în care armata ar fi redus Soldarno la tăcere și ar fi restabilit ordinea, ar fi devenit posibilă epurarea partidului și alegerea unui Comitet Central fidel¹³⁴.

Candidatul propus la KGB pentru realizarea loviturii de stat era generalul Wojciech Jaruzelski, membru al Biroului Politic al PZPR și ministru al Apărării cu vechi state de serviciu. În februarie 1981, Jaruzelski devenise prim ministru. Rigid, slab și înalt, cu ochelari fumurii și o expresie impenetrabilă, Jaruzelski era o persoană enigmatică pentru majoritatea compatrioților săi. La început făcuse o bună impresie datorită numirii în postul de vice-prim ministru, responsabil de relația cu sindicatele, pe Mieczysław Rakowski, un politician cu reputația de liberal. Rakowski s-a implicat în realizarea unui „sistem de parteneriat” cu Solidaritatea. În octombrie 1981, după îndelungate presiuni din partea sovieticilor, Jaruzelski i-a luat locul lui Kania în fruntea partidului și a lansat un apel pentru „un nou acord național” și „un front unitar” cu Solidaritatea și cu Biserica. La începutul lunii noiembrie demarează întrevederile cu Walesa și cu cardinalul Glemp la Varșovia¹³⁵.

Însă Jaruzelski juca un rol dublu. La Centru se credea că, atunci când devenise prim secretar, el acceptase să dea o lovitură de stat militară și inițiasse elaborarea unui plan detaliat. Detaliile acestei lovituri fuseseră stabilite în cadrul a două întrevederi secrete la Varșovia cu generalul Kriucikov și cu mareșalul Viktor Kulikov, comandantul șef al forțelor Pactului de la Varșovia. Dar Comitetul Central nu manifesta aceeași încredere în Jaruzelski ca și KGB-ul. Un alt funcționar de partid, Valentin Mihailovici Falin, adjunct la Departamentul de Informații Internaționale,

de la Varșovia și la biroul de legătură, precum și la consulatele sovietice de la Gdansk, Cracovia, Poznań și Szczecin. La fel ca în timpul revoluției din Ungaria, din 1956 și al Primăverii de la Praga, din 1968, numeroși ilegali KGB din Occident au primit dispoziția de a vizita Polonia, sub acoperire turistică, considerându-se că polonezii contrarevoluționari vor discuta mai deschis cu occidentalii decât cu rușii. Cu toate că la Centru funcționa interdicția formală de a recruta agenți din rândul cetățenilor polonezi, adepții liniei dure din PZPR și serviciul de securitate polonez (SB, succesor al UB) au inundat KGB-ul cu rapoarte alarmiste deseori isterice, privitoare la acțiunile subversive contrarevoluționare. O lungă și pesimistă evaluare făcută în toamna lui 1980, de Ninel Andreevici Tarnavsky, șeful secțiunii poloneze, prevestea un deznodământ sângeros¹⁹⁰.

Influența Solidarității a continuat să crească în anul 1981. La un moment dat, deținea aproape zece milioane de membri, ceea ce însemna că aproape fiecare familie poloneză era reprezentată. Rapoartele KGB-ului afirmau că atât SB, cât și poliția fuseseră infiltrate, iar activiștii de partid erau supuși acțiunilor de intimidare, de către activiștii Solidarității. Gordievski a fost frapat de antisemitismul maladiv din evaluările Centrului, care puneau accentul pe rolul deținut în Solidarnosc de „internaționaliști” evrei, printre care se numărau Jacek Kuron, Adam Michnik și Mojzesz Finkelsztajn (foști membri ai Comitetului de Apărare a Muncitorilor, KDR), pentru a susține teoria conspirației sioniste¹⁹¹. Tema a fost reluată în mod public de diferiți vecini ai Poloniei. Televiziunea din Praga, în cadrul unei emisiuni asupra reuniunii la Varșovia a Asociației Patriotice antisemite Grünwald, a remarcat cu satisfacție faptul că persoanele prezente au denunțat „activitatea trădătoare a sioniștilor”, și au revelat faptul că „numele real” al lui Michnik era Szachter¹⁹².

Centrul a raportat că al Nouălea Congres al PZPR, care urma să aibă loc în iulie 1981, avea să consolideze influența Solidarității în rândul partidului. Era deci necesar să se exercite presiuni asupra lui Stanisław Kania, care devenise prim secretar în ajunul acordului de la Gdansk, pentru amânarea congresului. Brejnev, grav bolnav, căruia în acel moment îi mai rămăsese doar un an și jumătate de trăit, nu trebuia deranjat cu vești proaste. Andropov, la rândul său, nu vroia să-și compromită șansele la succesiune, introducând în Politburo un nou subiect de controversă.

Spre marea nemulțumire a Centrului, nici un fel de presiuni nu au fost exercitate asupra lui Kania, iar Congresul al Nouălea s-a ținut în iulie, așa cum fusese planificat. Cele mai negre previziuni ale KGB-ului au fost atunci realizate, votându-se prin scrutin secret îndepărtarea din Comitetul Central a 78% din vechii membri. Centrul a estimat că 20% din noul Comitet aparținea în mod deschis Solidarității, 50% fiind reprezentat de cei care nu-și declarau deschis opțiunea pentru Solidarnosc. După încheierea Congresului, Kriucikov și generalul Vadim Pavlov, șeful

a îndrăznit să se adreseze KHAD-ului, cu protestul că rusul care o interoga „nu avea nici un drept pentru a ancheta un cetățean afgan, în Afghanistan”. Acest protest i-a înfuriat. „Mi-au legat mâinile și mi-au ars buzele cu țigara”. La ordinul consilierului sovietic, ofițerii KHAD au lovit-o până și-a pierdut cunoștința. Când și-a revenit, au îngropat-o în zăpadă până la gât. În zilele următoare, i-au fost fixate în piele ace conectate la curent electric, supunând-o la torturi îngrozitoare, de obicei în prezența consilierului sovietic. În mod uimitor, profesoara a supraviețuit. Alții însă nu¹²⁷.

După cum a recunoscut public în 1989 un general KGB, nici măcar în epoca glasnost-ului „nu s-a spus cinsti” care a fost adevăratul rol jucat de KGB în Afghanistan¹²⁸. Najibullah și-a încheiat glorios cariera de secretar general, în anul 1986, un an mai târziu devenind președinte. În mod paradoxal retragerea Armatei Roșii în 1988, a dat discreditatului regim al lui Najibullah o infuzie de vitalitate. După retragerea trupelor sovietice, forțele mujahedine dispersate au cunoscut și mai mari dificultăți în depășirea profunde lor divizări interne.

Nu numai rezistența afgană, dar și reacția internațională a depășit estimările pesimiste anticipate de Centru. KGB-ul contase pe o revenire treptată la normal, după o scurtă perioadă de agitație, așa cum se petrecuseră lucrurile după invazia sovietică în Ungaria, 1956 și în Cehoslovacia, 1968¹²⁹. Însă o mare parte din Lumea a Treia, precum și Occidentul au făcut o netă distincție între intervențiile sovietice în Europa de Est și cea din Afghanistan. Pentru prima oară, Armata Roșie invadase o țară din Lumea a Treia.

La sfârșitul anului 1979, evenimentele din Polonia au accentuat tensiunile dintre Est și Vest cauzate de invazia sovietică în Afghanistan. Multe revoluții din istoria lumii (printre care cea de la Paris, în anul 1789 și cea de la Petrograd, în februarie 1917) au fost declanșate de foamete. În Polonia, creșterea prețului la carne în vara anului 1980, a provocat valul de greve din care s-a născut mișcarea sindicală independentă „Solidaritatea”, condusă de un lider charismatic: Lech Walesa. Până în acel moment anonim, Walesa era un electrician șomer, în vârstă de 37 de ani, care-și începea fiecare zi cu audierea slujbei religioase. La sfârșitul lunii august 1980, viceprim-ministrul Mieczysław Jagielski s-a deplasat la șantierele navale din Gdansk pentru a trata cu greviștii conduși de Walesa. Acordul care a pus capăt valului de greve făcea o serie de concesii politice fără precedent, de la recunoașterea dreptului la grevă, la transmiterea slujbei religioase duminicale pe postul de radio național.

Centrul de la Moscova a fost zdruncinat la aflarea loviturii primite de discreditatul partid comunist polonez, în privința „rolului său conducător”. Toți ofițerii KGB care cunoșteau limba poloneză au fost trimiși la rezidența

ridicol. O teribilă dilemă. Dacă nu ar fi fost Brejnev și ai lui, nu ne-am fi implicat niciodată într-o asemenea încurcătură”¹²³.

În afară de rezidența de la Kabul, ridicată la rangul de „rezidență principală”, imediat după invazie, mai existau încă opt unități KGB în principalele orașe, cu un total de 300 de ofițeri și un serviciu auxiliar compus din 100 de persoane. Ofițerii staționați în Afghanistan dormeau cu pistoalele sub pernă și cu mitraliera lângă pat. Un tânăr funcționar de la serviciul de decriptare, care petrecuse șapte luni într-o rezidență provincială, i-a prezentat lui Gordievski înregistrările făcute în timpul atacurilor nocturne ale rebelilor, cărora le adăugase propriile comentarii asupra alternanței de brutalitate și epuizare fizică, ce caracterizau acest război. Rezidentul principal la Kabul, generalul Boris Semionovici Ivanov, numit la post imediat după invazie, a fost rechemat în 1982, acuzând o stare de puternică oboseală. În mod surprinzător însă, exista un excedent de solicitanți din rândul ofițerilor KGB, pentru posturile disponibile în Afghanistan. Tinerele și ambițioasele cadre de la Centru considerau războiul drept o oportunitate pentru a dobândi faimă și pentru a promova în ierarhie. În total, Centrul primea 100 de rapoarte detaliate pe lună asupra situației din Afghanistan, superioare celor trimise de ambasada de la Kabul, datorită rețelei extinse de agenții de care dispunea KGB-ul. Rapoartele GRU se concentrau ca de obicei asupra chestiunilor militare¹²⁴.

Curând după asasinarea lui Amin, KGB-ul a instalat în fruntea noului serviciu de securitate, Khedamat-e Etela'at-e Dawlati (KHAD), creat în ianuarie 1981 în locul sângeroasei poliții secrete a lui Amin, pe brutalul și energicul Mohammed Najibullah, în vârstă de 32 de ani¹²⁵. Incomodat de includerea lui Allah în numele său, acesta a solicitat să i se spună „tovarășul Najib”. Președintele Karmal a anunțat că noul serviciu secret, spre deosebire de predecesorul său, nu va mai „oprima și tortura poporul”:

„Dimpotrivă, în cadrul aparatului guvernamental va fi creat un serviciu de informații menit să protejeze libertățile democratice, independența și suveranitatea națională, interesele revoluției, poporul și statul și în același timp să neutralizeze, sub conducerea PDPA (comunist), comploturile puse la cale de dușmanii externi ai Afghanistanului”.¹²⁶

KHAD-ul a fost format și organizat de ofițeri KGB. În condițiile brutale ale unui război de contrainsurgență, KGB-ul a rețrăit pe pământul afgan ororile trecutului stalinist.

Amnesty International a adunat dovezi privitoare la „torturarea sistematică și frecventă a bărbaților, femeilor și copiilor” în centrele de anchetare ale KHAD. În rapoartele acestei organizații participarea activă a consilierilor sovietici la interogatorii este un leitmotiv, exact la fel ca în timpul epurărilor staliniste din Europa de Est, cu câteva decenii în urmă. O profesoară de la Kabul, care reușise la un moment dat să fugă în Pakistan,

împreună cu amanta lui. Boiarinov a ordonat să nu rămână nici un supraviețuitor, pentru a povesti cele întâmplate. În cursul operațiunii, Boiarinov avea să fie confundat, datorită uniformei afgheane pe care o purta, cu un membru al gărzii palatului, fiind împușcat de proprii soldați¹¹⁵. Alți 12 ostași din comanda-ul KGB și din trupele regulate sovietice, au fost împușcați în decursul ocupării palatului prezidențial¹¹⁶.

Imediat după asaltul asupra palatului, Babrak Karmal, comunistul afgan exilat și agent KGB cu vechi state de serviciu, care fusese ales de Moscova pentru a lua locul lui Amin, a transmis un comunicat radio, anunțând că a preluat conducerea statului și solicitând asistență militară sovietică. Cu toate că avea aparența unei transmisii de pe teritoriul afgan, comunicatul lui Karmal fusese emis din Uniunea Sovietică; în timp ce Amin era asasinat, Radio Kabul transmitea încă emisiunile sale curente. În primele ore ale zilei de 28 decembrie, postul național de radio, căzut în mâinile sovieticilor, a transmis știrea că Amin fusese „executat”, la ordinul unui tribunal revoluționar¹¹⁷.

La Moscova, Amin a decăzut postum din apelativul de „tovarășul Amin”, în cel de „agent sângeros al imperialismului american”¹¹⁸. Babrak Karmal l-a denunțat drept agent CIA pe predecesorul său, solicitând în mod absurd guvernului american să-i predea toate documentele privitoare la tranzacții cu Amin¹¹⁹. Centrul și-a asumat teoria conspirației CIA, răspândind povești despre recrutarea lui Amin de către serviciile de spionaj americane, în perioada studenției sale la Columbia University¹²⁰. Un istoric sovietic avea să scrie, la zece ani după invazie: „Faptul că Amin a studiat la Columbia University, New York, în tinerețea sa, a relansat bestiala noastră obsesie a spionajului.”¹²¹

Kim Philby, într-un interviu acordat cu câteva luni înainte de moartea sa, în 1988, insista încă asupra ideii că „a existat mai mult decât o suspiciune că Amin a unelțit cu americanii”¹²².

Cu toate că Centrul s-a opus intervenției militare, consecințele au fost chiar mai grave decât se prezuma. Conform afirmației lui Kuzicikin, „noi am făcut două erori de judecată majore: am supraestimat dorința de luptă a armatei afgheane și am subestimat forța rezistenței afgheane”. În primăvara lui 1980, 20000 de soldați sovietici (și ulterior, peste 100000) au fost mobilizați exclusiv pentru păstrarea sub control a marilor orașe și respingerea atacurilor rebelilor afgani. Pe la mijlocul anilor '80, conform estimărilor UNICEF, populația Afghanistanului se redusese la jumătate; un sfert din numărul total mondial de refugiați erau afgani. Într-o dimineață de la începutul anului 1980, un general KGB i-a spus lui Kuzicikin, ceea ce mulți din Centru gândeau, dar nu îndrăzneau să spună deschis:

„Afghanistanul este Vietnamul nostru... Suntem prinși într-un război pe care nu-l putem câștiga și nu-l putem abandona. Este

prezidențial. Dar, așa cum afirmă Vladimir Kuzikin, defector din Direcția S „Amin era bănuitor ca un Borgia. El schimba tot timpul felurile de mâncare și băuturile, ca și cum s-ar fi așteptat în permanență să fie otrăvit”¹⁰⁹.

În timp ce Amin reușea să evite otrăvirea de către Talebov, situația din Afghanistan devenea din ce în ce mai gravă. Rapoartele trimise la Centru de către rezidența din Kabul, care deținea o rețea de agenți în poziții strategice în cadrul instituțiilor afgane, prevedeau iminența înlocuirii regimului comunist printr-o republică islamică anti-sovietică, dacă Amin nu avea să fie eliminat. Primul promotor al intervenției militare a fost Departamentul Internațional al Comitetului Central, care insista asupra necesității ca, în vecinătatea Uniunii Sovietice, să fie păstrat un regim comunist. Opinia majoritară la Centru și la Ministerul de Externe se opunea intervenției armate, de teama reacțiilor internaționale.

Andropov, asemenea PGU-ului, s-a opus inițial trimiterii Armatei Roșii, însă situația deteriorându-se după lovitură lui Amin, opoziția sa a devenit mai puțin hotărâtă¹¹⁰. Conform unui studiu sovietic publicat în 1989, el a început să facă o paralelă cu propria sa experiență în Ungaria, anul 1956, când tancurile sovietice au zdrobit „contra-revoluția” și au restabilit puterea comunistă pe poziții solide¹¹¹.

Centrul considera că adoptarea unei decizii finale în favoarea intervenției militare nu va provoca o ruptură serioasă cu Biroul Politic¹¹². Argumentul decisiv, după cum arată Kuzikin, a fost reprezentat din perspectiva că, fără intervenție, fundamentalismul islamic, încurajat de victoria sa asupra șahului din Iran, cu un an înainte, ar putea triumfa asupra socialismului în Afghanistan: „Consecințele unui asemenea act asupra prestigiului nostru ar putea fi imprevizibile. Uniunea Sovietică nu-și poate asuma acest risc”¹¹³. Membrii fără drept de vot ai Politburo nu au fost consultați, iar decizia de intervenție a fost luată de un grup restrâns. Eduard Șevarnadze a afirmat că el și Mihail Gorbaciov au aflat despre invazie de la radio și din presa străină¹¹⁴.

În noaptea Crăciunului 1979, avioanele militare de transport au stabilit un masiv pod aerian cu aeroportul internațional din Kabul, decolând la interval de 3 minute. Alte forțe armate sovietice au pătruns în Afghanistan prin căile terestre. În seara de 27 decembrie, o coloană blindată s-a deplasat de la aeroport spre palatul prezidențial. În fruntea ei se afla un grup de comando special al KGB-ului, condus de colonelul Boiarinov; toți erau îmbrăcați în uniforme afgane și se deplasau în vehicule militare cu însemnele Afghanistanului. Pe traseul spre palat, coloana a fost oprită la un punct de control afgan. Când soldații afgani s-au apropiat, părțile laterale ale primului vehicul s-au deschis, iar mitralierele KGB-ului camuflate acolo au tras în plin. Colonelul Boiarinov a condus personal asaltul asupra palatului prezidențial. Președintele a fost împușcat mortal,

ale lui Palme cu Neyland (a cărei poziție la Novosti era suficientă în sine, pentru suspectarea unei relații cu KGB-ul) demonstau o incredibilă naivitate politică, nu există probe concrete care să ateste influența lui Neyland asupra orientării politice a acestuia. Această influență, de orice tip ar fi fost ea, a încetat în anul 1980, când Neyland a părăsit Stockholmul. Succesorul său nu a știut să câștige încrederea lui Palme, iar KGB-ul a pierdut contactul direct cu acesta. Cu toate că Centrul a primit cu bucurie revenirea lui Palme la putere, precum și sprijinul său calificat, acordat politicii sovietice de dezarmare, în cea de-a doua perioadă în funcție de prim ministru (încheiată prematur cu asasinarea lui Palme în 1986), Moscova l-a considerat un lider politic occidental, luptând pentru valorile occidentale¹⁰⁵.

Ceea ce mai rămăsese din starea de destindere dintre Est și Vest, la sfârșitul anilor '70, a fost distrus în ultima săptămână a deceniului prin invazia sovietică în Afghanistan. În aprilie 1978, o lovitură de stat comunistă răsturnase de la putere regimul republican al lui Muhammad Daud, masacrându-l pe el și pe familia sa. Alegerea succesorului a oscilat între Babrak Karmal, liderul facțiunii Parcham, și Nur Mohammed Taraki, liderul facțiunii rivale Kalq, ambele facțiuni situându-se în interiorul Partidului Comunist Afghan. Centrul de la Moscova îl susținea pe Karmal, care era de mai mulți ani agent al KGB-ului. Însă Taraki beneficia de sprijinul lui Brejnev, care fusese impresionat în mod favorabil în cursul unei scurte întâlniri cu șeful afghan, astfel încât Taraki a câștigat în final lupta pentru succesiune. Karmal s-a refugiat în Cehoslovacia¹⁰⁶. În septembrie 1979, Taraki a fost asasinat de către vice-prim ministrul Hafizullah Amin. Moscova a închis ochii, făcându-se că nu vede crima, l-a felicitat pe Amin pentru „alegerea” sa și a exprimat „propria încredere în continua dezvoltare a relațiilor frățești dintre Uniunea Sovietică și statul revoluționar al Afghanistanului, pe baza tratatului de prietenie, bună vecinătate și colaborare dintre cele două state”¹⁰⁷. Centrul prevedea un dezastru. Rapoartele de la rezidența din Kabul vorbeau de o opoziție dură împotriva lui Amin, din partea liderilor islamiști, de riscul unor rebeliuni în sânul armatei și de iminența colapsului economic¹⁰⁸.

Răsturnarea lui Amin a fost discutată și aprobată de către Biroul Politic, așa cum se proceda în cazul tuturor operațiunilor contra șefilor politici străini. După reorganizarea prilejuită de fuga lui Oleg Lialin în 1971 și denunțarea publică în Occident a Departamentului al V-lea al PGU, „acțiunile speciale” cădeau sub jurisdicția non-constituitului Departament al VIII-lea al Direcției S, care gestiona toți ilegalii. A fost ales locotenent-colonel Mihail Talebov, din Azerbaidjan, care petrecuse mai mulți ani la Kabul și putea fi confundat cu un afghan. La sfârșitul toamnei anului 1979, Talebov a sosit la Kabul, înarmat cu documente false. Afirmând că este bucătar afghan, el a fost angajat la bucătăriile palatului

acest pronostic și i-a telefonat președintelui Partidului de Centru, și ministru de Externe Paavo Väyrynen, pentru a-l asigura de sprijinul secret pentru Karjalainen, și de opoziția Uniunii Sovietice față de rivalul său, Mauno Koivista, social-democrat și prim ministru¹⁰². După cum spune Karjalainen:

"Vladimirov i-a declarat lui Väyrynen că este dispus să uzeze de influența pe care o are asupra Partidului Comunist și asupra oricui, pentru a-mi susține poziția. L-a întrebat în mod deschis, ce poate face Uniunea Sovietică pentru a contribui la alegerea mea... A propus înscenarea unei colaborări economice pentru a produce o situație care să-mi fie favorabilă"¹⁰³.

Cu toate acestea, așa cum prevăzuse Akulov, Karjalainen nu a fost nominalizat de partidul său, în ciuda "măsurilor active" întreprinse de Vladimirov pentru a-l favoriza. Social-democratul Mauno Koivisto, căruia i se opusese Vladimirov, a reputat o victorie ușoară la alegerile prezidențiale din 1982¹⁰⁴.

Personalitatea politică suedeză în care KGB-ul își punea speranțele în anii '70 era social-democratul Olof Palme. Centrul nu se ocupase de el înainte de anul 1969, când a devenit prim ministru. Din acel moment, opoziția lui Palme la războiul din Vietnam, apelurile adresate Occidentului pentru reducerea cheltuielilor de înarmare și sprijinul acordat cauzelor progresiste din Lumea a Treia, au suscitât interesul sovieticilor. Centrul a elaborat un plan vizând recrutarea lui Palme ca agent de influență; în anul 1972, a fost numit în fruntea agenției Novosti, de la Stockholm, un agent KGB de origine letonă, N. V. Neyland, care vorbea limba suedeză. Neyland provenea din aceeași regiune letonă de unde era și mama lui Palme. A reușit să devină prietenul acestuia, insistând asupra rădăcinilor comune, organizându-i chiar un scurt voiaj sentimental în Letonia. A reușit să aibă întâlniri regulate cu unul dintre consilierii principali ai lui Palme, din cadrul Partidului Social Democrat. Centrul s-a străduit mult să-i pună la dispoziție lui Neyland o versiune asupra politicii sovietice aptă de a suscita simpatia lui Palme. Mai ales începând cu anul 1976, când a pierdut puterea și a trecut în opoziție, Palme părea să acorde preferință politicii sovietice, în defavoarea celei americane, mai ales în problemele păcii și dezarmării. Comisia Palme, instituită în 1980, în scopul examinării chestiunii dezarmării, a primit o înaltă apreciere din partea Moscovei, datorită criticii îndreptate împotriva poziției americane.

În relația cu Centrul, Neyland a încercat să-și atribuie o bună parte din meritul pentru solidaritatea lui Palme față de politica sovietică. Pe de altă parte, Kriucikov a afirmat în fața lui Andropov și a Biroului Politic că Palme, fără a fi un agent efectiv, se afla totuși sub influența KGB-ului. Și de această dată, PGU își exagera propriile merite. Deși frecventele contacte

o servietă care conținea 66 de documente secrete ale Ministerului de Externe. Așezat în salonul de plecare, el aștepta ultimul apel pentru călători. Când era gata să plece spre avion, a fost arestat de Ornulf Tofte, adjunct al șefului securității norvegiene. Arestarea nu a avut nimic dramatic. După cum a arătat Tofte,

"Treholt a rămas calm și nu a spus nici un cuvânt. Nu a fost nevoie nici de cătușe, nici de alte mijloace de constrângere. El a fost condus printr-o ieșire de serviciu la o mașină cu care a fost dus direct la comandamentul poliției"⁹⁹.

În timpul procesului, care a avut loc în anul 1985, Treholt a declarat că nu a făcut altceva decât să construiască punți între Est și Vest. Curtea a tras concluzia că inculpatul prezenta "un simțământ exagerat al propriei importanțe, care îl făcea foarte puțin credibil". Prezumția lui Treholt, cultivată cu asiduitate de Titov, devenise de-a dreptul grotescă. Titov satisfăcuse și lăcomia lui Treholt, care primise pentru activități de spionaj peste un milion de coroane. Este posibil ca această sumă să fi fost subevaluată, deoarece, pe lângă recompensele KGB-ului, el mai primise și de la serviciile secrete irakiene suma de 50 000 de dolari.

Gordievski era convins că, dacă Treholt ar fi fost arestat mai devreme cu câteva săptămâni, Titov n-ar mai fi fost promovat general. La scurt timp după anunțarea arestării lui Treholt, Kriucikov l-a trimis pe Titov la Berlin, în calitate de adjunct al complexului KGB de la Karlshorst. Împreună cu el au plecat de asemenea Vladimir Zizin și Aleksandr Lopatin, ceilalți doi ofițeri de caz ai lui Treholt¹⁰⁰. Un an mai târziu, Treholt era condamnat la 20 de ani de închisoare.

În 1981, când președintele Finlandei, Urho Kekkonen, s-a retras pentru motive de sănătate, Centrul a pierdut chiar și pe acela pe care îl considera cel mai important agent scandinav¹⁰¹. În acea perioadă, KGB-ul gestiona în Finlanda circa 160 de agenți permanenți și diferite "contacte confidentiale". Rezidentul de la Helsinki, Viktor Vladimirov, și rivalul său, ambasadorul Vladimir Sobolev, pronosticau că succesorul la președinția Finlandei va fi Ahti Karjalainen, fost coleg al lui Kekkonen în Partidul de Centru (fost agrarian). Rezidența nu a făcut greșala de a comunica Moscovei, așa cum făcuse în cazul lui Kekkonen, faptul că Ahti Karjalainen era agent sovietic permanent, descriindu-l pur și simplu, drept un "contact confidențial". Însă rezidența nădădea speranța că îl va putea influența, odată ajuns președinte, și de aceea îl numeau "omul nostru Karjalainen" sau "omul pe care-l avem în buzunar".

Cel mai bun expert în probleme finlandeze, Albert Petrovici Akulov (cel mai strălucit analist în domeniu, după opinia lui Gordievski), considera că partidul nu-l va propune drept candidat la președinție pe Karjalainen, din cauza reputației sale de mare băutor. Vladimirov a ignorat

periodic la Helsinki și la Viena, orașele favorite ale KGB-ului pentru întâlnirile cu cei mai importanți agenți⁹⁴.

La sfârșitul anului 1978, Treholt a fost trimis la post la misiunea norvegiană de pe lângă Națiunile Unite. Numirea s-a produs într-un moment propice pentru KGB, deoarece, pe toată perioada de permanență a misiunii la New York, Norvegia avea să facă parte din Consiliul de Securitate. Cu puțin înainte ca Treholt să plece în Statele Unite, Titov l-a întâlnit la Helsinki și l-a prezentat lui Zizin, care avea să-l controleze la New York. Cei doi s-au pus de acord asupra locului de întâlnire în diferite restaurante și asupra procedeelelor de lăsare a mesajelor în ziarele din Sala delegaților de la ONU. Această înțelegere a funcționat perfect.

Între anii 1982 și 1983, Treholt a lucrat la Colegiul Norvegian pentru Apărare, unde avea acces la documentele top-secret ale NATO. În timpul procesului, acuzatorul public avea să compare activitatea lui Treholt în ambianța Colegiului cu comportamentul unei vulpi lăsată liberă în ograda găinilor⁹⁵. În cadrul strategiei NATO, Norvegia reprezenta "cheia Nordului":

"Peninsula Kola, acolo unde Norvegia se învecinează cu Uniunea Sovietică, a fost descrisă de către un secretar al Marinei americane drept «proprietatea imobiliară cea mai prețioasă din lume». Pe partea rusă există imensele implantări ale Marinei militare din zona Murmansk. Conform unei axiome de la NATO, «bătălia Atlanticului trebuie să fie dusă din Marea Norvegiei» și sovieticii ar încerca să pună stăpânire pe Norvegia, pentru a-și trimite propriile submersibile din fiordurile norvegiene"⁹⁶.

În parte datorită indiciilor comunicate de Gordievski, în timpul petrecut la New York, Treholt a fost în permanență supravegheat de către FBI, la cererea expresă a serviciilor de securitate norvegiene. Deși, după părerea norvegienilor, nu existau probe suficiente pentru a i se interzice accesul la Colegiul Apărării, întâlnirile succesive dintre Treholt și Titov la Helsinki și Viena au fost ținute sub control atent. La Viena au fost fotografiați cu un aparat ascuns într-un cărucior de copil. În fotografii, extrovertitul Titov a fost surprins gesticulând, în timp ce Treholt surâdea cu amabilitate⁹⁷.

La începutul anului 1984, Titov și-a realizat cea mai mare ambiție a carierei sale: a fost promovat general. Acest succes i se datora mai mult lui Treholt, decât capacităților lui Titov⁹⁸. În același timp, Ministerul de Externe norvegian îl nominalizează pe Treholt în postul de purtător de cuvânt, cu ocazia vizitei la Oslo a secretarului de stat George Shultz. În dimineața zilei de vineri, 20 ianuarie, la scurt timp după plecarea lui Shultz, Treholt s-a deplasat la aeroportul din Oslo pentru a lua avionul de la 12.45 pentru Viena, unde avea din nou întâlnire cu Titov. Ducea cu sine

unor informații de mică valoare. Cu puțin timp înainte de a părăsi Oslo în 1971, Beliaev l-a prezentat pe Treholt noului controlor, în timpul prânzului de adio de la restaurantul Coq d'Or. Noul ofițer de caz era Ghenadi Feodorovici Titov, supranumit "Crocodilul", care fusese rezident KGB la Oslo din 1972 până în 1977. Titov nu se bucura de simpatia colegilor săi de la KGB, beneficiind în schimb de grațiile șefilor. El era temut de subalterni, cu mici excepții reprezentate de protejații săi.

Titov se născuse în Carelia, în 1932. Când el avea cinci sau șase ani, tatăl său fusese împușcat de NKVD, în timpul Marii Terori. Crescuse într-un mediu ambiguu, la limita delicvenței, devenind expert în arta de "a se învârti", indispensabilă pentru cei care doreau să prospere în acele vremuri. Admiterea la Institutul Militar al KGB-ului de la Leningrad a constituit pentru Titov o mare surpriză, date fiind antecedentele sale familiale. De atunci înainte, a căutat mereu să compenseze trecutul său dubios printr-un deosebit simț al datoriei. Talentul lui cel mai remarcabil în relațiile cu superiorii și cu agenții consta într-o enormă capacitate de adulație, cu care reușise să seducă atât pe Treholt, cât și pe Kriucikov. Treholt găsea că este "un tip simpatic și interesant", bine informat, amuzant, cu o bună colecție de bancuri politice și anecdote picante. Era și un bun ascultător. Atunci când Treholt își expunea opiniile asupra Vietnamului, Greciei, Statelor Unite și mișcării pentru pace, Titov părea adânc impresionat de profunzimea judecăților emise de acesta.

Treholt a operat în bună parte ca agent de influență, colaborând la organizarea campaniei conduse în 1972 de aripa stângă a partidului laburist, îndreptată împotriva aderării Norvegiei la CEE. Totuși, rolul său principal era de a furniza informații secrete asupra politicii Norvegiei și a NATO, mai ales atunci când fostul mentor al lui Treholt, Jens Evensen, a devenit responsabilul negocierilor pentru Legea Mării. La propunerea lui Evensen, Treholt este numit subsecretarul comisiei. Începând din acel moment, el devine informatorul cel mai important al comisiei interministeriale de la Moscova pentru insulele Svalbard și Marea Barents. În timpul negocierilor pentru delimitarea Mării Barents, Treholt a informat KGB-ul în mod constant asupra poziției norvegiene, și mai mult decât atât, a intervenit în mod activ pentru influențarea grupului norvegian. Tratatul pentru Marea Barents, semnat de Uniunea Sovietică și de Norvegia la 1 iulie 1977, a fost aspru criticat în Norvegia, deoarece favoriza în mod vădit partea sovietică⁹⁹.

Titov a fost expulzat din Norvegia, ca urmare a cazului Haavik. În cei doi ani care au urmat, a lucrat la Centru în calitate de asistent special al lui Kriucikov. Din 1979 până în 1984 a condus Departamentul al III-lea, din PGU, având în responsabilitate Marea Britanie, Irlanda, Scandinavia și Australasia. Conștient de faptul că Treholt era principalul său atu pentru a face carieră, Titov obține de la Kriucikov permisiunea de a-l întâlni

cum stau lucrurile în realitate. Sunt spioană rusă de aproape treizeci de ani". Șase luni mai târziu, pe când se afla la închisoare în așteptarea procesului, a murit subit de un atac de cord⁹⁰.

În anul 1978, Departamentul al III-lea i-a prezentat lui Philby un dosar cenzurat asupra cazului Haavik, în care nu figurau numele și naționalitatea personajelor, cerându-i părerea. Philby a conchis că unica explicație plauzibilă a arestării agentei era prezența unei "cârțițe" în interiorul KGB-ului. După ce a citit raționamentul lui Philby, Viktor Feodorovici Gruško, șeful departamentului, a comunicat întregului personal: "Dacă Philby are dreptate, înseamnă că printre noi, aici în departament, există un trădător!" Din fericire, Gruško nu a insistat asupra subiectului. Printre ofițerii prezenți se afla și Gordievski, care, pentru prima oară din perioada adolescenței, a simțit cum începe să roșească. Cu un mare efort de autocontrol, a împiedicat culoarea să-i urce de pe pielea gâtului, pe obraji. Răspunsul lui Philby fusese pe punctul de a-i distruge cariera⁹¹.

În timpul interogatoriului agentei Haavik, serviciul de securitate norvegian avusese impresia că în ultimele luni dinaintea arestării, aceasta nu fusese aproape de loc exploatată de KGB. Din acest motiv a apărut suspiciunea, neconfirmată timp de câțiva ani, că la Ministerul de Externe exista un agent mult mai important. Serviciul de securitate norvegian urmărea o pistă deosebit de promițătoare. Soția unui tânăr funcționar al KGB-ului, în serviciu la Oslo, Vladimir Ivanovici Zizin, fusese auzită întrebându-l pe soțul ei, imediat după arestarea dnei Haavik, dacă se întâmplase ceva grav. El răspunsese pe un ton vesel: "Putea să fie mai rău"⁹².

Cel mai important agent norvegian al Centrului, Arne Treholt, era alcătuit din același material ca și Georges Pâques și Hugh Hambleton: o victimă a propriei vanități, nu în mai mică măsură decât a KGB-ului. Blond, cu prestanță, narcisist, căsătorit a doua oară cu o superbă divă de televiziune. Treholt era considerat unul dintre tinerii membri de mare viitor ai partidului laburist norvegian. În perioada când studia științe politice la universitate, el părea motivat de sentimente antiamericane. La sfârșitul anilor '60 a colaborat la organizarea în Norvegia a unor campanii împotriva juntei militare care luase puterea în Grecia cu un presupus sprijin american. Treholt a devenit asistentul faimosului avocat internațional Jens Evensen, care a susținut acuzarea juntei din Grecia în fața Tribunalului European.

Rezidentul de la Oslo l-a remarcat pe Treholt și a început să-l frecventeze. Treholt avea să-și amintească "dejunurile minunate" în cursul cărora discutau "despre Norvegia și politica internațională". Primul controlor al lui Treholt, Evgheni Beliaev, care s-a ocupat de el din 1968 până în 1971, a reușit să-l convingă să accepte bani, la început în schimbul

insulele se află sub suveranitate norvegiană, cei 39 de semnatori ai Tratatului de la Svalbard, din 1920, aveau dreptul de a le exploata resursele economice. Interesul crescând al țărilor occidentale pentru petrolul și gazele naturale de la Svalbard, după criza din 1973-1974, dobânda, în viziunea Centrului, proporțiile unei veritabile provocări strategice. Teama că zona cuprinsă între insulele Svalbard și Marea Barents ar putea deveni bază de spionaj asupra navelor de suprafață și a submarinelor flotei sovietice septentrionale, asociată problemelor derivate din procesul de delimitare a Mării Barents (în contradictoriu cu Norvegia) a condus la constituirea în 1975 a unei comisii interministeriale pentru zona arctică, prezidată de N. A. Tihonov, vice prim-ministru, printre membrii marcanti ai comisiei numărându-se și Kriucikov. Culegerii de informații asupra Norvegiei și asupra Arcticului i s-a acordat o asemenea importanță, încât această activitate a fost preluată direct de către Andropov.⁸⁷

În momentul formării comisiei interministeriale, Centrul dispunea de doi emisari în Norvegia; primul, la sfârșitul unei lungi cariere de agent, cel de-al doilea spre apogeul existenței sale profesionale. Cel dintâi, Gunvor Galtung Haavik, era o vârstnică secretară la Ministerul de Externe norvegian. Cu treizeci de ani în urmă, se îndrăgostise de un prizonier de război rus, Vladimir Kozlov, pe care-l ajutase în perioada de spitalizare în Norvegia ocupată de naziști și apoi îl sprijinise să fugă în Suedia. În 1947, d-na Haavik este transferată la ambasada norvegiană de la Moscova, reluând legătura cu Kozlov, care între timp își alcătuisese o familie dar era utilizat ca agent al MGB. Conform rutinei general valabile, d-na Haavik a fost constrânsă în 1950, să devină agentă a serviciilor secrete sub numele codificat de "Vika". În 1956 s-a întors în Norvegia, cu noul pseudonim "Greta", continuând să primească mesaje de la Kozlov și bani de la proprii controlori. Într-o perioadă de douăzeci și șapte de ani de activitate ca agent sovietic, ea a avut peste 250 de întâlniri, cu opt ofițeri de legătură diferiți, cărora le-a încredințat mii de documente secrete⁸⁸. Gordievski a descoperit-o pe când se afla la Copenhaga, și a informat prompt serviciile SIS⁸⁹.

D-na Haavik a fost arestată de către serviciul de securitate norvegian, în seara zilei de 27 ianuarie 1977, în timp ce înmâna o serie de documente controlorului său din acea perioadă, Aleksandr Kirillovici Prințipalov, pe o străduță întunecoasă de la periferia orașului Oslo. Prințipalov a opus o puternică rezistență la arestare, apoi a invocat imunitatea diplomatică și a fost eliberat. În buzunarul lui a fost descoperit un plic conținând 2 000 de coroane în bancnote de câte 100, destinate agentei. Timp de câteva ore, Gunvor Haavik și-a povestit istoria amoroasă cu Kozlov, explicând astfel întâlnirea cu diplomatul sovietic care-i adusese acel plic. Apoi a tăcut, s-a gândit un moment, și-a înălțat privirea și a anunțat: "Acum vă voi spune

Centrul, erau foarte bine plasați pentru a deveni agenți la Bruxelles. Ofițerul coordonator al operațiunilor împotriva CEE avea de îndeplinit numeroase sarcini plictisitoare. El trebuia să trimită la Moscova, la intervale regulate, date incluzând numărul de telefon și adresa diplomaților și ziariștilor acreditați pe lângă Comunitate, precum și informații complete asupra funcționarilor CEE. Centrul sublinia de asemenea necesitatea utilizării de "măsuri active" pentru frânarea procesului de integrare europeană, implicit a alegerilor pentru Parlamentul European. Alte circulare soseau la rezidențe, insistând asupra pericolului ca CEE și China să se coaleză împotriva sovieticilor.

Disensiunile persistente între țările comunitare și ratarea înfăptuirii politicii comune de apărare, propusă de Tindemans nu au diminuat neliniștile Centrului în privința integrării.

O circulară din primăvara anului 1984, semnată de Victor Gruško, prim director adjunct al PGU, cu jurisdicție asupra Europei occidentale, relua teoria complotului elaborată pentru prima oară în 1976, susținând faptul că acțiunile de cooperare dintre China și Comunitate constituiau "motiv de alarmă" pentru Centru; CEE urmărea un plan cu bătaie lungă vizând sabotarea prestigiului internațional și unitatea politică a blocului sovietic; planurile "grupurilor reacționare" pentru integrarea militară europeană reprezentau "un pericol special". Concluzia lui Gruško era că, sub toate aspectele, "integrarea Europei occidentale se opune intereselor Uniunii Sovietice". Biroul Politic desemnase CEE-ul drept unul dintre "obiectivele majore pentru penetrare a serviciilor secrete"⁸⁵.

Înălțarea Comunității Europene la rangul de adversar principal, alături de Statele Unite, NATO și China, în anii '80, reprezenta un ironic tribut plătit progresului integrării europene, realizat ca urmare a semnării Tratatului de la Roma, din 1957. În ciuda cantității de informații acumulate la Centru, privitoare la CEE (care avea oricum mai puține secrete de apărare decât statele înseși) acesta se declara nesatisfăcut de calitatea datelor recepționate. Rezidențele au primit dispoziții ferme de a accelera infiltrarea agenților și toate formele de culegere de informații din cadrul Comunității. În realitate, Centrul nu primea vești despre conjurații comandate de la Bruxelles, urmărind subminarea țărilor Europei de Est, pentru că aceste comploturi nu existau; s-a tras în schimb concluzia că rezidențele nu sunt capabile să-și îndeplinească misiunea. Kriucikov a continuat să pretindă "mai multă inițiativă în adoptarea măsurilor active", în scopul încetinerii procesului de integrare europeană⁸⁶.

Cea de-a doua cauză de îngrijorare pentru Centru, în Europa de la mijlocul deceniului opt, se referea la zona arctică a continentului: arhipelagul Svalbard (inclusiv Spitzbergen) și Marea Barents. Cu toate că

un interes sporit din partea Chinei pentru afacerile comunitare. În septembrie 1975, a fost acreditat la CEE primul ambasador chinez, și au fost inițiate primele tratative comerciale⁸⁴.

În vara anului 1976, Kriucikov ajunge la concluzia că raportul lui Tindemans și prezența chineză la Bruxelles demonstau existența unei conjuncturi antisovietice primejdioase. În iulie 1976, o circulară semnată de Kriucikov (subliniindu-se astfel importanța acesteia) ordona rezidenților să "activeze toate posibilitățile operative", cu maximă urgență, în scopul obținerii de informații complete asupra politicii comunitare. Conform circularei lui Kriucikov, exista pericolul efectiv ca CEE să devină "un bloc politico-militar, care ar putea fi dirijat de forțe agresive și revanșarde". Comunitatea și China erau deja pe cale de a se apropia, realizând o alianță împotriva sovieticilor. O lună mai târziu, s-a pus în circulație la Centru o evaluare mult mai detaliată asupra pericolului provenit din partea Comunității Europene, care exagera fie ritmul de integrare politică, fie perspectivele integrării militare. PGU-ul atribuia un sens și mai sinistru raportului Tindemans, punând accentul pe fraza care încheia documentul: "Uniunea europeană nu va fi stabilă, atâta vreme cât nu va poseda o politică comună de apărare". Circulara din august 1976 se încheia cu afirmația că, de acum înainte, scopul principal al Comunității avea să fie "subminarea politicii externe a statelor socialiste". "Cercurile cele mai influente din CEE" se străduiau deja să găsească "mijloacele de subminare din interior a sistemului socialist".

Sprijinul acordat de SUA integrării europene a furnizat o dovadă ulterioară a faptului că întreg procesul făcea parte dintr-un complot anti-sovietic. O circulară din primăvara anului 1977 interpreta proiectul privitor la alegerea directă a Parlamentului european drept o amenințare pentru URSS, deoarece putea să conducă la accelerarea procesului de integrare politică. Comunitatea, spunea noua circulară, se transformase "într-un centru coordonat de acțiune colectivă economică, politică și ideologică, pentru a leza prestigiul Uniunii Sovietice și al altor țări ai comunității socialiste".

În vederea descoperirii naturii exacte a planului major antisovietic, pus la cale de CEE, era necesar și urgent accesul la documentele secrete ale acestuia. Un astfel de obiectiv nu putea fi realizat decât pe baza constituirii unei "solide rețele de agenți" în diversele organisme comunitare. Rezidenții din toate țările membre CEE trebuiau să desemneze un ofițer superior KGB, de regulă vicepreședintele liniei PR (politică), cu sarcina de a coordona inițiativele împotriva Comunității. Centrul recomanda pentru recrutarea colaboratorilor Colegiul European de la Bruges, Universitatea Europeană de la Florența și Institutul European de la Amsterdam. Cei mai buni studenți ai acestor institute, considera

de pe coasta Pacificului, a deturnat atenția opiniei publice de la violarea drepturilor omului și de la incompetența guvernare a sandiniștilor. În America Latină și în afara acesteia s-a născut un val de dezaprobare împotriva Statelor Unite, solidaritatea internațională îndreptându-se către lupta sandinistă contra imperialismului american. În ciuda popularității personale a lui Reagan, apelurile sale pentru acordarea unui suport financiar sporit luptătorilor Contras nu au convins nici Congresul și nici opinia publică americană⁸¹. Ajutoarele pentru Contras au încetat oficial în anul 1984. Tentativele de continuare a acordării acestora, în mod oficios, au implicat Casa Albă - spre marea mulțumire a Centrului de la Moscova - în comedia prelungită a scandalului „Irancontras”. În acest timp, Nikolai Leonov, la Centru, se acoperea de reflexul gloriei dobândite în America Centrală. În anul 1983, el devine șef adjunct al Direcției Întâi Centrale, responsabil cu toate operațiunile KGB-ului în America septentrională și meridională⁸².

Colaborarea dintre serviciile secrete cubaneze și cele sovietice s-a adâncit în domeniu SIGINT-ului, cât și al HUMINT-ului. Baza mixtă (KGB și GRU) de la Lourdes, Cuba, la mai puțin de 200 de mile de coasta americană, a fost întărită și extinsă devenind, pe la mijlocul anilor '70, așa cum a afirmat președintele Reagan, "cea mai mare din lume, în acest gen". Conform datelor furnizate de un document comun al Departamentului de Stat și al Departamentului Apărării, prezentat doi ani mai târziu, Lourdes găzduia circa 2 100 de tehnicieni sovietici:

"Din acel post-cheie de ascultare, sovieticii controlau sateliții comerciali ai Statelor Unite, comunicațiile Marinei militare și comerciale, activitățile programului spațial al NASA de la Cape Canaveral. Lourdes permitea rușilor să asculte convorbirile telefonice de pe teritoriul Statelor Unite"⁸³.

Pe la mijlocul anilor '70, o nouă sursă de preocupare se profila la orizont pentru KGB, constituită din două elemente. Primul dintre acestea era reprezentat de Comunitatea Economică Europeană (CEE). Până în 1976, rezidenților din Europa occidentală li se spunea că CEE nu prezintă interes pentru Centru și de aceea, rezidențele trebuiau să intre doar în posesia acelor informații care prezentau un interes deosebit, din punct de vedere politic. Dar Leo Tindemans, primul ministru belgian, prezintă în luna decembrie 1975 un raport care a atras atenția Centrului. Tindemans a invitat Consiliul de Miniștri să pună capăt contradicțiilor "schizofrenice" între integrarea economică a Comunității și fragmentarea sa în domeniul politic. El a afirmat că CEE avea nevoie de o apărare comună și de o politică externă, de asemenea comună. Impactul discursului la Centru a fost accentuat de anumite semnale care indicau

"Gândiți-vă, tovarăși... în ce mod este tratată populația acestei țări. Noi nu supunem problemele la vot. Eu semnez un ordin, după ce-l discut cu comitetul de partid pentru Siguranța Națională sau la un nivel mai înalt din partid. Odată semnat de mine acest document, ei nu mai pot să facă nimic."

După câteva ezitări inițiale, depășite în parte datorită operei de persuasiune a Cubei, Moscova a furnizat masive ajutoare militare. Generalul armatei grenadeze, Hudson Austin, i-a scris lui Andropov la începutul anului 1971 "pentru a-i mulțumi încă o dată pentru formidabilul sprijin primit de forțele noastre armate, din partea partidului și guvernului dumneavoastră", rugându-l totodată să permită pregătirea la Moscova a celor patru ofițeri ai serviciului de informații grenadez⁷⁷.

Mult mai semnificativă decât luarea puterii de către Bishop în Grenada, a fost înfrângerea brutalului și coruptului regim al lui Somoza de către Frontul de Eliberare sandinist. În ciuda sprijinului cubanez și al apelurilor lansate de Leonov, Moscova nu s-a grăbit să vină în ajutorul sandiniștilor. Ea aprecia suportul lor moral pentru invazia sovietică în Afghanistan și considera pe gustul său imnul lor național care stigmatiza pe "yanquis", numindu-i "dușmanii umanității". Kremlinul a nutrit timp de doi ani speranța că Partidul Comunist din Nicaragua, mult mai conformist, va putea deveni forța dominantă a noului regim, în locul sandiniștilor mai puțin ortodocși. La sfârșitul anului 1981, Castro și rapoartele KGB-ului convinseră Moscova de autenticitatea spiritului revoluționar al sandiniștilor, care călcau pe urmele cubanezilor în ceea ce privește fidelitatea față de Uniunea Sovietică. Cu ajutorul asistenței sovietice și cubaneze, sandiniștii și-au întărit forța militară, crescându-i efectivele de la 5 000 la 119 000 de soldați; armata sandinistă a devenit astfel cea mai puternică forță militară din istoria Americii Centrale. Centrul de la Moscova a încheiat un acord cu serviciile de informații de la Managua și a trimis câțiva ofițeri din Departamentul al XX-lea pentru stabilirea de contacte cu "prieteni noștri din Nicaragua"⁷⁸. După cum a relevat Miguel Bolanos Hunter, defector din serviciile de spionaj nicaraguaiane, directorul serviciului era un ofițer al DGI-ului cubanez, care utiliza pseudonimul de Renan Montero. Centrul a trimis șaptezeci de consilieri și a instituit în Nicaragua o școală pentru siguranța statului⁷⁹. În contrapartidă, Nicaragua a permis sovieticilor să instaleze pe teritoriul său patru baze de interceptare și deciptare⁸⁰.

Furia contraproductivă cu care a reacționat administrația Reagan la revoluția din Nicaragua, a acționat în favoarea sandiniștilor și a Centrului de la Moscova. Ajutorul acordat de SUA luptătorilor Contras antisandinisti și revelația (în 1984) a faptului că CIA contribuise la minarea porturilor nicaraguane și la distrugerea rezervoarelor de petrol din portul Corint,

invitate să furnizeze informații asupra unei serii întregi de instituții financiare și societăți comerciale sud-africane⁷³.

Dezamăgirile acumulate de KGB în Africa, Orientul Mijlociu și Extremul Orient, în anii '70, l-au determinat pe acesta să-și concentreze din nou eforturile asupra Americii Latine. În anul 1979, o conferință a ofițerilor superiori ai Centrului, prezidată de Hrusciiov, a trecut în revistă activitatea din ultimii ani și a desemnat KGB-ul să rezolve prioritățile imediat următoare. Discursul principal a fost pronunțat de Nikolai Leonov, șeful Serviciului I (Rapoarte) al Direcției Întâi Centrale, cel care îl descoperise pe Castro și potențialul său revoluționar, cu treizeci de ani în urmă. Leonov a pus în evidență noile oportunități oferite în anii '80 pentru valorificarea slăbiciunilor "principalului adversar" în America Latină. Moțiunea lui Leonov a fost viguros susținută de rezidentul din Venezuela. Împreună cu Leonov, acesta a solicitat sprijin pentru mișcările de eliberare necomuniste care, asemeni lui Castro, ar fi putut lua puterea în țările respective, devenind aliați prețioși ai Uniunii Sovietice⁷⁴.

Cu toate acestea, s-a înregistrat un blocaj fără precedent în relațiile dintre Castro și Centru. DGI a descoperit prezența în Cuba a unui agent al KGB-ului, care transmitea pe calea undelor mesaje codificate, încălcând acordul cubano-sovietic, care interzicea părților spionajul reciproc. Centrul a fost silit să prezinte scuze⁷⁵. Însă în public, Castro a rămas același susținător fidel al politicii externe sovietice (inclusiv în timpul invaziei din Afghanistan) și o personalitate majoră a Lumii a Treia. În 1979, el a găzduit la Havana Reuniunea țărilor nealiniat. Au fost reprezentate acolo nouăzeci și două de națiuni. În cei trei ani care au urmat, Castro a fost președintele Mișcării de nealiniere. În octombrie 1979 s-a deplasat la New York, pentru a participa la o mare recepție organizată la sediul misiunii cubane la Națiunile Unite, care o ocupă un spațiu impozant de două etaje, în palatul Națiunilor (cea mai mare după sediile Statelor Unite și al U.R.S.S.), aici fiind și baza principală pentru operațiunile DGI în SUA. Castro a lansat un apel pasional Adunării Generale, cerându-le "bogaților imperialiști", ca în deceniul următor, să aloce Lumii a Treia o contribuție de trei sute de miliarde de dolari⁷⁶.

Între timp, marea politică Americii Centrale părea a se deplasa în direcția lui Castro. În martie 1979, în mica insulă Grenada din Caraibi, puterea este luată de un regim filocuban, condus de avocatul marxist-leninist Maurice Bishop. Documentele secrete ale partidului, capturate în timpul debarcării americane din 1983 au relevat apartenența marxismului lui Bishop, la așa-numita "tendință Groucho".

Într-una din scrierile sale, Bishop spune:

Armamentul era transportat clandestin prin Zambia, Angola și Tanzania. În Europa occidentală, KGB-ul avea întâlniri cu ANC mai ales la Stockholm, unde Congresul deținea cel mai amplu oficiu din afara Africii, beneficiind și de suportul opiniei publice și de generoasele subvenții ale Partidului Social Democrat suedez, pentru lupta contra apartheidului⁷⁰.

Moscova nu nutrea speranțe deosebite în ceea ce privește perspectiva SACP-ului, de a acapara conducerea întregului Congres Național African. Dimpotrivă, constatând că Occidentul devenea din ce în ce mai activ în opoziția sa față de apartheid, Centrul resimțea temerea constantă ca nu cumva ANC să-și schimbe orientarea. La începutul anilor '80, rezidențele KGB-ului de la Stockholm, Londra, New York, Paris, Roma și cele din capitalele în care ANC deținea sedii proprii, erau solicitate în mod constant să descopere amenințările la adresa SACP precum și contactele occidentale cu conducerea ANC. Centrul a dispus ca rezidența londoneză să dubleze eforturile în vederea descoperirii sursei influenței crescânde occidentale asupra ANC⁷¹.

Absența relațiilor diplomatice dintre Moscova și Pretoria și în consecință lipsa unei rezidențe legale a KGB-ului, făcea dificilă evaluarea de către Centru a activității ANC în Africa de Sud. Centrul privea cu scepticism sprijinirea ANC pe propria forță militară și capacitatea sa de a întreprinde o campanie militară eficientă. Nu era ignorat nici faptul că suportul de care beneficia SACP în cadrul Congresului din Africa de Sud, unde predomina etnia Xhosa, era mult mai slab decât cel al executivului ANC din exil. Conform experienței lui Gordievski, ANC depindea de Uniunea Sovietică pentru livrările de arme și pentru finanțare, însă politica sa nu era mult influențată de către Moscova⁷². Chiar și fidelitatea neostalinistă și filosovietică a vechii gărzi a SACP avea doar o valoare simbolică. În mod paradoxal, cheia pentru influența sovietică în Africa neagră din anii '80 continua să fie reprezentată de guvernul rasist de la Pretoria și de guvernele occidentale încă dispuse să colaboreze cu Pretoria. Președintele sud-african P. W. Botha și guvernul naționalist au adus cauzei sovietice în Africa o contribuție mai însemnată decât cea adusă de KGB.

Dar Moscova dispunea de contacte proprii de maximă discreție cu Pretoria, în ceea ce privește reglementările pieței aurului, a diamantelor, a platinei și a mineralelor prețioase, asupra cărora Uniunea Sovietică și Africa de Sud dețineau practic monopolul mondial. Din cauza extremei fragilități a acestor contacte și reacției pe care dezvăluirea lor ar fi declanșat-o în Africa neagră, KGB-ul a jucat un rol important în organizarea întâlnirilor dintre cele două părți. În 1984, Kremlinul a decis să continue colocviile cu Africa de Sud, în scopul stabilirii tendințelor pieței internaționale. Cu titlu preliminar, rezidențele KGB din Statele Unite, Marea Britanie, Germania occidentală, Franța și Elveția, au fost

considerație preponderența operațiunilor cu caracter militar. Totuși, în 1979, un reprezentant al Departamentului al XX-lea a fost trimis la Adis Abeba, în calitate de ofițer de legătură. Grupuri de ofițeri ai serviciilor secrete etiopiene erau trimiși anual la cursurile oferite de Institutul Andropov⁶⁷.

Însă Menghistu a dezamăgit așteptările, în aceeași măsură cu Neto și Machel. După zece ani de când el cucerise puterea, economia etiopiană era în prag de colaps și nu se putea întrezări sfârșitul războiului dintre Etiopia și separatiștii somalezi.

Spre sfârșitul domniei lui Brejnev, Centrul și-a pus cele mai mari speranțe în Congresul Național African (ANC), care dirija rezistența împotriva regimului de apartheid din Republica Sud Africană. Congresul Național African, scos în afara legii în Africa de Sud și deci aflat în imposibilitatea de a-și procura arme din țările occidentale, s-a îndreptat în mod logic spre blocul sovietic. Kremlinul a atribuit insuccesul autointitlurilor regimuri marxiste absenței unor partide comuniste disciplinate⁶⁸. De această dată, Partidul Comunist Sudafrican (SACP) era suficient de filosovietic și juca un rol-cheie în conducerea din exil a ANC. La începutul anilor '80, aproximativ șapte din cei douăzecișidoi de membri ai Comitetului Executiv Național al ANC erau membri ai SACP. Printre aceștia se număra doctorul Yusef Dadu, vicepreședinte al ANC și președinte al SACP și Joe Slovo, comandant adjunct al aripii militare a ANC, care a fost și secretarul general al SACP cu cea mai mare vechime în această funcție⁶⁹.

KGB-ul a fost autorizat să recruteze agenți din rândul ANC. Raporturile cu SACP erau exclusiv de resortul Departamentului Internațional al Comitetului Central; totuși, KGB-ului i s-a atribuit rolul de a distribui fonduri atât pentru SACP, cât și pentru ANC.

În perioada cuprinsă între jumătatea anului 1982 și ianuarie 1983, Gordievski i-a înmănat lui Dadu 54 000 de lire sterline pentru SACP și 118 000 pentru ANC. Dadu a primit acești bani la Londra, semnând chitanțe separate pentru SACP și pentru ANC. În loc să pună toată această sumă într-o servietă, el și-a îndesat bancnotele în buzunarele de la haină și de la pardesiu. Gordievski privea cu stupefacție cum silueta subțiratică a lui Dadu se umfla și se rotunjea, pe măsură ce buzunarele i se umpleau cu dolari și lire sterline; Dadu a plecat apoi liniștit pe jos, fără nici o preocupare vizibilă pentru riscul de a fi jefuit pe stradă. Dar nu și-a însușit nici măcar una dintre bancnotele din buzunarele sale. El ducea o viață ascetică, integral dedicată războiului de eliberare.

După moartea lui Dadu în 1983, rezidența de la Londra a încetat de a mai coordona transferul fondurilor către ANC și SACP. Principalul punct de contact cu ANC era Lusaka; ambasadorul sovietic în Zambia își dedica jumătate din timp pentru reprezentarea conducerii din exil a ANC.

îndelungatului război de guerila, care precedase independența, stocul de armament greu furnizat de Uniunea Sovietică forțelor ZAPU din Zambia devenise atât de mare, încât președintele zambian, Kenneth Kaunda, alarmat de uriașa cantitate de armament aflată pe teritoriul țării sale, a solicitat o suspendare temporară a trimeriei de arme⁶². Nkomo a condus majoritatea negocierilor sale de arme la Lusaka prin ambasadorul sovietic, Vasili Grigorievici Solodovnikov, despre care se credea în general „că are legături cu KGB-ul” - așa cum el însuși a recunoscut. Solodovnikov era unul dintre experții sovietici în probleme africane și autorul mai multor cărți în acest domeniu, precum și - ocazional - un colaborator al KGB-ului:

„Era o persoană foarte agreabilă, și în plan personal ne-am înțeles foarte bine. Mai mult decât atât, își făcea munca cu profesionalism și dacă discutam cu el o problemă, eram sigur că această problemă ajungea pe agenda de lucru a comitetului de resort de la Moscova, iar decizia se lua fără multă întârziere”.

Nkomo întreținea ceea ce se poate denumi o „corespondență intensă” și întâlniri cel puțin anuale cu Andropov în privința „pregătirii operative a personalului din serviciul de securitate”⁶³.

ZAPU beneficia de asemenea de consilieri trimiși de DGI-ul cubanez. După independență, Centrul de la Moscova se temea că noul prim ministru, Robert Mugabe, va purta ranchiună Moscovei pentru suportul acordat de URSS rivalului său. Centrul a expediat telegrame rezidențelor din Africa, de la Londra și din alte țări, solicitând informații precise asupra politicii lui Mugabe în confruntările în care se afla implicată Uniunea Sovietică⁶⁴.

În intervalul de timp cuprins între ianuarie 1976 și decembrie 1980, furnizarea de arme sovietice în Africa atinsese o valoare totală de aproape patru miliarde de dolari, de zece ori mai mare decât valoarea armamentului american⁶⁵. La sfârșitul anilor '70, după deziluziile provocate de MPLA și de FRELIMO, precum și de frustrarea resimțită în urma mizării pe un cal pierzător în Zimbabwe, Moscova și-a concentrat ultimele speranțe africane asupra Etiopiei unde, o juntă militară cu un vag profil marxist așa-numita Derg, luase puterea în anul 1974. Comandantul suprem și șeful statului era locotenent colonelul Hailé Mariam Menghistu. În iarna 1977-78, pe când furnizările de arme către Etiopia atinseseră nivelul maxim, iar războiul cu Somalia se afla în punctul critic, avioanele militare de transport sovietice aterizau cu o frecvență de trei pe oră, într-un interval de trei luni. S-a calculat că un număr de 225 de avioane au participat la operațiunea coordonată prin sateliți de recunoaștere sovietici. În același timp, 17 000 de cubanezi au fost transportați pe calea aerului din Angola, asociindu-se celor 1 000 de consilieri sovietici și 400 est-germani, care coordonau personalul repartizat pentru activitățile informative și de securitate⁶⁶. GRU a jucat un rol mai activ decât KGB, luându-se în

serviciu de securitate, numit Serviço Nacional de Segurança Popular (SNASP), care trimite disidenții în lagăre de muncă numite oficial „centre de decolonizare mentală”⁵⁷. Ca și în Luanda, Departamentul al XX-lea trimite la post un ofițer de legătură.

Inițial, Centrul și-a pus mari speranțe în Machel, mai mari, în orice caz, decât în Neto. În perioada luptei pentru independență, Machel părase un capabil șef de guerila și un lider charismatic. Pe la începutul anilor '80⁵⁸, Machel instituie o „campanie pentru legalitate” destinată abolirii corupției și utilizării torturii de către SNASP. Un an mai târziu, el anunță demiterea a 466 funcționari ai SNASP⁵⁹. Centrul de la Moscova nu a părut impresionat. Raportul anual pentru 1984 al ambasadei sovietice la Maputo, care a fost pus în circulație în alte ambasade și rezidențe sovietice, a fost un atac de o virulență rar întâlnită, împotriva unei țări prietene a Uniunii Sovietice. Conducerea FRELIMO este denunțată ca minată de disensiuni, incompetență și corupție. Economia Mozambicului este percepută ca fiind în ruine. Administrația locală și sistemul legislativ sunt dezintegrate, iar atașamentul FRELIMO la socialism este descris drept „vorbe goale”. Mișcarea antagonistă, Rezistența Națională a Mozambicului (RENAMO), sprijinită de sud-africani, era pe cale să câștige teren. În ciuda pesimismului său în privința viitorului, Centrul este totuși luat prin surprindere de pactul Nkomati de neagresiune semnat în martie 1984 de către FRELIMO și Africa de Sud. Costurile salvării Mozambicului de la o derivă spre Vest păreau a depăși, în evaluările KGB-ului, mijloacele sovietice⁶⁰.

Este corect să menționăm faptul că regimurile autodefinite marxist-leniniste din Africa subsahariană nu dețineau monopolul incompetenței în gestiunea economică. În Zairul învecinat cu Angola, președintele Mobutu, al cărui caracter corupt devenise legendar, primea sute de milioane de dolari sub formă de ajutor american, doar pe baza atitudinii sale anticomuniste. În timp ce Mobutu acumula o avere personală echivalentă cu datoria națională a Zairului, locuitorii acestei țări cu bogate resurse naturale trăiau în cea mai neagră mizerie, asemeni locuitorilor din Angola și Mozambic.

Cel mai important război de guerila din Africa anglofonă a anilor '70, a fost dus de negrii din Rhodesia împotriva regimului lui Ian Smith; Rhodesia se declarase independentă față de Marea Britanie în 1965, însă Uniunea Sovietică susținuse facțiunea greșită. Robert Mugabe, abilul lider marxist al Uniunii Naționale Africane din Zimbabwe (ZANU), care avea să devină cel dintâi prim-ministru al statului independent, în 1980, comisese o eroare ideologică de neiertat, definindu-se drept „marxist-leninist de orientare maoistă”. Din acest motiv, Kremlinul a acordat sprijinul său „naționalistului burghez” Joshua Nkomo și Uniunii Populare Africane din Zimbabwe (ZAPU)⁶¹. La un moment dat, în timpul

pentru UNITA, Washingtonul nu avea curaj ca, la scurt timp după războiul din Vietnam, să se opună prezenței cubaneze în Angola.

Ofițerii de informații ai MPLA au fost trimiși la cursuri de pregătire cu durată de un an la Institutul Andropov al PGU. Neto însuși, care călătorise de mai multe ori la Moscova pentru un tratament medical, fusese diagnosticat la Centru ca „instabil psihic” și incapabil de a face față luptelor intestinale din MPLA, însă nu fuseseră identificați succesori valabili, în cazul retragerii sale. Rezidențele KGB din Africa Neagră au fost instruite să controleze îndeaproape rivalitățile interne din MPLA și primejdiile care amenințau conducerea lui Neto⁵³. Idealismul inițial generat de lupta pentru independență a Angolei se risipise în conflictele dintre facțiunile rivale, în proasta administrare economică și în neliniștea populară. În 1977, Neto înfrânge o tentativă de lovitură de stat. În 1978, îl demite pe primul-ministru și trei viceprim-miniștri. Pentru a-l ajuta să țină sub control disensiunile, consilierii din SSD-ul est-german creează un serviciu de securitate, așa-numita Direção de Informação a Segurança de Angola (DISA), sub controlul direct al președintelui⁵⁴. În 1979, nou-înființatul Departament al XX-lea de la Centru, trimite un ofițer de legătură la ambasada sovietică din Luanda. La solicitarea Angolei, Vadim Ivanovici Cerni, fost coleg al lui Gordievski la Copenhaga, este trimis în calitate de consilier pe probleme de securitate, pe lângă DISA. Înclinația lui Cerni pentru băuturile tari și lipsa de experiență în domeniul securității, au făcut ca persoana lui să nu fie o alegere inspirată. Activitatea lui a fost repede stopată, după ce a căzut și și-a rupt un braț, aflându-se într-o pronunțată stare de ebrietate. El i-a comunicat lui Gordievski că, în ciuda ghinionului său, MPLA i-a conferit o medalie. După cum relevă Gordievski, Cerni era un caz tipic pentru numeroșii ofițeri KGB, trimiși să consilieze regimurile „progresiste”, ajungând la un moment dat să piardă încrederea Moscovei.

După ce Neto a murit de cancer într-o clinică din Moscova în anul 1979, situația din Angola a continuat să se deterioreze. Cu sprijinul Africii de Sud, UNITA a stabilit o bază solidă în sudul țării. Rapoartele KGB din Luanda, la începutul anilor '80, arată că MPLA este divizată iremediabil, iar situația economică este catastrofală⁵⁵.

Politica sovietică în fosta colonie est-africană a Portugaliei, Mozambicul, urmează același model ca în cazul Angolei, dar fără intervenție militară cubaneză. Moscova a trimis armament Frontului de Eliberare a Mozambicului (de orientare marxistă), condus de președintele Samora Machel, care ajunge la putere în vara anului 1975. FRELIMO, ca și MPLA, trimite anual contingente de ofițeri de informații la Moscova, unde urmează cursuri de pregătire la Institutul Andropov⁵⁶. În Mozambic, ca și în Angola, consilierii est-germani de la SSD ajută la înființarea unui

Prietenia Danezo-Nord-coreeană, fondată în 1976, și în rândurile Partidului Socialist Popular Danez, grup comunist disident, care în acel an trimisese o delegație la Pyongyang. Rezidența de la Copenhaga a descoperit că misiunile diplomatice nord-coreene în Scandinavia fuseseră informate de ministrul lor de externe că până la noi ordine, li se tăiase cota de valută forte. Ele trebuiau să se descurce singure, în special prin comerț clandestin cu droguri și cu anumite produse scutite de taxe vamale. În decembrie 1971, Centrul felicită pe rezidentul Mihail Petrovici Liubimov pentru calitatea celor 17 rapoarte asupra Coreei de Nord, expediate în timpul anului, dintre care trei fuseseră supuse atenției Biroului Politic.

La sfârșitul anului 1971, temerile sovietice legate de o apropiere între Kim Ir Sen și Republica Populară Chineză se atenuaseră considerabil. Invazia chineză în Vietnam, la începutul anului 1979, făcuse Pyongyangul să se teamă că Beijingul aspiră la cucerirea tuturor statelor asiatice înconjurătoare. Kim s-a distanțat fără întârziere de China, îmbunătățindu-și relațiile cu Uniunea Sovietică, care a reluat livrările de arme către Coreea de Nord. În timp ce chinezii boicotau în februarie 1980, Ziua Armatei Sovietice, nord-coreenii celebrau „prietenia militantă” dintre forțele sovietice și cele ale Coreei de Nord⁵⁰.

În anii '70, cele mai mari posibilități de lărgire a influenței sovietice în Lumea a Treia erau cele oferite de Africa. Destrămarea imperiului portughez și detronarea împăratului Hailé Selassié au determinat instalarea la putere a unor regimuri marxist-leniniste, în trei dintre cele mai mari țări africane: Angola, Mozambicul și Etiopia. În Angola, cea mai bogată dintre fostele colonii portugheze, sfârșitul dominației coloniale a fost urmat în 1975 de un adevărat război civil, în cadrul căruia se luptau: Mișcarea Populară Marxistă pentru Eliberarea Angolei (MPLA) împotriva Frontului de Eliberare a Angolei (FNLA) și a Uniunii pentru Eliberarea Totală a Angolei (UNITA).

După convorbirile avute de liderul MPLA, Agostinho Neto și rezidența KGB de la Lusaka în august 1971, mari livrări de armament au fost inițiate prin portul Brazzaville⁵¹. Factorul decisiv în lupta pentru putere a fost reprezentat de sosirea trupelor cubaneze în vara anului 1975. În februarie 1976, regimul MPLA a fost recunoscut de către Organizația Unității Africane (OAU), drept guvernul legitim al Angolei. Cu toate că intervenția Cubei a fost aprobată de Moscova, care a pus la dispoziție arme și avioane de transport, inițiativa a aparținut Havanei. Castro a considerat situația Angolei drept cea mai nimerită ocazie de a reînvia flacăra revoluționară - cam șovăitoare - în Cuba, afirmându-se pe sine drept un mare lider revoluționar pe scena lumii⁵². Cu toate că CIA furniza fonduri camufla-

Cine este partizanul ale cărui fapte sunt inimitabile?

Cine este patriotul cu faima nepieritoare

Este atât de scump inimile noastre, numele glorios al generalului nostru,

Al lui Kim Ir Sen cel mai iubit, cu faima nemuritoare”.

Bătăjocura și deriziunea revărsate asupra „Cântecului generalului Kim Ir Sen” își aveau sursa și în faptul - cunoscut de către KGB - că acesta nici măcar nu se afla în Coreea, în august 1945. În timp ce Coreea era eliberată de trupele sovietice, Kim era locotenent al Armatei Roșii pe teritoriul Rusiei, și de asemenea, agent NKVD. Cu sprijinul MGB-ului, bazat pe activitatea sa de spion sovietic, el avea să devină în anul 1946 președintele nou-constituitului Comitet Provizoriu al poporului nord-coreean, căruia forțele de ocupație sovietice i-au încredințat guvernarea țării.

În anii '70 Kim Ir Sen a anunțat o grandioasă campanie pentru „alimentarea flăcării revoluționare a luptei antiimperialiste și anti-americane a tuturor popoarelor lumii”. Kim era un adept convins al exportului de terorism. Centrul recepționa numeroase rapoarte semnalând pregătirea de către Coreea de Nord a unor luptători de guerilla veniți din țări îndepărtate, cum ar fi Mexicul și Germania occidentală; aceștia erau antrenați în atacul asupra aeroporturilor, trenurilor, avioanelor, a altor ținte; Coreea recruta teroriști pentru misiunile proprii, din rândul comunității coreene din Japonia. Principala misiune a terorismului nord-coreean consta în destabilizarea Coreei de Sud printr-o varietate de metode incluzând atacul asupra liderilor politici. Atât Kim, cât și megalomaniacul său succesor prezumtiv, Kim Jong Il, au sponsorizat tentative de asasinat împotriva președintelui sud-coreean. În 1968, serviciul de informații nord-coreean organizează un atac asupra palatului prezidențial sud-coreean; în 1974, un japonez de origine coreeană eșuează în tentativa de asasinare a președintelui Coreei de Sud, dar o ucide pe soția acestuia; în 1983, 17 membri ai delegației sud-coreene la Rangoon sunt uciși cu ajutorul unei bombe cu comandă de la distanță, dar președintele supraviețuiește din nou.

Datorită riguroaselor măsuri de securitate aplicate în statul polițienesc al lui Kim Ir Sen, rezidența KGB de la Pyongyang are dificultăți în colectarea de informații. Din această cauză, majoritatea operațiunilor KGB împotriva Coreei de Nord sunt dirijate din alte capitale, acolo unde regimul lui Kim deținea misiuni diplomatice. Principalul centru occidental al acestor operațiuni este Scandinavia, în ale cărei patru capitale existau ambasade nord-coreene. (În restul Europei de Vest, Coreea de Nord întreținea relații diplomatice numai cu Portugalia și Austria). Rezidența scandinavă care a înregistrat cel mai mare succes a fost cea de la Copenhaga, grație bunelor contacte avute în interiorul Asociației pentru

în declin pe la începutul deceniului nouă, Geddafi însuși începând să fie discreditat. Prima vizită a lui Geddafi la Moscova, în 1981, lasă în urmă mari resentimente. La Centru, el este perceput ca un dandy afectat, a cărui ținută și uniforme extravagante erau alese în mod deliberat pentru ca propria bărbăție să contrasteze cu decrepitudinea marcată a lui Brejnev.

Spre sfârșitul epocii Brejnev, influența sovietică în Orientul Mijlociu este lipsită de orice fundament sigur. Pe Saddam Hussein și pe Arafat nu se putea conta. Suspiciunile la adresa lui Asad sunt atât de puternice în 1983, încât Oleg Grinevski, șeful Departamentului pentru Orientul Mijlociu din Ministerul de Externe, acceptă să ia în considerație anumite rapoarte neconfirmate asupra unor negocieri secrete asupra Libanului, efectuate de Siria și Israel. Kremlinul devine din ce în ce mai preocupat de rapoartele informative referitoare la rolul de lider al terorismului internațional, jucat de Geddafi, începând să se distanțeze de acesta cu discreție, fără a provoca o ruptură oficială. Cele mai solide legături s-au dovedit a fi cele create de KGB, astfel încât ofițerii Departamentului al XX-lea au rămas în activitate în Siria, Irak, Libia și Yemenul de Sud⁴⁹.

În Extremul Orient, principala prioritate a politicii sovietice în anii '70, a rămas ținerea în șah a Republicii Populare Chineze. Kremlinul a căutat să înconjoare China în partea de sud, cu un șir de țări prosovietice. Însă Centrul vedea cu îngrijorare crescândă semnele de apropiere dintre Beijing și regimul neostalinist al lui Kim Ir Sen din Coreea de Nord. În 1973, Uniunea Sovietică suspendă transportul de arme către nord-coreeni, China populară devenind principalul furnizor de arme al regimului lui Kim Ir Sen. GRU raportează că însemnele de pe echipamentul militar sovietic au fost acoperite cu vopsea, iar deasupra au fost pictate denumiri de fabrici coreene.

La KGB, pretențiile absurde și exagerate ale lui Kim Ir Sen erau recepționate cu un sentiment de furie, amestecată cu dispreț. Banalitățile interminabile ale filosofiei sale Ciuce (încredere în sine) erau citate la Centru ca mostre umoristice. Mitologia cultivată cu migală în timpul celui de-al doilea război mondial, asupra „tovarășului Kim Ir Sen, invincibil, cu o voință de fier, comandant genial” era obiectul unei ironii deosebite. În conformitate cu biografiile sale autorizate, care depășeau prin servilismul și absurditatea lor istoriografia din Rusia stalinistă, Kim concepușe la vârsta de 13 ani, un plan de eliberare a Coreei; la paisprezece ani fondase „prima organizație comunistă revoluționară” a Coreei; la douăzeci de ani era deja „un tânăr general legendar” care conducea luptătorii anti-japonezi în Manciuria dinainte de război; în fine, în august 1945 cucerise Japonia, în urma unei campanii de o temeritate unică:

„Spuneți, voi, viscole infuriate din șesurile sălbatice manciuriene,
Spuneți, voi, nopți din adâncile păduri unde domnește tăcerea,

amenințare la adresa Republicii Populare Yemenite era reprezentată chiar de incompetența sângeroasă a guvernanților săi⁴⁶.

Au trecut mai mulți ani, până când Moscova a reușit să-și formeze o opinie asupra colonelului Moammer al-Geddafi, care luase puterea în Libia, după o lovitură de stat militară în 1969. Centrul a asimilat cu dificultate mixtura excentrică de islamism, socialism și egocentrism, intrând în alertă în fața primelor tentative ale lui Geddafi de obținere a bombei atomice de la chinezi. Cu toate că fuseseră remarcate unele semne de instabilitate mentală, KGB-ul tindea să-l considere un personaj compus din naivitate politică, îndrăzneală și vanitate infantilă. Această ultimă trăsătură era exemplificată de epatanta lui garderobă, care-l făcea să-și schimbe de mai multe ori pe zi înfățișarea, trecând de la uniforma de ofițer de marină cu galoane aurite și cu medalii, la veștmântul tradițional al beduinilor cu acoperământul exotic pentru cap, burnusul aurit și tunica roșie. În favoarea lui Geddafi, Centrul înregistrase obsesia în privința conspirației sioniste și subtilitatea cu care ducea negocierile cu companiile petrolifere occidentale.

Moscova a fost impresionată și de uriașa cantitate de petrol pe care Geddafi o putea oferi Uniunii Sovietice, în schimbul armelor oferite de aceasta⁴⁷. Deschiderea sovieto-libiană s-a produs în 1974, cu ocazia vizitei la Moscova a maiorului Abdul Salam Jalloud, mâna dreaptă a lui Geddafi, considerat mai echilibrat și mai pragmatic decât șeful său. Declarația comună de la încheierea vizitei afirmă „identitatea de vederi dintre Uniunea Sovietică și Republica Arabă Libiană, în privința celor mai importante probleme internaționale”. A urmat o serie de contracte pentru importante cantități de armament, care au adus vistieriei Uniunii Sovietice, în decurs de un deceniu, suma de 20 de miliarde de dolari, în valută forte. Un biograf recent consideră că Geddafi „colecționa arme, așa cum un copil colecționează timbre, până în momentul în care cheltuielile militare au devenit o povară prea grea, chiar și pentru economia libiană, structurată pe petrol”. Tancuri noi-nouțe zăceau nefolosite în magaziiile din Tripoli; avioanele de vânătoare sovietice rămâneau închise în hangare, datorită lipsei de piloți capabili să le utilizeze și de tehnicieni care să le întrețină⁴⁸.

Prin 1979 se semnează un acord secret sovieto-libian pe probleme de informații și securitate, urmat de trimiterea la Tripoli a unui ofițer de legătură din Departamentul al XX-lea. KGB-ul a pus la dispoziția ofițerilor de informații libieni stagii de pregătire la Institutul Andropov, a acordat consultanță pe probleme de supraveghere și securitate pe teritoriul libian și a furnizat date asupra activității Statelor Unite în Mediterana de Est. În schimb, Libia a oferit informații privind Egiptul, Israelul și Africa de Nord, precum și asistență în cadrul operațiunilor KGB-ului la Tripoli, dirijate împotriva diplomaților occidentali. Nivelul cooperării sovieto-libiene intră

de furnizare a armelor către Irak a fost cu atâta precauție aleasă, încât traficul de armament este practic imposibil de deconspirat⁴³.

Moscova a dorit de asemenea includerea Siriei, vecină și rivală a Irakului, în blocul antiimperialist din Orientul Mijlociu. Siria a fost beneficiara unei și mai mari cantități de armament decât Irakul. În memoriile sale, Gromîko îl elogiază pe liderul sirian, Hafez Al Asad, considerându-l:

„Un lider puternic și vizionar, respectat în lumea arabă și în afara acesteia care a înțeles importanța prieteniei sovieto-arabe... îmbrăcat elegant, cu un mic surâs pe buze, el poate lăsa impresia că nu este prea eficient, în realitate fiind foarte rezervat, cu o mare tensiune interioară asemănătoare unui izvor subteran”⁴⁴.

În particular, Gordievski a auzit atât la Centru, cât și la Departamentul Internațional al Comitetului Central, calificativul de mic-burghez șovinist și maniac, atribuit în mod frecvent lui Asad. Centrul avea mult mai multă încredere în șeful serviciului de informații sirian, cu care se stabilise o legătură considerată durabilă, în anii '70.

În 1979, un nou Departament (al XX-lea) este creat în cadrul PGU-ului, destinat supervizării legăturii informative cu țările „progresiste” din exteriorul blocului sovietic, printre care și Siria. Pe lângă rezidentul KGB la Damasc, a cărui identitate era ascunsă guvernului sirian, un ofițer din Departamentul al XX-lea este trimis la ambasada sovietică, cu scopul de a face legătura, cu serviciile secrete siriene și de a organiza stagii de pregătire la Moscova cu ofițerii de informații sirieni. Cele două părți nu au efectuat schimburi de documente de maximă importanță, dar sirienii au transmis în repetate rânduri KGB-ului cazuri interesante implicând cetățeni occidentali. Asad însuși a autorizat Direcția al XVI-lea al KGB-ului să utilizeze în scopuri operative unele dintre cele unsprezece stații de decriptare siriene⁴⁵.

Aliatul din lumea arabă cel mai apropiat ideologic de Uniunea Sovietică era Republica Democratică și Populară a Yemenului de Sud, declarată marxistă, constituită după plecarea englezilor din Aden în 1968. Însă Centrul considera Yemenul ca pe o constantă sursă de dureri de cap. Principala sarcină a masivei rezidențe KGB din Aden consta în ținerea sub control a intrigilor și luptelor pentru putere din interiorul Partidului Socialist Yemenit, care guverna țara. Rezidența nu a putut face prea multe în această direcție. În 1985, președintele Ali Nasser Muhammad a trimis o gardă personală înarmată cu o mitralieră, pentru a lichida Consiliul său Politic chiar în sala Consiliului de Miniștri. Centrul nutrea temerea constantă că Arabia Saudită și-ar putea folosi uriașa bogăție pentru a organiza răsturnarea regimului marxist. Cu toate acestea, principala

țările Comunității Europene, dar nu și Statele Unite, au căzut de acord asupra necesității ca OEP-ul să participe la negocierile de pace pentru Orientul Mijlociu. Secretarul de externe britanic, lordul Carrington, a declarat: „OEP în sine, nu este o organizație teroristă”. Succesul înregistrat de Arafat în ruperea Statelor Unite de aliații săi europeni, i-a adus acestuia un plus de considerație din partea Moscovei. În 1981, Brejnev acordă OEP-ului deplină recunoaștere oficială. Când Israelul atacă în 1982 bazele OEP din Liban, Moscovei i se reproșează de către OEP faptul că nu i-a sărit în ajutor.

Între timp, Centrul de la Moscova era din ce în ce mai nemulțumit de relațiile informative privitoare la întâlnirile secrete ale liderilor OEP cu oficialitățile americane. Arafat era suspectat că susține eforturile occidentale de excludere a Uniunii Sovietice de la negocierile asupra Orientului Mijlociu. Gordievski remarcă faptul că, în comunicatele oficiale sovietice, Arafat nu mai era numit „tovarăș” - un indiciu clar că el decăzuse din calitatea de aliat socialist, în starea inferioară de naționalist burghez. Exista chiar speranța secretă ca, pe termen lung, membrii „progresiști” ai OEP-ului să-l înlăture pe Arafat de la putere. În același timp, se știa că Arafat era singurul lider capabil să păstreze OEP-ul nedeșezinat. De aceea, Uniunea Sovietică a continuat să-l susțină în plan diplomatic, dar fără entuziasm⁴².

Politica sovietică în Orientul Mijlociu, în epoca Brejnev, urmărea cu precădere realizarea unui bloc „antiimperialist” împotriva Israelului și a protectorului său american. În anii '70, Moscova a strâns legăturile cu Irakul, cu care a semnat în 1972 un tratat de prietenie. Imediat după aceea, KGB-ul a încheiat un acord de colaborare cu serviciile de informații irakiene. Relația aceasta devine atât de strânsă, încât Centrul de la Moscova ia o măsură excepțională: ordonă tuturor rezidențelor sale să stopeze orice acțiune informativă dirijată împotriva țintelor irakiene. Rezidențelor posesoare de agenți irakieni li se comandă să-i retrogradeze pe aceștia la nivelul de „contacte oficiale”, care puteau fi reactivate în caz de deteriorare a raporturilor sovieto-irakiene. Relațiile speciale cu spionajul irakian au suferit o serioasă lovitură în aprilie 1979, când dictatorul irakian, președintele Saddam Hussein, a aruncat în închisoare și a executat un mare număr de comuniști irakieni. Rezidențele KGB au primit imediat dispoziția de a reactiva foștii agenți irakieni. Raporturile sovieto-irakiene au devenit și mai complicate, în momentul în care Saddam Hussein a atacat Iranul în septembrie 1980 și a declanșat războiul în Golf. Moscova a decis să acorde sprijin secret Irakului. Gordievski a fost informat de Nikolai Vladimirovici Șișlin - expert de politică externă în secretariatul Comitetului Central, ulterior consilier al lui Gorbaciov - că modalitatea

„Participanții la cursuri nu au înțeles corect aspectele politice implicate de trimiterea unor misiuni militare în străinătate. Ca urmare, eșalonul superior al delegației, și anume participanții la cursurile de ofițeri de batalion, au refuzat să studieze și au cerut să se întoarcă acasă, sub tot felul de pretexte ilogice”.

Ahmed relevă de asemenea că a fost nevoit să elimine de la curs 13 ofițeri, sub învinuiri de genul: alcoolism, punerea în circulație de bani falși și perversiuni sexuale. Dacă ar fi manifestat o mai mare strictețe în privința respectării codului de conduită, spune Ahmed, el ar fi fost obligat să trimită acasă mai mult de jumătate din ofițeri. El a solicitat să se aibă în vedere un standard mai elevat pentru viitori participanți la cursurile din Uniunea Sovietică³⁹.

Moscova a ridicat discrete obiecții, în cadrul discuțiilor cu conducerea OEP-ului privitor la implicarea acesteia în acte de terorism. În mod public însă, a susținut întotdeauna că OEP-ul se opune terorismului. Radio Moscova declara în 1975:

„Conducerea OEP a întreprins recent măsuri decisive pentru combaterea terorismului... OEP-ul acționează, în lupta sa justă, de pe o poziție matură și realistă. Este binecunoscut faptul că acțiunile teroriste nu fac parte nicidecum din arsenalul luptei revoluționare; ele dăunează în mod grav acestei lupte”⁴⁰.

După invazia siriană a Libanului în 1976, Centrul s-a temut totuși ca nu cumva, în calitate de principal furnizor de arme al Siriei, Uniunea Sovietică să nu devină ea însăși ținta atacurilor teroriste ale disidenților OEP-ului. În data de 11 iunie, rezidențele KGB au fost avertizate asupra faptului că „propaganda burgheză” a convins pe unii palestinieni de faptul că Moscova a susținut invadarea Siriei. Din acest motiv, exista posibilitatea unor tentative de asasinat împotriva reprezentanților sovietici din străinătate. Rezidențele au primit dispoziții vizând luarea unor măsuri speciale de securitate. Pentru a-i îmbuna pe palestinieni, s-a inaugurat în pripă o reprezentanță a OEP-ului la Moscova, asupra căreia se căzuse de acord cu doi ani în urmă, în timpul vizitei lui Arafat. Centrul a dispus de asemenea inițierea unor „măsuri active” care să marcheze delimitarea Moscovei de intervenția siriană. Campania a înregistrat un oarecare succes⁴¹. La 15 iulie, programul de radio de la Cairo relatează din „surse diplomatice autorizate” de la Beirut, că Moscova ar fi instituit un embargo asupra armamentului furnizat Siriei. La 22 iulie, la Londra, *Daily Telegraph* publică un articol asupra unui imaginar ultimatum sovietic adresat Siriei.

Moscova a aprobat demersurile din ce în ce mai insistente ale lui Arafat de a dobândi o oarecare respectabilitate internațională. În 1979, el a fost invitat la o reuniune a Internaționalei Socialiste de la Viena, declanșând o ofensivă diplomatică europeană încununată de succes. În anul 1980,

codificat de „Annette” în 1976, fiind răsplătit periodic cu sume în valută variind între 2 500 și 10 000 de dolari³⁵.

Moscova era mult mai preocupată decât Ceaușescu de activitatea de terorism a OEP-ului, practicat atât de grupări disidente, opuse lui Arafat, cât și de cele organizate de însuși Arafat. În epoca Brejnev, Uniunea Sovietică nu a fost deloc „nașul” terorismului internațional, așa cum pretindeau anumiți analiști alarmiști occidentali. Kremlinul nutrea o teamă exagerată că ar putea deveni el însuși ținta unor acte de terorism. În 1969, un locotenent de armată, bolnav psihic, a reușit să pătrundă în Kremlin și să tragă într-o mașină în care presupunea că se afla Brejnev. Un an mai târziu, un grup de așa-numiți *Refusenik* evrei, a reușit să deturneze un avion și să-l determine pe pilot să aterizeze în Israel. În decursul anilor '70 a avut loc o serie întreagă de atentate, dintre care, cel care a alertat mai mult KGB-ul, a fost organizat în 1977 de un grup de separatiști armeni, care au pus o bombă într-o stație de metrou moscovită. Trei armeni au fost ulterior împușcați. S-a zvonit că aceștia au fost țapi ispășitori, complet nevinovați, KGB-ul și miliția nefiind capabili să-i prindă pe adevărații atentatori³⁶.

Deși KGB-ul nu a fost „nașul” terorismului din Orientul Mijlociu, el nu a fost cu totul străin de acesta. Cu toate că oficial a dezaprobat atacurile asupra unor ținte civile, Centrul era pe deplin conștient de faptul că anumiți luptători pentru libertate, pregătiți la Balasika, erau teroriști efectivi sau potențiali. Centrul știa, de asemenea, datorită agenților săi infiltrați în OEP, că anumite operațiuni de terorism erau pregătite cu ajutorul ofițerilor de legătură ai OEP și al ambasadelor siriene, libiene, etc. de la Moscova și din alte capitale est-europene³⁷. Printre cei care au participat la cursuri de pregătire organizate în Uniunea Sovietică și în Cuba s-a numărat și Ilici Ramirez Sanchez, alias „Carlos Șacalul”, fiul unui milionar venezuelan, care avea să devină cel mai faimos terorist al anilor '70 și '80, în slujba OEP-ului și a colonelului Geddafi din Libia. În 1975, el a condus un grup de teroriști palestinieni și germani, care au răpit pe miniștrii OPEC la Viena, obținând o uriașă răscumpărare din partea Iranului și a Arabiei Saudite³⁸. Dar Carlos nu era un caz tipic pentru luptătorii formați în campusurile sovietice. Un raport elaborat în 1981, asupra unei misiuni de pregătire în Uniunea Sovietică a 194 ofițeri din zece facțiuni diferite ale OEP, sugerează existența unor serioase deficiențe atât la nivelul programului de formare, cât și la nivelul disciplinei și seriozității recruților OEP-ului. Colonelul Rashad Ahmed, comandant OEP, arată în acest raport:

* N. red. Pentru mai multe detalii, lucrarea „Până la capătul Lumii - În căutarea Șacalului” de David Yallop, în curs de apariție la Editura ALL - 1994

ademeniseră pe Sadat într-o conspirație americano-sionistă, menită a contracara influența sovietică în Orientul Mijlociu. Un tratat de pace israeliano-egiptean este semnat în martie 1979, deși proiectele făcute la Camp David, cu privire la o soluționare complexă a disputei arabo-israeliene, nu ajung la nici o finalizare. Asasinarea lui Sadat de către niște fanatici musulmani, în octombrie 1981, este întâmpinată cu satisfacție la KGB³².

Una din consecințele îndepărtării Kremlinului de Sadat, a constatat în creșterea sprijinului acordat Organizației de Eliberare a Palestinei (OEP). Liderul acesteia, Yasser Arafat, a fost frecventat o vreme de un ofițer KGB, Vasili Fiodorovici Samoilenko. Samoilenko a lucrat în Austria, la sfârșitul anilor 40 și în Germania răsăriteană, în prima jumătate a anilor '50, devenind locotenent-colonel KGB la vârsta de 40 de ani. Atunci când o delegație a OEP-ului a vizitat Uniunea Sovietică, în vara anului 1974, Arafat s-a fotografiat cu Samoilenko în cadrul unei ceremonii de depunere de coroane de flori. Un comunicat oficial din timpul vizitei, descrie OEP-ul drept „unicul reprezentant legitim al poporului arab din Palestina”³³. De atunci înainte, KGB-ul a antrenat pe luptătorii de guerila ai OEP-ului în școala de operațiuni speciale de la Balasika, la est de Moscova, furnizând de asemenea majoritatea armelor utilizate de OEP în atacurile împotriva ținutelor militare israeliene. Ofițerii de informații ai OEP au putut participa la cursuri de un an la Institutul Andropov al PGU; pe când se aflau la studii, mulți dintre aceștia au fost recrutați de KGB³⁴.

Spre sfârșitul anilor '60, Arafat a fost curtat și de către rezidentul la Cairo al serviciului român de informații externe (DIE), Constantin Munteanu, care l-a adus cu el la București pentru a-l întâlni pe Nicolae Ceaușescu, la sfârșitul anilor 1970. Cei doi au devenit prieteni apropiați (este corect să amintim faptul că, în anii '70, Ceaușescu era bine primit și la Casa Albă, și la palatul Buckingham). La sfârșitul anului 1972, DIE instituie o alianță pe linie informativă cu OEP, furnizându-i pașapoarte în alb, echipament de supraveghere electronică și arme. „Moscova ajută OEP-ul să facă mușchi. Eu îi hrănesc creierul”, obișnuia Ceaușescu să-i spună șefului de atunci al DIE (și viitor defector), Ion Pacepa.

În 1975, Arafat și Ceaușescu au pus împreună la cale o ingenioasă diversiune destinată regelui Hussein al Iordaniei. Ceaușescu a efectuat o vizită la Amman, luând cu sine un dosar despre OEP, care fusese pregătit ca momeală de către șeful spionajului lui Arafat, Hani Hassan, descris de Arafat drept „vulpea lui șireată”. Hussein a răspuns acestui act de aparentă generozitate oferindu-i lui Ceaușescu anumite dosare ale propriilor servicii de informații, ale căror surse se aflau chiar în interiorul OEP. După opinia lui Pacepa, Hassan a fost „recrutat oficial” ca agent al DIE, sub numele

israelian. Brejnev considera că în acest mod, își asigurase cel puțin recunoașterea de către Statele Unite a rolului Uniunii Sovietice în negocierile de pace din Orientul Mijlociu. Aproape imediat, conform istoriografilor oficiali sovietici de politică externă, „ca urmare a presiunilor Israelului, administrația Carter a violat în mod trădător acest acord”²⁸. La numai șapte săptămâni de la semnarea acordului, Sadat se deplasează la Ierusalim pentru a demara un dialog cu israelienii. Vizita lui reprezintă una dintre cele mai uimitoare *lovituri de teatru* diplomatice din timpurile moderne. În momentul când Sadat cobora din avion, la aeroportul din Tel Aviv, în seara de 20 noiembrie, un reporter al Radio Israel transmitea: „Președintele Sadat trece acum în revistă garda de onoare a Forțelor de Apărare ale Israelului. Văd aceasta, însă nu-mi pot crede ochilor!” Fostul prim-ministru israelian, Golda Meir, a spus la încheierea vizitei oficiale, despre Sadat și despre primul-ministru, Menahem Beghin: „Nu Premiul Nobel pentru Pace, ci premii Oscar trebuie să primească amândoi!”

Cu tendința sa obișnuită spre teoria conspirației, Centrul a considerat vizita mai degrabă ca pe un complot, decât ca pe o piesă de teatru. KGB-ul credea că Washingtonul știuse despre călătoria lui Sadat în Israel, încă de pe când semnase acordul cu Moscova. După zece ani de la evenimente, referirile lui Gromîko la Sadat, sunt încă încărcate de aprehensiune:

„El a fost supranumit «întunecimea egipteană», după denumirea celui mai mare nor de praf din istoria omenirii, care a acoperit cerul Egiptului cu 3 500 de ani în urmă, atunci când a erupt vulcanul din insula Santorin... Toată viața lui a suferit de megalomanie, dar aceasta a atins proporții patologice când a devenit președinte”²⁹.

Gordievski a auzit pe numeroși ofițeri KGB, declarând că Sadat merită să fie lichidat. Cu toate că nu există nici o dovadă care să ateste un complot KGB de asasinare a lui Sadat, el a constituit una dintre principalele ținte ale „măsurilor active”. Rezidențelor majore din toată lumea li s-au trimis o circulară a Serviciului A, care conținea instrucțiuni vizând colportarea de zvonuri asupra așa-zisului trecut nazist al lui Sadat; asupra faptului că testamentul lui Nasser îl descria drept un personaj dezechilibrat și dominat de soția lui; asupra faptului că avea un bodyguard de la CIA; că el însuși era agent CIA; și că, în caz că ar fi trebuit să fugă din Egipt, CIA i-ar fi pus la dispoziție o vilă la Montreux, dotată cu mijloace de protecție ultra-sofisticate³⁰. Campania de „măsurile active” s-a intensificat după semnarea de către Sadat, Begin și Carter, în septembrie 1978, a „Acordului-cadru pentru pace în Orientul Mijlociu” de la Camp David - denunțat imediat în *Pravda* drept o „tranzacție oneroasă, ascunsă națiunii arabe, servind intereselor Israelului, Americii, imperialismului și reacționarilor arabi”³¹. Centrul era convins de faptul că CIA și Carter îl

aprecierea lui Philby; Muzaliov a fost expulzat din Londra după defecția lui Gordievski.

Departamentul al III-lea l-a consultat uneori pe Philby, cerându-i sfatul în anumite chestiuni operative, deși dosarele care luau calea locuinței lui Philby erau substanțial ușurate de materialele cele mai semnificative. Kriucikov rămânea în continuare suspicios, atât în fața ideilor lui Philby, cât și ale celor doi „patroni” ai acestuia, Liubimov și Kalughin. În 1980 ca urmare a unei dispute cu Kriucikov, Kalughin este expediat la KGB-ul din Leningrad, al cărui șef adjunct devine. Cam în aceeași perioadă, divorțul lui Liubimov este folosit ca pretext pentru demiterea lui, sub pretextul „comportării imorale”. Philby cade din nou într-o profundă depresie psihică²⁴.

În epoca Brejnev, KGB-ul a considerat destinderea drept un prilej pentru o formă mai puțin tensionată de competiție, și nu o cale de a pune capăt în mod real rivalității dintre Est și Vest. Blocul sovietic era conceput în continuare ca o insulă a socialismului înconjurată de imperialismul occidental și de cel chinez. Uniunea Sovietică trebuia așadar să-și întărească influența în Lumea a Treia și să-și sporească contactele cu mișcarea de nealinie. Războiul arabo-israelian „Yom Kippur” din 1973 începuse în mod favorabil pentru Egipt, dar se sfârșise prost. Centrul era conștient de faptul că Egiptul și Siria fuseseră salvate de la o înfrângere gravă, nu atât datorită armelor sovietice, cât mai ales presiunilor exercitate de SUA asupra Israelului, pentru a pune capăt războiului.

Centrul nutrea suspiciuni din ce în ce mai mari, în privința tendinței lui Sadat de a se adresa Vestului, atât pentru încheierea conflictului cu Israelul, cât și pentru rezolvarea problemelor economice ale Egiptului. Denunțarea unilaterală a tratatului de prietenie sovieto-egiptean, în martie 1976, a produs o mai mică surpriză la Centru, decât la Kremlin²⁵. Cu doar trei săptămâni înainte, Brejnev acordase o înaltă apreciere tratatului, într-un discurs încărcat de semnificații, considerându-l „o bază pe termen lung pentru relații în conformitate nu numai cu interesele celor două țări, ci și cu interesele Lumii arabe”²⁶.

În noiembrie 1976, Centrul elaborează un memorandum detaliat (zapiska), care arăta cu claritate că Sadat va persevera în strângerea legăturilor cu Occidentul și în special cu Statele Unite. În paralel, rețeaua de agenți ai KGB-ului în Egipt cunoștea un declin rapid. Mulți dintre agenții recrutați în vremea lui Nasser rupseseră contactul. Din cauza supravegherii atente a securității egiptene, întâlnirile cu agenții rămași aveau loc în Cipru, la Beirut și în alte locuri din afara Egiptului²⁷.

La 1 octombrie 1977, Uniunea Sovietică și Statele Unite semnează o declarație comună vizând necesitatea soluționării conflictului arabo-

rezidența din Londra, până la expulzarea sa în 1964, ca urmare a unei tentative de recrutare a unui funcționar de cifruri. La începutul anilor '70, Liubimov a demarat elaborarea unei teze intitulată „Trăsături speciale ale caracterului britanic național și utilizarea acestora în munca operativă”, pe care a dezbătut-o îndelung cu Philby, prezentându-o în 1974 cu mult succes la Institutul Andropov. Deoarece la Londra devenise *persona non grata*, Liubimov preia în 1975 postul de rezident la Copenhaga.

Celălalt „patron” al lui Philby a fost Oleg Danilovici Kalughin, tânărul și dinamicul șef al Direcției K (contrainformații și penetrarea serviciilor de informații ostile). În cadrul unor vizite regulate la locuința lui Philby, Kalughin a discutat cu acesta cele mai bune metode de culegere de informații în Marea Britanie. Philby a argumentat că, din moment ce Foreign Office își recruta agenții de la universitățile provinciale și de la Oxbridge (Oxford+Cambridge), SIS făcea desigur același lucru. El a sugerat că ar fi bine pentru KGB să se orienteze către universitățile de la Bradford, Bristol, Birmingham, Edinburgh, Essex, Hull, Londra (inclusiv Școala de Economie și Școala de Studii Orientale și Africane), Salford, Surrey și Sussex; o bună oportunitate de recrutare ofereau și schimburile de studenți, în cadrul cărora numeroși tineri britanici vizitau Rusia²³.

Philby a fost consultat și de către Serviciul A al PGU, cel responsabil pentru „măsurile active”, destinate influențării guvernelor străine și opiniei publice, în privința producerii de documente false cu antetul CIA, al Departamentului de Stat și al altor agenții imperialiste. În timpul lunilor de iarnă, din octombrie până în aprilie, Philby a condus, într-un apartament bine protejat din strada Gorki, cursuri pentru tinerii ofițeri din Departamentul al III-lea al PGU (responsabil pentru Marea Britanie, Irlanda, Scandinavia, Malta și Australasia), care se pregăteau în vederea asumării celor dintâi posturi din cariera lor în străinătate. În cursul seminariilor, el a definit probleme și a organizat simulări operative, în care el juca rolul persoanei care urma să fie recrutată - politician, salariat civil, ofițer de informații sau om de afaceri.

La încheierea fiecărei serii de cursuri, Philby scria rapoarte asupra studenților săi. Unele dintre acestea dovedeau o remarcabilă perspicacitate. El îl descrie pe Valeri Alexandrovici Kislov, care urma să lucreze la rezidența de la Copenhaga, drept „imprevizibil și apt de a se lăsa antrenat de emoții”. Când a ajuns în Danemarca, Kislov s-a îndrăgostit de o femeie căsătorită, a urmărit-o cu mașina ambasadei, și a fost trimis înapoi acasă, după ce a fost găsit pândind-o pe respectiva doamnă în fața casei ei de la țară. Unul din cele mai modeste calificative a fost acordat lui Viktor Ivanovici Muzaliov, despre care Philby spune că a audiat cursul de două ori, însă nu a învățat nimic. Muzaliov a lucrat la rezidența de la Londra, din 1983 până în 1985, iar Gordievski s-a declarat întrutotul de acord cu

atmosfera de aici deosebit de tensionată. Aceasta se datora parțial comportamentului dominator al lui Iakușkin, în puternic contrast cu suavele maniere diplomatice care îl făcuseră cunoscut la cocktailurile de la Washington. La Iasenevo, folosea telefonul la cel mai înalt nivel de decibeli. O altă cauză a stării de încordare rezida în însuși prestigiul departamentului. Intensa competiție pentru pătrunderea și promovarea în Primul Departament genera o cantitate de intrigi mult mai mare decât în cazul oricărui alt departament²¹.

Atunci când a luat conducerea PGU-ului, Kriucikov a introdus rapid o serie de transformări destinate adaptării la noile oportunități create de destindere, vizând în continuare combaterea „principalului adversar”. Un nou Grup Nordic este înființat în cadrul Primului Departament, cu scopul de a coordona operațiunile de spionaj împotriva țintelor americane situate în alte părți ale lumii. Primul șef al acestui grup a fost Vadim Kirpichenko, fostul rezident la Cairo care reușise recrutarea șefului serviciului de informații al lui Nasser, Sami Sharaf. Rezidențele din Vest și din Lumea a Treia au fost instruite să alcătuiască „grupuri împotriva principalului adversar”, care includeau de obicei unul sau doi ofițeri de informații politice și contrainformații, și unul din domeniul informațiilor științifice și tehnologice; grupul era condus de un ofițer PR (informații politice). Ofițerii Grupului Nordic vizitau ocazional rezidențele, inspectând activitatea „grupurilor împotriva principalului adversar”. Rapida expansiune a contactelor cu Occidentul în perioada de maximă destindere, l-a convins inițial pe Kriucikov de necesitatea utilizării unor noi metode pentru culegerea de informații, în locul celor tradiționale. În plus, secretele americane erau atât de expuse, încât parcă așteptau doar agentul care să le culegă.

Luând conducerea PGU-ului în 1974, spre oripilarea veteranilor Centrului, el a ordonat rezidențelor să se concentreze asupra construirii de relații „la vedere”, apte să permită accesul deschis la discuții tratând subiecte secrete, în locul laborioaselor demersuri de cultivare și racolare de agenți secreți. Câteva eșecuri spectaculoase ale unor ofițeri KGB cu acoperire diplomatică, care încercau să colecteze informații prin restaurante occidentale, prezentându-se drept ziariști, l-au convins pe Kriucikov să abandoneze acest experiment. Ulterior, el s-a dăruit cu trup și suflet activității de recrutare a unei noi generații de agenți infiltrați în Vest²².

Începutul destinderii, în primii ani ai deceniului opt, a determinat și o tentativă de exploatare a talentelor neglijate ale lui Kim Philby. Cel dintâi care a reluat contactul cu Philby, a fost principalul expert KGB în probleme britanice, Mihail Petrovici Liubimov, considerat de Gordievski drept cel mai talentat și agreabil ofițer PGU, bun cunoscător al literaturii britanice, dar și al whisky-ului scoțian. Liubimov lucrase patru ani la

situația din Statele Unite. În 1977, este redactată o serie de scrisori adresate soției președintelui, Rosalynn Carter, în care se protesta împotriva „violării drepturilor omului” în SUA. Pe când Gordievski era rezident la Copenhaga, rezidența a reușit să-l determine pe un cunoscut politician liberal să trimită o astfel de scrisoare dnei Carter. - Un raport triumfător a fost trimis cu această ocazie la Centru¹⁶.

Procese din 1978 ale militanților sovietici pentru drepturile omului, au provocat alte condamnări oficiale americane. Disidentul evreu, Anatoli Saranski, este acuzat de activități subversive în favoarea CIA, fiind condamnat la zece ani de închisoare¹⁷. Deși era perfect conștient de faptul că dovezile prezentate în procesul lui Saranski fuseseră integral fabricate în birourile sale, KGB-ul credea totuși în existența unei conspirații reale a Casei Albe și a CIA, vizând manipularea campaniei pentru Drepturile Omului din URSS. Gromîko însuși afirma că „această campanie făcea parte din conspirația ideologică americană împotriva Uniunii Sovietice... Carter a participat personal la campania de provocări”¹⁸.

Destinderea din anii '70 a rămas mereu fragilă. Brejnev repeta neobosit că destinderea nu însemna alterarea „legilor luptei de clasă”. Chiar și în anii '72-'74, Statele Unite erau considerate în continuare „principalul adversar”. Primul departament al PGU (Statele Unite și Canada) a continuat să se extindă. Era unicul departament care controla două „rezidențe principale”, conduse de generali KGB (Washington și New York), precum și o a treia rezidență (San Francisco). Prezența KGB-ului a crescut numeric atât în Statele Unite, cât și la ONU, pe măsură ce destinderea atingea nivelul maxim: de la 120 ofițeri în 1970, la 220 în 1975. Exact în momentul în care rezidența de la Londra era diminuată drastic, cele din Statele Unite își dublau dimensiunile¹⁹.

Washington reprezenta inima spionajului politic. Iakușkin, rezident principal, din 1975 până în 1982, era mândru că descindea dintr-unul din decembriștii de la 1825. Era de asemenea mândru de faptul că ziarul *Washington Post* îl caracterizase în 1982 drept „cel mai puternic ofițer KGB din afara Uniunii Sovietice”²⁰.

Perioada sa de activitate la Washington a fost însă umbrită de o greșeală majoră. Un trecător strecurase un pachet în clădirea ambasadei sovietice, situată pe strada a XVI-a, nu departe de Casa Albă. Când a fost deschis, în acel pachet s-au găsit documente de mare importanță, numele și adresa expeditorului și o ofertă pentru noi pachete cu documente secrete. Iakușkin a considerat afacerea drept o provocare, dispunând trimiterea pachetului la poliție. Documentele s-au dovedit totuși a fi autentice, iar emitentul a fost arestat.

În ciuda acestei erori, Iakușkin a devenit șeful Primului Departament al PGU, la întoarcerea sa în patrie, în anul 1982. Gordievski considera

internaționale și a drepturilor omului în țările respective. „Grupurile de supraveghere Helsinki”, instituite în Uniunea Sovietică, în scopul controlării modului în care sunt respectate drepturile omului, sunt desființate treptat de către KGB, care arestează sau deportează pe membrii acestora.

Succesorul lui Nixon și fostul vicepreședinte, Gerald Ford, este privit cu condescendență de către Moscova. Andrei Gromîko, membru cu drepturi depline al Biroului Politic din anul 1973, scria despre Ford cu un ton îngăduitor:

„Se întâmplă uneori ca un personaj să ocupe o înaltă poziție în stat, dar numele lui să continue a fi menționat - în scris sau vorbit - doar în trecere. Gerald Ford, președinte timp de doi ani, face parte din această categorie”¹².

Cu toate că Moscova acorda puțin respect capacității politice a lui Ford, ea era îngrijorată de perspectiva pierderii de către acesta a alegerilor prezidențiale din 1976. Conservatorismul său caracteristic determina Kremlinul să prefere un mediocru la conducerea Statelor Unite, în locul imprevizibilului candidat democrat Jimmy Carter. Se considera că sub conducerea lui Ford, „culoarul secret” dintre Dobrinin și Kissinger putea fi perpetuat. Dobrinin i-a comunicat lui Sevcenko că „Centrul bombardează Washingtonul” cu apelurile urgente, în care solicită predicții asupra câștigătorului alegerilor¹³.

Cu toate că Jimmy Carter a fost unul dintre cei mai cultivați președinți ai Statelor Unite, Gromîko îl tratează cu și mai multă desconsiderare ca pe Ford:

„Fiind un om conștiincios, Carter a făcut tot ce i-a stat în putere, dar atunci când a încercat să pronunțe nume de orașe și regiuni din Uniunea Sovietică, tot ce a reușit să emită a fost doar o serie de zgomote neinteligibile. Mai îngrijorător a fost faptul descoperit de noi destul de repede, că el avea dificultăți de înțelegere a celor mai elementare aspecte ale raporturilor sovieto-americane”¹⁴.

După masacrul din Vietnam și corupția revelată de Watergate, Carter și-a propus să reconstruiască politica externă americană pornind de la înalte principii morale și de la drepturile fundamentale ale omului. Academicianul Andrei Saharov, disidentul câștigător în 1975 al Premiului Nobel pentru Pace, i-a trimis o scrisoare lui Carter, cerându-i să continue campania pentru drepturile omului în Uniunea Sovietică. Spre nemulțumirea KGB-ului și a Kremlinului, Carter a făcut o declarație publică referitoare la această scrisoare, răspunzându-i lui Saharov și printr-un mesaj personal. La scurt timp avea să primească la Casa Albă vizita unui alt disident sovietic, Vladimir Bukovski¹⁵.

Serviciul A (Măsurile active) a acordat o deosebită importanță contracarării campaniei lui Carter pentru drepturile omului, atacând

cu ocazia primei vizite a lui Nixon la Moscova. „Istoricii din viitor, a spus Nixon, vor scrie despre anul 1972... ca despre anul în care America a ajutat lumea să iasă din mlaștinile războiului perpetuu, pe platourile înalte ale păcii”⁸.

Cu toate că rivalitatea dintre cele două superputeri a continuat, ele și-au manifestat voința și capacitatea de a-și uni forțele în scopul prevenirii holocaustului nuclear. Gordievski își amintea că Centrul aprecia această perioadă drept cea dintâi în care S.U.A. și U.R.S.S. erau puse în mod real pe picior de egalitate. Demisia lui Nixon în august 1974, ca urmare a implicării sale în scandalul Watergate, a provocat suspiciune, fiind considerată rezultatul conspirației dușmanilor destinderii, a sioniștilor în special, precum și al cercurilor industriei de armament americane, care nu doreau reducerea cheltuielilor de înarmare⁹. Ca și înainte, viziunea KGB-ului era îngustată de ochelarii ideologici. Diplomatul Arkadi Sevchenko, defector în 1978, pe când ocupa funcția de subsecretar general al Națiunilor Unite, scria despre colegii lui sovietici:

„Mulți sunt cei care tind să creadă în fantasmagoria că, undeva, în Statele Unite, există un centru secret de control. În fond, ei înșiși, sunt obișnuiți cu un sistem condus de un mic grup care lucrează, în taină, într-un anumit loc. Ei cred încă în dogma leninistă conform căreia, guvernele burgheze sunt doar «servitorii» capitalului monopolist. «Nu este chiar acesta centrul secret?», gândesc ei”¹⁰.

Perioada de destindere din mijlocul epocii Brejnev a fost posibilă și datorită prezenței la Washington a unui diplomat sovietic deosebit de sofisticat, Anatoli Fiodorovici Dobrinin, ambasador din martie 1963 până în martie 1986. Convorbirile secrete purtate de acesta cu Henry Kissinger - consilierul lui Nixon pe problemele securității naționale (și ulterior, secretar de stat) au reprezentat, în viziunea Centrului, „un culoar secret” între Moscova și Washington, care a pregătit calea spre destindere. Kissinger a elogiat mai târziu „contribuția centrală” a lui Dobrinin la ameliorarea relațiilor bilaterale, precum și „deosebita îndemânare” diplomatică a acestuia. Dar nici măcar abilitatea lui Dobrinin nu a putut pune stavilă teoriilor conspirației, adânc înrădăcinate la Moscova. El a fost uneori acuzat de „americanizare” și, după cum releva Sevchenko „cu toate că înțelesese sistemul guvernamental american, nici măcar Dobrinin nu a putut produce o analiză clară a separării puterilor în America între executiv și legislativ, în timpul scandalului Watergate”¹¹.

Cel puțin la nivel retoric, destinderea a supraviețuit demisiei lui Nixon. În august 1975, Actul Final de la Helsinki, documentul ultim al Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa, proclamă inviolabilitatea tuturor frontierelor europene, obligând principalele state răsăritene și occidentale la respectarea unor înalte standarde de conduită în relațiile

ale KGB-ului. Prin anul 1971, el devine șef adjunct al Direcției Întâi Centrale, responsabil cu spionajul în Europa⁶.

Având o extraordinară putere de muncă, Kriucikov este totodată un fanatic al condiției fizice. El avea obiceiul de a frământa între degete o minge de tenis pentru a-și întări degetele. Dispunea de o sală de gimnastică, complet utilată, cu masă de masaj confecționată în atelierele PGU. În vecinătatea sălii de gimnastică se afla sauna, unde Kriucikov se întâlnea uneori cu generalii săi. După cum relatează Gordievski, care a avut ocazia să o vadă, această saună era lambrisată cu lemn importat din Finlanda, având dotări luxoase cumpărate din țările scandinave. Kriucikov beneficia și de o sufragerie extrem de elegantă, de unde lipseau cu desăvârșire paharele pentru băuturi alcoolice, el fiind un fervent adept al ceaiului și un militant activ în favoarea abstenenței alcoolice.

Principalul handicap al lui Kriucikov, atunci când a devenit șeful PGU-ului, consta în lipsa totală de experiență personală în ceea ce privește operațiunile de spionaj în Vest. Gordievski l-a întâlnit pentru prima oară în 1972, cu puțin timp înainte de numirea sa la Copenhaga, în cadrul filierei de informații politice. Kriucikov, care era pe atunci adjunctul lui Mortin, l-a întrebat imediat pe Gordievski: „Spune-mi cum intenționezi să obții contacte, când te vei afla în Danemarca?” Abia plecat din Direcția S (Ilegali) Gordievski s-a lansat într-o explicație, care ar fi putut fi taxată drept naivă. Dar Kriucikov l-a întrerupt, ținându-i un discurs, care s-a încheiat odată cu sfârșitul întâlnirii. Spre stupefacția lui Gordievski, viziunea lui Kriucikov era încă și mai naivă, din cauza necunoașterii societății occidentale. Ea consta dintr-o serie de clișee ideologice și teorii ale conspirației, care au fost în vogă la PGU până către sfârșitul deceniului opt. Lui Kriucikov nu-i plăcea să fie contrazis. Cei mai înzestrați și experimentați analiști ai politicii britanice și respectiv americane, Oleg Kalughin și Mihail Liubimov au fost îndepărtați de la Centru în 1980, pentru că și-au îngăduit să combată teoria conspirației susținută de Kriucikov. Acesta s-a înconjurat la PGU de sicofanți, care i-au exploatat slăbiciunea crescândă pentru laude și măguliri⁷.

Instalarea PGU-ului la Iasenevo a coincis cu cea mai importantă perioadă de destindere sovieto-americană, situată în timp între declanșarea războiului rece și epoca Gorbaciov. În luna mai 1972, Richard Nixon întreprinde cea dintâi vizită a unui președinte american în URSS. Brejnev, la rândul său, vizitează Statele Unite în iunie 1973, iar Nixon călătorește pentru a doua oară în URSS, un an mai târziu. În acești doi ani, se semnează mai multe acorduri sovieto-americane decât în toată perioada scursă de la stabilirea relațiilor diplomatice. Cele mai importante dintre acestea au fost Tratatul de Limitare a Sistemelor de Rachete Antibalistice și primul Acord de Limitare a Armamentului Strategic (SALT1), ambele semnate

În ciuda complicatelor măsuri de precauție, nu s-a putut niciodată rezolva problema cantinei, al cărui personal pleca seara cu buzunarele încărcate de bunătățile rare servite salariaților din incintă. Toate încercările de a-i împiedica pe lucrătorii de la cantină să plece cu produsele subtilizate au eșuat, astfel încât toate localitățile din împrejurimi au continuat să se bucure de alimentele cu regim special destinate exclusiv PGU-ului¹.

Cu un an înainte de instalarea la Iasenevo, Aleksandr Saharovski se retrage la pensie după 15 ani în fruntea PGU-ului. Locul lui este preluat de fostul său adjunct, Fiodor Mortin, ofițer de carieră, care fusese promovat din treaptă în treaptă, grație protecției lui Saharovski. Cu minime excepții, el nu poseda o experiență și o înțelegere directă a Occidentului. Cu toate acestea, a știut să imprime o anumită eleganță manierelor de la PGU. Atât el, cât și ceilalți ofițeri superiori utilizau limuzine Zil sau Volga, conduse de șoferi stilați. Foloseau o altă intrare decât masa salariaților și un lift în exclusivitate. Mortin dispunea de un apartament întreg la etajul întâi, cu dormitor și cameră de baie². În 1974, el trece la conducerea Direcției pentru Cooperare Științifică și Industrială din cadrul Comitetului de Stat pentru Știință și Tehnologie al U.R.S.S. (GKNT), conducerea Direcției Întâi Centrale fiind preluată de unul dintre protejații personali ai lui Andropov, Vladimir Alexandrovici Kriucikov³. După 14 ani petrecuți în fruntea PGU, acesta devine în 1988 președintele KGB-ului. El s-a dovedit a fi un personaj autoritar, bănuitor, însă un bun administrator, înzestrat cu fler politic deosebit, un fanatic al muncii neobosite, lipsit de simțul umorului⁴. În 1989, fiind întrebat de un ziarist dacă știe ce înseamnă expresia „timp liber”, el a răspuns: „Mă tem că nu știu”⁴.

Kriucikov obișnuia să se mândrească cu faptul că își începuse cariera ca simplu muncitor într-o fabrică, absolvind cursurile la fără frecvență ale Facultății de Drept și lucrând o vreme ca ofițer de investigații și procuror. La un moment dat s-a produs ceea ce el a numit „o schimbare în viață”, un stagiul de pregătire la Înalta Școală Diplomatică a Ministerului de Externe, urmat de o perioadă de cinci ani (1954-1959) la ambasada sovietică din Budapesta, în decursul căreia devine unul dintre protejații ambadorului Iuri Andropov. Între anii 1959 și 1967 a lucrat, inițial sub conducerea lui Andropov, la Departamentul pentru Relații cu Țările Socialiste din Comitetul Central. El avea să descrie în felul următor această perioadă din existența lui:

„Astăzi este moda de a incrimina aparatul de partid. Aș dori să spun că am învățat foarte multe și am întâlnit niște oameni minunați de devotați, cu toate că au existat și anumite excepții dezagreabile, care se află pretutindeni”⁵.

În 1967, când Andropov devine șeful KGB-ului, Kriucikov ocupă postul de șef al secretariatului acestuia și păstrător al celor mai importante secrete

TREISPREZECE

DECLINUL ȘI SFÂRȘITUL PERIOADEI DE DESTINDERE

1972-1984

La 20 iunie 1972, Direcția Întâi Centrală se mută într-o nouă clădire, opera unui arhitect finlandez, situată la sud-est de Moscova, la Iasenevo. Destinația inițială a clădirii a fost de a servi ca sediu Departamentului Internațional al Comitetului Central. Însă Comitetul Central a decis, pe când clădirea se afla în construcție, că noul sediu s-ar fi situat la prea mare distanță de centrul orașului și l-a cedat KGB-ului. Clădirea principală, în formă de Y, era flancată pe o latură de o bibliotecă și de o sală de conferințe, iar pe cealaltă latură de o policlinică, un complex sportiv și un bazin de înot. În jurul clădirii se afla un gard dublu, păzit de câini și de santinele înarmate. Un cap masiv al lui Lenin, săpat într-un bloc de granit, privea spre un lac ornamental. La 20 decembrie 1977, cu ocazia celei de-a 60-a aniversări a KGB-ului, a fost inaugurat un al doilea monument, dedicat „ofițerului de informații necunoscut”.

În fiecare zi, un numeros convoi de autobuze aducea personalul la lucru. O minoritate norocoasă sosea cu automobilul. În nici o altă parcare din Rusia nu se observau atât de multe mașini particulare ca la Iasenevo. Ziua de lucru începea oficial la ora 9. La sosire, personalul trecea prin trei puncte de control, situate la una din porțile exterioare, la intrarea principală din perimetrul împrejmuit și la intrarea în clădire. Altă serie de controale se efectua în diferite sectoare ale edificiului. Aici nu se utilizau obișnuitele legitimații KGB, cu numele, funcția și fotografia persoanei respective, ci legitimații din plastic, cu fotografia și numărul de identificare al persoanei, fără menționarea numelui. O serie de puncte marcate pe document indicau zonele din clădire cu acces interzis respectivului funcționar. Aceste legitimații nu erau niciodată luate peste hotare, ci erau păstrate la Centru, într-un depozit special. Accesul persoanelor străine era strict limitat. Întâlnirile ofițerilor PGU cu reprezentanți ai altor directorate sau cu liderii de partid aveau loc de obicei la Moscova. Ziua de muncă se încheia la ora 18. Autobuzele plecau la ora 18¹⁵ fix, pentru deplasarea convoiului oprindu-se întreg traficul de mașini de pe traseu.

Asemenea probleme nu au apărut în cadrul relațiilor dintre Walker și Departamentul al XVI-lea. John Walker a lucrat timp de 17 ani pentru KGB, până când fosta lui soție a cedat nervos și l-a reclamat FBI-ului în 1985! În afară de recrutarea ca sub-agent a lui Jerry Whitworth, Walker a mai racolat de asemenea pe fiul și pe fratele său mai mare, la începutul anilor '80; el a încercat să recruteze și pe fiica sa, fără să reușească. Walker a furnizat informații complete și manuale tehnice, utilizate atât în Marină cât și în restul forțelor armate, Departamentul de Stat, CIA și FBI. Cercul de spionaj al lui Walker a procurat cheile de codificare zilnică utilizate pentru criptanaliza corespondenței curente cifrate, permițând tehnicienilor sovietici decriptarea a un milion de mesaje americane, inclusiv cele referitoare la războiul din Vietnam. După cum releva Theodore Shackley, șef de stație CIA la Saigon, din 1968 până în 1973 „ei erau capabili să prevadă raidurile avioanelor B-52. Chiar și atunci când, din motive meteorologice, avioanele erau dirijate spre alte ținte decât cele stabilite inițial, sovieticii știau care localități urmau să fie bombardate. Era ceva de neconceput. Nu am putut să înțelegem cum era posibil acest lucru”.

Cu toate că alegația lui Shackley include o doză de supraestimare a capacității de previziune a forțelor secrete sovietice, se poate ușor deduce efectul psihologic al descoperirii faptului că se produc scurgeri importante de informații către inamic, permițându-i acestuia cunoașterea strategiei și a planurilor de luptă. În decursul manevrelor militare ale marinei, se constata că navele americane erau observate de la mică distanță de nave sovietice¹⁶². La un moment dat, ofițerul de caz îi comunică lui Walker, cu un ton plin de solemnitate, că, în semn de recunoaștere a contribuției sale la pacea mondială, i s-a conferit rangul de amiral al marinei sovietice. „Transmite multe mulțumiri din partea mea”, a răspuns cu simplitate Walker¹⁶³.

Cazurile lui Prime și Walker ilustrează problemele și posibilitățile din cadrul operațiunilor KGB în Marea Britanie și în Statele Unite în epoca Brejnev. La sfârșitul celui de-al doilea război mondial, cei mai importanți agenți infiltrați ai KGB-ului: „cei cinci magnifici” în Anglia, Hiss și White în SUA, aveau o puternică motivație ideologică și concomitent, perspectiva unor cariere de vârf în serviciul guvernamental. În epoca Brejnev, „cârțițele” ideologice supradotăte erau deja de domeniul trecutului. Cei mai importanți agenți penetrați în rândul serviciilor guvernamentale britanice și americane, în anii '70, au fost niște mărunți delincvenți, lipsiți de talent, dar ale căror poziții profesionale, de nivel modest, le permiteau accesul la cele mai importante secrete ale serviciilor de criptanaliză americane și britanice.

călătorește la Potsdam, cu scopul de a clarifica anumite nelămuriri ale ofițerului său de caz. I se sugerează, de asemenea fără succes, să devină profesor de limba rusă la Royal Army Education Corps, Beaconsfield, pentru a depista acolo noi agenți. Primește un ultim cadou, de 4 000 de lire sterline¹⁵⁸.

Spionajul lui Prime nu avea să fie descoperit de către MI5 și GCHQ decât în momentul arestării sale pentru molestarea sexuală a unor fete, în vara anului 1982. Operațiunile Directoratului al III-lea rămân atât de izolate de Direcția Întâi Centrală, încât Gordievski, care lucra la biroul britanic din centrală din anul 1981, și sosise la rezidența de la Londra în iunie 1982, nu aflase nimic despre cazul Prime, până în momentul arestării acestuia¹⁵⁹. O evaluare a daunelor, făcută de Pentagon, indică pierderi de un miliard de dolari suferite de SIGINT-ul american și britanic, datorită activității lui Prime. Timp de un deceniu, Prime furnizase KGB-ului informații complete asupra procedurilor operaționale precum și asupra bazelor din țară și din străinătate ale GCHQ; în decursul anului petrecut la Cheltenham, 1976-1977, el a avut acces la informații deosebit de importante referitoare la succesele și eșecurile GCHQ în procesul de decriptare a traficului sovietic și la detalii privitoare la două sisteme americane de culegere a informațiilor prin satelit, numite „Big Bird” și „Ryolite”. KGB-ul își datora cel mai mare volum de informații despre sateliții Statelor Unite contribuției benevole a doi americani. Din aprilie 1975, până la sfârșitul lui 1976, Andrew Daulton Lee, traficant de droguri, procură rezidenței KGB din Mexico City, manualul operațional al satelitului Ryolite și date tehnice detaliate asupra altor sisteme satelit, obținute de la prietenul său Christopher Boyce, care lucra pentru compania constructoare a satelitului Ryolite, TRW Corporation din California. La începutul anului 1978, William Kampiles, care lucrase o scurtă vreme la Centrul de Supraveghere de la sediul CIA, face o călătorie în Grecia, prezentându-se la rezidența KGB de la Atena cu manualul operațional al K-11 („Keyhole”), cel mai modern satelit de spionaj al SUA¹⁶⁰.

Cu toate că Prime a fost cel mai important agent KGB infiltrat în serviciile britanice de spionaj, după Cairncross între anii 1942-1943, voluntarii Lee/Boyce și Kampiles au demonstrat că suma de un miliard de dolari pusă pe seama lui Prime de către Pentagon este exagerată. După arestarea lui Prime, în cadrul PGU-ului s-au făcut auzite critici, referitoare la modul deficitar de abordare al întregului caz de către Direcția a III-a. Aceasta nu a menținut legătura neîntreruptă cu Prime, așa cum a procedat Departamentul al XVI-lea de la PGU în cazul lui Walker. Exact în momentul când Prime dobândise cel mai sigur acces la secretele GCHQ de la Cheltenham, mesajele adresate lui de către Direcția a III-a devin ilizibile și contactul se întrerupe. În consecință, multe din informațiile culese de el la Cheltenham sunt transmise ofițerului său de caz abia cu ocazia întâlnirii de la Viena, în 1980¹⁶¹.

important agent KGB infiltrat în SUA, a contribuit în mod esențial la creșterea meteorică a poziției lui Kalughin la PGU; în 1974, el avea să devină cel mai tânăr general al acestuia¹⁵¹.

Au existat unele afirmații ale ofițerilor superiori de la Centru, conform cărora agenții infiltrați în agențiile de interceptare americane și britanice nu au fost integral exploatați, fiind dirijați în mod defectuos. Jack Dunlap, de la NSA s-a sinucis în 1963, când presiunea exercitată asupra lui a devenit prea mare. Douglas Britten, „cârțița” KGB-ului la RAF, a fost deconspirat în decursul supravegherii de rutină a consulatului sovietic de la Londra, pe când încerca să-și contacteze controlorul¹⁵². Walker a fost dirijat cu mult mai multă grijă.

Recrutarea simultană a lui Prime și Walker a contribuit la o majoră reorganizare a serviciilor de interceptare și criptanaliză ale KGB-ului. În 1969 se creează o nouă direcție, cea de-a XVI-a, condusă de Nikolai Andreev, specializat în mod exclusiv în decriptare. Noua direcție colabora strâns cu cel de-al XVI-lea Departament al Direcției Întâi Centrale, având misiunea de a obține coduri și cifruri străine, și de a penetra agențiile de interceptare. Ofițerii săi din rezidențele străine dirijau un singur agent, în mod separat de celelalte operațiuni derulate de rezidență¹⁵³. Chiar și în cadrul PGU s-a păstrat cu grijă acest secret. Vitali Iurcenko, ofițer de securitate KGB la rezidența de la Washington între anii 1975-1980, ignora complet existența lui John Walker, cel mai important agent al rezidenței¹⁵⁴. Exista de asemenea o regulă strictă în cel de-al XVI-lea Departament, de a nu se organiza niciodată întâlniri cu agenții în țările în care aceștia lucrau. Locurile favorite de întâlnire erau Viena, Helsinki și New Delhi, capitale în care KGB-ul beneficia de o mare libertate de mișcare¹⁵⁵.

În timp ce Walker este dirijat de un ofițer de caz al Departamentului al XVI-lea din PGU, Prime rămâne în grija Direcției a III-a, care refuză să-și cedeze agentul principal PGU-ului rival¹⁵⁶. Centrul de la Moscova recomandă tot timpul prudență agenților săi: „Dacă ceva nu este absolut sigur, mai bine nu-l face” li se spune. Mesajul ideologic către cei doi agenți este la fel de limpede. Amândoi sivesc cauza păcii mondiale. „Noi dorim pacea. Capitaliștii vor război”¹⁵⁷ i se repeta lui Prime.

Cu toate că modul de lucru adoptat de Directoratul al III-lea în cazul lui Prime era mai puțin sofisticat decât cel aplicat lui Walker de către Departamentul al XVI-lea, aceeași strictă securitate era aplicată. Astfel încât, în primii șapte ani și jumătate de activitate la LPG (septembrie 1968 - martie 1976) și în cele optsprezece luni la GCHQ Cheltenham (martie 1976 - septembrie 1977), Prime nu a fost deloc suspectat. După plecarea de la GCHQ, el s-a angajat ca șofer de taxi și vânzător de vinuri, întrerupând pentru câțiva ani contactul cu KGB. În 1980, KGB-ul reia legătura cu Prime, convingându-l să meargă la Viena, pentru a se întâlni cu ofițerul său de caz. Acesta îl sfătuiește, fără succes, să încerce din nou să se angajeze la GCHQ, înmânându-i 600 de lire sterline la despărțire. În 1981, Prime

de transcriere. Este anunțat prin radio de existența unei cutii de scrisori speciale lângă Esher, în Surrey. Acolo găsește o scrisoare de felicitare de la Centru și 400 de lire sterline. Prime nu era simpatizat la GCHQ, fiind considerat rezervat și nesociabil. Dar nu atrage suspiciuni, pe de o parte deoarece personalitățile excentrice nu erau rare la GCHQ, iar pe de altă parte, aerul lui morocănos este pus pe seama eșecului în căsnicie și a resentimentelor împotriva colegilor de serviciu promovați doar pentru că erau absolvenți de universitate¹⁴⁷.

În timp ce Prime era un singuratic, Walker era sufletul petrecerilor¹⁴⁸, fiind mare amator de acea băutură care-i purta numele, scotch-ul Johnnie Walker. Cariera lui criminală debutează timpuriu. Se angajează în Marină încă din adolescență, pentru a scăpa de pedeapsa pentru patru delict grave. Având mari dificultăți financiare, încearcă să-și împingă soția la prostituție, pentru a recupera banii pierduți în speculații greșite. Walker își implică familia în relațiile sale cu KGB-ul. Atunci când fiica sa gravidă pune în pericol într-un anumit sens activitatea lui de spionaj, el nu ezită să o influențeze pentru a face un avort. În ciuda înfățișării sale, Walker a avut forța de a manipula și a înșela propria familie, prietenii, iubitele, colegii și superiorii. Un raport al comandantului său, conchide în 1972:

„CWO-2 Walker este deosebit de loial, este foarte mândru de sine și de munca sa în cadrul serviciului naval, un vajnic susținător al principiilor și tradițiilor acestuia. Posedă un acut simț al onoarei și integrității, dublat de un mare simț al umorului. El este prietenos, inteligent și capabil să lucreze în strânsă armonie cu ceilalți”¹⁴⁹.

În această vreme, Walker era deja de patru ani agent KGB. După ce intrase în ambasada sovietică de la Washington și oferise mostre din marfa avută asupra sa, el a afirmat că posedă acces total la mașinile de cifru și la chei, cerând un salariu de 1 000 de dolari pe săptămână. I s-a înmănat un avans de două, trei mii, fixându-se o nouă întâlnire peste câteva săptămâni. Cu ocazia acestei întâlniri din luna februarie, Walker a predat o serie de cartoteci cu chei de cifru. În schimb, a primit 5 000 de dolari - o sumă enormă pentru standardele de atunci ale KGB-ului, indicând cu claritate importanța excepțională care i se acorda. I s-a spus că, pentru rațiuni de securitate, nu vor mai avea loc întâlniri personale decât în cazuri de urgență, comunicația urmând a se derula prin intermediul cutiilor de scrisori speciale. I s-au înmănat instrucțiuni detaliate, hârtii și fotografii ale siturilor, precum și o cameră Minox. Soția lui Walker știa că soțul ei era spion. Înainte de divorțul survenit în 1976, d-na Walker a telefonat la FBI de două ori, dar nu a îndrăznit să vorbească, punând de fiecare dată receptorul înapoi în furcă. În schimb, a început să consume alcool¹⁵⁰.

La sfârșitul deceniului șase, Oleg Kalugin era șeful spionajului politic din Washington, care avea și responsabilitatea penetrării mediilor informative americane. Existența lui Walker, în calitate de cel mai

sediul acesteia. Ajuns acolo, cere o întrevedere cu „cineva de la securitate”. Avea asupra lui un set complet de chei pentru mașina de cifruri KL-47¹⁴³.

Prime și Walker aveau personalități complet diferite. Prime era un ratat, atât din punct de vedere sexual cât și social, un leneș la școală și un delăsător la locul său de muncă din RAF. Incapabil de a avea relații sexuale normale, el se îndeletnicea prin 1962 cu apeluri telefonice obscene. În 1969, după o primă căsătorie care a fost un eșec, încă de la început, începe să acosteze fete mici. Din ce în ce mai mult, el acuză sistemul capitalist pentru eșecurile personale. Se simte atras de imaginea propagandistică a Uniunii Sovietice și a democrațiilor populare, așa cum reieșea din „*Soviet Weekly*” și din programele posturilor de radio sovietice și est-germane pe care le audia. După arestarea sa în 1982, Prime a afirmat că a început să lucreze pentru KGB „în bună parte ca rezultat al viziunii idealiste asupra comunismului rusesc, întregind problemele psihologice fundamentale din el însuși”¹⁴⁴.

Mesajul lăsat de Prime la punctul de control berlinez a fost transmis ofițerilor de la Direcția a III-a, care înregistrase anumite succese în recrutarea unor agenți mărunți din rândul forțelor armate occidentale, staționate în RFG. Recrutarea lui Prime i-a conferit un punct favorabil în competiția inegală cu PGU (Direcția Întâi Centrală)¹⁴⁵. În notița sa, Prime cerea să aibă o întâlnire cu un ofițer de informații, într-un restaurant de pe Leibnitzstrasse. În schimb, el a găsit într-un cilindru magnetic, atașat de portiera mașinii sale, un mesaj în care i se dădea întâlnire la stația de autobuze de pe Friedrichstrasse, din Berlinul de Est.

În decursul unei serii de întâlniri cu doi ofițeri de caz de la Direcția al III-lea, pe care i-a cunoscut sub numele de „Igor” și „Valia”¹⁴⁶, Prime a fost chestionat cu insistență asupra propriei persoane și asupra muncii pe care o desfășoară la Gatow. Cu toate că s-a declarat a fi mânat de motive ideologice, el a primit la fiecare întâlnire sume de 30-40 de lire sterline. Contractul lui cu RAF trebuia să ia sfârșit în august. De comun acord cu ofițerii săi de caz, Prime solicită și obține o nouă slujbă la procesarea interceptărilor rusești la GCHQ. Înainte de a prelua noul serviciu, Prime petrece o săptămână în clădirile KGB-ului de la Karlshorst, învățând să utilizeze o cameră Minox, pregătindu-se în radio-comunicații și comunicații cifrate, precum și în utilizarea cutiilor poștale speciale. În timpul nopții, era încuiat în apartamentul pe care-l ocupa. Înainte de revenirea la Londra, el primește numele codificat de Rowlands, împreună cu o servietă conținând grile simple de decriptare, materiale pentru scriere secretă și suma de 400 de lire sterline.

Primii șase ani și jumătate la GCHQ au fost petrecuți în cadrul unui serviciu specializat de transcriere (LPG), situat la St. Dunstan's Hill. El își încheie perioada de formare în toamna anului 1969, câștigă așa-numita Competiție Deschisă pentru Specialiști Lingviști și își face debutul în munca

Modin, responsabil cu formarea personalului informativ ofensiv era un fost controlor al „celor cinci magnifici”, Ivan Șișkin, șeful compartimentului de pregătire contrainformativă, dirijase linia de contraspionaj de la Londra între anii 1966-1970, fiind, după părerea lui Gordievski, cel mai mare expert al KGB-ului în probleme britanice; Vladimir Barkovski, care conducea secția de spionaj tehnico-științific, domeniu în care se specializase la Londra, între anii 1941 și 1946. În 1971, epoca de aur a operațiunilor KGB ia sfârșit. Rezidența de la Londra nu a putut niciodată recupera daunele produse de expulzări.

Puținii agenți GRU și KGB rămași în Anglia au fost supuși unei stricte supravegheri. Rezidentului Iuri Voronin, aflat în perioada expulzărilor în concediu în țară, nu i s-a mai permis întoarcerea la Londra, iar Centrul de la Moscova a fost pus în imposibilitatea de a instala în locul lui Voronin un succesor adecvat. Rezident la Londra devine un tânăr ofițer de contrainformații, Evgheni Ivanovici Lazebnîi, însărcinat cu probleme de securitate pe lângă Delegația Comercială sovietică, care reușise să scape de expulzare. În cele paisprezece luni de rezidență, Lazebnîi a încercat să-și păstreze acoperirea de la Delegația Comercială, dar s-a dovedit total inapt de a-și îndeplini noile obligații. A fost înlocuit de Iakov Konstantinovici Lukașevici (alias Bukașev), care își datora renumele unei acțiuni de diversiune desfășurată în Letonia, cu mulți ani în urmă. Lukașevici nu poseda flerul generației anterioare de rezidenți. Gordievski îl compară cu un polițist de provincie needucat și cu orizont politic îngust. Impresionată de faptul că în cei opt ani de rezidență ai lui Lukașevici nu au mai avut loc expulzări, Moscova îl va menține la post. La sfârșitul acestei perioade, deoarece se dovedise incapabil de a relansa operațiunile KGB în Marea Britanie, Lukașevici este trecut pe linie moartă, într-un post obscur în Letonia¹⁴¹.

Atât în Marea Britanie, cât și în Statele Unite, cele mai importante infiltrări ale KGB-ului în epoca Brejnev, vor fi înregistrate în domeniul interceptării și criptanalizei. Printr-o uimitoare coincidență, doi dintre cei mai importanți agenți KGB au fost recrutați la câteva zile unul de celălalt. Ambii și-au oferit serviciile în mod benevol. La începutul lui ianuarie 1968, caporalul Geoffrey Arthur Prime se întoarce după concediul de Crăciun la stația de criptanaliză a RAF de la Gatow, Berlinul de Vest. Trecând prin postul de control sovietic din Berlin, înmânează ofițerului rus un bilet în care solicita să fie contactat de serviciul de informații sovietic¹⁴². La interval de numai câteva zile, subofițerul John Anthony Walker, în post la comandamentul forțelor submarine din Atlantic (COMSUBLANT), conducându-și mașina de la baza din Norfolk, Virginia, către Washington DC, parchează în centrul orașului, caută adresa ambasadei sovietice în cartea de telefoane, ia un taxi și se deplasează la

Escaladarea operațiunilor KGB și StB la Londra a fost compromisă din cauza a trei defectori. Frolik și August, care fugiseră în vara anului 1969, petrecuseră mult timp la Londra, reușind să identifice majoritatea agenților britanici ai StB. KGB-ul a suferit o pierdere și mai mare ca urmare a defecției în septembrie 1971 a lui Oleg Adolfovici Lialin de la rezidența din Londra. Lialin, expert în lupta corp la corp și excelent parașutist, era membru al Departamentului al V-lea¹³⁹, al Direcției Întâi Centrale, fondat în 1969, pentru a înlocui fostul Departament al XIII-lea, compromis în mod grav prin defecțiile lui Kohlov și Stașinski. Departamentul al V-lea avea rolul de a pregăti planuri de sabotaj ale serviciilor publice străine, ale transportului, comunicațiilor și centrelor de decizie guvernamentală, în caz de război sau iminență de război.

În primăvara lui 1971, cu șase luni înainte de fuga sa, Lialin este recrutat de MI5 și furnizează detalii asupra planurilor de sabotaj valabile pentru Londra, Washington, Paris, Bonn, Roma și alte capitale occidentale. El a relevat faptul că în fiecare capitală fuseseră identificate persoanele-cheie, pentru a fi asasinate în situație de criză. Planurile de sabotaj în Marea Britanie vizau distrugerea metroului londonez, aruncarea în aer a stației de radar anti-rachete de la Fylingdale Yorkshire, distrugerea la sol a bombardierelor V și atacul asupra altor ținte militare. Principala sarcină a lui Lialin consta în identificarea instalațiilor vitale a căror protecție ar fi putut fi distrusă de către forțele speciale sovietice (Soviet Spetnaz) la declanșarea războiului. Anumite scheme ale Departamentului V erau la fel de bizare ca și cele întocmite de CIA pentru eliminarea lui Castro. Unul din planurile descrise de Lialin implica agenți sovietici deghizați în curieri, care să răspândească în clădirile guvernamentale capsule incoloro pline cu otrăvă, apte de a ucide în momentul când erau strivite sub pași. Guvernul britanic nu a făcut publice multe detalii asupra lui Lialin, dar procurorul general a declarat în fața Camerei Comunelor că misiunea lui consta în „organizarea activităților de sabotaj în Marea Britanie” și efectuarea pregătirilor vizând „eliminarea acelor indivizi considerați a fi dușmanii URSS”. Defecția lui Lialin a provocat o criză majoră la Centrul moscovit. Biroul Politic a dispus rechemarea în țară a ofițerilor Departamentului al V-lea, și desființarea acestuia¹⁴⁰.

Curând după defecția lui Lialin, MI5 a convins guvernul Heath să ordone o expulzare în masă a personalului informativ sovietic. Nouăzeci de ofițeri KGB și GRU au primit interdicție de sejur în Marea Britanie. Alți cincisprezece, aflați în concediu în URSS, au fost anunțați că nu mai au dreptul să revină în Marea Britanie. Expulzările au marcat un moment de răscruce în istoria operațiunilor KGB la Londra. Chiar pe la jumătatea deceniului opt, operațiunile din Regatul Unit erau date exemplu tinerilor ofițeri ai Institutului Andropov. Înainte de 1971, trei conducători ai acestei școli își construiseră reputația în cadrul rezidenței de la Londra. Iuri

un roman de spionaj în care descrie racolarea prin seducție de către o spioană est-germană a unui înalt funcționar de la Comisia Europeană, roman care pare a relatea propria lui racolare de către StB și experiența propriei trădări¹³⁶.

Cazul unei alte persoane de contact a cehoslovacilor în Camera Comunelor cu numele codificat „Crocodilul”, a rămas extrem de încălzit, refuzându-se oricărei analize directe. „Crocodilul” a fost Tom Driberg, deputat și apoi membru al Camerei Lorzilor, din partea laburiștilor; înzestrat cu mult farmec personal, cu fler politic, dar plin de contradicții ireductibile, el nutrea o înclinație ireprimabilă pentru practici homosexuale în toaletele publice. A murit în 1976. În anul 1956, în timpul unei vizite la Moscova, cu scopul de a-l revedea pe amicul său, Guy Burgess (cărui i-a redactat o biografie complet falsă, negând că acesta ar fi fost vreodată spion), Driberg este abordat de către KGB și acceptă să furnizeze informații confidențiale asupra vieții particulare și activității membrilor conducerii Partidului Laburist. El avea să povestească mai târziu, în cadrul MI5, că a primit de la KGB două genți-diplomat identice. Când preda una din ele ofițerului său de caz, o primea în schimb pe cealaltă, cu banii pentru documentele procurate. Driberg a recunoscut, de asemenea, că a transmis diferite materiale cehilor. „Numai lucruri inofensive”, a afirmat el la MI5. Frolik a afirmat că StB-ul a fost avertizat de către KGB să nu-l folosească pe Driberg, pentru că este „omul lor”. Se pare că și MI5 i-ar fi utilizat serviciile, ca agent dublu (dacă nu cumva triplu). Până la moartea sa în 1976, nici măcar Driberg nu a mai știut cu certitudine pentru cine lucrează în realitate¹³⁷.

Un al patrulea agent al cehilor din Camera Comunelor, în perioada anilor '60, cu numele de cod Gustav, nu a fost niciodată identificat. Conform afirmațiilor lui Frolik, el a fost recrutat de Václav Táborski pe la mijlocul anilor '50, și a lucrat exclusiv pentru bani.

„Gustav nu era atât de important... dar se afla într-o postură care-i permitea să furnizeze informații interesante asupra politicii interne și externe a Partidului Laburist, pe când se situa în opoziție, iar mai târziu, când guvernul Wilson s-a aflat la putere, asupra unor chestiuni de apărare”¹³⁸.

Au existat presupuneri că „Gustav” era sir Barnett Stross, deputat laburist născut în Cehoslovacia și vorbind fluent limba cehă. Însă nu s-a realizat niciodată identificarea lui certă în persoana agentului Gustav.

Atât StB, cât și KGB, au încercat în mod repetat să racoleze membri ai Partidului Conservator, fără a reuși vreodată. Rezidența StB de la Praga a elaborat un plan bizar de ademenire a liderului conservator, Edward Heath, care implica specularea pasiunii acestuia pentru muzica de orgă, prin invitarea și compromiterea lui într-o catedrală pragheză. În mod previzibil, planul a eșuat, deoarece Heath a refuzat invitația la Praga.

„desigur, nu-i frumos să te lăsăm să muncești atâta pentru nimic”. Dacă strategia de recrutare reușea, urmau alte materiale scrise, iar persoana vizată era prinsă în capcană. În anii '60, rezidența StB de la Londra dirija trei agenți laburiști. Cel mai entuziast dintre aceștia era Will Owen, recrutat la scurt timp după alegerea sa în parlament în anul 1954, de către Jan Paclik (alias Novak), un ofițer StB lucrând sub acoperire diplomatică de secretar al doilea de ambasadă. Timp de aproape 15 ani, Owen s-a întâlnit cu ofițerul său de caz cu ocazia plimbării matinale a câinelui său într-un parc londonez. În calitate de membru al Comitetului de Evaluare a Apărării, din Camera Comunelor, Owen i-a furnizat lui Frolik documente ultrascrete, de cea mai mare importanță, asupra armatei britanice de pe Rin și a contribuției engleze la NATO¹³². Owen a fost descoperit după defecția lui Frolik și a lui František August. După o verificare a conturilor bancare ale lui Owen, care a revelat existența unor mari sume pentru care el nu plătise nici un fel de impozit, acesta a demisionat în aprilie 1970. La procesul care a avut loc la Old Baley, în luna mai, acuzarea nu a reușit să demonstreze faptul că Owen a deconspirat informații secrete. Deoarece nici Frolik și nici August nu fuseseră ofițerii lui de caz, datele furnizate de ei nu au putut fi luate în considerație în justiție. După achitare, Owen a mărturisit totul în fața MI5, în schimbul asigurării imunității. Avocatul și deputatul laburist Leo Abse, care i-a ascultat confesiunea, a declarat ulterior: „Cu siguranță că Owen a făcut tot ce a putut pentru a-și trăda patria”¹³³.

Frolik și August au identificat un alt laburist care lucra pentru StB, în persoana lui John Stonehouse, care ocupase în mod succesiv funcția de secretar parlamentar la Ministerul Aviației, subsecretar pentru Colonii, ministru al Aviației, ministru de stat pentru Tehnologie și ministru al Poștelor și Telecomunicațiilor în guvernul Wilson, dintre anii 1964-1970. Se pare că Stonehouse a fost șantajat de către StB în urma unei capcane amoroase, căreia i-a căzut victimă în decursul unei vizite efectuate în Cehoslovacia la sfârșitul anilor '50. După cum a declarat Frolik, el ar fi primit și bani de la StB, pentru informații din domeniul militar și de contraspionaj¹³⁴. Cu câteva luni înainte de căderea lui Wilson de la putere, în 1970, Stonehouse a fost confruntat, în prezența primului-ministru, cu acuzațiile făcute de Frolik și August, pe care le-a negat cu hotărâre; MI5 nefiind în stare să producă dovezi în sprijinul afirmațiilor defectorilor, toată istoria a fost îngropată¹³⁵.

Comportarea ulterioară a lui Stonehouse nu a fost în măsură să încurajeze încrederea în sinceritatea protestelor sale de nevinovăție. În 1974, confruntat cu acute probleme de afaceri, Stonehouse simulează o sinucidere și dispare împreună cu amanta sa în Australia. Este urmărit, capturat și adus înapoi în Anglia, fiind condamnat în 1976 la 7 ani închisoare, pentru furt și fraudă. După executarea condamnării, el publică

pentru Securitate a ajuns la concluzia că Britten este „un bun actor și un mincinos patentat. Când o asemenea persoană se hotărăște să-și trădeze țara, autoritățile însărcinate cu securitatea se confruntă cu formidabile dificultăți pentru descoperirea sa”¹²⁹.

În 1972, sublocotenentul David Bingham este condamnat, ca și Bossard și Britten, la 21 de ani de închisoare. Timp de doi ani, el filmase documente secrete pentru GRU, la baza navală de la Portsmouth. Problemele lui financiare se datorau soției, care în ciuda datoriilor din ce în ce mai mari, părăsise brusc locuința, dându-și copiii în îngrijire. După ce dna Bingham a vizitat Uniunea Sovietică în 1970, Bingham a fost recrutat ca spion de către L. T. Kuzmin, care i-a înmănat 600 de lire sterline, spunându-i că o parte din bani aparțineau soției lui. În 1972, incapabil de a face față presiunii crescânde, atât din partea GRU, cât și din partea creditorilor săi, el s-a destăinuit ofițerului său comandant¹³⁰.

La Londra, ca și în alte capitale, KGB-ul a fost asistat de alte servicii secrete ale blocului sovietic. Cel mai eficient, cel puțin până când au început defecțiunile consecutive înăbușirii Primăverii de la Praga, a fost StB-ul cehoslovac. Cel mai important recrut al StB, în domeniul tehnico-științific, a fost Nicholas Prager, fiul unui funcționar al consulatului britanic din Praga. Ambii deveniseră cetățeni britanici prin naturalizare în 1948. În anul următor, afirmând că-și petrecuse toată viața în Anglia și că era cetățean britanic prin naștere, tânărul Prager (în vârstă de 21 de ani) începe să lucreze pentru RAF. În 1956 era deja considerat un bun tehnician radar, cu acces la materiale ultrasecrete din domeniul apărării. În 1959, Prager revine în Cehoslovacia în vizită. Conform afirmațiilor lui Josef Frolik, defector de la StB, serviciul secret cehoslovac îl aștepta pe Prager. Exploatând simpatiile sale comuniste și instinctele sale mercenare, StB-ul l-a recrutat pe Prager sub numele codificat de Marconi. În 1961, Prager a furnizat detalii tehnice complete asupra instalațiilor de detecție radar aferente bombardierelor V britanice. În următorii zece ani, Prager lucrează la English Electric, comunicând StB-ului datele unor contracte secrete de apărare. În 1971, ca rezultat al informațiilor furnizate de defectorii Josef Frolik și František August, este condamnat la 12 ani închisoare¹³¹.

În general, KGB-ul a considerat că principalele succese înregistrate de StB la Londra au fost cele din zona racolării de politicieni și de lideri sindicali, care manifestau mai puține suspiciuni față de cehoslovaci, decât față de ruși, nutrind simpatie față de poporul trădat de Occident la München în 1938. Tehnica de recrutare consta în următoarele: ofițerul StB, pozând în diplomat de carieră, îl determina pe candidatul neștiutor la recrutare să redacteze un material asupra ameliorării relațiilor cehoslovaco-britanice, oferindu-i bani pentru aceasta, sub pretextul că

Principalul martor la proces, dr. Jean-Paul Soupert, specialist în chimie industrială și agent dublu (triplu?), lucrând pentru HVA, KGB și Siguranța belgiană, care afirmase că a avut de-a face cu Roberts, a fost discreditat de abilitatea interogatoriu încrucișat la care a fost supus, acuzarea eșuând¹²⁶.

Se poate asuma în mod rezonabil că majoritatea cazurilor de spionaj științific și tehnologic investigate de MI5 nu au ajuns în fața instanței, din cauza dificultății de a obține dovezile adecvate. În majoritatea cazurilor, nu au fost admise ca dovezi în justiție, probele furnizate de defectori¹²⁷.

Cazurile de spioni utilizați în primii ani ai epocii Brejnev implicau exclusiv persoane cu probleme financiare, lucrând din motive mercantile și capabile de a exploata lacunele de securitate din instituțiile în care lucrau. În 1965, Frank Bossard, un ofițer al Ministerului Aviației, a fost condamnat la 21 de ani închisoare, pentru transmiterea de secrete privitoare la armamentul ghidat unor reprezentanți ai GRU. El a afirmat că fusese recrutat cu patru ani în urmă, de către un ofițer de caz numit Gordon, care i-a înmănat suma de 200 de lire sterline, la câteva zile de la prima lor întâlnire. Dar este mai probabil ca el însuși să-și fi oferit serviciile în mod voluntar. El s-a întâlnit foarte rar cu ofițerul său de caz, Ivan Petrovici Glazkov. O dată la două luni, el lăsa filmele cu documentele secrete într-o cutie de scrisori și ridica în schimb diferite sume de bani - mergând până la suma de 2 000 de lire sterline, în bancnote. Una din cele zece cutii de scrisori, unde se opera schimbul, era indicată prin melodii transmise la Radio Moscova, programul în limba engleză în primele zile de marți și miercuri ale fiecărei luni; în cazuri de urgență, transmiterea cântecului „Barca de pe Volga” indica întreruperea temporară a operațiunilor. În 1934, el este condamnat la șase luni de muncă silnică, pentru achiziționarea unor ceasuri de mână cu cecuri falsificate și vânzarea acestora unor traficanți pe piața neagră¹²⁸.

În 1968, Douglas Britten, un tehnician al RAF, a fost condamnat la 21 de ani închisoare. Timp de șase ani, el furnizase informații ultrasecrete de la unități de semnalizare ale RAF, situate în Cipru și Lincolnshire. El a fost recrutat în 1962 de către un ofițer KGB, cu numele de Iuri, care l-a acostat în Muzeul Științei din Kensington, adresându-i-se cu semnalul său de apel: „Golf trei kilograme foxtrot Lima”. Două luni mai târziu, Britten este trimis la post în Cipru, începând să furnizeze informații unui ofițer de caz local. Atunci când a încercat să întrerupă contactul, ofițerul de caz a scos la iveală o fotografie în care el fusese surprins în momentul când primea bani, șantajându-l să continue activitatea de spionaj. În 1966, Britten este transferat în Lincolnshire, sub conducerea unui nou controlor KGB, Aleksandr Ivanovici Bondarenko. O anchetă a Comisiei pentru Securitate a relevat problemele financiare avute de Britten. Acesta fusese supus unei investigații sumare în Cipru, după ce soția sa se plânsese că el întreține o relație extraconjugală cu o dansatoare de cabaret. Comisia

SUA și Marea Britanie au reușit să recruteze agenți de nivel modest, având însă acces la secrete importante. În Anglia, KGB-ul a descoperit o metodă simplă de îmbunătățire a condițiilor operative, dimensiunile rezidenței înregistrând o continuă creștere. Scopul acestei sporiri a personalului era de a pune în circulație un număr de agenți mult mai mare decât ar fi putut ține sub supraveghere MI5¹²¹. În 1967, unul dintre ofițerii rezidentului Voronin, Vladislav Savin, recrutează un salariat al departamentului de licențe auto din cadrul Marelui Consiliu londonez, Sirioj Husein Abdulkader, care avea acces la numerele de înregistrare ale tuturor vehiculelor MI5 și ale Serviciului Special.¹²² O serie de operațiuni sofisticate de supraveghere mobilă, organizate de MI5 au fost compromise prin abilitatea ofițerilor KGB de a identifica mașinile utilizate¹²³.

Cel mai mare număr de agenți recrutați și dirijați de rezidența de la Londra în epoca Brejnev s-a înregistrat în domeniul spionajului științific și tehnologic - cu precădere în domeniul apărării. Principalul expert al rezidenței în acest domeniu, la mijlocul anilor '60, Mihail Ivanovici Lopatin, avea să devină unul din fondatorii noii Direcții T, în 1967, specializat în informația tehnico-științifică și deservit de ofițeri ai Liniei X din rezidențele externe. Șeful Liniei X la Londra, de la începutul anului 1968 până la expulzarea sa din vara anului 1971, a fost Lev Nicolaievici Serstnev, un inginer care vorbea aproape fluent o engleză cu accent canadian și era pasionat de produsele Hi-Fi occidentale. În afară de personalul KGB și GRU din rezidența londoneză, atât Direcția T, cât și GRU au folosit ofițeri legendați ca reprezentanți comerciali sovietici. Aceștia erau ajutați de studenții sovietici din universitățile britanice¹²⁴.

MI5 era handicapat atât de resursele financiare reduse, cât și de dificultatea de a aduce în fața justiției și de a condamna spionii depistați. La procesul din 1963, intentat doctorului Giuseppe Martelli, un fizician italian, în vârstă de 39 de ani, fost salariat al Laboratoarelor Culham, din domeniul energiei atomice, această dificultate apare deosebit de pregnant. Arestat ca urmare a dezvăluirilor făcute de un defector de la KGB, asupra lui Martelli sunt descoperite rapoarte ale întâlnirilor sale cu Karpekov și cu alți ofițeri KGB, un set de grile de codificare și instrucțiuni privind fotografierea de documente. Dar posesia acestor obiecte nu reprezenta o crimă în sine, iar Martelli nu avea acces oficial la documentele secrete; el era totuși în contact cu persoane care aveau acces la informație strict secretă. Martelli a recunoscut că s-a întâlnit cu Karpekov, dar a afirmat că fusese victima unei tentative de șantaj din partea agenților sovietici. El a fost achitat¹²⁵. În anul 1965, un alt caz implicând spionajul științific s-a încheiat de asemenea cu o achitare. Alfred Roberts, angajat al uzinei Kodak din Wealdstone, a fost acuzat că ar fi vândut secrete de producție a filmelor HVA-ului est-german. Deoarece nu fuseseră implicate secrete oficiale, el a fost acuzat doar în virtutea Legii Prevenirii actului de corupție.

ca fiind „cel mai mare obstacol pe calea emancipării și progresului țărilor în curs de dezvoltare”. Pe lângă rolul de cel mai elocvent avocat al Uniunii Sovietice în Lumea a Treia, Cuba a jucat în anii '70 un rol din ce în ce mai important în operațiunile informative și militare ale acesteia¹¹⁶.

În epoca Brejnev, infiltrarea la nivel înalt a serviciilor civile externe, a cercurilor informative și a forțelor armate din Lumea a Treia a fost mai puternică decât în Vest. Principala excepție a fost Republica Federală a Germaniei, în special datorită activității derulate de aliatul est-german al KGB-ului, HVA, condus de Markus Wolf.

La 8 octombrie 1968, contraamiralul Hermann Lüdke al RFG, comandant adjunct al diviziei de logistică a NATO, s-a sinucis după descoperirea unor fotografii luate cu un aparat Minox, după documente NATO ultrascrete, aflate în custodia sa. Prietenul lui Lüdke, general-maiorul Horst Wendland, șef adjunct al BND, s-a împușcat în aceeași zi¹¹⁷. Motivația oficială pentru sinuciderea lui Wendland a fost: „motive personale”; un defector ceh a revelat însă că el lucra pentru StB. În următoarele două săptămâni are loc o serie de alte sinucideri, printre care a colonelului Johann Henk, șeful Departamentului pentru Mobilizare din Ministerul Apărării de la Bonn și a lui Hans Schenk, înalt funcționar în Ministerul Economiei¹¹⁸. În același timp, un număr de oameni de știință și fizicieni originari din Germania răsăriteană și implicați în spionajul științific și tehnologic au dispărut în Est. Unul dintre aceștia, dr. Harold Gottfried, a fost arestat înainte de a încerca să fugă, având asupra lui peste 800 de pagini de documente strict secrete.

Între timp, „ofensiva secretarelor”, dirijată de Markus Wolf, a continuat neabătută. În 1967, Leonore Sütterlein, o secretară de la Ministerul de Externe din Bonn a fost convinsă să transmită KGB-ului, prin intermediul soțului ei Heinz, un număr de 3 500 documente secrete. Atunci când a descoperit că Heinz era agent KGB, și că se căsătorise cu ea numai cu scopul de a o recruta, Leonore s-a sinucis în celula de la închisoare¹¹⁹. Infiltrarea politică s-a produs, de asemenea, la un nivel foarte înalt. Anumiți politicieni ai SPD aveau întâlniri regulate cu un ofițer KGB, lucrând sub acoperire diplomatică. Cel mai important agent HVA din Republica Federală a Germaniei a fost Günther Guillaume, consilierul personal al cancelarului Willy Brandt între anii 1970-1974. El a ținut la curent Centrul de la Moscova asupra evoluției așa-numitei Ostpolitik a Bonnului și asupra raporturilor dintre Bonn și Washington, furnizând de asemenea o cantitate importantă de informații despre NATO și serviciile de securitate vest-germane (BfV)¹²⁰.

KGB-ul nu a reușit, în epoca Brejnev, să recruteze agenți americani și britanici de talia lui Lüdke, Wendland și Guillaume. Rezidențele KGB din

țării sale ca bază pentru antrenamente și aprovizionare cu arme a mișcărilor revoluționare din America Latină. Liderii revoluționari utilizau documente de călătorie falsificate procurate de DGI. Ei au primit foarte puțini bani; DGI îi lăsa să se finanțeze singuri, prin spargeri de bănci și răpiri cu răscumpărare¹⁰⁸.

Reputația internațională a lui Allende, ca și a lui Castro, datora mult reacției exagerate a Washingtonului. În cei trei ani care au precedat răsturnarea de la putere și moartea lui Allende într-o lovitură de stat militară în 1973, CIA a cheltuit, la indicațiile Casei Albe, peste opt milioane de dolari în tentative de destabilizare a regimului. Deși nu a fost direct implicată în lovitura de stat, CIA pare a fi cunoscut totul în detaliu¹⁰⁹. KGB-ul a fost mai puțin impresionat de Allende, decât CIA. Spre sfârșitul anului 1972, perspectivele economice ale statului Chile erau dezastuoase¹¹⁰. În timp ce Cuba primea noi credite masive, Allende fusese ajutat numai cu promisiuni și cu atribuirea premiului Lenin pentru pace¹¹¹. Moartea tragică a lui Allende, în septembrie 1973 (asasinat sau sinucidere, nu s-a aflat încă) l-a reabilitat în ochii Moscovei¹¹². Sfârșitul său dramatic l-a transformat din șeful unui regim falimentar într-un martir al luptei împotriva imperialismului, lăsând imaginea CIA terfelită pentru tot restul secolului XX¹¹³.

La începutul anilor '70, Castro începe să-și pună în practică planurile de dominație asupra Lumii a Treia. În mai 1972, el pleacă de la Havana, cu avionul său Iliușin 62, efectuând timp de două luni vizite oficiale în zece țări de pe două continente, încoronate de prima sa călătorie în Uniunea Sovietică, după opt ani¹¹⁴. Castro a fost vedeta celei de-a IV-a Conferințe a Țărilor Nealiniate, la Alger, în 1973, susținând cauza sovietică cu mai mult aplomb decât ar fi putut-o face orice purtător de cuvânt sovietic. Algeria, care susținea o politică tradițională de echidistanță între Est și Vest, era adepta teoriei „dublului imperialism”, unul capitalist și celălalt comunist. Castro a insistat asupra faptului că țările socialiste erau în mod natural și necesar aliatele mișcării de nealinie:

„Cum poate fi Uniunea Sovietică etichetată drept imperialistă? Care este participarea sa la companiile multinaționale? Ce întreprinderi, ce mine, ce câmpuri petrolifere posedă ea în țările subdezvoltate? Care muncitori sunt exploatați de capitalul sovietic în țările Asiei, Africii sau Americii Latine?

... Numai o strânsă alianță a forțelor progresiste din lume ne va conferi tăria necesară biruinței asupra puternicelor forțe ale imperialismului, colonialismului, neocolonialismului și rasismului...”¹¹⁵

În final, blocul comunist nu a fost etichetat drept imperialist, iar „imperialismul agresiv” occidental a fost denunțat în cadrul conferinței

Sovietică asupra lui Castro prin reducerea drastică a exporturilor de petrol în Cuba, fabricile de zahăr se apropie inexorabil de colaps. În august, la două zile după invazia sovietică în Cehoslovacia, consilierii tehnici cehoslovaci și simpatizanții acestora cubanezi au mărșăluit pe străzile Havanei cu sloganuri proclamând: „Ruși, plecați acasă din Cehoslovacia!” Apoi, în noaptea de 23 august, Castro s-a adresat poporului cubanez, prin radio și televiziune: „Anumite lucruri care vor fi spuse aici, vor fi în contradicție cu simțămintele multora... Cehoslovacia tranzitează către o stare contrarevoluționară, către capitalism și în brațele imperialismului”. Conducerea cehoslovacă a legat „prietenie cu spionii pro-yankei” și cu „agenții vest-germani, cu fasciștii și reacționarii”. Castro adoptă Doctrina Brejnev, spunând: „Lagărul socialist are dreptul de a preveni contrarevoluția pe o cale, sau alta... Considerăm acest fapt ca fiind esențial”. Astfel Castro și-a refăcut creditul la Moscova; în schimbul loialității sale, Uniunea Sovietică s-a angajat să susțină economia cubană. Pe la sfârșitul anului 1969, Cuba datora Uniunii Sovietice patru miliarde de dolari¹⁰⁵.

Strângerea relațiilor economice este dublată de creșterea colaborării în domeniul informativ. În 1970, DGI (Dirección General de Inteligencia) a fost epurată de ofițerii considerați antisovietici de către KGB; o echipă de consilieri KGB, condusă de generalul Viktor Semionov a fost instalată în vecinătatea biroului șefului DGI, Manuel Pineiro Losado („Barbă Roșie”). Grație subsidiilor de la KGB, DGI a început să se extindă rapid în domeniul operațiilor externe. În anul 1971, șapte din zece „diplomați” cubanezi de la ambasada din Londra erau ofițeri DGI. După expulzarea în masă a ofițerilor de spionaj sovietici de la Londra în luna septembrie a aceluiași an, ofițerilor cubanezi li s-a dat sarcina de a colecta informații pentru Centrul de la Moscova. Nu exista însă contact direct între reprezentanții DGI și KGB de la Londra. Pineiro, membru fondator al Mișcării 26 Iulie a lui Castro, era din ce în ce mai nemulțumit de rolul coordonator al operațiunilor DGI arogat de KGB. În 1974, el devine șeful noului „Departamento Americano” (DA), destinat organizării asistenței acordate mișcării revoluționare latino-americane, fiind înlocuit, în fruntea DGI de mai flexibilul, prosovieticul José Méndez Cominches¹⁰⁶.

La ea acasă, Revoluția Cubană îmbătrânește în mod vizibil. În toamna anului 1968, bărbosul Castro denunța părul lung drept o manifestare a degenerării morale, conducând la sabotarea politică și economică. Campanii de tăiere a pletelor au avut loc în proporții de masă. Decența publică a fost restabilită prin trimiterea unor grupuri de tineri purtând mini jupe în lagăre de muncă obligatorie¹⁰⁷. În afara țării însă, Revoluția conservase în mare parte vechea vigoare. Castro a dobândit primul său aliat latinoamerican, odată cu alegerea marxistului Allende în funcția de președinte al statului chilian în 1970. Allende a aprobat personal utilizarea

Pe la mijlocul anilor '60, realizările reale ale Revoluției Cubane - reformele în domeniul sănătății și educației și eliminarea gangsterismului - lasă loc unei retorici vane, care nu avea nici o legătură cu managementul economic stângaci și cu intoleranța crescândă a regimului; însuși Castro a recunoscut că existau 20 000 de deținuți politici în anul 1965. Dar Castro a rămas la fel de fascinant pentru tinerii radicali occidentali și din Lumea a Treia, cu aspectul său de David bărbos, luptând pe insula lui împotriva Goliatului imperialismului american. CIA a contribuit la menținerea reputației eroice a lui Castro, născocind - uneori cu binecuvântarea Casei Albe - o serie întreagă de atentate bizare, niciodată duse până la capăt. Imaginea lui Castro a fost și mai mult înfrumusețată prin sfârșitul eroic al lui Che Guevara, capturat și executat în 1967, pe când lupta alături de guerila boliviană, și fiind instantaneu immortalizat pe tricourile radicalilor din lumea întreagă¹⁰¹.

Criza din cadrul relațiilor sovieto-cubaneze a atins un moment de vârf în ianuarie 1968, odată cu judecarea a 35 de membri ai unei „microfacțiuni” pro-moscovite, care au fost condamnați la ani grei de temniță, sub acuzarea de „propagandă clandestină împotriva liniei partidului” și alte crime ideologice. Rudolf Petrovici Șliapnikov, consilier principal KGB pe lângă Ministerul de Interne cubanez, acuzat de colaborare cu „microfacțiunea” este trimis înapoi la Moscova, în vara anului 1967. El a declarat că „în Cuba există condițiile pentru o nouă Ungarie... sunt mari disensiuni interne”. Aparatul de securitate cubanez includea, după părerea lui, prea mulți „mic-burhezi”, pentru a putea face față unei revolte¹⁰². Șitov a avut partea lui de blam din partea Centrului, pentru că i-a permis prietenului său Castro să scape de sub control. El a fost rechemat la Moscova pentru motive de sănătate, fiind înlocuit de abilul diplomat de carieră Aleksandr Soldatov, fost ambasador la Londra¹⁰³. Cariera lui Șitov s-a încheiat definitiv. El s-a retras în 1980, după o activitate de șase ani ca ambasador în Madagascar. Fiul lui Șitov, Aleksei Alexandrovici, care considera propria naștere în ziua atacului de la Pearl Harbour ca o fericită premoniție pentru lupta împotriva „principalului adversar”, devine și el un specialist în problemele latino-americane în cadrul Direcției Întâi Centrale. Ultima oară când Gordievski a auzit vorbindu-se de el, ocupa postul de rezident KGB în La Paz, sub vechiul pseudonim al tatălui său, Alekseev¹⁰⁴.

„Rebeliunea” lui Castro s-a încheiat cu amenințarea unui colaps economic, combinată cu avertismentele fratelui său, Raúl. Șliapnikov spusese liderului „microfacțiunii”, că o întârziere de trei luni în expedierea petrolului din câmpurile petrolifere de la Baku ar putea sufoca economia cubană. La începutul lui 1968, din cauza presiunii exercitate de Uniunea

inabordabilă. Gordievski își amintește o situație, pe la mijlocul anilor '70, când șeful Directoratului T, Leonid Zaițev, nemulțumit de eșecul ofițerilor Liniei X (spionaj științific și tehnologic) în Statele Unite, Japonia și Europa occidentală, a înjurat violent și a declarat: „Voi obține acest echipament prin intermediul contactelor noastre din India! Știu că acolo vom fi ajutați!”⁹⁸

Alături de India, un alt principal aliat al Uniunii Sovietice în Lumea a Treia, după moartea lui Nasser, a fost Cuba lui Castro. Atunci când Castro a sosit în prima sa vizită în URSS, în 1963, primirea triumfală de care s-a bucurat demonstra faptul că reproșurile legate de criza rachetelor fuseseră date uitării. Translatorul său în această călătorie, Nikolai Leonov, mai tânăr decât Castro însuși, era o stea în ascensiune pe firmamentul Direcției Întâi Centrale. Pe când se aflase la rezidența din Mexico City, pe la mijlocul anilor '50, el a fost primul ofițer KGB care a intuit potențialul de lider revoluționar al lui Castro. Timp de patruzeci de zile, Leonov îl însoțește pe Castro într-un turneu triumfal fără precedent prin Uniunea Sovietică, de la Leningrad în Siberia. Liderul charismatic de guerilă s-a adresat unor mulțimi entuziaste adunate pe stadioane, în întreprinderi, în Piața Roșie; a inspectat o bază de rachete, a asistat la parada de 1 Mai, din vârful zidului Kremlinului, a primit titlul de Erou al Uniunii Sovietice, Ordinul Lenin și o stea de aur. Când vizita de stat a luat sfârșit, Leonov s-a lăudat în Centrală că el și Castro deveniseră prieteni pentru toată viața⁹⁹.

În ajunul vizitei lui Castro, KGB-ul a primit primul grup de ofițeri ai serviciului de informații externe cubanez, așa-numita Dirección General de Inteligencia (DGI), pentru un stagiul de perfecționare la Moscova. La Havana, cel mai apropiat contact sovietic al lui Castro rămăsese rezidentul KGB devenit ambasador, Aleksandr Șitov (alias Alekseev), care continua să afirme și după criza rachetelor că Fidel considera ambasada sovietică ca propria sa locuință. Șitov lucra și cu Che Guevara în vederea selecției și formării agenților latino-americani¹⁰⁰.

Cu toate acestea, Castro i-a părut Moscovei un aliat capricios și dificil. Mândru de a fi reușit să cucerească puterea la Havana, pornit direct de la baza sa de guerilă din Sierra Maestra, Castro declara că singura cale spre putere a partidelor comuniste din America Latină era așa-numita „via armada”, spre deosebire de liderii sovietici, care preferau „via pacifică”. Prin 1966, el proclama erezia că Havana și nu Moscova deținea cheia eliberării și victoriei asupra imperialismului. La Congresul al XXIII-lea al PCUS din acel an, delegația cubană a îndrăznit chiar să critice Kremlinul, pentru că nu a acordat un sprijin mai substanțial Vietnamului de Nord. În același timp, Castro a anunțat că, datorită războiului declarat împotriva „birocratismului” și stimulentei materiale, Cuba înainta spre comunism mai rapid decât Uniunea Sovietică.

GRU. Amploarea operațiunilor KGB în India se datorează pe de o parte caracterului său prioritar pentru politica externă sovietică și pe de altă parte contextul operativ favorabil pe care îl oferea. Gordievski a remarcat în timpul carierei sale din cadrul Direcției Întâi Centrale o tendință de expansiune oriunde autoritățile locale nu luau măsuri restrictive privitoare la dimensiunile rezidențelor KGB. Atât sub regimul Indirei Gandhi, cât și al fiului său Rajiv, India nu a pus nici o limită numărului de diplomați și reprezentanți comerciali sovietici, astfel încât GRU și KGB au dispus de toate facilitățile de acoperire posibile. Spre deosebire de alte state, India nu a ridicat obiecții acceptării pe teritoriul său a unor ofițeri de informații, expulzați din alte țări, mai puțin ospitaliere⁹⁴.

Pe de altă parte, după cum a relevat S. Nihal Singh, redactor în mod succesiv la *The Statesman* și *The Indian Express*, „elita indiană a adoptat față de banii din Rusia, aduși în țară, o atitudine oarecum blazată. Unii reprezentanți ai cercurilor de putere au sugerat că banii rusești, în special cei destinați finanțării partidelor și independențelor, participanți la alegeri, neutralizau banii americani și banii proveniți din alte surse anticomuniste”⁹⁵.

În 1974, după o serie de discursuri ale Indirei Gandhi, denunțând pericolul veșnic prezent al subversiunii CIA, ambasadorul SUA la New Delhi, Daniel Patrick Moynihan, a ordonat o investigație, care a descoperit două cazuri în epoca lui Nehru, în care CIA furnizase fonduri opozanților anticomuniști în campaniile electorale de la Kerala și din Bengalul de Vest. După cum a arătat Moynihan:

„În ambele situații, banii au fost dați Partidului Congresului, care îi solicitase. Odată i-au fost înmânați d-nei Gandhi în persoană, care era în conducerea partidului. Însă, deoarece nu i s-au mai predat banii d-nei Gandhi, era evident că ea avea să se întrebe cui au fost dați în continuare. Această practică nu trebuie să fie încurajată”⁹⁶.

În 1985, la New Delhi a izbucnit un mare scandal de spionaj, care implica francezi, polonezi, est-germani și ruși. Francezii, al căror ambasador și adjunct al atașatului militar au fost trimiși acasă, au fost încredințați că îndepărtarea lor s-a produs cu scopul de a limita problemele create blocului sovietic⁹⁷.

Principala prioritate a KGB-ului consta mai puțin în influențarea politicii guvernului indian, cât în utilizarea Indiei ca bază operațională împotriva Vestului și a Lumii a Treia. Rezidentul principal, Medianik și succesorii săi au avut fiecare un „asistent special pentru măsuri active”, cu rangul de colonel, sau de locotenent-colonel. O dată cu expansiunea spionajului științific și tehnologic, India devine și mai importantă, funcționând ca un canal de acces la tehnologia occidentală quasi

În 1969, primejdia chineză a determinat în sfârșit pe Brejnev să pună la baza politicii sale în Asia de Sud relația specială cu India. Fiica lui Nehru, Indira Gandhi (prim-ministru între anii 1967-1977 și 1980-1984), era dispusă să încheie un acord indo-sovietic, dar aflându-se în fruntea unui guvern minoritar, nu era încă suficient de autoritară, pentru a face față acuzațiilor opoziției, conform cărora un astfel de tratat ar fi compromis statutul de nealiniere al Indiei. După victoria în alegerile din 1971, guvernul Indirei Gandhi a semnat totuși un Tratat de pace, prietenie și cooperare cu Uniunea Sovietică⁸⁹. După cum releva secretarul permanent de la Indian Foreign Office, T. N. Kaul „acestea au fost niște negocieri desfășurate în cel mai strict secret. Cel mult o jumătate de duzină de persoane au fost la curent, între acestea fiind incluși primul-ministru și ministrul de Externe. Mediile de informare nu au fost deloc ținute la curent”⁹⁰. Gromîko a declarat la ceremonia de semnare din august: „Importanța acestui tratat este inestimabilă”. Uniunii Sovietice i se garanta sprijinul statului conducător al Mișcării de Nealiniere. Ambele puteri au publicat imediat un comunicat comun, solicitând retragerea trupelor americane din Vietnam. India se putea bizui, la rândul său, pe sprijinul diplomatic sovietic și pe furnizări de arme în războiul cu Pakistanul, care era gata să izbucnească⁹¹.

În războiul de paisprezece zile din decembrie, în ciuda sprijinului diplomatic acordat de Statele Unite și de China, Pakistanul a suferit o înfrângere zdrobitoare. Pakistanul de Est devine independent sub denumirea de Bangladesh. Pakistanul este redus la nivelul unei națiuni cu 55 milioane de locuitori, care nu mai reprezenta un rival credibil pentru India. Pentru mulți indieni, acesta a reprezentat momentul de glorie al Indirei Gandhi. Un diplomat sovietic de la Națiunile Unite a exclamat: „Este pentru prima oară în istorie că Statele Unite și China suferă o înfrângere împreună!”⁹².

La Moscova, apropierea indo-sovietică era considerată drept un triumf al KGB-ului. Rezidentul de la sfârșitul anilor '60, Dimitri Ierohin, a revenit la Moscova, în calitate de cel mai tânăr general-maior al KGB-ului⁹³. Rezidența KGB din New Delhi este răsplătită prin acordarea statutului de „rezidență principală”, având ca „rezident principal” pe succesorul lui Ierohin, Iacov Prokofievici Medianik. Acesta supraveghea și activitatea celorlaltor trei rezidențe KGB, situate în cadrul consulatelor sovietice de la Bombay, Calcutta și Madras.

Consecutiv tratatului de prietenie din 1971, prezența KGB în India a atins rapid cele mai înalte cote din toate țările aflate în afara blocului sovietic. Dintr-un număr de 300 de persoane, reprezentând „personalul diplomatic și operativ” sovietic în India (cu excepția șoferilor, tehnicienilor și personalului de secretariat), jumătate erau, și sunt încă, ofițeri KGB și

WPC se declara a fi finanțat prin contribuția susținătorilor „comitetelor pentru pace” existente în majoritatea țărilor lumii. În realitate, fondurile sale proveneau în mod covârșitor din Uniunea Sovietică, care-i puneau la dispoziție aproximativ 50 de milioane de dolari anual. WPC urma cu fidelitate linia trasată de Departamentul Internațional al Comitetului Central al PCUS, care coordona activitatea organizațiilor de front. WPC a reușit să obțină acreditare pe lângă Națiunile Unite, trimițându-și reprezentanți la New York și la Geneva, precum și la sediul UNESCO din Paris. A recrutat pentru funcția de vicepreședinte militanți pentru pace cum ar fi laburistul britanic James Lamond care, asemenea „inocenților” seduși de Mûnzenberg, nu și-a dat seama că se alăturase de fapt unei organizații de front sovietice.

Alte organizații de front erau, de asemenea, dirijate de WPC⁸⁶. La sfârșitul anilor '60 și începutul anilor '70, campaniile publice ale WPC și „măsurile active” ale KGB au fost focalizate asupra războiului din Vietnam. Centrul de la Moscova a sesizat corect faptul că implicarea Statelor Unite în război îi oferea o oportunitate majoră de a extinde influența sovietică în Lumea a Treia. Opinia publică internațională și poporul american au fost divizați de opțiunile pro și contra. Chandra și WPC au încurajat adâncirea antagonismelor, organizând Conferința de la Stockholm asupra Vietnamului, sub forma unor reuniuni anuale între anii 1967-1972, destinate coordonării opoziției față de politica americană. La sesiunea din 1969, Conferința a adoptat măsuri vizând „acțiuni de izolare și protest permanent adresat reprezentanților guvernului Statelor Unite”, asistență acordată „americanilor care refuză înrolarea, care dezertează din forțele armate ale SUA și care desfășoară propagandă antirăzboinică în cadrul armatei”, precum și o „lărgire a activității împotriva produselor americane, cum este petrolul, a firmelor producătoare de bunuri și servicii pentru războiul din Vietnam, cum este Pan-Am, și împotriva firmelor neamericane care aprovizionează și alimentează războiul”⁸⁷.

Ca o recunoaștere a succesului înregistrat în mobilizarea opiniei publice împotriva războiului din Vietnam, secțiunea pentru „măsuri active” a Direcției Întâi Centrale a fost înălțată în rang, devenind Serviciul A⁸⁸. În ciuda impactului indubitabil asupra Lumii a Treia, al alegațiilor inspirate de KGB, cu privire la arma bacteriologică, nici un act de dezinformare sovietic nu a avut asupra opiniei internaționale impactul imaginilor copiilor arși cu napalm, prezentate la televiziune de reporterii americani. În mod similar, decizia președintelui Lyndon B. Johnson, de a nu candida din nou în 1968, se datora în mult mai mică măsură campaniei împotriva războiului din Vietnam, orchestrată de Chandra și de WPC, și mai ales audierilor din cadrul Comitetului de Relații Externe al Senatului, care au produs dovezi în favoarea faptului că Johnson a înșelat Congresul în privința naturii războiului și amplorii implicării americane.

au donat mari sume pentru campania electorală a partidelor și politicianilor de dreapta. Adevăratul Înalt Comisar, Dl. Freeman, nu era în posesia unui titlu de noblețe. Incapacitatea lui Modin de a-și acoperi urmele activității de dezinformare avea să determine bruscă lui plecare din India în aprilie 1967, la numai nouă luni după ce sosise acolo⁸¹.

O „măsură activă” încununată de succes la sfârșitul anilor '60 a constatat în punerea în circulație a unei alte scrisori măsluite, care emana de la Gordon Goldstein, din Oficiul SUA pentru Cercetarea Navală și revela existența unor arme de război bacteriologic americane (de altfel inexistente) în Thailanda și Vietnam. Publicată inițial în *The Free Press Journal* din Bombay, scrisoarea a fost reluată în numărul din 7 martie 1968 al ziarului *The Times*, fiind utilizată de radioul moscovit destinat Asiei, în susținerea afirmației că Statele Unite au provocat epidemii în Vietnam. Săptămânalul indian, *Blitz*, sublinia o poveste bazată pe aceeași măsluire: „SUA acceptă armamentul biologic și nuclear”. Semnătura lui Goldstein și antetul scrisorii se vor dovedi a fi fost copiate de pe o invitație la un simpozion științific internațional, datată cu un an în urmă⁸². Arma bacteriologică a SUA a reprezentat o temă recurentă în cadrul „măsurilor active” sovietice, încă de când campania asupra „armei germenilor” din perioada războiului din Coreea înșelase un număr de oameni de știință occidentali⁸³.

O importantă personalitate a organizațiilor de front sovietice din timpul epocii Brejnev, a fost comunistul indian Romesh Chandra, al cărui entuziasm pentru Uniunea Sovietică data din anii studenției sale la Cambridge, înainte de-al doilea război mondial. În 1966, Chandra a devenit șeful Consiliului Mondial al Păcii (WPC), cea mai importantă organizație de front postbelică a Uniunii Sovietice, succesoarea „Cluburilor Inocenților” ale lui Mûnzenberg. Având sediul inițial la Paris, WPC este expulzat în 1951 pentru „activități ale Coloanei a Cincea”, se mută la Praga, apoi în 1954 la Viena, de unde este alungat în 1957 „pentru activități împotriva intereselor statului austriac”. În realitate, WPC a continuat să funcționeze la Viena sub acoperirea Institutului Internațional pentru Pace, până în octombrie 1968, când își stabilește sediul la Helsinki⁸⁴. Chandra va înviora activitatea WPC, relaționându-l cu numeroase probleme ale Lumii a Treia. La Congresul Mondial pentru Pace din 1971, sponsorizat de WPC, Chandra a denunțat „alianța NATO dominată de Statele Unite”, drept „cea mai mare amenințare pentru pace” nu numai în Europa, ci în întreaga lume:

„Ghearele NATO se fac simțite atât în Asia, cât și în Africa. Forțele imperialismului și exploatării, în special NATO... poartă răspunderea pentru foamea și sărăcia a sute de milioane [de oameni] din întreaga lume.”⁸⁵

alegeri libere sub auspiciile ONU. În ciuda propriei experiențe despre stalinism, Nehru a rămas fidel convingerilor formate în anii tinereții, conform cărora „revoluția sovietică făcuse societatea umană să înainteze, aprinzând o flacără strălucitoare care nu a putut fi stinsă”⁷⁷.

În publicațiile sponsorizate de KGB, Nehru era portretizat ca „un geniu politic”, „ale cărui principii umaniste și morale... se adresau întregii umanități, devenind un fenomen de importanță mondială”. Chiar și în anul 1989, un pamflet produs de Agenția de presă *Novosti*, care funcționează ca vehicul pentru unele dintre „măsurile active” sovietice și oferă posturi de legendare pentru mulți ofițeri KGB din străinătate, consideră naiva afirmație a lui Nehru, că „problema minorităților [în URSS] a fost pe deplin rezolvată”, ca o dovadă a succesului politicii sovietice în cheștiunea naționalităților⁷⁸.

După moartea lui Nehru și căderea lui Hrusciiov de la putere în 1964, Kremlinul a urmat o politică mai orientată către India și Pakistan, sperând să obțină îndepărtarea Pakistanului de Washington și Beijing. Printre cei mai puternici susținători ai politicii sud-asiatice bazate pe prietenia cu India, se număra rezidentul la New Delhi ai Direcției Întâi Centrale, Radomir Georgievici Ierohin (1967-1970)⁷⁹. Entuziasmul KGB-ului pentru filiera indiană deriva parțial din numeroasele oportunități pentru spionaj existente în India, datorită calității sale de a fi cea mai mare democrație multipartită, cu o presă scrisă majoritar în limba engleză.

La începutul anilor '60, acționând de acord cu Departamentul D, condus de expertul Centrului în dezinformare, Ivan Agaianț Bogdanov a identificat o publicație indiană care fusese utilizată intens în cadrul „măsurilor active” sovietice⁸⁰. În mod similar s-au petrecut lucrurile și cu alte publicații indiene. Unul dintre ofițerii KGB cei mai abili în plantarea de documente false în presa indiană, înaintea și în timpul campaniei electorale din 1967, a fost Iuri Modin, fostul ofițer de caz al „Celor Cinci de la Cambridge”. Într-o tentativă de discreditare a candidatului anticomunist, S. K. Patil, la Bombay, Modin a pus în circulație o scrisoare falsificată a consulului general al SUA, Milton C. Rewinkel, adresată ambasadorului american, Chester Bowles:

„Ar fi rezonabil din partea mea să sugerez cu mult tact, ca Patil să înceteze, cel puțin în timpul campaniei electorale, intrigile politice cu pakistanezii și să-și modereze apetitul, mulțumindu-se cu ceea ce primește de la noi, ceea ce este suficient pe deplin. În acest context, nu trebuie să uităm ceea ce se zvonește la Bombay, și anume faptul că a primit de la noi pentru campania sa electorală mai mult de o jumătate de milion de rupii”.

Modin a făcut să circule, de asemenea, o telegramă a Înaltului Comisar britanic, „Sir John Freeman”, raportând către Foreign Office că americanii

consilierilor sovietici din Egipt. Într-un interval de șapte zile, 21 000 de persoane au părăsit Egiptul pe calea aerului. Pentru moment, Moscova nu-și putea sacrifica atât de greu câștigata poziție în Orientul Mijlociu printr-o ruptură fâțișă cu Sadat. Brejnev a tras concluzia că Uniunea Sovietică nu avea de ales și trebuia să continue sprijinirea politică și militară a lui Sadat, pentru ca aceasta să nu se orienteze direct spre americani⁷⁴.

Dintre toate țările Lumii a Treia, India a fost cea în care KGB-ul a desfășurat cele mai mari eforturi. În timpul lui Stalin, India fusese considerată o marionetă imperialistă. Marea Enciclopedie Sovietică îl descria pe Mahatma Gandhi drept „un reacționar... care a trădat poporul și i-a sprijinit pe imperialiști împotriva lui; i-a maimuțărit pe asceți; a pretins în mod demagogic că este un susținător al independenței indiene și un dușman al englezilor, exploatând pe scară largă prejudecățile religioase”.

Ca și pe vremea dominației britanice, instrucțiunile Moscovei către Partidul Comunist din India erau frecvent interceptate de Oficiul de Informații (IB), cu sediul la New Delhi. După cum releva B. N. Mullik, șeful IB în cei șaptesprezece ani în care Jawaharlal Nehru a fost cel dintâi prim-ministru al Indiei independente (1947-1964), până la începutul anilor '50 „toate instrucțiunile emise de la Moscova subliniau necesitatea și importanța răsturnării «guvernului reacționar al lui Nehru» de către Partidul Comunist Indian”⁷⁵. La începutul lui 1951, Mullik i-a înmănat lui Nehru o copie după ultimele instrucțiuni de la Moscova, adresate Partidului Comunist Indian, care includeau avertismentul ca acest document să nu încapă pe mâini guvernamentale. Nehru „a răs cu voce tare și a remarcat că Moscova nu a știut ce abile sunt serviciile noastre informative”⁷⁶. Hrusciiov însă, a văzut în Mișcarea de Nealinieră a Lumii a Treia, care începuse să se contureze cu ocazia Conferinței de la Bandung din 1955, un aliat potențial în bătălia contra Occidentului. Împreună cu Nasser și Tito (cu care Hrusciiov se reconciliase în oarecare măsură), Nehru apărea ca unul dintre liderii Mișcării de Nealinieră. Un turneu triumfal al Indiei, efectuat în India de Hrusciiov și Bulganin în 1955, inaugurează o nouă eră în relațiile indo-sovietice. Legătura Statelor Unite cu Pakistanul, concepută ca o contrapondere strategică a influenței sovietice în Asia, determină întoarcerea Indiei spre URSS. În anii '60, ambele țări au făcut cauză comună împotriva Chinei lui Mao. Moscova prețuia sprijinul indian la Națiunile Unite; din ce în ce mai frecvent, Lumea a Treia tindea să voteze alături de blocul sovietic și nu alături de Vest, în cadrul Adunării Generale. În 1956, Nehru declară că nu a mai întâlnit niciodată un „caz mai grosolan de agresiune pură”, ca în cazul invaziei Egiptului de către anglo-francezi; dar, concomitent, India a votat împotriva unei moțiuni a Statelor Unite, care solicita retragerea trupelor sovietice din Ungaria și

„El venise să-mi prezinte un teanc de hârtii. «Ce este asta?» am întrebat eu. «Textul dactilografiat al convorbirilor telefonice purtate de anumite persoane supravegheate».

«Îmi pare rău, am spus, dar nu-mi place să citesc astfel de prostii... Și, în orice caz, cine ți-a dat dreptul de a asculta telefoanele acestor oameni? Ia dosarul acesta de aici». Și l-am dat la o parte de pe biroul meu⁷⁰.

Au existat totuși ocazii în care Sadat a manifestat un interes mai mare față de „astfel de prostii”, decât a recunoscut în fața lui Sharaf. O asemenea ocazie s-a ivit la 11 mai 1971 când, fără știrea lui Sharaf, un tânăr ofițer de poliție, despre care Sadat a declarat că-i era „complet necunoscut”, a adus o bandă de magnetofon care demonstra existența unui așa-zis complot al lui Ali Sabri, pe care KGB-ul îl considerase în mod optimist, succesorul lui Nasser, și a altor politicieni prosovietici, vizând răsturnarea regimului lui Sadat. La 16 mai, Sadat ordonă arestarea lui Sharaf, Sabri și a liderilor grupului pro-sovietic din cadrul Uniunii Socialiste Arabe.

După numai unsprezece zile, Sadat semnează cu președintele Podgornîi la Cairo un tratat de prietenie și cooperare sovieto-egiptean. Principalul motiv al semnării acestui tratat, după cum avea să recunoască mai târziu, consta în „înlăturarea temerii liderilor sovietici” și încercarea de a-i convinge că el era angajat într-o luptă pentru putere internă și nu în reorientarea politicii externe egiptene. Sadat i-a cerut lui Podgornîi să spună Biroului Politic sovietic: „Vă rog să aveți încredere în noi! Să aveți încredere! Încredere!”⁷¹. Însă încrederea Centrului în Sadat era la nivel minim. După arestarea grupului Sabri, un număr de agenți KGB au început să se distanțeze de ofițerii lor de caz.

Principalul motiv de optimism al Centrului, în ceea ce privește lumea arabă, consecutiv morții lui Nasser, consta în perspectiva preluării puterii de către comuniști în Sudan. Liderii Partidului Comunist Sudanese erau considerați de către KGB drept cei mai fideli și devotați din Orientul Mijlociu⁷². În iulie 1971, o tentativă de lovitură de stat, organizată de ofițeri ai armatei sudaneze și sprijinită de comuniști, este reprimată în mod brutal cu ajutorul lui Sadat. Printre cei executați se numără secretarul general al partidului sudanez, Abdel Mahgoub și deținătorul premiului Lenin, Ahmed El-Sheih. În același timp, Centrul de la Moscova descoperă că un diplomat sovietic din Orientul Mijlociu, cooptat de KGB, Vladimir Saharov, lucra și pentru CIA. Alertați de un semnal prestabilit - un buchet pe scaunul din spate al unui Volkswagen - el a reușit să scape în ultimul moment. Printre secretele pe care le-a dezvăluit americanilor, a fost și cel referitor la rolul jucat de Sharaf ca agent KGB⁷³.

Spre sfârșitul anului 1971, Sadat era considerat de Moscova drept un trădător. Directorul Informațiilor sale, generalul Ahmed Ismail, era cunoscut ca având contacte cu CIA. În 1972, Sadat ordonă evacuarea

Dezastrul Războiului de Șase Zile lăsa Kremlinului două opțiuni: fie să-și bifeze pierderile, fie să reconstruiască armata arabă. A fost aleasă cea de-a doua. Mareșalul Matvei Zaharov, șeful comandamentului general sovietic, vizitează Egiptul împreună cu președintele Podgornii, acordând consultanță în vederea reorganizării și reechipării armatei egiptene. Consilierii sovietici din Egipt erau foarte numeroși, aproximativ 20 000. În dorința lui disperată de a redeveni eroul lumii arabe, Nasser s-a arătat deosebit de disponibil în a acorda largi concesiuni Uniunii Sovietice, în schimbul ajutorului militar. Unul dintre obiectivele Moscovei consta în stabilirea unor baze militare în Egipt, și în mod restrâns, în Siria, Irak și Algeria. Prezența forțelor navale sovietice în Mediterana s-a accentuat în mod spectaculos, datorită posibilităților de aprovizionare și reparații în porturile egiptene Alexandria, Port Said, Mersa, Matruh și Sollum; în portul irakian de la Um Kasr; la Aden, în Yemenul de Sud. În 1970, la cererea lui Nasser, bazele aeriene sovietice, echipate cu rachete SAM-3, au întărit apărarea aeriană egipteană⁶⁵.

Specialistul în probleme arabe, Boris Bociarov, ofițer ilegal al PGU la Cairo, i-a spus lui Gordievski că a primit sarcina de a dirija „un agent extrem de important din aparatul birocratic egiptean, care preferă să vorbească araba”. Recrutările reușite sub conducerea lui Serghei Golubev, rezident la Cairo din 1966 până în 1970, au determinat promovarea sa rapidă, după revenirea la Moscova. La Centru, deveniseră monedă curentă glumele despre „Republica Egipteană Sovietică”. Penetrația KGB-ului în aparatul funcționăresc egiptean era acum la apogeu⁶⁶.

Vastele investiții sovietice în Egipt rămăseseră totuși pe o bază precară. Afluxul de consilieri sovietici marca doar distanța dintre societatea egipteană și cea sovietică. Extrem de rar aveau loc vizite la domiciliu între ruși și egipteni. Din cei 15 000 de arabi care studiaseră în Statele Unite la sfârșitul anilor '50 - '60, aproape jumătate se căsătoriseră cu americane. Căsătoriile dintre consilierii sovietici și cetățenii arabi au rămas virtual necunoscute⁶⁷.

O dată cu moartea subită a lui Nasser, în septembrie 1970, vastul edificiu al influenței sovietice începe să se dărâme. Aproape douăzeci de ani mai târziu, ministrul de externe sovietic, Andrei Gromîko, insistă încă asupra ideii că „dacă el [Nasser] ar fi trăit încă vreo câțiva ani, situația din regiune ar fi fost cu totul alta”⁶⁸. Aleksei Kosîghin, prim-ministrul sovietic, i-a spus succesorului lui Nasser, Anwar el-Sadat: „Noi nu am avut niciodată secrete față de el și el nu a avut niciodată secrete față de noi”⁶⁹. Prima parte a aserțiunii era un nonsens; cea de-a doua, grație lui Sharaf și celorlalți, se apropia incomod de mult de realitate. În prima sa zi de președinte, Sadat a avut o confruntare directă cu Sharaf în biroul său. După cum își amintește Sadat:

mai înalte decorații sovietice, „Erou al Uniunii Sovietice”, care nu mai fusese niciodată atribuită unui străin⁶⁰, a dat naștere unei serii de glume și cântece, care s-au bucurat de succes în cadrul Centrului⁶¹. În ciuda popularității anecdotelor referitoare la Nasser, în Centru persista un sentiment de mare încredere în creșterea influenței sovietice asupra Orientului Mijlociu. „Conjugarea forțelor” părea orientată din ce în ce mai mult împotriva Vestului. Principalele regimuri pro-occidentale, regatele Iordaniei și Arabiei Saudite erau supuse presiunii naționaliste arabe antioccidentale. În general Kremlinul, Centrul și Înaltul Comandament erau de părere că forțele armate egiptene fuseseră transformate cu ajutorul echipamentului și pregătirii sovietice. Egiptul, susținut de Siria și Iordania, trebuia să aibă câștig de cauză într-un război cu Israelul. Exista totuși o serioasă opoziție la această opinie. În aprilie 1967, Nikolai Grigorievici Egoricev vizitează Egiptul și raportează că atât Egiptul, cât și Siria, necesitau mult mai multă asistență militară sovietică, pentru a înregistra un real succes în fața Israelului. În timp ce tensiunea între Egipt și Israel era în creștere, în primăvara anului 1967, rapoartele informative ale lui Sharaf către Nasser reflectau evaluările optimiste ale Centrului, privitor la „conjugarea forțelor”⁶².

Cel de-al treilea război arabo-israelian, care a debutat cu un atac prin surprindere israelian la ora 8⁴⁵ a. m. (ora din Cairo) în data de luni, 5 iunie 1967, a durat șase zile. Soarta lui a fost virtual hotărâtă în primele trei ore, când raidurile aeriene israeliene au distrus 286 din 340 avioane de luptă la sol, lăsând armata egipteană fără acoperire aeriană în bătăliile ulterioare din deșertul Sinai. Până la ora 16⁰⁰, nici unul dintre generalii lui Nasser nu a îndrăznit să-i spună acestuia că forța sa aeriană fusese distrusă. Când i s-a adus vestea, el a susținut că aviația americană și britanică i-a sprijinit pe israelieni. În deșertul Sinai, Egiptul a avut inițial tot atâtea tancuri ca și Israelul. În patru zile de luptă, ei au pierdut 700 de tancuri, iar 17 000 de soldați au fost uciși sau capturați. Nasser și-a anunțat demisia, dar demonstrațiile la care au participat milioane de egipteni, pentru care el reprezenta personificarea naționalismului arab, l-au convins să rămână președinte.

În exteriorul lumii arabe, performanța militară a Egiptului și a aliatului său sirian, a fost tratată cu deriziune generalizată, încurajată cu abilitate de propaganda evreiască, care susținea o așa-zisă lașitate a arabilor în luptă⁶³. În public, Kremlinul s-a raliat părții egiptene, denunțând agresiunea imperialistă și, spre marele său regret ascuns, ruperea relațiilor diplomatice cu Israelul. În particular însă, a fost aspru criticată incompetența forțelor arabe, care a condus, printre altele, la capturarea unei mari cantități de echipament militar sovietic de către israelieni⁶⁴.

capitalism și socialism, către care tindeau anumiți lideri ai Lumii a Treia. Decizia lui Nasser de a naționaliza în 1961 o parte din industria egipteană, reprezenta o dovadă a angajării lui pe această „cale necapitalistă”. Egiptul a primit din acest motiv circa 43% din ajutorul sovietic pentru Lumea a Treia, între 1954 și 1971. În 1965, Partidul Comunist Egiptean se autodizolvă, membrii săi solicitând înregistrarea în rândurile Uniunii Socialiste Arabe, aflate la putere⁵⁵.

O parte din entuziasmul dovedit de KGB în sprijinirea lui Nasser derivă și din succesul înregistrat în recrutarea unor agenți din anturajul acestuia. Cel mai important este Sami Sharaf, cu numele codificat de Asad („Leul”), care, în 1959, sub titulatura înșelătoare de director al Biroului de Informații al Președintelui, devine șeful spionajului egiptean și unul dintre cei mai apropiați consilieri ai lui Nasser⁵⁶. Ofițerul de caz al lui Sharaf, Vadim Vasilievici Kirpichenko, devine ulterior rezident KGB la Cairo, din 1970 până în 1974; succesul lui în calitate de controlor de agenți îi va aduce funcția de prim adjunct al Direcției Întâi⁵⁷. Sharaf era responsabil cu securitatea înalților funcționari egipteni, având posibilitatea de a asculta orice convorbire telefonică interesantă pentru el și pentru KGB⁵⁸. El a sprijinit KGB-ul în recrutarea de noi agenți, trimițând ofițeri de informații egipteni la pregătire în URSS. Nasser cunoștea simpatiile sovietice ale unora dintre miniștrii săi - mai ales Ali Sabri, prim ministru de mai multe ori, șef al Uniunii Socialiste Arabe și vice-președinte. Dar se pare că l-a considerat pe Sharaf un fervent naționalist arab, preocupat de obținerea sprijinului sovietic, fără a compromite prin aceasta suveranitatea egipteană. Kirpichenko a mizat pe vanitatea lui Sharaf, asigurându-l în mod constant de importanța acordată informațiilor furnizate de el de către Hrusciiov și apoi de către Brejnev. Când Sharaf l-a întâlnit pe Brejnev, la un an după moartea lui Nasser, cu ocazia celui de-al XXIV-lea Congres al PCUS, în 1971, el s-a lansat în declarații de prietenie și recunoștință:

„Trebuie să-i mulțumesc tovarășului Brejnev pentru ocazia pe care mi-a oferit-o de a-l întâlni, cu toate că este atât de ocupat. Sunt sigur... că aceasta este o favoare personală. Am convingerea că relațiile dintre noi vor fi permanente și continue și că zilele care vor veni și poziția adoptată de noi vor sta ca mărturie sinceră pentru prietenia care există între UAR [Egipt] și Uniunea Sovietică... Eu cred cu fermitate că... din moment ce Sami Sharaf este fiul marelui lider, Gamal Abdel Nasser, el ocupă o poziție specială față de prietenii săi sovietici”⁵⁹.

În ciuda prețurii publice manifestate față de Nasser de către Kremlin, reputația sa exagerată, de la mijlocul anilor '60, ca erou invincibil al lumii arabe, a fost tratată în particular, cu o anumită doză de ridicol, în interiorul și în afara Centrului de la Moscova. Acordarea lui Nasser în 1964 a celei

Naționalismul contagios al lui Nasser și chemarea adresată maselor din întreaga lume arabă, nu au fost egalate de nici un alt lider arab al timpurilor moderne.

În anii '60, Nasser a fost gata să cadă victimă propriei retorici inflamante și imaginii eroice pe care o crease despre sine-însuși. În 1954, la scurt timp după luarea puterii, el a supraviețuit unei tentative de asasinare, cu ocazia unei întruniri publice. Deși cei doi bărbați de lângă el fuseseră împușcați, iar celelalte persoane aflate pe platformă alergau să se adăpostească, Nasser a strigat: „Lăsați-l să-l omoare pe Nasser! El este unul dintre mulți, și fie că trăiește, fie că moare, Revoluția va continua!” În 1955, el a șocat Occidentul, anunțând încheierea unui acord privind achiziționarea de armament sovietic, via Cehoslovacia; dintr-o dată, monopolul deținut de Occident în domeniul vânzării de arme fusese desființat.

În iulie 1956, Nasser naționalizează Canalul de Suez, o concesiune condusă de Compania Suezului de la Paris, care reprezenta în ochii arabilor simbolul suprem al exploatării occidentale. Eșecul tentativei anglo-franceze, împreună cu Israelul, din luna noiembrie, de a restabili controlul asupra canalului, prin forța armelor, consolidează poziția lui Nasser de erou al majorității lumii arabe. În 1958, în cursul unei vizite în Uniunea Sovietică, Nasser se bucură de o primire glorioasă; întreaga conducere sovietică îl întâmpină la aeroport, rezervându-i-se locul de onoare pe platforma din fața Mausoleului lui Lenin, cu ocazia paradei de Întâi Mai din Piața Roșie. La întoarcerea la Cairo, Nasser a declarat că „Uniunea Sovietică este o țară prietenă”, care nutrește pentru arabi „o mare stimă”⁵².

Curtenia dintre Nasser și Kremlin a cunoscut totuși și momente de tensiune. Persecutarea comuniștilor din Egipt de către Nasser și denunțarea de către acesta a comuniștilor din Irak a provocat serioase fricțiuni. KGB-ul avea cunoștință de faptul că, după criticarea publică a politicii sovietice în 1959, lui Nasser i se oferise ajutor din partea CIA⁵³. La începutul anilor '60, Hrusciov și Centrul erau convinși că în Orientul Mijlociu exista un „nou raport de forțe”, care trebuia exploatat în bătălia împotriva „principalului adversar”. Siria și Irakul, precum și Egiptul, s-au întors împotriva Statelor Unite. În 1962, Ben Bella conduce Algeria la independență, introducând și câțiva comuniști în guvernul său. Umilința suferită în criza rachetelor a întărit hotărârea lui Hrusciov de a câștiga bătălia cu Statele Unite pentru dominația asupra Orientului Mijlociu. Victoria lui Castro în Cuba încurajează de asemenea noua politică de alianță cu naționaliștii antiimperialiști din Lumea a Treia⁵⁴.

Ideologii sovietici inventează expresiile „calea necapitalistă” și „democrația revoluționară” pentru a defini o etapă intermediară între

vieții omenești și care poseda rachete nucleare capabile să distrugă Moscova. Mao îi spusese lui Nehru în 1950, că războiul nuclear nu este un lucru atât de rău. Chiar dacă ar pieri jumătate din neamul omenesc, cealaltă jumătate ar supraviețui, iar imperialismul ar dispărea de pe suprafața pământului. În septembrie 1969, au loc două experiențe nucleare la Xinjiang. Moscova a aflat prin satelitul de recunoaștere că în China se pregătea lansarea unui satelit (realizată cu succes în 1970). Ca de obicei în momentele de tensiune, Centrul experimenta umorul negru. Se spunea astfel că Erich Maria Remarque era pe cale să realizeze un nou film, intitulat „Nimic nou pe frontul chino-sovietic”⁴⁶.

În toamna anului 1969, anumite articole din presa occidentală semnate de jurnalistul cooptat de KGB, Victor Louis (născut Vitali Evgenevici Lui), relevau intenția Moscovei de a se apăra printr-un embargo nuclear de amenințarea rachetelor chineze⁴⁷. În mod simultan, rezidențele KGB din Europa și din America de Nord au început să răspândească zvonuri de același gen⁴⁸. Această campanie a exercitat presiuni asupra Beijing-ului, ieșind acum din haosul Revoluției Culturale, spre a redeschide tratativele în problema frontierelor. Însă teama de embargo-ul sovietic avea să determine, alături de alți factori, inițierea unor discuții chino-americane, culminând cu vizita președintelui Nixon la Beijing, în 1972⁴⁹.

La începutul anilor '70, s-au desfășurat ample analize la Centru, vizând declararea Chinei ca „principal adversar”, titlatură rezervată până atunci Statelor Unite. În final, s-a adoptat în jargonul KGB, denumirea „adversar major”, cu referire la China, SUA menținându-și statutul unic de „principal adversar”⁵⁰.

În aceeași perioadă în care Kremlinul era confruntat cu probleme vizând prezervarea autorității sale în lumea comunistă, în special la Praga și Beijing, influența sa sporea în țările Lumii a Treia. Cel mai notabil succes al Moscovei a fost înregistrat atât de diplomația sovietică, cât și de KGB, în Orientul Mijlociu, în vidul de putere lăsat de erodarea postbelică a autorității franceze și britanice, acolo unde Statele Unite nu s-au putut impune, datorită simpatiei manifestate față de Israel. Uniunea Sovietică a folosit luarea puterii de către Gamal Abdel Nasser, în 1954, pentru a se erija în rolul de campioană a cauzei arabe. În vârstă de numai 36 de ani, Nasser a fost primul conducător nativ al Egiptului independent, de când persanii invadatori răsturnaseră de pe tron pe ultimul faraon, în anul 525 înainte de Cristos. „Când eram copil, scria Nasser, de câte ori vedeam avioanele zburând, începeam să strig:

„O, Doamne Atotputernic, fă astfel încât
O calamitate să-i distrugă pe englezi!”⁵¹

cumulativă a țării azvârlite în haos și teroare. Sloganurile și posterele confecționate în secret, încep prin 1967 să-l atace pe șeful statului, Lin Shaoqi. După ce acesta este aruncat în închisoare în anul următor, peste 22 000 de persoane sunt arestate, sub acuzația de a fi simpatizanți acestuia. Chiar și un muncitor, care fusese fotografiat pe când era felicitat de Lin, cu ocazia unei întâlniri a acestuia cu muncitori frunțași, a fost plimbat pe străzi cu o pancartă atârnată de gât, fiind maltratată până când și-a pierdut mințile.

Au apărut afișe care cereau ca primul-ministru, Zhou Enlai, să fie ars de viu (cu toate că el îl denunțase în mod public pe Lin ca „renegat și trădător”). Gărzile Roșii ucid pe unul dintre copiii lui Lin, legându-l pe șinele de cale ferată. Deng Xiaoping, secretarul general al partidului și „a doua persoană ca autoritate, care pornise pe calea capitalismului”, este trimis să presteze muncă manuală dar, în urma ordinelor personale ale lui Mao, este lăsat în viață. Fiul său mai mare, Deng Pufang, student la fizică, este aruncat pe fereastră de la etajul doi al Universității din Beijing. Nici un student nu a îndrăznit să-i sară în ajutor; nici un doctor nu a vrut să-l opereze. El a rămas paralizat în urma căderii de la etaj.

Brutalitatea Revoluției Culturale i-a șocat până și pe ofițerii KGB, care trecuseră prin experiența războiului mondial și cunoscuseră în mod nemijlocit gulagurile.

Gărzile Roșii din Mongolia Interioară, de exemplu, utilizau 75 de moduri de tortură diferite, fiecare dintre acestea purtând un anumit nume. Aproape treizeci de milioane de chinezi au fost persecutați în timpul Revoluției Culturale; aproximativ un milion (mult mai puțini decât în perioada Marii Terori a lui Stalin) au fost omorâți⁴⁵.

Principalul expert în probleme chineze al Moscovei, generalul Mihail Markovici Turciak, care a devenit mai târziu rezident la Beijing, din 1976 până în 1981, i-a spus lui Gordievski că, în perioada Revoluției Culturale, KGB-ul a furnizat Kremlinului mai multe informații despre China decât Ministerul de Externe. Însă alimentat cu o serie de rapoarte despre haosul și atrocitățile din China, de către rezidența de la Beijing și de către ilegalii care nu au avut acces la nivelul decizional, Centrul a interpretat situația în mod eronat, ca fiind expresia unui sângeros barbarism oriental. Regimul eretic al lui Mao, a prezis Direcția Întâi Centrală, avea să degenereze într-o tiranie asiatică, care tindea să reclame mari suprafețe din teritoriul cedat Rusiei țariste în secolul XIX, ca urmare a „tratatelor injuste”.

Incidentele de frontieră din Asia Centrală și de la insula Damanski, între lunile martie și august 1969, păreau să demonstreze corectitudinea previziunilor KGB-ului, anticipând un mult mai serios conflict chinosovietic. Deosebit de îngrijorător era faptul că în câțiva ani avea să existe un miliard de chinezi, condus de un regim care acorda puțină considerație

Apoi, în 1964, exact când China testa prima sa bombă atomică, conflictul a devenit public. Cu toate că majoritatea partidelor comuniste internaționale au rămas prosovietice, cea mai mare parte a celor asiatice au trecut de partea Chinei. Pe la mijlocul anilor '60, China devenise o preocupare majoră pentru KGB. Sinologii care renunțaseră la activitatea referitoare la China au revenit la fosta lor arie de preocupare. Noi specialiști sunt formați la KGB, iar la Beijing se construiește o mare rezidență⁴¹.

Începutul în 1966 al Revoluției Culturale (denumirea oficială: „O Revoluție Totală pentru Realizarea unei Culturi a Clasei Muncitoare”) a făcut să crească și mai mult prioritatea acordată informației din China. În cadrul unei extraordinare tentative de remodelare a societății chinezești, după un utopic model revoluționar, Mao Zedong a declanșat o Teroare generală. Milioane de tineri din Gărzile Roșii au fost trimiși să smulgă din rădăcini tendințele burgheze și revizioniste, oriunde se aflau. Kremlinul a fost denunțat ca incluzând „cei mai mari trădători și renegați din istorie”. La fel ca în timpul Teroarei staliniste, cu treizeci de ani mai devreme, majoritatea persoanelor „demascate” și persecutate de Gărzile Roșii comiseseră doar crime imaginare. Ca și în Rusia stalinistă, sângeroasa campanie a fost însoțită de o glorificare imperială a lui Mao. Fiecare zi începea cu un „dans al loialității”⁴², dedicat „Marelui timonier”, „Soarelui roșu din inimile noastre”.

Pentru KGB, spionajul în China maoistă, în timpul Revoluției Culturale, a fost mai dificil și mai periculos decât oriunde în lume. Interceptările diplomatice par a fi furnizat puține date din interiorul Revoluției. Recrutarea agenților din rândul funcționarilor diplomatici chinezi s-a dovedit a fi virtual imposibilă. Contactul cu aceștia era minim și supravegheat îndeaproape. Spionomania și xenofobia Gărzilor Roșii făcea însuși plimbatul în împrejurimile Beijing-ului dificil. Posesorii de cărți străine erau blamați și obligați să îngenuncheze, plini de rușine; cei surprinși în timp ce ascultau posturi de radio străine erau trimiși la închisoare. După cum se recunoaște mai târziu într-un raport oficial chinez: „Capacitatea de a vorbi o limbă străină, sau vizitarea în trecut a unei țări străine devenea «dovada» faptului că persoana respectivă era «agent secret» al acelei țări”⁴³.

Cele mai bune rapoarte informative la prima mână din Beijing au provenit de la ofițerii KGB de proveniență mongolă sau central-asiatică, care, îmbrăcați în mod adecvat, puteau fi luați drept chinezi. Informația era traficată prin ambasada sovietică în timpul nopții. Numeroși ilegali ai KGB-ului, de aceeași extracție, erau infiltrați în China de la baze situate la Alma Ata, Irkutsk și Habarovsk. Însă nici unul dintre acești agenți nu a avut acces la surse de la nivelul decizional înalt⁴⁴. Ofițerii KGB au furnizat de la baza societății chineze din timpul Revoluției Culturale o imagine

antisocialiste", în strânsă colaborare cu KGB-ul. Toți cei un milion și jumătate de membri de partid au fost chestionați cu privire la atitudinea avută în timpul Primăverii de la Praga; aproape o treime au fost excluși, sau au părăsit partidul. Epurări similare au avut loc în universități, în mass-media și în alte profesii. Organismele mai strâns legate de Primăvara de la Praga, cum ar fi Uniunea Scriitorilor și Academia Institutului de Științe ale Filozofiei, au fost desființate sau afiliate unor instituții mai ortodoxe. Dar Centrul de la Moscova era încă preocupat. Un studiu efectuat la Departamentul al XI-lea (blocul sovietic) asupra Primăverii de la Praga, arăta că discursurile pronunțate în această perioadă atât de Gustáv Husák, cât și de președintele Ludvík Svoboda nu erau „consistente”, sub aspectul ortodoxismului ideologic. Lubomír Štrougal, care devine prim ministru în ianuarie 1970, este considerat un dubcekist camuflat. Moscova ar fi preferat înlocuirea lui Husak cu Vasil Bilak sau cu colegul său de linie dură, Alois Indra, dar a considerat că ambii erau atât de nepopulari, încât numirea lor ar fi antrenat serioase riscuri politice³⁹.

„Trădarea” lui Dubcek („Sașa al nostru”) în 1968, după „trădările” anterioare ale lui Tito, Nagi, Mao Zedong, Hodja și a altor lideri comuniști străini au creat un sentiment de insecuritate privitor la Europa de Est, atât la Kremlin, cât și la Centrul de la Moscova. În anii 1970, liderii est-europeni erau clasificați de către KGB în mod curent în cinci categorii: „naționaliști”, cu preocupare redusă pentru îndatoririle lor internaționale; „revizionști” cu tendințe latente pro-occidentale; „imprevizibili”, oscilând între loialitate sovietică și cochetăria cu Occidentul; prosovietici, dar ineficienți; prosovietici și eficienți, dar fără mult sprijin intern. Chiar și în epoca Brejnev, Gordievski a auzit o serie de comentarii în interiorul Centrului și al rezidențelor KGB, referitoare la faptul că „subteran, vor exista întotdeauna antisovietici, precum și aliați pe care nu se poate conta sau foarte costisitori. Ar fi bine să scăpăm de mulți dintre aceștia”⁴⁰. În timpul lui Brejnev, o astfel de politică nu a fost niciodată considerată realistă, dar deziluzia crescândă a reprezentat cauza pe termen lung a abandonării în 1989, de către Kremlin, a Doctrinei Brejnev.

Statul comunist care a provocat cele mai serioase motive de îngrijorare Kremlinului și KGB-ului, în epoca Brejnev, a fost Republica Populară Chineză (RPC). Când Hrușciov a rechemat miile de consilieri sovietici din RPC, în 1960, a rămas la Beijing doar o mică rezidență KGB. În următorii câțiva ani, majoritatea specialiștilor din China ai Ministerului de Externe și ai KGB-ului au încercat să se transfere în alte locuri de muncă, pe considerentul că o reputație de sinologiști le-ar fi blocat cariera. Inițial, URSS și RPC s-au atacat reciproc prin învăluire, Moscova denunțându-i pe albanezii de linie dură, iar Beijingul condamnând revizionștii iugoslavi.

să semneze o denunțare a unuia dintre cele mai celebre manifeste ale Primăverii de la Praga, cele „2 000 de Cuvinte”, ale lui Ludvík Vaculík, publicat în iunie 1968. În iulie, Departamentul de Propagandă al Comitetului Central a emis o directivă care punea accentul pe necesitatea urgentă de a instila „convingerea ideologică în rândul intelectualității sovietice”³⁴.

Andropov nu a fost un adept al măsurilor propagandistice. După cum arată Aleksei Adjubei „...el considera că nimeni nu este dispus să asculte, când gurile ideologice încep să bată apa-n piuă. El vorbea cu severitate despre numeroși scriitori, actori și producători”³⁵. KGB-ul încerca să construiască o imagine liberală despre Andropov, pentru consum exclusiv occidental; publicațiile *Time* și *Newsweek* îl prezentau drept o persoană „care se relaxează citind romane americane” și „poartă discuții amicale cu disidenți protestatari”³⁶.

Cu toate acestea, Andropov nu era caracterizat de simpatia față de disidenți, ci de un mod mai sofisticat de a-i reprima. Departamentele specializate din cadrul noii Direcții a V-a, răspundeau de supravegherea intelectualilor, a studenților, a naționaliștilor din cadrul minorităților etnice, a credincioșilor religioși și a evreilor³⁷. Acum disidenții nu mai erau aduși în fața tribunalelor publice, ca Siniavski și Daniel, ci erau trimiși în spitalele de psihiatrie unde, psihiatrii Direcției a V-a, printre care se număra infamul doctor D. R. Lunț, de la Institutul Serbski de Psihiatrie Medico-Legală, îi diagnosticau drept „schizofrenici” sau „paranoici”. O dată declarați bolnavi, disidenții decădeau din drepturile cetățenești și erau supuși tratamentelor aberante ale lui Lunț și ale colegilor săi. În anumite situații, pentru a evita oprobiul internațional în cazul declarării drept iresponsabile a unor personalități cunoscute - cum era Aleksandr Soljenițin - KGB-ul obliga pe anumiți disidenți proeminenți să emigreze³⁸.

Șocul Primăverii de la Praga a influențat politica Kremlinului și a KGB-ului în Europa de Est pentru următorii douăzeci de ani. Pentru prima oară, conceptul suveranității limitate a democrațiilor populare a fost formulat în cadrul „Doctrinei Brejnev” din septembrie 1968. Această doctrină arăta că, deși fiecare are dreptul să adopte „propriul său drum către socialism”, politicile adoptate „nu trebuie să prejudicieze nici socialismul din propriile țări și nici interesele fundamentale ale altor țări socialiste, sau mișcarea mondială muncitorească care luptă pentru socialism”. Dacă astfel de „prejudicii” se produc în cadrul vreunei democrații populare, Doctrina implica clar faptul că celelalte state socialiste, conduse de Uniunea Sovietică, aveau, ca și în Cehoslovacia, „datoria internaționalistă” de „a acționa cu hotărâre împotriva forțelor antisocialiste”.

Imediat după invazie, StB-ul s-a arătat preocupat de a-și reabilita reputația la Moscova, executând energice epurări în rândul „forțelor

Cea mai serioasă eroare, atât a KGB-ului, cât și a ambasadorului sovietic la Praga, Stepan Vasilievici Cervonenko a constatat în exagerarea vădită a sprijinirii intervenției de către Partidul cehoslovac și de către clasa muncitoare din Cehoslovacia. Biroul Politic sovietic a hotărât intervenția militară cu convingerea că aceasta va căpăta legitimitate printr-o cerere masivă a Prezidiului cehoslovac, de „ajutor frățesc”, vizând înfrângerea contrarevoluției, urmată de constituirea unui nou guvern al muncitorilor și țăranilor, care avea să epureze pe susținătorii Primăverii de la Praga. Dar tentativa adepților liniei dure, de a obține lansarea unei astfel de cereri din partea Prezidiului a eșuat, astfel încât nu s-a format nici un nou guvern.

Confruntat cu imposibilitatea de a găsi un Kádár cehoslovac, Politburo-ul a fost obligat să schimbe tactica. La sfârșitul zilei de 22 august s-a ajuns la concluzia că nu există nici o alternativă de negociere cu conducerea existentă³¹. După discuții care au avut loc la Moscova, lui Dubcek și reformatorilor li s-a permis să se întoarcă la Praga, după ce acceptaseră semnarea unui acord care-i obliga să „normalizeze” situația, în conformitate cu dorințele Moscovei. În octombrie, Dubcek este convocat înapoi la Moscova pentru semnarea unui tratat care permitea staționarea permanentă a trupelor sovietice în Cehoslovacia, pentru a o proteja împotriva „ambitiilor revanșarde crescânde ale forțelor militariste din Germania de Vest”³². O dată cu înlocuirea lui Dubcek din funcția de prim-secretar, de către carieristul Gustáv Husák, în aprilie 1969, Primăvara de la Praga lasă locul unei ierni impuse de sovietici, care avea să fie suportată timp de douăzeci de ani.

Unul dintre motivele de neliniște ale KGB-ului, privitor la Primăvara de la Praga, a fost reprezentat de simpatia manifestată de Andrei Saharov și de alți intelectuali sovietici. A avut loc în Piața Roșie o manifestație redusă ca dimensiuni, dar fără precedent, împotriva invaziei din Cehoslovacia, repede risipită de KGB. Aleksandr Soljenițin descria mai târziu cele două zile consecutive invaziei, ca fiind „de importanță crucială” pentru el:

„În acele două zile mi-am ales încă o dată destinul propriu. Sufletul meu dorea un lucru: să scriu ceva scurt, o variațiune la faimoasa propoziție a lui Herzen: Mi-e rușine că sunt sovietic!”³³

În săptămânile și lunile care au urmat invaziei sovietice, și Gordievski „și-a ales destinul propriu”. El a înțeles acum că statul sovietic unipartit este prin însăși natura lui distrugător al libertăților individuale. În vara anului 1968, puțini intelectuali sovietici s-au situat în mod public de partea Primăverii de la Praga, însă atât partidul cât și KGB-ul erau îngrijorați de nivelul de simpatie față de aceasta. A durat o lună întreagă până când Sovețkaia Kultura a reușit să găsească șapte artiști naționali care au acceptat

pe care fuseseră pictate însemnele US Army. După cum releva expertul în probleme cehoslovace, Anatoli Rusakov, care fusese la Praga în 1968, atât el cât și consilierii KGB avuseseră serioase rezerve în privința provocărilor organizate de la Centru, temându-se că riscul de a fi date la iveală era inacceptabil de ridicat²⁷.

Momentul invaziei Armatei Roșii, sprijinită de contingente ale altor membre ale Pactului de la Varșovia*, în noaptea de 20-21 august 1968 a fost dictat de necesitatea de a preîntâmpina Congresul din septembrie al partidului, care, în viziunea sovietică, ar fi impus democratizarea comunismului din Cehoslovacia dincolo de orice posibilitate de recuperare. Chiar înainte de invazie, Centrul a descoperit că fiica lui Vasil Bilak, unul din adepții minoritari ai liniei dure din Prezidiul cehoslovac, pe care se conta pentru înlocuirea lui Dubcek, își făcea studiile în Marea Britanie. I-a fost trimis un mesaj urgent rezidentului de la Londra, Iuri Voronin, în care i se cerea acestuia să o hărțuiască și să o oblige să se întoarcă la Praga. În momentul când a început invazia, d-ra Bilak revenise acasă²⁸.

Principalele obiective militare ale invaziei au fost atinse în mai puțin de 24 de ore. De la ora 23, marți 20 august, unități ale Armatei Aeriene Tactice Sovietice au luat controlul asupra principalelor aeroporturi, debarcând sute de avioane Antonov, care transportau trupe și tancuri. Simultan, forțe sovietice și ale Pactului de la Varșovia au traversat frontiera cehoslovacă în nord, est și sud. Miercuri 21 august, dimineața, armata cehoslovacă, care încercase o apărare dezorganizată, fusese neutralizată, rețeaua de drumuri și comunicații a țării căzând în mâinile sovieticilor. Dubcek și majoritatea liderilor reformatori au fost arestați de către un grup de ofițeri StB și KGB, condus de locotenent-colonelul Bohumil Molnar, au fost transportați în Uniunea Sovietică și închiși într-un campament al KGB-ului din Munții Carpați. Agentul KGB, Josef Houska, a fost discret reinstalat în fruntea StB-ului²⁹.

În timpul invaziei, KGB a acționat mai puțin eficient decât Armata Roșie. Unitățile sale armate, care însoțeau trupele regulate sovietice, având menirea de a identifica și neutraliza opoziția contr-revoluționară, erau slab antrenate și puțin performante³⁰. Soldații Armatei Roșii, cărora li se spusese că poporul cehoslovac a solicitat ajutorul lor frățesc, erau derutați de oamenii care se adunau în jurul tancurilor lor, spunându-le soldaților că prezența lor nu era dorită și că trebuie să se întoarcă acasă. Timp de mai multe zile, posturi de radio clandestine au continuat să denunțe invazia. La 22 august a avut loc o grevă generală de o oră, însoțită de demonstrații masive, în marea lor majoritate pașnice.

* NT. Cu excepția României

arată faptul că grupul de „consilieri” KGB din timpul proceselor, acționase independent de autoritățile cehoslovace. S-a spus că Piller avertizase conducerea de partid asupra faptului că raportul comisiei sale va include „fapte șocante, care vor fi în măsură să zdruncine în mod serios autoritatea partidului și a unora dintre reprezentanții săi de frunte”. Deși publicarea raportului a fost amânată, Dubcek și guvernul său au fost de acord să desființeze poliția politică. Primul ministru cehoslovac, Oldrich Cernik a afirmat mai târziu că temerile Moscovei privitoare la declinul influenței partidului în rândurile forțelor armate și de securitate, amplificate de rapoartele alarmiste ale consilierilor sovietici, au reprezentat „picătura care a făcut să se reverse paharul”²⁴.

Probabil că Andropov nu a făcut parte din grupul decizional al Biroului Politic (Brejnev, Kosîghin, Podgornii Suslov și Șelest) care s-a ocupat de criza cehoslovacă. Acest grup a fost inițial divizat și nesigur. Kosîghin și Suslov clamau prudența; Șelest a fost primul avocat al intervenției armate; Brejnev tindea să urmeze linia majoritară²⁵. Gromîko a continuat să insiste, până la moartea sa, în 1989, anul când Pactul de la Varșovia și-a exprimat în fine regretul pentru invazie, că „desigur, a fost acordat și suport extern pentru dușmanii noii Cehoslovacii [comuniste], aproape la fel cum s-a întâmplat în Ungaria în 1956”. El a inclus în memoriile sale bizare detalii asupra așa-ziselor pregătiri ale unei lovituri de stat, derivate foarte probabil din alarmistele rapoarte informative din 1968:

„În momente precise, majoritatea în timpul nopții, au fost modificate numerele caselor și uneori, numele străzilor. Aceasta reprezenta dovada faptului că dușmanii noii Cehoslovacii aveau să fie gata la timp și în mod organizat”²⁶.

O și mai mare influență asupra deciziei de a invada Cehoslovacia au exercitat rapoartele ultra-optimiste ale KGB-ului, ale căror evaluări indicau un sprijin puternic al partidului și al clasei muncitoare cehoslovace pentru înlăturarea regimului lui Dubcek. KGB-ul a fabricat de asemenea majoritatea dovezilor în favoarea complotului imperialist, utilizate pentru justificarea invaziei. Cei treizeci de ilegali KGB, pozând în turiști occidentali, au fost instruiți să afișeze postere și lozinci incendiarie pentru răsturnarea regimului comunist și retragerea din Pactul de la Varșovia. Fratele lui Gordievski i-a spus acestuia că tot KGB-ul s-a aflat în spatele plantării și descoperirii de armament în diverse ascunzători, pe care Pravda le denunțase instantaneu ca dovezi de pregătire ale unei insurecții armate a naționaliștilor sudeți revanșarzi. Publicația est-germană Neues Deutschland publicase chiar fotografii ale trupelor și tancurilor americane în Cehoslovacia. Proveniența fotografiilor, deși presa est-germană nu a recunoscut niciodată aceasta, a fost reprezentată de un film de război american făcut în Boemia cu asistența soldaților cehi îmbrăcați în uniforme SUA din anul 1945 și cu tancuri puse la dispoziție de armata cehoslovacă,

Dar, ca de obicei, interpretarea analizei de către KGB a fost eronată, opoziția fiind atribuită comploturilor și conspirațiilor occidentale¹⁹. S-a considerat că Vestul își utiliza din nou agenții sioniști, astfel încât s-a ordonat agenților KGB din Ministerul de Interne cehoslovac să întocmească rapoarte asupra tuturor funcționarilor de origine evreiască²⁰.

O dată în plus, Centrul a neglijat toate informațiile care contraziceau propriile teorii, cum a fost cazul dovezilor furnizate de la Washington de dinamicul șef al PR (spionaj politic) Oleg Kalughin, care demonstau că nici CIA și nici o altă agenție americană nu era implicată în schimbările politice din Cehoslovacia. Kalughin a raportat că, dimpotrivă, Primăvara de la Praga luase Washingtonul prin surprindere. Succesul lui în Statele Unite avea să-l aducă, șase ani mai târziu, în poziția de cel mai tânăr general al PGU - la numai 40 de ani. Însă în 1968, toate rapoartele sale au fost date la o parte. Întorcându-se la Moscova, Kalughin a fost „uimit” să descopere că Centrul ordonase ca toate mesajele sale „să nu fie arătate la nimeni, ci să fie distruse”²¹.

Andropov, deși o fire sofisticată, era și el, ca și predecesorii săi de la KGB un adept al teoriei conspirației. La două luni după invazia din Cehoslovacia, el spunea comsomoliștilor de la KGB:

„Dușmanul sprijină direct și indirect elementele contrarevoluționare, se angajează în acțiuni de sabotaj ideologic, înființează tot felul de organizații ostile, antisocialiste și antisovietice, încercând să aprindă flăcările naționalismului. Confirmarea clară a acestora este reprezentată de evenimentele din Cehoslovacia. Poporul muncitor din această țară, sprijinit de asistența internațională frățească a popoarelor națiunilor comunității socialiste, a respins cu hotărâre o tentativă a contrarevoluționarilor de a deturna Cehoslovacia de la calea socialismului”²².

La 19 iulie, Pravda publică extrase dintr-un așa-zis plan al CIA „de sabotaj ideologic” al Cehoslovaciei, ca preludiv „al eliberării Germaniei răsăritene și Cehoslovaciei”, cu referire specială la „penetrarea agenților de securitate a statului, a informațiilor militare și a serviciilor de contraspionaj ale Cehoslovaciei”. Cu toate că planul fusese fabricat de Departamentul A (responsabil pentru „măsurile active”), din Direcția Întâi Centrală, alarma Centrului privitor la efectele Primăverii de la Praga asupra StB-ului și a alianței acestuia cu KGB-ul era pe deplin justificată. În luna iunie, Pavel, ministrul de Interne, începe o epurare a StB-ului și-l înlocuiește pe Houska cu un fidel susținător al lui Dubcek. În cursul lunii următoare, Pavel relevă în mod public, faptul că șase ofițeri de legătură ai KGB-ului au fost alăturați oficiului său. Dacă ar fi continuat Primăvara de la Praga, zilele acestora în Cehoslovacia ar fi fost numărate²³.

În același timp, o serie de articole semnate de Karel Kaplan, șeful comisiei oficiale Piller de investigație a proceselor politice din anii '50,

în vârstă de 46 de ani, a fost considerată inițial benefică, atât de către Centru cât și de către Kremlin. Dubcek își petrecuse o bună parte din copilărie în Uniunea Sovietică, absolvind *cum laudae* Înalta Școală de Partid de la Moscova, în 1958. El era cunoscut în interiorul KGB-ului sub numele de „Sașa al nostru”. Atunci când a început programul de reformă cehoslovac, Cel de-al XI-lea Departament (Est-European) din Direcția Întâi Centrală a tras concluzia că „Sașa al nostru” este manipulat de „elemente burgheze” din partidul cehoslovac. Când a devenit limpede că Dubcek era una dintre forțele motrice ale Primăverii de la Praga, atât Kremlinul cât și Centrul s-au simțit într-un anumit sens înșelați¹⁴. După cum relatează un martor ocular la întâlnirea dintre Brejnev și Dubcek, consecutiv invaziei din Cehoslovacia, Brejnev a început prin a spune:

„Inițial am vrut să te ajut în lupta împotriva lui Novotny... Am crezut în tine, ți-am luat apărarea. Am spus că Sașa al nostru este un bun tovarăș. Iar tu ne-ai abandonat într-un mod atât de oribil!” Spunând aceasta, vocea lui Brejnev tremura iar el părea gata să izbucnească în lacrimi¹⁵.

Spre deosebire de Nagy în 1956, Dubcek a declarat de la început că guvernul său nu intenționează nici să părăsească Pactul de la Varșovia și nici să abandoneze socialismul. Dar Moscova a calculat, în mod corect că „socialismul cu față umană” propus la Praga ar fi cauzat, mai devreme sau mai târziu, daune ireparabile rolului conducător al Partidului Comunist.

Cea dintâi consecință majoră a Primăverii de la Praga a fost ridicarea interdicției de după 1956, de a se desfășura activități de spionaj în democrațiile populare¹⁶. Șeful consilierilor KGB la Praga, generalul Kotov, a obținut de la șeful de linie dură al StB, Josef Houska, fotocopii după dosarele personale ale tuturor ofițerilor săi. Cu toate că reformatorul ministru de Interne, generalul Josef Pavel era una dintre „oile negre” ale KGB-ului, adjunctul său, Viliam Salgovic, fusese recrutat ca agent KGB. Pentru o bucată de vreme, în timpul Primăverii de la Praga, Salgovic a locuit în vila lui Houska, aceasta permițându-i să se întâlnească regulat cu ofițerii KGB, fără a atrage atenția loialiștilor lui Dubcek din minister. Au fost de asemenea montate instalații de ascultare în locuințele principalilor reformatori. Informația astfel obținută a fost utilizată, după invazie, pentru arestarea ofițerilor StB și a fidelilor regimului lui Dubcek¹⁷.

Centrul a trimis în Cehoslovacia aproximativ treizeci de ilegali, sub acoperirea de turiști occidentali. Printre ei se afla și fratele lui Gordievski, Vasilko Antonovici Gordievski, călătorind cu un pașaport vest-german. Moscova credea că așa-numiții „contrarevoluționari” cehoslovaci își deschid inima cu mai multă franchețe în fața unor „occidentali” decât în fața vecinilor din Răsărit. Criptanalizii celui de-al VIII-lea Directorat au continuat să furnizeze informații în flux continuu, pe baza decriptării corespondenței diplomatice cehoslovace¹⁸.

În 1957, Andropov a fost șeful Departamentului Comitetului Central pentru Relația cu Partidele Comuniste din Țările Socialiste. Din 1973, el avea să devină și membru cu drepturi depline al Biroului Politic. „Numirea lui Andropov”, s-a spus, marchează încheierea unei evoluții continue, de la moartea lui Stalin: apropierea partidului și a KGB-ului până în punctul în care să poată funcționa ca două componente ale aceleiași organizații¹². Andropov a devenit cel mai eficient șef KGB din punct de vedere politic, încununându-și cei cincisprezece ani de președinție prin ocuparea funcției de secretar-general al partidului în 1982, la moartea lui Brejnev.

Prima confruntare majoră a lui Andropov s-a petrecut în Cehoslovacia. Ginerile lui Hrusciiov, Aleksei Adjubei, deși un mare admirator al modului în care Andropov a soluționat revoluția ungară din 1956, notează faptul că „aceasta a lăsat o amprentă brutală asupra imaginii lui [Andropov] în Europa de Est.”¹³. Cu toate acestea, curând după sosirea sa la Moscova, Andropov ar fi declarat la Direcția Întâi Centrală: „Numai prin flexibilitate putem evita repetarea lui 1956”. Hrusciiov gândise în mod similar, dispunând să se dea dovadă de mai multă considerație pentru mândria națională a democrațiilor populare.

La mijlocul anilor '60, cea mai relaxată politică față de blocul sovietic părea să dea roade. Liderul partidului maghiar, János Kádár, instalat după revoluția din 1956, își construise o excelentă reputație la Centru, asigurând în mod constant Moscova în privința stabilității regimului său și a naturii nesubversive a reformelor sale economice.

Acest gen de anxietate era resimțit la Moscova în ceea ce privea România. Gheorghe Gheorghiu-Dej, secretar general al Partidului Comunist Român din 1944 până în 1965, fusese format ca agent NKVD în anii '30. Consilierul MGB de la București, între 1949 și 1953, Aleksandr Saharovski, aproba zelul său în demascarea agenților titoiști și sioniști. În calitate de conducător al Direcției Întâi Centrale, însă, Saharovski era mai puțin mulțumit de tendințele naționaliste ale succesorului lui Dej, Nicolae Ceaușescu. El critica decizia lui Hrusciiov de a retrage trupele sovietice din România în 1958, considerând-o o gravă eroare.

Ca o ironie, exista o mult mai mică preocupare în privința Cehoslovaciei. Mai târziu, un veteran al Centrului, expert în probleme cehoslovace, Anatoli Rusakov, i-a spus lui Gordievski că în 1956, mai mulți analiști din Direcția Întâi Centrală au prezis faptul că în câțiva ani, Praga va urma exemplul contrarevoluționar al Budapestei. Acest fapt întârziind să se producă, iar Cehoslovacia devenind o țară prosperă, conform standardelor blocului sovietic, Centrul se legăna într-o înșelătoare senzație de securitate. Înlocuirea vârstnicului prim-secretar neo-stalinist al partidului, Antonin Novotny, în ianuarie 1968, de către Alexander Dubcek,

la cale o abruptă revenire la stalinism, avându-l în frunte pe «Șurik cel de fier»⁷⁷.

Dar zilele lui Șelepin, precum și ale lui Semiciastni, erau numărate. Ambiția evidentă a lui Șelepin, precum și poziția lui puternică din Comitetul Central, ca secretar responsabil cu „organele de control”, împreună cu protejatul său, Semiciastni, aflat la conducerea KGB-ului, au stârnit atât anxietatea lui Brejnev, cât și a Biroului Politic. Cauza imediată probabilă a căderii lui Semiciastni a fost fiica lui Stalin, Svetlana Alliluieva, căreia i se permisesse la sfârșitul anului 1966 să părăsească țara, pentru a participa la funeraliile celui de-al treilea soț, un comunist indian și care nu s-a mai întors în Rusia. Blamat pentru eroarea de a-i fi permis Svetlanei să fugă, Semiciastni comite prima sa eroare de judecată, ordonând răpirea acesteia, care eșuează. În schimb este expus unul din durii KGB-ului, Vasili Fiodorovici Sanko, trimis la New York pentru a o readuce în Rusia. Cu treisprezece ani în urmă, Sanko încercase să o captureze pe Evdochia Petrova, după ce soțul ei trădase în Australia⁸. Atunci când, în martie 1967, este pentru prima dată propusă înlocuirea lui Semiciastni, Șelepin reușește să îl protejeze. În luna mai, în timp ce Șelepin era internat în spital pentru o operație urgentă de apendicită, se propune din nou schimbarea lui Semiciastni. De această dată, după cum își amintește S. Sokolov, care fusese convocat la o ședință cu conducerea Biroului Politic, pentru a fi informat asupra deciziei „de a-l elibera din funcție pe Semiciastni” (formula consacrată pentru demitere), „nu s-au purtat nici un fel de discuții... Brejnev s-a adresat celorlalți membri ai Biroului Politic, spunând: «Nu e nevoie să discutăm aceasta, nu e nevoie să discutăm aceasta.»”

În conformitate cu politica lui Brejnev de a oferi premii de consolare, Semiciastni este trimis în Ucraina, pentru a deveni unul din vicepreședinții Consiliului de Miniștri cu responsabilități speciale pentru sport. La ieșirea din spital, Șelepin se trezește la rândul lui schimbat din funcție, și trecut la președinția Consiliului Central al Sindicatelor⁹.

Predecesorul lui, Viktor Grișin, în ciuda comportamentului libertin în timpul orelor de muncă, este promovat în funcția de prim-secretar al Comitetului de Partid din Moscova, îndeletnicindu-se, după cum spune Jores Medvedev, cu colportarea de povești despre el [Semiciastni]. „Brejnev, scrie Medvedev, era tolerant în astfel de situații, atâta vreme cât persoana în cauză îi era fidelă lui-însuși”¹⁰.

Principalul beneficiar al îndepărtării lui Șelepin și a lui Semiciastni a fost Iuri Andropov, care a devenit noul președinte al KGB-ului. Doi dintre protejații lui Brejnev, Semion Konstantinovici Tvigun și Viktor Mihailovici Cebrikov (un viitor președinte) au devenit vice-președinți. Principalul scop al numirii lui Andropov a fost, așa cum i-a mărturisit Brejnev lui Sokolov, de a apropia KGB-ul de Comitetul Central¹¹. După ce a părăsit Budapesta

locuința de pe colinele Lenin, vila și automobilul, oferindu-i-se o pensie de 500 de ruble lunar. „Retragerea” lui Hrusciiov a fost atribuită în presa sovietică „precarității sănătății și vârstei sale înaintate”. După aceea, în mod oficial aproape că a încetat de a mai exista, nici o referire nemaifăcându-se la persoana sa, până în 1970, când Pravda publică o scurtă notă despre decesul lui N. S. Hrusciiov, pe care îl descrie simplu ca „pensionar”⁴.

Șelepin și Semiciastni au fost amândoi recompensați pentru contribuția lor la căderea lui Hrusciiov, printr-o promovare imediată. Șelepin a devenit membru plin al Prezidiului, fără a mai parcurge etapele preliminar obligatorii. Semiciastni a devenit membru cu drepturi depline al Comitetului Central. Învingătorul real a fost însă succesorul lui Hrusciiov la postul de prim-secretar, Leonid Ilici Brejnev. Acesta a devenit liderul sovietic cu cele mai îndelungate ștate de serviciu, cu excepția lui Stalin. Între 1956 și 1961, Hrusciiov înlocuise numeroși secretari de partid din provincie (oblast) și jumătate din Comitetul Central. Brejnev a adoptat devisa „stabilității cadrelor”: era vorba, de fapt, de securitatea slujbelor funcționarilor de partid. Stabilitatea din anii '60 devine în anii '70 o epocă a gerontocrației. Între 1966, când Prezidiul revine la vechea denumire de Politburo și 1982, anul morții lui Brejnev, vârsta medie a membrilor acestuia crește de la 56 la 68 de ani. Chiar și cei demși din funcții înalte, puteau conta în mod obișnuit pe transferul în posturi mai puțin prestigioase în cadrul nomenclaturii, păstrându-și totodată vilele (dacha), mașinile și alte privilegii⁵.

Cu toate că Stalin însuși a fost doar parțial reabilitat după căderea lui Hrusciiov, procesul de destalinizare a cunoscut o bruscă stopare. Sprijinit activ de Șelepin, Semiciastni începe o urmărire a disidenților sovietici, pe care îi acuză de participare la un plan de „subversiune ideologică” inspirat de Occident. Semiciastni era deja cunoscut pentru denunțarea lui Boris Pasternak, după publicarea în Vest, în anul 1958, a romanului Doctor Jivago: „Nici un porc nu-și face nevoile acolo unde mănâncă”. În septembrie 1965, Andrei Siniavski și Iuri Daniel, doi scriitori care purtaseră voalul mortuar la înmormântarea lui Pasternak în februarie 1966 și, ca și el, îndrăzniseră să publice povestiri „subversive” în Occident, sunt arestați la ordinul lui Semiciastni. În februarie 1966, în urma unui proces ale cărui dezbateri nu sunt făcute publice, fiind mult prea incomode, Siniavski este condamnat la șapte ani muncă silnică, iar Daniel la cinci ani, pentru „propagandă antisovietică”. Semiciastni afirmă că scopul lui era de a aresta o mie de intelectuali, pour encourager les autres*⁶. Temerile exprimate de Aleksandr Soljenițin, deși poate exagerate, reflectă cea mai corectă predicție a acelei epoci: „Putem spune aproape cu certitudine, că se pune

* N. T.: pentru a incuraja pe ceilalți; în franceză în text

DOISPREZECE

EPOCA BREJNEV: ESTUL, LUMEA A TREIA ȘI VESTUL

1964-1973

Prin 1964, Hrusciiov își pierduse adeziunea majorității membrilor Prezidiului. Criza rachetelor cubaneze fusese resimțită ca o umilință sovietică. După o recoltă slabă în 1963, Hrusciiov este silit să utilizeze o parte din rezervele de aur și valută forte pentru a cumpăra cereale din Occident, transformând pentru prima oară Rusia în importator. De atunci înainte, una din principalele sarcini ale KGB-ului a constat în monitorizarea piețelor internaționale de cereale¹. Dar principala sursă de nemulțumire a fost reprezentată de constanta reorganizare a aparatului de partid și de stat, efectuată de Hrusciiov.

Printre complotiștii permanenți din Prezidiu împotriva sa, s-a aflat Șelepin și protejatul său Semiciastni, care au aranjat supravegherea convorbirilor telefonice private ale lui Hrusciiov. Fiul acestuia, Serghei, se lamenta mai târziu: „Am considerat totdeauna că atât KGB-ul, cât și celelalte organisme specializate trebuiau să ne ajute. Și dintr-o dată... nu ne mai protejau ci ne hăituiau, cunoscându-ne toate mișcările”. Când Hrusciiov a plecat în concediu la Marea Neagră, în toamna anului 1964, a fost brusc rechemat la Moscova, la 13 octombrie, pentru a participa la o ședință urgentă a Prezidiului. La aeroport, contrar atmosferei festive uzuale, el este întâmpinat numai de Semiciastni și de un ofițer superior de securitate de la KGB. După cum își amintește fiul lui Hrusciiov, Semiciastni avea o expresie crispată. El spune: „Toți sunt adunați la Kremlin și vă așteaptă”. „Hai să mergem!” a răspuns Hrușciiov².

Semiciastni a afirmat mai târziu că mai mulți colegi ai lui Hrusciiov au sugerat arestarea lui, însă Prezidiul a decis împotriva. S-a hotărât în schimb confruntarea lui Hrusciiov, dacă avea să fie necesar, cu dovezile privitoare la rolul jucat în epurările staliniste din Ucraina. Un alt complotist, Iuri Andropov, a explicat unui membru al Comitetului Central: „Dacă Hrusciiov se încăpățânează, trebuie să-i arătăm documentele pe care se află semnătura lui, referitoare la arestările care au avut loc între 1935 și 1937”³. Însă Hrusciiov a acceptat repede inevitabilul. În schimbul colaborării lui la cea mai pașnică succesiune de după Revoluție, i s-a permis să-și păstreze

noiembrie. La acea dată, stația CIA de la Moscova a perceput semnalul care indica faptul că se aflau documente în cutia de scrisori folosită de Penkovski. Ofițerul CIA care s-a deplasat pentru a ridica documentele a fost arestat de către KGB și a solicitat imunitate diplomatică. Arestarea ofițerului CIA a provocat un fel de rivalitate birocratică în cadrul Direcția a II-a. Până în acel moment, KGB-ul crezuse că Penkovski fusese dirijat numai de către SIS, și nu de SIS împreună cu CIA. Cazul său a fost deci preluat de al Doilea Departament (Anglia, Canada și Australia) al Direcției a Doua, unde s-a crezut cu obstinație, că este britanic și nu american. Atunci când ofițerul CIA și-a relevat identitatea, Al Doilea Departament a fost obligat, cu mare părere de rău, să împartă cazul cu rivalul său Prim.

Penkovski a fost torturat cu brutalitate în timpul unui interogatoriu prelungit, apoi a fost condamnat la moarte în mai 1963, fiind împușcat¹⁷⁷. Deconspirarea lui a condus la demiterea companionului său de petreceri, generalul Serov, care-și va zbura creierii pe o alee întunecoasă din Arbatul moscovit. Singura referire la moartea sa constă într-un scurt anunț în presă, semnat de un grup anonim de foști tovarăși¹⁷⁸.

În timpul unei vizite efectuate în iulie 1962 de către omul de afaceri britanic Greville Wynne, utilizat drept curier de către SIS, Penkovski comite o altă greșeală. El îl vizitează pe Wynne, în camera acestuia de la hotelul Ucraina. Chiar acest simplu fapt era suficient pentru a stârni suspiciunea Direcției a II-a. În camera lui Wynne, el a dat drumul la radio și a deschis robinetele de apă de la baie, pentru a bruia conversația. De fapt, tehnicienii lui Gribanov au reușit să descifreze fragmente de discuție, care au constituit prima pistă a dovezii spionajului. În acest moment, Direcția a II-a trimite în vacanță familia care locuia în apartamentul învecinat cu al lui Penkovski; printr-o mică fantă practică în perete, ei inserează un „ochi magic” prin care îl văd pe Penkovski în timp ce lucra cu o cameră Minox, cu cărți de coduri și cu cifruri. Pentru a putea face o percheziție completă, Direcția a II-a trebuia să-l îndepărteze pe Penkovski mai multe zile de acasă. Toxicologii de la KGB presară o substanță otrăvitoare pe fotoliile acestuia, provocându-i o îmbolnăvire violentă, dar de scurtă durată. Medicii de la GRU îi recomandă o spitalizare de câteva zile. Aceste zile sunt suficiente pentru ca oamenii Direcției a II-a să descopere în apartamentul lui Penkovski toate dotările necesare activității de spionaj. Totuși acesta nu a fost imediat arestat, desigur cu speranța că prin el se va ajunge la un cerc de spionaj mai amplu¹⁷⁴.

SIGINT-ul, asistat de penetrația KGB la NSA și la ambasada SUA de la Moscova, a reprezentat probabil principala sursă sovietică de informații în timpul crizei rachetelor. Ulterior, Hrusciiov „a felicitat GRU pentru informațiile furnizate din interceptările telefonice de la Washington, care au clarificat evenimentele și discuțiile din cercurile oficiale, conducând la rezolvarea finală a crizei”¹⁷⁵. Totuși, dat fiind rapiditatea cu care s-a dezvoltat criza și caracterul ultra-secret al întâlnirilor ExCom-ului, interceptările nu au putut procura elemente importante la nivel de decizii luate de președintele SUA și de grupul său de consilieri. Apelurile urgente ale Centrului de la Moscova către Felisov, rezidentul de la Washington, nu par a fi furnizat informații relevante. Principala sursă a lui Felisov la Washington avea o oarecare asemănare cu Penkovski. Era un ofițer de informații militare american, cu numele codificat „Sașa”, recrutat de Mihail Șaliapin în 1959, pe când se afla staționat în Germania. Sașa a fost un agent mercenar, care a furnizat KGB-ului ceea ce Iuri Nosenko descrie ca „documente trunchiate”. Sașa se afla la Washington în 1962, dar el nu a avut acces la documentele ExCom și nu a fost capabil să furnizeze altceva decât informații de nivel modeST1¹⁷⁶.

Sașa a supraviețuit crizei rachetelor, dar Penkovski nu. „Ochiul magic” care îl supraveghea l-a filmat manipulând un pașaport fals. Temându-se că Penkovski se pregătea să evadeze, Gribanov decide arestarea lui imediată. SIS și CIA nu au descoperit arestarea lui Penkovski până la 2

La 28 octombrie, Hrusciov a anunțat desființarea tuturor bazelor de rachete din Cuba. În schimb, Statele Unite au dat asigurarea că nu vor invada Cuba, iar rachetele Jupiter din Turcia vor fi retrase. În ciuda acestor concesii, întreaga speculație a lui Hrusciov s-a încheiat cu un eșec spectaculos.

Imediat după soluționarea crizei rachetelor, Hrusciov a trebuit să facă față mâniei lui Castro, ultragiāt de faptul că Moscova nu îl consultase. Aleksandr Șitov, rezidentul KGB devenit ambasador, a reușit să-l împace pe furiosul Fidel Castro. Șitov s-a lăudat mai târziu la Centrul de la Moscova că Fidel a considerat ambasada ca pe a doua locuință a sa; el și Șitov au făcut uneori mâncare în bucătăria ambasadei¹⁷³.

Oleg Penkovski, ale cărui informații au jucat un rol esențial atât în declanșarea, cât și în soluționarea crizei rachetelor cubaneze, a fost arestat exact în momentul când criza atingea apogeul. Până în 1959, KGB-ul considerase că serviciile occidentale de spionaj nu riscau un contact direct cu agenții lor sovietici decât în afara teritoriului URSS. În octombrie 1959, KGB-ul arestează un ofițer GRU, locotenent-colonelul Piotr Popov, care fusese recrutat de CIA la Viena, cu șase ani în urmă. Ca urmare, liderul Direcției a II-a, generalul Oleg Mihailovici Gribanov, decide în 1960 să pună sub supraveghere ambasadele Statelor Unite și Marii Britanii, pentru perioade de câteva săptămâni, de două ori pe an. Aceste operațiuni uriașe, extinzându-se asupra familiilor diplomaților, corespondenților de presă, oamenilor de afaceri, precum și asupra personalului de ambasadă, utilizau echipe de supraveghere din cadrul celei de-a VII-a Direcții (Supraveghere) al KGB, instruite la Direcția a II-a. La începutul anului 1962, un grup de supraveghere urmărește pe soția controlorului SIS al lui Penkovski la Moscova, d-na Janet Chisholm, atunci când aceasta plecase de la ambasadă pentru a prelua de la Penkovski ultimul set de filme. În zona Arbat a Moscovei, paznicii observă un contact scurt între d-na Chisholm și un rus neidentificat. Doi dintre paznici o urmăresc înapoi la ambasadă, dar nu o abordează, pentru a-i cere pachetul pe care-l primise. Alți doi paznici îl urmăresc pe Penkovski, dar îl pierd după circa douăzeci de minute.

La scurt timp după aceasta, excesul de încredere în sine al lui Penkovski îi precipită căderea. Toți ofițerii KGB și GRU care vizitau ambasadele occidentale, erau obligați să facă la sediu o informare de rutină, înaintea efectuării vizitei respective. Penkovski participă la o recepție la ambasadă britanică, fără a-și mai da osteneala să raporteze. Șeful GRU, generalul Serov, tovarăș de chefuri al lui Penkovski, scrie o scrisoare de scuze către Direcția a II-a, în numele lui Penkovski. Prefăcându-se că acceptă scuzele lui Serov, generalul Gribanov decide să-l pună pe Penkovski sub supraveghere la domiciliu și la locul de muncă. El este filmat dintr-un apartament de vizavi, pe când asculta foarte atent la aparatul de radio, regula cu grijă butoanele și-și făcea însemnări.

Bolșakov a repetat cuvânt cu cuvânt ceea ce-i spusese lui Robert Kennedy. Bartlett și-a notat mesajul și l-a transmis președintelui¹⁶⁸. După nouă zile, lui John Kennedy i s-au arătat fotografiile luate prin U2 asupra amplasamentelor rachetelor din Cuba. Consilierul prezidențial Theodor Sorensen își amintea mai târziu:

„Președintele Kennedy ajunsese să conteze pe canalul de comunicații furnizat de Bolșakov, pentru legătura directă cu Hrusciiov, iar acum se simțea dezamăgit. El era dezamăgit personal”¹⁶⁹.

La 24 octombrie, Bartlett îl invită pe Bolșakov la Clubul Presei Naționale, arătându-i douăzeci de fotografii luate de U2 asupra bazelor de rachete, care purtau încă pe colțul drept de sus inscripția „Numai pentru ochii președintelui”. Bartlett îl întreabă pe Bolșakov:

„Ce-ai zice de asta, Gheorghi? Pariez că știi precis că aveți rachete în Cuba.”

Bolșakov răspunde:

„Nu am văzut niciodată astfel de fotografii și nu am idee ce anume reprezintă. Terenuri de base-ball, poate?”

În ziua următoare, fotografiile au fost date publicității. Bartlett îi telefonează din nou lui Bolșakov. Conform versiunii lui Bolșakov, discuția s-a derulat în felul următor:

„Ei, bine, Gheorghi, aveți sau nu aveți rachete în Cuba?”

„Nu avem.”

„OK, Bobby mi-a cerut să-ți spun că aveți. Hrusciiov a spus aceasta chiar azi. Președintele tocmai a primit o telegramă de la Moscova.”

„Acestă știre, a declarat Bolșakov, mi-a apărut ca un trăsnet din senin”¹⁷⁰.

Bolșakov fiind discreditat, Moscova selecționează un „nou canal secret de comunicații” cu Casa Albă. Succesorul lui Bolșakov a fost rezidentul KGB la Washington, Aleksandr Semionovici Felisov, care lucrase la Londra la sfârșitul anilor '40. În calitate de rezident la Washington între anii 1960 și 1964, Felisov utilizase pseudonimul „Fomin”¹⁷¹. În ziua de 26 octombrie, la ora 14.30, el telefonează corespondentului Corporației Americane de Radio la Departamentul de Stat, John Scali, al cărui acces neîngrădit la Casa Albă era binecunoscut. Felisov părea agitat. El i-a cerut lui Scali să se întâlnească de urgență, „peste zece minute”. La întâlnire, el i-a spus lui Scali că trebuie să-i transmită un mesaj important. În schimbul îndepărtării rachetelor sovietice, Statele Unite ar trebui să formuleze o declarație publică din care să reiasă că nu vor invada Cuba. „Vrei, te rog, să verifici dacă acest lucru ar fi posibil, la înaltele tale surse de la Departamentul de Stat?” Felisov și Scali s-au întâlnit din nou la ora 19.35, într-o cofetărie. Scali a spus că a cerut avizul secretarului de stat, Dean Rusk, care s-a arătat interesat de sugestia lui Felisov. Imediat după aceea a fost recepționată o telegramă lungă și patetică din partea lui Hrusciiov, reluând același mesaj¹⁷².

comunicații cu Casa Albă și de a răspândi dezinformări în decursul instalării rachetelor sovietice în Cuba. Omul de bază pentru ambele obiective a fost Gheorghe Nikitovici Bolșakov, un ofițer KGB conspirat ca ziarist la Washington¹⁶⁴. Timp de peste un an, înainte de criza rachetelor, Bolșakov a servit drept vehicul de comunicații secret între John Kennedy și Nikita Hrușciiov. După ce a fost prezentat de către un ziarist american fratelui președintelui, lui Robert Kennedy, în mai 1961, cei doi au început să se întâlnească de două ori pe lună¹⁶⁵. Robert Kennedy pare a nu fi realizat niciodată că Bolșakov era ofițer al KGB. El spune:

„Bolșakov era reprezentantul lui Hrușciiov... Ori de câte ori avea vreun mesaj de transmis președintelui, sau atunci când președintele avea vreun mesaj pentru Hrușciiov, aceasta se înfăptuia prin Gheorghe Bolșakov”¹⁶⁶.

Bolșakov a reușit să-l convingă pe Robert Kennedy că era capabil să scurt-circuiteze greoiul protocol al diplomației oficiale, să comunice direct cu Hrușciiov, toate acestea într-un mod „direct și sincer, fără stupide banalități propagandistice”. După cum afirmă Bolșakov, „dialogul Hrușciiov-Kennedy câștiga în franchețe și spontaneitate, de la un mesaj la altul”¹⁶⁷.

Cealaltă misiune principală a KGB-ului a constat din protejarea secretului rachetelor, până când acestea aveau să fie instalate, pentru ca americanii să fie puși în fața unui fapt împlinit. La 6 octombrie 1962, Bolșakov îl caută pe Robert Kennedy, cu un alt mesaj de la Hrușciiov. El întâlnește un cu totul alt personaj, cu un comportament deosebit față de modul obișnuit, întrucâtva familiar, în care se derulau întâlnirile lor. De data aceasta și atmosfera era diferită:

„Spre deosebire de alte dăți, gazda mea purta un sobru costum de culoare închisă, părul lui - de obicei ciufulit - fiind pieptănat cu grijă. Chipul lui purta o expresie impasibilă... Robert era sec și formal. Intenția era de a se imprima un caracter oficial întâlnirii noastre”.

Apoi Bolșakov a comunicat mesajul:

„Premierul Hrușciiov este îngrijorat de situația creată de Statele Unite în jurul Cubei și noi repetăm că Uniunea Sovietică furnizează Cubei exclusiv armament defensiv, destinat protejării intereselor revoluției cubane...”

Robert Kennedy i-a cerut lui Bolșakov să repete mesajul mai rar, l-a scris pe hârtie și l-a înmănat unei secretare spre a-l dactilografia: „În regulă”, a spus el, „voi transmite acest mesaj președintelui și el va comunica răspunsul său prin mine, dacă este necesar”. În ziua următoare, Bolșakov a fost invitat la dejun de către ziaristul Charles Bartlett, un prieten apropiat al președintelui. Bartlett i-a comunicat că președintele dorea să primească mesajul lui Hrușciiov „detaliat în scris, și nu în descrierea fratelui său”.

avioane U2, capabile să evolueze la 70 000 de picioare altitudine. Doborârea unui U2 și procesul de la Moscova al pilotului capturat, Gary Powers, în 1960, au determinat o încetare temporară a misiunilor de supraveghere. În următoarele câteva luni, SUA lansează primul satelit de spionaj, cu toate că fotografiile realizate prin satelit au avut la început o acuratețe mai redusă decât cele făcute în timpul zborurilor cu U2. Prin anul 1963, supravegherea prin satelit este asumată în mod tacit și de către Kremlin.

Începând cu mijlocul anilor '50, se înregistrează o semnificativă, chiar spectaculoasă ameliorare a informațiilor secrete dobândite de Occident prin agenți, așa-numitul HUMINT, din URSS.

În primăvara anului 1961, SIS recrutează cel mai important agent al Occidentului, din perioada războiului rece: colonelul Oleg Vladimirovici Penkovski, un ofițer GRU din cadrul Comitetului de Stat pentru Știință și Tehnologie, și bun prieten al șefului GRU, generalul Ivan Alexandrovici Serov, precum și al ofițerului comandant al Artileriei de Sol și Rachete, mareșalul Serghei Sergheevici Varențov. Informația furnizată de Penkovski, sub forma a peste 5 500 imagini luate cu o cameră Minox, într-o perioadă de optsprezece luni, a fost de cea mai mare importanță. Datele referitoare la sistemul de rachete sovietic și la armele chimice au determinat o majoră reevaluare a strategiei NATO. În perioadele de vârf, informația procurată de Penkovski, controlat concomitent de SIS și de CIA, a necesitat activitatea de analiză a 20 de specialiști americani și 10 britanici¹⁶¹.

Informația obținută de Occident a jucat un rol crucial în rezolvarea pașnică a crizei rachetelor cubaneze, înainte ca acestea să fi fost instalate. În data de 14 octombrie 1962, un U2 în zbor de recunoaștere deasupra Cubei, ia prima fotografie a unei rampe de lansare pentru rachete balistice. Analistii CIA au fost capabili să identifice natura construcției, datorită unui document ultrasecret furnizat de Penkovski, care-l fotografiase la sediul Artileriei de Sol și Rachete a Forțelor Armate Sovietice, unde penetrase grație relațiilor sale de prietenie cu mareșalul Varențov¹⁶². La 16 octombrie, fotografiile sunt prezentate președintelui Kennedy, care înființează un comitet ultrasecret de control al crizei, cunoscut sub numele de ExCom (Comitetul Executiv al Consiliului Securității Naționale). În ziua de 19, zborurile U2 furnizează ExCom-ului dovada existenței a nouă amplasamente balistice în construcție. La 22 octombrie, Kennedy anunță impunerea unei blocaje americane vizând „o strictă carantină a oricărui material militar ofensiv expediat către Cuba”. Timp de aproape o săptămână, lumea întreagă a trăit cu spaima unui Apocalips nuclear¹⁶³.

Rezidența KGB de la Washington a jucat un rol activ, atât în crearea cât și în soluționarea crizei rachetelor. Pe lângă colectarea de informații, rezidența mai avea alte două sarcini: de a furniza o cale secretă de

ajuta Cuba în lupta ei... Acum Statele Unite nu mai sunt așa de intangibile cum erau înainte". În ziua următoare, Che Guevara se împăuna cu faptul că „cea mai mare putere militară din istorie” apăra Cuba. Castro și locotenenții săi au început să clameze în toate discursurile că Revoluția cubaneză nu reprezenta decât „primul pas pe calea eliberării Americii Latine”¹⁵⁶. De altfel, eșecul invaziei de la Plaja Porcilor, destinată răsturnării lui Castro, din aprilie 1961, demonstrează Uniunii Sovietice că Statele Unite erau vulnerabile în propria lor ogradă¹⁵⁷.

Deși Castro nutrea o reală antipatie față de ambasadorul sovietic, Serghei Kudriavțev, el s-a împrietenit în mod sincer cu rezidentul KGB, Aleksandr Șitov. În martie 1962, Castro apare la televiziune pentru a anunța demantelarea vechiului Partid Comunist Cubanez, de linie dură, cu care se identifica Kudriavțev. Îi cere acestuia să plece, obținând numirea lui Șitov (care folosea încă pseudonimul de Alekseev) în postul de ambasad¹⁵⁸. La capătul următoarelor șase luni, avea să se producă cea mai periculoasă criză internațională de la cel de-al doilea război mondial. La începutul lui 1962, cu noile rachete intercontinentale americane instalate și cu rachetele cu rază medie de acțiune, deja operaționale în Marea Britanie și în Turcia, Statele Unite se situează în fruntea competiției pentru înarmarea nucleară. Hrușciov și-a făcut socoteala că ar putea obține un avantaj nuclear imediat, prin instalarea rachetelor sale în Cuba, atât de aproape de Statele Unite, bazându-se mai puțin pe informații veridice și mai mult pe propria subestimare a capacității de reacție americane în general, și a tânărului președinte al SUA, John F. Kennedy, în special.

Democrațiile occidentale, îi spune Hrușciov poetului american Robert Frost, erau „prea liberale pentru a lupta”¹⁵⁹. Instalând în secret rachetele sale nucleare în Cuba, l-ar fi pus pe Kennedy în fața faptului împlinit, pe care acesta ar fi fost obligat să îl accepte¹⁶⁰. În vara anului 1962, inginerii sovietici încep instalarea rampelor de lansare pentru rachetele nucleare, cu o rază de acțiune de peste 2 000 de mile și o capacitate de a atinge cele mai importante orașe de pe coasta de Est în câteva minute.

În toate situațiile de criză precedente spionajul sovietic fusese mai bun, uneori mult mai bun, decât cel occidental. În timpul crizei rachetelor din octombrie 1962 serviciile de informații americane se dovedesc a fi cel puțin la fel de eficiente ca cele ale Kremlinului. O explicație rezidă în faptul că centrul de criză se afla la numai nouăzeci de mile de Statele Unite. O altă explicație constă în pierderea poziției de lider a spionajului sovietic, din cauza a două elemente care ameliorează colectarea de informații a Occidentului. Primul este reprezentat de creșterea ponderii procedeeleor de recunoaștere aeriană. În 1955, președintele Eisenhower propusese Uniunii Sovietice o politică de „cer deschis”, care să permită ambelor părți controlul din aer al desfășurărilor militare. La refuzul Rusiei, Statele Unite au luat inițiativa în mod unilateral, cu zboruri efectuate de

După eliberarea sa dintr-o închisoare cubaneză în 1955, pentru organizarea unui atac asupra unor depozite militare, Castro a petrecut un an de exil în Mexic, făcând apel la ambasada sovietică pentru furnizarea de arme în vederea organizării unei campanii de guerilă împotriva lui Batista. Deși solicitarea de arme a fost respinsă, ofițerul rezident KGB, vorbitor de limba spaniolă, Nikolai Sergheevici Leonov, a fost impresionat de charisma lui Castro, oferindu-i un entuziast suport moral. Leonov considera viziunea politică a lui Castro ca imatură și incoerentă, dar aprecia decizia lui Castro de a conserva un complet control personal asupra „Mișcării 26 iulie”, precum și intenția acestuia de a conferi viitorului său regim o coloratură socialistă. El a remarcat de asemenea faptul că atât fratele lui Castro, Raul, cât și primul său locotenent, Che Guevara, se considerau deja ca fiind marxiști. După ce Castro ajunge la putere, clarviziunea lui Leonov îi aduce o frumoasă carieră la KGB, culminând în 1983 cu numirea sa în funcția de adjunct a Direcției Întâi Centrale, responsabil cu operațiunile din America de Nord și de Sud¹⁵².

Chiar și atunci când, în ianuarie 1959, Castro a preluat puterea la Havana, Moscova se îndoia încă de capacitatea lui de a rezista presiunii americane. Dar Castro a luat PSP prin surprindere, epurând vechea conducere și utilizând partidul ca mijloc de control asupra întregii țări. Apoi, el solicită din nou Moscovei arme și asistență, realizându-și visul de a deveni un Bolivar al Caraibelor. În iulie 1959, șeful informațiilor lui Castro, maiorul Ramiro Valdes, începe o serie de întâlniri la Mexico City cu ambasadorul și cu rezidentul sovietic. KGB-ul trimite peste o sută de consilieri pentru a întări sistemul de securitate și de informații cubanez, o parte dintre aceștia făcând parte din rândurile copiilor refugiaților comuniști spanioli, fugiți în Rusia în urma Războiului Civil¹⁵³. Dar Kremlinul rămâne reticent în a acorda regimului neortodox al lui Castro un sprijin militar deschis. Însă în toamna aceluiași an, o delegație cubaneză condusă de Raúl Castro sosește la Praga, pentru a discuta posibilitatea unei asistențe militare cehoslovace. În ciuda aerului său somnolent și al interesului excesiv pentru prostituate blonde, fervoarea marxistă a lui Raúl face o bună impresie asupra gazdelor sale. În timpul sejurului său la Praga, Raúl este invitat de Hrușciiov să viziteze Moscova¹⁵⁴.

În octombrie 1959, pe când Raúl Castro se afla la Praga, o „delegație culturală”, sovietică, condusă de fostul rezident KGB la Buenos Aires, Aleksandr Ivanovici Șitov (alias Alekseev), sosește la Havana pentru a prepara deschiderea relațiilor diplomatice. Completa recunoaștere diplomatică avea să fie dobândită de regimul lui Castro în luna mai 1960, iar Șitov avea să rămână la Havana ca rezident KGB, sub acoperirea de consilier cultural și reprezentant al Tass¹⁵⁵. Hrușciiov dă asigurări de sprijin și prietenie Cubei, cu un entuziasm afirmat în mod public, ca în cazul discursului anti-american din 9 iulie: „Trebuie să facem totul pentru a

fost Bogdan Stașinski, în vârstă de numai 24 de ani atunci când l-a ucis pe Rebet! Arma ucigașă, în ambele cazuri, a constatat într-un pistol cu sistem spray, care lovea cu un jet de gaz otrăvitor, prin spargerea unei fiole cu cianid determinând stopul cardiac la victimă. Departamentul al XIII-lea calculase, în mod corect, că un medic patolog nesuspicios ar fi stabilit drept cauză a morții infarctul. Stașinski a testat arma asupra unui câine, pe care-l dusesse într-o pădure de lângă Karlshorst, îl legase de un copac și trăsesse asupra lui. Câinele a murit în convulsii după câteva momente. Încrăzător în arma lui, Stașinski i-a ucis atât pe Rebet cât și pe Bandera, pândindu-i în întunericul nopții. În decembrie 1959, Stașinski este convocat la Moscova. El este decorat cu Ordinul Steagul Roșu „pentru îndeplinirea unei extrem de importante sarcini guvernamentale”. I s-a spus că va fi trimis la cursuri pentru a-și perfecționa engleza și germana, după care urma să se deplaseze în Occident, pentru „alte însărcinări” similare. Ceea ce se aștepta din partea lui, a spus Șelepin, era „difil dar onorabil”¹⁴⁷.

Asemeni lui Kohlov și Wildprett, Stașinski începe să aibă remușcări, influențat de prietena lui est-germană, anti-comunista Inge Pohl, cu care se va căsători în 1960. În august 1961, cu o singură zi înainte ca Zidul Berlinului să blocheze calea dinspre Răsărit, cei doi fug în Vest. Stașinski mărturisește asasinarea lui Rebet și Bandera, este adus în fața tribunalului din Karlsruhe în octombrie 1962 și este condamnat la opt ani închisoare, pentru complicitate la crimă. Tribunalul declară că principalul vinovat era guvernul sovietic, care instituționalizase crima politică. Au urmat puternice seisme la KGB, în cadrul cărora multe capete au căzut¹⁴⁸. De asemenea, defectiile lui Kohlov și Stașinski, au determinat conducerea Biroului Politic și a KGB-ului de a re-dimensiona „afacerile umede”. După publicitatea internațională din jurul procesului lui Stașinski, Biroul Politic abandonează metoda asasinatului de către KGB, ca instrument politic curent în afara blocului sovietic, folosindu-l numai rareori, cum a fost cazul lichidării președintelui Afganistanului, Hafizullah Amin, în decembrie 1979¹⁴⁹.

La sfârșitul războiului rece, ca și la începutul său, principala țintă a operațiunilor externe ale KGB-ului a rămas „principalul adversar”. La începutul anului 1960, KGB reușește pentru prima oară să stabilească o bază operațională majoră în America Latină, în „curtea din spate” a Statelor Unite. Oportunitatea s-a ivit prin răsturnarea dictaturii din Cuba a lui Batista, în ianuarie 1959, de către Fidel Castro¹⁵⁰. Până în vara anului 1958, Partidul Comunist Cubanez clamase cu insistență necesitatea ca dictatorul Batista să fie răsturnat de către comuniști, printr-o revoltă populară a muncitorilor cubanezi¹⁵¹.

prezenta ca ticsită de neo-naziști. Pentru testarea unei „măsurii active”, care urma să fie experimentată în Germania, Agayants trimite un grup de ofițeri într-un sat din apropierea Moscovei care să afișeze acolo svastici, sloganuri antisemite și să profaneze morminte evreiești la adăpostul întinericului. Informatorii KGB din sat au raportat că, deși incidentul a alarmat pe mulți locuitori ai satului, o mică minoritate antisemită a comis acte antievreiești pe cont propriu, imitând provocarea KGB-ului. În iarna 1959—1960, Agayants a utilizat aceeași tehnică, cu mare succes, în RFG. Agenți din Germania de Est au fost expediați în Germania de Vest, pentru a distruge memorialuri, sinagogi și magazine evreiești și pentru a picta lozinci antisemite. Huligani locali și neonaziști au continuat în mod spontan campania KGB-ului. Între Crăciunul anului 1959 și jumătatea lui februarie 1960, autoritățile vest-germane au înregistrat 833 de acte antisemite. Campania a încetat în mod spontan, însă nu înainte ca reputația Germaniei federale să fi fost grav prejudiciată. Ziarul New York Herald Tribune sumarizează reacția mass media cu titlul: „Bonn-ul este incapabil să elimine otrava nazistă.”¹⁴³

În mai 1959, Șelepin organizează cea mai amplă conferință de informații la Moscova, de la înființarea Ceka, pentru a trece în revistă prioritățile KGB-ului. Au participat 2000 de ofițeri KGB, împreună cu Aleksei Illarionovici Kirichenko, reprezentând Prezidiul, membri ai Comitetului Central și ai Ministerelor Apărării și de Interne. Șelepin a prezentat un plan cu bătaie lungă, menit să mobilizeze serviciile de informații ale întregului bloc sovietic, în scopul promovării obiectivelor Uniunii Sovietice și combaterii pericolului american, NATO și japonez¹⁴⁴.

Șelepin nu intenționa să abandoneze formele mai directe de „acțiune specială” în străinătate. Sub conducerea lui Serov, Departamentul al XIII-lea al Direcției Întâi Centrale, care răspundea de „afacerile umede”, adică de asasinat, suferise mai multe deconspirări publice neplăcute. După eșuarea tentativei de lichidare a liderului din emigrație al Alianței Naționale a Muncii (NTS), Gheorghi Okolovici, la Frankfurt și defecția asasinului KGB-ist, Nikolai Kohlov, în 1954¹⁴⁵, Departamentul al XIII-lea angajează un killer german, Wolfgang Wildprett, pentru uciderea președintelui NTS, Vladimir Poremski, în 1955. Ca și Kohlov, Wildprett se răzgândește și spune totul poliției vest-germane¹⁴⁶. În septembrie 1957, o tentativă a Departamentului al XIII-lea, de otrăvire a lui Kohlov cu Talium radioactiv, eșuează de asemenea. Aceste eșecuri sunt urmate însă de asasinarea a doi emigranți ucraineni în Germania de Vest: principalul ideolog al NTS, Lev Rebet, în octombrie 1957 și liderul Organizației Naționaliste Ucrainene (OUN), Stepan Bandera, în octombrie 1959. Aceste lichidări l-au convins atât pe Hrusciiov - care le autorizase, cât și pe Șelepin, de faptul că asasinatul selectiv rămâne o componentă necesară a operațiunilor externe ale KGB-ului. În ambele situații, asasinul KGB a

ascunși într-un pachet de țigări. Cu Hedy bolnavă psihic, Johnson era un agent dificil de controlat. Dar răbdarea lui Urzhumov, dolarii și măgulirile vor avea câștig de cauză. La sfârșitul anului 1961, Johnson obține un post în garda Centrului de Curierat al Forțelor Armate, la aeroportul Orly, unde erau manipulate documente cifrate, sisteme de coduri și echipament de criptografiere în tranzit între Washington, NATO, comandamentele americane în Europa și Flota a VI-a a SUA.

Cu nesfârșită răbdare, Johnson reușește, la 15 decembrie 1961, să pătrundă în depozitul subteran cu multiple încuietori al Centrului de Curierat, sustrage un sac cu material criptografic și documente ultra-secrete, pe care îl predă celui de-al doilea ofițer de caz, Feliks Ivanov. Acesta îl transportă la rezidența situată în sediul ambasadei sovietice de la Paris. Aici sunt înlăturate sigiliile, fotografiate documentele, relipite sigiliile, etc., astfel încât, într-un interval de o oră, sacul îi era returnat lui Johnson. Cu mult înainte de sfârșitul turei lui, Johnson repune sacul la locul lui, în pivniță. După cum afirmă Nosenko, operațiunea de la Orly a fost autorizată personal de Hrusciiov, anumite exemplare din documentele fotocopyate fiindu-i prezentate imediat, atât lui cât și Biroului Politic.

În ciuda faimoasei sale sugestii satirice făcută în timpul vizitei din 1959 la Washington, că SUA și URSS ar putea economisi mulți bani dacă și-ar combina serviciile de spionaj, Hrusciiov nutrea o permanentă fascinație față de secretele imperialiste. În 1962, Johnson primește felicitările tovarășului Hrusciiov și ale Consiliului de Miniștri, împreună cu gradul de maior în Armata Roșie, precum și suma de 2 000 de dolari spre a-i cheltui într-o vacanță la Monte Carlo. La sfârșitul lui aprilie 1963, Johnson furnizase 17 saci cu documente care includeau detalii asupra sistemelor de cifruri ale SUA, localizarea focoarelor de război americane în Europa, planurile de apărare ale NATO și Statelor Unite. Dar, deoarece Johnson tindea să devină neglijent, KGB întrerupe temporar operațiunea Orly, de teama de a nu fi descoperită. Între timp Johnson este transferat. El este arestat în 1964, ca rezultat al informațiilor furnizate de Nosenko după defecția lui.¹³⁹

Pe de altă parte, Șelepin a acordat prioritate și resurse „măsurilor active” menite să influențeze guvernele occidentale și opinia publică. În ianuarie 1959, el creează o nouă secție de dezinformare în cadrul Direcției Întâi Centrale, Departamentul D (viitorul serviciu A), cu un personal alcătuit inițial din peste cincizeci de ofițeri. Șeful acestei secții, până la moartea lui în 1968, a fost generalul Ivan Ivanovici Agayants, un armean cu un considerabil șarm personal.¹⁴⁰ El fusese rezident la Teheran, din 1941 până în 1943 și la Paris, între 1946—1949 (sub pseudonimul Avalov).¹⁴¹

Una dintre primele ținte ale lui Agayants, în fruntea Departamentului D în 1959 a fost reprezentată de Germania occidentală, pe care KGB-ul o

declară „bolnav mintal”, dar PROD îl păstrează din cauza lipsei de specialiști arabi. În cele din urmă este obligat să demisioneze în luna iunie, când i se stabilește diagnosticul „o iminentă criză de schizofrenie”. După patru ani reapare la Moscova, făcând revelații politice deosebit de incomode asupra succeselor PROD în Orientul Apropiat:

„Este foarte relevant faptul că autoritățile americane au tras foloase de pe urma faptului că sediul ONU este situat pe teritoriul american... Instrucțiunile cifrate ale Republicii Arabe Unite [Egipt și Siria], Iordaniei, Libanului, Irakului, Turciei și Greciei, adresate misiunilor lor de la ONU poposesc în mâinile Departamentului de Stat înainte de a ajunge la destinație.”¹³⁸

În timp ce Dunlap trafica documentele de la Fort Meade, către controlorul său GRU, KGB-ul reușea cel puțin o penetrație majoră a secretelor criptografice americane în exteriorul Statelor Unite. Agentul său fusese sergentul Robert Lee Johnson care, în perioada când fusese staționat în Berlinul de Vest, în 1953, trecuse în Est și ceruse azil politic pentru el și pentru logodnica lui Hedy, fostă prostituată. Însă KGB-ul l-a convins pe Johnson să rămână în Vest, plătindu-i un al doilea salariu pentru spionaj în favoarea Uniunii Sovietice. Johnson a recrutat curând un coleg sergent, homosexual, James Allen Mintkenbaugh, căruia i se dă sarcina de a identifica alți homosexuali din garnizoana americană, pentru a fi eventual racolați de către KGB. În ciuda acestui succes, timp de mai mulți ani Johnson furnizează numai informații de nivel inferior. În 1956, el rupe contactul cu KGB, părăsește armata și pleacă cu Hedy la Las Vegas cu intenția de a se îmbogăți prin cazinouri și de a face carieră ca scriitor. Nereușind să-și realizeze fanteziile, Johnson începe să bea și o obligă pe Hedy să revină la prostituție. Spre sfârșitul anului 1956, Hedy era prea bolnavă pentru a munci, iar Johnson era distrus.

Apoi, în ianuarie 1957, Mintkenbaugh se întoarce la rulota care le servea de locuință cu un cadou de 500 dolari de la KGB și o ofertă de reînnoire a angajamentului. KGB-ul îi cere lui Johnson să se înscrie în US Air Force pentru a obține informații despre amplasamentul rachetelor. Dar nu constituie o surpriză faptul că Air Force îl respinge. Însă US Army îl acceptă, în calitate de paznic la rachetele amplasate în Texas și California. Timp de doi ani, Johnson îi furnizează lui Mintkenbaugh fotografii, planuri și documente și chiar — o singură dată — o probă de benzină de rachete. Mintkenbaugh le înmâna controlorului său KGB, Piotr Nikolaievici Jeliseev, în decursul întâlnirilor de la Washington, la teatrele așa-numite „burlesque” (strip-tease), pentru care Jeliseev avea o adevărată pasiune. La sfârșitul lui 1959, Johnson este transferat din Texas la o bază a US Army din Franța. Un nou ofițer de caz, Vitali Urzhumov, cunoscut de el sub numele de Viktor, îl va contacta la Paris, înmânându-i 500 de dolari

Neștiut de Martin și Mitchell, un și mai important agent sovietic, sergentul Jack E. Dunlap în vârstă de 32 de ani, rămăsese în funcție la Fort Meade. Dunlap obținuse Inima de Purpură și Steaua de Bronz pentru „sânge rece sub focul inamic și sincer devotament pentru îndeplinirea datoriei” în timpul Războiului din Coreea. Dar el era și un vânător de fuste, tatăl a șapte copii și în permanentă lipsă de bani. În 1958 devine șoferul general-maiorului Garrison B. Coverdale, șef de personal la Fort Meade, acționând drept curier pentru documentele ultrasecrete între diferitele secțiuni ale NSA. Ca șofer pe mașina șefului de personal, Dunlap avea rarul privilegiu de a putea părăsi Fort Meade fără a fi controlat. Cel puțin șase membri ai staff-ului NSA s-au folosit de Dunlap pentru a șterpeli mașini de scris și furnituri de birou și a le transporta la locuințele lor. Aceasta a facilitat accesul lui Dunlap în birourile NSA¹³⁵.

În timpul primăverii sau la începutul verii anului 1960, se pare că Dunlap a intrat în ambasada sovietică de la Washington, oferind spre vânzare documente de la NSA. O anchetă ulterioară a relevat că în acest timp el a fost controlat de către GRU și nu de către KGB¹³⁶. Dunlap a furnizat volume de instrucțiuni, modele matematice și schițe ale celor mai sofisticate mașini de cifruri ale Statelor Unite. El a avut de asemenea acces la evaluările CIA asupra forțelor militare și rachetelor sovietice în Europa de Est, în special în Republica Democrată Germană.

În vara anului 1960, Dunlap devine brusc deosebit de prosper. În ciuda faptului că avea un salariu de 100 de dolari pe săptămână, el întreține și o amantă, pe lângă numeroasa sa familie, își cumpără un Jaguar, două Cadillacuri și un iaht. În primăvara anului 1963, stresul vieții duble devine insuportabil pentru Dunlap. El mărturisește în martie, cu ocazia unor testări de serviciu că a comis „mici furturi” și a avut „o conduită imorală”; în luna mai este transferat la Fort Meade, la o slujbă fără importanță. În ziua de 22 iulie își meșterește o prelungire la țeava de eșapament a mașinii, o introduce prin fereastră în mașină, dă drumul relanti-ului și se asfixiază cu gazele în mașina sa. Trei zile mai târziu avea să fie înmormântat cu onoruri militare în cimitirul Arlington. Trădarea lui ar fi putut rămâne nedescoperită, dacă văduva lui nu ar fi descoperit o lună mai târziu un set de documente ultrasecrete, pe care Dunlap omisese să le mai dea controlorului său. O anchetă a NSA depășea cu mult pe cea procurată rușilor de Martin și Mitchell împreună.¹³⁷

În ziua în care a fost descoperită sinuciderea lui Dunlap, un alt fost ofițer NSA, Victor Norris Hamilton, cetățean american naturalizat, de origine arabă, a revelat alte secrete ale NSA în paginile ziarului Izvestia. Ca și Martin și Mitchell Hamilton era o personalitate bizară, neadaptată, care se infiltrase cumva în rețeaua de securitate a secțiunii pentru Orientul Apropiat, în așa-numitul „oficiu de producție” (PROD), în anul 1957, lucrând pe materiale arabe. În februarie 1959, psihiatrii de la NSA îl

În 1960, spionajul sovietic poseda trei agenți la Fort Meade. Acest remarcabil succes se datora mult mai puțin planificării minuțioase a Secțiunii Speciale și în mult mai mare măsură șansei și securității slabe de la NSA. În decembrie 1959, doi criptanalști de la NSA, Bernon F. Mitchell, de 30 de ani, și William H. Martin, de 28 de ani, zboară în Cuba, unde iau contact cu KGB-ul, care le prezintă o listă de solicitări din domeniul criptanalizei. Oarecum surprinzător, Mitchell fusese angajat la NSA, în ciuda recunoașterii faptului că a avut timp de șase ani „experiențe sexuale”, până la vârsta de 19 ani, „cu câini și găini”. Martin era apreciat drept un iresponsabil și un egoist insuportabil. În decursul procedurii de selecție totuși, remarcabilele lor calități de matematicieni au prevalat asupra defectelor lor personale și în cazul lui Mitchell, asupra experienței din ogradă animalelor. La începutul anului 1959, ambii fac rabat de la regulamentele NSA, reclamând congressman-ului Wayne Hays existența așa-numitului ELINT (informații electronice) aerian și a misiunilor care violau spațiul aerian sovietic. Considerând în mod eronat, că cei doi au fost puși de CIA să-i testeze capacitatea de a păstra secretul, Hays nu a luat nici o atitudine. Naivi din punct de vedere politic, Martin și Mitchell au fost seduși de imaginea mitică prezentată în revistele de propagandă sovietice, unde URSS apărea drept un stat atât de atașat cauzei păcii încât nu s-ar fi angajat niciodată în acțiuni de spionaj aerian, și atât de progresist sub aspect social, încât era capabil să ofere celor doi un sentiment al împlinirii personale pe care nu-l trăiseră în Statele Unite.

La 25 iunie 1960, la începutul concediului lor de trei săptămâni, Mitchell și Martin au zburat la Mexico City. În ziua următoare, ei au zburat la Havana și și-au predat răspunsul la lista avansată de KGB, pentru Centrul de la Moscova. Cu o săptămână și o zi după expirarea concediului lor, ofițerii de securitate ai NSA au descoperit în casa lui Mitchell cheia de la un safe dintr-o bancă din Maryland, care fusese lăsată în mod deliberat, spre a fi descoperită. Deschizând cutia, ofițerii au descoperit un plic sigilat, pe care era menționată dorința celor doi ca scrisoarea să fie făcută publică. Plicul conținea o lungă denunțare a guvernului SUA, care era „la fel de lipsit de scrupule, cum a acuzat el guvernul sovietic că este”, precum și un bizar elogiu al URSS-ului, ca fiind societatea în care „talentele femeilor sunt încurajate și utilizate într-un mult mai plênar... decât în Statele Unite”, făcând femeile sovietice „mai dezirabile ca tovarășe de viață”. La 6 septembrie 1960, la Casa Ziariștilor din Moscova, Martin și Mitchell organizează cea mai neplăcută conferință de presă din istoria serviciilor secrete americane. Cea mai incomodă informație s-a referit la faptul că NSA decrypta comunicațiile propriilor aliați. Printre aceștia, a declarat Martin, se numărau „Italia, Turcia, Franța, Iugoslavia, Republica Arabă Unită, Indonezia, Uruguay - este suficient pentru formarea unei imagini generale, presupun¹³⁴”.

Prezidiul agreează opinia exprimată de Șelepin, conform căreia, în ciuda rezultatelor de netăgăduit, KGB-ul nu a contribuit la războiul strategic și ideologic cu Occidentul. În decembrie, Șelepin este numit președinte al KGB-ului. Serov este transferat în postul mai puțin prestigios de șef al GRU¹²⁸.

Asemeni lui Beria și mai târziu, asemeni lui Andropov, Șelepin urmărea mai mult decât președinția KGB-ului. În vremea studenției sale, la vârsta de 20 de ani, el a fost întrebat odată ce vrea să devină. După cum afirmă istoricul sovietic Roy Medvedev, răspunsul prompt al lui Șelepin a fost: „Un șef!” Pentru el, conducerea KGB-ului reprezenta doar o bornă kilometrică în cariera care trebuia să-l conducă la postul de prim-secretar al partidului. În decembrie 1961, el este schimbat din funcția de președinte al KGB, dar devine lider al puternicului, nou-creat Comitet al Controlului de Partid și de Stat. Noul președinte al KGB-ului este tânărul protejat al lui Șelepin, Vladimir Eftimovici Semiciastni, în vârstă de 37 de ani, care lucrase în Comsomol sub conducerea lui¹²⁹.

Începutul perioadei de conducere a lui Șelepin la KGB este marcat de o schimbare imediată a stilului de conducere. Un ofițer de informații scandinav, responsabil cu analiza interceptărilor mesajelor radio-telefonice ale KGB, remarca faptul că verbul „a cere” era utilizat în mod invariabil pentru transmiterea ordinelor președintelui KGB. La sfârșitul anului 1958 „a cere” este înlocuit cu „a solicita”. La puțină vreme, ofițerul avea să descopere că Serov fusese înlocuit de Șelepin¹³⁰. Vechea gardă este treptat înlocuită de absolvenți de universitate, mulți dintre ei foști protejați ai lui Șelepin la Comsomol. Un sânge nou, începea să alimenteze o nouă imagine publică a KGB-ului. „Violările legalității socialiste”, declară Șelepin în 1961, „au fost complet eliminate... Cekiștii pot privi în ochi partidul și poporul sovietic cu o conștiință curată”.¹³¹ După 20 de ani de tăcere, cultul lui Dzerjinski este reînviat. „Felix de fier” redevine modelul cekistului lucid și cu inima caldă, protejând cu devotament poporul sovietic împotriva asalturilor imperialiste¹³².

Șelepin va realiza în cadrul Direcției Întâi Centrale o „secțiune specială”, pentru a coordona criptanaliza de suport operațional. Principala țintă a acestei secțiuni erau desigur Statele Unite¹³³. Cel mai ambițios proiect urma să fie penetrarea Agenției Statelor Unite pentru Securitate Națională (NSA), cel mai mare, cel mai bine organizat și cel mai finanțat serviciu de informații american, al cărui sediu se afla la Fort Meade, lângă Washington. Toți americanii care citeau ziarele sau se uitau la televizor știau ce este CIA. Dar numai foarte puțini erau la curent cu existența unui serviciu de SIGINT în Statele Unite. Cei în cunoștință de cauză de la Washington glumeau pe seama inițialelor N.S.A. pretinzând că înseamnă „No Such Agency” (Nu există o astfel de agenție).

rămâne imposibilă, deoarece se pare că la KGB, numai șefii directoratelor externe și de cifru, precum și președintele KGB-ului, aveau acces fără restricții la criptanaliza diplomatică. În 1969, o nouă Direcție (a XVI-a) preia responsabilitatea SIGINT-ului. Nici unul dintre defectorii KGB nu a beneficiat decât de un acces trunchiat la aceste informații. Dosarele din arhivele KGB-ului, consultate de Gordievski, furnizau puține date suplimentare. Chiar și ofițerii superiori KGB nu cunoșteau decât conținutul acelor interceptări strict necesare pentru sarcinile lor operative.

În perioada războiului rece, interceptările erau scrise pe hârtie de pergament și ținute în mari Cărți Roșii. Piotr Deriabin avea acces de două ori pe săptămână la conținutul unei Cărți Roșii, în biroul șefului său de departament. Iuri Nosenko, defector cu zece ani mai târziu, își amintește cum îi era adusă Cartea Roșie de către un curier, care stătea cu el în timpul în care consulta paginile permise; nu avea voie să-și facă însemnări¹²². Securitatea comunicațiilor franceze era considerată atât de americani, cât și de britanici ca fiind foarte slabă¹²³. După cum afirmă Peter Wright, în 1960, pe când avea acoperirea de inginer telefonist, a implantat el însuși „ploșnițe” în ambasada franceză de la Londra, fapt care a permis GC&HQ să descifreze mesaje concepute sub cifru diplomatic ultrasecret¹²⁴. Ambasada franceză de la Moscova a fost ascultată de KGB la sfârșitul epocii Brejnev¹²⁵. Iuri Rastvorov care a fugit în 1954, precum și Nosenko își amintesc că au putut consulta o mare cantitate de decriptări japoneze¹²⁶. Decriptările provenite de la „principalul adversar” au fost mai puține sau au avut un caracter și mai secret - ori, mai probabil, ambele. Nosenko își amintește că a văzut foarte rar interceptări americane; Deriabin nu a văzut nici una. Au existat de asemenea, își amintește Nosenko „anumite succese în decriptarea comunicațiilor britanice”, dar nu a putut produce nici un exemplu concret¹²⁷. Este totuși evident că defectorii de la KGB, din perioada războiului rece, au avut acces la o cantitate de interceptări care reprezentau numai vârful unui aisberg masiv de SIGINT.

În anul 1958, recordul ca președinte al KGB al lui Serov este atacat de doi tineri și ambițioși turci, care se bucurau de încrederea lui Hrusciov: Aleksandr Nikolaievici Șelepion, prim-secretar al Comitetului Central al Comsomolului și Nikolai Romanovici Mironov, șef al KGB-ului din Leningrad. Ambii sunt răsplătiți cu poziții înalte în aparatul Comitetului Central. Reputația bine meritată de măcelar a lui Serov începuse să devină incomodă sub aspect diplomatic. Când a vizitat Londra pentru a pregăti vizita lui Hrusciov și a lui Bulganin în primăvara anului 1956, scandalul din presă l-a obligat la o retragere grăbită. Rumorile privitoare la rolul jucat de Serov în înăbușirea Revoluției din Ungaria i-au confirmat în Occident renumele de simbol de continuitate a represiunii neo-staliniste. Era deci necesară o nouă conducere la KGB. În toamna anului 1958,

cu parteneri KGB, nu conduce la concluzia că funcționarii ambasadei puteau fi cu toții modele de discreție.

Cu toate acestea, securitatea ambasadei americane nu era mai slabă decât media și nici diplomații americani nu erau mai ușor de compromis decât alții. Ambasadorul francez la Moscova în perioada 1956-1964, Maurice Dejean și atașatul său de aviație, colonelul Louis Guibaud, au fost seduși de „rândunelele” KGB-ului, în conformitate cu planul de operațiuni direct supervizat de către generalul Oleg Gribanov, șeful Direcției a Doua (Contrainformații). Dejean este bătut de un ofițer KGB, pozând în soțul gelos; Guibaud este confruntat cu deja faimoasele fotografii compromițătoare. Și totuși, obiectivele operațiunii de seducție nu sunt atinse. Guibaud se sinucide, iar seducătoarea lui Dejean fuge în Occident, dând operațiunea în vileag, mai înainte ca șantajul KGB-ului să fi început cu adevărat¹¹⁵.

Printre ambasadele de la Moscova împânzite cu „ploșnițe” s-a numărat și ambasada Germaniei Federale; așa cum își amintea mai târziu Iuri Nosenko, ambasadorul de la sfârșitul anilor '50 obișnuia în fiecare seară să dicteze o relatare a evenimentelor zilnice, cu gândul probabil la elaborarea unui volum de memorii în viitor. Cele mai interesante extrase ale acestor relatări ajungeau pe biroul lui Hrușciiov la două ore după dictarea lor de către ambasador. Dar penetrarea ambasadelor nu se realiza numai la Moscova, ci și în alte capitale ale blocului sovietic: cu ajutorul AVH, KGB reușește să penetreze ambasada SUA de la Budapesta¹¹⁶.

Într-un anumit număr de cazuri, ofițerii MGB/KGB au dobândit acces fizic la misiunile străine. După cum a relatat Nosenko, fiecare raid la o ambasadă trebuia să fie aprobat de Hrușciiov personal. Cele mai importante spargerii s-au produs la ambasada Japoniei, unde un funcționar de la cifru a permis accesul la safe-urile ambasadei și la cifrurile diplomatice japoneze¹¹⁷. Începând cu anii '20, dintre toate marile puteri, se pare că Japonia a fost cea ale cărei coduri și cifruri au fost sparte cel mai frecvent de către criptanaliștii sovietici¹¹⁸. În anii '70, KGB-ul avea să recruteze un funcționar de la cifru din cadrul Ministerului de Externe japonez, care s-a dovedit deosebit de cooperant¹¹⁹. KGB-ul a obținut de asemenea acces la safe-urile și cifrurile ambasadei suedeze, prin seducerea de către una din „rândunelele” sale a paznicului de noapte al ambasadei și prin distragerea vigilenței câinelui paznicului, cu ajutorul unor mari bucăți de carne¹²⁰. Defectorul KGB, Ilia Djirkvelov, a luat parte la alte spargerii reușite, în anii '50, la ambasadele Turciei, Egiptului, Siriei, Iranului și a altor țări din Orientul Mijlociu. „Noi eram recompensați, spune el, cu ceasuri de mână gravate și cu titlul de Cekiști de Onoare”¹²¹.

O estimare precisă a influenței uriașelor cantități de SIGINT (informație din interceptări și decriptări) obținute de GRU și de KGB

ascultare camuflat. Unul dintre tehnicieni începe să cerceteze peretele în fața căruia se afla o replică în lemn a Marelui Sigiliu al Statelor Unite. Negăsind nimic, el atacă sigiliul cu un ciocan de zidărie și extrage triumfător din rămășițele acestuia o „ploșniță” în formă de creion, care transmitea orice vorbă spusă de Kennan unui monitor exterior. În ziua următoare, Kennan remarcă în rândul personalului sovietic al ambasadei o atmosferă de ostilitate atât de densă, încât o puteai tăia cu cuțitul. În fine, în tradiția Departamentului de Stat, Kennan ajunsese să se întrebe dacă a procedat în conformitate cu statutul său de ambasador, contribuind la descoperirea și eliminarea instalațiilor de ascultare, sau dacă ar fi fost mai bine să le lase pe loc¹⁰⁹.

În mare parte datorită obiecțiilor Departamentului de Stat, nu se va îngădui nici unui ofițer CIA să staționeze în ambasada de la Moscova, până în 1953. Stațiunea moscovită a CIA pornește cu stângul. Primul său șef, Edward Ellis Smith, a fost rapid sedus de subreta sa de proveniență MGB. El s-a confesat ulterior noului ambasador, „Chip” Bohlen, și a fost trimis acasă în dizgrație¹¹⁰. Șeful CIA nu a fost decât unul dintre cei 12 din ambasada lui Bohlen, care au mărturisit că au fost seduși de „rândunelele” MGB/KGB, arătându-li-se apoi fotografiile compromițătoare pentru a fi determinați să devină agenți MGB/KGB. După cum afirmă Bohlen: „Toți acești oameni au părăsit țara în 24 de ore”¹¹¹. Este totuși improbabil ca toți cei compromiși să fi mărturisit.

În 1953 s-au demarat lucrările la un nou sediu pentru ambasada SUA pe strada Ceaikovski. În timpul construcției, agenți americani de securitate au fost prezenți în fiecare zi pentru a se împiedica instalarea aparatelor de supraveghere la cele două etaje superioare. Dar paza asigurată de ei în timpul zilei nu a fost suficientă, ei fiind îndepărtați de lângă clădire în timpul nopții¹¹². În 1964, sub imperiul informațiilor primite de la defectorul KGB, Iuri Nosenko, ambasada descoperă peste 40 de „ploșnițe” camuflate în tuburi de bambus inserate în ziduri în spatele caloriferelor, pentru a nu fi depistate cu detectorul de metale¹¹³. Bohlen are dificultăți în a diminua semnificația carenței de securitate. Împănarea cu instalații de ascultare a etajelor superioare „presupuse a fi cele mai sigure”, și incluzând biroul ambasadorului, camera de cifruri și stația CIA, nu însemna, argumenta el, „că sovieticii au aflat toate secretele reale”¹¹⁴. Evaluarea retroactivă este un ecou al optimismului superficial care l-a determinat pe Bohlen anterior să îndepărteze paza din timpul nopții la clădirea în construcție. Este adevărat că personalul ambasadei era acum mai conștient decât înainte de primejdia supravegherii electronice, adoptându-se unele măsuri de precauție. Însă faptul că 12 au fost trimiși acasă, în cursul celor patru ani de conducere a ambasadei de către Bohlen, după ce recunoscuseră că au fost fotografați, angajați în variate acte erotice

de vârstă medie, angajate în posturi guvernamentale și cu acces la informații semnificative. Printre victimele ofensivei lui Wolf, pe la mijlocul anilor '50, se numără și Irmgard Römer, o secretară în vârstă de 44 de ani de la Oficiul Extern din Bonn, care manipula comunicațiile cu ambasadale din străinătate și furniza copii la indigo seducătorului Carl Helmers, un ilegal HVA poreclit „Casanova cel roșu”, după arestarea sa în 1958¹⁰⁴.

În timpul, războiului rece, ca și înainte, o bună parte din informația valoroasă primită de Kremlin a provenit din interceptări și decriptări. În 1951, Al VII-lea Departament (Cifru și criptanaliză) al KI este reintegrat în MGB (Direcția al V-lea), comandat de general-locotenentul Șeveliov. La înființarea KGB-ului în 1954, cifrurile, comunicațiile și criptanaliza cad în responsabilitatea Direcției a VII-a, condusă tot de Șeveliov¹⁰⁵. Nici GRU și nici KGB nu dispuneau de tehnologia computerizată avansată de care beneficiau americanii și englezii. La nașterea sa în 1952, Agenția Americană Națională de Securitate (NSA), poseda cea mai mare bancă de date din lume.

Cu toate acestea, criptanaliza sovietică avea două avantaje compensatorii. În primul rând, avea acces nelimitat la cei mai buni matematicieni sovietici. În al doilea rând, criptanaliza sovietică avea (și probabil are și în prezent) mult mai mare suport din partea spionajului uman, care procura informații asupra sistemelor de cifruri rivale, de care depinde în mare măsură succesul unei operațiuni complexe de decriptare. Majoritatea acestui gen de informații provenea din penetrarea ambasadelor¹⁰⁶. Ambasada care prezenta cel mai mare interes pentru Moscova era, desigur, cea a „principalului adversar”. Când George Kennan sosește la Moscova în calitate de ambasador, în 1952, el descoperă că reședința sa „era condusă de mâini invizibile, în fața autorității cărora eu și noi toți eram neputincioși”. Mâinile invizibile aparțineau agenției sovietice de plasare a forței de muncă pentru misiunile străine, Burobin, care era în realitate o anexă a Direcției a Doua (Contrainformații) al MGB. Personalul de la Burobin apărea în mod imprevizibil, la orice oră din zi și din noapte. Într-o noapte, la câteva luni de la instalare, Kennan și soția lui sunt treziți de un ușor zgomot în galeria de lângă dormitorul lor. Kennan își amintește cum, deschizând ușa dormitorului „m-am găsit față în față cu o apariție pe care am identificat-o ca fiind o femeie solidă - sau așa părea. Am întrebat: «Cine ești?» Mi-a răspuns: «Sunt noul paznic de noapte»”¹⁰⁷.

După descoperirea unei mari cantități de instalații de ascultare în 1944¹⁰⁸, verificările periodice la ambasadă nu au mai revelat noi aparate. În septembrie 1952, doi experți sosesc de la Washington, care efectuează un minuțios control al ambasadei și al reședinței ambasadorului. La cererea experților, Kennan se așează la birou și începe să dicteze textul unei vechi depeșă, sperând că prin aceasta se va activa vreun aparat de

Karlshorst. În același timp, Felfe procura pentru Karlshorst copii după cele mai importante dosare BND. În cei doi ani premergători construirii Zidului Berlinului în august 1961, într-o vreme când, spune Felfe în memoriile sale. „CIA și BND complotau pentru sabotarea dezvoltării economice și politice a RDG”, prin „utilizarea armei psihologice” și „ademenirea forței de muncă”, „eu mi-am asumat mari riscuri, care nu pot fi totdeauna luate în calcul... întâlniri după întâlniri, o transmitere de informație una după alta, tot ce făceam era subordonat furnizării către URSS a elementelor de bază pentru luarea deciziilor”.

Ca și Pâques sau Hambleton, motivația lui Felfe avea mai mare legătură cu vanitatea decât cu ideologia⁹⁹. Un ofițer CIA, care a lucrat în Germania în anii '50, conchide după arestarea lui Felfe în 1961:

„Raportul de daune al BND s-a întins probabil pe zeci de mii de pagini. Nu numai că au fost compromiși agenți și adrese, dar rapoartele pe o durată de zece ani au trebuit reevaluate: cele fabricate de cealaltă parte, cele ușor mistificate și cele provenite din surse de-a dreptul inexistente”¹⁰⁰.

KGB-ul a profitat de asemenea de vasta campanie de infiltrare în Germania occidentală, organizată de agenția de informații externe fondată în 1952, în cadrul Ministerului Securității Statului est-german: Departamentul Principal XV (Hauptverwaltung XV), redenumit în 1956 Departamentul Principal de Indentificare (Hauptverwaltung Aufklärung, sau HVA). Șeful departamentului și creierul timp de o generație al programului de penetrare a fost Markus Johannes („Mischa”) Wolf, fiul unui cunoscut scriitor comunist, obligat de venirea la putere a lui Hitler să fugă la Moscova¹⁰¹. Cel mai eficient agent al lui Wolf a fost Günther Guillaume, fiul unui medic pensionar din RDG, care oferise adăpost și îngrijire medicală politicianului socialist, Willy Brandt, când fusese hăituit de Gestapo. În 1955, la ordinul HVA, doctorul Guillaume îi scrie lui Brandt, pe atunci primar al Berlinului de vest, cerându-i să-i ajute fiul care este persecutat în Est. În 1956, Günther Guillaume și soția lui, ambii ofițeri HVA, primesc azil politic în RFG. Amândoi primesc posturi în cadrul SPD-ului socialist. Ajungerea SPD-ului la putere, cu Brandt cancelar, în 1969, oferă lui Guillaume o extraordinară oportunitate. El devine secretar personal și însoțitor permanent al lui Willy Brandt la Bonn. Printre documentele furnizate de el HVA-ului și prin HVA, KGB-ului, se află relatări detaliate asupra noii „Ostpolitik” a RFG-ului. Șocul cauzat de expunerea lui Guillaume în 1974 avea să fie atât de puternic, încât avea să antreneze demisia lui Brandt¹⁰².

Un defector al HVA a estimat în 1958 că existau deja la post aproximativ trei mii de agenți infiltrați în Germania de vest, iar un număr și mai mare își aștepta rândul¹⁰³. Una din cele mai iscusite strategii ale lui Markus Wolf a constatat în „ofensiva secretarelor”, bazată pe seducerea femeilor singure,

petrecut următorii ani în Statele Unite, unde combină activitatea științifică cu propaganda în favoarea Aliaților. Venona a relevat faptul că în 1942 a fost din nou racolat de rezidentul NKVD/NKGB la Washington, Vasili Zubilin, alias Zarubin, rămânând în contact cu acesta timp de doi ani⁹⁴. La sfârșitul anului 1943, Cot călătorește la Alger, unde se alătură Adunării Consultative a Franței Libere. În martie 1944 este trimis într-o misiune de trei luni la Moscova. Se întoarce de acolo convins de credința lui Stalin în valorile umaniste, încheindu-și raportul cu cuvintele: „Libertatea este în declin în capitalism și crește neîncetat în socialism”⁹⁵. Cot va primi Premiul Stalin în 1953⁹⁶.

Informația procurată de Venona asupra lui Labarthe, Cot și ceilalți sosește prea târziu pentru a mai avea utilitate operațională. Labarthe avea să mărturisească în cadrul unei anchete la DST, însă din cauza vârstei avansate, Cot este lăsat să-și sfârșească zilele în pace⁹⁷. O istorie detaliată a penetrației agenților sovietici în Franța nu a fost încă scrisă.

De la înființarea sa în 1949, Republica Federală a Germaniei a fost statul occidental cel mai vulnerabil la penetrarea sovietică. Există un episod major al acestei penetrări, care este și acum controversat. În iulie 1954, Otto John, șeful serviciului de securitate al RFG (Bundesamt für Verfassungsschutz - BfV) dispăre din Berlinul de Vest și reapare la o conferință de presă în Germania răsăriteană, câteva zile mai târziu, denunțând o pretinsă reînviere a nazismului în Germania de Vest. În decembrie 1955, John reapare în Vest, afirmând că a fost drogat de Wolfgang Wohlgemuth, un medic ce lucra pentru KGB. Curtea Supremă vest-germană este sceptică. John era un mare băutor, care fusese convins să fugă după ce Wohlgemuth îl intoxicase cu whisky. În decembrie 1956, el este condamnat la patru ani închisoare⁹⁸.

Cel mai productiv agent infiltrat în cadrul serviciilor secrete vest-germane este Heinz Felfe, care devine în 1958 șeful secțiunii de contraspionaj sovietic al agenției de informații externe, BND. Felfe își construiește o formidabilă reputație cu ajutorul unei rețele imaginare concepute pentru el de Centrul de la Moscova. Șeful BND, Reinhard Gehlen, era mândru de existența în biroul lui Felfe a unei hărți a bazei KGB de la Karlshorst, extrem de detaliată și multicoloră. Operațiunea Karlshorst, supranumită codificat Diagramm, a generat de asemenea cinci volume groase cu descrieri de birouri, numere de telefon și dosare personale.

Sediul BND de la Pullach, în apropiere de München, primea în permanență solicitări de informații privitoare la Karlshorst de la CIA și de la celelalte servicii de spionaj occidentale. Aceste solicitări îi permiteau lui Felfe să cunoască pulsul activităților de la CIA, informațiile oferite de el furnizând totuși o imagine distorsionată asupra centrului KGB de la

în 1963. Însă Golișin nu poseda decât o cunoaștere periferică a operațiunilor KGB-ului în Franța, iar majoritatea informațiilor sale erau imprecise. În Franța, ca și în Statele Unite și în Marea Britanie, un număr de teoreticieni ai conspirației au produs o serie de false identificări. Surse din SDECE declară că, deși rețeaua „Safir” a fost în parte deconspirată, „cel mai mare a scăpat”. Nici un proces nu a avut loc⁸⁶.

Parțial, absența revelațiilor asupra agenților sovietici în Franța se datorează și lipsei decriptărilor Venona, care au provocat în Marea Britanie căderea „celor cinci magnifici” sau a spionilor atomici în Statele Unite. Părți din decriptările Venona, referitoare la Franța, au fost reexaminat la mijlocul anilor '60, în Anglia și în Statele Unite, iar rezultatele au fost transmise serviciului de securitate francez, așa-numita Direction de la Surveillance du Territoire (DST). A fost revelată existența unui grup de agenți sovietici în cadrul Ministerului de Război antebelic, recrutați și conduși de un ilegal al GRU, Henry Robinson.

Unul dintre membrii grupului, savantul André Labarthe (nume de cod Jérôme), care părăsise Ministerul Aerului în 1938 și devenise șeful unui grup de laboratoare de cercetare, s-a alăturat lui Charles de Gaulle în iunie 1940 la Londra⁸⁷. Câteva luni, el a fost directorul de armament al lui de Gaulle, dar în urma unor neînțelegeri cu anturajul generalului, pleacă și înființează publicația lunară *La France Libre*, editată la Londra; transmite de asemenea emisiuni pentru Franța de la BBC. La Londra, Labarthe transmite informații politice și militare unui controlor sovietic pe care îl cunoaște sub numele de „Albert”. În 1943, Labarthe devine ministru al informațiilor în cadrul guvernului provizoriu al Franței Libere de la Alger⁸⁸. În subordinea lui a lucrat și Georges Pâques, șeful problemelor politice al postului de radio al Franței Libere⁸⁹. După război, Labarthe va lucra ca ziarist, editând publicațiile *Constellation* și *Science et Vie*.

Cel mai important agent sovietic revelat de decriptările Venona în cadrul Ministerului Aerului, în perioada antebelică, a fost Pierre Cot, de șase ori ministru al aerului și de două ori ministru al comerțului în cabinetele celei de-a III-a Republici⁹⁰. Ca politician radical al anilor '30, Cot a fost cel mai înflăcărat avocat din afara Partidului Comunist, în favoarea alianței cu Uniunea Sovietică. În perioada Războiului Civil din Spania el a fost acuzat în presă, probabil corect, că transmite în secret rușilor informații privind tehnologia de armament și aviația franceză⁹¹. Și Krivițki l-a identificat pe Cot, după defecția sa din 1937, drept agent sovietic, însă revelațiile lui au stârnit puțin interes atât în Franța, cât și în Statele Unite, în acea vreme⁹². Ca mulți alți reprezentanți ai Stângii franceze, Cot a fost nemulțumit de încheierea pactului sovieto-nazist în august 1939 însă a insistat ca Franța și Uniunea Sovietică să devină aliate într-o bună zi⁹³. Respins de de Gaulle după căderea Franței în 1940, Cot a

„*Molody* a fost un eșec. Și-a dus de răpă operațiunile și eliberarea lui a fost foarte costisitoare. Eu am lucrat cincisprezece ani fără a fi prins și nimeni nu a auzit vreodată despre mine!”⁸¹

Cu toate că în Franța au fost capturați mai puțini agenți KGB decât în Anglia, penetrația sovietică a fost cel puțin la fel de încununată de succes. Până în 1966, Parisul a avut o prioritate particulară pentru Centrul de la Moscova, în calitate de gazdă a NATO. Printre „cârțițele” sovietice care au penetrat NATO a fost Georges Pâques, care fusese recrutat în 1944 în Algeria și fusese șeful de cabinet al unei întregi serii de miniștri ai celei de-a IV-a Republici.⁸² La sfârșitul anului 1958, el începe să se specializeze în probleme de apărare. În următorii patru ani, are acces la documente strict secrete de la Înaltul Comandament Francez, Institutul de Înalte Studii de Apărare Națională și sediul NATO. Ofițerii lui de caz, Nikolai Lisenko și Vasili Vlasov, au primit de la el documente în pădurea de la Meudon și în alte locuri de întâlnire din împrejurimile Parisului. Printre aceste documente s-au aflat și planurile complete de apărare NATO ale Europei occidentale.⁸³

Convins de rolul unic pe care îl are de jucat, Pâques nu a realizat faptul că KGB-ul mai dispunea de un agent la sediul NATO: Hugh Hambleton, economist canadian bilingv, racolat în 1951. Între 1957 și 1961, Hambleton furnizează o cantitate enormă de documente NATO, de la planuri militare până la prognoze economice, care sunt fotocopyate și prelucrate în caravane auto, adevărate laboratoare pe roți, parcate în apropierea locurilor de întâlnire cu controlorii săi, Alexei Trișin și apoi rezidentul KGB la Paris (1954-1959) Mihail Tsiambal (alias Rogov) și în continuare noul rezident, Anatoli Lazarev⁸⁴.

Ca și în cazul lui Pâques, cariera de peste douăzeci de ani ca agent KGB a lui Hambleton se datorează mai puțin unor rațiuni ideologice și mai mult propriei nevoi de importanță, cultivată cu grijă de controlorii săi. Trișin avea grijă să-i spună cu regularitate că documentele procurate de el erau „aur curat”, „extrem de valoroase”, „au fost citite de membrii Biroului Politic”. El a fost invitat la un dineu și o discuție privată la Moscova cu președintele KGB-ului, Iuri Andropov⁸⁵.

Cea mai reușită infiltrare KGB în perioada războiului rece se produce la așa-numitul Service de Documentation Extérieure et de Contre-Espionage (SDECE). La defecția sa în 1961, Anatoli Golișin afirmă că în cadrul SDECE există o rețea de agenți KGB, cu numele codificat de „Inelul de Safir”. El afirmă de asemenea că șeful Direcției Întâi Centrale, Aleksandr Saharovski, intrase în 1959 în posesia planului complet de reorganizare al SDECE, elaborat de directorul acestuia, generalul Paul Grossin. Se acordă credit alegațiilor lui Golișin, mai ales atunci când produce elementele care conduc la arestarea și condamnarea lui Georges Pâques

coridor. „Ce mi-ai făcut?” spune el cu supărare prefăcută. „Ai spus că este un teatru țigănesc, dar acolo erau toți evrei!”⁷⁶. Ironia soartei face ca sprijinul tehnic în toți cei șase ani la Londra, Molody să-l primească de la un cuplu de evrei americani, Moris și Lena Cohen, alias Peter și Helen Kroger, membri odinioară ai cercului de spionaj Rosenberg, care se stabiliseră la Londra cu un comerț de anticariat. Când MI5 efectuează un raid la locuința familiei Cohen, dintr-o suburbie a Londrei, în 1961, este descoperit un radio-transmițător suficient de puternic pentru a fi captat la Moscova și un receptor radio cu unde scurte, ambele ascunse într-o nișă din bucătărie; un cifru simplu ascuns într-o brichetă; mii de lire sterline și cecuri de călătorie; șapte pașapoarte⁷⁷.

Numai doi dintre agenții britanici conduși de Molody cu suportul tehnic al soților Cohen, Harry Houghton și prietena acestuia, Ethel Gee, erau mânați de motive ideologice. Houghton (nume codificat Shah) semăna îndeaproape stereotipului cinic al spionului britanic descris de Molody. El lucra în cadrul Institutului pentru Armament Subacvatic de la Portland, ca funcționar, având acces facil la informație ultra-secretă asupra armamentului antisubmarin și a submarinelor nucleare⁷⁸. Memoriile lui Houghton, scrise după zece ani, la ieșirea din închisoare, reprezintă o elocventă mărturie a modului în care Molody l-a tras pe sfoară pe acesta. Houghton era convins că, de la prima întâlnire cu Molody „o strânsă legătură de prietenie s-a creat între noi”. Cu toate că Houghton regretă implicarea sa în activități de spionaj, el mărturisește că munca alături de Molody i-a adus satisfacții⁷⁹.

La procesul lor din 1961, Molody a fost condamnat la 25 de ani închisoare, soții Cohen la 20, Houghton și Gee la câte 15 ani fiecare. Molody a fost eliberat în cadrul unui schimb de spioni în 1964. KGB nu a făcut nici o tentativă serioasă de a-i salva pe ceilalți. Unii dintre agenții lui Molody nu au fost niciodată prinși. Memoriile lui Molody includ referiri la informațiile obținute de la Institutul de Cercetări Microbiologice de la Porton Down - „Centrul pentru arma microbiologică”, pretinzând în mod absurd că Molody avea principala sarcină de a împiedica diseminarea unor germeni obținuți de către un criminal de război nazist, nebun pe deasupra, în Marea Britanie, și aruncarea vinei asupra KGB-ului⁸⁰.

Importanța rolului jucat de Molody reiese și din faptul că a fost singurul ilegal al cărui portret a fost așezat în Sala Amintirilor de la KGB. Molody a murit în 1970, în vârstă de numai 48 de ani, ca urmare a excesului de alcool la un picnic, într-o zi călduroasă de vară. Renumele lui Molody a stârnit oarecare invidie în rândul celorlalți ilegali KGB. Unul dintre aceștia, cu o activitate de 15 ani în Germania de Vest, i se plângea cu amărăciune lui Gordievski:

călătorește la Londra, participă la un curs de limbă chineză la Școala de Studii Orientale și Africane (SOAS) și devine, cu fondurile KGB-ului, directorul mai multor companii de închiriere de tonomate și jocuri mecanice⁷¹. La finalul cursului, Molody era deja fluent în limba chineză. Printre cursanți se aflau numeroși ofițeri ai serviciilor de spionaj occidentale. El își amintește cum, odată, un coleg cursant i-a spus: „Gordon, tu și cu mine suntem poate singurii de aici, care nu sunt spioni!” Molody era mulțumit și de succesul înregistrat în afaceri. El i-a arătat lui Gordievski fotografiile unor dispozitive de încuiere electronice, produse de una dintre firmele sale, care obținuse o medalie de aur în 1960 la Expoziția Internațională a Inventatorilor, de la Bruxelles. Astfel încât el era în măsură să-și subvenționeze proprii agenți și să aducă KGB-ului un profit substanțial⁷². Molody avea o atitudine profesională cinică⁷³ față de agenții săi britanici, reflectând o poziție ortodoxă tipic KGB-istă, din perioada războiului rece:

„Atunci când rezidentul recrutează un agent, sau «asistent», el trebuie să aibă aerul că nu îl recrutează deloc, ci doar cumpără informația solicitată... Odată ce a pus ghearele pe agent, nu mai este cale de scăpare. Un bun agent are următorii parametri vitali: lucrează, de exemplu, într-un departament militar, având un grad mediu, dar o poziție-cheie care-i asigură accesul la informație; nu poate aspira la promovare (de exemplu, din motive de sănătate nu și-a completat studiile); este consumator de alcool (un obicei costisitor); are o slăbiciune în domeniul sexual (nici acest obicei nu este ieftin); este critic față de propriul guvern și loial față de guvernul rezidentului”.

Este desigur preferabil, acceptă Molody, ca agentul să aibă „o solidă bază ideologică”.

Molody este la fel de cinic cu privire la nevoia agentului de a înlocui implicarea emoțională cu sexul ocazional:

„Un ofițer de informații nu se poate descurca fără o femeie, dar i-ar fi imposibil cu una singură... Din punctul de vedere al colegilor mei, astfel de întâlniri se încheie cu: La revedere, scumpo! și La revedere, stimate domn!, împreună cu un cadou ca amintire, sub forma unei hăinuțe de blană sau a unui inel subțire”⁷⁴.

Sexismul lui Molody era caracteristic atitudinii KGB-ului în perioada lui Serov și chiar mai târziu. Serov era categoric împotriva utilizării femeilor în acțiuni operative, altfel decât ca momeală sexuală⁷⁵.

La fel ca majoritatea colegilor săi din KGB, Molody era de asemenea împotriva utilizării operative a evreilor. La scurtă vreme după întoarcerea lui la Moscova în 1964, Gordievski (care era responsabil cu organizarea evenimentelor culturale) i-a procurat bilete la teatrul țigănesc „Romani” din Moscova. Câteva zile mai târziu, Molody îl acotează pe Gordievski pe

faptul că „un homosexual notoriu” ca el, nu a fost identificat drept un risc pentru securitate, când a fost numit în 1954 la Moscova, ca funcționar în cadrul oficiului atașatului naval britanic. În 1955, el este șantajat pentru a lucra în favoarea KGB, după ce fusese fotografiat la o petrecere de homosexuali, organizată de Direcția a Doua:

„Mi s-au arătat fotografii cu mine însumi la petrecere... După cea de-a treia fotografie, nu am mai putut suporta. Aceste fotografii putea îmbolnăvi pe cine le vedea. Eu eram acolo, focalizat de cameră, în timp ce mă bucuram de toate activitățile sexuale...”

Cu puțină vreme înainte de întoarcerea sa la Londra, în 1957, Vassall primește o cameră foto Minox, de dimensiunile unui pachet de țigări. Rodin zboară la Moscova, face cunoștință cu Vassall sub numele de „Gregory” și stabilește întâlniri viitoare la Londra.

Revenit la Londra, Vassall este numit succesiv la Divizia de Informații Navale și la Ramura Militară a Amiralității. Timp de aproape patru ani, Vassall îi furnizează lui Rodin mii de documente ultra-secrete asupra politicii navale britanice și a NATO. După cum afirmă naivul Vassall, Rodin „era un om de lume, el înțelegea și respecta sentimentele mele. Aveam o sumedenie de lucruri în comun și obișnuiam să discutăm despre călătorii, pictură, muzică și natura umană”. Pe de altă parte, Rodin îl făcuse pe Vassall dependent de el, din punct de vedere financiar, punându-i la dispoziție resursele care i-au îngăduit acestuia o existență mult peste posibilități, într-un luxos apartament în Dolphin Square.⁶⁷

A doua perioadă de rezidență la Londra a lui Rodin se sfârșește brusc, ca urmare a informațiilor despre Blake, furnizate la SIS și MI5 de către defectorul polonez, Michal Goleniewski. În aprilie 1961, Blake este rechemat de către SIS de la un curs de limba arabă din Liban și arestat. Rodin pleacă în grabă la Moscova, și nu se mai întoarce la Londra niciodată.⁶⁸ Blake primește o condamnare record de 42 de ani închisoare, dar este aruncat în aer după șase ani prin eforturile combinate ale unui artisan de bombe irlandez și doi participanți la campaniile antinucleare. Vassall este prins în 1962 și condamnat la 18 ani închisoare, din care va efectua 10⁶⁹.

Prezența lui Rodin la Londra coincide cu cea a unuia dintre cei mai înzestrați ilegali rezidenți KGB, Konon Molodi, care opera complet independent de rezidența legală⁷⁰. Molody se născuse în 1922 la Moscova, ca fiu al unui proeminent om de știință rus. La vârsta de 7 ani este trimis la o mătușă din Statele Unite, la Berkeley, urmând școala în această țară. În 1938, în loc să adopte cetățenia americană el preferă să se întoarcă în Uniunea Sovietică, alăturându-se NKVD-ului pe perioada războiului. În 1954, Molody ajunge în Canada cu pașaport fals, obținând certificatul de naștere al unui finlandez-canadian decedat, Gordon Arnold Lonsdale, a cărui identitate o adoptă. În 1955, sub noua identitate canadiană, Molody

telefonice sovietice la Viena. Operațiunea Aur a fost și mai ambițioasă decât precedenta; ea avea în vedere un tunel de 500 m sub Berlinul de Est, pentru interceptarea mesajelor transmise de spionajul militar sovietic de la Karlshorst. Detaliile construcției sunt decise în cadrul unei întâlniri mixte a SIS și CIA la Londra, în primăvara anului 1954, condusă de adjunctul SIS, George Young. Echipa americană acceptă să suporte majoritatea costurilor. George Blake a putut consulta în liniște documentele finale ale reuniunii în calitate sa de cel mai tânăr ofițer SIS la întâlnire.⁶⁰ Blake este numit la Berlin în aprilie 1955, la două luni după ce tunelul devenise operațional. KGB încscenează o descoperire accidentală a tunelului de la Berlin în aprilie 1956, dar între timp, informațiile interceptate fuseseră atât de considerabile, încât a durat mai mult de doi ani, până când datele au fost complet procesate. Unul dintre mesaje revela existența unui agent sovietic lucrând în spionajul britanic de la Berlin, dar abia în 1961, grație dovezilor aduse de un defector, agentul este identificat în persoana lui George Blake.⁶¹

În timpul celor patru ani petrecuți la Berlin, Blake a trădat numeroși agenți britanici și americani. Printre aceștia s-a numărat general-locotenentul Robert Bialek din Serviciul Securității Statului al RDG (SSD) care fugise în 1953 și trăia sub o identitate falsă în Berlinul de Vest. Într-o seară din februarie 1956, el este răpit într-o mașină, pe când își plimba câinele, dus în Berlinul de Est, la sediul SSD, și executat. Se pare că tot Blake l-a trădat pe locotenent-colonelul Piotr Popov de la GRU, care devenise în 1953 cea mai importantă „cârțiță” a CIA în cadrul spionajului sovietic. În 1959, la câteva luni după întoarcerea lui Blake la Londra, Popov este capturat de către KGB.⁶² Procesul lui are loc abia în 1963. Popov va sfârși în fața plutonului de execuție.⁶³

Când Nikolai Borisovici Rodin se întoarce pentru a doua oară în calitate de rezident KGB la Londra, în vara anului 1956, sub pseudonimul Korovin, el devine controlorul lui Blake, întâlnindu-se cu acesta în Olanda, unde Blake călătorea sub pretextul vizitării rudelor.⁶⁴ Rezidența de la Londra deținea 60 de ofițeri, în rândul cărora Rodin devine extrem de nepopular, datorită caracterului său afectat și pretențios. În timp ce ambasadorul sovietic se prezenta la program la ora 8.30 a.m., Rodin sosea către prânz, în mașina condusă de șoferul operativ al KGB-ului, pe care-l transformase în șofer personal. La ambasadă, el ocupa un birou spațios, cu aer condiționat, deservit de un staff servil; el își trata ofițerii superiori cu condescendență imperială, având chiar o puternică dispută cu Modin, celebru pe atunci, în calitate de controlor al „magnificilor”.⁶⁵

Rodin a fost totuși un abil conducător de agenți. Timp de patru ani, el a controlat personal un spion din cadrul Amiralității, John Vassall, exemplu clasic al funcționarului mărunț, vanitos și slab, cu acces totuși la informații ultra-secrete.⁶⁶ În memoriile sale, Vassall însuși își exprimă surpriza pentru

presă, spunând ziariştilor: „Ultima oară când am vorbit cu un comunist, știind că este comunist, a fost în 1934”.⁵³

Toți prietenii lui Philby au crezut că acesta a fost pe nedrept victimizat. În 1956, ei i-au găsit o slujbă în Beirut, corespondent colaborator al publicațiilor *Observer* și *Economist*.⁵⁴ La fel ca toți foștii ofițeri SIS, el a fost încurajat să rămână în contact și să transmită informații. În perioada când Philby s-a aflat la Beirut, șeful SIS de acolo era unul dintre cei mai fermi oponenți ai lui, sir Dick White, fost director-general al MI5, care fusese convins de vinovăția lui încă din 1951. După defecția ofițerului KGB, Anatoli Golițin, în decembrie 1961, care adusese noi informații despre cei cinci, dosarul lui Philby de la Londra este redeschis.⁵⁵ Iuri Modin, care părăsise Londra în 1958, îl vizitează pe Philby la Beirut, avertizându-l să nu se întoarcă la Londra din cauza pericolului de a fi arestat și făcând planul evadării lui Philby la Moscova.⁵⁶

Dovezile cele mai puternice împotriva lui Philby sunt furnizate în 1962 de către o amică de dinainte de război a acestuia, Flora Solomon, care descrie cum a încercat Philby să o recruteze. Însă SIS trage concluzia că în absența unei confesiuni a lui Philby, nu i se poate intenta proces. Deoarece s-a considerat că orice tentativă de rechemare la Londra s-ar solda cu defecția lui, se decide organizarea unei confruntări la Beirut.⁵⁷ În timpul ultimilor săi doi ani în Liban, Philby se apropie de un colaps total, căzând periodic în depresii alcoolice. Cea de-a treia soție a lui, Eleanor, povestește prietenilor că Philby suferă de groaznice coșmaruri și se trezește noaptea strigând vorbe incoerente. În ianuarie 1963, unul dintre cei mai apropiați prieteni ai lui Philby, Nicholas Elliot, îl găsește pe acesta cu capul acoperit de bandaje, după ce căzuse, în stare de beție și se lovise cu capul de un radiator electric. Scopul vizitei lui Elliot la Beirut era de a realiza confruntarea cu Philby; după cum își amintea mai târziu, Elliot i-a spus: „M-ai tras pe sfoară ani de-a rândul. Acum voi afla adevărul, chiar dacă ar fi să-l smulg de la tine. Odinioară am avut încredere în tine. Doamne, cât de mult regret acum! Sper că ți-a rămas suficientă decență pentru a înțelege de ce”. Philby a mărturisit că este agent sovietic, a povestit o parte din istoria sa, a ezitat câteva zile în fața ofertei de imunitate totală dacă mărturisește, apoi a ales fuga.⁵⁸

Astfel, realizările majore ale „celor cinci magnifici” au luat sfârșit în 1951, odată cu fuga lui Burgess și Maclean, descoperirea lui Cairncross și demiterea lui Philby din SIS. Dar în anii '50 KGB-ul deținea o altă „cârtiță” în SIS. În 1953, George Blake se întoarce din prizonieratul din Coreea de Nord și reia activitatea la SIS, inițial sub controlul lui Iuri Modin, apoi, în absența acestuia, al lui Serghei Kondrașev. Se pare că Modin redevine controlorul lui Blake în 1955.⁵⁹

Prima operație majoră pe care Blake o compromite este Operațiunea Aur, concepută ca o continuare a Operațiunii Argint, care blocase liniile

de a păstra independența Finlandei, prin construirea de punți către Moscova.

Finlanda a fost singura țară înfrântă de Uniunea Sovietică, cu excepția zonei sovietice din Austria, care nu a fost încorporată în blocul sovietic. Pentru Juko Paasikivi, președintele Finlandei din 1946 până în 1956, era clar că nu putea aștepta nici un sprijin real din partea Vestului, pentru a proteja țara de pretențiile sovietice. Trebuind să plătească enorme despăgubiri de război Uniunii Sovietice (de cinci ori mai mari decât Italia), Finlanda a fost împiedicată să beneficieze de Ajutorul Marshall, datorită presiunilor exercitate de Moscova.

Colaborarea lui Kekkonen a avut însă limite; după cum spune un vechi proverb finlandez: „Un rus rămâne tot rus chiar dacă este prăjit în unt”. Deși în permanență preocupat să-i liniștească pe ruși, Kekkonen a avut grijă să nu prejudicieze independența Finlandei. Anunțând cu orgoliu Biroul Politic că Kekkonen era un agent complet recrutat, nici PGU și nici rezidenții de la Helsinki nu au fost vreodată dispuși să recunoască faptul că președintele era, în primul rând și mai mult decât orice pe lume, un patriot finlandez.⁴⁷

Când a devenit șeful PGU-ului în 1956, Saharovski a moștenit o remarcabilă rezervă de agenți penetrați în Occident. Cel mai faimos dintre ei, Kim Philby, era numai umbra a ceea ce fusese înainte. La trei ani după rechemarea sa de la Washington în 1951, legătura sa, Iuri Modin, ezista să-l mai contacteze din cauza supravegherii la care era supus de MI5. În 1954, Modin reia contactul cu Philby prin intermediul lui Blunt.⁴⁸

Într-o seară, la întoarcerea lui Blunt de la Institutul Courtauld, Modin se apropie de acesta, îi prezintă o carte poștală cu o reproducere de artă, pe spatele căreia era un mesaj scris de mâna lui Burgess, în care i se solicita lui Blunt să se prezinte în seara următoare la o întâlnire. Cu această ocazie, Modin îi cere lui Blunt să organizeze o întâlnire cu Philby.⁴⁹ Treizeci de ani mai târziu, în prelegerile de la Institutul Andropov, Modin lauda profesionalismul cu care s-a achitat Blunt de această sarcină.⁵⁰ Mesajul lui Modin l-a ajutat pe Philby să-și „împros păteze spiritul”, așa cum el însuși avea să declare mai târziu.⁵

Nevoia lui Philby de „împros pătare spirituală” deriva din defecția rezidentului KGB din Australia, Vladimir Petrov și a soției acestuia, Evdokia, care au furnizat unele informații despre Burgess și Maclean, inclusiv prima dovadă solidă că cei doi se aflau la Moscova.⁵² Modin a reușit să-l convingă pe Philby că Petrovii nu știau nimic despre el. Liniștit în acest mod, Philby a respins cu seninătate acuzația făcută în 1955, în Camera Comunelor, de către Marcus Lipton, inspirată dintr-o scurgere de informații de la FBI, că el era cel de-al treilea om. Philby a ținut o triumfătoare conferință de

totuși o experiență în Vest. Alăturându-se NKVD-ului în 1939, la vârsta de 30 de ani, el își creează reputația de consilier MGB în Europa de Est, servind în România.⁴¹

Numirea lui Saharovski în fruntea PGU coincide cu una dintre cele mai reușite operații externe ale Centrului. Printre agenții de prim rang ai KGB-ului din timpul războiului rece se numără politicianul din Partidul Agrarian Finlandez, Urho Kaleva Kekkonen; acesta devine în 1956 președintele Finlandei, pentru o perioadă de 25 de ani.⁴² După cum afirmă Anatoli Golișin, defector în 1961 de la rezidența din Helsinki, KGB recrutase de asemenea un alt politician finlandez, cu numele codificat Timo. Din cauza lui are loc o dispută între rezidentul KGB, Zenihov și ambasadorul Zaharov, care este tranșată la Centru prin decizia ca Zenihov să rămână principala legătură cu Timo, dar ambasadorul să dețină dreptul de a fi consultat.⁴³ Douăzeci de ani mai târziu, apare o dispută similară în privința lui Kekkonen, între rezidentul la Helsinki, Viktor Vladimirov și ambasadorul sovietic, Vladimir Sobolev. Pe la mijlocul anilor '70, Vladimirov conducea Direcția RT a PGU, care se ocupa cu recrutarea străinilor în interiorul Uniunii Sovietice. El este numit rezident la Helsinki în 1977. Prestigiul de a fi ofițerul de legătură al lui Kekkonen îi aduce rangul de general KGB.⁴⁴

În memoriile lui Andrei Gromîko, ministru de externe din 1957 până în 1985, Kekkonen este deosebit de apreciat, mai mult decât orice om politic din Occident: „Kekkonen... și-a adus propria contribuție la numeroase aspecte ale prieteniei sovieto-finlandeze... Politica lui externă i-a adus Finlandei admirația lumii întregi”.⁴⁵ În particular, ca și în public, Kekkonen s-a manifestat ca un prieten valoros al Uniunii Sovietice. El a acceptat uneori includerea în discursurile sale a unor „teze” pregătite în cadrul Departamentului Internațional al Comitetului Central. De câte ori se întâmpla aceasta, rezidența din Helsinki comunica triumfătoare la Moscova: „A fost îndeplinită «o măsură activă» la nivel înalt”. Cu toate acestea, KGB-ul nu a avut niciodată mână liberă în Finlanda. Poliția Securității Finlandeze, deși infiltrată cu ofițeri de spionaj sovietici, a deconspirat numeroși agenți KGB și GRU, iar Kekkonen nu a intervenit niciodată.

Pe de altă parte, Helsinki oferea ospitalitate pentru organizațiile de front sovietice. Consiliul Mondial pentru Pace, expulzat de la Paris și Viena pentru „activități subversive”, își instalează în 1968 sediul la Helsinki.⁴⁶

Unul dintre principalele scopuri ale politicii sovietice în Finlanda era pur și simplu de a-l menține pe Kekkonen la putere. Moscova exercită presiuni asupra candidatului social-democrat, Honka, la alegerile prezidențiale din 1962, acesta se retrage din campania electorală, iar Kekkonen este reales fără nici o dificultate. Scopul lui Kekkonen însă, era

În aceeași zi, Nagy și câțiva dintre miniștrii săi primesc azil la ambasada iugoslaviei. Serov arestează pe cei care nu reușiseră să se adăpostească, printre aceștia aflându-se și șeful poliției din Budapesta, Sándor Kopácsi. Pentru întâia oară, Serov își divulgă identitatea de președinte al KGB-ului, amenințându-l pe Kopácsi „că-l va spânzura de cel mai înalt copac din Budapesta”. La 21 noiembrie, noul guvern susținut de sovietici, condus de János Kádár, garantează lui Nagy și miniștrilor săi imunitatea. Când aceștia părăsesc la 22 noiembrie ambasada iugoslavă, sunt arestați de KGB și trecuți granița în România.³⁶

Interogatoriul lui Nagy este supervizat de Boris Șumilin, șef al consilierilor KGB „pentru probleme contrarevoluționare”.³⁷

La 26 noiembrie, Kádár declară la Radio Budapesta: „Am promis că nu vom aduce pe Nagy și pe prietenii lui în fața tribunalului pentru crimele lor din trecut, cu toate că ei au mărturisit”. De fapt, Nagy rezista în continuare încercărilor KGB-ului și AVH-ului de a-l face să mărturisească crimele imaginare. Atunci, Moscova adoptă o altă tactică. Din grupul de șase persoane arestate în momentul părăsirii ambasadei iugoslave, una decedase în urma torturilor; un alt om este sugrumat, pe când se afla în greva foamei. Nagy și cei trei supraviețuitori din grupul său sunt aduși la proces în februarie 1958. Procedura este suspendată, datorită faptului că inculpații refuzaseră să mărturisească. Când procesul se reia în iunie 1958, trei din cei patru acuzați principali persistă în refuzul de a-și asuma învinuirile. Toți sunt găsiți vinovați, executați și înmormântați în gropi neidentificate. Alți cinci sunt condamnați la închisoare.³⁸

Șumilin și asistenții săi de la AHV se confruntă în procesul lui Nagy cu dificultăți mai mari de a truca dovezile, decât în toate procesele anterioare din Uniunea Sovietică. Relatările oficiale despre „Conspirația contrarevoluționară a lui Imre Nagy și a complicilor” au un ton ciudat de slab, aproape defensiv. Imperialismul este denunțat ca „principal organizator al contrarevoluției”, iar Nagy este considerat complicele principal. Dar detaliile complotului sunt inconsistente, iar retorica inhibată. Se afirmă că Radio Europa Liberă a fost „sediul militar și politic al contrarevoluției”, iar Crucea Roșie a traficat armele peste frontiera ungară. Chiar și în versiunea sa publică, procesul Nagy este apreciat la sediul KGB drept un dezastru pentru relațiile publice. Acesta a fost ultimul proces politic din blocul sovietic, în care au fost pronunțate condamnări la moarte.³⁹

În cei trei ani în care s-a aflat la conducerea Direcției Întâi Centrale (Externe) a KGB, Paniuşkin nu a lăsat o impresie deosebită la Centrul de la Moscova. Sănătatea sa era deja precară.⁴⁰ Portretul lui nu apare în Sala Amintirilor. În 1956, este înlocuit de fostul său adjunct, mult mai dinamicul Aleksandr Mihailovici Saharovski, care va rămâne în funcție pentru o perioadă record de 15 ani. El a fost un administrator energic. El nu poseda

negocierilor pentru ieșirea Ungariei din Pactul de la Varșovia. La începutul după-amiezei, Nagy comunică națiunii la Radio că este în curs de formare un guvern pluripartit: „În interesul democratizării pe mai departe a țării noastre, Cabinetul desființează sistemul monopartit și pune guvernul pe baza unei cooperări democratice între partidele de coaliție, așa cum era situația în 1945”. Până la 30 octombrie, Moscova îl considerase pe Nagy drept principala sa șansă în Ungaria, de a zăgăzui contrarevoluția. După această dată, Moscova începe să-i pregătească răsturnarea.²⁹

Iuri Andropov a jucat un rol esențial în inducerea în eroare a guvernului Nagy. Un tânăr funcționar sovietic de la ambasada din Budapesta, povestea plin de admirație cum a știut Andropov de la început „să-l citească pe Nagy” și cum a ținut toată criza sub control: „El era atât de calm - chiar când gloanțele zburau, iar toți ceilalți din ambasadă se simțeau ca într-o fortăreață asediată”.³⁰ La 1 noiembrie, Nagy este trezit de dimineată cu vestea că unități ale Armatei Roșii pătrund în Ungaria, în timp ce alte trupe sovietice părăsesc Budapesta. Andropov îi dă asigurări că totul se petrece conform planului de retragere, trupele intrate în Ungaria având misiunea de a asigura securitatea celor care se retrăgeau.³¹ Nagy anunță retragerea Ungariei din Pactul de la Varșovia, proclamă neutralitatea țării și cere Națiunilor Unite să pună pe agenda de lucru problema Ungariei. A doua zi, pe 2 noiembrie, guvernul maghiar protestează în mod formal pe lângă Uniunea Sovietică pentru reintrarea trupelor sale și informează Națiunile Unite.³² Andropov începe să comploteze în secret cu Kádár pentru înlăturarea guvernului lui Nagy.³³

În seara de 3 noiembrie, ministrul Apărării, Pál Maléter, este invitat la sediul militar sovietic pentru a discuta detaliile finale ale retragerii Armatei Roșii. La miezul nopții, după toasturi, Serov năvălește în cameră în fruntea unui grup de ofițeri KGB, cu un pistol Mauser în mână, arestează întreaga delegație maghiară și ordonă închiderea fiecăruia într-o celulă separată. O serie de execuții simulate în zorii zilei lasă pe Maléter și pe fiecare dintre colegii lui să creadă că toți ceilalți au fost împușcați.³⁴ La 4 noiembrie, înainte de căderea întinericului, Armata Roșie își începe asaltul. Pentru a întârzia reacția maghiară, Andropov încearcă să mențină înșelătoria până în ultimul minut. Când șeful comandamentului maghiar îi telefonează primului-ministru pentru a-i raporta despre atacul sovietic, Nagy răspunde: „Ambasadorul Andropov este cu mine și mă asigură că este o neînțelegere la mijloc, guvernul sovietic nu a ordonat nici un atac împotriva Ungariei”.³⁵ Către prânz, Nagy vorbea pentru ultima oară la radio:

„În primele ore ale dimineții, trupe sovietice au atacat capitala, cu intenția evidentă de a răsturna guvernul legitim și democratic al Ungariei. Trupele noastre sunt la luptă. Guvernul este la post. Aduc acestea la cunoștința poporului maghiar și a lumii întregi”.

al Partidului „cultul personalității” lui Stalin, precum și „gravele devieri de la principiile de partid, de la democrația de partid și de la legalitatea revoluționară”. La 17 iulie 1956, Mikoian sosește la Budapesta, presându-l pe Rákosi să demisioneze pe motive de sănătate din postul de prim-secretar și să se retragă în Uniunea Sovietică. Însă succesorul lui este Ernő Gerő, adeptul unei linii dure și nu popularul și progresistul Imre Nagy. Căderea lui Rákosi și noile curente reformatoare din Polonia stârnesc însă apetitul public pentru reale schimbări politice - astfel are loc reînhumarea și reabilitarea post-mortem a lui László Rajk la 6 octombrie.²⁴

Pentru că în Ungaria se adâncea criza, în luna octombrie este rechemat la Moscova șeful consilierilor KGB, generalul Iemelianov. Generalul Serov în persoană zboară la Budapesta pentru a-și asuma operațiunile. La 23 octombrie, o demonstrație studențească scoate în stradă un sfert de milion de budapeșteni, cerând alegeri libere, întoarcerea lui Imre Nagy și plecarea trupelor sovietice. După ora 21, trupele AVH împușcă mortal mai mulți demonstranți din fața clădirii Radioului Național. Când sosesc întăriri, camuflate într-o ambulanță, manifestanții pun mâna pe armele lor. În următoarele ore, luptătorii pentru libertate primesc arme de la simpatizanții din poliție și din armată, precum și din depozitele de armament. Revoluția a început.²⁵

La o reuniune de urgență la Ministerul de Interne, Serov este prezentat ca noul consilier sovietic, deși nu i se divulgă numele. Serov declară, accentuând fiecare cuvânt: „Fasciștii și imperialiștii își antrenează trupele de șoc la luptă pe străzile Budapestei, iar în rândul forțelor voastre armate există tovarăși care ezită să treacă la arme!”²⁶

În aceeași seară, 23 octombrie, Gerő, cu aprobare sovietică, îl aduce pe Nagy în funcția de prim-ministru. Simultan, el cere „ajutor frățesc” de la trupele sovietice staționate în Ungaria, împotriva pericolului „contrarevoluționar”. În dimineața următoare, considerând în mod greșit că muncitorii nu îi vor sprijini pe studenți, Armata Roșie face prima tentativă de înăbușire a revoluției, asistată de AVH. Câteva zile de lupte stradale demonstrează de care parte se aflau simpatiile muncitorilor. La 25 octombrie, János Kádár devine prim-secretar în locul lui Gerő. El și Nagy anunță că vor demara negocierile pentru retragerea trupelor sovietice, de îndată ce va fi restabilită ordinea.²⁷ Suspectând un complot imperialist, Serov ordonă unui număr de ilegali KGB, trăind în Occident sub identități și naționalități diferite, să plece în Ungaria spre a raporta asupra situației și, eventual, spre a crea diversiuni și provocări care să justifice o intervenție militară - această tactică a fost utilizată și la Praga în 1968.²⁸

Între timp, schimbările se precipită la Budapesta. La 29 octombrie, detestata AVD este desființată. La 30 octombrie, emisarii Kremlinului, Mikoian și Suslov, acceptă retragerea trupelor sovietice și demararea

secrete ale MVD/MGB. La 18 februarie 1954, Kohlov sună la apartamentul din Frankfurt al liderului ucrainean, pe nume Okolovici. Prezentarea lui este deconcertantă: „Gheorghe Sergeevici, îi spune, am venit de la Moscova. Comitetul Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice a ordonat lichidarea dvs. Uciderea a fost încredințată grupului meu”. Apoi el l-a informat pe Okolovici că a hotărât să nu-l omoare. În schimb, Kohlov a fugit, adresându-se CIA, inițial șceptică. La 20 aprilie el dă o conferință de presă senzațională, unde dezvăluie tot planul de asasinare, precum și arma care urma să fie folosită.¹⁶ Aceasta a fost cea mai importantă defecție de la începutul războiului rece. Urmează, în ianuarie, fuga lui Iuri Rastvorov de la rezidența din Tokio, tot la CIA; în februarie, Piotr Deriabin, la CIA;¹⁷ în aprilie, Vladimir și Evdokia Petrov, la Camberra.

În martie 1954, MGB este din nou mutat de la MVD și atașat formal Consiliului de Miniștri, într-o tentativă de a-l păstra sub control politic. Primul președinte al KGB, sau „Komitet Gosudarstvennoi Bezopasnosti” (Comitetul Securității Statului) este fostul adjunct al lui Kruglov, generalul Ivan Alexandrovici Serov, în vârstă de 49 de ani, cunoscut pentru eficiența brutală cu care organizase în timpul războiului deportările din Caucaz și înfrângerea opoziției anticomuniste în țările baltice și est-europene. Hrusciiov, care determinase numirea lui Serov, relatează mai târziu:

„Nu l-am cunoscut pe Kruglov, dar l-am cunoscut bine pe Serov și am avut încredere în el... Dacă există ceva îndoielnic în ceea ce îl privește, ca și în privința tuturor cekiştilor, să spunem că și el a fost o victimă a politicii lui Stalin în general”.¹⁸

Experiența i-a servit lui Serov în timpul celei mai serioase crize din cei cinci ani în care a condus KGB-ul: revoluția din anul 1956 din Ungaria. În 1954, viitorul președinte al KGB, în vârstă de 40 de ani, Iuri Andropov, zvelt, sofisticat și elegant, devine ambasador la Budapesta.¹⁹ În 1955, un alt viitor președinte al KGB, Vladimir Kriucikov, în vârstă de 31 de ani, sosește la Budapesta pe postul de secretar III la ambasadă. Rolul lui Kriucikov în înăbușirea revoluției din 1956 a constituit un element stânenitor în cariera ulterioară a acestuia. În 1984, biografia lui oficială, în calitate de membru supleant al Sovietului Suprem, nu face nici o mențiune de participarea lui în acea perioadă la Budapesta.²⁰ După ce devine președinte al KGB, în 1988, Kriucikov recunoaște că a trebuit „să se confrunte” cu „dezvoltări și tendințe” - așa cum se exprimă el eufemistic - în 1956, în Ungaria: „Cu toate acestea, privind astăzi înapoi, văd lucrurile într-o lumină diferită, ceea ce este normal”.²¹ Kriucikov declară de asemenea a fi purtat o mare admirație literaturii ungare, regretând faptul că nu a avut timp să o citească.²²

La jumătatea anilor '50, Andropov și Kriucikov și-au dat seama că neo-stalinismul lui Rákosi era un serios pericol pentru regimul comunist din Ungaria.²³ În februarie 1956, Hrusciiov denunță la cel de-al XX-lea Congres

vinovați de complotare în vederea „reînvierii capitalismului și restaurației regimului burghez”. Cea mai mare crimă a lui Beria - responsabilitatea pentru ucidere în masă - nu a putut fi menționată, din teama de a nu discredita regimul. Dar anunțul executării sale se referea pe scurt la „crime care dovedesc degradarea sa morală”.

Cea mai remarcabilă acuzație adusă lui Beria a fost cea de a lucra pentru spionajul britanic. Singura dovadă de conexiune cu serviciile secrete britanice consta dintr-un dosar din arhiva lui personală, care pretindea că demonstrează colaborarea cu serviciul de contraspionaj al regimului Mussavat (naționalist transcaucazian) din Baku, în anii războiului civil din 1919, pe când regiunea se afla sub control britanic. La proces s-a anunțat oficial că începând cu anul 1919, „Beria și-a continuat și amplificat relațiile sale secrete cu spionajul străin, până în momentul arestării sale. Așadar, Beria a devenit, după Iagoda și Ejov în anii '30, cel de-al treilea șef al KGB-ului, executat pentru crime care includeau și pe cea de a fi fost agent secret britanic”.¹¹

După arestarea lui Beria la 26 iunie, conducerea MVD este preluată de unul din foștii săi adjuncți, Serghei Kruglov, care se situase de partea complotiștilor. Deocamdată, fostul MGB rămâne în cadrul MVD-ului. Riasnoi, pe care Beria îl făcuse șeful Directoratului Extern, este demis și dispare din scenă. În locul lui vine diplomatul Aleksandr Semionovici Paniușkin, probabil la sugestia lui Molotov, revenit după moartea lui Stalin la conducerea Ministerului de Externe. Paniușkin funcționase ca ambasador la Washington din 1947 până în 1952 și înainte, precum și după această perioadă la Beijing.¹² Pe lângă funcția de rezident legal la Washington în perioada existenței KI, el și-a asumat în mod direct sarcinile operative, pe un an de zile, după rechemarea rezidentului legal, Gheorghi Sokolov, în 1949.¹³ După cum îl descrie un alt defector, Paniușkin era un om „cu maniere simple, nepre tențioase”.¹⁴ Când a fost prezentat la Direcția Extern spre a-și lua noua funcție în primire, el și-a făcut o scurtă autobiografie, apoi a solicitat să i se pună întrebări. Uimit de această introducere lipsită de formalism, auditoriul a rămas tăcut și reuniunea a luat sfârșit.¹⁵

Una din primele operațiuni externe supervizate personal de către Paniușkin de la Centru, a fost Operațiunea Rin, care urmărea asasinatul unui lider ucrainean emigrat în Germania de Vest. Șeful echipei de ucigași ai MVD, Nikolai Kohlov a primit o instruire specială supervizată de Paniușkin. Instructorii lui Kohlov includeau pe Mihail Rubak, campion la judo și pe locotenent-colonel Godlevski, multiplu campion de tir cu pistolul. Arma de execuție era un pistol cu operare electrică, dotat cu atenuator de zgomot, care încăpea într-un pachet de țigări; pistolul funcționa cu gloanțe umplute cu cianidă, confecționate în laboratoarele

„RDG? Ce este această RDG? Nu este nici măcar un stat adevărat. Este menținută în funcțiune de trupele sovietice, chiar dacă noi o numim «Republica Democrată Germană»”.

Prezidiul nu a mai putut îndura. „Obiectez cu fermitate, a strigat Molotov indignat, la o asemenea atitudine față de o țară prietenă”. După cum își amintea Gromîko: „Noi toți am fost șocați de o asemenea brutalitate politică”.⁵

Nemesis, deși Beria nu realiza aceasta, îl aștepta câteva zile mai târziu. Complotul era condus de Nikita Hrusciiov. Însă abia în luna mai, sau în iunie, obține Hrusciiov acordul succesorului lui Stalin, Malenkov⁶. Crucial a fost de asemenea sprijinul unuia dintre adjuncții lui Beria, Serghei Kruglov.⁷ La 26 iunie are loc o ședință specială a Prezidiului. Hrusciiov se prezintă cu un pistol în buzunar. Conform propriei relatări, mai mult decât modeste:

„Beria stătea comod pe scaun și a întrebat relaxat: «Ei, care este ordinea de zi? De ce ne-am întâlnit pe neașteptate?» Eu l-am atins pe Malenkov cu piciorul și i-am șoptit: «Deschide ședința!» Malenkov s-a albit la față; am văzut că nu este în stare să deschidă gura. Eu am sărit în picioare și am spus: «Există un singur punct pe ordinea de zi: activitatea antipartinică și dezbinatoare a agentului imperialist Beria. Există o propunere de a-l exclude din Prezidiu și din Comitetul Central, de a-l elimina din Partid și de a-l deferi Curții Marțiale. Cine este pentru?»⁸

Molotov, Bulganin și alții l-au denunțat la rândul lor pe Beria. Înainte de votul formal, Malenkov a apăsă pe un buton secret. Jukov a intrat în fruntea unui grup de ofițeri ai Armatei Roșii, l-a arestat pe Beria și l-a scos din sală. În geanta diplomat a lui Beria s-a găsit o foaie de hârtie pe care scrisese „Alarmă” cu roșu, sperând să obțină ajutor. Temându-se de o tentativă a trupelor MVD de a-și elibera șeful, Jukov deplasează la Moscova o divizie de tancuri și una motorizată⁹. Aceste deplasări de trupe s-au petrecut cu câteva zile înainte ca ofițerii MVD să primească oficial vestea arestării lui Beria. Pentru majoritatea lor, primul semn al căderii lui Beria fusese reprezentat de dispariția portretelor sale. La începutul lunii iulie, Gordievski, în vârstă de 14 ani, aflat în vacanță în Ucraina, primește de la tatăl său, colonel MVD, vestea că „șeful a fost arestat și este ținut într-o celulă de închisoare”.¹⁰

Arestarea lui Beria este anunțată în mod public la 10 iulie. Hrusciiov, liderul loviturii, apare acum ca o figură proeminentă în ceea așa-numitul organism de „conducere colectivă”. În septembrie, el îl înlocuiește pe Malenkov în funcția de prim-secretar al Partidului. La 24 decembrie se anunță că Beria și șase alți conspiratori (inclusiv Merkulov, fostul șef al NKGB-ului și Dekanozov, fostul șef al INU) au fost găsiți de Curtea Marțială

UNSPREZECE RĂZBOIUL RECE DUPĂ STALIN 1953-1963

Pe când membrii Prezidiului străjuiau încă îndoliați catafalcul lui Stalin, mulți dintre ei se temeau deja că Beria își va folosi enormele puteri pentru a călca pe urmele lui Stalin. Conștienți de faptul că Beria îi ținea pe toți sub supraveghere, ei se temeau să acționeze împotriva acestuia. Fiecare membru al Prezidiului știa că Beria este în posesia unui dosar potențial stânenitor împotriva lui.¹

Beria și-a întărit rapid controlul asupra părții interne, cât și a celei externe a imperiului securității. În fruntea Direcției Externe,² el își instalează un om devotat de la MVD, generalul locotenent Vasili Stepanovici Riasnoi, care „nu lua nici o decizie fără a-l consulta pe Beria”, așa cum arată defectorul Piotr Deriabin. Beria și Riasnoi au fost ulterior criticați, pentru că deconspirau camuflajul rezidenților prin convocarea lor simultană la Centru. Beria ordonă de asemenea rechemări în masă a reprezentanților uriașei rețele MVD din Germania de Est. La 17 iunie 1953, o revoltă spontană a muncitorilor din Berlinul răsăritean amenință pentru prima dată în mod serios, regimul comunist din blocul sovietic. Sunt aduse două divizii de tancuri sovietice și 21 de demonstranți sunt uciși înainte de sfârșitul revoltei. La Centrul de la Moscova, și probabil de asemenea în cadrul Prezidiului, se apreciază că incapacitatea de a înăbuși în germeni răscoala se datorează haosului cauzat de reorganizarea de către Beria a MVD-ului în Germania de Est. După cum declară Deriabin, secția austriaco-germană de la Centru îl apreciază pe generalul Fadeikin, pus de Beria la conducerea de la Karlshorst, ca total depășit de funcția sa.³

Îndată ce a fost încunoștințat de răscoala de la Berlin, Beria a zburat acolo spre a face investigații, fără a abandona supravegherea de la distanță a rivalilor săi de la Moscova. Când a aflat că fusese prevăzută o reuniune a Prezidiului, în afara programului obișnuit, Beria a telefonat imediat la secretariatul Prezidiului pentru a cere explicații. Cu toate că i s-a spus că nu există un motiv special care să-i solicite prezența la acea ședință, el a zburat imediat înapoi.⁴ Beria a făcut în fața Prezidiului o prezentare cinică a situației în Republica Democrată Germană. După cum își amintește Andrei Gromîko, prezent la acea întâlnire ca observator, Beria a spus:

De comun acord cu ceilalți doi aspiranți la succesiunea lui Stalin, Hrusciov și Malenkov, Beria pune capăt vânătoarei antisemite de vrăjitoare.

Se anunță în Pravda că au existat „provocatori” în cadrul fostului MGB, care au incitat la disensiune naționalistă și se comunică poporului sovietic că toți medicii arestați în ianuarie sunt nevinovați, iar cei responsabili de persecutarea lor vor da socoteală. Fostul președinte al Comitetului Antifascist Evreiesc, Mikhoels, care fusese împins sub roțile unui camion, este reabilitat post-mortem și apreciat drept „un proeminent artist sovietic”. Soția lui Molotov, împreună cu alți deportați evrei, se întoarce din exil¹⁶⁷.

Cu toate că barbaria antisemită din ultimii ani ai lui Stalin încetează, credința în conspirația sionistă se perpetuează. MVD și apoi KGB nu recheamă pe nici unul din ofițerii evrei epurați la începutul anilor '50 și menține interdicție totală asupra pătrunderii altor evrei. În perioada activității lui Gordievski, sionismul era considerat unul dintre principalele vehicule ale „subversiunii ideologice” în Uniunea Sovietică. La scurt timp după instalarea lui la rezidența din Londra, în iulie 1982, îi parvine un „Plan de lucru împotriva sionismului în perioada 1982-1986, care revelează persistența obsesiei în ceea ce privește „toate tipurile de operațiuni subversive” montate de sionismul internațional împotriva blocului sovietic. Chiar și unii dintre cei mai inteligenți și echilibrați colegi ai lui Gordievski credeau încă în teoriile conspirației privind controlul capitalismului occidental de către evrei¹⁶⁸. Paranoia antisemită din ultimii ani staliști a lăsat o amprentă puternică asupra KGB-ului, vizibilă încă în primii ani ai epocii Gorbaciov.

„Stalin era nebun de furie, striga la Ignatiev și-l amenința, cerându-i să târască în lanțuri pe doctori și să-i facă una cu pământul”. Stalin a încredințat interogatoriul doctorilor celui mai brutal dintre adjuncții lui Ignatiev, M. D. Riumin. „Nu a constituit o surpriză, relatează Hrusciov, faptul că majoritatea medicilor și-au mărturisit crimele”¹⁶⁰. Printre alți conspiratori sioniști descoperiți de Riumin se numără chiar organizatorul MGB-ist al procesului Rajk, generalul Belkin. Stalin îi telefonează personal lui Rákosi, pentru a-i spune că Belkin a mărturisit cum l-ar fi racolat pe Gábor Péter, conducătorul evreu al AVH, pentru serviciile secrete britanice și sioniste. După arestarea lui Péter, AVH a descoperit rapid un complot imaginar al medicilor din Ungaria, care venea în completarea celui din Uniunea Sovietică¹⁶¹. Presa cominformistă și comunistă din toată Europa a descris procesul lui Slanski și complotul doctorilor drept „verigi ale aceluiași lanț, manifestări ale activității ucigașe a imperialiștilor anglo-americani și a lacheilor acestora, care intenționează să declanșeze un alt război mondial”¹⁶².

Spre finalul vieții, Stalin pare a fi pregătit o nouă și teribilă epurare. La cea de-a XIX-a Conferință a Partidului în octombrie 1952, prima după anul 1939, vechiul Birou Politic din zece persoane este înlocuit printr-un nou Prezidiu alcătuit din 36 de oameni. Stalin însuși părea tulburat de propria incapacitate de a avea încredere în cineva. El i-a spus lui Hrusciov într-o zi: „Sunt terminat, nu am încredere în nimeni, nici măcar în mine însumi”. În decembrie 1952 îl epurează pe Aleksandr Porskrebișev, șef al secretariatului său în ultimul sfert de secol, sub pretextul absurd că lăsase să se scurgă documente secrete. La scurt timp după aceea, el ordonă arestarea generalului MGB Nikolai Vlasik, un vechi conducător al gărzilor sale personale. După ce medicul său personal, dr. Vinogradov, mărturisise implicarea sa în inexistentul complot al doctorilor, Stalin nu a mai permis nici unui doctor să se apropie de el. Chiar și penetrarea cu succes a agenților sovietici în cercurile de putere străine constituia pentru Stalin subiect de preocupare maladivă. La sfârșitul vieții sale, el devine obsedat de faptul că serviciile de spionaj occidentale au putut realiza același lucru la Moscova. El îi suspectează pe mareșalul Vorosîlov de a fi spion britanic, iar pe Molotov de a lucra pentru CIA¹⁶³.

Există dovezi care sugerează că Beria a descoperit, în iarna anului 1952-1953, că Stalin plănuia arestarea lui¹⁶⁴. În noaptea de 1-2 martie 1953 Stalin suferă un atac. Beria începe să plănuiască imediat înlocuirea lui.

Când Stalin moare la 5 martie 1953, Beria exultă¹⁶⁵. În următoarele 24 de ore, Beria cuplează MGB și MVD (Ministerul de Interne) alcătuiind un MVD lărgit, sub comanda sa. Îl debarcă pe Ignatiev, îl arestează pe Riumin, îl eliberează pe Abakumov din închisoare și își plasează suporterii în poziții-cheie în cadrul noului aparat de securitate¹⁶⁶.

Interogatoriul lui Slanski și al așa-zisilor săi complici este supervizat de Beșcastnov și cei doi asistenți ai săi, Jesikov și Galkin. Bătăile și torturilor pentru smulgerea mărturisirilor sunt administrate însă de StB. „Procesul liderilor centrului de conspirație antistatală, condus de Rudolf Slanski” se deschide la 20 noiembrie 1952. Procurorul dă citire listei celor 14 inculpați, toți membri de partid de rang înalt. Dintre aceștia, 11, printre care și Slanski, sunt descriși ca având origine evreiască, doi cehi și un slovac. Consilierii MGB propuseseră inițial formula „naționalitate evreiască” sau mai simplu „evrei”, dar au acceptat în final o formulă mai vagă, acceptând obiecțiile lui Gottwald și ale Biroului Politic cehoslovac. Chiar și așa însă expresia „origine evreiască” era unică în analele proceselor publice staliniste. În anii '30 nu se făcuse referință la originea evreiască a lui Troțki, sau a lui Zinoviev, Kamenev, Radek și a altor victime ale Teroarei. Nici în procesul lui Rajk de la Budapesta nu s-a făcut mențiune de originea evreiască a trei dintre cei șapte inculpați. În procesul Slanski, originea evreiască este adusă în discuție în sprijinul acuzației de trădare. 11 acuzați inclusiv Slanski sunt condamnați la moarte, iar trei la închisoare pe viață¹⁵⁷.

Înfrângerea imaginarei conspirații sioniste din sânul Partidului Comunist Cehoslovac este urmată de o intensă campanie antisionistă în întreg blocul sovietic. Paranoia de la Centru privitoare la comploturile sioniste este atât de mare încât unii dintre cei mai buni agenți evrei sunt bănuți de a fi fost implantați de serviciile de spionaj occidentale. Printre ei se numără și Smolka/Smollett, șeful din timpul războiului al secțiunii ruse a Ministerului Informațiilor din Marea Britanie, care este denunțat în mod absurd, în timpul procesului Slanski, drept „agent imperialist”. A existat chiar un plan (nepus în practică) de răpire a lui Smolka din Austria, unde era bolnav, în faza incipientă de scleroză multiplă¹⁵⁸.

Epurarea evreilor din nomenclatura sovietică, care atinge punctul maxim în 1952, nu a fost nicăieri mai aprigă decât în Centrul de la Moscova. Prin primăvara anului 1953, toți evreii au fost îndepărtați din MGB, cu excepția unui număr restrâns de așa-numiți „evrei ascunși”, având adică cel puțin o origine evreiască parțială și fiind din acest motiv înregistrați oficial la alte grupuri etnice¹⁵⁹. Un moment de referință îl reprezintă în acest context complotul doctorilor evrei. La sfârșitul anului 1952, o doctoriță de la Kremlin, Lidia Timașuk, îi scrie lui Stalin acuzându-l superiorii ierarhici, medici evrei, de atentat împotriva stării de sănătate a liderilor sovietici prin sabotarea tratamentului medical al acestora. Ca răsplată, ea va primi ulterior Ordinul Lenin. La 13 ianuarie 1953, Pravda lansează o campanie publică împotriva „monștrilor și ucigașilor care au călcat în picioare sacrul drapel al științei”. Monștrii, se arată, erau agenți ai spionajului britanic și american, operând prin intermediul „unei organizații corupte de evrei naționaliști burghezi”. După cum își amintea Hrusciiov:

„conspirația sionistă”. „Marele nostru dușman, a declarat el, este sionismul internațional care are la dispoziție cea mai perfectă rețea de spionaj”¹⁴⁹. Prima victimă majoră a vânătoarei de vrăjitoare a lui Boiarski avea să fie Otto Sling, primul secretar al Comitetului de Partid de la Brno, arestat în octombrie 1950¹⁵⁰. În iarna 1950-1951 au urmat arestări în lanț ale membrilor de partid. În februarie 1951, probabil la insistența lui Boiarski, un antisemit de notorietate, Andrej Keppert, este numit în fruntea Departamentului StB pentru Căutarea Dușmanilor Statului. El înființează imediat o secțiune specială pentru sionism¹⁵¹.

În vara anului 1951 este identificat ca șef al conspiratorilor sioniști, Secretarul General al Partidului, Rudolf Slanski, în realitate un stalinist fidel¹⁵².

Raportul privitor la culpa lui Slanski este considerat însă de Stalin ca fiind „sărăcăcios”, pentru un eventual proces antisionist.

Este anunțată rechemarea lui Boiarski la Moscova, pentru a fi înlocuit de o persoană „mai puternică, mai experimentată”. Se cere de asemenea îndepărtarea lui Slanski de la conducerea partidului¹⁵³.

Decizia lui Stalin de a se ocupa personal de cazul lui Slanski reflectă, pe de o parte, obsesia lui crescândă pentru conspirația sionistă și neîncrederea în Abakumov, aflat în fruntea MGB-ului. În toamna anului 1951, Abakumov este trimis la închisoare. Hrusciiov, în calitate de lider al partidului la Moscova, se prezintă la clubul ofițerilor MGB, pentru a explica situația. El furnizează două motive: primul consta în corupția lui Abakumov; el devenise de notorietate în cadrul MGB-ului pentru bordelurile private pe care le deținea și pentru produsele de lux pe care și le aducea din Vest. Al doilea motiv prezentat de Hrusciiov a fost încetineala cu care s-a mișcat Abakumov în depistarea „complotului de la Leningrad”, implicând anumiți protejați ai săi, printre care Jdanov, care a fost executat pentru „crime grave”, dar neprecizate „la adresa statului”¹⁵⁴. Prin eliminarea lui Abakumov, Stalin urmărea diminuarea influenței lui Beria, prin intermediul lui Abakumov, asupra securității statului. Noul șef al MGB, Semion Denisovici Ignatiev, era un membru al aparatului politic din Comitetul Central care, spre deosebire de Abakumov, nu manifesta loialitate față de Beria. Și într-adevăr, el lansează o epurare în Mingrelia, locul natal din Georgia al lui Beria¹⁵⁵.

Sub conducerea lui Ignatiev și indirect a lui Stalin, MGB pornește la cea mai intensă etapă antisemită din istoria spionajului sovietic. La începutul lui noiembrie 1951, generalul Aleksei Dmitrievici Beșcastnov sosește la Praga în calitate de șef al consilierilor sovietici în locul lui Boiarski, căzut în dizgrație. La 11 noiembrie, Stalin trimite o scrisoare președintelui Gottwald prin care cerea arestarea imediată a lui Slanski, care are loc la 24 noiembrie¹⁵⁶.

în Israel, pentru a lupta împotriva „principalului adversar” și a altor ținte occidentale. Șeful Direcției Ilegalilor, colonelul Aleksandr Mihailovici „Sașa” Korotkov, care avea soție evreică, este însărcinat cu selecționarea și formarea emigranților care aveau să lucreze ca agenți sovietici în Israel. Principalul său asistent, locotenent-colonelul Vladimir Vertiporoh, cunoscut sub numele de „deadea Volodea” este numit în 1948 primul rezident KI/MGB în Israel. Atât el, cât și Korotkov sunt decorați și promovați la rangul de general, ca urmare a succesului operațiunilor ilegale în Israel¹⁴⁵.

În 1950 a existat, din două motive, o dramatică răsturnare de atitudine în politica sovietică față de Israel. Primul este reprezentat de entuziasmul evreilor ruși față de noul stat. Când Golda Meir și membrii noii misiuni diplomatice israeliene vizitează o sinagogă de la Moscova cu ocazia sărbătorii de Rosh Hașhanah, Anul Nou evreu, la 4 octombrie 1948, ei sunt asaltați de 30 000 de evrei. Comitetul Antifascist Evreiesc, creat în timpul războiului în scopul mobilizării sprijinului evreu în combaterea nazismului, a fost primul chemat să declare: „Nu! Niciodată și în nici un fel de condiții nu vor schimba evreii sovietici patria lor socialistă pentru o altă patrie” și a fost imediat după aceea dizolvat. După cum a relevat Hrusciiov, fostul președinte al acestui comitet, Solomon Mihailovici Mikhoels este împins de MGB sub roțile unui camion și ucis. În iarna anului 1948-1949 teatrele evreiești de stat din Moscova și din alte orașe sunt închise, iar cei mai importanți dramaturgi și artiști evrei sunt arestați. Chiar și soția evreică a lui Molotov este arestată și deportată în 1949. Molotov însuși rămâne în Biroul Politic dar își pierde funcția de ministru de externe¹⁴⁶.

Timpe de încă un an totuși, Uniunea Sovietică continuă să acorde Israelului sprijin diplomatic. Apoi, dovezile apropierei Israelului de Occident și în special de Statele Unite, determină Kremlinul să-și vireze sprijinul spre lumea arabă care se opunea evreilor. Din acel moment, sionismul este interpretat oficial ca o componentă a complotului imperialist care viza subminarea blocului, prin manipularea cetățenilor săi evrei. Deși Stalin a evitat afirmarea publică a antisemitismului său, în particular el își bătea joc de accentul idiș și de obiceiurile evreiești¹⁴⁷. Noua linie antișionistă a provocat inițial anumite dificultăți la Centru. Asocierea sionismului cu imperialismul a creat confuzie chiar în mintea ofițerilor KI, de la Departamentul pentru Orientul Mijlociu și Îndepărtat, dar în cele din urmă aceștia s-au recules și, după cum arată Ilya Dzirkvelov, defector de la KGB „era perfect clar că acest «ism» nu se potrivea cu marxism-leninismul. Aceasta însemna că se asocia cu troțkismul și era în orice caz ceva rău”¹⁴⁸.

Prima ofensivă majoră a MGB-ului în afara Rusiei, împotriva vastului complot sionist imaginar s-a produs în Cehoslovacia. Lui Vladimir Boiarski, șeful consilierilor MGB de la Praga, din vara anului 1950, i se dăduse mână liberă din partea conducerii de partid cehoslovace pentru a da în vileag

vizitând Moscova, îi prezintă un raport lui Stalin, arătând că epurările scăpaseră de sub control și amenințau să distrugă partidul. La întoarcerea la Budapesta, el este arestat și spânzurat sub acuzația de spionaj¹⁴².

Goana după descoperirea de conspirații subversive se răspândește și în rândul partidelor comuniste din Vest. Există chiar un grup de ofițeri MGB și KI care conchid în 1948-1949 că cei cinci de la Cambridge erau agenți dubli conduși de britanici. Se pune la cale chiar un plan de lichidare a acestora. Însă această fantezie bolnavă nu convinge în final conducerea MGB/KI¹⁴³.

Cel mai dramatic proces după cel al lui Rajk, are loc la Praga. La o reuniune de la Budapesta din ajunul procesului lui Rajk, Belkin și Rákosi îl presează pe Karel Sváb, ministrul adjunct cehoslovac de interne și șef al securității, să înceapă imediat arestările și interogatoriile. Se decide că „Rajk din Cehoslovacia” avea să fie ministrul de externe slovac, Vladimir Clementis, care este demis în martie 1950. În primăvara următoare, o serie de alți „naționaliști burghezi” (printre care și viitorul conducător al partidului și președinte al statului, Gustav Husák) sunt demascați în mod public, în vederea unui mare proces. În vară anului 1950, un grup de noi consilieri sovietici, conduși de Vladimir Boiarski, determină o nouă orientare a vânătoarei de vrăjitoare orchestrate de MGB. De-acum accentul se va pune pe sionism, ca instrument principal al comploturilor subversive ale serviciilor occidentale de spionaj¹⁴⁴.

Debutul unei vânătoare de vrăjitoare antisemite, deghizată neconvingător sub masca unei campanii de apărare împotriva subversiunii sioniste, reflectează o schimbare dramatică în politica sovietică față de noul stat Israel. Cu ocazia dezbaterilor de la Națiunile Unite, în 1947, Uniunea Sovietică sprijină planul de împărțire a Palestinei conducând la crearea unui stat evreiesc. „Această decizie”, spune Andrei Gromîko în fața Adunării Generale „corespunde nevoii legitime a poporului evreu, care încă nu are o țară și un pământ”. Crearea statului Israel a fost percepută la Moscova ca o contrapondere la imperialismul britanic. Atacurile arabe asupra sioniștilor erau considerate răspunsuri desperate ale regimului feudal reacționar la apariția noului regim progresist. Atât sprijinul diplomatic sovietic, cât și armamentul furnizat sioniștilor din Cehoslovacia, cu binecuvântarea sovietică, în timpul războiului cu arabii, au avut o importanță crucială în nașterea Israelului. În mai 1948, Uniunea Sovietică a fost cea dintâi care a recunoscut *de jure* noul stat.

La sfârșitul anului 1947, colonelul Andrei Mihailovici Otrășcenko, șeful Departamentului KI pentru Orientul Mijlociu și Îndepărtat, convoacă o conferință operativă unde anunță că Stalin personal a însărcinat KI cu asigurarea realizării alianței Israelului cu Uniunea Sovietică. Emigrarea evreilor ruși în Israel oferea o oportunitate ideală de a trimite agenți sovietici

jumătate... «Aceasta nu este o ședință troțkistă, nu este locul pentru provocări!»»

Deși Belkin și consilierii MGB erau cei care ordonau torturile, executanții erau cei de la AVO¹³⁵. Unul dintre principalii torționari, Vladimir Farkas, a declarat mai târziu că el nu a făcut decât să execute ordinele Moscovei¹³⁶.

Gábor Péter a declarat că bătăile și torturile nu l-au făcut pe Rajk să mărturisească. Kádár i-ar fi spus că „nici poliția lui Horthy nu a fost în stare să-l înfrângă pe Rajk”. Atunci ei au încetat de a mai folosi forța¹³⁷. Rajk a fost mai afectat de amenințările asupra familiei lui. Dar în final se pare că a mărturisit dintr-un fel de simț al datoriei față de partid. Kádár l-a vizitat pe Rajk în celula din închisoare și i-a cerut să servească partidul, producând la proces dovezile din care să reiasă că Tito este agent imperialist. Întregul Birou Politic, l-a asigurat el pe Rajk, știe că este nevinovat, dar îi cere să facă acest sacrificiu pentru binele partidului. Sentința lui, chiar dacă avea să-l condamne la moarte, nu avea să fie ceva real. Kádár i-a promis, pentru el și pentru familia lui, o nouă viață sub un nume nou, în Uniunea Sovietică. Conversația dintre Kádár și Rajk a fost înregistrată fără cunoștința lui Kádár. Pentru a se răzbuna pe Kádár, Rákosi a prezentat înregistrarea în fața Comitetului Central, cu puțin timp înainte de a fi epurat în 1956¹³⁸.

Procesul public al lui Rajk și al așa-ziselor lui complici s-a derulat în fața Tribunalului Poporului, în septembrie 1949. Procurorul a declarat că „acest proces are o importanță internațională...” În fața noastră nu se află doar Rajk și acoliții săi, ci și stăpânii lor din străinătate, instigatorii imperialiști de la Belgrad și Washington...

Rajk și alți patru inculpați au fost condamnați la moarte¹³⁹. Atât consilierii MGB cât și AVO erau pe deplin conștienți că majoritatea probelor administrate erau falsificate¹⁴⁰. Dar majoritatea ofițerilor MGB nu se îndoiau de existența unei uriașe conspirații între CIA și Tito și se considerau pe deplin îndreptățiți să exploateze dramaticele falsuri, cu scopul de a expune public acest complot. Unul dintre consilierii MGB la proces, precum și la execuția lui Rajk, Valeri Alexandrovici Krotov, i-a declarat mai târziu lui Gordievski că acest proces a reprezentat „o necesitate politică”. El și-a amintit ultimele vorbe ale lui Rajk în fața plutonului de execuție: „Trăiască comunismul!”¹⁴¹

Epurările altor agenți maghiari ai imaginarei conspirații titoisto-imperialiste au continuat într-un mod mai puțin spectaculos până la moartea lui Stalin. Succesorul lui Rajk la conducerea Ministerului de Interne, János Kádár, a intrat și el în conul de suspiciune. El a fost demis în 1950, arestat și torturat în 1951. Deși el a supraviețuit, fiind reabilitat la un an după moartea lui Stalin, succesorul lui la Ministerul de Interne, Sándor Zöld, și-a ucis soția, copiii și soacra, apoi s-a sinucis, aflând că și el avea să fie epurat. În 1952, Ernő Szücs, șef adjunct de AVH (succesorul AVO),

din liderii Rezistenței. A fost arestat de Gestapo în noiembrie 1944 și a petrecut ultimele șase luni ale războiului într-un lagăr de concentrare german, înainte de a se întoarce la Budapesta în mai 1945. Din nefericire pentru Rajk, el avea o datorie de recunoștință față de Field, datând din timpul războiului. Cei doi se întâlniseră prima oară în Spania, în timpul Războiului Civil, iar Field instrumentase eliberarea lui Rajk dintr-un lagăr de concentrare francez în 1941 și-l ajutase să se întoarcă în Ungaria¹³⁰. Pentru Centrul de la Moscova aceasta reprezenta prima parte a dovezilor unui complot vizând infiltrarea lui Rajk, în calitate de agent penetrat în rândurile Partidului Comunist Maghiar¹³¹.

La întoarcerea lui Rákosi de la raportul dat la Moscova în vara anului 1948, el a convocat liderii de partid, mai puțin Rajk, pentru a-i informa asupra „dovezilor” existente la Centru că Rajk lucrează pentru spionajul american. János Kádár (ulterior prim-secretar al partidului din 1956 până în 1988) a fost chemat la reuniune, spunându-i-se că, dat fiind serioasele suspiciuni, deși nedovedite, împotriva lui Rajk, el nu mai poate rămâne ministru de interne, responsabil pentru AVO. Deci, Kádár urma să treacă la Interne, iar Rajk, deocamdată, în fruntea Externelor¹³². În cadrul AVO se creează o secțiune specială, condusă de Gábor Péter și de cei doi colaboratori apropiați ai acestuia, coloneii Ernő Szűcs și Gyula Décsi, pentru pregătirea cazului Rajk și al altor conspiratori imaginari. Inițiativa totuși o deținea în continuare MGB. În mai 1949, la solicitarea AVO, Field este ademenit la Praga, cu oferta de a primi o catedră la Universitatea de la Praga. Însă șeful StB-ului cehoslovac, Jindřich Veselý, era sceptic în privința activității conspirative a lui Field și a opus inițial rezistență presiunii exercitate de AVO pentru arestarea lui Field. În cele din urmă, la 11 mai, Field este arestat la Praga. În ziua următoare, el este transportat la Budapesta pentru a fi interogată de către MGB și AVO. La 17 mai, Péter convoacă o conferință a ofițerilor superiori AVO și anunță descoperirea unei vaste conspirații care asocia serviciile de spionaj occidentale cu „câinele înlănțuit al imperialiștilor”, Iosip Tito. S-a încercat potolirea suspiciunilor lui Rajk, pentru o perioadă de încă vreo două săptămâni. La 29 mai, Rajk și soția sunt invitați la prânzul duminical la familia Rákosi¹³³. În ziua următoare este arestat. La 11 iunie Kádár aduce acest fapt la cunoștința Comitetului Central al partidului. El declara mai târziu că „au existat unii care nu au crezut că Rajk este vinovat” însă „majoritatea lor erau paralizați de frică”¹³⁴.

Interogatoriul lui Rajk este supervizat de Belkin, șeful „consilierilor” sovietici pentru Europa de Sud-Est. Béla Szász, unul dintre așa-zii complici ai lui Rajk, a notat cum, în timpul interogatoriilor „ungurii zâmbeau servil atunci când rușii le adresau cuvântul”. Atunci când Szász a refuzat să-l incrimineze pe Rajk:

„Belkin a sărit în sus furios, a azvârlit pe jos teancul de hârtii pe care le ținea în mână... strigând în limba rusă timp de un minut și

Stat, el a fost recrutat ca agent NKVD; el a furnizat informații, dar a refuzat să furnizeze documente. În 1936, el a plecat la secretariatul pentru dezarmare al Ligii Națiunilor la Geneva, considerând, după cum spune Flora Lewis, biograful său, „că în calitate de funcționar civil internațional el nu va trebui să trădeze pe nimeni, dacă va continua să funcționeze și ca agent sovietic”. Primul lui controlor la Geneva, Ignati Porețki, alias Ludwig, alias Reiss, a fost împușcat pentru trădare de către NKVD. Al doilea contact al lui Field, Walter Krivițki, a fugit și el în următorii ani, fiind stigmatizat ca și Reiss de NKVD, ca troțkist. La sfârșitul anului 1937, Field și soția lui călătoresc la Moscova pentru a încerca să ia din nou legătura cu NKVD-ul. Pe când se aflau acolo, foștii lor ofițeri de caz, Paul și Hede Massing vin în mare grabă la hotelul unde locuiau, dau telefon la NKVD, solicitând eliberarea unor vize de ieșire din Rusia, și declarând că, în caz de refuz, vor merge împreună cu soții Field să ceară sprijin la ambasada SUA. Așadar, NKVD era reticent în a-i utiliza din nou pe soții Field¹²⁴.

În ciuda acestor aventuri bizare, Field și-a păstrat credința lui romantică neo-stalinistă¹²⁵.

În 1947, plângerile privitoare la legăturile comuniste și aventurile extraconjugale au condus la excluderea lui Field din Comisia Serviciului Unitarian, unde lucrase din 1942. Dar Centrul era și mai suspicios, mai ales că Field a încercat să-și creeze o carieră jurnalistică sau academică în Europa de Est; Moscova îl bănuia că lucrează acoperit pentru serviciile de spionaj occidentale. În atmosfera paranoidă de după ruptura cu Iugoslavia lui Tito, acest suspiciuni îmbracă forme acute. În timpul războiului, el fusese în contact apropiat cu comuniștii iugoslavi din Elveția și contribuisese la convertirea lui Allan Dulles pentru sprijin acordat partizanilor lui Tito. În 1944-1945, el a sprijinit pe comuniștii ungari și pe alți emigranți să se întoarcă în Ungaria, via Iugoslavia și îmbrăcați în uniforme iugoslave¹²⁶. În 1948, rezidența KI de la Viena a obținut o copie a unei scrisori trimise de Field lui Dulles la sfârșitul războiului. Deși nu includea referințe la munca informativă, teoreticienii conspirației de la Centru au descoperit totuși imaginare referiri codificate la activități de spionaj¹²⁷.

Trebuiau acum descoperiți complicii imaginari ai lui Field în Europa de Est. În vara anului 1948, Mátyas Rákosi, primul secretar al Partidului Comunist Ungar, este convocat la Moscova, pentru a i se spune că principalul suspect era László Rajk, ministru de interne și cel mai simpatizat lider de partid¹²⁸. „El era foarte atrăgător pentru femei, iar bărbații erau și ei sensibili la personalitatea lui”¹²⁹, relatează istoria stalinistă. Cu toate că era un stalinist loial, Rajk era singurul dintre cei cinci membri ai conducerii partidului care nu-și petrecuse anii războiului în Moscova, ca protejat al NKVD-ului. El luptase în Războiul Civil din Spania și petrecuse trei ani în lagăre din Franța după înfrângerea republicană. În 1941, el reușește să se întoarcă în Ungaria, devine secretar al comitetului central comunist și unul

în care a fost agent sovietic, a avut loc după întoarcerea lui de Gaulle la putere, în 1958, când el a obținut acces la secrete majore din domeniul apărării¹²¹.

Divizarea Germaniei și exodul de refugiați din Est, au făcut din Germania Federală, fondată în 1949, o țintă mai ușor de penetrat decât orice alt stat occidental. Una din primele ținte în interiorul Republicii Federale a Germaniei a fost reprezentată de agenția semi-oficială de informații externe, Gehlen Org, care se va atașa în 1956 Cămarilor Federale sub denumirea de Bundesnachrichtendienst (BND). Penetrarea a început în 1949, prin recrutarea de către biroul MGB de la Karlshorst (Germania de Est) a unui fost căpitan SS, acum șomer, Hans Clemens. În 1951, Clemens obține o slujbă la Gehlen Org, unde va recomanda cu succes pe un alt fost camarad din SS, Heinz Felfe, pe care-l recrutase de asemenea pentru MGB. Cu sprijin activ de la Karlshorst, Felfe avea să devină în scurt timp unul dintre cei mai eficienți agenți ai războiului rece. În 1953, el își uluiește colegii anunțându-i că a înființat o rețea de agenți la Moscova, condusă de un colonel al Armatei Roșii. O mare cantitate din informația furnizată de această rețea - un amestec de realitate și ficțiune fabricat de către Centru - a ajuns la cancelarul vest-german, Konrad Adenauer, la Bonn. Cariera lui Felfe a fost pregătită cu grijă la Karlshorst, furnizându-i-se din când în când minute de la ședințele guvernului est-german și elemente care au permis arestarea unor agenți est-germani de care MGB se putea dispensa. Prin 1958, Felfe era un fel de Philby german, devenind ca și Philby în 1944, șeful contrainformațiilor sovietice. Dar motivația lui era, ca și în cazul lui Pâques, orgoliul. MGB a căutat să-i satisfacă ego-ul, încurajându-l să creadă că realizările sale le eclipsează pe cele ale lui Richard Sorge¹²².

În timpul războiului rece, ca și înainte, una dintre caracteristicile operațiunilor de spionaj sovietice, consta în urmărirea haotică a dușmanilor imaginari, precum și a oponentilor reali, de-a valma. Ca și Stalin, Beria și Abakumov au interpretat ruptura lui Tito de Moscova drept parte dintr-o conspirație imperialistă care viza dărâmarea blocului sovietic. În iulie, protejatul lui Stalin, Jdanov, anunță la o ședință a Cominternului că MGB posedă dovezi asupra legăturii dintre Tito și agențiile imperialiste de spionaj, destinate a destrăma democrațiile populare.

Principalul superspion imaginar occidental care orchestra conspirația imperialist-titoistă, descoperit de MGB/KI în Europa de Est, a fost Noel Haviland Field, un excentric, fost diplomat american, bine intenționat, expus în 1949 de Centrul de la Moscova, drept „agent al spionajului american, care își introduce spionii în mijlocul conducerii partidelor comuniste, pentru a decapita sistemul socialist și a-l pune în slujba imperialiștilor și a lui Tito”¹²³. Pe când lucra în 1934 la Departamentul de

ca serviciile lor secrete să nu cadă sub controlul MGB-ului, cum se întâmplase cu cele est-europene. Deși dornici să învețe din profesionalismul și competența tehnică a sovieticilor, ei au respins manualele de spionaj sovietice, ca fiind inadecvate condițiilor din China. De asemenea, ofițerilor MGB nu li s-a permis, ca în Europa de Est, să ia parte la operațiunile de spionaj chineze. China a furnizat cu toate acestea, o mare cantitate de informații asupra tehnologiei militare americane, obținută în timpul războiului din Coreea, precum și o bază oferită MGB-ului pe teritoriul chinez, unde erau antrenați ilegalii de origine chineză pentru activități împotriva „principalului adversar” și a celorlalte state occidentale¹¹⁶. Printre agenții recrutați de MGB se afla și Blake, eliberat în primăvara anului 1953¹¹⁷.

În primii ani ai războiului rece, spionajul sovietic a reușit infiltrări importante în cea mai mare parte a Europei continentale. Printre cele mai semnificative sunt cele din Franța și Germania de Vest. Agenții defectori Vladimir și Evdokia Petrov au relatat că pentru MGB și KI „a fost foarte ușor să desfășoare activități de spionaj în Franța...”¹¹⁸. Rezidentul MGB/KI la Paris, între anii 1947 și 1949 a fost Ivan Ivanovici Agaianț (alias Avalov), un armean în vârstă de 35-40 de ani, care vorbea franceză, engleză și persană. Evdokia Petrov și-l amintește drept unul dintre cei mai agreabili foști colegi ai săi: „fermecător, foarte cultivat, curtenitor... un ofițer de informații inteligent și competent”. În 1949, el este promovat în fruntea Direcției a Doua a KI, care răspundea de întreaga Europă, cu excepția Marii Britanii. Succesorul său la Paris între 1950 și 1954 a fost Aleksei Alekseevici Krohin, care a petrecut și el vremuri frumoase în Paris. Ca semn sigur al succesului perioadei sale de rezidență, Krohin a revenit în funcție la Paris între anii 1966-1972¹¹⁹.

Agenții penetrați care au desfășurat în Franța o activitate atât de fructuoasă nu au fost niciodată capturați sau cel puțin nu au fost identificați în mod public¹²⁰. Cea mai importantă „cârțiță” franceză din timpul războiului rece a fost Georges Pâques. După o strălucită carieră academică, în calitate de „normalien” și „agrégé” în limba italiană, în 1943, Pâques este racolat la vârsta de 29 de ani de către Aleksandr Guzovski, NKGB, pe când lucra la Alger ca șef pentru probleme politice la serviciul de emisiuni radio al guvernului provizoriu al generalului de Gaulle. În timpul Celei de-a Patra Republici, Pâques a funcționat ca șef de cabinet și consilier pe lângă mai mulți miniștri. Primul lui controlor a fost Guzovski, care se deplasase cu el la Paris. Decis să joace un rol în culisele scenei relațiilor internaționale, el a desfășurat mari eforturi pentru a redresa balanța în favoarea Uniunii Sovietice. Controlorii săi au știut să mizeze pe marea sa anvergură. El a declarat că a primit o scrisoare de felicitare de la Stalin (și mai târziu, de la Hrusciiov). Cea mai productivă perioadă, din cei 20 de ani

Watson a locuit timp de doi ani în aceeași casă cu fratele unui ofițer MI5, Peter Wright. Cu mult înainte ca Watson să fie investigat de MI5, Wright nutrește antipatie față de acesta: „Era înalt și slab, cu o față ascuțită și un mers straniu afectat”. Alții însă, l-au considerat un companion atrăgător, chiar dacă puțin excentric. În calitate de șef al Secțiunii de Detecție a Submarinelor, din cadrul Laboratorului de Cercetări al Amiralității, Watson a deținut, după cum arată Wright, „una dintre cele mai secrete și importante funcții din tot sistemul instituțional de apărare”. KGB era de aceeași părere cu Wright. În perioada 1940-1950, el a avut aceiași controlori ca și „cei cinci”: Gorski, Krotov și Modin. Când Modin s-a întors la Moscova între anii 1953 și 1955, rolul lui a fost preluat de Serghei Alexandrovici Kondrașev. Watson i-a spus lui Peter Wright că „el era prea burghez... purta pantaloni de flanelă și un sacou albastru și plimba un cânieș”. Alți ofițeri de caz ai lui Watson au fost Rodin, din nou Modin și Nikolai Prokofievici Karpekov, care între anii 1958-1963 a fost expertul rezidenței de la Londra pe probleme de spionaj tehnic și științific. După o anchetă a MI5, Watson este transferat la o activitate ne-secreță la Institutul de Oceanografie, în 1967¹¹³.

Istoria secretă a Direcției Întâi Centrale prezintă, printre cele mai mari succese postbelice, cantitatea sporită de informații științifice și tehnice „preluate” din Marea Britanie. Pe lângă informația din domeniul detecției submarinelor, procurată de Watson, rezidența de la Londra menționează și alte succese din diferite domenii ale cercetării nucleare și tehnologiei militare, precum și din sistemul de navigație¹¹⁴.

La începutul anilor '50, Centrul reușește o nouă infiltrare majoră a comunității informațiilor britanice. La câteva luni după demiterea lui Philby din SIS, în iunie 1951, MGB inițiază recrutarea unui alt ofițer SIS, George Blake, în vârstă de 29 de ani, născut Behar. Blake se născuse la Rotterdam dintr-un tată britanic naturalizat (la origină evreu sefard din Cairo) și o mamă olandeză, care și-a botezat fiul George, în onoarea Regelui George al V-lea. În timpul celui de-al doilea război mondial, Blake a activat succesiv în Rezistența olandeză și în Marina Regală, înainte de a se alătura SIS în 1944. SIS nu a sesizat influența pe care o exercita asupra lui Blake vărul său, Henri Curiel, membru de frunte al Partidului Comunist Egiptean. În 1949, Blake este trimis de SIS în Coreea de Sud, sub acoperirea diplomatică de viceconsul la Seul. Un an mai târziu, la scurt timp după declanșarea Războiului din Coreea, el este arestat de invadatorii nord-coreeni¹¹⁵.

Centrul de la Moscova profită de ocazie pentru a-l recruta pe Blake, în principal în folosul chinezilor, ale căror forțe „voluntare” interveniseră în sprijinul nord-coreenilor. La înființarea Republicii Populare Chineze în octombrie 1949, MGB a propus trimiterea unui grup numeros de consilieri în China și primirea pentru instruire la Moscova a unor ofițeri de informații chinezi. Mao Zedong a acceptat ambele sugestii, însă chinezii erau hotărâți

Dar Philby a auzit de evadarea lui Burgess de la Geoffrey Patterson, ofițer de legătură MI5 la Washington:

„Era negru de supărare. «Kim», a zis el în șoaptă «pasărea și-a luat zborul». «Ce pasăre? Nu Maclean?» «Da», a răspuns, «dar mai mult decât atât... Guy Burgess a plecat cu el». Auzind aceasta, consternarea mea n-a fost prefăcută”.

În aceeași zi, Philby s-a deplasat cu mașina la țară și s-a descotorosit de echipamentul fotografic cu care copiasse documentele pentru Centrul de la Moscova. Exista și pentru el un plan de fugă, dar a hotărât să nu facă uz de el¹⁰⁷.

Șeful CIA, generalul Walter Bedell Smith, a informat SIS că Philby nu mai este acceptat ca ofițer de legătură. Totuși, printre sprijinatorii lui se mai numărau încă persoane influente, cum ar fi viitorul șef al contraspionajului de la CIA, James Jesus Angleton. La un an după rechemarea la Londra a lui Philby, Angleton îi spune unui coleg de la CIA, James MacCargar, care era în vizită la Londra: „Eu mai cred și acum că Philby va ajunge șeful SIS într-o bună zi”¹⁰⁸.

În decembrie 1951, Philby este convocat la o „anchetă judiciară” la sediul MI5, în Curzon Street, Mayfair - în realitate un proces informal, despre care Philby va face o relatare incorectă în memoriile sale¹⁰⁹. După cum relatează un ofițer MI5 „nu a existat nici un singur ofițer prezent la proces, care să nu plece de acolo convins de vinovăția lui Philby”¹¹⁰.

Dar „ancheta judiciară” a ajuns la concluzia că nu va fi probabil niciodată posibil să se adune dovezile necesare unui proces adevărat. Philby a știut însă să-și păstreze sprijinul unui grup de prieteni credincioși din cadrul SIS, cărora li s-a prezentat cu abilitate în chip de victimă inocentă a vânătoarei de vrăjitoare McCarthiste¹¹¹.

Astfel au luat sfârșit glorioasele zile ale „celor cinci magnifici”, cu defectia lui Burgess și Maclean în 1951, deconspirarea lui Cairncross și demiterea lui Philby din SIS. Noii agenți sovietici din timpul războiului rece nu mai erau recrutați prin exploatarea sentimentelor antifasciste sau apartenența la mișcarea comunistă¹¹².

Dar chiar în perioada când gloria „celor cinci magnifici” era la apus, o nouă stea se înălța la orizont, tot un recruta al anilor '30 de la Cambridge. Alistair Watson, odinioară secretar al „Apostolilor”, a jucat un rol major în conversia lui Blunt la marxism, devenind probabil un membru timpuriu al „cercului de cinci” al lui Burgess. La izbucnirea războiului, el s-a angajat la Amiralitate, ca ofițer științific temporar, lucrând la radar și proiectare inginerască. Principala lui activitate de agent sovietic a avut loc după război și în special după 1953, când s-a angajat ca ofițer științific superior la Laboratoarele de Cercetare ale Amiralității de la Teddington, lucrând la un proiect ultrasecret, de mare interes pentru MGB, care viza detecția submarinelor prin sonare subacvatice de joasă frecvență. Într-o perioadă,

publicității după dispariția lui Burgess, Blunt a acceptat să-i ceară iubitului lui Burgess, Jack Hewit, cheia de la apartamentul acestuia. Înainte de a preda cheia la MI5, Blunt, cu consimțământul lui Modin, a petrecut câteva ore în locuința lui Burgess, îndepărtând materialul compromițător din haotica colecție de scrisori amoroase și suveniruri, înghesuită în sertare și în cutii de pantofi. Blunt reușește să îndepărteze un număr de documente stânjenitoare, printre care ultimul avertisment al lui Philby care menționa că atmosfera devine „foarte fierbinte”¹⁰².

Cel de-al cincilea „magnific” John Cairncross, nu a participat la organizarea evadării. De la război, el lucrase la Diviziile pentru Materiale de Apărare și respectiv Personal, ale Trezoreriei, fără a avea contact cu ceilalți „magnifici”. Cairncross a impresionat atât pe Krotov cât și pe Modin cu cantitatea de materiale furnizate¹⁰³. El a fost în stare să-l informeze pe Krotov în privința deciziei britanice de a construi bomba atomică. Având acces la bugetul Apărării, el a putut cunoaște aspectele contabile ale proiectului de realizare a armei nucleare. În 1947, Cairncross este implicat îndeaproape în Actul pentru Substanțele Radioactive. Doi ani mai târziu el se afla în fruntea unei comisii care se ocupa de preliminarile financiare ale înființării NATO¹⁰⁴. Personalitatea lui colțuroasă i-a incomodat însă perspectivele de promovare. În mai 1951, o greșală a lui Blunt pune capăt carierei lui Cairncross de agent sovietic. Pe când scotocea în locuința lui Burgess, Blunt nu remarcă o serie de însemnări neiscălite, care descriau discuții confidentiale de la Whitehall în ajunul și la începutul războiului. Sir John Colville, unul dintre cei menționați în aceste însemnări, a reușit să-l identifice pe autor în persoana lui Cairncross. MI5 începe supravegherea acestuia și asistă la întâlnirile lui Cairncross cu controlorul său sovietic. La interogatoriile care au urmat la MI5, el a admis că a transmis rușilor note confidentiale, dar a negat că ar fi un spion. El și-a dat demisia de la Trezorerie, lucrând mai mulți ani în America de Nord și apoi la Roma, la FAO (Food and Agriculture Organization). În 1964, Cairncross a făcut o confesiune completă în fața MI5, însă cariera lui de agent s-a încheiat datorită neglijenței lui Blunt din 1951¹⁰⁵.

După deconspirarea lui publică în 1979, Blunt admite că s-au exercitat presiuni asupra lui (de către Modin, pe care nu-l identifică) pentru a-l determina să fugă împreună cu Burgess și Maclean¹⁰⁶. Nedorind să schimbe împrejurimile prestigioase ale Institutului Courtauld cu realismul socialist al Rusiei lui Stalin, Blunt refuzase. Abia în 1964, MI5 obține o confesiune completă de la el. Chiar și atunci, dat fiind absența dovezilor necesare aducerii lui în fața tribunalului, în schimbul mărturisirii i s-a acordat imunitatea.

Spre deosebire de Blunt, Philby avea să fie suspectat imediat după fuga lui Burgess și Maclean. Cauza imediată de suspiciune era asocierea sa cu Burgess, care locuise la Washington împreună cu Philby și cu soția acestuia.

Modin însă și-a dat seama. Burgess se temea atât de tare de faptul că este urmărit el însuși, încât i-a cerut lui Blunt să-i explice temerile sale lui Modin, pentru a nu lua contact direct cu acesta. Preocupat de starea de spirit a lui Burgess și îndoiindu-se de capacitatea lui actuală, de a face față unui interogatoriu, Modin exercită presiuni asupra acestuia, spre a-l determina să fugă împreună cu Maclean⁹⁷.

S-au făcut multe speculații fără nici o bază reală, despre fuga împreună a lui Burgess și Maclean. Adevărul este că MI5 și Serviciul Special au omis să țină sub supraveghere locuința din satul Tatsfield (între Kent și Surrey) a lui Maclean, permițându-i acestuia să evadeze⁹⁸. Politica oficială de refuz a utilizării interceptărilor Venona în justiție, făcea ca MI5 să aibă doar posibilitatea obținerii unei mărturisiri, așa cum se procedase în cazul Fuchs. Dar dacă nervii lui Maclean ar fi rezistat, cum s-a întâmplat mai târziu cu Philby, această posibilitate ar fi fost spulberată. Însă Modin și Centrul de la Moscova nu și-au asumat acest risc.

Informația crucială în evadarea lui Maclean a provenit de la Philby, via Modin și Burgess. Philby a relatat controlorului său că ofițerul de legătură MI5 la Washington, Geoffrey Patterson trebuia să prezinte Londrei un raport despre investigațiile de identificare a agentului Homer în data de 23 martie. El a dedus că interogatoriul lui Maclean trebuia să înceapă luni, 28 martie. Modin a declanșat imediat planul de evadare⁹⁹. În data de 24 se cumpără bilete de vapor pentru Franța. În seara de vineri 25, Burgess sosește cu mașina la locuința lui Maclean, pe care îl găsește așezat la masă, servind cina preparată de soția lui, cu ocazia aniversării împlinirii vârstei de 38 de ani. Prezentându-se soției lui Maclean, Melinda, sub numele de Roger Styles, de la Foreign Office, Burgess insistă ca Maclean să plece imediat împreună cu el. Maclean urcă la etaj să-și sărute copiii, dă soției sale o explicație confuză și pleacă în mare viteză cu mașina lui Burgess. Conducând pe rând, ei reușesc să ajungă la docurile din Southamton pentru a se îmbarca pe „Falaise”, cu destinația St. Malo. În Franța, ofițerii MGB/KI îi înzestrează cu documente false, în baza cărora ei călătoresc mai întâi la Viena, apoi la Moscova¹⁰⁰.

Principala amintire a lui Iuri Modin despre Burgess și Maclean în mai 1951, constă în starea de stres sub care se aflau cei doi. Amintirea despre Blunt este diferită. Krotov remarcă în 1945 aceeași stare de stres, constatată de Modin la Burgess în 1951. Dar după șase ani de prestații ocazionale pentru MGB/KI combinate cu distincții academice și patronaj regal, Blunt era în revenire de formă. După fuga lui Burgess, deși Modin remarcă la Blunt o anumită nervozitate, el admiră profesionalismul rece cu care acesta a știut să stăpânească momentele critice. Modin avea să-i mărturisească lui Gordievski că a fost o onoare pentru el să lucreze cu Blunt¹⁰¹. În perioada defectiei lui Burgess și Maclean, Blunt se bucura încă de toată încrederea foștilor săi prieteni de la MI5. Deoarece MI5 era reluctant la ideea oricărei

a lui Homer este „Gomer”, foarte apropiat de „Gore”⁹¹. La mijlocul lunii aprilie 1951, o altă decriptare Venona îl exclude pe Gore-Booth și rezolvă misterul prin indicația că, pentru o anumită perioadă din 1944, Homer și-a întâlnit controlorul NKGB de două ori pe săptămână la New York, unde s-a deplasat sub pretextul vizitării soției sale însărcinate - ceea ce i se potrivea lui Maclean, și nici unui alt suspect⁹².

Mai rămâneau câteva săptămâni de respiro pentru aranjarea evadării lui Maclean. Trebuiau căutate dovezile necesare acuzării lui Maclean de spionaj, complicate de decizia de a nu argumenta în fața tribunalului cu decriptările Venona și de aceea devenea obligatorie supravegherea lui Maclean de către MI5 o anumită perioadă de timp. După ce se sfătuiește cu controlorul său, Philby hotărăște să-i trimită lui Maclean un avertisment prin Burgess. Pentru acesta, poziția de secretar al doilea la ambasada de la Washington, reprezenta ultima șansă de a mai face carieră în diplomatie. După opt luni, devenise clar că această șansă dispăruse. În aprilie 1951 este expediat acasă, după o serie de escapade (neplanificate), care stârniseră mânia poliției statului Virginia, a Departamentului de Stat și a ambasadorului britanic. În ajunul plecării sale de la New York la bordul vasului Queen Mary, el cinează cu Philby într-un restaurant chinezesc, a cărui muzică oferea un bruij perfect, și discută planul de fugă al lui Maclean⁹³. De comun acord cu Philby, în momentul sosirii în Anglia pe data de 7 mai, Burgess îl informează pe Iuri Modin, controlorul „celor cinci magnifici” asupra întregii situații. Modin era responsabil de implementarea planului de evadare. După cum a remarcat și Gordievski el și nu arogantul și nepopularul rezident, Nikolai Rodin, a fost cel care a organizat defecția lui Maclean⁹⁴.

De la mijlocul lui aprilie, Maclean nu a mai primit documente ultrasecrete. Înțelegând repede că se află sub supraveghere și că telefonul îi este ascultat, el nu a mai îndrăznit să ia contact cu Modin. Dar Burgess îi vine în ajutor. Imediat după întoarcerea în Anglia, în timpul unei vizite la Foreign Office și așteptându-se în orice moment să i se ceară demisia, Burgess reușește să-i transmită un bilețel lui Maclean, care includea data și locul de demarare a evadării⁹⁵.

La scurt timp după revenirea la Londra, Burgess primește cu poșta aeriană o scrisoare urgentă de la Philby, aparent referitoare la o mașină pe care el ar fi lăsat-o în parcarei ambasadei, dar încheindu-se cu avertismentul aproape necamuflat: „S-a făcut foarte cald aici”. Burgess era deja la capătul puterilor. După cum recunoaște Philby mai târziu:

„El era aproape de un colaps nervos, mai aproape decât ne-am fi imaginat oricare dintre noi. Cariera lui în Marea Britanie era terminată și de aceea nu mai avea cum să fie util KGB-ului. Noi toți eram atât de îngrijorați pentru Maclean, încât nu ne-am dat seama ce se petrece cu Burgess”⁹⁶.

„Ipoteza utilizării oricărui tip de armă este implicită în însăși posesia armei respective”. Attlee aranjează în mare grabă o călătorie la Washington această problemă și altele tot privitoare la război cu președintele. Maclean a putut transmite Moscovei, prin Modin, atât briefing-ul întâlnirii, cât și documentele Cabinetului referitoare la rezultate⁶². Astfel încât, pe la sfârșitul anului 1950, Stalin era convins că exista un pericol iminent de declanșare a celui de-al treilea război mondial⁶³.

Războiul din Coreea își are originea în ambițiile teritoriale nord-coreene și mai puțin cele sovietice. În Occident însă, în iarna 1950-1951, se răspândește temerea că agresiunea din Coreea poate fi preludiul unei ofensive sovietice în Germania. Oficiul de Război avertizează Cabinetul britanic în februarie 1951: „Războiul este posibil în 1951 și probabil în 1952”⁶⁴. Interpretările lui Maclean și Burgess au alimentat, pe de altă parte, suspiciunile sovietice⁶⁵. Moscova, asemeni lui Maclean, a respirat ușurată în aprilie, când Truman l-a demis pe șeful Comandamentului SUA în Coreea, generalul Douglas MacArthur, principalul susținător al escaladării războiului în China. Însă chiar în momentul în care MacArthur era înlăturat de la comandă, cariera de agent sovietic a lui Maclean era brusc pusă în pericol.

Căderea lui Maclean rămâne, din perspectiva KGB, cea mai păgubitoare consecință a acțiunii Venona. După cum se știe, Philby a luat cunoștință de decriptările Venonei după numirea sa în funcția de reprezentant SIS la Washington în octombrie 1949. Datorită cunoașterii din interior a operațiunilor sovietice, el a dedus înaintea tuturor că agentul sovietic cu numele de cod Homer era Maclean. Și totuși, au durat încă opt luni până la identificarea acestuia de către serviciile secrete britanice⁶⁶. Lotul inițial de suspecti, despre care Harold Macmillan⁶⁷ a spus că includea mai multe mii de nume, includea mai multe persoane care ar fi putut avea acces la comunicațiile secrete transatlantice⁶⁸.

Cu toate că Venona i-a provocat lui Philby, după cum el însuși admite, „o adâncă anxietate”, era totuși limpede că Maclean nu era în pericol imediat. Controlorul lui sovietic i-a transmis că Moscova a decis ca „Maclean să rămână la postul său cât mai mult timp posibil”, elaborându-se între timp planurile de salvare a acestuia „înainte ca plasa să se strângă în jurul lui”⁶⁹. Plasa nu a început să se strângă până în iarna 1950-1951. Spre sfârșitul anului 1950, lista suspectilor se redusese la 35 de nume. La începutul lui aprilie rămăseseră numai nouă⁷⁰. Philby se prefăce că dă o mână de ajutor la vânarea lui Homer, atrăgând atenția asupra unei referințe ușor confuze a defectorului dinainte de război, Krivițki, privitoare la un agent sovietic din cadrul Foreign Office, de familie bună, educat la Eton și la Oxford, care ar fi putut să fie Paul Gore-Booth, distins clasicist, căruia numele codificat de Homer părea a i se potrivi cu atât mai mult, cu cât forma rusă

„îndoctrinat” cu Venona în septembrie 1949, în ajunul trimiterii lui la Washington ca ofițer de legătură al SIS și transmisese un avertisment de urgență. De fapt, Venona nu avea să furnizeze nimic compromițător pentru Burgess înainte de defecția acestuia în 1951. Dar în toamna anului 1949, el a fost timorat de grija că ar putea fi descoperit în orice moment. Donald Maclean a reacționat la fel de prost ca și Burgess la vestea pericolului reprezentat de Venona. În cazul său pericolul părea mult mai imediat. La scurt timp după „îndoctrinarea” sa, Philby și-a dat seama că agentul sovietic încă neidentificat, cu numele de cod Homer, menționat în mod repetat în textele descifrate ale Venonei, nu putea fi altul decât Maclean⁷⁸.

Numirea lui Maclean la Cairo în octombrie 1948, în funcția de consilier și șef al Cancelariei, la vârsta de numai 35 de ani, părea a-l situa pe calea conducând în vârful serviciului diplomatic. Dar un an mai târziu, el consideră pericolul deconspirării sale prea mare pentru a fi suportat. Deși munca prestată de el conservă un înalt profesionalism, abuzul de alcool îi subminează autocontrolul. Vechiul lui prieten și tovarăș de băutură, Philip Toynbee, îl vede în stare de criză, „atunci când vasul fricii reprimată se umpluse”. În mai 1950, cei doi fac un chef monstruos, apoi năvălesc în apartamentul a două tinere care lucrau la ambasada SUA, le răvășesc dormitorul, apoi pornesc la distrugerea sălii de baie. Acolo, își amintește Toynbee mai târziu, „Donald ridică o oglindă mare deasupra capului și o trânteste în cada care, spre uimirea și amuzamentul meu, se sparge în două, pe când oglinda rămâne intactă”. Câteva zile mai târziu, Maclean este expedit la Londra, unde Foreign Office-ul îi acordă concediu toată vara și îi plătește un tratament psihiatric, în urma căruia primește diagnosticul de suprasolicitare, probleme maritale și homosexualitate refulată. Toamna, aparent însănătoșit, el devine șeful biroului american de la Foreign Office, unde va desfășura o activitate de o meticuloasă eficiență⁷⁹.

Impactul la Moscova al informațiilor procurate de Maclean și Burgess a atins nivelul maxim după izbucnirea războiului din Coreea în iunie 1950. Adjunctul lui Maclean la biroul american, Robert Cecil, a conchis că documentele oferite Kremlinului de către Maclean „au avut o inestimabilă valoare rezidând în informarea Chinei și a Coreei de Nord asupra strategiei și pozițiilor de negociere”⁸⁰. Poate pentru prima și ultima dată în cariera lui diplomatică, Maclean manifestă într-o minută oficială, simpatie deschisă pentru frusta analiză stalinistă a scopurilor agresive inerente ale capitalului financiar american. Există, spunea el, „oarecare accent” pe argumentul că economia americană este acum atât de angrenată în mașina militară, încât orice război este preferabil recesiunii provocate de demobilizare⁸¹. Deși acest gen de absurdități staliniste au avut un ecou redus la Whitehall la sfârșitul anului 1950 se înregistra o preocupare generală pentru orientarea politicii americane. În decembrie, președintele dă un răspuns imprudent întrebării privitoare la utilizarea bombei atomice în conflictul din Coreea:

un local de noapte din Soho; el l-a găsit inconștient pe podea, cu sânge închegat pe față și pe cap⁷².

Dar Burgess era încă în stare să facă uz de șarmul și strălucirea anilor săi de tinerețe de la Cambridge. La sfârșitul anului 1947, probabil intenționând să scape de el, McNeil îl recomandă pe Burgess subsecretarului parlamentar la Foreign Office, Christopher Mayhew, care organiza pe atunci Departamentul de Cercetări Informative (IRD), destinat a contracara „arma de război psihologică” a Uniunii Sovietice. Mayhew a făcut ceea ce el însuși a definit mai târziu drept „o extraordinară greșeală”. „L-am examinat pe Burgess. El a făcut dovada unei uimitoare cunoașteri a metodelor comuniste de subversiune și desigur că l-am angajat rapid”⁷³. Burgess a făcut turul ambasadelor britanice, „vânzând marfa” IRD-ului și compromițând în mod simultan noul departament, prin punerea la dispoziția ofițerului său de legătură sovietic, Iuri Modin, a tuturor planurilor de acțiune ale IRD. Corul de proteste din partea ambasadelor care reclamau comportamentul nediplomatic al lui Burgess, îl determină pe Mayhew să-l excludă din IRD⁷⁴. Printre acei prieteni care aveau încă încredere în el, se numără și David Footman, șef al informațiilor politice din SIS. La scurtă vreme după ruptura dintre Tito și Moscova în 1948, un ofițer din departamentul lui Footman sugerează elaborarea unui chestionar privitor la activitatea Cominformului care să-i fie prezentat lui Tito de către ambasadorul britanic la Belgrad. „Minunăta idee!” spune Footman. „Du-te și vorbește cu Guy”. Ofițerul SIS și Burgess pregătesc o listă de întrebări spre a fi trimisă la Belgrad. Răspunsul lui Tito a intrigat Centrul de la Moscova și probabil l-a delectat pe Footman⁷⁵.

În toamna anului 1948, Burgess a fost transferat la Departamentul pentru Orientul Îndepărtat, unde a rămas până când a fost trimis la ambasada de la Washington ca secretar al doilea „în august 1950. De acolo, el a furnizat Moscovei informații asupra politicii britanice în Republica Populară Chineză (fondată în 1949) și în Coreea, în perioada premergătoare izbucnirii războiului în iunie 1950. Cu toate că era doar ofițer de rangul patru, Burgess a avut acces regulat la rapoartele informative ale Comitetului Mixt de Informații, ale Oficiului de Război și ale Comandamentului Suprem Aliat de la Tokio⁷⁶. Zilele sale la Foreign Office erau totuși numărate. O călătorie în Gibraltar și Tanger în toamna lui 1949, se transformă în ceea ce Goronwy Rees avea să numească „o sălbatică odisee de indiscreții: printre acestea, omisiunea de a-și achita notele de plată, identificarea în public a unor ofițeri MI5 și SIS, beții în localuri de noapte, cu cântece de genul „Băieții sunt ieftini azi, mai ieftini decât ieri”. Burgess însuși a fost surprins că nu l-au arestat la întoarcere⁷⁷.

Centrul a tras concluzia, probabil corectă, că deriva în care se afla Burgess în toamna anului 1949 se datora șocului suportat la descoperirea că există riscul de a fi identificat prin interceptările Venonei. Philby fusese

pe care calitățile lui ar fi meritat-o. Rezidentul londonez între anii 1943-1947 Konstantin Mihailovici Kukin, a prosperat în reflexul gloriei lui Krotov și datorită modului imaginativ în care a condus rezidența, câștigându-și aprecierea Centrului. La înființarea Comitetului de Informații, în toamna anului 1947, Kukin a fost promovat în fruntea Direcției Întâi (Anglo-Americană). Portretul său se află acum în Sala Amintirii de la KGB⁶⁸. Portretul succesorului lui Kukin, Nikolai Borisovici Rodin (alias Korovin), rezident între 1947 și 1952, și între 1956 și 1961, nu apare în Sala Amintirii. Rodin a reprezentat aproape stereotipul unui arogant „aparatic” care-și trata subordonații cu dispreț, sigur că activitatea rezidenței îi garanta reputația la Centru. Krotov este înlocuit la conducerea celor cinci și a celorlalți agenți ai rezidenței de către Iuri Ivanovici Modin, ofițer PR (informații politice), staționat la Londra din 1947 până în 1953 și din 1955 până în 1958. Modin (nume de cod Peter) a fost unul dintre cei mai abili controlori de agenți din istoria KGB-ului. Ca decan al Facultății Numărul Unu (informații politice) a Institutului Andropov, la începutul anilor '80, el îl califică pe Rodin în prelegerile sale drept o arogantă, pretențioasă nulitate⁶⁹.

Timp de câțiva ani după război, Burgess, Maclean și Philby se află toți în poziții care le îngăduie furnizarea de informații secrete americane și britanice. În conformitate cu un raport de evaluare a daunelor provocate de defecția lui Burgess și Maclean al Șefilor de Personal Mixt al SUA

„În domeniul planificării americano-britanico-canadiene pe probleme de energie atomică, al planificării și politici americano-britanice postbelice în Europa, toate informațiile până în momentul fugii (1951, a celor doi) au ajuns în mâinile sovieticilor... Toate codurile și cifrurile britanice și probabil o parte din codurile diplomatice americane, existente până la 15 mai 1951, sunt în posesia sovieticilor și nu mai pot fi utilizate”⁷⁰.

După cum reiese din declarațiile soților Petrov, defectori din KGB în 1954, dosarele cu documentele furnizate de Burgess și Maclean erau atât de numeroase, încât multe nici nu au mai fost traduse⁷¹.

Atât Burgess, cât și Maclean s-au resimțit totuși mult mai mult de pe urma eforturilor de a duce o viață dublă în timpul războiului rece, decât în perioada când Marea Britanie și Uniunea Sovietică au fost aliați de război. Când George Carey-Foster, șeful serviciului embrionar de securitate al Foreign Office îl întâlnește pentru prima dată pe Burgess în 1947, el este frapat de „aspectul dezordonat și (de obrazul) nebărbierit al acestuia. El mirosea atât de puternic a alcool încât am întrebat cine este și ce slujbă îndeplinește”. După cum spune Goronwy Rees, el devenise și dependent de droguri. Carey-Foster a primit numeroase reclamații asupra „comportamentului imoral” al lui Burgess. Fred Warner, care lucra împreună cu el, a trebuit să-l recupereze pe Burgess într-o dimineață, dintr-

Vest în noiembrie 1949 pentru a trăi împreună cu iubita lui nemțoaică. El a fost urmărit în Germania Occidentală de MGB, care a practicat amenințările împotriva familiei lui din Germania, pentru a-l recruta ca agent. La instrucțiunile MGB, el s-a asociat NTS, devenind în scurtă vreme instructor la școala NTS pentru agenți infiltrați în Ucraina și consultant în domeniul informațiilor militare americane. El a fost întâmplător descoperit, după ce radio Moscova a anunțat în mai 1953 execuția a patru agenți NTS pe care el îi trădase⁶¹. Dar și în acest caz, Centrul a refuzat să folosească diversiunea drept un canal de alimentare a Vestului cu cantități semnificative de informații false⁶².

Agentul din Occident care a acordat cel mai mare sprijin diversiunii MGB la frontierele Uniunii Sovietice a fost Kim Philby. În calitate de comandant de stație SIS în Turcia, între anii 1947 și 1949, el a fost capabil să deconspire agenții care treceau frontiera rusă, precum și contactele și familiile acestora din Uniunea Sovietică⁶³. Ca reprezentant al SIS la Washington, din 1949 până în 1951, legăturile lui de serviciu cu CIA i-au permis să furnizeze ofițerului său sovietic o mare cantitate de detalii asupra operațiunilor americane și britanice. În Albania, el a alertat MGB/KI cu privire la primele debarcări navale finanțate de SIS în vara anului 1950 și la primele parașutări ale CIA în noiembrie 1950⁶⁴. Philby participă la numeroase conferințe ale serviciilor anglo-americane de informații, printre care se numără și cea din februarie 1951, când Harry Carr efectuează prima sa vizită în Statele Unite, pentru a coordona operațiunile SIS/CIA în statele baltice. După cum reiese din memoriile lui Philby, „vizita sa (a lui Carr) s-a încheiat în mod dezastruos, Carr și oponenții săi din CIA aruncându-și acuzații reciproce de minciună”⁶⁵. Relatarea lui Philby este o simplă dezinformare. Carr îi va scrie unui ofițer CIA, care fusese prezent la reuniune, cerându-i să-și exprime poziția față de versiunea lui Philby despre acea conferință. Amândoi au căzut de acord asupra faptului că atmosfera de la masa conferinței a fost deosebit de cordială⁶⁶. Philby nu a rezistat întotdeauna tentației de a se lăuda în memoriile sale cu marele număr de agenți pe care i-a trădat. În primăvara anului 1951, de exemplu, el a dat controlorului său „informații precise” despre trei grupuri de câte șase agenți care au fost capturați după parașutarea lor în Ucraina. Philby comentează cu o ironie macabră: „Nu știu ce s-a întâmplat cu acele grupuri. Dar pot face supoziții informate”⁶⁷.

Serviciile de spionaj sovietice continuă așadar să primească în flux continuu un volum impresionant de informații din Vest, din partea rețelelor sale de agenți străini. Patru din cei „cinci magnifici” (Philby, Maclean, Burgess și Cairncross) rămân activi până în 1951. De la sfârșitul anului 1944 până la sfârșitul anului 1947, toți cei patru sunt controlați în Marea Britanie cu o enormă energie și eficiență, de către Boris Mihailovici Krotov (născut Krötenschild), a cărui origine evreiască îi va bloca mai târziu cariera,

de rezistență din Europa de Est, sprijină falsa WiN cu armament, aparatură radio și monede de aur, totul, transmis prin parașutare. Totuși, ca și în republicile baltice, diversiunea WiN nu a fost integral exploataată, din punctul de vedere al intoxicării cu informații false. Afirmațiile că WiN a furnizat fotografii dramatice prezentând fictive atacuri de guerilă asupra unor stații de poliție și tancuri sovietice, în scopul susținerii sprijinului CIA, sunt probabil eronate. Este de presupus că rapoartele produse de WiN au fost colaționate la Londra sau la Paris, pe baza unor extrase din publicațiile de la Varșovia. Frank Wisner, șeful Oficiului de Coordonare a Poliției, care furniza acoperirea CIA, era totuși ferm convins că WiN reprezenta o amenințare serioasă pentru regimul comunist. El a conchis cu superficialitate, că WiN nu avea nevoie decât de armament antitanc „pentru a scoate Armata Roșie din Varșovia”.

Solicitățile WiN de asistență americană au crescut din ce în ce mai mult, culminând cu cererea de a se parașuta un general SUA pentru a sprijini organizarea rezistenței poloneze. Apoi, în decembrie 1952, MGB hotărăște să expună diversiunea. O emisiune de două ore la radioul polonez relevă că un milion de dolari trimiși de CIA pentru WiN, în ultimii ani, a ajuns în mâinile autorităților poloneze. Așa-ziii lideri WiN, în realitate ofițeri UB, au „mărturisit” că, în urmă cu doi ani, ei au înțeles că sprijinul primit consta numai în „persoane a căror valoare morală este nulă”, din moment ce „agenții care ne-au fost trimiși erau niște aventurieri, interesați de obținerea de câștiguri materiale”. Realizând că este imposibil să fie combătută „puterea populară... fără a acționa în același timp împotriva intereselor națiunii poloneze”, ei au decis să nu mai „recruteze tineri depravați... Faza finală a activității noastre a constat în eforturile de a paraliza tentativele americanilor și ale emigrației de a dezvolta spionajul și activitatea lor subversivă în Polonia:

„Nu a existat nici o crimă în Polonia după război... în care spionajul Statelor Unite să nu-și fi vârat degetele și dolarii... Monopoliștii din Wall Street nu au neglijat nici o șansă de a face rău țării noastre”⁵⁸.

Principalul centru al rezistenței postbelice la stalinism în Uniunea Sovietică a fost Ucraina. În 1947, Organizația Naționaliștilor Ucraineni (OUN) a făcut afirmația, fără îndoială exagerată, că are sub arme 100 000 de partizani⁵⁹. În acea perioadă, SIS și CIA au început operațiunile în Ucraina în 1949, însă rezistența efectivă de durată a fost înfrântă. Atât OUN cât și Alianța Națională a Muncii (NTS) rivală - o organizație social-democrată a emigrației, favorizată de CIA, a fost penetrată de MGB. Primii agenți SIS, parașutați în Ucraina pentru a lua contact cu OUN în 1949, au fost capturați de către MGB; la fel au pățit și alte două grupuri în anul următor⁶⁰. Baza MGB de la Karlshorst, în suburbiile Berlinului, a reușit de asemenea penetrarea bazelor NTS din Germania. Unul dintre cei mai eficienți agenți ai săi a fost un ofițer al armatei sovietice, care a fugit în

viitoare. În cursul anului 1950, un alt fals grup de partizani, cu numele codificat Roberts, a luat contact cu SIS. Operațiunile CIA în statele baltice, bazate în special pe parașutări, au căzut pradă unor diversiuni similare⁵³.

Oportunitatea creată de diversiunile lui Maxis și Roberts nu a fost niciodată exploatată integral. În timpul celui de-al doilea război mondial, informațiile britanice au utilizat sistemul dublu încrucișat, bazat pe agenți ai Abwehrului „racolați”, pentru a alimenta dezinformarea germanilor care, după debarcarea din ziua Z au determinat pe Hitler și pe acoliții săi să comită greșeli de conducere într-un moment crucial. Centrul de la Moscova însă, a refuzat alimentarea SIS prin Lukasevics cu orice gen de informație. Când Londra a reproșat grupurilor lui Maxis și Roberts că nu furnizează mai multe informații, acestea au răspuns că ei sunt luptători pentru libertate și nu spioni⁵⁴.

Suspiciunea SIS față de cele două grupuri atinge momentul culminant în 1954, când Secțiunea Științifică a SIS a solicitat o probă de apă dintr-un râu în vecinătatea căruia se presupunea că există o centrală nucleară. Proba s-a dovedit a fi atât de puternic radioactivă încât nu putea proveni decât din interiorul unui reactor. Prima reacție a SIS a fost de uimire în fața unei asemenea crase erori comise de KGB, în caz că era vorba de o diversiune. A doua reacție a fost că, într-adevăr, despre așa ceva era vorba. O investigație ulterioară a KGB a relevat o serie de alte erori - printre care faptul că traseul pe care agentul a pretins că l-a urmat, trecea pe lângă un aeroport militar important, fără a fi făcut mențiune în raportul său de acest detaliu semnificativ.

Ancheta a mai relevat de asemenea, că un număr de agenți infiltrați în rândurile partizanilor au deconspirat diversiunea la SIS⁵⁵. În final, KGB a obținut o victorie propagandistică, dar nimic mai mult. Agenții emigrați debarcați în republicile baltice (un număr aproximativ de 25 de persoane, între 1949 și 1954) nu au avut nici cea mai mică șansă de a perturba ordinea stalinistă.

Operațiunea de diversiune l-a lansat pe Lukasevics într-o carieră care avea să-i aducă rangul de general KGB⁵⁶. În noiembrie 1987, el apare la televiziunea letonă, împreună cu un Kim Philby îmbătrânit, cu ocazia celebrării împlinirii a 70 de ani de la revoluția bolșevică, făcând afirmația pe de-a întregul falsă, fapt știut de amândoi, că demonstrațiile naționaliste din țările baltice fuseseră inspirate de SIS⁵⁷.

O altă operațiune diversionistă de mare amploare s-a produs în Polonia. În 1947, MGB asistat de UB-ul polonez, reușește să elimine ultimele rămășițe active ale armatei naționale poloneze, sub denumirea nouă de Wolnosc i Niepodleglosc (WiN: „Libertate și Independență”). În 1948, UB, acționând la instrucțiunile consilierilor săi sovietici, reînvie o versiune trucată a WiN și anunțând în 1949 pe sprijinatorii de la Londra că WiN există încă. La începutul anului 1950, CIA, care practica o politică de sprijinire a mișcărilor

alături de el, în martie 1946, afirmând că este un partizan leton cărui i se predaseră aparatura și cartea de coduri cu puțin înainte de capturarea agenților. Cu toate că a durat o bucată de vreme până când Bergmanis a câștigat încrederea SIS, transmisiile lui au marcat începutul unei diversiuni care a reușit să submineze toate operațiunile SIS în țările baltice⁵¹.

La sfârșitul anului 1946 s-a produs un nou dezastru leton. Rihards Zande, un agent SIS parașutat în august, a avut dificultăți cu aparatul de transmisie radio, fiind consiliat în noiembrie de stația SIS de la Stockholm să ia contact cu Bergmanis. „Întâlnirea a fost încununată de succes” a raportat Zande lui Eriks Tomsons, care fusese parașutat împreună cu el. „Sunt satisfăcut că Bergmanis nu se află sub control MGB”. Superiorii lui Lukasevics, temându-se încă de o escaladare a spionajului britanic, dacă Zande și Tomsons rămâneau în libertate, nu au avut curajul să se lanseze într-o operațiune de diversiune mai amplă. În martie 1947, Bergmanis transmite la Londra, după dictarea lui Lukasevics: „Mare dezastru. Zande și Tomsons arestați. Eu am scăpat, dar mi-e frică de interogarea lui Zande. Toate activitățile întrerupte. Vă voi contacta când va fi totul în siguranță”⁵².

Puține luni mai târziu, Lukasevics reia diversiunea prin recrutarea unui naționalist leton, Vidvuds Sveics, în vederea penetrării grupurilor de partizani antisovietici. În octombrie 1948, Sveics „evadează” către insula suedeză Gotland, prezentându-se drept partizan leton, și alipindu-se grupului de refugiați antrenat de SIS și de suedezi pentru operațiuni de spionaj în statele baltice. În mai 1949, el este debarcat la frontiera letonolituianiană împreună cu cinci agenți SIS veritabili, pe care-i trădează MGB-ului; ei au fost împușcați după foarte puțin timp. Sveics a supraviețuit pentru a continua penetrarea rezistenței letone și pentru a raporta MGB-ului despre legăturile sale cu SIS. Șase luni mai târziu, alți doi agenți SIS, Vitolds Berkins și Andrei Galdins au fost debarcați în Letonia. Deși debarcarea lor a rămas neobservată, ei s-au deconspirat singuri aproape imediat, contactându-l pe Bergmanis care i-a cazat într-o pretinsă „locuință sigură”, pusă la dispoziție de către MGB. Berkis și Galdins au anunțat că ei erau primii, din noul val însărcinat cu contactarea liderilor de partizani. De atunci înainte, la interval de șase luni, agenții au fost debarcați de pe un fost vas de război german, cu un căpitan german și având o viteză maximă de 45 de noduri, operând sub acoperirea Serviciului de Protecție al Comisiei Britanice de Control al Pescuitului. Lukasevics a insistat asupra necesității de a crea o mișcare de rezistență simulată după modelul „Încrederii” și de data aceasta șefii și-au dat acordul, refuzat cu doi ani în urmă. În iarna anului 1949-1950, un fals grup de partizani, condus de maiorul Alberts Bundulis al MGB a fost antrenat în pădurile de la Kurzeme. În mai 1950, Berkis și Galdins s-au alăturat campului. Cam în același timp, un alt agent SIS, Jonas Deksnys, a fost racolat de MGB, iar unul dintre agenții lui Lukasevics, Jan Erglis, a plecat la Londra pentru discutarea operațiunilor

același post la MGB din 1946 până în 1949. Vyshinski a participat în mai mică măsură la afacerile KI, predând conducerea la doi funcționari superiori din Ministerul de Externe: întâi, lui Iakov Alexandrovici Malik, apoi lui Valerian Zorin; nu există dovezi că vreunul din ei ar fi jucat mai mult decât un rol de reprezentare la conducerea KI⁴⁹.

În ciuda parțialei distrugerii de după război a rețelelor de agenți sovietici și a confuziei administrative intermitente la Centrul de la Moscova, conflictul de spionaj Est-Vest în primii ani ai războiului rece rămâne o competiție unilaterală. În timp ce Moscova păstrează grupuri active de agenți în Occident, Occidentul nu posedă nici unul la Moscova. Pentru a-și crea primele rețele de agenți de după război în URSS, SIS și mai târziu CIA, se concentrează asupra penetrației dincolo de frontierele sovietice prin utilizarea grupurilor de partizani rezistenți împotriva puterii staliniste. Majoritatea tentativelor de penetrare dinspre statele baltice în nord și dinspre Turcia în sud au căzut victimă aceluiași tip de diversiuni ca cele utilizate în anii '20⁵⁰.

Reprezentantul postbelic al SIS pentru zona nordică, Harry Carr, fost comandant de stație la Helsinki, înainte de război și în post la Stockholm pe aproape toată perioada războiului, considera că spațiul ideal de penetrare SIS în Uniunea Sovietică erau statele baltice. La puțin timp înainte de sfârșitul războiului cu Germania, el furnizase aparatură radio pentru doi agenți infiltrați în Letonia pentru luarea de contact cu partizanii locali. S-a convenit că „preluarea” informației se va efectua împreună cu SIS. În noaptea de 15 octombrie 1945, o vedetă rapidă a SIS transportând alți patru agenți letoni a fost scufundată în apropiere de coastele Curlandei. Agenții s-au luptat să o eșueze pe țârm, dar în următoarea zi, majoritatea echipamentului lor a fost regăsit spălat de valuri, de către o patrulă de coastă. După câteva săptămâni, ei au fost încercuiți și capturați de NKGB, însă înainte de aceasta, operatorul lor radio raportase la SIS sosirea lor. În timpul războiului, NKGB-ul, ca și britanicii, folosiseră agenții germani capturați pentru transmiterea prin radio a unor mesaje de diversiune la sediile acestora. Maiorul Janis Lukasevics, un ofițer în vârstă de 35 de ani al Departamentului de Contrainformații al NKGB-ului leton a propus utilizarea agenților emigrației capturați în scopuri similare. Propunerea lui Lukasevics a fost luată în considerație, dar la momentul respectiv, agenții letoni fuseseră torturați de anchetatorii NKGB, într-un mod atât de brutal, încât nu mai puteau fi folosiți. O altă dificultate consta în faptul că lungă perioadă de „tăcere radio” după capturarea agenților, stârnise în mod inevitabil suspiciunile SIS. În schimb, Lukasevics a obținut permisiunea ca un alt operator radio al partizanilor, Augusts Bergmanis, eliberat din închisoare în schimbul cooperării sale, să folosească aparatura radio și codurile SIS capturate. Bergmanis a început să transmită, cu Lukasevics

respectiv incompetență, Paniușkin a preluat direct controlul operațional al rezidenței pentru un an. Următorul rezident la Washington, Nikolai Alekseevici Vladikin (1950-1954) a evitat disputele majore cu Paniușkin ori cu Centrul. Paniușkin însuși avea să devină mai târziu șeful Direcției Întâi Centrale al KGB (Informații Externe)⁴⁴.

Din 1947 până în 1949, vicepreședintele KI în perioada lui Molotov, însărcinat cu operațiunile curente, a fost Piotr Vasilievici Fedotov, care i-a urmat lui Fitin în fruntea INU îndată după război. Fedotov avea reputație de intelectual⁴⁵. Un alt defector de la KGB, Iuri Nosenko, credea că aparenta flexibilitate a lui Fedotov provenea, nu din intelectualismul său, ci din indecizie; după cum afirma Nosenko, el avea obiceiul de a lăsa dosarele pe birou câte două-trei luni, până să ia o hotărâre în privința lor⁴⁶.

KI a încercat să unifice interceptația și decriptarea cu spionajul cu agenți. Secțiunea externă a Direcției a V-a a MGB (Cifru) a fost combinată cu corespondenta sa din GRU, pentru a forma al Șaptelea Departament al KI sub conducerea fostului șef de la MGB, colonelul Aleksei Șcekoldin. KI a fost însă instabil încă de la naștere. Aproape toate departamentele erau conduse de foști ofițeri INU, iar personalul se plângea mereu că informațiile militare fuseseră reduse la un rol subordonat. În vara anului 1948, după o dispută prelungită cu Molotov, mareșalul Nikolai Alexandrovici Bulganin, ministru al Forțelor Armate, a reușit să îndeparteze tot personalul informativ militar din KI și să-l reintegreze GRU. Probabil cu ajutorul lui Beria, Abakumov, șeful MGB, pornește într-o lungă campanie de recuperare a controlului asupra rămășițelor KI. La sfârșitul anului 1948, Departamentul Consilierilor Democrațiilor Populare revine în cadrul MGB. Așa au procedat toți ofițerii KI care lucrau în EM (emigrația rusă) și în SK (coloniile sovietice în străinătate).

Totuși, KI a păstrat controlul asupra celei mai mari părți a colectării non-militare de informații, până în 1951, când a fost reabsorbit de MGB⁴⁷.

În 1949, Molotov, ieșit din grațiile lui Stalin, este înlocuit atât din funcția de ministru de externe cât și din cea de președinte al KI, de către Andrei Vișinski, brutalul procuror din procesele publice, care devenise în 1943 prim-adjunctul lui Molotov. Stilul managerial al lui Vișinski era calchiat după cel al lui Beria, căruia îi purta o admirație sicofantică. După cum își amintea Gromîko, acest respect era evident și la telefon: „Îndată ce auzea vocea lui Beria, Vișinski sărea în picioare, plin de respect. Conversația însăși avea ceva neobișnuit. Vișinski era umil ca un servitor în fața stăpânului său”⁴⁸. Sub conducerea lui Vișinski, influența lui Beria asupra KI a crescut în mod dramatic. Contemplativul, uneori nehotărâtul Fedotov, pe care Molotov îl însărcinase cu operațiunile curente ale KI, își conservă poziția de vicepreședinte. Dar în locul lui devine primvicepreședinte mai brutalul și mai hotărâtul Serghei Romanovici Savcenko, un protejat al lui Beria, care fusese șeful NKVD-ului din Ucraina în timpul războiului și a rămas în

Scepticismul privitor la vinovăția soților Rosenberg a fost stimulat și datorită refuzului continuu, de ambele părți ale Atlanticului, de a se face orice referire la Venona în fața tribunalului, din rațiuni de securitate. Secretul nu a fost făcut public până în anii '80, însă nici atunci nu a fost recunoscut oficial de către Marea Britanie sau de către Statele Unite.

Primii ani ai războiului rece și acțiunea Venona coincid cu o perioadă de mare confuzie în organizarea operațiunilor secrete sovietice în străinătate. Confuzia a derivat în parte din luptele interne pentru putere de la Kremlin și în parte din înființarea în iulie 1947 a Agenției Centrale de Informații CIA. Rapoartele elaborate de rezidentul MGB la Washington, Grigori Grigorievici Dolbin și de ambasadorul sovietic Aleksandr Semionovici Paniușkin au fost studiate îndeaproape de Stalin și de Politburo⁴¹.

Scopul original al CIA era de a coordona și de a evalua informația străină din toate sursele. Cu toate că acest scop nu a fost niciodată realizat pe deplin, Molotov a argumentat convingător că un sistem unificat, civil și militar de informații externe ar conferi Statelor Unite un avantaj net asupra sistemului sovietic fragmentat. Soluția, a spus el, ar consta în combinarea directoratelor pentru informații externe ale MGB și ale GRU sub un singur acoperiș. Propunerea lui Molotov prezenta pentru Stalin avantajul de a slăbi influența lui Beria asupra Securității (Abakumov, protejatul lui Beria era șeful MGB). În toamna anului 1947, Direcțiile MGB și GRU pentru relații externe se unesc într-o nouă agenție, numită Comitetul de Informații, pe scurt KI.

Situat în mod formal sub controlul Consiliului de Miniștri, numirea lui Molotov în fruntea acestui organism determină un control major al Ministerului de Externe asupra operațiunilor externe sovietice. Molotov a numit ambasadorii sovietici din majoritatea capitalelor europene în funcția de rezidenți legali cu autoritate asupra rezidenților civili (foști MGB) și militari (foști GRU)⁴².

În viziunea viitorului defector, Ilya Djirkvelov, „aceasta a provocat o mare confuzie. Rezidenții, ofițerii de carieră de informații au recurs la incredibile subterfugii pentru a evita informarea ambasadorilor asupra muncii lor, din moment ce diplomații aveau numai o perspectivă de amatori asupra problemelor de spionaj...”⁴³ Anumiți diplomați însă, și-au asumat personal sarcina unor operațiuni de informații. În fruntea acestora s-a aflat Aleksandr Paniușkin, ambasadorul sovietic la Washington între anii 1947 și 1951, care s-a implicat activ în războiul secret împotriva „principalului adversar”. După confuzia provocată de rechemarea lui Grigori Dolbin, rezident la Washington din 1946 până în 1948 și a succesorului acestuia, Gheorghi Sokolov, rezident din 1948 până în 1949, din motive de boală și

În perioada arestării lui Fuchs, un alt spion atomic, Bruno Pontecorvo, lucra de asemenea la Harwell. Investigațiile serviciilor de securitate care au urmat deconspirării lui Fuchs au relevat faptul că Pontecorvo avea o serie de apropiați comuniști, dar nu au adus dovezi ale implicării sale în spionaj³⁷. Când au început arestările de spioni atomici în Statele Unite în vara anului 1950, Centrul a decis totuși evacuarea lui Pontecorvo și a familiei sale în Uniunea Sovietică, pe un traseu sigur prin Finlanda. Pontecorvo și-a continuat cariera în fizica nucleară, obținând două Ordine Lenin și dezmințind în mod public orice implicare în spionajul atomic³⁸.

Acțiunea Venona a produs și dovezile care au condus la arestarea spionilor atomici americani, Julius și Ethel Rosenberg. În februarie 1950, un nou mesaj din 1944 al NKGB este descifrat, în el făcându-se referiri la un agent cu o funcție mărunță la Los Alamos. Alte elemente conduc la identificarea acestui agent, în persoana lui David Greenglass, fratele lui Ethel Rosenberg, care-și recunoaște rolul în spionaj în anul 1950, implicându-l și pe Julius Rosenberg. La interogatoriu, Greenglass povestește că Rosenberg s-ar fi lăudat în fața lui că are în subordine o rețea de spionaj sovietic care furnizează nu numai secrete atomice, ci și o serie întreagă de informații științifice și tehnologice, inclusiv studii preliminare asupra sateliților spațiali³⁹.

Spre deosebire de spionii atomici britanici, Nunn May și Fuchs, soții Rosenberg și-au susținut nevinovăția până la capăt. În aprilie 1951, ei devin singurii spionii condamnați la moarte în Occident. După doi ani de recursuri și apeluri zadarnice, ei mor pe scaunul electric de la închisoarea Sing-Sing din New York, în seara de 19 iunie 1953. Ultima scrisoare a lui Ethel, către avocatul ei, se încheia cu cuvintele: „Suntem primele victime ale fascismului american. Cu drag, Ethel”. Curajul cu care cei doi au mers la moarte, iubirea pe care o arătau unul față de celălalt și față de cei doi fii ai lor, precum și spectacolul macabru al electrocutării lor a întărit în rândul opiniei publice suspiciunea că totul fusese o eroare judiciară⁴⁰.

Atât Ethel cât și Julius fuseseră agenți sovietici devotați și curajoși, care au considerat că sivesc mai bine cauza lor prin negarea asocierii lor cu aceasta. Chiar și după execuția lor, „măsurile active” ale KGB au stimulat convingerea că cei doi Rosenberg au fost victimele inocente ale unei vânători de vrăjitoare îndreptată împotriva comuniștilor.

Dar nici o „măsură activă” a KGB-ului nu a încurajat această convingere, în măsura în care a făcut-o însuși conducătorul vânătoarei de vrăjitoare, senatorul Joseph McCarthy. Din momentul în care McCarthy a anunțat la 9 februarie 1950, că este în posesia unei liste de 205 comuniști (majoritatea imaginari) din cadrul Departamentului de Stat, cruciada lui împotriva „amenințării roșii” a creat în lume un curent de opinie sceptic la ideea ofensivei spionajului sovietic împotriva „principalului adversar”.

Statele Unite. Bohr răspunde prin același curier că lui însuși i s-a refuzat de către americani accesul la informația solicitată de Kurciatov⁸³.

Într-o încercare de a înfrânge scepticismul lui Stalin privitor la bomba sovietică, Kurciatov aduce încărcătura nucleară a primei bombe atomice sovietice - o sferă de plutoniu nichelată cu un diametru de zece centimetri - la Kremlin.

„Și de unde știm noi că acesta este plutoniu și nu o bucată de fier?” a întrebat Stalin. Încărcătura a fost îmbrăcată în nichel pentru a putea fi atinsă fără pericol. Plutoniul este foarte toxic, dar nichelul conferă protecție, a răspuns Kurciatov. „Și pentru a vă convinge că nu este fier, o puteți atinge și veți vedea că este cald, pe când fierul ar fi rece”.

Stalin a luat sfera în mână: „Da, este caldă. Și este întotdeauna așa?”

„Este întotdeauna așa, Iosif Visarionovici. În interior are loc o reacție continuă nucleară de dezintegrare alpha, care produce căldură. Dacă provocăm în ea o puternică reacție de fisiune, are loc o explozie de mare forță”.

Stalin autorizează testarea primei bombe. Dar cu zece minute înainte de a se declanșa explozia bombei la poligonul de testare din Kazahstan, la 25 septembrie 1949, Beria îi spune pesimist lui Kurciatov: „N-o să iasă nimic!” Însă explozia se produce. Beria îl îmbrățișează pe Kurciatov, dar imediat după aceea încep să-l obsedeze alte îndoieli: oare a fost aceasta cu adevărat o explozie nucleară? El îi telefonează unui observator rus al testului atomic american din atolul Bikini și-l întreabă cum trebuie să arate norul în formă de ciupercă. Liniștindu-se în urma descrierii făcute, el îi telefonează lui Stalin, anunțându-l de succesul acțiunii⁸⁴.

Cam în același moment cu explozia primei bombe atomice sovietice, Meredith Gardner decriptează un mesaj NKGB din 1944, care furniza primele elemente pentru identificarea celui mai important dintre spionii atomici, Klaus Fuchs, pe atunci adjunct al ofițerului științific de la Harvell⁸⁵. Fuchs mărturisește în ianuarie 1950 și este condamnat în aprilie 1951 la paisprezece ani închisoare. El descrie activitatea desfășurată în favoarea rușilor într-un mod care pare a fi caracteristic pentru majoritatea agenților sovietici din Occident:

„Mi-am folosit filozofia marxistă pentru a-mi împărți mintea în două compartimente: un compartiment în care îmi permiteam să leg prietenii, să am relații personale... Puteam să fiu liber și fericit, pentru că știam că celălalt compartiment era bine păzit... Mi se părea în acea perioadă, că devenisem „un om liber”, pentru că reușisem ca în celălalt compartiment să mă instalez complet independent de forțele înconjurătoare ale societății. Gândindu-mă acum la aceasta, cea mai bună definiție pe care o pot aplica stării de spirit de atunci, este de „schizofrenie controlată”⁸⁶.

Sub conducerea lui Beria, toată munca pentru proiectul atomic se desfășoară în gulag. După cum spunea Golovin, savanții nu-și făceau griji din cauza utilizării forței de muncă a sclavilor:

„Pe atunci noi ne gândeam la un singur lucru: să terminăm cât mai repede lucrul - înainte ca bomba atomică americană să cadă asupra noastră. Teama de un război atomic depășea orice altceva...”²⁹

Anumiți oameni de știință erau mai critici față de conducerea lui Golovin. Marele fizician Piotr Kapița (mai târziu laureat al Premiului Nobel) îi scria lui Stalin la 25 noiembrie 1945, cerându-i să fie schimbat din echipa de fizicieni. Beria, considera Kapița, intenționa pur și simplu să imite construcția americană a bombei. Kapița argumenta, fără succes, că savanții sovietici ar trebui să dezvolte o metodă proprie mai rapidă și mai ieftină³⁰.

Prin toamna anului 1945, multe din secretele bombelor care distruseseră Hiroshima și Nagasaki erau în mâinile sovieticilor. Dar Beria era preocupat de scăderea fluxului informativ din domeniul nuclear, venit dinspre Vest. Defecția lui Guzenko în septembrie 1945 conduce la depistarea lui Allan Nunn May și întărirea securității în jurul cercetării nucleare. Demobilizarea lui David Greenglass în februarie elimină unul din cei doi agenți sovietici din jurul reactorului de la Los Alamos. Celălalt, Klaus Fuchs, a părăsit Los Alamos în iunie 1946, pentru a merge să lucreze la noul centru pentru energia atomică de la Harwell. Deși el continuă să lucreze ca agent sovietic până în 1949, utilitatea lui este mult diminuată. Actul McMahon, care înființează Comisia Statelor Unite pentru Energie Atomică (AEC) în august 1946, blochează efectiv fluxul de informație proaspătă din domeniul nuclear, către Marea Britanie. Rupt de cercetarea americană, guvernul britanic laburist decide în ianuarie 1947 să-și construiască propria bombă atomică, dar va necesita pentru aceasta cu doi ani mai mult decât Uniunea Sovietică.

În ciuda Actului McMahon, Donald Maclean continuă să aibă un acces limitat la informația atomică de la Washington, deoarece interdicțiile la informația științifică americană nu se refereau și la materiile prime sau la anularea caracterului secret al informațiilor despre războiul atomic. În calitate de reprezentant pentru probleme de politică a energiei atomice al guvernului britanic, el obține permisiunea de a vizita încăperile AEC neescortat³¹.

S-a descoperit mai târziu că între vara lui 1947 și plecarea sa din Washington, Maclean a vizitat AEC de douăsprezece ori, de multe ori în cursul nopții³².

Nemulțumit de scăderea fluxului de informații de importanță maximă din domeniul nuclear, Beria îl instruește pe Kurciatov să trimită o scrisoare printr-un mesager al MGB, fizicianului danez Niels Bohr, prin care să solicite detalii asupra ultimelor cercetări din domeniul nuclear, văzute de el în

numărului de serie al unei telegrame diplomatice predate de acesta rușilor. Alte elemente cheie furnizate de Venona au permis identificarea unui alt agent sovietic, diplomatul comunist Jan Milner (nume codificat Bur), care, după părăsirea Externelor, a ocupat un post la Națiunile Unite și apoi s-a refugiat la Praga. În fine, când rezidentul KGB Vladimir Petrov a fugit în 1954, el a adus dovezi care probau că spionajul sovietic produsese doar breșe minore în securitatea australiană²⁶.

Două situații au provocat anxietate suplimentară la Centrul de la Moscova, ambele legate de domeniul colectării de informații. Prima este reprezentată de penetrația la nivel înalt a „principalului adversar”. Credința în mileniul sovietic, animând mii de tineri idealiști americani în perioada depresiei și a celui de-al doilea război mondial, dispăruse din conștiința generației războiului rece. Cu excepția unor infiltrări la nivel redus și - rareori - mediu, în Washingtonul postbelic nu au mai apărut agenți sovietici de talia unor Alger Hiss sau Harry Dexter White.

În perioada înființării Agenției Centrale de Investigații (CIA), în iulie 1947, încep să funcționeze proceduri riguroase de control, care să facă imposibilă o nouă penetrare sovietică în serviciile de spionaj americane. Problema recrutării de agenți sovietici a devenit și mai dificilă, datorită incompetenței primilor rezidenți sovietici la Washington imediat după război. Grigori Grigorievici Dolbin, care devine rezident în 1946, este rechemat în 1948, din cauza erorilor comise pe un fond de alterare a sănătății psihice (se pare că suferea de sifilis ereditar).

Succesorul său, Gheorghe Alexandrovici Sokolov, fusese rezident la Rio de Janeiro până la ruptura survenită în relațiile diplomatice sovieto-braziliene, la sfârșitul anului 1947. Și el, ca și Dolbin, a fost rechemat în 1949, pentru lipsă de eficiență²⁷.

Al doilea motiv de anxietate al Centrului a constat în distrugerea rețelei de agenți sovietici în domeniul nuclear. După Hiroshima, Stalin îl convocase pe comisarul pentru Muniții, Boris Ivovici Vannikov și pe adjuncții acestuia la Kremlin. Împreună cu ei a fost chemat și Igor Vasilievici Kurciatov, omul de știință responsabil pentru programul atomic. „Vi se cere un singur lucru, tovarăși!”, a anunțat Stalin. „Să ne procurați arma atomică în cel mai scurt timp posibil! Știți că Hiroshima a zguduit întreaga lume. Echilibrul de forțe a fost distrus!” Atâta vreme cât Uniunea Sovietică nu dispune de arme atomice, ea va fi „puternic amenințată” dinspre Occident²⁸.

Până la Hiroshima, proiectul atomic se afla sub controlul absolut al lui Molotov. După acest moment, Stalin încredințează proiectul armii nucleare lui Beria. Schimbarea de conducere are un efect imediat. După cum spunea profesorul Igor Golovin, asistentul lui Kurciatov „calitățile administrative ale lui Beria erau cunoscute de toată lumea. El era deosebit de energic. Ședințele nu durau ore întregi; toate deciziile se luau rapid”.

(AFSA), predecesora Agenției de Securitate Națională (NSA), fondată în 1952. Gardner era un remarcabil lingvist și criptanalist, care fusese capabil să învețe japoneza în trei luni pentru a lucra cu sistemul de coduri și cifruri japonez din timpul războiului. În decursul anului 1948, el reușește să decripteze fragmente din mesajele NKGB-ului, vehiculate în ultimul an de război. La prima sa întâlnire cu Gardner, Robert Lamphere de la FBI îl găsește „rezervat, în mod evident inteligent și deosebit de reticent în a discuta despre munca lui”²³. În următorii câțiva ani, mai multe mii de mesaje NKGB (nume codificat Venona) sunt descifrate parțial sau integral. Secretul Venonei și tehnica utilizată de Gardner ajung totuși la cunoștința rușilor în 1948, prin intermediul unui funcționar de cifruri, William Weisband, care fusese recrutat de către MGB cu doi ani înainte. Trădarea lui Weisband este descoperită în 1950. Deși este condamnat la un an închisoare pentru refuzul de a se prezenta ca martor în fața unui tribunal, acesta nu a fost niciodată judecat pentru spionaj. ASA și corespondentul său britanic GCHQ, au fost ambele de acord că Venona reprezenta un secret prea important pentru a fi revelat în fața unui tribunal²⁴.

Centrul a înțeles imediat că Venona reprezintă o bombă cu enorm potențial distructiv pentru rețeaua de spionaj sovietică. Din moment ce nu existau mijloace de predicție asupra mesajelor care aveau să fie decriptate, nu se putea cunoaște nici când și unde va exploda bomba. Kim Philby este cel care oferă o soluție parțială la această dilemă, atunci când devine ofițer de legătură SIS la Washington, în octombrie 1949. Meredith Gardner avea să-și amintească mai târziu cum stătea Philby fumându-și pipa, privind peste umărul său și admirându-i progresele în descifrarea mesajelor sovietice²⁵. Până la rechemarea lui în iunie 1951, Philby a avut acces permanent la materialul Venona, fiind astfel oricând în postura ideală pentru a alerta Moscova când agenții săi britanici sau americani erau în pericol de a fi deconspirați.

Venona a produs mari daune operațiunilor de spionaj sovietic până și în Australia. Abia în 1943, când prima misiune diplomatică sovietică este instalată la Camberra, începe filtrarea acestei țări cu agenți sovietici. În perioada 1943-1949, rezidența NKGB, condusă de Semion Makarov, penetrează rapid Ministerul Afacerilor Externe, sursă importantă de documente secrete britanice și australiene, însă cei doi agenți principali ai lui Makarov sunt compromiși din cauza acțiunii Venona.

La începutul anului 1948, o echipă a MI5 condusă de directorul general, sir Percy Sillitoe, și incluzând pe viitorul director general, Roger Hollis, vizitează Australia pentru a investiga penetrația sovietică. Pentru a-și proteja sursa, ei lasă în mod deliberat impresia că dețin un informator în rândul spionilor sovietici. Primul agent sovietic identificat la Externe este Jim Hill, cu numele conspirativ în Venona „Tourist”, fratele unui avocat comunist. Grație Venonei, se obține dovada trădării lui Hill, prin identificarea

la 21 septembrie. Philby însuși trebuia să ajungă acolo pentru a se ocupa de cazul Volkov, dar întârzie cu câteva zile¹⁵. Cu două zile înainte de sosirea lui Philby, Volkov și soția acestuia sunt imbarcați, sub sedativ puternic, la bordul unui avion sovietic și transportați în URSS¹⁶.

În memoriile sale, Philby descrie modul în care, întors la Londra, el a încercat să elaboreze un raport care să justifice în mod credibil eșecul defecției lui Volkov: băutura, indiscreția, NKGB-ul spionându-i locuința sau posibilitatea de a se fi răzgândit¹⁷. În realitate, Philby a scris un raport cu un conținut total diferit, a cărui copie ajunsă la Centru a provocat oarecare neliniște¹⁸.

Philby a pus dorința lui Volkov de a cere azil politic pe seamă faptului că era un „trădător” depistat de NKGB, ceea ce reprezintă o ciudată manieră de a prezenta un defector, din partea unui ofițer SIS. În anxietatea lui de a discredita afirmațiile lui Volkov privitoare la penetrația sovietică, vizându-l pe el însuși, Philby se pierde în detalii asupra caracterului fictiv al datelor furnizate de acesta¹⁹. Însă pentru moment, poziția lui este atât de solidă în cadrul SIS, încât episodul Volkov nu îl poate periclita deloc. Dar când Philby a început să fie suspectat, după fuga din 1951 a lui Burgess și Maclean, dosarul Volkov a fost redeschis, iar încercările lui inabile de discreditare a lui Volkov au devenit capete de acuzare importante împotriva lui.

În ultimul an al războiului se produce o breșă în securitatea cifrului sovietic, care pune în mare pericol operațiunile secrete ale Rusiei în Occident. În 1944, OSS obține 1 500 pagini dintr-o carte de coduri NKVD/NKGB, capturată de finlandezi. Deși originalul este restituit Moscovei la ordinul lui Roosevelt, Donovan își păstrează o copie²⁰. Cartea nu era foarte utilă în sine, pentru munca criptanaliștilor. Prima etapă în încifrarea mesajelor NKVD/NKGB consta în înlocuirea fiecărui cuvânt (sau uneori literă) printr-un grup de numere pentadigital obținut din cartea de coduri. La acest număr, funcționarul de cifruri adăuga un altul, dintr-o carte de coduri care nu se putea găsi decât la Centrul de la Moscova. Dacă acest al doilea număr se utiliza o singură dată, mesajul cifrat era practic indestructibil. Dar cantitatea mare de informație trimisă de rezidențe a determinat folosirea multiplă a celui de-al doilea pas de încifrare. Se pare că ofițerul de cifru responsabil pentru această neglijență a fost împușcat²¹. Au mai existat două alte breșe în riguroasa securitate a cifrurilor sovietice, la sfârșitul războiului. FBI a capturat versiunea de text normal a unor telegrame sovietice cifrate trimise de la New York la Moscova în 1944. După defecția sa din 1945, Igor Guzenko a fost capabil să furnizeze instrucțiuni asupra procedurilor de cifru la NKGB și la GRU²².

Momentul crucial în exploatarea acestor breșe în securitatea cifrurilor sovietice s-a produs în 1948, cu ajutorul lui Meredith Gardner, un criptanalist de geniu de la Agenția de Securitate a Armatei Statelor Unite

privește spionajul sovietic în propria capitală. Inițial, el nu a crezut în relatările lui Guzenko. Când este convins cu probe, el notează în jurnalul personal expresia uimirii că Uniunea Sovietică și-a putut spiona aliații în vreme de război:

„Când dictam aceste însemnări, mă gândeam că ambasada Rusiei, situată cu câteva uși mai departe, este un focar de intrigi. În timpul războiului, pe când Canada se străduia să ajute Rusia și făcea tot posibilul pentru a întări prietenia ruso-canadiană, o ramură a serviciului de spionaj sovietic ne spiona chiar pe noi... Este uluitor câte racolări importante de persoane aflate în poziții cheie au putut face”⁹.

În paralel cu dezvăluirea rețelei de spionaj a GRU în Canada, Guzenko a furnizat informații asupra sistemului sovietic de cifruri, a adus dovezi asupra spionajului practicat de Hiss și White¹⁰, asupra „spionului atomic” Allan Nunn May, precum și repere pentru identificarea spionului sovietic denumit „Elli”, rămas necunoscut până în 1981, când Gordievski a descoperit că era vorba de Leo Long¹¹.

La 27 august 1945, rezidentul adjunct NKGB în Turcia, Konstantin Volkov, lucrând conspirat ca vice-consul, îi scrie vice-consulului britanic de la Istanbul, C. H. Page, cerându-i o întâlnire urgentă. Deoarece Page nu a răspuns acestui mesaj, Volkov se prezintă personal la 4 septembrie, cerând azil diplomatic pentru el și pentru soția lui. În schimb pentru aceasta și pentru suma de 50 000 de lire sterline el oferea dosare importante, documente și informații colectate în perioada când lucra pentru biroul britanic de la INU. Printre cei mai importanți agenți de război sovietici, spunea el, erau doi la Foreign Office și șapte „în interiorul sistemului sovietic de informații”, unul dintre aceștia din urmă „îndeplinind funcția de șef de secție al contraspionajului britanic la Londra”. Volkov a insistat ca Londra să fie informată de abordarea făcută de el, dar nu prin telegraf, ci prin valiza diplomatică; el știa cu certitudine că tot traficul diplomatic și de spionaj între Londra și ambasada sa de la Moscova fusese decriptat în ultimii doi ani și jumătate¹².

La 19 septembrie, Philby primește prin valiza diplomatică un raport asupra tentativei de defectie a lui Volkov. Referința privitoare la „șeful departamentului de contraspionaj, deși imprecisă, părea a-l viza pe el însuși¹³. Acesta a fost unul din cele mai primejdioase momente ale carierei lui Philby. Neșansa lui Volkov însă a constatat în faptul că ambasadorul britanic la Istanbul era în concediu, iar însărcinatul cu afaceri nutrea un asemenea dispreț pentru spionaj, încât a omis să informeze pe comandantul stației SIS, Cyril Machray, care ar fi sesizat importanța informațiilor și ar fi facilitat fuga lui Volkov”¹⁴.

Informat de Philby, Krotov alertează Centrul, care ia măsuri de urgență. Doi agenți NKGB conspirați drept curieri diplomatici sunt trimiși la Istanbul

După război, Leo Long se mută și el de la MI14 (Oficiul de Război) la Comisia de Control Britanic din Germania, unde devine director adjunct la Informații. În 1946, Long ratează angajarea într-un post important la MI5⁴ și în general se manifestă recalcitrant față de cererile Moscovei. Această atitudine se explică atât prin faptul că Blunt nu mai era controlorul lui, cât și datorită unor circumstanțe familiale; Long se despărțise de prima soție, comunistă, și acum își întemeia o nouă familie⁵.

John Cairncross a fost de asemenea demobilizat la sfârșitul războiului, fără a păstra legătura cu foștii lui colegi, care nu-l simpatizau prea mult⁶. Spre deosebire de Blunt, Cairncross nu se retrage parțial din spionajul sovietic. După război, el se întoarce la Trezorerie, procurând informații pentru corespondentul său sovietic Boris Krotov. Doi alți membri din grupul „celor cinci magnifici”, Guy Burgess și Donald Maclean dețineau poziții influente în alte departamente importante de la Whitehall. În 1946, Burgess a devenit asistentul personal al lui Hector McNeil, ministru de stat în guvernul laburist de după război. Maclean își restabilește reputația de tânăr diplomat cu perspective înalte la ambasada de la Washington⁷. Închiderea SOE, combinată cu plecarea lui Blunt de la MI5 și a lui Cairncross de la SIS, lasă spionajul sovietic cu o singură „cârțiță” importantă la Londra. Această „cârțiță” era însă cel mai remarcabil dintre „cei cinci magnifici” și poate cel mai abil agent de penetrație din întreaga istorie a KGB. Kim Philby este singurul recrut pe perioada războiului al SIS, care a fost decorat pentru activitatea sa la încheierea păcii. Unii dintre colegii săi îl considerau ca un viitor „C”, adică șef al serviciului secret.

NKGB se confrunta de asemenea cu problema suscitată de două defectii importante în America de Nord și cu o tentativă de defecție în Turcia. În noiembrie 1945, Elizabeth Bentley începe să releve FBI-ului tot ceea ce știa despre amplasarea operațiunilor NKGB în Statele Unite. Defecția ei determină FBI să investigheze pentru prima oară cu seriozitate dovezile privind spionajul efectuat de Whittaker Chambers. Astfel, majoritatea agenților dirijați de Bentley și Chambers devin inutilizabili pentru NKGB. Totuși, dintre toți agenții importanți identificați de Bentley și Chambers, numai Alger Hiss va fi chemat în justiție. În 1950, el este condamnat la doi ani închisoare pentru sperjur. Harry Dexter White, care părăsise Trezoreria Statelor Unite pentru a deveni primul director al Fondului Monetar Internațional, în 1945, are un atac de inimă fatal la scurt timp după ce compăruse în fața Comitetului pentru Activități Americane ale Națiunilor Unite, în vara anului 1948⁸.

Defecția funcționarului de cifru, Igor Guzenko, la Ottawa, în septembrie 1945, a provocat o mare pierdere spionajului sovietic, comparabilă cu efectele fugii lui Bentley, cu două luni mai târziu. Dar Mackenzie King, primul-ministru canadian, era chiar mai naiv decât Roosevelt, în ceea ce

ZECE

RĂZBOIUL RECE - ETAPA STALINISTĂ

1945-1953

De la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, Statele Unite devin în comunicațiile NKGB/MGB, „principalul adversar” (Glavni Protivnik). Patruzeci de ani mai târziu, pe când Gordievski era desemnat rezident KGB la Londra, această expresie era încă în uz. Marea Britanie, principala țintă antebelică a NKVD, trece pe locul doi după anul 1945, în raport de reducerea rolului acesteia în lumea postbelică¹.

În perioada de război, când energiile britanice și americane se concentrau mai ales asupra războiului în Europa și în Pacific, operațiunile spionajului rus în Vest se desfășurau mai liber ca niciodată. Pacea aduce noi probleme Centrului de la Moscova. Prima, în mod paradoxal, consta în demobilizarea unei părți a personalului informativ britanic și american. Decizia președintelui Truman de a desființa OSS în septembrie 1945, privează NKGB-ul de o serie de agenți infiltrați în serviciul secret al „principalului adversar”. Când se înființează în 1947 Agenția Centrală de Informații (CIA), spionajul sovietic trebuie să reînceapă totul de la zero; penetrația CIA nu se putea compara cu infiltrarea OSS. În Marea Britanie, reorganizarea serviciilor de informații îndepărtează pe Peter Smollett și pe James Klugmann din pozițiile de influență. Smollett revine la numele de Smolka și la jurnalism la Viena; Klugmann este demobilizat și își încheie cariera în postura de istoric oficial al partidului. Demobilizarea lipsește Centrul de unicul său agent la MI5 și de unul din cei doi de la SIS. Anthony Blunt părăsește MI5 cu binecuvântarea NKGB-ului, care considera că starea de oboseală și stress a acestuia putea provoca serioase riscuri operative. Fitin, șeful INU, scria în dosarul lui Blunt, în toamna anului 1945: „Acest agent a desfășurat în timpul războiului o muncă uriașă, titanică și este epuizat de oboseală. Este necesar să fie lăsat să recupereze timp de cinci până la zece ani”².

Cu puțin timp înainte ca Blunt să părăsească MI5, în noiembrie 1945, pentru a reveni în lumea artelor, mai întâi la King's Pictures și din 1947 ca director la Courtauld Institute, el are o reacție, care vine să confirme intuiția lui Fitin. Blunt îi spune colegului său, colonelul „Tar” Robertson: „Mi-a făcut o mare plăcere să transmit rușilor toate numele ofițerilor MI5!”³

Iugoslaviei. În timpul războiului, „consilierii” iugoslavi reorganizaseră Partidul Comunist Albanez sub conducerea lui Enver Hodja, ca secretar-general și Koci Xoxe, ministru de Interne în guvernul controlat de comuniști. „Fără lupta popoarelor din Iugoslavia, spunea Hodja după război, rezistența micii națiuni albaneze ar fi fost de neconceput”. Sub presiunea OZNA, partidul albanez a fost purificat de „deviaționiști” și „troțkiști”.

La sfârșitul războiului, Partidul Comunist Albanez era de fapt o aripă a partidului din Iugoslavia. Serviciul de securitate albanez, așa-numitul Sigurimi era total sub controlul OZNA. Hodja era din ce în ce mai neliniștit de amenințarea poziției sale de către Xoxe, care controla Sigurimi, în calitatea lui de ministru de Interne și se bucura de favorurile lui Tito. În mai 1947, Xoxe organizează un proces public a nouă membri antiugoslavi din Congresul Poporului; toți sunt condamnați la ani grei de închisoare, pentru „activități subversive”. La ședința de constituire a Cominformului, din august 1947, albanezii sunt reprezentați de către partidul iugoslav. Patru luni mai târziu, Stalin îi spune lui Djilas: „Ar trebui să înglobați Albania - cu cât mai repede, cu atât mai bine”⁹².

Conflictul sovieto-iugoslav din 1948 îi oferă lui Hodja oportunitatea de a câștiga lupta pentru putere cu Xoxe. În timp ce consilierii sovietici erau retrași de la Belgrad, ofițerii MGB intrau în Tirana. După ruptura dintre Tito și Moscova, Hodja a ordonat expulzarea imediată a întregului personal iugoslav, atacându-l apoi pe rivalul său. Xoxe a încercat să se salveze afirmându-și fidelitatea față de Uniunea Sovietică. El este însă arestat și înlocuit în funcția de ministru de interne de către pro-sovieticul Mehmet Şehu, care pornește împreună cu consilierii MGB la purificarea și reorganizarea Sigurimi. După cinci luni de interogatorii și torturi, Xoxe și suporterii săi sfârșesc prin a face mărturisiri detaliate. La procesul public din mai 1949, Xoxe confesează racolarea sa în timpul războiului de către spionajul american și cel britanic, afirmă că știe de la șeful misiunii britanice că Tito este el însuși agent britanic, luând parte la elaborarea unui complot în colaborare cu SIS, de înglobare a Albaniei în Iugoslavia. Xoxe este împușcat în iulie 1949, pentru aceste crime imaginare⁹³.

Procesul și execuția lui Xoxe reprezintă preludiul unei serii de procese publice ale complicilor lui Tito, reali sau (mai mult) imaginari, orchestrate de MGB în toată Europa de Est. Până la moartea lui Stalin în 1953, Tito a moștenit de la Troțki mantia de mare eretic. Dar spre deosebire de Troțki, Tito va ieși victorios dintr-un război de cinci ani cu MGB. În această perioadă, MGB obține o serie de victorii spectaculoase împotriva serviciilor de informații occidentale. Dar, ca și NKVD în anii '30, o mare parte din energia sa se pierde în lupta împotriva unor dușmani imaginari.

În cadrul conducerii de partid, conștiința țelului comun cu Uniunea Sovietică și cu noile democrații populare staliniste prevala asupra resentimentului produs de imixtiunile MGB-ului. Chiar la începutul anului 1948, încă nu se întuia violenta confruntare care avea să izbucnească peste câteva luni. La prima întrunire a Cominformului, succesorul postbelic al Cominternului, din septembrie 1947, Iugoslavia este dată exemplu pozitiv celorlalte partide mai indecise. Belgradul este propus pentru a deveni viitorul sediu al Secretariatului Cominform. Pe partea iugoslavă, principala cauză conflictuală la începutul anului 1948 este reprezentată de tentativa consilierilor sovietici de a infiltra forțele armate și înaltul comandament iugoslav. După cum releva viitorul reprezentant al Iugoslaviei la ONU, Alex Bebler, „la ordinele lui Stalin, rușii au penetrat din ce în ce mai adânc în forțele noastre armate și astfel a început conflictul”. Ruptura a fost provocată de partea sovietică. Stalin a fost alarmat de planul lui Tito de federalizare a Balcanilor, considerat un pericol potențial pentru hegemonia sovietică. În martie 1948, Uniunea Sovietică își recheamă consilierii militari și civili, și denunță cu mânie Partidul Comunist Iugoslav de erezie ideologică și spionaj în favoarea Marii Britanii. La 28 iunie, Cominformul îi exclude din rândurile sale pe iugoslavi, chemând totodată „elementele sănătoase” din partid să răstoarne conducerea⁹⁰.

Dar Stalin și-a supraestimat propria forță. El s-a lăudat, după cum spunea Hrusciiov că „dacă-mi mișc degetul cel mic, Tito nu mai există”. „El a «mișcat» tot ceea ce a putut «mișca», dar Tito a rămas la conducerea partidului, armatei și aparatului de stat. UDBA și MGB au demarat un război al informațiilor. Hebrang și Zukovic, cei doi agenți sovietici strecurați în guvernul lui Tito, sunt imediat asediați. Trei ofițeri superiori iugoslavi racolați de spionajul sovietic sunt interceptați în momentul când încercau să treacă granița în România. Alți agenți sunt descoperiți în rândul gărzii personale a lui Tito. După cum relevă Djilas, un complot MGB viza „lichidarea Biroului Politic, cu rafale de arme automate, pe când acesta se relaxa jucând biliard în vila lui Tito”. Teroarea declanșată de UDBA împotriva „trădătorilor cominterniști” rivalizează în oroare, dar nu și în amploare, cu Marea Teroare NKVD-istă din anii '30. Rancovic a recunoscut mai târziu că 12 000 de presupuși sprijinitori ai lui Stalin și ai Cominformului au fost deportați în lagărul de concentrare de la Goli Otok. Cifra exactă este probabil mai mare. În lagăr, prizonierii erau bătuți, umiliți și degradați într-un mod odios, cei care refuzau să-și mărturisească realele sau imaginarele erezii erau vărâți cu capul în excremente umane⁹¹.

Primul succes major înregistrat de MGB împotriva UDBA a constat în montarea unei lovituri împotriva lui Tito în Albania. Până la ruptura cu Tito, Stalin fusese mulțumit de faptul că Albania rămăsese un satelit al

Armata al lui Tito. În februarie 1946, el devine ministru de interne, păstrând și controlul OZNA, sub denumirea nouă de Administrația Securității Statului (UDBA). Djilas consideră că „Timofeev nu a făcut uz de acele bruște «asalturi prietenești» atât de caracteristice rușilor:”

„Timofeev obișnuia să sosească la biroul lui Rancovic cu un aer serios și chiar anxios. El părăsea biroul respectiv fie împrăștiat și revigorat, fie cu coada între picioare,, după cum se derulau discuțiile cu Rancovic, respectiv, referitoare la colaborarea reciprocă sau la recrutarea de către sovietici a cetățenilor iugoslavi. La un moment dat, s-a descoperit un caz flagrant de recrutare, iar Rancovic i-a făcut reproșuri lui Timofeev, care a prezentat aceleași scuze convenționale: acesta era genul de activitate al agenților individuali; nu era politica oficială și, nici modul său (al lui Timofeev) obișnuit de lucru”⁸⁵.

În realitate, recrutarea agenților iugoslavi reprezenta prioritatea numărul unu a NKGB/MGB în Iugoslavia postbelică. Doi agenți se aflau în Cabinetul lui Tito. Ministrul industriei, Andrija Hebrang, fost conducător de partizani în Croația, se lăsase șantajat de NKGB, care descoperise faptul că atunci când fusese arestat de Gestapo, el dezvăluise sub tortură numele unora dintre tovarășii săi. Ministrul de finanțe Streten Jujovic, era de asemenea informator sovietic. Un caz în anul 1945 l-a nemulțumit în mod deosebit pe Tito, care ignora în acea perioadă existența „cârțițelor” infiltrate în Cabinetul său: este vorba de tentativa de seducție și racolare a femeii care controla criptografia iugoslavă, Dusica Perovic. Când Rancovic i-a adus la cunoștință acest fapt, Tito a explodat: Noi nu vom tolera o rețea de spioni! Or să afle aceasta pe propria lor piele. Tito personal a reclamat cazul ambasadorului sovietic și șefului misiunii militare⁸⁶.

Deși Tito a opus rezistență interferenței NKGB-ului, el nu a ezitat să utilizeze metodele acestuia. În patru ani de război, un iugoslav din zece a murit, dintr-o populație de cincisprezece milioane. Tito și comuniștii au ieșit victorioși nu numai în lupta împotriva germanilor și a italienilor, ci și într-un război civil de o cruzime fără egal. După biruința în război, OZNA a instaurat domnia terorii împotriva cetnicilor lui Mihailovici și a altor foști oponenți. Dr. Milan Grol, fost membru al guvernului regal în exil, declara în vara lui 1945, pe când deținea funcția de vicepremier: „Acesta nu este un stat; acesta este un abator”. Mihailovici însuși a fost capturat în 1946 și executat în urma unui proces public⁸⁷.

„Efectul controlului exercitat de poliția secretă în toate domeniile existenței - pătrunzând prin toți porii, infiltrând familia și viața privată, scria Djilas, era la fel de otrăvitor și pentru partidul de guvernământ”⁸⁸.

Procese publice din 1947 au dezvăluit numeroși „spioni în serviciul imperialiștilor străini”, din rândul cetnicilor, bisericii catolice și al altor oponenți ai regimului⁸⁹.

Iugoslavia a fost singurul stat est-european de după război, al cărui regim comunist a rupt relațiile cu Uniunea Sovietică. La sfârșitul războiului nu exista însă nici un semn prevestitor al faptului că liderul partidului iugoslav și prim-ministru, mareșalul Tito, era destinat să devină una dintre țintele principale ale MGB. Tito (născut Josip Broz) a fost unul dintre puținii lideri comuniști exilați la Moscova, care au supraviețuit Marii Terori, devenind secretarul general al partidului iugoslav în 1937, ca protejat al NKVD-ului.

Tito a denunțat conștiincios tovarășii săi epurați în timpul Terorii, în organul partidului „Proletarul”, cu invectivele staliniste uzuale: troțkiști, trădători, spioni și elemente antipartinice⁸¹. La sfârșitul războiului, scria Milovan Djilas, „serviciile de informații sovietice au acordat o atenție specială lui Tito”⁸².

Așadar, nimic nu prevestea la sfârșitul războiului violenta confruntare care avea să se producă, trei ani mai târziu, între Stalin și Tito. Djilas insistă retrospectiv asupra „faptului că nici un lider de partid nu era antisovietic - nici înainte de război, nici în timpul și nici după... Stalin și Uniunea Sovietică erau piatra noastră unghiulară și centrul originii noastre spirituale...”

În presa occidentală Iugoslavia este de multe ori considerată „satelitul Numărul unu” al Uniunii Sovietice. Stalin însuși pare a-l prețui în mod deosebit pe Tito⁸³.

Stalin și NKGB, totuși, erau îngrijorați de încrederea în sine și capacitatea de judecată independentă a lui Tito. În plus, partizanii iugoslavi biruiseră împotriva germanilor și italienilor prin propriile lor eforturi. Tito declara după Ziua V: „Nu vom mai depinde niciodată de nimeni”. La sfârșitul războiului, Stalin ar fi preferat în Iugoslavia o coaliție guvernamentală compusă din reprezentanți ai Comitetului Național al lui Tito și ai Guvernului Regal în exil la Londra, condus de Ivan Subasic. Deși i se oferă postul de ministru de externe, Subasic demisionează în semn de protest față de ruperea înțelegerii de către Tito în octombrie 1945. O lună mai târziu, guvernul lui Tito obține o victorie zdrobitoare în alegerile „controlate”. Observatorii străini, inclusiv cei britanici și americani consideră că și în cazul unor alegeri libere, comuniștii ar fi fost înfrânți cu dificultate⁸⁴.

Prima dispută iugoslavo-sovietică este legată de interferența NKGB-ului în afacerile iugoslave. Existaseră divergențe încă de la început, între consilierul NKVD la Belgrad, locotenent-colonelul Timofeev și șeful serviciilor de securitate ale lui Tito, Alexander Leka Rancovic. Rancovic este greu de intimidat. El fusese închis și torturat cu brutalitate în pușcăriile iugoslave în anii '30, capturat și torturat de Gestapo în 1941, înainte de a fi fost salvat printr-un raid al partizanilor. El încheie războiul ca director al Biroului pentru Protecția Poporului (OZNA) din Ministerul Forțelor

fostul rezident NKVD/NKGB de la Berlin, Ivan Cikaiev. Istoricul ceh Karel Kaplan, după ce studiază minuțios arhivele partidului și statului la sfârșitul anilor '60, conchide că rețeaua de agenți sovietici din partidul comunist era „în general foarte densă”. Printre ei se număra Stepán Placek, care a condus succesiv Departamentul de Securitate Provincială (1945-1947) și comandant al Informațiilor Interne (1947-1948); Bedrich Reicin, comandant al Informațiilor pentru Apărare; și Karel Sváb, șeful Departamentului de Registratură al Comitetului Central al Partidului Comunist, care colecta informații despre celelalte partide politice și despre Biserică⁷⁵.

În iarna anului 1947-1948, StB și agenții săi sovietici au fost serios alarmați de scăderea suportului popular pentru partidul comunist. În ianuarie 1948, Institutul pentru Opinie Publică de la Praga face previziunea că numărul de voturi care va fi acordat partidului la alegerile din primăvară va coborî la 28%⁷⁶. Cikaiev și „Kazianov” trimit rapoarte pesimiste la Centrul de la Moscova. Centrul îi ordonă lui Placek și celorlalți agenți ai săi să întocmească o listă cu oponenții comuniștilor, pentru viitoarele măsuri de „decapitare a reacțiunii”. Simultan, StB începe să acuze conducerea partidului de „ocrotire a reacțiunii” și să-i ceară acțiuni urgente pentru instaurarea „democrației populare”⁷⁷.

Sub pretextul asigurării protecției personale, toți miniștrii au primit pază personală StB, care avea misiunea de a-i spiona. Istoriograful Karel Kaplan conchide pe baza consultării arhivelor secrete, că Cikaiev și „Kazianov”, „consilierii” sovietici ai MGB exercitau un rol conducător din ce în ce mai pregnant, „în spatele politicianilor comuniști”⁷⁸.

La 19 februarie, V. A. Zorin, adjunctul ministrului de externe al Uniunii Sovietice și fost ambasador la Praga, îl obligă pe Klement Gottwald, președintele partidului (și, din iulie 1946, prim-ministru) să-i înlăture definitiv pe oponenții comuniști. Gottwald este de acord, dar respinge sfatul lui Zorin de a solicita asistență militară sovietică („singura dată din viața lui, arată Kaplan, când nu a dat ascultare instrucțiunilor sovietice”)⁷⁹.

La 20 februarie, membrii Cabinetului reprezentanți ai partidelor: catolic, democrat și național-socialist demisionează, crezând că vor obliga astfel guvernul să se dizolve și să țină noi alegeri. Dar miniștrii social democrați rămân. În loc să dizolve parlamentul, Gottwald formează un nou guvern al Frontului Național la 29 februarie, compus numai din comuniști. Autoproclamatele „Comitete de acțiune” ale Frontului Național, sub ochiul binevoitor al poliției și al StB, uzurpă rolul parlamentului și aprobă naționalizarea. Alegeri trucate în mai, completează victoria comuniștilor în preluarea puterii. În iunie, Gottwald îl înlocuiește pe Benés în funcția de președinte. El moare în anul 1953 în urma pneumoniei contractate la funeraliile lui Stalin⁸⁰.

În 1948, coaliția guvernamentală se spulberă, iar Ungaria este transformată într-o „democrație populară”. Rakosi s-a lăudat mai târziu că a eliminat din coaliție partidele necomuniste așa cum tăia felii dintr-o bucată de salam. Cuțitul folosit pentru tăierea salamului politic era ținut de mâner de AVO. Sub pretextul îndepărtării „elementelor fasciste” din Partidul Micilor Proprietari, sunt arestați cei care criticaseră în mod deschis malversațiunile comuniste. Cea mai mare felie de salam a necesitat intervenția sovietică directă: AVO înscenează o conspirație implicând pe secretarul general al Micilor Proprietari, Béla Kovács. Adunarea Națională a refuzat însă să-i suspende imunitatea parlamentară. Atunci Kóvacs este arestat de poliția militară sovietică sub acuzația de complot împotriva forțelor de ocupație. În mai 1947, primul-ministru, Ferenc Nagy, este determinat să nu revină la Budapesta din Suedia, unde își petrecuse concediul, sub amenințarea cu arestarea⁷⁰.

Însă nici tactica „salamului tăiat”, nici fraudă electorală, nu au adus comuniștilor majoritatea dorită, pentru că la alegerile generale din august 1947 ei obțin numai 24%⁷¹. Coaliția guvernamentală condusă de comuniști, includea mici partide ai căror lideri erau comuniști camuflați, cum era Partidul Național Țărănesc, care obținuse 9% din voturi. După instituirea efectivă a statului unipartit, în 1948, însoțită de noua constituție din 1949, antisemitul Beria îl numește în derâdere pe Rákosi: „regele evreu al Ungariei”⁷².

În Cehoslovacia, partidul comunist iese din război cu o poziție foarte puternică, datorată în bună parte amintirilor legate de trădarea occidentală de la Munchen. La alegerile libere din 1946 el obține 38% din voturi. Comuniștii infiltrează de asemenea și alte partide din coaliția guvernamentală. Generalul Ludvik Svoboda, ministrul apărării între anii 1945-1950 (și mai târziu Președinte al Republicii) era oficial independent. Dar mai târziu a recunoscut că în realitate a fost „un fidel și disciplinat comunist”⁷³.

Ca și în restul Europei de Est, comuniștii controlau Ministerul de Interne, precum și serviciile de poliție și de securitate (Státní Bezpečnost, sau StB). În absența forțelor de ocupație sovietice, rolul acestora era și mai important în Cehoslovacia decât în Ungaria. La insistența președintelui Benes, Departamentul Z din Ministerul de Interne, care controla StB, fusese condus inițial de un social-democrat, Josef Bártík, pe care comuniștii îl forțaseră să-și dea demisia. Este instalat generalul Frantisek Janda, care lasă conducerea Departamentului Z în seama adjunctului său comunist, Jindrich Veselý⁷⁴.

Funcționarea StB era controlată de doi consilieri NKGB/MGB, cunoscuți sub numele de Tihonov și Kazianov. Tihonov nu era altul decât

Bulgaria interbelică avea reputația de a fi furnizat Cominternului cei mai valoroși bolșevici⁶². Prin modul strălucit în care s-a apărat în procesul de la Leipzig împotriva acuzației naziste de participare la incendierea Reichstagului, comunistul charismatic Gheorghe Dimitrov s-a transformat în eroul mișcării antifasciste. Între 1935 și 1943, el a fost ultimul secretar general al Cominternului. Când Armata Roșie a traversat frontiera bulgară în septembrie 1944, Frontul Patriotic dominat de comuniști a dat o lovitură de stat. Într-un interval de trei luni, numărul de membri ai Partidului Comunist crescuse de la 15 000 la 750 000. Miliția Populară comunistă, care înlocuise fostele forțe de poliție, împreună cu o poliție secretă supervizată de NKGB, instaurează un regim de teroare⁶³. Chiar și Dimitrov era spionat de cumnatul său, Vulko Chervenkov, agent al poliției secrete⁶⁴. După patru luni de guvernare în coaliție, în ianuarie 1945, puterea este preluată de comuniști. La alegerile trucate din noiembrie 1945, Frontul Patriotic câștigă cu 88%. În decembrie 1947, Bulgaria devine o republică populară⁶⁵. Timp de o generație de acum înainte, ea avea să reprezinte cel mai credincios satelit sovietic.

În Ungaria și Cehoslovacia, democrația multipartită s-a dovedit a fi mult mai rezistentă la ocupația comunistă, decât în restul Europei de Est. Alegerile generale din noiembrie 1945 au fost câștigate în Ungaria de Partidul Micilor Proprietari, cu 57% față de 17% obținute de comuniști și tot 17% de socialiști. În noua Republică Ungară, proclamată la 1 februarie 1946, atât președintele, Zoltán Tildy, cât și primul-ministru al coaliției guvernamentale, Ferenc Nagy, proveneau din Partidul Micilor Producători. Însă cel mai puternic membru al Cabinetului lui Ferenc Nagy era viceprim-ministrul comunist Mátyás Rákosi (născut Róth)⁶⁶.

Cea mai formidabilă pârghie controlată de comuniști era poliția de securitate, supervizată de „consilierii” sovietici și denumită inițial AVO (Allamvédelmi Osztály) și ulterior AVH (Allamvédelmi Hatóság), considerată de Rákosi „o armă ascuțită în luptă pentru democrația populară”⁶⁷.

Șeful AVO era un minuscul croitor evreu, cu o mustață a la Hitler, Gábor Péter (născut Benó Auspitz), care lucrase anterior pentru NKVD. Ministrul de finanțe Nyaradi îl consideră „total asexual”, spunând că i se pare „rizibil, de necrezut, că un astfel de om poate fi cel mai temut din Ungaria”⁶⁸.

„Vizitatorii” lui Péter îl vedeau într-un mod cu totul diferit. El le spunea: „Acum ai putut înțelege că nu te va ajuta nimeni, nimeni nu te va proteja. Înțelegeți? Partidul te-a predat în mâinile noastre”. Pentru a-i face „cooperanți”, îi supunea la torturi oribile Consilierii sovietici luau parte uneori la interogatorii, dar lăseau de obicei tortura în grija AVO⁶⁹.

după gratii, cu care ocazie Gheorghiu-Dej îl denunță pe secretarul de atunci al partidului, Ștefan Foriș, ca informator al poliției. Gheorghiu-Dej devine secretarul partidului în locul acestuia, aceasta fiind prima din seria de manevre abile și îndrăznețe care i-au adus victoria în lupta pentru putere cu Biroul de la Moscova al comuniștilor români exilați, condus de agenții NKGB, Ana Pauker și Vasile Luca. După ce Armata Roșie ocupă România în 1944, Gheorghiu-Dej este pus în libertate, iar Foriș intră în închisoare. Doi ani mai târziu, la ordinul lui Dej, Foriș este spânzurat fără judecată⁵⁷.

În iarna anului 1944-1945, „Gărzile Apărării Naționale”, pregătite de Bodnăraș și NKGB, ocupă treptat poziții cheie în poliție și în forțele de securitate. În martie 1945, după șapte luni de existență a unor guverne de coaliție de largă reprezentare, Regele Mihai al României cedează ultimatumului sovietic care cerea un „regim de democrație populară” dominat de comuniști, condus de agitatorul Petru Groza. Alegerile falsificate din noiembrie 1946 dau câștig de cauză lui Groza cu o imensă majoritate. În 1947 sunt dizolvate principalele partide de opoziție și un proces înscenat îi acuză pe liderii opoziției de complot împotriva securității statului. La 31 decembrie 1947, Regele Mihai este forțat să abdice și se proclamă Republica Populară Română. În inima acesteia se afla Securitatea Populară (Direcția Generală al Siguranței Poporului, sau DGSP) și consilierii săi sovietici⁵⁸. Succesorul și mai megalomaniac al lui Gheorghiu-Dej, Nicolae Ceaușescu, recunoștea mai târziu că „în trecut” (cu alte cuvinte, în timpul lui Gheorghiu-Dej), „organele de securitate obișnuiau să intervină în problemele interne de partid, subminându-i autoritatea și rolul conducător”⁵⁹. DGSP-ul nu a fost utilizat numai pentru întărirea ortodoxismului stalinist, ci și pentru realizarea ambițiilor personale ale lui Dej. Dar atâta vreme cât Gheorghiu-Dej își reafirma fidelitatea față de Uniunea Sovietică și față de marele său conducător, consilierii sovietici îi permiteau oarecare libertate de mișcare.

Ca și Serov, care a condus operațiunile NKGB/MGB în Polonia și în Germania de Est, Dimitri Gheorghievici Fedicikin, șeful consilierilor sovietici din România între 1944 și 1947 avea o bogată experiență în Balcani în anii '30, și se comporta la București asemeni unui vice-rege, prin frecvențele indicații și instrucțiuni cu care îl bombarda pe Gheorghiu-Dej⁶⁰. Fotografia lui se află la loc de onoare în Sala Amintirilor de la KGB. Serov, care a fost un și mai important consilier sovietic, nu are portretul în Sala Amintirilor, fiind exclus de la această onoare datorită directei implicări în atrocitățile staliniste, precum și faptului că în 1963 s-a sinucis⁶¹.

Instalarea comunismului în Bulgaria a fost și mai rapidă decât în România. Întărit prin afinitățile slavofile cu Rusia sovietică, comunismul a avut rădăcini mult mai puternice în Bulgaria, decât în Polonia și România.

libere în zona sovietică ar fi produs probabil o majoritate social-democrată (SPD), însă orgiile de jaf și distrugere prin care Armata Roșie și-a celebrat victoria, au anulat orice perspectivă a KPD de a fi ales ca partid conducător, dacă nu acceptau să se bazeze pe imensa putere coercitivă a SMA și a NKGB/MGB.

Conștient de mai marea popularitate de care se bucurau social-democrații, mareșalul Jukov începe să exercite presiuni asupra conducerii SPD pentru a accepta unificarea cu comuniștii. Britanicii au primit reclamații din partea a doi social-democrați proeminenți, cărora un ofițer NKGB le ordonase „să militeze pentru unificare, sub pedeapsa cu închisoarea, dacă nu s-ar fi supus. Cei care au refuzat au fost deja închiși la Sachsenhausen” - fost lagăr de concentrare nazist³¹. Erich Ollenhauer, președintele Partidului Social Democrat din Germania de Vest a afirmat mai târziu, că cel puțin 20 000 de „recalcitranti” din RDG, membri ai SPD, au fost persecutați, băgați la închisoare sau chiar uciși între decembrie 1945 și aprilie 1946. Rezultatul masivei campanii de intimidare orchestrată de NKGB a fost fuziunea KPD și SPD sub denumirea de Partidul Unității Socialiste (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, ori SED) la 22 aprilie 1946, data aniversării nașterii lui Lenin și a suprimării efective a social-democrației în Germania de Est³². În ciuda intimidărilor, primele alegeri municipale și regionale postbelice, din toamna anului 1946, au adus SED exact 50% din voturi, dar nu au putut frâna evoluția spre statul monopartit³³.

În august 1947, prin ordinul nr. 201 al SMA se înființează o poliție de securitate germană, Comisariatul 5 (K-5), supervizat de consilieri MGB, care devine predecesoarea Poliției Securității Statului (SSD), înființată după crearea Republicii Democrate Germane în octombrie 1949³⁴. Șeful K-5 și ulterior al SSD, este Wilhelm Zaisser, agent veteran al GRU din Germania, care, sub numele de general Gómez, comandase a XIII-a Brigadă Internațională în Războiul Civil din Spania³⁵. Ca și în Polonia, MGB a furnizat instruire pentru tehnicile de măsluire a alegerilor³⁶. Primele alegeri naționale din RDG, în anul 1950, au adus SED un procentaj de 99,7%, adică dublu față de voturile obținute în 1946 la alegerile locale.

În Germania interbelică, până la luarea puterii de către Hitler, existase un partid comunist de mase. În România însă, partidul comunist interbelic fusese chiar mai slab decât cel din Polonia, cu membri aparținând în cea mai mare parte minorităților etnice. În timpul ultimului an de război, partidul trebuise să fie reconstituit din cenușă. În martie 1944, NKGB trimite un grup de trei persoane, condus de agentul său român, Emil Bodnăraș, în vederea pregătirii conducerii de partid pentru sosirea Armatei Roșii. Bodnăraș reușește să țină o ședință secretă într-un spital de închisoare cu Gheorghe Gheorghiu-Dej și cu alți lideri comuniști aflați

a asigura o masivă majoritate pentru Partidul Muncitoresc Unit Polonez, dominat de comuniști (PZPR: format după o „unificare” cu socialiștii în 1948), consilierii sovietici ai UB-ului au organizat un curs de formare de trei luni, condus de dna Konopko, care a predat în detaliu procedeele de falsificare a documentelor, precum și metodele de pregătire în avans a rezultatelor alegerilor.

Puterea Bisericii Catolice Poloneze puna totuși mari probleme UB-ului, care depășeau experiența imediată a consilierilor săi sovietici. Una din inovațiile cele mai cinice ale UB au constat în pregătirea unuia dintre ofițerii săi, locotenent-colonel Jierek Labanovski, spre a deveni, la comandă, preot catolic, protestant sau rabin evreu, pentru a acorda ultima comuniune condamnaților la moarte care solicitau prezența unui cleric înainte de execuție⁴⁵.

În primăvara anului 1945, constatând un progres satisfăcător al dominației comuniste asupra Poloniei, viitorul conducător al KGB, generalul Serov se mută în Germania, pentru a conduce secția „internă” (NKVD/NKGB) a Administrației Militare Sovietice (SMA), condusă de mareșalul Jukov, care se instalase într-o clădire uriașă de lângă Berlin, în suburbia Karlhorst, înconjurată cu un gard de fier, sârmă ghimpată, sentinele, patrulă de poliție și câini.

Serov creează o enclavă NKVD în interiorul SMA, cu sediu și luxoase locuințe de serviciu pentru ofițerii săi⁴⁶. Serov organizează și o amplă rețea NKGB/MGB în zona sovietică aflată sub conducerea general-maiorului Melnikov, fost consilier al UB-ului polonez. Zona a fost împărțită în regiuni (Bezirke), fiecare având sediu NKGB/MGB propriu, și subîmpărțite în districte (Kreise), controlate de „grupuri operative”. Acest complicat aparat supraveghea partidele politice, bisericile și syndicatele, și dirija procesul de sovietizare. Karlshorst a devenit, de asemenea, cea mai largă bază din afara URSS-ului pentru spionajul sovietic orientat împotriva Occidentului. Mai exista o altă bază NKGB/MGB la Leipzig, care se ocupa de ilegali⁴⁷.

„Comunismul pentru un german, se lamenta Stalin, este ca și cum ai pune șaua pe o vacă”⁴⁸. Conducerea Partidului Comunist German (KPD) a revenit din exilul de la Moscova la 30 aprilie 1945, data sinuciderii lui Hitler în bunkerul de la Berlin. Cele două personalități proeminente ale KPD, Wilhelm Pieck, în vârstă de 69 de ani (viitorul președinte al Republicii Democrate Germane) și Walter Ulbricht, de 52 de ani (viitorul prim secretar al partidului conducător în RDG), erau foști veterani ai clandestinității cominterniste și protejați ai NKVD-ului⁴⁹. La întoarcerea în Germania, Ulbricht își informează apropiații că preluarea puterii „trebuie să pară democratică, dar noi trebuie să avem totul sub control”⁵⁰. Prima măsură tactică a constat în constituirea unei coaliții antinaziste, în vara lui 1945, alcătuită din KPD și alte trei partide autorizate de către SMA. Alegerile

un guvern polonez, care să întrunească ambele condiții. Profesorul Mastny a conchis că „la sfârșit, a acceptat formula sovietică... Chestiunea poloneză a fost deci tranșată între Hopkins și Stalin, în absența britanicilor”. Guvernul provizoriu dominat de comuniști a fost lărgit cu reprezentanți ai diasporei poloneze de la Londra, lui Mikolajczyk oferindu-i-se prestigioasă, dar lipsită de autoritate efectivă, poziție de viceprim-ministru. Chestiunea insolubilă a organizării de alegeri libere pentru un guvern permanent a fost lăsată de-o parte³⁸. Deși Hopkins și-a depășit instrucțiunile, Truman a acceptat acordul, ca mijloc de a pecetlui alianța din timpul războiului³⁹. NKGB-ul credea că a reușit, cu ajutorul lui Hopkins, să triumfe asupra imperialismului american⁴⁰. Realitatea este că, fără ca Hopkins să fi fost agent sovietic, NKGB-ul a știut să exploateze o dată în plus - prin intermediul lui Ahmerov - simțământul datoriei lui Hopkins de a asigura continuitatea relațiilor sovieto-americane, precum și încrederea naivă a acestuia, în faptul că Stalin împărtășește preocuparea lui pentru o nouă ordine mondială.

Formula de salvare a aparențelor, agreată de Stalin și de Hopkins, a supraviețuit ultimei întâlniri dintre Cei Trei Mari (de data aceasta Hopkins a absentat), la Potsdam, în iulie și august 1945. Însă, cum dovezile de încălcare a drepturilor omului de către sovietici în Europa de Est nu mai puteau fi ignorate, până și fidelitatea lui Hopkins pentru perpetuarea relațiilor sovieto-americane, a început să se veștejească.

Abia plecase Hopkins de la Moscova și deja începuse un proces public împotriva a 16 lideri, pentru care el solicitase clemență⁴¹.

Hopkins moare în ianuarie 1946, în mare parte deziluzionat.

Ambasadorul american la Varșovia, Arthur Bliss Lane, trăgea cu amărăciune concluzia că „NKVD și UB țin frânele puterii atât de ferm în mâna lor, încât democrația nu va fi posibilă în Polonia în anii viitori”⁴². Controlul sovietic asupra UB era atât de total în perioada 1944-1947 încât consilierii sovietici aveau dreptul de decizie finală în toate oficiile UB⁴³. Între 1947-1949, consilierii NKVD au fost îndepărtați din birourile districtuale. La moartea lui Stalin, în 1953, s-a redus numărul consilierilor sovietici la numai doi în fiecare provincie. Însă în ceea ce privește organizarea de alegeri libere, UB se comporta ca un elev arierat. La Yalta, Molotov declarase că într-o lună de zile, vor putea fi organizate alegeri libere în Polonia. Dar UB, nesigur că va putea manevra între cele două partide de opoziție, Partidul Țărănesc și Partidul Muncitoresc Creștin, determină amânarea alegerilor până în ianuarie 1947, o lună aleasă în mod deliberat, datorită marilor căderi de zăpadă din acea perioadă⁴⁴. Chiar și după doi ani de pregătire, fraudă comisă la alegeri a fost atât de evidentă, încât i-a jenat și pe consilierii sovietici ai UB. Într-un interval de un an, toate partidele de opoziție fuseseră practic desființate. Apoi, pentru a evita apariția altor dificultăți la următoarele alegeri generale din 1952 și pentru

derula „în sens unic”; Molotov s-a albit la față și a replicat: „Nu mi s-a vorbit în felul acesta niciodată în viața mea”. Truman a răspuns la rândul lui: „Respectă-ți angajamentele și nu ți se va mai vorbi în felul acesta”²⁹.

De la moartea lui Roosevelt, Harry Hopkins se aflase într-un gen de recluziune la locuința sa din Washington³⁰. El avea să supraviețuiască ultimului președinte doar nouă luni. Akhmerov, însă, afirmând ca de obicei că vorbește în numele lui Stalin, îl convinge să se implice în detensionarea relațiilor americano-sovietice³¹. La jumătatea lunii mai, Averell Harriman, ambasadorul american la Moscova și „Chip” Bohlen concep împreună planul ca Truman să-l trimită pe Hopkins în misiune la Moscova, spre a discuta direct cu Stalin³². Departamentul de Stat și noul Secretar de Stat, James F. Byrnes, îl considera pe Hopkins prea înclinat să ia retorica sovietică drept adevăr. Dar Truman trece peste argumentele lor³³. Reacția Moscovei la propunerea acestei vizite este promptă și entuziastă³⁴.

La prima sa întâlnire cu Stalin, la 26 mai, Hopkins a accentuat importanța conservării „întregii structuri de cooperare mondială și a relațiilor cu Uniunea Sovietică, pentru realizarea cărora președintele Roosevelt și Mareșalul se străduiseră din greu”.

Principala cauză a pierderii încrederii opiniei publice americane în șansele cooperării cu Uniunea Sovietică pare a fi, spune Hopkins, „incapacitatea noastră de a pune în practică acordul de la Yalta în privința Poloniei”³⁵. Un număr de istorici, ignorând totuși faptul că NKVD/NKGB îl considera pe Hopkins agentul său, fuseseră frapați de abordarea sa prosovietică a negocierilor. Vojtech Mastny comentează:

„Hopkins a deplâns recenta atitudine nefavorabilă Uniunii Sovietice a opiniei publice americane, dar a evitat să lege schimbarea de vreo acțiune rusească. Dat fiind că Stalin l-a secondat pe Roosevelt în eforturile de realizare a „unei noi structuri de cooperare mondială” el a arătat că liderul rus nu poate fi blamat. Prin eliminare, britanicii absenți rămăneau unicii vinovați, iar Stalin nu a ratat ocazia de a-i învinovați pe aceștia”³⁶.

Stalin a declarat că britanicii conservatori, inclusiv Churchill, s-au opus planului sovietic pentru o Polonie liberă, pentru că ei doreau să recreeze un cordon sanitar ostil la frontiera cu URSS. În loc să ia atitudine în fața acestei incorecte interpretări a politicii britanice, Hopkins a remarcat încă o dată că politica americană este total diferită și că Statele Unite vor să existe state prietene de-a lungul granițelor sovietice. În acest caz, a răspuns Stalin, se va putea ușor realiza un acord asupra Poloniei. Hopkins a spus că este bucuros să-l audă vorbind astfel³⁷.

„Vom accepta, a spus Hopkins, orice guvern în Polonia, care este dorit de poporul polonez și este în același timp favorabil Uniunii Sovietice”. Din păcate, nici Hopkins și nici Truman nu au realizat că nu poate exista

Imediat după formarea Comitetului de la Lublin, Radkiewicz a fost convocat la Beria, întorcându-se în Polonia cu doi consilieri NKVD/NKGB, generalii Sclivanovski și Melnikov, care au supervizat trecerea UB sub controlul generalului Serov²⁴. UB a avut o naștere dificilă, datorată condițiilor „dificile” imprimare de Armata Roșie care, după cum menționează un raport adresat Biroului Politic, „jefuia și distrugea”, ba chiar comitea abuzuri asupra fetelor și femeilor poloneze²⁵. Teroarea nazistă fusese înlocuită de teroarea sovietică. Generalul Zygmunt Berling, fost comandant al Primei Armate Poloneze rusești și membru al Comitetului Lublin, îi scria lui Gomulka:

„Lacheii lui Beria devastează întreaga țară. Elemente criminale din aparatul lui Radkiewicz îi ajută. Bunurile populației sunt furate, oameni complet nevinovați sunt deportați sau aruncați în închisoare. Oamenii sunt împușcați ca niște câini. Nimeni nu știe de ce este arestat, nici de către cine și nici ce soartă îl așteaptă”²⁶.

La ședința plenară a Comitetului Central al PPR din mai 1945, Gomulka recunoaște că UB, la fel ca și NKVD, fuseseră scăpate de sub control.

„Bineînțeles că aparatul de securitate nu este niciodată iubit, dar acum el pare a se dezvolta ca un stat în stat. Are propria lui politică și nimănui nu-i este permis să intervină”.

Radkiewicz este la fel de pesimist:

„Sunt semnele unei crize în Securitate, care numără 11 000 de oameni, dar are numai 25% din posturi acoperite... Este greu de spus dacă consilierii (sovietici) au făcut mai mult bine sau mai mult rău... Oricum, situația s-a schimbat acum și deocamdată nu este necesar să scăpăm de ei”²⁷.

Rămânerea consilierilor nu putea fi în nici un caz decisă de polonezi, ci de către Moscova, iar Stalin nu avea intenția să-i recheme, deoarece în toată Europa de Est (cu excepția Iugoslaviei și Albaniei), „consilierii” sovietici erau chemați să joace un rol esențial în tranziția la „democrația populară”. Evoluția politică în majoritatea statelor est-europene a urmat același model. Coaliții mai mult sau mai puțin reale, care includeau un număr de partide ne-fasciste, dar lăsau serviciile de securitate și principalele pârghii ale puterii în mâinile comuniștilor, au fost create imediat după eliberare. La un interval de timp variabil, aceste guverne erau înlocuite de false coaliții dirijate de comuniști, care pregăteau formarea statului monopartit condus de la Moscova²⁸.

Abolirea libertăților poloneze, a cărei amploare a fost numai parțial intuită de Washington, a fost principalul motiv al primului conflict serios între succesorul lui Roosevelt, Harry S. Truman, și Uniunea Sovietică. La prima sa întâlnire cu Molotov, la 23 aprilie 1945, noul și neexperimentatul președinte a declarat că relațiile sovieto-americane nu se vor mai putea

La 23 iulie 1944, Stalin formează un Comitet Național Polonez de Eliberare la Lublin, constituind nucleul viitorului guvern marionetă. Pe când Armata Roșie se apropia de Varșovia, un program de radio sovietic chema populația la arme: „Nu este nici o secundă de pierdut!... Populație a Varșoviei, la arme! Alungați invadatorul german și cucerți-vă libertatea!” La 1 august, Armia Krajowa declanșează insurecția la Varșovia. În următoarele două luni, populația Varșoviei luptă cu disperare, în timp ce Armata Roșie privește cu calm, staționată pe celălalt mal al Vistulei. În timp ce un sfert de milion de polonezi sunt omorâți, Stalin îi numește pe liderii acestora „o bandă de criminali ahtiați după putere”, și nu permite forțelor aeriene anglo-americane care-i aprovizionau din Italia pe insurgenți, nici măcar să umple rezervoarele cu benzină pe aerodromurile sovietice. Reprimarea revoltei de la Varșovia a anulat șansa ca Armia Krajowa să se constituie într-o barieră eficientă contra comuniștilor¹⁹. În urma Armatei Roșii care înainta printr-o Polonie în ruine venea un detașament puternic al NKVD-ului, hăituind rămășițele Rezistenței poloneze și instalând puterea comunistă. În fruntea acestui detașament se afla viitorul șef al KGB și al GRU, generalul Ivan Alexandrovici Serov, scund și brutal, un înflăcărat naționalist rus, care supervizase deportările în masă din Caucaz²⁰. Serov a înfrânt Armia Krajowa prin metode care includeau infiltrarea, interceptarea și decriptarea comunicațiilor²¹. În ianuarie 1945, când Comitetul de la Lublin se autoproclamă guvern provizoriu, AK este practic desființată. Unii dintre membrii săi formează o clandestinitate anticomunistă; alții se alătură comuniștilor; majoritatea renunță la luptă, mulțumiți că au scăpat cu viață²².

Alături de lichidarea opoziției, principală prioritate a NKVD-ului a fost înființarea unei versiuni proprii în Polonia, intitulată Urząd Bezpieczeństwa (UB). Șeful acesteia avea să fie Stanisław Radkiewicz, militant comunist născut în Bielorusia care, ca și Gomulka, își datorase supraviețuirea încarcerării într-o închisoare poloneză. Radkiewicz combina brutalitatea cu șarmul și persuasiunea. Primul ambasador american în Polonia postbelică, Arthur Bliss Lane, scria în 1945:

„Dacă tehnica lui obișnuită consta în a-i înspăimânta pe cei cu care venea în contact, în schimb cu noi a fost cordial și manierat. Era un bărbat prezentabil, cu păr negru, bine pieptănat, cu o figură mobilă și atrăgătoare. El a deschis conversația cu o remarcă judicioasă asupra faptului că naziștii au lăsat Polonia atât de dezorganizată, încât noul guvern a fost obligat să ceară asistența unuia dintre aliații săi, pentru reconstrucția țării”.

Statele Unite și Anglia fiind atât de departe... Rusia era vecinul cel mai apropiat. El a recunoscut cu franchețe că rușii i-au trimis două sute de instructori NKVD, care urmau să organizeze Poliția Poloneză de Securitate de-a lungul liniilor sovietice²³.

iraționale... Între noi, comuniștii, existau oameni cu simț estetic și considerabilă cultură în domeniul literaturii și filozofiei, dar chiar și aceia se prefăceau entuziasmați nu doar de viziunea lui Stalin, ci și de „perfectiunea” modului în care el exprima această viziune. Eu însumi m-am referit de multe ori în discursurile mele la claritatea de cristal a stilului său, penetrația logicii sale și sagacitatea comentariilor sale, ca și când acestea ar fi fost expresia celei mai înalte înțelepciuni”¹⁴.

În Polonia, a cărei transformare politică suscitase primele disensiuni serioase între Stalin și aliații săi, acest tip de entuziasm a fost rar. „Comunismul, spunea Stalin în 1944, nu se potrivește polonezilor. Ei sunt prea individualiști, prea naționaliști”¹⁵. Partidul Comunist Polonez interbelic era printre cele mai lipsite de popularitate din Europa. În Polonia, acest partid funcționa în clandestinitate, mulți dintre militanții săi fiind în închisoare. Cei care fugiseră la Moscova fuseseră în bună parte lichidați în timpul Terorii¹⁶. Aproape singurii militanți supraviețuitori erau cei aflați în relativa securitate a închisorilor poloneze - ca viitorul lider al partidului Wladyslaw Gomulka - sau cei puțini care, lucrând pentru NKVD, colaboraseră la lichidarea tovarășilor lor. Partidul Comunist Polonez a încetat să existe. În 1938, îl declară dizolvat în mod formal.

Grosul mișcării poloneze de rezistență (Armia Krajowa, sau AK) era în mod hotărât anticomunistă, cu puternice resentimente datorate participării sovietice la împărțirea din 1939 a Poloniei și represiunii staliniste consecutive. Însă în decembrie 1941, un grup de agenți NKVD polonez, condus de Marceli Nowotko, Boleslaw Molojec și Pawel Finder, este parașutat în Polonia pentru a reînființa partidul antebelic sub un nou nume, Partidul Muncitoresc Polonez (PPR). Finder ia legătura din nou cu Gomulka, făcându-l Secretar al Comitetului de Partid de la Varșovia. Nowotko are misiunea de a destabiliza Armia Krajowa, în care scop denunță un număr de partizani ai AK Gestapoului. Neînțelegând că relația lui Nowotko cu Gestapo face parte din planul NKVD, Molojec îl omoară ca trădător, fiind el însuși condamnat la moarte de un tribunal al partidului. Uciderea de către Gestapo a lui Finder lasă cale liberă lui Gomulka pentru a deveni Secretar General al PPR. El nu a fost ales de Stalin, ci a devenit lider al partidului într-un moment în care legătura radio cu Moscova fusese întreruptă. Gomulka a organizat „Garda populară” sub forma unei miliții comuniste clandestine, concepută pentru a rivaliza cu Armia Krajowa. Conducerea de partid era pe deplin conștientă de faptul că perspectivele sale de a ajunge la putere depindeau de sovietici și nu de sprijinul din țară¹⁷. Ideologul partidului, Alfred Lampe, scria cu puțin timp înainte de moartea lui în 1943: „Oare ce fel de Polonie nu va fi antisovietică?”¹⁸

Nyaradi, care se afla la Moscova în momentul repatrierii lui Vlasov, a povestit mai târziu:

„Pentru a da un exemplu, MVD-ul l-a torturat în cele mai hidoase moduri până la moarte, aducând la cunoștința întregii Rusii cum a murit Vlasov în cele din urmă și cât a durat până a reușit să moară. Ofițerii și ostașii lui Vlasov au fost, de asemenea, exterminați în chinuri groaznice”⁹.

În martie 1946, Smert este formal desființat, activitatea lui fiind preluată de Al Treilea Directorat al MGB¹⁰. Una din sarcinile Smert, ca și ale NKVD/NKGB, la sfârșitul războiului, a constatat în „sprijinirea popoarelor din țările eliberate pentru a institui și a întări forme de guvernământ libere naționale”: cu alte cuvinte, asigurarea instituirii „democrațiilor populare” la granițele de apus ale URSS¹¹. Aceasta a fost una din principalele direcții de acțiune ale MGB, sub conducerea lui Abakumov. Într-o conversație cu comunistul iugoslav Milovan Djilas, în anul 1944, Stalin redefinește maxima „cuius regio eius religio” din secolul XVI, cu o formulă actuală:

„Acest război nu este ca în trecut; cel care ocupă un teritoriu își impune propriul sistem social. Își poate impune propriul sistem numai acela a cărui forță armată are de a face aceasta. Altfel nu se poate”¹².

„Democrațiile populare” au fost impuse în Europa de Est printr-un amestec de forță și înșelătorie, în care NKGB/MGB au jucat rolul principal. Mulți dintre cei care au colaborat la transformarea țărilor lor în „democrații populare” erau carieriști, oportuniști sau oameni care au acceptat faptul că puterea sovietică excludea altă opțiune. În toate țările est-europene exista însă o minoritate comunistă, marcată de aceeași credință vizionară în construcția socialismului, care inspirase prima generație de revoluționari bolșevici și primii tineri idealiști sovietici în timpul primului plan cincinal. Pentru comunistul maghiar G. Hodos, mai târziu victimă a unui proces public stalinist, „este o bucurie să fii comunist, să servești cauza omenirii, să fii prezent la nașterea unui viitor mai bun. După ororile celui de-al doilea război mondial, lumea părea să înceapă a face un fel de ordine. Și cât de frumoasă promitea să fie această nouă ordine... Noi construim o Ungarie socialistă sub drapelul partidului comunist”¹³.

În toată Europa de Est, încrederea în viitorul socialismului era indisolubil legată de adorația lui Stalin. Până și Djilas și majoritatea comuniștilor iugoslavi, care aveau să fie declarați eretici și trădători, se considerau la sfârșitul războiului stalinisti loiali:

„Stalin era... incarnarea ideii însăși și a visului noii societăți. Această idolatrizare a personalității lui Stalin, precum și a tot ceea ce era legat de Uniunea Sovietică, dobândise forme și dimensiuni

responsabile cu contrainformația în rândul forțelor armate. Conform relatărilor sovietice oficiale, numele inițial fusese Smernesk, o prescurtare a sloganului de război „Smert Nemețkim Șpionam” („Moarte spionilor germani”). Stalin, însă, obiectase:

„De ce trebuie să vorbim numai de spionii germani. Nu luptă împotriva noastră și alte servicii secrete? Mai bine să numim (unitatea) „Smert Șpionam” („Moarte spionilor”) - pe scurt Smert”³.

Prioritatea principală pentru Smert consta mai puțin în depistarea agenților străini, ci mai ales în controlul dezertărilor și al „actelor de lașitate” în rândul forțelor armate, cu ajutorul unei uriașe rețele de informatori⁴. Importanța acordată de Stalin acestei unități este reflectată prin desprinderea ei de NKVD și plasarea sub controlul său nemijlocit, în calitate de președinte al Comitetului de Stat pentru Apărare și de Comisar al Apărării în timpul războiului⁵.

În timp ce Armata Roșie recupera teritoriul sovietic de la Wehrmacht, Smert își desfășura vânătoarea împotriva celor suspecți de colaborarea cu inamicul și suprima opoziția naționalistă. La sfârșitul războiului, Smert a purtat de asemenea responsabilitatea repatrierii forțate a peste cinci milioane de cetățeni sovietici din teritoriul inamic. Dominați de preocuparea de a-și onora obligațiile față de aliații lor sovietici, guvernul american și cel britanic au colaborat la aceste repatrieri, de multe ori barbare⁶. Mulți cetățeni sovietici repatriați împotriva voinței lor, au trecut, pur și simplu, de la persecuția nazistă la cea stalinistă⁷. Numeroși supraviețuitori ai lagărelor de concentrare germane au fost tratați ca dezertori. În iunie 1945, Averell Harriman, ambasadorul american la Moscova, raporta Departamentului de Stat:

„Ambasada cunoaște un singur caz de repatriat care s-a întors la casa și la familia lui din Moscova... Trenuri încărcate cu repatriați trec prin Moscova și-și continuă drumul spre est, pasagerii fiind supuși unei interdicții totale de comunicare cu restul lumii, atunci când trenurile sunt oprite”.

Unii erau împușcați, după interogatoriile efectuate la Smert. Majoritatea erau închiși în lagărele de concentrare de la Cercul Polar, mulți dintre ei murind acolo. Cea mai teribilă soartă au avut-o membrii Armatei Eliberării Rusiei, condusă de generalul Andrei Vlasov, care au fost repatriați de către americani. Vlasov, unul dintre eroii bătăliei Moscovei, fusese capturat de către germani în 1942 și ulterior denunțase regimul sovietic drept o perversiune tiranică a Revoluției din Octombrie. Armata lui de voluntari luptase scurtă vreme alături de germani pe Frontul de Est, în martie 1945. Soldații americani care i-au repatriat au fost nevoiți să utilizeze împotriva lor gaze lacrimogene; chiar și așa unsprezece au reușit să se sinucidă înainte de a fi predați⁸. Omul de stat maghiar Miklos

NOUĂ

DOMINAȚIA ASUPRA EUROPEI DE EST

1944-1948

Expansiunea vastului imperiu al securității sub conducerea lui Beria în perioada războiului l-a făcut pe Stalin să se gândească dacă nu cumva Beria a devenit prea puternic. La începutul anului 1946, acesta este numit membru al Biroului Politic și vicepreședinte al Consiliului de Miniștri. Dar în același timp el este înlocuit din funcția de șef al NKVD-ului de către fostul său prim adjunct, uriașul Serghei Kruglov, deținătorul unui ordin cavaleresc onorific din Marea Britanie, ca urmare a bunei organizări a securității la conferințele „Celor Trei Mari”. În martie 1946, NKVD și NKGB sunt ridicate în rang, de la comisariate la ministere, devenind respectiv Ministerul Afacerilor Interne (Ministerstvo Vnutrannikh Del sau MVD) și Ministerul Securității Statului (Ministerstvo Gosudarstvennoi Bezopasnosti, sau MGB). La scurtă vreme, după aceasta, protejatul lui Beria, Merkulov, este înlocuit de la conducerea MGB de către Viktor Semionovici Abakumov care, ca și Kruglov, nu făceau parte din Mafia caucaziană a lui Beria. Dar, dacă Stalin a sperat că Abakumov va limita influența lui Beria asupra securității statului, înseamnă că a făcut un calcul greșit. După cum a declarat Hrusciiov, Abakumov a devenit rapid „omul lui Beria; el nu a raportat niciodată cuiva, nici măcar lui Stalin, înainte de a discuta mai întâi cu Beria”¹.

Stilul managerial al lui Abakumov în cadrul MGB a fost brutal, corupt, dar convivial. Grijuliu de a nu fi umbrat de simbolurile trecutului cekist, Abakumov a îndepărtat cele mai sacre relicve, cum ar fi: masca mortuară, efigia și tunica lui Dzerjinski de la locul lor de onoare din Clubul ofițerilor MGB. El vizita aproape în fiecare noapte acest club, petrecând în camerele private cu numeroasele sale amante cărora le dăruia băuturi fine și parfumuri franțuzești. De altfel, ofițerii MGB își cumpărau favorurile lui Abakumov cu cadouri scumpe procurate din Vest. „Imoralitatea” și corupția au constituit în final capetele de acuzare oficiale care au determinat arestarea acestuia în 1951 și execuția lui în 1954².

Abakumov și-a datorat poziția de ministru al Securității Statului succeselor înregistrate sub comanda sa de unitatea „Smersk”, care se născuse în 1943 prin reorganizarea „Departamentelor Speciale” ale NKVD,

După încheierea conferinței de la Yalta, Stalin manifesta o bună dispoziție contagioasă, făcând conversație anglofonilor cu ajutorul singurelor patru expresii pe care le cunoștea în limba engleză: „Ai spus-o tu însuși!”; „Și ce dacă?”; „Ce naiba se întâmplă?”; și „Toaleta este acolo”²⁵⁸. Informația deținută de Stalin datorită agenților penetrați și a supravegherii tehnice a fost una din cheile succesului său la negocieri. El a fost mai bine informat decât Churchill și chiar decât Stettinius privitor la teritoriile pe care Roosevelt este dispus să le ofere în schimbul declarației de război împotriva Japoniei. Însă extrema lui suspiciune i-a limitat capacitatea de a trage un profit maxim din informația secretă de care a dispus. El s-a străduit mult să înțeleagă motivele ascunse pentru care Churchill și Roosevelt au insistat atât de mult asupra problemei poloneze, fără să reușească să înțeleagă că obiecțiile lor erau legate de o reală preocupare pentru drepturile omului, și nu de vreo conspirație sinistră. Astfel, Stalin devine din nou obsedat de teoriile conspirației. În iulie 1952, el îi spune socialistului italian, Pietro Nenni: „Cardinalul (american) Spellman a fost la conferința de la Yalta sub deghizament: el a fost cel care l-a stârmit pe «prietenul său» Roosevelt, împotriva sa (a lui Stalin)”. Nenni nu s-a îndoit de sinceritatea lui Stalin; el a interpretat această teorie bizară ca o indicație a obsesiei recurente a lui Stalin, despre comploturi împotriva lui, orchestrate de Vatican²⁵⁹. Baza teoriei conspirației conduse de Vatican la Yalta, consta în prezența la conferință a lui Ed Flynn, liderul democrat din Bronx, care se oprise la Roma la întoarcerea din Crimeea²⁶⁰. Comentând teoria conspirației lui Spellman, diplomatul britanic R. A. Sykes descrie viziunea lui Stalin asupra lumii că „un amestec ciudat de subtilitate și de aberație”²⁶¹. Același amestec avea să caracterizeze atitudinea lui Stalin față de informația secretă în timpul războiului rece, la fel cum se întâmplase și în perioada Marelui Război pentru Apărarea Patriei.

principiile Cartei Atlanticului, cerând garanții pentru democrația poloneză, incompatibile cu principiile stalinismului. Concret, era vorba de înlocuirea guvernului marionetă de la Lublin, instalat de ruși și garantarea unor alegeri libere. Stalin s-a dovedit a fi un strălucit negociator, câștigând timp, cedând în problemele secundare, străduindu-se să păstreze consimțământul aliaților pentru o Polonie dominată de sovietici, cheia instituirii unei ordini staliniste în Europa de Est²⁵³. Aliații occidentali propun o soluție de compromis în Polonia. Guvernul provizoriu de la Lublin nu este înlocuit, ci doar lărgit, astfel încât să includă și câțiva „lideri democratici”. Alegerile libere postbelice nu vor fi supravegheate de Aliați, pentru asigurarea corectitudinii, ci de guvernul de la Lublin, cu sprijinul discret, dar expert, al NKVD.

La Yalta era încă nesigură finalizarea în timp util a proiectului Manhattan, astfel încât bomba atomică să fie aruncată asupra Japoniei pentru a o obliga să se predea. Stalin a acceptat să declare război Japoniei la trei luni după înfrângerea Germaniei, pentru a obține în schimb sudul insulei Sahalin și insulele Kurile de la Japonia, precum și controlul Manciuriei și al Mongoliei exterioare de la China. Stalin a acceptat de asemenea să se lase Franței o zonă de ocupație în Germania (luată din zonele anglo-americane) și un loc în Comisia de Control Aliat. Din nou, după un joc de maestru, Stalin „se lasă convins” să accepte formula de vot americană pentru Consiliul de Securitate care asigura înființarea Națiunilor Unite. În ultima sesiune a conferinței de la Yalta, Hopkins îi transmite un bilețel lui Roosevelt, care începea astfel: „Rușii au cedat atât de mult la această conferință, încât cred că nu trebuie să-i abandonăm”²⁵⁴. Hopkins părăsește Yalta într-o stare de optimism euforic și de admirație pentru geniul lui Stalin:

„Noi credeam cu adevărat în inimile noastre, că apăruseră zorii unei zile noi, pentru care ne rugaserăm atâta vreme... Rușii se dovediseră a fi rezonabili și noi toți, inclusiv președintele credeam într-o coexistență pașnică viitoare cu ei. Trebuie să fac un amendament la aceasta - cred că toți ne făceam rezerve mentale asupra a ceea ce s-ar putea întâmpla dacă Stalin ar păți ceva”²⁵⁵.

Printre cei care împărtășeau euforia lui Hopkins, se număra și Alger Hiss²⁵⁶. Cariera acestuia oferă NKGB-ului o remarcabilă oportunitate de a penetra nou înființata organizație a Națiunilor Unite. În aprilie 1945 el devine temporar secretarul general al „conferinței de organizare” a Națiunilor Unite la San Francisco. Nu este o surpriză faptul că Gromîko îi spune lui Stettinius că ar fi încântat dacă Hiss ar deveni secretar general al Adunării Constituante a Națiunilor Unite, ținându-se cont de „corectitudinea și imparțialitatea” acestuia²⁵⁷.

miracole avea să fie recompensat la următoarea conferință a Aliatilor, de la Potsdam, cu titlul de Cavaler al Imperiului Britanic, devenind unicul ofițer KGB care a primit vreodată un titlu de noblete onorific²⁴⁷.

În cadrul negocierilor economice de la Yalta, concentrate asupra reparațiilor, negociatorii sovietici au fost puternic sprijiniți de Harry Dexter White, cel mai important dintre agenții NKVD infiltrați la Trezoreria Statelor Unite²⁴⁸, participant activ la formularea politicii americane cu privire la ordinea financiară internațională în lumea postbelică. În ianuarie 1945, White devine Asistent Secretar al Trezoreriei²⁴⁹. Negocierile reparatorii de la Yalta s-au deschis la 5 februarie. Molotov a solicitat credite americane pe termen lung și daune de război masive din partea Germaniei. Maiski, pe atunci adjunct la Afacerile Externe, solicită deindustrializarea Germaniei, îndepărtarea fizică a industriei de război, și a 80% din industria grea. Unitățile industriale confiscate reprezentau o parte din costurile totale ale reparațiilor de război în valoare de 20 miliarde de dolari, din care jumătate urmau să fie atribuite Uniunii Sovietice. Deși nu a fost prezent la Yalta, White a acordat un substanțial sprijin părții sovietice. În ianuarie 1945, el a condus redactarea a două memorandumuri trimise președintelui SUA. Primul propunea un împrumut pe treizeci de ani către URSS, în valoare de 10 miliarde de dolari cu dobândă de 2% sau restituire opțională în materiale strategice. Al doilea memorandum declara „esențială” mutarea integrală a industriei germane chimice, metalurgice și electrice, în scopul prevenirii unei viitoare agresiuni germane.

Roosevelt, spre deosebire de Churchill, acceptă cifra de reparații de 20 de miliarde dolari, avansată de către sovietici, ca „bază de discuții” pentru o comisie tripartită de reparații, care urma să se întrunească la Moscova²⁵⁰. Însă White facilitase deja un suport financiar american deghizat pentru Uniunea Sovietică. În 1944, el furnizează NKVD-ului, prin Silvermaster, mostre ale bancnotei tipărite de Trezorerie pentru Germania ocupată. Rușii solicită imediat plăcile, cerneala și mostrele de hârtie pentru a tipări bani pe cont propriu. Directorul Biroului de Tipărire și Gravare obiectează că „dacă se acordă rușilor permisiunea de a tipări bancnote identice cu cele fabricate în această țară, contabilizarea va deveni imposibilă”. White protestează, declarând că rușii vor interpreta refuzul ca pe o lipsă de încredere în integritatea lor morală; „trebuie să li se acorde aceeași încredere ca și celorlalți aliați”. O săptămână mai târziu, rușii primesc plăcile. Contribuabilul american a plătit pentru aceasta mai multe milioane de dolari²⁵¹.

Principalele probleme la Yalta au fost cele politice. Cel mai mult timp a fost acordat Poloniei. La Teheran, Churchill și Roosevelt cedaseră efectiv Rusiei atât dominația asupra Poloniei cât și dreptul de a-și alege propriile frontiere²⁵². Acum, ei încercau să reconcilieze această concesie cu

masacrul de la Katyn. Vânzarea la licitație a Poloniei nu a fost cauzată de iluziile pe care Churchill și Roosevelt și le puteau face despre comportarea lui Stalin după război, ci de un adânc sentiment al datoriei militare a Occidentului față de Uniunea Sovietică, într-un moment în care Armata Roșie ducea greul războiului cu Germania.

Stalin s-a întors de la Teheran extrem de încântat. La scurtă vreme, ambasada Statelor Unite la Moscova raporta „o schimbare aproape revoluționară” în atitudinea presei sovietice față de Marea Britanie și Statele Unite. Întreaga mașină de propagandă sovietică se pusese în funcțiune pentru celebrarea „unității Aliaților” și a „hotărârii istorice” de la Teheran²⁴¹. După părerea sovieticilor, aliații occidentali păreau a fi recunoscut „dreptul Rusiei de a institui guverne prietene în țările învecinate”. La 12 decembrie 1943, președintele Benes al Cehoslovaciei semnează la Moscova un tratat de prietenie și alianță cu Uniunea Sovietică²⁴².

Următoarea conferință a „celor Trei Mari”, la Yalta, pe țărmul Mării Negre, în februarie 1945 (ultima la care a participat Roosevelt înainte de moartea sa în aprilie), a reprezentat un alt triumf sovietic.

Și de această dată, Stalin ținea cărțile câștigătoare militare în mână. Armata Roșie era aproape de ocuparea integrală a Poloniei, Cehoslovaciei și statelor baltice, precum și a unei lungi fâșii din Germania, în timp ce aliații occidentali, în ciuda succesului Operațiunii Overlord, încă nu traversaseră Rinul. Stalin are un avantaj important și în domeniul spionajului. NKVD-ul poseda două „cârțițe” infiltrate în afacerile externe britanice: Donald Maclean, la ambasada de la Washington și Guy Burgess, care din 1944 lucra la Departamentul de Știri al Foreign Office. Principala sursă a NKVD-ului la Departamentul de Stat, Alger Hiss, era membru al delegației americane la Yalta²⁴³. Spre bucuria NKVD-ului, Harry Hopkins, după ce cunoscuse o ușoară scădere a influenței la Casa Albă în anul 1944, revenea la Yalta ca principal consilier al vizibil suferindului Roosevelt²⁴⁴.

Americanii au fost cazați la fostul palat de vară țarist de la Livadia, iar britanicii la douăzeci de minute distanță, la palatul Voronțov²⁴⁵. Ambele reședințe erau spionate. Americanii păreau a nu-și fi luat aproape nici un fel de măsuri de precauție. Pentru a distra atenția oaspeților de la supravegherea riguroasă la care erau supuși, gazdele se întreceau în gesturi de ospitalitate, după cum povestea d-ra Joan Bright, de la Cabinetul de Război Britanic²⁴⁶.

Peste o mie de soldați ruși reparaseră drumurile, casele și plantaseră grădini. Pereții reședințelor erau decorați cu capodopere ale galeriilor de artă moscovite, covoare persane acopereau podelele. Personalul de serviciu era impecabil, iar mâncarea „ceva de basm”, după expresia d-rei Bright. Generalul Kruglov, care prezida cu modestie asupra acestor mici

exprimând în public opinia că „din moment ce Rusia este factorul decisiv în război, ei trebuie să i se acorde toată asistența și toate eforturile trebuie făcute pentru a-i câștiga prietenia”²³³. Hopkins ajunsese deja la concluzia că Statele Unite trebuie să se adapteze situației inevitabile când Uniunea Sovietică „va domina Europa după înfrângerea naziștilor”, iar prietenia sovieto-americană va reprezenta cheia de boltă a lumii postbelice. El a încurajat pe Roosevelt în tentativa de a stabili o relație personală cu Stalin. După cum spunea secretarul de stat Cordell Hull, care nu fusese invitat la Teheran, „președintele spera ca, printr-o întâlnire personală cu Stalin, să poată defini și elimina toate problemele existente între Rusia pe de o parte și virtual toate națiunile unite, pe de altă parte”²³⁴. Hopkins considera de asemenea că Statele Unite erau în măsură să-și asume un rol conducător în cadrul alianței anglo-americane. El îi spune medicului lui Churchill, lordul Moran, înainte de începerea conferinței de la Teheran: „Desigur că ne pregătim de luptă la Teheran. Noi ne vom situa de partea rușilor”²³⁵. „Chip” Bohlen, translator american la Teheran, considera că influența lui Hopkins asupra președintelui Roosevelt era „suverană” totală²³⁶. Toți ceilalți consilieri politici au fost ținuti la distanță. Diplomatul american, Robert Murphy, deplângând faptul că Oficiului Extern al Statelor Unite nu i s-a comunicat nimic din ceea ce a transpirat în urma convorbirilor secrete dintre Stalin și Roosevelt, a primit de la Hull răspunsul uimitor că el însuși ar fi recunoscător pentru orice știri primite de la Teheran²³⁷.

Teheran a fost locul unde Churchill a realizat pentru prima oară faptul că englezii sunt o națiune mică: „Am stat acolo, spune el, cu marele urs rusesc într-o parte și cu marele bizon american în cealaltă parte, iar între cei doi stătea bietul măgăruș britanic...”²³⁸. După a doua sesiune a conferinței, la 29 noiembrie, Hopkins l-a căutat pe Churchill la ambasada britanică pentru a-i spune că Stalin și Roosevelt au căzut de acord ca Operațiunea Overlord, de ocupare a nordului Franței de către anglo-americani prin traversarea Canalului Mânecii, să aibă loc în luna mai 1944, astfel încât opoziția britanică trebuia să înceteze. Churchill a acceptat²³⁹. (De fapt, Overlord avea să înceapă la 6 iunie). Cea mai importantă concesie făcută lui Stalin a fost acordul anglo-american de revenire a Rusiei la frontierele din 1941, cu păstrarea regiunilor câștigate prin pactul nazisto-sovietic: partea răsăriteană a Poloniei, statele baltice și Basarabia. Polonia urma să fie recompensată teritorial cu o porțiune din vestul Germaniei. Guvernul polonez la Londra, condus din luna iulie de Stanislaw Mikolajczyk, nu a fost consultat. Când Stalin a tunat și a fulgerat împotriva guvernului polonez („Guvernul polonez și prietenii lor de la Varșovia sunt în legătură cu nemții. Ei au ucis partizani”), nici Roosevelt și nici Churchill nu au considerat oportun să protesteze²⁴⁰. De asemenea, nici unul dintre ei nu a vrut să tulbure armonia cu întrebări referitoare la

distic. Senatorul Tom Connally, președintele Comitetului Senatorial pentru Relații Externe interpretează acest lucru drept o intenție a comunismului rus de a nu mai interveni în viața altor națiuni. Ziarul *The New York Herald Tribune* susține că astfel era marcată transformarea URSS-ului într-un stat național bazat pe comunism, care înceta de a mai fi centrul comunismului mondial²³¹.

O parte din preocuparea lui Stalin pentru imaginea URSS în Vest se datora dorinței de a diminua aprehensiunea aliaților săi în fața diseminării influenței sovietice în Europa Centrală și de Est, înainte de începerea negocierilor asupra configurației lumii postbelice. NKVD/NKGB îi oferiseră un avantaj net asupra aliaților săi. Atât britanicii cât și americanii obținuseră rezultate mai bune în domeniul informațiilor. Rusia nu a înregistrat succese împotriva Germaniei, de calibrul informației Ultra. Dar serviciile secrete sovietice au mobilizat resurse uriașe pentru a se infiltra în rândul aliaților săi. La prima întâlnire a celor Trei Mari, la Teheran, în noiembrie 1943, exista o enormă disparitate între informația de care dispunea Stalin și cea furnizată lui Churchill și Roosevelt. NKGB avea agenți atât la Londra, cât și la Washington. SIS și OSS nu posedau nici un singur agent la Moscova.

Pe baza experienței reușite a instalării de aparatură de ascultare la ambasada Statelor Unite din Moscova, NKGB a putut spiona în mod similar grupul lui Roosevelt la Teheran. Molotov a afirmat într-un mod destul de vag, că ar fi în posesia unei informații privitoare la un complot german de asasinare, și a declarat Legației americane, situată la o milă distanță de ambasadele britanice și sovietice, că este periclitată. Churchill a propus ca Roosevelt să se mute la ambasada britanică. Nedorind să stârnească suspiciunea rușilor privitor la un complot anglo-american, președintele a refuzat. El a acceptat în schimb cu naivitate invitația presantă a lui Stalin de a locui împreună cu delegația sa într-o clădire a ambasadei sovietice. Generalul Ismay, șeful secțiunii militare a Cabinetului de Război, spunea în memoriile sale: „Nu m-aș fi mirat dacă microfoanele ar fi fost instalate cu anticipație!”²³². Fără îndoială că fuseseră instalate cu anticipație. Găzduită la o proprietate a ambasadei sovietice, cu personal de deservire sovietic, conversațiile sale fiind permanent ascultate, delegația americană aflată la prima întâlnire la vârf cu un lider sovietic, a fost silită să practice un fel de diplomatie deschisă.

Avantajul lui Stalin în cadrul negocierilor nu s-a limitat la atât. Consilierul lui Roosevelt la Teheran a fost Harry Hopkins, pe care NKVD-ul îl considera agentul său. Însă Hopkins avea un punct de vedere diferit asupra propriului său rol. El era un patriot american, care nu dorea să introducă sistemul sovietic în Statele Unite. Dar acceptase să primească mesaje confidențiale de la „tovarășul Stalin” prin intermediul lui Ahmerov,

„Oricât de încununate de succes sau chiar senzaționale ar putea fi știrile de pe alte fronturi, ochii și urechile majorității se concentrează asupra «marelui nostru aliat». Victoria de la Stalingrad a stârnit «o admirație mai intensă decât orice altă faptă de arme rusească» și se pare că admirația și recunoștința majorității nu a fost niciodată mai puternică”²²⁸.

După Stalingrad, chiar și Foreign Office a preferat să închidă ochii în fața evidenței masacrului NKVD asupra ofițerilor polonezi în pădurea de la Katyn. „Măsurile active” conduse de Smollett contribuiseră din plin la estomparea deosebirii dintre eroismul poporului rus și regimul stalinist, dar prin comparație cu victoriile și sacrificiile Armatei Roșii, acest fapt avea o influență cu totul periferică asupra opiniei publice britanice.

Cea mai remarcabilă „măsură activă” în ceea ce privește efectul asupra opiniei publice occidentale a fost probabil brusca desființare a Cominternului în mai 1943. Într-un interviu acordat corespondentului agenției Reuter la Moscova, Stalin justifica abolirea Cominternului prin două motive principale:

„a) Se punea capăt minciunii hitleriste că Moscova intenționează să intervină în existența altor națiuni și să le «bolșevizeze».

b) Se punea capăt calomniei lansate de adversarii comunismului în cadrul mișcării muncitorești, conform căreia partidele comuniste din diferite țări acționează contrar intereselor propriilor popoare, supunându-se ordinelor primite din afară”.

Politica sovietică, spunea Stalin, favorizează unirea „tuturor forțelor progresiste... fără deosebiri politice sau religioase” și „organizarea unei comunități viitoare a națiunilor, bazată pe egalitate în drepturi”²²⁹. Între timp, Smollett milita în mass-media pentru acceptarea ideii că „o schimbare majoră de direcție... a avut loc în politica sovietică sub conducerea lui Stalin”:

„Politica lui Stalin a fost și continuă să fie bazată pe menținerea unei Rusii puternice care întreține relații diplomatice prietenești cu alte guverne... Paralel cu această evoluție a politicii sovietice, s-a produs o schimbare la nivelul tipului de demnitari sovietici. Ideologii și doctrinariii internaționali au fost din ce în ce mai mult înlocuiți cu specialiști în domeniul managerial și tehnic, atât militari cât și civili, interesați să obțină rezultate practice”²³⁰.

În realitate, deși comuniștii străini erau încurajați să mimeze naționalismul pentru a-și asigura accesul la putere în perioada postbelică, Stalin nu intenționa să-i elibereze de obligația tradițională de a se supune ordinelor Moscovei. Și exact în perioada când Stalin eticheta drept calomnie afirmația că URSS se amestecă în treburile altor state, penetrarea NKVD-ului la Londra și la Washington atingea niveluri record. În orice caz, desființarea Cominternului reprezentase un mare succes propagand-

de John Gielgud și Laurence Olivier, în fața unei asistențe alcătuite din politicieni de frunte ai principalelor partide din Marea Britanie. Afișe oficiale glorificau soldatul și cetățeanul sovietic. Numeroase expoziții sovietice itinerante străbăteau Anglia. Filmul „URSS în război” a fost prezentat în fața a unui milion și un sfert de muncitori. BBC-ul a prezentat în septembrie 1943 peste 30 de emisiuni cu un conținut pro-sovietic substanțial²²¹.

Un deputat conservator din Camera Comunelor observă că „filmele prezentate de Ministerul Informațiilor oferă un portret frumos colorat al vieții din Rusia sovietică, schimbând ideile multor englezi despre comunism”²²² și reușește să-i convingă pe editorii lui George Orwell să nu publice capodopera satirică „Ferma animalelor”²²³.

Smollett a colaborat strâns cu BBC, în interiorul căruia NKVD-ul posedă vocea influentă a lui Guy Burgess²²⁴. Sugestiile de programe despre cultura sovietică ale lui Burgess ascundeau o ironie pe care direcțiunea BBC-ului nu putea să o sesizeze:

„Dr. Klugender și dr. Blunt sunt lectori posibili în domeniul artei - și nici unul dintre ei nu este comunist. Christopher Hill (fost student la All Souls) este comunist, dar este probabil cea mai mare autoritate în studiul istoriei ruse”²²⁵.

În ianuarie 1942, Burgess aranjează un interviu pe postul de radio asupra situației pe Frontul de Est, cu însuși Ernst Henri, ilegalul sovietic care își manifestase primul entuziasm pentru „cercul de cinci” în anul 1933. Lucrând încă la Londra sub acoperire de ziarist, Henri a spus ascultătorilor radio că Armata Roșie va fi victorioasă, „pentru că luptă pentru popor, pentru patrie și pentru conducerea populară”. Apoi, Henri a lansat pe undele radio un mesaj special pentru „cârtițe”. Uniunea Sovietică, le-a transmis el pe calea aerului, „are un serviciu de informații care este printre cele mai bune din lume”. Gestapo (și implicit, MI5) este neputincios în fața lui²²⁶. Agenții sovietici care au auzit remarcabila intervenție la radio a lui Henri, au fost probabil fericiți să constate abilitatea NKVD-ului de a-și anunța triumful asupra BBC-ului.

Directorul Programului de Convorbiri (actualmente Radio 4), George Barnes (ulterior înnobilit), prieten cu Burgess, și-a apărat cu îndârjire staff-ul împotriva „alegațiilor că postul nostru de radio alunecă spre stânga”. NKVD, pe de altă parte, era nemulțumit că Departamentul de Știri, mai obiectiv, nu călca pe urmele Programului de Convorbiri²²⁷.

Succesul „măsurilor active” orchestrate de Smollett și Burgess s-a datorat și faptului că, pentru o mare parte a publicului britanic, victoriile Armatei Roșii vorbeau de la sine. Uniunea Sovietică pierduse la Stalingrad, în iarna anului 1942-1943, mai mulți soldați decât Marea Britanie și Statele Unite în toate bătăliile războiului. Divizia de Informații Interne a Ministerului Informațiilor raporta la începutul anului 1943:

Bracken, care avea să devină ministru al Informațiilor în iunie 1941²¹¹. În septembrie, Churchill îi cere lui Bracken să aprecieze ce acțiuni ar trebui întreprinsă pentru a contracara tendința actuală a publicului britanic, de a da uitării pericolele comunismului în entuziasmul generat de rezistența Rusiei²¹². Peste scurt timp, Smollett este numit șeful recent înființatului Departament Rus²¹³. El redefineste rapid și inteligent dezideratele primului-ministru, exprimate într-o apariție pe postul național de radio în 22 iunie, în care promitea „să dea tot ajutorul posibil Rusiei și poporului rus”. Cele două priorități sintetizate de Smollett erau următoarele:

a) Combaterea sentimentelor antisovietice în Marea Britanie.

Contracararea tentativelor inamice de a sparge unitatea națională în problema alianței anglo-sovietice.

b) Tentativa de a frâna propaganda exagerată prosovietică din partea Stângii. Anticiparea criticilor de inspirație comunistă și împiedicarea Partidului Comunist de a prelua inițiativa”.

Frânarea „propagandei exagerate a Stângii” se putea realiza, argumenta Smollett, printr-o înlocuire a acesteia cu o publicitate pro-sovietică, între limite rezonabile²¹⁴. Aceasta însemna de fapt popularizarea victoriilor Armatei Roșii într-un mod care să permită identificarea poporului rus cu regimul sovietic.

Smollett și-a definit propriile sarcini ca fiind „conducerea Secțiunii în general” și asigurarea legăturii cu Foreign Office, cu ambasada sovietică și cu executivul politicii de război²¹⁵. Ivan Maiski, ambasadorul sovietic, îi scrie lui Brendan Bracken în noiembrie 1941 asigurându-l „că se face tot ceea ce este posibil pentru sprijinirea domnului Smollett în menținerea contactului cu ambasada”²¹⁶. Cel mai important contact al lui Smollett la ambasada sovietică era însuși controlorul său NKVD, Anatoli Gorski, care se întâlnea astfel mai ușor cu el, decât cu „cei cinci magnifici”²¹⁷. Deși nu a suspectat niciodată pe Smollett că este agent sovietic, Foreign Office a manifestat o oarecare preocupare pentru nivelul și amploarea legăturilor acestuia cu ambasada sovietică. În 1942, Foreign Office a căutat „să-i imprime lui Smollett ideea importanței unei discreții absolute în utilizarea informațiilor”²¹⁸.

Smollett îl convinge pe R. H. Parker, directorul Diviziei pentru Publicitate Internă să evite situațiile în care „rușii albi și englezii roșii ar vorbi concomitent despre problematica rusească”²¹⁹. Această propunere, aparent echilibrată, era în deplină concordanță cu politica NKVD. Rușii albi erau desigur anatemiați. Dar NKVD prefera ca propaganda prosovietică să fie făcută de vorbitori englezi aparent imparțiali și nu de comuniști binecunoscuți²²⁰.

Efortul de propagandă sovietică organizat de Smollett se derulează în mod prodigios. A 25-a aniversare a Armatei Roșii este celebrată în februarie 1943 la Albert Hall, cu cântece corale de proslăvire și cu lecturi prezentate

1933²⁰⁶, îndemnat probabil de Mali, ca tânăr și idealist agent ilegal NKVD, conspirat ca ziarist la o publicație vieneză. În 1934-1935 el este implicat pentru scurtă vreme în tentativa eșuată a lui Philby de a-și constitui propria agenție de știri²⁰⁷.

Smolka și-a creat reputația în Marea Britanie printr-o serie de articole bine scrise asupra călătoriilor efectuate de el în regiunile arctice în vara anului 1936. În 1937, articolele sunt adunate într-o carte intitulată: „Patruzeci de mii împotriva Arcticii: imperiul polar rusesc”, care a fost reeditată în trei ediții într-un interval de un an. Cartea lui Smolka reprezintă un exemplu sofisticat de „măsurii active”, scrisă dintr-o perspectivă aparent necomunistă. „Rusia de azi, scria respectabilul autor, este ca o casă în construcție. Ei nu pot camufla mizeria, dezordinea și atmosfera de improvizație”. Dar Smolka pune accentul pe realizările impresionante ale planurilor cincinale, cucerirea spațiului arctic făcând parte dintre proiectele lor îndrăznețe. Mândru de succesele construcției socialiste, preocupat cu „bătăliile împotriva naturii” și pentru dezvoltarea propriilor resurse, poporul sovietic și-a pierdut interesul pentru „ideea purtării torței revoluției mondiale peste fruntariile țării lui”. Cea mai ingenioasă butaforie din cartea lui Smolka este transformarea hidoasei brutalități a gulagurilor în perioada Marii Terori într-un experiment idealist în cadrul reformei sociale. El scrie despre relațiile dintre gardieni și prizonieri: „Am observat ceva nou, și anume, marea și sincera credință a tinerilor administratori (NKVD), că ei sunt adevărați pionieri ai sufletelor în sălbăticia acestor minți banditești (ale prizonierilor)”. Bandiții reformați ai gulagului construiau colonii care, ghidate de idealiștii de la NKVD, puteau deveni într-o bună zi, libere și prospere ca Australia, care a fost inițial tot o colonie penitenciară²⁰⁸.

În mod bizar, astfel de fabulații nu au afectat încrederea în Smolka, nici a redacției *The Times*, nici a Departamentului de Presă al Foreign Office-ului, care se arată impresionat de „considerabila sa reputație de scriitor în problemele internaționale”. Curând după Anschluss-ul Austriei la Germania nazistă, în martie 1938, el capătă cetățenie britanică și numele de H. Peter Smollett. Câteva luni mai târziu, el devine șeful departamentului extern la Exchange Telegraph Company. În noiembrie 1938 este călduros recomandat de către Departamentul de Presă al Foreign Office către ambasadele britanice de la Praga, Varșovia, Budapesta, București, Belgrad și Berna, cărora el le solicita o întâlnire „pentru discutarea... situației presei locale și în particular, în ce măsură există o legătură între știrile publicate în țara respectivă și propaganda promovată de alte agenții oficiale sau semioficiale”²⁰⁹.

După izbucnirea războiului, Smollett încearcă zadarnic să penetreze într-un serviciu de spionaj²¹⁰. El găsește în schimb o slujbă la Ministerul Informației, cariera lui fiind sprijinită aici de tânărul și dinamicul Brendan

suficiente rapoarte pentru a stabili un schimb, iar OSS a fost impresionat la început de noutatea faptului de a primi informație sovietică, schimbul avea să devină curând unilateral, OSS oferind mult mai mult decât primea²⁰². Din când în când, totuși, Fitin a furnizat informații de valoare considerabilă, atunci când avea un interes evident de a proceda astfel. În septembrie, de exemplu, el a oferit detalii asupra a opt instalații inamice în Polonia și Germania răsăriteană, fără îndoială în speranța că U. S. Air Force va efectua bombardamente asupra acestora²⁰³. Fitin a sărit, de asemenea, în ajutor, când Înalțul Comandament Sovietic a ordonat tuturor ofițerilor OSS și SOE să părăsească Bulgaria la 25 septembrie. Două zile mai târziu, el a anunțat că a obținut revocarea acestui ordin, cu condiția ca Donovan să-i pună la dispoziție o listă completă cu personalul OSS din Bulgaria, România, Cehoslovacia, Iugoslavia și din zonele ocupate de Armata Roșie. Donovan a acceptat. Din acel moment însă, toți partizanii din Europa de Est și din Balcani, care avuseseră legături cu ofițeri OSS, au fost trecuți pe listele negre ale NKVD. Ofițerii OSS priveau neputincioși cum colegii lor de la NKVD suprimau pas cu pas opoziția la dominația comunistă din zonele eliberate de Armata Roșie²⁰⁴.

Marile speranțe generate de colaborarea dintre OSS/NKVD în 1944, l-au determinat pe brigadierul Hill să încerce - fără succes - o revitalizare a legăturii dintre SOE și Rusia. În aprilie 1944, SOE îl înzestrează pe maiorul NKVD, N.N. Krasovski cu telefon fără fir și arme de dimensiuni reduse, parașutându-l în Iugoslavia pentru a vizita sediul lui Tito. SOE din Bari telegrafiază la Londra: „Krasovski nu apreciază deloc eforturile făcute pentru el”. În iunie Cikaiev informează SOE că Krasovski a fost rechemat de către Moscova. Brigadierul Fitzroy Maclean, ofițer de legătură al lui Churchill cu Tito, comentează că, dimpotrivă, relațiile misiunii SOE cu Krasovski au fost dintre cele mai cordiale. Osipov îi spune lui Hill: „Poate Krasovski nu a fost persoana indicată pentru a fi trimisă acolo”. Hill a fost de acord și l-a invitat pe Osipov să viziteze Londra pentru a discuta despre colaborarea în viitor. Osipov nu a dat răspuns acestui mesaj²⁰⁵.

În paralel cu colectarea de informații asupra aliaților Rusiei, NKVD a întreprins o serie de acțiuni vizând „măsuri active” de influențare a opiniei publice occidentale. Pe când lucra la istoria oficială secretă a Direcției Întâi Centrale, Gordievski a ajuns la concluzia că cele mai eficiente „măsuri active” au aparținut unui agent al NKVD-ului, Peter Smollett, care a devenit șeful secțiunii pentru relațiile anglo-sovietice din Ministerul Informațiilor.

Născut H. P. Smolka, la Viena, în 1912, Smollett provenea dintr-o familie de evrei austriaci care se îmbogățise din confecționarea legăturilor pentru schiuri cu deschidere automată în caz de accident. El ajunge la Londra în

ideea unei colaborări pe scară largă cu sovieticii, în domeniul informațiilor secrete. În ziua de Crăciun a anului 1943, Donovan și Averell Harriman, ambasadorul american în Uniunea Sovietică, se întâlnesc la Moscova cu Molotov, comisarul pentru Relații Externe. Două zile mai târziu, Donovan are o discuție cu Fitin, șeful INU și cu Osipov, expertul în materiale subversive. Conform relatărilor americane, Fitin „a ascultat cu cea mai mare atenție prezentarea făcută de Donovan asupra organizării și operațiunilor OSS, apoi a răspuns la întrebările referitoare la „toate metodele disponibile” de infiltrare a agenților în teritoriul inamic și alte probleme tehnice. „Generalul Osipov a părut deosebit de interesat în ceea ce privește explozibilii din material plastic. Generalul Donovan a promis că-i va trimite generalului Fitin... un radio miniaturizat standard, utilizat de OSS”.

Stârnind astfel interesul gazdelor sovietice, Donovan propune apoi înființarea unei misiuni OSS la Moscova și o misiune NKVD la Washington. Cele două misiuni ar trebui să schimbe informații, să realizeze operații coordonate pentru a împiedica pe agenții lor să lucreze „pentru obiective încrucișate” și să se țină reciproc la curent asupra pregătirilor misiunilor de sabotaj. Propunerea lui Donovan a fost acceptată cu un entuziasm fără egal în relațiile sovieto-americane. Fitin era avid de informații asupra operațiunilor OSS în Europa de Est și în Balcani, precum și de acces la armamentul și tehnologia OSS. El îi spune lui Donovan că „se bucură din inimă” pentru propunerile lui. Desigur că anumite aspecte nu puteau fi clarificate decât de instanțele superioare, dar nimic nu-i împiedica să decidă deja asupra instalării la Moscova a unui ofițer de legătură și să demareze „un oarecare schimb de informații”¹⁹⁸. Harriman, ambasadorul american, era la fel de entuziast ca și Fitin. El îi scria cu naivitate lui Roosevelt:

„Am încercat fără succes în ultimii doi ani și jumătate să penetrăm surse ale informației sovietice și să realizăm o bază de încredere reciprocă și de schimb. Iată că acum, pentru prima oară, am penetrat o ramură informativă a guvernului sovietic și, dacă această relație va continua, apreciez cu satisfacție că ea va reprezenta o ușă deschisă spre o și mai mare apropiere în alte ramuri”¹⁹⁹.

Dar Washingtonul nu s-a înfierbântat. Preocupat să nu provoace controverse în anul alegerilor, Roosevelt insistă ca directorul FBI, J. Edgar Hoover să nu aprobe o misiune NKVD la Washington. În aprilie 1944, șeful Misiunii Militare a Statelor Unite, generalul Deane comunică lui Fitin și Osipov că schimbul formal de misiuni a fost „amânat”²⁰⁰. Deși „dezamăgiți”, ei doreau să continue schimbul de informații cu OSS prin oficiul lui Deane. În august, misiunea OSS la Londra începe de asemenea să facă schimb de informații cu Cikaiev²⁰¹. Cu toate că NKVD a furnizat

germane din Răsărit, l-au făcut pe acesta favorabil inițial parașutării agenților NKVD în spatele liniilor inamice în Vest și în Orientul Mijlociu. În vara anului 1942, el călătorește la Istanbul și la Cairo pentru a discuta ideea unor misiuni mixte SOE/NKVD. Apoi el zboară la Londra, însoțit de un agent NKVD, pe care SOE îl parașutează în Belgia. Însă deja, entuziasmul lui Hill pentru extinderea către Vest a operațiunilor NKVD începe să se răcească. El scrie în jurnalul său, în timp ce pregătea parașutarea agentului NKVD în Belgia: „Oh, nu-mi place deloc lucrul acesta”. Centralele SOE de la Londra și Cairo se opun misiunilor mixte în Turcia. Conform rapoartelor SOE, „numai un mic număr” de agenți NKVD au fost parașutați în Europa de Vest de către britanici, majoritatea în 1943¹⁹³. Parașutarea lor este amânată din cauza timpului nefavorabil și din cauza unor dificultăți operaționale. NKVD protestează, suspectând un complot britanic. SOE furnizează date asupra explozibililor, dar primește în schimb informații de importanță redusă¹⁹⁴.

Șeful NKVD la Londra în timpul războiului, în aceeași perioadă în care Hill se instala la Moscova, a fost Ivan Andreevici Cikaiev, care avea și calitatea de consilier sovietic pe lângă guvernele aliate în exil. El era înalt, robust, capabil și sociabil și, lucru rar în NKVD, aproape total abstinent în privința alcoolului¹⁹⁵. Creșterea importanței rețelei de agenți britanici, determină Centrul de la Moscova să trimită un ofițer de rang și mai înalt, Konstantin Mihailovici Kukin pentru a prelua de la Cikaiev conducerea rezidenței de la Londra, sub acoperire diplomatică. Portretul lui Kukin atârna astăzi în Sala Amintirilor, cu mențiunea faptului că a fost unul dintre cei mai deștoinici ofițeri de informații între anii 1940-1950. Din momentul în care Kukin preia conducerea rezidenței și a rețelei de agenți britanici, Cikaiev începe să se concentreze asupra guvernelor în exil¹⁹⁶. El exercită din ce în ce mai mari presiuni asupra acestora. Generalul Frantisek Moravec, șeful spionajului guvernului ceh în exil îl considerase la început pe Cikaiev prietenos și convenabil:

„După Stalingrad, zâmbetele sovietice au dispărut. În timp ce situația militară a Rusiei se ameliorează, atitudinea lui Cikaiev s-a schimbat complet. Până acum, el venea la mine în fiecare zi și-mi mulțumea pentru tot ceea ce-i ofeream. Acum însă el a devenit critic, imperativ și chiar amenințător”.

Cikaiev a început prin a cere acces direct la mediile conspirative cehoslovace, criticând informațiile primite și solicitând altele, imposibil de obținut. Toate acestea îl determină pe Moravec să rupă definitiv relațiile cu Cikaiev, în preajma încheierii războiului¹⁹⁷.

În ciuda succesului limitat al legăturii SOE cu NKGB/NKVD, la sfârșitul anului 1943, în ajunul primei întâlniri a „celor Trei Mari” (Roosevelt, Stalin și Churchill) la Teheran, șeful OSS, generalul Donovan acceptă

niciodată secrete francezilor, pentru că totul se scurge prin ei, ca prin nisip. La revedere, și fii discret”¹⁸⁴.

Dat fiind marea importanță acordată de NKGB poziției lui Maclean la Washington, Anatoli Gorski însuși este trimis în iulie 1944 la Washington, pentru a ține legătura cu el¹⁸⁵. În octombrie 1944, Gorski îl înlocuiește pe Ahmerov în calitatea de controlor al rețelei Elizabeth Bentley, dându-i-se însărcinarea de a superviza activitatea grupului de agenți conduși de Jacob Golos până la moartea lui în 1943. Ca și Ahmerov, Gorski ajunge repede la concluzia că metodele lui Golos erau neprofesionale și riscante¹⁸⁶. El îi spune lui Bentley că organizarea existentă era „plină de lacune și de aceea prea primejdioasă. Mă tem că prietenul nostru Golos nu era un om prudent și exista riscul ca tu, din cauza legăturii avute cu el, să pui în pericol întregul aparat”. NKGB-ul dorea să examineze trecutul agenților lui Bentley și să decidă pe cine să păstreze în rețea. Gorski a insistat de asemenea ca ea să accepte bani și să-i dea în schimb o chitanță de mână. „Hai să renunțăm la mofturi. Am aici în buzunar, 2 000 de dolari, reprezentând o parte din salariul tău. Te rog să-i iei. Dacă nu-i accepți, voi fi obligat să trag concluzia că ești o trădătoare”¹⁸⁷. În perioada când a acceptat cei 2 000 de dolari, Bentley era într-adevăr „o trădătoare”, pentru că din noiembrie 1945 ea devenise agent dublu, acceptând să lucreze și pentru FBI¹⁸⁸. Cu toate că rețeaua ei de agenți a fost compromisă, Maclean, care era dirijat separat, a scăpat nedepistat de investigațiile făcute de FBI.

În același timp în care penetra serviciile secrete anglo-americane, NKVD/NKGB a stabilit relații oficiale cu secțiuni importante ale acestora. În august 1941, colonelul G. A. Hill (nume conspirativ Dale) sosește la Moscova pentru a conduce un grup de legătură al SOE, cărui i se dăduse numele codificat de „Misiunea SAM”¹⁸⁹. Hill era o personalitate extravagantă. Cu mai puțin de zece ani în urmă, el publicase o poveste grandilocventă despre demersurile efectuate de el, mai întâi în sprijinul, iar apoi pentru răsturnarea guvernului bolșevic.¹⁹⁰ Din păcate, el era complet nepregătit pentru a face față NKVD-ului în vreme de război. Omologul lui rus, colonelul A. P. Osipov, un expert în materiale de război de subversiune, avea în ochii occidentalilor o incredibilă asemănare fizică cu Boris Karloff.

După un debut de tatonare, relațiile de colaborare SOE/NKVD se concretizează prin permisiunea pe care Osipov i-o acordă lui Hill, de a însoți o unitate a NKVD-ului în spatele liniilor germane, în lunile februarie și martie 1942, pentru a studia tactica de partizani sovietică. Hill s-a lăudat mai târziu că, după întoarcerea la Moscova, l-a ajutat pe Osipov să elaboreze manualul oficial sovietic asupra războiului de guerilă¹⁹¹. Afirmatia lui trebuie abordată cu prudență. Anterior, el povestise cum a fondat o linie de contraspionaj bolșevic în 1918¹⁹². Aventurile lui Hill în spatele liniilor

General al Foreign Office, care răspundea de Ministerele Marinei, Aprovizionării și Producției de război. Aubrey Wolton, unul dintre colegii săi din Departamentul General îl consideră „un individ retras și singuratic”. Izolarea lui era probabil cauzată de absența Melindei, soția lui americană și de moartea la naștere a primului lor copil, înainte de Crăciunul anului 1940.

Invazia germană din iunie 1941 asupra Uniunii Sovietice îi oferă lui Maclean o nouă motivație. Deși Stalin semnează o convenție militară cu guvernul polonez în exil la Londra, condus de generalul Sikorski, el rămâne suspicios în legătură cu polonezii. Conform rapoartelor lui Maclean, suspiciunea era reciprocă. În aprilie 1943, curând după descoperirea de către trupele germane a masacrului comis de NKVD asupra ofițerilor polonezi în pădurea de la Katyn, guvernul polonez de la Londra cere o investigație din partea Crucii Roșii Internaționale. Moscova rupe relațiile cu guvernul lui Sikorski, denunțându-i pe membrii acestuia drept „colaboratori fasciști” și acuzându-i de masacru pe germani. Ca agent secret al organizației care condusese masacrul, Maclean nu a prea avut motive de satisfacție, fiind obligat să facă informări asupra reacțiilor poloneze¹⁸².

În primăvara anului 1944, cariera lui Maclean, atât la Foreign Office cât și la NKVD/NKGB, cunoaște o întorsătură favorabilă, prin numirea sa în postul de secretar I la ambasada britanică de la Washington. La scurt timp după numire, el este desemnat, împreună cu primul său adjunct, Roddie Barclay, să facă parte dintr-un comitet anglo-american care lucra la stabilirea termenilor unui tratat de pace cu Italia. Barclay este impresionat de competența în redactare și abilitatea lui Maclean de a soluționa probleme complexe.

La începutul anului 1945, Maclean se implică în colaborarea dintre Tube Alloys și Proiectul Manhattan. Competența sa în domeniul atomic îi aduce numirea, în februarie 1947, în postul de secretar asociat al Comitetului Politic Comun, care coordona politica nucleară anglo-americană-canadiană¹⁸³. În toată perioada de la Washington, Maclean mimează o grijă deosebită pentru securitatea ambasadei. Astfel, în primăvara lui 1946, el convoacă pe secretarul de presă, William Clark pentru a discuta probleme de securitate. Acesta își amintește discursul pe care i l-a ținut Maclean:

„Desigur, trebuie să stai de vorbă cu ziariștii buni. Nu pe ei îi vizăm noi, ci pe aceia care pot face uz de informația noastră. De exemplu, eu aș deconecta telefonul ori de câte ori discut cu oameni de afaceri, deoarece este de la sine înțeles că telefoanele noastre sunt ascultate de americani și noi nu dorim ca ei să cunoască toate planurile noastre economice. Și încă ceva, William, nu spune

domeniul tehnic, în perioada luată în discuție”), explozibililor, fuzeele și rachetelor¹⁷⁷. Rețeaua lui Zabolîn includea surse informative din domeniul politic, științific și militar. În fruntea rețelei se afla Sam Carr (născut Kogan, în Ucraina, din părinți evrei), secretar organizator al Partidului Comunist Canadian din 1937, care a recrutat agenți pentru Zabolîn; alături de Sam Carr, un alt agent important a fost Fred Rose (născut Rosenberg, în Polonia, din părinți evrei ruși), organizator comunist în Quebec și membru al Parlamentului Canadian, care a furnizat rapoarte de la sesiunile parlamentare secrete¹⁷⁸.

Cea mai mare parte a rețelei GRU a fost dezafectată după fuga lui Igor Guzenko de la ambasada din Ottawa, în septembrie 1945. Rețeaua de agenți NKGB din Canada a rămas totuși intactă în linii mari; în rândurile acesteia se afla un al doilea „spion atomic” important, Bruno Pontecorvo, un strălucit fizician italian emigrant. Spre deosebire de interiorizatul Allan Nunn May, Pontecorvo, cunoscut sub numele de Bruno sau Ponte, era un extrovertit comunicativ, al cărui aspect de vedetă de cinema i-a adus supranumele de Ramón Navarro. Născut în 1913 din părinți evrei, Pontecorvo a părăsit Italia în timpul campaniei antisemite fasciste din 1936. La începutul anului 1943 s-a alăturat echipei anglo-canadiene de cercetare nucleară de la Montreal. La un moment dat, în primii doi ani de activitate în colectivul anglo-canadian, el a trimis o scrisoare unei ambasade sovietice, probabil la Ottawa, prin care își oferea serviciile. Scrisoarea a ajuns în birourile rezidenței NKGB, unde a fost inițial considerată o provocare, nedându-i-se curs. Însă Pontecorvo nu renunță. Văzând că nu primește nici un răspuns, Pontecorvo expediază la ambasadă un pachet de documente clasificate și calcule. Rezidența nu sesizează semnificația acestora, dar le expediază la Centru, de unde primește o telegramă fulger în care se cerea stabilirea urgentă a contactului cu savantul care furnizase documentele. Pontecorvo rămâne în Canada în calitate de cercetător în domeniul nuclear și spion sovietic, până în 1949, când este transferat la Harwell, unde funcționa un centru britanic pentru energie atomică. Ofițerii KGB care au lucrat la acest caz, i-au comunicat lui Gordievski înalta apreciere de care s-a bucurat Pontecorvo în calitate de „spion atomic”, egalând aproape celebritatea lui Fuchs¹⁷⁹.

În vara anului 1944, una dintre „cârțițele” de la Cambridge, Donald Maclean, începe să procure informații din domeniul nuclear și politic. În primii ani de război, cariera de agent a acestuia intră într-o ușoară eclipsă¹⁸⁰. Sir Ronald Campbell, care devine ambasador în Franța imediat după declanșarea războiului, critică în termeni severi pe Maclean, secretar III al ambasadei britanice pentru lipsă de fermitate și „neglijarea obligațiilor în ultimele zile critice”¹⁸¹. La întoarcerea din Franța, deși este promovat la rangul de secretar II, Maclean este încadrat la nou-creatul Departament

New York, o serie de note și schițe. Acesta îi spune că va fi contactat ulterior de un curier la Los Alamos, care nu era altul decât Harry Gold, controlorul lui Fuchs. În iunie, după ce luase legătura cu Fuchs, Gold se întâlnește și cu Greenglass, primind o serie de însemnări și înmânându-i acestuia un plic cu 500 de dolari¹⁷¹. Informațiile furnizate de Greenglass prezentau importanță pentru NKGB, atât pentru că veneau în completarea datelor științifice furnizate de Fuchs, cât și pentru că ofereau detalii cu caracter ingineresc - exact domeniul în care informațiile lui Fuchs erau lacunare.

În primăvara anului 1945, sovieticii posedau doi agenți importanți în echipa de cercetare nucleară anglo-canadiană, condusă de profesorul John Cockroft, director al Diviziei pentru Energie Atomică de pe lângă Consiliul Național Canadian de Cercetare de la Montreal. Primul agent recrutat a fost un savant britanic, Alan Nunn May, comunist camuflat și contemporan cu Donald Maclean la Trinity Hall, Cambridge, care începuse să lucreze pentru proiectul Tube Alloys în 1942, luând contact cu GRU la scurt timp după aceea¹⁷². Spre deosebire de Philby, Blunt și alți agenți de frunte sovietici, May nu se simțea deloc atras de pericolele și farmecul aventuros al activității de spionaj. „Toată această afacere, declara el mai târziu, era extrem de neplăcută pentru mine și unicul motiv pentru care m-am implicat a fost acela că astfel puteam contribui la salvagardarea neamului omenesc”. În mod retroactiv, el împărtășea dezamăgirea lui Maclean cu privire la spionaj: „Este la fel ca în cazul unui îngrijitor de W.C. public; miroase urât, dar cineva trebuie să facă și acest lucru”¹⁷³. May se alătură grupului de la Montreal în ianuarie 1943, însă abia la sfârșitul anului 1944 i se desemnează un controlor, în persoana locotenentului Pavel Anghelov, de la rezidența GRU din Ottawa. În prima jumătate a anului 1945, Anghelov îi cere lui May să obțină probe de uraniu - o sarcină pe care un agent canadian al GRU, Israel Halperin, o caracterizase ca „absolut imposibilă”. Însă May o îndeplinește. La 9 august 1945, la trei zile după Hiroshima, el îi prezintă lui Anghelov un raport asupra cercetării nucleare, detalii privitoare la bomba aruncată asupra Hiroshimei și două probe de uraniu: o probă de U-235 îmbogățit, într-un tub de sticlă și un depozit subțire de U-233 pe o mică folie de platină¹⁷⁴. Colonelul Nikolai Zabolot, rezidentul legal al GRU la Ottawa, consideră aceste mostre atât de importante, încât îl trimite imediat pe adjunctul său, locotenent-colonel Motinov, să le transporte la Moscova. Anghelov îi oferă lui May o sticlă de whisky și 200 de dolari canadieni.

La scurtă vreme după aceasta, lui Zabolot i se acordă atât Ordinul Steagul Roșu cât și Steaua Roșie¹⁷⁵. May era membru al unei rețele canadiene de spionaj GRU, care conținea cel puțin 19 agenți¹⁷⁶.

Această rețea a furnizat ceea ce Comisia Regală Canadiană caracteriza drept „informație de cea mai mare importanță” asupra radarului („după bomba atomică... realizarea cea mai vitală a democrațiilor anglofone în

SIS. În februarie 1942, ei ajung la concluzia că sursele germane nu oferă „indicații foarte noi de interes pentru T. A (Tube Alloys)”¹⁶³.

În decembrie 1943, Fuchs se deplasează în Statele Unite în calitate de membru al misiunii Tube Alloys, pentru contacte cu participanții la proiectul american echivalent, Manhattan. Înainte de plecarea din Anglia, Sonia i-a dat instrucțiuni pentru luarea legăturii cu contactul său american, Raymond. Cu toate că Fuchs nu și-a dat seama de acest lucru, GRU cedase presiunilor exercitate de NKGB și renunțase la el în favoarea acestuia. Raymond era Harry Gold, un specialist în chimie industrială născut în Elveția, din părinți ruși, ajuns în SUA la vârsta de trei ani; el lucra pentru NKVD din 1936, în calitate de curier și de spion industrial¹⁶⁴. Fuchs își amintea de prima întâlnire cu Raymond, la începutul anului 1944, în East Side din New York. I se spusese să țină în mână o minge de tenis și să aștepte un bărbat cu mânuși, ținând o a doua pereche în mână¹⁶⁵. Când a fost interogat de către FBI, Gold și-a amintit că ținea în mână și o carte cu copertă verde¹⁶⁶. Fuchs a relatat că în decursul întâlnirilor, „Raymond” a avut „o atitudine subalternă”¹⁶⁷. Gold a recunoscut aceasta, explicând că informațiile privitoare la bomba atomică, furnizate de Fuchs i se păreau „atât de înfricoșătoare, încât singurul lucru pe care îl puteam face era să le împing cât mai adânc în mintea mea și să nu mă gândesc deloc la acest subiect”¹⁶⁸.

În august 1944, Fuchs este trimis să lucreze într-un laborator atomic ultrasecret, împreună cu doisprezece câștigători ai Premiului Nobel, la Los Alamos lângă Santa Fe, unde se asambla bomba atomică. Oamenii de știință britanici au avut „informația și cunoașterea completă” a structurii bombei și a ansamblului de implozie a materialului de fisiune, a proiectului bombelor actuale, precum și a posibilelor modificări viitoare, inclusiv a bombei cu hidrogen. Această afirmație a fost făcută de un ofițer de securitate de la Los Alamos, la o lună după lansarea bombelor atomice la Hiroshima și Nagasaki. Fuchs transmitea NKGB-ului toate informațiile importante¹⁶⁹, însă nu tot ceea ce transmitea el, avea calitatea de a ușura munca oamenilor de știință sovietici. De exemplu, unele dintre lucrările de început ale lui Edward Teller, privitoare la fuziunea termonucleară, subtilizate de Fuchs în 1944, conțineau erori grave care aveau să-i încurce serios pe fizicienii sovietici care lucrau la dezvoltarea bombei cu hidrogen¹⁷⁰.

Fuchs nu a aflat niciodată că el nu era unicul spion sovietic la Los Alamos. David Greenglass, un tânăr comunist de 22 de ani, lucra la laborator ca mecanic de întreținere al echipamentelor necesare asamblării bombei atomice. „Eram tânăr, stupid și imatur, spune Greenglass mai târziu, dar eram un bun comunist”. Pe când era în concediu la New York, în ianuarie 1945, Greenglass îi înmânează cumnatului său, Julius Rosenberg, membru la rândul său al unui cerc de spionaj al NKGB-ului la

Coloanei a Cincea generată de ocuparea Franței, împreună cu alți „dușmani străini” și dus în Canada, în Insula Man, de unde va fi eliberat la sfârșitul anului. În mai 1941 este invitat de un alt om de știință german refugiat Rudolf Peierls (înnobilat mai târziu), să lucreze „pentru război” în cadrul Universității de la Birmingham. „Nu i-am putut spune despre ce proiect este vorba, până nu mi s-a dat permisiunea, spunea Peierls mai târziu, dar i-am făcut o prezentare teoretică, iar el a fost de acord să ni se alăture”¹⁵⁸.

După o oarecare amânare provocată de reticențele MI5 de a-i acorda girul de securitate, Fuchs se integrează în proiectul ultrasecret, cu numele codificat de „Tube Alloys”, care lucra la realizarea bombei atomice. La sfârșitul anului 1941, în perioada critică a Operațiunii Barbarossa, când părea încă posibilă o intrare a Wehrmacht-ului în Moscova, Fuchs se hotărăște să-și ofere serviciile ca voluntar pentru spionajul sovietic. El călătorește de la Birmingham la Londra, ia legătura cu Jürgen Kuczynski, lider al comuniștilor germani de la Londra și cere sprijin pentru a transmite rușilor ceea ce aflase despre planurile de realizarea a unei bombe atomice. Kuczynski îi aranjează o întâlnire cu un ofițer GRU, Simon Davidovici Kremer (cunoscut de Fuchs sub numele de Alexander), care era acoperit ca secretar al atașatului militar de la ambasada din Londra. Temându-se aparent de o provocare, Kremer fixează prima lor întâlnire la sediul ambasadei. Tentativa lui de a-l convinge pe Fuchs să adopte metodele ortodoxe ale spionajului sovietic nu a avut prea mult succes. După cum Fuchs avea să relateze mai târziu în fața FBI-ului, „Alexander a sugerat că trebuie să luăm măsuri pentru a nu fi urmăriți, că trebuie folosite taxiuri și ocoluri pentru a ne pierde urma. Dar (Fuchs) considera că este prea costisitor un astfel de procedeu. El a preferat să se întâlnească în locuri publice mari, cum ar fi stațiile de metro londoneze”¹⁵⁹.

În vara anului 1942, lui Fuchs îi este desemnat un alt controlor GRU, Sonia, despre care el nu și-a dat niciodată seama că este sora lui Victor Kuczynski. Ei se întâlneau de obicei la Banbury, la jumătatea drumului dintre Birmingham și Oxford, unde Sonia trăia sub numele de d-na Brewer, refugiată evreică din Germania nazistă¹⁶⁰. Fuchs a declarat mai târziu că nu a știut niciodată pentru care serviciu sovietic de spionaj lucrează și nici măcar nu a avut idee că pot exista mai multe servicii de spionaj¹⁶¹. Dat fiind miopia de om de știință, naivitatea personală și idealismul doctrinar, această ignoranță este perfect plauzibilă.

Importanța inițială a informațiilor furnizate de Fuchs a constatat în revelarea progreselor făcute de oamenii de știință britanici și americani¹⁶². Pe la începutul anului 1942, Fuchs deținea accesul la rapoartele secrete americane privitoare la cercetarea în domeniul nuclear. Împreună cu Peierls, Fuchs elabora de asemenea studii asupra progreselor germane în cercetarea atomică, utilizând atât publicații științifice cât și rapoarte ale

Consultând publicațiile științifice britanice și americane, Flyodorov observase că nu se mai scria aproape nimic despre fisiunea nucleară, iar numele cunoscute din domeniu nu mai publicau nimic. El a dedus corect că cercetarea nucleară devenise secretă și că Statele Unite erau pe cale să producă bomba atomică.

La sfârșitul anului 1942, Comitetul de Apărare al Statului, sub președinția lui Stalin, a dat un decret de constituire a unui laborator, în cadrul Academiei de Științe, care să lucreze la producerea bombei atomice. Decizia aceasta a fost luată într-un moment critic al războiului, în ciuda opiniei exprimate de numeroși fizicieni sovietici, care considerau că bomba va putea fi realizată în zece-douăzeci de ani, deci nu va putea fi utilizată împotriva Germaniei, consumând inutil o mare parte din resursele pentru război. Luând hotărârea să construiască bomba atomică în mijlocul bătăliei de la Stalingrad, Stalin nu a avut în vedere nevoile Marelui Război Patriotic, ci o lume ulterioară războiului în care, dacă Statele Unite și Marea Britanie vor poseda arme atomice, și Uniunea Sovietică va trebui să le aibă. La sfârșitul anului 1942, Stalin ia în considerație eventualitatea încheierii războiului fără distrugerea statului nazist, în care situație Rusia ar fi trebuit să se confrunte cu o Germanie postbelică înarmată cu bomba atomică. Însă informațiile secrete despre stadiul de dezvoltare al armei nucleare în țările aliate au jucat cel mai important rol în decizia luată de Stalin, de realizare a bombei atomice în Uniunea Sovietică¹³⁷.

Primul și poate cel mai important „spion atomic” a fost Klaus Fuchs. Rapoartele acestuia au fost arătate în aprilie 1942 lui Pervuhin și fizicienilor ruși. Fuchs s-a născut într-o familie descrisă de ziarele germane drept „vulpile din Kiel”, după culoarea părului și a orientării politice (Fuchs înseamnă în limba germană vulpe). Tatăl lui era descendentul unui lung șir de pastori protestanți. Fuchs a intrat în Partidul Comunist German la vârsta de 21 de ani pe când era student la Universitatea din Kiel, în anul 1932. După ce Hitler a ajuns la putere, el a fost obligat să fugă din Germania ajungând în septembrie 1933 la Londra ca refugiat politic. Curând se alătură activității subversive comuniste, îndeplinind însărcinări minore, majoritatea din domeniul propagandei. În 1934, Fuchs începe să-și pregătească doctoratul în fizică la Universitatea din Bristol, pe care îl încheie în 1936. La Bristol, el participă activ la întâlnirile organizației de front, „Societatea pentru Relații Culturale cu Uniunea Sovietică”. În cadrul lecturilor dramatizate ale transcripțiilor după procesele publice de la Moscova, Fuchs îl uimește pe îndrumătorul său de doctorat, viitorul laureat al Premiului Nobel, Sir Nevill Matt, prin pasiunea cu care a interpretat rolul lui Vișinski „acuzând inculpații cu o ură rece pe care nu aș fi bănuț-o la un tânăr atât de liniștit și retras”.

În 1937, Fuchs începe să lucreze la laboratorul lui Max Born de la Universitatea din Edinburgh, de unde este luat în mai 1940, în panica

În vara anului 1944, contrainformațiile germane identificaseră 20 000 de agenți sovietici estimând o rată de creștere de 10 000 la fiecare trei luni¹⁵³. Printre partizanii cel mai greu de identificat se numărau așa-numiți „*Besprisorniki*”, adolescenți care fuseseră pregătiți pentru acțiuni de recunoaștere și de sabotaj. Chiar și Wehrmachtul le-a admirat bravura. O unitate germană raporta despre „un băiețandru” care fusese capturat pe când lua note despre mișcările de trupe. La interogatoriu el a refuzat cu îndărătnicie să spună cine i-a ordonat să facă aceasta și „a continuat să debiteze minciuni evidente”. În final, s-a încercat constrângerea, obligându-l să asiste la execuții prin împușcare a șapte prizonieri adulți. Apoi, i s-a spus să se pregătească pentru propria execuție. În ultimul moment, când plutonul de execuție era gata de tragere, i s-a spus copilului că va fi grațiat dacă va mărturisi adevărul:

„Băiatul a zâmbit și a spus că el știe că va fi ucis chiar dacă va accepta să vorbească. Când anchetatorul i-a repetat că numai dacă va spune cine i-a cerut să spioneze își va putea salva viața, băiatul a replicat: «Știu foarte bine că voi fi împușcat chiar dacă vă spun adevărul. Acum vă voi spune adevărul: V-am mințit de șase ori până acum și am să vă mint și a șaptea oară»”¹⁵⁴.

Raportul nu menționează ce soartă i-a fost rezervată băiatului. În mod aproape sigur, el a fost împușcat.

În cursul Marelui Război Patriotic, spionajul științific, politic și militar începe să aibă o influență majoră asupra politicii sovietice. Cea mai importantă informație științifică este cea referitoare la bomba atomică. Primul avertisment asupra deciziei anglo-americanilor de a construi bomba atomică a pornit probabil de la John Cairncross. În octombrie 1940, chestiunea a fost discutată de Comitetul Științific Consultativ Britanic prezidat de lordul Hankey, al cărui secretar particular fusese Cairncross. Discuțiile s-au reluat în vara anului 1941, după declarația - excesiv de optimistă - lansată prin raportul Comitetului secret „Maud”, că „o foarte puternică armă de război”, utilizând Uraniu 235 va putea fi realizată până la sfârșitul anului 1943. Hankey devine membru al Comitetului Consultativ de producție a bombei atomice (nume codificat: „The Tube Alloys Project”), format în toamna anului 1941¹⁵⁵. Fără îndoială, Cairncross pusese deja Centrul la curent.

În aprilie 1942, M. G. Pervuhin, viceprim-ministru și comisar pentru industria chimică primește de la NKVD și GRU un dosar gros cu rapoarte privitoare la stadiul realizării bombei atomice în Occident. Pervuhin recomandă studierea rapoartelor de către fizicieni, pentru evaluarea importanței lor¹⁵⁶. În mai, tânărul fizician sovietic, G. N. Fliodorov, pe atunci locotenent al Aviației Sovietice, îi scrie lui Stalin: „Este esențial să nu pierdem nici un moment pentru realizarea bombei cu uraniu”.

a condus operațiunile de partizani în spatele liniilor lui Franco în timpul Războiului Civil din Spania, sub pseudonimul de Kotov și a dobândit faima și locul în Sala Amintirilor de la KGB datorită organizării asasinatului lui Troțki¹⁴⁸.

Rolul partizanilor în colectarea de informații și în acțiunile de sabotaj, a fost învăluit în ceață și confuzie, pe de o parte datorită dezorganizării administrative din acea vreme și pe de altă parte datorită mitologiei eroice care s-a dezvoltat de atunci. Unul dintre cei mai cunoscuți eroi de partizani din spatele liniilor germane, Nikolai Kuznețov (al cărui portret se află, de asemenea, în Sala Amintirilor) se pare că obținuse accesul în biroul Comisarului Reich-ului pentru Ucraina, Erich Koch, în aprilie 1943, sub deghizamentul unui locotenent german, fiind gata să-l asasineze pe acesta. A renunțat la uciderea lui Koch, în momentul în care acesta a început să relateze despre Operațiunea Citadela, viitorul atac german asupra localității Kursk. Kuznețov a trimis urgent la Moscova planurile Operațiunii Citadela. După cum observă dr. Timothy Mulligan, toată această poveste poate să nu fie apocrifă, iar Koch poate să nu fi fost în posesia tuturor datelor sau poate să nu le fi pus la dispoziția lui Kuznețov¹⁴⁹. Nu se știe exact. Un studiu sovietic recent asupra colectării de informații prin partizani relevă lipsa de experiență a acestora, slaba acoperire cu documente personale, absența operatorilor de radio-transmisii și carențele de „organizare adecvată” între partizani și activitatea de spionaj de pe Front. Un ordin al Șefului Comandamentului Suprem din 19 aprilie 1943, privitor la „Ameliorarea muncii informative în rândul detașamentelor de partizani”, stipula necesitatea îmbunătățirii coordonării și pregătirii conducătorilor de partizani, de către specialiști ai NKVD și GRU¹⁵⁰.

Prima ofensivă pe scară largă a partizanilor din spatele liniilor germane, sub coordonarea Armatei Roșii, a constat în așa-numitul „război pe calea ferată”, destinat întreruperii comunicațiilor Wehrmachtului în timpul bătăliei de la Kursk, cu ajutorul unei mari cantități de explozibil parașutate de către sovietici. Deși au fost detonate mii de încărcături, căile ferate germane au fost doar parțial scoase din uz¹⁵¹. O evaluare recentă a spionajului prin partizani în timpul Marelui Război Patriotic, consideră că unul dintre cele mai mari succese a fost înregistrat de a 11-a Brigadă de Partizani înainte și în timpul ofensivei care a pus capăt asediului de 80 de zile al Leningradului în ianuarie 1944. Brigada a transmis rapoarte complete prin radio asupra tuturor mișcărilor de trupe germane pe șosele și căi ferate:

„La începutul ofensivei, cercetașii Brigăzii au determinat numărul și poziționarea unităților, precum și numele comandanților acestora; ei au înregistrat mișcările de personal și de unitate ale 21 de divizii inamice și a confirmat localizarea celui de-al XXXVIII-lea Corp de Armată, precum și poziția a patru aeroporturi”¹⁵².

Interceptarea și decriptarea mesajelor au reprezentat probabil cea mai importantă sursă de informație operativă pentru ambele părți implicate în bătălia de la Kursk¹⁴².

Sovieticii au completat activitatea de analiză a traficului inamic cu alte forme de colectare a informației specifice armatelor moderne. Recunoașterea aeriană a fost desfășurată de Aviația sovietică cu o eficiență fără precedent. Astfel, au avut loc aproximativ 6 000 de ieșiri înainte de bătălie. Unități ale Frontului Central și ale celui de la Voronej au desfășurat 105 zboruri de recunoaștere în forță, peste 2 600 raiduri de noapte și 1 500 ambuscade în cele trei luni dinainte de atacul german. Cei 187 de militari germani capturați în cursul acestor operații au fost o importantă sursă adițională de informație. Prizonierii și dezertorii capturați în noaptea de 4 iulie au furnizat dovada finală a ofensivei germane planificată pentru primele ore ale zilei următoare¹⁴³. Departamentele informative de front (razvedivatel'nyi otdel) au furnizat comandamentelor informația tactică, în timp ce GRU a rămas cu responsabilitatea informației strategice¹⁴⁴.

Kursk a deschis calea ofensivei sovietice, care s-a încheiat cu capitularea Berlinului în mai 1945. Cu o superioritate de 4:1 în privința numărului de soldați asupra Wehrmachtului, cu mari cantități de echipament militar britanic și american, Armata Roșie s-a dovedit a fi imposibil de stopat, în ciuda enormelor pierderi suferite. Informația operativă care a sprijinit ofensiva de doi ani a Armatei Roșii a reprezentat principala sarcină pentru Stavka și GRU și pentru comandanții de front. NKVD a avut și el un rol de jucat. O evaluare sovietică recentă situează totalul trupelor NKVD la nivel de 23 de divizii și 28 de brigăzi „fără a include celelalte unități independente și trupele de frontieră”:¹⁴⁵ aproximativ trei sferturi de milion de oameni. Multe din aceste unități au fost utilizate ca detașamente de blocaj în spatele forțelor regulate în scopul prevenirii retragerii și al acțiunilor punitive rapide împotriva „naționalităților suspecte”. O serie de popoare minoritare - ceceni, inguși, tătari din Crimeea, calmici, germani de pe Volga - au devenit victime ale asasinatelor în masă și ale deportărilor efectuate de NKVD¹⁴⁶. Stalin ar fi dorit să-i deporteze și pe ucrainenii, dar, din păcate, aceștia erau prea mulți.

Principala contribuție a NKVD-ului la înaintarea victorioasă a Armatei Roșii a constatat în dirijarea războiului de partizani. Șeful NKVD al Administrației de Partizani a fost general-locotenent Pavel Anatolievici Sudoplatov, liderul de mai târziu al Spetsburo, însărcinat cu asasinatele în străinătate. În ciuda reputației sale înspăimântătoare, „manierele sale atrăgătoare, vorbirea sa liniștitoare denotă un om important și inteligent”, spunea despre el defectorul Nikolai Kohlov. „El cunoștea, de asemenea, valoarea simplității studiate pe care numai cei puternici și-o pot permite”¹⁴⁷. Adjunctul lui Sudoplatov, general-maior Leonid Alexandrovici Eitingon,

au cedat „invitațiilor presante” de a acorda asistență activității de criptanaliză sovietică.

La 17 ianuarie 1943, încă înainte de căderea Stalingradului, Divizia de Semnale a Înaltului Comandament German a tras concluzia că, în câteva cazuri precise, exista „certitudinea” că rușii decriptaseră mesajele Enigma, introducând unele ameliorări în securitatea cifrurilor¹³⁹. Problema de fond a sovieticilor a constatat totuși în faptul că ei nu au fost capabili să descifreze traficul Enigma în mod sistematic și regulat. Mașinile capturate și personalul căzut în prizonierat au permis rezolvarea retrospectivă a unor interceptări germane¹⁴⁰. Însă în ciuda strălucitelor calități ale unor criptanaliști ruși, NKVD și GRU nu au putut dispune de tehnologia esențială pentru informația Ultra produsă de Bletchley Park. Se pare că nu a existat un echivalent sovietic al puternicelor „bombe” electronice construite la Bletchley pentru spargerea Enigmei și nici un echivalent pentru Colossus, primul computer electronic din lume construit în 1943 pentru decriptarea așa-numitelor mesaje Geheimschreiber (semnale radio bazate pe impulsuri teleimprimare cifrate și descifrate automat), care în ultimii doi ani de război a furnizat mai multă informație operativă decât traficul Enigma.

Progresele enorme realizate de criptanaliza sovietică în primăvara lui 1943 s-au manifestat în special la nivel de identificare a direcțiilor, analiză a traficului și spargere a cifrurilor manuale de grad redus și s-au canalizat mult mai puțin spre atacarea Enigmei și a Geheimschreiber-ului. La sfârșitul anului 1942, Stavka a înființat batalioane radio cu destinație specială, a căror desfășurare a condus la ceea ce istoricii militari sovietici au numit „un salt calitativ în dezvoltarea războiului radio-electronic în cadrul armatei sovietice”. Istoricii sovietici, influențați de tabu-ul tradițional asupra discutării problemelor de SIGINT (criptanaliza mesajelor interceptate), au pus accent pe rolul acestor batalioane în bruiajul radio și operațiunile de dezinformare. Însă fiecare batalion era echipat și cu 18 până la 20 receptoare radio și patru seturi de identificare a direcției¹⁴¹.

Activitatea acestor batalioane radio a început la sfârșitul bătăliei Stalingradului, având o majoră contribuție în luptele de la Kursk. Un raport informativ al Armatei I-a de Tancuri capturat de germani releva că sovieticii identificaseră prin criptanaliză pozițiile sediilor și unitățile Corpului II Panzer, ale Diviziilor a 6-a și a 11-a Panzer, înainte de lansarea ofensivei. Alte documente capturate au indicat același lucru pentru Divizia a 7-a Panzer, pentru Corpul XIII și Armata a Doua.

Ofițerii de semnale ai Wehrmachtului nu s-au îndoit de faptul că eșecul Operațiunii Citadelă s-a datorat în mare măsură activității de criptanaliză a sovieticilor. Securitatea traficului radio sovietic nu a fost însă superioară celei a Wehrmachtului.

precizie asupra datei atacului, inclusiv datorită faptului că Hitler a amânat în mai multe rânduri momentul declanșării lui, de la 3 mai la 3 iulie și în final la 5 iulie¹³². Cu sprijinul informației Ultra (via Mișcarea Militară Britanică și prin agenții NKVD din Marea Britanie), victoria de la Kursk a marcat o ameliorare majoră a activității sovietice de colectare și interpretare a informației secrete.

S-a afirmat că majoritatea informației furnizate Moscovei înainte și în timpul bătăliei de la Kursk ar fi provenit de la grupul Lucy din Elveția¹³³. Fără îndoială că Lucy (Rudolf Roessler) a furnizat informație strategică valoroasă, până la arestarea sa în primăvara anului 1944¹³⁴. Dar acum se știe că nu Lucy a fost cel care a furnizat datele-cheie privitoare la Kursk.

La sfârșitul lui aprilie, GRU era încă preocupat să cunoască identitatea lui Lucy și a surselor acestuia; la 23 aprilie, GRU îl ocolește pe Rado (liderul grupului Rote Drei) și contactează direct pe unul din subordonații acestuia, într-o zadarnică tentativă de identificare. Werther, cea mai importantă sursă a lui Lucy, face de asemenea o serie de greșeli: la 23 iunie el sugerează că, datorită importantei masări de forțe sovietice, Operațiunea Citadela va fi contramandată¹³⁵.

Una din cheile transformării spionajului militar sovietic în primăvara lui 1943 este ameliorarea activității de interceptare/decriptare. Încă de la izbucnirea războiului, Secția de Cercetare a Direcției a V-a, INU și GRU s-au străduit din răspuțeri să spargă sistemul de cifruri Enigma. A fost o sarcină de o enormă complexitate. Armata germană, forțele aeriene și celelalte organisme foloseau Enigma pentru a genera propriile lor cifruri, utilizând cifruri și chei diferite pentru fiecare circumstanță. Începând cu anul 1941, s-au utilizat nu mai puțin de 50 de chei, și acestea permanent recombinate¹³⁶. Cel mai mare succes de război a constat fără îndoială în decriptarea la Bletchley a principalelor versiuni ale Enigmei și în construirea metodelor de control al recombinărilor de chei. NKVD-ul a fost informat despre aceasta în mod detaliat de către Cairncross, și în linii generale de către Long, Blunt și Philby. Un număr de mașini de cifruri Enigma au fost capturate, de asemenea, pe la începutul lui decembrie 1941¹³⁷. Cea mai importantă captură a avut loc însă la Stalingrad.

Forțele germane încercuite la Stalingrad dispuneau de cel puțin 26 de mașini Enigma și, în condițiile asediului germanii au fost în imposibilitate de a le distruge pe toate. Pe când trupele sovietice erau în spatele ușilor, de la un sediu german s-au transmis mesaje până în ultimul moment. Alte mașini Enigma au fost capturate de la șase divizii germane anihilate în afara încercuirii¹³⁸. Un element poate la fel de important a fost reprezentat de prezența unui numeros personal de la coduri și semnale printre cei 91 000 de prizonieri germani de la Stalingrad; unii dintre aceștia

GC & CS, această perioadă a coincis cu răsturnarea situației pe Frontul de Est și cu punctul în care Stalin și Stavka încep în fine să utilizeze informație secretă reală pentru conducerea operațiunilor. Principala sarcină a lui Cairncross consta în analiza interceptărilor Ultra ale semnalelor Luftwaffe. El însuși a simțit că cea mai bună perioadă din cei cincisprezece ani în slujba Uniunii Sovietice a trăit-o înaintea bătăliei de la Kursk, în vara anului 1943, atunci când Armata Roșie s-a confruntat cu Operațiunea Citadelă, ultima mare ofensivă germană pe Frontul de EST¹²⁷. La 30 aprilie, Londra trimite Moscovei un avertisment cu privire la atacul german de la Kursk, combinat cu o informație referitoare la interceptări germane despre forțele sovietice desfășurate în zonă¹²⁸. Dar Cairncross furnizează chiar textul documentelor interceptate împreună cu identificarea unităților de proveniență, care erau întotdeauna omise din versiunea Ultra trimisă rușilor de la Whitehall¹²⁹.

Interceptările cele mai apreciate de NKVD au fost cele referitoare la dispunerea escadroanelor Luftwaffe înainte de bătălie. Temându-se că ofensiva germană ar putea începe încă de la 10 mai (deși în realitate avea să înceapă abia la 5 iulie) bombardierele sovietice au făcut un raid asupra a 17 aeroporturi germane, selectate cu ajutorul informației furnizate de Cairncross, pe o zonă de 1 200 km lungime, de la Smolensk la Marea de Azov. Numeroase avioane germane au fost distruse la sol. Alte atacuri asupra aeroporturilor germane au avut loc pe 7 și 8 mai, dar fără elementul surpriză din ziua de 6. În aceste trei raiduri au fost distruse peste 500 de avioane germane. Pierderile sovietice au totalizat 122 avioane. Gorski i-a transmis lui Cairncross mulțumirile speciale ale Moscovei pentru informația furnizată¹³⁰. Și totuși, transportul informației Ultra de la Bletchley Park la Londra, devenise prea apăsător pentru Cairncross. În ajunul bătăliei de la Kursk, în ciuda insistențelor lui Gorski de a rămâne la GC & CS, Cairncross acceptă un post la SIS, lucrând la început la oficiul pentru Germania din Secțiunea V și apoi la Secțiunea I (Informații Politice)¹³¹.

Armata Roșie a comasat aproape 40% din forțele sale de luptă și cea mai mare parte din blindate pentru apărarea Kursk-ului. Înfrângerea acestor forțe sovietice reprezenta pentru Hitler ultima posibilitate de revanșă după dezastrul de la Stalingrad. Armata Roșie învinsese la Stalingrad în ciuda erorilor comise de spionajul militar; la Kursk, o bună activitate informativă a contribuit în mod decisiv la victorie. În data de 8 aprilie 1943, adjunctul Comandantului Suprem, mareșalul Jukov îi trimite lui Stalin un mesaj conținând predicția corectă că germanii vor încerca un atac dinspre nord și dinspre sud asupra Kursk-ului, combinat cu un atac dinspre vest, cu scopul de a separa cele două grupuri ale Armatei Roșii care apărau localitatea. Stalin și Stavka au fost informați cu mai puțină

vărsarea râului Potudan și a râului Voronej și, împreună cu Armata a Doua să mențină capătul de pod Voronej și actuala poziție pe linia generală Olkovatka-Oserk-Bork-Kotis (stație de cale ferată la est de Droskovo)".

Versiunea transmisă Moscovei două zile mai târziu, de la Misiunea Militară Britanică, suna în felul următor:

„Pentru informarea Comandamentului General Rus. Suntem informați din mai multe surse că germanii împreună cu maghiarii, intenționează să-i oprească pe ruși la frontul Livni-Voronej-Svoboda, în timp ce forțele blindate vor presa către sud, între râurile Don și Doneț”.

În vara anului 1941, un ofițer britanic din spionajul aviatic sosește la Moscova aducând detalii asupra codurilor tactice ale Luftwaffe și a semnalelor de apel; el primește în schimb material similar. Este urmat de un ofițer al spionajului militar, care aduce documente capturate privitoare la sistemul de comunicații fără fir ale Wehrmachtului și explică modul de descifrare al codurilor poliției germane; rușii oferă câteva documente capturate, dar nici un fel de produse ale criptanalizei. Whitehall începe să se simtă frustrat de aceste schimburi unilaterale de informații secrete¹²². La Bletchley Park începe să circule opinia că rușii nu folosesc aproape deloc informația secretă care li se pune la dispoziție. „În cazul marii bătălii cu tancuri din 1942, povestea mai târziu un criptanalist, când au fost avertizați că își aruncă oamenii și materialele într-o uriașă capcană germană, ar fi greu de presupus că (rușii) au acordat credit acestor avertismente, care, în caz că ar fi fost luate în considerație, i-ar fi scutit de pierderi teribile”¹²³.

Din vara anului 1942, cantitatea de informație secretă provenită din Enigma, canalizată către Moscova, a diminuat permanent și drastic. S-au făcut excepții în continuare pentru situații deosebite. În decembrie 1942, într-un moment critic al bătăliei Stalingradului, rușilor li s-a pus la dispoziție informație care să le permită descifrarea cifrurilor manuale ale Abwehrului, cu speranța că va exista o reacție sovietică. Nu a existat nici un răspuns¹²⁴.

În vara anului 1942, când informația Ultra adresată rușilor era pe cale să diminueze, John Cairncross începe să o furnizeze în formă nedeghizată. La câteva luni după ce a încetat de a mai fi secretarul privat al lordului Hankey, în martie 1942, Cairncross reușește acolo unde Philby eșuase cu doi ani înainte, obținând intrarea la agenția de decriptare GC & CS, al cărei sediu pe perioada de război a fost la Bletchley Park¹²⁵. Controlorul său, Anatoli Gorski, pe care îl cunoștea sub numele de Henry, i-a dat o sumă de bani pentru a cumpăra o mașină ieftină cu care să transporte documente la Londra¹²⁶. Deși Cairncross a petrecut mai puțin de un an la

lucrează el de fapt. Gorski a transmis mesajul, iar răspunsul de la Centru a fost: „Pentru noi”.

GRU a fost de acord să lase viitoarele contacte pe seama lui Blunt¹¹⁹. Gorski s-a întâlnit cu Long și i-a dat asigurări că GRU nu îl va mai deranja pe viitor. Faptul că informația procurată de Long sosea la Centru în rapoartele lui Blunt a contribuit la lipsa de claritate din relatările lui Guzenko. De fapt nu Long, ci Blunt era cel care „putea scoate din MI5 dosarele referitoare la rușii de la Londra”. Expresia „cinci MI” a fost o versiune trunchiată pentru MI5 și o altă referire la Blunt, controlorul lui Long. Dar putea fi de asemenea o confuzie combinată, din MI - unde lucra Long - și „cei cinci” - numele sub care au devenit celebri agenții de la Cambridge, cu care Long fusese prieten. Când Gordievski a început să citească în dosarul lui Long referirile detaliate la ordinul de luptă german, și-a pus întrebarea: „Oare au dispus englezii într-adevăr de asemenea resurse umane fantastice?” Apoi a citit referirile la interceptări și a realizat că principala sursă a lui Long a fost corespondența descifrată¹²⁰.

Moscova nu a depins doar de agenții săi, pentru a avea acces la Ultra. Cu câteva zile înainte de invazia germană, Londra a început să furnizeze oficial informație Ultra sub o formă deghizată. Stuart Menzies șeful SIS, care avea și controlul total asupra GC & CS, i-a sugerat lui Churchill să nu transmită informație provenită din decriptările Enigma, din cauza insecurității sistemelor de cifruri sovietice. Bletchley Park considera că „a spune rușilor că noi citim Enigma este echivalent cu a spune germanilor înșiși”¹²¹. În iulie 1941, Ultra a relevat că germanii decriptau o parte din traficul naval sovietic, precum și semnalele celei de-a 17-a Divizii a Aerului sovietice; ei înțelegeau, de asemenea, sistemul de semnalizare utilizat de avioanele sovietice în zona Leningradului. La 24 iunie, Churchill trece peste obiecțiunile lui Menzies și îi cere să transmită rușilor informație Ultra, prin intermediul Misiunii Militare Britanice la Moscova „cu evitarea oricărui risc”. Sursa informației Ultra transmisă lui Stalin era camuflată sub formulări de genul „o sursă bine plasată din Berlin”, „o sursă deosebit de credibilă” sau „un ofițer de la Oficiul de Război German”. Identificarea unităților și alte detalii care ar fi putut deconspira sursa reală ca fiind trafic interceptat și descifrat fuseseră evitate cu grijă. La 11 iulie 1942, de exemplu, Bletchley Park a decriptat următorul mesaj:

„1. Se așteaptă o creștere a presiunii inamice pe frontul Armatei a Doua. Luând în considerație operațiunile Armatei de Est în mod global, este preferabil ca puternicele forțe ale inamicului să fie respinse de-a lungul frontului total al Armatei.

2. Sarcina Grupului de Armate de la Weichs este de a ține împreună cu a Doua Armată Maghiară, frontul de pe Doneț, între

Park a variantei Luftwaffe a sistemului de cifruri „Enigma”, în mai 1940. Când și restul „Enigmei” a fost decriptat, în vara anului 1942, Long a putut vedea și decriptări din acest domeniu. La începutul anului 1941, Blunt reia legătura cu Long, solicitându-i acestuia „orice informație care ar putea fi folositoare pentru ruși”. Long spune de asemenea că „Blunt nu a încercat niciodată să-l șantajeze, pentru că împărtășeam amândoi un adânc atașament pentru cauza comunistă”¹¹⁷.

Dosarul lui Leo Long de la KGB rezolvă un mister care a preocupat toate serviciile occidentale de informații, încă din momentul defectiei funcționarului sovietic de cifruri, Igor Guzenko, la Ottawa, în septembrie 1945. Cea mai importantă informație furnizată de Guzenko se referea la un cerc de spionaj sovietic din Canada și la spionajul atomic. Dar el a menționat de asemenea existența a doi agenți GRU, cu numele conspirativ Elli. Primul era dra Kay Willsher, arhivar adjunct la Înalta Comisie Britanică, condamnată la trei ani închisoare în martie 1946 pentru divulgarea unor secrete oficiale. Guzenko nu cunoștea identitatea celui de-al doilea Elli, care, spunea el, lucrează în Marea Britanie. După cum își amintește Peter Wright:

„El a spus că este vorba de un spion în «cinci MI». El aflase aceasta de la un prieten, Liubimov, care lucrase împreună cu el la serviciul de cifruri al GRU de la Moscova, 1942... Exista la Elli o legătură cu Rusia, fie în trecutul lui, fie pentru că vizitase Rusia sau pentru că vorbea limba. Elli era un spion important, pentru că putea scoate de la MI5 dosarele care-i priveau pe rușii de la Londra... Gouzenko a spus că atunci când soseau mesajele acestui agent, o femeie le recepționa întotdeauna în sala de cifruri, le citea ea singură după decriptare și uneori i le ducea direct lui Stalin”.

După câțva timp, Guzenko a modificat puțin unele detalii, astfel încât „cinci MI” a devenit, pur și simplu „MI5”. Dar alcoolismul cronic și memoria din ce în ce mai confuză a lui Guzenko au făcut imposibile alte clarificări¹¹⁸.

Cel de-al doilea Elli a fost de mai multe ori identificat în mod eronat cu Sir Roger Hollis și cu Kim Philby. În realitate, Elli era Leo Long. Acest nume conspirativ apare pe coperta dosarului operativ de la KGB al lui Long. Dosarul este neobișnuit de subțire. În conformitate cu procedurile standard ale KGB-ului, Blunt ar fi trebuit să scrie câte un raport după fiecare întâlnire cu Long, dar nu a făcut-o, fiind probabil prea obosit sau prea ocupat. Conținutul dosarului rezolvă totuși în bună parte principalele elemente de confuzie din relatările lui Guzenko. Dosarul face mențiune de faptul că, deși Long a fost un agent NKVD/NKGB dirijat de Blunt, GRU a luat contact cu el în mod independent în anul 1943. Long a fost neplăcut surprins și i-a cerut lui Blunt să întrebe Moscova pentru cine

În primii săi ani de lucru la MI5, Blunt furnizează lui Gorski cantități din ce în ce mai mari de documente, devenind unul dintre cei mai productivi agenți din istoria KGB-ului. Însemnările lui Gorski pe marginea dosarelor lui Blunt, arată îngrijorarea pentru faptul că acesta muncește prea mult, surmenându-se și având nervii iritați din cauza tensiunii acumulate datorită vieții sale duble¹¹².

Însă colegii de la MI5 ai lui Blunt au observat rareori la el semne de oboseală sau nervozitate. Astfel încât starea de stress remarcată de Gorski poate fi pusă mai curând pe seama antipatiei nutrită de Blunt față de controlorul său. Inițial, Blunt a refuzat să primească bani pentru serviciile făcute, însă în primăvara anului 1941, Gorski îl convinge să accepte 200 de lire sterline; din acel moment, el avea să primească de 2-3 ori pe an sume variind între 150-200 lire sterline. Dosarele lui din arhivele KGB mai conțin încă scrisorile de confirmare scrise de Blunt după fiecare plată, în plicurile originale¹¹³.

Gordievski a fost frapat de faptul că, la interval de 50 de pagini cu aproximație, dosarele lui Blunt conțineau în mod repetat următoarea notă: „Conducerea generală trimite expresia înaltei aprecieri și mulțumiri, care trebuie să fie transmise agentului”¹¹⁴. Conform experienței lui Gordievski, aceste note sunt ceva cu totul neobișnuit în dosarul unui agent. Este posibil ca mulțumirile și felicitările să fi fost menite susținerii motivației pentru activitatea de agent sovietic a lui Blunt. Dosarele KGB ale acestuia arată trei contribuții majore la spionajul sovietic. În primul rând, el a furnizat KGB-ului „toate detaliile posibile” cu privire la MI5, inclusiv despre agenții săi. El a petrecut multe nopți fotografiind documentele MI5. În al doilea rând, Blunt a furnizat produsul propriei activități de supraveghere a ambasadelor neutre. În al treilea rând, el a furnizat o mare cantitate de informații asupra ordinelor germane de luptă și operațiuni. Blunt a avut acces la detaliile „sistemului dublu încrucișat” prin intermediul căruia Germania era intoxicată cu informații false asupra unor agenți Abwehr defectori în Marea Britanie. Principala lui sursă pentru ordinele germane de luptă era fostul său elev, Leo Long¹¹⁵.

Când Long a absolvit Trinity College în 1938, NKVD-ul avea mari dificultăți la Londra și rezidența total depopulată. Moscova nu a produs indicații clare asupra viitoarei cariere a lui Long¹¹⁶. El a petrecut primul an după absolvire, 1938-1939, la Frankfurt, experimentând direct viața din Germania nazistă. La izbucnirea războiului el s-a înscris în Corpul de Infanterie Ușoară Oxford și Bucks, dar și-a valorificat germana fluentă obținând și un al doilea angajament ca sublocotenent în Corpul de Informații. În decembrie 1940, Long este angajat la MI14, în cadrul Oficiului de Război care colaționa și analiza informație de front. El a avut acces complet la informația „Ultra”, derivată din descifrarea la Bletchley

spune unul din colegii lui, Robert Cecil, „Philby și-a asigurat, printr-o lovitură de maestru, controlul activității anticomuniste și prin aceasta, informarea direct de la sursă a Kremlinului asupra contraspionajului anticomunist. Istoria spionajului nu conține nici o altă lovitură de maestru, comparabilă cu aceasta”¹⁰⁸.

Această „lovitură de maestru” a fost și din punctul de vedere al KGB-ului una dintre cele mai remarcabile realizări ale „celor cinci magnifici”. În afară de Philby, Blunt și Cairncross au înregistrat și ei succese similare. Primul din cele opt dosare cafenii ale lui Blunt din arhivele KGB, relatează că acestuia i-au trebuit doi ani de efort pentru a pătrunde în MI5¹⁰⁹. La sfârșitul anului 1938, el devine voluntar în serviciul militar. După cum a recunoscut el însuși mai târziu, Blunt „a utilizat și a abuzat” de relațiile fratelui său Christopher la Armata Teritorială în scopul obținerii unui post la Rezerva de Urgență a Ofițerilor, dar nu a avut succes. În ajunul celui de-al doilea război mondial a încercat din nou. Datorită confuziei existente la Oficiul pentru Război, el a primit două răspunsuri la solicitare: o acceptare și un refuz. Dând de-o parte refuzul, Blunt începe în octombrie 1939 un curs de cinci săptămâni la Minley Manor în Hampshire, destinat învățării rudimentelor muncii informative militare. Câteva zile mai târziu, este scos de la cursuri și convocat la Oficiul de Război, consecutiv unui raport al MI5 referitor la conexiunile lui comuniste din trecut. La o discuție cu directorul adjunct al Informațiilor Militare, care nu agrea MI5, Blunt explică faptul că simpatțiile lui comuniste sunt de domeniul trecutului și se întoarce la cursuri, la Minley Manor, absolvindu-le cu gradul de căpitan în domeniul Poliției de securitate. Este trimis în Franța cu Forța Expediționară Britanică, având în subordine un grup de 20 de oameni¹¹⁰.

Pe când era în Franța, Blunt scrie prietenilor săi la Londra, plângându-se de munca fadă și plictisitoare pe care o efectua și rugând să i se găsească o slujbă în SIS sau în MI5. Ocazia se ivește odată cu Dunquerque și evacuarea Forței Expediționare Britanice în iunie 1940. Prietenul lui Blunt, Victor Rothschild, pe atunci la MI5, îl prezintă lui Guy Liddell, directorul Diviziei B a MI5 (de contraspionaj). În ciuda obiecțiilor ridicate de MI5, cu nouă luni mai înainte Liddell îl angajează. Blunt este însărcinat cu supravegherea ambasadelor neutre și cu precădere a acelor susceptibile de a fi ținta serviciilor de spionaj ale inamicului. El s-a străduit să intre în grațiile superiorilor săi de la MI5, după cum își amintește și Dick White, viitor director-general atât la MI5 cât și la SIS:

„El a efectuat un asalt general asupra persoanelor-cheie, pentru a afla dacă acestea îl agreează. Mă interesa modul în care reușea întotdeauna să ia loc lângă mine la cantină. Și ne-a înșelat pe noi toți. Era un om foarte plăcut și civilizat și-mi făcea plăcere să stau de vorbă cu el. Nu vă puteți imagina ce înseamnă să fii înșelat de cineva alături de care ai muncit...”¹¹¹

Portugalia în anul 1942¹⁰⁶. Printre interceptările care au atras atenția particulară a lui Philby au fost mesajele referitoare la vizita în Spania a șefului Abwehrului, amiralul Canaris, care includeau detalii asupra traseului. Philby a sugerat ca SOE să încerce să-l asasineze pe Canaris într-un hotel situat între Madrid și Sevilla, unde amiralul urma să înnopteze. Felix Cowgill, șeful Secțiunii V, a aprobat propunerea lui Philby și a expediat-o către șeful SIS, sir Stuart Menzies. Câteva zile mai târziu, Cowgill i-a arătat răspunsul lui Philby; după cum își amintea mai târziu Philby, Menzies scrisese: „Nu vreau să se întreprindă nici un fel de acțiune împotriva amiralului Canaris”. Pentru mintea bănuitoare a lui Philby, aceasta era o dovadă în plus a existenței unui plan de acord secret cu germanii. Așa cum Menzies i-a spus mai târziu lui Philby „m-am gândit tot timpul că vom putea face ceva împreună cu amiralul”.

Cu câteva luni înainte de moartea sa, Philby a recunoscut că Gorski se interesa cel mai intens de planurile britanice (inexistente) pentru încheierea unei păci separate cu Germania nazistă și întoarcerea armelor împotriva Uniunii Sovietice. Gorski l-a instruit pe Philby să încerce să împiedice astfel de demersuri. Stalin se temea că anumiți antinaziști conspiră să-l îndepărteze pe Hitler, să facă pace cu Aliații și să se alăture acestora într-un atac împotriva Rusiei. Antinaziștii doritori să negocieze cu Occidentul aveau un adversar în Comitetul Germaniei Libere, sponsorizat de Moscova, prin intermediul căruia Stalin urmărea să domine Germania de după război. Ofițeri pensionari din MI5 au pretins că printre informațiile furnizate sovieticilor de către Philby a existat o listă cu activiști catolici, procurată de un defector catolic din Abwehr, care au fost propuși pentru lichidare de către NKVD după încheierea războiului¹⁰⁷.

În perioada 1942-1943, Cowgill i-a acordat lui Philby responsabilități largite, incluzând Africa de Nord și Italia, apoi l-a numit adjunctul său „în toate problemele informative”. Philby era din ce în ce mai optimist în privința carierei sale. În 1943, Secțiunea V se mută pe Ryder Street la Londra, la două minute de mers pe jos de sediul MI5 din strada St. James și la cincisprezece minute de Broadway. La începutul anului 1944, urmărind două cazuri de spionaj sovietic, pentru care inculpații au fost trimiși în închisoare (Douglas Springhall și Ormond Uren), SIS înființează o nouă Secțiune IX, pentru „studierea rapoartelor anterioare asupra activității sovietice și comuniste”. „Către sfârșitul lui 1944, spune Philby, în birouri se vorbea de faptul că șeful dorea să extindă această secțiune - mai mulți angajați, mai multe resurse”. Philby este instruit de la Centru să „facă totul, dar absolut totul” pentru a-și asigura postul de șef al Secțiunii IX. „Ei (Centrul) înțeleseseră că pentru aceasta, Cowgill trebuia să plece”. Printr-o clasică manevră de manipulare a unor rivalități birocratice, Philby își atrage sprijinul dușmanului de moarte al lui Cowgill, Valentine Vivian, șef adjunct al SIS; el obține postul iar Cowgill este dat afară. După cum

Plecarea lui Philby din SOE nu a privat NKVD-ul de informații din acest organism, în locul lui rămânând fostul coleg de studii al lui Maclean, James Klugmann, agent activ sovietic. Klugmann se alătură secțiunii iugoslave a SOE-Cairo în februarie 1942, ajungând la rangul de maior. În perioada de la Cairo, Klugmann s-a bucurat de o mare putere și influență, datorate inteligenței sale, farmecului personal, precum și faptului că vorbea fluent sârbo-croata. Una dintre îndatoririle principale ale lui Klugmann era de a-i instrui pe ofițerii aliați care urmau să fie trimiși în Iugoslavia. El sublinia neobosit virtuțile partizanilor comuniști ai lui Tito și viciile cetnicilor regaliști ai lui Mihailovici, spunând, de exemplu, unui grup de ofițeri canadieni:

„Veți constata că acest război a devenit mai mult decât un război împotriva a ceva, împotriva fascismului. A devenit un război pentru ceva anume, pentru ceva mult mai mare. Pentru eliberare națională, pentru eliberare populară, pentru eliberare colonială”¹⁰².

Din aprilie până în august 1945, Klugmann servește în Iugoslavia, cu trupele militare de pe lângă forțele lui Tito. Ca stalinist fidel, probabil că și-a înghițit ulterior multe din vorbele spuse în timpul războiului. Când Tito a căzut în dizgrația lui Stalin în 1948, Klugmann a scris o carte, denunțându-l pe Tito¹⁰³.

Merită să fie menționat și un alt agent sovietic din cadrul SOE. În aprilie 1943, MI5 descoperă că Douglas Springhall, organizatorul național al Partidului Comunist al Marii Britanii, care a îndeplinit și anumite sarcini reprobabile pentru NKVD, a obținut informații înalt clasificate de la Ormond Uren, un tânăr ofițer scoțian lucrând la Secțiunea Ungară a SOE, la sediul de la Londra. Springhall este condamnat la șapte ani închisoare pe baza unei acuzații total diferite, conform căreia ar fi primit informații de la Ministerul Aerului. Și Uren a fost condamnat la șapte ani. El a declarat insinuant că dacă ar fi fost absolvent al Universității din Cambridge și nu al Universității Edinburg, ar fi fost pus în libertate¹⁰⁴.

După plecarea sa de la SOE, Philby a început să lucreze în Secțiunea V-a SIS, în septembrie 1941. Deși Secțiunea V avea sediul în St. Albans și nu, așa cum ar fi preferat, în Broadway Buildings, sediul SIS din Londra, el era situat vizavi de Registratura care adăpostea arhivele SIS. Philby a reușit rapid să-l cultive pe arhivar, Bill Woodfield, care împărtășea ca și el o vie admirație pentru cocktail-ul de gin. Pe lângă consultarea dosarelor asupra Spaniei și Portugaliei, Philby a reușit să-i transmită lui Gorski conținutul a două dosare care includeau detalii asupra agenților SIS care au operat înainte de război împotriva Uniunii Sovietice¹⁰⁵.

Cea mai importantă informație primită de Subsecția Iberică a Secțiunii V a constat din interceptarea și decriptarea traficului Abwehr, care a oferit „o imagine completă” asupra activității germane de spionaj în Spania și

Nici Philby și nici Burgess nu au avut multe informații interesante de transmis în perioada activității lor la Brickendonburg Hall. „Nu aveam mare lucru de făcut, povestea Philby mai târziu” cu excepția convorbirilor cu comandamentul și elaborarea de memorandumuri care au avut rareori răspuns”. În vara anului 1940, Secțiunea D este transformată într-o nouă organizație, Executivul de Operațiuni Speciale (SOE), instruită de Churchill să intoxice Europa cu material de război subversiv. Deși puterea imaginativă a lui Burgess era dincolo de orice îndoială, făcându-l apt pentru această instituție, stilul lui ireverențios a displăcut noilor șefi. El a fost dat afară, „căzând victimă unei intrigi birocratice”. Philby este însă păstrat la SOE și chiar numit instructor la școala de perfecționare a acestuia de la Beaulieu, în Hampshire. Agenții SOE, declară el, „necesitau o anumită cantitate de îndoctrinare politică, astfel încât să posede, odată ajunși pe câmpul de operațiuni, cel puțin o idee generală asupra intențiilor de viitor ale guvernului britanic”. Acesta a fost și pretextul pentru ca Philby să se întâlnească de mai multe ori la Londra cu viitorul lider al Partidului Laburist, Hugh Gaitskell „pe atunci principalul secretar particular al ministrului muncii pentru Producția de Război, Hugh Dalton, care răspundea de SOE. Philby l-a găsit pe Dalton însuși „întotdeauna pregătit cu un ospitalier whisky & soda”⁹⁸.

Filtrat prin prisma distorsionată a propriilor convingeri politice ale lui Philby, tot ceea ce el auzea la aceste întâlniri devenea o suspiciune de complot împotriva Uniunii Sovietice: „Deseori se părea că britanicii doreau o simplă revenire la status quo-ul dinainte de Hitler, cu o Europă dominată confortabil de Marea Britanie și Franța, prin intermediul guvernelor reacționare, suficient de puternice pentru a menține ordinea în propriile țări și a construi un cordon sanitar împotriva Uniunii Sovietice”⁹⁹. Aflând despre zborul lui Hess în Marea Britanie, la 11 mai 1941, Philby a tras imediat concluzia eronată că acest fapt era dovada clară a unui complot între pacifiștii britanici aflați în posturi înalte și conducerea nazistă. Chiar și în anul 1990, KGB considera un raport al lui Philby drept dovada că Hess „adusesse propunerile de pace ale Führerului și un plan de invazie a Uniunii Sovietice”¹⁰⁰. De altfel, contribuția la creșterea neîncrederii Moscovei în intențiile britanice avea să fie una din marile realizări ale lui Philby ca agent sovietic în timpul războiului.

La declanșarea Operațiunii Barbarossa, în 22 iunie 1941, Philby îndemnat fără îndoială de Gorski - încearcă să „dispară urgent dintre rododendronii din Beaulieu” și să-și găsească o slujbă mai aproape de centrul comunității serviciilor de informații britanice. În cele din urmă i se oferă un post în Secțiunea V (Contrainformații) al SIS, a cărui Subsecțiune Iberică era interesată de experiența lui de corespondent de război în Spania¹⁰¹.

el problema „activității politice împotriva germanilor în Europa”. La un al doilea interviu, d-ra Maxse apare în compania lui Burgess:

„Încurajat de prezența lui Guy, am început să dau o reprezentație, jucând teatru cu nerușinare... Din când în când, interlocutorii mei schimbau priviri; Guy dădea din cap cu gravitate și aprobator. Era limpede că îmi pierdeam timpul, pentru că decizia fusese deja luată”.

După un week-end în care au chefuit împreună, Philby se prezintă oficial la biroul lui Burgess, luni dimineată. Simbolul secret al lui Burgess era DU; el i-a dat lui Philby simbolul DUD, cerându-i să schițeze un plan detaliat pentru ideea lui Burgess de a crea o școală de formare pentru agenții secțiunii D. La școala care avea să primească sediul la Brickendonbury Hall, lângă Hertford, atât Burgess cât și Philby au devenit instructori⁹².

Controlorul NKVD/NKGB al lui Burgess, Philby și ceilalți „magnifici”, din 1940 până în 1944, a fost Anatoli Borisovici Gorski, alias Anatoli Gromov, cunoscut de agenții săi sub numele de „Henri”. Primele lui întâlniri cu Burgess și Philby au avut loc pe o bancă în Kensington Gardens, nu departe de ambasada sovietică. Gorski era din cu totul alt aluat decât Mali, Deutsch și ilegalii cosmopoliți din anii '30. Născut în 1907, el este angajat la Londra în 1936, inițial ca mărunț funcționar tehnic în cadrul ambasadei, fără statul diplomatic. Epurarea rezidenței sovietice de la Londra în 1937-1938 i-a permis să preia un număr de mici responsabilități informative și să promoveze în carieră. În 1939 este chemat la Moscova pentru o perioadă de formare în domeniul spionajului, este promovat și retrimis la Londra ca ofițer NKVD sub acoperire diplomatică⁹³. Gorski avea însă un secret vinovat, care i-ar fi putut ruina cariera într-o clipă. În documentele și chestionarele NKVD el descria întotdeauna pe tatăl său ca fiind un învățător de țară în regiunea Krasnaiarski. O investigație în 1953, când Gorski a fost foarte aproape de numirea în calitate de șef al Secțiunii americane din Centrul de la Moscova, a scos la iveală faptul că tatăl său a fost în realitate ofițer de poliție țarist, Gorski fiind imediat concediat⁹⁴.

Unul dintre agenții din perioada războiului îl descrie pe Gorski ca pe un om „mărunț de statură, dolofan, în vârstă de aproximativ 35 de ani, cu părul blond dat peste cap și ochelari care nu reușeau să-i ascundă ochii reci și sfredelitori”. El era eficient, lipsit de simțul umorului, purta costume bine croite și avea aerul „bine hrănit”⁹⁵. Blunt a declarat mai târziu că „Henri” i-a părut „grosier și antipatic”⁹⁶. Când Gorski a descoperit în august 1940 că Burgess și Blunt locuiau în apartamentul de la Londra al lui Victor Rotschild, a încercat să-i convingă să se mute de acolo. Dar a fost suficient de flexibil pentru a nu insista în fața refuzului lui Blunt⁹⁷.

Rotschild, unde fusese angajat imediat după terminarea studiilor la Cambridge⁸⁴. Deși Burgess nu a recunoscut, în timp ce transporta corespondența familiei Rothschild, el era și curierul NKVD-ului. În perioada când rezidența londoneză fusese închisă temporar, el a predat o parte din informația procurată de agenții săi englezi rezidenței NKVD din Paris⁸⁵.

În ianuarie 1939, cu sprijinul lui Footman, Burgess se angajează la Secțiunea D. Lucrând în respectabilul - din exterior - Comitet Mixt de Radio, a cărui emblemă era turnul Big Ben flancat de lei heraldici, el a produs emisiuni radio în limba germană alcătuite din propagandă, varietăți și șlagăre la modă. Aceste materiale așteptau să fie transmise în Germania, în momentul când „balonul avea să-și ia zborul”⁸⁶. Șeful Secțiunii D era maiorul (mai târziu, general-maior) Laurence Grand, supranumit „cel-mai-lung-decât-viața”, identificat cu simbolul secret „D”. Grand nu poseda experiența NKVD-ului în domeniul „măsurilor active”, destinate influențării guvernelor străine și a opiniei publice, sau în domeniul „acțiunilor speciale” - un eufemism pentru diverse forme de violență. După cum povestește Kim Philby, care a lucrat o vreme în subordinea lui, Grand își lăsa mintea să alunece „liber și frumos peste tot câmpul de odioase responsabilități pe care le avea în sarcină, fără să se crispeze în fața vreunei idei, oricât de măreață sau de barbară ar fi fost aceea”⁸⁷. Unul dintre istoricii oficiali ai serviciilor secrete britanice din timpul războiului și-a exprimat surprinderea - probabil însuși NKVD-ul a fost surprins - în fața unui plan de sabotaj al Secțiunii D în Germania „de distrugere a liniei Siegfried de sud cu ajutorul a doi expatriați germani de stânga, unul surd, iar celălalt orb”⁸⁸.

Cea mai mare realizare a lui Burgess în cei doi ani de activitate la SIS a fost reprezentată de introducerea lui Philby în acest organism, Philby și-a petrecut primele nouă luni de război în calitate de corespondent al ziarului *Times* la Arras. Prin luna iunie 1940, odată cu căderea Franței și evacuarea de la Dunquerque, Philby se întoarce la Londra și întreprinde demersuri repetate pentru a fi angajat în serviciul de spionaj. Prima tentativă o face la Școala Guvernamentală pentru Coduri și Cifruri cu sediul la Bletchley Park. Eșecul se va datora, după spusele lui Philby „imposibilității de a i se oferi un salariu competitiv”⁸⁹. Explicația lui Philby este neconvingătoare, deoarece personalul era plătit cu 600 de lire pe an⁹⁰, adică exact salariul pe care el îl va accepta când se va angaja la SIS. Neconsolat, Philby și-a luat un concediu medical militar, așteptând să fie solicitat⁹¹.

În acest moment crucial al carierei lui Philby, Guy Burgess îi vine în ajutor. Philby este chemat la un interviu despre „munca de război”, condus de dra Marjorie Maxse, „o bătrânică deosebit de plăcută” care dezbate cu

mai rămăsese din securitatea ambasadei⁷⁵. Deși serviciile de spionaj militar s-au opus numirii lui Faymonville, Hopkins a reușit să-și impună punctul de vedere⁷⁶. Hopkins a obținut de asemenea înlocuirea ambasadorului Steinhart, sub pretextul că acesta nu se bucura de încrederea lui Stalin. El a reușit să-l convingă pe Roosevelt să înlocuiască din funcția de șef al biroului sovietic din Departamentul de Stat pe un alt critic al lui Stalin, Loy W. Henderson, în ciuda opoziției Secretarului de Stat, Cordell Hull⁷⁷.

Când Stalin l-a reîntâlnit pe Hopkins, la Conferința de la Teheran din 1943, l-a salutat călduros și i-a strâns mâna. Hopkins, a spus Stalin, a fost primul american care i-a vorbit „po dusham - de la inimă la inimă”⁷⁸. Comitetul pentru Protocolul Sovietic al Președintelui, condus de Hopkins, raporta în august 1943:

„Din moment ce Rusia sovietică este factorul decisiv în război, trebuie să i se acorde toată asistența și să se depună toate eforturile pentru a i se obține prietenia. Este indubitabil că ea va domina Europa la înfrângerea nazismului și deci devine cu atât mai importantă dezvoltarea și menținerea celor mai amicale relații cu Rusia”⁷⁹.

Cu toate că în anturajul lui Churchill nu a existat un Hopkins britanic, penetrația sovietică în Anglia a fost la fel de remarcabilă ca și în Statele Unite, pe toată perioada războiului. Cei mai eficienți au fost „cei cinci magnifici”, din care patru (Burgess, Blunt, Philby și Cairncross) au penetrat serviciile de spionaj britanic. Cel dintâi a fost Guy Burgess. Ocazia s-a ivit în 1938, odată cu înființarea în cadrul SIS a Secțiunii D (D de la „Distrugere”), un departament specializat în „trucuri murdare”. Trucurile - descrise în mod eufemistic drept căi „de atacare a dușmanilor potențiali prin alte mijloace decât cele ale forțelor militare” - nu puteau fi utilizate în timp de pace. Până în momentul intrării Marii Britanii în război, Secțiunea D a fost destinată doar „investigării tuturor posibilităților”⁸⁰. Una dintre posibilitățile investigate a fost transmisia prin radio în Germania, din stații ilegale aflate pe teritoriul Marii Britanii⁸¹. Experiența de la BBC, flerul pentru relațiile internaționale și contactele din cadrul SIS l-au făcut pe Burgess un candidat cu șanse maxime pentru noua Secțiune.

Timp de peste un an de zile, Burgess și-a întrebuințat considerabilul farmec pentru a-l cultiva pe șeful adjunct al informațiilor politice (Secțiunea I) din SIS, David Footman, căruia îi facilitase prima intervenție la radio, în 1937⁸². Burgess i-a fost de asemenea util lui Footman procurându-i informații despre prietenul său cu proastă reputație, Edouard Pfeiffer, un pederast despre care Goronwy Rees spunea că „respiră corupția prin toți porii”⁸³. Pfeiffer a fost șeful de cabinet al lui Edouard Daladier, prim-ministru al Franței din aprilie 1938 până în mai 1940. În anul 1938, Burgess călătorește de mai multe ori la Paris, în serviciul familiei

curtenitor. Mi-a zâmbit cu căldură. Nu s-a făcut risipă de cuvinte, de gesturi, nici un fel de manierism... El nu avea nici o îndoială. El era sigur că Rusia va rezista atacurilor germane. I se părea de la sine înțeles ca nici ceilalți să nu se îndoiască..."⁶⁸

Hopkins nu era un admirator al teoriei sau practicii statului comunist monopartit. „Dar, scrie principalul său biograf, Hopkins a fost un prieten sincer și chiar agresiv pentru Rusia și un ardent admirator al giganticei contribuții rusești la câștigarea războiului”⁶⁹.

Principalul scop al misiunii din iulie 1941 a fost evaluarea nevoilor imediate și pe termen lung ale Rusiei în materiale de război. Hopkins a tras concluzia că Departamentele de Stat și de Război, ca și britanicii, subestimaseră în mod evident potențialul militar sovietic. Hopkins era deosebit de important pentru ruși, el fiind acela care putea convinge pe Roosevelt că Rusia merită să fie ajutată de către Statele Unite. Când președintele i-a spus fiului său, Elliot: «Știi câtă încredere are Churchill în capacitatea Rusiei de a rămâne în război», el a pocnit din degete pentru a indica: nimic... «Harry Hopkins are mai multă încredere. El poate să mă convingă și pe mine»⁷⁰. Atașatul militar american, maiorul Ivan Yeaton, a încercat să-l convingă pe Hopkins de necesitatea de a trimite observatori militari pe front, în calitate de quid pro quo, dar în zadar⁷¹. După cum își amintea Yeaton cel mai mult l-au nemulțumit pe Hopkins aprecierile lui Yeaton la adresa lui Stalin: „Când m-am referit la lipsa de integritate și la metodele lui Stalin, el nu s-a mai putut stăpâni și m-a redus la tăcere cu vorbele: «Nu doresc să continui această discuție»”⁷².

Așa cum a înțeles și Stalin, sprijinul acordat de Hopkins a avut o importanță decisivă în dezvoltarea politicii americane față de Uniunea Sovietică. Fără insistența lui, Roosevelt ar fi acceptat cu greu să facă promisiuni de ajutor militar. Promiterea acestui ajutor în vara anului 1941 a pus bazele politicii lui Roosevelt de cooperare pe perioada războiului cu Uniunea Sovietică⁷³. Sprijinind pe Stalin și efortul de război sovietic, Hopkins a acționat din dorința de a preveni o victorie nazistă și nu dintr-un secret atașament față de cauza comunismului. Dar Ahmerov l-a influențat fără îndoială pe Hopkins cu „mesajele personale din partea tovarășului Stalin”⁷⁴. Unul din dezideratele „tovarășului Stalin” era înlocuirea oficialilor „antisovietici” care, declara el, împiedică buna colaborare sovieto-americană. Hopkins a fost instrumentat pentru înlocuirea lui Yeaton din funcția de atașat militar la Moscova. Tot datorită lui Hopkins, a fost trimis la Moscova pentru distribuirea ajutorului american un fost atașat militar în Rusia, colonelul Phillip R. Faymonville, care era pe placul sovieticilor. Faymonville era pe atât de naiv, pe cât de prosovietic. El a considerat drept „cel mai valoros contact al său la Moscova” un bărbat care s-a dovedit a fi căpitan NKVD, a dat pe mâna rușilor documente secrete privind forțele armate ale altor țări europene și a distrus ceea ce

considera cel mai important dintre agenții sovietici în Statele Unite, pe perioada războiului: Harry Hopkins, cel mai apropiat consilier al președintelui Roosevelt⁵⁷. Gordievski a ajuns însă la concluzia că, în ciuda întâlnirilor avute de Hopkins cu un ilegal NKVD, adică Ahmerov, el nu a fost niciodată conștient de faptul că a fost utilizat ca agent.

Se pare că Hopkins nu a vorbit nimănui despre întâlnirile ocazionale cu Ahmerov. Aceste întâlniri au fost revelate pentru prima oară de Gordievski. Hopkins știa să păstreze un secret, acesta fiind unul din motivele pentru care Roosevelt și-l luase confident. Mama lui spunea: „Nu îl pot face pe Harry să se destăinuie. Nu îmi spune niciodată ce gândește cu adevărat”⁵⁸. Fiul lui Hopkins, Robert, consideră că tatăl său manifesta reticență și când era vorba de discutarea ședințelor plenare din timpul războiului⁵⁹. Tehnica folosită de Ahmerov în contactele sale cu Hopkins consta în pretextul că îi transmite mesaje personale și confidențiale din partea lui Stalin⁶⁰. Naivitatea lui Hopkins în fața lui Ahmerov s-a datorat subaprecierii importanței acestuia⁶¹. El l-a considerat pe Ahmerov un simplu intermediar neoficial, ales de Stalin din cauza neîncrederii (împărtășită de Hopkins) în instituțiile diplomației ortodoxe. Un lucru este cert, și anume admirația extraordinară și încrederea lui Hopkins în Stalin, combinată cu temerea pentru viitor, „dacă i se întâmplă ceva lui Stalin”⁶². Încurajat de Ahmerov, el simțea probabil o extraordinară mândrie secretă, pentru faptul că se bucura de încrederea celor mai puternici conducători din lume.

Se pare că Ahmerov și Hopkins erau deja în contact, înainte de prima vizită la Moscova a celui din urmă, în vara anului 1941, deci cu o lună după invazia germană⁶³. La 16 iulie 1941, Hopkins sosește în Marea Britanie, ca emisar al lui Roosevelt pentru întreveneri cu Churchill și cu Cabinetul de Război. În data de 25 iulie, el îi telegrafiază președintelui său: „Mă întreb ce părere ai... dacă ar fi sau nu util să merg la Moscova... Am sentimentul că trebuie întreprins orice pentru a ne asigura că rușii mențin un front de luptă permanent, chiar dacă ar putea fi înfrânți în prima bătălie”⁶⁴. Atât ambasadorul rus cât și cel american la Londra, Ivan Maiski și, respectiv, John G. Winant, au declarat ulterior că vizita lui Hopkins la Moscova s-a perfectat datorită lor⁶⁵. La fel a declarat și Ahmerov⁶⁶.

Primirea care i-a fost rezervată lui Harry Hopkins de către guvernul sovietic indică limpede importanța acordată acestei vizite⁶⁷. Nici un alt emisar occidental nu mai beneficiase de o asemenea primire. În timpul întâlnirilor zilnice, Stalin i-a indus lui Hopkins totală încredere, atât în puterile sale de conducător, cât și în voința Rusiei de a rezista:

„Nu a spus de două ori același lucru. Vorbea așa cum trăgeau cu arma trupele lui: direct și dur. Mi-a urat bun venit pronunțând câteva cuvinte rusești. El mi-a strâns mâna scurt, puternic,

Cu toate că majoritatea agenților NKVD/NKGB proveneau din rețelele lui Silvermaster și Perlo, au existat alți agenți importanți care au operat individual. Printre aceștia s-a numărat și Alger Hiss (nume conspirativ Ales), a cărui prietenie cu Chambers l-a pus într-un real pericol după defectia acestuia în 1938⁴⁹. Din vara anului 1939 până în mai 1944, Hiss a fost asistentul lui Stanley K. Hornbeck, consilier politic la Divizia pentru Orientul Îndepărtat a Departamentului de Stat. „Alger, spunea Hornbeck, s-a bucurat de întreaga mea încredere și a văzut tot ceea ce am văzut și eu”. Este neîndoielnic faptul că Hiss a transmis la NKVD aproape tot ceea ce a văzut. FBI a făcut o investigație sumară în 1942, la care a renunțat atunci când Hiss a declarat că „există un singur guvern a cărui răsturnare o doresc - acela este guvernul lui Hitler”⁵⁰. NKVD ar fi dorit să lucreze și cu White în mod direct, dar acesta, după șocul produs de defectia lui Chambers, nu a vrut să lucreze decât cu Silvermaster⁵¹.

În timpul războiului, Hiss a fost controlat de șeful ilegalilor din Statele Unite, Isak Abdulovici Ahmerov, născut la Baku la sfârșitul secolului XIX. În Statele Unite, el a utilizat pseudonimele: Bill Greinke, Michael Green și Michael Adamec⁵². Michael Straight, absolventul american de la Cambridge pe care încercase să-l racoleze Blunt, îl descrie astfel:

„... Era brunet și robust, cu buze groase și cu un zâmbet deschis. Vorbea bine engleza, era afabil și plăcut. Părea să se bucure de viața lui din America”⁵³.

Ahmerov a provocat o mică furtună la INO, căsătorindu-se cu Helen Lowry, nepoata conducătorului Partidului Comunist American, Earl Browder - o breșă în disciplina NKVD, căruia și el, ca și Golos, i-a supraviețuit⁵⁴. Ahmerov nu se îndoia că războiul va antrena cu sine revoluția. La o întâlnire cu Straight, la sfârșitul anului 1939, el a spus:

„... Soldații sovietici vor fi ovaționați ca eliberatori (în Finlanda). Revoluția, începând în Răsărit, se va răspândi ca un foc sălbatic peste Germania și Franța. Se apropie zile mărețe!”⁵⁵

Dar Ahmerov avea o latură de mare perseverență. După moartea lui Golos, în noiembrie 1943, el devine controlorul lui Bentley, asupra căreia exercită presiuni pentru a-l sprijini în preluarea controlului asupra grupului Silvermaster. D-ra Bentley este impresionată de rapiditatea cu care Ahmerov, alias Bill, câștigă încrederea lui Silvermaster de la prima lor întâlnire:

„El a insistat că are pregătit un meniu de lux, însoțit de vin; l-a flatat pentru munca desfășurată, spunând că este un stâlp al Uniunii Sovietice. Eu îl priveam cu cinism, gândindu-mă la adevăratul Bill, ascuns după aparența de bună colegialitate...”⁵⁶

La începutul carierei sale la KGB, Gordievski a audiat o conferință susținută de Ahmerov, pe atunci în vârstă de vreo șaiszeci de ani. Ahmerov a vorbit puțin despre Hiss. El a insistat în schimb asupra celui pe care îl

NKVD-ul era desigur încântat de infiltrarea oamenilor săi în comunitatea serviciilor secrete americane. Elizabeth Bentley a identificat ulterior șapte membri din personalul Oficiului pentru Servicii Strategice (OSS) - predecesor al CIA - care lucrau pentru NKVD⁴⁰. Comunicațiile sovietice decriptate ulterior au identificat un număr și mai mare de agenți⁴¹. Cel mai important pare să fi fost Duncan Chaplin Lee, un descendent al generalului din Războiul Civil, Robert E. Lee. Fost student la Oxford și strălucit avocat la firma din New York a lui William J. Donovan, Lee devine asistentul personal al lui Donovan, când acesta preia conducerea OSS, în 1942. Golos „acorda o mare importanță materialelor informative procurate de Lee”⁴². Există însă o disproporție incertă între ceea ce cunoștea OSS despre NKVD și ceea ce cunoștea NKVD despre OSS.

În noiembrie 1944, Donovan obține din Finlanda o carte de coduri de 1 500 de pagini, capturată de finlandezi de la sovietici⁴³. Clopoțelul de alarmă începe să sune pentru agenții NKVD la Washington, care se tem că vor fi compromiși prin decriptarea comunicațiilor sovietice secrete. După cum declară mai târziu Elizabeth Bentley, Lauchlin Curie, asistent administrativ al lui Roosevelt, l-a anunțat pe unul din membrii de frunte ai grupului Silvermaster, George Silverman că „americanii sunt pe cale să spargă codul sovietic”. Vestea a ajuns rapid la Bentley⁴⁴. Donovan nu și-a asumat probabil riscul de a-l încunoștiința pe Secretarul de Stat, Edward Stettinius. Alții însă, posibil chiar agenți NKVD în cadrul OSS au luat măsurile necesare pentru ca Secretarul de Stat să fie informat. Stettinius a dat fuga la Roosevelt, spunându-i că gentlemanii nu citesc corespondența „aliaților” lor. Președintele a fost de acord. Spre supărarea sa, Donovan a fost obligat să le restituie rușilor cartea de coduri⁴⁵. Făcând acest lucru, Donovan a camuflat adevăratele motive, exprimându-se în felul următor:

„Generalul Donovan ar dori ca generalul Fitin să știe că noi nu am cercetat acest material și deci nu-i putem aprecia valoarea, dar am acționat pe baza prezumției că acest document prezintă o importanță reală pentru guvernul sovietic”⁴⁶.

Și așa a fost. Fitin i-a transmis „sincere mulțumiri” lui Donovan pentru modul în care a acționat „în această problemă de maximă importanță”. La solicitarea lui Fitin, cartea de coduri a fost înmănată personal ambasadorului sovietic la Washington, Andrei Gromîko, și nici un alt membru al ambasadei nu a fost informat în această chestiune⁴⁷. Fitin nu s-a lăsat înșelat de demonstrația de cooperare loială a lui Donovan, dar a fost probabil impresionat de naivitatea lui Roosevelt și Stettinius. NKVD/NKGB au schimbat sistemul de coduri în mai 1945. O copie a cărții de coduri din 1944, păstrată de Donovan după ce predase rușilor originalul, a fost utilizată în 1948 de criptanaliștii americani pentru descifrarea unor comunicații NKVD/NKGB din ultimul an de război, ceea ce a ajutat la identificarea unor agenți sovietici din timpul războiului⁴⁸.

Încurajată de exemplul negativ al lui Golos, Bentley amesteca prietenia și spionajul într-un mod care ar fi oripilat Centrul de la Moscova. După moartea lui Golos, survenită în 1943, când un nou controlor i-a fost desemnat, ea regreta cu nostalgie „zilele bune de odinioară - zilele când lucram toți împreună ca buni tovarăși”³⁵.

Lipsa de disciplină în cadrul rețelei se manifesta și la nivelul altor agenți, care „nu reușeau niciodată să deprindă regulile activității de spionaj”; despre J. Julius „Joe” Iosif, recrutat în 1942 și lucrând la Biroul de Servicii Strategice, dra Bentley spunea că:

„Intră tot timpul în buclucuri care ne îngrijorează și ne amuză în același timp. Odată, când a fost instruit să ardă niște documente sau să le rupă și să le arunce la WC, el a îndesat în WC o mare cantitate de hârtii cărora le-a dat foc, cu rezultatul că toaleta a luat foc. Proprietarul său, năucit la vederea daunelor, a părăsit în cele din urmă apartamentul murmurând către sine însuși: «Nu înțeleg cum s-a putut întâmpla așa ceva»”³⁶.

Datorită lipsei de interes a Washingtonului pentru spionajul sovietic, aceste carențe de securitate nu comportau riscuri prea mari. Elizabeth Bentley transporta nestingherită tot felul de documente secrete, fotocopii, microfilme, fiecare lot fiind însoțit de lista pe capitole a materialelor.

NKVD-ul prefera să furnizeze agenților lui Silvermaster microfilme nedevopate, deși uneori calitatea acestora era atât de necorespunzătoare, încât nu se puteau utiliza. „Ce mai așteaptă de la noi, dacă ei nu sunt în stare să ne trimită filme adecvate?” o întreba Silvermaster pe Bentley³⁷. Silvermaster sugera sarcastic că NKVD-ul ar trebui să beneficieze de programul de ajutor umanitar destinat de SUA, Uniunii Sovietice. Dar sugestia lui Silvermaster nu era nici pe departe așa de extravagantă pe cât părea la prima vedere, deoarece, la o întâlnire cu șeful Misiunii Militare a Statelor Unite la Moscova în 1944, șeful INO, Pavel Fitin și asistentul său, Andrei Graur, au solicitat părți americane „orice informație pe care noi (americani) le-o putem furniza, asupra tehnicilor de fotografiere și de dezvoltare a microfilmelor în condiții de clandestinitate, cu echipament portabil, etc.”³⁸.

În ciuda dificultăților tehnice, Elizabeth Bentley colecta și transporta în trusa ei de tricotat, ceea ce avea să numească, cu o totală lipsă de modestie, „o cantitate fabuloasă” de informație provenită de la grupul Silvermaster. În martie 1944, a început să transporte documente și pentru un al doilea grup alcătuit din funcționari guvernamentali de la Washington, condus de Victor Perlo, statistician în Consiliul de Producție pentru Război. Mai târziu, Bentley a identificat alți 11 funcționari guvernamentali care au furnizat material informativ provenind din dosarele secrete ale administrației. „Cea mai fructuoasă sursă” a fost Pentagonul³⁹.

Soția lui, care nu era de acord cu ideile comuniste ale soțului, îl amenințase că va da în vileag activitatea lui de spionaj.

Cea mai importantă contribuție la refacerea rețelei de informatori de la Washington o aduce Nathan Gregory Silvermaster (a nu se confunda cu prietenul și agentul său, George Silverman), evreu ucrainean de origine, funcționar la începutul anilor '40 la Administrația Securității Agricole și apoi la Consiliul Economic de Război. Incapabil emoțional de a accepta realitatea brutală a Rusiei lui Stalin, Silvermaster își păstrează visul revoluționar nealterat. Bolnav cronic de astm bronșic, el credea că „viața mea e strict limitată, dar când voi muri, vreau să simt că cel puțin am contribuit la construirea unei existențe decente pentru cei care vin după mine”.

Silvermaster este cel care l-a convins pe Harry Dexter White să reînceapă a furniza informații, probabil la scurt timp după declanșarea războiului. La Pearl Harbor a adunat laolaltă zece funcționari guvernamentali, în folosul NKVD-ului. White nu s-a alăturat acestui grup, ci a furnizat informații direct lui Silvermaster. Pentru a-l liniști pe White și pe soția acestuia, el îi va da asigurări că informația procurată ajunge la un membru al Comitetului Central al Partidului Comunist American. Probabil că White eunoștea adevărul, dar prefera să nu se gândească la el. El a ascuns în podul casei prețioasa cuvertură de Buhara, dăruită de Bukov înainte de război. În calitatea de mână dreaptă a Secretarului Trezoreriei, Henry Morgenthau, White avea acces atât la dosarele secrete ale Trezoreriei, cât și la informația secretă schimbată cu alte departamente guvernamentale³³.

Curierul grupului lui Silvermaster a fost, începând din 1941, Elizabeth Bentley, o absolventă de 33 de ani de la Vassar, care devenise o înflăcărată antifascistă după ce petrecuse un an în Italia lui Mussolini. Ea se alăturase Partidului Comunist în 1935. În 1938 ea rupe legăturile fătife cu Partidul Comunist, mimează opțiuni conservatoare și începe să lucreze pentru NKVD. Între Bentley și cel care o controla, un alt evreu ucrainean numit Golos (cunoscut sub numele de Timmy) se naște o idilă, consumată într-o noapte newyorkeză cu viscol, descrisă în clișee zaharate de Elizabeth: „Timpul și spațiul încremeniseră” până când ea s-a regăsit „plutind într-un extaz fără început și fără sfârșit”. La sfârșitul unei nopți lungi, ea stătea în mașina lui Golos, mână în mână cu acesta, admirând „cel mai frumos răsărit de soare pe care l-am văzut vreodată”. Golos a tulburat puțin frumoasele clipe, explicându-i trei Bentley regulile NKVD, pe care tocmai le încălcase:

„Ne este interzis să ne împrietenim și mai ales, să ne îndrăgostim. Tu și eu nu avem dreptul să simțim conform disciplinei comuniste, așa cum simțim unul pentru celălalt”³⁴.

cel mai amplu acces la politica britanică a fost probabil „al cincilea om”, John Cairncross, care rămâne secretarul particular al lordului Hankey până în martie 1942. În iulie 1941, Hankey este retras din funcția de Cancelar al Ducatului de Lancaster, în postul mai puțin prestigios de Șef general al Poștelor, dar păstrează accesul integral la documentele de război ale Cabinetului și conducerea unor comitete importante²⁹. Cairncross continuă să furnizeze, „tone de documente” către NKVD, în primele nouă luni ale Marelui Război Patriotic³⁰. Până în octombrie 1941, Hankey este președintele Comitetului Aprovizionării Aliate, care coordona distribuirea munițiilor și a materialelor brute către Rusia. Totuși, Cairncross a dat NKVD-ului o versiune exagerată asupra opoziției la guvernarea lui Churchill, bazată în special pe atitudinea critică față de „modul de conducere a războiului” exprimată de Hankey. Cairncross va părăsi curând Whitehall, începând penetrarea agenției de interceptare și decriptare de la Bletchley Park.

Marea Britanie a constituit întotdeauna o țintă prioritară pentru spionajul extern sovietic. Statele Unite, în schimb, au fost considerate de importanță secundară, cel puțin până cu un an înainte de al doilea război mondial. Departamentul al IV-lea care a condus majoritatea operațiunilor în anii '30, era interesat de Statele Unite în special datorită faptului că oferea o bază de operațiuni împotriva unor ținte mai importante: Japonia și Germania. Prin defecția principalului său curier din America, Whitaker Chambers, în anul 1938, operațiunile în SUA ale Departamentului al IV-lea suferă un regres important. În 1939, Chambers reappare în public ca scriitor (mai târziu editor) la Time Magazine. Ultragiât, dar nu surprins de Pactul sovieto-nazist, Chambers acceptă să-și povestească istoria, la 2 septembrie, a doua zi după declanșarea războiului, în fața lui Adolf Berle, Asistent Secretar de Stat și consilier al lui Roosevelt pe probleme de securitate internă. Berle îl asigură pe Chambers că informația lui va ajunge direct la președinte, dar nu îi promite imunitate contra urmăririi în justiție. După întâlnirea lor, Berle întocmește un memorandum de patru pagini intitulat: „Agenți de spionaj subversiv”, care îi prezenta pe Alger Hiss, Harry Dexter White și alți agenți sovietici pentru care Chambers desfășurase activități de curier. Roosevelt nu a manifestat interes. El pare a fi respins ca absurdă ideea cercurilor de spionaj din interiorul administrației sale. Berle nu întreprinde alte acțiuni; el nu trimite un raport al confesiunilor lui Chambers la FBI, până când, în 1943, Biroul nu-i va solicita aceasta³¹.

După defecția lui Chambers în 1938, principalele rețele ale Departamentului al IV-lea din Washington au fost preluate de rezidentul NKVD de la New York, Haig Badalovici Ovakimian, supranumit de către FBI „armeanul cel șiret”³². De teama eventualelor anchete ale FBI, mulți agenți se desistaseră discret. Cel mai important este Harry Dexter White, de la Trezorerie, care încetează dintr-o dată să mai furnizeze informații.

Germania, cărora le dăduse numele codificate de Werther, Teddy, Anna și Olga. Deși nici unul dintre aceștia nu a fost identificat cu certitudine, un studiu ulterior al CIA a tras concluzia că cei patru au fost probabil: general-maior Hans Oster, șef de personal al conducătorului Abwehrului, amiralul Canaris, care a fost spânzurat împreună cu acesta pentru participarea la complotul cu bombe din iulie 1944; Hans Bernd Gisevius, un alt ofițer Abwehr, care a funcționat și ca vice-consul la Zürich; Carl Goerdeler, lider civil al opoziției conservatoare, și el executat după complotul cu bombe; și colonelul Tritz Boetzel, ofițer comandant al serviciului de evaluare informativă al Grupului Armatei de Sud-Est la Atena²².

Misterul care înconjoară „cercul lui Lucy” a creat numeroase mituri, unul dintre acestea fiind reprezentat de speculația că cercul era acoperirea prin care spionajul britanic alimenta Rusia cu „ultra-informații” provenite din decriptarea cifrurilor germane, cu camuflarea sursei de proveniență²³. Motivele lui Roessler nu erau ideologice, ci mercenare. În noiembrie 1943, Rado raporta la Moscova: „Sissy afirmă că grupul Lucy nu mai lucrează dacă nu se plătesc salariile”²⁴. Mesajele lui Rado către Moscova, indică, de asemenea, că primul contact al lui Roessler cu Rado s-a produs în septembrie 1942²⁵.

Până la bătălia de la Stalingrad, spionii GRU nu au produs informații de deosebită importanță pentru operațiunile militare sovietice. Spionajul militar nu a fost, de exemplu, capabil să descopere bruscă întoarcere germană spre Sud, care a determinat capturarea Kievului în septembrie 1941. Spionajul sovietic a fost din nou luat prin surprindere în vara lui 1942. Convinș că principalul pericol constă într-un nou atac asupra Moscovei, Stalin și Stavka (o combinație a cartierului general cu Înalțul Comandament) nu au reușit să-și dea seama unde se va produce următorul atac german²⁶. Atunci când Armata Roșie a încercuit forțele Axei la Stalingrad, în luna noiembrie, s-a crezut că au fost prinse în încercuire 85 000 - 90 000 de inamici; în realitate, erau de trei ori mai mulți²⁷. Stavka a fost de asemenea greșit informată în ceea ce privește planul expediției de eliberare a Germaniei. Armata Roșie a aflat de trimiterea a șase divizii de tancuri din Franța în momentul când s-a confruntat cu ele. Marea victorie de la Stalingrad, cu predarea forțelor germane la sfârșitul lui ianuarie și începutul lui februarie 1943, este dovada calității conducerii militare a Armatei Roșii, a capacității de improvizare și schimbare rapidă a strategiei imediate și a curajului soldaților sovietici, în ciuda și nu datorită calității spionajului operativ sovietic²⁸.

Pe parcursul Marelui Război Patriotic, dar, în special, în primii doi ani, NKVD/NKGB a fost mai bine informat cu privire la aliații Rusiei, decât cu privire la Germania nazistă. La început, agentul care a furnizat

septembrie. Este așteptat Koenen, care avea să încerce să o contacteze o lună mai târziu¹⁵.

Grupurile Schulze-Boysen și Harnack au aparținut unei rețele coordonate de GRU în Europa Occidentală și Centrală, denumită global Orchestra Roșie (Rote Kapelle) de către Serviciul de Securitate Central German. „Muzicienii” erau operatorii radio care au transmis mesaje codificate la Moscova; „șeful orchestrei”¹⁶ era Leopold Trepper, care avea să declare la 12 noiembrie 1941 că unul dintre „muzicienii” săi de la Bruxelles a transmis un mesaj de avertizare la Moscova, cu privire la Operațiunea Albastră a lui Hitler; este vorba despre atacul strategic de la Stalingrad, care avea să se încheie cu un dezastru pentru Hitler, un an mai târziu:

„Planul III, Obiectiv Caucaz, cu termen inițial noiembrie, pentru a fi realizat în primăvara lui 1942. Plasamentul trupelor trebuie completat în jur de 1 mai... Urmează detalii”¹⁷.

Relatarea lui Trepper nu coincide cu stabilirea daunelor efectuată de spionajul german, asupra celei mai importante informații furnizate de grupul Schulze-Boysen¹⁸. La 12 mai 1942, după cum relatează Trepper, unul dintre curierii săi sosește la Moscova cu „toată informația privitoare la elementele majore ale ofensivei”¹⁹. O dată în plus, relatarea lui Trepper nu coincide cu probele sovietice. Prima informație majoră asupra Operațiunii Albastre provine din planurile pentru prima fază a ofensivei, capturate dintr-un avion german prăbușit în interiorul liniilor sovietice la 19 iunie 1942. La 26 iunie, Stalin a anunțat că nu crede nici o vorbă din Operațiunea Albastră și a denunțat implicarea forțelor de spionaj în această „dezinformare evidentă”²⁰. Două zile mai târziu, Operațiunea Albastră se declanșează cu o avansare rapidă germană pe un front larg de la Kursk la râul Doneț, ceea ce întărește încrederea lui Hitler în faptul că victoria care i-a scăpat printre degete în 1941 îi va surâde definitiv înainte de sfârșitul anului 1942.

În Europa ocupată, „Rote Kapelle” este dezamorsată gradat în decursul anului 1942. La 5 decembrie 1942, Trepper este capturat într-un cabinet dentar din Paris. Ofițerul Abwehr a declarat că „după o secundă de deconcertare” Trepper a spus într-o germană perfectă: „Ați făcut o treabă bună”. După ce a acceptat să coopereze cu Gestapo, Trepper a devenit agent dublu sau poate triplu, efectuând activități de dezinformare la Moscova. În mod remarcabil, în septembrie 1943 el evadează și rămâne ascuns pentru restul războiului²¹.

În fine, o altă grupă de spionaj sovietic, controlând Germania de pe teritoriul Elveției, era grupa „celor Trei Roșii” (Rote Drei), condusă de Alexander Rado (nume conspirativ Dora). De departe cel mai important dintre agenții lui Rado era Rudolf Roessler (Lucy), un ofițer de informații elvețian, de extracție germană. Roessler avea patru surse importante în

3. Informare asupra situației combustibilului în Germania
4. Informare privind atacul german intenționat a se produce asupra Caucazului.
5. Rapoarte asupra sediilor germane.
6. Date privind producția de avioane în zonele ocupate.
7. Rapoarte asupra producției și depozitării armelor chimice în Germania
8. Raport asupra capturării unui cod rus lângă localitatea Petsamo
9. Rapoarte asupra pierderilor de parașutiști germani în Creta¹³.

Prin combinarea activității de spionaj cu militantismul politic, Schulze-Boysen și Harnack au făcut căderea lor inevitabilă. Schulze-Boysen și soția lui, Libertas, și-au pus propria siguranță în pericol, organizând întâlniri și discuții cu membrii și membrii potențiali ai clandestinității antinaziste. Un grup restrâns de tineri lipeau postere cu mesaje antinaziste pe zidurile Berlinului, în timp ce Schulze-Boysen îi păzea, îmbrăcat în uniformă sa de la Luftwaffe și cu pistolul mitralieră amorsat. În perioada prezentării expoziției antisovietice „Paradisul Sovietic” în faimoasa „Lustgarten” de la Berlin, în 1942, Schulze-Boysen organizează o contra-campanie de postere, sub sloganul:

„Expoziție: Paradisul nazist
Război-Foamete-Minciuni-Gestapo
Cât va mai dura?”

Atât Schulze-Boysen cât și Harnack au scris și au distribuit pamflete, descrise mai târziu de textele laudative sovietice drept „splendide exemple de luptă împotriva propagandei hitleriste”¹⁴.

Diplomatul german Rudolf von Scheliha și-a asumat un risc mult mai redus. În timpul războiului, ca și înainte, el a rămas separat de grupurile Schulze-Boysen și Harnack. Căderea operatorilor radio ai GRU din Berlin nu a provocat prinderea lui. Căderea lui von Scheliha a fost determinată probabil de capturarea unui operator radio din Bruxelles, care transmisese anumite mesaje ale sale. După ce Barbarossa s-a declanșat, von Scheliha nu a mai dorit să continue spionajul pentru GRU. Contactul său, Ilse Stöbe, suferind acum de boli venerice, a perceput ca dificilă obținerea de informații de la von Scheliha. În octombrie 1942, un agent GRU, Heinrich Koenen (fiul unui fost deputat al KPD), a fost parașutat în Prusia de Est și a călătorit la Berlin pentru a lua legătura cu von Scheliha, via Stöbe. A adus cu el aparatura radio necesară transmiterii informației produse de von Scheliha la Moscova. Koenen avea cu el și chitanța de 6 500 dolari primiți de von Scheliha de la GRU în 1938, cu scopul de a o utiliza ca mijloc de șantaj, în cazul în care von Scheliha nu s-ar fi arătat cooperant. Un raport al Poliției de securitate germană sesizează, rezonabil, că misiunea lui Koenen arăta „cât de interesată era Moscova în continuarea activității lui von Scheliha”. Gestapo o arestează însă pe Ilse Stöber în

de sfârșitul toamnei, Hitler se lăudase că „nu va exista nici o campanie de iarnă”. Lipsită de haine călduroase, armata lui a degerat. Chiar și în spitalele de campanie, soldații germani mureau de frig. În decembrie, Jukov lansează un contraatac în afara Moscovei, care pune inamicul în retragere și îl obligă la defensivă pentru prima oară în decursul războiului. Datorită acestei victorii, el devine un erou popular. Dar Jukov era conștient de faptul că popularitatea lui nu era bine văzută de Stalin. El spune mai târziu: „Eu aparțin aceluși grup restrâns de lideri militari care nu au fost niciodată arestați, dar această amenințare mi-a stat deasupra capului aproape o jumătate de deceniu”. Jukov a fost convins că arestarea în 1942 a ofițerului său de operații, general-maior V. S. Golușkevici, reprezenta avertismentul lui Stalin că nici el (Jukov) nu era apărat de intervenția NKVD-ului¹⁰.

Relatările sovietice despre grupurile de rezistență din Germania, conduse de Harro Schulze-Boysen și Arvid Harnack, subliniază contribuția informațiilor furnizate de aceste grupuri la stăvilirea invaziei germane:

„Începând cu iarna anului 1941, eroicii membri ai clandestinității au început să furnizeze înaltului comandament sovietic informații valoroase. Activitatea lui Schulze-Boysen în divizia de spionaj de la sediul Luftwaffe și vastele sale legături în cercurile militare, inclusiv Abwehr, i-au permis obținerea unor informații extrem de prețioase cu privire la planurile hitleriste”¹¹.

Schulze-Boysen și Harnack au fost arestați de către Gestapo, la 30 august și respectiv 3 septembrie 1942. La 22 decembrie ei au fost executați la Berlin, peste 80 de membri ai rețelelor lor fiind închiși. Deși cele mai importante infiltrări ale lor au fost realizate la Luftwaffe, Ministerul Aerului, Ministerul de Război și înaltele comandamente ale serviciilor armate, au existat și alte contacte importante, la Ministerul Propagandei, la Biroul Extern, la Administrația orașului Berlin, la Oficiul de Politică Rasială și la Oficiul German de Protecția Muncii. O anchetă a Poliției de securitate naziste trage concluzia cu teutonică meticulozitate, că ocupațiile celor arestați erau:

„29% profesori universitari și studenți

21% scriitori, ziariști și artiști

20% militari de carieră, personal civil și funcționari guvernamentali

17% recruți pe durata războiului în forțele armate

13% meșteșugari și muncitori”¹².

Același organ de anchetă listează nouă domenii din care rețeaua Schulze-Boysen obținuse informații importante pentru Uniunea Sovietică:

„1. Raport asupra capacității Forțelor Aeriene germane la începutul războiului cu Uniunea Sovietică.

2. Informare asupra producției lunare a industriei aviatice germane în perioada iunie-iulie 1941.

Apărătorii Moscovei și Leningradului însă, nu au cunoscut niciodată scopul ascuns al lui Stalin. În octombrie 1941, acesta nu urmărea să determine rezistența eroică a Armatei Roșii, ci să utilizeze resursele NKVD pentru negocierea păcii cu Hitler.

La 7 octombrie, Gheorghi Jukov, cel mai competent comandant superior al Armatei Roșii, a fost convocat în biroul lui Stalin de la Kremlin, unde l-a găsit pe Stalin împreună cu Beria. Amândoi erau convinși că Armata Roșie era în pragul înfrângerii⁶. Beria deținea din nou controlul asupra imperiului informației și securității, moștenit de la Ejov. În iulie 1941, NKGB-ul fusese reinclus în NKVD, și nu va reapare ca agenție separată până în aprilie 1943. Războiul a consolidat poziția lui Beria, care a fost cel mai puternic șef al securității din istoria sovietică, ocupând un loc în Comitetul de Apărare al Statului, format după atacul german; ceilalți membri ai Comitetului erau Stalin, Molotov, Vorosilov și Malenkov⁷.

Stalin i-a spus lui Jukov că Armata Roșie nu era suficient de puternică pentru a rezista atacului german asupra Moscovei. Devenise necesar să se urmeze exemplul lui Lenin din martie 1918 când, confruntat cu o alternativă nerealistă, el semnase umilitoarea pace de la Brest-Litovsk cu Germania. Întorcându-se spre Beria, Stalin i-a cerut să caute căi de negociere pentru o altă „pace Brest-Litovsk” - chiar cu prețul pierderii țărilor baltice, Bielorusiei, Moldovei și a unei părți din Ucraina. Agenții NKVD au cerut ambasadorului bulgar la Moscova, Stotenov, să acționeze ca intermediar. Stotenov a fost de acord, însă relațiile lui cu Germania au fost întrerupte⁸.

Chiar și în situația în care soarta Moscovei era pusă în joc, Beria continuă epurările în cadrul Înalțului Comandament. În noaptea de 15-16 octombrie, aparatul central al NKVD-ului este evacuat la Kuibîșev și odată cu acesta, majoritatea ofițerilor superiori care erau interogați în celulele de la Lubianka. Alți trei sute, pentru care nu exista mijloc de transport, au fost împușcați. Anchetarea supraviețuitorilor a continuat la Kuibîșev. După arestarea sa în 1953, Beria a recunoscut că „au fost administrate pedepse corporale nemiloase”.

Cu excepția generalului A. D. Loktionov, care a rezistat eroic tuturor torturilor, toți au recunoscut crimele imaginare de care îi acuza NKVD-ul. După cum relatează istoricul sovietic militar, general locotenent Nikolai Pavlenko „sute de ofițeri superiori specialiști își așteptau moartea, în timp ce pe front, regimentele erau comandate de locotenenți”. Dar Stalin întrerupe brusc interogatoriile lui Beria. Cei mai înalți comandanți închiși, generalul K. A. Merețkov și generalul B. L. Vannikov sunt puși în libertate și reabilitați, în ciuda faptului că ei recunoscuseră crimele imaginare de care fuseseră acuzați⁹.

Această suspendare a epurărilor coincide cu o schimbare a sorții războiului. Moscova nu cade. Convins că Armata Roșie va fi înfrântă înainte

cu supravegherea lui înainte de arestare, Sorge și-a petrecut ultima noapte de libertate în patul soției ambasadorului german¹.

Toate relatările existente despre informațiile secrete privitoare la intențiile Japoniei, furnizate de grupul lui Sorge, sunt bazate pe o premisă falsă. O parte din datele colectate la Moscova au provenit și din decriptarea documentelor japoneze interceptate. După arestarea lui Sorge, criptanaliștii continuă să furnizeze asigurări în ceea ce privește intențiile Japoniei. O telegramă din 24 noiembrie 1941, trimisă de la Tokio ambasadei japoneze din Berlin, dădea instrucțiuni ambasadorului japonez: „Întâlnește-te cu Hitler și cu Ribbentrop în secret și explică-le relațiile noastre cu Statele Unite... Explică-i lui Hitler că principalele eforturi japoneze se vor concentra în Sud și că noi propunem abținerea de la operațiuni deliberate în Nord². Cele mai mari succese înregistrate de criptanaliștii sovietici în timpul războiului, au fost cele împotriva codurilor și cifrurilor japoneze. Principalul specialist în japoneză de la Secțiunea de Cercetare, S. Tolstoi, a devenit cel mai decorat analist de coduri din toată perioada războiului, care a primit Ordinul Lenin de două ori. Asistenții săi principali erau: profesorul Șumski, un lingvist în limba japoneză, colonelul Gherasim Balasanov, colonelul Kotelnikov și un armean numit Kasparov. Tolstoi a murit la scurt timp după victorie. Succesele înregistrate de grupul său au permis Direcției Întâi să preia de la GRU responsabilitatea decriptării unei părți din comunicațiile militare japoneze. Una dintre sarcinile primei secțiuni a Direcției Întâi era monitorizarea traficului armatei japoneze de la Kwantung, în scopul detectării eventualelor pregătiri de atac împotriva Orientului îndepărtat sovietic³.

Aceste asigurări de liniște dinspre partea Japoniei i-au permis lui Stalin să transfere pe frontul de Vest jumătate din divizii, între lunile octombrie și noiembrie⁴. La 2 octombrie, Hitler declanșase Operațiunea Typhoon, atacul asupra Moscovei, pe care îl descrie ca „cea mai mare bătălie decisivă a războiului”. Două zile mai târziu el declara unei mulțimi entuziaste, la Palatul Sporturilor din Berlin: „Dușmanul a fost pus în derută și nu-și va regăsi niciodată puterea pierdută!” Dar Moscova nu avea să cadă niciodată. Apărarea statului sovietic se transformă într-un război sfânt pentru Mama Rusia. Stalin devine simbolul unității naționale împotriva invadatorului brutal. Deși oficiile guvernamentale și misiunile diplomatice au fost evacuate la mijlocul lunii octombrie, la Kuibîșev pe Volga, Stalin a rămas la Kremlin. „Stalin este cu noi!” a devenit lozinca preferată a apărătorilor Moscovei. „Jurământul soldatului” de Surkov reflectează simțămintele poporului:

„Stalin mi-a spus că bătălia va fi grea și sângeroasă, însă victoria va fi a mea. Inima mea arde de lacrimile femeilor și copiilor. Hitler și hoardele sale vor plăti aceste lacrimi cu sângele lor de lupi”⁵.

OPT MARELE RĂZBOI PENTRU APĂRAREA PATRIEI 1941-1945

Barbarossa a fost cea mai ușoară invazie din istoria militară. Wehrmachtul, se lăuda Hitler, va fi victorios înainte de venirea iernii: „Nu trebuie decât să dăm un bobârnac în ușă și întreg edificiul roșu se va dărâma”. Forțele sale armate înaintau cu 50 de mile pe zi, în timp ce Uniunea Sovietică se confrunta cu perspectiva teribilă a unui atac simultan japonez din Răsărit. Sorge raporta de la Tokio că Ribbentrop îi presa pe japonezi prin intermediul ambasadei germane să rupă acordul de neutralitate cu Uniunea Sovietică, încheiat cu trei luni înainte de declanșarea Operațiunii Barbarossa. „Faceți totul, cerea el, pentru a-i determina pe japonezi să înceapă războiul cu Rusia... Cu cât acest lucru se întâmplă mai repede, cu atât mai bine. Scopul nostru rămâne să ne strângem mâinile cu japonezii pe calea ferată transsiberiană înainte de căderea iernii. Guvernul japonez și înaltul comandament militar aveau opinii diferite despre începerea ostilităților, având în vedere o „soluție nordică” (războiul cu Uniunea Sovietică) și respectiv o „soluție sudică” (război cu Marea Britanie și cu Statele Unite)”.

Sorge a fost capabil să țină Moscova la curent cu informațiile obținute în principal de Ozaki, referitoare la faptul că adepții „soluției sudice” obținuseră câștig de cauză. La 15 august, el a raportat că s-a eliminat posibilitatea declanșării războiului înainte de căderea iernii din cauza „presiunii excesive asupra economiei japoneze”. Mesajul lui Sorge, spunând că „Extremul Orient sovietic poate fi considerat liber de amenințarea atacului japonez” i-a adus acestuia mulțumiri speciale din partea Moscovei. În octombrie, Stalin retrage jumătate din forțele armate de pe frontul din Extremul Orient, mutându-le pe frontul de Vest. Mesajul final al lui Sorge a constatat în cererea de a fi rechemat la Moscova sau de a fi trimis în Germania, deoarece pericolul unui atac japonez nu mai exista. Mesajul nu a fost niciodată expedit. La 18 octombrie, Sorge este arestat; în decursul a câteva zile, 35 de membri ai cercului său de spionaj sunt de asemenea arestați. După cum avea să declare ofițerul japonez însărcinat

oră după miezul nopții, în 22 iunie, cu numai trei ore înainte ca Barbarossa să se declanșeze, Comisariatul pentru Apărare a produs în sfârșit o directivă care ordona forțelor armate să fie gata de atac. Dar comandanților care au întrebat dacă trebuie să deschidă focul în cazul în care trupele germane trec frontiera li s-a spus: „Nu dați urmare provocării și nu deschideți focul”. Chiar și după ce invazia începuse, Timoșenko îi telefonează generalului Boldin, comandant adjunct al Districtului Militar Special pentru Vest, pentru a-i spune: „Nu trebuie să întreprindeți nici o acțiune împotriva germanilor fără cunoștința noastră... Tovarășul Stalin nu permite deschiderea focului de artilerie asupra germanilor”. Boldin a strigat în receptor: „Cum este posibil acest lucru? Trupele noastre sunt obligate să se retragă. Ard orașele, mor oamenii”.

Până la ora 7.15 a.m., Comisariatul Apărării nu a ordonat forțelor armate să înceapă ofensiva. Chiar și atunci, Stalin se agăța în continuare de ideea că ceea ce se petrecea nu era începutul războiului, ci o provocare a generalilor germani. Abia la ora prânzului a fost abandonată ficțiunea provocării. Stalin a păstrat tăcerea, dar Molotov a anunțat la radio că poporul sovietic se află în stare de război. În ultimele opt ore dinaintea declanșării atacului, Stalin a încercat cu disperare să prevină transformarea „provocării” într-un război. El a bombardat Ministerul de Externe German cu mesaje radio; el a solicitat o „mediere” japoneză pentru a pune capăt „crizei”. Între timp, invadatorul german asigurase căile ferate și șoselele împotriva eventualelor atacuri, distrusese o mie de avioane la sol și începuse o avansare rapidă pe un front de 930 de mile¹²⁵.

Cu cea mai mare rețea informativă din istorie, Uniunea Sovietică a suferit în primele ore ale zilei de 22 iunie 1941 cel mai mare dezastru din domeniul spionajului celui de-al doilea război mondial. Dezastrul nu a provenit din întreruperea aportului informativ, ci din modul în care informația receptată a fost analizată și utilizată. Însă carențele sistemului nu reprezintă o explicație suficientă a perversității rolului jucat de Stalin, ca unicul și propriul său analist al informației provenite din spionaj. El a fost derutat de trei comploturi inexistente: cel britanic, pentru a-i strica relațiile cu Hitler; complotul lui Hitler, de a-i forța mâna printr-un ultimatum; complotul generalilor germani de a-l provoca să tragă în armata germană. Conspirațiile închipuite l-au făcut să fie orb în fața conspirației reale a Operațiunii Barbarossa. După cum spunea Cardinalul de Retz în secolul XVII, „cele mai neîncrezătoare persoane sunt deseori cele mai ușor de înșelat”.

amenințarea germană asupra Rusiei era complet diferită de dramaticele avertismente lansate de Churchill pentru împiedicarea invaziei¹²¹. Chiar și atunci când Whitehall-ul și-a schimbat opinia și a ajuns la concluzia, la începutul lunii iunie, că Germania face pregătiri de atac, încă se mai considera că Hitler va lansa totuși un ultimatum și nu va opta pentru atacul prin surprindere¹²². Înaltul Comandament japonez, Ministerul de Externe și ambasadorul de la Moscova au crezut, la rândul lor, că rapoartele vorbind despre iminența atacului german asupra Uniunii Sovietice sunt pur și simplu desemnate camuflării planurilor de invazie a Marii Britanii. Ca o ironie a destinului, telegrama lui Oshima, ambasadorul japonez la Berlin, care prevestea în mod corect o invazie germană, a suscitat mai mult interes în cercurile de la Washington (unde a putut fi interceptată și decriptată), decât la Tokio. Însă chiar și la Washington au existat înalți reprezentanți ai administrației care au fost luați prin surprindere de declanșarea Operațiunii Barbarossa la 22 iunie¹²³.

Stalin, în mod curios, avea mai multă încredere în Hitler decât generalii acestuia, care, se temea el, deveniseră intoxicați cu poveștile uluitoare despre victoriile prin Blitzkrieg. Timp de câteva zile imediat înainte și în orele de după declanșarea atacului, judecata lui Stalin a fost alterată de o altă teorie a conspirației. Pe când încă suspecta un complot britanic menit să-i încurca relațiile cu Hitler și un complot al lui Hitler vizând un ultimatum care să ceară noi concesii din partea Rusiei, Stalin începe să fie preocupat de teoria - la fel de eronată - a unei provocări pregătite de generalii intoxicați ai lui Hitler. După afirmația mareșalului N. N. Voronov, Stalin credea că „războiul dintre Germania fascistă și Uniunea Sovietică s-ar putea produce numai ca rezultat al provocărilor din partea militaristilor germani, și el (Stalin) se temea cel mai mult de aceste provocări”¹²⁴.

„Provokatsia” a jucat un rol central în perspectiva lui Stalin asupra lumii. Asemeni lui Stalin, Golikov, Beria și majoritatea ofițerilor de informații au considerat provocarea drept un instrument inevitabil al nesfârșitei conspirații a puterilor capitaliste împotriva statului sovietic.

Deoarece rapoartele asupra mișcărilor de trupe germane se înmulțiseră în perioada imediat premergătoare atacului, Stalin oscila în mod vizibil între nevoia, pe de o parte, de a pregăti forțele sovietice de război și pe de altă parte, de a evita provocările (imaginare) ale generalilor germani. În seara de 21-22 iunie Stalin îi telefonează generalului T. V. Tiulenev, comandant al Districtului Militar al Moscovei, ordonând forțelor de apărare aeriană a Moscovei să fie pregătite de luptă în proporție de 75%. Dar imediat după aceea i-a spus mareșalului Timoșenko, comisarul pentru Apărare. „Intrăm în panică pentru nimic”. Când i s-a adus la cunoștință că un dezertor german a adus vestea că atacul va fi lansat în ziua următoare, Stalin a ordonat împuscarea acestuia pentru tentativa de „a dezinforma”. La o jumătate de

poate surveni în orice moment... Ungaria va lua parte la ostilități de partea Germaniei. O parte a forțelor aeriene germane, constând în principal din avioane de luptă, a fost plasată pe terenurile de decolare maghiare”.

La ora 12 a.m. în ziua următoare, Merkulov și Fitin au fost convocați în prezența lui Stalin, pe care l-au găsit singur în birou. El i s-a adresat lui Fitin: „Șef al informațiilor, nu trebuie să repeți raportul special. L-am citit cu atenție. Spune-mi ce surse relatează aceste informații, unde lucrează, cât sunt de sigure și cum sunt în măsură să obțină astfel de date secrete”. După ce Fitin și-a încheiat explicațiile, Stalin a continuat să se plimbe prin încăpere, trăgând din pipă. Apoi s-a întors către Fitin: „Uite, șef al informațiilor, a spus el, nu există germani în care să ai încredere în afară de Wilhelm Pieck*. Este clar?” „Este clar, tovarășe Stalin” a răspuns Fitin. Stalin suspecta sursele berlineze de a fi membri ai Partidului Nazist și ofițeri ai Wehrmachtului, care dezinformau în mod deliberat. Stalin i-a cerut lui Fitin să verifice din nou informația și să raporteze. Fitin a pregătit conștiincios o telegramă detaliată care solicită „clarificarea unui număr de întrebări”. Înainte ca rezidența să fi avut timp să răspundă, atacul german s-a declanșat¹¹⁸.

Un avertisment de ultim moment a venit de la Trepper în Franța. Generalul Susloparov, atașatul militar rus pe lângă regimul de la Vichy, care trimitea rapoartele lui Trepper la GRU, în Moscova, era în general sceptic în privința informațiilor obținute de la acesta. Trepper își amintea că „ori de câte ori îi aduceam informații, mă bătea pe umăr condescendent și-mi spunea: «Bietul meu coleg, îți voi trimite depeșă, dar numai ca să-ți fac plăcere»”. Trepper a declarat mai târziu că atunci când, în 21 iunie, a raportat că războiul va începe în ziua următoare, Susloparov i-a spus: „Te înșeli. Chiar astăzi m-am întâlnit cu atașatul militar japonez, care tocmai a sosit de la Berlin. El m-a asigurat că Germania nu se pregătește de război. Putem conta pe ce spune el”. A doua zi de dimineață, Trepper este trezit din somn de directorul hotelului, care-i strigă în ureche: „Gata, s-a întâmplat! Germania este în război cu Uniunea Sovietică”¹¹⁹.

Nu numai Stalin, ci numeroși alți oameni politici s-au înșelat asupra intențiilor lui Hitler. La 23 mai 1941, cu mai puțin de o lună înainte de atacul Germaniei împotriva Rusiei, Comitetul Asociat de Informații (JIC) de la Londra mai argumenta încă asupra faptului că „avantajele Germaniei dacă încheie un acord cu Rusia prevalează”¹²⁰. Una din cauzele neîncrederii personale a lui Stalin în Churchill era informația furnizată de agenții penetrați ai NKVD-ului, care releva faptul că opinia de la Whitehall despre

* Wilhelm Pieck (1876—1960) a fost unul dintre puținii membri ai conducerii KPD de la Moscova care a supraviețuit Terorii. După război, el a devenit co-președinte al Partidului Comunist Est-German (SED) și președinte al Republicii Democrate Germane.

„Este posibil ca ceea ce se întâmplă acum să fie unic în istoria diplomației, dar eu vă voi dezvălui secretul nostru de stat numărul unu... Hitler a luat hotărârea de a declanșa războiul împotriva Uniunii Sovietice la 22 iunie. Mă veți întreba de ce fac acest lucru. Eu am fost crescut în spiritul lui Bismarck, care s-a opus întotdeauna unui război cu Rusia”.

Dekanozov a suspectat o provocare, dar i-a transmis mesajul lui Stalin, care a spus în cadrul Biroului Politic: „Dezinformarea a ajuns acum la nivel de ambasadori”¹¹³. Ernst Henri a avut probabil dreptate când a tras concluzia că „Stalin a considerat informația ambasadorului german drept o șiretenie de-a lui Hitler, menită să-l oblige la noi concesii în fața Germaniei”¹¹⁴. Devenind din ce în ce mai greu de ascuns mișcările de trupe germane către Est, serviciile de informații germane au lansat zvonul că Hitler pregătea un ultimatum bazat pe oarecare demonstrație de forță, pentru a obliga Uniunea Sovietică la noi concesii. Stalin a crezut mai mult în aceste rumori, decât în atacul prin surprindere. Și nu a fost singurul. Mulți oameni de stat străini și corespondenți de presă au crezut în așa-zisul ultimatum german¹¹⁵.

Cel mai important avertisment asupra atacului-surpriză a venit de la Sorge și de la rețelele din Germania. În data de 19 mai, Sorge raporta: „Nouă armate compuse din 150 de divizii vor fi concentrate împotriva URSS”¹¹⁶. Știrea l-a ultragiat pe Stalin, iar răspunsul GRU către Sorge a fost tăios: „Ne îndoim de veridicitatea informației”. Operatorul radio al lui Sorge era prezent când acestuia i-a parvenit mesajul. Sorge a început să umble prin încăpere strângându-și capul în mâini atât de tare, de parcă voia să și-l zdrobească. Tensiunea următoarelor luni, când el încearcă zadarnic să convingă Moscova de primejdie îl aduce în pragul unei căderi nervoase.

Conform hagiografiei sovietice autorizate, „tovarășul Sorge” raportează la 15 iunie: „Războiul va începe la 22 iunie”. După arestarea sa de către japonezi, Sorge nu a declarat niciodată că ar fi știut data exactă. Cea mai corectă aproximare a lui pare a fi fost data de 20 iunie. Neștiut de Sorge, Clausen devenise un mare admirator al realizărilor lui Hitler. O vreme, el nu a transmis toate rapoartele lui Sorge. „Am primit multe manuscrise de la Sorge, care relatau că războiul va izbucni fără îndoială”, a declarat Clausen după arestarea sa. „Dar am trimis puține din aceste manuscrise. Nu-mi amintesc să fi trimis vreun mesaj care să prezică data izbucnirii războiului”¹¹⁷.

Un istoric rus aprobat de KGB consideră că „cel mai important” dintre avertismentele finale asupra atacului german a ajuns la Moscova în seara de 16 iunie 1941, din partea „a două dintre grupurile noastre informative din Berlin” - probabile cele ale lui Harnack și Schulze-Boisen.

„Toate demersurile preparatorii militare ale Germaniei în vederea atacării Uniunii Sovietice au fost încheiate, iar declanșarea atacului

Stalin cu o notă asupra sursei. El a restituit acest raport cu un comentariu mângălit cu cerneală roșie pe diagonala foii de hârtie: "Provocare englezească. Investigați! Stalin".¹⁰⁷

Germanii au încurajat și stimulat obsesia lui Stalin privitoare la complotul britanic destinat a-i afecta raporturile cu Hitler. Una dintre metodele de diversiune utilizate de către Înaltul Comandament german pentru a camufla pregătirile lansării Operațiunii Barbarossa, a constatat în afirmația că zvonurile referitoare la atacul german derivau, de fapt, dintr-o tentativă britanică "de a otrăvi fântânile".¹⁰⁸ Această teorie a conspirației a fost întărită prin misteriosul zbor în Scoția al adjunctului dereglat psihic al lui Hitler, Rudolf Hess, la 10 mai 1941. Se considera că Hess fusese puternic influențat de către un profesor de geopolitică, Karl Haushofer, care pledase ani de-a rândul în favoarea unei alianțe anglo-germane împotriva Uniunii Sovietice. Luat prin surprindere de neașteptata și ciudata aterizare a lui Hess, guvernul britanic păstrase o prelungită tăcere, care accentuase suspiciunile sovietice. Stalin "era convins că Anglia instigă pe germani să atace Uniunea Sovietică și că negocierile secrete de la Londra aveau să se finalizeze pe baza propunerilor de ultimă oră aduse de Hess".¹⁰⁹ În realitate, Hess nu a revelat nimic cu privire la planurile Operațiunii Barbarossa. Dimpotrivă, el a insistat asupra faptului că "nu există nici o bază pentru zvonurile conform cărora Hitler are în vedere un atac rapid asupra Rusiei".

Scopul misiunii sale, a declarat, era încheierea păcii între Anglia și Germania. Ambele părți au tras concluzia corectă că era atins de o maladie mentală¹¹⁰. Stalin nu a gândit așa.

Deși teoria conspirației se născuse în mintea lui Stalin cu mult timp înaintea Operațiunii Barbarossa, el suspecta acum o conspirație germană, dar nu un atac prin surprindere. Bănuiala lui Stalin cu privire la acest bizar complot fusese întărită de un remarcabil avertisment secret din partea ambasadorului german, contele von der Schulenburg. La începutul lunii iunie, Schulenburg îl invită pe Dekanozov, aflat în vizită la Moscova, la un dejun privat la reședința sa. Mai erau prezenți: Gustav Hilger, consilier și V. N. Pavlov, translatorul lui Stalin și al lui Molotov. Hilger a declarat mai târziu că Schulenburg a folosit această ocazie pentru a-l avertiza pe Dekanozov asupra existenței unui atac-surpriză german. Istoricii brejnevști neagă acest fapt, considerându-l „o invenție fantastică”¹¹¹. În 1988 însă, un ziar sovietic publică o relatare despre acest dejun, scrisă după douăzeci de ani, de un ofițer KGB la pensie, Ernest Henri; bazat pe o convorbire cu Pavlov, acest ofițer confirmă faptul că, într-adevăr, Schulenburg lansase un avertisment¹¹². Un articol scris de istoricul Gheorghe Kumanev, publicat în 1989 în Pravda, completează informația cu alte date obținute de la Anastas Mikoian. Mikoian relatează că Schulenburg i-a spus lui Dekanozov:

din Cabinetul de război, dar își păstrează rangul ministerial de cancelar al Ducatului, de Lancaster, continuând să primească toate documentele Cabinetului și să supravegheze activitățile serviciilor secrete.¹⁰³

În calitate de secretar privat al lui Hankey, Cairncross a pasat un mare număr de documente NKVD-ului. Dimitri Svetanko, șef al Biroului britanic de la Centru la sfârșitul anilor '70 și începutul anilor '80, i-a spus lui Gordievski că John Cairncross a furnizat literalmente "tone de documente".¹⁰⁴ Unul dintre acestea a fost, probabil, cel de-al treilea raport a lui Hankey, intitulat "Aprecieri asupra războiului", datat septembrie 1940, care prevedea în mod corect eșuarea planurilor germane de cucerire a Marii Britanii și înlocuirea acestora cu un război de submarine împotriva navelor britanice.

Printre comitetele conduse de Hankey, care au prezentat un interes deosebit pentru NKVD, s-a numărat și Comitetul Științific Consultativ, care includea cei mai importanți oameni de știință britanici, și era destinat coordonării activității științifice în cadrul efortului de război. Cairncross a ținut în permanență sub observație accesul lui Hankey la documentele ultrasecrete ale Cabinetului de război. Atunci când reglementările au limitat circulația telegramelor diplomatice, Cairncross și Hankey s-au plâns personal la Foreign Office. Restricțiile au fost repede abandonate.¹⁰⁵

Informația provenită din documentele Cabinetului de război și celelalte date furnizate de agenții sovietici, nu au reușit să-l convingă pe Stalin că avertismentele lui Churchill proveneau dintr-o alarmă reală și nu dintr-un complot machiavelic menit să-i afecteze relațiile cu Hitler. La 3 aprilie 1941, Churchill a elaborat un avertisment urgent către Stalin vizând pregătirile efectuate de Germania; acest mesaj se baza pe decriptarea corespondenței germane interceptate de către serviciile britanice, prin procedeele de criptanaliză Ultra. Churchill definește proveniența acestor informații, ca fiind "un agent sigur". Cripps, ambasador la Moscova, s-a temut pe drept cuvânt, că Stalin va considera aceasta ca o provocare. Spre furia lui Churchill, ambasadorul nu a predat scrisoarea lui Vișinski spre a fi înmănată lui Stalin, până la 19 aprilie. Reacția lui Stalin a fost exact cea anticipată de Cripps. După aceea, el a afirmat că "nu numai Stalin, ci chiar și Molotov au evitat să mai dea ochii cu mine. Stalin... nu dorea să aibă nimic de-a face cu Churchill, atât de frică îi era să nu prindă de veste Germania".¹⁰⁶

Stalin avea tendința să considere toate avertismentele privitoare la un atac german, indiferent din ce sursă proveneau acestea, drept dovezi ale conspirației britanice. La 17 aprilie, rezidentul GRU de la Praga a trimis un avertisment asupra unui atac al lui Hitler în a doua jumătate a lunii iulie, bazat pe informația obținută de la niște ofițeri superiori germani din Cehoslovacia, de către inginerul-șef al Uzinelor Skoda, care își dovedise deja fidelitatea și seriozitatea față de sovietici. Raportul a fost trimis lui

La 21 martie 1941, Golikov îi trimite lui Stalin un raport privitor la avertismentele în serie asupra proiectelor germane de atac. Dar concluzia raportului considera un astfel de atac, ca fiind improbabil atâta timp cât Germania se afla încă în război cu Marea Britanie: "zvonurile și documentele, referitoare la faptul că războiul împotriva URSS-ului devine inevitabil în această primăvară, trebuie să fie considerate ca dezinformări provenite fie de la englezi, fie chiar de la Serviciul de Spionaj German".⁹⁹ Mareșalul Jukov, șeful Comandamentului Sovietic pe atunci, a afirmat că rapoartele lui Golikov ajungeau numai pe masa lui Stalin: "el nu raporta nimănui, nici măcar comisarului pentru Apărare, mareșalul Timoșenko". Golikov a fost acuzat de istoricii sovietici, printre care Viaceslav Dașicev, că rapoartele sale erau întocmite cu scopul exclusiv de "a-i face pe plac lui Stalin".¹⁰⁰ Golikov fusese, într-adevăr, numit în funcția de director al GRU, în iulie 1940, în ciuda lipsei lui de experiență, datorită stalinismului său dovedit și a faptului că împărtășea convingerile lui Stalin cu privire la conspirațiile britanice, menite să-i strice bunele relații cu Hitler.

Suspiciunile lui Stalin au fost accentuate de încercările lui Churchill de a-l avertiza cu privire la intențiile lui Hitler. Dintre toți oamenii politici occidentali, Churchill a fost acela în care Stalin a avut cea mai puțină încredere.

Probabil că primul avertisment serios asupra atacului german a fost conținut într-o scrisoare adresată la 25 iunie 1940 de Churchill lui Stalin personal, înmănată acestuia din urmă de către noul ambasador britanic, Sir Stafford Cripps, la 1 iulie. Totuși Stalin a considerat această scrisoare ca o dovadă a complotului britanic menit să provoace războiul ruso-german. Conform dispoziției lui Stalin, Molotov i-a înmănat lui Schulenburg, ambasadorul german, o notă de informare asupra avertismentului britanic. Acesta a fost primul dintr-o serie de avertismente britanice și americane, pe care Stalin le-a transmis germanilor, temându-se, aparent, de faptul că, dacă nu ar fi făcut așa, Hitler l-ar fi suspectat de pactizare cu dușmanii săi.¹⁰¹

În septembrie 1940, NKVD-ul dobândește o nouă remarcabilă infiltrare în politica britanică la nivel înalt, prin ocuparea de către John Cairncross a funcției de secretar particular al lordului Hankey, cancelar al Ducatului de Lancaster.¹⁰² Hankey avea cea mai mare experiență guvernamentală dintre toți oamenii politici britanici. Între 1912 și 1938, el lucrase la Comitetul Imperial de Apărare, iar între 1916-1938 fusese secretar de Cabinet și membru în diverse comisii ale Cabinetului. La izbucnirea războiului, în septembrie 1939, Hankey devine ministru fără portofoliu în guvernul de război al lui Chamberlain, având în responsabilitatea sa inclusiv serviciile de informații, asupra cărora elaborează două lungi rapoarte. Când Churchill ia locul lui Chamberlain, în mai 1940, Hankey își pierde postul

deceniul 1921-1931 în Ceka, GPU și OGPU, în mod succesiv, Merkulov s-a implicat pentru următorii 7 ani în "munca de partid" în Georgia, devenind prim-adjunct al lui Beria, în decembrie 1938.⁹⁰ Ca și Stalin, Merkulov era convins că "mai devreme sau mai târziu va apărea o confruntare între ursul comunist și bulldogul occidental... Idealurile noastre sănătoase, puternice din punct de vedere social, ideile lui Lenin și Stalin, vor ieși învingătoare!"⁹¹ El a compus chiar scenariul unui film moralist în care eroul și eroina, victorioși asupra demonilor capitalismului, își conduceau noile mașini agricole pe câmpurile rodnice ale agriculturii sovietice. Nicholas Nyaradi, om politic maghiar, care desfășurase negocieri cu Merkulov după război, îl aprecia ca fiind:

"Un paradox: un om cu o mare amabilitate, de o cruzime bestială. Era plin de răbdare, dar fuma 40-50 de țigări pe zi. Merkulov era omul care [după război] supraveghease personal lichidarea a aproape două milioane de estonieni, lituanieni și letoni, cu o eficacitate de neclintit; dar manifesta în același timp sentimentalismul tipic rusesc, când venea vorba despre copii și după ce l-am cunoscut mai bine, mi-a arătat odată, cu ochii în lacrimi, fotografia fiului său, soldat".⁹²

În cadrul nou creatului NKGB, INO obținuse rangul de directorat devenind Inostrannoie Upravlenie, sau INU. Tânărul șef al INU, Pavel Mihailovici Fitin, îl înlocuise pe Dekanozov în 1940. Fitin era unul dintre cei mai competenți tineri din grupul de 200 de absolvenți de facultate, selecționați de Comitetul Central la sfârșitul anului 1938, pentru a înlocui pe ofițerii NKVD, proaspăt lichidați.⁹³ Portretul lui Fitin, spre deosebire de cele ale lui Slutski, Spigelglas și Dekanozov (predecesorii săi la INO) atârna astăzi pe pereții Sălii Amintirilor de la Primul Directorat Central.⁹⁴

Nici Fitin și nici Golikov nu au definit pericolul german cu atâta putere cum a făcut-o Stalin însuși. Biograful sovietic al acestuia, Dimitri Volkogonov, a arătat că "până în ultimul moment, Stalin s-a bizuit pe propria perspicacitate și premoniție".⁹⁵ De aceea, Stalin a respins majoritatea informațiilor care nu erau în conformitate cu teoria sa, privitoare la conspirația mondială.

Un studiu detaliat publicat în 1973 relevă faptul că Moscova a primit 84 de avertismente privitoare la planurile unei invazii germane, Golikov a afirmat după război că "spionajul militar sovietic a testat și valorificat numeroase surse de informații secrete, inclusiv în Germania".⁹⁶ Înaintea atacului german prin surprindere din 22 iunie 1941, Golikov nu a acordat credit acestor surse informative.⁹⁷ Fitin pare a fi fost mai puțin sceptic. El avea să afirme mai târziu că pregătise un raport privitor la veridicitatea surselor, dar că Merkulov refuzase să-l contrasemneze și să-l prezinte lui Stalin.⁹⁸

a VI-a, condusă de el, însă era complet lipsit de experiență în domeniul spionajului militar. Unul dintre ofițerii săi, viitorul defector Ismail Ahmedov, îl descria astfel mai târziu:

“Cu toate că era înveșmântat în uniforma strălucitoare de general locotenent al Armatei Roșii, persoana lui părea neînsemnată. Era mic de statură, butucănos și chel. Figura lui era dezagreabilă și, totuși, privirea sa îi trăda forța. Ochii erau de un albastru ca oțelul și extrem de pătrunzători”.⁸⁷

Golikov își instruia ofițerii să dezvolte “înțelegere și cooperare mutuală” cu NKVD-ul, o formulă pe care rezidențele GRU o interpretau ca o acceptare a supravegherii lor de către mai puternicul NKVD. În septembrie 1940, el a comunicat celor șase șefi de divizii operative că primise instrucțiuni din partea lui Stalin și Malenkov, de a efectua o nouă epurare în rândul rezidențelor GRU: “prea multe persoane au stat prea mult timp în străinătate, au avut prea multe contacte cu străinii și, de aceea, prezintă riscuri pentru securitatea noastră.” Ismail Ahmerov, unul dintre șefii de divizii însărcinat cu desfășurarea epurărilor, s-a uitat în dosarele viitoarelor victime:

“Uneori, mă consideram norocos și găseam unele suflete nefericite care aveau, deja diverse păcate și ar fi fost oricum eliminați, mai devreme sau mai târziu. În principal a trebuit, până la urmă, să mă concentrez asupra formulei eliminării celor care avuseseră prea multe contacte cu Vestul”.⁸⁸

După o lungă ședință cu Stalin, în decembrie 1940, Golikov convoacă o conferință a ofițerilor săi superiori. Discursul lui denotă un stalinism dogmatic și carențe în ceea ce privește relațiile internaționale. Golikov descrie pactul sovieto-nazist ca având un caracter temporar, “un produs al geniului dialectic al tovarășului nostru Stalin”. Perspectivele unui atac german erau, după părerea sa, reduse. Marea Britanie ca și Franța aveau să fie curând învinse, iar Imperiul său urma să fie împărțit între Germania și Japonia. Statele Unite aveau atunci să atace Germania, pentru a încerca să salveze Imperiul britanic de un colaps total. “În acest timp Uniunea Sovietică va aștepta cu răbdare sosirea momentului îndeplinirii rolului său istoric. Atunci când capitaliștii vor zace în sânge și epuizați, noi vom elibera lumea”.⁸⁹

Cu toate că majoritatea avertismentelor cu privire la Operațiunea Barbarossa au provenit de la GRU, copii după aceste documente au ajuns și la NKVD sau, din februarie 1941 la nou-înființatul NKGB. La 3 februarie 1941, secțiunea de securitate și spionaj a NKVD-ului (fostul OGPU) a fost separată de acesta pentru a renaște subdenumirea de NKGB (Narodniz Kommissariat Gosudarstvennoi Bezopasnosti, sau Comisariatul poporului pentru securitatea statului). Șeful său era un alt membru al mafiei georgiene conduse de Beria, Vsevolod Nikolaievici Merkulov. După ce petrecuse

secțiuni de organizare a parașutărilor dincolo de liniile sovietice. În mai sau iunie 1941, Erdberg îi înzestrează pe Harnack și Schulze-Boysen cu transmițătoare fără fir pentru grupurile lor de agenți. Dar aparatele nu funcționează. După atacul german asupra Rusiei, Harnack și Schulze-Boysen sunt obligați să-și trimită informațiile prin curier, mai întâi, în Belgia și Scandinavia, de acolo, urmând a fi transmise în URSS.⁸⁴

Nici grupul de agenți al lui Harnack, nici cel al lui Schulze-Boysen nu au funcționat după metodele clasice. Agenții își cunoșteau unul altuia activitățile și continuau să colaboreze între ei în cadrul clandestinității comuniste. Restricțiile puse de Stalin asupra activității informative în Germania făceau imposibil controlul agenților sau constituirea unor rețele cu adevărat secrete de spionaj, complet separate de rezistența politică la puterea nazistă.

Erdberg a menținut, de asemenea, contactul cu diplomatul Rudolf von Scheliha, care fusese transferat în august 1939 de la ambasada germană din Varșovia la Secția de Informații a Ministerului german de Externe. Participând la reuniunile șefilor de departamente, von Scheliha era capabil să informeze în permanență Moscova asupra evoluției generale a politicii externe sovietice. Ilse Stöbe, amanta lui Rudolf Herrnstadt, care îl recrutase pe von Scheliha la Varșovia, reușește să obțină un post în cadrul serviciului de presă al ministerului, ceea ce îi dădea prilejul să întâlnească cu regularitate pe reprezentanții Agenției TASS de la Berlin. Motivația lui von Scheliha este de natură pur mercantilă; în februarie 1941, Stöber îi aduce 30.000 de mărci. Însă în același an, ea contractează o boală venerică și starea sănătății ei devine extrem de precară.⁸⁵

După căderea Franței și a Țărilor de Jos, rețeaua lui Trepper a început să furnizeze o mare cantitate de informații privitoare la mișcările de trupe germane. Trepper și-a mutat sediul în Parisul ocupat de germani, inițiind noi afaceri comerciale pentru acoperirea rețelei: Simexco la Bruxelles și Simex la Paris. Simex, cu birourile situate pe Champs Elysées, desfășura operațiuni extinse cu organizația Todt, care superviza toate lucrările de construcții și fortificații ale Wehrmacht-ului. Prin intermediul unui inginer, care lucra la firma Todt, Trepper obține și expediază la sediul GRU în primăvara lui 1941, un prim avertisment asupra Operațiunii Barbarossa. A fost unul dintre multele avertismente ulterioare referitoare la iminența unui atac german, recepționate de Moscova.⁸⁶

Șeful de spionaj, cu care Stalin a discutat în mod frecvent aceste avertismente, era general locotenentul Filip Ivanovici Golikov, care în iulie 1940, la vârsta de 40 de ani, devine directorul GRU (succesorul în vreme de război al Departamentului al IV-lea). Golikov nu era persoana potrivită pentru această slujbă. El fusese ales pe baza fidelității sale politice și a eficienței militare demonstrate cu prilejul ocupării Poloniei de către Armata

autoritate ședințele din cadrul ambasadei dorind, pur și simplu, să arate “cine este stăpânul”.⁷⁹

La Berlin, NKVD-ul nu pare a fi avut agenți importanți. Rezidentul GRU, de pe lângă delegația comercială sovietică, “Aleksandr Erdberg” (al cărui nume real pare a fi fost Serghei Kudriavțev)⁸⁰ se limita la recrutarea anumitor membri din mediul subversiv comunist, cărora le cerea să-și constituie propriile cercuri de agenți și să mențină contactul prin intermediul lui Rudolf von Scheliha, diplomatul german recrutat în 1937 la Varșovia. Principalii săi agenți au fost Arvid Harnack și Haro Schulze-Boysen. Harnack s-a născut în 1901, fiu al unui cunoscut istoric și nepot al unui la fel de celebru filosof, devenind marxist pe la mijlocul anilor '20. În timpul unei vizite efectuate în 1931 în Uniunea Sovietică el s-a întâlnit cu Kuusinen și Piatnițki acceptând să desfășoare activități subversive în favoarea Cominternului. Contactele sale cu spionajul sovietic au fost intermitente până la sfârșitul anului 1940, când a fost recrutat de către Erdberg. Un coleg al lui de la Comintern, Reinhold Schönbrunn, îl descria în felul următor:

“Fanatic, rigid, ingenios, energic și eficient, Harnack nu era chiar o persoană agreabilă, nu era un coleg plăcut; el era aproape lipsit de simțul umorului, iar noi, colegii lui, nu ne simțeam în largul nostru alături de el. Avea ceva puritan în comportare, ceva limitat și doctrinar. Dar era extrem de devotat”.⁸¹

Celălalt recrut al lui Erdberg, Schulze-Boysen avea o personalitate complet diferită. Leopold Trepper, marele șef al rețelei de spionaj *Rote Kapelle* (Orchestra Roșie) din timpul războiului, îl considera “pe atât de pasional și temperamental, pe cât de calm și de rece era Arvid Harnack”.⁸² Cu toate că a fost de origine aristocratică, Schulze-Boysen a devenit comunist la vârsta de 24 de ani, în 1933. A fost arestat de către Gestapo, dar a fost repede pus în libertate datorită înaltelor relații de care beneficia familia sa. Tot familiei i se datorează cariera lui de ofițer de informații în Ministerul Aerului, condus de Goering. Un raport german de contraspionaj relevă faptul că el a desfășurat “acțiuni trădătoare” încă din anul 1936, când a furnizat ambasadei sovietice de la Berlin planurile secrete ale operațiunilor militare împotriva guvernului republican spaniol. Însă Schulze-Boysen a fost recrutat ca agent GRU abia la începutul anului 1941, de către Erdberg.⁸³

Printre agenții recrutați de Schulze-Boysen, datorită contactelor sale de la Ministerul Aerului, se numără: colonelul Luftwaffe Erwin Gerhts; Johann Gaudenz de la Uzinele Messerschmitt; Horst Heilmann, care în 1941, la vârsta de 18 ani, începe să lucreze la secțiunea de criptanaliză a Înaltului Comandament, având acces la comunicațiile Abwehr-ului; locotenentul Luftwaffe Herbert Gollnow, care avea să devină șeful unei

centrală și răsăriteană sunt "supuse unui greu bombardament britanic și ținute sub observație aeriană de către englezi", el a fost obligat să deplaseze mari contingente de trupe către răsărit (a omis să spună: în pregătirea Operațiunii Barbarossa).⁷⁴

Principalul subiect de tensiune ruso-germană se afla în Balcani; unde înaintarea germană a provocat multe luări de atitudine din partea sovieticilor. La 6 aprilie se semnează un ambiguu tratat iugoslavo-sovietic. Deși nu stipula acordarea de sprijin militar sovietic pentru Iugoslavia, acest tratat a fost însoțit de o zgomotoasă publicitate în presa sovietică. În ziua următoare, Germania a lansat o ofensivă fulgerătoare care a obligat pe iugoslavi să ceară pacea, după numai 8 zile de luptă. Cu toate că Rusia a protestat, Stalin a făcut un pas înapoi, din prudență. În timpul lunii aprilie 1941 livrările ruse de materii prime către Germania au atins nivelul maxim de la semnarea pactului sovieto-nazist: 208.000 tone de cereale, 50.000 tone de petrol, 8.300 de bumbac, 8.340 de metal. Rusia a livrat, de asemenea, 4.000 tone de latex achiziționate în Extremul Orient și expediat în Germania, cu trenul transsiberian. La ceremonia de adio a unei delegații japoneze, care a părăsit Moscova la jumătatea lui aprilie, Stalin s-a manifestat plin de jovialitate față de Schulenburg și de ceilalți germani prezenți, înghiontind amical pe un atașat militar și spunându-i: "O să fim buni prieteni cu voi!" La parada de 1 mai de la Moscova, Stalin l-a instalat pe Dekanozov la locul de onoare, alături de el, pe platforma din fața Mausoleului lui Lenin, din Piața Roșie.⁷⁵

În marea lui grijă de a evita "provocările" care l-ar putea nemulțumi pe Hitler și ar pune în primejdie tratatul sovieto-nazist, Stalin a impus restricții asupra culegerii de informații secrete din Germania.⁷⁶ Una dintre prioritățile stabilite de Stalin, atât pentru rezidența NKVD, cât și pentru rezidența GRU din Berlin constau, pur și simplu, în descoperirea secretului succesului lui Hitler: "Ce face ca să funcționeze Partidul Nazist, cum a putut să calce în picioare aproape întreaga Europă". Lui Ismail Ahmedov, un ofițer GRU trimis la Berlin în primăvara anului 1941, i s-a comunicat de către șeful său că Stalin era "deosebit de interesat de a afla în ce rezidă puterea lui Hitler". O altă prioritate a activității NKVD-ului la Berlin era aceea de a controla activitatea GRU. Rezidentul NKVD, Amiak Saharovici Kobulov, își făcuse un obicei din a ironiza pe ofițerii legendați ai GRU în fața personalului său. Ahmedov, care fusese supus unui adevărat interogatoriu de Kobulov, a tras concluzia, probabil, corectă că acesta dorea să verifice dacă ofițerii GRU comit greșeli care ar putea fi utilizate împotriva lor.⁷⁷ Rezidența NKVD includea o încăpăre special echipată pentru interogatorii, tortură și execuția "dușmanilor poporului" descoperiți în cadrul ambasadei și al comunității sovietice.⁷⁸ Dekanozov era însărcinat să supravegheze, atât operațiunile NKVD, cât și cele ale GRU domnind la ambasadă ca un mic țar. Ahmedov își amintea că el conducea cu multă

Jdanov în Estonia. Dacă muncitorii din aceste state ar cere transformarea regimurilor burgheze în Republici sovietice socialiste, "tovarășul Stalin nu ar avea obiecții la aceste solicitări".⁶⁸ Alegerile de la jumătatea lui iulie 1940, controlate de NKVD, au produs majorități satisfăcătoare comuniste de 99,2% în Lituania, 97,8% în Letonia, 92,8% în Estonia. La 21 iulie, noile parlamente au solicitat unirea cu URSS. Cererea lor a fost aprobată de către Sovietul Suprem la 3 august. Sprijinit de mii de informatori, NKVD-ul a arestat un șir nesfârșit de "dușmani ai poporului". În noaptea de 14-15 iunie 1941, de exemplu, doar cu o săptămână înainte de invazia armatelor germane în Uniunea sovietică, 60.000 de estonieni, 34.000 de letoni și 38.000 de lituanieni au fost încărcăți în vagoane, într-un periplu de mii de kilometri către lagărele de concentrare sovietice. În momentul când a început invazia, aproximativ 4% din estonieni și 2% din letoni și lituanieni fuseseră deportați în gulagurile îndepărtate din Siberia și Uzbekistan.⁶⁹

La 12 noiembrie 1940, Molotov, Dekanozov și, adjunctul lui Beria, Vsevolod Nikolaievici Merkulov au sosit la Berlin pentru convorbiri. Cu toate că experiența internațională a lui Dekanozov se limita la subjugarea Lituaniei, el a fost cel mai bine plasat dintre cei trei. Atât pentru Molotov, cât și pentru Merkulov aceasta era prima călătorie în străinătate. La 20 noiembrie Stalin, a anunțat numirea lui Dekanozov ca ambasador în Germania.⁷⁰ La 18 decembrie, Hitler a semnat directiva secretă numărul 21, acum de notorietate publică, sub numele de Barborossa, ordonând încheierea preparativelor de înfrângere a Uniunii Sovietice la 15 mai 1941. În ziua următoare, Führer-ul l-a primit pe Dekanozov pentru prima oară.⁷¹ Dispoziția lui era cordială, dar minusculul Dekanozov a fost flancat de doi ostași germani, uriași, special aleși pentru a accentua dimensiunile lui reduse.⁷² În calitate de fost șef al INO, pus pentru prima dată în funcția de ambasador, Dekanozov era, cel puțin în teorie, omul potrivit la locul potrivit, într-o vreme când Uniunea Sovietică avea mai mare nevoie ca oricând de informații valoroase asupra Germaniei. Însă Dekanozov nu era un Trilisser sau un Artuzov - și nici măcar un Sluski. Stalinismul său sicofant și ignoranța în probleme de politică externă au făcut din el complicele involuntar la cel mai mare dezastru din istoria spionajului sovietic.

În toată perioada, de aproape 7 luni, cât s-a aflat la conducerea ambasadei din Berlin, Dekanozov, ca și Stalin, a fost mai mult preocupat de imaginarele conspirații britanice decât de cele reale germane. Relațiile ruso-germane, deși nu lipsite de incidente, nu i-au provocat nici un motiv serios de neliniște. Petrolul sovietic continua să se scurgă spre Vest, alimentând mașina de război germană; armamentul și mașinile de război germane continuau să călătorească spre răsărit. În ianuarie 1941, URSS-ul achiziționează districtul polonez Suwalki de la Germania, pentru suma de 7 milioane și jumătate de dolari aur.⁷³ La începutul anului 1941, Hitler îi trimite lui Stalin o scrisoare personală în care spunea că, deoarece Germania

rapoartele informative din care reieșea că guvernul finlandez “a părăsit Helsinki, plecând într-o direcție necunoscută”.⁶² Însă războiul nu s-a desfășurat conform planului. Armata de un milion de soldați sovietici, sprijinită de blindate și de avioane de luptă, a fost înfrântă de cei aproximativ 200.000 de soldați finlandezi. Îmbrăcați în alb, tâșnind din păduri pe schiuri, finlandezii despărțeau uriașele coloane sovietice și, apoi, le zdrobeau. După cum își amintește Hruscirov, Stalin l-a acuzat pe mareșalul Vorosilov, comisarul pentru Apărare. Vorosilov însă i-a strigat: “Tu ești de vină pentru toate acestea! Tu ești cel care ai distrus vechea gardă din armată; tu i-ai omorât pe cei mai buni generali ai noștri!” Gestul final al scandalului a aparținut ultragiagatului mareșal care a răsturnat hotărât de pe masă un platou mare cu un purcel de lapte fript.⁶³

Pentru a întări hotărârea în luptă a ostașilor Armatei Roșii, unitățile NKVD-ului pândeau, gata să împuște, pe toți cei care s-ar fi gândit să bată în retragere.⁶⁴ În cele din urmă, rezistența finlandeză s-a prăbușit în fața superiorității numerice și de armament a Uniunii Sovietice. Prin tratatul de pace negociat în martie 1940, Finlanda a fost obligată să predea strâmtoarea Kareliei, la nord de Leningrad, cu o zecime din populația totală finlandeză, însă guvernul marionetă al lui Kuusinen a dispărut în ceața istoriei. Băjbâiala sovietică din timpul războiului de iarnă a contrastat puternic cu rapiditatea cuceririi Norvegiei de către Germania în aprilie 1940, precum și ofensiva din mai și iunie, care a înfrânt Franța și Țările de Jos în numai șase săptămâni. Molotov l-a convocat pe Schullenburg, ambasadorul german, la Kremlin pentru a primi “cele mai calde felicitări ale guvernului sovietic pentru splendida victorie a Wehrmacht-ului german”.⁶⁵ Uniunea Sovietică își adusese o mică, dar semnificativă contribuție la victoria lui Hitler. Tancurile lui Guderian funcționaseră cu petrol sovietic, bombele, care au ras orașul Rotterdam de pe suprafața pământului, conțineau fitile sovietice, iar gloanțele, care au atins pe britanici la Dunkerque, erau confecționate din cupro-nichel sovietic.⁶⁶

Atunci când forțele armate ale lui Hitler au cucerit Țările de Jos, *Izvestia* a comunicat cititorilor săi: “Recentele evenimente ale războiului demonstrează încă o dată că neutralitatea statelor mici este o mare iluzie. Există, așadar, foarte puține șanse pentru ca statele mici să supraviețuiască și să-și mențină independența”.⁶⁷ Devenise clar că zilele Statelor Baltice erau numărate. În noaptea de 15-16 iunie, Dekanozov a convocat un număr de ofițeri, incluzând pe mai tânărul său adjunct de la Externe, Andrei Vișinski, autoritarul procuror din procesele publice, la biroul său din Lubianka și le-a transmis că au fost selecționați pentru a participa la “misiuni” în Statele Baltice: “conform hotărârii Biroului Politic și la cererea tovarășului Stalin, acum va fi rezolvată problema securității frontierei noastre de nord-vest.” Dekanozov a spus, cu ocazia conferinței de la miezul nopții, că el va conduce o misiune în Lituania, Vișinski în Letonia, iar

și anumiți comuniști polonezi, din cei care supraviețuiseră epurărilor de la Moscova. În 1940 viitorul lider de partid, Wladiyslaw Gomułka, a fugit de sovietici în zona germană.⁵⁴

Împărțirea sovieto-nazistă a Poloniei a fost urmată de o creștere insidioasă a presiunii asupra Finlandei. Ribkin, rezidentul NKVD de la Helsinki, i-a spus lui Stalin ceea ce el dorea să audă: că în eventualitatea unui război, finlandezii ar claca la fel de rapid ca și polonezii, iar clasa muncitoare finlandeză ar fi favorabilă unui nou regim comunist.⁵⁵ La jumătate lui octombrie 1939, o delegație finlandeză, care nu avea cunoștință de protocolul secret sovieto-nazist care trecea Finlanda în sfera de influență sovietică, a fost convocată la Kremlin pentru a fi informată, de către Stalin, însuși asupra solicitării sovietice vizând cedarea unor baze militare de coastă și insulare, precum și a unei fâșii de teritoriu situat la nord de Leningrad în schimbul unei porțiuni nesolicitate din Karelia sovietică. După două săptămâni de negocieri, Molotov le-a declarat finlandezilor: "se pare că noi, civilii, nu facem deloc progrese. Este rândul soldaților să vorbească". În timpul verii au fost elaborate două planuri de atac al Finlandei.⁵⁶ Hrusciiov și-a amintit mai târziu o întâlnire la care au participat: Stalin, Molotov și Otto Kuusinen, secretarul general de origine finlandeză al Cominternului și unul dintre consilierii de politică externă ai lui Stalin:

"Când am ajuns la locul întâlnirii, Stalin tocmai spunea: «Hai să-ncepem astăzi»... tot ce avem de făcut este să ne ridicăm vocea, iar finlandezii se vor supune imediat. Dacă nu merge așa, vom trage o salvă, iar finlandezii vor ridica mâinile și se vor preda."⁵⁷

Trupele sovietice, care au traversat frontiera finlandeză la 30 noiembrie și au început așa-numitul război de iarnă, știau că erau așteptate cu brațele deschise de către oprimatul popor finlandez.⁵⁸ Aviația sovietică a bombardat cartiere de locuință din Helsinki, pentru a-i convinge pe muncitori să se alătore Armatei Roșii, în scopul răsturnării exploataților capitaliști.⁵⁹ Un guvern marionetă condus de Kuusinen a fost instalat la Terijoki, primul oraș finlandez "eliberat de Armata Roșie". La 2 decembrie acest guvern a semnat un tratat cu Uniunea Sovietică, cedându-i acesteia toate teritoriile solicitate anterior de la guvernul Cajander și proclamând că "prin lupta eroică a poporului finlandez și prin eforturile Armatei Roșii a Uniunii Sovietice trebuie să fie lichidat acest focar al infecției războiului, pe care l-a creat fostul guvern plutocrat la frontierele Uniunii Sovietice, în folosul puterilor imperialiste".⁶⁰

Istoria secretă a Direcției Întâi Central recunoaște faptul că o parte din acest extraordinar fals optimism cu care a debutat războiul de iarnă reflectă aspirațiile agenților pro-sovietici ai lui Ribkin, care reprezentau, de fapt, un spectru mult mai restrâns al opiniei publice finlandeze decât amplul evantai de surse exploatare de rezidență înainte de desființarea sa în 1937.⁶¹ În primele etape ale războiului, Moscova a fost indusă în eroare de

să văd cum clasa muncitoare, țărănimea și intelectualitatea începeau să înțeleagă învățătura marxist-leninistă...

În același timp, noi încă operam arestări. Intenția noastră era ca aceste arestări să servească întăririi statului sovietic și curățării drumului în vederea construirii socialismului pe baze marxist-leniniste..."⁴⁹

În timp ce Gestapo-ul organiza persecuția "dușmanilor rasiali" în Polonia ocupată de germani, NKVD-ul se ocupa de "dușmanii de clasă". Decretele NKVD-ului din 1940 enumerau 14 categorii de persoane care, urmau a fi deportate. În mod semnificativ, prima categorie consta din troțkiști și alți eretici ai marxismului. Pe listă se aflau și cei care călătoriseră în străinătate sau avuseseră "contact cu reprezentanți ai puterilor străine" - o categorie atât de vastă, încât includea chiar și pe esperantiști și pe filateliști. Majoritatea celor deportați erau totuși lideri comunitari și familiile acestora: politicieni, demnitari, ofițeri de armată, polițiști, avocați, moșieri, oameni de afaceri, patroni de hoteluri și restaurante, preoți și "persoane active din parorhii". NKVD-ul a colaborat cu SS-ul și cu Gestapo-ul schimbând pe comuniștii germani din gulaguri, cu emigranți ruși și ucraineni din Germania.⁵⁰ Margarete Buber-Neumann a fost o comunistă germană predată SS-ului pe podul de pe râul Bug în Brest-Litovsk. După un schimb de saluturi, ofițerii SS și NKVD s-au complimentat unii pe alții ca niște vechi prieteni:

"Când eram la jumătatea podului m-am uitat înapoi, ofițerii NKVD stăteau grupați acolo, uitându-se după noi. În spatele lor se afla Rusia sovietică. Cu amărăciune mi-am amintit litania comunistă: patria urgisiților; sălașul libertății; raiul persecutaților..."⁵¹

În total, aproape un milion și jumătate de dușmani de clasă polonezi au fost transportați în convoaie uriașe, alcătuite din vagoane destinate vitelor către pustiurile Kazahstanului și Siberiei. În iunie 1941, când s-a declarat o amnistiere după invazia Rusiei de către Germania, aproape jumătate dintre acești deportați nu mai erau în viață. Cei 15.000 de ofițeri polonezi au murit în câmpurile de mine, mai aproape de casă.⁵² Ultima însemnare din jurnalul personal al unuia dintre acești ofițeri, maiorul Solski, povestește sosirea sa sub pază NKVD în pădurile de la Katyn, lângă Smolensk, la 9 aprilie 1940:

"Am ajuns într-o pădurice care arăta ca o tabără de vacanță. Ei ne-au luat inelele și ceasurile, care arătau ora 6,30 dimineata, precum și curelele și cuțitele. Ce se va-nâmpla oare cu noi?"

Trei ani mai târziu, corpul lui Solski, cu jurnalul încă în buzunar, a fost descoperit de trupele germane, împreună cu alte 4.000 de cadavre, în gropile comune din pădurile de la Katyn. Majoritatea avea mâinile legate la spate și un glonț înfipt la baza craniului.⁵³ Victimele NKVD-ului au inclus

menționa că în eventualitatea unor “noi aranjamente teritoriale și politice” Rusia urma să obțină controlul asupra Poloniei răsăritene, Estoniei, Letoniei, Finlandei și Basarabiei (România). Pactul a luat prin surprindere, atât Foreign Office, cât și restul lumii.

Ambii dictatori au fost încântați de acest pact. După semnarea lui, Stalin i-a propus lui Hitler un toast. “Știu, a spus el, cât de mult iubește națiunea germană pe Führer-ul său. Acesta este un om deosebit. De aceea mă bucur să pot închina paharul în sănătatea sa”. Apoi, Molotov a toastat pentru Ribbentrop, acesta a toastat pentru guvernul sovietic, iar Molotov a toastat pentru Stalin, ca fiind cel care, în martie, “a impus schimbarea în relațiile politice”. În cele din urmă, Stalin i-a transmis lui Ribbentrop că “guvernul sovietic tratează noul pact cu cea mai mare seriozitate. Eu pot să garantez pe cuvânt de onoare că Uniunea Sovietică nu-și va trăda partenerul”. Hitler se afla la cină atunci când a aflat vestea despre semnarea pactului. El a sărit de la masă și-a exclamat: “Am câștigat!” Polonia era la dispoziția sa.⁴⁶

La 1 septembrie, exact la o săptămână după semnarea pactului sovieto-nazist, un milion și jumătate de soldați germani treceau frontiera poloneză. La 17 septembrie, în timp ce polonezii opuneau încă o dârză, dar zadarnică, rezistență Wehrmacht-ului, Armata Roșie pătrundea în Polonia prin est cerându-și partea din teritoriile luate cu japca. Când cele două armate s-au întâlnit, ele au fraternizat, au toastat împreună, ba chiar, în unele locuri, au fost desfășurate parade militare comune.⁴⁷ Forma finală a împărțirii teritoriului polonez i-a atribuit lui Stalin provinciile Lublin și Varșovia, în schimbul Lituaniei (care trebuia să revină Germaniei, conform pactului sovieto-nazist). Statelor Baltice li s-au mai îngăduit încă 9 luni de independență limitată, fiind silite să accepte baze militare sovietice pe teritoriul lor. Stalin i-a spus delegației estoniene: “Vă pot asigura că guvernul eston a procedat cu înțelepciune... ceea ce s-a întâmplat Poloniei, vi s-ar fi putut întâmpla și vouă.”⁴⁸ În teritoriile poloneze, ocupate de sovietici, NKVD-ul a organizat cu rapiditate plebiscituri truate de unire cu URSS. Nichita Hrușciiov, primul secretar al Partidului Comunist al Ucrainei, căreia i s-au repartizat teritoriile Poloniei de sud-est sub denumirea de Ucraina de vest, și-a amintit mai târziu, aparent fără ironii intenționate, acest succes teatral remarcabil realizat de NKVD:

“Delegațiile au fost alese într-o adunare de la Lvov... Adunarea a continuat timp de câteva zile într-o atmosferă de mare bucurie și fervoare politică. N-am auzit nici un discurs care să exprime îndoieli asupra necesității instaurării puterii sovietice. Unul câte unul, plini de bucurie și dinamism, toți vorbitorii au mărturisit că și-au îndeplinit visul lor cel mai profund, de a fi acceptați în sânul Republicii Sovietice Ucrainene. A fost o mare răsplată pentru mine

că Litvinov, spre deosebire de foștii săi adjuncți, a supraviețuit, la comisariat a fost instituită o instanță formată din Molotov, Beria și Dekanozov, cu rolul de a elimina alți "Litvinovi" reminiscenți. Molotov și Beria purtau costume civile; Dekanozov îmbrăca uniforma sa de la NKVD. Unul câte unul, funcționarii superiori ai comisariatului erau invitați în fața lor, negând zadarnic, orice asociere a lor cu dușmanii poporului.⁴¹

Timp de mai multe luni, Molotov a dirijat negocieri simultane în public cu Marea Britanie și Franța, iar în secret cu Germania. Convorbirile anglo-franco-sovietice au demarat fără prea mult entuziasm, atât în Marea Britanie, cât și în Rusia. Chamberlain scria unui prieten: "Nutresc suspiciuni profunde în privința intențiilor sovietice și îndoieli serioase asupra capacității lor militare, chiar dacă doresc cu adevărat să ne fie utili"⁴².

Mai mult ca sigur că Stalin a văzut în negocierile cu Marea Britanie și Franța doar un mijloc de a exercita presiuni asupra Germaniei în vederea semnării unui acord - sau alternativa la un eventual eșec al tratativelor sovieto-naziste. Numai partea franceză a considerat că încheierea acordului este importantă și urgentă, nutrind temerea îndreptățită că, în cazul eșuării negocierilor anglo-franceze, Stalin ar fi bătut palma cu Hitler.⁴³

NKVD-ul a desfășurat cele mai ingenioase "măsurile active", încercând să-i determine pe germani să încheie un acord. Ambasada Germaniei la Londra a primit și a trimis la Berlin conținutul unei prime serii de telegrame diplomatice britanice, raportând progresul negocierilor cu Uniunea Sovietică. Telegramele interceptate conțineau multe lacune inexplicabile și distorsiuni, sugerând exemplul că negociatorilor anglo-francezi li s-ar fi oferit mai bune ocazii de negociere decât se întâmpla în realitate.⁴⁴

Așa cum a arătat profesorul Donald Cameron Watt, singura ipoteză plauzibilă, care putea să explice subitlul acces al ambasadei germane la traficul diplomatic britanic, din aprilie 1939, și bruscă încetare a acestui acces cu o săptămână înainte de încheierea Pactului sovieto-nazist, consta în faptul că aceste informații proveneau de la NKVD.

Telegramele falsificate strecurate de NKVD la ambasada germană de la Londra, proveneau din una sau două surse complementare. Cea dintâi sursă, poate să fie căpitanul J. H. King, funcționar de cifru la Departamentul de Comunicații al Foreign Office, controlat de Teodor Maly până la rechemarea sa în 1937. Este posibil, deși nu este cert, ca acesta să fi fost reactivat după reinstalarea NKVD-ului la Londra, în iarna anului 1938-1939. A doua sursă posibilă a fost Departamentul de Criptanaliză a NKVD-ului a cărui activitate a fost puternic susținută de King Maclean și Cairncross.⁴⁵ Avantajele lui Hitler, în cazul încheierii unui pact cu Stalin, pe când se pregătea pentru cucerirea Poloniei, erau atât de substanțiale, încât nu a avut nevoie să fie convins prin alte căi de către NKVD. Pactul de non-agresiune sovieto-nazist a fost semnat la 23 august. Un protocol secret

de la München. Litvinov i-a spus ambasadorului polonez că "el a primit informații, dintr-o sursă oficioasă, conform cărora Chamberlain ar fi vorbit la Roma despre problema ucraineană, ceea ce lasă să se înțeleagă că Marea Britanie nu ar fi nefavorabilă aspirațiilor germane în această direcție".³⁷

Chiar în momentul în care informațiile externe ale NKVD-ului deveneau neveridice, influența sa asupra politicii externe sovietice atingea apogeul. NKVD-ul a fost utilizat pentru demararea unor negocieri secrete cu Finlanda, în 1938 și cu Germania, în 1939. O epurare efectuată de NKVD în rândul diplomaților, bănuți a fi simpatizanți ai Occidentului, a avut loc pe parcursul anilor 1938-1939. Unul dintre diplomați, care a supraviețuit epurărilor, își amintea mai târziu că "se întâmpla deseori, să te-nâlnești cu un coleg să discuți ceva, și să afli a doua zi că nu mai lucra la Comisariatul pentru Afaceri Externe, că fusese arestat". Diplomații cu experiență și o bună cunoaștere a Vestului erau cei pe care Beria și Stalin îi suspectau cel mai mult. Arestările s-au efectuat până la conducerea superioară a Comisariatului de Externe. Fostul comisar-adjunct N. N. Krestinski, a devenit unul dintre "dușmanii poporului", condamnat la moarte la procesul "blocului troțkiștilor" din februarie 1938. Tensiunea sub care colegul său Boris Spiridonovici Stomoniakov era forțat să lucreze, devenise atât de mare, încât colegii îl găseau, uneori, cu capul înfășurat într-un prosop ud, din cauza puternicelor dureri de cap de care suferea în mod constant. Ca și Krestinski, el a fost împușcat.³⁸

O dată cu discreditarea politicii solidarității colective, după Conferința de la München zilele lui Litvinov la conducerea Comisariatului erau numărate. Molotov avea să se plângă, ulterior, că există "oameni miopi și în țara noastră, care, mânați de o vulgară agitație antifascistă, uită de existența acțiunilor provocatoare puse la cale de dușmanii noștri (occidentali)". Principala lui țintă era Litvinov, acuzat că își urmărește himera sa privitoare la securitatea colectivă, căzând astfel pradă manevrelor britanice și franceze care întreprindeau demersuri secrete de încurajare a lui Hitler pentru atacarea Uniunii Sovietice.³⁹ În aprilie 1939, Litvinov a făcut o ultimă încercare de a realiza securitatea colectivă, propunând întrevederi cu Marea Britanie și Franța în vederea realizării unui pact de asistență mutuală împotriva "agresiunii în Europa". În aceeași zi, ambasadorul sovietic de la Berlin a sunat la Ministerul de Externe și a propus întrevederi pentru ameliorarea relațiilor ruso-germane. Deschiderea negocierilor, care au condus la Pactul sovieto-nazist, pare a fi fost dirijată, mai degrabă, prin intermediul NKVD, decât pe canalele diplomatice.⁴⁰ Litvinov, atât în calitatea lui de apostol al securității colective, cât și ca evreu, devenise un obstacol în calea convorbirilor cu Germania. La 4 mai se comunică înlocuirea lui din funcția de comisar. La scurt timp după aceea, Dekanozov și Lozovski sunt numiți comisari-adjuncți. Cu toate

conspirației a devenit, ulterior, Biblia istoriei sovietice. Chiar și la sfârșitul anilor '80, istoricii sovietici încă mai afirmau că "marile puteri occidentale nu numai că au tolerat agresiunea fascistă dar au încercat, în modul cel mai evident, să o canalizeze împotriva Uniunii Sovietice"³³.

În realitate, nu fusese nici un complot anglo-francez menit să încurajeze un atac german asupra Uniunii Sovietice, cu toate că oamenii politici occidentali ar fi fost bucuroși ca cei doi dictatori (Hitler și Stalin) să se anihileze reciproc.

Stalin a fost înclinat să creadă în conspirația anglo-franceză nu numai pentru că avea o predilecție naturală față de teoria conspirației, ci și datorită informațiilor secrete care fuseseră transmise. O mare parte dintr-o întreagă generație de rezidenți legali și ilegali fusese lichidată sau în anumite situații (vezi Orlov și Krivitski) scăpase cu fuga. Unele dintre rezidențele NKVD, cum era cea de la Londra, nu aveau suficient personal. Mai mult decât în orice altă perioadă din istoria KGB-ului, INO era presat să furnizeze acele informații care ar fi servit susținerii teoriei conspirației, atât de îndrăgită de conducerea sovietică.

După moartea lui Abram Slutski, probabil prin otrăvire, în februarie 1938, adjunctul său Mihail Spigelglas a preluat conducerea activă a INO. Spigelglas condusesese operațiuni de sabotaj în spatele liniilor naționaliștilor din Spania și organizase asasinarea defectorului Ignace Reiss, în Elveția. Vladimir Petrov, de asemenea defector, și-l amintea ca pe o persoană exigentă, dar "corectă, politicoasă, pricepută, cu mintea și mișcările agere". Ca și Slutski, Spigelglas era evreu. Avea să fie lichidat câteva luni mai târziu.³⁴ Atunci când Beria a sosit la Moscova, în iulie 1938, ca succesor desemnat al lui Iejov, l-a adus și pe prietenul său georgian Valdimir Georgievici Dekanozov, în calitate de șef al INO.³⁵ Mic de statură, cu un nas cârn și câteva şuvițe de păr negru fixate pe o țeastă cheală, Dekanozov era o prezență, mai degrabă, ștearsă. Însă numeroasele sentințe de condamnare la moarte, pe care le semnase în Caucaz la începutul anului 1920, îi aduseseră porecla de "călăul din Baku", confirmată, ulterior, prin comportamentul său sângeros în timpul Terorii când deținea calitatea de vice-președinte al Consiliului Comisarilor Poporului din Georgia.³⁶ Dekanozov nu avea nici o experiență în domeniul Afacerilor Externe și a fost cel dintâi șef al INO care nu călătorise niciodată în afara Uniunii Sovietice. El avea să dețină în politica externă sovietică un rol mult mai important decât oricare dintre predecesorii săi mult mai experimentați. În următorii doi ani, el va deveni în mod succesiv, comisar-adjunct la Externe și ambasador la Berlin. Versiunea mitică adoptată la Moscova, referitor la convorbirile avute la Roma în ianuarie 1939 de către primul-ministru britanic, Neville Chamberlain, este datorată integral informațiilor furnizate de Dekanozov lui Beria și Stalin, după Conferința

care comandase trupele germane în anul 1918, a beneficiat de onorurile ceremoniei.³¹ Două zile mai târziu, Ribkin s-a întâlnit cu ministrul de externe finlandez, Rudolf Holsti. El a afirmat că în timpul sejurului recent de la Moscova a primit "o autoritate de mare amploare" în ceea ce privește deschiderea tratativelor asupra relațiilor ruso-finlandeze, care trebuia ținute secrete chiar și față de ambasadorul sovietic. Kremlinul, i-a spus el lui Holsti, era "pe deplin convins" de faptul că Germania plănuia să parașuteze o întregă armată în Finlanda, care urma ulterior să invadeze Rusia; el a aflat, de asemenea, despre un complot pentru o lovitură de stat fascistă în Finlanda, în cazul în care guvernul acesteia nu ar fi acceptat să coopereze cu agresorii germani. Dacă Germania ar fi intervenit în Finlanda, Armata Roșie ar fi fost obligată să facă același lucru, declanșându-se un război pe teritoriu finlandez. Dar dacă Finlanda era pregătită să reziste în fața intervenției germane, Rusia ar fi furnizat arme și asistență militară, cu promisiunea de a-și retrage trupele la încheierea războiului.

În următoarele câteva luni, Ribkin nu a înregistrat progrese în direcția încheierii unui acord. În iunie și iulie, el a avut două întâlniri cu primul-ministru, A. K. Cajander. Încă o dată Ribkin a subliniat faptul că era singura persoană autorizată să negocieze: ambasadorul, a spus el disprețuitor, "a discutat, într-adevăr, foarte mult cu diferite persoane, dar ceea ce spune el nu are nici o relevanță". Ca și Holsti, nici Cajander nu s-a grăbit să accepte ca Finlanda să-și abandoneze starea de neutralitate, preferând o alianță militară cu Uniunea Sovietică. În decembrie 1938, negocierile s-au mutat la Moscova. Spre surprinderea delegației finlandeze, ei nu au fost primiți de către Litvinov, comisarul pentru afaceri externe, ci de către Anastas Mikoian, comisarul pentru Comerț Exterior. Delegației finlandeze li s-a spus că Litvinov nu știa nimic despre această întâlnire (cu toate că, ulterior, și el a fost implicat în negocieri). Finlandezii au continuat să opună rezistență în fața presiunilor sovietice vizând încheierea unui acord militar. De asemenea, ei nu au acceptat să cedeze Uniunii Sovietice insulele strategice din Golful Finic. Convorbirile s-au întrerupt în martie 1939, la aproape un an după ce Ribkin îl abordase pentru prima oară, în mod secret, pe Holsti.³²

Conferința de la Munchen, din septembrie 1938, a lăsat politica pentru securitate colectivă în suspans. Rusia nu a fost invitată la conferință, iar presiunea anglo-franceză i-a obligat pe cehi să predea Germaniei ținutul Sudeților, prin aceasta privându-se de orice posibilitate de apărare eficientă, atunci când, 6 luni mai târziu, Hitler avea să intre în Praga. Stalin, Beria, și mai mult ca sigur întreg Biroul Politic, au interpretat Conferința de Munchen ca o parte dintr-un complot occidental menit să-l încurajeze pe Hitler să se întoarcă spre răsărit, lăsând Marea Britanie și Franța deoparte, și orientându-se agresiunea asupra Uniunii Sovietice. Această teorie a

Franța dau Poloniei garanția „întregului sprijin de care dispun”, împotriva agresiunii germane.

Expansiunea Germaniei naziste în Austria, în martie 1938, și în ținutul Sudeților Cehi la șase luni după conferința de la Munchen, a coincis cu vârful efectelor Marii Terori în interiorul INO și al rezidențelor NKVD în străinătate. Rezultatul a fost un drastic declin al fluxului de informații secrete, exact în momentul când Hitler începuse să se echipeze de război.

Semion Rostovski (alias Ernst Henri), unul dintre ilegalii NKVD care au supraviețuit Terorii, a sesizat pericolul „absorbției militare a întregii zone baltice de către Germania”. Un element-cheie în acest pericol îl constituia realizarea unui capăt de pod german în Finlanda, pentru a sprijini flota lui din Marea Baltică și pentru a lansa un atac terestru împotriva Leningradului prin istmul Kareliei, o perspectivă identificată și de șeful Partidului de la Leningrad, Andrei Jdanov²⁴. Istoria secretă a Direcției Întâi a KGB-ului, produsă în 1980²⁵, conchide că rezidența de la Helsinki înregistrase rezultate modeste la mijlocul anilor '30, dispunând de aproximativ o jumătate de duzină de politicieni și funcționari guvernamentali în serviciul său. Helsinki fusese, totuși, după Londra, una din rezidențele cele mai afectate de Teroare. La sfârșitul anului 1937, toți ofițerii NKVD și ai Departamentului al IV-lea au fost rechemati la Moscova pentru a fi împușcați sau băgați la închisoare. Singurul ofițer NKVD care a supraviețuit Inchiziției de la Moscova și s-a întors la Helsinki a fost Boris Nikolaievici Ribkin (alias Jarțev), care lucra sub acoperirea diplomatică de secretar II și soția acestuia, Zoia Nikolaievna Ribkina (alias Jarțeva), care conducea oficiul Intourist la Helsinki²⁶. Ribkin a fost promovat rezident și, împreună cu soția lui, a primit sarcina de a relansa operațiunile NKVD în Finlanda, în primăvara anului 1938²⁷.

Atât Ribkin cât și soția lui au fost foarte bine primiți în înalta societate finlandeză²⁸. După război, Zoia avea să devină șeful departamentului pentru Germania și Austria din reorganizatul INO²⁹. Modul de a fi al lui Ribkin, deschis și amabil, era însă înșelător. În cadrul NKVD-ului, el era un stalinist doctrinar, conștient de faptul că originea sa evreiască îl obliga să evite orice umbră de ne-ortodoxism, și să urmeze maxima: „UGADAT, UGODIT, UTSELET” („evaluează corect, aspiră, supraviețuiește”) ³⁰.

În timpul anului 1938, Ribkin a fost însărcinat atât cu diplomația secretă cât și cu colectarea de informații. Hitler ocupă Austria, fără nici o rezistență și o încorporează în cel de-al treilea Reich. Kremlinul se temea că următoarea mișcare va fi realizarea capătului de pod în Finlanda.

Aceste temeri au fost accentuate de celebrarea la 12 aprilie a celei de-a 20-a aniversări a eliberării orașului Helsinki de sub dominația sovietică cu sprijinul Germaniei. O delegație condusă de contele Rüdiger von der Goltz,

hotărâți și devotați... Îți trimit sincere urări dumitale și prietenilor noștri. Te rog să înmânezi soției mele scrisoarea anexată. Te rog, fă-ți timp să verifici dacă are tot ce-i trebuie..."¹⁹

În vara anului 1938, Sorge comunică Moscovei, pe baza informațiilor furnizate de agentul său Ozaki, că prima confruntare serioasă ruso-japoneză, pe malul lacului Kasan, la frontiera cu Manciuria ocupată de japonezi, era dirijată de Comandamentul local japonez, în timp ce guvernul de la Tokio dorea să împiedice războiul²⁰. Moscova nu îi dă crezare și se consideră în fața unei agresiuni majore în Orientul Îndepărtat sovietic²¹. În vara anului 1939, Departamentul al IV-lea pare a-și fi pierdut încrederea în cel mai abil spion al său. Când Germania invadează Polonia și declanșează al doilea război mondial, la 1 septembrie 1939, Moscova îi trimite lui Sorge o severă admonestare:

„Japonia a început probabil să efectueze mișcări importante (militare și politice), dar dumneata nu ai procurat nici o informație demnă de atenție. Activitatea dumitale pare a deveni trenantă”²².

Timp de doi ani înainte de izbucnirea războiului, spionajul sovietic posedă și un alt agent într-o ambasadă germană. În 1937, Rudolf Herrnstadt, un ziarist evreu din Germania (ulterior editor al publicației est-germane *Neues Deutschland*), lucrând pentru Departamentul al IV-lea la Varșovia, îl recrutează pe Rudolf von Scheliha, un consilier în vârstă de 40 de ani la ambasada germană. Von Scheliha provenea din aristocrația sileziană; pe la mijlocul anilor '30, salariul lui și veniturile soției nu mai sunt suficiente pentru practicarea jocurilor de noroc și pentru întreținerea numeroaselor sale amante. Spre deosebire de Sorge, Scheliha este un mercenar. În februarie 1938, Departamentul al IV-lea depune în contul său deschis la o bancă din Zürich suma de 6 500 dolari - una dintre cele mai mari sume plătite unui agent sovietic între cele două războaie²³.

El este atât de prețuit la Departamentul al IV-lea, datorită contribuției unice la spionarea politicii germane în Polonia, de mare interes pentru Moscova. În primii săi cinci ani de guvernare, Hitler a știut să dezamorseze temerea justificată a Poloniei în fața ambițiilor sale teritoriale în Europa de Est, semnând un tratat de neagresiune în ianuarie 1934. Scopul lui Hitler era de a-i bloca pe polonezi până când el avea să fie - prin reînarmare - suficient de puternic pentru a înfrunta ostilitatea acestora, asigurându-și între timp sprijinul polonez împotriva Rusiei. În octombrie 1938 Hitler propune Poloniei „o politică comună față de Rusia, pe baza Pactului Anti-Comintern”. Dar, după episodul de la München, devine din ce în ce mai clar că cererile lui Hitler vizând portul Danzig (actualmente Gdansk) făceau parte dintr-o politică al cărei scop final era transformarea Poloniei într-un satelit german. Prin martie 1939, relațiile polono-germane ajung în punctul de criză. Abandonând poziția lor pacifistă, Marea Britanie și

„Enigma”, utilizată de forțele armate germane, până la invazia din iunie 1941; cu puține excepții, codurile militare germane au rămas nedescifrate până la sfârșitul războiului¹⁴. Codurile diplomatice s-au dovedit a fi și mai greu de descifrat. Criptanaliștii britanici au spart versiunea Luftwaffe a „Enigmei” în mai 1940. Dar sistemul diplomatic, cunoscut sub numele de Floradora, în ciuda obținerii unui exemplar complet al acestui sistem de cifruri, nu a putut fi analizat până în august 1942, când se realizează prima breșă majoră în codul diplomatic german¹⁵.

În compensație, spionajul sovietic a fost încununat de succes în Țările de Jos, în Franța și în Elveția. La sfârșitul anilor '30, un număr de agenți talentați ai Departamentului al IV-lea au demarat construirea principalei rețele informative destinate Germaniei, din toată perioada războiului. Două nume au ieșit în evidență. Primul este Leopold Trepper, un evreu polonez care, după ce a lucrat pentru Comintern, a fost recrutat de Berzin pentru Departamentul al IV-lea în 1936. În 1938, el sosește în Belgia cu un pașaport fals sub numele de Adam Mikler, om de afaceri canadian care dorea să facă investiții în valoare de 10 000 de dolari. Împreună cu Leon Grossvogel, un prieten evreu care lucrase de asemenea pentru OMS, fondează o companie cu numele ciudat de „Excelenta Manta de Ploaie Străină”, pentru a servi de acoperire-activității de spionaj. Deși conducea o rețea, Trepper, asemeni lui Sorge, era propriul lui agent. El nu a obținut la început informații valoroase, pentru că „obiectivele noastre erau de a ne consolida acoperirea comercială și de a desfășura activitățile de bază pentru a fi gata atunci când vor fi trase primele focuri”¹⁶.

Celălalt nume aparținea lui Alexander Rado, maghiar evreu, care își începuse și el activitatea la OMS, fiind apoi recrutat la Departamentul al IV-lea. Acoperirea lui a fost asigurată de firma de cartografiere Geopress din Geneva (1936). Ca și în cazul lui Trepper, informația colectată de el până la război a fost de mică însemnătate¹⁷.

Cea mai importantă informație secretă din perioada premergătoare războiului a provenit din penetrarea cu succes a ambasadelor germane de la Tokio și Varșovia. La Tokio, Sorge estima că 60% din informația trimisă de cercul său de spionaj la Moscova provenea din sediul ambasadei germane, al cărei ambasador era fostul atașat militar Eugen Ott, bun prieten al lui Sorge¹⁸.

Conform hagiografiei sale sovietice, Sorge nu a știut niciodată că directorul Departamentului al IV-lea, generalul Berzin, fusese împușcat în 1938. Într-o scrisoare adresată lui Berzin în luna octombrie 1938, el îi spunea acestuia:

„Dragă tovarășe! Nu-ți face griji în privința noastră. Deși suntem teribil de obosiți și încordați, suntem în continuare disciplinați,

propunându-i o serie de articole despre spionajul sovietic în Germania, Austria și în alte țări, care ar fi condus la identificarea lui Kippenberger și a altor agenți sovietici. Dar înainte ca aceste articole să înceapă să fie redactate, Semmelmann este asasinat de Andrei Piklovici, un comunist sârb care lucra pentru OGPU. La procesul său din 1932, Piklovici își asumă responsabilitatea pentru crimă, dar declară că a comis asasinatul pentru a preveni trădarea și moartea multor „luptători proletari”. După o campanie de presă condusă de comuniști în favoarea lui Piklovici, el este eliberat.¹⁰

Datorită documentelor false produse de Aparatul pentru pașapoarte, majoritatea liderilor KPD și Comintern au putut fugi peste graniță după cucerirea puterii de către naziști, în 1933. Însă instaurarea statului polițienesc, scoaterea în afara legii a KPD, creșterea entuziasmului popular pentru dictatura lui Hitler și un număr de defecțiuni din clandestinitatea comunistă au distrus în bună parte rețeaua de spionaj sovietic. Un ofițer OGPU numit Grünfeld (nume conspirativ Bruno) a fost trimis în secret în Germania pentru a încerca să salveze ceea ce mai rămăsese din OGPU (nume de cod: Klara) și din Departamentul al IV-lea (nume de cod: Grete). Centrul de la Moscova nu a fost satisfăcut de rapoartele lui, înlocuindu-l cu un ofițer superior, dr. Gregor Rabinovici, un doctor evreu care impresiona prin „tristetea dar și... inteligența adâncilor săi ochi căprui... Costumele sale excelent, dar conservator croite îi accentuau aerul de stabilitate și soliditate”¹¹. Rabinovici reduce rețeaua Departamentului al IV-lea la aproximativ 25. Toată organizația de „Rabcors” dispare. Aparatul de pașapoarte este transferat la Saar în 1934, apoi când regiunea Saar votează alipirea la Germania, din nou mutat la Moscova și la Paris, în 1935. Abram Slutski, șeful INO, anunță la un congres al KPD ținut în 1935 în apropierea Moscovei, că toate rețelele de spionaj de masă din Germania au fost desființate. În 1936, Rabinovici este transferat în Statele Unite pentru a sprijini penetrarea mișcării troțkiste în mod direct¹².

Lichidarea spionajului sovietic în Germania a fost inițiată de Hitler și desăvârșită de Stalin. Numeroși germani care lucraseră pentru serviciile secrete sovietice au murit la Moscova în Marea Teroare. Printre cei dintâi care au fost împușcați s-a numărat și Hans Kippenberger, obligat să facă în 1936 confesiunea absurdă de a fi „spionat în favoarea Armatei germane (Reichwehr)”¹³.

Pierderea rețelei de agenți din Germania era cu atât mai gravă, cu cât criptanaliștii sovietici nu reușiseră să spargă codurile secrete ale acestei țări. Când Beria ia conducerea NKVD-ului în 1938, unitatea combinată de decriptare NKVD/Departamentul al IV-lea este desființată. Componenta NKVD este mutată în fostul hotel Select de pe strada Dzerjinski, fiind însărcinată cu traficul diplomatic; cea mai mare parte din comunicațiile militare trec în responsabilitatea GRU (Informațiile Militare Sovietice). Dar nici așa nu se va reuși spargerea complexei mașinării de cifruri

clandestinitatea KPD și aparatul de spionaj sovietic, este ales deputat în Reichstag. În următorii trei ani, până la luarea puterii de către naziști, el continuă activitatea informativă, protejat de locul din parlament, precum și de postul pe care-l ocupa în Comisia militară a Reichstagului⁶. Berlinul era principala bază europeană de operațiuni OMS. Aici se afla de asemenea un mare și înalt calificat aparat, care furniza pașapoarte și „legende” (identități false bazate pe detalii biografice elaborate și pe documente măsluite). Hans Reiners, unul dintre experții în pașapoarte ai acestui aparat, dădea exemplul cazului „Ivar Müller”, pentru a ilustra deosebita atenție care se acorda detaliilor:

„Müller nu putea să apară pur și simplu în lume, înarmat doar cu un pașaport; el trebuia să posede toate documentele necesare confirmării identității sale, cum ar fi certificatul de naștere, cartea de muncă, cartea de securitate socială, etc. Această colecție de documente nu putea fi făcută decât dacă erai istoric, geograf și expert în cunoașterea metodelor de control al poliției... După ce colecția este gata, încă o măsură de precauție este necesară. Când Ivar Müller trece pentru prima oară frontiera, pașaportul nu trebuie să pară nou. Dacă pașaportul are mai multe vize, acestea confirmă faptul că persoana a fost verificată, reverificată și găsită în regulă, iar poliția va fi mai puțin atentă decât în cazul unui document nou-nouț. De aceea, aparatul pentru pașapoarte aplică un număr de vize și ștampile false pe pașaport. Traseul presupus urmat de călător este ales cu atenție - totul trebuie să se integreze logic în «legenda» personajului”.

Conform afirmației lui Reiners, între anii 1927 și 1932, aparatul pentru pașapoarte berlinez a produs aproximativ 450 de colecții de documente anual⁷.

Nu este deci anormal că între iunie 1931 și decembrie 1932, tribunalele germane au investigat peste 300 de cazuri de spionaj, majoritatea implicând Uniunea Sovietică⁸. În aprilie 1932, un decret al Apărării Economiei Naționale mărea pedeapsa maximă pentru spionaj în favoarea unei puteri străine de la câteva luni la cinci ani de închisoare. În noiembrie 1932, un raid al poliției la un apartament utilizat de aparatul pentru pașapoarte, confiscă 600 de pașapoarte în alb (atât false cât și veritabile), 35 de pașapoarte pe jumătate completate, 800 de fotografii tip pașaport, 700 de formulare de poliție, 2 000 de ștampile oficiale de cauciuc și o mare varietate de alte documente oficiale folosite pentru confecționarea „legendelor”⁹.

Cea mai mare punere în dificultate a spionajului sovietic în Germania a fost provocată de defecția în 1931 a lui Georg Semmelmann, un agent OGPU care operase anterior sub protecția delegației comerciale sovietice la Hamburg. După defecția sa, Semmelmann a scris unui ziar vienez

înainte de Revoluție, întorcându-se de acolo cu o soție englezoaică. Litvinov a manifestat cea mai mare intuiție dintre oamenii de stat sovietici din generația sa, stabilind relații amicale cu personalități politice din occident și îndemnând pe toată lumea să reziste amenințării și apoi agresiunii lui Hitler și Mussolini.

La începutul anului 1934, Stalin începe să caute o soluție alternativă la amenințarea germană: o înțelegere cu Hitler, preferabilă unei securități colective împotriva lui. La o ședință a Politburo în iulie 1934, la scurt timp după uciderea liderului trupelor de asalt, Ernest Rôhm, precum și a altor 180 în „Noaptea cuțitelor lungi”, se spune că Stalin ar fi exclamat: „Ați auzit veștile din Germania? Ați văzut ce s-a întâmplat, cum a scăpat Hitler de Rôhm? Bun băiat, acest Hitler! A arătat cum se poate trata cu oponenții politici!”.² Decizia lui Stalin de a-l lichida pe Kirov, principalul său rival potențial, pare a fi inspirată de exemplul lui Hitler. Pe de altă parte, Stalin nu credea în posibilitatea unei „corelări de durată a forțelor” cu statele occidentale. El era convins că tendința naturală a tuturor capitaliștilor era de a conspira împotriva statului sovietic. Pentru moment însă, lumea capitalistă era divizată, fapt care a fost sesizat și valorificat de Stalin; acesta a sperat că Hitler va avea suficient simț practic pentru a înțelege avantajele reciproce ale unei împărțiri sovieto-naziste a Europei de Est în sfere de influență.³

În 1937, principalul reprezentant comercial sovietic la Berlin, David Kandelaki, acționând la instrucțiunile lui Stalin și Molotov (Litvinov n-a fost niciodată menționat), a făcut demersuri pentru un acord politic ruso-german, care trebuia să fie negociat în secret. Hitler nu părea interesat.⁴ Dar când Kandelaki s-a întors la Moscova, însoțit de rezidentul NKVD la Berlin pentru a-i da raportul lui Stalin, versiunea prezentată a fost deosebit de optimistă, după spusele lui Krivitski, deși nu în totalitate conformă cu realitatea. Ejov i-a spus lui Krivitski: „Germania este puternică. Ea este acum cea mai mare putere a lumii. Hitler a făcut-o astfel. Cine se poate îndoi de aceasta?” Ejov a adăugat că Stalin i-ar fi spus: „Trebuie să cădem la înțelegere cu o putere cum este Germania nazistă”⁵.

Stalin dispunea de foarte puține informații secrete despre Germania nazistă. Înainte ca Hitler să ajungă la putere, spionajul extern sovietic operase în Germania pe o scară mai largă decât în orice altă parte a Europei. KPD, cel mai mare partid comunist din afara Uniunii Sovietice, organizase o rețea de corespondenți muncitori sau Rabcorș (o prescurtare de la „Rabochi Correspondent”) cu mai multe mii de membri, care trebuiau să relateze presei comuniste despre condițiile de muncă ale muncitorilor din toată Europa. În subsidiar, ei furnizau și informații tehnice care erau utilizate în spionajul militar și industrial. În anul 1930, Hans Kippenberger, membru al Biroului Politic al KPD, responsabil cu relația dintre

ȘAPTE AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL 1939-1941

Ambiția finală a lui Hitler era de a transforma cea mai mare parte a Europei de Est într-un imperiu rasist în care slavii „subumani” ar fi prestat muncă de sclavi pentru poporul de stăpâni (Herrenvolk) germani, iar „otrava” evreiască ar fi fost eradicată. Führerul nu s-a îndoit nici o clipă de faptul că momentul crucial în cucerirea acestui imperiu, trebuia să fie războiul împotriva URSS. Când el a luat puterea în 1933, puțini au fost totuși cei care au luat în serios viziunea imperiului său est-european, așa cum era prezentată în paginile cărții sale, Mein Kampf. În perioada de la jumătatea anilor '30, Hitler și-a ascuns de vederea publică ambițiile sale megalomaniace și a înșelat poporul german spunându-i că prin dobândirea de „drepturi egale”, al treilea Reich va garanta pacea în Europa¹.

În 1922, Rusia revoluționară și Germania învinsă, cei doi mari proscriși ai sistemului internațional, au ieșit din izolare, au încheiat Pactul de la Rapallo și au luat Europa prin surprindere, restabilind relațiile diplomatice, renunțând la diferendele financiare și pledând pentru cooperare. În următorul deceniu, în ciuda încercării fanteziste de a provoca o revoluție în Germania, în anul 1923, relațiile diplomatice și economice ale Rusiei Sovietice cu Republica de la Weimar au fost mai apropiate decât cu oricare altă putere. La sfârșitul anului 1933, cucerirea puterii de către naziști pune capăt erei Rapallo. Cu toate că Stalin nu a sesizat toată amploarea pericolului nazist până la invazia germană din 1941, ostilitatea implacabilă a lui Hitler, atât față de marxism cât și față de ordinea internațională existentă, făceau din Germania nazistă cea mai evidentă amenințare reală pentru securitatea Rusiei. Sentimentul de vulnerabilitate sovietic era accentuat de primejdia japoneză din Răsărit. Rezultatul avea să fie o transformare dramatică în diplomația sovietică. Politica externă oficială a Uniunii Sovietice se baza de acum înainte pe căutarea unei securități colective împreună cu puterile occidentale, împotriva amenințării agresiunii naziste și fasciste; în 1934, Uniunea Sovietică intră în Liga Națiunilor și în 1935 realizează primele acorduri de apărare cu puterile capitaliste, în speță cu Franța și Cehoslovacia. Principalul apostol al securității colective, Maxim Litvinov, comisar la Externe din 1930 până în 1939, petrecuse zece ani în Anglia

a început să istorisească povestea sa celor care doreau să-l asculte²⁰⁹. Într-o țară conștientă de importanța securității, cunoștințele vaste ale lui Chambers în problemele penetrației sovietice la Washington ar fi produs consecințe dezastruoase pentru operațiunile NKVD-ului. Dar la Washington securitatea era și mai neglijată decât la Londra. Chambers a descoperit că nici FBI și nici administrația de stat nu erau interesați în mod serios de revelațiile sale²¹⁰. Statul care, la sfârșitul celui de-al doilea război mondial avea să constituie, „principalul adversar” al NKVD-ului, era statul cel mai vulnerabil la penetrația sovietică.

în ce mai multe instituții ale administrației Roosevelt. Dar nu e mai puțin adevărat că infiltrarea Washingtonului reprezenta o prioritate mai redusă, comparativ cu infiltrarea la Whitehall. Moscova era încă interesată în mod esențial de puterile europene și de Japonia și într-o mică măsură de SUA. Bikov nu era foarte preocupat de detaliile deciziei politice americane. Asemeni lui Goldberger, scopul lui principal era de a colecta informații despre Germania și Japonia și despre „tot ceea ce se referă la pregătirile pe care le fac germanii și japonezii pentru războiul împotriva noastră”.

Bikov l-a apostrofat pe Wadleigh, pentru că nu a reușit să procure documente asupra politicii germane și japoneze de la Departamentul de Stat²⁰³. El a fost mai mulțumit de activitatea lui Hiss care, în toamna anului 1936, devine asistentul lui Francis B. Sayre, Asistent Secretar de Stat. Hiss a căpătat acces la o largă varietate de telegrame diplomatice și militare. În 1937, el furniza lui Chambers mari cantități de documente, la interval de o săptămână sau de zece zile; dintre aceste documente, cele mai importante erau considerate de către Bikov, telegramele referitoare la războiul chino-japonez. Un text cablat în 2 martie 1937 cita opinia unor „șefi militari japonezi”, nomenclalizați, care considerau că „vor fi în stare să ducă cu succes războiul împotriva Rusiei, ținând în șah pe chinezi pe flancuri, cu dificultăți minime”²⁰⁴. În cadrul Departamentului de Stat, Hiss a reușit să-și acopere urmele la fel de bine ca Maclean la Foreign Office. Nici măcar Wadleigh nu știa că el lucra pentru ruși: „îl consideram ca pe un tip foarte moderat cu puternic instinct de conservare”²⁰⁵. Sayre trage mai târziu concluzia că documentele furnizate de Hiss au dat „probabil” posibilitatea rușilor să spargă cifrurile diplomatice ale Statelor Unite²⁰⁶. El nu și-a dat seama că, datorită penetrării ambasadei americane din Moscova, cifrurile fuseseră deja deciptate.

Prioritatea comparativ redusă acordată de Uniunea Sovietică colectării de informații în SUA se reflecta atât la nivelul staff-ului utilizat cât și al metodelor. În perioada sa de formare la Moscova, contrar instrucțiunilor, Chambers a trimis cărți poștale prietenilor de acasă. Întors în Statele Unite, el s-a angajat într-un fel de mistificare informativă, adoptând de exemplu un ușor accent străin care l-a convins pe Wadleigh că el nu este american²⁰⁷. Unii dintre prietenii lui știau totuși că este implicat „într-o muncă extrem de secretă”. Chambers l-a tratat pe agentul său principal, Alger Hiss, ca pe un prieten de familie; el și soția lui au locuit în apartamentul lui Hiss. Alți agenți ai lui Chambers se întâlneau la petreceri în locuințele lor, vizitau galerii de artă și jucau tenis de masă împreună²⁰⁸.

Cel mai mare risc în privința securității era totuși Chambers însuși. În iulie 1937, el a fost convocat la Moscova. Din ce în ce mai dezamăgit și temându-se pentru propria soartă, Chambers și-a amânat plecarea cu nouă luni. Apoi, în aprilie 1938, a rupt contactul cu NKVD. Spre sfârșitul anului,

Pe la mijlocul anilor '30, mai multe celule ale Partidului Comunist din SUA (CPUSA) erau în contacte de diferite grade cu Cominternul și cu spionajul sovietic. Principala legătură dintre clandestinitatea CPUSA și spionajul sovietic era asigurată de Whittaker Chambers, un ziarist comunist, care este trimis în 1933 la Moscova pentru formare în domeniul informativ¹⁹⁷. La întoarcere, el a lucrat sub controlul lui Sandor Goldberger, fost lider cominternist, având o frapantă asemănare cu Groucho Marx. Sub pseudonimul de J. Peters, Goldberger a fost eminența cenușie a CPUSA timp de un sfert de secol¹⁹⁸.

În 1934, Chambers începe să presteze munca de curier între Goldberger și o celulă clandestină de la Washington, înființată de Harold Ware, un funcționar comunist din Departamentul Agriculturii, mort într-un accident de mașină în 1935. Alți membri de frunte ai acestei celule au fost: John J. Abt din Departamentul Agriculturii, Nathan Witt, tot Departamentul Agriculturii, Alger Hiss, idem (mai târziu la Comitetul Special de Investigație a Industriei de Muniții, de pe lângă Senat), Charles Kramer (Krevițki) de la Consiliul Național pentru Relații de Muncă (mai târziu la Oficiul de Administrație a Prețurilor și la Subcomitetul pentru Mobilizare de Război al Senatului).

Cel mai capabil membru al celulei lui Ware, Hiss, este făcut de către Chambers membru fondator al unui „aparat paralel”¹⁹⁹. Printre alți noi agenți care au intrat în rețeaua lui Chambers între 1935-1936, s-au numărat Harry Dexter White, de la Departamentul Trezoreriei, George Silverman, statistician guvernamental (mai târziu la Pentagon), care probabil l-a recrutat pe White, și Julian Wadleigh, un economist cu studii la Oxford. Motivația agenților de la Washington era, ca și pentru cei cinci de la Cambridge, tentația participării la războiul secret dus de Comintern împotriva fascismului²⁰⁰.

În toamna anului 1936, un nou rezident al Departamentului IV, Boris Bikov, preia controlul rețelei lui Chambers. Acesta îl descrie pe Bikov, pe care-l cunoștea sub numele de „Peter”, ca fiind un bărbat de vârstă mijlocie, cu păr roșcat, care purta costume de lux și avea întotdeauna pălărie; obișnuia să-și țină mâna dreaptă în interiorul jachetei („stilul Napoleon”) și avea maniere autoritare²⁰¹.

Bikov sugerează să se ofere membrilor rețelei clandestine bani, pentru a le crea „o stare de spirit productivă”. La obiecțiile lui Chambers, Bikov îi dă o mie de dolari (pe atunci o sumă considerabilă), cerându-i să cumpere cuverturi de Buhara, pe care să le ofere celor mai valoroși agenți: Hiss, White, Silverman și Wadleigh. Acestora li s-a spus că aceste cuverturi sunt „daruri de la oamenii ruși pentru tovarășii lor americani”²⁰².

În această vreme, spionajul sovietic penetrase un singur minister de la Whitehall, în Anglia. În SUA, agenții sovietici erau deja instalați în din ce

franceze, cu caracter secret, rugându-l să le transmită unui prieten de-al său din Armata Roșie. De asemenea, îi cere lui Yeaton să-l reangajeze pe șoferul său rus, care „i-ar procura contacte utile la Moscova”. Yeaton nu îl reangajează pe șofer, în schimb, cincisprezece zile mai târziu îl întâlnește „îmbrăcat în uniformă de căpitan NKVD”¹⁹⁰.

Ajungând la Moscova, inițial ca asistent al atașatului militar, Yeaton este îngrozit de starea securității ambasadei. Codurile ambasadei erau compromise, iar funcționarii dădeau frecvente petreceri cu fete „furnizate cu generozitate de către NKVD”. Yeaton constată și un număr de relații homosexuale¹⁹¹.

Tentativele de a-l seduce pe ambasador par a fi fost ineficiente. Una dintre balerinele Baletului din Moscova, care dădeau târcoale personalului ambasadei, îi declară ambasadorului „dragoste nemuritoare”, numindu-l pe Bullit „soarele, luna și stelele ei” - dar fără succes¹⁹².

Atitudinea critică a lui Yeaton a reușit să-i irite, și nu să-i impresioneze pe colegii săi. Atunci când el a raportat că administratorul francez al lui Laurence A. Steinhardt, ambasador între 1938 și 1942, vindea furniturile ambasadei la bursa neagră moscovită, Yeaton a fost „admonestat” de Steinhardt, care nu l-a crezut.

La scurtă vreme înainte de introducerea noilor coduri în 1940, Yeaton cere pe cont propriu, via spionajul militar de la Washington, o investigație efectuată de un agent FBI, pentru a se asigura că noile coduri nu vor fi la rândul lor, compromise¹⁹³. Agentul FBI, sub acoperire de curier, a vizitat în timpul nopții camera codurilor și a descoperit safe-urile deschise, iar cărțile de coduri zăcând pe mese împreună cu mesajele. Era evident că salariații ruși ai ambasadei, la fel de numeroși ca și cei americani, aveau numeroase posibilități de acces la cifruri și documente clasificate. Agentul raportează către FBI:

„Neavând posibilitatea de a-și găsi companie feminină normală, în jurul bărbaților din ambasadă roiește un grup de prostituate sovietice... S-a relevat că aceste fete raportează în mod constant către GPU”.

În plus, acte de „perversiune” homosexuală au avut loc în camera de coduri a ambasadei¹⁹⁴. După acest raport, „un mic grup” a fost rechemat la Washington și s-au întreprins unele măsuri de ameliorare a securității ambasadei¹⁹⁵. Dar agentul FBI nu era un expert tehnic. El nu a căutat în ambasadă aparatura de ascultare. Când această cercetare a fost comandată în 1944, un electrician al Marinei a descoperit 120 de microfoane în clădirea ambasadei, la o primă verificare. Un funcționar al ambasadei relatează că „ei au găsit microfoane în picioarele tuturor meselor și scaunelor, în pereți și pretutindeni”¹⁹⁶.

perioadă când Statele Unite nu dispuneau de o agenție de informații civile, iar serviciul de informații militare era redus ca dimensiuni și dezorganizat.

Primul ambasador american la Moscova, William C. Bullit, scria către Departamentul de Stat în 1936: „Nu trebuie să trimitem niciodată un spion în Uniunea Sovietică. Nu există nici o altă armă atât de eficientă și atât de dezarmantă în relația cu comuniștii, cum este sinceritatea”¹⁸⁵. Această sinceritate atinge dimensiuni deosebit de ample: George Kennan, unul dintre primii membri ai personalului lui Bullit, își amintea că în prima iarnă de existență a ambasadei, 1933-1934, aceasta nu poseda nici coduri, nici safe-uri și nici un fel de securitate. „Comunicațiile cu guvernul nostru circulau prin oficiul telegrafic obișnuit și documentele noastre zăceau pe mese la vedere”. Sistemul de securitate instalat a fost ineficient. La solicitarea lui Bullit, ambasada americană a fost cea dintâi păzită de marinari. Acestora li s-au procurat repede „prietene” de către NKVD. „Chip” Bohlen, viitorul ambasador la Moscova, stătea într-o zi în holul Hotelului Savoy, unde erau cazați marinarii americani, când a apărut o rusoaică fardată violent, care s-a îndreptat spre recepție, spunând că dorește să meargă în camera sergentului de marină O’Dean. „Eu, spune ea, sunt profesoara lui de limba rusă”¹⁸⁶. Cu ajutorul acestor „profesoare”, NKVD a recrutat cel puțin un funcționar din primul grup de criptanaliști americani, Tyler G. Kent, care a furnizat material de cifru și documente secrete¹⁸⁷.

Reședința ambasadorului Spaso House, era la fel de vulnerabilă ca și ambasada însăși. Telefoanele sunau zi și noapte, dar la celălalt capăt al firului nu răspundea nimeni. Serghei, administratorul rus, contribuia la ținerea sub observație a ambasadei, din apartamentul său pe care-l ținea veșnic încuiat. Până în 1952, nimeni nu i-a cerut cheia de la apartament; când noul ambasador, Bohlen i-a solicitat o cheie de la acel apartament, Serghei a tergiversat mai multe săptămâni, timpul necesar îndepărtării aparaturii de înregistrare. După câțiva timp, Serghei însuși a fost retras de la ambasadă¹⁸⁸.

Majoritatea diplomaților americani din anii '30 au ignorat eficiența penetrației sovietice. Iosif E. Davies, ambasador între 1936 și 1938 era, după cum spunea Bohlen, „de o ignoranță sublimă în ceea ce privește coordonatele elementare ale sistemului sovietic și ale ideologiei acestuia... Nu a înțeles niciodată epurările, având tendința de a accepta versiunea oficială sovietică a existenței unor conspirații împotriva statului”. Colonelul (mai târziu general de brigadă) Phillip R. Faymonville, atașat militar din 1934 până în 1939, deși un fluent vorbitor de limba rusă, era și mai naiv decât Davies. Bohlen considera că Faymonville „avea o pronunțată simpatie pentru ruși”¹⁸⁹. Maiorul Ivan D. Yeaton, atașat militar între 1939 și 1941 îl consideră „captiv al NKVD-ului”. Când Yeaton pleacă la Moscova în 1939, Faymonville, pe atunci la Washington, îi înmânează două manuale militare

din Sala Amintirilor de la KGB relevă că în 1942 a fost parașutat în Austria sa natală, pentru a conduce operațiuni informative în spatele liniilor inamice, dar a fost repede capturat și executat de naziști¹⁸¹.

Plecarea lui Deutsch și a întregii rezidențe NKVD de la Londra la sfârșitul lui 1937, îi lasă pe „magnifici” și pe ceilalți agenți sovietici de la Londra fără conducere și fără sprijin¹⁸².

Semnificația primei faze de penetrație sovietică la Whitehall a fost în general înțeleasă incorect. Principalul succes înregistrat a constat în recrutarea a doi funcționari de la cifru - Oldham și King - și a doi tineri diplomați - Maclean și Cairncross - la Foreign Office. Documentele procurate de aceștia au fost de mare folos criptanaliștilor de la unitatea combinată NKVD/Departamentul al IV-lea. S-a creat o întreagă mitologie despre străluciții matematicieni asistați în zilele noastre de calculatoare înalt performante, care descifrează cele mai complicate coduri în timp record. În realitate, cele mai multe spargerii de coduri și cifruri, care au putut fi probate, s-au realizat în special datorită informației procurate de spionaj. Spărgătorii sovietici de coduri au fost ajutați mult mai mult de colegii lor din serviciile informative, decât criptanaliștii occidentali. Se poate conchide, cu toate că Gordievski a dispus de puțină informație directă, că succesele sovietice înregistrate în domeniul decriptării, împotriva Japoniei în anii '30, sunt paralele cu succesele înregistrate împotriva Marii Britanii¹⁸³.

La apogeul Marii Terori și serviciul sovietic de criptanaliză a fost într-o oarecare măsură afectat. La sfârșitul anului 1937, atât Gleb Boki, șeful unității combinate NKVD/Departamentul al IV-lea, cât și adjunctul său, colonelul Karkevici, au fost împrușcați. Acuzațiile false împotriva lui Boki includeau trădarea cifrurilor și „organizarea unei loje masonice cu scopul de a răsturna puterea de stat”. Succesorul lui Boki, Șapiro, a rezistat doar o lună, fiind arestat la rândul său. Cu toate acestea, criptanaliștii au fost mult mai puțin atinși de epurări decât colegii lor din alte unități. S. Tolstoi, șeful secțiunii japoneze, a rămas în acest post pe toată perioada Terorii și a celui de-al doilea război mondial¹⁸⁴.

După ce s-a recules în urma Marii Terori, NKVD a reușit cele mai mari acțiuni de penetrare, infiltrându-și agenții chiar în Serviciile de Informații ale Marii Britanii.

Statele Unite au fost și mai vulnerabile penetrației sovietice, spionii NKVD furnizând o enormă cantitate de informații serviciilor de criptanaliză sovietice. Înainte și în timpul celui de-al doilea război mondial, ambasada americană la Moscova a fost mai sistematic penetrată decât cea a oricărei alte puteri. Relațiile diplomatice au fost stabilite în noiembrie 1933 într-o

portretul lui Mali din Sala Amintirilor menționează că el a fost împușcat la sfârșitul anului 1937¹⁷⁶.

Lichidarea lui Mali l-a lăsat pe Kim Philby fără supervizare regulată timp de peste un an de zile. Între timp, planul de asasinare a lui Franco fusese cel puțin în parte compromis de defecția lui Walter Krivitski, care cunoștea unele detalii, inclusiv implicarea unui „tânăr ziarist englez”. Și prioritățile NKVD-ului în Spania se schimbaseră. Acum lichidarea lui Franco fusese depășită în importanță de distrugerea troțkiștilor din Spania¹⁷⁷.

Se pare totuși că Mali a fost arestat la Londra. Deși MI5 nu știa nimic despre penetrarea NKVD-ului în Foreign Office și nici despre recrutarea celor cinci de la Cambridge, unul dintre agenții săi, Olga Grey a reușit să câștige încrederea șefului cercului de spionaj din Woolwich Arsenal, Percy Glading, un veteran al Cominternului, dirijat pe rând de Deutsch și Mali. În februarie 1937, d-ra Grey a fost rugată de Glading să închirieze un apartament în Kensington. Două luni mai târziu, Mali vizitează apartamentul, fiind prezentat de Glading sub numele de „dl. Peters”, „un austriac care a servit în timpul războiului la cavaleria rusă”. La 16 august, câteva săptămâni după rechemarea lui Mali la Moscova, Glading sosește la apartament cu Deutsch, pe care-l prezintă drept „dl. Stevens”. Miss Grey acceptă să-l ajute pe dl. Stevens la fotografierea documentelor aduse de Glading.

La sfârșitul lui octombrie, d-ra Grey notează numărul de referință al unui document fotografiat de Josefina Deutsch, ceea ce permite identificarea sa la MI5, ca fiind schița unei noi arme navale de 14 inch. La începutul lui noiembrie, Glading comunică întoarcerea soților Stevens la Moscova „din cauza îmbolnăvirii fiicei lor”; dl. Stevens avea să revină singur la Londra, cel mai probabil după Crăciun¹⁷⁸.

Spre deosebire de rechemarea lui Mali, rechemarea familiei Deutsch n-a fost determinată de paranoia epurărilor, ci de teamă că ar putea fi deconspirați. În vara anului 1937, agenta Cominternului, Edith Tudor-Hart, utilizată de NKVD în calitate de curier, pierde un jurnal conținând detalii compromițătoare despre munca informativă a soților Deutsch. Cum viza lui Deutsch era aproape de expirare, el a fost intervievat de poliție și i s-au cerut detalii asupra intențiilor sale de a părăsi Marea Britanie¹⁷⁹.

Arestarea lui Glading și a cercului de spionaj Woolwich Arsenal, de către Serviciul Special, în ianuarie 1938, pune capăt oricărei perspective a lui Deutsch de a reveni în Anglia¹⁸⁰. MI5 nu era la curent cu faptul că, pe la începutul anului 1938, întreaga rezidență NKVD la Londra urma să fie rechemată la Moscova. Arnold și Josephine Deutsch nu au fost lichidați la întoarcerea lor la Moscova. Arnold a lucrat mai mulți ani la Centru, ca expert în grafologie și plastografiere. Textul însoțitor al portretului său

recupereze, întinzându-se peste masă. Având în fața mea trei perechi de fese, am extras peticul de hârtie din buzunar, l-am băgat în gură, l-am înghițit... și a dispărut”¹⁷¹.

De altfel, steaua lui Philby este în ascensiune. În luna mai, el este acceptat în calitate de corespondent oficial al *The Times* în Spania naționalistă. El revine la Londra pentru a discuta condițiile de lucru atât cu redacția, cât și cu Mali. Se întoarce în Spania, întărindu-și acoperirea prin afișarea unei relații galante cu lady Frances „Bunny” Lindsay-Hogg. „Bunny” își amintea mai târziu: „El nu a suflat niciodată vreo vorbă despre socialism, comunism ori ceva asemănător”.

La sfârșitul anului, Philby devine un erou local. Împreună cu alți trei ziariști el călătorește cu o mașină care este lovită de un obuz de artilerie. El descrie acest episod cititorilor lui *The Times*, cu multă modestie: „Correspondentul dumneavoastră... a fost dus la un punct de prim-ajutor, unde i-au fost rapid îngrijite rănilor ușoare de la cap. În acest timp, ofițerii spanioli se străduiau curtenitori să salveze pe ocupanții mașinii, fără a ține cont de obuze”. Rănilor le-au fost fatale celorlalți trei ziariști. În data de 2 martie, generalul Franco însuși îi prinde lui Philby la piept Crucea Roșie a Meritului Militar. Mai târziu, el avea să declare, probabil spunând adevărul:

„Rănilor căpătate în Spania m-au ajutat în munca mea - atât ziaristică, cât și de spionaj. Înainte de aceasta, ofițerii lui Franco aveau numai opinii critice față de ziariștii britanici despre care credeau că sunt în mare majoritate comuniști, pentru că erau atât de numeroși cei care luptau în Brigada Internațională. După ce am fost rănit și decorat de Franco însuși, am devenit cunoscut ca «englezul-decorat-de-Franco» și toate ușile s-au deschis în fața mea”.

Informațiile obținute erau transmise ofițerilor NKVD care așteptau de cealaltă parte a frontierei, în Franța, la Hendaye sau la Sf. Jean de Luz¹⁷². Dar misiunea de a ajuta la organizarea asasinării lui Franco fusese abandonată în vara lui 1937, înainte ca Philby să fi câștigat încrederea lui Franco și a anturajului acestuia¹⁷³.

În iulie 1937 Mali este rechemat la Moscova. Trecutul religios și repulsia față de folosirea terorii îl făcuseră suspect. Înalta apreciere acordată lui Mali de către Ejov și chiar de către Stalin îi lăsau acestuia o rază de speranță de a putea contracara acuzațiile împotriva lui. Dar principalul motiv al revenirii sale la Moscova a fost un fel de fatalism. El i-a spus soției lui Ignace Reiss, Elizabeth Porețki: „Mă vor ucide aici, sau mă vor ucide acolo. E mai bine să mor acolo”¹⁷⁴. Aleksandr Orlov, care a refuzat un ordin similar de întoarcere, l-a auzit pe Mali spunând: „Ca fost preot, nu am avut nici o șansă. Dar am hotărât să merg acolo, astfel ca nimeni să nu poată spune: «Poate că, de fapt, acest preot a fost un spion adevărat»”¹⁷⁵. Textul de sub

plictisitoare la „Revista revistelor”, după întoarcerea de la Viena nu a fost luminată decât de un prim succes minor înregistrat prin obținerea acceptării lui în Societatea Anglo-Germană, al cărei „contact constant” cu Goebbels, ministrul propagandei, fusese denunțat deja într-un memorandum secret al Foreign Office. Philby are o serie de întâlniri cu Ambasadorul german la Londra, von Ribbentrop și efectuează mai multe vizite la Ministerul Propagandei, condus de Goebbels, la Berlin¹⁶⁷.

Războiul Civil din Spania îi oferă o oportunitate majoră de spionaj, sub acoperirea de ziarist. „Sarcina mea primordială, scrie el în memoriile sale, era să obțin informații directe privitoare la efortul de război fascist”. Ca de obicei, el omite să relateze în aceste memorii adevărul întreg. Informațiile lui Gordievski completează însă misterul șederii lui Philby în Spania. La începutul anului 1940, transfugul NKVD Walter Krivitski vizitează Anglia și îi povestește dnei Jane Archer (considerată de Philby printre cei mai valoroși ofițeri ai MI5) despre un tânăr ziarist englez trimis de spionajul sovietic în Spania în timpul Războiului Civil¹⁶⁸. Tânărul ziarist era Philby, iar „informația aiuritoare” - după cum scrie Philby în memorii - se referea la un plan de asasinat împotriva lui Franco. La începutul anului 1937, Ejev îi trimite lui Mali ordinul de a utiliza unul dintre agenții săi britanici, trimițându-l sub acoperire de ziarist în Spania pentru a se infiltra în anturajul lui Franco și pentru a sprijini organizarea asasinării acestuia¹⁶⁹. Philby obține o scrisoare de acreditare de la o agenție de știri londoneză și sosește în Spania în februarie 1937. Ajuns acolo, el bombardează redacția ziarului *The Times* cu rapoarte nesolicitate de nimeni, relatând știri din zona de război controlată de forțele franchiste¹⁷⁰.

Cariera lui de agent sovietic în Spania a fost periclitată încă înainte de a fi început cu adevărat. El a scăpat ca prin urechile acului de pericolul de a fi deconspirat și apoi lichidat, la numai două luni de la sosirea în Spania. Într-o noapte, el a fost trezit de doi reprezentanți ai Gărzii Civile Naționaliste, care au pătruns în dormitorul lui. Pe când se îmbrăca sub privirea vigilentă a gărzilor, și-a amintit că lăsase în buzunarul pantalonilor codul său NKVD, scris pe o bucățică de hârtie. Neavând posibilitatea să ia hârtiuța din buzunar și s-o facă să dispară în timpul drumului spre sediul Gărzii Civile, a intrat sau mai bine-zis, a fost îmbrâncit într-un birou luminat de un singur bec mare și neacoperit cu abajur, în fața „unui maior subdimensionat al Gărzii Civile, bătrânicos, chel și morocănos”. Acesta i-a cerut să-și întoarcă pe dos buzunarele. Următoarele secunde au fost printre cele mai critice din viața lui Philby:

„Scoțând întâi portmoneul, l-am aruncat pe masă, imprimându-i în ultimul moment o mișcare care l-a trimis până în colțul cel mai îndepărtat. Așa cum am sperat, toți trei gardiștii s-au repezit să-l

trece prin mai multe departamente, fără a se acomoda nicăieri. O perioadă lucrează cu Maclean la Departamentul pentru Statele Vestice, obținând accesul la ceea ce el numește „o bogăție de informații valoroase asupra evoluției Războiului Civil din Spania”¹⁶⁰. Cairncross nu posedă farmecul și grația în societate manifestate de Maclean deși încearcă să cultive o serie largă de relații la Whitehall, el nu-și va face mulți prieteni. Sir John Colville, asistent personal al lui Neville Chamberlain și apoi secretar particular al lui Churchill, îl consideră „foarte inteligent, deși uneori incoerent”. El își amintește de asemenea că „John Cairncross invita deseori lumea la masă... El mânca foarte încet, mai încet decât orice persoană pe care am cunoscut-o vreodată”. Cairncross își nota în detaliu conversațiile din timpul mesei și le trimitea la NKVD¹⁶¹. Deja după primul an la Foreign Office, Mali îi sugerează să se transfere la Trezorerie, un departament unde NKVD nu era încă infiltrat¹⁶². El face aceasta în octombrie 1938.

Burgess se simțea fără îndoială frustrat de abilitatea recrutului său, Cairncross, de a penetra la Whitehall mai repede decât el. Spre sfârșitul anului 1936, el se angajează ca producător la BBC și apoi, la postul național de radio (actualmente: Radio 4) și începe să caute persoane cu legături în trecut sau în prezent în domeniul spionajului, pentru a le oferi tentanta ocazie de a vorbi la radio. Cel mai important contact din această perioadă este David Footman, șef adjunct (și apoi șef) al Departamentului SIS de Informații Politice¹⁶³. Fără să bănuiască nimic și impresionat de talentul lui Burgess în domeniul relațiilor internaționale, Footman îl ajută, un an mai târziu, să obțină o slujbă la SIS.

Burgess continuă timp de câțiva ani să frecventeze cercul „Apostolilor”, și se consultă cu Blunt - rămas la Trinity până în 1937 - asupra posibilităților noi recruți pentru spionajul sovietic. Michael Straight, după propria tentativă de a fi recrutat de către Blunt, consideră că Burgess era „omul invizibil din spatele lui Anthony”¹⁶⁴. Cel mai important recrut al lui Blunt a fost Leonard Henry „Leo” Song, care era deja comunist când a sosit la Trinity, în octombrie 1935, având o strălucită reputație academică și o bursă pentru limbi străine. „Am fost un fiu al clasei muncitoare”, spune Long mai târziu, și am un profund simț al inechității sociale¹⁶⁵. Blunt îi supervisează lucrările în limba franceză și îl introduce în mai 1937 în cercul „Apostolilor”. În aceeași perioadă, îl recrutează pentru NKVD. „Blunt, își amintește Song, nu a încercat niciodată să mă șantajeze sau să exercite presiuni, pentru că amândoi împărtășeam credința adâncă în cauza comunismului”¹⁶⁶. În timpul celui de-al doilea război mondial, Song a funcționat direct în subordinea lui Blunt, ca agent sovietic.

Deși Kim Philby a devenit în final cel mai important dintre „Cei cinci magnifici”, cariera lui a evoluat mai lent decât a celorlalți patru. Munca

Massing, conștientă de înclinațiile sale spre alcoolism, l-a obligat să se căsătorească cu o fată din Rusia de care nu îi plăcea. Ea trebuia să fie pentru el ca o infirmieră și o gardiană de poliție¹⁵⁴.

Mali și soția lui au ajuns la Londra la începutul anului 1936, folosind pașapoarte austriece false pe numele de Paul și Lydia Hardt. El s-a prezentat căpitanului King sub numele de „Dl. Petersen”, reprezentant al unei imaginare bănci olandeze, interesat în informații de la Foreign Office. Inițial, King a furnizat copii după documentele de la Foreign Office, în drum spre casă de la biroul lui Pieck din Buckingham Gate. De acolo, copii sau originale erau aduse lui Mali de către un comunist britanic, inginer electrician, pe nume Brian Goold-Verschöyle (alias Fried), care fusese curierul Cominternului timp de mai mulți ani. Fried era convins că documentele pe care le transmitea conțineau directive politice din partea Internaționalei Comuniste. El a fost șocat descoperind într-un pachet deschis documente de la Foreign Office. Mali telegrafia Moscovei conținutul celor mai importante documente, utilizând numele conspirativ „Mann”. Celelalte documente erau fotografiate la un studio aparținând unui fotograf al NKVD-ului, Wolf Levit¹⁵⁵.

Inițial, Donald Maclean, care și-a început cariera la Foreign Office în cadrul Departamentului pentru Liga Națiunilor și Statele din Vest, a avut acces la documente mai puțin importante decât modestul, dar mai strategic plasatul King. Informația cea mai utilă pe care a furnizat-o NKVD-ului, a fost referitoare la Războiul Civil din Spania. Se pare că el a influențat opinia exagerată a NKVD-ului, conform căreia absența intervenției britanice se datora unei politici mai ample de pacificare cu Germania, care trebuia să-l lase pe Stalin să se confrunte singur cu fascismul¹⁵⁶. Dar Mali îl considera pe Maclean o investiție pe termen lung, astfel încât îl consilia să se concentreze mai ales asupra progresului în carieră pentru a ajunge în poziții de vârf¹⁵⁷. În acest domeniu, Maclean a avut un deosebit succes. Departamentul „Personal” îi face o călduroasă recomandare în martie 1938, adresată ambasadorului britanic în Franța, pentru primul său post în străinătate, în funcția de Secretar III la ambasada din Paris:

„Maclean, fiul lui Sir Donald Maclean... a lucrat deosebit de bine în primii săi doi ani de muncă aici și este o piesă de bază a Departamentului pentru Statele din Vest. Este o persoană foarte agreabilă... și, credem că va avea succes la Paris, atât sub aspect social cât și profesional”¹⁵⁸.

De acum înainte, reputația lui Maclean se consolidează atât de rapid încât se consideră deja că el va fi Subsecretarul Permanent¹⁵⁹.

John Cairncross, care intră la Foreign Office la un an după Maclean, în toamna anului 1936, nu se adaptează atât de repede. În primii doi ani,

și cancelar al Universității din Glasgow. Ca și fratele său, John Cairncross, a obținut o bursă de studii la Academia Hamilton de lângă Glasgow. În 1930, la vârsta de 17 ani, influențat probabil deja de tradițiile politice de la Red Clydeside și nedreptatea socială antrenată de depresiune, a intrat la Universitatea Glasgow, unde a studiat timp de patru ani franceza, germana, economia politică și engleza. Și-a continuat studiile în anul universitar 1933-1934 la Sorbona, Paris. Obținând într-un singur an licența în Litere, a câștigat o bursă de studiu la Trinity College, Cambridge, luând probabil legătura cu Comitetul Mondial pentru Ajutorarea Victimelor Fascismului German, al lui Münzenberg. În momentul în care Cairncross sosea la Trinity, în octombrie 1934, el era un comunist declarat. Publicația *The Trinity Magazine* îl descrie satiric sub numele de „Crucea de foc”¹⁴⁸. Cairncross a progresat foarte rapid și aici, absolvind cu ușurință gradul în limba franceză. *The Trinity Magazine* declara, cu oarecare exagerare, că John Cairncross... învață o nouă limbă străină la fiecare două săptămâni¹⁴⁹. Printre bursierii de la Trinity se număra și Anthony Blunt. „Nu mi-a plăcut de el, spune Cairncross, și nici lui nu i-a plăcut de mine”. Însă Blunt îl vâna pentru Burgess, care l-a întâlnit într-una din vizitele la Cambridge, stabilind imediat o relație cu el. Patruzeci de ani mai târziu, într-un interviu în care își ascundea propria carieră la KGB, Cairncross recunoaște că l-a găsit pe Burgess „fascinant, fermecător și nemilos”¹⁵⁰. În 1935, Burgess îl recrutează pentru Comintern și îl pune în contact cu Deutsch¹⁵¹. În anul 1936, Cairncross întrerupe aparent relația cu Partidul Comunist și depune o cerere de angajare la Foreign Office. În vara aceluiași an, el absolvă Cambridge cu nota maximă, primește o bursă de merit postuniversitară și este angajat la Foreign Office cu un punctaj extraordinar la examenul de intrare, la 100 de puncte în urma lui aflându-se studentul de la All Souls, Con O'Neill (viitor diplomat). După John King și Donald Maclean, el devine cel de-al treilea agent sovietic, lucrând la Foreign Office¹⁵².

La începutul anului 1936, INO îl trimite pe Mali la Londra, pentru a coordona operațiunile ilegale ale NKVD. Rezidentul „legal” NKVD la ambasada din Londra, Aron Vaclavovici Șuster, nu ia parte la nici una din aceste operațiuni, limitându-se a pune la dispoziție un canal de comunicații cu Centrul, precum și alte forme de sprijin ilegal¹⁵³. Sluțki, șeful INO, admira marele talent al lui Mali de a recruta, motiva și câștiga loialitatea agenților săi, dar rămânea preocupat de tendința acestuia de a-și regreta trecutul. Hede Massing scria despre el mai târziu: „Un om de lume discret, echilibrat, dacă nu era prăbușit într-o teribilă depresiune plină de autoacuzatii, atunci când bea. Coșmarurile care se petreceau sub această înfățișare rafinată erau înspăimântătoare. Mali avusese o legătură pasională cu una dintre agentele lui Reiss, numită Gerda Frankfurter”. „Dar Moscova, spune Hede

MI5, Secția Investigații și consilier intim al viitorului prim-ministru, Neville Chamberlain¹⁴².

La sfârșitul anului 1935, Burgess devine totuși asistentul personal al tânărului homosexual conservator, căpitanul „Jack” Macnamara, pe care Rees îl consideră „atât de departe în dreapta... încât este corect să fie numit fascist”. Ei vor întreprinde împreună o serie de misiuni în Germania nazistă, misiuni care, după cum spunea Burgess, erau de fapt uriașe escapade de homosexuali, împreună cu membrii simpatizanți ai Tineretului hitlerist¹⁴³. Pe continent, Burgess construiește o remarcabilă serie de relații: cel mai important este Edouard Pfeiffer, șef de cabinet al lui Edouard Daladier, ministrul de război al Franței din ianuarie 1936 până în mai 1940 și prim-ministru din aprilie 1938 până în martie 1940. Burgess a povestit prietenilor despre „o seară petrecută la un bordel de bărbați... împreună cu Pfeiffer și doi membri ai Cabinetului francez...”, când „au cântat, au răs și au dansat în jurul mesei...”¹⁴⁴

Spre deosebire de Philby, Burgess și Maclean, Blunt nu a avut nevoie să adopte o nouă atitudine politică. După o călătorie în Rusia, în vara anului 1935, simpatiile lui marxiste devin mai explicite în articolele sale de critică de artă, publicate în *The Spectator*. „Intelectualul, declară el, nu se mai teme să-și dedice atenția problemelor practice ale lumii, iar comunismul poate fi un subiect la fel de interesant ca și cubismul”¹⁴⁵. După vizita în Rusia, Blunt are întâlniri regulate cu Arnold Deutsch. Acesta îl convinge să mimeze indiferența față de problemele politice. Michael Straight, un tânăr economist american la Trinity, consideră că Blunt era „total apolitic”. Își va da seama de eroare abia atunci când Blunt va încerca să-l racoleze ca agent sovietic¹⁴⁶.

Cel mai important agent „vânat” de Blunt este „al cincilea bărbat”: studentul de la Trinity, John Cairncross. Deși Cairncross este ultimul din cei, cinci, identificat în mod public, el a penetrat cu succes o mai mare varietate de paliere ale puterii și ale informațiilor decât oricare dintre ceilalți patru. În mai puțin de un deceniu după plecarea de la Cambridge, el a lucrat succesiv la Foreign Office, la Trezorerie, la secretariatul personal al unui ministru, la agenția de interceptare/decriptare GC & CS, și la SIS. Gordievski își amintește o afirmație a lui Dimitri Svetanko, șef al Biroului pentru Anglia din Direcția Întâi Centrală, care vorbind despre Cairncross „cu deferență, admirație și respect”, a spus: „Realizările lui sunt egale cu cele ale celorlalți patru, cu excepția lui Philby”¹⁴⁷.

Cairncross s-a născut în 1913, într-o familie modestă, dar înzestrată intelectual, din Glasgow. Fratele lui mai mare Alec (care nu a avut nici o legătură cu KGB), a fost un distins economist, care a devenit succesiv șeful Serviciului Economic al guvernului, profesor la Colegiul St. Peter, Oxford

lui albaștri strălucitori se făceau parcă și mai mari. Se uita la interlocutor zâmbind seducător și apoi schimba subiectul”¹³⁴.

Convingându-l pe Burgess să accepte o oarecare disciplină ca agent al NKVD, Deutsch l-a convins de asemenea să renunțe la ideea celei de tip Comintern și a lucrului în grup. Recruții de la Cambridge erau conduși individual de Deutsch și apoi de Mali¹³⁵. Dar Burgess continua să considere spionajul drept o activitate semi-socială, realizată în colaborare cu prietenii săi. „Burgess este cel care a insistat să menținem relațiile dintre noi”¹³⁶. Această insistență avea să îl conducă pe Philby în pragul prăbușirii în 1951¹³⁷.

Donald Maclean a rupt legăturile fătuse cu Partidul Comunist în același timp cu Burgess. După ce a absolvit cu onoruri de primă categorie secțiunea de limbi moderne, în iunie 1934, el avea ambiția fie de a preda limba engleză în URSS, fie de a rămâne la Cambridge pentru doctoratul axat pe analiza marxistă a lui Jean Calvin și a apariției burgheziei. În loc de aceasta, în cursul verii își anunță mama că vrea să candideze pentru un post la Foreign Office. Își va petrece aproape tot anul următor învățând pentru examenul de intrare la Foreign Office în august 1935¹³⁸. Va lua acest examen, nu înainte de a fi fost întrebat despre „vederile lui cominterniste” de la Cambridge:

„Mă tem că timp de o clipă am fost bântuit de gândul dublu fie de a nega adevărul, fie de a-l înfrunta. M-am hotărât să spun adevărul. «Da, am spus, am avut astfel de vederi - și nu le-am abandonat nici acum cu totul». Cred că le-a plăcut de mine, pentru că au dat din cap, s-au privit unul pe celălalt și au zâmbit. Apoi președintele comisiei a spus: «Mulțumesc, asta-i tot, dle Maclean»”¹³⁹.

Când Maclean a urcat treptele Foreign Office-ului în octombrie 1935, ca nou membru al Serviciului Diplomatic al Majestății Sale, el a devenit totodată primul dintre „Cei cinci magnifici” care pătrundea în coridoarele puterii.

Pentru Burgess, accesul la secretele oficiale a fost mai laborios. La sfârșitul anului 1934, el se decide să părăsească Trinity. Prima sa slujbă în afara Universității Cambridge, la începutul anului 1935 este de consilier financiar al mamei prietenului său și coleg „Apostol”, Victor (viitor lord) Rothschild. Scopul lui, dezbătut cu Deutsch în cafenelele din East End, rămânea infiltrarea în cele mai înalte sfere ale puterii - de preferință în Serviciul de Informații Secrete¹⁴⁰. În acest scop, Burgess a exploatat „în mod cinic și cu bună știință... rețeaua de prieteni” fără a se iluziona, așa cum a recunoscut mai târziu, „că va putea să-și păstreze unghiile curate”¹⁴¹. Se pare că a făcut o încercare nereușită de a se angaja la Departamentul de cercetare al Partidului Conservator, condus de Sir Iosif Ball, fost șef al

târziu ideea că „trupul deșirat și alb” al lui Maclean ar fi exercitat vreo atracție asupra lui. În realitate, aspectul atrăgător, athletic, bronzat, al lui Maclean îl făcea dezirabil pentru ambele sexe¹²⁵.

Burgess l-a eliberat pe Maclean și de inhibițiile politice. Cu puțin înainte de a-l vizita pe Blunt la Roma, Burgess l-a cooptat pe Maclean în celula sa secretă, de luptă alături de Comintern, împotriva fascismului internațional. Într-un interviu dat în noiembrie 1933 publicației studențești *The Granta*, Maclean afirmă că în el există trei personalități diferite: un esthet homosexual, un sportiv heterosexual și în fine, cel mai ascuns Maclean, un marxist extrem de serios¹²⁶.

Asemeni grupelor germane de cinci, „Cercul de cinci” al lui Burgess avea un număr fluctuant de membri. Printre primii participanți s-au numărat probabil și Alister Watson și James Klugmann. Dar nici unul dintre ei nu a avut, pentru KGB, importanța prezentată de Philby, Burgess, Blunt, Maclean - sau „cel de-al cincilea bărbat” recrutat în 1935.

În primăvara anului 1934, Burgess schimbă subiectul cercetării sale, trecând de la „Revoluția burgheză din secolul XVIII” la „Revolta Indiei”¹²⁷. Dar și acest proiect cade în desuetudine când Burgess începe să se ocupe de războiul secret împotriva fascismului. Întors la Londra în luna mai, Philby îi relatează lui Burgess aventurile lui cu clandestinitatea cominternistă de la Viena¹²⁸. Goronwy Rees găsește admirația lui Burgess față de Philby „atât de excesivă, încât mi-a fost greu să înțeleg pe ce se baza în mod obiectiv”¹²⁹. Tot în luna mai, într-o cafenea din East End, Burgess îl întâlnește pentru prima oară pe Arnold Deutsch, sub numele simplu de „Otto”¹³⁰. Burgess îi scrie lui Philby, informându-l despre recrutarea lui, iar acesta „îl felicită”¹³¹. În vara anului 1934, îndemnat de Deutsch, el vizitează Germania și Rusia însoțit de un comunist de la Oxford, Derek Blaikie (care avea să fie ucis în cel de-al doilea război mondial). Ei vizitează Germania într-un moment dramatic. Era 30 iunie 1934, „Noaptea cuțitelor lungi”, când Hitler și-a reglat conturile cu oponenții săi din Partidul Nazist¹³².

În timpul vizitei la Moscova, Burgess l-a întâlnit pe Piatnițki, șeful OMS și pe Buharin, fostul lider al Cominternului¹³³. La întoarcere, Deutsch a reușit să-l convingă că, dacă dorește să continue războiul secret, atât el, cât și Philby trebuie să rupă toate legăturile vizibile cu Partidul Comunist. Chiar la întâlnirile cu „Apostolii”, el a început să-și ascundă convingerile politice: „În orice discuție de idei, el era mereu dispus să povestească anecdote, să facă analogii sugestive, să dea o replică ironică. Dacă era vorba de o chestiune politică, el se exprima în metafore distante și obscure. Dacă i se cerea să-și exprime propriile convingeri, ochii

Blunt nu a putut face publică „transformarea” care-l afectase pe el însuși. La sfârșitul toamnei anului 1933, Burgess îl vizitează la Roma pe Blunt, care își petrecea o parte din concediul său, împreună cu Ellis Waterhouse, bibliotecar la Școala Britanică de la Roma. El notează că până la sosirea lui Burgess „noi nu am discutat politică deloc. Dar Guy dorea să vorbească tocmai despre politică”. Probabil la Roma, capitala Italiei fasciste, s-a produs racolarea lui Blunt în cercul secret de cinci al lui Burgess, destinat războiului dus de Comintern împotriva fascismului internațional¹²⁴.

În afară de Blunt, cel mai important recrut din cercul lui Burgess a fost studentul de la Trinity Hall, Donald Maclean, împreună cu care avea să fugă la Moscova cu 18 ani mai târziu. Tatăl lui Maclean, sir Donald Maclean era un avocat presbiterian și politician liberal de origine scoțiană. În momentul morții sale subite în 1932, el era președintele Consiliului pentru Educație în guvernul național Ramsay MacDonald. El își trimite fiul la studii la Gresham's School, la Holt în Norfolk, al cărei director, J. E. Eccles accentua în fața fiecărui nou elev importanța care trebuie să se acorde „adevărului, cinstei și onoarei; a purității gândirii, vorbei și faptei; a valorii și importanței muncii asidue și a muncii cinstite”. Pentru încurajarea purității și limitarea experiențelor sexuale adolescente, în timpul zilei erau cusute buzunarele pantalonilor fiecărui băiat. Unul dintre cei mai renumiți elevi din epoca Eccles, poetul W. H. Auden, declara în 1934: „cel mai puternic motiv de a lupta împotriva fascismului este acela că în școală am cunoscut statul fascist”.

Reacția lui Maclean a fost ceva mai blândă. Nu există nici o dovadă convingătoare că el și-ar fi urât tatăl sau școala publică la care a învățat. El a jucat rugby sub culorile școlii Gresham, a câștigat o expoziție la Trinity Hall, Cambridge și a părăsit școala cu o reputație morală nepătată. Spre deosebire de Philby și Burgess, el a avut primele contacte serioase cu comunismul încă din școală. Colegul său de școală, Norman John („James”) Klugmann, care avea să devină membru al comitetului politic al Partidului Comunist din Marea Britanie și istoricul acestui partid, a declarat la un moment dat că a devenit comunist numai pentru a irita conducerea școlii de la Gresham. În perioada școlară, Maclean a experimentat pentru prima dată viața dublă, ascunzând de tatăl său atât pierderea credinței creștine cât și opiniile politice, din ce în ce mai orientate spre stânga. El a devenit comunist în primul an de studenție la Trinity. Prietenul său „Kluggers”, bursier la limbi moderne la colegiul învecinat, a fost cel care i-a făcut cunoștință cu Burgess. Burgess a devenit probabil primul iubit al heterosexualului Maclean. După ce l-a eliberat pe Maclean de inhibițiile sale sexuale, Burgess a trecut rapid la alte cuceriri. El a ridiculizat mai

această perioadă de studenție, Blunt devine un homosexual activ, însă discret¹¹⁷.

Cea mai mare influență în cooptarea lui Blunt în munca pentru KGB a exercitat-o Guy Burgess, care devine student la Trinity exact în perioada când Blunt își începe activitatea de cercetare postuniversitară, în octombrie 1931. Blunt este cel care îl va introduce pe Burgess, doi ani mai târziu, în cercul „Apostolilor”¹¹⁸. Pe atunci, Blunt primise o bursă de cercetare la Trinity pentru lucrarea sa „Istoria teoriei picturii, cu referire specială la Poussin”. Noul bursier cercetător și noul „Apostol” erau foarte des împreună¹¹⁹.

Legătura dintre cei doi era în mare parte de natură sexuală. Blunt simțea o puternică atracție fizică pentru prietenul său mai tânăr, dar era sedus și de flerul intelectual, strălucirea conversației și amploarea viziunii lui Burgess. La prima lor întâlnire, Goronwy Rees este siderat de abilitatea lui Burgess de a conecta interesul pentru artă cu interpretarea marxistă a istoriei¹²⁰. În 1972, cu șapte ani înainte ca propria lui trădare să fie descoperită, Blunt protestează în mod public împotriva celor care tindeau să diminueze remarcabilele talente demonstrate de Burgess la Cambridge:

„Este important să subliniez că el a fost una din persoanele cele mai stimulative din punct de vedere intelectual, având și mult farmec și o vivacitate remarcabilă; și acele persoane care afirmă acum că s-au simțit bolnavi fizic în prezența lui nu spun adevărul... El era un extraordinar catalizator intelectual. Se interesa de orice și nu exista nici un subiect asupra căruia să nu se poată pronunța cu competență”¹²¹.

Burgess l-a convins pe Blunt că are datoria de a traduce marxismul său într-o participare activă în favoarea Cominternului - și în cele din urmă a KGB-ului - pentru combaterea fascismului. Concepția lui Burgess era perfect cuprinsă în citatul său favorit din memoriile lui Claud Cockburn: „Vine un moment când acțiunile tale trebuie să aibă un oarecare raport cu vorbele tale. Aceasta este ceea ce numim „momentul adevărului”¹²².

Acest moment a sosit la începutul anului universitar 1933-1934, când Burgess se pregătea să creeze „o grupă de cinci” la Cambridge. Blunt însuși face referire la acest punct important al carierei sale, într-un articol publicat în 1973:

„Dintr-o dată, marxismul pune stăpânire pe Cambridge în toamna lui 1933. Nu pot preciza data, pentru că eu eram în concediu. Când am revenit în ianuarie (1934), majoritatea tinerilor mei prieteni deveniseră marxiști și se alăturau Partidului; iar Cambridge se transformase literalmente peste noapte”¹²³.

Mult timp după încetarea relației amoroase, el îi ajuta să-și depășească dificultățile emoționale și, când era necesar, le găsea partenerii adecvați. Pentru acești oameni, el era o combinație de tată și «agent matrimonial»¹¹⁰.

Unul dintre membrii grupului homosexual asupra căruia Burgess a avut cea mai durabilă influență a fost Anthony Blunt. Cel mai vârstnic dintre „cei cinci magnifici” de la Cambridge era fiul unui preot anglican bine situat, reverendul Arthur Vaughan Stanley Blunt, care a murit când Anthony era în al treilea an de studiu la Cambridge. Anthony avea legături distante cu sfântul său tată, dar era profund atașat mamei sale, pe care fratele lui, Wilfrid o descrie ca pe o „femeie de o infinită bunătate și o simplitate aproape puritană, incapabilă de a spune chiar și cea mai nevinovată minciună”¹¹¹. Când Blunt avea patru ani, tatăl său a devenit capelanul ambasadei britanice de la Paris. Cei zece ani petrecuți în Franța i-au conferit lui Blunt „o puternică înclinație franceză, care mi-a colorat întreaga atitudine față de lucruri. Încă de la o vârstă fragedă, am fost determinat aproape în mod inconștient să acord importanță operelor de artă”¹¹². La școala de la Marlborough, de la vârsta de 14 ani, Blunt dobândește ceea ce prietenul său apropiat, poetul Louis Mac Neice, numește „o cunoaștere precoce a artei și un dispreț permanent față de autoritatea conservatoare”. La Marlborough, disprețul lui Blunt pentru convenționalismul burghez se exprimă pe plan estetic și mai puțin pe plan politic. Așa cum își amintește Mac Neice, „el spunea tuturor că politica este un lucru prea mărunț pentru a vorbi despre ea”¹¹³. Până când a părăsit școala, Blunt nu fusese încă un homosexual practicant; majoritatea prietenilor săi erau, ca și Louis Mac Neice, heterosexuali.

Cursul care l-ar fi putut interesa în cel mai înalt grad pe Blunt la Cambridge, Istoria Artelor, nu a fost introdus decât la începutul anilor 1960. Când el a intrat la Cambridge, în 1926, nici o universitate britanică nu predă această disciplină; Institutul Courtauld, al cărui director va deveni Blount, a fost înființat abia în 1931. Blunt a intrat la Trinity College cu o bursă în matematici - o performanță considerabilă pentru o persoană atât de înzestrată pentru domeniul estetic și literar¹¹⁴. În iunie 1927, el trece la *Limbi moderne*, luând examenul principal în 1928, cu maximum de punctaj, pentru limba franceză și cu locul II pentru limba germană. Încheie treapta a II-a în 1930, pe primul loc, absolvind secția de *Limbi moderne*¹¹⁵. În mai 1928 este și el ales în rândul „Apostolilor”. Cel care îl atrage în studiul teoriei marxiste este „apostolul” matematician Alister Watson (mai târziu ofițer științific superior la Amiralitate și agent KGB)¹¹⁶. Profesorul de istorie de la Trinity, Steven Runciman, îl caracterizează în felul următor: „Era, cred, mulțumit de el însuși. Dar putea fi totuși o companie agreabilă”. În

Când Goronwy Rees, un tânăr bursier de la All Souls îl întâlnește pe Burgess în decursul unei vizite a acestuia la Oxford, în vara lui 1932, „el avea reputația de a fi cel mai strălucit student din acea perioadă”:

„Într-adevăr, el nu-și dezmințea reputația. În acea vreme era la Trinity și se spunea că are în față un viitor academic strălucit... Conversația lui avea un plus de farmec și datorită înfățișării plăcute, tinerești, atletice, cu un aer foarte englezesc; părea neverosimil faptul că aproape tot ceea ce spunea releva cu certitudine că este homosexual și comunist... În tot ceea ce spunea era ceva profund original și deosebit de personal”¹⁰⁷.

În 1932, așa cum constată Rees la prima lor întâlnire, Burgess era marxist. În 1933, el se alăturase deja Partidului Comunist, recrutat probabil de către Maurice Dobb. În ultimul an la Trinity, Burgess devine activist. El contribuie la organizarea unei greve încununate de succes a personalului de serviciu de la Trinity College. Gustul pentru plăcerile decadente ale sistemului capitalist, la a cărui distrugere se simțea chemat să participe, caracterizează capacitatea tinerească a lui Burgess de a-și lua partea ce i se cuvine din plăcerile societății pe care o blama¹⁰⁸.

Preocupat din ce în ce mai mult de munca de partid și de viața socială, Burgess nu trece examenul în treapta a II-a de studiu, la fel de ușor cum trecuse în partea I de studii istorice. În 1933, bolnav fiind, probabil pe un fond psiho-somatic, i se acordă o diplomă destinată celor care erau considerați capabili să-și ia gradul universitar, dar incapabili să-și completeze documentația. Încă se considera că are un strălucit viitor academic și de aceea poate demara lucrul la teza de doctorat cu tema: „Revoluția burgheză în Anglia secolului XVII”, cu speranța că va obține o bursă la Trinity¹⁰⁹.

Una dintre însușirile cele mai remarcabile ale lui Burgess era fascinația pe care o exercita asupra profesorilor și a celorlalți studenți. Goronwy Rees, un heterosexual care rezistă încercărilor de seducere ale lui Burgess, devine totuși bun prieten cu el, într-o relație dominată de Burgess. Atractivitatea pe care o resimțeau pentru Burgess anumiți profesori homosexuali era și mai puternică. Distinsul clasicist de la Oxford, Maurice Bowra, decanul Colegiului Wadham, împreună cu care a locuit Burgess, era foarte mândru de acesta. Rees detectează la Burgess „o dorință conștientă sau inconștientă de dominație”. Bowra remarcă faptul că aptitudinea de a manipula a lui Burgess era, cel puțin parțial, de natură sexuală:

„Era grobian și chiar brutal în relație cu iubiții lui, dar comportamentul lui sexual avea și un aspect generos... A avut relații sexuale cu majoritatea acestor amici, așa cum a procedat cu toți care doreau aceasta și nu erau respingători, pentru a-i elibera de frustrații și inhibiții... Aceste legături nu durau mult, dar Guy își păstra afecțiunea lor și chiar un fel de dominație permanentă asupra lor.

despre el - fostul său director de studii în economie de la Trinity, Dennis Robertson, și un prieten de familie, Donald Robertson (nici o legătură cu cealaltă persoană) aveau oarecare dubii în privința lui. Dennis Robertson i-a scris, spunându-i că „în timp ce-i admiră energia și inteligența”, se simte îndemnat să adauge faptul că „înaltul său simț al justiției sociale ar putea să nu fie potrivit pentru activitatea administrativă”. Philby și-a retras cererea și s-a angajat la o publicație lunară liberală, cu sediul în City, *Review of Reviews*, rupând legătura cu prietenii comuniști de la Cambridge și anunțând că și-a schimbat opiniile politice. Arnold Deutsch, pe care el îl cunoștea doar sub numele de Otto l-a încurajat și i-a recomandat să aibă răbdare:

„Mi-a spus că apreciază implicarea mea; problema era, cum să fiu folosit la parametri optimi. Nu era bine să lucrez în calitate de corespondent de război pentru *Daily Worker* și să mor pe vreun câmp de luptă. Mă așteptau câmpuri de bătălie mai importante, însă trebuia să am răbdare. În următorii doi ani nu am avut practic nimic de făcut. El îmi testa implicarea. În decursul întâlnirilor noastre eu nu aveam nimic de oferit, dar primeam în schimb încurajări răbdătoare”¹⁰³.

Deutsch sosește în Anglia cu instrucțiuni de a lua contact cu Burgess și cu Philby¹⁰⁴. Burgess fusese recomandat pentru recrutare de către Philby și Henri. Printre altele, Deutsch împărtășea disprețul lui Burgess pentru morala sexuală burgheză.

În ciuda înfrumusețărilor biografice ulterioare, copilăria lui Burgess a fost burgheză și convențională. El era fiul unui comandant naval căsătorit cu o soție bogată. După un an la Colegiul Eton, Guy este trimis la Colegiul Regal Naval de la Dartmouth, unde se remarcă atât la orele de curs, cât și pe terenul de sport. Vederea slabă îl împiedică totuși să urmeze o carieră navală, astfel încât, la 16 ani, se întoarce la Eton. În ultimul an de studiu, câștigă premiile Rosebery și Gladstone pentru istorie, precum și o bursă în istorie la Trinity College, la Cambridge. În ciuda unui spirit gregar din ce în ce mai înflăcărat, el ratează includerea sa în „Pop”, o societate exclusivistă de la Eton, posibil din cauza homosexualității sale indiscrete¹⁰⁵.

Burgess nu se limitează la comunitatea homosexuală de la Cambridge. Conversația strălucită, prezența atrăgătoare și siguranța de sine îi asigură o bună primire atât la exclusivistul Club Pitt, cât și la societatea studentescă satirică Footlights. Spre sfârșitul anului 1932 este ales în grupul „Apostolilor”, un cerc de discuții alcătuit din profesori și studenți, care se mândrea cu faptul (nu tocmai adevărat) că recruta cei mai capabili studenți¹⁰⁶.

Autorul acestei distincții, Moritz Schlick, fondatorul „Cercului vienez” de filosofi și oameni de știință, era un valoros savant. El a fost asasinat în 1936 de către un student căruia îi respinsese teza despre etică. Schlick echivala valorile morale cu sentimentele de plăcere și împlinirea umană cu extazul. Schlick credea că, pe măsură ce civilizația progresează, omul are din ce în ce mai mari posibilități de a cunoaște plăcerea fără suferință⁹⁷.

În această perioadă, în documentele Universității din Viena, Deutsch se prezintă ca evreu, atât din punct de vedere religios (mosaisch) cât și etnic (jüdisch)⁹⁸. Devenirea lui intelectuală, de la iudaism la marxism, nu poate fi trasată cu precizie. Dar atracția lui Deutsch pentru viziunea lui Schlick, despre o lume în care bucuria ia locul suferinței, pare a fi fost însoțită și apoi total înlocuită, de viziunea Internaționalei Comuniste, despre o nouă ordine mondială, care va elibera omul de exploatare și alienare. La sfârșitul anilor '20, Deutsch se asociază mișcării de „eliberare sexuală” fondată de psihologul evreu vienez, Wilhelm Reich, care deschisese clinici de consiliere a muncitorilor asupra problemelor sexuale. Reich eră angajat într-o ambițioasă tentativă de a integra marxismul și freudianismul într-un întreg⁹⁹. Represiunea politică și cea sexuală, spunea el, merg împreună și pregătesc calea fascismului. În 1930, Reich pleacă de la Viena la Berlin și se alătură Partidului Comunist German. După ce Hitler ajunge la putere, fuge din Germania, mai întâi la Viena și apoi în Scandinavia, unde demarează un program - pe alocuri bizar - asupra comportamentului sexual uman, care îi conferă reputația de „profet al unui orgasm superior”.

Implicarea lui Deutsch în acest gen de activități atrage atenția secțiunii antipornografie a poliției austriece, care inițiază o investigație în primăvara lui 1934, exact când el pleca în Anglia¹⁰⁰.

Inscripția care însoțește portretul lui Deutsch din Sala Amintirilor nu face mențiune de asocierea sa cu Reich. În schimb, se spune că el a început să lucreze pentru OGPU după o colaborare cu OMS-ul cominternist, prima lui misiune derulându-se în Palestina, pe atunci sub dominație britanică. În 1933, Deutsch și soția lui Josephine, născută Rubel, cu care se căsătorise în 1929, vizitează Moscova. Deutsch este pregătit aici ca ilegal OGPU și soția lui ca operator radio. I se dă numele de acoperire: Stefan Lang, dar în aprilie 1934 călătorește la Londra sub numele său real, pentru a putea intra în cercurile universitare¹⁰¹. El folosește acoperirea de cercetător. Din 1935, când soția lui i se alătură, ocupă un apartament în Lawn Road, Hampstead. În mai 1936, Josephine Deutsch dă naștere unei fiice, Ninette Elizabeth¹⁰².

Kim Philby se întoarce în Anglia în mai 1934, la o lună după sosirea lui Deutsch. Prima lui tentativă de a intra la Whitehall este o solicitare de angajare în serviciul civil. Dar cele două persoane care au dat referințe

„Apoi am fost trimis în misiune pentru două săptămâni. La întoarcere, primul lucru pe care l-am făcut a fost să mă interesez de «cazul meu». Nu am găsit dosarul. Am fugit la șeful meu. El nu știa ce se întâmplase și am pornit amândoi în căutarea dosarului. În cele din urmă l-am găsit. Mâzgălit pe diagonală, era un singur cuvânt: executat”.

În ziua următoare, Mali a mers la INO și a cerut să fie mutat în străinătate⁹¹. Primul său post, spre sfârșitul anului 1932, a fost de ilegal OGPU în Germania. La câteva luni după ce naziștii au cucerit puterea, s-a mutat la Viena. De asemenea, se pare că a menținut legătura cu aparatul lui Münzenberg la Paris. Mesajul său către agenta austriacă Hede Maning - și către Kim Philby, fără îndoială - era că „singurul mod de a combate fascismul este din afară,⁹² și nu din interior.

Prima experiență de ilegal cominternist a lui Philby la Viena este activitatea de curier între comuniștii austrieci, scoși în afara legii și contactele acestora din Ungaria, Paris și Praga. În februarie 1934, bătălia dintre stânga și dreapta politică atinge în Austria punctul culminant, numit de Philby „punct de criză”. Forțele aripilor de dreapta și guvernului Dollfuss și luptătorii extremiști de stradă ai Heimwehr-ului atacă sediile sindicatelor, ale publicațiilor de stânga, ale socialiștilor, chiar și anumite hoteluri. Mali a apreciat curajul și ingeniozitatea lui Philby în tranzitarea peste graniță a comuniștilor și socialiștilor⁹³.

Philby a recunoscut mai târziu, în fața copiilor săi, că în perioada de la Viena i s-a dat însărcinarea „de a penetra spionajul britanic indiferent cât timp ar fi necesitat acest lucru”⁹⁴. Astfel încât, în mai 1934, Mali îl trimite înapoi în Marea Britanie. Pentru a-l controla pe Philby, Mali trimite la Londra un ilegal al său, Arnold Deutsch. Portretul lui Deutsch atârna astăzi în Sala Amintirilor, alături de cel al lui Mali⁹⁵.

Deutsch era un evreu austriac, atrăgător, talentat și cosmopolit. Fiu al unui comerciant vienez, Deutsch frecventează cursurile Facultății de Filosofie a Universității din Viena. În ciuda numelui facultății, numeroși studenți, asemeni lui Deutsch, urmau cursuri științifice. Timp de patru ani, el se concentrează asupra chimiei și fizicii, urmând în același timp cursuri de filosofie și psihologie. În al cincilea an, își elaborează teza de doctorat cu tema: „Despre sărurile de argint și de mercur ale amino-benzothiazolului și o nouă metodă de analiză cantitativă a argintului”. La 19 iulie 1928, la mai puțin de cinci ani de la intrarea la Universitate și la vârsta de 24 de ani, Deutsch primește titlul de Doctor în filosofie *cum laudae*, deși comisia de examinare a considerat lucrarea lui destul de controversată. Votul președintelui comisiei fiind decisiv, i s-a acordat titlul cu distincție⁹⁶.

cu câteva luni înainte de moartea sa, munca lui la Viena „a atras atenția” OGPU⁸⁷.

Prima persoană care a înțeles valoarea potențială a lui Philby, ca agent sovietic, a fost Theodor Mali, al cărui portret se află pe pereții Sălii Amintirilor de la KGB. Elogiul oficial adresat memoriei lui Mali face referire la rolul său în recrutarea și dirijarea lui Philby și a „celor cinci magnifici”⁸⁸.

Sluțki, șef al INO în acea perioadă, consideră că succesul lui Mali se datorează farmecului său personal și tactului instinctiv. Transfugul Orlov, care nu nutrea sentimente prea calde față de foștii săi colegi, își amintește cu afecțiune de „chipul puternic, bărbătesc (al lui Mali) și de ochii săi mari, aproape ca de copil”⁸⁹. Unii dintre agenții săi au sesizat vulnerabilitatea sa interioară, resimțind pentru el un atașament sporit⁹⁰. Mali avea puține lucruri în comun cu activiștii brutali care începuseră să predomine în NKVD. De origine maghiară, el fusese destinat să devină preot catolic. În timpul războiului a fost capelan în armata austro-ungară, înainte de a cădea prizonier la ruși în Carpați. Mai târziu, el avea să povestească unuia dintre agenții săi:

„Am văzut toate ororile, tineri cu membrele degerate murind în tranșee. Am fost mutat dintr-un lagăr într-altul și am răbdut de foame alături de ceilalți prizonieri. Eram invadați de paraziți și mulți au murit de tifos. Mi-am pierdut credința în Dumnezeu, iar când revoluția a izbucnit, m-am alăturat bolșevicilor. Mi-am lăsat tot trecutul în urmă. Nu mai eram ungur, nici preot, nici creștin, nu eram fiul nimănui. Eram doar un soldat «dispărut în acțiune». Am devenit comunist și așa am rămas”.

După ce a ieșit din lagăr, dorința lui de a apăra revoluția de contrarevoluție, i-a determinat admiterea în Ceka. Convingerea vizionară că ei contruiesc paradisul terestru nu l-a părăsit niciodată, dar a fost șocat de grozăviile Războiului Civil și ale colectivizării. El își amintea că „detașamentele noastre Roșii «curățeau» satele exact la fel cum făceau și Albii. Locuitorii rămași, bătrâni, femei și copii, erau mitraliați sub pretextul că-i ajutaseră pe dușmani. Nu puteam să îndur plânsetul femeilor. Pur și simplu nu puteam”.

În ceea ce privește colectivizarea, Mali admite: „Știam ce le facem țăranilor, câți erau deportați și câți împușcați. Dar am rămas pe loc. Am sperat că voi avea șansa să îndrept ceea ce făcusem”. La un moment dat, el a fost implicat personal în cazul unui om care fusese condamnat la moarte, pentru că furase o traistă mică de cartofi pentru a-și hrăni copiii lihnii de foame. Mali a reușit să-și convingă șeful să recomande comutarea sentinței în condamnare la închisoare. A vorbit cu soția acelui om și i-a spus că viața soțului ei a fost salvată. „Cazul acesta”, credea el, „devenise ispășirea mea”:

cel mai faimos dintre ei a ajuns la KGB pe o cale oarecum diferită. Harold Adrian Russel „Kim” Philby s-a născut în India, în ziua Anului Nou a lui 1912, fiul Dorei Philby și al lui Harry St. John. Tatăl lui, pe care îl adora, ducea cu multă lejeritate o viață complexă. El scria pentru *The Times*, a candidat de două ori pentru Parlament, era un obișnuit al cluburilor londoneze; în același timp, convertindu-se la islamism, și-a luat o a doua soție în persoana unei tinere sclave din Arabia Saudită⁸³. Ca și Kim mai târziu, deși la o scală mult mai modestă, el a trădat secretele britanice unei puteri străine. Având o mare admirație pentru Ibn Saud, el i-a furnizat acestuia documente secrete privitoare la Orientul Mijlociu⁸⁴. Kim a studiat atât la Westminster cât și, din 1929, la colegiul de la Cambridge, unde a fost coleg cu Anthony Blunt și (din 1930) cu Guy Burgess.

Philby s-a înscris la Societatea Socialistă de la Universitatea Cambridge, participând la ședințe în primii doi ani. În octombrie 1931 se transferă de la Istorie la Economie. El începe să participe mai activ la Societatea Socialistă, dominată acum de comuniști, devenind trezorerul acesteia în ultimul său an de studiu la Cambridge (1932-1933). Dar au existat două experiențe în viața lui Philby, care au determinat convertirea sa definitivă. Prima a constat dintr-o vizită la Berlin în martie 1933 în timpul ultimei sale vacanțe de Paște, la scurtă vreme după incendierea Reichstagului, constatând direct persecutarea Partidului Comunist de către Hitler și constituirea statului polițienesc nazist. Philby s-a întors la Cambridge arzând de nerăbdare să participe la lupta împotriva fascismului.

La Cambridge, profesorul Maurice Dobb a exercitat o puternică influență asupra lui. Dobb vorbea discipolilor săi despre rolul Cominternului în lupta împotriva fascismului.

Philby a absolvit universitatea în iunie 1933, cu diplomă în științe economice și „cu convingerea că viața mea trebuie să fie dedicată comunismului”. Dobb i-a dat o recomandare „pentru un grup comunist din Paris, perfect legal și la vedere”. Se pare că acest grup nu era altceva decât Comitetul Mondial pentru Ajutorarea Victimelor Fascismului German, condus de Münzenberg.

După ce a luat legătura cu aparatul lui Münzenberg la Paris, Philby „a fost orientat spre o organizație clandestină comunistă din Viena”⁸⁵. Adresa lui de contact era locuința familiei Israel și Gisela Kohlmann, evrei polonezi stabiliți în Viena imediat înainte de primul război mondial. Philby a locuit la ei cu chirie, petrecându-și timpul cu studierea limbii germane și jurnalistică. Fiica familiei Kohlmann, recent divorțată, lucra deja ca agent al Cominternului. În februarie 1934, Litzi Kohlmann devine soția lui Philby. În acest timp ea îl introduce pe Philby în activitățile subversive ale Cominternului⁸⁶. Așa cum Philby avea să recunoască într-un interviu luat

Berlin și Moscova⁷³: „În lumea modernă, între aceste gigantice forțe în opoziție, nu încap imparțialitate politică și socială... Nu există cale de mijloc⁷⁴. În întâlnirile cu simpatizanții, Henri a formulat aceasta într-un mod direct: „Voi englezii sunteți niște liberali bine intenționați”, care ați putea opta pentru o cale de mijloc⁷⁵. Adică, intelectualii britanici antifasciști, dacă antifascismul lor reprezintă mai mult decât simple vorbe, trebuie să manifeste „solidaritate” (un cuvânt-cheie în vocabularul lui Mützenbergh, destinat inocenților intelectuali) cu muncitorii germani oprimați, alăturându-li-se acestora în războiul secret împotriva fascismului. Acest mesaj era deosebit de penetrant în special pentru Guy Burgess, cel mai înflăcărat tânăr comunist de la Cambridge, care s-a mobilizat să-și alcătuiască „propriul grup de cinci, albastru-deschis”⁷⁶.

„Hitler peste Europa” a fost recenzată în numărul din aprilie 1934 de către Brian Howard, prieten apropiat al lui Burgess și homosexual ca și el. Deși Evelyn Waugh, parafrazând caracterizarea făcută de lady Caroline Lamb lui Byron, îl numește pe Howard „nebun, rău și periculos”, acesta devine rapid o personalitate literară cunoscută. Howard elogiază cartea „Hitler peste Europa”, drept „cea mai bună carte despre al treilea Reich apărut în limba engleză... Cartea lui Ernest Henri trebuie să fie citită imediat de oricine dorește cu adevărat să înțeleagă bazele reale ale hitlerismului”. Recenzia lui Howard se încheie cu o chemare la raliere a britanicilor la frontul invizibil antifascist „fără întârziere”⁷⁷.

Carierea lui Henri în spionajul sovietic s-a întins pe o jumătate de secol; el a început ca ilegal, OGPU între cele două războaie și s-a încheiat în Direcția a V-a a KGB-ului lui Andropov⁷⁸. În 1988, el a recunoscut în fața unui ziarist occidental că a făcut recrutare de talente pentru KGB la Cambridge, în anii '30 și că a păstrat legătura cu Burgess și Dobb⁷⁹.

Henri era amator de artă, acordând preferință lui Picasso și Matisse și nu artiștilor „realismului socialist”. Însă Henri era un comunist idealist și un patriot rus, mândru de realizările sovietice și de transformările economice produse de planurile cincinale⁸⁰. În decursul carierei sale de ziarist și spion, Henri a susținut necesitatea de „a nu subestima energia și forța tineretului”: „Timp de aproape două secole, societatea burgheză s-a temut numai de clasa muncitoare. Acum trebuie să se teamă de o altă forță - tânăra generație, care până acum a fost obligată să asculte și să execute ceea ce i se spune”⁸¹. El a recunoscut în 1988 că a fost uimit că activitatea lui de descoperire de talente pentru KGB nu i-a provocat arestarea în frumoșii săi ani '30⁸².

Deși patru din „cei cinci magnifici”, precum și alți agenți mai puțin cunoscuți au fost recrutați în perioada studiilor la Cambridge, primul și

Doar liderul fiecărui grup trebuia să cunoască numele și adresa celorlalți membri; el singur putea lua legătura cu palierul ierarhic superior.

În fața provocării lui Hitler, KPD s-a comportat în realitate, așa cum a remarcat Koestler „ca un uriaș castrat”⁶⁷. El și-a concentrat focul nu asupra Partidului Nazist, ci asupra principalului său rival de la stânga, SPD-ul socialist. Conglomeratul rezistenței comuniste în cel de-al III-lea Reich, a fost departe de ceea ce s-ar numi o mișcare clandestină organizată, constând de fapt într-o opoziție haotică înregistrată în rândul muncitorilor din construcții, cel mai prost plătiți din Germania⁶⁸. Însă Cominternul a camuflat eșecul lipsit de glorie al KPD, declarând că aceasta a trecut în ilegalitate, iar „grupurile de câte cinci” au dat naștere unei noi Germanii revoluționare subterane... subminând fiecare pas al lui Hitler⁶⁹.

Principalul propagandist al grupurilor de cinci era Semion Nikolaievici Rostovski, un ilegal OGPU și asociat al lui Münzenberg care se stabilise la Londra în calitate de ziarist sub numele de Ernst Henri (mai târziu Henry sau Ghenri). În august și septembrie 1993, el a scris trei articole intitulate „Mișcarea revoluționară în Germania nazistă”, publicate în săptămânalul de stânga, *The New Statesman*. Primul articol, subintitulat „Grupurile de cinci” („Fünfergruppen”) revela pentru prima oară în mod public existența acestora și făcea declarații extravagante privitor la succesele înregistrate:

„Probabil că nu există un alt exemplu în istorie, de mișcare revoluționară secretă complet echipată și eficientă la nivelul întregii țări, care să se fi dezvoltat într-un interval de timp atât de scurt... Aceste grupuri de cinci acoperă practic toată industria germană; majoritatea întreprinderilor și majoritatea celor mai importante oficii sunt împânzite cu ele”.

Se pretindea că grupurile includeau numeroși foști socialiști, republicani, liberali și catolici care „sub conducerea comunistă... au abolit toate diferențele dintre ei și urmăresc o singură politică - antifascismul”. În afară de tipărirea materialelor de propagandă clandestină, a coordonării demonstrațiilor și a colectării de informații asupra „Terorii hitleriste”, grupurile de cinci au reușit să infiltreze mișcarea muncitorească nazistă și se pregăteau să paralizeze din interior întregul sistem. Rețelele secrete naziste, spunea Henri, erau deja atât de puternice și răspândite în lumea întreagă încât alcătuiau „o internațională fascistă” camuflată. De aici rezulta că și antifasciștii trebuie să se organizeze atât la vedere cât și în mod secret⁷⁰. Editorul publicației *The New Statesman*, Kingsley Martin, a declarat în mod repetat că „faptele” prezentate de Henri „sunt neîndoielnice”⁷¹.

În martie 1934, Henri își detaliază argumentele într-o carte intitulată „Hitler peste Europa?”⁷² reeditată în următoarele câteva luni. Mesajul lui Henri era următorul: opțiunea cititorilor este simplă și puternică: între

deși deosebit de regretabil, ca frumoasele și vechile universități de la Oxford și Cambridge să fie rase de pe fața pământului atunci când va fi proclamată dictatura proletariatului. Secole de-a rândul, ele au fost simbolul privilegiilor burgheze. El a părut să suspecteze sinceritatea spiritului meu revoluționar, atunci când mi-am exprimat îndoiala în ceea ce privește necesitatea demolării (universităților). La Cambridge, ne-am îndreptat spre un teren perfect întreținut, unde tineri în costume de flanelă albe jucau tenis. Am fost primiți cu mare entuziasm. Era stranie imaginea studenților acestei faimoase universități vorbind cu accent de înaltă societate despre URSS, ca despre țara făgăduinței⁶⁴.

Principalul contact al lui Münzenberg la Cambridge a fost Maurice Dobb, un profesor de economie la Colegiul Pembroke (și apoi la Trinity). La înființarea Partidului Comunist din Marea Britanie, în 1920, Dobb a fost probabil cel dintâi cadru universitar cu carnet de partid; el a ținut numeroase prelegeri la Cambridge, laudând realizările societății sovietice. În 1925, Regele George al V-lea a dorit să știe de ce i se permite acestui comunist notoriu să îndoctineze tineretul. Deși Ramura Specială și MI5 erau la curent cu activitatea lui Dobb, el a fost remarcat îndeosebi ca un propagandist și militant comunist în organizații cum era „Liga contra Imperialismului”, nefiind suspectat de colaborare cu spionajul sovietic. În 1931, împreună cu Roy Pascal, profesor de limbi moderne la Pembroke, Dobb înființează prima celulă comunistă din Universitatea Cambridge la locuința lui din Chesterton Road⁶⁵. Însă Dobb era pe cât de militant, pe atât de naiv. Pe când făcea prozelitism pentru comunism și pentru războiul secret împotriva fascismului imperialist, dus de Comintern, el nu și-a dat probabil seama că era folosit de KGB pentru depistarea talentelor.

Momeala cu care Münzenberg ademenea „inocenții” de la Cambridge și pe alți tineri intelectuali englezi în activitatea de spionaj, era reprezentată de exemplul eroic atribuit lucrătorilor germani, care formau „Grupe de câte cinci” secrete, cu scopul de a lansa contraatacul proletariatului împotriva nazismului. De fapt, originea „grupelor de câte cinci” se află în Rusia țaristă, în cadrul mișcărilor subversive. Primul grup de cinci a fost format în 1869 de către studentul revoluționar Serghei Neceaiev, care a devenit modelul lui Dostoievski pentru personajul Piotr Neceaiev din „Demonii”. Deși Dostoievski l-a considerat un psihopat, conspiratorii „Voinței Poporului” și succesorii lor bolșevici l-au primit pe Neceaiev ca pe un vizionar revoluționar⁶⁶.

În ultimii ani ai Republicii de la Weimar, care au precedat venirea lui Hitler la putere, Partidul Comunist German (KPD) a reînviat tradiția cercurilor de câte cinci. Nu toate grupele de cinci aveau exact cinci membri.

s-au prezentat deghizați. Ușile tribunalului au fost încuiate, astfel încât nimeni nu putea părăsi sala în timp ce sensibili martori își susțineau depozițiile. Pritt, președintele, a declarat în mod dramatic că guvernul național Ramsay MacDonald încerca să obstrucționeze contra-procesul⁶⁰. Totuși, procedura tribunalului avea un ușor aer fals. Câțiva simpatizanți de marcă, printre care H. G. Wells, au devenit bănuitori. Deși luriștii nu au părut a suspecta proveniența anumitor dovezi prezentate la proces, concluziile lor au fost mai puțin emfatice decât și-ar fi dorit Münzenberg și Katz. În loc să pronunțe o condamnare globală a regimului nazist, contra-procesul a conchis cu prudență că „există motive serioase de suspiciune a faptului că Reichstagul a fost incendiat de către, sau prin intermediul unor persoane din conducerea Partidului Național Socialist”⁶¹.

Această mică dezamăgire pe care Münzenberg și Katz au resimțit-o la audierea verdictului, a fost repede risipită de procesul de la Leipzig, care s-a transformat într-un dezastru propagandistic pentru nașiști.

În ciuda eforturilor judecătorilor germani, mărturiile unor martori-cheie nașiști au fost demolate piesă cu piesă. Acuzatul comunist, bulgarul Gheorghe Dimitrov, fost șef al Biroului Vest-European al Cominternului la Berlin și viitorul prim-ministru al Bulgariei, a făcut o apărare strălucită. Goering a fost atât de iritat de eșecul procesului încât și-a pierdut cumpătul și a strigat la Dimitrov: „Așteaptă și-ai să vezi ce se întâmplă când am să te scot de sub jurisdicția acestui tribunal!”⁶² Van der Lubbe, care a insistat de la început că este unicul responsabil, a fost găsit vinovat și executat. Toți acuzații comuniști au fost achitați. Eșecul public al teoriei naziste a făcut să crească cotele teoriei din „Cartea brună”. A doua „Carte brună” a fost produsă de Münzenberg, Katz și colaboratorii săi pentru a exploata încurcătura în care se aflau nașiștii, consecutiv procesului de la Leipzig; în această nouă versiune, părțile mai puțin convingătoare din ediția precedentă fuseseră eliminate, în locul lor adăugându-se noi falsuri⁶³.

Campania privitoare la incendiarea Reichstagului era destinată realizării scopurilor aparatului de spionaj cominternist și sovietic, precum și obținerii unei victorii propagandistice. Deși scopul primar fusese de a cuceri opinia publică, în subsidiar s-a urmărit atragerea unor intelectuali britanici într-un război secret împotriva fascismului sub conducerea Cominternului. Una dintre țintele lui Münzenberg a fost Universitatea Cambridge. Contesa Károlyi, emisarul lui, își amintea mai târziu entuziasmul naiv pe care l-a întâlnit în rândul comuniștilor de la Cambridge, atunci când a făcut colecta de fonduri pentru contra-proces și pentru apărarea lui Dimitrov la Leipzig: „Îmi amintesc de călătoria mea la Cambridge, cu mașina rahitică a unui student comunist care, pe drum, mi-a explicat că era imperativ,

celui de-al doilea război mondial, finanțat de Ministerul de Externe și oficiul de presă al Republicii Federale, până în momentul când s-a demonstrat indubitabil falsitatea acestor probe⁵³.

Münzenberg a utilizat Cartea brună ca bază pentru cel mai ambițios tur de forță al său. În vara anului 1933 el a vizitat Moscova și a primit aprobarea Cominternului pentru a înființa un Comitet Internațional al Iuriștilor, compus din simpatizanți ne-comuniști care s-ar fi putut pronunța cu o aparentă imparțialitate juridică asupra incendiului Reichstagului și i-ar fi declarat vinovați pe naziști⁵⁴. La întoarcerea la Paris, Münzenberg a schițat împreună cu Katz proiectul unei anchete legale, care să se deruleze la Londra, cu puțin timp înainte de procesul lui van der Lubbe de la Leipzig. Președintele acestei comisii de anchetă, sau „contra-proces” era un activist britanic numit D. N. Pritt, care avea să ia apărarea mai târziu, proceselor publice ale lui Stalin împotriva „abuzului lipsit de scrupule”, manifestat în Anglia; el avea să fie exclus din Partidul Laburist, pentru că sprijinise invazia sovietică în Finlanda⁵⁵. Colegii lui Pritt din Comitetul Internațional al Iuriștilor erau: Arthur Garfield Hays, campion al Mișcării americane pentru drepturi cetățenești; Georg Branting, fiul celui dintâi prim-ministru suedez socialist; maestrul avocați Moro-Giafferi și Gaston Bergery din Franța; Valdemar Hvidt din Danemarca; doctor Betsy Bakker-Nort din Olanda; și maestrul avocat Pierre Vermeyleen din Belgia.

Otto Katz a venit la Londra pentru a organiza contra-procesul. Dosarele de la Foreign Office relevă faptul că, deși Katz era pe listele negre ale MI5 la rubrica: „Comunist roșu-aprins”, i s-a permis intrarea în Marea Britanie „ca rezultat al intervenției dl. Arthur Henderson (fostul Secretar de Stat)... care nu era probabil la curent cu legăturile lui Katz cu spionajul sovietic. În ciuda opoziției MI5 i s-a permis intrarea în Marea Britanie, de teama reacției parlamentarilor laburiști”⁵⁶. Ajuns la Londra, Katz a stat ascuns în spatele scenei fiind, așa cum spune Koestler, „organizatorul invizibil al Comitetului”. La 13 septembrie are loc o recepție în onoarea Iuriștilor internaționali, dată de lordul Marley și Sidney Bernstein în cartierul prestigios Mayfair⁵⁷. Contra-procesul se deschide în ziua următoare la Lincoln's Inn, la Curtea de Justiție a Societății, procedura căpătând aparențele unui Tribunal al Coroanei. Cuvântul de deschidere prezentat de avocatul laburist, Sir Stafford Cripps (ambasador în Rusia în timpul celui de-al doilea război mondial) pune accent pe faptul că „nici unul dintre avocații Comisiei nu aparține Partidului (Comunist) persoanelor acuzate în Germania”⁵⁸.

Katz era, pe drept cuvânt, mulțumit de sine însuși. Contra-procesul, s-a lăudat el, devenise „un tribunal neoficial mandat de conștiința lumii întregi”⁵⁹. Katz a reușit să combine respectabilitatea cu melodrama. Martorii

amestecate cu falsuri și cu o „cacealma neobrăzată”. Majoritatea cărții a fost scrisă de asistentul șef al lui Münzenberg, Otto Katz (alias André Simone)⁴⁶. Katz era un evreu ceh, cu un mare farmec personal, diferit de staliști doctrinari. În decursul anilor '20, Katz a efectuat o remarcabilă serie de contacte în domeniul editorial, jurnalistic, al industriei de teatru și film. „La Hollywood”, scria Babette Gross, partenera de viață a lui Münzenberg „el i-a fermecat pe actorii emigranți germani, pe directori și scriitori”⁴⁷. Koestler confirmă succesul lui Katz la femei, în special cele de vârstă mijlocie:

„Una din sarcinile lui Otto era... de a spiona aparatul lui Willi. Willi știa și nu-i păsa... În mod paradoxal, Otto era o ființă foarte agreabilă. El avea generozitatea unui aventurier și putea să se arate cald și inimos, spontan și dispus să ajute - atâta vreme cât aceasta nu era în contradicție cu interesele sale”⁴⁸.

La elaborarea Cărții brune, Katz a fost asistat de Alexander Abusch, fost editor al publicației „Steagul Roșu” a Partidului Comunist German, și viitor ministru în guvernul Germaniei de Est, precum și de alți ziariști comuniști⁴⁹. Încecările outsiderilor de a identifica pe responsabili Cărții brune au eșuat în mod invariabil. Un ziarist radical american în vizită la Paris relatea:

„Am încercat din răspuțeri să aflu cine constituie Comitetul și am întrebat: Cine este Comitetul? Răspuns: Noi suntem. Am cercetat mai departe: Cine sunt «noi»? Răspuns: Un grup de oameni care doresc să-i apere pe acești nevinovați. Ce grup de oameni? Răspunsul s-a întors prompt: Comitetul nostru”⁵⁰.

Cartea brună contracara alegațiile naziste conform cărora incendierea Reichstagului era opera unei conspirații comuniste, prin alegații la fel de frauduloase, însă mai convingătoare, care susțineau că fusese un complot nazist. Documente trucate demonstrau că Marinus van der Lubbe, piromanul olandez autor direct al incendiului, făcea parte dintr-un complot nazist, dirijat de șeful propagandei, Iosif Goebbels. Conspirația fictivă era colorată cu un scandal sexual bazat pe dovezi false că van der Lubbe era implicat în cercul de lideri naziști homosexuali⁵¹.

Ipoteza de bază a Cărții brune a fost acceptată până în 1962, când ziaristul vest-german Fritz Tobias a demolat atât teoria nazistă cât și cea comunistă, demonstrând că van der Lubbe a acționat singur, în speranța zadarnică de a provoca o revoltă populară⁵². Revelațiile lui Tobias au fost rău primite în Republica Democrată Germană, care a sponsorizat alte falsuri pentru a restabili versiunea Cărții brune. În anii '70, cele mai abile dintre aceste falsuri, fabricate de un emigrant croat, Edouard Calic, au înșelat un Comitet Internațional de Cercetare Științifică asupra Cauzelor și Urmărilor

mult mai puternică decât simpatia pentru Uniunea Sovietică, în acceptarea colaborării lor cu NKVD. Cruciada antifascistă care a condus la recrutarea agenților de la Cambridge a fost organizată de Willi Münzenberg, marele propagandist al Cominternului care a creat în anii '20 „Cluburile inocenților”, destinate „organizării intelectualilor” și organizații dominate de comuniști³⁹. În timpul vânătoarei de vrăjitoare organizată de naziști împotriva comuniștilor, urmată de incendierea Reichstagului - clădirea Parlamentului german - la 27 februarie 1933, Münzenberg a fost obligat să-și mute sediul de la Berlin la Paris⁴⁰. Aici înființează în iunie 1933 cel mai influent „club al inocenților”, numit Comitetul Mondial pentru Ajutorarea Victimelor Fascismului German. Scriitorul Arthur Koestler, care a lucrat pentru acest comitet, remarcă atenția acordată participării la activitatea Comitetului a unor personalități ne-comuniste. Secțiunea franceză era condusă de un distins emigrant maghiar contele Károlyi Einstein. Președintele era un naiv laburist britanic, lordul Marley. Marele fizician a acceptat și el să activeze în Comitet, și s-a trezit curând împodobit cu titlul de președinte. Această participare ilustră conferea Comitetului un aspect de organizație filantropică apolitică. În realitate, scria Koestler mai târziu, „Secretariatul din Paris era un fief comunist condus de Münzenberg și controlat de Comintern... Münzenberg însuși lucra într-o încăpere mare din clădirea Comitetului Mondial, dar nimeni din afară nu a aflat vreodată aceasta. Totul era extrem de simplu”⁴¹.

De la baza sa pariziană, Münzenberg a organizat publicarea în august 1933 a celei mai eficiente piese de propagandă din istoria Cominternului „Cartea brună despre teroarea hitleristă și incendierea Reichstagului”⁴². Tradusă rapid în peste douăzeci de limbi, de la japoneză la idiș, cartea a devenit conform expresiei lui Koestler, „biblia cruciadei antifasciste”⁴³. După cum reieșea din pagina de titlu, cartea fusese pregătită de Comitetul Mondial pentru Victimele Fascismului German (Președinte: Einstein) cu o introducere de lordul Marley. „Numele meu, scrie Einstein, a apărut în edițiile franceză și engleză ca și când aș fi scris-o eu. Aceasta nu este adevărat. Nu am scris nici un cuvânt din cartea asta”. Dar, pentru că se făcea totul pentru o cauză dreaptă, marele fizician a decis să nu se plângă. „Faptul că nu am scris-o eu, spune el ingenuu, nu contează”⁴⁴. Introducerea făcută de lordul Marley conferea volumului fraudulos un aer de respectabilitate și de scrupuloasă veridicitate. „Nu am folosit cele mai ... senzaționale... documente” își asigura nobilul lord cititorii. Fiecare afirmație din această carte a fost verificată cu atenție și este tipică pentru un număr de cazuri similare⁴⁵. Lordul Marley era suficient de naiv ca să creadă în propria introducere.

Ca multe diversiuni de succes, Cartea brună conținea semnificative elemente factice. Dar faptele, așa cum recunoaște mai târziu Koestler, erau

Rusia. Un astfel de moment important este descris de Philby drept „demoralizarea și deruta Partidului Laburist în 1931”:

„Este de necrezut cât de neajutorat a putut fi (Partidul Laburist) față de forța a cărei reacție poate fi mobilizată în momente de criză. Și mai important este faptul că un electorat presupus sofisticat a fost păcălit de o propagandă cinică, ceea ce suscită serioase dubii în privința democrației în ansamblul său”³⁶.

În timp ce laburiștii pierd teren, în plină depresiune, Rusia se afla în plină transformare economică, în cadrul primului Plan Cincinal. „Cei cinci magnifici” au fost seduși nu numai de realitatea brută a Rusiei lui Stalin, ci și de imaginea mitică a mileniului socialist: un stat al muncitorilor și țăranilor, construind curajos o nouă societate liberă de rigiditatea socială a sistemului de clase britanic. Această imagine mitică era atât de puternică, încât supraviețuia chiar și vizitelor în Rusia. Malcolm Muggeridge, poate cel mai bun ziarist britanic la Moscova, la mijlocul anilor '30, scria despre călătorii radicali care veneau din Anglia în Rusia lui Stalin:

„Extazul lor în fața a tot ceea ce vedeau și auzeau... constituie fără îndoială una dintre minunile vremurilor noastre. Erau susținători zeloși ai reprezentării proporționale, care se declarau grăbiți de acord cu necesitatea dictaturii proletariului, sau fervenți susținători ai religiei, care întorceau cu respect paginile publicațiilor ateiste, sau adepți convinși ai pacifismului care priveau plini de admirație tancurile din Piața Roșie și bombardierele întunecând cerul... și murmurau: «Ce păcat că nu avem și noi așa ceva în Anglia!» Credulitatea de neconceput a acestor «turiști», majoritatea cu studii universitare, uimește chiar și pe oficialitățile sovietice, obișnuite cu manipularea vizitatorilor străini...”³⁷.

Correspondentul american la Moscova, William C. White, remarcă aceeași naivitate în rândul vizitatorilor americani în Rusia lui Stalin:

„Ei manifestă un entuziasm debordant, nu totdeauna logic, față de tot ceea ce văd; ei erau entuziasmați înainte de a veni aici, iar vizita le dublează încântarea. O profesoară de școală din Brooklyn a făcut un circuit pe la tipografii. Ea a văzut o mașină care făcea adevărate minuni din hârtia cu care era alimentată. „Într-adevăr, este remarcabil,” a comentat ea. „O asemenea invenție uluitoare putea fi produsă numai într-o țară ca a dumneavoastră, unde munca este liberă, neexploată. Ar trebui să scriu o carte despre toate aceste lucruri”. Ea a fost puțin încurcată când a văzut pe mașină emblema „Made in Brooklyn, N.J.”³⁸.

Pentru „Cei cinci magnifici”, idealismul unui război secret împotriva fascismului în rândurile Internaționalei Comuniste reprezenta o motivație

absolvirea Universității Cambridge, care a reușit să pătrundă în coridoarele puterii de la Whitehall. KGB-ul consideră și în prezent că cei cinci agenți de la Cambridge au constituit grupul cel mai valoros de spioni străini pe care i-a recrutat vreodată. În timpul celui de-al doilea război mondial, ei devin celebri sub denumirea de „Cei cinci de la Londra” sau mai simplu „Cei cinci”. După apariția filmului „Cei șapte magnifici”, ei capătă supranumele de „Cei cinci magnifici”³³. Primii doi din cei cinci, care au fost identificați în mod public se numeau Donald Maclean și Guy Burgess, care au fugit la Moscova în 1951.

Kim Philby a fost botezat de mass-media britanică „al treilea om”, după defecția sa din 1963. „Al IV-lea om”, Anthony Blunt, a fost dezvăluit în 1979. În anii '80, cercetările desfășurate de ziaști pentru depistarea „celui de-al V-lea” om s-au încheiat cu false identificări, sau cu incriminări fără acoperire. Identitatea acestui om, descoperită de Gordievski în perioada când pregătea istoria clasificată a celui de-al III-lea Departament al PGU, este revelată pentru întâia oară în acest capitol.

Spre deosebire de Oldham și King, care au vândut secretele Foreign Office-ului pentru bani, motivele „celor cinci magnifici” au fost ideologice. Elementul determinant în opțiunea lor de a lucra pentru KGB a fost antifascismul, consecutiv cuceririi puterii în Germania de către naști. Anthony Blunt a explicat propria sa recrutare, după ce a fost deconspirat în 1979:

„La mijlocul anilor '30, pentru mine și pentru mulți din generația mea, Partidul Comunist și Rusia reprezentau unica fortăreață sigură împotriva fascismului, din moment ce democrațiile occidentale adoptau o poziție sovăielnică și înclinată spre compromis față de Germania. Guy Burgess m-a convins că voi servi mai bine cauza antifascistă dacă mă voi alătura lui în activitatea în favoarea Rusiei”³⁴.

Majoritatea studenților de la Cambridge, la jumătatea anilor '30, erau conservatori pasivi. Deși conservatorii posedau cele mai mari cluburi politice la Oxford și Cambridge, totuși ei păreau muribunzi din punct de vedere intelectual, cu o lipsă evidentă de înclinație pentru activism. Un articol din Cambridge Review scria la începutul anului 1934:

„Activitatea politică în vechile universități a fost lăsată în ultimii ani pe seama socialiștilor și, din ce în ce mai mult, a comuniștilor... Experimentul rus a suscitat un mare interes în universități. Tineretul este înclinat să privească cu simpatie (independent de opiniile politice) această tentativă de a crea o nouă ordine politică și socială”³⁵.

Simpatia crescândă a studenților idealști pentru „experimentul rus” este legată de evenimentele politice din Marea Britanie, ca și de cele din

Oldham. În septembrie 1933, el este găsit în stare de inconștiență în bucătăria casei sale din Pembroke Gardens, este dus la spital, unde se constată decesul. Investigațiile conduc la concluzia că moartea a survenit prin „sufocare cu mângal”, din motive de „tulburări mentale”. Galleni se întoarce pe Continent.

OGPU folosește informațiile obținute de la Oldham ca bază pentru noi recrutări. Doi ilegali OGPU sunt trimiși la Geneva, unde mai mulți colegi ai lui Oldham lucrau ca funcționari de cifruri în cadrul delegației britanice la Liga Națiunilor. Unul dintre ilegali, fost marinăr rus, care trăise în Statele Unite, este atât de deplasat în comportare, încât stârnește suspiciunea delegației britanice. Celălalt ilegal, Henri Christiaan (Han) Pieck, un artist de succes, animat de entuziasm pentru Comintern, fusese racolat de Hans Galleni, de Ignace Poretski și de Teodor Mali. El invită pe unii dintre membrii grupului de funcționari la cifruri să locuiască în casa lui din Haga, împrumutându-le bani²⁸.

Cel pe care l-a ales pentru recrutare a fost căpitanul John Herbert King, care se angajase la Departamentul de Comunicații în calitate de „angajat temporar”, în 1934²⁹ separat de soția lui, cu o amantă americană, căruia îi era greu să trăiască din salariul modest pe care îl primea. Pieck l-a cultivat cu răbdare și îndemănare. Odată, a invitat pe King și pe prietena acestuia într-o costisitoare vacanță în Spania³⁰. Han Pieck nu a încercat să-l recruteze pe King la Geneva, ci a așteptat până când acesta s-a întors la Departamentul de Comunicații al Foreign Office, în 1935 și i-a făcut o vizită la Londra. El i-a spus lui King că un bancher olandez ar plăti o „grămadă de bani” pentru amândoi, dacă i s-ar furniza informații din domeniul relațiilor internaționale. King a acceptat.

Pentru a-și crea o acoperire în Marea Britanie, Pieck invită un decorator englez, pe nume Conrad Parlanti, pe care îl întâlnise prin intermediul funcționarilor de la cifruri, să i se alăture într-o afacere de decorațiuni pentru care el furniza capitalul. Parlanti este de acord, și cei doi preiau o casă în Buckingham Gate. Pieck își rezervă pentru uz personal un etaj, cu o cameră încuiată în care fotografia documentele furnizate de King³¹. Gordievski a văzut un dosar cu aceste documente, care erau atât de importante încât îi erau arătate lui Stalin direct. Ele includeau telegrame de la ambasada britanică din Berlin, care raportau despre întâlnirile cu Hitler și cu alți lideri naziști³².

În octombrie 1935 un alt - și deosebit de important - agent sovietic, Donald Maclean, intră la Foreign Office. Maclean a fost primul din grupul de agenți britanici recrutați fie în timpul studiilor, fie imediat după

Lenin, dar nu îl va mai primi, deoarece defecția sa are loc în toamna următoare²⁵.

Succesul unității combinate de interceptare - decriptare a OGPU/Departamentul al IV-lea, înregistrat în spargerea codurilor diplomatice și a cifrurilor britanice, în anii '30, se datorează în bună parte asistenței furnizate de spionaj. Prima penetrație a OGPU în Foreign Office a primit numele, care va face istorie pe piața spionajului, de „Walkin”. În 1929, un funcționar la cifruri din Departamentul Comunicațiilor al Foreign Office, Ernest Holloway Oldham, însoțind o delegație comercială britanică la Paris, a mers în ambasada sovietică, s-a prezentat sub numele de Scott și a cerut să fie primit de către atașatul militar. În loc de atașat militar, a fost primit de un ofițer OGPU, Vladimir Voinovici care s-a prezentat sub pseudonimul de „maiorul Vladimir”. Oldham a anunțat că a lucrat pentru Foreign Office și că are cu el un cifru diplomatic pe care-l oferă spre vânzare la prețul de 2 000 US\$. Voinovici a luat cifrul și a dispărut cu el într-o cameră alăturată, unde l-a fotografiat. Suspectând poate o provocare, el s-a întors la Oldham, a înjghebat o scenă de indignare declarând că cifrul este un fals și i-a cerut lui Oldham să plece²⁶.

Criptaliștii de la OGPU/Departamentul al IV-lea au recunoscut repede că cifrul era autentic. Moscova l-a dezaprobat pe Voinovici, pentru că nu i-a dat lui „Scott” banii și nu a stabilit o conexiune cu el, i-a ordonat să dea cei 2 000 de dolari solicitați și să restabilească legătura. Din păcate, ofițerul OGPU care-l urmărise pe Oldham la Paris și-a notat o adresă greșită, astfel încât nu a mai putut să-l fileze. Au urmat investigații îndelungate și laborioase, efectuate de Hans Galleni, un ilegal OGPU din Olanda, cunoscut sub numele de „Hans”, până când Oldham a fost regăsit la Londra în 1930²⁷. Într-o seară, pe Cromwell Road, pe drumul de întoarcere de la slujbă, Oldham a fost abordat de Galleni, cu următoarele cuvinte: „Îmi pare rău că nu ne-am întâlnit la Paris. Cunosce grava eroare comisă de maiorul Vladimir. Între timp, el a fost îndepărtat și sancționat. Am venit să vă înmânez ceea ce vă aparține”. Apoi Galleni i-a dat lui Oldham un plic, a traversat strada și a dispărut într-un grup de funcționari care ieșeau de la birourile lor. Oldham s-a recules din stupeoare și a plecat acasă. Când a deschis plicul, a găsit în el 2 000 de dolari și instrucțiuni pentru o nouă întâlnire cu Galleni. Se pare că Oldham s-a prezentat la rendez-vous cu intenția de a rupe legăturile cu OGPU. Însă Galleni l-a convins să accepte mai mulți bani și să furnizeze în schimb informații privind cifrurile, procedurile de securitate și colegii săi de la Foreign Office. Deși Galleni a încercat să-l încurajeze pe Oldham, invitându-l împreună cu soția la restaurante costisitoare, existența dublă a fost insuportabilă pentru

* N.T. - în lb. engleză, în text: „WALK IN”, literal, „merge înăuntru”

„înșelarea încrederii” prin interceptarea comunicațiilor japoneze la Conferința de la Washington care avusese lor cu zece ani în urmă²⁰:

În primăvara lui 1932, Kasahara este numit șef al secțiunii ruse în cadrul Departamentului al II-lea al Comandamentului general japonez. În locul lui este adus tot un suporter al facțiunii Kodo-ha, Torashiro Kawabe, care raportează la Tokio că războiul ruso-japonez este „inevitabil”. „Războiul împotriva Rusiei este necesar Japoniei pentru a consolida Manciuria”²¹. În următorii ani, prioritatea de vârf a criptanaliștilor sovietici, ca și a cercului de spionaj al lui Sorge, avea să fie supravegherea pericolului de atac japonez, care nu avea să se materializeze niciodată.

Următorul succes al criptanalizei sovietice din anii '30, a constatat în monitorizarea negocierilor prelungite de la Berlin, dintre baronul Joachim von Ribbentrop și atașatul militar japonez (mai târziu ambasador), generalul Hiroshi Oshima, care s-au finalizat prin Pactul Anti-Comintern dintre Germania și Japonia, anunțat oficial la 25 noiembrie 1936. Ambasada germană de la Tokio, care împărțea cu Sorge toate secretele sale, era în contact marginal cu aceste negocieri. Grație interceptărilor, Moscova era în contact mai apropiat. În vara anului 1936, un agent la Berlin al rezidentului NKVD din Olanda, Walter Krivitski, obține acces la caietul de coduri al ambasadei Japoniei și la dosarele cu negocierile germano-japoneze. „Din acel moment, se laudă Krivitski, toată corespondența dintre generalul Oshima și Tokio, a trecut sistematic prin mâinile noastre”²². Telegramele dintre Tokio și ambasada japoneză au reprezentat, fără îndoială, o sursă suplimentară de informație în ceea ce privește progresul negocierilor.

Versiunea publică a Pactului Anti-Comintern se referea mai ales la un schimb de informații asupra activității Cominternului și la cooperare pentru măsuri preventive. La numai trei zile după publicarea Pactului, Litvinov, comisarul pentru Afaceri Externe, anunța la un congres al sovietelor:

„Acordul japono-german dat publicității... este numai o acoperire pentru un alt acord, discutat simultan, care nu a fost publicat și nu este destinat publicării. Declar, cu deplină responsabilitate, că cele 15 luni de negociere... au fost dedicate elaborării acestui document secret, în care cuvântul «comunism» nu este nici măcar menționat”²³.

Litvinov nu a identificat în mod public sursa informațiilor sale, dar discursul său conține o ciudată aluzie la spargerea de coduri: „Nu este surprinzător faptul că acordul germano-japonez este scris într-un cod special în care «anti-comunismul» are altă semnificație decât sensul din dicționar, iar criptanaliștii îl descifrează în diferite moduri”²⁴. Pentru ajutorul dat serviciului de decriptare sovietic, Krivitski este recomandat pentru Ordinul

un document de planificare pentru anul 1936, care arăta că nu există o probabilitate imediată de atac japonez asupra Rusiei. Sorge a prevăzut în mod corect atacul asupra Chinei în iulie 1937, dând din nou asigurări că nu există planuri de invazie în Siberia¹⁶.

Singura piesă de informație care a putut provoca temeri sovietice în privința unui atac japonez a fost o telegramă decriptată a atașatului militar japonez la Moscova, locotenent-colonel Jukio Kasahara, un adept al facțiunii Kodo-ha, din martie 1931, adică cu șase luni înainte de „incidentul manciurian” și peste doi ani înainte de sosirea lui Sorge la Tokio:

„Va fi inevitabil (ca Japonia) să intre în conflict armat cu URSS, mai devreme sau mai târziu... Cu cât războiul sovieto-japonez va începe mai repede, cu atât mai bine va fi pentru noi. Trebuie să înțelegem că fiecare zi care trece, face ca situația să devină mai favorabilă pentru URSS. Pe scurt, sper că autoritățile se vor decide pentru un război rapid cu URSS și vor adopta o atitudine politică în consecință”.

O altă telegramă interceptată, trimisă de Hirota, ambasadorul Japoniei la Moscova, alarmează din nou Moscova:

„Lăsând la o parte chestiunea dacă Japonia trebuie sau nu să declare război Uniunii Sovietice, este necesar să se adopte o politică în forță vizavi de URSS, pentru a fi oricând gata de luptă. Obiectivul, totuși, nu este apărarea împotriva comunismului, ci ocuparea Siberiei de Est”¹⁷.

În iarna anului 1931-1932, Moscova face experiența unei stări de panică față de războiul japonez. Cominternul cere în luna februarie acțiune imediată de sabotaj împotriva producției de armament și expedierii acestuia în Japonia:

„Se cere mobilizare decisivă de masă, în primul rând împotriva transportului de arme și furnituri militare, pe căile ferate capitaliste și din porturile fiecărei țări capitaliste”¹⁸.

Atât de alarmată a fost Moscova, încât în martie 1932 a întreprins remarcabilul gest de a anunța: „Suntem în posesia unor documente provenind din cele mai înalte cercuri militare japoneze, care conțin planuri de atac asupra URSS și de ocupare a teritoriilor acesteia”¹⁹. Voința Moscovei de a publica această dramatică dovadă a amenințării japoneze, derivă, cel puțin în parte, din faptul că japonezii știau deja că cifrurile și codurile lor diplomatice fuseseră sparte. În anul 1931, specialistul american în decriptare, Herbert Jardley, publică un senzational volum de memorii relevând că faimoasa „Cameră neagră” a Statelor Unite a descifrat corespondența diplomatică japoneză. Imediat s-a iscat un scandal diplomatic, ministerul de Externe japonez acuzând Statele Unite de

și Germania, ca și cea a Occidentului, a fost pacifistă, urmărind cu prioritate evitarea războiului cu ambele¹².

În septembrie 1933, Sorge primește dispoziția de „a studia cu multă atenție chestiunea dacă Japonia plănuiește sau nu un atac împotriva Uniunii Sovietice”. După arestare, opt ani mai târziu, el scria:

„Timp de mai mulți ani, aceasta a fost principala însărcinare pentru mine și grupul meu; poate nu este greșită afirmația că acesta a fost unicul obiectiv al șederii mele în Japonia... După ce a văzut rolul proeminent și atitudinea adoptată de militarii japonezi în politica externă, după incidentul manciurian, URSS a început să resimtă o adâncă suspiciune că Japonia intenționează să atace Uniunea Sovietică, o suspiciune atât de puternică, încât opiniile mele contrare, frecvent exprimate, nu au fost bine primite la Moscova”¹³.

Teama Moscovei de un atac japonez nu era complet lipsită de bază. Armata japoneză era scindată de mai mulți ani în două facțiuni: facțiunea Kodo-ha, care dorea război cu Rusia și facțiunea Tosei-ha, mai puțin aventuristă, ale cărei ambiții vizau China. Până în 1936, când Kodo-ha a eșuat într-o tentativă de lovitură de stat, Tosei-ha nu obținuse nici o victorie clară asupra rivalilor săi. Pe atunci, apelurile Occidentului de a nu face imixtiuni în China erau, după cum spunea ministrul japonez de război, „echivalente cu a-i spune unui bărbat să nu aibă legături cu o femeie care fusese deja însărcinată datorită lui”. În vremea când Japonia declanșă războiul pe față, în iulie 1937, ea stabilise deja controlul indirect asupra unei bune părți din Nord-Estul Chinei¹⁴.

Când Hede Massing îl întâlnește pe Sorge în 1935, pentru prima oară din 1929, îl găsește vizibil schimbat. Deși „arăta încă bine” și era un comunist devotat, „puțin rămăsese din farmecul juvenil, romantic și idealist”. Un ziarist japonez îl descrie ca fiind „un nazist tipic arogant... arțăgos și mare băutor”¹⁵. Această imagine l-a ajutat pe Sorge să câștige încrederea ambasadei germane. Cele mai apropiate contacte ale sale din ambasadă au fost colonelul Eugen Ott, atașat militar din martie 1934 și dna Ott, cu care Sorge a avut una dintre numeroasele sale afaceri amoroase. Sorge a văzut numeroase informații asupra forțelor armate japoneze și planurilor militare, pe care Ott le înainta Berlinului, precum și numeroase documente primite de Ott, asupra politicii germane în Extremul Orient. Când Ott este promovat ambasador, în aprilie 1938, Sorge lua micul dejun cu el în fiecare zi, discutând despre problemele zilei, în timp ce ambasadorul își redacta rapoartele către Berlin. Cel mai important membru al grupului de spioni al lui Sorge, Hotsumi Ozaki, avea acces crescând la cercurile de decizie cele mai înalte, ca membru al cercului prințului Konoye, cel mai important om de stat. La sfârșitul anului 1935, el a reușit să fotografieze

Prima lui însărcinare constă în punerea în funcțiune a unei rețele de spionaj la Shanghai, sub acoperirea de ziarist german. El recrutează acolo un ziarist japonez care avea să devină agentul său cel mai important; numele acestuia este Hotsumi Ozaki și este un tânăr marxist de familie bună, cu excelente relații la nivelul guvernului japonez. În ianuarie 1933 Sorge revine la Moscova, fiind felicitat de Berzin în persoană, pentru succesul înregistrat la Shanghai. Următoarea însărcinare, mult mai importantă, este la Tokio. În drum spre Tokio, el se oprește timp de câteva luni în Germania, consolidându-și acoperirea ca ziarist și înscriindu-se în rândurile Partidului Nazist. Însuși dr. Goebbels a luat parte la dineul de rămas-bun al lui Sorge de la Berlin¹⁰. La sosirea la Tokio în septembrie 1933, Sorge intră rapid în excelente relații cu ambasada germană. Opt ani mai târziu, după arestarea sa, el se lauda:

„Baza organizației mele din Japonia a fost reprezentată de abordarea cu succes a ambasadei germane și de încrederea absolută pe care am câștigat-o acolo... Chiar la Moscova, faptul că m-am infiltrat în centrul unei ambasade, folosind-o pentru activitatea mea de spionaj, este apreciat ca extrem de uimitor, fără echivalent în istorie”¹¹.

În perioada de opt ani petrecută de Sorge la Tokio, Kremlinul a considerat Japonia principala amenințare pentru Uniunea Sovietică. Marea depresiune din anii '30 a distrus slabele rădăcini ale democrației japoneze. Pentru majoritatea militarilor japonezi, singura soluție la problemele create de depresiune era: un guvern de mână forte în țară și expansiune în exterior. În septembrie 1931, trupele japoneze staționate în apropiere de partea japoneză a căii ferate care străbătea Manciuria de Sud aruncă în aer un tronson de linie. Apoi acuză de aceasta trupele chineze și utilizează ceea ce avea să se numească eufemistic „incidentul manciurian” drept pretext pentru demararea ocupației Manciuriei. Guvernul japonez acceptă o rezoluție a Ligii Națiunilor care solicită retragerea trupelor, dar în prezența fervei naționaliste care cuprinsese Japonia, politicienii sunt incapabili să se impună în fața soldaților. La începutul anului 1932, armata japoneză creează un stat marionetă manciurian - Manciukuo - sub domnia ultimului împărat Manchu. Acum Japonia controla o mare porțiune de frontieră a Uniunii Sovietice.

Până la mijlocul anilor '30, Moscova considera Germania un pericol mult mai mic decât Japonia. Creșterea importanței nazismului era considerată mai curând un semn al decăderii capitalismului german și mai puțin un simptom al viitorului război german de expansiune în Răsărit. Chiar în momentul când Adolf Hitler devenea cancelar al Germaniei, în ianuarie 1933, Cominternul îi presa pe comuniștii germani să-și concentreze focul asupra dușmanului socialist de stânga și mai puțin asupra dușmanului nazist de dreapta. În următorii câțiva ani, politica sovietică relativ la Japonia

cu sexualitatea lui athletică și organiza întâlniri erotice de grup la locuința lui de lângă Moscova. Kartseva trăia cu temerea de a nu fi și ea invitată la vila lui Boki. Când lucra în schimbul de noapte și se simțea mai vulnerabilă, îmbrăca „hainele cele mai urâte și informe, de frică să nu-i atragă atenția nedorită”⁴.

Unitatea combinată OGPU/Departamentul al IV-lea era agenția de spionaj cea mai mare și cea mai înzestrată din lume. În primii ani de activitate, interceptările străine care au avut cea mai mare influență asupra politicii sovietice au fost cele japoneze. Lucrând în subsecția japoneză a organismului, Evdokia Petrova a descoperit că materialele cifrate erau protejate cu agenți⁵. Acești agenți includeau uneori, în anii '30, funcționari ai ambasadelor japoneze de la Berlin și de la Praga⁶.

Al doilea titlu de glorie al lui Berzin constă în contribuția adusă la actualizarea tehnicilor de penetrație dezvoltate de OGPU în anii 1920 pentru a fi utilizate mai ales împotriva Gărzilor Albe, sau pentru infiltrarea cancelariilor guvernelor străine⁷. La începutul anilor '30 principalele ținte de penetrație au rămas Gărzile Albe, urmate curând de către troțkiști. Berzin era mai interesat în utilizarea penetrației cu agenți, ca mijloc de obținere a informației secrete străine⁸. Agenții Departamentului al IV-lea colectau de obicei atât informație politică, cât și militară.

Agentul infiltrat cel mai eficient al lui Berzin a fost Richard Sorge. În 1964, la douăzeci de ani de la moartea sa, Sorge era făcut Erou al Uniunii Sovietice și onorat printr-o serie specială de timbre. Când Sorge vine la Departamentul al IV-lea în 1929, agenta Comintern, Hede Massing îl percepe astfel: „Ochii lui albaștri glaciali, ușor oblici și cu sprâncene dese, aveau capacitatea de a privi amuzați fără nici un motiv aparent”⁹.

Richard Sorge s-a născut în Caucaz, în 1895, ca fiu al unui muncitor petrolist german, pe care avea să-l descrie mai târziu ca fiind „naționalist și imperialist inflexibil” și al unei mame rusoaice. El a urmat școala la Berlin, a fost rănit în luptă, în primul război mondial, a fost deziluzionat de absurditatea și lipsa de sens a distrugerilor provocate de război și s-a alăturat aripii revoluționare a mișcării muncitorești. Revoluția bolșevică l-a convins „nu numai să sprijine teoretic și ideologic această mișcare, dar chiar să participe activ la aceasta”. După război, Sorge și-a luat doctoratul în științe politice la Universitatea din Hamburg și a lucrat ca militant comunist. La sfârșitul anului 1924 s-a mutat la Moscova, obținând cetățenia sovietică și începând să activeze pentru OMS. Între 1927 și 1929, OMS îl trimite în misiuni secrete în Germania și, după propriile afirmații, în Anglia și Scandinavia. În noiembrie 1929 este recrutat de către generalul Berzin personal, pentru a lucra în Departamentul al IV-lea, însă Sorge rămâne în legătură cu Piatnițki și cu OMS.

ŞASE INTERCEPTARE/DECRIPTARE, INFILTRARE ŞI „CEI CINCI MAGNIFICI” DE LA CAMBRIDGE 1930-1939

Dintre toate portretele eroilor spionajului sovietic din Sala Amintirilor, unul singur aparţine unei persoane care nu a fost ofiţer KGB. Excepţia este generalul Jan Karlovici Berzin, comandant al unui detaşament Ceka în Războiul Civil, cunoscut mai ales în calitate de şef al Spionajului Militar sovietic (GRU, mai târziu), între anii 1924 şi 1935. Berzin s-a născut în Lituania, în 1890, alăturându-se mişcării clandestine încă din adolescenţă şi a petrecut mai mulţi ani în închisoare şi la muncă silnică în Siberia. În 1919 a servit în scurtul regim sovietic din Lituania. În primii săi ani de activitate în cadrul spionajului militar, colaboratorii săi cei mai apropiaţi erau cunoscuţi sub numele de „facţiunea lituaniană”, aşa cum ajutoarele lui Dzerjinski purtau denumirea de „facţiunea poloneză”. În 1935, Berzin este trimis cu o misiune a Armatei Roşii în Extremul Orient¹. El este rechemat în august 1936, pentru a fi numit şeful misiunii militare sovietice pe lângă guvernul republican spaniol. Un an mai târziu este chemat înapoi în Rusia şi lichidat².

Berzin îşi datorează locul din Sala de onoare a PGU contribuţiei sale la expansiunea colectării de informaţii secrete atât prin interceptare şi decriptare, cât şi prin infiltrare de agenţi. La începutul anilor '30, el participă la înfiinţarea unui organism aparţinând OGPU, alcătuit din Departamentul al IV-lea şi Departamentul Special condus de Gleb Boki şi colonelul P. Karkevici, ca adjunct. Acesta era organismul cel mai secret din OGPU. Până în 1935, a fost instalat nu în Lubianka, ci în clădirea Comisariatului Poporului pentru Afaceri Externe, pe podul Kuznetski. După afirmaţiile Evdokiei Kartseva (mai târziu Petrova), care s-a alăturat acestui organism în 1933, personalul era obligat să nu comunice adresa instituţiei nici măcar părinţilor³. Ca şi celelalte femei din această unitate şi Kartseva se temea pentru viaţa ei. Boki avea curiosul obicei de a purta o haină de ploaie tot timpul. Deşi era trecut de 50 de ani, Boki se mândrea

au fost opriți undeva pe traseu și transferați într-un lagăr de concentrare pentru „dușmani ai poporului”⁶⁶.

Mercader, de asemenea, trebuia să ucidă dintr-o singură lovitură și să fugă înainte de descoperirea cadavrului. Pe când Troțki era așezat la birou și studia articolul, Mercader a luat cârligul pentru gheață din buzunar, a închis ochii și a lovit cu toată forța de care era în stare. Dar Troțki nu a murit instantaneu. El a scos un strigăt pătrunzător („Am să aud toată viața acest strigăt”, spune Mercader mai târziu), s-a întors, și-a înfipt dinții în mâna asasinului și a apucat cu mâna unealta crimei. A murit la spital în ziua următoare, 21 august 1940.

Dosarul KGB relatează că lovitura nu a fost dată cu capătul ascuțit al cârligului, ci cu cel rotunjit⁶⁷. Mercader a fost condamnat la 20 de ani închisoare. Mama lui și Eitingon au fugit în Uniunea Sovietică. La Moscova, señoara Mercader a fost primită de Beria, prezentată lui Stalin la Kremlin și decorată cu Ordinul Lenin! După câțiva ani, ea era bântuită de remușcări. Ea spune reprezentantului Partidului Comunist Spaniol la Comintern:

„Ei (NKVD), nu mă mai pot folosi... Sunt cunoscută în străinătate. Și este primejdios să mă folosească pe mine. Dar și ei știu de asemenea că nu mai sunt femeia de care ei să se folosească... Caridad Mercader nu este doar Caridad Mercader, ci cel mai rău dintre asasini... Nu numai că am străbătut Europa hăituind cekiștii care părăsiseră «paradisul», ci i-am și omorât fără milă. Am făcut chiar mai mult decât atât!... Am făcut și am făcut-o pentru ei - un asasin din fiul meu, din Ramón, din acest fiu pe care l-am văzut într-o zi ieșind din casa lui Troțki legat și însângerat, fără să poată veni la mine, iar eu a trebuit să fug într-o direcție și Leonid (Eitingon) în alta”⁶⁸.

Ramón Mercader a rămas credincios stalinismului și în închisoare. El a cântat cu elan cântecul revoluționar „Tânăra Gardă”, subliniind ultimul vers: „Muncim pentru o cauză mare!” Dacă Mercader ar fi acceptat să-și mărturisească adevărata identitate sau legătura sa cu KGB, ar fi putut scăpa mai ușor. Dar a refuzat și a rămas douăzeci de ani în închisoare. În 1960, Mercader a fost eliberat, a plecat din Mexic în Cuba și de acolo în Rusia, via Cehoslovacia. Când a depus cerere de intrare în Partidul Comunist Sovietic, a fost refuzat⁶⁹. În afara KGB-ului, asasinul lui Troțki devenise, în epoca post-stalinistă, o amintire incomodă a unui trecut bolnav.

pretextul unor activități de import-export. În ianuarie 1940 Sylvia Ageloff îl urmează. Așa cum Eitingon calculase, Sylvia ia contact cu maestrul ei spiritual, Leon Troțki și lucrează două luni ca secretară pentru el. Mercader o conducea de fiecare dată cu mașina la vila lui Troțki și o recupera la sfârșitul fiecărei vizite. Atâta vreme cât Ageloff a fost în Mexic, Mercader nu a încercat să pătrundă în vilă, dar a devenit treptat un personaj familiar, câștigând încrederea discipolilor francezi ai lui Troțki, Alfred și Marguerite Rosmer. La scurt timp după întoarcerea Sylviei la New York în martie 1940, soții Rosmer îi permit lui Mercader să intre în vilă pentru prima oară⁶⁵.

Vila fusese transformată într-o adevărată fortăreață, apărată cu grilaj de fier, curent electric, sistem automat de alarmă, mitraliere, o gardă permanentă compusă din zece polițiști și sentinele troțkiste. În acest moment, sarcina lui Mercader era de a furniza informații asupra protecției vilei, locuitorilor săi și gărzilor, pentru a se putea elabora un plan de atac. Atacul era dirijat de celebrul comunist și pictor mexican, David Alfaro Siqueiros, un veteran al Brigăzilor Internaționale. În ziua de 23 mai, la ora 4 dimineața, un grup de peste douăzeci de bărbați îmbrăcați în uniforme militare și de poliție, sub comanda lui Siqueiros, au surprins și anihilat gărzile, mitraliind vila. Troțki și soția lui au supraviețuit ascunzându-se lângă pat. Mai târziu, poliția a numărat 73 de găuri de gloanțe în pereții dormitorului. Siqueiros a reușit să fugă din Mexic cu ajutorul poetului chilian, Pablo Neruda.

La cinci zile după raid, Mercader îl întâlnește pe Troțki pentru prima dată. În zilele următoare efectuează zece vizite la vilă, aducând uneori mici daruri și întâlnindu-l pe Troțki de două sau trei ori. A mai călătorit de două ori la New York spre a lua instrucțiuni de la Ovakimyan. La 20 august, Mercader sosește la vilă cu un articol pe care-l scrisese, asupra căruia dorea să-i ceară avizul lui Troțki. De asemenea, a adus cu el un pumnal ascuns în impermeabil, un revolver într-un buzunar și un cârlig pentru gheață în alt buzunar. Acesta din urmă avea să fie arma crimei.

NKVD mai utilizase și înainte astfel de metode. În iarna 1938/1939, un ofițer NKVD numit Bokov a fost convocat la Beria și întrebat dacă se consideră suficient de puternic pentru a omorî un om dintr-o singură lovitură. „Da, tovarășe comisar” a răspuns Bokov. Beria a explicat că NKVD-ul a descoperit faptul că un ambasador sovietic din Orientul Mijlociu intenționa să trădeze. Bokov a fost trimis împreună cu un asistent pentru „a-l face inofensiv” pe ambasador. La sosire, i s-a dat o bară scurtă de fier, pe care a ascuns-o în haine, ducându-se apoi să facă o vizită de curtoazie ambasadorului. Bokov s-a postat în spatele ambasadorului și l-a omorât cu o singură lovitură în cap. El și asistentul său au înfășurat corpul ambasadorului într-o carpetă, pentru a opri sângele să se răspândească, l-au introdus într-o mașină, l-au dus în afara orașului și l-au îngropat. Soției ambasadorului i s-a spus că a fost chemat de urgență la Moscova și că sunt făcute toate aranjamentele pentru ca ea și copiii să-l urmeze cu trenul. Ei

folosit acest lucru, pentru a face din Ejov ȋapal ispășitor pentru toate excesele, care au fost recunoscute în mod public⁵³. Beria este descris de Svetlana, fiica lui Stalin, drept „personificarea perfidiei orientale, a lingușirii și ipocriziei”⁵⁴. El era un om cu o oribilă conduită morală, care a utilizat NKVD pentru a procura, de multe ori răpind de pe străzile Moscovei, nenumărate femei - în mod frecvent eleve - de care a abuzat sexual.

Soții sau părinții care îndrăzneau să se plângă își sfârșeau zilele în gulag⁵⁵.

Sub Beria, Marea Teroare devine o teroare selectivă. Hăituirea lui Troțki continuă totuși nemiloasă. La 1 Mai 1940, 20 000 de comuniști mexicani mărșăluiesc prin Mexico City cerând: „Afară cu Troțki!”⁵⁶. Chiar după calculele anturajului lui Troțki, în Mexic mai existau vreo 30 de troțkiști activi, divizați în mai multe facțiuni⁵⁷. În ciuda acestei separări, toți s-au adunat să facă de gardă în jurul locuinței lui Troțki, la Coyoacan. KGB rememorează asasinarea lui Troțki ca fiind una dintre cele mai importante „operațiuni speciale” ale sale. Sala Amintirilor din Direcția Întâi Centrală, construită în 1979, conține portretul și omagiul adus organizatorului asasinatului, Nahum (Leonid) Alexandrovici Eitunon, care fusese implicat și în asasinarea lui Bliumkin în 1929. Eitunon a fost unul dintre puținii evrei din NKVD care au supraviețuit epurărilor⁵⁸. El a luat parte la Războiul Civil din Spania, sub pseudonimul de general Kotov⁵⁹. În Spania, el devine amantul comunistei din Barcelona, Caridad Mercader del Rio, pe care o recrutează împreună cu fiul ei, Ramón Mercader - viitorul asasin al lui Troțki - ca agenți ai NKVD⁶⁰.

Troțki a fost sub supraveghere NKVD încă din momentul sosirii sale în Mexic⁶¹. Anturajul lui din Mexic a fost penetrat în diferite grade și în diferite perioade de timp, de mai mulți agenți NKVD⁶². Cel mai influent dintre aceștia a fost Ramón Mercader.

Mercader a fost bine format. După arestarea lui, el a fost interogată timp de mai multe luni, dar nu a mărturisit nimic despre identitatea lui reală (care a fost descoperită abia în 1953) și nici despre activitatea lui la NKVD. Era deosebit de inteligent, fluent în mai multe limbi, atlet antrenat, și înzestrat cu un remarcabil autocontrol. Testele psihologice au arătat că Mercader prezenta un timp de reacție extraordinar de scurt, o memorie aproape fotografică, capacitatea de a-și găsi drumul în întuneric, aptitudinea de a învăța cu rapiditate și de a-și reaminti instrucțiuni complexe. Era capabil să monteze pe întuneric un Mauser în trei până la trei minute și un sfert⁶³.

În septembrie 1939, Mercader s-a întâlnit cu amanta lui troțkistă, Sylvia Ageloff la New York; el călătorea cu un pașaport canadian obținut de la un voluntar din Brigăzile Internaționale, sub numele de Franc Jacson (evident o ortografiere fantezistă a numelui de „Jackson”). În New York, el a luat legătura cu rezidentul NKVD, Galik Ovakimian, prin care se transmiteau majoritatea instrucțiunilor de la Centru, în vederea asasinatului⁶⁴. Urmând aceste instrucțiuni, Mercader s-a mutat la Mexico-City în octombrie, sub

omorât pe Sedov⁴⁷. NKVD poseda deja o secție medicală sofisticată, unde se experimenta utilizarea drogurilor și a otrăvurilor⁴⁸. Se pare că Sedov a fost una dintre victimele acesteia.

Etienne a preluat după moartea lui Sedov responsabilitatea tipăririi Buletinului, precum și continuarea contactelor cu simpatizanții troțkiști din întreaga Europă, inclusiv cu refugiații din Rusia stalinistă. Etienne a reușit să strice relațiile dintre Troțki și Jeanne; și să încurce itele între Troțki și Sneevliet.

Următoarea țintă majoră a NKVD a fost reprezentată de germanul Rudolf Klement, însărcinat cu organizarea conferinței fondatoare a Internaționalei a IV-a troțkiste, ce urma să aibă loc în același an, mai târziu. La 13 iulie, Klement dispare în mod misterios de la locuința sa din Paris. Două săptămâni mai târziu, Troțki primește o scrisoare scrisă în mod evident de Klement și timbrată în New York, în care era acuzat de căldășie cu Hitler și de alte crime imaginare. Copii ale acestei scrisori au parvenit și unor suporteri francezi ai lui Troțki. Troțki a calificat scrisoarea, fără îndoială în mod corect, fie un document falsificat, fie unul scris de Klement însuși cu un revolver al NKVD la cap. La scurt timp după sosirea acestei scrisori, un trunchi decapitat a fost descoperit pe bancurile de nisip ale Senei. Doi troțkiști francezi l-au recunoscut ca fiind corpul lui Klement, în baza cicatricelor de pe mâini⁴⁹.

Internaționala a IV-a a fost născută moartă. „Conferința” sa fondatoare, deschisă în 3 septembrie 1938, în locuința de lângă Paris a troțkistului francez Alfred Rosmer, a avut numai douăzeci și unu delegați, reprezentând grupuscul troțkiste din 13 țări. „Secțiunea rusă”, care între timp avea să fie complet exterminată, era reprezentată de agentul NKVD, Etienne. Printre participanții la conferință se aflau și Ramón Mercader (alias Jacques Monard, alias Frank Jacson), viitorul asasin al lui Troțki⁵⁰.

Biograful lui Troțki, Isaac Deutscher consideră această conferință „ceva mai mult decât o ficțiune”. Troțki însuși, în exilul său mexican, deși deziluzionat, se arată încrezător în viitor: „În cursul următorilor zece ani, milioane de oameni vor urma programul celei de-a IV-a Internaționale, și vor fi în stare să răstoarne cerul și pământul”⁵¹. Singurul om politic, care a acordat credit profețiilor lui Troțki a fost Stalin. Gordievski a reținut în memorie conținutul unei telegrame către Stockholm și Oslo, care era tipică pentru arhivele acelei perioade. „Campania împotriva bandiților teroriști troțkiști, se spunea în telegramă, se desfășoară în țările voastre cu o intolerabilă pasivitate”⁵². În universul mental al lui Stalin, Troțki rămânea un oponent mai periculos decât Adolf Hitler.

După ultimul mare proces public din perioada antebelică, care a avut loc în martie 1938, Marea Teroare începe să descrească în intensitate. În iulie, Lavrenti Beria, șeful NKVD-ului din Transcaucazia, devine primul adjunct al lui Ejov. La 8 decembrie, Ejov a fost destituit din NKVD. Stalin a

Mexic. Teama lui Stalin de infiltrarea troțkistă a NKVD-ului este menținută de defecția lui Krivițki, prietenul lui Porețki, în octombrie 1937. În cursul lunii următoare, Krivițki obține să fie introdus la Sedov, aflat în Paris, prin avocatul văduvei lui Porețki:

„Când l-am întâlnit pe Sedov, i-am spus deschis că nu am venit spre a mă alătura troțkiștilor, ci, mai ales, pentru consultări colegiale. El m-a primit în mod cordial și apoi ne-am întâlnit aproape zilnic. Nu voi uita niciodată ajutorul dezinteresat și bunăstarea pe care mi-a asigurat-o în acele zile în care agenții lui Stalin erau pe urmele mele. Era încă foarte tânăr, dar excepțional înzestrat - fermecător, bine informat, eficient. La procesele de trădare de la Moscova, s-a afirmat că a primit mari sume de bani de la Hitler și de la japonezi. Eu l-am găsit ducând viața unui revoluționar, având mare nevoie de hrană mai bună și de haine”⁴⁶.

Totuși, Krivițki nu știa că cel mai apropiat colaborator al lui Sedov, Mark Zborovski, era un agent NKVD. Astfel încât Stalin a fost cu conștiinciozitate ținut la curent în privința întâlnirilor „aproape zilnice” dintre Sedov și Krivițki. De aceea a fost luată decizia lichidării lui Sedov.

Troțki era un tată foarte exigent, cu o tendință nefericită de a submina respectul de sine al propriilor fii. El nu împărtășea admirația lui Krivițki pentru devotamentul și eficiența fiului său. În timp ce Sedov se străduia, în sărăcie și boală, să publice Buletinul Opoziției și să mențină contactul cu mișcarea dispersată troțkistă, tatăl lui scria supărat din Mexic, în ianuarie 1938: „Sunt profund nesatisfăcut de modul în care Buletinul este condus și mă văd nevoit să pun din nou problema mutării redacției la New York”.

Străduindu-se cu disperare să îndeplinească exigențele absurde ale lui Troțki, Sedov amână în mod repetat o operație de apendicită cronică. După o criză puternică la 8 februarie 1938, este obligat să nu mai amâne intervenția chirurgicală. Etienne (Mark Zborovski) îl convinge să nu se opereze într-un spital francez, ci într-o mică clinică particulară, condusă de emigranți ruși care, deși Sedov nu a fost deloc bănuit, era probabil penetrată cu agenți NKVD. Mai repede decât a chemat ambulanța, Etienne a alertat NKVD-ul. Sedov a fost operat în aceeași seară. În următoarele zile, pare a intra într-o fază de recuperare normală. Pentru așa-zise motive de securitate, Etienne refuză să comunice troțkiștilor francezi adresa clinicii unde se afla internat Sedov. Sedov era vizitat doar de soția sa și de Etienne. La 13 februarie suferă o recădere misterioasă și este găsit pe coridoarele clinicii, delirând. Medicul este atât de uluit, încât o întreabă pe soția lui Sedov, dacă acesta nu a încercat cumva să-și ia viața. Jeanne izbucnește în lacrimi și spune că probabil a fost otrăvit de NKVD. Starea sănătății lui Sedov se deteriorează rapid, în ciuda transfuziilor repetate de sânge; el moare în dureri îngrozitoare, la 16 februarie, la vârsta de numai 32 de ani.

O anchetă de rutină atribuie moartea sa complicațiilor post-operaționale, insuficienței cardiace și slabei capacități de rezistență. Deși NKVD a reușit să-și acopere urmele, sunt puține îndoieli că agenții săi l-au

celălalt lucra la ambasada din Paris. Astfel, acoperirea ca agent NKVD a lui Skoblin s-a destrămat. În seara zilei când Miller a fost răpit, generalul Kedrov, vicepreședintele ROVS și generalul Kusonski l-au chemat la sediu: pe Skoblin, întrebându-l unde este Miller. Neștiind nimic de nota lui Miller, Skoblin a replicat că nu l-a văzut toată ziua. Și atunci când i s-a arătat biletul, Skoblin a continuat să nege că l-a văzut pe Miller. Kedrov și Kusonski au insistat ca Skoblin să-i însoțească până la biroul de poliție. Skoblin i-a îmbrâncit, a fugit pe scări și a reușit să scape. De la Paris el a fugit în Spania unde probabil că a fost lichidat de NKVD. Soția lui, Nadejda Plevișkaia, a fost chemată în judecată în decembrie, declarată vinovată și condamnată la douăzeci de ani de muncă silnică. Ea a murit în închisoare în septembrie 1940⁴¹.

La procesul Plevișkaiei a reieșit, pe baza investigațiilor efectuate de Sûreté, că Miller a fost dus la un sediu al ambasadei sovietice, a fost omorât, trupul lui a fost pus într-un cufăr mare, care a fost transportat cu un camion Ford la docurile din Le Havre și imbarcat pe un vas sovietic. Totuși, în cufăr, Miller era încă în viață, dar puternic drogat. Spre deosebire de Kutepov, el a supraviețuit călătoriei în Rusia. Ajuns în Rusia, el a fost supus unui interogatoriu brutal, unei judecări secrete și apoi împușcat. Nici măcar interogatoriul lui Miller nu a reușit să convingă Centrul că Gărzile Albe nu mai reprezintă o amenințare reală. Transcrierile convorbirilor de la sediul ROVS efectuate de Serghei Tretiakov, nu au adus argumente în favoarea existenței unor noi conspirații majore împotriva Uniunii Sovietice; atunci s-a tras concluzia că Tretiakov (nume codificat Ivanov) a pactizat cu complotiștii. O telegramă a fost trimisă rezidenței din Paris: „Credem că Ivanov ne trădează și în locul convorbirilor reale ne trimite pure invenții”⁴².

Răpirea lui Miller are un efect devastator asupra ROVS. Secretarul general al acesteia, Kusonski, este acuzat pe nedrept că ar fi luat parte la complot. ROVS își mută sediul la Bruxelles și agonizează sub conducerea noului său șef, generalul Arhangelski⁴³. Așadar, Belgia este locul următorului asasinat al NKVD. La începutul anului 1938, defectorul OGPU, Gheorghe Agabekov, care fugise în Occident cu nouă ani în urmă, este asasinat de către un „grup mobil”, după o îndelungată hăituială⁴⁴. O altă vânătoare începe, în vederea capturării altor doi transfugi: rezidentul NKVD din Olanda, Krivițki și marele maestru virtuos al organizațiilor de front cominterniste, Willi Münzenberg; ambii refuzaseră să se întoarcă la Moscova în 1937, la o execuție sigură. În iulie 1938, vânătoarea de oameni s-a extins în Spania, în scopul capturării rezidentului NKVD, Aleksandr Orlov, care refuzase de asemenea ordinul de întoarcere la Moscova⁴⁵.

Totuși, principalii „dușmani ai poporului” vânați de către NKVD în străinătate rămân troțkiștii. NKVD are trei ținte principale: fiul lui Troțki și principalul său organizator, Lev Sedov; Rudolf Klement, secretarul desemnat al celei de-a IV-a Internaționale troțkiste, care trebuia să fie creată în mod formal în 1938; în fine, marele eretic, Leon Troțki, aflat în exil în

demonstrat că a fost ademenită către propria-i moarte, de un fost iubit rus din NKVD, Schachno Epstein, iar trupul ei a fost regăsit lângă un zid de cărămidă într-o casă din Greenwich Village³⁸.

Majoritatea acestui gen de afaceri au fost tranșate totuși de cealaltă parte a Atlanticului. În vara anului 1937, NKVD a descoperit, probabil aflând de la Mark Zborovski (alias Etienne) că unul din ofițerii săi din Europa de Vest stabilise contacte secrete cu liderul troțkiștilor olandezi, Henryk Sneevliet. Un „grup mobil”, comandat de adjunctul INO, Mihail Spigelglas, un tip scund, robust, cu ochi exoftalmici, a fost trimis la Paris pentru a-l urmări și a-l lichida pe vinovat. La 17 iulie, rezidentul NKVD în Olanda, Walter Krivițki, a fost convocat la o întâlnire cu Spigelglas la Vincennes. Spigelglas a relevat că trădătorul este un ilegal sovietic de origine poloneză la Paris, pe nume I. Porețki (alias Ludwig, alias Reiss).

Șase săptămâni mai târziu, la 4 septembrie, trupul lui Porețki a fost descoperit pe un drum de lângă Lausanne, în Elveția. Pentru a-l ademeni la propria distrugere, Spigelglas a folosit o prietenă a familiei Porețki, numită Gertrude Schilbach, o comunistă evreică germană refugiată, care i-a scris lui Porețki, spunându-i că are nevoie urgentă de sfatul lui. Schilbach s-a întâlnit cu Porețki și cu soția acestuia la o cafenea din Lausanne. În ultimul moment, ea nu a fost în stare să aducă la îndeplinire instrucțiunile NKVD, de a-i înmâna dnei Porețki o cutie cu bomboane de ciocolată injectate cu stricină. În schimb a reușit să-l aducă pe Porețki pe un drum lateral, unde a fost împușcat cu un pistol-mitralieră, de către un ucigaș NKVD originar din Monaco, Roland François Rossi (alias Abiate). În ultima clipă, Porețki și-a dat seama că a fost atras într-o capcană. Când trupul lui a fost găsit, în mână încleștată ținea o șuviță din părul cenușiu al lui Schilbach. NKVD, pentru a crea o pistă falsă, a trimis o scrisoare anonimă poliției elvețiene, prin care identifica corpul lui Porețki cu cel al unui contrabandist de arme internațional. Planul a eșuat. Deși Rossi și Schilbach au reușit să scape, participarea lor la asasinarea lui Porețki a fost dezvăluită poliției de către amanta lui Rossi. În valiza abandonată de Rossi, poliția a descoperit un plan detaliat al locuinței lui Troțki din Mexico³⁹.

Următoarea victimă a „grupurilor mobile” ale NKVD a fost șeful Gărzilor Albe ROVS din Paris, generalul Miller. În decembrie 1936, Sluțki a sosit la Paris pentru a organiza răpirea lui Miller. El i-a trimis lui Krivițki o solicitare de a-i recomanda doi agenți capabili să joace rolul de ofițeri germani. Abia după răpirea lui Miller, opt luni mai târziu, a realizat Krivițki scopul real al acestei cereri⁴⁰. La 22 septembrie 1937, ca și Kutepov cu șapte ani în urmă, Miller dispare în plină zi, de pe o stradă din Paris. Spre deosebire de Kutepov, el lasă o notă secretarului său general, generalul Kusonski, spre a fi deschisă în caz că el nu avea să se mai întoarcă. Nota revela că el avea întâlnire cu generalul Skoblin la ora 12.30 p.m., când trebuiau să stea de vorbă cu doi „germani”: unul era atașatul militar al unei țări învecinate,

manifesta simpatii troțkiste, ar putea oferi mărelui eretic o bază spaniolă. Co-fondatorul său în 1935, A. Nin, care fusese secretarul particular al lui Troțki la Moscova, a fost ministrul justiției în guvernul catalan, până când a fost alungat de comuniști în decembrie 1936.

În mai 1937, comuniștii spanioli asistați de NKVD au pornit la distrugerea Partidului Muncitoresc. Sluțki, șeful INO, informa pe rezidenții NKVD: „Întreaga noastră atenție este concentrată asupra Cataloniei și asupra luptei nemiloase împotriva bandiților troțkiști, fasciștilor și împotriva POUM”³¹. În iunie Nin este arestat, torturat cu brutalitate și jupuit de viu, pentru că a refuzat să mărturisească crime imaginare. Comuniștii au încercat, fără succes, să-i justifice moartea pretinzând că Nin fusese capturat de un comando nazist³². La scurt timp după aceea, un alt fost secretar al lui Troțki, Irwin Wolf, care lucrase pentru el în Norvegia, este răpit la Barcelona și lichidat de NKVD³³. Alți simpatizanți internaționali ai POUM, care au murit în condiții dubioase au fost: Kurt Landau, fost sprijinitor al lui Troțki; Marc Rhein, fiul liderului menșevic Rafael Abramovici; José Robles, fost lector la Universitatea John Hopkins din Statele Unite. Numeroși lideri ai POUM au fost împușcați ilegal după o judecată sumară/Restul conducerii a fost arestat în iunie 1937. Avocatul lor, Benito Pabón, s-a înspăimântat atât de tare de pericolul de a fi asasinat, încât a fugit în Filipine³⁴.

Dr. Juan Negrin, care a devenit prim-ministru al Republicii în mai 1937, era conștient de unele dintre ororile comise de NKVD. Dar, în același timp, era deosebit de naiv. La sfârșitul războiului, când naționaliștii au prezentat închisorile private construite de Serviciul de Investigații Militare (SIM) dominat de NKVD, Negrin a tratat totul drept propagandă fascistă. Zece ani mai târziu, a recunoscut că a fost înșelat. În timp ce NKVD și SIM dispuneau de simpatizanții POUM cât mai discret posibil, francezul favorit al lui Stalin, André Marty, orchestra o vânătoare publică de vrăjitoare împotriva trădătorilor troțkiști: „Pentru Marty, scria un comunist francez, dușmanul se găsea mai mult în cadrul Brigăzilor Internaționale și al loialiștilor decât de partea cealaltă a frontului. Reputația de „călău din Albacete” a condus la convocarea lui Marty înapoi la Paris, pentru a da explicații în fața conducerii Partidului Comunist. Marty a recunoscut de bună voie că a ordonat execuția a 500 de membri ai Brigăzilor Internaționale. Toți aceștia, a declarat el, au comis „tot felul de crime” și au întreprins „spionaj în favoarea lui Franco”. Ernest Hemingway, în ciuda simpatiei pe care o nutrea pentru Brigăzile Internaționale, îl consideră pe Marty „nebun... El are mania de a împușca oameni. El curăță mai bine decât Solvarson”³⁷.

Deși grupele NKVD erau deosebit de active în Spania, aria lor de operațiuni se extinsese, în căutare a troțkiștilor și trădătorilor, până în America de Nord. La 5 iunie 1937, agenta NKVD americană, Juliette Stuart Poyntz, scoasă pe linie moartă, și-a părăsit camera ei de la Clubul Asociației Femeilor din Manhattan. Nu a mai fost revăzută niciodată. Probele au

* N.T. - un faimos detergent american

„Orice s-ar întâmpla, distrugerea finală a troțkiștilor trebuie să se încheie prin expunerea lor publică, sub înfățișarea de serviciu secret fascist, în slujba lui Hitler și a generalului Franco... un serviciu secret sprijinind activ fascismul în Spania”²⁶.

Un astfel de cabotinism sectar era străin de gândirea majorității celor 35 000 de voluntari străini, cei mai mulți comuniști, care se alăturaseră Brigăzilor Internaționale în apărarea Republicii. Pentru ei, precum și pentru Stânga Europeană, războiul reprezenta o cruciadă împotriva fascismului internațional. Pentru alții, printre care și poetul W. H. Auden, cea mai importantă experiență emoțională din viață:

„Ce propuneți voi? Să construim cetatea dreaptă. O voi face-o. Sunt de acord. Sau propuneți sinuciderea, moartea romantică? Foarte bine, accept,

Eu sunt alegerea voastră, decizia voastră. Da, eu sunt Spania”.

Stalin însuși trimite o scrisoare deschisă conducerii comuniste spaniole, în luna octombrie: „Eliberarea Spaniei de sub jugul reacționarilor fasciști nu este doar problema spaniolilor, ci cauza comună a întregii umanități progresiste”²⁷.

Totuși, problema principală a lui Stalin rămânea infiltrarea troțkistă și nu amenințarea fascistă. La centrul principal de recrutare din Paris pentru Brigăzile Internaționale voluntarii ne-membri de partid erau chestionați de către ofițerii NKVD care le verificau identitatea. S-a cerut unor voluntari să-și predea pașapoartele la sosirea în Spania. Pașapoartele erau trimise la Moscova prin valiza diplomatică. NKVD era deosebit de încântat să posede 2 000 de pașapoarte din SUA, utilizate ulterior de către ilegali²⁸.

Baza din Albacete a Brigăzilor Internaționale era controlată de un directorat politic al Cominternului condus de reprezentantul francez la ECCI, André Marty, care colaborase cu spionajul militar sovietic și cu NKVD. Cu Marty sosește un contingent de funcționari ai Cominternului: adjuncții săi italieni, Luigi Longo (alias Gallo) și Giuseppe de Vittorio (alias Nicoletti), viitorul lider german, Walter Ulbricht, etc.²⁹.

Sprijinul acordat de voluntari republicanilor nu echivala ajutorul primit de naționaliști din partea Germaniei naziste și a Italiei fasciste. Deși conștient de faptul că Franco era mai curând un tradiționalist, decât un fascist, Hitler considera Spania un spațiu de luptă propice unde să-și poată experimenta tehnica de luptă destinată Blitzkrieg-ului care trebuia să producă un efect devastator încă din primii ani ai celui de-al doilea război mondial. Sprijinul prompt al lui Hitler în vara anului 1936 a salvat rebeliunea militară de o înfrângere rapidă și l-a pus pe Franco pe drumul victoriei finale³⁰.

Republicanii aveau un alt dezavantaj serios: erau divizați. Cu toate că rușii nu au cauzat această divizare, ei au transformat-o într-un război civil, în cadrul războiului civil. În primăvara lui 1937, bătălia lui Stalin împotriva troțkismului tindea să pună în umbră războiul împotriva lui Franco. Stalin se temea că Partidul Muncitoresc de Unificare Marxistă (POUM), care

găsească nici măcar un loc sigur în Europa, din care să ralieze opoziția comunistă. El a părăsit Turcia în căutarea unei noi baze, în noiembrie 1932, dar a fost obligat să se întoarcă după patru luni, fără a fi găsit nici un guvern dispus să-i acorde mai mult decât o viză de tranzit. I s-a permis să se mute în Franța în vara anului 1933, dar nu i s-a acordat dreptul de a locui la Paris, a fost supus unei serii de restricții și apoi a fost expulzat în vara lui 1935. Din Franța, Troțki a plecat în Norvegia, de unde a fost din nou expulzat, de data aceasta în Mexic, la sfârșitul anului 1936²⁰.

Principalul organizator al mișcării troțkiste a fost fiul lui Troțki, Lev Sedov, care a plecat din Turcia la Berlin în 1931 și de acolo, la Paris doi ani mai târziu, când Hitler a venit la putere.

Sedov a fost cel care, până la moartea sa în 1938 a organizat publicarea Buletinului Opoziției și a menținut contactul cu simpatizanții dispersați ai lui Troțki²¹. Anturajul lui Sedov, ca și cel al tatălui său, era penetrat de OGPU și de NKVD. Din anul 1934 până la moartea sa, patru ani mai târziu, cel mai apropiat colaborator și confident al său a fost un agent NKVD, antropologul de origine rusă, Mark Zborovski (alias Etienne), care l-a ajutat să publice Buletinul și să rămână în contact cu opoziția rămasă în Rusia²².

Sub Menjinski și Iagoda, operațiunile externe ale OGPU și NKVD împotriva lui Troțki și a simpatizanților săi, s-au limitat la supraveghere, penetrare și destabilizare: Sub Ejov, NKVD a demarat acțiunile de lichidare a conducerii troțkiste. În decembrie 1936, Ejov înființează o „Administrație a Însărcinărilor Speciale”, sub propria-i conducere, cu „grupuri mobile” care să efectueze asasinat în străinătate, la ordinul lui Stalin²³. Principalul loc de acțiune în următorii doi ani a fost Spania.

Guvernul sovietic a avut o reacție lentă la izbucnirea Războiului Civil din Spania, în iulie 1936, crezând în mod eronat că guvernul republican va înfrânge repede rebeliunea forțelor naționaliste ale generalului Francisco Franco. Atunci când experimentatul diplomat Marcel Rosenberg a sosit la Madrid ca ambasador sovietic, la 27 august, el era însoțit de o amplă suită incluzând pe generalul Jan Berzin, fost șef al spionajului militar, generalii Goriev și Kulik, precum și viitorii mareașali Malinovski, Rokosovski și Konev. Ofițeri ai Armatei Roșii au luptat în Războiul Civil sub diferite deghizamente; printre aceștia se număra și generalul Lazar Stern, alias general Emilio Kleber, înzestrat de NKVD cu un pașaport canadian și „o legendă” care avea să-i confere faimă mondială și numele de „Salvatorul Madridului” la sfârșitul anului 1936²⁴.

În Spania republicană mai exista o altă prezență a NKVD-ului, la fel de puternică, însă mult mai puțin vizibilă, condusă de viitorul transfug Aleksandr Orlov, care sosește în septembrie 1936, cu scopul principal de a asigura victoria stalinismului asupra ereziilor marxiste²⁵. Comitetul Executiv al Internaționalei Comuniste (ECCI) informa Partidul Comunist Spaniol în luna decembrie:

ordonat unei atrăgătoare agente OGPU, Lisa Gorskaia, „să abandoneze prejudecățile burgheze”, să-l seducă pe Bliumkin, să descopere amploarea conspirației acestuia cu Troțki și să determine întoarcerea lui la Moscova. Pe pământul Turciei, operațiunea era organizată de rezidentul OGPU „legal”, Nahum (Leonid) Alexandrovici Eitingon (utilizând pe atunci pseudonimul Nahumov) care avea să-și câștige faima în KGB datorită organizării asasinării lui Troțki¹⁴. Când Bliumkin a fost arestat la Moscova, după câteva săptămâni, în compania Lisei Gorskaia, el a realizat în sfârșit că ea fusese folosită ca agent provocator. „Lisa, a spus el, m-ai trădat!” Bliumkin a devenit astfel primul bolșevic asasinat pentru că a simpatizat cu opoziția. După cum relatează Orlov, „el a mers curajos la execuție și, înainte ca salva fatală să pornească, a strigat: «Trăiască Troțki!»”. La scurtă vreme după acest eveniment, Gorskaia s-a căsătorit cu rezidentul OGPU din Berlin (și apoi din Washington), Vasili Mihailovici Zarubin¹⁵.

Simpatizanții din Rusia ai lui Troțki s-au dispersat rapid în timpul exilului acestuia în Turcia. Convinși, ca și Troțki în 1924, că „nimeni nu poate avea dreptate împotriva Partidului”¹⁶, cei mai mulți membri ai Opoziției de Dreapta au capitulat în fața liniei staliniste. Un raport care îi parvine lui Troțki (desigur că și la OGPU), îi atribuia acestuia maximum 1 000 de simpatizanți la sfârșitul anului 1929.

Turiștii și simpatizanții din partidele comuniste occidentale îi transportă, cel mai adesea sub supravegherea OGPU, corespondența cu puținii fideli din țară, utilizând cele mai ingenioase subterfugii. Odată, pe biroul lui a poposit o cutie de chibrituri pe care era scrisă cu litere minuscule, o întreagă teză politică. Toate acestea s-au încheiat la sfârșitul anului 1932¹⁷.

Simpatizanții occidentali ai lui Troțki au fost puțini la număr și foarte divizați. Deși troțkiștii aveau o tendință incurabilă spre fragmentare („Acolo unde sunt doi troțkiști apar trei tendințe”), OGPU a accelerat descompunerea mișcării prin agenții săi provocatori. Frații Sobolevicius au păcălit așa de grozav pe faimosul troțkist austriac, Kurt Landau și pe Troțki în același timp, încât Landau a fost expulzat din mișcare¹⁸.

Cu toate acestea, Troțki devenise pentru Stalin o reală obsesie, care-i tulbura până și somnul. Isaac Deutscher spune:

„Frenezia cu care (Stalin) și-a urmărit adversarul, transformându-l într-o preocupare suverană a comunismului internațional și a Uniunii Sovietice și subordonându-i toate interesele politice, tactice, intelectuale, este indescritibilă: în întreaga istorie este dificil să găsești un alt caz în care, astfel de resurse imense de putere și propagandă să fie utilizate împotriva unui singur individ”¹⁹.

Dacă Stalin l-ar fi urmărit pe adevăratul Troțki, obsesia lui ar fi fost inexplicabilă. Dar acel Troțki care îl obseda pe Stalin era un personaj mitic, creat de imaginația „bolnăvicioasă de suspicioasă” a acestuia, care avea foarte puțină legătură cu acel Troțki trimis în exil. Troțki nu a fost capabil să

În 1934, pierderile financiare îl obligă pe Miller să mute sediul ROVS într-o clădire mai ieftină. Un om de afaceri de origine rusă, numit Serghei Tretiakov, îi oferă un apartament ieftin la parter. Miller ignora desigur faptul că Tretiakov era agent NKVD, cu numele codificat de Ivanov. El ignora de asemenea faptul că noul sediu ROVS fusese împănăat cu cele mai moderne instalații de ascultare. În anii care au urmat, Tretiakov avea să petreacă multe ore zilnic în camerele de deasupra sediului ROVS, ascultând și transcriind conștiincios convorbirile lui Miller cu subordonații săi. Sânguința și devotamentul său au fost răsplătite de către NKVD, așa cum reiese dintr-un schimb de telegrame din 1934:

„Paris către Centru:

Considerăm necesar să remarcăm conștiinciozitatea și devotamentul lui Ivanov. În noaptea de 23 noiembrie a fost foarte bolnav, dar a continuat să prelucraze informațiile toată ziua următoare, așa cum reiese din însemnări”.

„Centrul către Paris:

Dă-i lui Ivanov o primă pentru tratamentul medical... Decide tu însuși în privința sumei, care nu trebuie să depășească salariul pe o lună”¹¹.

Istoria secretă a Direcției Întâi Centrale conchide că prin 1933, Leon Troțki ia locul lui Miller și ROVS-ului OGPU¹². Troțki a petrecut unsprezece ani și jumătate în exil, în Turcia, de la începutul anului 1929 până în vara lui 1933, în Franța, din vara lui 1933 până în vara lui 1935, în Norvegia, din vara lui 1935 până la sfârșitul anului 1936, în Mexico din ianuarie 1937 până la asasinarea sa în august 1940. În tot acest timp, anturajul lui Troțki a fost infiltrat cu agenți OGPU și NKVD. Cea mai reușită acțiune de penetrație a OGPU în anturajul lui Troțki, a fost cea a fraților Sobolevicius, fiii unui bogat negustor evreu din Lituania, cunoscuți mai târziu sub numele de Jack Soblen și respectiv dr. Richard Soblen. Trei ani, începând cu primăvara anului 1929, cei doi frați au fost cei mai apropiați confidenți ai lui Troțki. Ei au avut acces la coduri, la cerneala secretă și la adresele de acoperire ale susținătorilor din Uniunea Sovietică ai lui Troțki. Toate aceste date au fost transmise OGPU. Cei doi frați au reapărut în timpul celui de-al doilea război mondial, în calitate de agenți sovietici în Statele Unite¹³.

Singurul moment dificil în penetrarea anturajului lui Troțki s-a produs în perioada exilului din Turcia, în vara anului 1929. OGPU a aflat că Troțki primise o vizită secretă din partea unui simpatizant din rândurile OGPU. Simpatizantul era Jakov Blumkin, care, în 1918, la Ceka, îl asasinase pe contele Mirbach, ambasadorul german, în ciuda ordinelor lui Dzerjinski, dar fusese ulterior reabilitat și ajunsese la rangul de „rezident ilegal” la Istanbul. Blumkin a fost de acord să transmită un mesaj din partea lui Troțki lui Radek și fiind puse la punct chestiuni privind contacte ilegale cu clandestinitatea troțkistă de la Moscova. Trilisser nu a ordonat arestarea imediată a lui Blumkin. În schimb, probabil de conivență cu Iagoda, el i-a

spus că a avut un vis, din care a aflat acest lucru”. Cântecul nostalgic al Plevițkaiei, asemeni celui intitulat „Ah, mamă” i-au asigurat atât ei, cât și lui Skoblin, un succes facil în rândul comunităților de ruși albi din întreaga Europă⁷.

Mulți ani la rând, OGPU și succesorii săi au respins cu indignare ideea participării la răpirea lui Kutepov. Adevărul a fost restabilit aproape întâmplător în 1965, într-o însemnare necrologică, cu privire la organizatorul răpirii:

„Comisarul Securității Statului, Serghei Vasilevici Puzițki a luat parte la Războiul Civil, a fost un bolșevic-leninist înflăcărat și un ucenic al lui F. E. Dzerjinski. El a participat la capturarea banditului Savinkov și la distrugerea... „Încrederei”; a desfășurat de asemenea o strălucită operațiune încheiată cu arestarea lui Kutepov și a unor membri ai Gărzii Albe. S. V. Puzițki a fost decorat de două ori cu Ordinul Steagul Roșu și a primit decorații Ceka”⁸.

Succesorul lui Kutepov la conducerea ROVS, generalul Evgheni Karlovici Miller, nu s-a arătat mai puțin naiv. În ciuda barbișonului și a mustăților războinice, chipul lui bucălat, cu ochi albaștri și expresie voioasă, lăsa o impresie jovială, câtuși de puțin impozantă. Unul dintre primele gesturi făcute în calitate de președinte, a constatat în încredințarea unei mari părți din fondurile ROVS unui trișor, pe nume Ivar Kreuger. Când acesta și-a zburat creierii în martie 1932, fondurile dispăruseră cu desăvârșire. Încă înainte ca scandalul Kreuger să izbucnească, Denikin trimitea o scrisoare sumbră către un prieten: „ROVS a căzut în amortiție. Nu mai dă nici un semn de viață, cu excepția intrigilor permanente. Un adevărat fiasco!” Cea mai serioasă dintre aceste intrigi interne era condusă de generalul Șatilov, care, fără a fi împins la aceasta de către OGPU, se străduia din răspuț să submineze autoritatea lui Miller și a determinat chiar un duel între doi generali. Deși duelul a fost contramandat, guvernul francez a amenințat cu ridicarea dreptului de rezidență. În final, lui Șatilov i s-a permis să rămână, dar numai cu condiția să nu se mai amestece în politică. Atunci, el a părăsit ROVS și s-a angajat ca șofer de taxi⁹.

Grație conducerii incompetente a lui Miller și intrigilor lui Șatilov, ROVS a fost destabilizat prin propriile eforturi, fără să fi fost nevoie de asistență din partea OGPU. Totuși, OGPU i-a accelerat declinul. Agentul OGPU cel mai influent, penetrat în ROVS, rămăsese generalul Skoblin. Acesta a fost însărcinat în 1933 de către Miller cu o „muncă secretă în Finlanda”. Un an mai târziu, el a trecut clandestin doi agenți ROVS peste frontiera sovieto-finlandeză. Ambii au fost interceptați rapid de către NKVD, dar, scoțând rapid pistoalele din buzunare, au reușit o retragere remarcabilă înapoi în Finlanda. Finlandezii au refuzat orice colaborare viitoare pentru trecerea frontierei, explicând că sunt în posesia unor informații care-l prezintă pe Skoblin drept agent NKVD. Miller îi ia apărarea cu indignare și-l numește „șef al contra-spionajului extern”¹⁰.

Kutepov a fost o figură tragi-comică. Cu toate că admiratorii săi îl numeau „generalul de fier”, lui Kutepov i se potrivea mai mult descrierea aplicată fostului comandant al armatei țariste, generalul Kornilov: „Un bărbat cu o inimă de leu și un creier de oaie”. OGPU a luat o bună decizie permițându-i lui Kutepov să rămână la Paris; prin diversiune și discreditare, se obținea o accentuare a stării de dezamăgire a diasporei. Dar nici Ceka și nici succesorii săi nu au reușit vreodată să facă o evaluare sobră și obiectivă asupra forței reale a mișcării contrarevoluționare. În epoca stalinistă, semnificația oricărei forme de contrarevoluție era foarte exagerată. Chiar și Kutepov era perceput ca o amenințare potențială, astfel încât lichidarea lui părea necesară. Spre deosebire de Savinkov și Reilly, el a refuzat să se lase ademenit înapoi în Rusia. De aceea, OGPU a pregătit răpirea lui, la ordinul nemijlocit al lui Stalin⁴.

Ofițerul OGPU trimis de la Moscova pentru a organiza răpirea lui Kutepov, Serghei Puzițki, luase parte și la operațiunile de diversiune „Sindikot” și „Trest”. Răpirea s-a produs puțin înainte de ora 11 în dimineața zilei de duminică, 26 ianuarie 1930, în plină stradă pariziană din al VII-lea arondisment. Capcana pare a fi fost instalată de generalul Steifon, care i-a comunicat lui Kutepov că doi reprezentanți ai clandestinității antibolșevice din URSS doresc să-l întâlnească de urgență și-l așteaptă într-un taxi. În realitate, cei doi „antibolșevici” erau: Nikolai Kuzmin, rezidentul OGPU la Paris și un ilegal OGPU, Andrei Fikhner. OGPU a fost asistat și de un polițist francez, astfel încât răpirea să aibă aerul unei arestări. Mașina în care se afla Kutepov s-a îndreptat în mare viteză spre Canalul Mânecii. Martorii oculari, interogați mai târziu de către Sûreté, l-au văzut pe când era îmbarcat la bordul unui steamer sub pavilion sovietic. Răpirea, totuși, a fost un eșec. Inima slabă a lui Kutepov nu a rezistat anesteziei puternic administrate și generalul a decedat, la o sută de mile distanță de postul sovietic Novorossisk. Interogatoriul care trebuia să aducă lumină în privința ultimelor secrete ale conspirațiilor Gărzilor Albe împotriva Uniunii Sovietice, nu a mai avut niciodată loc⁵.

La puțin timp după eliminarea lui Kutepov, OGPU a recrutat un alt general emigrat la Paris, Nikolai Skoblin, fost comandant al unei Divizii Albe în Războiul Civil⁶. Soția lui Skoblin, cântăreața Nadejda Plevițkaia, cunoscută sub denumirea populară de „Privighetoarea din Kursk”, a fost în contact cu OGPU timp de mai mulți ani. La mijlocul anilor '20, ea a cerut permisiunea să se întoarcă în Uniunea Sovietică. Dzerjinski a refuzat, considerând-o probabil prea valoroasă pentru combaterea emigrației, pentru a i se îngădui părăsirea diasporei. În săptămânile care au urmat răpirii lui Kutepov, generalul Skoblin și Nadejda Plevițkaia au telefonat zilnic la locuința familiei Kutepov, exprimându-și simpatia pentru dna Kutepov și cerând vești în ceea ce privește dispariția soțului ei. „Skoblin și soția lui îmi spuneau că soțul meu este încă în viață. Când mi-am exprimat surprinderea în privința certitudinii pe care o manifestau, Plevițkaia mi-a

CINCI

„DUȘMANII POPORULUI” DIN STRĂINĂTATE

1929-1940

Istoria secretă a Direcției Întâi Centrale a KGB, pregătită în 1980, pentru a 60-a aniversare a înființării INO, menționează faptul că principala țintă externă a OGPU, până la începutul anilor '30, a fost reprezentată de mișcarea Gărzilor Albe, cu sediul central la Paris¹. Principala prioritate a rezidenței OGPU, stabilită la Paris la începutul anului 1925, consecutiv recunoașterii diplomatice a Uniunii Sovietice de către Franța, era supravegherea și dezvoltarea de „măsuri active” împotriva Uniunii Serviciilor Combinat Ruse (ROVS). ROVS reprezenta o pradă ușoară. Șeful acesteia, generalul Kutepov, a calculat că 90% din diaspora rușilor albi - dintr-un total de aproximativ două milioane - rămăseseră „patrioți sănătoși”, în timp ce restul de 10% erau dezamăgiți. În conformitate cu tabelul lui Kutepov, 30 000 din 300 000 de ruși albi din Franța erau demoralizați de dorul de casă, de privațiunile exilului și grija pentru rudele rămase în Uniunea Sovietică, devenind posibile ținte pentru OGPU. Dar, în ciuda lecției furnizate de diversiunea „Încrederea”, la jumătatea anilor '20, Kutepov rămânea straniu de naiv în ceea ce privește pericolul penetrației propriului anturaj de către OGPU. Au existat agenți OGPU chiar la nivelul Înaltului Comandament al Gărzilor Albe, printre care amiralul Krlov, generalul Monkevitz și fostul șef de personal al lui Kutepov în timpul Războiului Civil, generalul Steifon². Penetrația OGPU a fost utilizată mai ales pentru a destabiliza comunitatea rușilor albi și mai puțin pentru obținerea de informații secrete.

În ciuda umilinței publice la care a fost expus prin operațiunea „Încrederea”, Kutepov rămâne, datorită naivității sale, o pradă ușoară pentru agenții provocatori ai OGPU. El îi spune fostului general alb, Denikin, în noiembrie 1929, că „ample mișcări se răspândesc pe teritoriul Rusiei. Niciodată nu au mai venit atât de mulți oameni «de acolo» ca acum, pentru a mă vedea și a mă ruga să colaborez cu organizația lor clandestină”. La solicitarea lui Kutepov, fostul său șef de personal, Steifon, a efectuat cel puțin două călătorii secrete în Rusia, pentru a se întâlni cu imaginarii conspiratori, revenind plin de un optimism inspirat de OGPU, pe care a știut să-l transmită lui Kutepov³.

de la închisoare...; în același timp, el era capabil să denunțe aceleași persoane drept troțkiști fasciști”¹²⁹.

Vânătoarea de vrăjitoare stalinistă împotriva spionilor și sabotorilor și propria percepție asupra stării de fapt l-au cufundat pe Sluțki într-o dilemă insolubilă.

El și cei asemeni lui știau că majoritatea victimelor Ejovșcinei erau nevinovați. Însă ca buni leniniști, ei erau obligați să accepte că Rusia sovietică era amenințată de lumea capitalistă cu o conspirație permanentă. În realitate, unicele conspirații antisovietice cu adevărat primejdioase, organizate de serviciile secrete străine în anii '30, erau reprezentate de tentativele Germaniei și Japoniei de a exploata paranoia lui Stalin și a NKVD, încurajându-i să creadă în realitatea unor conspirații închipuite. Serviciul de informații secrete care a provocat cele mai mari daune Rusiei dinainte de război, a fost NKVD însuși. Sluțki și vechea gardă a INO nu au putut face mare lucru pentru a împiedica aceasta. Atât din punct de vedere intelectual, cât și fizic, ei erau lipsiți de putere: captivi în interiorul propriei lor ideologii, într-un univers conspirativ, nu aveau nici o șansă de scăpare fără renunțarea la leninism.

coridoare și să ia un alt lift către secretariatul lui Ejov de la al treilea etaj. Documentele personale erau controlate de gărzi postate pe acest traseu¹¹⁶.

Atât Ejov, cât și Stalin s-au temut în permanență să nu fie otrăviți și țineau sub o strictă supraveghere inclusiv pachetele de ceai din care obișnuiau să bea¹¹⁷.

Majoritatea populației sovietice a acceptat doctrina oficială conform căreia ei toți erau amenințați de o vastă conspirație cu agenți plătiți de serviciile secrete¹¹⁸. Eugenia Ginsburg își amintea că o femeie a exclamat, atunci când, în 1937, soțul ei a fost arestat de NKVD:

„Deci el m-a mințit? Deci, în tot acest timp, el a fost împotriva Partidului. Agentul care efectua arestarea i-a spus amuzat: «Mai bine fă-i bagajele!» Dar ea a refuzat să facă acest lucru pentru un dușman al poporului, iar când soțul ei a vrut să-și sărute copilul adormit, în semn de rămas-bun, femeia i-a barat drumul către pătuțul copilului, spunând: «Copilul meu nu are tată»¹¹⁹.

Desigur că acest fanatism al oamenilor simpli este mai puțin frapant decât credulitatea multor observatori străini, foarte instruiți, care au asistat fără să înțeleagă nimic, chiar și la foametea de la începutul anilor '30. Ambasadorul american Iosif Davies raporta către Departamentul de Stat, că procesele publice furnizaseră „dovezi... care justificau fără putință de tăgadă verdictul de vinovăție de trădare”¹²⁰.

Pentru mulți funcționari și ofițeri NKVD care au supraviețuit Teroarei sau au fost recrutați pentru a-i înlocui pe predecesorii lor lichidați scopul principal era pur și simplu supraviețuirea. Ei preferau să nu se gândească la ororile pe care le comiteau. Mulți erau cei care, totuși, credeau în existența conspirațiilor împotriva cărora erau chemați să lupte. Mihail Gorokov, un inginer intrat în 1938 în rândurile NKVD-ului, îi considera pe majoritatea noilor recruți drept „băieți simpli, cărora li se spusese că «dușmanii poporului» încearcă să submineze sistemul sovietic și să ucidă liderii partidului, și de aceea acești sabotori și conspiratori trebuie exterminați”. Recruții asistau impasibili, încă din perioada de formare, la torturarea țăranilor, cu convingerea că este esențial să fie descoperită poziția respectivilor în cadrul conspirației¹²¹. Și se spunea că Teroarea era „absolut necesară... pentru eliberarea țării de trădători și spioni”¹²².

Vechea gardă a NKVD era mai puțin naivă. Aceasta, fără îndoială, explică de ce au fost lichidați atât de mulți membri ai săi. Văduva lui Ignati Porețki, fost ofițer NKVD asasinat, își amintea de Abram Slutski, șef al INO din 1934 până în 1938, ca fiind un om „agreabil și cu maniere blânde”, care „a făcut tot ceea ce a putut pentru salvarea unor victime nevinovate. Însă:

„Slutski era o persoană plină de contradicții. Noi am cunoscut cazuri, după 1936, când el a intervenit plin de curaj pentru a salva pe cineva

maniei sabotajelor, caracteristice stalinismului¹⁰⁹. Majoritatea acuzațiilor din procesele publice staliniste ar fi fost de neconceput în vremea lui Lenin.

Rusia lui Stalin era mai susceptibilă la teoria conspirației, decât Rusia lui Lenin, din două motive. În primul rând, douăzeci de ani de socialism într-o țară înconjurată de capitalism, induseseră un acut sentiment de insecuritate. Speranțele de început, privind exportul de revoluție, se micșoraseră, făcând loc preocupărilor vizând apărarea revoluției în țară. „Sprijinul din partea proletariatului internațional”, spunea Stalin în scrisoarea deschisă din februarie 1938, „trebuie combinat cu strădaniile noastre de a întări capacitatea defensivă a țării, de a întări Armata Roșie și Marina, de a mobiliza întreaga țară pentru lupta împotriva atacului militar și a încercărilor de reinstaurare a relațiilor burgheze”¹¹⁰.

Spionomania din anii lui Stalin se datorase și acelei trăsături a personalității sale, caracterizată printr-o suspiciune maladivă. După cum spunea Hrusciiov, „pretutindeni și în orice el vedea dușmani, duplicitari și spioni”¹¹¹. Văduva lui Aleksandr (Sașa) Kosarev, secretar al Komsomolului, își amintea ultima întâlnire a soțului ei cu Stalin, la un banchet în Kremlin:

„Nu numai că Stalin a ciocnit paharul (cu soțul meu), dar l-a mai și îmbrățișat și sărutat. Sașa, palid și agitat mi-a spus: «Hai să mergem acasă». Când am plecat de acolo, l-am întrebat de ce este așa de supărat. El mi-a răspuns: «Când Stalin, m-a sărutat, mi-a spus la ureche: Dacă ești un trădător am să te omor»”.

Kosarev a fost împușcat după câteva luni. Vladimir Beșterev, cel mai mare psiholog sovietic din perioada interbelică, a conchis în 1927 că Stalin era un schizofrenic paranoid și pare să fi plătit acest diagnostic cu propria viață. O conferință a celor mai valoroși psihiatri sovietici a tras concluzia, în 1989, că diagnosticul era prea simplu¹¹². Spre deosebire de personalitățile paranoide reale, Stalin conserva o bună capacitate de obiectivare, de calcul rece și un simț instinctiv al temporalității. Însă este dificil să nu detectezi cel puțin un mic nucleu paranoid în personalitatea „bolnăvicios de suspicioasă” a acestuia.

Ejov trăia în același univers de conspirații și comploturi ca și Stalin. În public și în intimitate, el a menționat în mod repetat că serviciile străine de spionaj au pus la cale „o rețea completă de intrigi, toți dușmanii, de toate culorile, luptând sub un unic drapel”¹¹⁴. El mai spunea de asemenea că „e mai bine să suferi zece nevinovați, decât să scape un singur spion”¹¹⁵. Ejov trăia cu teama permanentă că va fi omorât de trădătorii din interiorul NKVD. Pentru a ajunge la biroul extrem de bine păzit din Lubianka, al lui Ejov, ofițerii NKVD trebuiau să ia liftul până la etajul cinci, să străbată o serie de lungi coridoare, să coboare la etajul întâi, să mai parcurgă câteva

Schreider își amintea de una dintre inspecțiile lui Kaganovici, din 1937. Acesta i-a telefonat lui Stalin de mai multe ori pe zi, pentru a-i raporta numărul de arestări. Deși NKVD-ul local utiliza „torturi severe” pentru a smulge mărturisiri, de la închipuiții dușmani ai poporului, după fiecare convorbire telefonică cu Stalin, Kaganovici insista să se obțină mai repede declarațiile. Schreider l-a auzit pe Kaganovici spunându-i lui Stalin la telefon:

„Așa se va face, tovarășe Stalin. Am să fac presiuni asupra șefilor de departament ai NKVD-ului, ca să nu fie prea liberali și să accelereze la maximum identificarea dușmanilor poporului”¹⁰⁵.

„Dușmanii poporului” trebuiau să mărturisească și activități de spionaj. Gordievski, parcurgând arhivele acelei perioade își amintește de dosarul unui comunist german numit Sturm, care umblase, pe jumătate mort de foame, din Ucraina la Volga, în anul 1937. A fost prins de NKVD, pe când cerșea mâncare la Kuibîșev. După un interogatoriu sumar, el a mărturisit că este spion german și a fost împușcat¹⁰⁶.

Teroarea creștea în progresie geometrică. Imaginariii dușmani ai poporului trebuiau să-și demaște colaboratorii - la fel de imaginari - iar suspiciunea între rude și prieteni atingea proporții apocaliptice. Sub declarațiile despre asaltul combinat al serviciilor secrete imperialiste și troțkiștilor din interior, Stalin avea grijă să așeze o impecabilă logică leninistă. Într-o scrisoare deschisă publicată în perioada procesului „Blocului de dreapta troțkist”, Stalin își justifică propria teorie a conspirației cu cuvintele lui Lenin:

„Noi nu trăim într-un stat unic, ci într-un sistem de state, iar existența Uniunii Sovietice alături de statele imperialiste este de neconceput pe termen lung. Dar până la deznodământ, o serie de teribile ciocniri între Republica Sovietică și statele burgheze este inevitabilă... Să nu uităm că ne aflăm la un fir de păr de o invazie”¹⁰⁷.

Cei care nu împărtășeau acest punct de vedere erau identificați cu „dușmanii poporului”. Pornind de la premise leniniste, era imposibil ca imperialiștii să nu încerce răsturnarea unicului stat al muncitorilor și țăranilor din lume. Astfel, pentru a denunța bazele, dacă nu detaliile teoriei conspirației lui Stalin, trebuia atacat leninismul însuși. O colecție de documente ocazionate de aniversarea „glorioasă a douăzeci de ani de existență a Ceka-OGPU-NKVD”, în decembrie 1937, făceau referire la aprecierile lui Lenin privitoare la „contrarevoluționari” și „extinsă organizație de spionaj”. Lenin solicita „măsuri urgente” pentru descoperirea „nenumăratelor conspirații” puse la cale de alianța diabolică a rușilor albi emigrați și a imperialiștilor străini: „Noi nu putem reacționa altfel decât printr-o organizație (Ceka) aptă de a cunoaște fiecare pas al conspiratorilor, care să nu încerce să gândească teorii, ci să pedepsească imediat”¹⁰⁸. Dar Lenin n-ar fi acceptat niciodată excesele sălbatice ale febrei spionajului și

asupra chestiunii naționalității, în 1925. Ca o ironie a destinului, singurul conducător iugoslav în care Stalin avea încredere era viitorul eretic al blocului sovietic postbelic, Iosip Broz, alias Tito, care-și amintea mai târziu:

„În 1938, când eram la Moscova,... discutam despre dizolvarea Partidului Comunist Iugoslav. În acea vreme, toți liderii iugoslavi aflați în Uniunea Sovietică fuseseră arestați; eu eram singur, partidul era slăbit, lipsit de conducere. Iar eu eram singur”¹⁰⁰.

Revelația finală a extinderii conspirației contrarevoluționare internaționale imaginare împotriva Rusiei staliniste a venit la procesul public din februarie 1938, unde au fost judecați 21 de membri ai „Blocului de dreapta troțkist”; anterior, troțkiștii fuseseră acuzați de conspirație cu serviciile secrete japoneze și germane; acum, erau acuzați de asemenea de complot împreună cu spionajul britanic și polonez. Despre Troțki s-a spus că a lucrat încă din 1921 ca agent german, și din 1926, ca agent britanic. Iagoda fusese înconjurat „cu spioni germani, japonezi și polonezi”. Ultimul proces public a arătat că Troțki și contrarevoluționarii săi promisese Germaniei Ucraina și Japoniei regiunea Amur și provinciile maritime. În februarie 1938, s-a revelat și faptul că oferiseră Poloniei Bielorusia și Marii Britanii Uzbekistanul. Nesatisfăcut doar de asasinarea lui Kirov, Iagoda a inițiat „metode de sabotaj medical”, aranjând asasinarea prin otrăvire a predecesorului său Menjinski, a marelui scriitor Maxim Gorki și a președintelui Comisiei de Planificare de Stat, V. V. Kuibîșev. El încercase să-l otrăvească pe Ejov însuși, dar fusese prins în ultimul moment¹⁰¹.

Noutatea intervenită în acest proces constă în rolul principal acordat guvernelor occidentale și serviciilor secrete ale acestora, în timp ce troțkiștii apar ca simpli executanți, ba chiar „sclavi ai stăpânilor lor”.

„Întreaga istorie a contrarevoluției burgheze în Rusia este legată de tentativele celor mai reacționare cercuri ale burgheziei internaționale de a răsturna puterea sovietică. Nu a existat nici măcar un singur complot, mai mult sau mai puțin serios în URSS, fără participarea directă cea mai activă a capitaliștilor străini și a clicilor militare”¹⁰².

După afirmația lui Sir Fitzroy Maclean, pe vremea aceea tânăr diplomat britanic la ambasada din Moscova, Stalin însuși a asistat la proces¹⁰³. Deși Stalin nu a cunoscut numele celor mai multor victime ale sale, el a fost fără îndoială mâna care a dirijat Teroarea. Tatăl lui Gordievski și alți veterani KGB, i-au spus lui Oleg că Stalin primea în fiecare seară în biroul său pe Iagoda, și mai târziu pe Ejov¹⁰⁴. Cei mai fideli subordonați ai lui Stalin, cum era Lazar Kaganovici, făceau turnee în provincie, pentru a se asigura că „porția” locală de demascări era împlinită sau depășită. Deși Marea Teroare era la apogeu, Stalin nu se declara satisfăcut cu numărul de victime care i se raporta. Șeful miliției din regiunea Ivanovo, Mihail

unu și doi, au fost împușcați (cu excepția lui Sluțki, care a fost probabil otrăvit)⁹⁷. Scriitoarea Nadejda Mandelstam, soția poetului persecutat, Osip Mandelstam, scria:

„Prima generație de tineri Cekiști, care aveau să fie distruși în 1937, se distingea prin înclinația spre literatură și gusturi sofisticate. În prezența mea, Kristoforovici i-a spus (lui Osip) că, pentru un poet, ar fi util să experimenteze direct frica, pentru că ea poate inspira versuri, și că el „ar experimenta frica într-o măsură cuprinzătoare”.

Mandelstam a murit într-un lagăr de concentrare. Kristoforovici, anchetatorul, a murit împușcat⁹⁸. Succesorii lui au fost oameni lipsiți de cultură și de idealism. Atât în NKVD, cât și în partid, condițiile Terorii au permis supraviețuirea celor mai lipsiți de simț moral, cei capabili să se salveze prin denunțarea altora. Echipele de execuție de pe lângă gulaguri erau pline de alcoolici. În fiecare dimineață, când își luau armele din camera de gardă, ei primeau câte un pahar de votcă. Apoi, încărcau victimele zilei respective în camioane, le duceau la locul de execuție și începeau să tragă:

„Unii rămâneau tăcuți, alții începeau să strige că sunt buni comuniști, că mor nevinovați și așa mai departe. Dar femeile țipau tare și se înghesuiau unele în altele”.

Uneori, oamenii NKVD-ului îi aliniau pe prizonieri și ocheau din lateral, încercând să vadă câți pot omori cu un singur glonte. Echipele de execuție se întorceau în lagăr, își depuneau armele automate în camera de gardă, primeau atâta votcă, cât de multă puteau bea și apoi dormeau⁹⁹.

Victimele NKVD-ului includeau atât comuniști străini, cât și ruși. Majoritatea oficialilor cominterniști și a comuniștilor străini rezidenți la Moscova erau demascați ca „agenți ai dușmanului” sau „spioni străini” și apoi împușcați. Cei mai vulnerabili erau membrii ilegalisti de partid și familiile lor, care își pierduseră protecția conferită de naționalitatea străină. Mulți dintre ei petrecuseră un anumit timp în închisori străine, unde se presupunea că fuseseră racolați de serviciile secrete capitaliste. Cele două partide cu numărul record de spioni imaginari în rândul conducerii lor din exil erau polonezii și iugoslavii. Comuniștii polonezi erau cei mai suspecti: liderii lor erau evrei și ei fuseseră de partea lui Troțki în perioada când a murit Lenin. Toți au fost împușcați. Manuilski spunea, la Congresul Partidului din 1939:

„Cu scopul de a dispersa mișcarea comunistă, spionii fascisto-troțkiști au luptat să creeze „facțiuni” și „grupuri” artificiale, pentru a declanșa o bătălie a facțiunilor. Cel mai contaminat de elemente ostile era Partidul Comunist Polonez, în conducerea căruia fascismul polonez își infiltrasă agenții”.

Stalin era cel puțin la fel de suspicios în privința Partidului Comunist Iugoslav, al cărui prim lider, Sima Markovici nu împărtășea opiniile sale

februarie 1938, utilitatea lui Slutski lua sfârșit. El a fost invitat la biroul adjunctului lui Ejov, Mihail Frinovski, i s-a oferit cozonac și ceai, iar la sfârșit a făcut infarct. Ofițerii experimentați de la NKVD care au văzut corpul lui Slutski, au remarcat pe fața lui semnele caracteristice produse de cianură. Un necrolog oficial semnat de „tovarășii de muncă”, îl descrie pe Slutski drept un „luptător neînfricat pentru cauza clasei muncitoare. Cekiștii i-au cunoscut numele până la granițele întinsei noastre patrii. Dușmanii s-au temut de acest nume”⁹¹. Spre deosebire de predecesorii săi, Trilisser și Artuzov, portretul lui Slutski nu apare pe pereții Sălii Amintirilor⁹².

Următoarea mare conspirație închisă, dezvăluită de Ejov, a implicat Armata Roșie. La data de 11 iunie s-a anunțat că mareșalul Tuhacevski, erou al Războiului Civil și principalul strateg militar al Uniunii Sovietice, a fost arestat cu alți șapte generali, sub acuzația de trădare. Toți au fost împușcați, probabil chiar în ziua următoare. Mareșalul Vorosilov a raportat că trădătorii „au recunoscut trădarea lor, actele de sabotaj și de spionaj”. Mai târziu, Frinovski, adjunctul lui Ejov, i-a spus lui Krivițki: „Am descoperit o gigantică conspirație în Armată, o conspirație nemaicunoscută în istorie. Iar acum am aflat despre un complot pentru uciderea lui Nikolai Ivanovici (Ejov) însuși! Dar i-am prins pe toți. Ținem totul sub control”⁹³.

Mai târziu a reieșit că Gestapo a încercat să exploateze paranoia lui Stalin plantând documente falsificate în Cehoslovacia, care „demonstrau” existența unui complot al lui Tuhacevski, vizând realizarea unei lovituri de stat cu sprijin german⁹⁴. Complotul german nu era totuși necesar. Stalin a decis să lichideze imaginarul complot militar, înainte ca Benes, președintele Cehoslovaciei, să-i aducă la cunoștință istoria conspirației. Stalin și Ejov s-au grăbit să decimeze înaltul comandament al Armatei Roșii, cu o promptitudine care a depășit cele mai optimiste speranțe ale Gestapo-ului⁹⁵.

Numărul total al victimelor Ejovșcinei nu va putea fi niciodată cunoscut cu certitudine. Ca răspuns la o solicitare secretă a Biroului Politic din 1956, KGB a prezentat o listă de aproximativ 19 milicane de arestări între anii 1935 și 1940, din care cel puțin 7 milioane au murit în gulaguri sau împușcați. Numărul real al celor uciși a fost probabil mai mare⁹⁶. Printr-o macabră ironie, cei mai periculoși „dușmani ai poporului” au fost descoperiți în cele trei instituții care împărțeau responsabilitatea protejării statului sovietic: Partidul, Armata Roșie și NKVD. O sută zece din cei o sută treizeci și nouă de membri ai Comitetului Central, aleși la congresul din 1934, au fost împușcați sau trimiși la închisoare. Din 1 966 delegați, doar 59 au mai apărut la congresul următor, în anul 1939. 75 de persoane, din totalul de 80 de membri ai Consiliului Suprem Militar, au fost împușcate. Mai mult de jumătate din corpul ofițeresc al Armatei Roșii, probabil 35 000 de persoane, au fost arestate sau împușcate. Ierarhia NKVD a fost epurată de două ori. Toți cei 18 comisari ai lui Iagoda, ai Securității Statului, gradele

sovietic. De asemenea, „Centrul troțkist anti-sovietic” ar fi furnizat în mod regulat informații secrete „de cea mai mare importanță statală” serviciilor de spionaj din Germania și Japonia; el ar fi făcut de asemenea, pregătiri pentru o viitoare stare de război, incluzând utilizarea armei bacteriologice „cu obiectivul de a contamina trenurile de transport al trupelor, cantinele și centrele militare cu bacili de o înaltă virulență”⁸⁷.

La 18 martie 1937, Ejov revelează o și mai incredibilă dimensiune a conspirației imaginare contrarevoluționare, cu ocazia unei reuniuni la clubul ofițerilor NKVD. În acea perioadă, mulți dintre șefii de departamente ai lui erau deja în închisoare. Conspirația, a explicat, a pătruns chiar în inima NKVD-ului. Trădătorul principal era Iagoda însuși. După ce lucrase pentru Ohrana, a fost recrutat de către serviciile secrete germane și utilizat de către acestea pentru penetrația Ceka. În timpul cât a condus NKVD-ul, el și-a implantat spionii în toate posturile cheie ale acestui organism; unii dintre acești spioni sunt deja arestați.

Auditoriul a aplaudat. Walter Krivițki, un înalt ofițer INO, care ulterior a evadat din URSS, își amintea:

„Aplaudau ca să-și demonstreze devotamentul. Cine știe? O mărturisire făcută la timp i-ar putea salva de un glonte în ceafă. Poate mai au încă posibilitatea să-și cumpere dreptul la viață prin trădarea prietenilor celor mai apropiați”.

Primul care reacționează este Artuzov, folosind ocazia pentru a se răzbuna pe Abram Sluțki, care-l înlocuise în 1934 la conducerea INO. Artuzov începe prin a mărturisi „orbirea” colectivă care i-a împiedicat să vadă trădarea lui Iagoda. El dă ca exemplu sprijinul OGPU în încercările lui Iagoda de a-l înlătura în 1932 pe protejatul lui Stalin, Akulov. Apoi, Artuzov, trece la ofensivă: „Vă întreb, cine a condus organizația de partid a OGPU în acea perioadă?” După o pauză cu efect dramatic, el anunță apoi teatral: „Sluțki!”⁸⁸

Sluțki a fost luat prin surprindere. Apoi a descoperit o cale de contraatac:

„Te întreb, Artuzov, tu unde ai locuit? Cine locuia vizavi de tine? Bulanov? Nu a fost el arestat printre primii? Și cine locuiește chiar deasupra ta? Ostrovski? Și el este arestat. Și cine stă chiar lângă tine, Artuzov? Iagoda! Și acum vă întreb, tovarăși, cine ar fi putut locui în aceeași casă cu Iagoda, fără să se bucure de încrederea lui totală?”⁸⁹

Artuzov a fost curând arestat și împușcat. La fel s-a întâmplat în cursul anului următor cu majoritatea șefilor de departament ai lui Iagoda⁹⁰. Principala excepție a constituit-o Sluțki, care a fost cruțat o vreme, astfel încât ofițerii INO în serviciu în afara țării au putut fi ademeniți înapoi la Moscova, cu convingerea greșită că departamentul lor va fi cruțat. În

Probabil că Stalin intenționa în acel moment să lanseze o epurare drastică a NKVD-ului, dar a preferat să creeze un fals sentiment de siguranță și impresia că purificarea vizează numai pe Iagoda și pe adjunctul acestuia, Prokofiev. Deocamdată, ei nu au fost nici arestați, nici împușcați. În loc de aceasta, le-au fost încredințate funcțiile de comisar și respectiv, comisar adjunct al Comunicațiilor. Succesorul lui Iagoda, Ejov, cu aerul său adolescentin, era primul etnic rus la conducerea KGB. În calitate de secretar al Comitetului Central și șef al Comisiei de Control a Partidului, Ejov supervizase de fapt NKVD-ul o bună perioadă de timp. În cadrul aparatului de partid, el crease un personal de securitate paralel cu NKVD, care pusese probabil la cale uciderea lui Kirov, de asemenea la solicitarea lui Stalin. Ejov luase parte la preparativele pentru procesul „Centrului terorist troțkist-zinovievist” instalându-și un birou la Lubianka și luând parte la interogatorii, în calitate de reprezentant al Partidului, însărcinat cu securitatea. A manifestat un interes deosebit pentru metodele utilizate în vederea obținerii de mărturisiri de la prizonierii care opuneau cea mai mare rezistență. Ejov a fost deosebit de satisfăcut atunci când a făcut să plângă pe un vechi bolșevic, amenințându-i copiii. Unul dintre anchetatori, care asistase la micul triumf al lui Ejov, avea să declare mai târziu: „În viața mea n-am văzut o mai mare răutate ca a lui Ejov. El făcea treaba aceasta urâtă cu plăcere”. Pe Iagoda l-a deranjat prezența lui Ejov în Lubianka, dar bănuielile lui au fost adormite de onorurile care i s-au acordat în 1936, de vanitatea sa crescândă și de postul în Politburo, pe care spera să-l primească⁸⁶.

Sub conducerea lui, toate barierele care împiedicau lichidarea dușmanilor imaginari ai lui Stalin au fost înlăturate. Următorii doi ani, cunoscuți în Occident sub numele de Marea Teroare, au purtat în Rusia denumirea de Ejovșcina. Următorul proces public, în ianuarie 1937, i-a avut ca eroi principali pe Piatakov, pe Radek, alături de alți 15 imaginari trădători. Scopul procesului era de a revela existența unui „centru de rezervă” al lui Troțki, pe lângă cel descoperit la procesul din august 1936. Acest „centru de rezervă” a fost găsit vinovat de conspirație cu „dușmanul poporului, L. Troțki, și cu anumiți reprezentanți ai Germaniei și Japoniei... în scopul răsturnării puterii sovietice în URSS și restaurării capitalismului... prin mijloace de sabotaj, diversiune, spionaj și activități teroriste, care să submineze puterea economică și militară a Uniunii Sovietice, să sprijine agresorii externi și să provoace înfrângerea URSS”. Regimul nazist și serviciile sale secrete au jucat *in absentia* un mult mai important rol în acest proces, decât în procesul public anterior. Guvernul japonez apare pentru prima oară în calitate de conspirator major. Troțki, s-a spus la proces, promisese Germaniei Ucraina și Japoniei provinciile maritime și regiunea Amurului, ca răsplată pentru sprijinul acordat în răsturnarea regimului

chiar nu mai existau. Stalin și NKVD erau totuși convinși că absența lor se datora trecerii în clandestinitate, după ce pozaseră în membri de partid loiali. În vara anului 1936, o rezoluție secretă a Comitetului Central, la inițiativa lui Stalin, acorda NKVD puteri extraordinare, pentru distrugerea „dușmanilor poporului”⁸⁰.

O campanie de presă revela că „datorită liberalismului corupt și scăderii vigilenței unor comuniști”, mai existau încă în rândurile Partidului Comunist „degenerați troțkiști și zinovieviști”⁸¹.

Procesul principalilor „degenerați” s-a deschis la 19 august. Zinoviev, Kamenev și asociații lor au mărturisit ceea ce își permisese să nege în ianuarie 1935: că ei au fost „organizatorii direcți ai asasinatului lui Kirov, că acest act constituia preludiul uciderii altor lideri comuniști, inclusiv a lui Stalin însuși, în scopul răsturnării regimului sovietic. Că ei au acționat încă din 1932 pe baza instrucțiunilor (inexistente) ale lui Troțki, transmise prin agenții secrete ai acestuia (de asemenea inexistenți). Unul dintre acuzați a descris o întâlnire cu fiul lui Troțki la un hotel din Copenhaga... Pentru astfel de crime imagine, toți membrii grupului „Centrului terorist de troțkiști-zinovieviști” au fost condamnați la moarte.

Confesiunile lor publice au marcat o etapă importantă în elaborarea unei vaste teorii a conspirației care, în forma finală, punea laolaltă pe toți oponenții din țară și din străinătate ai lui Stalin într-un complot uluitor. Procesul a identificat rămășițele „Opoziției de Stânga” din Rusia, nu numai cu exilatul Troțki, ci și cu Gărzile Albe și cu fasciștii. Ei ar fi colaborat astfel cu Gestapo, în baza unui acord încheiat de Troțki cu acesta, vizând o campanie de terorism împotriva Uniunii Sovietice, desfășurată în comun. În final, Zinoviev definește relația dintre proprii suporteri și forțele nazismului, printr-o formulă de o elegantă simplitate, deși improprie. „Troțkismul este o varietate de fascism, iar zinovievismul este o varietate de troțkism”⁸².

Spre satisfacția lui Stalin, procesul implica și ultimii partizani ai „Opoziției de Dreapta”: Buharin, Rikov și Tolski. Tolski cedează psihic și se sinucide. Însă, în timp ce se afla în concediu la Soci, la mijlocul lunii septembrie, Stalin primește neplăcuta veste că Buharin și Rikov au fost absolviți de orice vină consecutiv investigațiilor NKVD. Toate vechile suspiciuni ale lui Stalin împotriva lui Iagoda au ieșit din nou la suprafață⁸³. Contând pe recenta promovare în funcția de Comisar General al Securității Statului (echivalent gradului de mareșal) și răsplata unui apartament în Kremlin, Iagoda își supraestimează puterea și ordonă schimbarea ceremonialului public al gărzilor NKVD, cu muzică neo-țaristă⁸⁴. La 25 septembrie, Nemesis zeita răzbunării sosește sub forma unei telegrame către Politburo de la Stalin și de la protejatul său Andrei Jdanov, care solicita înlocuirea lui Iagoda cu Nikolai⁸⁵.

dar au fost condamnați la zece și respectiv cinci ani de închisoare⁷⁵. După proces, Stalin l-a convocat pe Iagoda și i-a spus: „Ai lucrat prost, Genrih Grigorievici!” El a insistat că Zinoviev și Kamenev ar fi trebuit torturați până ar fi făcut o mărturisire completă. Iagoda a fost atât de zguduit de întâlnirea cu Stalin, încât, în prezența adjunctului său, Prokofiev, a izbucnit în lacrimi⁷⁶.

În cursul anului 1935, Stalin a pus bazele unei masive prigoane asupra actualilor și potențialilor săi oponenți. O epurare în rândul membrilor de partid, inițiată în 1933 și continuată în 1934, a fost destinată oficial combaterii corupției și ineficienței. În 1935, epurarea a devenit mai sinistă și mai orientată politic. „Cumplitul asasinat comis asupra tovarășului Kirov”, spunea Stalin mai târziu, „a scos în evidență multe elemente suspecte în sânul partidului”⁷⁷. Ca urmare, în toate organizațiile locale de partid s-a instituit o campanie de confesiuni și autocritici. „Marile săli de conferințe, scrie Eugenia Ginsburg, s-au transformat în confesionaluri”:

„La fiecare ședință se servea «supă zilnică». Oamenii se căiau că nu au înțeles teoria revoluției permanente și că au absentat de la votul asupra platformei opoziției din 1932; regretau «erupția» de puternic șovinism și de subevaluare a Celui de-al II-lea Plan Cincinal...”⁷⁸

Între timp, Stalin era din ce în ce mai obsedat de imaginea marelui său rival, Troțki. Una dintre întrebările standard puse în cadrul interogatoriilor politice de la NKVD era: „Ești sau nu de acord cu faptul că Troțki este șeful avangardei contrarevoluției burgheze?” Majoritatea celor eliminați din partid sunt etichetați ca troțkiști sau zinovieviști. Aceste vești erau deosebit de încurajatoare pentru Troțki, în îndepărtatul său exil. El scrie în ianuarie 1936:

„Printre cei 10 - 20 000 troțkiști excluși în ultimele luni, numai câteva zeci sau câteva sute... de oameni sunt din vechea generație, opozanții din anii 1923-1928. Majoritatea este alcătuită din noi recruți... Se poate afirma cu încredere că în ciuda celor treisprezece ani de luptă, persecuție și hăituială, de o sălbăticie nemaîntâlnită, în ciuda capitulărilor și trădărilor, mai periculoase decât persecuțiile, a IV-a Internațională (troțkistă) dispune astăzi în URSS de cel mai puternic, cel mai numeros și cel mai îndrăzneț detașament”⁷⁹.

Atât Stalin, cât și Troțki trăiau într-o lume populată de fanteziile celuilalt. Credința lui Stalin în existența aproape inexistenților troțkiști îl contaminase pe Troțki, a cărui înclinație spre descoperirea urmașilor săi imaginari îl convingea pe Stalin că amenințarea troțkistă era mai puternică decât se presupunea.

Motivul real pentru care troțkiștii dispăruseră din viața publică în Uniunea Sovietică era pur și simplu acela că, în afară de câteva excepții, ei

Stalin, Nikolai Ejov, care avea să-i succedă în 1936 lui Iagoda la conducerea NKVD; el avea să prezideze Marea Teroare⁷⁰.

Asasinarea lui Kirov, principalul rival al lui Stalin, la 1 decembrie 1934, determină o creștere a puterii NKVD. Kirov a fost împușcat în ceafă, pe când ieșea din sediul partidului de la Leningrad, de către un anume Leonid Nikolaiev, care se imagina succesorul asasinilor populiști ai țarului Alexandru al II-lea. În mod remarcabil, Nikolaiev mai fusese prins de două ori, cu revolverul încărcat în servietă de către gărzile lui Kirov, dar fusese de fiecare dată eliberat de NKVD-ul din Leningrad. O jumătate de secol mai târziu, nimeni din KGB nu se îndoaia că ordinul de asasinat provenise de la Stalin însuși. Se crede, de asemenea, că Stalin l-a ocolit pe Iagoda, în care nu avea deplină încredere, și s-a folosit în acest caz de serviciile șefului NKVD-ului din Leningrad, Filip Medved și ale adjunctului acestuia, I. Zaporojeț⁷¹. Hrusciiov consideră, mai târziu, probabil eronat, că și Iagoda fusese implicat, primind ordine verbale de la Stalin. La sosirea sa la Leningrad, Stalin dă cea mai strălucită reprezentare teatrală din cariera sa. El îl lovește pe Medved, care venise să-l întâmpine la gară, cu palma înmănușată peste față și se arată apoi doborât de durere la vederea corpului lipsit de viață al lui Kirov.

Medved și Zaporojeț sunt acuzați oficial de neglijență criminală, dar sunt reabilitați foarte rapid, făcându-se remarcați în cadrul NKVD din Orientul Îndepărtat, înainte de a fi împușcați amândoi în 1937, în decursul Marii Terori; Hrusciiov a fost de părere că uciderea lor s-a împlăcut în scopul „acoperirii tuturor urmelor care puteau conduce la organizatorii asasinării lui Kirov”⁷².

În preziua asasinării lui Kirov, o directivă intră în circulație, autorizând acțiunea sumară împotriva suspecților de terorism, incluzând aplicarea pedepsei cu moartea. După opinia lui Hrusciiov, directiva fusese emisă „fără aprobarea Biroului Politic”, la inițiativa lui Stalin⁷³. Astfel, NKVD a dobândit și a menținut timp de 20 de ani puterea de viață și de moarte asupra acelor cetățeni sovietici pe care îi eticheta drept „teroriști”. În ceea ce privește uciderea lui Kirov, primii țapi ispășitori au fost găsiți de NKVD în persoana a 104 conspiratori imaginari, care au fost împușcați⁷⁴. La trei săptămâni după moartea lui Kirov, o altă serie de „conspiratori” a fost demascată: la 22 decembrie 1934 s-a anunțat că Nikolaiev făcea parte dintr-o organizație teroristă a foștilor simpatizanți ai lui Zinoviev. De asemenea, s-a spus că Nikolaiev ar fi primit 5000 de ruble de la Consulul General al Lituaniei, care făcea legătura între conspiratorii lui Zinoviev și exilatul Troțki. La 30 decembrie s-a anunțat că, după un scurt proces fără avocați ai apărării, conspiratorii au fost împușcați. În ianuarie 1935, Zinoviev și Kamenev au apărut în cel dintâi proces politic al foștilor lideri ai opoziției. Amândoi au recunoscut doar o vagă responsabilitate politică pentru uciderea lui Kirov,

muribunde". În mod caracteristic, el pune foamea și problemele economice în sarcina acțiunilor de „sabotaj” desfășurate de aceleași „clase muribunde”, ai căror reprezentanți „au manevrat să-și croiască drum în interiorul Partidului”. Și de data aceasta Stalin a întâlnit opoziție. Secretarul Comitetului Central, Postîșev, a argumentat: „Împușcându-i pe kulak-i, pe sabotori, pe ofițerii petliuriști (naționaliștii ucraineni) și alte astfel de elemente, nu schimbăm situația în nici un fel”. Numeroși vorbitori au criticat politica agrară a Partidului, iar Stalin pentru ultima oară în viața lui, a recunoscut că a făcut greșeli. „Suntem, a spus el, blamabili”. Un ziar de partid a citat acest discurs, ca un exemplu de „autocritică bolșevică”⁶⁴.

Două tendințe divergente se confruntă acum în cadrul conducerii Partidului. Stalin și locotenenții săi erau nerăbdători de a asmuți întreaga forță a OGPU împotriva „contrarevoluționarilor”. Ceilalți erau doritori de a restabili „legalitatea socialistă”. O perioadă de timp, Stalin nu a considerat oportun să se opună pe față acestei grupări. În mai 1933, el acceptă punerea în circulație a unei „instrucțiuni” secrete care condamna represiunile în masă din mediul rural. O lună mai târziu se înființează procuratura URSS, cu scopul vădit de a limita excesele OGPU. În aceeași perioadă, cultul personalității lui Stalin începe să ia amploare. La sărbătoarea de 1 Mai din 1933, discursul ceremonial pronunțat de mareșalul Vorosîlov i se adresează pentru prima oară lui Stalin cu apelativul de „Conducător” (Vohjd). La aniversarea Revoluției din Octombrie, la Moscova, pavoazările includ de două ori mai multe portrete ale lui Stalin, decât ale lui Lenin⁶⁵.

La cel de-al XVI-lea Congres al Partidului, la începutul anului 1934, Stalin obține totuși cu 300 de voturi mai puțin decât Kirov și pierde titlul de „Secretar general” devenind simplu „Secretar”⁶⁶. Majoritatea populației ignora însă existența acestei opoziții, care nu se făcuse cunoscută în exteriorul partidului.

Mult mai vizibilă decât opoziția era creșterea extravagantă a cultului personalității lui Stalin. Cu toate că dominația asupra partidului era limitată, Stalin își sporește controlul asupra mijloacelor de represiune. În mai 1934, Menjinski moare, fiind urmat de primul său adjunct, Iagoda. În iulie, OGPU se transformă în GUGB (Administrația Principală a Securității Statului) și se integrează într-un NKVD reconstituit (Comisariatul Poporului pentru Afaceri Interne), condus de același Iagoda. Poliția politică, poliția regulată, criminalistica, trupele de frontieră și, din octombrie 1934, întregul sistem penal fac parte dintr-un organism unic, care era subordonat lui Stalin personal⁶⁷. Legătura directă a lui Stalin cu NKVD era asigurată prin secretariatul său personal, condus de A. Poskrebișev⁶⁸. Acesta, împreună cu Malenkov, se aflau în fruntea unui „Mic Consiliu” care evalua toate informațiile provenite din spionarea Biroului Politic⁶⁹. În secretariatul lui Stalin s-au asigurat, de asemenea, bazele formării profesionale pentru protejatul lui

reali sau imaginari, de la orașe și sate, a devenit abrutizarea Partidului Comunist Sovietic în general, și a OGPU în special. „Teroarea, scria Buharin, devine de acum înainte o metodă normală de administrație, iar obediența totală, o înaltă virtute”⁵⁸. Dar rămăseseră încă reminiscențe ale idealismului originar al visului revoluționar al bolșevicilor, capabile să determine cel puțin o reacție de protest. Protestul cel mai articulat a fost reprezentat de o scrisoare concepută de Mihail Riutin, un susținător al lui Buharin, semnată și de alte 17 persoane. Acest document a circulat printre membrii Comitetului Central în ajunul unei ședințe plenare a acestuia în toamna lui 1932. Textul „Platformei Riutin”, făcut public abia în 1989, conținea un atac direct împotriva lui Stalin și a brutalităților comise în anii trecuți, ceea ce a făcut pe unii troțkiști să creadă că această scrisoare era o provocare a OGPU⁵⁹. Documentul îl denunța pe Stalin ca fiind „geniul rău al Revoluției ruse, care, animat de un spirit vindicativ și de setea de putere, a adus Revoluția pe marginea prăpastiei” și cerea demiterea acestuia: „Este o rușine pentru revoluționarii proletari să mai tolereze jugul lui Stalin, arbitrarul său, disprețul său față de Partid și față de masele muncitoare”⁶⁰.

Impactul „Platformei lui Riutin” asupra lui Stalin a fost accentuat de dovada simultană a nemulțumirii rămășițelor simpatizanților lui Troțki. În octombrie 1932, înaltul funcționar și fost troțkist, E. S. Golțman, întâlnește pe fiul lui Troțki, Sedov, la Berlin și-i înmânează un document extrem de critic intitulat „Situația economică a Uniunii Sovietice” care a fost de asemenea publicat, fără semnătură, în publicația troțkistă „*Biulleten Opozicii*”. Golțman a avansat și el o propunere de formare a unui bloc al opoziției unite în Uniunea Sovietică. Troțki și-a supraestimat sprijinul de care se bucura în țară. „Propunerea privitoare la blocul opoziției unite mi se pare perfect acceptabilă”, scria el fiului său⁶¹. Stalin însuși exagera pericolul reprezentat de Troțki, reproșând în 1936 poliției sale politice că „a pierdut patru ani” fără a „demasca blocul Troțki-Zinoviev”⁶².

Stalin nu era încă pregătit să înceapă hăituiala împotriva lui Troțki, aflat în exil. În schimb, se pare că a cerut execuția imediată a lui Riutin. În ciuda sprijinului acordat de OGPU, solicitarea i-a fost respinsă cu majoritate de voturi de către Biroul Politic, condus de liderul partidului de la Leningrad, Serghei Kirov. Cei 18 semnatori ai „Platformei Riutin” au fost totuși excluși din Partid sub acuzația absurdă că au încercat să înființeze o organizație pentru restabilirea capitalismului. Zinoviev și Kamenev au fost, de asemenea, excluși, pentru că au omis să informeze despre „grupul contrarevoluționar” al lui Riutin⁶³.

Cu ocazia sesiunii comune a Comitetului Central și a Comisiei Centrale de Control, în ianuarie 1933, Stalin caracterizează acest incident drept intensificarea „luptei de clasă”: „Nu trebuie să uităm că întărirea forței statului sovietic va intensifica rezistența ultimelor rămășițe ale claselor

Vológda, pe sub podurile de la Harkov. Mi-am spus în sinea mea, mi-am explicat mie însumi, că nu trebuie să cad pradă milei slăbănoage. Că noi îndeplinim o necesitate istorică. Că ne facem datoria de revoluționari... Mă convingeam pe mine însumi că realizam marea și necesara transformare a agriculturii, că nenorocirea și suferința lor erau rezultatul propriei lor ignoranțe sau al mașinațiunilor dușmanului de clasă..."⁵³

În mijlocul foametei din Ucraina, OGPU continua să demaște cazuri de sabotaj ale „dușmanilor de clasă” și ale „conspiratorilor contrarevoluționari”, acuzându-i printre altele că decimau șeptelul; tot personalul Serviciului Meteorologic a fost acuzat de falsificarea buletinelor meteo; angajații civili au fost învinovați de distrugerea tractoarelor și infestarea recoltei de porumb; președinții de gospodării colective au fost condamnați, pentru că nu au reușit să îndeplinească normele și cotele imposibile⁵⁴.

Capacitatea OGPU de a descoperi mereu alți sabotori din mediul rural a contribuit la consolidarea giganticei teorii a conspirației, care domina din ce în ce mai mult viziunea despre lume a lui Stalin. Atunci când scriitorul Mihail Șolohov, în aprilie 1933, îi scrie lui Stalin reclamând „suflul mortal care decimează economia agricolă colectivă” în regiunea Donului, Stalin i-a răspuns că „stimații cultivatori din regiunea ta (și nu numai din regiunea ta)” au încercat să saboteze aprovizionarea cu pâine a orașelor și a Armatei Roșii:

„Faptul că sabotajul a fost tacit și în final inofensiv (fără vărsare de sânge) nu schimbă cu nimic realitatea că stimații cultivatori de grâne au dus un război tăcut împotriva Puterii sovietice. Un război al înfometării, dragă tovarășe Șolohov...”⁵⁵.

În timpul foametei, OGPU a mai îndeplinit alte două funcțiuni importante. Prima a constat în izolarea Ucrainei înfometate, de lumea exterioară. Nici un fel de cereale nu au fost aduse în Ucraina. Fără pașaport special nici un ucrainean nu avea voie să-și părăsească ținutul. Ultima stație de tren între Kiev și frontiera ucraineano-rusă a fost ocupată de un detașament al OGPU, care întorcea din drum călătorii fără permis special. În Ucraina, OGPU s-a confruntat cu cele mai terifiante consecințe ale foametei. Canibalismul a devenit ceva obișnuit, însă deoarece codul juridic nu prevedea astfel de situații, canibalii erau predați justiției aplicate de OGPU⁵⁶.

OGPU a întreprins „măsurile active” de convingere a vizitatorilor și jurnaliștilor străini că una dintre cele mai crunte perioade de foamete din istoria modernă, nu era altceva decât propagandă antisovietică⁵⁷.

Consecința inevitabilă a foametei provocate de mâna omului în mediul rural și a sălbaticii vânătoare de vrăjitoare împotriva „dușmanilor de clasă”,

obținute de la prizonieri terorizați”. Cu o singură excepție, toți acuzații ruși au fost condamnați la închisoare. La fel și doi dintre britanici. Guvernul britanic a replicat printr-un embargo comercial, care a fost ridicat în iulie 1933, când inginerii au fost puși în libertate⁵⁰.

În paralel cu campania împotriva sabotajilor industriali, OGPU a participat activ la colectivizarea agriculturii. Succesul cel mai răsunător al primelor luni de colectivizare forțată a fost „lichidarea clasei kulak-ilor”, ca o precondiție a transformării socialiste a agriculturii. Denumirea de „kulak” se aplica nu numai țăranilor presupuși a se opune colectivizării. Primele arestări în masă efectuate de OGPU împotriva șefilor familiilor de kulak au început la sfârșitul anului 1929. Toți au fost împușcați. Apoi, la începutul anului 1930, familii întregi de țărani au fost adunate, îmbarcate în vagoane pentru vite, transportate la Cercul Arctic sau în Siberia și abandonate acolo. Politburo nu a mai dorit să știe dacă au murit sau au supraviețuit. Această operațiune, implicând probabil zece milioane de țărani, era prea vastă pentru ca OGPU să o desfășoare singur; 25 000 de tineri activiști de partid, pregătiți sumar prin cursuri de două săptămâni, au fost trimiși la sate pentru a sprijini evacuarea kulak-ilor și înființarea colhozurilor (ferme colective). Unul dintre acești tineri entuziaști, Lev Kopelev, scria mai târziu: „Eram convinși că noi eram soldați pe un front invizibil, ducând război împotriva kulak-ilor sabotori pentru salvarea pâinii de care țara avea nevoie pentru Planul Cincinal”⁵¹. Dar, pentru unii dintre ofițerii veterani ai OGPU, suferința și ororile îndurate de milioanele de țărani deportați erau peste putință de îndurat. Isaac Deutscher a întâlnit un ofițer OGPU, răscolit de recente experiențe trăite în sate:

„Sunt un vechi bolșevic”, spune el, aproape plângând, „am luptat împotriva țarului și apoi în războiul civil. Oare am făcut toate acestea pentru ca acum să încercuiesc satele și să ordon oamenilor mei să tragă cu mitraliera fără discernământ în mulțimea de țărani? O, nu, nu!”⁵²

La începutul lui martie 1930, „cei 25 000” mânaseră jumătate de țărâșime în colhozuri și instauraseră haosul la sate. Stalin a fost obligat să ordone o întrerupere, pentru a se putea efectua lucrările agricole de primăvară. Confuzia generată de colectivizare, producția scăzută și rechizițiile făcute de către stat au provocat în 1932-1933 cea mai teribilă foamete din istoria secolului XX în Europa, care a provocat peste șapte milioane de victime. Un activist de partid din Ucraina, centrul foametei, avea să-și amintească mai târziu:

„În teribila primăvară a lui 1933, am văzut oamenii murind de foame... am văzut trupuri prăbușite în zăpada topită a bătrânului

amenințare că li se vor aplica aceste metode, cu o demonstrație practică adecvată, era de ajuns”⁴⁶.

Majoritatea credea totuși în realitatea acestor conspirații. Manifestările de indignare la adresa „sabotorilor specialiști” erau percepute ca „o dovadă încurajatoare de real entuziasm revoluționar” din partea proletariatului⁴⁷.

Procesul „Partidului Industrial” s-a încheiat în mod neașteptat. Cinci sentințe de condamnare la moarte au fost pronunțate, stârnind o furtună de aplauze în rândul auditoriului. Două zile mai târziu, s-a comunicat comutarea la zece ani închisoare. Unii au fost reabilitați discret⁴⁸. Motivele acestei răsturnări de situație au fost economice. În ciuda formării unei noi generații de tehnocrați din rândul proletariatului, progresul rapid în cadrul Planului Economic a revelat dependența persistentă de competența „specialiștilor burghezi”. La o conferință a directorilor și administratorilor de la începutul anului 1931, Sergo Ordjonikidze, șef al Consiliului Economic Național Suprem, accentuează necesitatea unei „abordări precaute” a specialiștilor care „muncesc cinsti”. În timpul primăverii, Consiliul revizuieste un număr de cazuri de ingineri închiși sau trimiși în deportare, cerându-le reabilitarea. Chiar Menjinski, într-unul din rarele sale articole, publicat în Pravda, remarcă faptul că Dzerjinski a utilizat de multe ori resursele OGPU „pentru a proteja specialiștii de orice gen de opresiune”⁴⁹.

Stalin, ca și mulți dintre membrii OGPU, a rămas convins că scopul acțiunilor contrarevoluționare era reprezentat de sabotarea pe termen lung a economiei naționale sovietice. În luna martie 1933, șase ingineri electricieni britanici, lucrând pentru compania Metropolitan-Vickers în Rusia, au fost arestați sub acuzația de sabotaj și spionaj. Deoarece unii dintre acești ingineri obținuseră ceea ce directorul administrativ al Metropolitan-Vickers numește „informații generale” privind economia sovietică (probabil din categoria informațiilor de liberă circulație în Vest), sabotajul era ca de obicei, imaginar. Deja spectacolul procesului public în fostul Club al nobilimii devenise rutinier. Încriminații ruși și-au mărturisit crimele imaginare:

„Toți se supuneau «baghetei» procurorului Vișinski cu obediența temătoare a unor animale dresate. În «ultimele lor luări de cuvânt», ei implorau să li se cruțe viața și promiteau să-și îndrepte greșelile cu tonul și cuvintele care deveniseră un refren familiar, de la procesul Șahti”.

Inginerii britanici și-au interpretat rolul cu mai puțin profesionalism. Doi dintre ei făcuseră „confesiuni” elaborate în perioada premergătoare procesului, dar au retractat în timpul ședințelor la tribunal (unul numai temporar). Un alt acuzat a făcut declarația fără precedent, în fața completului de judecată, că procesul este „o înscenare... bazată pe probe

de alimente, conduși de profesorul Aleksandr Riazanțev, acuzați de complot și sabotaj împotriva aprovizionării cu alimente a țării. În ziua următoare, jurnalele erau pline de articole editoriale și luări de atitudine ale muncitorilor, care cereau executarea contrarevoluționarilor.

Pe 24 septembrie se anunța că toți cei 48 de bandiți au fost împușcați, publicându-se „confesiunile” acestora privitor la „toate crimele săvârșite”. Proletariatul a mulțumit „fierbinte gloriosului OGPU, sabia neînfrântă a revoluției, pentru splendida muncă de lichidare a acestui complot mârșav”⁴².

Un alt așa-zis complot descoperit de OGPU în perioada Primului Plan Anual, este acela al unui „Partid Industrial” clandestin, incluzând 2 000 de ingineri și planificatori oficiali, care, împreună cu reprezentanții a 12 națiuni, în frunte cu oamenii de stat francezi Raymond Poincaré și Aristide Briand, cu un guvern provizoriu instalat la Paris, conspirau să restabilească în Rusia capitalismul⁴³. Deschiderea procesului public al celor opt membri ai Comitetului Executiv al Partidului Industrial, în decorul de o splendoare fanată al fostului Club al nobilimii, a fost însoțită de o uriașă manifestație la care o jumătate de milion de muncitori și mici funcționari au tropăit și au mărșăluit prin zăpadă cu strigăte de: Moarte! Moarte! Moarte!⁴⁴.

O jumătate de secol după acest proces, KGB susținea încă teza absurdă că Partidul Industrial fusese un „centru adevărat de spionaj... condus și finanțat de agenții secrete occidentale, precum și de... foști mari capitaliști ruși care trăiau la Paris”⁴⁵. Gordievski știa că de fapt, nimeni din KGB nu lua acest nonsens în serios. Atitudinea OGPU la procesul din 1930, era la fel de cinică, precum cea a KGB-ului, la interval de 50 de ani și s-ar putea cu ușurință trage concluzia că întreaga afacere a Partidului Industrial a fost o diversiune de la început și până la sfârșit. De fapt, adevărul nu este atât de simplist. Fără îndoială că OGPU a descoperit ingineri și funcționari dezafecțiți, întreținând relații cu diaspora rusă. Dar tendința incurabilă de a vedea peste tot conspirații, a determinat OGPU să conchidă că este vorba de un complot contrarevoluționar super-organizat și împănăt cu agenți imperialiști. Punerea în scenă a procesului public, spre educarea poporului muncitor, se realiza cu ajutorul „confesiunilor conspiratorilor”. În 1967, una din victimele primelor procese publice prezenta Procurorului Uniunii Sovietice o depoziție scrisă, explicând modul în care OGPU obținea mărturiisrile:

„Unii... cedau în fața promisiunii de viitoare avantaje. Alții, care încercau să reziste, erau aduși „la rațiune” prin mijloace fizice. Aceștia erau loviți - peste față și cap și peste organele sexuale; erau târați pe podea, izbiți cu capul de sol, și așa mai departe. Erău împiedicați să doarmă, erau puși în carceră (pe jumătate dezbrăcați și cu picioarele descălțate într-o celulă friguroasă) sau într-o încăpere foarte încălzită, fără ferestre, ș.a.m.d. Pentru unii, simpla

lui) Stalin și ne bucuram: «Da, o mare schimbare într-adevăr, lichidarea micilor gospodării țărănești, distrugerea de la bază a capitalismului, ca să nu mai poată reînvia. Numai să încerce rechinii capitalismului să ne atace acum! Acum noi ne aflăm pe drumul triumfului socialismului»³⁶.

Mulți dintre suporterii ruși ai lui Troțki s-au lăsat seduși de viziunea economică a lui Stalin. Iuri Piatakov, președintele Băncii de Stat și fost asociat apropiat al lui Troțki, declara într-un discurs pasional din octombrie 1929: „Perioada eroică a construcției socialismului a sosit”³⁷.

Dar, această „perioadă eroică”, care stârnea entuziasmul militanților de partid, necesita de asemenea forța coercitivă a OGPU. În noiembrie 1929, toți prizonierii cu sentințe de peste trei ani închisoare, pe probleme politice sau nu, au fost trecuți sub jurisdicția OGPU, a cărei vastă rețea de lagăre de muncă (gulag) s-a dezvoltat rapid în anii '30, furnizând un imens număr de brațe de muncă pentru economia sovietică. Amestecul de idealism vizionar și utilizare a forței brutale în timpul Primului Plan Anual a transformat economia industrială sovietică. Mari centre industriale au fost create în Urali, Kuzban și pe Volga; pe un teren arid au apărut orașele Magnitogorsk și Komsomolsk-pe-Amur. Purtătorii de cuvânt sovietici comparau plini de încredere succesele construirii socialismului cu insolubilele contradicții ale capitalismului internațional³⁸.

Totuși, depresiunea economică nu făcea, în ochii sovietici, capitalismul mai puțin periculos. Odată cu înfrângerea conservatorilor la alegerile generale din iunie 1929, revenirea la putere a laburiștilor și reluarea relațiilor diplomatice anglo-sovietice, Marea Britanie încetează de a mai constitui principala amenințare. Principalul pericol de război, spune Stalin, venea acum din partea Franței „cea mai agresivă și mai militaristă dintre toate țările agresive și militariste”³⁹. Această temere fusese accentuată de campania franceză împotriva „dumpingului” cu mărfuri sovietice pe piețele occidentale. În octombrie 1930, Ministerul Francez de Comerț și Industrie a dispus restricții asupra importurilor sovietice și a încercat să-i convingă pe aliații Franței în Europa de Est să procedeze în mod similar. Uniunea Sovietică reacționează printr-o totală prohibiție a importurilor franceze și avertismente publice asupra intențiilor agresive ale imperialismului francez⁴⁰. Viaceslav Molotov, conducătorul Sovnarkomului (Comisiliul Comisarilor Poporului) și viitorul comisar pentru Relații Externe, consideră că francezii plănuiesc „organizarea unei blocaje economice a URSS, ca etapă premergătoare unui atac înarmat”⁴¹.

Amenințarea reînnoită a agresiunii externe a intensificat vânătoarea de sabotori interni în cârdășie cu străinii, în special cu imperialiștii francezi. La 22 septembrie 1930, presa anunță că OGPU a descoperit o „societate contrarevoluționară” alcătuită din 48 profesori, agronomi și administratori

secțiunile speciale, a ajutat Partidului și Guvernului să contracareze planurile antisovietice ale reacțiunii internaționale³².

Rusia lui Stalin suferea de febra spionajului care bântuise întreaga Europă în timpul primului război mondial. În primele săptămâni de război „mai multe mii” de cazuri de așa-ziși spioni germani fuseseră raportate poliției londoneze. Nici unul nu s-a dovedit a fi real. Într-un celebru caz de defăimare criminală din 1918, jurații au fost convinși de faptul că serviciile secrete germane posedă o „listă neagră” cu 47 000 de perversi sexuali britanici, majoritatea situați în poziții înalte, care erau șantajați în scopul sabotării efortului de război³³.

Spionomania reînvie la începutul celui de-al doilea război mondial. În 1940, după predarea Franței și a Țărilor de Jos în fața Germaniei, Marea Britanie era de asemenea bântuită de temerile privitoare la o „Coloană a V-a” a subversiunii inamice, la fel de extravagantă ca și spiono-mania din primul război mondial. Un raport al serviciilor de informații interne raporta în iunie: „Isteria Coloanei a V-a atinge proporții periculoase”³⁴.

Vânătoarea de vrăjitoare stalinistă era diferită de obsesia Coloanei a V-a, atât ca tip cât și ca extindere. În Occident, persecuțiile împotriva spionilor imaginari și a promotorilor de acțiuni subversive în timpul războaielor mondiale, sau împotriva comuniștilor închipuiți din perioada războiului rece au produs foarte puține victime. În Uniunea Sovietică, în anii '30, milioane de „dușmani ai poporului” au fost lichidați. Stalin și sprijinatorii săi au utilizat conspirația imaginară de la minele din bazinul Donbas pentru a pune capăt erei de toleranță față de burghezie și a declanșa asaltul hotărât asupra dușmanilor de clasă, specialiști industriali și țărani înstăriți, așa numiți kulak. Stalin era liber acum să-și aplice politica radicală în vederea unei dramatice transformări socialiste a economiei sovietice. Buharin și „Opoziția de Dreapta”, care ținteau mai mult spre conciliere, decât spre conflict de clasă, au fost îndepărtați mai ușor decât „Opoziția de Stânga”. În luna ianuarie 1929, Buharin și-a pierdut postul în Politburo.³⁵ Într-un discurs din noiembrie 1928, Stalin insistase asupra faptului că „supraviețuirea socialismului într-o țară” depinde de capacitatea economiei sovietice de a domina și controla Vestul: „Ori vom face aceasta, ori vom fi zdrobiți”³⁶.

Transformarea stalinistă a economiei sovietice s-a născut din idealism, dar și din insecuritate. Cincizeci de ani mai târziu, generalul sovietic disident, Petro Grigorenko, își mai amintea încă „entuziasmul și pasiunea” sa și a altor tineri comuniști, atunci când Stalin a definit anul 1929 ca fiind „Anul Marii Schimbări”:

„Era criză de pâine, erau cozi la alimente, raționalizarea și foametea pândeau după colț, iar noi ne lăsam totuși antrenați de (mesajul

procurorului și de declarațiile mărtorilor, încercând să întâmpine admonestările judecătorului, șovăind, poticnindu-se, încurcându-se în propriile cuvinte, rămânând în final tăcuți, epuizați, înghețați de teroare, privind auditoriul ca și cum atunci își dădeau seama de existența spectatorilor, era un sport aspru; norocoși brigadierii de șoc, care au imaginat acest spectacol!”

Drama macabră jucată în Casa sindicatelor era totuși mai puțin brutală decât procesele publice ulterioare. Doar 11 dintre sabotorii de la Șahti au fost condamnați la moarte, iar 6 au fost eliberați ca răsplată pentru modul în care-și jucaseră rolurile încredințate de OGPU. Marea majoritate a spectatorilor, precum și a cititorilor ziarelor sovietice, au găsit această dramă suficient de convingătoare. „Dușmanul de clasă din mijlocul nostru”, conspirând cu contrarevoluționarii străini, a furnizat suficienți țapi ispășitori pentru privațiunile și lipsurile de care ar fi fost altfel acuzați conducători²⁹.

La ședința plenară a Comitetului Central din aprilie 1928, Stalin însuși a descris ramificațiile conspirației descoperite la Șahti:

„Ar fi o prostie să ne închipuim că vom fi lăsați în pace de către capitalul internațional. Nu tovarăși, asta nu poate fi adevărat. Clasele există, capitalul internațional există, și el nu poate privi liniștit dezvoltarea țării care construiește socialismul. În trecut, capitalul internațional a încercat să răstoarne puterea sovietică prin intervenția militară directă. Tentativa a eșuat. Acum încearcă, și va încerca și în viitor, să ne slăbească forța economică prin mijloacele intervenției economice invizibile, organizând sabotaje, punând la cale «crize» în diferite ramuri economice și facilitând astfel posibilitatea unei viitoare intervenții militare. Toate acestea fac parte din bătaia de clasă a capitalului internațional împotriva puterii sovietice și, deci, nu poate fi vorba de nici un fel de cazuri întâmplătoare”³⁰.

Ofițerii KGB cu care, o jumătate de secol mai târziu, avea să discute Gordievski, au recunoscut că acel episod nu era decât produsul spiono-maniei și obsesiei sabotajelor, deși KGB nu a recunoscut aceasta în mod oficial. Chiar și istoria de uz intern a KGB, elaborată în 1978 sub conducerea lui Grigori Fiodorovici Grigorenko, susține - fără convingere - că a existat o conspirație reală³¹. În public, la începutul erei Gorbaciov, s-a spus într-o istorie oficială:

„Este indubitabil că sabotorii, spionii și diversioniștii de la sfârșitul anilor '20, într-o formațiune unificată antisovietică, reprezentau o amenințare serioasă pentru dezvoltarea socialismului și pentru întărirea capacității de apărare a țării noastre. Deconspirarea acestor activități subterane ostile, de către organele OGPU, inclusiv

Atunci când Troțki a fost obligat la exil extern în Turcia, în februarie 1929, OGPU s-a străduit să nu mai existe martori ai ridicării de la domiciliu, în caz că Troțki s-ar fi opus din nou prin rezistență pasivă la arestare. Împreună cu soția, fiul mai mare și o escortă de doi ofițeri OGPU, el s-a imbarcat la Odessa pe nava Ilici, care părea pustie: nu existau alți pasageri, iar personalului i se recomandase să nu ia contact cu grupul lui Troțki. Când „Ilici” a intrat în Bosfor, unul din ofițerii care-l escortau, i-a înmănat lui Troțki suma de 1 500 \$ „pentru instalare”. Lipsit de bani personali, Troțki și-a reprimat mândria și a acceptat banii. El și-a petrecut primele șase săptămâni la sediul ambasadei din Istanbul a Uniunii Sovietice, mutându-se apoi pe insula turcă Prinkipo²⁷.

Vânătoarea de vrăjitoare dirijată de OGPU la sfârșitul anilor '20, era orientată împotriva subversiunii economice și politice. În martie 1928, OGPU anunță descoperirea unui „complot contrarevoluționar” la minele de cărbune din bazinul Donbas. Conform relatărilor, conspirația a fost descoperită mai întâi de către șeful OGPU din Caucazul de Nord, J. G. Evdokimov, la sfârșitul anului 1927, care-i raportase lui Menjinski că un grup de ingineri din orașul Șahti conspirase cu foștii proprietari ai minelor și cu imperialiștii occidentali să ruineze minele. Când Menjinski a cerut dovezi, Evdokimov a prezentat o serie de scrisori interceptate; pentru că scrisorile păreau inofensive, Evdokimov a arătat că ele sunt scrise într-un cod cunoscut doar de către ingineri. Menjinski fiind încă sceptic, i-a acordat lui Evdokimov 15 zile pentru spargerea codului. În acel moment, Evdokimov se adresează direct lui Stalin, care-l autorizează să-i aresteze pe ingineri. Într-o ședință specială a Politburo, Stalin este împuternicit să se ocupe personal de acest caz²⁸.

Pornind de la o serie de incidente implicând accidente industriale, utilaje defecte, management deficitar, ingineri de origine burgheză, oameni de afaceri străini și □ probabil □ un număr limitat de cazuri reale de sabotaj, OGPU construiește „o intrigă internațională cu bătaie lungă”, orchestrată de la Varșovia, Berlin și Paris. După o perioadă de veștejire publică în mediile de informare sovietice a „lașilor sabotori, conspiratori și spioni”, este anunțată o punere sub acuzare din 250 000 de cuvinte a unui număr de 50 de tehnicieni și ingineri ruși și 3 germani, judecați pentru spionaj și sabotaj. Procesul public al acestora, desfășurat la Casa sindicatelor din Moscova (fostul Club al nobilimii), are la fiecare înfățișare noi spectatori. În total 100 000 de muncitori industriali, țărani, elevi de școală și alte grupuri selecționate au asistat la proces, pe toată durata acestuia. Eugene Lyons, corespondent al *United Press*, fost propagandist comunist, scria ulterior:

„Au fost puțini cei care au susținut că sunt nevinovați... și au stârnit cea mai mare agitație în rândul spectatorilor. Să-i privești astfel, cu spatele încovoiat, cu panica în glas, răvășiți de întrebările

comploturile imaginare care îi amenințau. Principala lor realizare a constat în perfecționarea propriilor servicii de securitate.

Prima utilizare pe care Stalin a dat-o OGPU, a fost în scopul creșterii autorității sale personale în cadrul Partidului Comunist. Ca și în cazul Ceka, principala sarcină a OGPU a constat în combaterea contrarevoluției. Însă definiția contrarevoluției a devenit alta. Sub Lenin, ea însemna opoziția la Partidul Comunist. Sub Stalin, semnificația contrarevoluției a devenit: opoziție contra lui Stalin. Din moment ce singura opoziție semnificativă împotriva lui Stalin a venit din partea celorlalți comuniști, OGPU a început să utilizeze în cadrul partidului tehnicile de infiltrare și provocare rezervate anterior opozanților partidului.

Primele victime au fost din rândul „Opoziției de Stânga”, condusă de Troțki și Zinoviev. În septembrie 1927, un agent provocator al OGPU a deconspirat o „tipografie ilegală”, unde opoziția intenționa să-și editeze programul. După cum relatează transfugul din OGPU, Aleksandr Orlov, atunci când Iagoda și-a raportat descoperirea, Stalin a replicat: „Bine! Acum promovează pe agentul tău ca ofițer al generalului Vranghel și menționează în raportul tău că troțkiștii colaborează cu un membru al Gardiștilor Albi ai lui Vranghel”²⁴. Stalin a raportat apoi Comitetului Central și Comisiei de Control Central că Opoziția de Stânga este vinovată de colaborare cu Albii.

În noiembrie 1927, Troțki, Zinoviev și aproximativ o sută dintre oamenii lor, au fost excluși din partid. Zinoviev acceptă să-și facă autocritica, să denunțe troțkismul și este reprimat în partid. Troțki refuză aceasta, iar în ianuarie 1928 este condamnat la exil într-un colț al Kazahstanului, lângă frontiera chineză²⁵. După mai puțin de zece ani, Troțki devine obiectul celei mai necușătoare vânători de oameni din istoria KGB. În 1928, totuși, vânătoarea de vrăjitoare era încă în faza de copilărie. Când OGPU ajunge la locuința din Moscova a lui Troțki, pentru a-l lua și trimite în deportare, Troțki este încă în pijama. La fel ca în vremea pre-revoluționară, când poliția venea să-l aresteze, el se încuie în camera lui. După negocieri infructuoase în fața ușii închise, ofițerul care conducea detașamentul OGPU ordonă oamenilor săi să forțeze ușa. Troțki recunoaște cu surprindere în acest ofițer pe unul din paznicii săi personali din perioada Războiului Civil. Văzând pe costul său comisar în pijama, ofițerul cedează psihic și impresionat, exclamă: „Împușcă-mă, tovarășe Troțki, împușcă-mă!” Troțki refuză și îl lămurește pe bodyguardul său de odinioară că este dator să execute ordinele primite, oricât de repugnante ar fi aceste ordine. El însuși se limitează la o indisciplină pasivă, refuzând să se ridice din pat și să se îmbrace. Detașamentul OGPU îi scoate atunci pijamaua, îl îmbracă și-l transportă, în ciuda protestelor familiei sale, la un automobil care avea să-l conducă la trenul expres transsiberian²⁶.

vorba de vreun pericol nedefinit și imaterial. Este vorba de o amenințare reală și materială a unui nou război și în particular, a unui război împotriva URSS".

În fruntea „frontului imperialist unit” împotriva Uniunii Sovietice, Stalin considera că se află principalul său inamic, „burghezia engleză și grupul ei de luptă, Partidul Conservator”. „Capitalismul englez a fost întotdeauna și va continua să fie cel mai feroce opresor al revoluțiilor populare”. Stalin a depistat trei etape principale ale complotului orchestrat de guvernul Conservator. Prima etapă a constat în raidul asupra ambasadei sovietice de la Beijing, care „a creat o atmosferă de indignare generală”. A doua etapă a complotului a fost raidul asupra Arcos din Londra și întreruperea relațiilor diplomatice anglo-sovietice, desemnată a „iniția o blocadă diplomatică contra URSS în Europa”, ca preludiu la război. A treia etapă a fost reprezentată de uciderea lui Voikov la Varșovia, „organizată de agenții Partidului Conservator”, după modelul asasinării Arhiducelui Franz Ferdinand la Sarajevo în 1914, care declanșase primul război mondial²².

Deși acest „complot” britanic eșuase, aveau fără îndoială să urmeze altele. Stalin denunță pe „toți acei lideri muncitorești” care „consideră” amenințarea unui nou război o „invenție”, care îi liniștesc pe muncitori cu minciuni pacifiste, care-și închid ochii în fața pregătirilor făcute de burghezie în vederea unui nou război... Existau așadar două priorități de urgență pentru a contracara intențiile burgheziei. Prima consta în „creșterea capacității defensive a țării noastre” prin creștere economică, în special în domeniul războiului industrial și al sporirii vigilenței poporului sovietic. A doua prioritate era combaterea dușmanilor interni: teroriști, sabotori industriali și alți „bandiți”²³.

În anul 1927, singura rezistență semnificativă la creșterea puterii personale a lui Stalin provenea din interiorul Partidului Bolșevic. Este cert că sperietoarea războiului a apărut la momentul oportun pentru consolidarea conducerii lui Stalin. Dar este de asemenea cert că Stalin „cel mai bolnav de suspiciune” dintre liderii comuniști (după expresia lui Hrusciiov), credea în propria teorie a conspirației, la fel ca și restul ierarhiei de partid. Ideologia bolșevică spunea că întreg capitalismul internațional nu poate tolera consolidarea puterii sovietice. Astfel încât, responsabilitatea OGPU, în calitate de „scut și sabie a revoluției” consta în descoperirea inevitabilelor comploturi imperialiste și anihilarea acestora. În timpul deceniului care a urmat anului 1927, Stalin a construit treptat o teorie a conspirației, versiune de popularizare, care în forma finală, era la fel de grotescă, deși nu tot atât de otrăvitoare, ca și mitul conspirației mondiale evreiești care l-a obsadat pe Hitler. Cei mai mari dictatori ai istoriei moderne europene, Stalin și Hitler, au fost ambii teoreticieni ai conspirației, care au sfârșit prin a considera uciderea în masă drept singura cale de a lichida

sovietic, Arkadi Rosengolts, că guvernul Maiestății Sale rupe relațiile diplomatice din cauza „spionajului și propagandei antibritanice”. Chamberlain dă o notă cu totul personală acestui mesaj, prin anexarea unei telegrame sovietice decriptate, trimisă de Rosengolts la Moscova, în data de 1 aprilie, „în care dvs. solicitați materiale care să vă permită să sprijiniți o campanie politică împotriva guvernului Maiestății Sale”. În drum spre casă cu trenul, Rosengolts a oprit în Gara Centrală din Varșovia pentru a lua micul dejun împreună cu ambasadorul sovietic, Piotr Voikov la restaurantul gării. Chiar înainte de plecarea trenului lui Rosengolts, asupra lui Voikov s-au tras mai multe focuri de armă, de către un emigrant rus alb, care a strigat: „Aceasta este pentru Rusia naționalistă, nu pentru Internațională!” Guvernul sovietic a declarat imediat că arma care l-au ucis pe Voikov „a fost dirijată de o mână britanică”¹⁸. Ironia destinului a făcut ca Rosengolts însuși, în propriul proces public, ultimul din seria anterioară celui de-al doilea război mondial, să fie forțat să recunoască faptul că ar fi lucrat în serviciul de spionaj britanic începând cu anul 1926¹⁹.

Dezaastrele în lanț suportate de spionajul sovietic în primăvara lui 1927, au avut două consecințe imediate. Primul a constat într-o drastică revizuire a securității ambasadelor sovietice, a rezidențelor OGPU și a sistemelor de cifruri. O circulară urgentă către misiunile sovietice și delegațiile comerciale ordona distrugerea tuturor documentelor a căror capturare ar fi putut provoca noi dezvăluiri neplăcute. Chiar la Teheran, unde riscul de atacare a ambasadei era minim, arderea documentelor din arhivele OGPU a declanșat o alertă a pompierilor locali. Rezidențele OGPU erau obligate să păstreze numai corespondența din luna anterioară și luna în curs și să întreprindă măsuri care să permită distrugerea imediată a documentelor în caz de pericol²⁰.

În scopul protejării securității comunicațiilor diplomatice și OGPU, Kremlinul a ordonat adoptarea unui nou sistem de coduri, laborios, dar practic indestructibil. Ca rezultat, în perioada cuprinsă între 1927 și al doilea război mondial criptanaliștii occidentali au fost capabili să descifreze numai texte de importanță modestă, deși GC & CS din Marea Britanie continuă să înregistreze succese moderate prin descifrarea mesajelor codificate ale Cominternului și a comunicațiilor militare de nivel scăzut. A. G. Denniston, șeful operativ al GC & CS, scria cu amărăciune că rezultatul publicității făcute de guvernul britanic spargerii codurilor sovietice a constat „în compromiterea fără drept de apel a muncii noastre”²¹.

Catastrofele din domeniul informațiilor din primăvara lui 1927 au avut un efect puternic asupra lui Stalin. În mod tipic, el le consideră drept un complot subteran imperialist:

„Este greu să te îndoiești de faptul că problema contemporană principală este amenințarea unui nou război imperialist. Nu este

comerciale sovieto-turce la Istanbul a fost descoperit făcând spionaj la frontiera turco-irakiană și poliția elvețiană a anunțat arestarea a doi spioni sovietici. În aprilie, un raid de poliție la consulatul sovietic din Beijing a descoperit o cantitate de documente privind spionajul sovietic; Siguranța franceză a arestat, de asemenea, opt membri ai cercului de spionaj sovietic, condus de Jean Cremet, un membru al Biroului Politic al Partidului Comunist Francez. În mai au fost descoperiți o serie de funcționari ai Ministerului de Externe austriac, furnizând informații secrete către rezidența ОГПУ; un raid efectuat la Londra, la sediul Societății Cooperative a Întregii Rusii (Arcos) și al delegației comerciale au determinat descoperirea a ceea ce Sir William Joynton-Hicks, secretarul lui British Home, a denumit, cu o ușoară tendință spre hiperbolizare „unul dintre cele mai complete și nefaste sisteme de spionaj pe care le-am întâlnit vreodată”¹⁴.

Cele mai traumatice șocuri suferite de spionajul extern sovietic au fost provocate de raidul poliției din Beijing și cel al poliției londoneze, ambele urmate de publicarea unor documente capturate. Documentele prezentate în China furnizau o multitudine de detalii incomode asupra operațiunilor secrete sovietice (majoritatea din domeniul militar), incluzând instrucțiuni de la Moscova „de a nu ocoli nici un fel de măsuri, nici măcar jafurile și masacrele”, în scopul de a provoca conflicte între populația chineză și occidentali; s-au mai descoperit: liste de agenți, instrucțiuni către comuniștii chinezi, de a sprijini activitatea de spionaj, precum și detalii privind contrabanda cu arme în China¹⁵. Documentele publicate în Marea Britanie au fost mai puțin numeroase și mai puțin dramatice, dar însoțite de punerea în evidență a neplăcutei revelații că, încă o dată, codurile sovietice fuseseră descifrate de specialiștii britanici; primul-ministru și secretarul de Afaceri Externe au citit în Camera Comunelor extrase din telegramele sovietice interceptate și descifrate¹⁶.

Din anul 1922, politica sovietică în China a fost bazată pe o alianță cu Kuomintangul naționalist. În aprilie 1927, o revoltă condusă de comuniști a predat orașul Shanghai în mâinile generalului Kuomintang, Chiang Kai-shek. Chiang, spunea Stalin, „trebuie stors ca o lămâie și apoi dat deoparte”. În cazul respectiv însă, comuniștii au fost cei care au jucat rolul lămâii. După ce a pus orașul sub control, Chiang a început masacrarea sistematică a comuniștilor care cuceriseră orașul pentru el. Conform instrucțiunilor lui Stalin, comuniștii răspund prin revolte în serie. Toate au fost înfrânte în mod dezastruos¹⁷.

Revelațiile asupra spionajului sovietic au condus de asemenea la o ruptură, de o manieră mai puțin brutală, deoarece sovieticii considerau în continuare Marea Britanie drept puterea mondială conducătoare. La 26 mai 1927, Sir Austen Chamberlain informează pe însărcinatul cu afaceri

pe atât este Iagoda de brutal, necioplit și lipsit de cultură". Grosolănia și brutalitatea lui nu fuseseră sesizate atunci când Dzerjinski l-a angajat ca al doilea adjunct al său în 1923. Probabil că Dzerjinski l-a considerat un administrator eficient, energic și ambițios. Însă Iagoda a devenit un exemplu clasic pentru tipul de birocrat corupt de puterea excesivă, cu pretenții din ce în ce mai mari, egalate doar de crescânda sa brutalitate⁸. În preajma căderii sale de la putere, în vara anului 1936, unul dintre ofițerii săi l-a descoperit absorbit de desenarea unei uniforme pentru el însuși: tunică albă de bumbac, decorată cu trese aurite, o mică cruce aurită, de tipul celor purtate de ofițerii de marină țariști, pantaloni albastru-deschis și pantofi din piele⁹.

Stalin nu a avut niciodată totală încredere în Iagoda, în parte din cauza propriului antisemitism și în parte din cauza simpatiei lui Iagoda pentru ideologia „opoziției de dreapta” și pentru liderul charismatic al acesteia, Nikolai Buharin. În 1928, Buharin îi spune lui Kamenev că atât Iagoda cât și Trilisser, al doilea adjunct al președintelui OGPU, și șef al INO, sunt „cu noi”. Iagoda, spunea el, i-a furnizat în secret informații privitor la răscoalele țărănești¹⁰. Dar Buharin a prevăzut de asemenea că Iagoda va fi un oportunist pe care nu se va putea conta niciodată. În 1931, Stalin încearcă să-și mărească influența în OGPU prin trimiterea unui aparatcik, A. I. Akulov, spre a împărți co-vicepreședinția cu Iagoda. Într-un an de zile, Akulov fusese deja redus la neputință¹¹. Stalin, totuși, căuta să ajungă la o înțelegere cu Iagoda, așteptând momentul oportun pentru a-l plasa pe omul său în fruntea OGPU. Iagoda era mai degrabă un carierist, decât un ideolog; el era dispus să facă echipă cu Stalin, pentru a-și continua cariera, dar nici o clișă nu s-a declarat dispus să-i acorde acestuia un sprijin necondiționat. Trilisser a fost un adept al „opoziției de dreapta”; încă din 1923 el s-a asociat cu Buharin în atacarea liniei troțkiste¹². Dar la sfârșitul anului 1929, Iagoda, considerându-l pe Trilisser un potențial rival, a manevrat împreună cu Comitetul Central, reușind să-l înlăture pe acesta din OGPU. Trilisser a fost înlocuit la conducerea INO de către fostul șef al KRO (contraspijonaj), Artur Artuzov¹³.

Succesele înregistrate de OGPU în primii ani, sub conducerea lui Menjinski-Iagoda, au fost eclipsate de o serie de jenante eșecuri în domeniul informațiilor externe. Securitatea rapidei extinderi a rețelei OGPU și a rezidențelor de spionaj militar era periclitată de vulnerabilitatea sistemelor de cifrare sovietice și de lipsa lor de experiență în folosirea comuniștilor locali ca agenți. În primăvara lui 1927 s-au produs revelații senzaționale asupra spionajului sovietic în opt țări diferite. În luna martie un cerc de spionaj a fost descoperit în Polonia, condus de generalul rus alb devenit agent OGPU, Daniel Vetrenko; un înalt funcționar al corporației

care Stalin avea să-l declanșeze câțiva ani mai târziu². În ultimul său „discurs incendiar” a criticat cu extremă asprime aparatul de partid: „Când văd aparatul nostru, sistemul nostru de organizare, incredibila noastră birocrație și dezordinea care domnește, sunt literalmente îngrozit”³.

Succesorul ales al lui Dzerjinski, Viaceslav Rudolfovici Menjinski, un bărbat înalt și zvelt, cu pince-nez aurit, era mai cooperant decât predecesorul său. La prima vedere, cei doi bărbați aveau multe lucruri în comun. Ambii erau vechi bolșevici de origine poloneză, provenind din familii bine situate. Menjinski se alăturase Colegiului Ceka la scurt timp de la înființarea acestuia, devenind prim vice-președintele lui Dzerjinski la crearea OGPU. Era probabil cel mai intelectual dintre șefii KGB. Chiar și G. Agabekov, evadatul de la OGPU, care avea opinii nemiloase despre foștii săi colegi, îl descrie ca pe „un bărbat de o profundă cultură”, și cu „o educație completă”. Fiodor Fomin afirmă că în momentul intrării în Ceka era fluent în 12 limbi, învățând ulterior chineza, japoneza, persana și turca. În aceeași măsură, avea preocupări științifice din domeniul fizicii, chimiei, astronomiei și matematicii⁴. Dar Menjinski era o mult mai ștearsă figură, comparativ cu predecesorul său. Chiar Fomin recunoaște că „nu avea un glas de comandant”, pentru mulți dintre subalternii lui Menjinski părea straniu să primească de la președintele OGPU ordine care începeau de obicei cu „vă rog umil...”⁵. Troțki, a cărui persecuție de către OGPU a început în epoca Menjinski, îl găsește pe noul președinte neobișnuit de lipsit de culoare: „Impresia pe care a făcut-o asupra mea, poate fi cel mai bine descrisă prin aceea că nu mi-a făcut nici o impresie. Părea mai degrabă umbra vreunui om suprarrealist sau o schiță sărăcăcioasă pentru un portret neterminat”. Menjinski nu era stalinist. În timpul Războiului Civil el l-a vizitat pe Troțki pe front, pentru a-l avertiza că Stalin dirija „o intrigă foarte complicată” împotriva lui. Dar nu a opus o rezistență serioasă puterii crescânde a lui Stalin⁶. Încă dinainte de nominalizarea sa în fruntea OGPU, Menjinski suferea de angină. El își primea frecvent vizitatorii întins pe o canapea în biroul său de la Lubianka. „Medicii, explica el, mi-au ordonat să stau întins”. În aprilie 1929, un atac serios de inimă îl scoate pe Menjinski din activitate pentru doi ani. El s-a întors la un program de lucru redus, în 1931, dar în 1933 este atât de slăbit, încât nu mai poate urca nici treptele până la apartamentul său din Kremlin și astfel se retrage definitiv la o vilă de lângă Moscova⁷.

Din cauza sănătății precare și stilului pasiv de conducere, puterea trece din mâinile lui Menjinski în cele ale adjunctului său mai agresiv, un evreu numit Genrih Grigorievici Iagoda. Robust, roșcovan, Iagoda făcea un puternic contrast cu șeful său, atât ca aspect cât și ca maniere. Chiar și acum, la KGB se pomenește numele lui Iagoda cu un sentiment amestecat de jenă și dezgust. Agabekov scria: „Pe cât este Menjinski de educat și cult,

PATRU STALIN ȘI SPIONOMANIA 1926-1938

Printre pasajele cele mai pioase ale literaturii KGB se numără cele dedicate ultimelor ore din viața primului lider, Felix Dzerjinski. „La 20 iulie 1926”, scrie Fiodor Fomin, cel mai vârstnic dintre pionierii cekiști, care a supraviețuit epurărilor lui Stalin, „el a căzut la datorie, luptând împotriva dușmanilor partidului”. Cu numai trei ore înainte de moarte, Dzerjinski a vorbit în fața plenului Comitetului Central și a Comisiei de Control Central și „într-un discurs incendiar la adresa deviaționiștilor de la linia partidului leninist”, a interogată auditoriul „cu deplină justificare”:

„Oare știți cu adevărat în ce constă tăria mea? Eu nu mă cruț niciodată. (Voci din diferite locuri se aud spunând: Așa e!) Acesta este motivul pentru care toți cei de aici mă iubesc și au încredere în mine. Nu mă opun niciodată imperativului unei conștiințe curate, iar acolo unde observ dezordinea, o atac cu toată forța”.

Remarcabila pledoarie pro domo a lui Dzerjinski a fost din păcate urmată de o criză de inimă fatală. Moartea lui a provocat o și mai ditirambică elogiere din partea plenului care-i audiase discursul final:

„În vremurile greu încercate de comploturi fără sfârșit și revolte contrarevoluționare, când pământul rusesc era prefăcut în cenușă, iar cercul sângeros al dușmanului înconjura strâns proletariatul care lupta pentru libertatea sa, Dzerjinski a degajat o energie supraomenească; zi și noapte, noapte și zi, fără somn, fără hrană și fără urmă de odihnă a rămas la datorie. Urât de dușmanii proletariatului, el a câștigat până și respectul acestora. Figura lui impunătoare, curajul lui personal, înțelegerea lui pătrunzătoare, firea lui directă și excepționala noblețe l-au investit cu o mare autoritate”.¹

Moartea lui Dzerjinski a sosit la momentul potrivit pentru Iosif Stalin, a cărui victorie în prelungita luptă pentru succesiunea lui Lenin era acum aproape completă. De la moartea lui Lenin, Dzerjinski fusese președintele Consiliului Suprem al Economiei Naționale (Vesenkha) și în același timp șeful OGPU. El s-ar fi opus cu siguranță atât atacului împotriva „specialiștilor burghezi” din industrie, cât și ferocelui război de clasă în mediul rural, pe

hotărâse să-i pună capăt într-un mod care să-i mărească reputația și să-i demoralizeze pe inamici. Deși, aparent, Oppenput blama OGPU, în realitate el sublinia omnipotența instituției și imposibilitatea de a lupta împotriva ei. El exagera deficiențele oponentilor, afirmând spre exemplu că serviciul de informații polonez fusese practic preluat de către agenții sovietici¹⁴⁶. Un ofițer de informații scandinav a spus ulterior că, după dezvăluirile lui Oppenput, serviciile de spionaj din Finlanda, statele baltice, Polonia, Marea Britanie și Franța au păstrat o tăcere îndelungată¹⁴⁷.

În mai 1927, Zaharenko-Schultz și Oppenput au revenit în Rusia. Înainte de plecare, ei au încercat să o convingă pe Pepita Reilly, ca și pe soțul ei, cu doi ani în urmă, să treacă frontiera împreună cu ei. Dar telegrama trimisă la Paris prin care îi cereau să vină cu ei îi parvine Pepitei cu întârziere. Dacă telegrama ar fi ajuns la timp, ea ar fi încercat să o convingă pe Zaharenko-Schultz că Oppenput era un „provocator transparent” și să nu rămână alături de el. După scurt timp de la întoarcerea Mariei Schultz în Rusia, Kutepov și dna Reilly primiră vestea care era de așteptat: Maria se sinucisese prin împușcare pentru a nu cădea vie în mâinile bolșevicilor. „Și astfel, scrie dna Reilly, a murit cea mai vitează dintre femeile ruse, care a luptat împotriva tiranilor din țara ei”. Kutepov probabil a împărtășit această opinie¹⁴⁸. Genrih Grigorievici Iagoda, adjunctul șefului OGPU, declara într-un interviu în Pravda că atât Zaharenko-Schultz cât și Kutepov fuseseră de multă vreme racolați ca agenți ai SIS¹⁴⁹. În prezent, KGB celebrează operațiunile „Sindikato” și „Încrederea” ca două dintre cele mai mari victorii împotriva conspirației contrarevoluționare și a serviciilor de informații occidentale. Dar, în același timp, KGB urmărește în continuare planurile de dezinformare și diversiune pe care se bazaseră operațiunile sus-amintite. Agenții Ceka Oppenput și Iakușev sunt considerați a fi fost, inițial, „un succesor al lui Savinkov” și respectiv „un monarhist”, care au înțeles adevărul și au acceptat să coopereze cu OGPU¹⁵⁰. La douăzeci de ani de la evenimente, cele două operațiuni servesc încă drept model pentru o serie de operațiuni de diversiune împotriva SIS și împotriva CIA.

În același timp, Maria Zaharenko-Schultz îi trimite Pepitei la Paris scrisori scrise cu cerneală simpatică, de la Petrograd, Helsinki și Varșovia: „Credincioasă promisiunii făcute, scria dna Reilly, Maria nu lăsa „nici un bolovan nerăsturnat” pentru a afla adevărul despre moartea lui Reilly”¹⁴¹.

OGPU era încântat să poată furniza informații false politice, dar se descurca mai greu cu cele referitoare la forțele armate sovietice și la industria de armament¹⁴². Curând după numirea sa în funcția de ministru de război al Poloniei, în 1926, Mareșalul Pilsudski a cerut personalului său să solicite organizației (inexistente) „Încrederea”, planul de mobilizare sovietic. Iakușev a fost contactat, și a acceptat după multe ezitări să procure planul, contra sumei de 10000 dolari. Documentul oferit conținea date, cu evidență false, privitoare la căile ferate ruse situate în imediata apropiere a graniței cu Polonia. După ce a examinat acest document, Pilsudski l-a restituit salariaților săi cu un comentariu laconic: „Falsificare”¹⁴³.

În primăvara anului 1927, Zaharenko-Schultz îi scrie Pepitei Reilly o scrisoare lacrimogenă prin care îi aduce la cunoștință descoperirea ei că „Încrederea” este „plină de provocatori”. „Ambuscada de la Allekul a fost doar minciună”:

„Soțul tău a fost ucis într-un mod laș și nedemn. El nu a mai revenit la graniță. Toată comedia a fost înscenată pentru noi. El a fost capturat la Moscova și închis în Lubianka, ca prizonier privilegiat. În fiecare zi era dus cu o mașină să facă exerciții fizice și cu o astfel de ocazie a fost împușcat din spate la ordinul unuia din șefii OGPU - Artuzov, un vechi dușman personal care s-a răzbunat pe soțul tău în mod josnic... Faptul că nu am cunoscut toate acestea nu-mi diminuează cu nimic responsabilitatea. Sângele lui se află pe mâinile mele și acolo va rămâne toată viața mea. Nu-l pot spăla decât prin răzbunare sau prin moartea mea în tentativa de a-l răzbuna (pe Reilly)”.

Zaharenko-Schultz își încheia scrisoarea cerând „încă o favoare”. Ar putea Pepita să-i trimită tot ceea ce va descoperi în privința lui Oppperput?¹⁴⁴

Ignorând faptul că Maria era amanta lui Oppperput, Pepita îi trimite un dosar întreg asupra lui Oppperput care, crede ea cu naivitate, „l-ar fi surprins pe onorabilul gentleman, dacă l-ar fi cunoscut”. Zaharenko-Schultz îi răspunde Pepitei că Oppperput a recunoscut totul, dar a spus că a fost silit să devină agent provocator în urma torturilor la care a fost supus în 1921:

„Acum el dă totul în vileag și îi ajută pe reprezentanții acelor țări care au fost păcălite și înșesate cu agenți provocatori bolșevici...”¹⁴⁵

În timpul în care scria această scrisoare, Zaharenko-Schultz era în Finlanda cu iubitul ei Oppperput, care se angajase ostentativ în divulgarea OGPU. Din moment ce diversiunea nu mai putea dura mult, OGPU se

În ce măsură a fost Reilly dispus să colaboreze cu OGPU, caz în care ar fi apărut fără îndoială, ca și Savinkov, într-un proces politic, nu rezultă din relatările sovietice. Acestea fac doar mențiune de faptul că Reilly a fost împușcat în ziua de 3 noiembrie 1925¹³⁸.

Diversiunea cu privire la organizația inexistentă „Încrederea” va continua până în 1927. Una dintre victime a fost însăși Pepita Reilly, în căutare de vești despre soțul ei. Deși la început o considerase pe Maria Zaharenko-Schultz un agent provocator, după întâlnirea cu aceasta, Pepita își schimbă părerea:

„De la prima privire mi-am dat seama că pot avea încredere în ea. La a doua, am știut că îmi va plăcea această persoană.

Văzându-mă foarte întunecată, foarte dezolată, foarte singură, d-na Schultz m-a îmbrățișat cu mare emoție și mi-a spus că ea însăși se simte integral răspunzătoare de moartea soțului meu și că nu-și va afla odihna până când adevărul n-va fi aflat și soțul meu va fi salvat, dacă e încă în viață, iar dacă e mort, va fi răzbunat”.

Însă, a adăugat Maria Zaharenko-Schultz, erau puține speranțe ca Sidney Reilly să fie încă în viață. Ea a arătat o tăietură din ziarul *Izvestia*, care prezenta o versiune autorizată asupra evenimentelor din noaptea de 28-29 septembrie; conform acestei știri, „patru contrabandiști” au fost capturați pe când încercau să treacă granița sovietică, doi dintre ei fiind împușcați mortal, unul luat prizonier și al patrulea a decedat de pe urma rănilor, în timp ce era transportat la Petrograd. Acest ultim personaj era prezentat drept Reilly însuși, care ar fi murit fără ca bolșevicii să-i cunoască identitatea¹³⁹.

În ciuda încrederii în Maria Schultz, Pepita a rămas sceptică în privința acestei versiuni. Deși Reilly călătorea cu pașaport fals, el purta o cămașă și lenjerie de corp cu monogramă, precum și un ceas cu inscripție în limba engleză. În buzunarul hainei avea o fotografie a Pepitei cu dedicație. Deci OGPU nu s-ar fi putut înșela în privința identității persoanei capturate, care nu era altcineva decât celebrul superspion britanic și, conform opiniei soției acestuia, și-ar fi strigat triumful în cele patru zări. Atunci Maria Zaharenko-Schultz a admis că nu luase în considerație această eventualitate și s-a declarat dispusă să colaboreze cu Pepita Reilly pentru descoperirea „adevărului”¹⁴⁰.

D-na Reilly, cu încurajarea „Încrederii”, anunță moartea soțului ei într-o notiță în *The Times*: „Sidney George Reilly, ucis la 28 septembrie de trupele G.P.U. în satul Allekul, Rusia”. Deși nu credea că Reilly este încă în viață, ea spera cu naivitate că astfel îi obliga pe bolșevici să reveleze adevărata soartă a soțului ei. La începutul anului 1926, dna Reilly primește o scrisoare de la liderii organizației „Încrederea” (semnată inclusiv de Iakușev și Oppenput) în care era încurajată să vină în Rusia și să se implice în activitate.

Bunakov. Ulterior, un alt curier aduce din Rusia vioara lui Boris Bunakov, de care acesta era foarte atașat. Nici în acest moment, atât Boyce cât și Reilly nu devin bănuitori. Reilly sosește la Helsinki pe 21 septembrie, apoi călătorește cu Nikolai Bunakov și Maria Zaharenko-Schultz la Viborg, pentru o întâlnire cu Iakușev, șeful mișcării. Inițial, Reilly a intenționat să nu meargă mai departe de Viborg. Iakușev, mizând pe vanitatea și grandomania lui Reilly, reușește să-l convingă să meargă mai departe, pentru a întâlni conducerea organizației în Rusia. I s-au dat asigurări că se va întoarce în Finlanda în timp util pentru a prinde vaporul care pleca din Stettin pe 30 septembrie¹³⁵. El a plecat spre frontiera sovietică însoțit de Iakușev, lăsându-i lui Bunakov o scrisoare pentru soția lui, Pepita, „numai în cazul cel mai improbabil că i s-ar putea întâmpla ceva... În orice caz, chiar dacă aș fi arestat în Rusia, nu aș putea fi acuzat decât de lucruri minore, lipsite de importanță, iar prietenii mei cei noi sunt suficient de puternici pentru a obține eliberarea mea imediată”¹³⁶.

Reilly trebuia să revină din Rusia în noaptea de 28-29 septembrie. Nu a făcut-o. În schimb, OGPU a înscenat o dramatică piesă de teatru menită a impresiona serviciile secrete militare finlandeze și SIS. În acea noapte s-au auzit împușcături în vecinătatea satului Allekul în partea sovietică a frontierei și au fost văzuți soldați purtând un bărbat întins pe o targă. Constatând că „omul lor”, Toivo Vähä, nu mai ia contact cu ei, atât SIS cât și finlandezii au tras concluzia, așa cum dorise OGPU, că atât Toivo Vähä cât și Reilly fuseseră uciși sau capturați pe când încercau să treacă frontiera¹³⁷.

După cum relatează sursele sovietice, Reilly nu a fost arestat imediat după intrarea pe teritoriul sovietic în data de 25 septembrie. El a fost dus de Iakușev la o vilă de lângă Moscova, pentru a se întâlni cu un grup de ofițeri ai OGPU, deghizați în „consiliul politic”, al „Încrederii”. Lui Reilly i s-a cerut să-și prezinte planul de acțiune și, după cum relatează istoriografia sovietică, el a propus ca această acțiune să fie finanțată prin vinderea în Vest a unor obiecte de patrimoniu furate din muzeele sovietice. Atunci el a fost arestat. După interogatoriu, lui Reilly i s-a spus că împotriva lui se pronunțase o condamnare la moarte *in absentia*, la procesul „Complotului Lockhart” din decembrie 1918. Relatările sovietice pomenesc despre un apel adresat de Reilly lui Dzerjinski:

„După o îndelungată deliberare, îmi exprim voința de a vă prezenta informații complete și sincere în domenii de interes pentru OGPU, privind modul de organizare și personalul Serviciului de Informații Britanic, precum și, la nivelul cunoștințelor de care dispun, asupra Informațiilor secrete din SUA și asupra emigranților ruși cu care am avut de-a face.”

O lovitură spectaculoasă a fost realizată împotriva „superspionului” Reilly, considerat în mod eronat de KRO drept cel mai periculos opozant străin al său. Chiar din perioada aventurilor sale moscovite, în 1918, Reilly a considerat „salvarea Rusiei” de bolșevici drept „cea mai sfântă datorie”. Din păcate, avea să i se refuze o slujbă în colectivul pentru perioada de pace al SIS, păstrând în cele din urmă o firavă legătură cu acesta¹³¹.

Timp de mai mulți ani după război, Reilly plonjează într-o varietate de afaceri pe ambele țărmuri ale Atlanticului, de la export de radium din Cehia, până la comercializarea de noi medicamente miraculoase, fără a reuși să se îmbogățească. În același timp, a continuat să elaboreze planuri fantastice de răsturnare a regimului bolșevic. Principalul său colaborator la începutul anului 1920 este Boris Savinkov. În anul 1922, Reilly îl aduce pe Savinkov în Marea Britanie, contrar instrucțiunilor de la SIS și de la Foreign Office, pentru o rundă de convorbiri încheiată cu bizara întâlnire cu Lloyd George. Reilly face din ce în ce mai puțin priză cu realitatea. Una din secretarele sale, Eleanor Tovey declară: „Reilly suferea de crize mentale severe. Odată ajunsese să se creadă Isus Cristos”¹³². Serviciile secrete sovietice continuau totuși să considere planurile lui excentrice, drept produsul conspirațiilor elaborate de SIS, la cel mai înalt nivel.

Planurile OGPU de capturare a lui Reilly au fost în mod involuntar sprijinite de prietenul său, Ernest Boyce, care fusese șef de stație SIS în Rusia în perioada aventurilor din 1918 ale lui Reilly. Boyce fusese profund impresionat de flerul și bravura lui Reilly. Naiv el însuși din punct de vedere politic, el nu sesizase caracterul nerealist al planurilor lui Reilly de răsturnare a regimului bolșevic. În 1919, Boyce devine șef de stație SIS la Helsinki, principala bază a operațiunilor secrete britanice împotriva Rusiei. Entuziasmul său pentru „Încrederea” rivaliza cu admirația sa pentru Reilly. Chiar și după procesul public al lui Savinkov, din august 1924, Boyce rămâne convins că importanța „Încrederii” era crescândă și câștiga suporteri chiar în cadrul guvernului sovietic. În ciuda instrucțiunilor primite de la sediul SIS, de a nu se implica în planurile lui Reilly, Boyce îi scrie acestuia în ianuarie 1925, cerându-i să se întâlnească cu reprezentanții „Încrederii” la Paris. Reilly, aflat la New York cu afacerile sale falimentare, îi răspunde în martie că, datorită problemelor personale se află „într-o stare infernală... Sunt dispus, în orice moment, dacă întâlnesc persoanele potrivite și perspectiva unei acțiuni reale, să mă dedic integral intereselor mișcării”¹³³.

După câteva amânări provocate de afacerile lui Reilly, el sosește la Paris pe 3 septembrie, unde are discuții cu Boyce și generalul Kutepov și decide să plece în Finlanda pentru întâlniri cu reprezentanți ai „Încrederii”. Kutepov încearcă să-l convingă pe Reilly să nu călătorească totuși în Rusia¹³⁴. Între timp, se mai fabrică o dovadă a veridicității „Încrederii” prin scoaterea din Rusia a lui Boris Bunakov, fratele șefului agenților lui Boyce, Nikolai

furnizând un canal de comunicații cu generalul Kutepov la Paris. În următorii ani, Iakușev și alți reprezentanți ai operațiunii „Încrederea”, furnizați de KRO, au efectuat o serie de vizite în Germania, Franța și Polonia, lărgind aria contactelor în rândul comunităților Rușilor Albi. În anumite călătorii, Iakușev era însoțit de generalul Nikolai Potapov, un fost ofițer țarist care trecuse de partea bolșevicilor imediat după Revoluție, dar acum se declara a fi șef militar în cadrul MOR¹²⁴.

Rolul principal în câștigarea încrederii generalului Kutepov - mai suspicios în ceea ce privește capacitatea diversionistă sovietică, decât majoritatea celorlalți Albi - a fost jucat de Maria Zaharenko-Schultz, văduva a doi ofițeri țariști. După moartea primului ei soț în timpul Marelui Război, Maria și-a lăsat copilul mic la prieteni și s-a alăturat armatei pe front, ca voluntar. Al doilea soț a fost ucis în luptele din Războiul Civil, iar Maria s-a retras cu forțele Albe în Iugoslavia. În 1923, ea s-a alăturat organizației lui Kutepov, a primit numele codificat de „Niece” (nepoata) și a călătorit în Rusia pentru a lua contact cu „Trest” (încrederea). Pepita Reilly, ultima soție a celebrului agent britanic, o descrie pe Maria Zaharenko-Schultz ca fiind „o femeie zveltă și delicată, cu o figură decisă, sinceră, cu ochi albaștri, evident, bine educată”. Zakharhenko-Schultz a contribuit atât de eficient la succesul „Încrederii” încât a sfârșit prin a fi acuzată că este un agent al acesteia¹²⁵. Versiunea în circulație la Institutul Andropov o descrie, probabil corect, ca fiind un agent inconștient, manipulat în mod inteligent de Aleksandr Oppenput, care o sedusese în cursul vizitei ei la Moscova și a continuat câțiva ani legătura cu ea¹²⁶. Amestecul de pasiune și naivitate, combinat cu abilitatea Mariei în a dobândi încrederea lui Kutepov și a lui Reilly au făcut-o să reprezinte una din piesele de bază ale operațiunii.

Organizația „Încrederea” a furnizat KRO mijloacele de penetrație a principalelor grupuri de emigrație și de eliminare a simpatizanților Gărzilor Albe, rămași în Rusia. KRO a dejuat, de asemenea, activitatea serviciilor secrete din Finlanda, statele baltice, Polonia, Marea Britanie și Franța. Roman Birk, reprezentantul comercial al Estoniei, șantajat de KRO, a acționat în calitate de curier între Gărzile Albe și inexistenta MOR. Diplomații polonezi au transmis prin valizele lor diplomatice mesaje ale MOR¹²⁷. Traversarea frontierei de către reprezentanții „Încrederii” era facilitată de un simpatizant al lor din paza de frontieră sovietică, Toivo Vähä, care, figurând pe statele de plată ale serviciilor secrete finlandeze, lucra în realitate pentru KRO¹²⁸. Istoria oficială sovietică relatează că, nu mai puțin de opt membri ai „Încrederii” au primit diferite recompense din partea serviciilor de informații occidentale, ei lucrând în realitate pentru sovietici¹²⁹. Această afirmație conține o oarecare doză de adevăr: cel puțin unul dintre agenții operațiunii pare a fi primit un ceas de aur din partea spionajului polonez¹³⁰.

experimentată. Totuși, în loc să meargă el însuși la Moscova, Savinkov își trimite ajutorul, colonelul Serghei Pavlovski. Acesta este, de asemenea, arestat în momentul sosirii la Moscova. În versiunea eufemistică a KGB, după ce a fost la început „foarte agresiv... Pavlovski a acceptat să dea o mână de ajutor, iar GPU i-a încredințat rolul pe care trebuia să-l joace”. Acest rol consta în trimiterea de mesaje presante pentru ca Savinkov să vină la Moscova¹²¹,

În iulie 1924, Savinkov mușcă momeala în sfârșit, se hotărăște să se întoarcă la Moscova și telegrafiază vechiului său prieten și colaborator Sidney Reilly cerându-i să vină de la New York și să-l ajute la elaborarea planului misiunii sale secrete în patrie. La 15 august, după trei săptămâni de discuții cu Reilly, Savinkov trece frontiera rusă împreună cu câțiva colaboratori și cade de-a dreptul în capcana pregătită de OGPU¹²². La interogatoriu, rezistența sa, cunoaște un colaps rapid. La procesul public din 27 august, Savinkov face o confesiune completă.

„Recunosc în mod necondiționat puterea sovietică și nici o altă putere. Eu, care am străbătut tot drumul acestei bătălii sângeroase și dure împotriva voastră, eu care v-am negat ca nimeni altul, voi spune fiecărui rus care își iubește țara, îi voi spune că dacă este un adevărat rus, dacă își iubește poporul, trebuie să se încline în fața puterii muncitorilor și țăranilor și să o recunoască fără rezerve”.

În schimbul acestei incantații, Savinkov a scăpat de condamnarea la moarte, primind în schimb zece ani de închisoare. În conformitate cu versiunea oficială a KGB, în mai 1925, el avea să se sinucidă sărind pe o fereastră nezăbrețită a temniței¹²³. În realitate, după cum știe și actuala conducere a KGB, Savinkov a fost împins în puțul scării și a murit, căzând de la înălțime, la închisoarea din Lubianka. Locul precis a fost de mai multe ori indicat lui Gordievski de câțiva veterani KGB. Toți erau convinși că Savinkov fusese împins.

Un și mai mare succes decât acțiunea „Sindikats”, a fost înregistrat prin inventarea de către Ceka a unei mișcări subversive monarhiste, Asociația Monarhistă a Rusiei Centrale (MOR), cunoscută mai ales sub denumirea codificată „Trest” (încredere). Țintele principale ale acestei operațiuni au fost reprezentate de principalele două grupuri de ruși albi din emigrație: Consiliul Suprem Monarhist (VMS), cu sediul la Berlin și, Uniunea Serviciilor Combinatelor Ruse (ROVS), condusă la Paris de generalul Aleksandr Kutepov. Existența inexistentei MOR a fost revelată la sfârșitul toamnei anului 1921 delegatului VMS, Iuri Artamonov, de către un ofițer KRO, Aleksandr Iakușev, care s-a declarat a fi un membru secret al grupării, capabil să călătorească în străinătate în calitate de reprezentant comercial. Prin intermediul lui Artamonov, KRO a putut lua contact cu VMS. În 1922, Artamonov s-a mutat la Varșovia, devenind reprezentantul ROVS și

insistențele poloneze, Savinkov a părăsit Varșovia încercând să stabilească noi baze mai întâi la Praga, apoi la Paris¹¹⁷. A doua fază a operațiunii „Sindikát” a fost declanșată, cu scopul de a destrăma ceea ce mai rămăsese din organizația lui Savinkov atât în Rusia, cât și în Vest și de a-l aduce pe Savinkov la Moscova, în fața tribunalului poporului. Operațiunea a fost mult simplificată de atitudinea lipsită de simțul realității a lui Savinkov. La sfârșitul anului 1921, el efectuează o serie de vizite la nivel foarte înalt în Marea Britanie. În runda de întâlniri, el include în mod surprinzător și delegația economică sovietică de la Londra. Declară ulterior că șeful delegației sovietice, Krasin, a fost atât de impresionat de viziunea sa asupra Rusiei post-bolșevice, încât i-a sugerat să se alăture guvernului sovietic. Sir Manfred Cumming, șeful SIS, bazându-se probabil pe telegramele lui Krasin interceptate, a recomandat Foreign Office să nu aibă încredere în relatările lui Savinkov. La scurt timp, înainte de vacanța de Crăciun, Churchill a făcut împreună cu Savinkov o vizită primului ministru. L-au găsit pe Lloyd George înconjurat de prelați ai Bisericii și de un cor velș care a intonat cântece în limba velșă ore în șir. Când imnurile au luat sfârșit, Savinkov a încercat să-l atragă pe Lloyd George de partea sa și a proiectelor sale vizionare, dar fără succes. Totuși, mai târziu, Savinkov avea să prezinte o versiune fantezistă a acestei întâlniri, în care cântecele velșe se transformaseră într-un imn: „Dumnezeu să-l păzească pe țar”, interpretat de Lloyd George împreună cu familia¹¹⁸.

Deși face uz de o fantezie din ce în ce mai debordantă, Savinkov rămâne pentru adepții săi un personaj charismatic. Chiar Churchill îi poartă încă admirație. „Cu tot ce s-a spus și s-a înfăptuit, cu tot oprobiul și petele care l-au maculat, scrie Churchill, puțini sunt cei care s-au străduit mai mult, s-au dăruit mai mult și au suferit mai mult pentru poporul rus”¹¹⁹. În vara anului 1922, mâna dreaptă a lui Savinkov, L. D. Șeșenia, un fost ofițer țarist, este capturat de gărzile sovietice de frontieră, pe când încerca să treacă din Polonia în Rusia. Urmând instrucțiunile GPU, Șeșenia trimite o scrisoare simpatizanților din emigrația poloneză ai lui Savinkov în care relatează că ar fi contactat în Rusia o grupare clandestină antibolșevică, foarte bine organizată. Un ofițer superior KRO, A. P. Fiodorov, efectuează mai multe vizite în Polonia prezentându-se drept „A. P. Muhin”, unul dintre liderii imaginarei organizații de la Moscova; el reușește să-l convingă pe șeful simpatizanților din Vilno ai lui Savinkov, Ivan Fomikov, să se întoarcă cu el în Rusia. La Moscova, Fomikov poartă discuții cu un grup de agenți provocatori ai GPU, pozând în membri ai grupării clandestine, și acceptă să-i ceară lui Savinkov să-și asume conducerea acestui grup¹²⁰.

În iulie 1923, Muhin se întâlnește cu Savinkov la Paris. El îi spune lui Savinkov că mișcarea clandestină din Moscova este profund divizată din punct de vedere tactic și că există o nevoie disperată de conducerea sa

„Sindikato” a fost îndreptată împotriva persoanei considerată drept cea mai periculoasă din rândul Gărzilor Albe. Este vorba de Boris Savinkov, fost terorist al Revoluționarilor Socialiști și ministru adjunct de război. În timpul războiului ruso-polonez din 1920, Savinkov condusese Comitetul Politic Rus Antibolșevic (RPC) la Varșovia și fusese în mare măsură răspunzător de recrutarea Armatei Poporului Rus care a luptat sub comandă poloneză împotriva Armatei Roșii. În ianuarie 1921, Savinkov a format, din rămășițe ale RPC, o nouă organizație destinată răsturnării bolșevicilor: Uniunea Poporului pentru Apărarea Țării și Libertate (NSZRIS), care conducea o rețea de agenți în Rusia sovietică destinată culegerii de informații secrete și pregătirii revoltei împotriva regimului¹¹². Conform versiunii sovietice asupra evenimentelor, „aproape toți agenții lui Savinkov erau pe statele de plată poloneze și trecuți peste graniță de către poliția poloneză”¹¹³. În ciuda asistenței din partea Poloniei și a micilor subsidii din partea Franței, Marii Britanii și Cehiei, Savinkov a ajuns în pragul falimentului total. Șeful unității SIS la Varșovia, raporta în iunie 1921 către sediul central: „Poziția a devenit disperată. Bugetul actual de 700 000 de mărci poloneze nu este suficient nici măcar pentru plata salariilor personalului (lui Savinkov) pentru luna iulie”¹¹⁴.

Cea mai serioasă problemă a lui Savinkov, deși el nu a înțeles acest fapt, nu era reprezentată de reducerea fondurilor din Vest, ci de infiltrarea sovietică. În decembrie 1920, exact în perioada când Savinkov organiza NSZRIS, el a fost vizitat în Polonia de către șeful adjunct al Trupelor Serviciilor Interne Sovietice în Gomel, Aleksandr Eduardovici Oppperput, care s-a declarat adeptul mișcării antibolșevice și i-a înmănat o valiză cu documente secrete fabricate. Numele real al lui Oppperput era Pavel Ivanovici Selianinov; el se dovedise a fi unul dintre cei mai eficienți agenți provocatori ai Ceka¹¹⁵. Numele neobișnuit pe care îl purta ar fi trebuit să iște oarecare suspiciune într-o perioadă în care regimul sovietic introducea atât de multe abrevieri în vocabularul limbii ruse. „Oppperput” suna ca o prescurtare combinată din Operația (operațiune) și Putat (confuzie): „Operațiunea Confuzia”. Nici Savinkov și nici serviciile occidentale de spionaj cu care Oppperput a venit în contact, nu au sesizat semnificația numelui său, iar el a continuat să semene confuzie vreme de mai mulți ani. Savinkov l-a recrutat pe Oppperput în poziția de adjunct al său, permițându-i astfel identificarea liderilor NSZRIS pe pământul sovietic. Majoritatea acestora au fost capturați de Ceka și aduși în fața instanței într-un proces public. S-a anunțat, de asemenea, arestarea lui Oppperput, cu scopul de a i se păstra acoperirea¹¹⁶.

Informația furnizată de Oppperput a stat la baza unui protest sovietic adresat guvernului polonez, referitor la tentativa lui Savinkov de a provoca revolte antisovietice de la baza sa din Varșovia. În octombrie 1921, la

unei delegații TUC formată din trei „naivi” chemați să inspecteze dosarele Cominternului pentru a stabili adevărul în ceea ce privește scrisoarea lui Zinoviev. Aino Kuusinen a descris mai târziu „cele trei zile și nopți de activitate febrilă” necesare pentru îndepărtarea din arhive a instrucțiunilor către comuniștii britanici și a altor „documente compromițătoare”, înainte de sosirea delegației. Chiar și registrul corespondenței curente a fost rescris integral într-o formă „purificată”:

„Rezultatul a fost acela că trio-ul a fost complet tras pe sfoară, iar Cominternul a fost absolvit de orice bănuială de activitate subversivă și secretă în Anglia. După plecarea delegației, s-a produs o relaxare generală, dublată de mulțumirea fiecăruia pentru faptul că au aruncat atât de bine praf în ochii englezilor”¹⁰⁵

Consecutiv acestui episod¹⁰⁶, OGPU a mărit numărul agenților săi în rețeaua OMS, pentru a controla activitatea secretă a acestuia. Simultan, OMS a luat măsuri de creștere a securității propriilor comunicații. În anul 1925, Abramov, primul asistent al lui Piatnițki la OMS, a pus bazele unei școli secrete într-o suburbie de Moscova, în cadrul căreia urmau să fie formați operatorii radio străini ai Cominternului, pentru a comunica prin mesaje codificate radio cu OMS. După tentativa ratată a lui Wallenius, de a alimenta cu bani greviștii docheri britanici, s-a pus la punct o rețea de curieri bazată pe marinarii comuniști din Marina Comercială sub controlul direct al spionajului militar și cu sprijinul liderului Uniunii din Hamburg a Marinarilor și a Lucrătorilor din Transport, Edo Fimen¹⁰⁷.

În ciuda succesului crescând al spionajului sovietic în 1920, scopul său principal rămâne nu controlul guvernelor capitaliste, ci, ca și atunci când a fost înființată Ceka, combaterea „contrarevoluției”. Până la sfârșitul Războiului Civil, principala amenințare contrarevoluționară se află pe teritoriul Rusiei. Odată cu evacuarea ultimelor rămășițe ale Armatei albe, în noiembrie 1920, principalele baze ale contrarevoluției s-au mutat dincolo de granițele țării. La 1 decembrie 1920, Lenin îl instruia pe Dzerjinski în privința elaborării unui plan de neutralizare a acestor baze. Patru zile mai târziu, Dzerjinski propunea un atac complex: luarea de ostateci din rândul familiilor emigranților proeminenți rămase în Rusia, detașamente speciale pentru atacarea liderilor emigranților la bazele din străinătate, precum și infiltrarea cu agenți provocatori, care determinaseră dejucarea complotului Lockhart¹⁰⁸. „Pentru depistarea agenților străine pe teritoriul nostru”, Dzerjinski propune „organizarea unor false asociații ale Gărzilor Albe”¹⁰⁹.

De altfel, Lenin apelase „la tovarășii noștri din străinătate”, pentru a ține sub control Gărzile Albe din țările lor¹¹⁰.

KGB consideră încă operațiunile împotriva Gărzilor Albe, cunoscute sub numele codificate de „Sindikat” și „Trest” (încredere), printre „măsurile active”-model, care sunt predate la Institutul Andropov al Direcției Întâi¹¹¹.

fost de acord să predea el însuși banii docherilor din Londra. Soția lui Kuusinen își amintea după mulți ani scena:

„ - Care era numele șoferului? întrebă Otto insistent.

- Mi-a spus cum îl cheamă, dar am uitat.

Mut de furie, Otto i-a arătat ușa. Este inutil de adăugat, că banii nu au ajuns niciodată la destinație”¹⁰⁰.

Guvernele occidentale, profitând de lipsa de precauție a Cominternului, au căzut totuși în propriile capcane de mai multe ori: rușii albi din Berlin, Reval și Varșovia falsificau diferite documente plauzibile, cu scopul de a pune mâna pe banii Cominternului și de a-i discredita pe bolșevici. În septembrie 1921, Foreign Office a avut neplăcerea de a regăsi, într-un protest oficial adresat Moscovei, o serie de documente sovietice și cominterniste care fuseseră falsificate la Berlin¹⁰¹.

Pretextul că documentele reale interceptate erau toate false a servit Cominternului și OGPU ca bază pentru una din cele mai reușite forme de dezinformare. Exemplul cel mai celebru îl constituie așa-numita „scrisoare a lui Zinoviev”, dataată cu 15 septembrie 1924, interceptată de SIS și publicată în presă în timpul campaniei pentru alegerile generale din octombrie 1924. Acest document, care-i instruia pe comuniștii britanici să exercite presiuni asupra simpatizanților laburiști, să intensifice „propaganda și agitația în rândul forțelor armate” și în general să efectueze pregătirile pentru declanșarea revoluției britanice, a fost multă vreme - dar pe nedrept - considerat cauza victoriei conservatorilor în alegeri și sfârșitului primului guvern laburist. Originalul scrisorii lui Zinoviev a dispărut între timp și acum este imposibil de stabilit dacă scrisoarea a fost sau nu un fals. Guvernul conservator care a venit la putere, a reclamat implicarea în documentul Zinoviev a altor surse informative, despre care se știe că au reușit infiltrarea unui agent „de încredere” al MI5 la sediul Partidului Comunist Britanic, de unde furniza cu regularitate informații asupra activității Cominternului¹⁰². Partidul Comunist Britanic a fost formal blamat de către Comintern, la sfârșitul anului 1924, pentru lipsă de precauție în manevrarea documentelor secrete¹⁰³. Așadar, rămân doar două posibilități. Fie că scrisoarea lui Zinoviev a fost autentică, fie că, dacă a fost trucată, instrucțiunile pe care le conținea erau suficient de asemănătoare comunicațiilor curente din cadrul Cominternului pentru ca agentul MI5 infiltrat să le confunde¹⁰⁴.

Dacă a avut sau nu dreptate să se plângă că scrisoarea lui Zinoviev a reprezentat un fals, Cominternul a profitat din plin de confuzie, pentru a declanșa o puternică acțiune de dezinformare menită a demonstra că nu au fost trimise niciodată instrucțiuni către membrii partidului comunist, ceea ce de fapt, se practicasă cu regularitate. Punctul central al acestei campanii a fost reprezentat de o vizită la Moscova, în noiembrie 1924, a

au rămas vulnerabile timp de un deceniu după Revoluție⁹⁴. Conducerea Cominternului era conștientă de faptul că „multe dintre secretele sale erau interceptate de către agenți ai guvernelor străine”⁹⁵. MI5 și Secțiunea Specială de la Londra, precum și Biroul de Informații britanic de la Delhi au interceptat o serie întreagă de corespondență între Comintern și comuniștii din Marea Britanie și din India. Comuniștii indieni utilizează actualmente aceste interceptări ca pe o sursă importantă a propriei lor istorii⁹⁶. Uneori, Cominternul a trecut sub tăcere propriile carențe de securitate pentru a nu fi supus unui și mai strict control din partea OGPU⁹⁷.

Nu numai documente aparținând Cominternului au fost interceptate. Vasili Kolarov, reprezentantul bulgar al ECCI, călătorea odată cu vagonul de dormit, pentru a reprezenta Cominternul la o festivitate militară la Minsk. Când s-a trezit, atât hainele cât și servieta îi fuseseră furate. Trenul ajunsese în gară, unde aștepta comitetul de primire, iar fanfara intona muzică marțială. Tensiunea a pus stăpânire pe asistență, pe când Kolarov nu-și făcea apariția din vagon. În cele din urmă, a fost scos din tren înfășurat în impermeabil și cu cizmele în picioare. Reprezentantul italian al ECCI, Palmiro Togliatti, alias Ercoli, a suferit o soartă asemănătoare. Aino Kuusinen și-a amintit mai târziu cum i-a găsit pe Togliatti și soția acestuia în camera lor de hotel:

„Am bătut la ușă. Togliatti a răspuns, dar a spus că nu poate deschide, pentru că nu are cu ce se îmbrăca. Toate lucrurile lor fuseseră furate în timpul nopții ... În mod evident, hoții pătrunseseră în cameră cățărându-se pe balcon, în timp ce ocupanții acesteia dormeau”⁹⁸.

Mult mai grav era însă faptul că fondurile Cominternului destinate comuniștilor străini erau tot mereu deturnate de curieri corupți sau chiar de demnitarii comuniști. Conducătorul comunist indian, M.N.Roy, ducea la Paris o existență pe picior mare și călătorea nestingherit, pe baza însușirii fondurilor Cominternului, în timp ce alți comuniști indieni se plâneau că mari sume de bani dispăruseră. Cu scopul de a justifica fondurile pe care și le însușise ilegal, Roy a prezentat, cel puțin o dată, la Comintern, o listă cu comuniști indieni inexistenți pe care i-ar fi subvenționat⁹⁹.

Cominternul a suferit deosebite pierderi în timpul grevei generale din Marea Britanie, în anul 1926. Allan Wallenius, bibliotecarul anglofon al Cominternului, primise 30 000 de lire sterline pentru a le distribui liderilor comuniști ai docherilor londonezi. El a plecat la Stockholm cu un pașaport fals suedez, s-a imbarcat pe un vas britanic cu destinația Anglia, împrietenindu-se la bord cu un șofer care s-a declarat comunist, adăugând că îi cunoaște bine pe cei cărora le erau destinați banii transportați de Wallenius. La întoarcere, acesta i-a explicat lui Otto Kuusinen că șoferul a

Agenții secrete trebuie instruiți pentru a manifesta „ingeniozitate, punctualitate, devotament și atașament” față de șefii lor de la ambasadă și în general să facă tot ce pot pentru a nu fi suspectați⁸⁹.

Documentele furate de la misiunile diplomatice, comparate cu versiunile cifrate, erau de o mare utilitate pentru serviciile de decriptare sovietice⁹⁰. Pe la jumătatea anilor '20, decodificarea reprezenta din nou, ca și în perioada țaristă, o importantă sursă pentru spionajul diplomatic rus. În cadrul OGPU, decodificarea cădea în sarcina unei Secțiunii Speciale (Speț Otdel) condusă de Gleb Ivanovici Boki. Secțiunea Specială, axată la un moment dat pe lagărele de muncă forțată, se orientează treptat spre cenzură și decriptare. Șeful Secțiunii Speciale, Boki, născut în 1879 în familia unui învățător ucrainean bolșevic, era posesorul unui remarcabil record, incluzând 12 detenții în închisorile țariste, 2 exilări în Siberia și participare la Revoluțiile din 1905 și octombrie 1917. El s-a aflat în fruntea Departamentului Special timp de 16 ani, din 1921 până în 1937, când a fost epurat de către Stalin⁹¹. Se pare că Boki i-a făcut lui Cicerin o spectaculoasă demonstrație a virtuozității tehnice a departamentului său, invitându-l să asculte pe viu o scenă de amor dintre ambasadorul Afghanistanului la Moscova și o cântăreață de operă, informatoare a OGPU⁹².

În martie 1921, când Rusia Sovietică începea să iasă din izolarea diplomatică, spionajul ei diplomatic era de nivel modest.

Singurul avantaj asupra „adversarului principal”, Marea Britanie, a derivat din analizele greșite ale lui Arthur Ransome. Dar în preajma morții lui Dzerjinski, în iulie 1926, situația începea să se schimbe. Spionajul corespondenței, deși sub nivelul înalt din perioada țaristă, devenea din nou principala sursă de informații secrete din domeniul diplomatic. Infiltrarea ambasadelor occidentale, la Moscova și în alte locuri, i-a furnizat Rusiei cel mai mare volum de informație secretă, prin agenți, din lume. În schimb, Moscova devenea un mediu deosebit de ostil și neprielnic pentru activitatea de spionaj a diplomației internaționale. Între cele două războaie, SIS nu a posedat nici o unitate la Moscova. La fel ca majoritatea celorlaltor servicii secrete occidentale, SIS a penetrat oamenii săi în Rusia în special dinspre Finlanda și statele baltice⁹³.

Carențele Marii Britanii în ceea ce privește informația secretă prin agenți au fost totuși compensate prin superioritatea constantă în ceea ce privește decriptarea și accesul la corespondența Cominternului. Cifrurile ultrasecrete ale diplomației țariste, cel puțin în timpul generației, care a precedat primul război mondial, au rezistat strădaniilor tuturor criptanalizatorilor străini. În schimb cifrurile diplomației și spionajului sovietic

* în lb. engleză, abreviația HUMINT = HUMAN INTELLIGENCE) (N. Tr.)

** în lb. engleză, abreviația SIGINT = SIGNS INTELLIGENCE) (N. Tr.)

Resht, Persia, a furnizat unui ofițer Ceka pe nume Apresov, documente secrete ale consulului. În 1923, Apresov obține de asemenea de la Consulatul britanic copii ale rapoartelor consulului către ambasada britanică la Teheran, precum și corespondența dintre atașatul militar la Teheran și Înalțul Comandament din India⁸⁶.

Capitala extra-europeană în care misiunile diplomatice s-au dovedit deosebit de vulnerabile la penetrația sovietică în perioada pre-stalinistă, a fost probabil Beijing. Un raid al poliției la ambasada sovietică de la Beijing în aprilie 1927 a permis recuperarea unui număr important de documente diplomatice britanice ultrascrete. În același timp, se pare că scurgerea de informații de la legația italiană și cea japoneză era și mai importantă.

Ambasadorul britanic la Beijing, Sir Miles Lampson, raporta că doi salariați chinezi ai ambasadei au fost descoperiți spionând în favoarea rușilor⁸⁷. Dar Foreign Office nu a învățat din lecția scurgerii de informații de la legație. În perioada dintre cele două războaie mondiale, nu mai exista un departament pentru securitate și nici măcar un singur ofițer de securitate. În cadrul misiunilor britanice, securitatea informațiilor continuă să fie inadecvată. Scurgeri de informații de la ambasada din Roma, provocate de cel puțin un salariat local al acesteia, încep să apară în 1924 și continuă până la începutul războiului mondial⁸⁸.

Deoarece spionajul sovietic împotriva misiunilor diplomatice din Beijing era organizat de serviciile secrete ale armatei și în mai mică măsură de OGPU, documentele capturate în timpul raidului asupra ambasadei sovietice furnizează o serie de informații revelatoare în ceea ce privește metodele de lucru ale ambelor agenții de spionaj. Un set de instrucțiuni privind recrutarea agenților chinezi de „rang inferior” în legațiile străine (paznici, servitori, etc) sugerează că „foarte utili se pot dovedi (a fi) acei lucrători de partid (comunist) care sunt suficient de bine pregătiți pentru activitatea de agenți secreți, și sunt motivați de considerații idealiste”.

„Agenții care fură materiale trebuie să fie încurajați prin recompense pecuniare. Aceste recompense trebuie să fie totuși reduse, pentru două motive:

- a. sume mari de bani în mâna agenților pot stârni suspiciune în rândul celorlalți servitori chinezi, prin intermediul cărora pot fi încunoștiințați oficialii respectivei misiuni.
- b. agentul nu trebuie să-și dea seama care este valoarea materialelor furnizate, pentru a nu fi pus în posibilitatea de a negocia. Dimpotrivă, agentului trebuie să i se spună că se așteaptă de la el informații mai importante, pentru care va fi răsplătit corespunzător. Recompensele nu trebuie să fie mult superioare salariului pe care agenții îl primesc de la ambasadă”.

dezaproba cel puțin unele excese ale OGPU, două scrisori „absolut amicale” care făceau referire la cazurile de intimidare exercitate asupra personalului misiunii sale în ultimii doi ani. Câteva din aceste cazuri se refereau la un ofițer OGPU, numit Anatoli Vladimirovici Jurgens, care, spunea Hodgson, „părea a se fi specializat în terorizarea femeilor tinere și a fetelor”. La începutul anului 1922, Jurgens a convocat pe una dintre menajerele misiunii, pe nume Theresa Koch, și a amenințat-o cu închisoarea pe viață dacă nu semnează un document prin care se angaja să spioneze activitatea Misiunii și să raporteze o dată pe săptămână la Ceka:

„În cele din urmă, terorizată, ea a semnat. A fost amenințată cu o «justă» pedeapsă dacă îmi va relata incidentul... Mai multe luni de zile după aceea, ea nu a îndrăznit să iasă din clădirea misiunii. Mai târziu, când a dorit să părăsească țara, i s-a refuzat cererea în mod sistematic, sub pretextul că ar fi fost implicată într-un oarecare incident la Ekaterinoslav unde în realitate nu pusese niciodată piciorul”.

La începutul anului 1923, Jurgens a încercat să exercite presiuni similare asupra unei femei în vârstă, pe nume Maria Nicolaievna Schmegman, care îl cunoscuse pe Hodgson, atunci când îi vânduse acestuia mobilă, veche de valoare. Jurgens i-a spus acesteia că nu va ieși vie din Lubianka dacă nu semnează un document prin care se angaja să fure documente de la Hodgson și să spioneze activitatea de la Misiunea britanică.

„În final, ea a semnat acordul. Mult timp după aceea a fost persecutată de Jurgens. A fost de asemenea amenințată cu cele mai severe pedepse dacă divulgă acest lucru oricărei terțe persoane”.

La începutul anului 1924, prietenei unui salariat al Misiunii comerciale, Tatiana Romanovna Levitskaia, i s-a cerut să facă spionaj asupra misiunii. Atunci când ea a refuzat, a fost condamnată la trei ani de exil în regiunea Narim, sub acuzația de spionaj în favoarea Marii Britanii⁸³.

„Comparativ cu alte misiuni”, Hodgson a considerat că Misiunea britanică a fost „tratată cu relativă decență”. După proteste ale Legației poloneze, legate de acțiunile de intimidare exercitate asupra personalului său de către OGPU, aceasta a primit scuze în mod formal din partea Comisariatului pentru Afaceri Externe⁸⁴. Spre deosebire de misiunea poloneză, Hodgson nu a primit nici un fel de scuze. Însă el raportează în august 1924 că intimidările OGPU au încetat (numai temporar, după cum avea să se dovedească mai târziu), revenind în luna mai cu un nou protest: „Dl. Cicerin a pus la inimă această problemă și este extrem de preocupat ca astfel de situații să nu se mai repete în viitor”⁸⁵.

Ceka și succesoarele sale au descoperit că misiunile diplomatice europene situate în afara Europei sunt mai ușor de penetrat decât cele din Europa însăși. La începutul anului 1920, amanta consulului britanic la

lui M.S. Kedrov, șeful Departamentului pentru Muncă Forțată din NKVD⁷⁵. El i-a urmat lui Trilisser la conducerea INO, de la sfârșitul lui 1929 până în 1934. Portretul lui atârna astăzi în Camera Amintirii, împreună cu o frumoasă prezentare a activității lui ca șef al KRO și al INO⁷⁶.

Istoria secretă a Direcției Întâi apreciază pe Artuzov în special, pentru că era „un om cu idei”. El a inițiat noi tehnici de penetrație împotriva misiunilor străine, de la „capcana unsă cu miere” până la metode de intimidare, utilizate mai târziu de către KGB. Curierii diplomatici străini erau urmăriți chiar înainte de intrarea în Uniunea Sovietică, cu speranța de a obține acces la valizele diplomatice purtate de aceștia. Când curierii călătoreau cu trenul de la Petrograd la Moscova, ceea ce se întâmpla frecvent, și adormeau în vagonul de dormit, li se extrăgeau din valize documentele, care erau fotografiate în laboratorul atașat la tren⁷⁷. Un curier al reprezentanței comerciale finlandeze la Moscova în anul 1921, a trebuit să reziste asalturilor de seducție ale unei atrăgătoare femei-agent Ceka, care dorea să-l despartă de valiza lui diplomatică⁷⁸. Spre deosebire de INO în anii 1920, KRO deținea laboratoare proprii în care efectua cursuri de pregătire a agenților, în arta deschiderii valizelor diplomatice, falsificării sigiliilor oficiale, confecționării cernelurilor invizibile și utilizării drogurilor⁸⁰. Cel mai mare succes de la începuturile activității KRO împotriva diplomaților străini, a fost probabil cel înregistrat în cazul estonianului Roman Birk, care, ruinându-se la o partidă de cărți cu un agent Ceka, a fost recrutat, luând parte ulterior la acțiunea „Dezamăgirea încrederii”, cea mai reușită operațiune sovietică de spionaj din anii 1920⁸¹.

În 1922, KRO a elaborat un plan și mai sinistru, care îl viza pe Robert Hodgson, șeful Delegației Comerciale din Marea Britanie. Un fost funcționar țarist a reclamat, probabil pe drept cuvânt, faptul că i s-a oferit de către Comisariatul pentru Relații Externe o slujbă importantă cu condiția să spioneze la misiunea britanică. Hodgson a raportat la Foreign Office:

„Roller (șeful secției britanice a KRO) a propus ca el să mă ademenească la locuința sa, să mă drogheze și să-mi percheziționeze buzunarele; se presupunea că astfel s-ar putea obține informații de valoare. Cunoștința mea a adus obiecții de bun simț la această propunere genială; automobilul Misiunii ar rămâne în fața casei, Misiunea ar face cercetări în cazul absenței mele prelungite și ar surveni complicații care nu ar putea fi pe placul guvernului sovietic. Artuzov a fost de acord și s-a renunțat la proiect”⁸².

Operațiunile cele mai des întreprinse de KRO împotriva misiunilor străine la Moscova constau în intimidarea persoanelor de contact ruse și a salariaților de origine rusă ai acestor misiuni. În mai 1924, Hodgson îi trimite lui Litvinov, comisarul pentru Afaceri Externe, care părea a

În conformitate cu planul aprobat de Biroul Politic, demonstrațiile care aveau să aniverseze Revoluția bolșevică trebuiau să fie folosite de cei „O Sută de Roșii” ai lui Unkhiht pentru declanșarea conflictului armat cu forțele de poliție. Tulburările rezultate și represiunea oficială erau luate în calcul spre a provoca o insurecție generală a clasei muncitoare, în cursul căreia cei „O Sută de Roșii” aveau să ocupe centrele-cheie de putere, cam așa cum procedaseră Gărzile Roșii la Petrograd, cu șase ani în urmă⁷⁰. Armele pentru detașamentul lui Unkhiht fuseseră trimise prin contrabandă de la Petrograd la Hamburg, unde fuseseră descărcate de docherii comuniști⁷¹.

Revoluția germană urma să înceapă în dimineața zilei de 23 octombrie. Iosif Piatnițki, șeful OMS, Dimitri Manuilski, de la Comitetul Central al Partidului Comunist și Otto Kuusinen, Secretarul general al Cominternului au stat toată noaptea în locuința lui Kuusinen, bând cafea și fumând, în așteptarea unei telegrame prin care Radek trebuia să-i anunțe că revoluția a început. Toată noaptea, o linie telefonică a fost lăsată liberă la patul de suferință al lui Lenin, la Gorki, unde erau adunați toți liderii sovietici. Lenin însuși putea bâigui doar câteva silabe, în timp ce mintea îi rămăsese trează, în așteptarea veștilor despre revoluția pe care o prevestise cu cinci ani înainte. Aceste vești nu au mai venit niciodată. În ziua de 23 octombrie i se trimite lui Radek o telegramă în care i se cerea să spună ce s-a întâmplat. Câteva ore mai târziu a sosit răspunsul lui, într-un singur cuvânt: „Nimic”. În ultimul minut, Radek și conducerea KPD contramandaseră insurecția plănuită, din cauza lipsei de sprijin din partea clasei muncitoare. Deși s-a produs o rebeliune la Hamburg, ea a fost repede înăbușită. Au urmat reproșuri amare⁷². KPD-ul a fost aspru criticat la Moscova, pentru a fi risipit „o ocazie favorabilă”⁷³. De fapt, Moscova merita acest blam într-o mai mare măsură, pentru că se autosugestionase, în ciuda evidenței, că această ocazie a existat vreodată în mod real⁷⁴.

După acest eveniment ratat, speranța de răspândire a revoluției s-a deplasat din Europa către Asia, cu referire specială la India și China. Eșecul proiectatului „Octombrie german” din 1923, a confirmat oportunitatea transferării accentului de pe sponsorizarea insurecțiilor revoluționare pe stabilirea de relații economice și diplomatice cu puterile capitaliste. Timp de câțiva ani, Ceka și urmașii săi au înregistrat mai mari succese împotriva țințelor diplomatice din Moscova, decât în capitalele occidentale. Misiunile comerciale și ambasadere stabilite la Moscova începând cu anul 1921 s-au dovedit a fi mai ușor penetrabile decât ministerele din străinătate. Supravegherea misiunilor străine cădea în sarcina departamentului de contrainformații al Ceka, KRO, condus aproape tot timpul anilor 1920 de către Artur Kristianovici Artuzov. Născut în 1891, Artuzov era fiul unui fabricant de brânzeturi italo-elvețian, care se stabilise în Rusia și nepotul

țariste⁶⁵. INO era în mod obișnuit partenerul dominant în relația cu OMS. În timp ce Trilisser ocupă o poziție în OMS, Piatnițki nu are nici un post în INO⁶⁶.

Cea mai ambițioasă acțiune acoperită implicând atât OGPU, cât și Cominternul, a fost o ultimă tentativă de lansare a unei revoluții în Germania. Deși aprobată de Biroul Politic, inițiativa a venit de această dată din partea Cominternului. În martie 1923, Lenin suferă un nou atac de paralizie, care pune capăt activității lui politice. Liderii Cominternului erau decisi să exporte revoluția cel puțin în încă o țară, înainte de moartea lui. Dacă ar fi triumfat comunismul în Germania, ei erau convinși că s-ar fi răspândit apoi în toată Europa⁶⁷. La 15 august, Zinoviev își întrerupe concediul spre a instrui Partidul Comunist German (KPD) în vederea pregătirii revoluției⁶⁸. La 23 august, Politburo ține o ședință secretă pentru audierea unui raport al specialistului german al Cominternului, Karl Radek. „Acum în sfârșit, tovarăși - spune Troțki - a venit furtuna pe care am așteptat-o cu nerăbdare atâția ani. Ea este menită să schimbe fața lumii... Revoluția germană înseamnă colapsul capitalismului mondial”. Mai puțin euforic decât Troțki, Biroul Politic hotărăște totuși trimiterea unei misiuni secrete de patru persoane, cu documente false, la Berlin, în vederea pregătirii Revoluției. Radek avea să transmită KPD instrucțiunile Cominternului (decise în numele lui de către Biroul Politic sovietic); Unkliht, adjunctul lui Dzerjinski la OGPU, trebuia să-i organizeze și să-i înarmeze pe cei „O Sută de Roșii” care trebuiau să defășoare revoluția și după aceea să înființeze un OGPU german care să blocheze contrarevoluția; Vasia Schmidt, comisarul sovietic pentru Muncă, de origine germană, trebuia să organizeze celulele revoluționare în cadrul uniunilor care, după victoria revoluției, aveau să devină Societatele germane; Iuri Pyatakov, membru al Comitetului Central al Partidului Comunist Rus, trebuia să coordoneze activitatea celorlalți și să răspundă de legătura dintre Moscova și Berlin⁶⁹.

În realitate, nu exista nici o perspectivă serioasă de revoluție în Germania anului 1923. KPD beneficia de o mică parte din simpatia clasei muncitoare germane, care se îndrepta mai ales spre rivalul socialist al KPD, SPD-ul; în plus, guvernul german nu era nici pe departe atât de slab cât fusese guvernul provizoriu al lui Kerenski în octombrie 1917. Misiunea secretă sovietică manifesta totuși un optimism hotărât. Rapoartele lui Piatakov către Moscova insistă asupra faptului că proletariatul german era gata să înceapă revoluția. O ședință specială a Biroului Politic, la sfârșitul lunii septembrie, dă undă verde pentru declanșarea acțiunii. Concluziile acestei reuniuni au avut un caracter atât de secret, încât procesul-verbal nu a mai fost distribuit în cadrul Comitetului Central, cum se obișnuia în acea perioadă, ci a fost încuiat într-un safe al Secretariatului Biroului Politic.

Gross, drept „sfântul patron al simpatizanților”⁵⁹. În timpul foametei din 1921, Mûnzenberg înființează Ajutorul Internațional al Muncitorilor (IWA), cu sediul la Berlin, creându-și reputația de cel mai eficient propagandist al Cominternului. Iată ce spune Babette Gross:

„Cuvântul lui magic era solidaritate - la început, solidaritate cu rușii care piereau de foame, apoi cu proletariatul lumii întregi. Înlocuind caritatea cu solidaritatea, Mûnzenberg a găsit cheia spre inimile multor intelectuali; ei au reacționat spontan...”⁶⁰.

Orice act de „solidaritate cu poporul rus” construia o punte emoțională între donator și versiunea idealizată a statului muncitorilor și țăranilor prezentată de propaganda Cominternului.

În jargonul de partid, IWA a căpătat numele de „Trustul Mûnzenberg”. Conform afirmațiilor lui Arthur Koestler, trimis în 1933 să lucreze cu el, „Mûnzenberg a dobândit o mai mare libertate de acțiune și independență în domeniul internațional, decât orice lider de la Comintern...” Fără a se simți deranjat de controlul acut al birocrăției de partid, campania de propagandă plină de imaginație declanșată de el era „în contrast violent cu limbajul pedant, sectar, al presei oficiale de partid”⁶¹. Trustul lui Mûnzenberg a câștigat repede sprijinul unei galaxii de scriitori, academicieni și oameni de știință. Portretul unui copil flămând, cu ochii mari, întinzând mâna pentru a primi hrană, în posterul pe care Kâthe Kollwitz l-a făcut pentru Mûnzenberg în 1923, a devenit una din cele mai izbitoare și neuitate imagini ale secolului. În cursul anilor 1920, Trustul Mûnzenberg își înființează propriile ziare, edituri, cluburi de carte, produse teatrale și cinematografice. Până și în Japonia, după cum spune Koestler, Trustul controla direct sau indirect 19 ziare și reviste magazin⁶².

IWA a fost la originea creării unei serii de „Cluburi ale Inocenților”⁶³ (așa cum le numea în intimitate Mûnzenberg) fondate cu scopul de „a organiza intelectualii” sub acoperirea Cominternului, în sprijinirea unor cauze la modă. El nutrea o compasiune prietenească pentru „inocenta” burghezii intelectuală, pe care o seducea cu luminoasa idee a solidarității spirituale cu proletariatul. Deși principala lui preocupare era propaganda, Mûnzenberg a folosit „Cluburile Inocenților” ca acoperire pentru rețelele de spionaj ale OMS, care includeau o serie de intelectuali recrutați de el⁶⁴.

La nivel operațional existau, în mod inevitabil, fricțiuni recurente între rețelele supradimensionate ale OMS și mai puternicul INO. La nivel central totuși, fricțiunile erau diminuate datorită prieteniei personale dintre Mihail Trilisser, șeful INO și Iosif Aronovici Piatnițki, șeful OMS de la înființare până când a fost epurat la mijlocul anilor '30. Ca și Trilisser, Piatnițki era evreu și începuse cariera de revoluționar profesionist pe la vârsta de 18 ani. Înainte de Primul Război Mondial, el se specializase în contrabanda cu revoluționari și propagandă revoluționară în interiorul și în afara Rusiei

Deși criptanaliza sovietică este încă mult sub nivelul britanic în perioada „Ultimatumului Curzon”, rețeaua INO în străinătate deja era mai largă, mai ambițioasă și mai agresivă decât rețeaua SIS, al cărui buget fusese drastic redus după primul război mondial. Multiplicarea misiunilor comerciale și a ambasadelor sovietice după acordul cu Marea Britanie din martie 1921, a permis INO să-și stabilească o rețea de „rezidențe legale” conduse de „rezidenți” (șefi de stație), operând sub acoperire diplomatică⁵¹. Acoperirea diplomatică a provocat numeroase fricțiuni între diplomați și ofițerii de informații⁵². Rezidenții INO erau mult mai puternici decât șefii de stație britanici, iar disputele lor cu ambasadorii sovietici erau proporțional mai grave. Gheorghi Agabekov, un rezident OGPU, care a fugit în 1930, spune:

„Teoretic, rezidentul OGPU este subordonat ambasadorului. El este de obicei secretar al doilea de ambasadă, sau ceva în genul acesta. Dar în realitate... autoritatea sa o depășește adesea pe cea a ambasadorului. Deosebit de temut de colegi și chiar de ambasador, el îi ține permanent sub amenințarea denunțului”⁵³.

Șeful INO, Secția Externă a Ceka (și a succesorilor acesteia), a fost din 1921 până în 1929 Mihail Abramovici Trilisser, un evreu rus care devenise revoluționar de profesie în 1901, la vârsta de numai 18 ani. Însuși secretarul lui Stalin, Boris Baianov, care a fugit în 1928, urmărit îndeaproape de OGPU, îl descrie pe Trilisser drept „un cekist deștept și inteligent”⁵⁴. Ca mulți din ofițerii INO din generația sa, Trilisser a fost lichidat în timpul teroarei de la sfârșitul anilor '30, fiind reabilitat postum după moartea lui Stalin. Portretul său este expus acum în Camera Amintirii de la Direcția Întâi Centrală a KGB⁵⁵. În primii doi ani de conducere a Secției Externe, Trilisser a delegat asistentului său estonian, Vladimir Andreevici Sürne, o mare parte din administrarea și coordonarea activității de zi cu zi. Despre Sürne se povestea la Ceka că proprii lui părinți fuseseră lichidați⁵⁶.

Aproximativ în perioada în care Trilisser lua conducerea INO, în 1921, Cominternul a creat un departament de legătură internațională, OMS (Otdel Mejdunarodnik Sviazei), pentru a coordona rețeaua clandestină de agenți din străinătate⁵⁷. OMS a făcut un valoros serviciu INO, introducând în munca de servicii secrete comuniști străini și simpatizanți comuniști, care ar fi reacționat mai nefavorabil dacă ar fi fost solicitați direct de către spionajul sovietic. Mulți dintre agenții străini cei mai buni ai OGPU și NKVD credeau la început că lucrează pentru Comintern⁵⁸.

OMS a făcut de asemenea muncă de pionierat în înființarea „organizațiilor de front” care aveau să devină mai târziu un instrument important de aplicare a „măsurilor active” sovietice (operațiuni de influență). Cel mai mare „virtuoso” al operațiunilor de front a fost germanul Willy Münzenberg, descris cu afecțiune de „partenera lui de viață”, Babette

britanice, cu excepția celui incriminat. Se nutrea speranța că rușii vor putea fi induși în eroare asupra provenienței informației, cerându-li-se ziarelor să declare că mesajele au fost obținute de la „o țară neutră”. Astfel se putea bănuși că este vorba de scurgeri de informație din anturajul lui Litvinov, de la Copenhaga. *The Times*, totuși, a refuzat să intre în joc. Spre furia lui Lloyd George, el și-a început articolul cu cuvintele: „Următoarele mesaje au fost interceptate de către guvernul britanic”. Klișko, ofițerul KGB care însoțea delegația, era totuși un novice în materie. Fie că nu a citit ziarul *The Times* cu atenție, fie că a crezut, în mod eronat, că celelalte cifruri, cu excepția cifrului Marta utilizat în cazul celor opt mesaje, sunt sigure. Nu a acordat importanță nici altor scurgeri de informație, publicate în luna septembrie de către *Daily Mail* și *Morning Post*, care se bazau pe noi interceptări. Amploarea penetrației britanice în cifrurile și codurile sovietice a fost înțeleasă nu de către delegația comercială, ci de către Mihail Frunze, comandantul Grupului Armatei Roșii de Sud, care înfrânsese armata generalului alb, baronul Vranghel, în Crimeea. Frunze raportează la Moscova, la 19 decembrie 1920:

„Dintr-un raport care mi-a fost înmănat astăzi de către Iamcenko,, fost șef al postului de radio Vranghel de la Sevastopol, rezultă că absolut toate cifrurile noastre sunt descifrate de inamic, din cauza simplității lor... Concluzia generală este că toți inamicii noștri, în special Anglia, au fost în toată această perioadă la curent cu operațiunile noastre militare interne și cu activitatea diplomatică”⁴⁹.

O săptămână mai târziu, delegația comercială de la Londra a primit instrucțiuni să-și deruleze corespondența pe cât posibil prin curier „până la stabilirea unui nou sistem de cifruri”. Acest nou sistem, introdus la începutul anului 1921, a dat de furcă lui Fetterlein și colegilor săi timp de mai multe luni. Dar la sfârșitul lui aprilie, GC & CS reîncepe să decripteze un volum substanțial de corespondență diplomatică sovietică. Faimosul „Ultimatum Curzon” din mai 1923, denunțând subversiunea sovietică, nu mai citează o serie de interceptări sovietice, ci îi ultragiază în mod repetat și nediplomatic pe ruși, cu interceptarea comunicațiilor lor:

„Comisariatul Rus pentru Afaceri Externe va recunoaște fără îndoială următoarele comunicații, date 21 februarie, 1923, pe care le-au primit de la dl. Raskolnikov... Comisariatul pentru Afaceri Externe va recunoaște cu siguranță o comunicare primită de la Kabul, datată cu 8 noiembrie 1922...”

În vara lui 1923, Moscova introduce noi sisteme de coduri și cifruri, care dau mult de furcă lui Fetterlein și colegilor săi. Dar, spre sfârșitul anului 1924, GC & CS este din nou capabil să descifreze corespondența diplomatică sovietică⁵⁰.

& CS considerau că „era de departe cel mai bun” în chestiunile de decriptare de orice fel⁴⁶. Marele criptograf american, William Friedman, care l-a întâlnit pe „Fetty” la scurt timp după sfârșitul războiului, a fost frapat de inelul uriaș cu rubin de pe indexul mâinii sale drepte:

„Când mi-am manifestat interesul pentru piatra lui neobișnuită, mi-a spus că piatra i-a fost oferită ca semn de recunoștință și mulțumire pentru succesele înregistrate în activitatea de criptanaliză, în serviciul țarului Nicolae, ultimul din neamul lui”.

Ca o ironie, aceste succese au inclus decriptarea corespondenței diplomatice britanice⁴⁷. Principala lui realizare în primul deceniu după revoluție, a constat în decriptarea corespondenței diplomatice ruse, în favoarea Marii Britanii. Deși vorbea engleza cu un puternic accent rusesc, Fetterlein era un subtil lingvist. O mare parte din engleza lui fusese totuși învățată din Sexton Blake și alte romane populare cu detectivi. Fetterlein nu vorbea mult despre Rusia pre-revoluționară. Uneori, colegii încercau să-l enerveze cu remarci răutăcioase de genul: „Dar țarul d-le Fetterlein, cred că era un bărbat puternic cu un fizic solid?!” Fetterlein mușca momeala de cele mai multe ori și răspundea indignat: „Țarul era un slăbănog care nu avea mintea întreagă, bolnăvicios și obiect de batjocură”⁴⁸.

Datorită lui Fetterlein și colegilor săi britanici, GC & CS a fost capabil să decripteze majoritatea celor mai importante depeșe diplomatice rusești în perioada negocierii acordului comercial. Interceptările sovietice au procurat lecturi dramatice. Lenin îl sfătuia pe Krasin în iunie 1920: „Porcul ăsta de Lloyd George nu are nici scrupule, nici rușine. Să nu crezi nici un cuvânt din tot ce-ți spune și înșeală-l întreit”. Lloyd George a primit în mod filozofic aceste insulte. Dar unii dintre miniștrii săi nu au procedat la fel. Curzon și Churchill au folosit dovezile din interceptarea subsidiilor pentru Daily Herald și bolșevicii britanici, precum și alte forme de subversiune sovietică în Marea Britanie și în India, pentru a cere întreruperea tratatelor și expulzarea delegației sovietice. În ziua de 10 septembrie, primul-ministru îl acuză pe liderul Partidului Comunist de la Moscova, Lev Kamenev, care sosise la Londra în cursul lunii august pentru a conduce delegația (având pe Krasin ca adjunct) de „înșelare a încrederii” și diferite forme de subversiune. Deși lui Krasin i s-a permis să rămână, lui Kamenev, care trebuia să revină la Moscova în ziua următoare pentru consultări, i s-a spus că nu i se va mai permite intrarea în Marea Britanie. Lloyd George a făcut referire la „dovezi irefutabile” pentru acuzațiile făcute, dar a refuzat să spună despre ce era vorba.

Delegația sovietică a realizat totuși că este vorba de telegramele lor, care au fost decriptate. În luna august, Cabinetul a acceptat publicarea unei selecții din interceptările sovietice. Opt mesaje interceptate, vizând subvențiile acordate ziarului *Daily Herald*, au fost expediate tuturor ziarelor

comercial cu Marea Britanie din martie 1921, Ransome a devenit și mai important pentru Ceka. El a devenit prietenul și, ocazional, confidentul șefului Misiunii comerciale britanice, Robert Hodgson, care nu era probabil la curent asupra contactelor lui Ransome cu Ceka. În mai 1923, acordul comercial era amenințat de așa-numitul „Ultimatum Curzon”, acuzând guvernul sovietic de subversiune și propagandă ostilă în India și în țările învecinate Indiei. Ransome, din proprie inițiativă, a petrecut ore la rând discutând Ultimatumul cu Cicerin, cu adjunctul său Litvinov, poate că și cu GPU. El a explicat că, deși Curzon rămâne în mod implacabil ostil Rusiei sovietice, guvernul britanic în ansamblul său nu dorește întreruperea relațiilor. „Nu am mai băut atât de mult ceai în Kremlin, într-o atât de scurtă perioadă de timp”⁴¹. Jurnalul lui personal menționează patru întâlniri cu Litvinov, trei cu Cicerin, două cu Hodgson și câte una cu Buharin și Zinoviev, toate într-un interval de patru zile⁴².

Hodgson primise instrucțiuni să nu discute „Ultimatumul Curzon” la Comisariatul de Afaceri Externe, dar Ransome îl convinge să accepte o întâlnire „întâmplătoare” cu Litvinov în pădurea de lângă Moscova⁴³. Opt luni mai târziu, Ransome își vede realizată în sfârșit ambiția ca Uniunea Sovietică să rupă izolarea ei diplomatică. El era prezent la ceremonia de la Moscova din ianuarie 1924, când, consecutiv câștigării alegerilor din Marea Britanie de către Partidul Laburist, primul guvern laburist, sub conducerea lui Ramsay MacDonald, recunoștea în mod oficial regimul sovietic. „A fost, scria Ransome, o zi foarte fericită pentru mine”. «Războiul meu», care durase mai mult de cinci ani după armistițiul din 1918, se terminase⁴⁴.

La începutul anilor 1920, informația secretă britanică asupra politicii externe sovietice era în mod cert superioară informației Ceka în Marea Britanie. Rusia sovietică nu poseda cenzura care conferise Ministerului de Externe țarist cele mai importante informații secrete din domeniul diplomatic. În primul deceniu al puterii bolșevice, aceștia s-au confruntat cu două puternice handicapuri. Cel dintâi, era temerea de a folosi sistemul relativ sofisticat de cifruri și coduri moștenit de la regimul țarist sau de transpunere într-un sistem mai puțin ermetic bazat în primul rând pe simpla transpoziție a literelor. Cel de-al doilea, era risipirea grupului de criptanaliști țariști, care aduseseră Rusiei pre-revoluționare poziția de lider mondial în decriptare. Și mai neplăcut pentru bolșevici era faptul că cei mai buni specialiști fugiseră peste graniță⁴⁵.

Șeful secțiunii ruse a agenției britanice de criptanaliză dintre cele două războaie, Școala Guvernamentală de Coduri și Cifruri (GC & CS, precursorul actualului GCHQ), Ernst „Fetty” Fetterlein, era un refugiat de la cabinetul negru țarist, care evadase împreună cu soția lui la bordul unui vas suedez, scăpând percheziției de la bordul vasului. Colegii săi de la GC

rândul elitei bolșevice. Abordările de tatonare ale SIS l-au găsit pe Ransome necooperant. Biografia lui Ransome au tras concluzia că SIS și Ransome au încercat, dar nu au reușit „să se exploateze reciproc”³¹. Ceka pare a fi fost la curent cu aceste manevre, inclusiv cu întâlnirile lui Ransome cu Sir Basil Thomson, șeful Serviciului Special și al Direcției de Informații Secrete post-război, responsabil de controlul subversiunii civile³².

În 1919, Ransome pleacă de la Moscova la Riga, dar continuă timp de mai mulți ani să călătorească în mod regulat la Moscova, în calitate de corespondent pentru *Manchester Guardian*. Printre personalitățile întâlnite în aceste împrejurări se numără adjuncții lui Dzerjinski, Peters și Unkliht³³. Un alt contact la Ceka este N. K. Klișko, însoțitorul delegației sovietice în timpul negocierilor de la Londra³⁴.

Ceka a greșit arătând că ziaristul de la *Times*, Harold Williams și ofițerul SIS, Sir Paul Dukes, au influențat opoziția lui Curzon și Churchill la tratatul comercial anglo-sovietic³⁵. Această eroare provine în parte din tendința Ceka de a crede, asemeni altor observatori străini, că influența ziarului *The Times*, pe palierele puterii de la Whitehall, este deosebit de mare. Dar influența negativă atribuită lui Williams și Dukes de către Ceka derivă și din comentariile lui Ransome asupra lor. Ransome s-a certat violent cu Williams, odinioară prieten apropiat, din cauza ostilității acestuia față de bolșevici³⁶. Cât despre activitatea clandestină desfășurată de Dukes pentru SIS, spune Ransome, îi dă acestuia „aceeași viziune asupra Rusiei, pe care o are o vulpe vânată asupra haitei de câini care o vânează”³⁷.

De asemenea, Ceka îl descrie în mod greșit pe Williams ca fiind baronet. Lenin însuși avea să corecteze într-o scrisoare către Dzerjinski aceste informații false³⁸.

Ransome a afirmat la Ceka faptul că „Uniunea Sovietică are o mai mare influență asupra Estului (decât Marea Britanie) și că lumea musulmană este mai deschisă spre influența rusă, decât spre cea engleză”. Ceka a conchis în mod eronat că „răspândirea influenței sovietice în Răsărit, căreia Anglia nu este capabilă să-i opună obstacole serioase”, a determinat Marea Britanie să semneze un tratat comercial. Ceka raportează: „Ransome consideră că ar putea fi momentul oportun pentru ca guvernul sovietic să facă publică adevărata stare de lucruri”³⁹.

Lenin i-a scris lui Dzerjinski, după ce a citit raportul Ceka: „După părerea mea, acest aspect este foarte important și probabil fundamental adevărat”⁴⁰. Lenin și Ceka au acordat atât de multă importanță opiniilor dezinformate ale lui Ransome, cu privire la politica britanică, și deoarece acesta le-a spus ceea ce doreau să audă, confirmându-le teoria conspirației. Ransome a dispus de puține secrete britanice pe care să le poată trăda, dar ardea de dorința de a-i ajuta pe bolșevici să câștige recunoașterea diplomatică în Occident. După încheierea primului stadiu al acestui proces, prin acordul

lumea capitalului a Rusiei bolșevice. La scurt timp după semnarea acordului comercial anglo-sovietic, în martie 1921, Rusia a negociat acorduri similare cu Germania, Italia, Suedia, Norvegia, Austria și Cehoslovacia. În momentul semnării acordului comercial, nou-născutul INO nu dispunea de informație secretă de valoare privitor la politica externă britanică. Totuși, Ceka a fost capabilă să identifice corect atât pe supporterul cel mai influent al acordului anglo-sovietic, în persoana primului-ministru, David Lloyd George, precum și pe oponenții principali ai acordului, Lord Curzon și Winston Churchill²⁶. Atunci când Krasin a fost primit la cabinetul primului-ministru în Downing Street 10, la începutul negocierilor, Churchill a preferat să absenteze, ca să nu fie obligat „să dea mâna cu babuinul păros”. Curzon a fost prezent la recepție, însă a acceptat să strângă mâna întinsă de Krasin numai după ce primul-ministru l-a apostrofat: „Curzon, fii gentleman!”²⁷.

Principală, dacă nu cumva unica, sursă de informații secrete a Ceka, referitor la politica britanică în privința Rusiei, era ziaristul Arthur Ransome²⁸, devenit mai târziu un faimos autor de cărți pentru copii. Ransome era un distins om de litere și în același timp un școlar perpetuu. În calitate de corespondent de război în Rusia revoluționară, pentru ziarul *Daily News*, el a făcut dovada unui amestec de spirit sagace și de naivitate, scriind plin de admirație:

„Fiecare om are în sine, până când tinerețea lui moare, capacitatea potențială de a construi un Nou Ierusalim... Și chiar dacă ceea ce a fost construit aici cu lacrimi și sânge nu este orașul aurit pe care toți l-am visat, el rămâne totuși acel lucru căruia îi datorăm simpatie și înțelegere, prin faptul că suntem datori tinereții noastre”²⁹.

Ransome a putut cunoaște personal numeroși lideri bolșevici, eventual prin căsătoria cu secretara lui Troțki, după un lung divorț de soția lui din Anglia. El îl admira atât pe Dzerjinski cât și pe adjunctul acestuia, Peters:

„(Dzerjinski) este un fanatic al revoluției, calm, cu mintea calculată, cu absolută încredere în propria conștiință și nerecunoscând nici o altă instanță superioară. El a stat mult în închisoare și lua asupra sa toate corvezile neplăcute pentru ceilalți pușcăriași, inclusiv curățenia în celule și vidanajarea pubelelor. El are o teorie a autosacrificiului conform căreia unul singur trebuie să-și asume ceea ce ar provoca neplăcerea mai multora. De aici derivă și neplăcerea lui de a ocupa această înaltă poziție”.

Atunci când a fost pus în fața atrocităților comise de Ceka, Ransome a căutat să le justifice, ca pe unica alternativă la haos. În 1921, el a contribuit chiar la reprimarea rebeliunii de la Kronstadt³⁰. Atât Ceka, cât și SIS, s-au interesat mult de Ransome. Deși anumiți ofițeri SIS l-au considerat agent bolșevic, alții s-au arătat doritori de a exploata remarcabilele lui relații în

intenția sa de a „pune capăt opoziției, de a pune capacul pe ea și de a instaura statul comunist monopartit, curățat de rămășițele menșevicilor și ale revoluționarilor socialiști de stânga”, Lenin admite că „nu am reușit să convingem masele largi”. Zone uriașe din Rusia erau bântuite de foamete, industria era în prag de colaps, iar țăranii continuau să se răscoale în Ucraina și în Asia Centrală. În timp ce Congresul Partidului era în plină desfășurare, marinarii din garnizoana Kronstadt, numiți odinioară de Troțki „frumusețea și mândria Revoluției”, se revoltă împotriva regimului de represiune politică și povară economică impus de bolșevici. Manifestul marinarilor din Kronstadt „Pentru ce luptăm noi” indică drept principală țintă Ceka, comparată cu Opricinina lui Ivan cel Groaznic: „Puterea monarhiei polițisto-jandarmerești a trecut în mâinile uzurpatorilor comuniști care, în loc să aducă muncitorilor libertatea, le-a imprimat frica de a ajunge în camerele de tortură ale Ceka, depășind în oroare regimul polițienesc țarist”²¹.

Dzerjinski îi raportează lui Lenin că rebeliunea face parte dintr-un complot orchestrat de agenții francezi din Riga „pentru a da o lovitură la Petrograd, cu sprijinul marinarilor și al maselor muncitorești nemulțumite, după care Franța intenționează să-și trimită flota în Marea Baltică”. Lenin își exprimă acordul²². În data de 17 martie 1921, exact în timp ce KPD se pregătea pentru Acțiunea din martie, revolta de la Kronstadt este reprimată cu brutalitate de 50 000 de soldați ai Armatei Roșii, incluzând și detașamente Ceka.

Momentul Kronstadt, fără a fi fost cauza directă, a precipitat totuși o schimbare majoră în politica bolșevică. La al X-lea Congres, Lenin anunța introducerea Noii Politici Economice (NEP). Au încetat rechizițiile de alimente, au fost redeschise micile întreprinderi private și micul comerț și s-au efectuat demersuri de a convinge oamenii de afaceri străini să investească în Rusia cunoștințele și capitalul lor. Prioritatea majoră a diplomației sovietice a devenit negocierea acordurilor comerciale și obținerea recunoașterii diplomatice internaționale. Acest proces a debutat cu sosirea la Londra, în mai 1920, a unei misiuni economice sovietice, condusă de comisarul pentru Comerț Exterior, Leonid Krasin, care a inițiat discuțiile preliminare pentru un tratat comercial anglo-sovietic²³. Asistentul principal și translatorul lui Krasin era un ofițer Ceka numit N. K. Klișko. Serviciul Special a raportat că imediat după sosirea la Londra, Klișko luase contact cu „elemente comuniste”²⁴. Un alt semnal referitor la importanța crescândă acordată spionajului extern a fost reprezentat de hotărârea lui Dzerjinski de a fonda un Departament Extern (Inostranni Otdel, cunoscut mai ales ca INO), la cea de-a III-a aniversare a Ceka la 20 decembrie 1920²⁵.

Principală țintă diplomatică a INO era Marea Britanie, considerată de liderii sovietici drept principală putere mondială și cheia acceptării de către

a promis că i le va restitui la Chicago, bijuteriile nu au mai apărut niciodată. Multă vreme, Borodin însuși a fost suspectat de furt¹⁹.

În martie 1921, Cominternul face o primă tentativă de declanșare a unei revoluții în Germania. Principala inițiativă a „Acțiunii din martie” în Germania aparține lui Béla Kun, cel mai faimos comunist care nu avea origine rusă, veteran al Revoluției din Octombrie și fost lider al Republicii Sovietice Ungare, precum și membru al Biroului Restrâns al Cominternului. „Guvernele burgheze, credea Kun, erau slăbite. Acum era momentul să fie lovite, mereu și mereu, printr-un lanț de revolte, greve și insurecții”. Germania, locul de naștere al marxismului era, argumenta el, cel mai vulnerabil punct al capitalismului. Lenin însă manifesta mai puțin entuziasm. După devastatorul Război Civil, el considera că Rusia sovietică avea nevoie de un timp de recuperare și destindere internă. Dar Kun se pare că l-a convins pe Lenin că o insurecție încununată de succes în Germania, ar determina o diminuare a presiunii internaționale asupra regimului sovietic.

Tovarășul Thomas s-a opus, printr-un protest violent: „Am cerut ca Béla Kun să fie rechemat. Le-am furnizat dovezi că în Germania, pur și simplu, nu există precondițiile pentru nici un fel de revoltă. Dar Moscova nu a răspuns”. La 17 martie 1921, Kun obținuse victoria asupra conducerii Partidului Comunist German (KPD). „Muncitorii clamează, el, sunt chemați la luptă”. Sunt convocați reprezentanți ai partidelor comuniste din Franța, Anglia, Cehoslovacia, pentru a fi martori și pentru a învăța din revoluția germană care avea să vină. La 21 și 22 martie încep grevele și insurecțiile. Pe 24, KPD ordonă greva generală și cere muncitorilor să ia armele în mână. Majoritatea muncitorimii germane nu a luat totuși parte la tulburări. La 1 aprilie, cele câteva zone insurgente sunt înfrânte, iar KPD dispune încetarea grevei generale. O sută patruzeci și cinci de muncitori sunt uciși, un număr necunoscut, răniți și 3 470 arestați. Levi, care demisionase în februarie din funcția de lider al KPD, blamează Cominternul, acuzându-l că a obligat KPD să declanșeze o revoluție căreia i se opuneau muncitorii înșiși. Heinrich Brandler, succesorul lui Levi la conducerea KPD, precum și Zinoviev, înfierează afirmațiile lui Levi, calificându-le drept minciuni infame. Dar în anul 1926 „minciuna” este confirmată oficial. În biografia oficială a lui Kun se admite în cele din urmă că, în 1921, comuniștii l-au trimis în misiune în Germania, unde el a condus Acțiunea din Martie întreprinsă de proletariat²⁰.

Deși nici Lenin și nici Cominternul nu și-au asumat vreo responsabilitate pentru Acțiunea din Martie, eșecul acesteia induce o schimbare în politica sovietică. Acum nu mai era prioritară răspândirea revoluției, ci consolidarea regimului sovietic la el acasă. La al X-lea Congres din martie 1921, anunțând

beneficiază... Comitetul Executiv (al Cominternului) acționează asemeni unei Ceka, proiectată în afara granițelor Rusiei”¹³.

Rapoartele trimise de către „ochii Moscovei” erau citite numai de Lenin și de Biroul Restrâns al Cominternului (de fapt, Biroul Politic al său - Politburo)¹⁴. Socialistul francez André le Troquer se plânga, la Congresul socialist de la Tours, în 1920, unde a fost înființat Partidul Comunist Francez:

„Deși aș dori să mă asociez Internaționalei a III-a (Comintern), nu vreau să am de-a face cu sistemul de supraveghere clandestină, care se manifestă și la acest congres”¹⁵.

Emisarii Cominternului contribuiau de asemenea la impunerea măsurilor conspirative practicate de bolșevici în Rusia țaristă. Unul din cele mai importante roluri ale emisarilor era acela de a transmite fonduri de la Moscova pentru partidele comuniste și presa pro-sovietică, deseori sub formă de bijuterii confiscate de la aristocrația și burghezia țaristă. Marii duci exilați la Paris și în alte capitale europene au reclamat uneori (poate și din eroare) că au recunoscut în vitrinele bijutierilor rămășițe din trezoreria Coroanei Imperiale¹⁶. Comunista finlandeză Aino Kuusinen, soția lui Otto Kuusinen, care în 1921 a devenit secretarul general al Cominternului, își amintea că, în iarna anului 1920, soțul ei a finanțat o misiune secretă la Londra a unui alt comunist finlandez, Salme Pekkala:

„Deodată Kuusinen a scos din buzunar patru diamante mari și ni le-a arătat tuturor, spunând: «Fiecare dintre acestea valorează patruzeci de mii.» Nu-mi amintesc la ce fel de valută se referea. Apoi a dat diamantele soției lui Pekkala și a spus zâmbind: «Aveți aici niște bani de cheltuială»”¹⁷.

Un alt curier folosit pentru distribuirea bijuteriilor țariste era ziaristul britanic, Francis Meynell, directorul ziarului socialist Daily Herald. Deși era de multe ori percheziționat la întoarcerea în Anglia, Meynell nu a fost niciodată prins. Odată a transportat două șiraguri de perle într-o cutie cu unt danez. Cu altă ocazie, a trimis prin poștă, pe adresa prietenului său, filozoful Cyril Joad, o cutie mare cu ciocolată foarte fină, în fiecare bomboană ascunzând o perlă sau un diamant. Când el însuși s-a întors la Londra, a fost adus la Scotland Yard și percheziționat, desigur fără rezultat. Două zile mai târziu, el recupera cutia de la Joad și „petrecea o oră dulce și grețosă, sugând bomboanele de ciocolată și recuperând astfel bijuteriile”¹⁸.

Amatorismul entuziast cu care erau folosite bijuteriile țariste pentru finanțarea revoluției internaționale a determinat în mod firesc numeroase jafuri. În 1919, Borodin transporta bijuterii în două casete de piele, destinate comuniștilor din Statele Unite. Temându-se că este supravegheat, el a încredințat casetele unui austriac ce se afla la bord. Deși acest austriac

față de instrucțiunile Moscovei. Biroul Occidental din Amsterdam a intrat repede sub supravegherea poliției⁵. În cea de-a doua zi a conferinței sale secrete din februarie 1920, delegatul rus, Mihail Markovici Borodin a descoperit poliția olandeză înregistrând lucrările conferinței la dictafon, într-un apartament învecinat; a alergat în sala de conferințe spre a lansa un avertisment, urmărit îndeaproape de polițiști, care au arestat pe toți delegații⁶. Deși delegații au fost ulterior eliberați, contingentul britanic s-a întors acasă fără fondurile Cominternului, pe care contase să le obțină⁷. WES a avut mai mult succes în Berlin. Tovarășul Thomas crease o rețea secretă care trimitea la Moscova corespondența prin purtători de pașaport diplomatic, furniza documente personale falsificate, distribuia fonduri. Deoarece poliția acorda mai puțină atenție femeilor decât bărbaților, o parte din curierii săi erau lucrători de partid de sex feminin. Printre activiști se număra și sora lui Iosif Stanislavovici Unkliht, care devine în aprilie 1921 adjunctul lui Dzerjinski. Thomas și-a demonstrat virtuozitatea închiriind două avioane și un vapor pentru transportul delegaților, toți înarmați cu acte false sau cu pașapoarte diplomatice, la al doilea Congres al Cominternului, la Petrograd⁸.

Congresul de la Petrograd a adoptat „21 de condiții”, majoritatea elaborate de Lenin, care impuneau diferite grade de disciplină militară membrilor Comintern. S-a cerut tuturor partidelor comuniste să opereze atât legal cât și ilegal, precum și „să creeze o organizație ilegală paralelă capabilă să ajute partidul la momentul decisiv”⁹. Karl Radek, unul dintre membrii ruși ai ECCI, declara: „Deoarece Rusia este singura țară în care clasa muncitoare a luat puterea, muncitorii din întreaga lume trebuie să devină acum patrioți ruși”¹⁰. Majoritatea partidelor comuniste au fost de acord. Liderii Partidului Laburist din Marea Britanie descriau membrii Partidului Comunist britanic ca fiind „sclavii intelectuali ai Moscovei”. Dar aceasta era o servitute liber și chiar cu bucurie asumată¹¹.

Zinoviev a spus la Congresul Cominternului că ECCI nu mai are acum dreptul, ci obligația de „a interveni” în munca partidelor aparținând, sau dorind să aparțină Cominternului¹². Principalul instrument al acestei „intervenții” sau imixtiuni, erau reprezentanții supranumiți „ochii Moscovei”, trimiși de către ECCI la partidele membre și grupurile comuniste. Paul Levi, președintele Partidului Comunist German și șeful delegației germane la Congres, scria după ruptura cu Cominternul, survenită în 1921:

„(Acești reprezentanți) nu colaborează niciodată cu conducerile partidelor comuniste, ci lucrează numai în spatele lor și împotriva lor. Ei se bucură de încrederea Moscovei, de care liderii locali nu

opозиție formală la transformarea Internaționaliei Comuniste într-un instrument al politicii externe sovietice².

Congresul fondator al Cominternului, ținut la Moscova, la începutul lui martie 1919, a reprezentat una dintre cele mai frauduloase piese ale teatrului revoluționar rus. Numai cinci delegați din străinătate au fost prezenți. Dintre ceilalți, majoritatea fuseseră culeși din rândul simpatizanților străini aflați la Moscova. Alții nu fuseseră niciodată în țările pe care se presupunea că le reprezintă, iar anumite partide, ai căror delegați erau prezenți la Congres, nici măcar nu existau. Și totuși, pentru militanții de stânga Moscova devenise Noul Ierusalim socialist, iar nașterea Cominternului le-a sporit entuziasmul. Comunistul francez Louis-Oscar Frossard spunea, pentru mulți dintre ei:

„Asaltată de o lume de dușmani, aproape sfârșindu-se între anarhie și tulburări, Rusia lupta să instaureze acea țară a dreptății și armoniei pe care am visat-o toți. Scos în afara legii și urât pretutindeni în altă parte, aici socialismul triumfă. Ceea ce au visat socialiștii din toate țările, ceea ce au dorit, ceea ce au pregătit și au așteptat în zadar, este pe cale să se realizeze cu o voință implacabilă, în Rusia. Deasupra fostului imperiu țarist flutură steagul roșu al Internaționaliei. Nu mai există exploatarea omului de către om!...”³

Credința permanentă a Cominternului în revoluția mondială era contrabalansată de previziunile unor oameni de stat din Vest. Astfel, Lloyd George avertiza pe primul-ministru francez, Georges Clemenceau:

„Întreaga Europă este plină de spiritul revoluției... Întreaga ordine existentă, sub aspect politic, social și economic este pusă sub semnul întrebării de masele populare de la un capăt la altul al Europei”.

Revoluția părea a se răspândi chiar înainte ca exportul ei să fie inițiat de către Comintern. Fără sprijin sovietic, au fost declarate republici în Ungaria (21 martie) și în Bavaria (7 aprilie). Grigori Zinoviev, președintele Cominternului, prevedea că într-un an de zile toată Europa va fi comunistă. Dar bolșevicii au fost obligați să asiste neputincioși la înfrângerea Bavariei sovietice, după mai puțin de o lună de existență, prin intervenția unei combinații de trupe regulate și neregulate; la fel și în cazul Ungariei sovietice, răsturnată de o invazie românească⁴.

În octombrie 1919, Cominternul stabilește două capete de pod secrete în Europa de Vest, pentru a sprijini răspândirea revoluției: Secretariatul Vest-European (prescurtare uzuală WES) în Berlin și Biroul Occidental (fără abreviere) la Amsterdam. Conducătorii lor - Jakov Reich (alias tovarășul Thomas) la Berlin și Sebald Rutgers la Amsterdam - fuseseră selecționați de Lenin personal, în detrimentul unor mari comuniști (german și, respectiv, olandez), care nu tindeau spre o mare obediență

TREI

INFORMAȚII EXTERNE ȘI „MĂSURI ACTIVE” ÎN EPOCA DZERJINSKI 1919-1927

Rusia sovietică s-a lansat într-un program ambițios de acțiune acoperită în interiorul frontierelor sale, înainte de a iniția colectarea sistematică de informație externă. Ceka apăra regimul bolșevic în timpul Războiului Civil împotriva unei serii de conspirații reale și imaginare în țară, iar agenții sovietici în străinătate urmăreau în primul rând, și, mai presus de orice, răspândirea Revoluției. Organizatorul majorității acțiunilor acoperite totuși nu a fost Ceka, ci Cominternul, Internaționala Comunistă dominată de sovietici, al cărui comitet executiv (ECCI) se considera pe sine „statul major general al revoluției mondiale”.

După octombrie 1917, majoritatea liderilor bolșevici trăiau în așteptarea momentului când revoluția lor avea să înainteze, străbătând Europa, apoi se va răspândi pe tot globul pământesc. Prăbușirea marilor imperii din Europa Centrală în ultimele etape ale războiului pe frontul de Vest îl determină pe Lenin să scrie în data de 1 octombrie 1918: „Revoluția internațională s-a apropiat atât de mult într-un interval de o săptămână, încât ne putem aștepta la declanșarea ei în câteva zile... Ar trebui să ne riscăm toți viața și să ajutăm pe muncitorii germani pentru ca revoluția să înceapă în Germania”¹. La 9 noiembrie, cu două zile înaintea Armistițiului, Germania este proclamată republică, formându-se consilii ale muncitorilor și soldaților, după modelul sovietic. Totuși, speranțele premature ale lui Lenin au devenit repede deziluzii. În ianuarie 1919, o revoltă se produce la Berlin, sprijinită, însă nu inițiată de Partidul Comunist German, abia înființat. Revolta este înfrântă, iar liderii charismatici, Rosa Luxemburg și Karl Liebknecht sunt omorâți cu brutalitate. Astfel se spulberă perspectivele oricum fragile ale Partidului Comunist German de a înlocui Partidul Socialist în poziția de principală forță politică de stânga. În perioada premergătoare morții, Rosa Luxemburg se dovedise a fi cel mai acerb critic marxist al regimului bolșevic, acuzându-l pe Lenin că a creat, nu o dictatură a proletariatului, ci o dictatură asupra proletariatului. Ea era poate singurul comunist străin capabil să i se opună lui Lenin, opunând mai mult decât o

ei”⁸⁴. În ziua de 8 februarie 1922, Ceka este înlocuită cu Direcția Politic de Stat (Gosudarstvennoie Politiceskoe Upravlenie, sau GPU) care a fost încorporat în Comisariatul pentru Afaceri Interne (NKVD). Dzerjinski a fost comisar pentru Afaceri Interne și șef al Ceka din martie 1919. Pe hârtie cel puțin, puterea GPU era drastic redusă comparativ cu puterea avută de Ceka. Sfera sa de acțiune se limita strict la subversiunea politică; justiția criminală obișnuită se aplica în cadrul curților de apel și a tribunalelor revoluționare. GPU avea numai dreptul de a investiga; pierduse dreptul de efectuare a judecății sumare și trimerii în lagăre de concentrare prin ordin administrativ. Treptat, GPU a recuperat însă majoritatea atribuțiilor Ceka, cu binecuvântarea lui Lenin. Decretele din august și octombrie 1922 acordă GPU dreptul de a exila, de a aresta și, în anumite cazuri, de a executa contrarevoluționari, „bandiți” și anumite categorii de criminali.

La crearea URSS în 1923, GPU a fost ridicat la rangul de agenție unională, Direcția Politic Unificat de Stat (Obiedinienie Gosudarstvennoie Politiceskoe Upravlenie, sau OGPU). Un „colegiu de justiție” a fost anexat la OGPU, destinat a evalua cazurile de judecare sumară a contrarevoluționarilor, spionilor și teroriștilor. Ceka a fost concepută pentru apărarea Revoluției în orele sale de primejdie, având un caracter tranzitoriu. În schimb, GPU, OGPU și urmașele lor au fost solid fixate în centrul statului sovietic⁸⁵.

După eliberare, Lockhart s-a întors în Anglia. La fel au făcut Boyce și Reilly. Lui Hill i s-a ordonat de către Cumming, șeful MIIC, să se întoarcă în Rusia pentru o scurtă perioadă, cu scopul de a acorda asistență grupurilor antibolșevice în operațiunile de sabotaj. În luna decembrie, Lockhart, Reilly, Grenard și de Vertement au fost condamnați la moarte *in absentia* de către Tribunalul Suprem Revoluționar din Moscova. Kalamatiano, agentul american arestat la 31 august, a rămas în închisoare la Moscova. A fost de două ori dus afară din celulă spunându-i-se că va fi împușcat, cu speranța că va fi astfel determinat să vorbească, dar fără succes. A fost eliberat și trimis înapoi în Statele Unite în 1921⁷⁷.

Ceka a privit „lichidarea conspirației lui Lockhart” ca pe un triumf de proporții eroice. KGB-ul consideră același lucru și acum⁷⁸. În realitate, oponenții Ceka nu reprezentau o coaliție hotărâtă a guvernelor capitaliste, ci doar un grup de diplomați occidentali aventuroși, naivi din punct de vedere politic și niște agenți secreți lăsați de capul lor în haoticele începuturi ale erei bolșevice. Componenta cea mai sofisticată a conspirației lui Lockhart, planul de revoltă al trupelor letone, a fost montată de Ceka însăși. O reală victorie avea să înregistreze Ceka asupra Serviciilor de Informații britanice în cursul anului 1920⁷⁹.

La începutul anului 1920, forțele Albilor, fără a fi înfrânte încă definitiv, nu mai reprezintă o amenințare reală pentru regimul bolșevic. Un decret semnat de Lenin și Dzerjinski în data de 17 ianuarie, anunța abolirea pedepsei cu moartea pentru „dușmanii autorităților sovietice”. Dar pe 6 februarie, la o conferință ținută în fața cekiștilor din provincie, Lenin spunea că totuși „e posibil să mai fie necesar să combatem mișcări și revolte contrarevoluționare”⁸⁰. Invazia poloneză în Ucraina, în aprilie 1920 și războiul de 6 luni ruso-polonez care a urmat au provocat un nou val de conspirații reale sau imaginare, pe care Ceka le avea de înfruntat⁸¹. La sfârșitul anului 1920, adjunctul lui Dzerjinski, Martin Latsis, afirma sentențios dreptul Ceka de control total asupra societății sovietice:

„Contrarevoluția s-a dezvoltat pretutindeni, în toate sferele vieții noastre, manifestându-se în cele mai diverse forme. Este deci limpede că nu poate exista nici o sferă a existenței exceptată de supravegherea Ceka”.

Viziunea totalitaristă a lui Latsis conținea germenii statului polițienesc stalinist care a apărut în anii 1930.

Numărul total de execuții Ceka între anii 1917-1921 a depășit probabil cu mult 250 000 de morți⁸³. Din 1921, după victoria în Războiul Civil, dezvoltarea Ceka a fost oarecum temporizată iar puterile ei ușor restrânse. Ea a persistat totuși, în forme relativ deosebite. Congresul al IX-lea al Sovietelor hotărăște în 28 decembrie că „întărirea autorității sovietice în țară și în afara ei permite reducerea funcțiunilor Ceka și ale agențiilor

apreciere decât Ceka, Lockhart a fost arestat, rămânând în captivitate toată luna următoare⁷⁰.

Ziarul Izvestia a publicat pe 5 septembrie o declarație semnată de Dzerjinski și Zinoviev, șeful partidului la Petrograd, în care francezii și englezii erau acuzați că ar fi fost organizatorii atentatului la viața lui Lenin și asasinii lui Uritski⁷¹. Pe 22 august, Berzin încerca de fapt să-l convingă pe Reilly că, pentru ca o lovitură de stat antibolșevică să reușească, era nevoie absolută ca Lenin și Troțki să fie asasinați:

1. Minunatul lor dar oratoric ar fi avut un asemenea efect asupra psihologiei persoanei care ar fi venit să-i aresteze, încât nu era recomandabil să-și asume acest risc (al arestării)

2. Asasinarea celor doi lideri ar fi produs o asemenea panică încât nu ar mai fi existat nici o rezistență.

Reilly i-a spus lui Hill că „l-a sfătuit cu fermitate (pe Berzin) să nu facă un astfel de gest, pe care el nu l-ar tolera”. Politica adevărată, a insistat el, „nu este de a face din lideri martiri, ci de a-i ridiculiza în fața lumii”⁷². Forma particulară de ridicol pe care Reilly o avea în gând, era să scoată pantalonii lui Lenin și lui Troțki și să-i plimbe pe străzile Moscovei îmbrăcați numai cu lenjeria de corp⁷³. În mod surprinzător, Ceka nu a dezvăluit în public un complot care viza scoaterea pantalonilor celor doi lideri. Se pare că Boyce, șeful stației MIIC la Petrograd, a fost mai puțin ostil ideii de asasinat. Unul dintre agenții săi ruși a declarat că Boyce l-ar fi întrebat, probabil speculativ, „dacă este pregătit să elimine unul sau doi membri proeminenți ai guvernului sovietic”. Când agentul l-a amenințat cu șantajul și a cerut bani pentru a nu îl reclama, Boyce consideră „recomandabil să se plătească, decât să existe o nouă acuzație împotriva noastră”⁷⁴. În perioada tentativei de șantaj, operațiunile desfășurate de MIIC în Rusia erau practic în fază de colaps. Boyce a fost arestat și aruncat într-o temniță hidoasă. Ceka a arestat câteva „prietene” ale lui Reilly, însă el a scăpat, fugind cu un pașaport fals, la bordul unei fregate olandeze. Hill a evitat pericolul, dar după arestarea și executarea a 18 agenți ai săi a ajuns la concluzia că trebuie să meargă la Londra pentru instrucțiuni și fonduri. Lockhart, spre deosebire de Boyce, a petrecut luna de închisoare într-un apartament confortabil din Kremlin. Mura a fost eliberată și a venit să-l viziteze în perioada de întemnițare. În octombrie, Lockhart, Boyce și Hill au primit permisiunea de a se întoarce la Londra, în schimbul eliberării unor oficialități sovietice reținute în Marea Britanie. Despărțirea lui Lockhart de Peters a fost straniu de prietenească. Peters i-a spus printre altele că ar fi mai bine să rămână în Rusia. „Ai putea să fii fericit și să-ți construiești propria viață. Noi, ți-am putea da lucruri de făcut, capitalismul este oricum pierdut”⁷⁵. Ceea ce Peters a omis să îi spună era că Mura este spion german. El a făcut publică această informație abia în 1924, în semn de protest la ceea ce el a numit „campania furibundă antisovietică” dirijată de Lockhart în Anglia⁷⁶.

Reilly a rămas între timp la Petrograd, fără să știe, probabil, de arestarea lui Lockhart. Pe 31 august, la ora prânzului, el sosește la locuința lui Ernest Boyce, șeful stației MIIC. Ei au elaborat un plan de revoltă al trupelor letone care păzeau Kremlinul. Apoi, Boyce a plecat către ambasada britanică, cu scopul de a-l invita pe căpitanul Cromie la el acasă, spre a fi pus la curent de către Reilly în privința complotului⁶⁶. Când a ajuns la ambasadă, Cromie era deja mort. Un grup de agenți Ceka, stârniți de zvonul că asasinul lui Uritski fusese adăpostit în ambasadă, au năvălit în clădire. Cromie i-a înfruntat și a fost ucis într-un schimb de focuri⁶⁷.

Un raid al Ceka a avut loc în primele ore ale zilei de 1 septembrie, la locuința agentului francez de Vertement, probabil în urma informațiilor furnizate de informatorul Ceka, René Marchand. Se descoperă cu acest prilej cantități de explozibil destinate acțiunilor de sabotaj⁶⁸. Deoarece de Vertement nu a fost prins, Sovnarkom anunța a doua zi, pe un ton triumfalist:

„Astăzi, 2 septembrie, a fost lichidată conspirația organizată de diplomații anglo-francezi în fruntea cărora se afla șeful Misiunii britanice, Lockhart; consulul general al Franței, Grenard; generalul francez Lavergne și alții. Scopul acestei conspirații era capturarea Consiliului Comisarilor Poporului și proclamarea unei dictaturi militare la Moscova; aceasta urma să se realizeze prin implicarea trupelor sovietice”.

Declarația nu făcea referire la faptul că planul de utilizare a trupelor sovietice (batalioanele letone) într-o lovitură militară fusese propus de către agenții provocatori ai Ceka. Se explica de asemenea violarea imunității diplomatice a lui Lockhart prin afirmația neplauzibilă că, în momentul arestării nu i se cunoștea identitatea. Declarația Sovnarkomului revela și faptul că Reilly, identificat drept „unul dintre agenții lui Lockhart”, finanțase complotul cu suma de 1 200 000 de ruble. Se făcea de asemenea mențiune, în mod corect, de implicarea altor misiuni ale Aliaților⁶⁹.

În toate documentele oficiale ale Sovnarkomului, Lockhart este prezentat ca lider al conspirației. Principala preocupare a lui Lockhart era, în această perioadă, situația prietenei sale întemnițate. Pe 4 septembrie, el pledează la Comisariatul pentru Afaceri Externe, pentru eliberarea Murei, dar nu obține nimic. Apoi, în mod impulsiv, se duce la Peters, la sediul din Lubianka, cerându-i acestuia eliberarea iubitei lui. Peters îl ascultă cu multă răbdare și răspunde că se va ține cont de afirmația lui, că Mura nu este implicată în nici un fel de conspirație. Apoi continuă: „M-ați scutit de osteneală. Oamenii mei v-au căutat peste tot acum o oră. Am un mandat de arestare pe numele dvs.” În ciuda opoziției Comisarului pentru Afaceri Externe, care acorda principiului imunității diplomatice o mai mare

trezit în locuința lui la ora 3.30 a.m., în data de 31 august, de „o voce aspră care mi-a ordonat să mă scol imediat”; deschizând ochii, a văzut țeava unui revolver ațintită asupra lui și a descoperit în cameră circa 10 cekști. El a fost condus împreună cu asistentul său, căpitanul Hicks la Lubianka, pentru a fi interogată de către asistentul lui Dzerjinski, locotenentul Jakov Peters. „Cunoașteți pe femeia numită Kaplan?” a întrebat Peters. Lockhart nu o cunoscuse niciodată; el relatează mai târziu, că la interogatoriu a reclamat imunitatea sa diplomatică, spunându-i lui Peters că nu are dreptul să-i pună întrebări. „Cine este Reilly?” a continuat Peters. Din nou Lockhart nu a dat nici un răspuns. Apoi, Peters a scos dintr-un dosar un document de liberă trecere adresat generalului Poole în Arhangel'sk, pe care Lockhart îl dăduse agenților letoni „Acesta este scrisul dumneavoastră?” a întrebat el. Atunci a înțeles Lockhart că Buikis și Sprogis erau agenți provocatori, dar tot nu a realizat că Berzin făcea și el parte din complotul Ceka. Încă o dată, l-a informat pe Peters „cu politețe studiată” că nu poate răspunde la nici o întrebare⁶².

Peters avea să relateze mai târziu în cu totul alți termeni despre acest interogatoriu: Lockhart era „atât de înspăimântat încât nici măcar nu și-a prezentat documentele diplomatice. Probabil că bietul reprezentant diplomatic englez s-a gândit că va fi acuzat de asasinarea lui Lenin și avea poate conștiința încărcată”⁶³. Lockhart însuși a crezut că scopul principal al interogatoriului lui Peters era să facă o conexiune între el însuși și atentatul Faniei Kaplan la viața lui Lenin. Grija lui imediată era pentru carnețelul din buzunarul de la piept, care conținea lista cifrată a banilor distribuiți de Lockhart - inclusiv cei dați lui Savinkov și Reilly. Așteptându-se la o percheziție corporală iminentă, Lockhart a cerut permisiunea de a merge la toaletă. Cu două gărzi înarmate la ușă, el rupe filele compromițătoare din carnețel și le folosește ca hârtie de toaletă⁶⁴.

Pe la ora 6 a.m., în încăperea din Lubianka unde se aflau Lockhart și Hicks este adusă o femeie îmbrăcată în negru, cu „cearcăne mari, negre sub ochi”.

„Noi am ghicit că era Kaplan. Fără îndoială, bolșevicii credeau că ea ne va face vreun semn de recunoaștere. Atitudinea ei era nenaturală. S-a dus la fereastră și, lăsându-și bărbia în palmă a privit afară, spre lumina zilei. Și a rămas acolo nemișcată, fără să vorbească, aparent resemnată cu soarta, până când au venit santinelele și au scos-o afară”.

Fania Kaplan a fost împușcată patru zile mai târziu, într-o curte a Kremlinului, fără a mai afla dacă atentatul ei la viața lui Lenin reușise. La orele 9 a.m., Lockhart și Hicks au fost eliberați și lăsați să plece acasă. La locuința lui Lockhart, au descoperit că prietena acestuia, Mura Beckendorff, fusese arestată de către Ceka⁶⁵.

deschisă între Marea Britanie și bolșevici. Lockhart primea în data de 8 august un mesaj prin cablu de la Foreign Office: „În măsura posibilului, tu trebuie să menții relațiile existente cu guvernul bolșevic. Dacă ruptura sau declarația de război se va produce, ea trebuie să vină din partea bolșevicilor și nu a Aliatilor”⁵³. În a doua săptămână din august, agenții Buikis și Sprogis îl caută pe Lockhart la biroul său din Moscova și-i prezintă o scrisoare de la Cromie. Lockhart, care se lăuda că „este cu ochii în patru în privința agenților provocatori”, examinează scrisoarea cu atenție și se liniștește repede. Și scrisul și ortografia aparțineau lui Cromie⁵⁴.

Puțin mai târziu, Buikis îi prezintă lui Lockhart un alt agent, pe colonelul Eduard Berzin, descris de Lockhart ca fiind „înalt, cu o constituție robustă, cu trăsături hotărâte și cu ochi îndrăzneți, de oțel... la comanda unuia dintre regimentele letone care alcătuiau garda pretoriană a guvernului sovietic”⁵⁵. La întâlnire erau prezenți de asemenea Reilly și consulul general al Franței, Grenard. Berzin i-a convins pe toți că trupele letone erau dispuse să se alăture unei revolte antibolșevice, totul putând „fi pregătit într-un interval de cinci, până la șase săptămâni”. La propunerea lui Lockhart, s-a convenit ca Reilly să-și asume negocierile cu letonii⁵⁶. Pentru finanțarea loviturii, Reilly procură 1 200 000 de ruble pe care Berzin îi varsă la casieria Ceka⁵⁷.

La o întâlnire unde au fost prezenți și agenți francezi și americani, s-a stabilit ca activitățile de spionaj și sabotaj să fie continuate după plecarea personalului diplomatic Aliat din Rusia, de către agenții Aliți rămași pe loc. Reilly pentru Marea Britanie, colonelul Henri de Vertement pentru Franța și Xenophon de Blumental Kalamatiano (american de origine ruso-greacă), pentru S.U.A. Printre cei prezenți la întâlnire se număra și un agent Ceka: René Marchand, un ziarist atașat pe lângă misiunea franceză, care avea să devină mai târziu unul din membrii fondatori ai Partidului Comunist Francez⁵⁸.

La 28 august, Reilly pleacă la Petrograd însoțit de Berzin, pentru întâlniri secrete cu letoni antibolșevici⁵⁹. Dzerjinski părea a pune la dispoziția conspiratorilor suficientă frânghie pentru a se spânzura singuri. Dar jocul de-a șoarecele și pisica ia sfârșit brusc pe 30 august, când șeful Ceka de la Petrograd, M. Uritski, este asasinat de un cadet militar, iar Lenin însuși este împușcat și rănit grav de o revoluționară socialistă, posibil bolnavă psihic, Fania (Dora) Kaplan. Aceste două incidente independente unul de celălalt provoacă o teroare fără precedent. La Petrograd sunt executati 400 de prizonieri politici într-un interval de numai două zile⁶⁰.

În primele ore ale zilei de 30 august, conform versiunii sovietice, „agenții Ceka încep lichidarea conspirației lui Lockhart”. Ratând capturarea lui Reilly, Ceka prinde în schimb pe agentul american Kalamatiano, care se camuflesc sub numele inginerului rus Serpovski⁶¹. Lockhart, spre deosebire de Reilly și Kalamatiano, putea invoca imunitatea diplomatică; el a fost

bine”⁴⁹. Nereușind să convingă regimul comunist să intre în război împotriva Germaniei, el și-a creat pe cont propriu o rețea de identificare a unităților germane și austriece pe frontul de Est, cu scopul de a pregăti împreună cu „ofițerii ruși patrioți”, diferite acțiuni de sabotaj⁵⁰.

Prin luna iulie 1918, Lockhart însuși, deși mai târziu avea să nege aceasta, este profund implicat în sprijinirea comploturilor vizând răsturnarea regimului comunist. Împreună cu consulul general al Franței la Moscova, Fernand Grenard, el pune la dispoziția Grupului Central Național contrarevoluționar din Moscova suma de peste zece milioane de ruble. În luna iunie, Dzerjinski trimite la Petrograd doi cekiști de origine letonă, Jan Buikis și Jan Sprogis, sub pseudonimele: Shmidken și Bredis și sub acoperirea de reprezentanți ai contrarevoluționarilor moscoviți în căutare de ajutor din partea Aliatilor. Ei sunt prezentați căpitanului Cromie, atașat naval al ambasadei britanice care rămăsese la Petrograd după rechemarea ambasadorului, cu scopul principal de a provoca aruncarea în aer a flotei rusești din Marea Baltică, în caz că ar fi existat pericolul ca aceasta să cadă în mâinile Germaniei. La rândul lui, Cromie îi prezintă pe Sprogis și Buikis lui Reilly, care rămâne impresionat de descrierea dezafectării acestora din trupele letone din Moscova. Reilly vede în letoni cheia răsturnării regimului comunist. Buikis și Sprogis se lasă „convinși” de Cromie și Reilly să-l sune pe Lockhart la Moscova⁵¹.

Pregătirile pentru lovitura antibolșevică în Moscova coincid cu debutul intervenției militare antibolșevice în Rusia de Nord. O companie marină condusă de general-maior Frederick Poole debarcă în portul arctic Murmansk pe 6 martie, la numai trei zile de la tratatul de la Brest-Litovsk. Dar marinarii nu fuseseră trimiși pentru răsturnarea bolșevicilor, ci pentru a împiedica Germania să pună mâna pe vasta cantitate de material de război transportată de Aliați la Murmansk în vederea utilizării pe frontul de Răsărit.

Caracterul debarcării s-a modificat când Pool a efectuat o a doua debarcare la Arhangelsk, pe 2 august, cu un detașament al Marinei Regale, un batalion francez și 50 de marinari americani. Scopul declarat al acestei a doua debarcări era tot de a împiedica pierderea furniturilor de război, însă era, în același timp, menit să coincidă cu lovitura de stat antibolșevică. Două grupuri de agenți Aliați, debarcate cu 15 zile înainte, fuseseră capturate și închise de către bolșevici. Dar în noaptea de 1 august, căpitanul G. Chaplin reușește o lovitură de succes; el era un fost ofițer al Marinei Ruse, atașat anterior Marinei Regale britanice, acționând aproape cu certitudine în concordanță cu șeful spionajului lui Poole, colonelul C. J. M. Thornhill (fost angajat al MI1C). Când trupele lui Pool debarcă, ei urmează invitația făcută de „Administrația Supremă a Regiunii de Nord”, autodeclarată antibolșevică⁵².

În mod curios, Aliții debarcați la Arhangelsk, unde Poole se stabilise ca virtual vice-rege, guvernând prin decrete, nu au provocat imediat o breșă

șeful stației MIIC, că Reilly era un agent britanic, Lockhart și-a pierdut cumpătul, l-a convocat pe Reilly la biroul său „l-a așezat în fața lui ca pe un școlar și l-a amenințat că-l trimite acasă”. Dar, își amintește Lockhart, Reilly a fost „atât de ingenios în găsierea scuzelor, încât până la urmă m-a făcut să râd”. Apoi Reilly a adoptat un nou deghizament, ca grec din Levant, a recrutat câteva femei să-l ajute în muncă și a început să comploteze cu seriozitate împotriva lui Lenin.

Specialiștii spionajului sovietic se amuză încă, studiind bizarul caracter al lui Reilly. După cum se relatează într-o *Istorie oficială a cekiștilor militari sovietici* din 1979, care abundă în „morți eroice” dar nu conține „nimic senzațional sau inventat”, Reilly s-a născut la Odessa dintr-o mamă rusoaică și „un căpitan irlandez”⁴². Cariera lui Reilly prezintă o fascinație deosebită pentru actualul conducător al KGB-ului, generalul Vladimir Alexandrovici Kriucikov⁴³.

Cel mai cunoscut coleg al lui Reilly în operațiunile MIIC din Rusia, căpitanul (mai târziu brigadier) G. A. Hill, cu numele de cod IK8 era, după opinia lui Lockhart, „la fel de brav și temerar ca Reilly”, vorbind „rusește la fel de bine”⁴⁴. „Voiosul George Hill”, așa cum îl descrie Kim Philby mai târziu⁴⁵, și-a considerat perioada de spionaj în Rusia drept „o aventură plină de veselie în paginile vieții mele”. Hill a sosit în Rusia cu două luni înainte de revoluția bolșevică, pentru a se alătura unui corp din Aviația Regală în misiune, dar a început să lucreze pentru MIIC în primăvara lui 1918. Ca și Lockhart, el a sperat că tratatul de la Brest-Litovsk va fi abrogat iar bolșevicii vor putea fi convinși să se alătore din nou luptei împotriva Germaniei. Memoriile lui Hill, intitulate grandilocvent „Du-te și spionează țara”, descriu cu o exuberantă lipsă de modestie modul în care a câștigat încrederea lui Troțki și cum a contribuit el la controlarea dezvoltării de început a serviciului sovietic de spionaj militar și a Ceka:

„Lecțiile ținute de Troțki, teatrul și super-petrecherile nu au prejudiciat munca pe care o plănuisem. În primul rând, am ajutat centrala militară bolșevică să-și organizeze secțiile de spionaj cu scopul de a identifica unitățile germane de pe frontul rusesc și de a ține sub strânsă observație mișcările de trupe... Apoi, am organizat o secție de contraspionaj pentru spionarea Serviciului Secret German și misiunile acestuia la Petrograd și la Moscova”⁴⁶.

Nu există totuși nici o dovadă a participării lui Hill la operațiunile descrise mai sus⁴⁷⁻⁴⁸. Se pare totuși că a existat un oarecare schimb de informații secrete privitor la Germania între Hill și Ceka. Atunci când s-a stabilit o colaborare mai substanțială pe linie de informații între Marea Britanie și Uniunea Sovietică, în timpul Celui de-al Doilea Război Mondial, Hill a revenit la Moscova ca ofițer de legătură pentru Operațiuni Speciale. După mărturia lui Kim Philby, „rușii l-au salutat cu bucurie. Ei îl cunoșteau

puterii de la Whitehall. Serviciul secret britanic, precursorul actualului SIS, a fost înființat abia în 1909, rămânând până la declanșarea războiului o agenție obscură, cu minimă eficiență. În timpul războiului însă, MI1C s-a extins considerabil, cu un plus de profesionalizare. La începutul lui 1918, el controla o rețea de peste 400 de agenți belgieni și francezi, care raportau cu regularitate și precizie despre mișcările de trupe germane în Belgia ocupată și în Nordul Franței. Atât prioritățile cât și succesele MI1C se refereau la frontul de Vest. Prin comparație, Rusia era colaterală. Ofițerii MI1C în Rusia aveau multe lucruri în comun cu amatorii entuziaști și ofițerii folosiți în serviciul secret din Anglia victoriană și edwardiană din zilele dinaintea fondării unui serviciu secret profesionist. Ceka, însă, a văzut în acțiunile lor excentrice nu amatorismul sau confuzia, ci un complot foarte subtil și labirintic al serviciilor secrete occidentale³⁸. Deși Lockhart avea o părere mediocră despre operațiunile MI1C în Rusia, îndrăzneala prostească a celui mai extrovertit agent al MI1C, Sidney Reilly, avea să-i taie respirația. Reilly, născut Sigmund Rosenblum, era fiul unic al unei înstărite familii de evrei din Polonia rusească; născut în 1874, el întrerupe brusc orice legătură cu familia în anul 1890 și emigrează în Anglia. Devine un aventurier internațional, poliglot, expert în seducția sexuală, un fantezist care posedă totuși un anumit talent pentru spionaj, dublat de o indiferență față de pericole care i-a câștigat atât admirația primului șef al SIS, Sir Mansfield Cumming, cât și pe cea a lui Winston Churchill. Lockhart descrie personalitatea incandescentă a lui Reilly ca fiind un amestec de „temperament artistic evreiesc și nepăsare irlandeză”³⁹.

După cum scrie autorul unei istorii de popularizare a Serviciului Secret Britanic, Reilly a câștigat „mai multă putere, autoritate și influență decât orice alt spion”, el fiind un asasin expert în cele mai variate moduri și posedând „unsprezece pașapoarte și câte o soție pentru fiecare pașaport”⁴⁰. Elementele carierei lui Reilly, într-o versiune mai puțin epică, rămân totuși remarcabile. Înainte de primul război mondial se stabilește la St. Petersburg ca prosper om de afaceri, fiind în același timp „agent ocazional” în slujba lui Cumming. Când, în primăvara anului 1918, Reilly se întoarce în Rusia, cu numele de cod ST1, faptele lui depășesc uneori limita dintre aventură și farsă. Ceka, în mod nesurprinzător, nu reușește să vadă gluma. Reilly își face o intrare zgomotoasă în Moscova în data de 7 mai, prezentându-se la porțile Kremlinului drept un emisar din partea lui Lloyd George și cerând să vorbească cu Lenin personal. În mod remarcabil, el a reușit să ajungă la fel de departe ca și unul dintre oamenii de încredere ai lui Lenin, Vladimir Bonch-Bruievici, care era desigur amuzat de întreaga poveste. Comisariatul pentru Afaceri Externe i-a cerut lui Lockhart să se informeze dacă vizitatorul lui Bonch-Bruievici este un impostor. Lockhart a mărturisit mai târziu că „i-a scăpat fără voce” presupunerea „că acesta (Reilly) trebuie să fie un rus deghizat în englez sau un nebun”. Descoperind după discuția cu Boice,

pe contrarevoluționari, determinându-i să predea ei înșiși armele. Experimentul a fost curând abandonat.

Infiltrarea agenților Ceka în misiunile Aliate și rețelele de spionaj din Rusia a avut mai mult succes decât în cazul operațiunilor de la ambasada Germaniei. KGB consideră și acum ca o mare victorie a Ceka, dezvăluirea așa-numitului „complot Lockhart”, implicând diplomați și agenți secreți britanici, francezi și americani. Robert Bruce Lockhart, fostul consul general al Marii Britanii în Moscova prerevoluționară, era un membru al serviciului consular capabil, dar excentric, a cărui carieră fusese de două ori întreruptă din cauza unor povești de amor complicate. La începutul lui 1918, după retragerea ambasadurii britanice, Lockhart a fost trimis din nou în Rusia, spre a stabili contacte neoficiale cu regimul bolșevic. Nu a reușit mare lucru. Scopul original al misiunii sale de a-i convinge pe bolșevici să continue războiul cu Germania, cu promisiunea sprijinului Aliatilor, nu a fost îndeplinit. Nici după încheierea păcii de la Brest-Litovsk, Lockhart nu a pierdut imediat speranța. El a raportat la Londra că, în ciuda tratatului de pace, există încă „posibilități considerabile de a organiza rezistența contra Germaniei”. Troțki, în calitate de Comisar de Război și Cicerin, succesorul său în postul de Comisar pentru Afaceri Externe, preocupat să nu se blocheze comunicațiile cu Londra, l-au încurajat pe Lockhart să creadă că tratatul de la Brest-Litovsk nu va dura mult timp. Dar Lockhart deja nu mai avea credibilitate la Londra. Un funcționar de la Foreign Office comenta cu aciditate: „Chiar dacă sfaturile domnului Lockhart sunt rele, noi nu putem fi acuzați că le-am urmat”³⁷.

În momentul în care Lockhart și-a văzut spulberate speranțele de a reînvia războiul pe frontul de Est, a virat scurt, de la diplomat probolșevic la conspirator antibolșevic. La mijlocul lunii mai, era deja în contact cu agenți ai rezistenței antibolșevice condusă de fostul terorist revoluționar socialist, Boris Savinkov, organizator al asasinatelor dinaintea războiului de la Plehve și al marelui duce Serghei. La 23 mai 1918, el avansa la Foreign Office, fără comentarii, un plan procurat de unul din agenții lui Savinkov „de asasinare a tuturor liderilor bolșevici, în noaptea sosirii Aliatilor și de formare a unui guvern care va fi în realitate o dictatură militară”. Acum Lockhart devenise un ardent susținător al intervenției militare aliatare, care să răstoarne regimul comunist. Dar guvernul britanic, încă preocupat de câștigarea războiului cu Germania, nu era deloc interesat.

Serviciul de informații secrete, cunoscut pe atunci sub denumirea de MIIC, și-a adus și el contribuția la confuzia creată de Lockhart. Alături de comandantul acestuia, locotenent Ernest Boyce, alți câțiva ofițeri au dorit să-și încerce norocul în primele luni ale lui 1918.

MIIC era încă un element periferic în politica externă britanică; Ceka însă îl considera arma secretă a unei strategii elaborate chiar în coridoarele

KGB-ului. Bliumkin a reușit să penetreze ambasada germană prin recrutarea contelui Robert Mirbach, o rudă austriacă a ambasadorului german, care căzuse prizonier în Rusia. În iunie, Bliumkin smulge de la Mirbach un document semnat prin care acesta se angaja să furnizeze pentru Ceka informații cu caracter secret privitoare la Germania și la ambasada germană³³. Totuși Dzerjinski nu a procedat înțelept încredințând lui Bliumkin infiltrarea ambasadei germane, deoarece Revoluționarii Socialiști de Stânga (RSS) rămăseseră fermi oponenți ai tratatului de la Brest-Litovsk. Pe 4 iulie, Comitetul Central al RSS aprobă un complot vizând asasinarea ambasadorului german, cu speranța că bolșevicii vor rupe înțelegerea cu Germania, frontul de Est se va redeschide și astfel șansa revoluției mondiale va fi relansată. Asasinatul a fost încredințat lui Bliumkin și unui fotograf subordonat al acestuia în Ceka, numit Nikolai Andreev. În dimineața lui 6 iulie, Bliumkin a pregătit un document pe hârtie cu antetul Ceka, cu semnătura lui Dzerjinski și a secretarului falsificate, care îl împuternicea să aibă o întrevedere cu ambasadorul german. A introdus în complot și pe adjunctul lui Dzerjinski, tot membru RSS, care a pus pe document ștampila oficială a Ceka. În aceeași după-amiază, Bliumkin și Andreev au mers la ambasada germană solicitând o întrevedere cu ambasadorul, sub pretextul discutării situației rudei sale, contele Robert Mirbach. Mai târziu, Bliumkin s-a lăudat că el însuși l-a ucis pe ambasador, cu focuri de revolver. Dar ținând cont de declarațiile personalului ambasadei, se pare că toate trei gloanțele trase de Bliumkin și-au greșit ținta, iar contele Wilhelm Mirbach a fost atins mortal de glonțul lui Andreev³⁴.

Cariera inițială a Ceka, în calitate de „scut și sabie a Revoluției” a fost gata să se sfârșească printr-un dezastru. În loc să apere tânărul stat comunist, în luna iulie 1918, s-a transformat în instrumentul care puțin a lipsit să nu-i provoace acestuia distrugerea. Lenin i-a telegrafiat lui Stalin spunându-i că asasinarea lui Mirbach a dus Rusia „la un fir de păr” distanță de un nou război cu Germania. Asasinatul a fost urmat de o revoltă a RSS, cu ocuparea sediului Ceka și luarea în captivitate a lui Dzerjinski. Dar RSS nu posedă un plan de campanie, iar revolta a fost înfrântă în 24 de ore de trupele letone fidele comuniștilor. Pe 8 iulie, Dzerjinski renunță la comanda Ceka, în timp ce o comisie de cercetare investighează circumstanțele revoltei și epurează membrii RSS din Ceka. Când Dzerjinski este repus în funcție, pe 22 august, Ceka devenise o agenție exclusiv comunistă, unde teroarea împotriva oponenților politici nu mai era îmblânzită de influența moderatoare a Revoluționarilor Socialiști de Stânga³⁵.

Lenin s-a preocupat intens și cu naivitate de utilizarea tehnicii în vânătoria de contrarevoluționari. El se simțea atras de ideea folosirii unor electromagneți care să detecteze armele ascunse în casele supuse percheziției. Deși Dzerjinski nu aprecia aceste instrumente, a acceptat să le exhibeze în timpul perchezițiilor, cu speranța de a-i înspăimânta astfel

Haig, considerând că sosise momentul crizei supreme a războiului, spune trupelor sale, în 11 aprilie: „Fiecare poziție trebuie apărată până la ultimul om; nu este permisă retragerea. Cu spatele la zid și cu credință în dreptatea cauzei noastre, trebuie să luptăm până la capăt!”. În iunie 1918, germanii erau pe Marna, amenințând Parisul. Soarta regimului bolșevic părea, prin comparație, mai puțin importantă. Deși fluxul războiului s-a schimbat rapid în cursul verii, repeziciunea cu care s-a produs colapsul german în toamnă i-a luat pe Aliați prin surprindere.

Comploturile rizibile puse la cale de oponenți și de diplomații occidentali în Rusia nu au reprezentat niciodată o amenințare reală pentru regimul bolșevic. De fapt, Ceka a încurajat într-un anumit sens, pe complotiști, pentru ca, prin dezvăluirea ulterioară a acestor comploturi să câștige importante victorii propagandistice. Chiar și după armistițiul cu Germania, când guvernele occidentale au acordat o atenție mai serioasă răsturnării regimului bolșevic, tentativele lor au fost doar schițate și parcă cu jumătate de inimă. Astfel încât, majoritatea bolșevicilor au fost ferm convinși că au ținut piept întregului capitalism occidental.

Ceka a clamat cu mândrie, iar KGB-ul este și acum convins, că a jucat un rol crucial în apărarea tânărului stat sovietic împotriva unei gigantice conspirații a capitalului Vestic și a serviciilor sale secrete. În anul 1921, Lenin declara:

„Domnilor capitaliști din Rusia și din străinătate! Știm că voi nu puteți iubi această instituție. Într-adevăr, nu puteți! Ea a fost capabilă să contracareze intrigile și mașinațiile voastre, ca nimeni altcineva, atunci când ne-ați înconjurat cu invadatori, când ați organizat conspirații interne și nu v-ați oprit în fața nici unei crime, cu scopul de a tulbura munca noastră pașnică”³².

Unica putere cu care regimul bolșevic întreținea relații diplomatice formale era Germania imperială, cu care a schimbat acreditări după Brest-Litovsk. În aprilie 1928, o ambasadă germană sub conducerea contelui Wilhelm Mirbach se instalează la Moscova. Șase zile mai târziu, un membru al misiunii diplomatice Mirbach scria în jurnalul său: „Aici trebuie să fim tot timpul în alertă din cauza agenților și provocatorilor. Autorităților sovietice au revitalizat repede fosta Ohrana țaristă... cel puțin cu aceleași dimensiuni, dar cumva diferită ca formă”.

Penetrarea ambasadei germane a căzut în sarcina unei secții de contraspionaj, înființată în mai 1918, în cadrul Departamentului Ceka pentru combaterea contrarevoluției. În 1921-1922, secția se dezvoltase luând forma unui departament de contraspionaj (KRD), care este strămoșul actualei Direcții a Doua Centrale din KGB. Primul conducător al secției, un tânăr membru (20 de ani) al Revoluționarilor Socialiști de Stânga, pe nume Jakov Bliumkin, a fost probabil cel mai tânăr șef de secție din istoria

la orașul Petrograd, la Moscova și la o zonă fluctuantă cuprinzând cam 300 de mile în jurul Moscovei (ceva mai mult spre est și ceva mai puțin către sud). Restul Rusiei era pradă haosului administrativ. Dispersarea Adunării Constituante, aleasă prin vot democratic, a anulat în mod efectiv revendicările bolșevicilor de a fi guvernul legitim al Rusiei. Problemele cu care se confruntau erau și mai complicate datorită condițiilor draconice pe care germanii le impuneau pentru încheierea păcii. Prin Pacea de la Brest-Litovsk, din 3 martie 1918 (anulată 8 luni mai târziu prin victoria Alianțelor pe Frontul de Vest), bolșevicii au fost obligați să consimtă la dezmembrarea Rusiei de Vest. În luna mai, revolta în Siberia a Legiunii Cehoslovace, recrutată de armata fostului țar marchează începutul celor doi ani și jumătate de război civil. Recunoscut doar de cuceritorul său german, regimul sovietic este un paria internațional. În vara lui 1918, diplomații Alianți rămași în Rusia sovietică încep să comploteze cu oponenții bolșevicilor, iar guvernele Marii Britanii, Franței, Statelor Unite și Japoniei pregătesc intervenția militară²⁸.

Bolșevicii au considerat declanșarea Războiului Civil drept un complot al Alianțelor. În realitate, revolta Legiunii Cehoslovace s-a datorat temerii pentru propria supraviețuire, după tentativele lui Troțki, acum Comisar de Război, de a o dezarma²⁹. Însă Lenin și Sovnarkomul erau convinși că cehii erau uneltele „agenților de schimb anglo-americani”³⁰. KGB tinde și acum să interpreteze toate comploturile și atacurile împotriva tânărului regim sovietic ca fiind „manifestări ale unei conspirații unite „a dușmanilor de clasă” și a „forțelor imperialiste”³¹. Realitatea era total diferită. Dacă ar fi avut loc „o conspirație unită”, regimul bolșevic nu i-ar fi putut supraviețui. În timpul anului 1919, bolșevicii se confruntă cu trei amenințări militare: atacul de primăvară al forțelor amiralului Kolceak, fost comandant al forțelor navale țariste, din Siberia; ofensivele de vară ale generalilor albi Denikin (din Caucaz) și Judenich (dinspre Golful Finic). Faptul că bolșevicii au rezistat acestor atacuri se datorează în mare parte modului strălucit în care Troțki a condus Armata Roșie. Supraviețuirea lor se datorează în și mai mare măsură dispersării forțelor care li se opuneau. Dacă cei trei ar fi efectuat un atac concertat asupra Petrogradului și Moscovei, probabil contrarevoluția ar fi triumfat.

Haosul Războiului Civil a oferit guvernelor occidentale ocazia unică de a răsturna Revoluția din Octombrie. Această ocazie a fost ratată. Până în momentul când victoria asupra Germaniei a fost certă, în noiembrie 1918, scopul principal al intervenției aliate nu a fost unul ideologic, așa cum au reclamat istoricii sovietici, ci militar: de a ușura presiunea pe frontul de Vest într-un moment critic.

Pacea de la Brest-Litovsk permite Germaniei transferul unui mare număr de trupe de pe frontul de Est și lansarea celei mai importante ofensive asupra Vestului, de la începutul războiului. Comandantul britanic

în vorbă sau în faptă împotriva puterii sovietice. Prima întrebare pe care trebuie să o pui este: Din ce clasă socială face parte? Care-i este originea? Ce educație și ce meserie are? Aceste întrebări decid soarta acuzatului. Aceasta este semnificația și esența Terorii Roșii”²¹.

Până în vara lui 1918, teroarea cekistă a fost moderată de prezența Revoluționarilor Socialiști de Stânga, pe al căror sprijin au contat inițial bolșevicii²². Atâta timp cât aceștia au rămas alături de bolșevici (martie 1918) și apoi în continuare în Ceka, nu au avut loc execuții pentru crime politice. Dzerjinski acorda atât de multă încredere adjunctului său din RSS, Viaceslav Alexandrovici, încât după mutarea la Moscova îi încredințează administrarea curentă a instituției, el ocupându-se de munca operativă²³.

Sediul din Moscova al Ceka s-a stabilit în Bolșaiia Lubianka 11, ocupat anterior de Anchor Insurance Company și de Lloyd's din Londra (mai târziu s-a mutat la nr. 2, fostul sediu al Rossiya Insurance Company, actualmente sediul KGB iar strada a fost rebotezată Ulița Dzerjiskovo²⁴). Printre primele victime ale cekiștilor la Moscova s-a numărat celebrul clown de circ Bim Bom, al cărui repertoriu includea glume la adresa comuniștilor (foști bolșevici). Cekiștii au apărut în timpul spectacolului și au alergat după clown trăgând focuri de armă în fața spectatorilor înspăimântați.²⁵

O altă armă utilizată de Ceka împotriva contrarevoluționarilor au fost agenții penetrați²⁶. Deși Dzerjinski a denunțat tradiția țaristă a agenților provocatori, el a devenit expert în folosirea acestora. Conform istoriografilor sovietici, încă din 1918, cekiștii „întreprindeau în mod frecvent astfel de operațiuni periculoase”. Primul succes major de penetrație a Ceka a fost realizat împotriva organizației „Uniunea de luptă împotriva bolșevicilor și expediția trupelor (generalului) Kaledin”, localizată la Petrograd. Un cekist pe nume Golubev, prefăcându-se că este fost ofițer țarist, a reușit să pătrundă în Uniune, descoperind mulți ofițeri albi, precum și locurile unde se întruneau aceștia. Ca urmare, cu sprijinul Gărzilor Roșii, în ianuarie și februarie a fost anihilată întreaga organizație, cu 4 000 de membri²⁷.

Cunoscând o mare extindere în anii '30, cele două metode principale utilizate de Ceka, teroarea și penetrația cu agenți, au constituit baza celor două mari realizări ale NKVD-ului lui Stalin: cea mai mare teroare înregistrată vreodată în Europa în timp de pace și cea mai mare penetrație a cancelariilor guvernamentale străine, care a fost vreodată înfăptuită de un serviciu de spionaj. În orice caz, prima expansiune majoră a teroarei și a penetrației cu agenți s-a experimentat în timpul Războiului Civil din 1918-1920.

Complex și variate pericole amenințau supraviețuirea tânărului regim sovietic. Preluarea puterii după Revoluția din Octombrie s-a limitat inițial

precum și cu uniforma pe care o purta în viață, într-un sicriu de sticlă spre a i se acorda venerație, așa cum se petrecea cu rămășițele îmbălsămate ale lui Lenin, în Mausoleul din Piața Roșie¹⁴. Reputația lui Dzerjinski a supraviețuit în epoca stalinistă, fiind însă umbrită treptat de genialitatea lui Stalin atât în ceea ce privește spionajul, cât și toate celelalte domenii. La cea de-a douăzecea aniversare a Cekăi, în decembrie 1937, Dzerjinski primea încă elogii, fiind numit „neobositul bolșevic, cavalerul neînfricat al Revoluției...”¹⁵ Dar pe măsură ce epoca lui Stalin înaintază, portretele lui Dzerjinski devin mai mici și mai puține. La scurt timp după cel de-al doilea Război Mondial, efigia lui Dzerjinski fusese evacuată din clubul ofițerilor KGB¹⁶.

Revigorarea și expansiunea cultului lui Dzerjinski în anii 1960, reprezintă un rezultat al de-stalinizării și o tentativă a KGB-ului de a evada din realitatea odioasă a implicării sale în atrocitățile erei staliniste, prin crearea unui trecut mitic, în care Sfântul Felix, „Cavaler al Revoluției” a supus balaurul contrarevoluției. S-a repetat la KGB că Dzerjinski cerea agenților Ceka să aibă „o inimă caldă, un cap rece și mâini curate”. La sfârșitul anilor '50, o statuie uriașă a lui Dzerjinski a fost dezvelită în afara sediului KGB-ului, în Piața Dzerjinski. Actualmente, principalul obiect de venerație de la sediul Direcției Întâi Centrale (Spionaj extern) este un bust pe pedestal de marmură al lui Dzerjinski, veșnic înconjurat de flori proaspete, aduse de ofițeri. Acest ritual de venerație este menit a întări conștiința de apartenență la Ceka, suprimând, cel puțin în parte, sentimentul stânjenitor al descendenței mult mai directe din NKVD-ul lui Stalin¹⁷.

Armele de luptă aprobate de Sovnarkom în 20 decembrie 1917, pentru lupta împotriva contrarevoluționarilor erau „confiscarea proprietății, închisoarea, publicarea listelor cu dușmani ai poporului, etc.”¹⁸. Totuși, principala armă a Ceka urma să fie teroarea. După cum Lenin și-a dat seama că subapreciase opoziția la regimul bolșevic tot astfel a ajuns la concluzia că ar fi necesar „un sistem special de violență organizată” pentru instaurarea dictaturii proletariatului. Lenin era de părere că înfrângerea Comunei din Paris în 1871 se datorează preferinței pentru reconciliere în detrimentul utilizării forței. Incapacitatea Comunei de a suprima burghezia prin forță i-a determinat în mod nemijlocit înfrângerea. Lenin vorbea de „prejudecățile intelectualilor față de pedeapsa cu moartea”¹⁹. „Masele, spunea el, au instincte mai sănătoase. La fel ca în decembrie 1917, el a încurajat aceste mase să practice linșajul justițiar („justiție stradală”) împotriva „speculanților” și în general să-și terorizeze „dușmanii de clasă”²⁰.

Unul dintre aghiotanții lui Dzerjinski, Martin Janovici Latsis, scria în publicația Ceka, *Krasnîi Terror (Teroarea Roșie)*:

„Noi nu luptăm împotriva unor indivizi. Noi exterminăm clasa socială a burgheziei. În timpul anchetei, nu cereți probe dacă acuzatul a acționat

Ca majoritatea primilor conducători ai Cekăi, Dzerjinski nu era de origine rusă. El s-a născut în 1877, într-o familie de proprietari agrari polonezi și se consideră că în copilărie ar fi manifestat o vocație de preot catolic⁷. Totuși se convertește la marxism și devine, în 1895, membru al Partidului Social Democrat Lituanian. Abandonează studiul și devine agitator în rândul celor mai izolate categorii de mase „la evenimente sociale, în taverne și oriunde obișnuiesc să se întâlnească muncitorii”. În 1900, el devine membru fondator al Partidului Social Democrat din Regatul Poloniei și Lituaniei (SDKPIL), condus de Rosa Luxemburg, care luptă pentru internaționalism proletar și cooperare cu marxiștii ruși, și nu pentru o Polonie independentă. Orice gen de compromis era străin firii lui Dzerjinski. El scrie în 1901: „Nu sunt capabil să urăsc pe jumătate, sau să iubesc pe jumătate. Nu pot să dăruiesc jumătate din sufletul meu”. În perioada vieții lui de revoluționar în Rusia și în Polonia, a petrecut 11 ani în închisoare, cu trei perioade de libertate care nu au depășit niciodată trei ani⁸. La ultima eliberare s-a alăturat bolșevicilor, inițial în calitate de delegat al SDKPIL, apoi membru al Comitetului Central bolșevic, jucând un rol important în Revoluția din Octombrie⁹.

În primul an de activitate în fruntea Cekăi, Dzerjinski a muncit, a mâncat, a dormit în biroul său din Lubianka. Rezistența sa fizică și stilul de viață spartan i-au adus supranumele: Felix de fier¹⁰.

Ca și Lenin, Dzerjinski era un fanatic al muncii, gata să se sacrifice pe sine și pe ceilalți pentru cauza Revoluției¹¹. „Tăria mea, spune el în discursul dinainte de moarte, provine din faptul că nu mă cruț niciodată”¹². După moartea lui, aceste însușiri au fost folosite pentru crearea unui portret care îl transformă pe Dzerjinski într-o palidă parodie a hagiografiei unui sfânt medieval. Viktor Cebrikov, președinte al KGB-ului între anii 1982-1988 spune:

„Felix Edmundovici a căutat din toate puterile să elimine din lume nedreptatea și crima, visând la timpurile când războiul și dușmănia vor dispărea pentru totdeauna din viața noastră. Toată viața lui a vibrat la unison cu motto-ul exprimat în următoarele cuvinte: «Aș dori să îmbrățișez tot neamul omenesc cu iubirea mea, să-l încălzesc și să-l curăț de mizeria vieții moderne».

Sfântul Felix nu ar fi apreciat prea mult apologia edulcorată a lui Cebrikov, pentru că printre darurile sale nu se afla și simțul umorului. Totuși Cebrikov insistă: Dzerjinski nu era „ascetul pe care îl credeau unii. El a iubit viața în toate formele și manifestările ei, a știut să glumească și să râdă, a iubit muzica și natura”¹³.

Cultul Sfântului Felix a început la KGB din 1926, imediat după moartea acestuia. În sala de conferințe de la clubul ofițerilor din sediul KGB, a fost expusă efigia lui Dzerjinski, cu masca mortuară a mâinilor și a figurii,

simplică, sau fără o mașină, fără un aparat special, prin simpla organizare a poporului înarmat...”

Poporul, credea Lenin, va aplica justiția de clasă pe stradă, atunci când este necesar⁴. Crucial pentru legitimitatea statului sovietic apărut din revoluție este mitul comunist conform căruia bolșevicii, „avangarda proletariatului”, au condus revolta populară care exprima voința poporului rus în integralitatea sa. Realitatea Revoluției din Octombrie, pe care nici Lenin și nici succesorii lui nu au vrut să o admită, a fost aceea a unei lovături de stat, a unei minorități revoluționare împotriva guvernului provizoriu muribund care a succedat regimului țarist. Prin faptul că s-au opus primii și au răsturnat un guvern din ce în ce mai nepopular, bolșevicii au câștigat sprijin de mase, dar nu sprijinul majorității. Cu ocazia alegerilor post-revoluționare pentru Adunarea Constituantă, principalii lor rivali de stânga, Revoluționarii Socialiști (RS) au câștigat cu o majoritate absolută, pe când bolșevicii înșiși au obținut mai puțin de o pătrime din voturi. Chiar și cu sprijinul Revoluționarilor Socialiști de Stânga (RSS), ei au rămas în minoritate. În ianuarie 1918, la întrunirea Adunării Constituante, bolșevicii s-au separat.

Chestiunea opoziției, în țară și în afara țării s-a dovedit mai gravă pentru guvernul bolșevic decât anticipase Lenin. El consideră deci că este totuși nevoie de „un aparat special” care să rezolve această problemă. Convinși că ei dețineau monopolul înțelepciunii marxiste, liderii bolșevici aveau tendința de a considera orice opoziție, independent de proveniența socială, ca fiind „contrarevoluționară”. Așadar, pe 4 decembrie este creată Comisia pentru Combaterea Contrarevoluției și a Sabotajului, sub conducerea lui Felix Dzerjinski, care declară:

„Să nu vă gândiți că voi aplica justiția revoluționară; noi nu avem nevoie acum de justiție. Acum este război - față în față, o luptă până la moarte. Viață sau moarte! Eu propun, eu cer un organ care să permită reglarea contului cu contrarevoluționarii”.

Consiliul Comisarilor Poporului (Sovnarkom) aprobă înființarea, sub conducerea lui Dzerjinski a Comisiei Extraordinare pentru Întreaga Rusie de Combatere a Contrarevoluției și a Sabotajului, cunoscută mai bine sub numele de Ceka (abreviere de la Vserosiiskaia Hrezviciainaia Komisia po Borbe s Kontrrevoluții i Sabotakem)⁵.

Felix Dzerjinski este actualmente obiectul unui cult al personalității la KGB, care depășește cu mult adulația dedicată succesorilor săi (un număr jenant de mare dintre aceștia fiind recunoscuți oficial ca mari criminali). „Cavaler al Revoluției, scrie istoricul sovietic, profesor V. Andrianov. Sunt numeroși cei care merită acest titlu. Dar ori de câte ori se pronunță aceste cuvinte, ne gândim în primul rând la Felix Edmundovici Dzerjinski... Întreaga lui viață eroică pavează calea spre nemurire”⁶.

DOI

CEKA, CONTRAREVOLUȚIA ȘI „CONSPIRAȚIA LUI LOCKHART” 1917-1921

Ceka, strămoșul actualului KGB, a fost înființat la 20 decembrie 1917. Atunci când, în 1954, a fost creat KGB-ul, el a preluat emblema Cekăi, sabia și scutul: scutul pentru a apăra revoluția, iar sabia pentru a-i ucide dușmanii. În perioada când Gordievski a evadat, în 1985, carta lui de identitate purta numai emblema scutului; sabia fusese înlăturată cu intenția de a ameliora reputația de cruzime a KGB-ului¹. Ofițerii actuali KGB se numesc pe ei înșiși „cekiști” și primesc salariile în ziua de 20 a fiecărei luni, în onoarea zilei de naștere a Cekăi.²

La fel ca taxa pe venituri a englezilor, introdusă cu titlu tranzitoriu în 1799 și încă existentă, Ceka a fost gândită inițial ca o instituție cu caracter temporar. Nici chiar Lenin nu a visat că aceasta avea să devină repede cea mai puternică poliție politică și cel mai vast sistem de spionaj internațional.

Înainte de Revoluția bolșevică din octombrie 1917 (7 noiembrie după calendarul nou), Lenin nu vedea necesitatea unei poliții politice și nici a spionajului extern. Atunci când a revenit la Petrograd (botezat Leningrad), el a anunțat iminența revoluției mondiale. Bolșevicii sperau că revoluția lor va declanșa o mișcare revoluționară internațională care va desființa capitalismul mondial. În noua ordine post-revoluționară nu avea să mai fie loc pentru diplomația convențională și nici pentru spioni.

După ce a fost numit Comisar al Poporului pentru Afaceri Externe, Leon Troțki declara: „Desființarea diplomației secrete este condiția de bază pentru o politică externă democratică, populară, realistă”³. Viziunea lui Lenin era la fel de utopică. În lucrarea Statul și Revoluția, scrisă în vara lui 1917, el declara că nu va mai fi nevoie de o forță polițienească și cu atât mai puțin de o poliție secretă. El recunoștea că în perioada de tranziție de la capitalism la comunism ar putea fi necesară reducerea la tăcere „a minorității exploatoare de către majoritatea alcătuită din sclavii de ieri”:

„Desigur, exploatorii nu sunt capabili să reprime poporul fără a avea la dispoziție o mașinărie complexă, care să îndeplinească această sarcină, dar poporul poate reprima exploatorii chiar având doar o mașină

vârșnici, probabil că nu vom trăi ca să vedem bătăliile decisive ale revoluției ce se apropie”. În schimb, un agent al Ohranei prevestea în ajunul revoluției: „Partidele revoluționare camuflate pregătesc o revoluție, dar revoluția, dacă va avea loc, va fi spontană, ca o revoltă a înfometaților”. El raportează, de asemenea, starea incendiară a populației, cu mamele „exasperate de orele nesfârșite petrecute la cozi pentru alimente, suferind atât de mult la vederea copiilor bolnavi sau pe jumătate morți de foame... există un material incendiar acumulat în mare cantitate, fiind suficientă doar o scânteie pentru ca focul să izbucnească”.⁵²

Este aproape cert faptul că Revoluția a fost declanșată de femeile care stăteau la cozi în ziua de 8 martie. În jurul orei 10 a. m., întreg orașul Petrograd (fost St. Petersburg) era în grevă. Spre deosebire de Revoluția din 1905, înfrântă prin intervenția armatei, în martie 1917, armata a trecut de partea revoluționarilor. O dată în plus, Ohrana detectase din ce direcție bătea vântul. Intervenția în februarie a cazacilor este ambiguă. Ohrana raportează: „În general, exista senzația că acești cazaci erau de partea muncitorilor”⁵³. În data de 12 martie are loc revolta unei secțiuni din garnizoana Petrogradului și succesul Revoluției este asigurat. Trei zile mai târziu, țarul Nicolae al II-lea abdică în favoarea fratelui său, marele duce Mihail. Mihail renunță la tron în ziua următoare, 16 martie, astfel luând sfârșit peste patru secole de domnie a dinastiei Romanov. Puterea trece în mâinile unui guvern provizoriu, compus dintr-o asociere incomodă a liberalilor majoritari cu Sovietul Muncitorilor din Petrograd și Deputații Soldaților; acesta s-a constituit în model și totodată purtător de cuvânt al sovietelor locale din întreaga Rusie.

Odată cu țarismul, a pierit „în pulberea istoriei” - după expresia lui Troțki - și poliția politică țaristă. În data de 12 martie, după cum relatează directorul Ohranei, A. T. Vasiliev „toate arhivele Secției de Investigații Speciale, cu dosare de amprente digitale, fotografii, alte date asupra hoților, falsificatorilor și criminalilor, sunt scoase în curte, unde li se dă foc cu solemnitate. Apoi, intrușii mi-au spart și incendiat biroul, însușindu-și cele 25 000 ruble din averea publică, pe care le aveam în depozit”.

Deși Vasiliev protestează plin de virtute că „nu-și amintește nici o acțiune ilegală” de care să fie răspunzător, va fi închis în fortăreața Petru și Pavel, în condiții pe care le caracterizează ca „respingătoare”. Arestarea șefului Ohranei, ca și reducerea țarului Nicolae al II-lea, Împărat al Întregii Rusii, la rangul de „cetățeanul Romanov” par a simboliza nașterea unei noi ordini democratice și victoria finală asupra despotismului. Atât Guvernul Provizoriu, cât și Sovietul din Petrograd cred cu tărie că în Rusia nu va mai exista niciodată o poliție politică.

era el. Directorul Departamentului de Poliție, S. P. Beletski, îl considera pe Malinovski „mândria Ohranei”. Dar viața dublă pe care o ducea, îl marca pe acesta prea mult. Chiar și Lenin, cel mai convins suporter al său, a început să-și facă probleme în legătură cu obiceiul lui Malinovski de a se îmbăta cumplit.

În mai 1914, noul ministru adjunct de interne, V. F. Djunkovski, temându-se de scandalul care s-ar fi putut isca dacă Malinovski în stare de ebrietate și-ar fi dezvăluit apartenența la Ohrana, hotărăște să-l treacă pe linie moartă. Malinovski demisionează din Duma și fuge din St. Petersburg, având asupra lui 6 000 de ruble, care reprezentau plata Ohranei pentru ca el să înceapă o viață nouă. Repede s-au răspândit zvonuri că ar fi agent al Ohranei. Acceptând că Malinovski a comis o „sinucidere politică”, Lenin a descurajat speculațiile în jurul persoanei acestuia. Când Malinovski reapare într-un lagăr german de concentrare, făcând propagandă bolșevică, Lenin întreține corespondență cu el și continuă să-l apere de acuzații. După Revoluția din februarie, când încep să apară dovezi prin deschiderea dosarelor Ohranei, Lenin refuză să creadă că Malinovski a fost agent al poliției secrete. Cariera lui Malinovski avea să cunoască un tragic și bizar deznodământ, 18 luni mai târziu. În octombrie 1918, el se întoarce la Moscova insistând că „nu poate trăi în afara revoluției”, cu speranța unei posibile reabilitări. A fost judecat de un tribunal revoluționar și împușcat în grădinile Kremlinului, în ziua de 6 noiembrie 1918.

Se consideră că simpatia lui Lenin pentru Malinovski provenea din originea autentic muncitorească a acestuia, ca și în cazul lui Stalin. Originea umilă a lui Stalin și brutalitatea manierelor acestuia, lipsite de orice rafinament burghez, stimulau sentimentul de culpabilitate al lui Lenin, pentru propria sa apartenență de clasă.

Penetrația cu agenți a Partidului bolșevic a avut în mod paradoxal, atât avantaje cât și dezavantaje pentru Lenin. Directorul dinainte de război al poliției, Beletski, a declarat mai târziu că „unicul scop” al politicii de penetrație a fost împiedicarea reunificării socialiștilor ruși, „cu orice preț”. „Am lucrat, spune el, conform principiului: dezbină și stăpânește”. Lenin s-a opus categoric unificării mișcării bolșevice cu menșevicii. În timp ce Ohrana era convinsă că lipsa de unitate va slăbi mișcarea socialistă, Lenin considera dimpotrivă, că numai existența separată a Partidului bolșevic constituie garanția victoriei. Prăbușirea țarismului în februarie 1917 a demonstrat că strategia lui Lenin a fost corectă. Deși bolșevicii erau mai reduși numeric decât principalii lor rivali, menșevicii și revoluționarii socialiști, ei au fost aceia care au luat puterea în octombrie. Astfel încât, remarcabila tactică a Ohranei, de penetrare a Partidului bolșevic s-a încheiat cu o înfrângere strategică și cu propria dispariție.

Revoluția din februarie (8-12 martie după calendarul nou) a luat prin surprindere pe majoritatea revoluționarilor. Doar cu șase săptămâni înainte, Lenin care, în vârstă de 46 de ani, era exilat în Elveția a prezis: „Noi, cei

Acest sistem era angajat într-o largă varietate de „măsurile active”, precum și în colectarea de informații. De asemenea, bolșevicii au descoperit din dosarele Ohranei, după Revoluția din februarie, că cel puțin din momentul în care Partidul Muncitoresc Social Democrat din Rusia s-a despărțit în bolșevici și menșevici (1903), ei au fost penetrați cu mare succes⁴⁷. Unele dosare ale Ohranei au reprezentat un motiv de neplăcere pentru Stalin, care, ajungând la putere, a pozat în urmașul cel mai fidel al lui Lenin. În realitate, nu mai târziu de 1909, el îl criticase pe Lenin pentru o serie de „erori teoretice” și pentru o incorectă politică de organizație. O scrisoare interceptată de Agenția pentru Străinătate din Paris, în decembrie 1910, a revelat momentul când Stalin s-a decis în sfârșit să îmbrățișeze politica lui Lenin. Linia lui Lenin, scria el, „era singura corectă”, iar Lenin însuși era „un tip pătrunzător” (umnîi mujîk)⁴⁸.

Este puțin probabil ca Stalin să fi fost vreodată, așa cum s-a sugerat, agent al Ohranei, deși este posibil ca Ohrana să fi încercat să-l racoleze. În schimb, din cei cinci membri ai Comitetului din St. Petersburg al Partidului Bolșevic, în 1908-1909, nu mai puțin de patru, erau agenți ai Ohranei⁴⁹. Alte grupuri antițariste erau de asemenea penetrate în diferite grade. Șeful „Secțiunii de luptă” a Partidului Revoluționar Socialist, între anii 1904-1909, Jevno Azef, responsabil de organizarea mai multor asasinate și atentate teroriste, era în solda Ohranei⁵⁰. Una dintre cele mai reușite racolări, din punct de vedere țarist, fusese cea a unui lucrător moscovit numit Roman Malinovski, care în 1912 a fost ales în Duma, parlamentul țarist, alături de alți 5 bolșevici. „Pentru prima oară, scria Lenin cu entuziasm, avem și noi un lider din afară, dintre muncitorii care ne reprezintă în Duma”. În partea dedicată revoluției proletare, lipsită încă de lideri din rândul muncitorilor, Lenin îl considera pe Malinovski, pe care îl făcuse membru în Comitetul Central Bolșevic, ca pe un simbol de mare importanță: „Este într-adevăr posibil să construiești un partid al muncitorilor cu astfel de oameni, deși dificultățile vor fi incredibil de mari”. Deputații bolșevici și menșevici aleși în 1912 au constituit timp de un an un unic grup parlamentar social democratic. Când grupul s-a împărțit în 1913, Malinovski a devenit președintele „fracțiunii” bolșevice⁵¹. Pe la 1912, Lenin se preocupa intens de problema penetrării Ohranei încât, la inițiativa sa, Comitetul Central bolșevic a constituit o comisie de 3 persoane din care făcea parte și Malinovski.

După arestarea lui Stalin și a colegului său din Comitetul Central, Jakov Sverdlov, în februarie 1913, ca urmare a informațiilor furnizate de Malinovski, Lenin a stat de vorbă cu însuși Malinovski, privitor la ce-ar trebui făcut pentru împiedicarea altor arestări. O altă discuție cu Malinovski are loc în iulie 1913, pe aceeași temă, în prezența a doi dintre locotenenții lui Lenin, Lev Kamenev și Grigori Zinoviev. Doar Malinovski era în situația de a vedea ironia situației, în concluzia lor, că trebuie să existe un agent al Ohranei „în apropierea celor șase bolșevici deputați” - al căror președinte

Atât în Rusia, cât și în Franța, rivalități interdepartamentale aduceau daune activității de informații externe. Informația din domeniul militar era de resortul primei secțiuni a personalului general. Dacă informația privind armata germană până la 1914 era mediocră, în schimb informația privind armata austriacă era de foarte mare valoare⁴². Principala sursă a informațiilor secrete militare austriece, colonelul Alfred Redl, era, probabil, cel mai important agent din întreaga Europă a generației dinaintea primului război mondial. În timpul iernii 1901-1902, colonelul Batiușin, șeful Informațiilor secrete de la Varșovia descoperă că Redl era un promiscuu homosexual. Prin șantaj și recompense financiare, Redl este determinat să devină agent penetrat în favoarea Rusiei, pentru care procură, până la demascarea și sinuciderea lui în 1913, un mare volum de informații, inclusiv planurile de mobilizare austriece împotriva Rusiei și Serbiei⁴³.

Diplomații țariști și consulii culegeau și ei informații, în special cu caracter militar. Dar activitatea de informații diplomatică și militară era slab coordonată, reflectând carențele generale de comunicare existente între Ministerul de Război și Ministerul de Externe. Prima mare victorie germană pe frontul de Răsărit, la Tannenberg, în august 1914, se datorează remarcabilei inconștiențe manifestate de forțele armate ruse, care au trimis mesaje prin radio necifrate, în text clar. Operatorii radio germani au ascultat mesajele inițial din pură curiozitate, dar importanța conținutului acestor mesaje nu a scăpat ofițerului de transmisiuni, colonelul Max Hoffmann, care a devenit astfel arhitectul victoriei germane. Datorită interceptării, scria mai târziu Hoffmann, „noi am cunoscut toate planurile rușilor”⁴⁴. Ohrana nu era deținătoarea monopolului colectării de informații secrete străine, după cum nu era nici deținătoarea monopolului „măsurilor active”. Majoritatea agenților de influență ai Rusiei erau ziariști străini, ademeniți de Ministerul de Finanțe spre a sprijini masivele împrumuturi externe necesitate de regimul țarist și de economia rusă și spre a calma neliniștea investitorilor străini în ceea ce privește siguranța investițiilor lor. În multe țări europene, în perioada premergătoare anului 1914, era considerată perfect normală subvenționarea de către guverne a „prietenilor” jurnaliști. Un raport parlamentar francez din 1913, deși critică anumite aspecte ale muncii de informație, descrie necesitatea acestor subsidii ca „incontestabilă”⁴⁵. Cele mai ample subsidii din Europa le acorda Rusia. Franța fiind cel mai important investitor în Rusia dinainte de război, principala țintă a Ministerului de Finanțe rus era presa franceză. Artur Rffalovici, reprezentantul ministerului la Paris, a corupt reprezentanți ai tuturor periodicelor importante, cu excepția ziarului socialist (viitor comunist) L’Humanité⁴⁶.

Deși sistemul țarist rus de informații secrete era confuz și slab coordonat, el a stabilit o serie de precedente importante pentru perioada sovietică.

telegramele noastre se află!"³³ Hardinge avea să descopere, trei luni mai târziu, că Rakovski crease un departament secret în cadrul Ministerului de Interne (care răspundea de Ohrana), „cu scopul de a obține accesul la arhivele misiunilor străine din St. Petersburg”³⁴. Ambasadele Marii Britanii, SUA, Suediei și Belgiei, au raportat sustrageri de documente de către spioni ai Ohranei³⁵.

Către sfârșitul secolului, dacă nu mai înainte, informația din domeniul diplomatic derivată din interceptarea corespondenței și furtul de documente, avea o mare însemnătate în elaborarea politicii externe țariste³⁶. Între 1898 și 1901, Rusia a făcut repetate tentative de a convinge Germania să semneze un acord secret privind sferele de influență în Imperiul otoman, care i-ar fi recunoscut vechile ambiții în Bosfor. Aceste tentative au fost abandonate la sfârșitul lui 1901, atunci când o telegramă decriptată a relevat lipsa oricărei intenții din partea Germaniei, de a semna acest acord³⁷. În timpul domniei lui Nicolae al II-lea, Rusia este liderul mondial al interceptării corespondenței, în timp ce SUA, Marea Britanie, Germania, nu vor avea deloc agenții de decriptare până la izbucnirea primului război mondial. Austria are preocupări în acest domeniu, limitate se pare la comunicațiile militare³⁸. Singurul partener serios de întrecere pentru Rusia, în cadrul cenzurii diplomatice, este aliata ei, Franța; în Quai d'Orsay și la Sûreté, cabinetele negre au înregistrat succese importante în decriptarea corespondenței diplomatice și spargerea cifrurilor marilor puteri. Dar în timp ce Rusia a fost capabilă să decodifice cifruri diplomatice franceze, Franța nu a putut niciodată descifra corespondența diplomatică rusească. În timpul anului 1905, a existat o scurtă perioadă de colaborare în domeniul codurilor și cifrurilor între Rusia și Franța³⁹.

Rusia continuă să decripteze cantități enorme de documente diplomatice provenite de la marile puteri, cu o singură excepție: din anul 1912, această excepție este Germania⁴⁰. Schimbările survenite în codurile diplomatice germane care i-au înfrânt pe criptanaliștii ruși în cei doi ani care au precedat izbucnirea războiului, sunt datorate nemijlocit indiscrețiilor franceze din timpul crizei franco-germane de la Agadir (1911). În cursul acestei crize, ministrul francez de externe, Justin de Selves a descoperit prin intermediul unei scrisori decriptate în cabinetul său negru, că primul-ministru, Iosif Caillaux, negociase cu germanii în spatele său. Justin de Selves declanșează o campanie în care îl acuză pe Caillaux de trădare. Acesta din urmă întreprinde un gest ieșit din comun, chemând pe însărcinatul cu afaceri german și cerându-i să-i arate textul original al telegramei care îl încredințează, pentru a-l compara cu versiunea decriptată. „Am greșit, a mărturisit Caillaux președintelui republicii, dar trebuia să mă apăr”. Germanii au introdus cifruri noi, care nu au mai putut fi descifrate nici de francezi și nici de ruși.

Europa de Vest, datorită protestelor parlamentarilor și publicului larg, aceste practici au fost întrerupte. În Marea Britanie, de exemplu, Secțiunea de descifrare a fost desființată după o decizie a Camerei Comunelor în 1844 în urma dezbaterilor iscate de spionarea corespondenței italianului naționalist exilat, Giuseppe Mazzini²⁶. În Rusia autocrată, dezvoltarea metodelor de interceptare nu a fost împiedicată de nici un fel de protest parlamentar. Ohrana posedă cabinete negre la oficiile poștale din St. Petersburg, Moscova, Varșovia, Odessa, Kiev, Harkov, Riga, Vilnius, Tomsk etc. Ultimul șef al Ohranei a insistat cu „nevinovăție” asupra faptului că „cetățenii de bună-credință nu au de ce să se teamă de cenzură, iar corespondența de afaceri este complet lăsată de-o parte”²⁷. În realitate, sub „vechiul regim” violarea corespondenței era nu numai sursă de informații secrete, ci și de bârfă²⁸.

Criptanalistul șef al Ohranei, Ivan Zibin, era un genial spărgător de coduri. Șeful Ohranei din Moscova, P. Zavarzin, îl descrie astfel: „A fost un fanatic, ca să nu spun un maniac, pentru munca lui. El descifra dintr-o dată cifrurile simple, iar atunci când avea de-a face cu un cifru complicat, intra într-o stare de transă, din care nu ieșea până când problema nu era rezolvată”. Prioritatea inițială a criptanalistilor Ohranei a fost descifrarea corespondenței revoluționarilor din Rusia, dar activitatea lor s-a extins și la telegramele diplomatice trimise sau primite de către ambasadele din Petersburg. Depeșele diplomatice interceptate au reprezentat o sursă punctuală de informație externă. În anul 1800, ministrul de externe N. P. Panin îi scria ambasadorului său de la Berlin:

„Suntem în posesia cifrului corespondenței regelui (Prusiei) cu însărcinatul de afaceri de aici: dacă îl suspectați pe Haugwitz (ministrul de externe prusac) de rea credință, este necesar numai să-l puneți să scrie, sub un pretext oarecare, despre subiectul respectiv. Îndată ce se descifrează corespondența lui sau a regelui, vă voi informa negreșit asupra conținutului”.

La începutul secolului XIX, utilizarea crescândă a curierilor pentru corespondența diplomatică a diminuat numărul depeșelor interceptate în „cabinetele negre”³⁰. Utilizarea pe scară din ce în ce mai largă a telegrafului electric, în a doua jumătate a secolului, a simplificat atât transmiterea cât și interceptarea corespondenței diplomatice³¹.

În calitate de ambasador britanic la St. Petersburg, între 1904 și 1906, Sir Charles Hardinge a descoperit că unui angajat al Cancelariei i se oferise enorma sumă de 1 000 de lire sterline pentru a fura o copie a unui cifru diplomatic³². În iunie 1904, Hardinge raportează către Foreign Office ceea ce el numește a fi fost „un șoc dezagreabil”. Un important personaj politic rus a spus că „nu-l deranjează dacă relatez în scris ceea ce el mi-a spus prin conversație, dar mă imploră să nu folosesc telegraful deoarece toate

revoluționari care avuseseră legături cu complotiștii din Paris. În realitate, complotul fusese inspirat de Landezen, după instrucțiunile lui Rakovski; Landezen a fost agent provocator al Agenției, furnizând banii pentru confecționarea bombelor din fondurile Agenției²².

În cei 18 ani petrecuți la Paris (1884-1902), Rakovski a camuflat urmele participării sale în acest caz și în multe altele. Rataiev, succesorul său la conducerea Agenției (1903-1905), a fost mai puțin norocos. El a fost rechemat în Rusia după ce *la Sûreté* a descoperit implicarea lui într-un atac cu bombe eșuat împotriva prințului Trubețkoi și într-o acțiune cu bombe la un miting de protest francez contra represiunii țariste a revoluției din 1905. În anul 1909, un ziarist revoluționar numit Vladimir Burtsev, a făcut public rolul lui Rakovski în conspirația cu bombe din 1890. El a revelat, de asemenea, faptul că agentul provocator Landezen nu era altul decât însuși șeful parizian al Agenției, numit Harting. Siguranța franceză a conchis că „fuga precipitată și dispariția” lui Harting par a demonstra adevărul spuselor ziaristului. Siguranța franceză a părut relativ dezinteresată de aceste evenimente; din punctul ei de vedere, informațiile furnizate de Agenție au fost „dintre cele mai prețioase” și mult mai importante decât crimele „agenților săi provocatori”²³.

Rakovski s-a specializat în falsificări și în folosirea agenților provocatori. Cu mare probabilitate, lui i se datorează confecționarea faimoasei falsificări antisemite „Protocolul Bătrânilor Sionului”, menit a descrie un complot evreiesc dirijat împotriva lumii întregi. Nicolae al II-lea i-a acordat inițial oarecare credibilitate, apoi a fost convins că documentul este un fals. Între cele două războaie, „Protocolul” va fi unul din textele centrale ale antisemitismului nazist și fascist, devenind probabil unul din falsurile cu cel mai mare impact în secolul XX²⁴.

Rakovski a fost, de asemenea, capabil să influențeze politica externă a Rusiei: în 1884, el a pledat pentru o alianță cu Franța, izolată din punct de vedere diplomatic din cauza înfrângerii suferite de războiul franco-prusac din 1870-1871. El a fost intermediarul secret al negocierilor atât pentru „Dubla alianță” franco-rusă, în 1891-1894, cât și pentru modificarea acesteia în 1899. El a colaborat strâns cu Théophile Delcassé care a devenit ministrul de interne cu cel mai îndelungat serviciu din istoria celei de-a treia Republici, între anii 1898-1905.

Rakovski a fost rechemat de la Paris în 1902. Căderea sa a fost provocată, nu atât de imixtiunea sa în diplomația franco-rusă, cât de ultrajul adus țarinei prin afirmația că doctorul favorit al acesteia era de fapt un șarlatan²⁵.

Cea mai importantă contribuție a Ohranei la politica externă țaristă a constituit-o rolul de pionierat în dezvoltarea metodelor de interceptare a convorbirilor și decriptare a mesajelor guvernamentale. La fel ca majoritatea „vechilor regimuri”, Rusia poseda și ea în secolul XVIII „cabinete negre” care interceptau atât corespondența privată cât și cea diplomatică. În

Dorința altor poliții europene de a colabora cu Agenția pentru Străinătate era stimulată de o serie de asasinat puse la cale de anarhiști. Printre victimele cu poziții de conducere ale asasinilor s-au numărat: președintele Carnot al Franței, în 1894; Antonio Cánovas del Castillo, primul-ministru al Spaniei, în 1897; împărăteasa Elisabeta a Austro-Ungariei, în 1898; regele Umberto al Italiei în 1900; președintele McKinley al Statelor Unite în 1901; și o serie de ruși proeminenți: N. P. Bogolepov, ministru al educației, în 1901; D. S. Sipiagin, ministru de interne (și, deci, responsabil pentru Ohrana), în 1902; marele duce Serghei Alexandrovici, guvernator; general al Moscovei, în 1906; și P. A. Stolipin, prim-ministru și ministru de interne, în 1911. În 1898, o conferință internațională a agențiilor de securitate întrunite la Roma a aprobat o rezoluție conform căreia „Autoritățile centrale responsabile de supravegherea anarhiștilor în fiecare țară trebuie să ia direct legătura unele cu altele și să facă schimb de orice informații relevante”¹⁹.

De la Paris, grupuri de agenți asigurau supravegherea emigrației ruse în Marea Britanie, Germania și - începând cu anul 1912 - Italia. În Elveția, care devenea un centru important al diasporei revoluționare, Agenția poseda pe statele sale de plată trei polițiști din Geneva pentru obținerea de informații direct de la sursă. Supravegherea emigranților în Belgia și țările scandinave se realiza printr-un mixaj de poliție locală și reprezentanți ai Agenției de la Paris²⁰. Pe parcursul celor câțiva ani până la primul război mondial, Agenția a fost asaltată de protestele deputaților socialiști și radicali, referitoare la activitatea sa pe pământul Franței. În 1913, ambasada a considerat mai prudent să anunțe că agenția a fost desființată. Activitatea ei a fost preluată în mod oficial de către o agenție privată de detectivi, agenția Bint & Sambain, condusă de Henri Bint, fost angajat francez al Agenției pentru Străinătate. În realitate, Agenția a continuat să funcționeze, cu mai multă discreție decât în trecut. Dar desființarea ei oficială, deși fictivă, a dăunat cooperării cu Sûreté, care se plânge în 1914 că „guvernul francez nu mai este capabil să se informeze cu exactitate asupra activităților periculoase ale agențiilor străine pe teritoriul francez”²¹.

Agenția nu s-a limitat la colectarea de informații. Ea a fost o adevărată deschizătoare de drum în ceea ce privește o mare varietate de „măsuri active” (așa cum avea să le numească KGB-ul mai târziu), menite a influența guvernele străine și opinia publică, precum și „acțiuni speciale” implicând diferite forme de violență. În 1886, agenții lui Rakovski, au provocat explozia tipografiei Voinței Poporului la Geneva, făcând să se creadă că explozia a fost pusă la cale de anumiți revoluționari trecuți pe linie moartă. În 1890, Rakovski „demască” o conspirație cu bombe a emigranților ruși de la Paris. În cadrul unui proces senzațional, unii complotiști au fost condamnați la închisoare (unul dintre ei, numit Landezen, reușind să fugă, a fost condamnat în absentia) iar alții exilați. Ohrana a arestat în Rusia 63 de

pregătind abolirea țarismului prin metode incluzând bombele artisanale, dar și studiul documentelor din British Museum¹³. Sediul Agenției pentru Străinătate a Ohranei (Zagradicinaia Agentura), destinată supravegherii emigranților, se afla la ambasada rusă din Paris, principalul centru de emigrare¹⁴. În conformitate cu datele culese de Siguranța Franceză, Agenția pentru Străinătate a început să lucreze în Paris, probabil la o scară mai redusă, în anul 1882¹⁵. Pe la 1884 devenise complet operațională sub conducerea formidabilului Piotr Rakovski. În timpul perioadei populiste, Rakovski era un slujbaș mărunț cu simpatii revoluționare. În 1879 a fost arestat de Secțiunea a treia și i s-a propus să opteze între deportarea în Siberia sau o carieră în cadrul poliției politice. Rakovski a ales a doua ofertă, devenind cel mai influent ofițer de informații externe din toată istoria Rusiei țariste. Spre deosebire de următorii rezidenți la Paris, el a jucat un rol proeminent în înalta societate franceză, acumulând bogăție prin speculații la Bursă, dând recepții costisitoare la vila sa din St. Cloud și având ca prieteni intimi directori de la Sûreté, miniștri și președinți. În *Echo de Paris*, se scria la 1901:

„Dacă îl întâlnești în societate, am serioase îndoieli că veți simți cea mai mică bănuială, deoarece nimic din înfățișarea lui nu-i revelă sinistra funcție. Bogat, turbulent, pururi cu zâmbetul pe buze... seamănă mai degrabă cu un tip genial, dispus să-și facă de cap, plin de veselie... Are o slăbiciune pentru micuțele noastre pariziene - dar este cel mai îndemânatic agent care poate fi găsit în zece capitale europene”¹⁶.

Rakovski și succesorii lui la Agenția pentru Străinătate s-au bucurat de un statut similar șefilor și adjuncților Ohranei din St. Petersburg, și de o considerabilă libertate de acțiune. La fel ca și Ohrana în Rusia, ei au utilizat atât „supravegherea externă” (cu detectivi deghizați, portari etc.), cât și „penetrația internă” (prin spioni ai poliției, dintre care unii fuseseră la început revoluționari veritabili) împotriva emigrației ruse¹⁷. Departamentul de protestă contra operațiunilor Agenției pentru Străinătate pe pământul Franței, la Sûreté a considerat prezența acesteia binevenită, pentru propriile proiecte de extindere. Un raport al Siguranței franceze spunea, în ajunul primului război mondial:

„Este imposibil de negat, în mod obiectiv, utilitatea poliției rusești care operează în Paris, în mod oficial sau nu, cu scopul de a ține sub supraveghere revoluționarii ruși.”

În vederea păstrării bunăvoinței autorităților franceze, Agenția exagera în mod obișnuit amenințarea revoluționară. La Sûreté apreciază că numai în aria pariziană existau în 1914 peste 40 000 de revoluționari ruși - cam de zece ori mai numeroși decât existau în realitate în întreaga Europă occidentală¹⁸.

pogromurile. În Memoriile sale, el consideră că „esența răului” constă în „incapacitatea nefericită a evreilor de a desfășura o muncă productivă sănătoasă”:

„Guvernul nu ar fi avut niciodată nici cel mai mic motiv de adoptare a unor măsuri împotriva evreilor, dacă acestea nu ar fi fost dictate în mod imperativ de necesitatea de a proteja populația rusă și, în special țăranii... A existat un anumit gen de oprimare a evreilor în Rusia, dar aceasta a fost mult mai puțin eficientă decât ar fi trebuit să fie. Guvernul a intenționat să protejeze țăranii de exploatarea nemiloasă a evreilor; dar intervenția guvernului a avut prea puțin efect”...⁹

Antisemitismul stimulat de stat constituie o explicație la răspândirea mai rapidă a marxismului printre evrei, comparativ cu alte etnii din imperiul rus. Primul partid marxist cu o oarecare bază de mase a fost fondat în 1897, sub numele de Alianța Evreiască. Evreii erau predominanți printre fondatorii Partidului Muncitoresc Social Democratic, prima grupare marxistă, 1898, precum și printre fondatorii Partidului Socialist Revoluționar, succesor al populiștilor în anul 1902. Prezența crescută a evreilor în cadrul grupurilor conducătoare revoluționare a alimentat în continuare antisemitismul Ohranei¹⁰.

În ciuda originii evreiești a numeroși „vechi bolșevici”, antisemitismul a reapărut, uneori în formă deghizată, în perioada lui Stalin. Spre deosebire de Ohrana, KGB-ul nu a promovat pogromuri. Dar el a rămas secțiunea cea mai antisemită a instituțiilor sovietice. În timp ce nomenclatura în ansamblul său este aproape închisă pentru evrei, Ministerul de Externe și Comitetul Central sunt dispuse să-și deschidă porțile pentru persoane cu origine semievreiască. KGB-ul nu este dispus. În spatele obsesiei permanente a anumitor ofițeri KGB, privitor la conspirațiile sioniste și „subversiunea ideologică” transpare mitologia antisemitică propagată de Ohrana. În ianuarie 1985, L. P. Zamoiski, șef adjunct al Consiliului FCD în domeniul Informațiilor Secrete, cu reputație de om inteligent și de bun-simț, a asigurat membrii rezidenței la Londra, în prezența lui Gordievski, că masonii liberi, ale căror ritualuri erau în mod cert de origine semitică, făceau parte din marea conspirație sionistă¹¹.

Manualele și cursurile KGB resping ideea existenței unei continuități între procedeele Ohranei și ale sale în ceea ce privește tratamentul aplicat disidenților evrei și criminalilor politici. În schimb, KGB-ul dă o mai mare apreciere activității de informare externă a Ohranei¹². Aceasta se referea în special la supravegherea emigranților ruși, actualmente sub conducerea ofițerilor liniei de contrainformații din fiecare rezidență. Emigrația dizidenților politici, care a început cu exilul lui Herzen în 1847, i-a adunat pe reprezentanții generației populiste din 1870. În timpul domniei lui Nicolae al II-lea existau aproximativ 5 000 de emigranți revoluționari,

denumirea de Departament al Poliției, pur și simplu), răspunzând de toate chestiunile legate de securitatea statului. Crima politică a fost dată în responsabilitatea unui Departament Special (Osobii Otdel) la sediul central al poliției, și în responsabilitatea unei rețele de Secții de Securitate regionale (Ohrannaie Otdelenie) prima dintre acestea fiind înființată în 1881. Sistemul poliției politice a început de atunci să fie numit Ohrana. Reorganizarea nu l-a salvat totuși pe Alexandru al II-lea, care moare asasinat cu o grenadă de mână în 1881.

Ohrana era unică în Europa la acea epocă, atât sub aspectul extinderii puterilor sale cât și în ceea ce privește scopul activității. Alte forțe europene de poliție funcționau cu respectul legii. Ohrana însă își făcea singură legea. Ea avea dreptul să cerceteze, să pună la închisoare sau să deporteze după bunul său plac. Diferența esențială dintre Rusia și restul Europei, scria Piotr Strune, liberal convertit de la marxism, în 1903, era reprezentată de „omnipotența poliției politice” de care depindea supraviețuirea țarismului. Totuși, Rusia țaristă nu a fost niciodată un stat polițienesc în totalitate. Comparativ cu dimensiunile ulterioare sovietice, enormele puteri ale Ohranei erau utilizate doar cu moderație. Chiar și în timpul represiei din 1880, numai 17 persoane au fost executate pentru crime politice, acestea reprezentând toate asasinate sau atentate. Printre teroriștii care au mers la eșafod s-au numărat Alexandr Ulianov, condamnat la moarte pentru participarea sa la complotul eșuat vizând asasinarea lui Alexandru al III-lea la 1 martie 1887 (aniversarea asasinatului comis asupra lui Alexandru al II-lea). Fratele în vârstă de 16 ani al lui Ulianov, Vladimir (cunoscut mai bine sub numele de Lenin), ar fi jurat atunci război împotriva imperiului țarist. În anul 1901, 4113 ruși au fost exilați în țară pentru crime politice, iar 180 dintre ei la muncă forțată⁷.

Cel mai persecutat grup de populație din Imperiul rus a fost de departe cel evreiesc. Antisemitismul popular, pogromurile încurajate de către stat, legislația defavorizantă și discriminările de multiple forme, în perioada domniei lui Alexandru al III-lea (1881-1894) și Nicolae al II-lea (1894-1917), au determinat exodul a mai multor milioane de evrei, în special în Statele Unite. Regimul în frunte cu țarul au transformat evreii în țapul ispășitor împotriva căruia era orientată nemulțumirea populară. Expulzarea bruscă a peste 30 000 de evrei de la Moscova la Passover - 1891, a oferit precedentul pentru deportările la scară largită a altor minorități etnice, din ordinul lui Stalin. Deși nu Ohrana a fost cea care a creat antisemitismul de stat, ea a contribuit totuși la implementarea acestuia. Ofițerul Ohranei, Komisarov, a primit o recompensă oficială de 10 mii de ruble pentru a fi incitat cu pamflete scrise în tipografia poliției, revoltele populare antievreiești⁸. Ultimul șef al Ohranei, A. T. Vasiliev, își făcea singur dreptate condamnând „articolele excitate de ziar” „care calomniază” în Vest guvernul țarist și Ohrana, considerând că acestea sunt de acord cu

Din cele 290 000 de persoane condamnate la exil în Siberia sau muncă silnică, între 1823 și 1861, numai 5% fuseseră găsiți vinovați de ofense politice, iar dintre aceștia, numeroși erau polonezi patrioți, oponenți ai dominației ruse. În Rusia, disidența politică era limitată virtual la o mică secțiune izolată a clasei nobilimii educate. Domnia lui Nicolae I a instituționalizat crima politică. Codul Criminal din 1845 stipula pedepse draconice pentru toate „persoanele vinovate de a fi răspândit materiale scrise de mână, ori tipărite, sau manifestări menite a incita lipsa de respect față de autoritatea suverană, sau față de calitățile suveranului, sau față de guvernul acestuia”. Acest cod, scrie Richard Pipes „reprezintă pentru totalitarism ceea ce reprezintă Magna Carta pentru libertate”. Din 1845 până în 1988, cu excepția perioadei cuprinse între revoluția eșuată din 1905 și luarea puterii de către bolșevici în 1917, s-a considerat o crimă punerea de întrebări privitoare la regimul politic existent. Codul Criminal din 1960 pedepsea „agitația sau propaganda cu scop subversiv sau de slăbire a autorității sovietice”, cu închisoare până la 7 ani și până la 5 ani adiționali de deportare. Bolșevismul a preluat de la țarism atât o cultură politică, cât și un sistem legislativ în cadrul căruia numai statul avea drepturi⁵.

Secțiunea a III-a se mândrea cu faptul că în 1848, principalul an revoluționar al secolului XIX în Europa de Vest, Rusia a rămas „somnolentă în repaos”. Fermentul rural care a succedat emancipării iobagilor în 1861 de către țarul Alexandru al II-lea (1855-1881), a convins o întreagă generație de populiști din clasa superioară, că țărănimea ar reprezenta un segment matur pentru revoluție. Pelerinajul idealiștilor radicali eșuat în 1874 în încercarea de a ridica țăranii împotriva țarismului i-a transformat pe unii populiști dezamăgiți în teroriști. Avocații terorii argumentau că asasinarea autorităților țariste ar fi demoralizat regimul, demonstrând totodată vulnerabilitatea sa, într-o formă pe care țăranii ar fi putut-o înțelege. Grupul de teroriști, care în 1879 se autointitulase Comitetul Executiv al Voinței Poporului, număra doar 30 de persoane. Dar aceștia, pe parcursul unei campanii care a durat 3 ani, cu bombe și asasinate (din 1878 până în 1881) au adus regimul în stare de panică, scoțând la lumină inclusiv inadecvările Secțiunii a III-a. În 1878, generalul Mezențov, șeful jandarmilor, a fost asasinat în plină zi pe una dintre străzile principale ale Petersburgului. Escorta lui, locotenent-colonelului Makarov, a fost găsit atât de nepregătit, încât nu a fost capabil decât să-l lovească pe asasin cu umbrela. Ucigașul a scăpat. După alte câteva asasinate și atentate la viața țarului, care fusese condamnat în mod formal la moarte de către Voința Poporului, o investigație asupra Secțiunii a III-a a condus la revelarea atât de multor carențe de funcționare ale acesteia, încât țarul „nu se putea simți în siguranță nici în propria locuință”⁶.

În luna august 1880, discreditata Secțiune a III-a a fost desființată și înlocuită cu un nou Departament al Poliției de Stat (în 1883 primește

va continua cu intermitențe, până la revolta decembristă din 1825, de altfel eșuată, nu va mai apare o altă poliție politică specializată. Decembrisții au reprezentat prima mișcare revoluționară din Rusia. Spre deosebire de rebelii de mai înainte, decembrisții au intenționat nu numai schimbarea țarului, ci și crearea unui nou sistem politic - fie acesta o republică sau o monarhie constituțională - în care iobăgia să fie abolită. Astfel, în anul 1826, în scopul evitării eventualelor revolte, țarul Nicolae I (1825-1855) transformă Secțiunea a III-a a Cancelariei sale imperiale în poliție politică³.

Atât țarul Nicolae cât și primul conducător al Secțiunii a III-a contele Benckendorff, au căutat să se distanțeze de brutalitatea metodelor predecesorilor lor. Simbolul celei de-a III-a Secțiuni era o batistă prezentată de țar într-o casetă de sticlă. Conform tradiției, țarul Nicolae i-a spus lui Benckendorff: „Aici sunt toate instrucțiunile. Cu cât mai multe lacrimi vor fi șterse cu această batistă, cu atât mai bine îmi vei sluji în împlinirea scopurilor mele...” Această metaforă excentrică sugera rolul de „părinte conducător” al poporului său, asumat în mod grandilocvent de către țar, precum și viziunea Secțiunii a III-a asupra ei însăși de „medic moral” al întregii societăți. Dar preocuparea majoră a Secțiunii a III-a a fost ceea ce KGB avea să numească mai târziu „subversiunea ideologică”, de fapt controlul stării opiniei publice. Benckendorff pregătea anual „rapoarte asupra opiniei publice”, intitulate mai târziu „Situația morală și politică în Rusia”. Documentul din 1827 consideră că „opinia publică este pentru guvern ceea ce reprezintă harta topografică pentru comandantul oștirii în vreme de război”. Pe lângă utilizarea unei largi rețele de informatori, șeful secțiunii a treia avea în subordine un corp de jandarmi însărcinați cu securitatea statului, care se puteau recunoaște după tunicile albastre și mănușile albe. În acel moment, prin comparație cu standardele KGB-ului, Secțiunea a treia era o organizație mică. Personalul de la sediu a crescut numeric într-un ritm lent, de la 16 în momentul înființării până la 40, la moartea lui Nicolae I în 1855. Șefii Secțiunii a treia nu au manifestat brutalitatea foștilor șefi ai poliției politice. Alexandr Herzen, disident politic aflat în fruntea generației postdecembriste era „gata să creadă... că Benckendorff nu a făcut tot răul pe care l-ar fi putut face în calitate de șef al acestei teribile poliții, situată în afara și deasupra legii, cu dreptul de a se implica în orice... Dar el nu a făcut nici bine; el nu a avut suficientă voință, energie și suflet pentru aceasta”. Când a fost convocat în prezența lui Benckendorff în 1840, Herzen a considerat că acesta are chipul „uzat și obosit” cu acea expresie care se întâlnește la persoanele „absente și apatice”⁴. Contele Alexei Orlov, care i-a succedat lui Benckendorff, după moartea acestuia în 1844, era fratele liderului decembristilor, Generalul Mihail Orlov. Este greu de imaginat că Stalin, un secol mai târziu, ar fi permis vreunei rude a lui Troțki sau Buharin să intre măcar în NKVD, dar să le permită să-l și conducă!

UNU ORIGINI ȚARISTE 1565-1917

Prima poliție politică a Rusiei, strămoș îndepărtat al actualului KGB, este Opricinina creată în 1565 de către Ivan cel Groaznic, primul Mare Duce de Moscova care avea să fie încoronat țar. Cei 6 000 de opricinici îmbrăcați în negru, călăreau pe cai negri și purtau la шеi emblema unui cap de câine și a unei măști simbolizând adulecarea și îndepărtarea oricărei trădări. La fel ca în Rusia lui Stalin, majoritatea actelor de trădare existau doar în mintea opricinicilor și a șefilor lor. Printre victimele lor s-au numărat orașe întregi, cel mai important fiind Novgorod; mai mult de jumătate dintre locuitorii acestui oraș au fost masacrați într-o orgie de cruzime care a durat cinci săptămâni, în 1570. Ivan însuși, a oscilat în permanență între perioade de sadism barbar și perioade de rugăciune și penitență. După o perioadă de domnie a terorii care a durat șapte ani, Opricinina a fost desființată în 1572. Peste aproape patru secole, victimele NKVD-ului stalinist își numeau tortionarii „opricinici”. Stalin a dat înaltă apreciere „rolului progresist” al Opricininei în cadrul puterii de stat centralizate, pentru reducerea puterii aristocrației boierești, dar l-a criticat pe Ivan, pentru pierderea de timp cu rugăciunile, care ar fi putut fi mai bine folosit prin lichidarea unui număr mult mai mare de boieri¹.

Următoarea organizație puternică, destinată combaterii crimei politice, a fost Preobrajenski Prikaz, fondată de Petru cel Mare, la sfârșitul secolului XVII, într-un mod atât de insidios încât data precisă a înființării sale a rămas obscură. La o scară mai redusă, poliția secretă a lui Petru cel Mare a prevestit atmosfera de denunțuri și teroare a epocii staliniste. Cei care au pierit în celule și camere de tortură erau nu numai nobili care încercaseră să scape din serviciul statului, ci și sărmani bețivi care îndrăzniseră să facă glume pe seama țarului². Petru este prezent în istoria Rusiei ca un domnitor care a modernizat statul rus, a cărui nouă capitală, St. Petersburg, a fost menită „a deschide o fereastră spre Europa”. Din păcate, el a fost și promotorul unor manifestări de cruzime înspăimântătoare. Însuși fiul lui, țareviciul Alexei, după ce a fugit din țară, a fost adus înapoi în Rusia și torturat până la moarte. Asemănător Opricininei lui Ivan, nici Preobrajenski Prikaz al lui Petru nu i-a supraviețuit fondatorului. Deși persecuția politică

aceste cuvinte de multe ori, după evadare. Fără îndoială că și le-a amintit și Leila. Cea mai dură parte a preparativelor de fugă, a fost legată de incapacitatea lui de a se confesa familiei și de conștiința duratei acestei despărțiri. Totuși, alternativa despărțirii era o scurtă perioadă de libertate, numai câteva săptămâni, iar apoi executarea lui ca trădător și o mai mare durere pentru ai săi.

Miercuri, 10 iulie, Gordievski se întoarce din sanatoriu la locuința sa de la Moscova. În cele aproximativ două săptămâni dinaintea evadării sale în Vest, el creează o serie de piste false menite a îngreuna misiunea de supraveghere a KGB-ului; planifică mai multe întâlniri cu prieteni și rude în săptămâna de după plecarea sa plănuită din Moscova. A petrecut, de asemenea, foarte mult timp meșterind la mașina sa Lada, pentru a o pregăti de revizia tehnică generală. Supraveghetorii săi s-au obișnuit să-l vadă mereu părăsindu-și locuința din Leninski Prospekt și mergând să facă jogging, astfel încât nu-l mai urmăreau în timpul alergării. Vineri, 19 iulie la orele 16 a plecat la jogging îmbrăcat cu obișnuții săi pantaloni uzați și un tricou, în mână cu o sacoșă de plastic, care avea să devină obiectul unor intense speculații la Centru. Gordievski nu s-a mai întors niciodată acasă din această sedință de jogging. Câteva zile mai târziu, el trecea frontiera. Deoarece există și alte persoane care ar putea părăsi țara pe aceeași cale, el nu dorește să facă public acest traseu. Gordievski compară senzația pe care a încercat-o în momentul când a ajuns în siguranță în Vest cu secvența din filmul „Vrăjitorul din Oz”, unde imaginea alb-negru devine technicolor.

Contrar tuturor piedicilor care i-au stat în cale, el a scăpat de la o execuție sigură de către KGB. Pentru prima oară în istoria sovietică, un spion KGB identificat ca agent dublu a evadat peste frontieră. Chiar în momentul când era felicitat de prietenii săi, Gordievski se gândea la familia pe care trebuise să o părăsească. KGB-ul obișnuiește și acum să ia ostateci. Când această carte a ajuns la tipar, Leila, Maria și Anna se numără printre aceștia. Ele sunt menționate în dedicația autorilor.

întrebat pe Gordievski: „Ce s-a întâmplat la Londra, bătrâne? A trebuit să rechemăm toți ilegalii. Operațiunile noastre sunt destrămate. Am auzit niște zvonuri că adjunctul tău ar fi fugit”. Ulterior, când l-a întâlnit pe Gordievski, Boharov părea a fi fost pus în gardă și a evitat să-i vorbească acestuia.

Gordievski și-a petrecut timpul în sanatoriu făcând ușoare exerciții fizice, citind și pregătindu-și fuga. Majoritatea oaspeților sanatoriului își împart camerele cu alți colegi. Întâmplător sau intenționat, colegul de cameră al lui Gordievski era un membru al Pazei de frontieră. Supravegherea sa de către personalul KGB local era mult mai puțin sofisticată decât în capitală. De câte ori Gordievski făcea jogging, el repera aceleași persoane, prefăcându-se că urinează lângă aceleași tufișuri și utilizând aceleași șiretlicuri ieftine. Pe unul dintre paznicii săi cu o vezică urinară ineputabilă, Gordievski l-a poreclit în sinea lui „Inspectorul Clouseau”. În biblioteca sanatoriului, Gordievski a studiat toate hărțile și ghidurile turistice pe care le-a putut găsi, stând în picioare lângă raft, pentru a nu atrage atenția supraveghetorilor săi asupra genului de cărți pe care le consulta. În schimb, a avut grijă să împrumute volume care nu aveau nimic comun cu planurile lui de evadare și cu zona de frontieră pe care dorea să o traverseze. Ultimul ofițer KGB cu care a stat de vorbă înainte de a pleca din sanatoriu, l-a întrebat „de ce naiba s-a apucat să citească o carte despre Războiul ruso-turc din 1877-1878”. Gordievski i-a răspuns că își completează lacunele din cultura sa istorică. După ce a evadat, Centrul de la Moscova a examinat minuțios acea carte, căutând zadarnic repere inexistente.

Plecarea familiei lui Gordievski în Transcaucazia a fost amânată pe neașteptate până pe 30 iunie, astfel încât el a primit vizita copiilor săi la sanatoriu, timp de o zi. A fost ultima oară că și-a văzut fiicele, pe Maria și Anna. Când ziua aceea a luat sfârșit și le-a urcat în tren, le-a îmbrățișat îndelung și abia a mai avut timp să sară din trenul de Moscova care deja pornise. În timpul sejurului la sanatoriu, Gordievski s-a deplasat de două ori la Moscova, sub diferite pretexte, pentru a lua legătura cu SIS. A parcurs pe jos cele 10 mile până la cea mai apropiată stație de tren, reflectând la drumul mult mai lung până la granița care făcea parte din traseul evadării lui. În mod remarcabil, contactele lui cu SIS par a fi scăpat neobservate KGB-ului de la Moscova. În timpul primei vizite a văzut-o pentru ultima oară pe soția lui (Maria și Anna erau în vacanță la locuința bunicii lor paterne, lângă Moscova). El și-a luat rămas bun de la Leila într-un supermagazin din Moscova, unde făceau cumpărături înainte de plecarea lui Gordievski înapoi la sanatoriu. A fost unul dintre momentele cele mai sfâșietoare din viața lui Gordievski. Faptul că Leila nu cunoștea importanța pentru amândoi a acestui moment, făcea sentimentul aproape insuportabil.

Ea l-a sărutat scurt pe buze. Gordievski a schițat un surâs. S-a trezit spunând încetișor: „Putea să fie un pic mai tandru”. Gordievski și-a amintit

intervalul de libertate care-i fusese acordat, se spera că va fi surprins în tentativa de a-i contacta pe britanici sau cu vreo altă dovadă compromițătoare. Pe de altă parte, se părea că acuzatorii lui nu dispuneau de dovezi împotriva lui, așteptând circumstanțele favorabile.

Din moment ce singura sa șansă era de a câștiga timp, Gordievski s-a decis să se arate cât mai cooperant posibil. El își ceru scuze că a dormit în timpul interogatoriului din vilă. „Cred, spuse el cu un aer vinovat, că a fost ceva în neregulă cu mâncarea”. Generalul Golubev, al cărui simț al absurdului era lacunar chiar și pentru standardele KGB-ului, a negat cu indignare. El a pledat pentru calitatea dejunului de la vilă, sandvici cu sandvici. „Șunca a fost bună, susținu el. Somonul afumat a fost bun. Brânza, a fost la fel”. Gordievski nu a replicat la apologia sandviciurilor. „În ceea ce privește acuzațiile privitor la munca mea, a continuat el, nu știu despre ce vorbiți. Dar dacă dumneavoastră hotărâți că munca mea la Direcția Întâi Centrală trebuie să ia sfârșit, îmi voi asuma acest fapt ca ofițer și ca gentleman”. Retrospectiv, Gordievski a considerat ultima sa frază, la fel ca pledoaria lui Golubev pentru sandviciuri, drept un interludiu comic într-o disperată bătălie pentru supraviețuire. Generalul Gruško a părut înviorat de reacția lui Gordievski și în același timp bucuros că a fost evitată neplăcerea unei recunoașteri deschise a vinovăției ori o negare viguroasă a trădării în departamentul său. „Mulțumesc, mulțumesc”, i-a spus lui Gordievski și i-a strâns mâna. El l-a sfătuit pe Gordievski să aducă „publicațiile antisovietice” la biblioteca Direcției Întâi Centrale astfel încât, la un eventual proces, să se poată afirma că fac parte dintr-o expoziție de carte. Gribin, șeful Departamentului al treilea, care se rușina acum de înalta apreciere pe care o acordase cu puține luni în urmă, activității lui Gordievski, a evitat să-i strângă acestuia mâna. „Nu știu ce să-ți spun, a zis el. Ar fi bine să iei toate acestea într-un sens filozofic”. După fuga lui la Londra, Gordievski s-a gândit să-i dea telefon lui Gribin și să-i spună: „V-am urmat sfatul. Am luat totul într-un sens filozofic”.

Gordievski a primit concediu până la data de 3 august. El a calculat că jocul de-a șoarecele și pisica va continua cel puțin până la sfârșitul concediului. El a petrecut 15 zile dulci-amare în iunie, împreună cu Leila, Maria și Anna, în apartamentul lor din Moscova; bucuria de a fi împreună cu familia era intensificată de conștiința posibilei despărțiri în curând. În timp ce restul familiei se pregătea să plece la locuința din Transcaucazia a tatălui Leilei, în data de 20 iunie, Gordievski a hotărât să nu-i însoțească. Știind că avea nevoie de timp pentru organizarea evadării, el a acceptat locul care i se oferise într-un „sanatoriu” al KGB-ului (un fel de hotel de vacanță), fostă casă de vacanță a lui Stalin, situată la 100 de kilometri la sud de Moscova în localitatea numită Semionovskoie. Cu puțin timp înainte de plecare, un fost coleg din același bloc de locuințe, Boris Boharov, l-a

Golubev și Budanov, comportându-se ca și cum interogatoriul din seara precedentă fusese o simplă conversație după masă. Golubev a plecat în curând, însă Budanov a rămas. După cum își amintește Gordievski, Budanov era unul dintre cei mai siniștri ofițeri KGB întâlniți vreodată; totuși, primele lui întrebări au părut inofensive. Într-un anumit moment al carierei lui, Budanov fusese cu siguranță în Anglia. „Ce zone ale Marii Britanii ai vizitat?”, a întrebat el. Gordievski a răspuns că, datorită restricțiilor la care se supuneau diplomații sovietici în mod curent (iar ofițerii KGB legendați ca diplomați), călătoriile sale în afara Londrei s-au limitat la participări la conferințe ale Partidului la Blackpool, Brighton and Harrogate. „Harrogate?”, a întrebat Budanov. „N-am auzit niciodată de el”. Apoi, a schimbat tonul. „Aseară ai fost arrogant și prea încrezut”, a spus el. Gordievski și-a cerut scuze. „Ne-ai spus că noi re-creăm atmosfera epurărilor reînnoind vânătoarea de vrăjitoare, și spionomania din 1937. Asta nu este adevărat. Cu timpul îți voi demonstra că greșești. În curând va veni o mașină să te ducă acasă”.

După ce s-a întors la locuința sa, Gordievski i-a telefonat lui Gruško. „Îmi pare rău că nu mă simt suficient de bine pentru a veni astăzi la departament”, începu el. Gruško i-a acceptat scuzele. „Îmi pare rău dacă am spus ceva nepotrivit, continuă el, dar cei doi bărbați care au venit erau foarte ciudați”. „Dimpotrivă”, replică Gruško, „erau oameni foarte drăguți”. Fraza suna foarte emfatic dar, gândi Gordievski, Gruško știa că discuția lor era ascultată. Gordievski a petrecut restul zilei și ziua următoare acasă, încercând să recupereze și - după propria expresie - „gândind, gândind, gândind”. Miercuri seara era deja mai puțin deprimat. Evenimentele ultimelor două zile și rezistența cu succes la acuzații i-au sugerat că acum i se acordă un timp de respirație, înainte de a se pronunța condamnarea la moarte. „Poate voi găsi totuși, o cale de ieșire”, s-a gândit el. Cu o generație mai înainte, ar fi fost, pur și simplu, lichidat. Acum, KGB-ul are nevoie de dovezi.

Joi, 30 mai, Gordievski se întoarce la biroul lui din Departamentul al treilea. Aproape imediat este convocat în biroul lui Gruško, unde îl găsește pe acesta flancat de Golubev și de șeful lui de Departament, Gribin, care avea aerul indispus. Gruško îi spune: „Ieri am discutat cazul tău aproape toată ziua, cu tovarășul Kriucikov. Știi că de multă vreme ne-ai dezamăgit. De aceea, misiunea ta în Marea Britanie va lua sfârșit. Familia ta se întoarce imediat la Moscova. Dar am decis că vei putea continua să lucrezi în cadrul KGB-ului, dar probabil că nu la Directorat. Care este răspunsul tău?”

Gordievski era convins că această propunere era o stratagemă menită a-i pune la dispoziție suficientă frânghie ca să se poată spânzura cu ea. Condamnarea lui la moarte era suspendată pentru moment; dat fiind că interogatoriul din vilă fusese un eșec, el fusese pus sub supraveghere. În

Volga neagră a lui Gruško la o vilă a KGB-ului, la câteva mile distanță de Moscova, unde îi aștepta un dejun rece.

„Bei ceva?”, l-a întrebat Gruško. Gordievski a ezitat o clipă, amintindu-și campania anti-alcool lansată de Gorbaciov, dar în final a acceptat. Un chelner le-a servit fiecăruia dintr-o sticlă de coniac din Armenia. Spre surpriza lui Gordievski, Gruško a început prin a-i pune întrebări despre familia sa. Pe când mâncau sandviciuri li s-a alăturat generalul Golubev și colonelul Budanov de la Contrainformații care răspundeau de investigarea defectărilor interne. A fost adusă o a doua sticlă de coniac, iar paharul lui Gordievski a fost umplut din nou. Aproape imediat și-a dat seama că fusese drogat. „Simțeam, îmi amintește el, ca și cum eram o altă persoană”. A început să vorbească repede și precipitat, conștient că o parte a minții lui îi cerea să nu piardă controlul pe când cealaltă parte îi spunea să nu se mai ostenească. Și-a dat seama că Gruško a părăsit încăperea, pe când Golubev și Budanov au început să-l mitralieze cu întrebări.

I s-a cerut părerea asupra unor foști trădători sovietici, în special asupra unui agent francez al cărui nume codificat era „Farewell”, care lucrase în domeniul spionajului tehnico-științific și fusese executat cu doi ani în urmă. Apoi, interogatoriul a devenit mai personal. „Cum poți s-o asculți pe fiica ta recitând Tatăl Nostru”, a fost întrebat pe neașteptate. „Știu că sunt drogat și, deci, incapabil să judec limpede, și-a spus în gând Gordievski, dar aceasta înseamnă că mi-au ascultat conversația cu mama și sora mea, din timpul weekend-ului. Probabil că apartamentul meu este înțesat de microfoane”. Apoi, Gordievski a fost provocat să vorbească despre cărțile lui Soljenițin și publicațiile occidentale de lângă pat. „Cum poți să aduci în țară literatură antisovietică?”, l-au întrebat. În continuare, interogatoriul a devenit mai dur. Gordievski a fost direct acuzat că lucrează pentru englezi. I s-a spus numele unui diplomat britanic. „Nu-i așa că el este cel care te-a recrutat?”, a întrebat Golubev. „Nu-i așa că te-ai întâlnit cu prietenii tăi britanici înainte de a te întoarce la Moscova?” Gordievski a fost lăsat singur o vreme. După câțva timp, Golubev s-a întors. „Acum mărturisește!”, i-a spus. Simțind că i se învârteste capul, Gordievski s-a auzit răspunzând, ca de la mare distanță, că nu are nimic de mărturisit. „Mărturisește! Ai făcut-o acum o clipă, nu-ți amintești? Mărturisește din nou!” Gordievski repeta mecanic: „Nu, nu am nimic de mărturisit”. Nu-și mai amintea nimic din acest moment, până când s-a trezit a doua zi de dimineață, cu o durere cumplită de cap, într-unul din dormitoarele vilei.

Doi chelneri ai vilei, un bărbat și o femeie, i-au adus cafeaua gata pregătită. Gordievski a băut ceașcă după ceașcă, dar durerea de cap nu i-a trecut. Încercând să-și reamintească evenimentele zilei precedente, primul său gând a fost: „Sunt pierdut. Nu mai am scăpare”. Însă treptat, un dram de speranță și-a făcut loc în mintea lui. Pe la ora 9.30 a.m., au sosit la vilă

În momentul când a ajuns la locuința sa din Leninski Prospekt nr. 109, și-a dat seama, chiar înainte de a deschide ușa că i se făcuse percheziție. Atât el cât și soția lui, Leila, foloseau doar două dintre cele trei broaște ale ușii. Acum erau încuiate toate trei. „Este tipic”, și-a spus Gordievski. Lăcătușii KGB-ului erau deosebit de buni tehnicieni, dar băutori notorii de alcool și din cauza aceasta aveau deficiențe de concentrare. Prima inspecție a casei nu a revelat nimic suspect. Gordievski a remarcat, la o a doua inspecție a băii, că se practicasă o mică gaură în ambalajul de celofan al unei cutii de șervețele nedesfăcută, al cărei conținut fusese verificat cu o sondă. Gordievski știa că nu putea fi găsit nimic suspect în apartamentul său, cu excepția unui teanc de cărți cumpărate din occident (incluzând și lucrările lui Soljenițin) și ascunse lângă pat; în ciuda interdicțiilor oficiale, numeroși diplomați sovietici cumpărau astfel de cărți pe ascuns. Înainte de a merge la culcare, el a telefonat șefului Departamentului al treilea, Nikolai Petrovici Gribin, anunțându-și întoarcerea. Gribin a vorbit puțin, dar tonul vocii lui a sunat mai rece ca de obicei.

În dimineața următoare, luni, 20 mai, un ofițer inferior KGB, Vladimir Cernov, care fusese expluzat din Marea Britanie cu doi ani în urmă, a sosit cu un autoturism Lada la locuința lui Gordievski pentru a-l conduce pe acesta la sediul Directoratului din Jasenevo. Lui Gordievski i s-a pus la dispoziție o cameră liberă din Departamentul al treilea. La întrebarea lui Gordievski când se va întâlni cu Cebrikov și Kriucikov, i se spune să aștepte: „Veți fi anunțat când vor fi gata să vă primească”. Timp de o săptămână nu se întâmplă nimic. Gordievski așteaptă în fiecare zi până la ora 20 să i se comunice telefonic când au loc întâlnirile promise, dar i se prezintă o serie întreagă de scuze: Kriucikov are o săptămână încărcată cu conferințe la sediul KGB și la Comitetul Central; Cebrikov nu se poate întâlni cu el înainte de întâlnirea cu Kriucikov. Gordievski își ocupă timpul completându-și dosarele privitoare la operațiunile britanice și ale KGB, precum și verificând statistici asupra economiei și forțelor armate britanice.

Gribin încearcă să-l convingă să-și petreacă weekend-ul împreună la o vilă a KGB-ului. Spre iritarea lui Gribin, Gordievski insistă să rămână în locuința sa de la Moscova. Se întâlnește cu mama și cu sora lui și le povestește, mai ales, despre familia sa de la Londra. Maria era în clasa întâi la școala primară a Bisericii Britanice din Kensington High Street, iar Gordievski se arăta mândru de progresele fetiței la limba engleză, manifestate prin recitarea într-o engleză perfectă a rugăciunii Tatăl nostru.

A doua săptămână la Moscova a fost mai plină de evenimente decât prima. Luni, 27 mai, către prânz, primește un telefon de la generalul Grușko, șef adjunct al Primului Directorat, prin care este convocat la o importantă reuniune spre a discuta o nouă strategie vizând penetrația sovietică în Marea Britanie prin agenți de rang înalt. Ei au fost conduși, în

KGB în 1988. Victor Ivanovici Popov, irascibilul ambasador sovietic la Londra era clar impresionat. La citirea telegramei, pe chipul său apăruse un zâmbet mios. În ciuda neînțelegerilor anterioare cu Gordievski, ambasadorul l-a sfătuit cum să se comporte la reuniunile importante care-l așteptau la Moscova. Totuși, cel de-al șaselea simț de ofițer de informații îi spunea lui Gordievski că ceva este dubios. La citirea telegramei o transpirație rece i-a umezit palmele și vederea i s-a înnegurat pentru un moment. La scurt timp după discuția cu Popov, sosește o a doua telegramă, cu detalii privind subiectele pe care Cebrikov și Kriucikov doreau să le dezbată cu el. Gordievski are simțământul că la Moscova îl așteaptă o capcană. Își spune că stresul vieții sale duble îl face prea suspicios. Mândria profesională de agent britanic penetrat în KGB îl îndeamnă să-și domine îndoielile și să se întoarcă la Moscova.

Sâmbătă 18 mai, este una dintre cele mai agitate zile din ultimii trei ani de rezidență la Londra. În afară de aranjamentele de plecare, el trebuie să pregătească rapoartele pentru Cebrikov și Kriucikov și să înmâneze unui ilegal KGB suma de 8000 lire sterline. Un tehnician al rezidenței făcuse o imitație de cărămidă din plastic, cu un spațiu la mijloc suficient de mare pentru a ascunde 400 de bancnote de 20 de lire sterline. Gordievski a pus cărămida într-o sacoșă de plastic și a plecat să-și ducă fiicele mai mici, Maria și Anna, să se joace în Coram's Field în Bloomsbury, în vecinătatea spitalului de copii din Great Ormond Street. În timp ce se juca cu fetițele, Gordievski a ascuns cărămida în iarbă, între o potecă și un gard, în partea de nord a parcului.

Duminică, 19 mai, de dimineață, Gordievski a fost luat de la locuința sa din Kensington High Street, cu un Ford Granada al ambasadei sovietice și condus la aeroportul Heathrow pentru a lua un avion al Aeroflotului spre Moscova. Deoarece se presupunea că va fi o călătorie scurtă, familia rămânea la Londra. Pe aeroportul din Moscova, Gordievski are primul semn clar că ceva nu era în regulă. Ofițerul KGB de la controlul pașapoartelor i-a studiat cu atenție pașaportul diplomatic, apoi a dat un telefon în prezența lui Gordievski pentru a anunța sosirea acestuia. Absența unui automobil al KGB-ului care să-l transporte părea de asemenea, de rău augur; el avea să descopere mai târziu că fusese totuși trimisă o mașină, dar aceasta fusese dirijată spre o ieșire din aeroport greșită. Gordievski a luat un taxi, care avea deja doi pasageri: aceștia erau diplomați vest-germani care se întorceau la Moscova. Când Gordievski s-a recomandat drept diplomat sovietic, vest-germanii au devenit vizibil agitați, temându-se de vreo capcană și au cerut să fie conduși direct la ambasada lor. Gordievski se întreba dacă paznicii KGB-ști de la poarta ambasadei nu vor considera suspectă prezența lui în același taxi cu doi diplomați vest-germani.

cercetat, de asemenea, cazul Hollis. Și el l-a considerat absurd. În 1984, povestea lui Hollis cunoaște un reviriment datorat acuzațiilor proferate la televiziune de către Peter Wright, un ofițer la pensie din MI5, cu o certă înclinație spre teoria conspirației; cu trei ani mai înainte, același Wright reprezentase sursa principală a speculațiilor lui Chapman Pincher. În acea vreme Gordievski era în concediu la Moscova; cu ocazia unei vizite făcute lui Igor Viktorovici Titov, șeful biroului pentru Marea Britanie, fost responsabil al rețelei de informații politice și rezident adjunct la Londra, până la expulzarea sa cu un an în urmă, a citit o telegramă KGB referitoare la speculațiile lui Wright. Titov i-a spus: „Povestea aceasta este ridicolă. Probabil la baza ei se află vreo intrigă misterioasă englezească”. Dimitri Andreevici Svetanko, consultant și fost șef adjunct al Departamentului al treilea din PGU, s-a declarat de acord.

Gordievski a considerat o adevărată ironie focalizarea interesului mass-mediei asupra agenților sovietici imăginari, într-un moment în care penetrația reală KGB în Marea Britanie atinsese cel mai redus nivel din ultimii 50 de ani. Rapoartele KGB relevă absența oricărei surse în interiorul MI5 sau al SIS, din momentul arestării lui George Blak în 1961. Peter Wright nu a aflat niciodată că unul dintre motivele pentru care guvernul a renunțat cu atâta încredere la acuzațiile împotriva lui Hollis, era reprezentat de existența unei surse informative a SIS într-o înaltă poziție din structura KGB.

Cariera lui Gordievski a cunoscut o creștere fulminantă în 1985. Se încheiaseră 11 ani de activitate ca agent penetrat al SIS. Și, totuși, niciodată nu se bucurase de o mai bună reputație la Centru ca în această perioadă. Șef al resortului de informații politice și rezident adjunct la Londra din 1983, rapoartele lui politice s-au bucurat de o înaltă apreciere. Informările scrise prezentate de Gordievski în timpul vizitei lui Gorbaciov la Londra în 1984 i-au consolidat succesul în Marea Britanie. În ianuarie 1985 a fost chemat la Centru și anunțat că va prelua funcția de rezident la Londra, în locul lui Leonid Efremovici Nikitenko, rechemat la Moscova în mai. În timpul sejurului la Moscova, Gordievski a fost inițiat în cifrurile secrete utilizate pentru comunicația strict secretă cu Centrul.

Vineri 17 mai 1985, Gordievski primește o telegramă prin care era chemat înapoi la Moscova pentru investitura oficială ca rezident la Londra. Dacă nu ar fi avut capacitatea de a depăși criza care avea să urmeze, Gordievski nu ar fi supraviețuit, și cartea aceasta nu ar mai fi fost scrisă. Această telegramă, în ciuda formulării laconice, nu avea nimic suspect: Gordievski era informat asupra întâlnirilor pe care urma să le aibă cu Victor Mihailovici Cebrikov, președinte al KGB și membru al Biroului politic, precum și cu generalul Vladimir Alexandrovici Kriucikov, conducător al Direcției Întâi Centrale, care trebuia să succedă lui Cebrikov la președinția

lui Brejnev era o prăpastie de netrecut. Existau momente când Philby însuși recunoștea imensitatea acestei prăpastii. Atunci când critica deficiențele sistemului sovietic, Philby primea din partea ofițerilor KGB banalul răspuns: „Nu sunt eu responsabil de aceasta”. Replica lui Philby era: „Nu ești responsabil? Fiecare cetățean sovietic spune că nu e responsabil. Adevărul este că toți sunteți răspunzători!”

Deși Centrul a popularizat în Vest cariera lui Philby, KGB nu a considerat binevenită publicitatea în jurul lui Anthony Blunt, al patrulea membru din grupul „celor 5 magnifici”, în 1979. În anii '80, KGB a urmărit cu amuzament vânătoreea declanșată de mass-media britanică împotriva celor cinci și a altor trădători în cadrul unei serii de false procese. Agenți imaginari și reali, se înmulțeau în mod alarmant într-o serie de cărți de mare succes la public. Printre cei acuzați din greșeală s-au numărat Frank Birch, Sefton Delmer, Andrew Gow, Sir Roger Hollis, Guy Liddel, Graham Mitchell și Arthur Pigou, toți decedați; Sir Rudolf Peierls, care, în ciuda rumorilor că ar fi fost mort, s-a dovedit a fi în viață și a câștigat procesul pe care l-a intentat pentru defăimare; Lordul Rotschild, victimă, până la moartea survenită în 1990, a unor insinuări, mai degrabă decât a unor acuzații directe, a intentat și el proces; dr. Wilfred Mann, care nu și-a chemat detractorii în justiție, dar a publicat o demonstrație convingătoare a inocenței sale. Către sfârșitul anilor '80, vânătoreea celui de-al cincilea membru al grupului începuse să semene cu căutarea sfântului potir a lui Monty Python.

Dacă KGB ar fi fost mai puțin intoxicat cu teoria conspirației, el ar fi putut considera binevenită confuzia generată de vânătoreea de agenți și umbrirea reputației serviciului de informații secrete britanic, care devenise ținta unor glume sugerând că devenise biroul în străinătate al KGB-ului. În loc de aceasta, la Centru se vehicula în mod frecvent ideea că întreaga vânătoreea de agenți reprezenta o stratagemă sinistă britanică. Gordievski tocmai se mutase la biroul britanic din Departamentul al treilea, în 1981, când afirmația senzatională a lui Chapman Pincher, conform căreia Sir Roger Hollis, director general al MI5 între anii 1956-1965 a fost agent sovietic, a invadat primele pagini ale ziarelor britanice⁵. Gordievski era convins că Hollis este nevinovat, datorită cercetărilor pe care le efectuase asupra istoriei PGU în 1980. Totuși, în urma acuzațiilor împotriva lui Hollis, el a dezbătut cazul ore în șir cu Ivan Alexandrovici Șiskin, șeful Facultății Numărul Doi la școala de pregătire a PGU, Institutul Andropov. Șiskin era principalul specialist al PGU în probleme britanice și funcționase la Londra în calitate de rezident adjunct și șef al KR (Contrainformații) din Londra între anii 1966-1970. El era convins că nu-i nimic adevărat în speculațiile referitoare la Hollis. Unul dintre prietenii lui Gordievski la Centru, Albert Ivanovici Kozlov, șef de secție în cadrul Departamentului al treilea, a

simpli agenți. Până la moarte, în 1988, numele de cod al lui Philby la Centru a fost „agentul Tom”.

Philby a descoperit mai târziu că de fapt, KGB-ul nu acorda niciodată încredere totală agenților străini. Atunci când a fugit, în ianuarie 1963, cel mai bun prieten al lui de la Moscova, Guy Burgess al cărui stil de viață excedase KGB-ul, mai mult decât Foreign Office, era pe moarte din motive de alcoolism.

În ciuda repetatelor cereri către Centru, lui Philby nu i s-a permis să-l vadă înainte de moartea sa, în august 1963. În testamentul său, Burgess îi lăsase lui Philby biblioteca sa, paltoanele de iarnă, câteva mobile și 2000 de lire sterline. Philby însuși era supravegheat îndeaproape ori de câte ori călătorea în alte țări ale blocului comunist. Când a fost în vizită în Cuba, a fost obligat să călătorească cu vaporul pentru a nu avea posibilitatea de a schimba direcția de zbor în timpul tranzitului pe aeroport. În primii ani petrecuți la Moscova, Philby s-a consolat elaborând sau ajutând la elaborarea unor rapoarte minuțioase asupra tuturor operațiunilor la care a participat, sau sprijinind scrierea memoriilor șefului ilegalilor sovietici la Londra de după război, Konon Nolody (alias Gordon Soudale), publicate în 1965 în Occident, precum și a propriilor memorii propagandistice, publicate în 1969 după îndelungate deliberări la Centru. În compensație la absența rangului de ofițer, el a fost consolat prin acordarea unui șir de recompense din partea serviciilor secrete ale blocului sovietic, începând cu Ordinul Lenin în 1965.

Prin 1967, completându-și însemnările memorialistice, Philby a fost cuprins de o adâncă deprimare, deoarece „KGB-ul habar nu are care este potențialul meu real”. Viața sa privată a fost cu totul specială. După ce a sosit la Moscova, el s-a împrietenit cu Donald Maclean, pe care-l întâlnise la Londra din când în când după plecarea de la Cambridge. Această prietenie a luat sfârșit în 1965, atunci când Philby a fost părăsit de cea de-a treia soție, în viața lui intrând Melinda Maclean. După aproape un an de zile, și această relație era ruinată. Philby începe să bea într-un mod sinucigaș, până la obnubilarea conștiinței. Spre deosebire de Maclean, care a murit probabil din cauza abuzului de alcool (a durat mai mult timp decât în cazul lui Burgess), Philby a fost salvat de o soartă asemănătoare prin apariția Rufeii, „femeia pe care am așteptat-o toată viața”. Ei s-au căsătorit în 1971. Contactul cu Philby l-a întărit pe Gordievski în convingerea că trebuie să lucreze în folosul occidentului. Philby încerca cu disperare să se convingă pe sine însuși, în timp ce privea orașul Moscova de la fereastra apartamentului său că poate vedea, așa cum scrie în memoriile sale, „bazele solide ale viitorului întrezărit la Cambridge”³. Dimpotrivă, lui Gordievski i se părea că între imaginea mitică a societății juste sovietice, care l-a inspirat pe Philby la absolvirea universității, și realitatea sumbră, înghețată a Rusiei

în ianuarie 1963, la jumătatea primului său an de formare în domeniul serviciilor secrete. Zece ani mai târziu, pe când se afla la Copenhaga, Gordievski a cumpărat un exemplar al cărții scrise de Patrick Seale și Maureen McConville, „*Philby: Lungul drum spre Moscova*” și i-a trimis lui Philby printr-un prieten de la Centru, Albert Ivanovici Kozlov. Philby i-a citit și i l-a restituit lui Gordievski, cu o dedicație scrisă de mână în limba engleză pe pagina de gardă:

„Dragului meu coleg Oleg:
Să nu crezi nimic din ceea ce
se publică despre mine!

Kim Philby”

Păreră lui Gordievski despre Philby era, într-adevăr, diferită de imaginea strălucitoare a superspionului, popularizată de KGB. În 1977, pe când se afla în concediu la Moscova, el a audiat prima conferință a lui Philby la Centru, în prezența a aproximativ trei sute de persoane. Philby a vorbit în engleză „Acest an, a spus el la început, este foarte special. Nu numai pentru că marchează a șizecea aniversare a Marii Revoluții din Octombrie; el celebrează și a cincizecea aniversare a federației sovietice de fotbal”. S-au auzit două reprize de râs, prima din partea celor care înțelegeau engleza, a doua după traducere. După ce și-a dezarmat astfel auditoriul, Philby a trecut la o critică devastatoare a tratamentului la care a fost supus de către KGB în cei cincisprezece ani de la defectia sa. „În cursul carierei mele, a spus el, am vizitat sediile unora dintre cele mai importante servicii de informații din lume. Iar acum, în sfârșit, după paisprezece ani la Moscova, îl vizitez pe al vostru pentru prima oară”. În timpul întâlnirilor sale cu ziariștii occidentali, chiar și atunci când critica KGB-ul că-i neglijează talentele, Philby nu a revelat niciodată în ce măsură se simțea jignit. El a știut să lase impresia că ocupă o poziție de prim rang în KGB. La ultimul său interviu, luat de Phillip Knightley, cu puține luni înainte de moartea sa, Philby a confirmat informația că deținea deja gradul de colonel în momentul defectiei sale. Dar când a fost întrebat de Knightley, mai târziu în același interviu, dacă între timp a devenit general KGB, Philby a dat un răspuns echivoc: „În fond, în KGB nu există ranguri militare, dar eu beneficiaz de privilegii de general.” După cum Philby știa foarte bine, există ranguri militare în KGB (Gordievski era colonel în timpul defectiei sale) și există generali KGB². Însă la sfârșitul vieții sale, spre supărarea sa, Philby a spus că duce o existență privilegiată, dar că nu s-a înălțat niciodată mai sus de rangul de „agent”. Când a sosit la Moscova în ianuarie 1963, el a sperat să i se ofere un post de conducere la Centru. Tot atunci a constatat cu dezamăgire că agenții proveniți din vest, oricât de încununați de succes, nu primeau niciodată grad de ofițer în KGB. Ei rămâneau, ca și Philby,

de ofițer KGB, este de a lucra pentru Vest. Gordievski a început să caute contacte cu autorități occidentale. După o perioadă de sondaj reciproc, la sfârșitul lui 1974 a început colaborarea totală cu SIS.

În decursul activității pentru Vest, Gordievski a plonjat în documentele PGU, atât de adânc cât era posibil fără un risc inacceptabil. Investigarea detaliată a ordinului de luptă al KGB-ului a făcut posibilă întocmirea fără precedent a listei rezidenților KGB în majoritatea capitalelor occidentale, anexă la acest volum. Gordievski a avut, de asemenea, lungi discuții cu ofițeri superiori KGB, cu diplomați și demnitari politici. El a fost deseori surprins să constate cât de multe a putut afla prin simpla ședere în birourile unor importanți membri ai nomenclaturii. Toți aveau pe mese telefoane înseriate, care deveniseră un simbol de înalt statut social, mult prețuit în Uniunea Sovietică. La începutul lui 1980, Gordievski îl vizitează cu regularitate pe Victor Fiodorovici Grușko, șef adjunct al PGU, responsabil cu operațiunile din Europa. Pentru a sta de vorbă cu Grușko timp de zece minute, Gordievski trebuia să aștepte în biroul său mai mult de o oră, vreme în care marele om rezolva problemele majore ale zilei utilizând majoritatea duzinei de telefoane aflate pe masa de lucru. Cel mai înalt lider de partid căruia Gordievski îi raporta asupra problemelor curente era Mihail Sergheevici Gorbaciov. În perioada primei sale vizite în Marea Britanie, în decembrie 1984, cu trei luni înainte de a deveni secretar general al Partidului Comunist Sovietic, Gorbaciov a primit trei-patru rapoarte informative pe zi, majoritatea dintre ele elaborate de Gordievski. La rândul său, Gorbaciov își prezenta punctele de vedere asupra anumitor priorități ale activității viitoare a ambasadei și a rezidenței KGB la Londra. Probabil că ulterior a reflectat la ironia situației de a primi rapoarte pentru primele sale convorbiri în Europa occidentală de la un ofițer de informații care lucra pentru SIS.

Printre aspectele istoriei KGB care au interesat în mod deosebit atât pe Andrew cât și pe Gordievski înainte de colaborarea lor, au fost cele legate de cariera la Cambridge a viitorilor agenți. Universitatea Cambridge la care predă Andrew, prezintă particularitatea unică, dar îndoielnică, de a fi furnizat agenți în ultima parte a secolului XX atât pentru serviciile secrete britanice, cât și pentru principalul rival al acestora, KGB-ul (contrar impresiei generale lăsate de anumite rapoarte, agenții recrutați de Marea Britanie au fost, totuși, mult mai numeroși). După prezentarea în 1960 a faimosului film western *Cei șapte magnifici*, agenții de la Cambridge ai KGB-ului au primit la Centru numele de „cei cinci magnifici”. Portretele celor care i-au recrutat și i-au controlat cei dintâi pe agenții de la Cambridge, se află la locul de onoare în oculta „Sală a amintirii”, acolo unde PGU își comemorează eroii. Gordievski a urmărit cu deosebit interes cariera celui mai eficace dintre „cei cinci magnifici”, Kim Philby, care a fugit la Moscova

Principala problemă cu care se confruntă toți istoricii care, asemeni lui Andrew, au încercat să studieze istoria operațiunilor în străinătate a KGB-ului, este totala inaccesibilitate a tuturor documentelor brațului informativ în străinătate, numit Direcția Întâi Centrală (PGU). Accesul lui Gordievski la numeroase documente ale acestui serviciu, pentru o perioadă de douăzeci și trei de ani, a oferit o cale de rezolvare prin ocolire a acestei probleme aparent insolubile. Andrew a descoperit de la prima întâlnire că Gordievski a fost timp îndelungat implicat în istoria KGB, precum și în operațiunile curente ale acestuia. În 1980 a răspuns de elaborarea secțiunilor strict secrete interne ale Direcției Întâi Centrală care s-a ocupat cu activitățile derulate în Marea Britanie, Irlanda, Scandinavia, Asia și Australia. Pentru el, studiul a fost mai interesant decât scrisul. Era vorba de numeroase aspecte care, din motive politice, nu puteau fi comunicate nici măcar într-o istorie secretă de circuit intern KGB. Acest gen de inhibiții nu a mai apărut în cazul prezentului volum, la elaborarea căruia Andrew și Gordievski au început să lucreze la sfârșitul verii lui 1987. Ofițerii KGB îl vor fi considerat mult mai sincer decât propriile lor lucrări de circuit intern și, speră autorii, mult mai util sub aspect informațional.

Deși această istorie a fost scrisă de Andrew, ea se bazează pe o cercetare combinată, cu interpretări aduse la același numitor prin numeroase discuții minuțioase și reprezintă concluziile ambilor autori: Lucrarea se bazează pe arhivele secrete ale KGB-ului, pe alte surse din numeroase biblioteci și arhive occidentale, precum și pe îndelungata experiență a lui Gordievski din perioada de rezidență PGU și KGB. După o pregătire de un an, în 1962-'63, Gordievski a petrecut nouă ani la Centru, la sediul din Moscova al KGB-ului (1963-'65 și 1970-'72), la rezidența din Copenhaga (1966-'70), organizând operațiunile ilegalilor KGB (agenți operând sub identități false, neprotejați prin imunitate diplomatică). În următorii treisprezece ani, Gordievski a lucrat în domeniul informațiilor secrete politice (PR) la Copenhaga (1973-'78), la Centru (1978-'82) și la Londra (1982-'85).

Momentul crucial în starea de alienare crescândă a lui Gordievski, atât față de KGB cât și față de sistemul sovietic s-a produs în vara anului 1968, odată cu invazia forțelor Pactului de la Varșovia în Cehoslovacia și zdrobirea libertății care înmugurea în Primăvara de la Praga. Ideile acesteia erau asemănătoare celor care aveau să bântuie Europa de Est douăzeci de ani mai târziu, în anul revoluționar 1989: convingerea că statul comunist monopartinic conduce în mod inexorabil la intoleranță, dezumanizare și distrugerea libertăților. Ca oricare disident în epoca Brejnev, Gordievski s-a confruntat cu dilema găsirii unui mod de luptă pentru democrație în interiorul unui sistem politic expert în reducerea la neputință a oponentilor săi. În perioada revenirii sale la post pentru a doua oară la Copenhaga în 1973, el a hotărât că cel mai bun mod de a duce această luptă, în calitate

INTRODUCERE

Majoritatea autorilor pot spera că, mai devreme sau mai târziu, vor fi în situația de a face o predicție corectă, fără ca aceasta să se întâmple în mod frecvent. În octombrie 1985 a venit rândul lui Christopher Andrew, cu publicarea cărții sale *Serviciul secret: constituirea serviciilor de informații britanice*. În timp ce scria *Serviciul secret*, el a ajuns în punctul de a nu mai crede aserțiunea larg răspândită, derivată din interesul mediilor internaționale în ceea ce privește agenții sovietici educați la Universitatea din Cambridge (unde Andrew predă istorie), că penetrația și defectia la nivel înalt rămân, mai ales, o problemă a Occidentului decât a Kremlinului. Cariera lui Oleg Penkovski, agentul anglo-american în GRU (Serviciul de informații al armatei) care a jucat un rol vital în criza rachetelor din Cuba, în 1962, a fost, bănuiește el, departe de a fi unică. În ceea ce familia lui Andrew consideră a fi reprezentat „un rar moment de clarviziune”, el scria la prima ediție a *Serviciului secret*: „Este prematură concluzia că până acum nu au mai existat și alți Penkovski, doar pentru că numele lor nu au apărut încă în ziare”¹. Exact înainte de publicarea *Serviciului secret*, mass-media au informat despre un alt Penkovski, care a înregistrat un și mai mare succes, de data aceasta în KGB. Numele lui era Oleg Gordievski.

Cu câteva luni înainte de a evada din Rusia, în vara lui 1985, Gordievski a fost numit rezident KGB (șef de filieră) la Londra. Din anul 1974 el a lucrat pentru SIS, Serviciul Secret de Informații britanic (cunoscut și ca MI6), în calitate de agent penetrat în interiorul KGB-ului. În vara lui 1968, Gordievski citește *Serviciul secret* și ia legătura cu Andrew. Pe măsură ce discuțiile lor se adânceau, Andrew și Gordievski au fost izbiți de similaritatea interpretărilor lor asupra operațiunilor KGB începând cu nașterea lui sub denumirea de Ceka, la șase săptămâni după Revoluția din Octombrie. Obsesia persistentă a KGB-ului, privitor la conspirațiile imaginare, dar și la oponentii reali, a devenit o temă majoră în studiul lui Andrew. Era o obsesie experimentată de Gordievski nemijlocit. Cea mai dramatică perioadă din cariera sa de ofițer KGB s-a petrecut la începutul anilor 1980, atunci când Kremlinul a început să se alarmeze în mod serios din cauza unui plan vestic inexistent de atac nuclear. Gordievski a fost implicat îndeaproape în cea mai mare operațiune de informații secrete din istoria Uniunii Sovietice, o colaborare de o amploare fără precedent între KGB și GRU, cu numele de cod RYAN, care căuta să scoată la iveală complotul stocurilor din băncile de sânge britanice, al numărului de animale sacrificate în abatoare și frecvenței întâlnirilor dintre doamna Thatcher și Regină.

SR	Revoluționarii Socialiști
SS	Serviciul de securitate nazist
SSD	Serviciul de Securitate Est-German („Stasi”)
S&T	Informație Științifică și Tehnologică
Stakva	Înaltul comandament sovietic (GHQ, pe timp de război)
StB	Serviciul de securitate cehoslovac
TUC	Congresul Sindicatelor (Marea Britanie)
UB	Serviciul de securitate polonez; predecesor al SB
UDBA	Serviciul de securitate yugoslav
UNITA	Uniunea pentru Eliberarea Totală a Angolei
USC	Comisia Serviciului Unitarian
U2	Planul de spionaj american
VMS	Consiliul Monarhist Suprem (Grupul emigranților ruși albi)
VPK	Comisia de Industrie Militară Sovietică
WES	Secretariatul Vest-European (Comintern)
WiN	„Libertate și Independență” (Ultimele resturi ale Armatei Patriei Poloneze)
WPC	Consiliul Mondial pentru Pace
Linia X	Departamentul de informații științifice și tehnologice în rezidențele KGB
ZANU	Uniunea Națională Africană din Zimbabwe
ZAPU	Uniunea Poporului African din Zimbabwe
ZOMO	Poliție paramilitară poloneză

PDPA	Partidul Comunist Afghan
PDRY	Republica Democrată a Poporului din Yemen
PGU	Direcția Întâi Centrală (Informații Externe) a KGB (Pervoe Glavnoe Upravlenie), în engleză FCD (First Chief Directorate)
PLO	Organizația de Eliberare a Palestinei
POUM	Partidul Unificării Muncitorilor (Partid spaniol marxisto-troțkist în 1930)
PPR	Partidul (Comunist al) Muncitorilor Polonezi; predecesor al PZPR
PRC	Republica Populară Chineză
Linia PR	Departamentul de informații politice în rezidențele KGB
PROD	Biroul de Producție al NSA
PSP	Partidul Comunist Cubanez; predecesor al PCC
PZPR	Partidul Unit (Comunist al) Muncitorilor Polonezi
RENAMO	Rezistența Națională din Mozambic
ROVS	Uniunea Serviciilor Combinate Ruse (Grup al rușilor albi din emigrație)
RPC	Comitetul Politic Rus (organizație anti-bolșevică)
SACP	Partidul Comunist Sud-African
SAS	Serviciile Speciale Aeriene (Marea Britanie)
SĖ	Serviciul de securitate polonez
SDECE	Agenția franceză de informații externe; predecesor al DGSE
SDI	Inițiativa de Apărare Strategică („Războiul stelelor”)
SDKPIL	Partidul Social Democrat din Polonia și Lituania
SDP	Partidul Social Democrat (Marea Britanie)
SED	Partidul (Comunist al) Unității Socialiste Est-Germane
Sigint	Informație derivată din interceptarea, analiza și decriptarea semnalelor
SIM	Serviciul spaniol republican de securitate
SIS	Serviciul de Informații Secrete (Marea Britanie)
SMA	Administrația Militară Sovietică (Germania de Est)
Smersh	„Moarte spionilor!” (Contrainformații militare sovietice, 1943—1946)
SNASP	Serviciul de securitate din Mozambic
SOE	Executivul de operațiuni speciale (Marea Britanie)
Sovnarkom	Consiliul Sovietic al Comisarilor Poporului
SPD	Partidul Social Democrat German

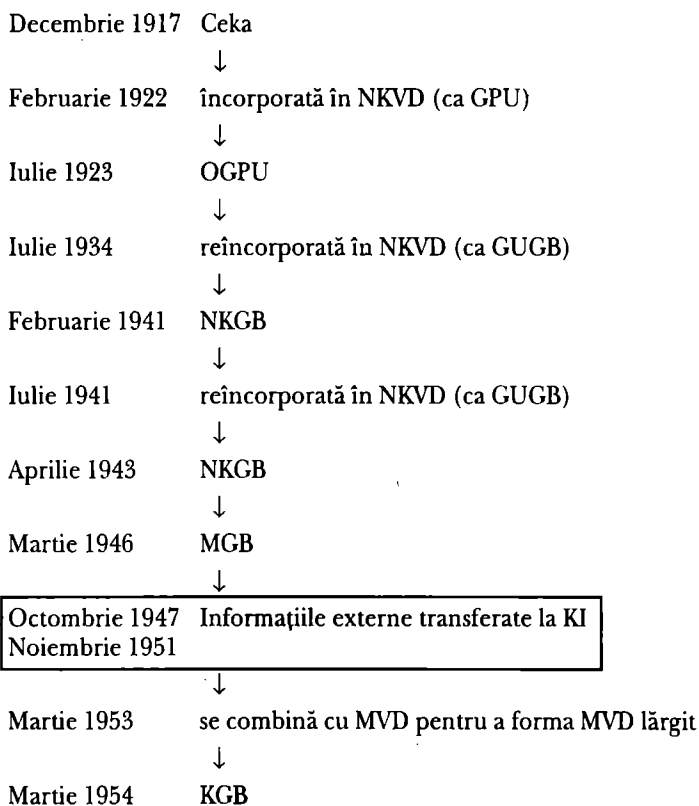
KOR	Comitetul de Apărare al Muncitorilor Polonezi
KPD	Partidul Comunist German
Linia KR	Departamentul de contrainformații în rezidențele KGB
KRO	Departamentul de contraspionaj dintre cele două războaie al Ceka/GPU/OGPU/GUGB; predecesor al Direcției a Doua a KGB
LPG	Grupul de Procesare de la Londra, serviciul de transcriptare al GCHQ
LSR	Stânga Socialistă Revoluționară
MGB	Ministerul Sovietic al Securității Statului, 1946—1954
MGIMC	Institutul de Stat din Moscova pentru Relații Internaționale
MI5	Serviciul de securitate britanic
MOR	Asociația Monarhistă din Rusia Centrală („Fidelitatea”)
MPLA	Mișcarea Populară Marxistă pentru Eliberarea Angolei
MVD	Ministerul Sovietic de Afaceri Interne, 1946—
NEP	Noua Politică Economică
NKGB	Comisariatul Poporului pentru Securitatea Statului (Serviciul de securitate sovietic, 1941 și 1943—1946; predecesor al MGB)
NKVD	Comisariatul Poporului pentru Afaceri Interne (încorporat Securității Statului 1922—1923, 1934—1943); predecesor al MVD
NSA	Agencia de Securitate Națională (SUA)
NSZRIS	Uniunea Poporului pentru Apărare a Țării și Libertate (organizație anti-bolșevică)
NTS	Alianța Națională Laburistă (organizație social-democrată a emigranților sovietici)
OAU	Organizația Unității Africane
OGPU	Direcția Politică Unificată de Stat (Serviciul securității sovietice, 1923—1944)
Okhrana	Serviciul de securitate țarist, 1881—1917
OMS	Departamentul Internațional de Legătură al Internaționalei Comuniste
OSS	Biroul de Servicii Strategice (predecesorul CIA în timpul războiului)
OUN	Organizația Naționaliștilor Ucrainieni
OZNA	Serviciul de securitate yugoslav; predecesor al UDBA
PCC	Partidul Comunist Cubanez (din 1975)

FRG	Republica Federală a Germaniei
GC & CS	Școala Guvernamentală de Cifruri și Coduri (Marea Britanie); predecesorul GCHQ
GCHQ	Sediul Guvernamental de Comunicații (Marea Britanie)
GDR	Republica Democrată Germană
Gehlen Org	Agencia semioficială de informații externe a Republicii Federale a Germaniei; predecesorul BND
GKES	Comitetul Sovietic de Stat pentru Relații Economice Externe
GKNT	Comitetul Sovietic de Stat pentru Știință și Tehnologie
GPU	Direcția Politică de Stat (Serviciul de securitate sovietic încorporat în NKVD, 1922—1923)
GRU	Agencia sovietică de informații militare
GUGB	Administrația Principală a Securității Statului (Serviciul de securitate sovietic din cadrul NKVD, 1934—1943)
Gulag	Direcția Lagărelor de Muncă
Humint	Informație derivată din surse umane
HVD	Agencia de Informație Externă a Germaniei Federale
IADL	Asociația Internațională a Iuriștilor Democrați
IB	Ramura Informativă (India)
ID	Departamentul Internațional al Comitetului Central al Partidului Comunist Sovietic
INO	Departamentul Ceka/GPU/OGPU/GUGB de Informații Externe, 1920—1941 predecesor al INU
INU	Direcția de Informații Externe a NKGB/GUGB/MGB, 1941—1954; predecesor al PGU
IRA	Armata Republicană Irlandeză
IRD	Departamentul de Cercetări Informative (Marea Britanie)
IWA	Ajutorul Internațional Muncitoresc
JJC	Comitetul de Informații Unit (Marea Britanie)
K-5	Serviciul de securitate est-german, 1947—1949; predecesor al SSD
KGB	Comitetul Securității Statului (Serviciul de securitate sovietic, creat în 1954)
KHAD	Serviciul de securitate afgan
KI	Comitetul de Informații (Agencia sovietică de informații externe, compusă din Direcțiile externe ale MGB și GRU, 1947—1951)

LISTA DE ABREVIERI

AEC	Comisia pentru Energie Atomică (SUA)
AFSA	Agenția de Securitate a Forțelor Armate (SUA); predecesor al NSA
AK	Armata Patriei Poloneză (Al II-lea Război Mondial)
ANC	Congresul Național African
ASA	Agenția de Securitate a Armatei (SUA); predecesor al AFSA
AVO	Serviciul de Securitate Maghiar; predecesor al AVM
BfV	Serviciul de Securitate al RFG
BND	Agenția de Informații Externe a RFG
Ceka	Comisia Extraordinară a Întregii Rusii pentru Comba- terea Contrarevoluției și a Sabotajului (Serviciul de Securitate Sovietic, 1917—1922)
CIA	Agenția Centrală de Informații (SUA)
CND	Campania pentru Dezarmare Nucleară (Marea Britanie)
Comintern	Internaționala Comunistă
COMSUBLANT	Comandantul Forțelor Submarine din Atlantic ale Statelor Unite
CPUSA	Partidul Comunist al SUA
CUSS	Societatea Socialistă a Universității Cambridge
DA	Departamentul American (Agenția de informații cubană independentă de DGI)
DGI	Agenția de Informații Externe Cubană
DGSE	Agenția de Informații Externe Franceză
DGSP	Serviciul de Securitate Român (Securitatea)
DIE	Direcția de Informații Externe Română
DISA	Serviciul de Securitate al Angolei
DS	Serviciul de Securitate Bulgar
DST	Serviciul de Securitate Francez
EC	Comunitatea Europeană
ECCI	Comitetul Executiv al Internaționalei Comuniste
FBI	Biroul Federal de Investigații
FNLA	Frontul Național de Eliberare a Angolei
FRELIMO	Frontul de Eliberare al Mozambicului

EVOLUȚIA KGB

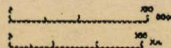
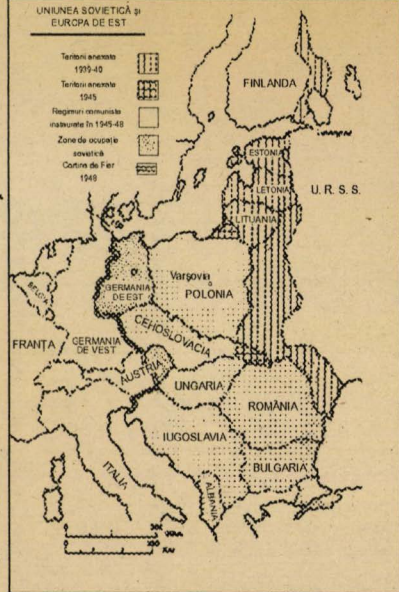

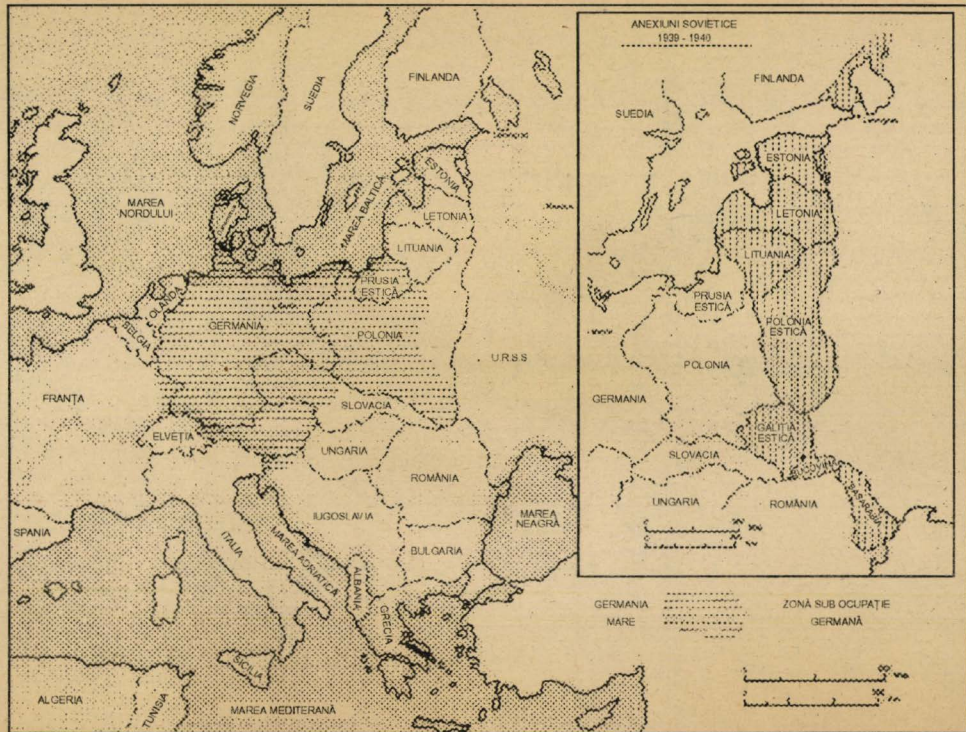
Termenul KGB este utilizat în această carte pentru a denumi organizarea Securității Statului Sovietic pe parcursul istoriei sale de la înființarea sub numele de Ceka în 1917, precum și, mai apropiat, cu referire la Securitatea Statului, începând din anul 1954, când prezentul nume a fost adoptat.

EUROPA POSTBELICĂ
Frontierele politice în 1948

UNIUNEA SOVIETICĂ și
EUROPA DE EST

KGB

Istoria secretă a operațiunilor sale externe
de la Lenin la Gorbaciov

D2 Rezidenții KGB la Londra	478
D3 Rezidenții KGB la Dublin	478
D4 Rezidenții KGB la Paris	479
D5 Rezidenții KGB la Bonn	479
D6 Rezidenții KGB la Roma	479
D7 Rezidenții KGB la Copenhaga	480
D8 Rezidenții KGB la Oslo	480
D9 Rezidenții KGB la Stockholm	480
D10 Rezidenții KGB în Canada	481
D11 Rezidenții KGB în Australia	481
D12 Rezidenții KGB în Noua Zeelandă	482
D13 Rezidenții KGB în India	482
D14 Rezidenții KGB în Japonia	482
D15 Rezidenții KGB la Helsinki	483
E1 „Testamentul lui Petru cel Mare”	484
E2 Directivele de bază ale NKVD pentru țările din orbita sovietică	487
Note	492
Bibliografie	569
Index	589

CUPRINS

Hărți	XII
Evoluția KGB	XIV
Listă de abrevieri	XV
Introducere	I
1. Origini țariste (1565—1917)	15
2. Ceka, Contrarevoluția și „Conspirația lui Lockhart” (1917—1921)	29
3. Informații externe și „măsuoi active” în epoca Dzerjinski (1919—1927)	47
4. Stalin și spionomania (1926—1938)	78
5. „Dușmanii poporului” din străinătate (1929—1940)	107
6. Interceptare / decriptare, infiltrare și „cei cinci magnifici” de la Cambridge (1930—1939)	122
7. Al doilea Război Mondial (1939—1941)	163
8. Marele Război Pentru Apărarea Patriei (1941—1945)	191
9. Dominația asupra Europei de Est (1944—1948)	242
10. Războiul Rece: Etapa stalinistă (1945—1953)	260
11. Războiul Rece după Stalin (1953—1963)	296
12. Epoca Brejnev: Estul, Lumea a treia și Vestul (1964—1973)	333
13. Declinul și sfârșitul perioadei de destindere (1972—1984)	375
14. Epoca Gorbaciov (1985)	436
Anexe	
A Șefii KGB	467
B Șefii Direcției Întâi Centrale (Informații externe)	469
C1 Organizarea KGB	470
C2 Organizarea Direcției Întâi Centrale a KGB	472
C3 Direcția Întâi Centrală - Cartierul general din Iasenovo	474
C4 Cartierul general din Iasenovo - Clădirea principală	475
C5 Organizarea unei rezidențe a KGB	476
D Rezidenții KGB în marile capitale	477
D1 Rezidenții KGB în SUA	477

Pentru Leila, Maria și Anna de la Moscova și pentru Jenny, Charles, Emma și Lisa de la Cambridge și Londra, cu speranța că respectarea drepturilor omului în Uniunea Sovietică le va permite să se întâlnească peste foarte puțin timp.

Când această carte vedea lumina tiparului la sfârșitul lunii august 1991, autoritățile sovietice au anunțat că Leila, Maria și Anna, după mai mult de șase ani de despărțire forțată de Oleg, vor primi în curând permisiunea de a părăsi Uniunea Sovietică.

KGB The Inside Story of its Foreign Operations from Lenin to Gorbachev
Cristopher Andrew & Oleg Gordievsky
Copyright © Cristopher Andrew and Oleg Gordievsky, 1990
First published in Great Britain in 1990 by Hodder and Stoughton Ltd.,
Sceptre Edition 1991

© 1994 - Editura ALL

KGB - ISTORIA SECRETĂ A OPERAȚIUNILOR SALE EXTERNE DE LA
LENIN LA GORBACIOV

Cristopher Andrew, Oleg Gordievski

Traducerea din limba engleză de Doina Mihalcea-Știucă

ISBN 973 - 9156 - 81 - 9

Toate drepturile asupra acestei ediții rezervate Editurii ALL.

Nici o parte din acest volum nu poate fi copiată fără permisiunea scrisă a
Editurii ALL.

Copyright © 1994 by B.I.C. ALL srl.

All rights reserved.

Editura ALL

București

Calea Victoriei 120

☎ 312.41.40, 650.44.20 Fax: 312.34.07

Redactor:

Cristian-Marius Ioan

Fotografiile copertii
verso:

Peter Lofts și

Barry Penrose

Tehnoredactare
computerizată:

Paradovschi Adrian

BIC - ALL srl

PRINTED IN ROMÂNIA

Christopher Andrew
și
Oleg Gordievski

KGB

Istoria secretă a operațiunilor sale externe
de la Lenin la Gorbaciov

Traducerea din limba engleză de
DOINA MIHALCEA - ȘTIUCĂ

Editura ALL
București

În colecția „**LUMEA ÎN CARE TRĂIM**” a Editurii ALL, veți mai putea găsi:

PÂNĂ LA CAPĂTUL LUMII - ÎN CĂUTAREA ȘACALULUI: *Adevărul despre Carlos, omul cel mai căutat din lume* - David Yallop, Editura Corgi Books - 1994 - Traducere din Limba Engleză de Dana-Irena Paradovschi - apariție 1994.

AGENȚIA : CIA - Ascensiune și declin - John Ranelagh, Editura Simon & Schuster - New York - Traducere din Limba Engleză de Dana-Irena Paradovschi - apariție 1995.

Următoarele apariții în colecția „**ACCES LA ISTORIE**”, realizată în colaborare cu editura Hodder & Stoughton - Londra:

STALIN ȘI HRUSCIOV - URSS ÎNTRE 1924-1964 - Michael Lynch - Traducere din Limba Engleză de Roxana Duma - apariție 1994.

HABSBURGII ȘI HOHENZOLERNII 1713-1786 - Walter Oppenheim - Traducere din Limba Engleză de Roxana Duma - apariție 1994.

LUTHER ȘI REFORMA ÎN GERMANIA 1517-1555 - Keith Randell - Traducere din Limba Engleză de Horia Niculescu - apariție 1994.

EUROPA ȘI DESPOȚII LUMINAȚI - Walter Oppenheim - Traducere din Limba Engleză de Roxana Duma - apariție 1994.

JEAN CALVIN ȘI REFORMA TÎRZIE - Keith Randell - Traducere din Limba Engleză de Horia Niculescu - apariție 1994.

IMPERIUL OTOMAN 1450-1700 - Andrina Stiles - Traducere din Limba Engleză de Felicia Pavel - apariție 1994.

În același domeniu:

INSTAURAREA COMUNISMULUI ÎN ROMÂNIA - I. Guvernul Rădescu - Dinu C. Giurescu - apariție 1995.

ROMÂNIA ȘI CONFERINȚA DE LA POTSDAM - 1945 - Documente - Dinu C. Giurescu - apariție 1995.

ISTORIA SECOLULUI XX - III vol. - Pierre Milza, Serge Berstein - Editura Hatier - Paris - Traducere din Limba Franceză de Cristian-Marius Ioan - apariție 1995.

“Geneza acestei cărți importante este aproape la fel de interesantă ca și conținutul ei”

Philip Knightley în “The Spectator”

“Povestiri pline de culoare despre numărul, din păcate impresionant, de bărbați și femei din occident care au fost, în mod secret, în serviciul KGB-ului, care rămân istorii captivante în timp ce recente lovituri ale KGB-ului ne produc fiori”.

Tom Bower în “Sunday Telegraph”

“Lucid și detaliat”

John Lloyd în “The London Review of Books”

“Această masivă și unică operă de colaborare poate fi considerată drept cea mai bună carte de până acum referitoare la practicile actuale, spre deosebire de componența teoretică a activității de spionaj. Nu poate fi pus la îndoială faptul că este cea mai fascinantă istorie disponibilă în prezent a KGB-ului.

Prof. Robin Winks, Univ. Yale, în “Boston Globe”

“Fără pereche”

Miles Copeland în “Daily Telegraph”

Competentă, amplu documentată și accesibilă prezentare a istoriei KGB-ului și a politicii externe sovietice începând de la Lenin”

Sally Laird în “The Observer”

“Andrew și Gordievski au înregistrat o splendidă reușită în ceea ce și-au propus”

Norman Stone în “The Sunday Times”

“Această istorie a KGB-ului și a predecesorilor săi corespunde tuturor exigențelor noastre”.

Sir Michael Howard în “The Washington Post”

“O lucrare competentă, care nu este doar o lectură plăcută, ci o carte care dezvăluie adevărurile asupra multor controverses... cuprinzătoare și magistrală totodată”.

Robert Cecil în “The Sunday Correspondent”

CHRISTOPHER ANDREW și OLEG GORDIEVSKI

Christopher Andrew este un istoric de la Cambridge, considerat în ziarul *The Times* „liderul neoficial al istoricilor serviciilor secrete în Marea Britanie”. El este de asemenea un frecvent prezentator de filme documentare istorice la televiziune, fiind ales de ziarul *The Sunday Times* printre cele „O sută de personalități din Marea Britanie în anul 1980”. Cartea lui, „SERVICIUL SECRET: CONSTITUIREA SERVICIILOR DE INFORMAȚII BRITANICE”, publicată în 1985, a fost descrisă de D. Cameron Watt în ziarul *The Daily Telegraph* ca fiind „excelent documentată, bine studiată... o poveste fascinantă de glorie și decădere”.

Oleg Gordievski a fost responsabil cu pregătirea, în 1980, a unei istorii strict secrete a KGB-ului și a operațiunilor derulate de acesta în Marea Britanie și în alte țări occidentale. Colonel KGB și rezident desemnat în Marea Britanie până la evadarea sa din Uniunea Sovietică în 1985, a lucrat pentru serviciile de informații britanice ca agent penetrat în KGB din anul 1974. Actualmente este editor consultant al publicației *Serviciile de informații și securitatea națională*. Christopher Andrew și Oleg Gordievski au publicat de asemenea „INSTRUCȚIUNI DE LA CENTRU: DOSARE ULTRASECRETE ASUPRA OPERAȚIUNILOR ÎN STRĂINĂTATE ALE KGB-ULUI, 1975—1985”, în 1991, în Marea Britanie.

Editura **ALL**
București

KGB: ISTORIA SECRETĂ

Kim Philby

"CEI CINCI MAGNIFICI"

John Cairncross

Guy Burgess

Donald Maclean

Anthony Blunt

Prima istorie cuprinzătoare a celui mai puternic serviciu secret, de la originile sale până în prezent, cartea care a dezvăluit identitatea celui de-al cincilea "magnific" de la Cambridge, John Cairncross. Având o neprețuită sursă de informații "din interior" în persoana autorului Oleg Gordievski, acest studiu magistral clarifică unele dintre misterele majore ale istoriei serviciilor secrete și, descriind în detaliu numeroase operațiuni, ne relevă implicarea KGB-ului în evenimentele cruciale ale acestui secol.